

શ્રી

મહાકવિ શ્રી સોમદેવભટ્ટ વિરચિતઃ

કથાસરિત્સાગર.

અંથ ૧ લો-લંબક ૧ થી ૬ સુધી.

મૂળ સસ્કૃતમાંથી ભાષાંતર કર્તા

શાસ્ત્રી શ્યામભ વિ. વાલ્મજી

અને

ઈચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ.

મુંબઈ.

ઈ સ. ૧૯૦૬

સવન ૧૯૬૫

કિ. રૂ. ૪.

ଦ୍ଵିତୀୟାବୃତ୍ତି.

ଅଧିକେ ପ୍ରକଟିତ କରାଯାଏ। ଅର୍ଥେଣ୍ଡ଼ ମଧ୍ୟ କରାଯାଏ ।

ଅଧିକାରୀ
“ଅଧିକାରୀ” ପ୍ରକାଶନା ଅଧିକାରୀ

અસ્તિત્વના.

કલ્યાણ, કીર્તિ, વ્યવહારજ્ઞાન, ઉપદેશ અને પરમાનંદ આપનાર કાવ્ય કથા છે. શાલિ વાહનના સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલા ગુણાદય કવિએ રચેલી ધૃતકથા, પ્રાચીન અને અર્વાચીન અનેક કવિઓના કથા સંદર્ભ સ્તોત્રોની મોટી ખાણ છે. ધૃતકથામંજરી અને કથાસરિત્સાગ્ર અંગે, ધૃતકથાની છાયા છે. કોઈ પણ અપ્રશ્નિત પંડિત ધૃતકથાના અસ્તિત્વમાં નિષ્કારણ બ્રાંત થશે નહિ. નરવાહનદત્ત નામકની શૃંગારપ્રધાનકથા એ આ ધૃતકથાનું શરીર છે. સત્યા સત્ય વસ્તુ રચનાથી રસ, અભાકાર અને ઉપદેશ સહેલથી અપાય છે, માટે કેવળ હિતહાર પૂર લક્ષ ન રાખતાં કવિતાને જાળતી છૂટ કવિએ લીધી છે. શબ્દ પ્રધાન અને અર્થ પ્રધાન એવાં બે પ્રકારનાં ભાષાંતર હોય છે: શબ્દ પ્રધાનમાં શબ્દશઃ ભાષાંતર હોવું જોઈએ અને અર્થ પ્રધાનમાં અર્થ સાચવી ભાષાંતર હોય છે. સંપત્તિ વિપત્તિ, ઉદય અસ્ત, ચઢતી પડતી વિપત્તિ સંપત્તિ, અસ્ત ઉદય, પડતી ચઢતી, કાળક્રમથી સર્વ પ્રાણીને ભોગવવાં પડે છે.

સંપત્તિ વિપત્તિ, વદય અસ્ત, ચઢતી પડતી, વિપત્તિ સંપત્તિ, અસ્ત વદય, પડતી ચઢતી કાલક્રમથી સર્વ પ્રાણીને ભોગવવાં પડે છે. આ બહદેવના બાંધેલા નિયમ, જેને કોઈ નિર્ધારિત કોઈ દેવ અને કોઈ પ્રારબ્ધ કહે છે તે નિયમાનુસાર, પ્રતાપી પાંડવોના સાતમે વંશજ, નરવાહનદત્ત પણ વિધાતાના ઉદય અસ્તના હયા તરીકે રમાડાયો અને પરિણામમાં યાવ અર્થદેવવાકર વિદ્યાધરોનું ચક્રવર્તી પદ ભોગવે છે. નીચેના સંદર્ભપરથી રપટ જાણી શકે કે, વત્સ રાજકુમાર બાળપણમાં જ ભયમાં આવી પડ્યો, તેનું દરણ થયું, ત્યાં પરણ્યો, વળી પટ્ટરાણી હરાઈ, વિરહવેદના વેઠવાથી સંતપ્ત થયો, ત્યાંથી પોતે દરણ્યો, પટ્ટરાણીને મળ્યો, ગુપ્ત રહ્યો, કેદમાં ગયો, ન્યાય છણાયો, બચ્યો, મલ્લઘનિરિચ્છે વસ્યો, તપ કરવા ધસ્યો, સપ્ત રત્ન ગ્રામ કરી યુદ્ધે ચડ્યો, વિજયી થઈ દીધો, ચક્રવર્તી પદે અભિષેકાયો અને ત્યાં કલ્પપર્યંત તે પદ ભોગવી સત્કર્મ યોગે, કામદેવનો અવતાર છતાં શિવના અનુગ્રહને પામશે અને નિર્વાણ પદમાં વિરામશે. રંગીસો રાજકુમાર રંગમાં રમતાં, રણમાં ધૂમતાં, વિલાસમાં મગ્ન હોવાથી શિવે આપેલા પ્રસાદ છતાં લાડકપણ્યો, અને સુખદુઃખનો સમર્થ સાથી થયો છે. એણે સ્ત્રીવિલાસ અને રણવિલાસ સાથે આશ્વર્પકારક દુઃખનો પણ જાણે વિલાસ ભોગવ્યો છે, એ પુરુષાર્થ જય દિવ્ય દીપે છે.

આવી મુંદર સુરસ કથાઓ વાચકવૃંદને આનંદ આપનારી છે. એ અત્યાનંદ આપનારી કથાઓનો સંદર્ભ આ ગ્રંથાણે છે.—

૧ લો. લં- પ્રથમ લંબક, કે જે આ કથાઓની સર્વ પ્રકારે ભૂમિકા છે, તેમાં એમ દર્શાવ-
 બક. ઠ- વામાં આવ્યું છે કે, પાર્વતીના આનંદથી 'શંકરે આ કથા કહી; જે કથા પુષ્પદતે ગુપ્તપણથી
 થાપીક. સાંભળી, પોતાની પ્યારીને કરી, પ્યારીએ યુગ્મ તે કથા પાર્વતીને કહી, અને પાર્વતીએ
 કોપિત મર્દ, ગુપ્તપણે આ કથા સાંભળવા માટે પુષ્પદતને તથા તેના મિત્ર માદ્ય-
 નાનને સાપ દીધા. પુષ્પદત વરરચિ નામ ધારીને ડોશાંબીમાં જન્મ્યો અને માદ્યનાન
 ગુણાદ્ય નામ ધારી પ્રતિજ્ઞાનપુરમાં જન્મ્યો. વરરચિને નંદનો કારભાર મળ્યો હતો, પણ
 તેમાં નંદ સાથે હાસ્ય થવાથી તે દેરાલ્યાગ કરીને વિંધ્યવનમાં વસતા કાણભૂતિ નામના
 એક પિસાચને મળ્યો અને તેને ઈર્ષ્યભૂત થતાં કહી, આ સમજાવશ્ચેકની બૃહદકથા
 સંભળાવી તથા ત્વામ-પછી કૈવલ્યે ગયો. કાણભૂતિની પાસે ધણે કાળે શાશિવાહનને
 રાજકવિ ગુણાર્દ્ય, પ્રસંગવશાનુ ત્રણ બાવાનો લાગ કરી, મૌન ધરી આવ્યો. તે ગુણ-
 દ્યને કાણભૂતિએ આ બૃહદકથા કહી. તેણે તે કથામાંથી ચોર રહેલી લક્ષ્મણીની આ કથા
 થી રાજવાહનને પિસાચ બાવામાં, પોતાના રક્તથી રુદ્ર પાંદડાંપર લખેલી આપી. આ
 આખો લંબક અતિદાસિક છે.

૨ જો. લં- કથાનું આશુભ-અનેથી બૃહદકથાનો પ્રારંભ થાય છે. પાંદડાંના વંશમાં જન્મમેળવ
 બક. કથા- થયો, તેનો પુત્ર રાજાતીક, તેનો સદસાતીક અને તેનો વાસરાજ થયો. વાસરાજ
 મુખ. આંડમહારોન રાજાની કુંવરી વાસવદત્તા સાથે પરણ્યો.

૩ જો. લં- વાસરાજ વાસવદત્તા સાથે સુગારરસમાં એવો તો હુબ્ધ થઈ ગયો કે, એના મત્રી
 બક. લં- એને ચિંતા થઈ કે રાજ સ્વકર્તવ્ય ભૂલવાથી વીરત્વહીન થઈ જશે, તેથી તેને હત્તાક
 'વાણુક' નવૃત્ત કરવાને વિનય યાત્રાએ નિકળે તો ઠીક, એવો તેણેએ મન્ત્ર કીયો. પણ આ વિનયમાં
 પ્રતિબન્ધ કરનાર અગ્રધેશનો રાજા હોવાથી, તેની કન્યા પદ્માવતી સાથે વાસરાજનાં
 લગ્ન થાય તેવી મુક્તિ રચી. સર્વે લાક્ષણિક અરણ્યમાં ગયા. રાણી વાસવદત્તા બળે
 મુવાની લોકમાયકા ચલાવી. જેથી રાણી રહિત થયેલા વાસરાજે પદ્માવતી સાથે લગ્ન
 કીધું અને પછી વાસવદત્તાનો પશુ મેળાપ થયો. પછી મેહા કાઢમહ સાથે તે કૌશાભી
 નગરીમાં ગયો. મંત્રીઓએ દિગ્વિનય નિઃકળવાનું કહેવાથી વાસરાજ દિગ્વિનય નિઃકળ્યો
 ને વિનયી થયો.

૪ થો. લં- શુદસસારમાં વાસવદત્તા સન્તાન વિના ચિન્તા કરે છે. પછી શિવગુરૂ આરાધન
 બક. નર- કરવાથી તેને ગર્ભ રહે છે. વાસરાજના મત્રીમંડળને ત્યાં પશુ સન્તાન થાય છે. વાસ-
 વાહનદ- રાજને ત્યાં નરવાહનદત્તનો જન્મ થાય છે એ વેળાએ આકાશવાણી થાય છે કે, એ
 નાજનમ. કૌમરેવનો અવતાર છે અને વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી થશે.

૫ મો. લં- કૌમરેક દિવસે શક્તિવેગ નામનો વિદ્યાધરનો એક રાજા, નરવાહનદત્તનાં દર્શન
 બક. ચતુ- કર્યા તથા પ્રણામ કરવાને વાસરાજ પાસે આવે છે. તે પોતાને વિદ્યાધરનું રાજ્ય કેમ
 દારિકા પ્રાપ્ત થયું, તેની સર્વ કથા વાસરાજને કહે છે.

ત્યાર પછી વાતરાજની કાંતિથી મોઢ પામીને કલિંગસેના નામની એક વિધાધરી ૬ કો લં-
તેને પરણવા આવી. રાજ તેને જોઈને ગારો પેલો થઈ ગયો તથા લગ્ન કરવા બક. મદ-
તાપર થયો. મંત્રી મન્ડળ ગભરાયું કે પરાવતી સાથે લગ્ન કરતી વેળાએ વાતરાજના નમંબુકા-
વચન આપ્યું છે કે, વાતરાજ હવે ધીછ શણી કરશે નહિ અને હવે આમ કરે તો યોદ્ધા
ધામ. એટલે તેઓએ પ્રખંધ રચવા ધાર્યો. પણ તેવામાં મદનવેગ નામનો વિધાધર
કલિંગસેનાના સૌદર્યથી મોહવરા થઈ, વાતરાજનો વેરા ધાતણ કરીને તેની પાસે ગયો
અને તેના સંગમથી કલિંગસેનાને ગર્ભ રહ્યો. એથી મદનમંજુકાનો જન્મ થયો. ત્યારે આકા-
શવાણી થઈ કે, 'એ બાવી વિધાધરના ચક્રવર્તીની પટ્ટશણી થશે ને એ સાક્ષાત્ રતિનો*
અવતાર છે.' વાતરાજ આદિ આવા પ્રસંગથી પ્રસન્ન થયાં. પછી મદનમંજુકા સાથે
નરવાહનદત્તનાં લગ્ન કર્યાં.

એક દિવસે નરવાહનદત્ત ઉદ્યાનમાં ફરતો હતો, તેવામાં હેમપ્રભ વિધાધરી કન્યા ૭ મો લં-
રત્નપ્રભા આવી. તેણે પોતાનું અસ્તિ કહી નરવાહનદત્તને પરણવાની ઇચ્છા દર્શાવી. બક. રત્ન-
નરવાહનદત્ત તેના હાવભાવ અને સૌદર્યથી મોહિત થઈ તેને નગર ગયો. ત્યાં જઈ પ્રભા.
લગ્ન કરી સર્વ વેળવસુખ માણવા લાગ્યો. એક સમયે નરવાહનદત્ત મુગધા રમવા
ગયો, તેવામાં અન્નમાત્ર કોઈ ઋષિને ગ્રાહ્ય વાગવાથી મર્મમાં તેણે કપૂરિકા પરણવાની
લેહે લગાડી. તેથી રાજપુત્ર કપૂર સંભવ નગરમાં ગયો ને રાજકન્યા કપૂરિકાને પરણ્યો.

આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રેમદાને પરણી, કૌશાગ્રી નગરીમાં રહી આનંદમાં દિવસો કાઢે ૮ મો લં-
છે, તેવામાં એક સમયે વજ્રપ્રભ વિધાધરે, અયદાનવના વંશમાં જન્મેલો સૂર્યપ્રભ નામનો બક. સૂર્ય-
રાજપુત્રાર, કેવા પ્રકારે વિધાધરનો ચક્રવર્તી થયો તેની કથા કહી છે. તેમાં પાતાળનું ને પ્રભા.
દૈત્ય દાનવોની રીતિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એ કથા કહીને વિધાધરે કહ્યું-કે સૂર્યપ્રભ તો
વિધાધરની અર્ધવેદીનો ચક્રવર્તી હતો, પણ નરવાહનદત્ત તો પૂર્ણવેદીનો ચક્રવર્તી થશે.

એક સમયે નરવાહનદત્ત મુગધા ખેલવા ગયો, ત્યારે અલકાતરશીલ વિધાધરની ૯ મો લં-
શણી કૌર્યનપ્રભા, પોતાની કન્યા અલકાતરવતીને લઈને ઉદ્યાનમાં આવી. તેણે નરવાહનદત્તને બક. અલં-
પોતાની કન્યા વરવાનું માણું કીધું. પણ લગ્નમાં સમયનો અંતરાય આવવાથી નરવાહનદત્ત કારવતી.
વિરહવ્યાધુલ થયો. ત્યારે તેના મત્રીઓએ તેને નવલ કથાઓ કહી રંજન કર્યો. પછી
નરવાહનદત્તનાં લગ્ન થયાં તે અલકાતરશીલને ઘેર ગયો, ત્યાં પણ નવલકથાઓ સાંભળીને
આનંદ માણતો હતો. ત્યાંથી તે કૌશાગ્રીમાં આવ્યો ત્યાં પણ વાર્તા વિનોદથી ખ્યારીઓ
સાથે વિલાસ ભોગવતો રો રમતો હતો.

* નરવાહનદત્ત એ કામદેવનો અવતાર છે, અને તેની સ્ત્રી રતિનો અવતાર તે મદન મંજુકા છે. કામ
પિતા રતિ રહી રાહતી નથી.

- ૧૦ મો લં- કૈાશાંબીમાં રહી આમ નરવાહનદત વાર્તાવિનોદમાં કાળ નિર્ગમન કરે છે તેવામાં
 - ૫૫૬. શ- એક સમયે આકાશમાંથી શક્તિયશા નામની વિદ્યાધરી ઉતરી આતી. તેણે ક્યું કે, પાર્વતીના
 કિત્તયશા. આદેશથી હું આપને વરવા આવી છું પણ લગ્ન એક માસ પછી થશે. આમ કહીને તે
 પોતાના દેશમાં ચાલી ગઈ. રાજપુત અહિંયાં વિરહ વેદનાથી પીડાવા લાગ્યો, ત્યારે ગેદમુખ-
 તેનો મંત્રી, રાજપુતને નવી નવી વાર્તાઓ સંભળાવી રંભન કરવા લાગ્યો. ત્યારે એક માસ
 થયો ત્યારે શક્તિયશાના પિતા સ્ફટિકચરાએ પોતાની કન્યાનું દાન નરવાહનદતને દીધું.
- ૧૧ મો લં- એક સમયે રાજપુત હપવનમાં ફરવા નિકળ્યો હતો, તેવામાં અદ્રસાર ને વેશા
 ૫૫૬ વેશા. નામનાં દંપતી સાપથી વિરહવેદના વેકત્રાં ઢતાં, તેઓનું પરસ્પર મળવાનું કારણ થયો.
 પંજી પોતે જાણેદ્રસેના નામની રાજકન્યાને વરપો.
- ૧૨ મો લં- એક સમયે નરવાહનદતનું લલિતવૈયના વિદ્યાધરી દસજી કરી ગઈ. તેને મલયાચળપર
 ૫૫૬. શ- લઈ નઈ તેની સાથે પસરી. અહીં મલયાચળપર તે રમે રમે છે તેવામાં લલિતવૈયના
 શાંકેવતી. અદ્રસ્ય થઈ ગઈ ને એ એકલવાયો થઈ રહ્યો. ત્યાં ફરતાં ફરતાં પિરાંગનુટ મુનિ મળ્યા.
 તેમણે તેને ધૈર્ય આપીને શ્રુગાંદત ને શશાંકવતીની અનુભુતાધર્મવાળી કથા કહી.
 શ્રુગાંદત એ અધો-પાપતિનો રાજપુત હતો. તેને તેના પિતાએ દેશવટો દેવાથી
 પોતાના દસ કુમાર મિત્રોને સાથે લઈ શશાંકવતીને પસળવા નિકળ્યો. માર્ગમાં
 એક નાગનાં સાપથી સર્વે મિત્રો વિખૂટા પડી ગયા, પણ પાગ મળ્યા ત્યારે તરવેંચે પોતા-
 ચોતાનું વિચિત્ર ચરિત્ર ક્યું. તેમાં સમગ્ર દસકુમાર ચરિત્ર (દષ્ટીકૃત) વર્ના આતી
 નથ છે. છેલ્લે મહાપોર યુદ્ધ ક્રીધા પછી ઉન્નતિપિત્રીના રાજને દરશીને શશાંકવતીને
 તે પસળે છે. આં કયા સાંભળી નરવાહનદત ધૈર્ય થરી મદનમંત્રુકાના વિરહથી પીડાતો ને
 લલિતવૈયનને શોધતો શોધતો તથા વિવરેતો મલયાચળપર પૂમે છે.
- ૧૩ મો લં- રાજપુત નરવાહનદત વ્યાકુળ થયેલો આમ તેમ રખડે છે. તે ફરતો ફરતો ઝંઝાતટપર
 ૫૫૬. મહિ- નઈ ચડયો. ત્યાં તેને બે બ્રાહ્મણ કુમાર મળે છે. તેઓ મહીશવતીને પસળવા જતાં કેવા
 - વાવતી. વિપત્તિમાં પડે છે ને અતે કેમ કાર્ય સફળ કરે છે તે ચરિત્ર કરી સંભળાવે છે. તે-
 લામાં કુમારના મત્રી આદિ તેને શોધતા શોધતા ત્યાં આવી ચડે છે અને પછી તે
 પિતાને નગરે લય છે.
- ૧૪ મો લં- કૈાશાંબીમાં રહી નરવાહનદત નવી નવી લીલા કરે છે. તેવામાં વિદ્યાધરનો અદ-
 ૫૫૬. પંચ વર્તી, માનસવેગ મદનમંત્રુકાનું દાણ કરી લય છે નરવાહનદત મદનમંત્રુકા વિના-
 આગળે ને બાવજોળની રહે છે. તેવામાં વેગવતી નામની વિદ્યાધરી, મદનમંત્રુકાના વેશમાં
 આતીને તેને છળે છે, પણ કપટ સ્પષ્ટ થતાં તે પોતાના પતિ રાજકુમારને ગાંધર્વ નૃત્યમાં
 તેડી લય છે. ત્યાં તે પ્રબાવતી વિદ્યાધરીને વરે છે, ને તે તેને ત્યાંથી વિદ્યાધરનગ-
 રીમાં લઈ લય છે અહિંયાં મદનમંત્રુકાનો મેળાપ થાય છે પણ ત્યાં તે છનો પડવાથી
 કેડ પડાય છે. વિદ્યાધર ન્યાયમંડળ તેનો ન્યાય કરી નિર્મુક્ત કરે છે. તેટલામાં તે

પ્રભાવતી વિદ્યાધરી 'લૌરવનાથ'નું સ્વપ્ન લઈ આવીને તેને ઋણમૂક પર્વત પર મૂકે છે. પાછો તે વિદ્યાધર લોકમાં જાય છે ને અનેક રાણીઓ સાથે લગ્ન કરે છે. પણ તે તપશ્ચર્યા કરી વરદાન પામે છે. ત્યાં તો તેને તેના સર્વ મંત્રી આદિ વરદાન પામી આવી મળે છે. પણ વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી મહાનસવેગપર ચઢાઈ લઈ જવામાં આવે છે.

વિદ્યાધરોપરની ચઢાઈમાં રણસંગ્રામ ગમે તે પહેલાં નરવાહનદત્ત વિદ્યાધરના ચક્રવર્તીની સર્વે સિદ્ધિ સંપાદન કરે છે; પણ મોટું શુદ્ધ કરીને મહાનય મેળવી વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી પદને પામે છે.

ઋણભાગ્યપર નરવાહનદત્ત રાજ્ય કરે છે ને સુંદર વૈભવ મેળવે છે; તેવામાં સ્વપ્રદાતા જ્ઞાન પામે છે કે તેનાં માતાપિતા દેવલોક ગયાં. આ વાર્તાં જણતાં તે મહારોડ કરતો પૌતાનાં મામા ગોપાલક, જે હઠાસીન થઈ કાલંબગિરિપર જઈ વસ્યો છે તેને મળવા ગયો. ત્યાં પૌતાના સાળા ઇત્યકે સુરતમેંજરી સોનું હાથુ કરી અન્યાય આદર્યો; તેના ન્યાય કરી ઋષિમંડળથી પ્રતિજ્ઞા પામે છે. તે ન્યાયથી પ્રસન્ન થઈ મુનિ કંથપ તારાવલોક વિદ્યાધરનું ચરિત્ર કહી તેને પ્રસન્ન કરે છે.

કાલંબગિરિપર વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી રહ્યો છે, તેને વાતનાં પ્રસંગમાં કશું કે, મહા નામંજુકાનો મને વિરહ થયો ત્યારે કાળ ગાળવાને જોમુખે મને પદ્માવતીનું આખ્યાન કહી સંજળાણું. વિદ્યુત્પ્રભ નામનો દેવરાજ હતો, જે દેવતાને જાણે હતો; તેનો નારા કરવા માટે વિષ્ણુના તેજથી સુક્રાદ્યકેતુ જન્મ્યા. સંગ્રામમાં જતાં સુક્રાદ્યકેતુ, પદ્મરોષર, વિદ્યાધરની પુત્રી પદ્માવતીપર પ્રેમ મોહિત થયો. અન્યાય નિરહવેદનાથી તપેલાં છે, તેમાં પ્રથમ મેળાપ સમય તપોધનમુનિના શિષ્યે શાપ આપવાથી તે મનુષ્ય અવતારમાં, સુક્રાદ્યજીવન નામે અવતર્યો. ત્યાં કેટલોક કાળ રહી, દેવેાનું કાર્ય કરી, અસુરોનો નારા કરીને પદ્માવતીનાં દર્શનની ઈચ્છાથી પીડિત થયો, પુનઃ વિદ્યાધરલોકમાં ગયો. તે ત્યાં પદ્માવતીનો સમાગમ કરી ચચેચ્છ સુખવૈભવ માણવા લાગ્યો.

ચિકમાદિત્ય રાજનું ચરિત્ર મહાનમંજુકા રાણીના વિરહથી પીડિત થયેલો નરવાહન, દત્ત અરણ્યમાં બેઠોતો હતો, ત્યારે કંથપમુનિએ તેના મનને શાંત કરવા માટે ચિકમાદિત્યની કથા કહી હતી. એ ચિકમાદિત્ય હન્ટરિનીના મહેન્દ્રાદિત્યનો કુંવર હતો. તે રાત્રીઓને પછો વિષમ હોવાથી તેનું નામ વિષમચીક પાડ્યું હતું હિન્નિત્ય કરવા માટે તેની સેના એ દિશામાં ફરી વળી હતી. તે જિત્તમાં દ્રવ્ય તથા કન્યાઓના લાતવામાં આવતાં તે ચિકમાદિત્ય સ્વીકારતો હતો. એમાં ચિકમાદિત્યને વીરવેતાલ કેમ વસાં થયો તેની કથા છે; ને અલયવતી તથા કલિંગસેના સાથે લગ્ન કેમ થયાં, તેમ જ રાજકાળમાં પ્રવર્તતો રાજેન્દ્ર ચિકમાદિત્ય નવી નવી કથાઓ સાંભળતો કેવા પ્રકારે કાળ નિર્ગમન કરતો હતો ક્રિયાદિ કથાઓ છે. આ કેવાં સંજળયા પણ નરવાહનદત્ત વિદ્યાધરના ઋણભાગ્યપર ગયો, ને ત્યાં અધાપિ રાજ્ય કરે છે.

મનુષ્ય જનમમાં અવતરેલો પણ પરાક્રમે દરીને વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી પદ પર અભિગિહન થયેલો શ્રીમાન મહાપુરુષ નરવાહનદત્ત, તેના ચરિત્રની આ કથા છે. કથાવિષય સર્વોત્તમ રસાર્થકાર ભરિત અને જનમનોરંજક સાથે બોધક છે.

શબ્દપ્રધાન અને અર્થપ્રધાન ઘણાં જ પ્રકારનાં ભાષાંતર હોય છે. શબ્દપ્રધાનમાં શબ્દસાઃ ભાષાંતર હોય જોડાયેલો અને અર્થપ્રધાનમાં અર્થ સંભાળી ભાષાંતર હોય છે. શબ્દપ્રધાન ભાષાંતરમાં શબ્દને વળગી રહી, તેમાંથી જેવો શ્વનિ થતો હોય તેવો નહિ, પરંતુ તેનો જેવો અર્થ વ્યાકરણાદિ વિષયાનુસાર થતો હોય તેવો કરવો; અને અર્થપ્રધાનમાં શબ્દનો નહિ, પણ આખા વાક્યનો ભાવ તદ્દપ સમજતો હોય તેવો અર્થ કરવો જોઈએ. વેદ તથા સ્મૃત્યાદિ ધર્મવિષયક ગ્રંથો શબ્દ પ્રધાન છે; જેમકે “રાજની આજ્ઞા.” “સંધ્યાદિકર્મ કરવાં, સાંત્ર યાગ કરવો,” એવી ધર્મની આજ્ઞા વેદ સ્મૃત્યાદિ ગ્રંથોમાં છે; તેનો અર્થ જેમ શબ્દાનુસાર થતો હોય તેમ જ કરવો જોઈએ. તેમાં મનરથી અર્થ-શબ્દના અર્થને વેગળા મૂકી, ભાવ-ધર્મ-રહ-સ્વ-બ્યંચને વળગીને અર્થ અર્થ શકે નહિ. ઇતિહાસ, પુરાણાદિ ગ્રંથો અર્થપ્રધાન છે. તેમાં શબ્દને વળગી રહીને ભાષાંતર કરવામાં આવે તો તે રસિક યાચ નહિ; તેમ મૂળ કર્તાનો જ ભાવ, તે પણ યથાર્થ સમજાય નહિ. જેમ રામાયણમાં-પુત્રે પિતાની આજ્ઞા પાળી, પરમમદા પરદરવી, સ્ત્રી રક્ષા માટે પ્રાણાંત કષ્ટ વેઠવાં, બ્રાતાપરના પ્રેમને લીધે શત્રુનાસન તુચ્છ ગણવું, અનીતિએ વર્તતા બાંધવોનો પણ પરિભાગ કરવો, ઇલાદિ બોધ અર્થપ્રધાન છે; તેથી કેટલીક-વેળા માત્ર શબ્દને વળગી ભાષાંતર કરવામાં આવે તો કર્તાનો અભિપ્રાય કળી શકાય નહીં.

કાવ્યગ્રન્થો તો શબ્દ અને અર્થ પ્રધાન હોતા નથી; પણ વ્યંગ્યાદિથી રસપ્રધાન હોય છે. રસને પોષણ કરનાર શબ્દ અને અર્થથી તે ગ્રન્થો રચાયલા છે. કથાસરિત્સાગર એ કાવ્યગ્રન્થ છે. એમાં શબ્દ અને અર્થ એકે પ્રધાનપણું ભોગવતા નથી; એમાં તો રસ પ્રધાન છે. અમે રસ જાગવીને જ યોગ્ય શબ્દમાં ભાષાંતર કરીએ છીએ. ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રન્થોનાં ભાષાંતર અક્ષરશઃ હોવાં જોઈએ, ઇતિહાસ પુરાણ ગ્રન્થોનાં અર્થશઃ ભાષાંતર થવાં જોઈએ; અને કાવ્યગ્રન્થોનાં ભાષાંતર કવિએ બધેલા રસને જાગવીને કરવાં જોઈએ; તન્નિયમાનુસાર કથા સંદર્ભને જાગવી આ ભાષાંતર થયું છે.

આ કાવ્યગ્રન્થ છે. કાવ્યનો પરાય એ ઉપદેશ છે. ઉપદેશમાં દૃષ્ટાંત-ઉદાહરણની આવ-સ્યકતા છે. તેને રોચક સાદિલ કહે છે. બહુ અંશે ઐતિહાસિક ગ્રન્થોમાં અને ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રન્થોમાં પણ રોચક કથાઓ આવે છે. પણ અસલ મિષ્ટણુ વિના સત્ય રોચક થઈ શકેલું નથી. તેમ જ કેવળ અસલ-એટલે કવિકાલ્પનિક સૃષ્ટિ પણ વિશેષ આનંદ ઉપજાવતી નથી. કદાચિત

સ્વભૂતિ, દંડી અને બ્રહ્મણિ મહાકવિઓએ કવિચ્છિને અવકાશ આપ્યો છે; તથાપિ તેઓનાં કાવ્ય, આ બૃહત્કથા મહાકાવ્યની છાયા છે; જે આ ભાષાંતરમાં સ્થળે સ્થળે ટીપ આપીને દર્શાવ્યું છે. કદાચ કોઈ કવિ સ્વતંત્ર કલ્પના પણ કરે, તદ્દપિ વાચકદ્વંને સત્ય પ્રતીતિ વિના ઉપદેશ થઈ શકતો નથી—આસ્થા ચોટતી નથી, અને તેથી જ સલા સાથે અસત્ય અને અસત્ય સાથે સત્યના મિશ્રણની આવશ્યકતા પ્રત્યક્ષ જણાય છે. જો કે કેટલાક સાધુ* પુરુષોએ અસત્યના મિશ્રણથી કવિતાનો પરમાર્થમાં ઉપયોગ માન્યો નથી, તથાપિ અસત્ય વગર સત્યની પ્રતીતિ થતી નથી. સર્વને જો આપણે માર્ગિક ક્ષીએ તો જાણા પર્વત સર્વ પ્રપંચ જ અસત્ય છે. પછી આ લોકમાં સત્ય એકલાનો વાસ ક્યાં રહે ?

સ્થૂલમાનથી મૂળ બૃહત્કથા (અને આ કથાસરિત્સાગર) માં પાંડવ વંશના શતાનીકથી તે નરવાહનકત સૂધીનો સક્ષિત ઇતિહાસ છે. વારતવિક રીતે મહાભારતમાં આવી ગયેલા ઇતિ-
હાસનો પરિશિષ્ટ ભાગ ગણીને કવિએ તે ખીળ લંબકમાં લીધો છે. પ્રથમ લંબકમાં નંદ અને
સાલિવાહનના સમયનો સક્ષિત ઇતિહાસ છે; જે મૂળ બૃહત્કથાના કર્તા ગુણાદ્ય કવિએ નહીં
પણ તે ગુણાદ્યના શિષ્યોની સહાયતાથી શાલિવાહન રાજ્યએ લખેલો અથવા ગુણાદ્યના શિષ્યો-
માંથી જ કોઈએ પિશાચ ભાષામાં લખેલો જણાય છે. ગ્રામીન મહા ગ્રંથોના સંબંધમાં આજ સૂત્રી
મેમ બોલાતું આવ્યું છે કે—મહાભારત એક કોટિ શ્લોકોનો ગ્રંથ હતો, એમ ભારતમાં જ છે; અને
રામાયણ ચતુર્કોટિ શ્લોકનું હતું, એમ આનંદ રામાયણમાં જણાવેલું છે. એ બન્નો ગ્રંથો હાલમાં
મનુષ્યલબ્ધ થઈ પડેલા છે. તેમ જ આ ગ્રંથને માટે કથાપીકમાં વર્ણવેલું છે કે, બૃહત્કથા એક લક્ષ
શ્લોકવાળી હતી. પાંડવ કૌરવનું ઝરિત એ સામ્રાટ ઉપલબ્ધ મહાભારતમાં એક લક્ષ શ્લોકમાં
સમાવેલું છે અને વાસ્ત્વિક રામાયણમાં રશમ્ચરિત ચોવીસ હજાર શ્લોકમાં સમાપ્ત કીધું છે તો
એવો વિચાર, ચંકાથી દૂર નથી કે અનુપલબ્ધ મોટા ગ્રંથોમાં સલાસલ ચિન્થિત ભાગ કેમ ન હોય ?
કોટિ અને ચતુર્કોટિના ગ્રંથમાં ઐતિહાસિક સલા જ એનું શું બચ્યું હશે, કે જે આ લક્ષ અને ચોવીસ
હજાર શ્લોકવાળા ગ્રંથોમાં નહિ હોય ? વળી કેટલાએક લેખકો એમ જણાવે છે કે, ‘આ (બૃહ-
ત્કથા ગ્રંથમાં રૂપલાગ્રહ ઇતિહાસ છે; અને ગ્રામીન ઇતિહાસો જણાવેને રામાયણ મહાભારતાદિ
ગ્રંથો છે, તેમ આ બૃહત્કથા (કથાસરિત્સાગર) પણ છે.’ પરંતુ આપો ગ્રંથ પરિપૂર્ણ વાંચ્યા
પછી વાચકવર્ગને સ્પષ્ટ જણાશે કે, આ ગ્રંથમાં ઇતિહાસનો ભાગ ઘણો જ થોડો છે; અને જે
છે તે સત્યાસત્યના મિશ્રણ વિનાનો નથી. કાવ્યગ્રંથોમાં સદર્શ સત્યનો દેખ, પણ કેવળ સત્ય
મનમોહક ન થાય. તેથી જ ગ્રામીન સર્વ કવિઓના કાવ્યગ્રંથો માત્ર ઇતિહાસના સત્યથી ભરેલા

નથી, પણ અસત્ય મિશ્રિત સત્યવાળા છે. બૃહત્કથાના પાંડુકુળદીપકોનું જે ચરિત્ર સમાવ્યું છે તેમાં સત્ય જેનું ઘણું થોડું છે અને આ આખા કાવ્યમાં તો સત્ય અતિશયેક્ષિતથી ભરપૂર છે! નિરુક્તાવેચનમાં સત્યવૃત સામગ્રી પડિત, બૃહત્કથામાં કેટલું ઐતિહાસિક સત્ય સમાવ્યું છે, તે માટે લખે છે કે:-

“ ગુણદયનો રથેથી ભૂતઆધા નામનો બૃહત્કથા અંચ સમલક્ષ સ્થાનનો હતો એમ સામગ્ર્યું જ છે પણ હજી (અંચ) એવો નથી, તો ન દીકરી કથાના વિચાર કરવાથી શું? અનન્તરાગની પત્ની સૂર્યવતીના ચિત્તવિનોદ મટે, સોમરેવ બહે જે કથાસંસ્થાનર સંપાદિત કર્યો છે તે સૌ જાતિના ચિત્તવિનોદ મટે બહુ છે; પણ ઐતિહાસિક સત્ય સોધનાર સ્મૃત્તોનો સન્તોષકારક નથી. એટલું જ નહીં, પણ કથાસંસ્થા મસ્તી કથાથી ઐતિહાસિક સત્ય સોધનારના વિમગ્ન માનસસંદેશમાં પણ સેવાલક્ષ જ હતપત્ર થયે છે વ્યવર્તમાં તે અંચ ભેદ, એટલું જ જણાય છે કે સોમરેવ ગમે તે રીતે સૂર્યવતીના ચિત્તવિનોદને જ હૃદે રીતે આ અંચ રચ્યો છે- ન કે ઐતિહાસિક સત્ય દેખાડવાને. બે સત્ય હોય (સત્ય ઐતિહાસિક અંચ હોય) તો પાણિનિ પછી એક દહર વર્ષ પછી થયેલા કાત્યાયનને પાણિનિના સદપાઠી કહેવાને કેમ શાન્તિમાન થાય? કદી ઐતિહાસિક વાણી વિશિષ્ટ ન થયેલો સ્વરથ, વ્યક્તિના સુવચન પાણિનિનો સમ્ભવ અને કાળાંતરના કાલકુળી બાપા વ્યવહાર વખતથી મોઢળા થયેલા રાજ સંસ્કાર કરનાર ક્રમવા બન જાયો સમર્થ એક માને? (કોણપણ નહિ.)”

આ પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આ બૃહત્કથા નથી ઐતિહાસિક કે નથી સત્યતાવાળો, પણ સત્યમિશ્રિત દિવ્યાદ્ભૂત કથાથી ભરપૂર રસવાળો કાવ્યગ્રંથ છે. તેમાં કવિએ ખૂબ ખૂબી પિયવાવી છે. કાવ્યના નાપકોમાં કેવળ દિવ્ય ગુણ હોય તો કવિ લૌકિક પદાર્થ વર્ણન કરી શકતો નથી. જો અદિવ્ય હોય તો દિવ્યપદાર્થ દર્શન કરાવી શકતો નથી. પણ દિવ્યાદિવ્ય નાપક હોય તો લૌકિક ને દિવ્ય સર્વ પદાર્થ દર્શાવી શકે છે. પૂર્વ કાળમાં સ્વર્ગમન, વિમાના-શૈલજ, યક્ષરાક્ષસ મિત્રન-દર્શન, પાતાલમન, વિદ્યાધર લોક દર્શન, દિવ્ય હસ્તી દર્શન, હસ્તીનું આકાશમન, હસ્તીજેના મસ્તકપર કગલ દોળે તે રાજ્યપાદને યોગ્ય થાય તેવી પથુ-હસ્તીની સુદ્ધિ, મનુષ્યમાંથી વાનર થતું, વાનરમાંથી મનુષ્ય થતું, મનુષ્યોએ મૃતસંજીવન કરવું, તપશ્વર્માંથી દિવ્ય વરગ્રાપ્તિ થવી, આદિ-જ્વાલિતા બનતા હતા. પણ આજકાલમાં તે સર્વ બન્યાં, મનુષ્ય પ્રાણી સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ ન ધરાવતા હોવાથી આપણને તે અસત્ય લાગે છે, પરંતુ કેટલીક કળાઓ, જે તે કાળમાં કવિએ વર્ણવેલી, અને જેને આપણે કાષ્ઠનિક કહીએ છીએ, તે આજે સત્ય દેખાય છે; તેથી

* આટલો ૧ કવિદાસ કવિ રચી ગતિ રાજનંતરાગે દર્શાવે છે ને એ વર્ણન કરે છે, તે સામગ્ર્ય અભિરવને વધારીએ છાત્રુ પર છે જિભાનની ગતિ મટે આજે પાલકાત્ર પ્રભ સદાથી છે, પણ કાને કરી સુધારો થતાં તે સત્ય પડવાનો વિશેષ સંભવ જણાય છે. [૧૯૦૯ માં વાયુતરનીમ્બિની શોધ થઈ અને દેવ્ય શોષક એવિચ, પ્રિટિશ ખાદી ભૂતેમાં લરી ગયો છે.]

પાટકું તો નિસંશય રવીકાર્યા વિના ચાલે તેમ નથી જ, કે સત્યાસત્ય મિત્રમણ વિના વાચ્ય-
હાર ચાલતો નથી ને રસ વહેતો નથી.

૬૦ છયુલર, ખંડિત મહેશચંદ્ર ન્યાયરત્ન અને સંપાદક ૬૦ શ્રોતાસ, શ્રેયો બૃહત્કથા-
માં ઐતિહાસિક ભાગ આ પ્રમાણે બતાવે છે: ચન્દ્રવંશી પાંડુનો અર્જુન, તેના અભિમન્યુ,
તેના પરીક્ષિત, તેના જનમેજય, તેના શતાનીક,* તેના સદસાનીક અને તેના વત્સરાજ.
નરવાહનદત્તનો આ કાવ્યગ્રન્થમાં ઇતિહાસ નથી, શ્રેય ખંડિત મહેશચંદ્રનું કહેવું છે. જનમે-
જય સંધીના ઇતિહાસ મહાભારતમાં સારી રીતે સમાવ્યો છે. પણ ગુણાદ્યે લખેલી બૃહત્ક-
થામાં શતાનીક, સદસાનીક અને વત્સરાજનો ઇતિહાસ, ઇતિહાસરૂપે જ લખાયો છે.† તે
મણવાનાં યથાર્થ સાધન આપણી પાસે હયાત નથી. વાસ્તવિક તપાસ કરતાં તેઓનો ઇતિહાસ
યથાર્થ મેળવવાનાં સાધનો પણ દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે. બૃહત્કથા લખ્યા પછી મૂળ ગ્રન્થકોર
ગુણાદ્યના કહેવાપરથી, સાતવાહન કિંવા ગુણાદ્યના શિષ્યોએ લખેલા કથાપીઠ લંબકમાંથી,
વરરચિ, પાણિનિ, યોગનંદ, નંદ, ચાણક્ય, ચન્દ્રગુપ્ત અને ગુણાદ્યનો ઇતિહાસ-એ તેને
ઇતિહાસ કહીએ તો-મળે છે; પણ તેમાં કાળ નિર્ણય સંબંધી વિચાર કરીએ, અને બીજા ગ્રંથોના
પ્રમાણો બણી લક્ષ દ્રષ્ટિએ તો ક્ષણે ગ્રન્થવાડે ઉત્પન્ન થાય છે. વ્યાકરણચાર્ય પાણિનિનો
ઇતિહાસ આ ગ્રંથના પ્રથમ લંબકમાં આપ્યો છે તે સધળો સપ્રમાણ નથી, એ તો સ્પષ્ટ જ છે.

આ જ પ્રમાણે વરરચિ-કાલ્યાણનું પણ ઇતિવૃત્ત નહિ માનવા જેવું છે. એ પરથી સ્પષ્ટ
અનુમાન કરી શકાય છે કે, કવિએ આખા (સત્ય) ઇતિવૃત્તનો પ્રવેશ કરાવવાની ઇચ્છા ધારી નથી.
(મિશ્ર) નંદના સમકાલીન વ્યાડી ને વરરચિનું ઇતિવૃત્ત તથા કાળ નિર્ણય દલીલૂત થાય, એ આ
દેશના ઇતિહાસમાં બહુ અગ્રજની વાત છે. કારણ કે વ્યાડી,† વરરચિ અને ઇન્દ્રદત્ત એ ત્રણેનો
દૃઢ મૈત્રીભાવ હતો, એ તો આગ્રંથના કથાપીઠ લંબકમાંથી સ્પષ્ટ દર્શાય છે, પણ ગુણાદ્ય કે સોમ-
દેવકાદિ પણ આ કાળ નિર્ણય સંબંધે વિરોધલક્ષ દેતા જણાતા નથી. વરરચિએ મહાસમર્થવિદ્વાન
અને વ્યાકરણ તથા કોશ ગિર્મમાં બહુ ઉપયોગી ગ્રંથકાર થઈ ગયો છે. તેના ગ્રંથો પ્રામાણિક ગણાય
છે. છતાં સચકિત જોઈએ ત્યારે કે, કાળનિર્ણય વિષયમાં તો આપણે પણ પ્રથમ લક્ષ્યકના ઇતિહા-
સથી વિગેય શંકાશીલ રહ્યા છીએ-થવા છીએ. સોમદેવ કવિ લખે છે કે, “પાણિનિ ને વરરચિ

* શતાનીક અને સદસાનીકનાં નામો પાંડવોનો પરા પર્ણવતા વિષ્ણુપુરાણમાં દર્શાવેલાં છે

† વ્યાડીએ એક લાળ શ્લોકને સૂર્યમહાનામનો ગ્રંથ રચ્યો છે, જેનો વિષય વ્યાકરણ છે. મંદો
બાળમાં ચતુર્વર્ણી, સંક્રમણું રમણ કરે છે

એક ગુરુના શિષ્ય હતા.” પણ ઉપર જણાવી ગયા તેમ પાણિનિનો કાળ કેવળ નિરાળો જણા છે* અને વરરચિ ચંદ્રગુપ્તના સમયમાં હતો, એમ તેના આ ગ્રંથના ઇતિહાસ પરથી જણાય છે તો આજ સત્ય છે કે, આ ગ્રંથમાંનો વરરચિ અને પાણિનિ સંગથી ઉત્તેજ તર્કથી બહાર છે.

૫મી વરરચિ અને ચોગનંદનો ઐતિહાસિક ભાગ બહુધા નવો છે. ચોગનંદનું નામ ઇતિહાસના કોઈ પણ ગ્રંથમાં જણાતું નથી—જો કે, “નવનંદને ચાણક્ય નામનો ચતુર ધી પુરુષ રાન્યાસનથી જીત કરીને ચંદ્રગુપ્તને સાર્વભૌમપદે અભિષિક્ત કરશે,” એવાં પ્રમાણો શ્રીભાગવત, વિષ્ણુપુરાણાદિક ગ્રંથોમાંથી મળે છે. ઇન્દ્રદત્તને પન્કજાપ્રવેશવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થવી, અને તેથી મૃત નંદના અગમાં પ્રવેશ કરી ચોગનંદ નામ ધરાવી શુભન્નજીમાંથી મુક્ત થવાને પ્રસંગ, જો કે સંયુક્તિત છે, તથાપિ સપ્રમાણ નથી જ. એ વસ્તુ નાટકાચાર્યને રમણીયોજ્જવલ વલ્લભ છે, વિશાખદત્ત જોવાએ પણ તેનો ત્યાગ દીધો છે, એ વિસ્મયકારી છે. ધારીએ છીએ કે, વિશાખદત્તે મંત્ર કરતાં તંત્રપર વિશેષ લક્ષ દીધું હતું. પરંતુ ચોગનંદનું ઇતિહાસ કે સંક્ષિપ્તરૂપ જણાતું જોઈ કંઈ સાધન હોય તો તે માત્ર આ કંથાપીઠજ છે. ચાણક્યને જ્ઞતાંત બીજા ગ્રંથોમાંથી મળે છે, તેને આ કાવ્યમાં પુષ્ટિ આપી છે. નંદકુલનિકંદનના ઐતિહાસિક જ્ઞતાંત સાથે, ચંદ્રગુપ્તનો ઇતિહાસ તો બહુ અંશે લોકપ્રસિદ્ધજ છે; પરંતુ આ કાવ્યગ્રંથનો એ ભાગ પણ સપ્રમાણ જણાય તેમ નથી જ. અર્વાચીન ને અખ્યાલની કવિઓ પેરે, અપ્રશસ્ત ગણેડા, ઇતિહાસ સાથે એવા સંયુક્તિત ગોઠવાયલા છે કે, એ જ્ઞતાંતને ભાગ્યે જ પ્રમાણ ગણી શકીશું. આથી સિદ્ધ થાય છે કે, સત્પાત્તલ્ય વસ્તુ રચનાથી રસ, વ્યવસ્થાર અને વર્ણન સદેહથી ભ્રમણ છે, માટે કેવળ ઇતિહાસપર લઘુ ન ચાલતાં, કવિતાને જાગતી છૂટ કવિયે લીધી છે, અને કવિ પ્રતિભાનો પ્રકાશ પ્રકટ દર્શાવી, યુક્તિપરંપરાએ સત્યને અસત્ય સાથે સમજાડ જોડી દઈ, ઐતિહાસિક વિભાગ સત્ય છે, એમ મનાવવા સચોટ રચના રચી છે.

આ અપૂર્વ રમણીયોજ્જવલ કલ્પનાયુક્તિ દર્શાવનારી નરવાહનરત્ન નાયકની શૃંગાર પ્રધાન કથા આ વૃદ્ધકથાઈ ગૃતીર છે. આદિ મહાકવિ વાલ્મીકિ નિરચિત રામાયણ મહાકાવ્યમાં કવિએ કરણારસ આલેખ્યો છે; સંસ્કૃતવિદ્વાન્ પડિતોમાં જો કે અિનલિન મત છે, તથાપિ પડિતોએ માન્ય કરેલો શાંતરસ, વેદ વ્યાસ નિરચિત મહાભારતમાં રથને રથને દર્શન દઈ રહ્યો છે. (મહાભારતનો મોટો ભાગ તો વીરરસથી ભરપૂર છે. કેવળ શાન્ત રસનો શ્રી ભાગવતમાં છે.) રામાયણ મહાભારતની તુલનાના આ બૃદ્ધકથા કાવ્યગ્રંથમાં, શુણ્ઠાક્ય કવિએ બહુ ચાતુરીથી શૃંગારરસને ખિવાવ્યો છે. સંપૂર્ણ નવર્ણપર દષ્ટિ દેતાં આપણે જોઈ

શકીએ છીએ કે, નવરસમાં પ્રધાન અને ગ્રાણીભાવની પ્રકૃતિને વિરોધ અતુલ સ્વભાવથી જ હોય છે. જે શૃંગાર, તેજ અંગીરસ છે; અને તેને પોષતાં-રસવર્ધન કરતાં, હાસ્યાદિ રસો અંગ-ભૂત છે. શૃંગારના જે મુખ્ય ભેદ છે: વિપ્રલબ્ધ અને સંયોગ. પ્રસંગે પ્રસંગે કવિએ એ બંને દસની ધરના અતિ અદ્ભુત રીતે કીધી છે. નરવાહનદત્ત એ કામદેવનો અવતાર છે. કામદેવ શૃંગારનો રાજા છે. તેમાં (રાજ્યમાં) તે રમે છે, જમત ઉડાવે છે, હસે છે, દસાવે છે અને વળી સમયે તેમાં કરુણવિપ્રલંબ ઉત્પન્ન થાય તેવા અવનવા અદ્ભુતોત્તમ વૃત્તો બને છે. કાવ્યના સંવિધાનમાં આ સર્વનું ઐક્ય અતુરાધીની નીતરયું છે. વાયકવૃંદને તેમાં સમયે સમયે તલ્લીન કરવામાં આવે છે. શૃંગારરસ યોજનામાં કવિએ છુદ્દિદૌરાસ્ય અચ્ચુ લગાવ્યું છે; કેમકે કરુણથી દ્રવ, શાંતથી તક્ષીનતા, ખલુ શૃંગારથી રમણીયોત્તમ ભાનસોલ્લાસ થાય છે. આરંભથી-ફલાગમ મૂખસંધિથી તે નિર્વાણસંધિ પર્યંત-નરવાહનદત્ત જન્મથી તે વિષમશીલ પર્યંત-સ્થળે સ્થળે એવી તો અતુરાધી કવિએ શૃંગારને રમાડ્યો-ખીલવ્યો છે કે, તેનું ઐક્ય કાદી પણ કવિએ સંસ્કૃત વાણીદ્વારા દસાવ્યું હોય, એવું અણપિપર્યંત જાણવા શક્તિમાન થયા નથી.

સ્વદેશોન્નતિ દર્શાવવા અને “અમારું જ સર્વ એક” એમ મનાવવાની લેહેમાં વળેલા મુરોપીયન પંડિતોની આ તો પરાંપરાની (કુ) ટેવ પડી ગયલી આપણે વારંવાર જોઈએ છીએ કે, ભરતખંડની કાદી પણ વસ્તુ, કાદી પણ કાર્ય, કે કાદી પણ અંધનું પ્રાચીનપણું સિદ્ધ કરતાં અનેક પ્રકારના મદ્દવા તદ્દવાના લેખો અતિરી જાય છે. તેઓ કાક્યા જાય છે કે ‘આ તો માનવા યોગ્ય નથી,’ ‘આ તો કોપક છે,’ ‘આ તો સાવ નિર્ભૂળ છે.’ આ રીતે પાશ્ચાત્ય પંડિતો આયોના લેખ સંબંધી ધણું જ મોળા-પણું જ દેખીસા જણાય છે! પાશ્ચાત્ય પંડિતો પોતાનું પ્રતાપિપણું, પ્રમાણ પુરસ્કાર મનાવવા માટે, અને પોતાના કટિપત તરંગોને સત્વ કહેવરાવવાને આયોના પ્રાચીન અંધોને અપ્રમાણ ગણી, સંકુલિત કહેવાને મડી ખડેલાજ છે કે આ હાલની પૃથ્વીને ધયાને માત્ર પાંચ હજાર વર્ષ થયાં છે! એટલે અનાદિ કાળના વેદોનાં અસ્તિત્વને તો એનાથી પૂવના કેમ જ માને? પાણિનિને ધયાને ત્રેવીસ શો, એવીસ શો, રામાયણ ધયાને ત્રણ હજાર, લ્યારત ધયાને પચીસ શો, મનુસ્મૃતિ ધયાને તેત્રીસ શો, અને વેદને ધયાને પાંચ હજાર વર્ષ કહે છે!! તેજ પ્રમાણે શુણાડય કવિને ધયાને એક હજાર વર્ષ કહે છે. જો એટલેથીજ પતણું હોય તે તો કીક જ, પણ પાશ્ચાત્ય પંડિતો એટલે મુઠી કહેવાને છેક તણાઈ ગયા છે કે, ઘૂહકથાનું અસ્તિત્વજ નહેતુ. તેનું અસ્તિત્વહતું તે માનવાનું પ્રમાણ સેકમદેવના અથમાં લખ્યા વિના ખીજું કંઈજ તેઓને મળ્યું નથી. કથાસરિ-સ્સાગરના સંપાદક પંડિત દુર્ગાપ્રસાદ, આ વિષયમાં રડું વિવેચન કરીને, પાશ્ચાત્ય પંડિતોના આ જુલબુવામણી ભરેલા વિચારો-મોહ-અચ્છી રીને જતાવે છે. વેગર પંડિત પોતાના ‘હિસ્ટરી ઓફ

અન્ય (બૃહત્કથા) મા છે, તેમ જ આ (કથાસત્તિસાગર) માં છે આની અદર જરા પણ તે (બૃહત્કથા) નો ભાગ જવા દીધો નથી માત્ર અન્ય (બૃહત્કથા) ના વિસ્તારનો સંક્ષેપ કર્યો છે, અને ભાષા (પિશાયને બદલે સરકૃત) જૂદી પાડી છે " એમ જ દ્વૈમેન્દ્ર પણ અત્યારમ્ભમા લખે છે કે "જેમ આકાશમાં રહેલી ગંગાને સપાટ જમિયા ઉતારવામાં આવી છે, તેમ હર (રાંકર) નો સુખમાંથી નિકળેલી (અને) અનુગ્રહ કરનારી, પિશાય વાણીમાં પડેલી આ કથા વિધરૂપ થઈ, તેથી, સુખથી સેવવા માટે સરકૃત ભાષામાં ઉતારી છે " આ પ્રમાણે દેશી અનેક પડિતોએ બૃહત્કથાનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે, તેથી અમે કહેવા સહજ સંકિતમાન થયા છીએ કે, કૌટુંબ અપચિત્ત વંદિત વૃહત્કથાના અસ્તિત્વમાં નિષ્કારણ માત્ર થશે નહીં

પ્રકરણ અને સંગતિ તપાસતાં આ માનવાને તો સ્પષ્ટ કારણ છે કે, વૃહત્કથામંતરી અને કથાસત્તિસાગર થયો વૃહત્કથાની છાયા છે પડિત બચુદરે, અપૂર્વ અન્ય બૃહત્કથામાંથી દ્વૈમેન્દ્રે અને સોમદેવભટ્ટે કેવા કેવા પ્રકારે સારસંગ્રહ કીધો હશે તેની તુલના 'દ્વિતિયન ઇન્ડિ કવેરી'માં બહુ સારી સહમરીતિએ કીધી છે અને તેપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, બૃહત્કથા હતી, અને તેનાપરથી જ કાશ્મીરનિવાસી ઉક્ત અને કવિઓએ સક્ષિપ્તમાં અનુવાદ કર્યો છે એક જ કાળના, એક જ દેશના, એક જ રાજાના આશ્રિત, બળમાં એક, બે કવિઓને એક જ વિષયના કાવ્યની સરખી કૃત્તપનાના આધિભાવ થાય, એ સંભાવના તો સાક્ષરવર્ગથી વેગળી જ છે રાજ તર્જિણીમાં ગણાવેના અનુતરાજના આ બે કવિ આશ્રિત હતા માનુ જ ન્નેધ્ય છે, તે સમયમાં બૃહત્કથા અસ્તિત્વમાં હતી ને તેમાંની અતિ અદ્ભુતાર્થવાળી કથાઓ રાજ રાણીને જૂનાભાષામાં જ વાંચી સંભળાવવામાં આવી હશે અને તેથી રાજ રાણી અતિ પ્રસન્ન થયા હશે હતકથા એમ યાને છે કે, રાજાએ આ અન્યનો સંક્ષેપ સરકૃત વાણીમાં કરવાની આજ્ઞા દ્વૈમેન્દ્રને આપી દ્વૈમેન્દ્ર, તેના કાવ્યોની રચનાપરથી જણાય છે તેમ, ધણો ઉતાવળીઓ હોવા ન્નેધ્ય. તેણે એક લાખ શ્લોકમાં રચાયેલી બૃહત્કથાનો આશરે આઠ હજાર શ્લોકમાં સાર કાઢી આટોપી દીધો અથવા તો રાજાએ એમ પણ હોય કે, કવિરાજે એ કાર્ય સત્વર પૂર્ણ કરવું આવા કષ્ટકારણવાચી ૭૦ બચુદર જણાવે છે તેમ, 'મંજરી'માં દ્વૈમેન્દ્રે એટલું તો સક્ષિપ્ત લખાવું કીધું છે કે, બૃહત્કથાના ધણા રસિક ભાગો છોડી દીધા છે અને ધણા જ હુકામાં પતાવી દીધા છે તેમ જ તેની ભાષા કર્કશ ને અરસિક પણ છે કત્ય રાગને આ અન્ય (મંજરી)

***સિદ્ધ હરસુમેરર્થિના કથાનુસદ્દસીરણે । વિજયચંદ્રિણિ પતિતા સંજ્ઞતા વિમલવિનયે ।
અતઃ સુસનિવેશ્યાઈ કૃતા રાજકૃતવા ગિતા । સર્વો મુખમિવાનીતા, ગણાન્નપ્રાવરજિની ॥"

ગમ્યો પણ હોય, તથાપિ રાણીને તો તે ગમેલો જણાતો નથી. રાણીના મનોરંજનાર્યે તો આ કથાસરિત્સાગર રચાવેલો આપણે જોઈએ છીએ. પહેલો દ્વૈમેન્દ્રનો અન્ય રાણીને પસંદ ન પડવાથી, સોમદેવભટ્ટે સ્ત્રીના ચિત્તવિનોદ માટે, અન્યનો સાર ખેંચવામાં સારી બુદ્ધિ વાપરી છે ને તેમ કરતા જે સક્ષિપ્ત આઠ હજારમાં ગયો, તેને બદલે બટ્ટે તેથી ત્રમણમાં; ચિટલે ચોવીસ હજારમાં બૃહત્કથામાનો સાર ખેંચ્યો છે. સોમદેવનો રચેલો અન્ય, અનગદેવ રાગની રાણી સૂર્યવતીને ગમે તેવા જ છે. એ વિષયમાં કવિએ છઠ્ઠી પ્રસ્થિતમાં સારી રીતે રાણી તથા રાગની સ્તુતિ કરી છે. કવિએ રાણી સૂર્યવતીની સ્તુતિ કરવામાં તો કરી પણ મણા રાખી નથી.

પરંતુ સાર ખેંચવામાં કવિએ ગમે તેમ કીધું હોય, તથાપિ રચનાના ક્રમમાં આ બનો કવિ કેટલેક અંશે ભૂલ પડ્યા છે, જે બહુ બહુ વિચાર ઉપજ કરનાર છે. સોમદેવ કવિએ જે ઘટના કીધી છે, તે દૃષ્ટાંતી જ ઉત્તમ છે. તેણે મૂળ જૂતભાવામયી કથામાં જેમ લગ્નક દરો, તેમ સંસ્કૃત કથાસરિત્સાગરમાં પણ લગ્નક રાખ્યા છે. પણ તરંગદરો, તેમ તરંગ રાખ્યા છે કે નવીન પદ્ધતિએ ભાગ પાડ્યા છે તેના નિશ્ચય થવો મુશ્કેલ છે. સાગરને લગ્નક સાથે અને તરંગને કથા સાથે કરી સંબંધ નથી. જૂતભાવામાં 'લગ્નક' એવો શબ્દ છે; જેનો અર્થ વિભાગ થાય છે. કથાનો જે શ્લોક ભાગ હોય તેને 'લગ્નક' ઠરાવ્યો છે; પણ સોમદેવે સાગરમાં લગ્નક આડ્યો. તેનું કારણ સમગ્રમાં કદી શકાય નથી. સાગરમાં તરંગ યોગ્ય જ છે; પણ તેવા તરંગ કથામાં હોય તેમ માનવાને વાસ્તવિક કારણ નથી અને દ્વૈમેન્દ્રે લગ્નક કામમ રાખીને તરંગ ચોળ્યા નથી. એ પરથી એમ માનવું સ્પષ્ટ ક્ષિતક છે કે, મૂળ કથામાં તરંગ નહિ હોય, પણ 'લગ્નક' જ હશે; અને તેથી દ્વૈમેન્દ્રે તરંગ દાખલ કીધા નથી કે લગ્નકમાં વિભાગ પાડવા નથી તે મૂળ પ્રમાણે ધારીએ છીએ પણ લેખકના ક્રમમાં જે ફેર છે, તે ધણો વિસ્મય પમાડનારો છે. સરિત્સાગર અને મજરીમાં લગ્નકનો ક્રમ આ પ્રમાણે - જુદો જુદો છે -

દ્વૈમેન્દ્ર કૃત
લગ્નકનો ક્રમ

સોમદેવભટ્ટ કૃત
લગ્નકનો ક્રમ.

- ૧ કથાપીઠ
- ૨ કથામુખ
- ૩ લાવાણુક
- ૪ નરિવહનદત્ત જન્મ
- ૫ ચતુર્દશિકા

- કથાપીઠ
- કથામુખ
- લાવાણુક
- નરિવહનદત્ત જન્મ
- ચતુર્દશિકા

ઇડિયન સંસ્કૃત લિટરેચર' નામક ગ્રંથમાં જણાવે છે કે, યુજ્જય કવિ ખિસ્તી સનેના આઠા સૈકામાં થયો છે । અહિંમાં વળી આશ્ચર્ય આ બેવાય છે કે, દેડી કવિને છઠ્ઠા સૈકામાં માનવા આબો છે । ત્યારે કવિસ્ત્રી દેડી પોતાના 'કાવ્યાદર્શ'માં બૃહત્કથાના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરે છે કથાસલિસાગર સૌકામાં કેવળ અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથ હતા; જેને પ્રસિદ્ધિમાં ચૂકવાનું માન પ્રેદિસ વિદ્સનને ધટે છે; પણ તે પોતાના 'કલેક્ટેડ વર્ક્સ' માં જણાવે છે કે, સ્કોમરેવ કવિએ પ્રાચી બૃહત્કથાપરથી કથાસલિસાગર રચ્યો છે કે કેમ, તેને માટે મને મોટી સંક છે. સંપાદક શ્રોધાસ ૫૦ એમ માને છે કે, સ્કોમરેવે આ ગ્રંથ જૂદા જૂદા કથા ગ્રંથોને સંગ્રહીને રચ્યો છે, અર્થાત્ બૃહત્કથાના અસ્તિત્વનો તે પણ અસ્વીકાર કરે છે. તેને વળી કેન્થ પ્રેડિસર લેસન-બૃહત્કથા મંજરીને સંપાદક સંમતિ આપે છે! આ સર્વ પડિતો, કથાપીઠમાં આપેલી વસ્તુના સત્યપણાનો અસ્વીકાર કરે તે કાર્થ કારણુવશાત્ કરતા હોય તો દીક, પણ તેઓને બૃહત્કથા નહિ મળી એટલે બૃહત્કથા હતી ન નહિ, એમ માની બેઠા. કેઈ વસ્તુ નહિ મળી, અથવા એવો પ્રમાણે કાર્થ પદાર્થ સુમિત્ર યથાર્થ નહિ થઈ શક્યો, એટલે તે નથી જ, એવું જીહ્વિકૌશલ્ય પ્રકટ કરવામા પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો એટલા બધા પીટ અને નિડર હોય છે, કે આપણાથી તેમના જીહ્વિકૌશલ્ય માટે શોધ કરવા વિના રહેવાય નહિ. જો કે તેઓ શોધકનો દાવો ધરાવે છે, તથાપિ બહુધા જૂનોથી ભરેલા છે.

વિદેશી પડિતો જેમ જૂનોથી ભરેલા છે અને નિરાક જનીને ગમે તેવા નિર્ણયપર આવી બસતાં વિવચન કરતા નથી. તેમ તેઓ એવા પણ છે કે, સત્ય વસ્તુ જડી કે જૂદા સુધારવામાંજે પાછા દેવતા નથી. ૧૮૭૦-૭૧ માં પડિત બચુલર, જમપુર, કાશ્મીર આદિસ્થળે પ્રાચીન ગ્રંથોના શોધ માટે ગયા હતા. ત્યાં તેઓને કાશ્મીરવાસી ફેમેન્દ્રેત બૃહત્કથા મંજરીના દુર્લભગ્રંથ હાથ આબો. આં ગ્રંથ અને કથાસલિસાગરનો વિવચન એક દોવાથી તેમણે બન્ને ગ્રંથની સરખામણી કીધી. ત્યારે 'ઇડિયન એન્ટિકવરી' માં બૃહત્કથાનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કીધું તથા નિવેદન કીધું કે, ન્યાં સૂધી પાશ્ચાત્ય સરકારાત્તાઓના હાથમાં આવા વિષયો સિદ્ધ કરવાનાં સાધનો દશ વીસ વર્ષપર નહોતાં, ત્યારે આવી જૂનો સ્વાભાવિક હતી, પણ ન્યારે 'તેનાં સગળ સાધનો સન્ન્યુષ હોય ત્યારે આવી જૂનો બહુ ભારી થઈ પડે છે. પડિત બચુલર ધણી સારી શોધ કરી છે અને તેઓએ નિઃસંશય નિવેદન કીધું છે કે, કથાસલિસાગર અને બૃહત્કથા મંજરી એ પ્રાચીન જૂતભાષામયી બૃહત્કથાનો સાર છે; અને આ ગ્રંથના કથાપીઠના પ્રાગંભમાં અને ગ્રંથની સમાપ્તિમાં જે જૂત જણાયું છે, તે યથાર્થ હોય એમ તેઓ માને છે. જો બૃહત્કથા મંજરીની સત્તા જણાઈ ન હોત તો માનવાને સગળ કારણુ મળે છે કે, પાશ્ચાત્ય પડિતો અઘપિપ-ર્યત બૃહત્કથાનું અસ્તિત્વ સ્વીકારતા જ નહિ.

પશ્ચિમ પડિતો આર્યોના અદ્ભુતાર્થમય ઈર્ષપણગ્રંથોની પ્રાચીનતા સિદ્ધ ન ગણી અર્વા-
નપણું સિદ્ધ કરવા મથન કરે, એ તો તેમની પ્રકૃતિ પરી ગઈ છે, એટલે તેમના આવા વિચારોથી
અર્થ પામવાનું કંઈ ગણ્ય કારણ નથી. દેશી પડિતો તો આજ સંદેહો વધે. થયાં બૃહત્કથાની કીર્તિથી
હિત થઈ તેના કર્તાને પ્રેમપૂર્વક વંદના દરતા અને તેની સ્તુતિ કરતા આત્મા છે. તેઓને
હત્કથાના અસ્તિત્વ માટે શંકા હતી નહિ ને હોવાનાં કારણો પશ્ચ હોય નહિ. ધારીએ છીએ કે તેઓએ
(અથવા) બૃહત્કથા જોઈ પશ્ચ હશે. સંપાદક પંડિત દુર્ગાપ્રસાદ, કથાસરિત્સાગરની અસ્તાવનામાં શુણ્ઠાલ્ય-
કૃતાંત સંક્ષિપ્તમાં નિવેદન કરતાં, દેશી પંડિતોમાં બૃહત્કથાનો અચ્ચર હતો, તેનાં ઉત્તમ પ્રમાણો-
પે છે. વાસવદત્તાકાર મુગ્ધુ કવિ બૃહત્કથાની સત્તાનો સ્વીકાર કરીને પોતાના ગ્રંથમાં કુરુમ-
વર્ણન કરતાં જણાવે છે કે, * “બૃહત્કથા પેરે શાત્રલોજકા વાળી.” કાન્ધારીકાર દ્વણ્ડી લખે
કે, † “અદ્ભુત અર્થવાળી જૂતભાષામયી બૃહત્કથા કહે છે.” શ્રીહર્ષચરિત્રમાં કવિરત્ન બોલે પ્રારં-
માં જ લખે છે કે, ‡ “જેમ શિવજીની અતિ અદ્ભુત ક્રીડા સર્વ જગતને આશ્ચર્ય આપે છે, તેમ
બૃહત્કથા પણ આપે છે. (કવિએ બૃહત્કથા અને શિવજીની ક્રીડાનું સ્ત્રોતથી વર્ણન કર્યું છે.)
લઘીકા હામદેવને બાળનાર છે અને બૃહત્કથા હામદેવનો ઉદીપન કરનારી છે. શિવજીની ક્રીડા
વર્તીને શૃંગારનારી છે અને આ બૃહત્કથા પાર્વતીનું મનોરંજન કરનારી છે.” કાદમ્બરીમાં એજ
જે ઉત્તરજયિની નગરીનું વર્ણન કરતાં લખે છે કે, § “બૃહત્કથામાં કુરાળ;” દશરૂપનો હતો ધનંજય
જે છે કે, || “રામાયણાદિ (ધૃતિહાસ ગ્રંથો) અને બૃહત્કથા (કાવ્ય ગ્રંથ) જોઈ;” કુવલયાનંદના
કેર અંકરણમાં અપ્પપદીક્ષિત ઉદાહરણનો સ્તોક દાકે છે કે, ¶ “વિવિન્ન અર્થમય બૃહત્કથા મે
ની નથી;” આપો સત્તેજાતીકાર ગોવર્ધન કવિ લખે છે કે, § “રામાયણ, મહાભારત
ને બૃહત્કથાના કવિએને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.” આ વિના જે મુખ્ય કવિ, જેઓએ
તજાપામથી બૃહત્કથાપરથી સંક્ષિપ્તમાં કથાસરિત્સાગર અને બૃહત્કથામંજરી ગ્રંથોનો
સ્તુત વાણીમાં અનુવાદ કર્યો છે, તેઓ પણ પોતાના ગ્રંથોમાં બૃહત્કથાના અસ્તિત્વ માટે
જોડપણે લખે છે. શ્રી સોમદેવ બદ્ધ લખે છે કે, ** “સર્વ પદ્યોને પ્રકાશ કરવામાં કીર્તિકા
રૂપાં સરસ્વતીને પ્રણામ કરી બૃહત્કથાસારનો સંગ્રહ (કથાસરિત્સાગર) કરું છું. જેમ મૂળ-

* “વૃહત્કથારમ્ભૈરિવ શાલમીત્રકોપેતૈઃ ॥”

† “મૃતમાયામયી પ્રાહુરદ્ભુતાર્થ વૃહત્કથામ્ ॥”

‡ “સમુદીપિતકંદર્પો, કૃતગૌરીપ્રસાધય ॥

§ “હરભોલેવ નો કસ્ય, વિસ્મયાય વૃહત્કથા ॥”

¶ “અનુવાદકાવ્યે ॥”

¶ “ચિત્રાર્પો ન વૃહત્કથામચકર્થ ॥”

§ “શ્રીરામાયણમારતવૃહત્કથાનાં કવોગ્રમસ્ફુર્તાઃ ॥

** “વૃહત્કથાયાઃ સારસ્વ સંગ્રહં રચયામ્યહમ્ ॥

યથા મૂળં તથૈવૈતન્ન મનાગવ્યતિક્રમઃ ॥

અન્યવિસ્તારસંક્ષેપમાત્રં માથા ચ મિથતે ॥”

અન્ય (બૃહત્કથા) માં છે, તેમ જ આ (કથાસરિત્સાગર) માં છે. આની અદર જરા પણ તે (બૃહત્કથા) નો ભાગ, જવા દીધો નથી. માત્ર અન્ય (બૃહત્કથા) ના વિસ્તારનો સંક્ષેપ કર્યો છે, અને ભાષા (પિશાચને બદલે સસ્કૃત) જૂદી પાડી છે.” એમ જ દ્વેમેન્દ્ર પણ અન્યારમ્ભમાં લખે છે કે, “જેમ આકાશમાં રહેલી ગંગાને સપાટ જમિમાં ઉતારવામાં આવી છે, તેમ હર (શંકર) ના સુખમાંથી નિકળેલી (અને) અનુગ્રહ કરનારી, પિશાચ વાણીમાં પડેલી આ કથા વિદ્યારૂપ થઈ ગઈ છે. સુખમાંથી સેવવા માટે સસ્કૃત ભાષામાં ઉતારી છે.” આ પ્રમાણે દેશી અનેક પદિતોએ બૃહત્કથાનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે, તેથી અમે કહેવા સહજ શક્તિમાન થયા છીએ કે, જોઈપણ અવધિમ પદિત બૃહત્કથાના અસ્તિત્વમાં નિષ્કારણ ખાતર યશો નહીં.

પ્રકરણ અને સંગતિ તપાસતાં આ માનવાને તો સમજ કારણ છે કે, બૃહત્કથામંડળી અને કથાસરિત્સાગર વચ્ચે બૃહત્કથાની છાયા છે. પડિત બચુવરે, અપૂર્વ અન્ય બૃહત્કથામાંથી દ્વેમેન્દ્રે અને સોમદેવભટ્ટે કેવા કેવા પ્રકારે સારસમ્રહ કીધો હશે. તેની તુલના ‘દીપ્તિવન એન્ટિક્વેરી’માં બહુ સારી સૂક્ષ્મરીતિએ કીધી છે અને તેપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, બૃહત્કથા હતી, અને તેનાપરથી જ કાશ્મીરનીવાસી ઉક્ત અને કવિઓએ સંક્ષિપ્તમાં અનુવાદ કર્યો છે. એક જ કાળના, એક જ દેશના, એક જ રાજાના આશ્રિત, બાળમાં શ્રેષ્ઠ, બે કવિઓને એક જ વિષયના કાવ્યની સરખી કલ્પનાનો આવિર્ભાવ થાય, એ સભાવના તો સાક્ષરવર્ગથી વેગળી જ છે. રાજ-તંત્રિગણીમાં ગણાવેલા અનંતરાજના આ બનો કવિ આશ્રિત હતા. માનવું જ ન્નેષ્ય છે કે, તે સમયમાં બૃહત્કથા અસ્તિત્વમાં હતી ને તેમાંની અતિ અસ્પૃશ્યશ્ર્વવાળી કથાઓ રાજ રાણીને જૂતભાષામાં જ વાંચી સભળાવવામાં આવી હશે અને તેથી રાજ રાણી અતિ પ્રસન્ન થયાં હશે. હંતકથા એમ ચાલે છે કે, રાજાએ આ ગ્રંથનો સંક્ષેપ સસ્કૃત વાણીમાં કરવાની આજ્ઞા દ્વેમેન્દ્રને આપી દ્વેમેન્દ્ર, તેના કાવ્યોની રચનાપરથી જણાય છે તેમ, ધણે ઉતાવળીએ હોવા ન્નેષ્ય. તેણે એક લાખ શ્લોકમાં રચાયેલી બૃહત્કથાનો આશરે આઠ હજાર શ્લોકમાં સાર કાઢી આરોપી દીધી. અથવા તો રાજાએ એમ પણ હોય કે, કવિરાજે એ કાર્ય સત્વર પૂર્ણ કરવું. આવા કંઈક કારણાવસાત્ ૬૧૦ બચુવર જણાવે છે તેમ, ‘મંજરી’માં દ્વેમેન્દ્રે એટલું તો સંક્ષિપ્ત લખાણ કીધું છે કે, બૃહત્કથાના ધણા સંકેત ભાગો છોડી દીધા છે અને ધણા જ ટુકામાં પતાવી દીધા છે. તેમ જ તેની ભાષા કંઈક ને અસંકેત પણ છે. કદાચ રાજાને આ ગ્રંથ (મંજરી)

*** ‘સેયં હરમુજોદ્ગીર્ણં કથાનુમદકરિણી । પિશાચવાચિ પતિતા સજ્જતા વિભદ્રાવિણી ।
અતઃ સુહનિદેન્માસી કૃતા સંવૃત્તયા ગિતા । સર્વાં સુવચિકનીય, ગંગા ચ્વપ્રાવદ્ધિની ॥’

ગમ્યો પણ હોય, તથાપિ રાણીને તો તે ગમેલો જણાતો નથી. રાણીના મનોરંજનાર્યે તો આ કથાસરિસાગર રચાયલો આપણે જોઈએ છીએ. પટેલો દ્વેષેન્દ્રનો અન્ય રાણીને પસંદ ન પડવાથી, સોમદેવભટ્ટે સ્ત્રીના ચિત્તવિનાશ માટે, અન્યનો સારં ખેંચવામાં સારી બુદ્ધિ વાપરી છે ને તેમ કરતા જે સહિષ્ણુ આઠ હજારમાં થયો, તેને બદલે ભટ્ટે તેથી ત્રમણુમાં; અટલે ચોવીસ હજારમાં બૃહત્કથામાનો સાર ખેંચ્યો છે. સોમદેવનો રચેલો અન્ય, અનગદેવ રાગની રાણી સૂર્યવતીને ગમે તેવો જ છે એ વિષયમાં કવિએ છેલ્લી પ્રશસ્તિમાં સારી રીતે રાણો તથા રાગની સ્તુતિ કરી છે કવિએ રાણી સૂર્યવતીની સ્તુતિ કરવામાં તો કરી પણ મણા રાખી નથી.

પરંતુ સાર ખેંચવામાં કવિએ ગમે તેમ કીધું હોય, તથાપિ રચનાના ક્રમમાં આ બંને કવિ કેટલેક અસંગતતા પડ્યા છે, જે બહુ બહુ વિચાર ઉત્પન્ન કરનાર છે. સોમદેવ કવિએ જે વહના કીધી છે, તે દેખીતી જ ઉત્તમ છે. તેણે મૂળ જૂતભાવામયી કથામાં જેમ લગત દરો, તેમ સંસ્કૃત કથાસરિસાગરમાં પણ લગત રાખ્યા છે. પણ તરંગદરો, તેમ તરંગ રાખ્યા છે કે નવીન પદ્ધતિએ લાગ પડ્યા છે તેના નિષ્પય થયો મુશ્કેલ છે. સાગરને લગત સાથે અને તરંગને કથા સાથે કરો. સંબંધ નથી. જૂતભાવામાં 'લંબક' એવો રાજ છે, જેનો અર્થ વિભાગ થાય છે. કથાનો જે એક ભાગ હોય તેને 'લગત' કહ્યો છે; પણ સોમદેવે સાગરમાં લંબક આડ્યો. તેનું કારણ સપ્રમાણ કંઈપણ શકાતું નથી. સાગરમાં તરંગ થાય જ છે, પણ તેવા તરંગ કથામાં હોય તેમ માનવાને વાસ્તવિક કારણ નથી અને દ્વેષેન્દ્રે લગત કાવ્ય રાખીને તરંગ ચોળ્યા નથી. એ પરથી એમ માનવું સ્પષ્ટ કિતક છે કે, મૂળ કથામાં તરંગ નહિ હોય, પણ 'લંબક' જ દરો, અને તેથી દ્વેષેન્દ્રે તરંગ લખવા કીધા નથી કે લગતમાં વિભાગ પાડ્યા નથી તે મૂળ પ્રમાણે ધારીએ છીએ પણ લંબકના ક્રમમાં જે ફેર છે, તે ધણો વિરમય પમાડનારો છે. સરિસાગર અને મંજરીમાં લગતનો ક્રમ આ પ્રમાણે જુદો જુદો છે -

દ્વેષેન્દ્ર કૃત

લગતનો ક્રમ

સોમદેવભટ્ટ કૃત

લગતનો ક્રમ.

૧. કથાપીઠ

૨. કથાગુપ્ત

૩. લાવાણુક

૪. નરવાહનદત્ત જન્મ

૫. ચતુર્દશિકા

કથાપીઠ

કથાગુપ્ત

લાવાણુક

નરવાહનદત્ત જન્મ

ચતુર્દશિકા - ૧૧

૧ સૂર્યપ્રભ	મદનમંજુકા
૭ મદનમંજુકા	રત્નપ્રભા
૮ વેના	સૂર્યપ્રભ
૯ શશાંકવતી	અનકારવતી
૧૦ વિપમધીવ	શક્તિપ્રભા
૧૧ મદિરાવતી	વેના
૧૨ પદ્માવતી	શશાંકવતી
૧૩ પદ્મ	મદિરાવતી
૧૪ રત્નપ્રભા	પદ્મ
૧૫ અનકારવતી	મહાભિષેક
૧૬ શક્તિપ્રભા	સુરતમંજરી
૧૭ મહાભિષેક	પદ્માવતી
૧૮ સુરતમંજરી	વિપમધીવ

અહિયા ગુંથવાડો વધી પડે ■ એક જ અન્થને આધારે બૂદા બૂદા ને કવિઓ તાત્પર્ય લખે, તેમા સંકળનામા સુવર્ણિત વ્રત કેમથી બહાર જવામાં આવે, એ બહુ વિચાર ઉત્પન્ન કરનાર છે આશયમા ભિન્નત્વ સ્વાભાવિક છે, પણ વ્રતક્રમનુભિન્નત્વ મોટો સસય ઉત્પન્ન કરે છે ક્ષેત્રેન્દ્રે ભૂતભાષાના જે અન્થપરથી મજરીની ઘટના કીધી છે, તે જ અન્થપરથી સોમદેવ બદ્ધે સાગરની રચના કીધી છે, એમા જો સસય ઉત્પન્ન કરીએ તો જ આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ થઈ શકે કે આવીન ભૂતભાષામથી બૃહલ્કથાની નિરનિરાળી પ્રતોમા લગ્નકાની રચના, લેખક પ્રમાણથી ઉલટપુલટ થઈ ગઈ હોય ને તેથી લખકક્રમમા ફેર થયો હોય. તથાપિ બહુ પ્રચલિત બૃહલ્કથા સંપર્ષે સર્વથા એમ જ યશુ હોય તે માટે, ઈચ્છે મૂળ પાઠ ભગવી રાખ્યો છે તેની દુષ્ટતા તથા હજીતા માટે, મૂળ પાઠ નહિ મળે ત્યા સુધી સહાય જનો સારાક જ રહેશે

ક્ષેત્રેન્દ્ર અને સોમદેવ બહુના કાળ નિર્ણય માટે ધણી સમ નથી કહ્યુંકવિદૂત રાજ તરંગિણી ઇતિહાસ વિષયમા સપ્રમાણ છે, એમ દેશી નિદેશી પડિતજનો એક મતે સ્વીકારી ચૂક્યા છે કાસ્તીર રાજ્યનું ઇતિવ્રત તેમાથી યથાર્થ મળે છે સોમદેવ કવિએ પ્રશસ્તિમાં વર્ણવેલો અનતદેવ રાજ એ કાસ્તીરના રાજ્યાસનપર ગોવિન્દથી ૧૩૫ મો રાજ થયો છે, અને તેના સમયમા સોમદેવ તથા ક્ષેત્રેન્દ્ર કવિઓ વિદ્યમાન હતા. વિક્રમાક ચરિત્ર કર્તા બિહલુ એમ લખે ■ કે, સોમદેવે બૃહલ્કથા સાર, ઉત્કર્ષ અને હર્ષના સમયમા રચ્યો છે પણ કવિ, પ્રશસ્તિમા સ્પષ્ટ

પણે વર્ણન કરે છે કે, અનંતદેવ, જેનો પિતા સંત્રામદેવ છે, જેનો પુત્ર કલ્પશ છે ને જેની રાણી પરમવિદુષી સૂર્યવતી છે, તેની આઘાતી આ કથાસાર રચ્યો છે; એટલે બ્રિહત્ત જે ઉત્કર્ષ અને હર્ષના સમયમાં સાગરરચના યદ્ય જણાવે છે, તે સપ્રમાણ હાસતું નથી. અનંતદેવનો રાજ્યસમય કૃતિગદ્યામ ધ્વં સં ૧૦૨૮ જણાવે છે; વિસ્તન ૧૦૩૨ જણાવે છે. એના પિતા સંત્રામદેવના સમય માટે દાપર ૧૦૦૬ કહે છે; કૃતિગદ્યામ ૧૦૦૩ અને વિસ્તન ૧૦૨૪ લખે છે. કહણ, સંત્રામદેવના રાજ્યકાળ ૨૪ વર્ષનો જણાવે છે. જે દાપરનો અને કૃતિગદ્યામનો સમય સ્વીકારીએ તો ૧૦૨૮ ને ૩૨ જે જણાવવામાં આવે છે, તે અવ-તદેવના રાજ્યાસને બેસવાના સમયનો બહુ અંશે યથાર્થ નિર્ણય કરે છે. એ અનંતદેવને એક બાંધવ હતો; તેણે માત્ર ૨૨ દિવસ રાજ્ય કીધું હતું. અનંતદેવે ૫૨ વર્ષ, ૪ માસ અને ૭ દિવસ રાજ્ય કીધેલું તરંગિણીકાર કહે છે. કૃતિગદ્યામ લખે છે કે ૧૦૮૦ માં કલ્પશદેવ રાજ્યાસને બેઠો હતો, પણ વિસ્તન જણાવે છે કે ૧૦૫૪ માં કલ્પશદેવ સિંહાસનારૂઢ થયો હતો. અનંતદેવને સિંહાસનારૂઢ થયાના વર્ષનિર્ણયમાં આ બે પંડિતોનો જેટલો મતભેદ હોય, તેનાથી મોટો મતભેદ તેના રાજ્યના ભોગવદાના સમયમાં છે: એક ૫૨ વર્ષ લખે છે, બીજો ૨૨. આ અનંતદેવના સમયમાં કાસ્તીરનું રાજ્ય પૂર્ણ પ્રતિષ્ઠામાં હતું ને મગ્ન સુખી હતી, એમ માનવાનું પ્રબળ પ્રમાણ કહણ આપે છે. એક સમયે અનંતદેવ પોતાની સેનાના મનુષ્યોને કાસ્તીરી બાણ કરાડ રૂપિયા પારિતોષિકમાં વહેંચ્યા હતા. અનંતદેવના રાજ્ય સમયમાં કૈમેન્દ્ર અને સોમદેવ ભટ્ટ થયા છે, એટલે આ કવિઓને થયાને આજે લગ-લગ સાડીઆડસો વર્ષ થયાં છે.*

* અનંતદેવના રાજ્યસમય પ્રમાણે આ બંને કવિઓ પણ ઇ. સં ૧૦૨૮ થી ૮૦ લગલુમાં હયાત પારી રાખીએ. કૈમેન્દ્ર (નામાંતર બ્યાસદાસ) એ રાજકવિ હતો, એમ ડા. બ્યુવર જણાવે છે. માનવાનું કારણ આ છે કે, તેણે, પછાં અંધ લખ્યા છે: જે આશ્રય વિના લખાયા નહીં હોય. એની મેન્દ્રીનો કેટલોક ભાગ ૧૮૮૬ માં ફ્રાન્સ દેરાની રાજ્યપત્રી પારીસમાં પંડિત લેવીયે બાંધે છે; પણ તે ધણો અશુદ્ધ છે. કથાસતિસાગર કર્તા સોમદેવભટ્ટનો આ સિવાય બીજો કોઈ પણ અન્ય અધ્યાયિ પર્યંત તો દુર્લભ યદ્ય પડ્યો છે; તથાપિ કોઈ અંધ હશે એમ માનવામાં આવે છે. સોમદેવભટ્ટના પિતાનું નામ રામભટ્ટ હતું. કથાસતિસાગરની રચના રાજ્યની પદ્મશાળી સૂર્યવતીની આઘાતી કીધી છે એવું અંધના ઉવદમાં આપેલી પ્રસસ્તિપરથી જણાય છે. 'સાગર' પ્રથમ જર્મનીમાં લોકમંત્રે લખ્યો હતો; એના પાંચ લંબક દેવનાગરી લીપીમાં અને તેર લંબક રોમન લીપીમાં લખ્યા છે. તે પછી જીવલદિ કલકત્તામાં આ અવધી સૂક્ષ્મકા છાપી છે, જેમાં સાગરના રચોનો બહુ અંશે નાશ થયો છે. વળી ૧૮૮૦ માં કલકત્તામાં આ અંધનો રાસાંકવતી લંબક એકલે જ છાપ્યો છે. ૧૮૮૯ માં સંપાદક પંડિત દુર્ગામસાહે અને કાશીનાથ પાણે આ અન્ય નિર્ણયસાગર પ્રેસમાંથી પ્રકટ લીધો છે-જે શુદ્ધરૂપિ છે.

સાહિત્યની અદ્ભુત કથા, રસ પ્રકાશક, અવકારભરી, સ્વાભાવિક રાષ્ટ્રરતિથી સદૃશ ગદ્ય-
ગારાપલી, ખોદ અને સરસ ભાષામાં રચાયેલી હોયને એકે તે વિદ્વદ્ગમે અમાન્ય એવી જૂતભાષામાં
રચાયેલી હોય, તદપિ કુતૂહલથી ભરપૂર અને મોહક હોય તો તેને સર્વ વિદ્વાનો પ્રેમથી પૂજે
છે. તે જ પ્રમાણે શાહિવાદના સમયમા વસ્તવ થયેલા ગુણાદય કવિયે રચેલી વૃદ્ધતા, પ્રાણીન
અને અર્વાચીન અનેક કવિયોના કથા સંદર્ભ રત્નોની મોટી જાણ છે. ચિત્તાકર્ષક, પ્રિય અને હૃદયો-
લ્લાસવાળી આ અપૂર્વ, અસામાન્ય કથાથી ભગતખંડના અનેક વિદ્વાનો પગમાનંદને પામેલા
જાણીય છે તેઓ એમાં કુખી ગયા છે. ગુણાદય એ મહાકવિ હતો; તેણે મોહજનક
રચેલી આ કથા એકવાર આર્યોવર્તના પ્રત્યેક જનના ચિત્ત વિનાદનુ સાધન થઈ પડી દુશે, ને
તેથી જ એ અન્યમાંથી વસ્તુ લઈને નિરનિરાળી રીતે અનેક અન્યો રચ્યા છે.

ગુણાદયનું ઇતિવૃત્ત, કથાર્થ-ઇએજ મહાકવિઓના ઇતિવૃત્ત જેમ આપણને સત્યતાથી ભર-
પૂર મળી આવે છે તેવું મળતું તો દુર્લભ જ છે. પ્રાચીન કાળના પુરોવાના ઐતિહાસિક ચરિ-
ત્રોના અભાવે જે કઈ તુટક અને જુજ જાજ જતાંતો આપણને મળે છે, તેપર જ સંધર્ભ
આધાર રાખવા જોતું છે. બહુધા આર્યોવર્તના મહાપુરુષોનાં જીવન વૃત્તાંતો-જન્મકાળ, અવસ્થા,
જ્ઞાન સંપાદનાર્થ શ્રમ ને રિષ્ટિ, નિર્વાહનાં સાહિત્ય-પદાર્થો, આદિના ચરિત્રો મળવાં દુર્લભ
અર્થ પડ્યાં છે. આમ છતાં બૃહત્કથાના કત્તાં ગુણાદયના સંબંધમાં કંઈક નિરાળી વાર્તા છે.
તેનું જીવન વૃત્તાંત આ અન્યના કથાપીઠ લખકમા કેટલેક અરો સારી રીતે આપ્યું છે ને તે
અપ્રમાણ ગણવાનાં કારણો સાધાર મળ્યાં નથી ગુણાદયના જન્મનો હેતુ, જન્મ પછીનું
જીવન, તેનું જ્ઞાન, રાજ્યાશ્રય, શાહિવાદન સાથેનો વાદ, પિશાચ ભાષામા અન્ય લખવાનું
કારણ, અન્યનો અનહર ને સાદર, ઈત્યાદિ વિષયનું કથન કથાપીઠમા થોડા રીતે કરવામાં આવ્યું
છે. જો કે ગુણાદયની ત્રણ ભાષાના ત્યાગની પ્રતિષ્ઠા ને શાહિવાદનના સમયમા તેના ઉદ-
ગ અસ્તની વાર્તા નિસંશય છે, તથાપિ વિદેશી વિદ્વદ્ગમો એવી સહા ઉપમ થયેલી આપણે
જોઈએ છીએ કે, ગુણાદય, સાતવાહન રાજના સમયમા નહોતો, પણ તે પછીના સમયમા
થયો છે. પૂર્વે નિવેદન કીધું છે કે, પટિત બેનરના જાણના પ્રમાણે જુના સકામાં બૃહત્કથા રચાયેલી
છે, પણ ડાં પિટર્સનનો મત તો તેથી કેવળ વિપરીત જાણીય છે. તેઓ તો કહે છે કે, બાણ ને
ગુણાદય સમકાલીન હતા, અર્થાત બાણનો સમય સાતમા સતકમા ગણવામા આવે છે, અને તે
કાળ ગુણાદયનો પણ ગણે ■ પરંતુ વાચવદતાનો સપાદક પટિત શ્રિદ્વસ હોય લખે છે કે, બૃહત્કથા
ક્રમ સં ના પહેલા કે બીજા સતકમા રચાયેલી છે ને તેને પટિત બેનર સમત થાય છે એટલે,
કથાપીઠમાં ગુણાદયના શિષ્યે જે ચરિત નિરૂપણ કીધું છે તે સત્ય કો છે દેશી કવિજનોમાં જેમ-

ન્ર અને સોમદેવલકૃષ્ણા બિના પણ બીજા પ્રાચીન કવિઓ ગુણાદયનું અસ્તિત્વ ઘણા પ્રાચીનકાળમાં સ્વીકારે છે. નજાયેપૂર્માં ત્રિવિક્રમ કવિ લખે છે કે, “જાણસદિત ધનુષ સરખા નમદાકાર ગુણાદયે સર્વ લોકોનાં મન નિરંતર રંજન કરી જિતી (વશ કરી) લીધાં છે,” આપાંસપ્રસાદીકાર ગોવર્ધને લખ્યું છે કે, “અતિ લાંબા આયુષ્યના દોષથી વ્યાસે પોતાનોયશ ગુમાવ્યો; જો તેમ ન હોત તો ગુણાદય એ વ્યાસનો બીજો અવતાર થયો છે, એમ કોણ ન કહેત ?” આ રીતે પ્રાચીન કવિઓ ખુદાદય અને તેના રચનાર ગુણાદયનું અસ્તિત્વ અને ખુદાદયનું મહાકાવ્ય તેણે જ કીધું છે, એ પાતનો સ્વીકાર કરતા જ આખ્યા છે, અને આ ખુદાદય ગુણાદયની રચનાથી રચાયેલી નથી, પરંતુ પાર્વતી પ્રાણનાથ શિવજીએ કહેલી કથાને પિરાય લાખામાં તેણે જ ઉનારી છે, એમ માનતા આખ્યા છે. ગુણાદયે સાત લાખ મ્લોકોના પૂરવાળી ખુદાદય પિરાય લાખામાં લખી હતી, પણ અર્થશ્યમ્ભત સાતવાહન રાજથી આ અપૂર્વ રસયમત્કૃતિથી ભરપૂર કાવ્ય ગ્રન્થનો અનાદ્ય થવાથી તે અત્યંત ખિન્ન થયો; અને ખિન્ન હૃદયે તેણે છ લાખ મ્લોકોની કથા-જેમાં છ વિદ્યાધરાનું ચરિત્ર હતું તે-અગ્નિકુંડમાં હોમી દીધી ! ખરેખર તે બનાવ, ભારતવર્ષના ઉત્તમવય કીર્તિચંદ્રને રાહ સમાન છે. તે અપૂર્વ કથા અસ્તિત્વ ભોગવતી હોત તો આ ગેષ કથાથી જે અમત્કૃતિ લાગે છે, તેથી વિશેષ લાગત, એ સલાવના સાહજિક છે.

શકકાર શાસિવાહનના સમય માટે તો શકા જેવું કંઈ જ નથી. કલિયુગનો આ ત્રીજો શક પ્રવર્તક ઈ.સ. ૧૦ ના પ્રથમ સત્તકમાં થયો છે. ખંડિત ગદુલાસજીએ ‘બૃહદશ્વાસાર’ નામના પે તામાં અન્યમાં સાતવાહન સંબંધી બહુ વિદ્વતા બરુચ્ચ વિવેચન કર્યું છે.

“આ (સાતવાહન) રાજાનું નામ હેમચંદ્રદેવ “અભિધાનચિંતામણિ” ના ત્રીનાડાંડમાં સત્રીય-
વર્તના ૬૭૧ માં મ્યેડમાં ફાલ સ્વાસ્થાવાહન । એમ લખ્યું છે. એની સન્ધ્યાની અતિષય એટલે પેાણ
હતી. રાજરોખરફત “અબધકોશ” માં લખે છે કે, અગ્નિ તુ દક્ષિણદેશરિયં પ્રવિષ્ઠાનપુરં કુલકપામનુલ્લે વર્તેત ।
“ઉપશ્ચ તો દક્ષિણ દેશમાં આવેલુ અતિષયપુર એક નાના ગામડા જેવું છે.” આથી રાજરોખરના સમ-

* “शम्भुश्च बाणद्विर्तायेन नमदाकरधारिणः । धनुषेव गुणाद्येन निःशेषो रजितो जनः ॥”

† પ્રત્યય, શુદ્ધ એકલ દેહી સહિત હોય ॥ અને તે એવતાં નમે છે, અથવા એવનાને સર્વ નમે છે. (શુદ્ધ એકલ દેહી અને શુદ્ધ એકલ ચતુષ્કલ) ખતુરને એ દેહી જોવા તો જ નેહરો ની, જિત્તાય ને ને શુદ્ધમાં સદ્ગુણ હોય તો તેથી સર્વ જિત્તાય-વશ થાય છે. તેમ શુદ્ધદય સદ્ગુણવંદ જનમન વશ કરી શકે. હોવાથી તેને ધતુપની કપમા આપીને કવિ લખે છે કે, તેને એકલે તેના કામથી સર્વ વશ થાય છે, અર્થાત્ તેનાપર પ્રેમ કરે છે.

यसोऽभिहारितं हन्त । कैलोऽप्यते गुणान्नः स एव जन्मान्तरापन्नः ॥”

યમાં તે ગામની સ્થિતિ મંદ હતી એમ જણાય છે. અમારા સ્નેહી કાકર પીટસેન બુદ્ધીથી રાજ રામસિંહજીના પુસ્તક સંગ્રહમાંથી “આષા સપ્તરાત્રી” નું એક પુસ્તક લાવ્યા હતા; જે કે સાતવાદ નક્કર પ્રસિદ્ધ છે. તેની છવિશ્રીમાં લખ્યું છે કે:-

“રાણ વિરદાએ કુન્તલજળવ અજ્ઞેણ હાલેજ । સત્તસર્દ અ સમત સત્તમવજ્જાસમં એમ” ॥

“इति सप्तमं शतकम् । इति श्रीमत्कुन्तलजलनपदेशर-प्रतिष्ठानपत्तनाथीश-शतकणोपनामक-दीप-कणांमज-मलयवतीप्राणप्रिय-कलापप्रवर्तक-शर्ववर्मधीसख-मलयकनुपदेश-पठिनीभूत-स्यक्तमापात्र-स्वीकृतपैशाविकपडितराजगुणाज्यनिर्मित-भस्मीभवद्बृहत्कथामिश्रित-सप्तमांसावलोकन-प्राकृतादिवाक्-पञ्चक-प्रीत-कविवत्सल-हालायुपनामक-श्रोसातवाहननरेन्द्रनिर्मिता-विविधान्योक्तिमयप्राकृतगीर्णम्भिता-शुविरसप्रधाना-काव्योत्तमा-सप्तसायवसानमागाव ॥”

અર્થ—“કુન્તલ દેશના રાજા હાલવિરચિત “સપ્તરાત્રી” નું આ સાતમું મન્યારાતક સમાપ્ત થયું. શ્રીમાન કુન્તલદેશાધિપતિ અતિષ્ઠાનપુરપતિ શતકર્ત્તુ એ કવિનામવાળો, †દીપકર્ત્તુના પુત્ર, ‡મલયવતી રાણીના પ્રાણપ્રિય, “કાલાપ” વ્યાકરણ કરનાર શર્વવર્મધીસલ્લ-મલયકનુપેદશ પઠિનીભૂત-સ્યક્તમાપાત્ર-સ્વીકૃતપૈશાવિકપડિતરાજગુણાજ્યનિર્મિત ભસ્મીમવદ્બૃહત્કથામિશ્રિત સપ્તમાંસાવલોકન પ્રાકૃતાદિવાક-પન્ચક પ્રીત-કવિવત્સલ હાલાયુપનામક શ્રોસાતવાહનનરેન્દ્રનિર્મિતા વિવિધાન્યોક્તિમયપ્રાકૃતગીર્ણમ્ભિતા શુવિરસપ્રધાના કાવ્યોત્તમા સપ્તસાયવસાનમાગાવ ॥”

અર્થ—“કુન્તલ દેશના રાજા હાલવિરચિત “સપ્તરાત્રી” નું આ સાતમું મન્યારાતક સમાપ્ત થયું. શ્રીમાન કુન્તલદેશાધિપતિ અતિષ્ઠાનપુરપતિ શતકર્ત્તુ એ કવિનામવાળો, †દીપકર્ત્તુના પુત્ર, ‡મલયવતી રાણીના પ્રાણપ્રિય, “કાલાપ” વ્યાકરણ કરનાર શર્વવર્મધીસલ્લ-મલયકનુપેદશ પઠિનીભૂત-સ્યક્તમાપાત્ર-સ્વીકૃતપૈશાવિકપડિતરાજગુણાજ્યનિર્મિત ભસ્મીમવદ્બૃહત્કથામિશ્રિત સપ્તમાંસાવલોકન પ્રાકૃતાદિવાક-પન્ચક પ્રીત-કવિવત્સલ હાલાયુપનામક શ્રોસાતવાહનનરેન્દ્રનિર્મિતા વિવિધાન્યોક્તિમયપ્રાકૃતગીર્ણમ્ભિતા શુવિરસપ્રધાના કાવ્યોત્તમા સપ્તસાયવસાનમાગાવ ॥”

* * * * *

“સાતવાહનનાં નામ હાલ, શાલ, શાલવાહન, સાતવાહન અને શાલકિરાહન એ છે. તેના શાલ અને હાલ એ બંને નામ “હેમકોપના” અનેકાર્યં બાગેમાં ક્યાં છે. “હેમનયમમાના,” ત્રિમંડલપ વગેરે કાવ્યોમાં પણ તેનાં નામ છે. દેશીનયમમાનાના આદ્યમાં વર્ચના ૧૧ માં મ્લેકમાં ક્યું છે કે “શાલકિરામિદાન્તે”-શાલકિરાહનું નામ “હાલ” પણ છે.”

આ સૃંખલાજદ્ વૃત્તાંતપરથી અગ્રી રીતે જણાય છે કે, સાતવાહનના સમયમાં ગુજરાત્ય હતો તેણે ત્રણ બાણોના ત્યાગ કીધો હતો. તેણે જ પૈશાચ બાણમાં બૃહત્કથા પણ રચેલી હતી અને તે પાછાથી સાતવાહને આદરથી સ્વીકારી પણ હતી.

ગીર્વાણ વાળીમાં અચિત રસાલકારમય અનુપમ સાહિત્ય રચનાની ખાણ રામાયણ અને મહાભારત છે; તેમ જ પ્રાચીન અને અર્વાચીન સમર્થ કવિઓનાં રચેલાં અનુપમ કાવ્ય રચનાની

* જુઓ કાકર પીટસેનના ત્રીજી રીપોર્ટનું પૃષ્ઠ ૩૪૬. † “સાચામ” . “દીપકર્ત્તુ” અને આષા “સપ્તરાત્રી” ની ઓછા પ્રતમાં “દીપ કર્ત્તુ” નામ મળે છે. ‡ મલય ગુપ્તની છેકરી. § સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ । પ્રાકૃત, શીરમેરી, મલવી, પદમ્પી અને અપભ્રંશ

ખાણુ પેશાય લાખાની બૃહત્કથા અને સંસ્કૃત કથાસરિત્સાગર પણ એક છે. બૃહદ્ધા સંસ્કૃત કવિઓએ પુરાણ ગ્રન્થની કોઈ કથાને આગળી ઉત્તમ નામકને આસળી કાઢ્યો રચ્યો છે. બૃહત્કથામાંથી વસ્તુ લઈ લેવા કથાકોવિદોએ શૃંગારવીરાદિ રસોમાં ઘણું કાઢ્યો રચ્યો છે, જે આ પ્રમાણે અત્યાર સુધીમાં જણાયાં છે.

૧ મુદ્રારાક્ષસ.

૭ માલતીમાધવ.

૨ મૃગાવતી.

૮ પંચતંત્ર.

૩ નાગાનંદ.

૯ હિતોપદેશ.

૪ રતનાવલી.

૧૦ દશકુમાર ચરિત.

૫ ત્રિયદર્શિકા.

૧૧ વૈતાલપંચવિંશો.

૬ કાલમ્બરી.

૧૨ વિક્રમચરિત્ર ઇત્યાદિ.

આ વિના બીજી અનેક કથાઓનું મૂળ બૃહત્કથા-હવે તો કહો કે કથાસરિત્સાગર-છે. આપણા દેશમાં આસતી અનેક કથાઓનું મૂળ આ ગ્રન્થમાં રચ્યે રચ્યે દર્શન દે છે: કલ્લિંક સાક્ષાત્, કલ્લિંક પરંપરાથી, સરકારના પુસ્તકસંગ્રહમાં અનુષ્ઠાં જ આવેલા ‘કથારત્નાકર’માં પણ બૃહત્કથામાંની ઘણી કથાઓ ઇલાકરૂપે દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. વિદેશવિખ્યાત ‘અરેમિયન નાઈટસમાં’ પણ ‘સાગર,’ કથાઓ નૂતન નૂતન સ્વરૂપે આવી રહી છે. ચતુર્દારિકાને આખો લંબક શુન્દરા-તીમાં ઘણી જૂની ભાષામાં લખાયો છે.* તામિલ ભાષામાં રચાયેલા કપૂરિકાનું મૂળ આ જ ગ્રન્થ છે; અને અઘાપિ નહિ જણાવવા એવા કેટલા ગ્રન્થો હશે, કે જે રૂનો આ ‘સાગરમાંથી’ પ્રાપ્ત થયાં હશે.

વિશાખદત્ત વિરચિત મુદ્રારાક્ષસ, જે રાજપ્રપંચમાં અપૂર્વ નાટક છે, તેનું મૂળ આ ગ્રન્થના કપ્પાપીઠ લખાકમાં છે (જુઓ ૫૪ ૩૬). મુદ્રારાક્ષસના સંપાદક અને અનુવાદકોમાં આ માટે મત ભેદ છે; અને એમ જણાવવામાં આવે છે કે, આ અપૂર્વ નાટકની રચનાનું વસ્તુ કોઈ પ્રસિદ્ધ ગ્રન્થમાંથી લીધેલું જણાતું નથી. પણ ‘વર-રચિ, રચિ સહિત નંદના પુરોહિતને મુખે જે વત્તાંત, નંદવંશનિકંદન માટે સાંભળે છે ને તેમાં રાજપ્રપંચવસ્થાનું તથા કૌટિલ્ય નીતિનું જે કષ્ટક વર્ણન આવે છે, તેપરથી એમ કહેવું પથાર્ય નથી કે, મુદ્રારાક્ષસનું વસ્તુ આ ‘સાગર’માં નથી. અને આ કહેવું તો કેવળ અગ્રમાણુ જ છે કે, બૃહત્કથામાં તેનું કંઈ જ નહીં હોય. આપણી પાસે બૃહત્કથા છે જ નહિ, તો પછી વિશાખદત્તે બૃહત્કથામાંથી વસ્તુ ઉતાર્યું નથી જ, એ કહેવું પ્રમાણિક નથી. દશરૂપકની

* જુઓ નર્મદારાના ગૂલરાતી ભાષાના નિબંધનું પૃષ્ઠ ૬

ટીકામાં ધનિક સ્પષ્ટ લખે છે કે, મુદ્રારાક્ષસનો સંદર્ભ બૃહત્કથાને આધારે છે. ચાણક્યની દૌરિદ્યનીતિનું ચિત્ર એક લાખ સ્વોદ્યાણી બૃહત્કથામાં વિશેષ હોય ન તેનો વિશાખદત્તે આધાર લીધો હોય એ કલ્પના સાદૃશ્ય છે. સંપાદક તથા અનુવાદક વિશાખદત્તનું શુદ્ધ કૌશલ્ય વિશેષ દર્શાવવા બૃહત્કથાનો કદાચ અનાદર કરે, પણ તે માનનીય ગણાય તેનું નથી.

‘મૃગાવલી ખિખાતના ગોરજીએ શૃંગારરસથી લલળદ થયલી રચેલી છે’ (જૂઓ પૃષ્ઠ ૬૪). આ કાવ્ય પ્રસિદ્ધિમાં આગ્ર્ય નથી; પણ સરકારના સરસ્વતી મંદિરના જંગલમાં નિરતે પડેલું છે. એ યોગણીય મો સ્વોદ્યાના આશરોનો મન્ય છે. નાગાર્જુન નાટક માટે તો કંઈ વાદ જ નથી કે તેનું મૂળ આ કથામન્યમાં નથી. (જૂઓ પૃષ્ઠ ૨૧૨ તથા ૧૧૩૫). સાગરમાં તેનું વસ્તુ બે સ્થળે જગહળી રહ્યું છે. શ્રીહર્ષ રચિત રત્નાવલી (જૂઓ પૃષ્ઠ ૧૩૮) અને પ્રિયદર્શિના નાટિકાનું વસ્તુ આ મન્યના ત્રીજા લંબકમાં સમાવેલું છે. પદ્માવતી રાણીને પરણાવવા માટે યૌગધરાયણાદિ મંત્રીઓએ જે પ્રપંચ રચના કીધી છે, તેને શ્રીહર્ષ કવિએ એવી તો સુરસ વાણીમાં વર્ણી છે કે, રત્નાવલી નાટિકાનાં બારે વખાણ ચાપ છે. બાહ્ય લટની ‘કાદમ્બરી’ના વસ્તુ માટે પણ વિવાદ નથી (જૂઓ પૃષ્ઠ ૭૫૦). પણ સાગરમાં જે કથા છે તેને ‘કાદમ્બરી’ સંપાદક અને અનુવાદક બન્ને કલ્પન અસંબદ્ધ કહે છે; અને તેને કે કંઈક અંશે યથાર્થ છે, તથાપિ શુભાકરે જે વૃત્તાંત લખી કાઢ્યો છે તે અમરૂતિમાં ન્યૂન નથી. માસતીમાધવના વસ્તુનો પાયો ‘સાગર’ના તેરમા લંબકપરથી લીધેલો સ્પષ્ટ જણાય છે (જૂઓ પૃષ્ઠ ૧૨૬૪). એ મારે પ્રો. હેરિસ હેમન વિલ્સન લખે છે કે, “આ આખ્યાનની ધટના અમરૂતિવાળી ને વિનોદક છે અને એમાં જે શુદ્ધિ પ્રાણેશ્વરીને પ્રાપ્ત કરવાને બેઠી છે તે જ માસતીમાધવમાં પણ છે.” પંચાંત્ર અને હિતોપદેશનો મૂળ પાયો સાગરનો દશમો લંબક છે, (જૂઓ પૃષ્ઠ ૭૫૨) દ્વણીકૃત દશકુમારચરિત અને મૃગાંકદત્તાના દશ મંત્રી મિત્રોનું ચરિત તાદશ (જૂઓ લંબક ૧૨ પ્રો) છે. ફેર એટલે જ કે, શુભાકરે જે ચરિત ચિતર્યું છે તેમાં અને દેડીના દશકુમાર ચરિતમાં કદી કહી ફેર પાડ્યો છે; બાકી વસ્તુ તો એક જ. ‘સાગર’માંની વૈતાલપંચરીશી અને સસ્કૃત તથા દેશી બાષામાં રચાયેલી વૈનાસપંચરીશી ઘણું કરી સરખી જ છે. (જૂઓ પૃષ્ઠ ૧૦૩૧).^૬

વિક્રમદિત્યના ચરિત માટે આ મન્યના વસ્તુનો આધાર લઈને કોઈ સ્વતંત્ર ગ્રન્થ રચાયેલો જણવામાં નથી; પણ આમાં સમાવેલા વસ્તુનો નિરુત્તરને સ્થળે ફેરફારથી બહુ ઉપયોગ થયેલો છે, જે કલ્પના અને અનુમાનથી બહાર નથી.† એ પ્રકારે જ્યોતિર્ ગિરામાં સુધાયલી,

* આ પૃષ્ઠાંક પ્રથમાવૃત્તિના છે

† જુઓ મહેરી વિક્રમચરિત.

સૃંગાર પ્રધાન આ કથાએ ક્રિયા ક્રિયા કવિઓને રંગમાં નચાવ્યા નથી? કોઈને સ્વાર્થમુખસંપ-
ન્નદૈર્ઘ્યનીતિમાં,* કોઈને સૃંગારમાં,† કોઈને સાદસમાં,‡ કોઈને અદ્ભુતમાં,§ કોઈને શાંત
નીતિમાં,|| કોઈને કરુણામાં,¶ કોઈને વીરમાં§ અને કોઈને વ્યાવહારિકયુક્તિપ્રયુક્તિમાં**
ઉતારી, પ્રીતિ, રતેદ્ અને આનંદનાં પાત્ર બનાવી રમાડી નચાવ્યા છે. એ આ અપૂર્વ કથાની
વિવશશ્ચૂ દૃતિ ચમત્કૃતિથી લદ્દપદ ચયેલી રસરસિક વાણી પ્રદર્શનની બલિહારી છે. કવિએ માધુર્ય-
યુક્ત ગાંભીર્ય, ચમત્કૃતિયુક્ત નવરસ, નીતિયુક્ત વિનોદ અને વિનોદયુક્ત પુરુષાર્થગ્રંથ દર્શનવાર્માં
કંથી કથાસ રાખી નથી. કવિ દિવ્યાદિત્ય રસ અને ચમત્કૃતિને સ્થળે સ્થળે નચાવે છે, રમાડે છે,
પુલાવે છે, ખુલાવે છે—તે નિઃશંક તેની કાલ્પને ચિરંજીવ રાખવાને તથા વ્યાસને આસને બેસવાને
પાત્ર ઠરાવે છે.

પ્રેક્ષવાનોની પ્રવૃત્તિ પ્રયોજનને ઉદ્દેશીને હોય છે. અર્થસંભાવના પ્રવૃત્તિનું અંગ છે અને
અનર્થસંભાવના નિવૃત્તિનું નિમિત્ત છે. આ લોકસિદ્ધ નિયમને અનુસરી નિબંધકારે પ્રયોજન કહે
છે. પ્રયોજન એ અનુબંધ ચતુષ્થમાંનું અંગ છે. તેથી અમે અસ્તાવનાના પ્રારંભમાં કહીએ
છીએ કે, કલ્યાણ, કાર્ત્તિ, ધ્યવહારજ્ઞાન, ઉપદેશ અને પરમાનન્દ આપનાર કાવ્યકથા છે.
પ્રથમ આપણે કાવ્યસ્વરૂપ શોધું તપાસી પ્રયોજન પેખીએ. ઉત્તમ કાવ્યકલા બારત
ભૂમિમાં જન્મી અને વૃદ્ધિને પામી છે. કાવ્યપર બેટલા વિચારો આપોમાં થયા છે, થાય છે ને
કાળપરતે થશે, તેટલા પરભૂમિમાં થયા નથી ને થશે એ સંજ્ઞાવના હાલ તો દૃષ્ટિથી દૂર છે.
અમે એમ કહેવા માગતા નથી કે આર્થસાધનામાંજ કાવ્યકલા છે, બીજે કંઈ નથી; પરંતુ
એટલું કહીશું કે ત્રાસીન સમયથી બારતમાં કાવ્યચર્યા ચાલે છે—જેનો સમયનિર્ણય કરવાનાં સાધન
પણ નોંધ્યે તેવાં નથી. વેદના પ્રગટ થવા પછીનો કાળ કાવ્યકલાના જન્મનો આપવા ધારીએ
તો અપાય છે. આદિકાવ્ય એ આપણું રામાયણ છે અને તે રામાવતાર પહેલાં બન્યું છે.
ભારત એ જગવાન બાન્દ્રાયણની કૃતિ છે અને તે કસિયુગના પ્રારંભમાં યહું છે. સ્મૃતિકાળમાં
પણ કાવ્યકલા હતી અને પુરાણમાં તો પ્રસિદ્ધ છે. હવે આપણે કાવિભુનિના વિષયમાં મૂળા
રહી જો સાક્ષરવર્ગ સાચુ નોંધજોવીશું તોપણ કહી શકારો કે, કાવ્યકલા ખીલવવા આપણા
કવિજનો પહોત પડ્યા નથી. આજ દિવસ સુધી અનેક સાહિત્યાચાર્ય થયા અને સૌએ પોતા-
પોતાની ભુદિ પ્રમાણે કાવ્યનો લક્ષ્યલક્ષણ સચ્ચ ક્યો છે. હાલ આટલા સાહિત્યાચાર્યોનાં તો

* સુદારાક્ષસ. † મૃગાવતી, ત્લાવલી, ડિયદસિકા ‡ હરકુમર. § કાદબરી, વૈતાલપંચવીશ.

|| પચતંત્ર અને હિતોપદેશ ¶ નાગાર્જુન કવિમયત્રિ. ** માલતી માધવ.

આપણે મન્યરૂપે દર્શન કરી શકીએ છીએ:-ભામહ,^{*} રુદ્રટ, ભટ્ટરક્ષિટ, વાગ્બટ, વામન, દંડી, શૌધ્યોદનિ, સુકુમ્ભ, પ્રતીહારેન્દુરાજ, આનંદવર્ધન, અભિનવગુપ્ત, મુમુક્ષુ, ભોજરાજ, હેમચંદ્ર, મહિમભટ્ટ, જયદેવ, અખ્યયદીક્ષિત, વિશ્વનાથ, ગોવિંદકુરુ, જમનાથ પંડિતરાજ, કેશવમિત્ર, વિદ્યાનાથ અને અચ્યુતરાય,[†] ઈ. ઈ. ‡

સંસ્કૃત કવિઓ તો ઘણા થયા છે. કાવ્યાચાર્યોએ સાહિત્યમાં ઘણો ઉમેરો કર્યો છે-જો કે તેમાં પરસ્પર ખડનમંડન પણ છે, પણ તેથી વિદ્યાને હાનિ નથી. કાવ્ય લક્ષણમાં પણ મત ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે-‘શુભ્રાંશકારયુક્ત શબ્દ અને અર્થ તે કાવ્ય,’ એમ વામન વદે છે, ‘અદોષ, સચ્ચુ, સાલકાર, શબ્દ અને અર્થ તે કાવ્ય,’ એમ મુમુક્ષુ માને છે અને પ્રભા પણ તેમ જ પ્રતિપાદન કરે છે; ‘નિદોષ શુભ્રાંશકાર રસયુક્ત વાક્ય તે કાવ્ય,’ એમ ભોજ ભણે છે; ‘શુભ્ર અંશકાર, રીતિ અને રસયુક્ત શબ્દ અને અર્થનો સંદર્ભ તે કાવ્ય,’ એમ વાગ્બટ વર્ણે છે; ‘શુભ્રઅંશકાર, લક્ષણ, રીતિ, શૃતિવાગ્ય વાક્ય તે કાવ્ય,’ એમ જયદેવ જણાવે. ‘રસાદિયુક્ત વાક્ય તે કાવ્ય,’ એમ શૌધ્યોદનિ સભળાવે છે અને તે જ પ્રમાણે સાહિત્યદર્પણે વિશ્વનાથ વ્યાહરે છે; ‘ધર્મ્યાર્થવાળી પદ્યવલી તે કાવ્ય છે,’ એમ કહેવા દંડિ મંડી પડ્યો. ‘અમત્કાર ઉપર્જનનાર શબ્દ તે કાવ્ય,’ એમ પંડિતરાજ પ્રદે છે; ‘ધ્યાન્યાત્મક વાક્ય તે કાવ્ય’ એમ મહામહિમ મહિમભટ્ટ જાણે છે. ‘રસાલકારયુક્ત અથવા સુખ વિરેસનું સાધન તે કાવ્ય’ એમ કેશવ કહે છે. આ પ્રમાણે લક્ષણમાં અનેક મત છે, પરંતુ અયોગ્યતામાં વિસંવાદ વધા નથી. સાધુ કાવ્યના સેવનથી, સ્તોત્રાદિક કરવાથી અથવા પ્રાચીન સ્તોત્રાદિકના પાઠથી ‘અપૂર્વ ઉત્પન્ન થાય છે, એમાં કેણુ શુદ્ધિમાન રાંધા કરે છે? જો કે કલ્યાણ કેને કહેવું, એ એક પ્રથમ છે, પરંતુ તેપર વધારે વિવેચન ન કરતાં એટલું જ બહુ છે કે ‘અન્યુદય’ અને ‘નિશ્ચયર એ કથાણુ છે. કાવ્યથી કીર્તિ થાય છે એ નિર્વિવાદ છે. કાલિદાસાદિકનું કીર્તિક્ષેત્રર કે શાકુતસાદિ દરમ્ય કાવ્ય અને રઘુ કુમારાદિક ત્રવ્ય કાવ્ય છે. કીર્તિનાં સાધનો બીજા અનેક છે, પરંતુ કાવ્યના જેવાં તે સ્થિર નથી. વ્યવહારજ્ઞાન પણ કાવ્યથી મળે છે, અર્થ પણ પ્રાપ્ત થાય છે, ધર્મમાં પ્રવર્તવાય છે; રાજ્ય રક્ષણ કરાય છે, પ્રજાનો જય થાય છે; પ્રાચીન સ્થિતિ, રીતિ, શૃતિ, નીતિ તેનાથી જાણી શકાય છે. રાજ્યએ કેમ વર્તવું, પ્રધાને કેમ વર્તવું, પ્રજાએ કેમ વર્તવું એ રાજનીતિ, તેમ લોકનીતિ, એવ્ય સેવક ધર્મ, દાસી ધર્મ પિતાપુત્રાદિ વ્યવહાર તથા ધર્મ આદિ સમગ્રી નીતિ કાવ્યમાં મળે છે. વેદ સ્મૃતિ પુરાણાદિ ગ્રન્થો-

* ઈ. સના એવા સૈકામાં થયેલા છે † આજ સૈકામાં થયેલા છે એ સહિત્યાચાર્ય. ‡ સાહિત્યાચાર્યના નામનો કમ જન્મ્યા અનુક્રમે આપ્યો છે. § પુણ્ય.

માં સધળો વ્યવહાર છે, પરંતુ સુકુમાર મતિના રાજકુમારોની તથા સાધારણ લોકોની તેમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. પરંતુ કાવ્યથી તે જગજગની મતિ અતિ ત્વરથી ગતિ કરે છે ને તે તેમાં તત્સીન થાય છે. વેદાદિની આજ્ઞા તો રાજાજાની પેઠે અવિચારણીય છે; માટે મમ્મટે ઉપદેશાનું કાન્તા સમાન સાધન કાવ્ય છે, એમ કહ્યું છે. સર્વ પ્રયોજનમાં શ્રેષ્ઠ જે પરમાનન્દ છે, તે કાવ્યની ભાવનાથી મળે છે. પ્રાણી માનવી પ્રવૃત્તિ આનન્દ માટે છે; તે કાવ્ય કરનાર કવિને અને જે સહૃદય પાંચી સાંભળી મથાર્થ સમજે છે તેને તત્કાળ અનિર્વચનીય પરમાનન્દ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે જે જે પ્રયોજન કાવ્યકથાનાં છે તેના સંજ્ઞાને સમાવેશ બૃહદ્કથામાં (સાગર) થાય છે, તે સહૃદયને અનુભવનીય છે. 'હાય કંકણને આરસી શી?' સૂર્યને આજ્ઞેષ્વરો શી ?

આ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરતાં પરમેશ્વરના પાદપદ્મમાં અણ્ણામ પુષ્પાંજલિ સાથે પ્રાર્થના કરીશ્ચ હૃદય કે કવિ અને સહૃદયની અતિદિન ચડતી ચાઓ, દેરામાં વિદ્યાવદ્ભીનો સંપ થાઓ અને સર્વ સુખી થાઓ.

દરગોવિંદ દેરાઈ વાઘી,
અમદેવજન્મ મહોત્સવ,
સં. ૧૯૪૮

કથાસરિત્સાગરનું પહેલા ભાગનું સાંકળિયું.

કથાપીઠ લંબક.

તરંગ ૧ લો.

વિષય.	પૃષ્ઠ. વિષય.	પૃષ્ઠ.
મસ્તાવના... .. ૧	પુષ્પદંત અને માલ્યવાનને મળેલાં શાપ.	૪
ચંદ્ર અને પાર્વતીનો સંવાદ....	૨	

તરંગ ૨ જો.

વરુણથી દુઃખે થયેલા પુષ્પદંતની કથા...	૧	ગાંડિની કથા... .. ૮
વરુણિની ઉત્પત્તિની કથા...	૭	વર્ષ ચરિત્ર... .. ૮

તરંગ ૩ જો.

માલીપુત્ર (પટના) નિર્મોણની કથા...	૧૦	મહાશાળ અલકતની કથા... .. ૧૨
-------------------------------------	----	----------------------------

તરંગ ૪ થો.

ઉપકોશાની કથા... .. ૧૫	ઉપકોશા અને તેના પ્રીતમની વાર્તા...	૧૧
પાણિનીની કથા... .. ૧૧		

તરંગ ૫ મો.

વરુણિની કથા જરી-તેતું વૈશાખને પામવું...	૨૧	ચાલુક્યની કથા... .. ૨૭
ચોગનનંદનું અંતપુર...	૨૨	સાકારી મુનિની કથા... .. ૨૮
આદિત્યવર્મા રાજા અને શિવવર્મા મંત્રીની કથા...	૨૪	

તરંગ ૬ જો.

શુભ્રાલયની કથા... ..	૨૯	દેવીકૃતિદંધાનની કથા... ..	૩૨
ઉદયપી શીમાનુ કથેવાની વાર્તા...	૩૦	સાવવાદન રાજાની કથા... ..	૩૩
સામવેદ બળુનારા બ્રાહ્મણની કથા...	૩૧		

તરંગ ૭ મો.

કાતંત્ર મદ્રાપક વ્યાકરણની ઉત્પત્તિ...	૩૭	સિદ્ધિ રાજાની કથા... .. ૪૧
પુષ્પદંતની કથા... .. ૩૯	માલ્યવાનની કથા... .. ૪૨	

તરંગ ૮ મો.

અમ્બાલયની કથા (ચાલુક્ય)... .. ૪૩	જુદકથા... .. ૪૪	
----------------------------------	-----------------	--

કથામુખ લંબક.

તરંગ ૧ લો.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
સદસાનીકની કથા	૪૧	વત્સરાજ-ઉદયનની ઉત્પત્તિની કથા	૪૬
મુગાવતીનો વિવાદ.	૪૮		

તરંગ ૨ ભો.

શીદા અને મુગાવતીની વાર્તા...	૫૨
------------------------------	----

તરંગ ૩ ભો.

ઉદયન રાજની કથા (આગ્રહ)	૬૧	ચંદ્રમંડાસેનની કથા.	૬૩
-------------------------------	----	----------------------------	----

તરંગ ૪ થો.

વત્સરાજની કથા (આગ્રહ)	૬૫	લોદનંધની કથા	૬૬
------------------------------	----	---------------------	----

તરંગ ૫ થો.

ઉદયનની કથા (આગ્રહ)-વાસવદત્તા દરમુ.	૭૪	સિદ્ધિકરીની વાર્તા.	૭૮		
દેવસિમતાની વાર્તા.	૭૯	સચ્ચિદ્રમંડીની કથા	૮૨

તરંગ ૬ થો.

વત્સરાજની કથા (આગ્રહ)	૮૩	૩૩ અને પ્રમદરાની કથા... ..	૮૭
બાળવિનયકની કથા.	૮૫		

સાવાણક લંબક.

તરંગ ૧ લો.

ઉદયન રાજની કથા (આગ્રહ)	૮૮	ચરિત્રકની કથા... ..	૯૪
નિપુણ વૈદરાજની વાર્તા	૮૯	પુરુષસેનની વાર્તા	૯૫
મૂર્તિ સારંગી વાર્તા.	૯૦	સુરોપમુંદની કથા.	૯૭
દેવસેન અને ઉન્માદિની કથા	૯૩		

તરંગ ૨ ભો.

ઉદયન રાજનો પ્રણવની સાથે વિવાદ ,	વાસવદત્તા અને પ્રણવની કથા...	૯૬	
યવાની કથા	૯૮	દુર્વાસામુનિ અને કુંવીની કથા	૯૯
વાસવદત્તાના બળવાની અકૃષ્ણ	૯૮	પ્રણવની સાથે વત્સરાજના વિવાદની કથા	૧૦૧

તરંગ ૩ ભો.

વત્સરાજની કથા (આગ્રહ)	૧૦૪	સોમપ્રભા અને ચંદ્રચંદ્રની કથા... ..	૧૦૭
પુન્નરવા અને ઉર્વશીની કથા	૧૦૪	અદત્થા અને ઈન્દ્રની વાર્તા	૧૧૦
વિદિતસેન અને તેજેવતીની કથા.	૧૦૫		

તરંગ ૪-થો.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
વત્સરાજની કૈરાણીમાં પ્રવેશ- મણી.	૧૧૨	સિંહાસની પ્રાપ્તિ	૧૧૪
ગોપાલક (ગોવાળિયા) ની કથા	૧૧૪	વત્સરાજનો દિગ્વિજય મટે વિચાર... ..	૧૧૫
વત્સરાજને ખાતરી અને રાજ-	વિદ્યુત્કની કથા.	૧૧૬

તરંગ ૫ થો.

વત્સરાજે કહેલું શિવનું આરાધન.	૧૩૦	વત્સરાજના દિગ્વિજયની કથા.	૧૩૩
દેવનાસ વાગીયાની કથા.	૧૩૧		

તરંગ ૬ થો.

વત્સરાજની કથા (ચાલુ)	૧૩૭	ગણપતિની કથા... ..	૧૪૦
દુષ્ટભૂતિની કથા	૧૩૭	મળરાત્રીની કથા... ..	૧૪૨
કુલકથાવર્ણીએ કહેલી વાર્તા	૧૩૯		

નરવાહનદત્ત જન્મ હંબક.

તરંગ ૧ થો.

ઉદયન રાજાની કથા (ચાલુ)	૧૪૮	હરિદ્ર બાસલુની કથા... ..	૧૫૦
વત્સરાજની મુગયાની કથા	૧૪૮	દેવદત્ત નામના સજાપુત્રની કથા	૧૫૧
નરદેવએ વત્સરાજને કીયેલી ઉપદેશ	૧૪૯	પિંગલિકાની વાર્તા	૧૫૩

તરંગ ૨ જો.

ઉદયન રાજાની કથા (ચાલુ)	૧૫૫	અમૃતવાહનના પૂર્વ જન્મની કથા (ચાલુ)	૧૫૧
અમૃતવાહનની કથા	૧૫૬	અમૃતવાહનનો મલયવતી સાથે વિવાહ	૧૫૨
અમૃતવાહનના પૂર્વજન્મની કથા	૧૫૮	અમૃતવાહનના સ્વાભાવિકુની કથા... ..	૧૫૩
ચિત્રાંગદની કથા	૧૬૧		

તરંગ ૩ જો.

વાસવદત્તાના સ્વપ્નની કથા.	૧૬૭	ચૌધરીરાજ્ય વગરે મંત્રી મંડળને (ત્યાં) પુત્ર	
કુમારની કથા... ..	૧૬૭	યવળી... ..	૧૬૯
હાલકાદરિ (કાસાણી) અને		નરવાહનદત્તનો જન્મ... ..	૧૬૯
સિંહપરકમની વાર્તા... ..	૧૬૮		

ચતુર્થારિકા લંબક.

તરંગ ૧ લો.

વિષય	પૃષ્ઠ.	વિષય	પૃષ્ઠ.
વત્સજીવની સુભામાં શક્તિવેગના આવ- વાની કથા. ૧૭૨	૫૪.	શિવ અને માધવ નામના બે કબીની કથા	૧૭૬
કનકપુરી અને શક્તિદેવની કથા. ૧૭૩		હરવામીની કથા. ૧૮૨	

તરંગ ૨ જો.

શક્તિદેવનું કનકપુરી દર્શન મઠે જવું. ૧૮૩	અશોકદત્ત અને કપાલરૂદ્રની કથા... .. ૧૮૭
---	--

તરંગ ૩ જો.

શક્તિદેવની કનકપુરી મઠે સુસાદરી ... ૧૯૬	ભગવાદમતીની કથા ૨૦૪
કનકપુરીની માતિ... .. ૧૯૮	શક્તિદેવને વિદ્યાધરપણું મળવાની કથા... ૨૦૭
શક્તિદેવનું ફરી વધેમાનપુરમાં આવવું. ૨૦૦	શક્તિદેવનો વિદ્યાધરી સાથે થયેલો વિવાહ... ૨૦૭
કનકપુરીની ફરી જતા... .. ૨૦૧	

મહાનમંચુકા લંબક.

તરંગ ૧ લો.

નરવાહનદત્તાની તરુણાવસ્થાની કથા ૨૦૬	ધર્મદત્ત રાજાની કથા... .. ૨૧૪
હસિંગદત્ત રાજાની કથા... .. ૨૧૦	સાત બ્રાહ્મણની કથા ૨૧૫
સુરભિદત્તા અપ્સરાની કથા. ૨૧૩	એક બ્રાહ્મણ અને ચંદ્રાણીની કથા... .. ૨૧૬
	વિક્રમસિંહ રાજા અને બે બ્રાહ્મણની કથા ૨૧૭

તરંગ ૨ જો.

હસિંગસેનાના જન્મની કથા ... ૨૨૧	સુષેણ અને સુચેત્વનાની કથા ૨૨૫
સાત રાજકુમારિકાની કથા... .. ૨૨૨	હસિંગસેના પાસે સોમપ્રભાનું આવવું ... ૨૨૭
એક વિરકત રાજકુમારની કથા... .. ૨૨૩	રાજપુત અને વશિષ્ઠપુત્રની કથા... .. ૨૨૮
તપસ્વિની અને રાજાની કથા ૨૨૩	પિશાચની અને વ્રહ્મણની કથા ૨૩૦

તરંગ ૩ જો.

હસિંગસેનાનું વ્રતાવ (યાજ્ઞ) ૨૩૨	કીર્તિસેનાની કથા. ૨૩૬
સોમપ્રભાત વ્રતાવ ૨૩૩	

તરંગ ૪ થો.

વિષય	પૃષ્ઠ. વિષય.	પૃષ્ઠ.
મદનવેગની કથા... ..	૨૪૧ તેજવતીની કથા.	૨૪૬
કલિંગસેનાના વિવાહની ચર્ચા... ..	૨૪૩ હરિસર્પી આહાલની કથા.	૨૪૭
વત્સરાજની કથા... ..	૨૪૪	

તરંગ ૫ મો.

કલિંગસેના અને સોમપ્રભાની કથા (ચાલુ) ૨૫૦	કલિંગસેનાનું કૌશાલ્યમાં જવું	૨૫
બાણાસુરની પુત્રી ઓખાની કથા. ... ૨૫૦	ધૈર્યધરાયલુનો રાજપ્રપંચ	૨૫૩

તરંગ ૬ ઠો.

કલિંગસેનાની કથા (ચાલુ)	૨૫૫ કલ્લીજર્મની કથા... ..	૨૬૦
વિષ્ણુદત્ત અને સાત બ્રાહ્મણોની કથા... ..	૨૫૭ હનુમ અને રાબની કથા... ..	૨૬૨

તરંગ ૭ મો.

વત્સરાજ આદિની કથા (ચાલુ).	૨૬૫ હનુમાદિની અને દેવસેન રાબની કથા... ..	૨૬૮
શુતસેન અને વિદ્યુદ્ધોતાની કથા	૨૬૬ નેળાયે, હંદર, પાલકો અને ધુવડની કથા.	૨૭૦
ખેડુંતની કથા	૨૬૬ બ્રાહ્મણની હનુર સેના મહારાની કથા	૨૭૨
ગજ બ્રાહ્મણ બાંધવની કથા	૨૬૭ કલિંગસેનાની કથા (ચાલુ)	૨૭૩
વિદ્યુદ્ધોતા અને શુતસેનની કથા.	૨૬૭	

તરંગ ૮ મો.

વત્સરાજની કથા... ..	૨૭૬ રાત્રી અને તેની સ્ત્રીની કથા.	૨૮૫
એક વાણિયાની કથા.	૨૭૭ નીતિનું વર્ણન... ..	૨૮૬
મહાનર્મથુકો	૨૭૮ શરસેન અને તેના મંત્રીઓની કથા	૨૮૭
વિરુપાક્ષ યજ્ઞની કથા... ..	૨૭૯ નરવાહનદત્ત અને મહાનર્મથુકાના વિવાહનું	
કામ અને રતિ—સુધક પ્રેમખાત.	૨૮૧ વર્ણન	૨૮૯

રત્નપ્રભા લંબક.

તરંગ ૧ લો.

રત્નપ્રભાની કથા	૨૯૧ વિક્રમનું રત્નની કથા.	૨૯૪
સમશીલની કથા... ..	૨૯૩ નરવાહનદત્ત અને રત્નપ્રભાનો વિવાહ	૨૯૬

તરંગ ૨ જો.

રત્નપ્રભાની કથા (ચાલુ)	૩૦૦ એત રત્ન હાથીના પૂર્વ જન્મની કથા.	૩૦૫
રત્નાધિપતિ રાબની કથા... ..	૩૦૦	

તરંગ ૩ લો.

વિધય.	૫૪.	વિધય	૫૪.
નિઘયારા અને અનુપરામની કથા	૩૦૭	બરશર્માએ કહેલી કથા	૩૧૪
વત્સલ યથા સોમરશર્માની કથા	૩૧૧	નિઘયદત્તની કથા (ચાલુ)	૩૧૬

તરંગ ૪ થો.

ચિત્રમાહિત્યની અને મહામાલા નામની પ્રથમચુદ્ધિ નામના ગોરની કથા...	૩૨૨
ચેત્તીની કથા...	૩૧૯

તરંગ ૫ મો.

ગુપ્તચુલ અને રૂપશિખાની કથા	૩૨૮
----------------------------	-----

તરંગ ૬ ફો.

મરુભૂતિ અને ગોમુખ વચ્ચે ઉઠિત મધુકિ	૩૪૧	ચિત્રપદાર્થની કથા	૩૪૩
વપોદતની કથા	૩૪૨	તરુણચંદ્ર વૈદ્ય અને અમર રાજની કથા	૩૪૪

તરંગ ૭ મો.

નરવાહનદત્તની કથા (ચાલુ)	૩૪૪	નાચાર્જીની કથા...	૩૫૦
-------------------------	-----	-------------------	-----

તરંગ ૮ મો.

કર્પૂરિખનું જુગાનું	૩૫૩	હીવરમેન અને અનિષ્ઠાસેનની કથા	૩૫૬
---------------------	-----	------------------------------	-----

તરંગ ૯ મો.

નરવાહનદત્તનું સાદસ	૩૬૬	કર્પૂરસેનનું નગરમાં નરવાહનદત્ત ગયો	૩૭૬
શાન્તધર મુનારની કથા	૩૬૭	કર્પૂરિખની કથા	૩૭૪
માનપશ અને સુખધન શેઠની કથા	૩૭૦		

સૂર્યપ્રભ લંબક.

તરંગ ૧ લો.

વત્સરાજ અને નરવાહનદત્તની કથા (ચાલુ)	૩૮૩	સૂર્યપ્રભે કરેલું કન્યાસ્નેનું દર્શન	૩૮૫
વજ્રપ્રભે કહેલું સ્વાત્મ વૃત્તાન્ત	૩૮૩	નવ નારી સાથે સૂર્યપ્રભનાં યથેવાં લગ્ન...	૩૮૬
સૂર્યપ્રભનું વૃત્તાન્ત...	૩૮૪		

તરંગ ૨ લો.

સૂર્યપ્રભની કથા (ચાલુ) મય અને	સુનીધનો પુનર્લગ્ન...	૪૦૧
નારદનું પધારતું ૩૮૪	કળાવતીની કથા...	૪૦૪
ચન્દ્રપ્રભ દાનવ કેમ થયો તેની કથા .. ૩૮૬	સહસ્ત્રિકાનો પ્રેમ ...	૪૦૭
કાળ બ્રાહ્મણની કથા ૩૮૮	જીવલક્ષ્મીનો કળેતો...	૪૦૯
ચન્દ્રપ્રભ દાનવની કથા... .. ૪૦૦		

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
મહાદેવકાસાયે લગ્ન	૪૧૧	કાસયે આશ્રમના મિલાવડાની કથા. ...	૪૧૪
મહાવદ્ધામ.	૪૧૨		

તરંગ ૩ બે.

સૂર્યપ્રભનો ઉદ્યોગ... ..	૪૧૮	સુદયાત્રા	૪૨૭
કિંચ ધનુષખાણની પ્રાપ્તિ... ..	૪૨૦	ઉદારચિત્ર નમુચિ દાનવની કથા. ...	૪૨૬
મહારા વિદિ.	૪૨૪		

તરંગ ૪ થો.

રણસામ. ... '	૪૩૧	શ્રીગોબે કરેલી સુદ્ધ ચર્ચા	૪૩૫
---------------------	-----	-----------------------------------	-----

તરંગ ૫ મો.

સૂર્યપ્રભનું વર્તાવત... ..	૪૩૭	રાસભાનના ધોળમનીના ગેસાકમની' કથા... ..	૪૪૩
મભાસનું પરાક્રમ.	૪૩૮		

તરંગ ૬ ફો.

ગુણશર્માની કથા	૪૪૫	ગુણશર્માના પિતા આદિત્યશર્માની કથા... ..	૪૫૪
-----------------------	-----	---	-----

તરંગ ૭ મો.

સૂર્યપ્રભનું વર્તાવત	૪૫૬	સૂર્યપ્રભને વિદ્યાધરપદ પ્રાપ્ત થયું	૪૬૭
કામચૂડામણી સાથે જયેશં સભ	૪૬૫		

અલંકારવતીલંબક.

તરંગ ૧ લો.

નરવાહનદત્તની કથા... ..	૪૭૧	પૃથ્વીરૂપરાજ અને રૂપલતા રાણીનું	
અલંકારવતીનું ચરિત્ર... ..	૪૭૨	વર્તાવત... ..	૪૭૭
રામ સીતાની કથા... ..	૪૭૪	નરવાહનદત્ત અને અલંકારવતીનો લગ્ન... ..	૪૮૧

તરંગ ૨ બે.

નરવાહનદત્તનું અલંકારવતીને ધેર લેવું.	૪૮૩	અનન્નપ્રભાની કથા	૪૮૨.
અરોહમાળાની કથા	૪૮૪	અનન્નપ્રભાની કથા (ચાલ)	૪૮૩
રઘુવંશુજાની કથા	૪૮૭	જીવદત્તાના ચોક્કની કથા	૪૮૪
અનન્નપ્રભાની કથા	૪૮૮	અનન્નપ્રભાએ નવનવા પ્રિયતમો પ્રીધા તે કથા. ...	૪૮૭

તરંગ ૩ બે.

કાર્પટિકની કથા.	૫૦૫	કાર્પટિકની કથા.	૫૦૫
સદાદત્ત રાજાની અને લખ્મદત્ત		વીરવરની કથા... ..	૫૦૬

તરંગ ૪ થો.

વિષય	પૃષ્ઠ. વિષય.	પૃષ્ઠ.
નરવાહનહતની મુગયાનું વર્ણન ...	૫૧૫ રાત્રી ચમરવાણી કથા.	૫૨૩
ઠેકાદાર વાણીયાની કથા ...	૫૨૦ યશોવર્માની કથા.	૫૨૪
સમુદ્રશરની કથા. ...	૫૨૧	

તરંગ ૫ થો.

મઠભૂતિની કથા. ...	૫૨૮ કનકવર્ષ અને મહામુન્દરીની કથા. ...	૫૩૦
ચિરહાયા રાત્રીની કથા. ...	૫૨૯	

તરંગ ૬ થો.

નરવાહનહતની કથા... ..	૫૪૨ મહીપાળ અને ચન્દ્રસ્વામીની કથા (ચાલુ) ...	૫૫૨
મહીપાળ નામના બ્રાહ્મણમારની કથા	૫૪૨ એક પાશુપતની કથા. ...	૫૫૩
વલ્લિફૂલ ચક્રની કથા ...	૫૪૯ નળદમયંતીની કથા ...	૫૫૫
પતિવ્રતા સ્ત્રીની અને ધર્મવ્યાધીની કથા	૫૫૨	

શ્રી

મહાકવિ શ્રી સોમદેવ ભટ્ટ-વિરચિત

કથાસરિત્સાગર.

(ભાષાંતર.)

પ્રથમલમ્બક-કથાપીઠ.

તરંગ ૧ લો-પ્રસ્તાવના

દેહુરો—વંદુ શ્રીવાગીશની, પદ પકળ રજ આજ;
દેવરાજ શિર તાજપર, જાળે કરતી રાજ.

ગીતિ—વિષ્ણુ બ્રહ્મા શકર, જેના ઇન્દ્રાદિ દેવ તાપ્યામાં;
અટકાવે જે પકડી, જટકતી પ્રીતિ દેવતા બ્રાહ્મ.
રાખરના આડખર તણી, ધમડી ધણી ખરી ખડી;
જેણે તે જનતાતુ, કરજો કલ્યાણ કુસુમકાંઠી.

શ્રિયં દિશતુ વઃ શમ્ભોઃ પ્રયાગઃ કળ્થો મનોમુવઃ ।

અંકસ્થપાર્વતીદૃષ્ટિપાર્શ્વૈરિવ વિવેષ્ટિતઃ ॥ ૧ ॥

સંધ્યાનૃત્તોત્સવે તારાઃ કરેણોદ્ય વિપ્રજિન્ત ।

શીત્કારસીકરૈરન્યાઃ કલ્પયન્નિવ પાતુ વઃ ॥ ૨ ॥

મંદર* મુઘાથી એત ન થયો અને હું તો વગર ચલે એત છું,” એવી રીતે આ કૈલાસ, ખાસ કાંતિને ત્રીધેનજે હાસ્ય કરતો હોયની શું(તેવો દેખાય છે). આના વિષે પ્રમથાદિગણો, વિદ્યાધરા અને સિદ્ધોથી સેવાતા સ્થાવર જંગમના ચુરુ મહેશ્વર પાર્વતી સાથે વિલાસ કરતા વસે છે. જે મહાદેવના પિંગળા ડેવા જટા જુટમાં રહેલો નવો ચંદ્રમા, સંધ્યાથી પીળા પૂર્વ પર્વતના શિખરના સંગનું મુખ સેવે છે. પ્રકા અંધક નામના દૈત્યરાજના કલેબમાં ત્રિશૂલ ભોંકતાં શંકરે આ ત્રિજગતનાં હૃદયથી શૂળ કાઢ્યું, એ આશ્ચર્ય છે ! જે શંકરનાં ચરણમાં પ્રણામ કરતી વખતે નખના અગ્નિની હાથી, સુરસુરના તાજના મણિઓમાં પડવાથી, તેઓ, મહાદેવજીની બક્ષીસથી મળેલા અર્ધ ચંદ્રવાળા દેખાય છે. સાં એકાંતમાં, એક સમયે પ્રેમાળ પ્રિય પાર્વતીએ પતિ શંકરની પ્રશંસા કરી તેમને પ્રસન્ન કીધા, જેથી ખુશી થયેલા શંકરે તેમને ખાળામાં બેસાડી કહ્યું કે, “હું, તારું શું પ્રિય કરે ?”

પાર્વતીજીએ કહ્યું કે, “સર્વમાં સમર્થ એવા આપ જો મારી ઉપર ખુશી થયા હો તો કોઈ સરસ નવલકથા (કહાણી) મને કહો.”

સારે શંકરે તેને કહ્યું—“હે પ્યારી, આ જગતમાં જૂત, લવિષ્ય અને વર્તમાનમાં એવું શું છે, કે જે તું જાણતી ન હોય ?”

એ પ્રમાણે મહાદેવનાં વચનામૃતો સાંભળી, પાર્વતીએ હઠ લીધી. કહ્યું છે કે:—

અનુકૃપ—હકીલી હરિણાક્ષીનું, પ્રેમના માવરા થકી;

હકીલું મન લીધેલો, ન હોડે હઠ તે નકી.

પછી શિવજી પાર્વતીને સારુ ભગાડવાની ઇચ્છાથી તેના જ પ્રભાવવાળી એક સ્વરૂપ કથા કહેવા લાગ્યા:—

“એક સમયે બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ મને મળવાને પૃથ્વીપર શરતા શરતા હિમાલય પર્વતની તલેટી-માં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં મહોદં જ્વાલાલિંગ જોયું. તેનો છેડો લેવા બ્રહ્મા ઉપર ચઢ્યા અને વિષ્ણુ નીચે ઉતર્યા, પણ તેમને તેનો છેડો મળ્યો નહિ, સારે તેઓએ તપશ્ચર્યા કરી મારી કૃપા સંપાદન કીધી; તેથી મેં તેમને દર્શન આપી કહ્યું કે, ‘કાંઈ વર માગો.’ તે સાંભળીને બ્રહ્માએ કહ્યું કે, ‘તમે મારા પુત્ર થાઓ,’ એવી રીતે વર માગવાથી અને ઉપર ચઢવાથી બ્રહ્મા નિહિત અને અપૂજ્ય થયા છે. તે પછી વિષ્ણુએ વર માગ્યો કે, ‘હે ભગવન, હું આપની સેવામાં તપર રહું, તેવો વર આપો.’ તેથી તમે તે રૂપે મારાં શરીરી (વિષ્ણુ) થયાં છો. શક્તિમાન જે હું, તેની જે નારાયણ તે તું શક્તિ છે. વળી તું પૂર્વ જન્મ વિશે મારી સ્ત્રી છે.” જ્યારે શિવજીએ આમ કહ્યું સારે પાર્વતીએ પૂછ્યું —હું પૂર્વ જન્મવિશે તમારી સ્ત્રી કેવી રીતે હતી?

શંકરે કહ્યું:—“હે દેવી ! પૂર્વ દક્ષ પ્રજાપતિને તુ તથા બીજી ઘણી પુત્રીઓ હતી. તેણે તને મને આપી અને બીજી તારી બેનો ધર્મોદ્ધતને આપી. એક દિવસ તેણે યાત્રામાં જમાધ્યાને

* મંદરાચળ-એ પર્વતને દેવ અસુરોએ સમુદ્રમંથન વેળાએ વલોણાની જગ્યાએ રાખ્યા હતા.

બોલાવ્યા, પણ ક્રૂર મને ન બોલાવ્યો. સારે તે તારા પિતાને પૂછ્યું કે, 'પિતાજી, તમે મારા ભત્રાને કેમ બોલાવ્યા નથી, તેનું કારણ કહો.'

સારે દક્ષ બોલ્યો: 'તારો જાતાં માણસના કપાડની રૂંધાવા ધારણ કરે છે, માટે તેને યત્નમાં કેવી રીતે બોલાવાય?' એમ તે તારા દાનમાં ઝેરી સોય બોંકવા સરખી વાણી બોલ્યો. સારે, 'આ પાપી છે; અને આથી ઉત્પન્ન થયેલા દેહનું મારે શું પ્રયોજન છે?' એમ કોપ કરી, હે પ્યારી! તે તે શરીરનો પરિભ્રમ કર્યો. તે જ કોષથી મેં દક્ષના યાંત્રના ભંગ કર્યો. તે પછી સમુદ્રમાંથી જેમ અંદકલા ઉત્પન્ન થઈ છે, તેમ તેનું હિમાલય પર્વતથી યર્ષ (જન્મ) છે. હવે યાદ કર કે, જ્યારે દૃહિમાલયમાં તપ કરવા આવ્યો હતો, ત્યાં મને અતિથિ થયેલા જોઈ, મારી સેવામાં તારા પિતાએ તને રાખી. આ સમયે તારકાશુરનો નારા કરે એવો મને પુત્ર થાય, એવા અભિપ્રાયથી દેવતાઓએ મોકલેલા કામદેવ, તક મેળવી મને મોઢ પમાડવા માટે મથન કરવા લાગ્યો; તેથી મેં તેને બાળી ક્ષુરમ કર્યો. પછી તીવ્ર તપે કરી ધારણવાળી તું પ્યારીએ મને વશ કરી મૂક્યો. હે પ્યારી! તેની રક્ષા માટે તે મેં સહન કર્યું. એ પ્રકારે પૂર્વ જન્મની તું પત્ની છે. હવે બીજી શી કહાણી કહું?'

એમ કહી શંકર અમોઘ થયા, સારે દેવી કોષના જુસ્સાથી બોલ્યાં કે, " તમે ધૂર્ત છો. માગણી કર્યાં જતાં પણ કોઈ સુંદર કહાણી કહેતા નથી. જટામૂલમાં ગંગાને વહન કરતા અને સંખ્યાને નમન કરતા એવા તમોને હું ક્યાં નથી બાંધતી ?"

એ પ્રમાણે પોતાની પ્રાણપ્રિયા પાર્વતીનાં વચનામૃતો સાંભળી, તેનું મન મનાવી, અલૌકિક કથા કહેવાની કબજાત આપી, સારે પાર્વતીની રીસ ઉતરી. પછી દ્વારપાલ નંદીને* પોતે આપ્તા કરી કે, 'કોઈને અંદર આવવા દર્શાવજી.' આ આપ્તા પરથી આનંદી નંદિએ દ્વારપર પહેરા બંધવા માંડ્યો.

પુષ્પદંત અને માલ્યવાનને મળેલો શાપ.

તે પછી શંકરે નીચે પ્રમાણે કથા કહેવાને આરંભ કર્યો

શંકર કહે છે:—દેવ નિરંતર સુખિયા કુખિયા, જનજન વિશે દિશે ભારી;
માટે દેવ નરોની સરસ સરળ, મુલ કથા કહું પ્યારી.

તેથી તારી પાસે વિવાધરિનાં ચરિત વર્ણનું છું, એમ દેવીને તેમણે કહ્યું. આમ વાત ચાલે છે, એટલામાં પાર્વતીપતિનો પ્રસાદપાત્ર પુષ્પદંત નામનો મુખ્ય મણ, દ્વારપર આવી ચડ્યો. સારે એકાગ્ર બેઠેલા નંદિકર્ષકે એટલે જવાની મના કરી. " આજે મને પણ વિના કારણ મના કરે છે," એવા કુપદલથી તક સાધી, યોગશક્તિથી અવક્ષિત યર્ષ પુષ્પદંતે એટલે પ્રવેશ કરી શંકર પાર્વતીને જો (કહાણી) કહેતાહતા, તે સાતવિવાધરોનું અપૂર્વ અને ચમત્કારિક સંધર્મ ચરિત્ર સાંભળ્યું. પછી તેણે પોતાની પ્રિયા જવા પાસે જઈ શંકરે કહેલી કથા કહી. કહું છે કે:—

વનિતાતણા વિદ્યાસમાં, મોહિત કોણું સમર્થ;
ગુપ્ત રાખના સ્ત્રી કને, ગુપ્ત વાત કે ગર્ભ.

પંછી (તે કથા સાંભળી) વિસ્મયને વશ ચચેલી જ્યા પ્રતિહારીએ; પાર્વતી પાસે જઈ તે કથા કહી. કહ્યું છે કે:—

કહા તીઆણી જાતમે, હોત જુગાન લગામ ?

તે સાંભળતાં જ પાર્વતીએ શંકરને કોપથી કહ્યું કે, 'તમે અને નવલ કથા તો કહી નથી એ તો જ્યા પશુ જાણે છે !' તે વખતે શંકરે ખ્યાન ધરી એ વાત જાણી કહ્યું કે, 'પુષ્પદંતે યોગે કરી અહિ પ્રવેશ કરી, એ કથા સાંભળીને જાણને કહી છે. હે પ્યારી ! તે વિના બીજા કોણ જાણે ?' તે સાંભળી દેવીએ કોપ કરી, પોતા પાસે પુષ્પદંતને બોલાવી, મંગાવ્યો અને વ્યાકુળ થયેલા તે પુષ્પદંતને કહ્યું કે, 'હે અવિનીત ! તું મનુષ્ય થા !' એ રીતે પાર્વતીએ શાપ આપ્યો તે વખતે માત્સ્યવાન નામના ગણે અતે જ્યાએ પર્વતપુત્રી પાસે પોતાના ત્રિપ પુષ્પદંતના શાપ નિવારણાર્થે પગમાં પડી, પ્રણામપુરસ્કાર પ્રાર્થના કરી. ત્યારે પાર્વતીજી બોલ્યાં કે, 'વિદ્યાધરાત્રીમ કૃપેર ભંડારીના શાપથી સુખત્રીક નામનો યક્ષ કાણુત્રી નામે' પિશાચપણું પામી વસે છે. હે પુષ્પદંત ! તેને જોઈ જાતિને સંભારી, જ્યારે તેને તું આ (વિદ્યાધરાત્રી) કથા કહીશ, ત્યારે (તું) શાપથી મુક્ત થઈશ અને જ્યારે કાણુત્રી પિશાચથી માત્સ્યવાન તે કથા સાંભળશે ત્યારે કાણુત્રી પિશાચપણથી મુક્ત થશે. તે પછી ગુણાદ્ય ચપેલો માત્સ્યવાન, લોકોમાં તે કથા પ્રસિદ્ધ કરશે ત્યારે તે પશુ શાપથી મુક્ત થશે, એમ કહી પર્વતપુત્રી બોલતાં બોલતાં બંધ પડ્યાં. તે દાણે તે પ્રેમિ ગણ પશુ બોમાંગણમાં* ચમકતી ચમકાના ચમકારા માફક દ્રશ્યમદ્ય થઈ ગયા.

હવે કેટલાક દિવસ પીલા પછી દયાળુ કૌરીએ શંકરને પૂછ્યું કે, 'હે દેવ ! મેં જે આપના બેઉ સેવકોને શાપ આપી પૃથ્વીપર પાડ્યા છે, તે હાલ ક્યાં ઉત્પન્ન થયા છે ?' ત્યારે ચંદ્રચૂડ બોલ્યા કે, 'હે પ્રિયે ! કૌશાંબીકું નામની જે મહાનગરી છે, તેમાં તે પુષ્પદંત, વરરશ્મિ નામે અવતર્યા છે અને માત્સ્યવાન પશુ સુપ્રતિષ્ઠિત નામના સુંદર નગરમાં ગુણાદ્ય નામે જન્મ્યો છે.' આ રીતે બન્નેની હકીકત છે.

એમ તે શંકર, નિરંતર અનુસરતા નોકરોને અપમાન પહોંચાડવાના પસ્તાવાના વિચારવાળી

* આકારમાં. † બીજી. ‡ જોતજોતામાં અદૃશ્ય. § હરિતનાપુર ભરતખંડનું શાળનગર મદયા પછી કૌશાંબી એ ભરતખંડના સાર્વભૌમ રાજ્યોની રાજધાની હતી. તેનું સ્થળ નક્કી નથી. કોઇ ગંગા યમુના વચ્ચે જેને દુઆબ કહે છે ત્યાં આવેલી એક નગરીને કૌશાંબી જણાવે છે, તો કેઈ યમુનાના પશ્ચિમ તટપર મગધ અને વિંધ્યાની ટકરીઓ નજીક આવેલી તે નગરીને માટે છે. અવધમાં આદ્યથી ૧૪ મેલ પશ્ચિમના માર્ગપર આવેલાં કાલીનાં ખંડારોને 'કૌશાંબી તરીકે' જણવામાં આવે છે અથર્વ્વે તે ખરું છે કે, આ ખંડારો કોઈ પ્રાચીન મહાનગરનાં છે, ને ત્યાંથી કોઈ કોઈ લેખો મળે છે તે પરથી જણાય છે કે 'કાતા' તે કૌશાંબીનું નારાવંત નામ હશે.

પ્રિયા પાર્વતીને ઉપરની વાત કહી, કેવાસ સૌવની તબેટીમાં રોપેલી કલ્પવતાઓથી કલ્પેલા કુલ્લેમાં પ્રેમાળ પાર્વતીને રમાડતા વસતા હતા.

ઈતિ શ્રી મહાકવિ શ્રી સોમદેવ લઘુ વિરચિત કથાસરિત્સાગરમાં
કથાપીઠલંબકને વિષે પહેલો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ૨ જો.

વરચરિત્સે થયેલ પુષ્પદંતની કથા.

તે પછી પુષ્પદંત મનુષ્યના શરીરથી વરચરિત્સ* અથવા કાલાયન, એ નામે વિખ્યાત થયેલ તે વિદ્વાનોપાર પામી નંદનો કારભાર કરી, ખિન્ન થવાથી, એક દિવસ વિંધવાસિનીનાં દર્શન કરવા ગયો. ત્યાં તપસ્યા કરી તેણે દેવીનું આરાધન કર્યું. સારે સ્વપ્નમાં દેવીએ કાલુભૂતિને મળવા વિંધન જંગલમાં જવાની આજ્ઞા કરી. તેથી તે વાપ અને વાંદરાઓથી સંકીર્ણ અને જળરહિત ક્રોઠા વૃક્ષવાળા વનમાં દરવા લાગ્યો. ત્યાં એક ઊંચું વડવૃક્ષ દીઠું. તેના સમીપમાં સોંકડો પિશાચોય વિંટલામ્મિલા, સાલવૃક્ષ સરખા ઉંચા શરીરવાળા કાલુભૂતિ પિશાચને તેણે જોયો. કાલુભૂતિનું નંજર પડવાથી તે તેને પગે પડ્યો. પછી કાલુ માત્ર બેસી કાલાયનને તેને કશું કે, 'તું મદાચારવાળે યઈ, આવી ગતિ કેમ પામ્યો છે ?' તે સાંભળી કાલુભૂતિએ મિત્રાર્થ ધરાવતા કાલાયનને ઉતાઃ આપ્યો કે, 'મને પોતાને તેની ખબર નથી, પણ મહાદેવશ પાસેથી ઉત્તર્જયિનીના સ્મરણમાં જે સાંભળેલું છે, તે (વાત) હું તને કહું છું, તે સાંભળઃ—

એક દિવસ પાર્વતીએ શંકરને પૂછ્યું કે, 'હે દેવ! કપાલ (ખોપરીઓ) અને સ્મરણમાં તમને કેમ પ્રીતિ ?' એનું પૂછવાથી શંકરે ઉત્તર આપ્યો કે, 'પૂરે, કલ્પનો ક્ષય થયો હતો ત્યારે આખું જગત જગમય થઈ ગયું હતું. સારે મેં સાયળ બેઠી લોહીનું ટીપું જળમાં નાંખ્યું. તેમાંથી ઈંદુ થયું. તેના બે કડકા કરતાં તેમાંથી પુરય નિકળ્યો. તે પગી સૃષ્ટિને માટે મેં પ્રકૃતિને ઉત્પન્ન કરી. તે બન્નેએ મળી બીજા પ્રજાપતિ અને પ્રજા ઉત્પન્ન કરી. હે પ્રિયે! એ કારણથી તે પુરય જગતમાં પ્રજા કહેવાય છે. એવી રીતે ચરાચર જગતને ઉત્પન્ન કરી, તે પુરય ગર્વમાં આવી ગયો, તેથી મેં એનું માથું કાપી લીધું. તે પછી તેના પસ્તાવાથી મેં મદાનન મદલુ કર્યું ને

* વરચરિ, કાલાયન અને કોકિયુનંદર એ ત્રણે નામ પુષ્પદંતનાં જ છે; અને એ મોટો મંત્રાર છે મંત્રમાં પછી જોવાય તે પોતાનું નામ વરચરિ લખે છે. † પિંચસિની દેવી, એ વિંધવારની અધિષ્ઠાતા દેવી છે, તેનું મંદિર દાવમાં ખીરાપુરમાં છે.

એથી હાથમાં કપાલ રાખું છું અને સ્મરણ મને પ્રિય છે. હે દેવી! આ કપાળરૂપ જગત મારા હાથમાં રહ્યું છે, જેથી* પ્રથમ કહેલાં બે કપાળરૂપ આકાશ અને પૃથ્વી છે—' એવું લાં શંભુએ કહ્યું તે મેં સાંભળ્યું. વળી પણ જે કાંઈ તેઓ કહેશે તે હું સાંભળીશ, એવા કૈતુકથી હું ઊભો હતો ત્યારે પાર્વતીએ ફરી પોતાના પ્રિયને પૂછ્યું કે, 'તે પુષ્પદંત કેટલી મુદત પછી આપણને આવી મળશે?' તે સાંભળી મારા ઉદેશે શંકરે દેવીને કહ્યું કે, 'જે આ પિશાચ દેખાય છે તે કુબેરનો આકર યક્ષ હતો. તેને સ્થૂળશિરા નામે રાક્ષસ સાથે મિત્રાઈ થઈ. તે પાપીની સંગતિ જોઈ કુબેર ભંડારીએ તેને શાપ આપ્યો કે, તું વિંધ્યાટવીમાં પિશાચ થા. ત્યારે તેના ભાઈ દીર્ઘજંઘે કુબેરજીના પગમાં પડી, શાપના નિવાગણ્યે પ્રાર્થના કરી, એટલે કુબેરે કહ્યું કે, 'શાપથી મુક્ત થયેલા પુષ્પદંતથી મહાકથા સાંભળી, તે કથા, શાપથી મનુષ્યપણું ગ્રાસ થયેલા માતૃપ્રાણને કહીને, તે બે ગણસહિત, આ શાપથી એ મુક્ત થશે.' એવી રીતે કુબેરે તેના શાપનો અંત કર્યો. હે પ્રિયે! તે પુષ્પદંતને તે જ શાપનો અંત કર્યો છે તે સંભાર.' આવાં શંભુનાં વચન સાંભળી હું હર્ષસહિત અહીં આવ્યો છું. એવી રીતે પુષ્પદંતના આવવા સૂધી આ શાપનો દોષ મોઘવું છું." એવું કહી કાણુભૂતિ રહી ગયો કે, ટૂંક વરસચિ, અતિનું સ્મરણ આવવાથી, જાણે નદ્રામાંથી ઊઠ્યો હોય તેમ બોલ્યો કે, 'તે જ પુષ્પદંત હું પોતે જ છું. મારી પાસેથી તે કથા સાંભળ. એમ કહી કાલ્યાણને સાત લાખ શ્લોકની સાત કથા કહી. ત્યારે કાણુભૂતિ બોલ્યો કે, 'હે દેવ! તું ક્રૂરનો અવતાર છે, બીજા કોણ આ કથા જાણે? તારી કૃપાથી તે શાપ મારા શરીરમાંથી ધણે ખરે નિકળી ગયો; માટે હે પ્રભો! જન્મથી માંડી તારી હકીકત કહે. જે મારા સરખાથી શ્રમ રાખવાનું ન હોય તો ફરીથી પણ અને પવિત્ર કર.' ત્યારે વરસચિએ નમ્રતાવાળા કાણુભૂતિના આગ્રહ ઉપરથી, જન્મપર્યંતનું વિસ્તારથી સર્વ વૃત્તાંત આ પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યું:—

વરસચિની ઉત્પત્તિની કથા.

વરસચિ કહે છે:—કૌસાંબી નગરીમાં સોમદત્ત નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો. તેનું બીજું નામ અંકિશિખ હતું. તેને વસુદત્તા નામની સ્ત્રી હતી. તે મુનિકન્યા હતી, પણ શાપ થવાને લીધે તે સ્ત્રીભૂતિમાં અવતરી હતી. તેને વિષે તે બ્રાહ્મણથી, શાપના યોગે આ હું અવતર્યો છું. મારી બાળક અવસ્થામાં મારા પિતા ગુજરી ગયો, ત્યારે મોટી મુસીબતે મદેનત મળુરી કરી મારી માએ મને મોટો કર્યો. એક દિવસે દૂર પલ્લેથી આવવાથી શુભાળવા બે બ્રાહ્મણ એક રાત્રિ રહેવા સારું અમારે ઘેર આવ્યા. તે બંને અમારે ઘેર રહ્યા તેવામાં મુરજનો † શબ્દ થયો. તેથી પતિનું સ્મરણ કરી મદ્દહ કંઈ મારી માએ મને કહ્યું કે, 'હે પુત્ર! આ તારા પિતાનો મિત્ર નંદ નંદ નામે છે.' ત્યારે મેં માને કહ્યું કે, 'હું તે જોવા જાઉં છું; અને (જેઈ આવી) તને પણ પાઠ સહિત તે સધળું લખ્વી જતાવીશ.' એ મારું વચન સાંભળી

* બ્રહ્માંડ ગોળ છે, તેનો ઉપર તથા નીચેનો અર્ધ બાગ તેને પણ કપાલ કહે છે. † પખવાજનો.

તિ'બેઉ'બ્રાહ્મણો વિરમય થઈ ગયા ત્યારે તે બન્નેને મારી માએ કહ્યું કે, 'એમાં સંસાર'નથી. એકવાર સાંભળેલું સઘળું આ બાળક હૃદયમાં ધારી રહ્યું છે' આ વાતની જિજ્ઞાસાથી મારી પાસે તેઓએ પ્રાતિશાખ્યના* પાઠ કહી સબળાવ્યો. તત્કાલે તે સાંભળે તેવી રીતે હું પાછું તેને કહી ગયો. તે પછી તેઓની સાથે જઈ નાટક જોઈ ઘેર આવી, તે બન્ને બ્રાહ્મણ બુદ્ધિ તેમ, તેવી જ રીતથી માની પામે સઘળાનો પાઠ કરી ગયો, તેથી આ જ એકદ્યુતધર* છે, એવો નિશ્ચય કરી, તેમાંના એક વ્યાડિ નામના બ્રાહ્મણે, મારી મા પામે નીચે પ્રમાણે કથા કહી.

વ્યાડિની કથા.

૧. હે માં! વેતસ નામના પુરમા, દેવસ્વામી અને કર્ભક નામના બ્રાહ્મણ જાતિમાં, પરસ્પર અતિપ્રીતિવાળા એ બાહ્યો હતા તેમાં એકનો પુત્ર આ ઈન્દ્રહત અને બીજાનો હું બધાં નામે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો છું.

૨. ત્યાર પછી મારો પિતા દેવલોક પામ્યો. તેના શોકથી ઈન્દ્રહતનો પિતા મહામાર્ગમાં ગયો. તેથી અમારી બન્ને માતાએજ હૃદય શોકથી ગજરાઈ ફાટી ગયું, અને અમે અનાથ થઈ રહ્યાં. ધૈર્ય છતાં પણ વિદ્યાની ઈચ્છાથી તપશ્ચર્યા કરી, || સ્વામીકુમારની પ્રાર્થના કરવા ગયા અમે તપ કરતા હતા ત્યાં પ્રભુએ અમને બન્નેને આજ્ઞા કરી કે, નદ સગ્નનું પાટયિક નામનું શહેર છે, ત્યાં વર્ષ નામનો વિમ્બ વસે છે, તેનાથી સર્વ વિદ્યાપ્રાપ્તિ થશે, માટે ત્યાં તમે બન્ને જાઓ. આવી આજ્ઞા ઉપરથી અમે ત્યાં જઈ તપાસ કરી તો નાગરીકોએ કહ્યું કે, 'અહીં વર્ષ નામનો મૂર્ખો વસે છે ખરો' તે ક્ષણે અજવિચળ થતા ચિત્તથી, તેને ઘેર જઈ, અમે કુખિત સ્થિતિવાળું વર્ષનું ઘર જોયું. ઉદરોના દરવાજા, ફાટ પડેલી દીવાલોથી ને છાપર ન છાપડું હોવાથી જાણે છાયા વગરના, ને આપત્તિની જન્મભૂમિ સરખા ધરની અદર ધ્યાન કરતા વર્ષને જોઈ, પરોણોગત કરનારી તેની સ્ત્રી પામે અમે ગયા બુખાળવી, દુર્બળ અગવોળી, ફાટાં તૂટા વસ્ત્રવાળી, શુભુના પ્રેમથી આવેલી તેની અપવાળી દુર્ગતિ હોય તેવી સ્ત્રીને જોઈ, પ્રભુત્વ કરી અમે અમારું જ્ઞાતિ કહ્યું અને તેના ધણીની મૂર્ખાઈની વાત જે સાબળવામાં આવી હતી, તે પણ સાથે સાથે કહી. ત્યારે તેણે કહ્યું કે, 'તમે મારે પુત્ર સમાન છો, તો શી શરમ ધરવી ? હું તમને કહું છું તે સાંભળો.' એમ કહી તે સાંધી સ્ત્રીએ નીચે પ્રમાણે કથા વર્ણવી

વર્ષ સરિત્.

'આ નગરમાં શેકર સ્વામી નામનો એક ઉત્તમ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તેના આ બે પુત્ર છે; એક વર્ષ અને બીજો ઉપવર્ષ. તેઓથી આ મોટા (વર્ષ) મૂર્ખ અને દરિદ્ર છે અને જે

૧. * બ્રાહ્મણનો એક ગ્રન્થ-જેમ એક જુદા જ પ્રકારના વેદના ઉચ્ચાર થાય છે તે. † એકમુતપર એટલે એક વાર જે સાંભળે તે યાદ રાખી લે. આ ધાત્રીના શક્તિનું કામ છે અને જેની પાસેના ધાત્રી ઉત્તમ થઈ હોય તેનાથી બની શકે છે અવધાનનું પક્ષ બીજા આ જ છે કુવરોજીવ, મોલચાન વગેરે વિદ્વાન રાજાઓની સભામાં આવા વિદ્વાન રહેતા હતા. ‡ કરભકનો. § મલ્લ પાત્રો. || કાર્તિકેયની.

નાનો લાઈ છે તે એથી ઉપરાંત ગુણવાળો છે. તેણે આના ઘરના મોપણમાં પોતાની સ્ત્રીને* લગામણ કરી. એક દિવસ પ્રાદ્યુષ્ય આવી. આ ઋતુમાં સ્ત્રીઓ ગોળ મેળવી લોટનું ખનાવેલું નિંદિત શુદ્ધનું રૂપ કરી, મૂર્ખ બ્રાહ્મણને આપે છે, કારણ કે તેમ કરવાથી શિયાળામાં અને ઉનાળામાં સ્નાનનો કલેશ અને પસીના ઘતો નથી. એવા અપરાધ આચારને લીધે તે મારી દેરાણીએ મારા પતિને દક્ષિણા સહિત તેનું દાન આપ્યું. તે લઈ મારા પતિ ઘેર આવ્યા; તેથી મેં તેનો ધણો તિરસ્કાર કર્યો, ત્યારે તેણે મૂર્ખતાથી ચચેલા અંતર ક્રોધથી તપી, કાર્તિકેયના† યસ્ય પાસે જઈ તપ કર્યું. એથી પ્રસન્ન થઈ કાર્તિકેયે સર્વ વિદ્યા તેને દર્શાવી અને કહ્યું કે, જ્યારે એક-શ્રુતધર બ્રાહ્મણ તને મળે ત્યારે આ વિદ્યાઓનો પ્રકાશ કરજે. એવી તેની આજ્ઞા ઉપરથી દર્શિત થઈ આ વર્ષ અહીં આવ્યો, અને અહીં આવી સર્વવૃત્તાંત મારી પાસે કહી બતાવ્યો; અને ત્યારથી એ નિરંતર જન્મ અને જ્ઞાનમાં રહે છે. જે કોઈ એકશ્રુતધરને તમે જોખી લાવો તો તેથી તમોને સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે, એમાં શક નહીં. એનું વર્ણનની સ્ત્રી પાસેથી સાંભળી, તરત તેનું દારિદ્ર્ય ટાળવા સો સોના મહેર જેને આપી, અમો તે નગરથી ચાલતા થયા. પછી આખી પૃથ્વીમાં ફરી વળ્યા, પણ અમોને ક્યાંઈ શ્રુતધર મળ્યો નહિ, તેથી ચાકી જઈ આજ તારે ઘેર આવેલા છીએ. તો અત્રે એકશ્રુતધર આ બાળક તારો પુત્ર મળ્યો, તો આને અમારે સ્વાધીન કર, જેથી અમે વિદ્યા અને ધનની સિદ્ધિ અર્થે જઈએ. આવાં વ્યાડિનાં વચન સાંભળી, મારી મા આદ્યપૂર્વક જોસી કે, ‘બધી વાત મળતી આવે છે; આ વાતમાં મને (પૂર્ણ) ભગેસો છે. પ્રથમ મને આ એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો ત્યારે સ્પષ્ટ આકાશવાણી થઈ હતી કે, “આ શ્રુતધર જન્મ્યો, તે વર્ષથી વિદ્યા પામશે અને વ્યાકરણ પણ આનાથી જ સાકમાં” પ્રતિજ્ઞા પામશે; જે જે વર એટલે શ્રેષ્ઠ વસ્તુ હશે, તેની ઉપર જ આની રચિ થશે, તેથી આનું નામ વરચરિતું પડશે,” એવું કહી આકાશવાણી બધ પડી. એટલા કારણથી જ આ બાળક મોટો થયો ત્યારે હું રાત્રિ દિવસ વિચાર કરું છું કે, તે વર્ષ ઉપાધ્યાય ક્યાં હશે. આજ તમારા મ્હેંથી સાંભળી મને ઘણું સતોષ ઉપજ્યો છે. હવે તો એને તમે સંજે લઈ જાઓ; આ તમારો લાઈ છે, શું હરકત છે?” એવાં મારી માનાં વચન સાંભળી, દર્શિત થયેલા વ્યાડિ અને ઇન્દ્રહતની તે રાત્રિ ક્ષણ સરખી વ્યતીત થઈ. પછી અંબાજીના ઉત્સવ સારું, તરત પોતાનું ધન દઈ, મને વેદ ભણવા લાયક જણી, વ્યાડિએ મને ઉપવીત ધારણ કરાવ્યું. તે પછી માંડ માંડ આંસુ રોડી (મારી) માએ મને જ્ઞાની આજ્ઞા આપી, ત્યારે મારા ઉત્સાહથી, માની સર્વ પીડાને શાંત કરનારા મને પુષ્પિત થયેલા ‘કાર્તિકેયના અનુગ્રહરૂપ માની લઈ, વ્યાડિ અને ઇન્દ્રહત તરત તે નગરીમાંથી વિદાય થયા. તે પછી અમો ક્રમે કરી ગુરુરાજ વર્ધને ઘેર આવ્યા. તેણે પણ મને દેહધારી કાર્તિકેયનો પ્રસાદ માન્યો. બીજે દિવસે અમને આગળ ખેસાડી, પવિત્ર ભૂમિમાં, વર્ષ ઉપાધ્યાય પણ બેઠો અને દિવ્ય વાણીએ વચ્ચારનો

* કહેનાર આ સ્ત્રી વર્ણની છે † વર્ણની મોસમ ‡ સ્વામીપુત્રાર કું વર-શ્રેષ્ઠ અને રચિ-ભણ-શ્રેષ્ઠ દમ્પતી કરનાર તે વરચરિત.

ઉચ્ચાર કર્યો. તે પછી તરત જ તેને અગો* સહિત વેદોં ઉપસ્થિત થયા, (તેથી) તે અમોને લેણાવવા લાગ્યો. સાં-ગુરના મુખથી (તે સર્વે) એક વાર સાંભળી, મેં પાદ રાખી લીધુ. વ્યાહિં એ વખત સાંભળવાથી ધારી લીધુ અને ઈન્દ્રદત્તને ત્રણ વર્ષેત-કહેવાથી આવડી ગયું. તે અપૂર્વ દિ-શબ્દ સાંભળી, બ્રાહ્મણોનો વર્ગ મનમાં વિરમય પામી ગયો અને ‘આશ્ચર્ય આશ્ચર્ય’ એ સોમેરથી આવી સ્તુતિથી વાચાળ મુખવાળો તે વર્ગ, પ્રણામવડે વર્ષની પૂજા કરવા લાગ્યો કાં મણુ વિચિત્ર ભેદ, સાં સાંનંદાર્થ પામેયો માત્ર ઉપવર્ગ જ નહીં, પણ પાટલિપુત્રના સ્વર્ગ દોક, મોટો ઉત્સવ કરવા લાગ્યા; અને સમૃદ્ધિમાન નંદ રાજાએ પણ તે મહાદેવજીના પુત્ર કાર્તિકેયન વરદાન પ્રભાષને ભેદ, સતોષ પામી આદરથી વર્ષેનુ ધર તે જ વખત પૈસાથી પૂજું કરી દીધું.

ઈતિ શ્રી મહાકવિ શ્રી સોમદેવ બદ્ધ વિરચિત કથાસરિત્સાગરમાં
કથાપીઠલખ્ખકને વિષે બીજો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ૩ નો.

પાટલિપુત્ર (પટના) નિર્માણની કથા.

કાણ્યભૂતિ એકામચિત્તથી આ કથા શ્રવણ કરતો હતો, તારે વરરચિ તે જગદ્દમાં પોતાની વાત આ પ્રમાણે અગાડી કહેવા લાગ્યો.

એમ બન્યું કે, એક સમયે વર્ષ ઉપાખ્યાય પોતાનું નિલકર્મ કરી બેઠા હતા, તેની પાસેથી વેદનો પાઠ લઈ અમોએ પૂછ્યું કે, ‘હે ગુરુજી! આ નગર સરસ્વતી ને લક્ષ્મીનું નિવાસસ્થાન કેમ થયું, તેની સવિસ્તર હકીકત અમને કહો.’ તે સાંભળી, અમ્રને સંભળાવતા તેઓએ પટનાના નિર્માણની કથા આ પ્રમાણે કહી

* અગ ૭ છે — ૧ શિક્ષા, ૨ કલ્પ, ૩ વ્યાકરણ, ૪ ઇન્દ્રિય, ૫ છદ્, ૬ ન્યોતિય † ચાર વેદ—ઋગ્, યજુ, સામ, ને અથર્વ વેદ ‡ હાવમા પાટલિપુત્ર સહેરને પટના કહેવામા આવે છે § વિદસન સાહેબ પોતાના સરસ્વત નિબંધના પહેલા પુસ્તકના ૧૬૫ આ પૃષ્ઠમાં લખે || કે, નંદના સમકાલીન વરરચિ ને વ્યાહિ સંબંધી હતિહાસ તે દિંદુરયાનની વિધાના સળમળા લગી અપૂર્વ કથા દર્શાવનારો છે, કેમકે વ્યાહિ ને વરરચિ એ બંનેએ શબ્દ વ્યુત્પત્તિ રાશ્ત્રપર દીકા રચી છે વરરચિ, બેને કાલાયન પણ કહેવામા આવે || તેણે પશ્ચિમીના વ્યાકરણપર પણ દીકા રચી છે નંદ તે ચદ્રગુપ્તનો પૂર્વધિરાજ હતો, ને તેપરથી જણાય || કે, વ્યાકરણ રાશ્ત્રની રચના ઈ સ. પૂ. ચોથા સૈકામા થયેલી હતી. અને સોમદેવ કવિએ નહી સમય આપવાની છુછા દર્શાવી નથી, પણ આટલું તો સત્ય છેકે, આ પુસ્તકીક વસ્તુ ને પ્રાચીન કથાપર જરાપણ આધાર રખાતો નથી

ગંગાદ્વારમાં એક કનખલ* નામનું પવિત્ર તીર્થ છે. જ્યાં કાંચનપાત દેવદંતીએ ઉશીનર પર્વતના શિખર ઉપરથી ગંગાજીને ધોવાઈ છે ત્યાં, સહિત એક દ્વિશ્વિ આશ્રય તપશ્વર્ગ કરતો હતો. તેને ત્યાં ત્રણ પુત્રો જન્મ્યા હતા. કાળે કરી સહિત તે આશ્રય સ્વર્ગવાસી થયા, ત્યારે તેના પુત્રો વિદ્યા મેળવવાની ઇચ્છાથી રાજગૃહ નામના સ્થાનમાં ગયા. ત્યાં વિદ્યા લાવ્યા પછી અનાથપણાના દુઃખથી કાર્તિકેયનાં દર્શન કરવા તેઓ દક્ષિણ દેશમાં ગયા. ત્યાં સમુદ્રકોટિ અગ્નિની નગરીમાં, ભોજનિક નામના આશ્રયને ઘેર જઈ રહ્યા. તે ભોજનિક આશ્રયે, પોતાની ભૂલે કન્યા અને ધન તેને આપી, પોતાને બીજું સંતાન ન હોવાને લીધે, તે તપ કરવા, ગંગાજી ત્યાં. તે ત્રણે બંધુઓ સસરાને ઘેર રહેતા હતા. ત્યાં વરસાદ નહીં પડવાને લીધે દુકાળ પડ્યો; થી તે ત્રણે, પોતાની સતી સ્ત્રીઓને તથા જતા રહ્યા.

* બંધુપણની શુદ્ધિ, અટકે ન ફરનાં કલેખમાં;
જે જે કુર્મ ધારે, તે કરશે સહજ મોજલેખમાં.

તે ટાંચે વચેટ સ્ત્રી સગલાં હતી, તેથી તેઓ પિતાના મિત્ર ચત્રદત્તના ઘરનો આશ્રય લઈ, ત્યાં દુઃખી હાલતમાં પોતાના પતિઓનું ધ્યાન ધરતી રહી.†

આપદામાં પ્રસાધથી, જે જાતે કુલકર્મિની;
સતીની ચાલ શું છડે, તે કદી ગળગામિની ?

કાળે કરી તે વચલી સ્ત્રીને પુત્ર આવ્યો, ત્યારે તે પુત્રને વિષે તેઓનો એક બીજાથી અધિક નેહ વધવા લાગ્યો.

એક દિવસ આકાશ માર્ગે ખટાદેવજી જતા હતા, તેના ખેલોમાં એકલાં દયાળુ પાર્વતીએ કહ્યું કે, ‘હે દેવ! આ બાળક ઉપર આ ત્રણે સ્ત્રીઓ રોડે રાખી આરાધ્યા છે કે, આ અમારું પાલણું પોષણ કરશે. માટે આપે એમ કરવું ચોખ્ખું છે કે, એ બાળક તેઓનું પોષણ કરે.’ આવી પ્રિયાનાં વચન સાંભળી, વરદાન દેવાવાળા શંકરે કહ્યું કે, ‘આની ઉપર અત્યુભવ કરે છું, કારણ કે આણે પૂર્વ જન્મમાં સ્ત્રી સહિત મારું આરાધન કરેલું છે, તેથી આ પૃથ્વીમાં ભોગ ભોગવવા એને ઉત્પત્ત કરેલો છે. એની સ્ત્રી પાટલી એવે નામે મહેન્દ્રવર્મ સગની પુત્રી થઈ છે, તે એની જ સ્ત્રી થશે.’ એવું કહી શંકરે સ્વભામાં તે ત્રણે સતી સ્ત્રીઓને કહ્યું કે, ‘તમારો આ બાળક પુત્ર પુત્રક એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થશે. આ પુત્રક નિદ્રામાંથી જાગૃત થશે, એટલે તરત તેના ઓશીકા આગળ દરેજ લાખ સોના મહેરનો ઢગલો થશે અને એ સગ થશે.’ તે પછી બાળક નિદ્રા ત્યજી ઉઠ્યો ત્યારે સોનું ગળવાથી ફલિત વ્રતવાળી ચત્રદત્તની સ્ત્રી પુત્રીઓ રાજ થઈ. હવે તે સુવર્ણથી ઘેરા વખતમાં તેના ખજાનો વધી ગયા અને તે પુત્રક રાજ થયો. કહ્યું છે કે:—

સંપ સંપદા જાણવી, તપને તાળેદર.

* દરદાર-તેને ગંગાજીનું દ્વાર ગણે છે. † દુઃખ દારિદ્ર્યમાં પણ કલિનકાંતા પોતાના પતિનું ધ્યાન ચૂકતી નથી.

એક દિવસ એકાંતમાં ચરહતે પુત્રકને કહ્યું કે, 'હે રાજા! દુઃકળનાં દોષથી તારા પિતાએ કર્પાઈ જતાં રહ્યા છે, તો તું સદા બ્રાહ્મણને દાન દે, કે જેથી તે સાંભળી તેઓ ઘેર આવે.' અસંગમાં બ્રહ્મદત્તની કથા કહું છું તે સાંભળ.

મહારાજ બ્રહ્મદત્તની કથા.

કાશીમાં પૂર્વે બ્રહ્મદત્ત નામનો એક રાજા હતો. તેણે રાત્રિમાં આકાશમાં ઉડી જતું હંસ-જોડું જોયું. સુરાયમાન સોનાની કાંતિવાળું, સેંકડો રાજહસોથી વિદલાયતું, શરદકાળના ધોળાં વાદળાંઓના વળથી વિદાયેલા વિજળીના ઢગલા સરખાં તે જોડાંને જોઈ, પરીથી તે રાજાની તે જોવાની ઈચ્છા થઈ. એથી કરી તે રાજાને સુખમાં પણ સ્ટેન ન પડ્યું, ત્યારે કારભારીઓની સમાહ લઈ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે એક સુંદર વળાવ બોદાવું અને પ્રાણીઓને અભય આપું તે પછી દેહલેએક દહાડે તે બે હસનું જોડું આવ્યું, જેને રાજાએ જોયું. વિશ્વાસ આવેલાં તે જોડાંને સોનાના શરીરનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે સ્પષ્ટ વાણીથી તેહસના જોડાંએ રાજાને કહ્યું કે, 'હે રાજા! પૂર્વ જન્મમાંતરમાં અમે કાગડાની જાતિમાં હતાં. ત્યાં પુણ્યકારી ઉત્તમ સિવાસપમાં બળીને માટે તે દેહલે લડ્યા લાગ્યાં. આખરે ત્યાં લડતે લડતે હોજમાં પડી મરી ગયાં. તે પછી પૂર્વ જન્મ જેને યાદ રહ્યો છે, તેવાં સુવર્ણમય અમે બે હંસ થયાં છીએ.' તે સાંભળી તેને ધ્યેય જોતો રાજા સતેષ પામ્યો.

(ચરહત પુત્રકને કહે છે) તું અસાધારણ દાન દેવાથી પિતાઓનાં મેળવી રાકીશ. એનું ચર-હતનું વચન સાંભળી, પુત્રકે તેમ કરવા માંડ્યું. દાન દેવાની વાત સાંભળી, તે ઈચ્છત બ્રાહ્મણો ત્યાં આવ્યા. ત્યાં પરસ્પર ઓળખાણ થવાથી ઘણી લક્ષ્મી અને (પોતાની) સ્ત્રીઓ પણ તેઓને મળી.

પોતાની આપત્તિ નાશ પામી જોવા છતાં, પણ અવિવેકથી અથ શુદ્ધિવાળા દુહ સેવિકાને સ્વભાવ જોતો નથી, એ બોટા આશ્ચર્યની વાત છે! કાળે કરી રાજગાદીના ભોગ ભોગવવાની મતલબથી, પુત્રકને મારવાની ઈચ્છાથી તે બ્રાહ્મણો વિશ્વવાસિનીનાં દર્શનને પ્રિય કરી, ત્યાં તેને તેડી ગયા. દેવીના અર્ભગૃહની અદરવધ કરનારાઓને પૂષા રાખી તેઓએ પુત્રકને કહ્યું કે, 'પહેલાં તું એક્ટ્રો દેવીનાં દર્શન કરવા અદર પ્રવેશ કર. ત્યારે તે વિશ્વાસથી અંદર પેહા (પણ) ત્યાં ખૂટ કરવા તૈયાર થયેલા પુરુષને જોઈ પુત્રકે પૂછ્યું કે, 'મને શા માટે મારો છો?' ત્યારે તેઓએ ઉત્તર આપ્યો કે, 'તારા પિતાઓની ગેરજાણી, ઝેલાથી લોભાઈ આ કામ કરીએ છીએ.' તે પછી દેવીએ મોઢ પમાડેલા તે પુરુષને જોઈ, શુદ્ધિમાન પુત્રકે કહ્યું કે, 'આ તમને અમૃત્ય મારા રત્નના દાગીના આપું અને તમે મને છોડી ઘો. આ વાત હું જાહેર નહીં કરું, પણ દૂર જતો રહીશ.' 'ભય ત્યારે એમ કરીએ,' એનું કહી તેની પાસેથી અવકાર લઈ, તે પ્રાણુકારેક ગયા અને તેના

* 'જન્મ' મત્યેક વચમાં કાઢવામાં આવે છે આ 'જન્મ' કલ્પને માટે જ દોષ છે, જેથી તે પશુને જન્મમાત્ર કહેવું. ૧ પિતાને તથા કાળને.

પિતા (કાકા) એને કહ્યું કે, 'પુત્રકને ઠાર કર્યો છે' એવું જોડું બોલ્યા. તે પછી રાત્રીની ધ્વિધાથી તે બ્રાહ્મણો પાછા વળ્યા. તેને (એકલા) જોઈ કારભારીઓએ બચ્ચું કે, આ રાજદ્રોહી છે, એવું સમજી તેને મરાધી નાંખ્યા.

કાવતરાં કરનારનું, ક્યાંથી સારું થાય ?

એવામાં તે સસ પ્રતિજ્ઞાવાળો પુત્રક પૃથ્વીપતિ, પોતાના બધુએને વિષે વિરક્ત થઈ વિધિના વનમાં પેડા. ત્યાં બટકતાં, મહાયુદ્ધ કરતા જે પુરુષોને તેણે જોયા. તેઓને પૂછ્યું કે, તમે જે કાણ છો ? તેના ઉત્તરમાં તેમણે કયું કે, 'અમે મવાસુરના પુત્ર છીએ, અને તેનું અમારી પાસે ધન છે. આ વાસણુ, આ લાકડી અને આ પાદુકા (ચાંપડી)ના કારણે (અમ વચ્ચે) યુદ્ધ થાય છે જે મળવાનું નિવડશે તે આ સધળું લેશે.' એવું તેનું વચન સાંભળી, પુત્રક હસતાં હસતાં કહેવા લાગ્યો કે, 'આગ્રેદહું (વારસાનું) ધન છે?' ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, 'આ પાદુકા પહેરવાથી આકાશમાં ઉડી શકાય છે, આ લાકડીથી જે કંઈ આજેખું (ચિતરું) હોય તે સાચું નિવડે છે, અને આ વાસણમાં જે જે આહારનું ચિતન કરીએ તે તે તૈયાર થઈ જાય છે.' તે સાંભળી પુત્રકે કહ્યું કે, 'યુદ્ધ કરવાનું શું કામ છે, હું કહું તે સરત કંગા. દોડવામાં જે પહેલો આવી પહોંચે તેની આ મિલકત ગણાય.'* એ સાંભળી 'ભયે એમ કરીએ' એમ કહી તે બેઠો મદ દોડ્યા,† કે તુરત પુત્રક પાદુકા ઉપર ચડી, વાસણુ લઈ આકાશમાં ઉડ્યો. તે, કાણ માત્રમાં દૂર જઈ સુંદર આકર્ષિકા નામની નગરી જોઈ, તે નગરીમાં આકાશથી ઉતર્યો. "વેલ્યા ઠગારી હોય છે, બ્રાહ્મણો મારા પિતા જેવા હોય છે, અને વાણીઆઓ પૈસાના લાલચુ હોય છે, તો મારે કેને ઘેર રહેવું?" એવો વિચાર કરતો તે રાત્રી નિર્જન અને જીર્ણ એક ઘરમાં આવ્યો. તેમાં એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને દીઠી. તે વૃદ્ધ ડોસીને કંઈ આપી રાજી કરી, તેના આદરથી, દૂટેલા ઘરમાં તે પુત્રક શ્રમ રીતે રહ્યો. એક દિવસ પ્રેમાનંદમાં આવી તે ડોસી પુત્રકને કહેવા લાગી કે, 'હે પુત્ર ! તારે થોડાં ક્યાંઈ સ્ત્રી નથી, એ મને ચિતા થાય છે. આઠી રાત્રીની પાટલી નામની કન્યા છે, તે રત્ન સરખી છે, એમ ધારી તેને ઉપરના અંત:પુરમાં રાખી છે. એવું ડોસીનું વચન લઈ ઈસાલજીવું ત્યારે તે જ મારે અવકાશ મિળવાથી તેના હૃદયમાં કામદેવે પ્રવેશ કરી, ને તે કુવરીને મારે આજે જ જોવી, એવા નિશ્ચય કરી તે રથે રાત્રિએ તે પાદુકાના પ્રભાવથી ગયો. તે પર્વતના શિખર સરખા ઉંચા ઝરખામાંથી પેસી, તેણે અંત:પુરમાં એકાંત જગ્યાએ સુતેલી તે પાટલીનાં દર્શન કર્યાં. જે અંગના સગમાં મંગલ માનતી કુમુદિનીકાંતવીરું કાંતીથી નિસ્તર સેવાતી, આ જગત જિતી યાદી ગયલી કામદેવની દેહધારી શક્તિ સરખી તેને જોઈ 'આને કેમ જગાડું?' એમ જ્યાં વિચાર કરે છે, તેવામાં બહાર પહેરેગીર પુરુષે અકરમાત્ર કહ્યું કે—આલિંગન કરી મધુર હુંકારથી આગસ સહિત નેત્ર ઉઘાડતી

* અરિષ્ટીઅન નાદાદસમાંની રાત્રિપુત્ર મહમદ ને પરીવાળતી વાર્તામાં પણ આવી પ્રસંગ છે. ત્રણે રાત્રિપુત્ર આવી જ પણ વસ્તુ નૂરનિહારને પચુવા મટિ લાગ્યા હતા તેમનો નિર્ણય કરવા મટિ તીજે ફેંકાવ્યા હતાં. † આ પ્રમાણેની વાત દસકુમાર ચરિત, બહારે દાનેસ, ગીચ ફેરી ટેલ ને શુક્રેશી રાકમરનમાં પણ છે. અલખતાં કંઈક પાયાંતર તો ચરુ જ, પણ મુદો એનો એક છે. ‡ ચંદ

સુતેલી કાંતાને ઐકાંતમાં જે જગ્યાએ છે, તે જુવાનોને જન્મમાં તે જ ફળ મળે છે !' આ ઉત્તેજક ઉપોદ્ધાત સાંભળી, કપથી વિકલ્પ અગોથી તેણે તેનું આલિંગન કર્યું, તેથી તે જાગી ઉઠી તે રાત્રને બેવાથી, આદર જતી આજતી તેની દક્ષિણા, લાજ અને કૌતુકનું પરસ્પર મુદ્દ યથુ પત્ની જોયચાલ ચયા પછી ગર્ધરિનાહ થયો તે પછી દયતીની પ્રીતિ પરસ્પર વધી, પણ રાત્રિ વધી નહીં. હવે ઉત્કટિત સ્ત્રી પાસેથી રાત્ર લઈ તેમા રહેલા ચિત્તથી રાત્રિને પાછળે પહોરે પુત્રક, તે ડાસીના ધરમાં આવ્યો. એવી રીતે દર રાત્રિએ પુત્રકે જન્મ આવ કરવા માંડી ત્યારે એક દિવસે અત પુત્રનાં એાજીદારે પાટલીનું સમોમનું ચિહ્ન બોધુ, તેથી તેઓએ તેના પિતાને ચેતાવ્યો. તેથી તેણે ધૂપી રીતે રાત્રિમા તપાસ કરવા એક સ્ત્રીની, દ્વિતિ તરિકે યોજના કરી. તેણીએ પુત્રક આવ્યો ત્યારે તેની પાછી યોગજી રહેવા સારુ નિદ્રાવશ થયેલા પુત્રકના વસ્ત્રપર અવતો છાંટ્યો પ્રભાતના રાત્ર પાસે વિનતિ કરી ત્યારે વિચારશીલ રાત્રએ ચાલ ચાર* મોકલ્યા. તેઓ નિશાનીપરથી એાગખી ધરમાથી પુત્રકને રાત્ર પાસે લાવ્યા ત્યાં તે રાત્રને રુદ્ધ થયેલો બોધ, પાટલીથી આકાશમા ઉડી પાટલીના ધરમા ગયો અને કહ્યું કે, 'આપણે જાહેરમા આવ્યા છીએ, માટે જીઠ, પાટલાના સાધનથી નાશી જઈએ'; એવું કહી પાટલીને જોગામા બેસારી તે આકાશ માર્ગે આવ્યો ગયો. તે પછી ગંગાતટ નિકટ ઉતરી, યાકીની પ્રિયાને અક્ષયપાનના પ્રભાવથી ઉપન થયેલા આહારથી તે ખુશ કરવા લાગ્યો. પુત્રકનો પ્રભાવ બોધ પાટલીએ આગળી કરી, એટલે લાકડીથી ચતુરગિણી એનાવાયુ એક પુર તેણે આજેખુ ત્યાં તે ખરેખર મહાપ્રભાવ રાત્ર થઈ, પોતાના સસરાને નમાવી સમુદ્ર સૂધી પૃથ્વીનું પાલન કરવા લાગ્યો. તે આ વસ્તી સહિત માવાએ રચેલું દિવ્ય નગર છે ને એ જ કારણથી એ પાટલિપુત્ર નામે લક્ષી અને સરસ્વતીનું નિવાસસ્થાન થયું છે.

હે કાણભૂતિ ! એવી રીતે વર્ષના મુખથી અપૂર્વ અને વિચિત્ર કથા સાંભળી, અમે વિવાસ પ્રાપ્તતા વિભવથી આનંદિત ચિત્તવાળા ઘણીવાર સૂધી થયા.

ઇતિ શ્રી મહાકવિ શ્રી સોમદેવલકૃ વિરચિત કથાસરિત્સાગરમાં
કથાપીઠ લખખકને વિષે ત્રીજે તરંગ સપૂર્ણ

* કુપી પોલીસના સિપાઈ † પાટલિપુત્ર કે પુલ્પુર અથવા કુસુમપુર, જે મૈથિલરાની તથા તે પૂર્વે નંદવશની રાજ્યાનીનું નગર હતું તે શહેર ગંગા અને શોભા નદીના સંગમ સ્થળ ઉપર, પણ તે નદીઓની દક્ષિણ દિશાએ આવેલું હતું. હાલમા જેને પટણા કહે છે તે નગર તે જ છે જેમ કેટલાકો સિદ્ધ કરે છે, પણ તેમ કહેડ અર્થાપત્ર નથી. પાટલિપુત્ર એ તેની પડોસમા હતું ને એ નગર ઈ સ ૭૫૬ મા જળથી ઘસડાઇ ગયું. ધારવામા આવે છે પાટમા સત્તકમા એ નગર હયાત હતું, જેમ ચિનાહ પ્રવાસીએ, જેઓ આ દેશમા આવ્યા હતા તેમના વૃત્તાત ઉપરથી જાણ્યું છે. કૃષ્ણ પાટમા સત્તકમા તેને આજાહ કહે છે, નેત્રમ પાટમાના થત કહે છે એ પાટમા શોધકને મલ્લનલિનેના કહેવા પ્રમાણે આડમા સત્તકની અધવચે તેનો વિનાશ થયો દરો,

તરંગ ૪ થો.

ઉપકોશાની કથા.

વિંધ્યની અંદર કાણુભૂતિને વચમાંએ કથા કહી, ફરીથી વરસચિએ પ્રમૃત વાત વર્ણવવા માંડી. એ પ્રમાણે ત્યાં વ્યાડી અને ઈંદ્રદત્તની સાથે વસતો હું, કંમે કરી ઉમર લાયક થયો અને ઈર્વ વિદ્યાઓના પારને પામ્યો. એક દિવસે અમે ઈંદ્રનો* ઉત્સવ જોવા નિકળ્યા. ત્યાં કામદેવનાં બાણુ રેનાના અસ્ત્ર સરખી એક કન્યા જોવામાં આવી. આ કાણુ હરો, એવું મેં ઈંદ્રદત્તને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ‘આ ઉપવર્ણની પુત્રી ઉપકોશા છે.’ તે સખી મારફતે મને ઓળખી, પ્રીતિ ગુણથી ઈંદ્ર અને સરળ દૃષ્ટિથી મારા મનને મોહ કરતી મોટી યુસીજતે પોતાને ઘેર ગઈ. પૂર્ણ ચંદ્રસમાન કુંખવાળી, નીલ નીરજન સરખાં ઉત્તમ નેત્રવાળી, કમળ નાળ સરખાં સુંદર હાથવાળી, સ્થૂલ અને પિનપયોધરથી શોભાપમાન, રાંધ સરખા ગોળ કંઠવાળી અને પરવાળા સરખા હોઠથી શોભનારી, કામદેવરૂપ રાગના સૌંદર્ય ધરમાંથીજ લક્ષ્મી હોયની શું, તેવી ઉપકોશાને જોઈ, કામદેવનાં બાણુ મારવાથી વીધાએલા મારા હૃદયમાં, તે રત્નિમાં તેનાં અધરામૃત પાનની ઇચ્છાથી, નિદ્રા આવી ગઈ—માંડ માંડ નિદ્રા આવી ત્યારે મેં પાછલી રત્નિના પોપાક પહેરનારી દિવ્ય નારીને નિરખી. તેણે મને કહ્યું કે, ‘ગુણ જાણનારી તારી પૂર્વ જન્મની સ્ત્રી ઉપકોશા છે, તેથી તે બીજા કંઈ પતિની ઇચ્છા કરતી નથી. હે પુત્ર ! તારે કંઈ ચિંતા કરવી નહિ, હું સદા તારા ચરી-તમાં વસનારી સરસ્વતી છું; તેથી તારું દુઃખ જોવાને ઉત્સાહ ધરાવતી નથી.’ એમ કહી તે દિવ્ય ચારી અદ્વૈત ચર્ચાઈ. તે પછી હું જાગ્યો અને સરસ સરસ્વતીના બોલવાપર આસ્થા ઉપજવાથી, વીમે ધીમે, સુંદરીના મંદિર પાસે ઉગેલા માકંદનાર્પ ઝાડની નીચે જઈ ઉભો રહ્યો. હવે ત્યાં તેની (ઉપકોશાની) એક સખી આવી અને મને કહેવા લાગી કે, ‘ઉપકોશાની તમારી પર અત્યંત આસક્તિ છે અને તેને નવીન કામદેવ સતાવે છે.’

તેથી મને ખમણો સંતાપ થવાથી મેં તેને કહ્યું કે, ‘માતા પિતાએ નહીં આપેલી ઉપકોશાને હું સ્વતંત્ર રીતે કેમ ભોગવું ? આજુસને ઝૂલુ સારું, પણ અપકારિત સારી નહીં, તો તારી સખી ઉપકોશાને અભિપ્રાય તેના માતાપિતાના જાણવામાં આવે તો કદાચ સારું થવાનો સંભવ છે. મારે હે ભદ્રે ! તું એટલું કરી તે તારી સખીનું અને મારું જીવન જાળવ.’ તે સાંભળી પેલી સખી ગઈ અને ઉપકોશાની માતાને મારી સઘળી હકીકત કહી સભળાવી. તેણે પોતાના સ્વામી ઉપવર્ણને તરત જ ખુશ્ખર કહી અને તેણે પોતાના ભાઈ વર્ણને કહી, ત્યારે તેણે એ વાતમાં સંમતિ આપી. વિવાહનો નિશ્ચય થવાથી વ્યાડિ, વર્ણવર્ણના કહેવાથી, કૌશાંબીમાંથી મારી માતાને તેડી લાવ્યો. બાદ રાત્રિ વિધિ પ્રમાણે તેના પિતાએ મને ઉપકોશા પરણાવી. તે પછી હું, માતા અને પ્રમદાની સાથે, ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો.

* પૂર્વ દેશમાં હજી પણ એ ઉત્સવ કરવાનો રીવાજ છે અને તેનો મેળો બરાબ છે. † સ્થાન કમળ. ‡ આંગના.

પાણિનિની કથા.

હવે કાળે કરી વર્ષના શિષ્યો ધણી વધવા લાગ્યા. તેઓમાં એક પાણિનિ નામનો શિષ્ય અતિશય જડ બુદ્ધિનો હતો. તે સેવા કરતો કટાણી ગમેતાવે વર્ષની સીએ તેને તપ કરવા મોકલ્યો. તેથી તે ખિન્ન થઈ વિદ્યાની ઈચ્છા રાખનાર પાણિનિ હિમાલયમાં તપ કરવા ગયો. ત્યાં તી- તંપ કરી શંકરને પ્રસન્ન કર્યાં, તેથી સર્વ નિવાના મુખરૂપ નવું વ્યાકરણ તેને મળ્યું. * ત્યારે આવી શાસ્ત્રમાં વાદયુદ્ધ કરવા માટે મને જોવાન્યો. અમારો વાદ આલ્યો, તેને સાત દિવસ નિકર્ણ ગયા. આઠમે દિવસે હું તેને જિત્યો, ત્યારે તરત આકાશમાં ઉભેલા શબ્દોએ હુંકાર કર્યો, તેથી કરી અમારું ઐશ્વર્યાકરણ જગતમાં નજર ધર્મ ગયું. તેથી અમે સર્વેને પાણિનિએ જિતી લીધા, ત્યારે દ્રીથી અમે મૂર્ખ બની ગયા.

ઉપકોશા અને તેના પ્રીતમની વાર્તા.

હવે વૈરાગ્ય ઉપજવાથી મારું ધન, મારા ધરની સભાગ માટે હિરણ્યમ્બ નામના વાણી- આના હાથમાં મોપી, તે વાત ઉપકોશાને કહી, નિરાહાર રહી, શંકરનું તપથી આરાધન કરવા, હું હિમાલયમાં ગયો. ઉપકોશા, મારા કલ્યાણને ઈચ્છતી, નિયમપર્વક વ્રત કરનારી, દરેક ગંગામાં સ્નાન કરતી, મારા ધરમાં રહી હતી. એક દિવસ વસતત્રતુમાં કુર્બળ અને સફેતાઈથી સુંદર મનુષ્યોના નેત્રોને હરનારી, બીજાના ચંદની રેખા સરખી મારી સ્ત્રી ઉપકોશા, ગંગાજમાં સ્નાન કરવા જતી હતી, ત્યાં તેને રામના પુરોહિતે, કોટવાળે અને કુમારના કારભારીઓએ જોઈ; અને તે કાણુમાં તે સર્વે કામદેવનાં બાણનાં નિશાન થયાં તેણે પણ કોઈ કારણથી તે દિવસે સ્નાન કરતાં વાર લગાડી પાછી આવતી તેને જોઈ હાથી કુમારના કારભારીએ તેને ઝાડી, ત્યારે ચતુર ચતુરાએ કહ્યું કે, 'હે ભદ્ર! જેમ આ વાતમાં તારી ઈચ્છા છે તેમ મારી પણ ઈચ્છા છે, પણ હું કુલિન ધરની કન્યા છું, અને મારો પતિ પરદેશમાં છે, તો આવી રીતે કેમ વર્તું? કદાચિત્ કોઈ મને જુએ તો તમારી સાથે મારું પણ જુડું ચાલ. માટે વસતત્રતવની ધામ- ધૂમમાં સર્વ લોક લાગી જાય ત્યારે રાત્રિને પહેલે પહેરે તમારે મારે ઘેર આવવું; એવું કહી કોલ આપ્યો, તેથી તેણે તેને દેવલોએ મૂકી દીધી તે જરા આગળ ચાલે છે તેટલામાં રાજગોરે ગલીમાં રાહી તેની સાથે પણ તે જ દિવસે, પૂર્વની પેઠે રાત્રિમાં બીજી પહેરે આવવાનો સંકેત કર્યો.

* પાણિનિનો ઇતિહાસ અમે આપી ચક્રા નથી, કારણ કે તેમાં સમય નિર્ણયની ઘણીએક વધાર છે, પરંતુ આટલી તો વાત નિર્વિવાદ છે કે ૧ ઘટ્ટાગ્વાયી સૂત્રપાઠ, ૨ ગણપાઠ, ૩ શાંત્રુપાઠ ૪ લિહ્વાનુસાસન અને ૫ શિક્ષા એ બધાંરૂપ શાસ્ત્રના પાંચે અથ પાણિનિના જ રચેલા છે, અને કાશ્યપા જામ્બૂવતીજય નામનો અથ પણ તેનો જ રચેલો છે. † આ વાર્તાને જ મળતી વાર્તા મી. બર્દ્વનની એરેબીયન માધ્યસ્ત્રમાં "મીરાસી સ્ત્રી ને તેના ચાર કુપુત્રચારીયની વાર્તા" છે. મી. ડેમન્ટ અને મીસીસ રેડાસ નામની સીએ ઇરેયન એન્ડીકિવરી નામના ચોપાન્યામાં પણ પરિચયોની વાર્તામાં આવી જ વાર્તા લખી છે. ગુજરાતીમાં પણ 'ગુલબ ૭૩૬', 'હુલબનવર' ને નામે એ વાર્તા પ્રસિદ્ધ છે.

તે તેણે માંડ માંડ છોડી દીધી. થોડે છેટે જાય છે તો વિદ્યુત થયેલી ઉપકોશાને ત્રીજા ત્રવાજે અંતર્યાવી. દુવે તેને પશુ તે જ દિવસે રાત્રિના ત્રીજા પહોરનો સંકેત કર્યો. ત્યારે દેવે-
 ની તેમાંથી પણ તે છુટી, ધુળતી ધુળતી ઘેર આવી અને પોતાના કર્તવ્યની સલાહ ચતુર
 ક્ષીણો સાથે કરી. પતિ પ્રવાસમાં હોય ત્યારે કુલીન કામિનીને મરતું બહેતર છે, પણ રૂપમાં
 શક થતા પોતાનાં નેત્રે પડવાનું પાત્ર થતું, એ સારું નથી. (એટલે વારંવાર રૂપપર શ્રદ્ધા થતા
 મી જોનાની આંખે ચડતું, એ સારું નહીં.) એવો વિચાર કરતી અને માર્ક સ્મરણ કરતી તથા
 પોતાના શરીરનો શોક કરતી તે સતી સ્ત્રીએ, કાંઈ આહાર વિહાર વિનાની જ તે રાત્રિ વિતાડી.
 માતે બ્રાહ્મણની પૂજા કરવા વાસ્તે તેણે હિરણ્યગ્રીવની પાસે થોડું ધન માંગવા દારીને મોકલી.
 વાણીઓ પણ (ધેરે) આવી, એકાંતમાં તેને કહેવા લાગ્યા કે, 'જો તું મને લગે તો તારા ધણીએ
 એક ધન તને આપું,' આ સાંભળી પોતાના પતિના પૈસાની સ્થિતિ, સાક્ષી રહિત માની, તથા
 વાણીઓની મતિ પાપમાં પડેલી જોઈ, એટલે કે કાંઈપણ દુરખિત થયેલી ઉપકોશાએ તે જ રાત્રિમાં
 ને પણ રાત્રિના પાછલા પહોરમાં આવવાનો વાયરો કીધા, જેથી તે વાણીઓ ચાલી નિકળ્યા.

તે પછી તેણે પોતાની દારીઓ પાસે એક દુડામાં તેજ લરી, તેમાં કપૂરી સહિત કાળજી
 ખાત્રું, અને તેમાં ચાર કપડાંના કડકા લીંબ્યા. ત્યાર પછી એક મોટી પેટી, બહારથી આગળિયો
 રાય તેવી કરાવી. વસંતોત્થવને દિવસે, રાત્રિમાં, સારો પોચાક પહેરી બનીકોની પહેરે પહોરે
 મારનો કાર્યભારી છુપી રીતે આવ્યો. તેને ઉપકોશાએ કહ્યું કે, 'વગર નહાયે તમારો સ્પર્શ નહિ
 કે, માટે અંદર જઈ જ્ઞાન કરી યો.' મધુર વચનોથી મોહને વરા થઈ તે કાર્યભારીએ તે વાત
 રીદારી, કે તેની દારીઓ ગ્રસ્ત અધારા ઘરમાં તેને લઈ ગઈ. ત્યાં તેનાં વસ્ત્ર અને આભરણુ લઈ
 પંતલાસને માટે તેને એક તેલીઆં લુગડાંને લગોટો આપી, માથાથી તે પચ્છણી તે પાપીના, ન દેખતાં
 આંખે અમ્મગતી રીતે તેવવાળા કાળજીનું અછી રીતે મર્દન કીધું. દરેક અંગમાં તેણે મર્દન
 સ્તી હતી, તેવામાં પહેલો પહોર વીતી જવાથી બીજો પહોરે રાજગોર પધાર્યા. 'અરે આ શું ?
 રાત્રિના મિત્ર રાજગોર ક્યાંથી આવ્યા ! અહીં આવો, અહીં આવો,' એમ કહી, તે દારી-
 ગેએ તેવી જ નમ્ર અવસ્થામાં સજ્જ સહિત, કુમારના કાર્યભારીને પેટીમાં પૂરી, બહારથી સાંકળ-
 ના બંદોબસ્ત કર્યો. રાજગોરને પણ પહેલાની માફક સ્નાન કરવાનો મિષ બતાવી, અંદર અંધકાર-
 માં લઈ ગઈ, વજ્રો ઉતારવી, તેમ જ કપડાંના કડકા પહેરાવી, કાળજીવાળા તેલના મર્દનથી દારી-
 ગેએ મોહિત કર્યો. તેટલામાં ત્રીજો પહોરે કોટવાળ પધાર્યા. તેના આવવાથી દારીઓએ
 સ્વદાટ ઉપવન કરી મૂક્યો. લવથી દુરત ગોર મહારાજને પણ પહેલાની પેટ પેટીમાં પૂરીને આડો
 બાગળો મારી દીધો. દુવે કોટવાળને પણ નેચેએ સ્નાનના મિલથી ત્યાં જ કાળજીના મર્દનથી
 મીનળની પેટ કાઢ્યો અને એક કપડાંના કોટકો કડકા પહેરવા આપ્યો. એટલામાં છેલ્લે પહોરે તે
 (હિરણ્યગ્રીવ) વાણીઓ ત્યાં આવ્યા. 'આ વાણીઓ જાણુરો તો મોટી હાનિ થશે,' એવો ભય દેખાડી
 તે કોટવાળને મળ્યું પેટીમાં પૂરી, દારીઓએ બહારથી સળંગ બંદોબસ્ત કર્યો. તે ત્રણે પુરવો
 અધતામિત્ર નરકના વાસમાં જવા તૈયાર થવા હોય તેવા પેટીમાં પડેલાઓનો પરસ્પર સ્પર્શ થાય,
 પણ ત્રણની કાંઈ પણ જોલીગચ્છં નહીં. પછીથી તે ઘરમાં દીવો કરી તે વાણીઓને આનંદે

ઉપકાશાએ કહ્યું કે, 'મારા ભરતાને સમારી પામે જે ધન મુક્યું છે તે આપો.' તે સાંભળી આ ઘરમાં ખીજી કોઈ નથી, એવું જોઈ તે હુઆએ કહ્યું કે, 'મેં તને કહ્યું જ છે કે, તારા પતિએ જે ધન રાખ્યું છે તે આપીશ.' ત્યારે ઉપકાશા પણ પેટીને સંભળાવતી બોલી કે, 'હે દેવતાઓ ! આ હિરણ્યગ્રામનાં વચન સાંભળો.' એમ કહી દીવો આહવી, સ્નાનના મિપથી દાસીઓએ ખૂબ કાળજીથી તેને લેપ કર્યો અને રાત્રિને અતે તેને કહ્યું કે, 'હવે કકુના કમે, રાત ગઈ સવાર થયું છે,' એમ કહી તેની ઇચ્છા નહીં છતાં તેની ગરદન પકડી બહાર હાંકી કાઢ્યો. એક ક્ષટિલુ તૂટેલું કપડું પહેરી, કાળજીથી ધણોજ અદિત થયેલા, લગ્નવાતો લગ્નવાતો તે ચાલતો થયો. રસ્તામાં પગને પગને તેને કુતરાં કરડવા ધસ્યા અને ભસ્યાં, તેથી માંડ માંડ નીચી મુડીએ તે દોડીને ઘેર પહોંચ્યો. ત્યાં અતિશય ઘાતાં છતાં પોતાના નોકરોની સામે પણ લગ્નજી તે ઉભો રહી શકતો કે, જોઈ શકતો ન હતો. અવિનયનું પગલું સર્વદા કટકારી હોય છે.

ત્યાર બાદ તરત ઉપકાશા પણ સવારમાં પોતાના વડીયાને કથા સિવાય, દાસીઓને સાથે લઈ, નંદ રાગના દરબારમાં ગઈ અને પ્રરિયાદ કરી કે, 'મારા પતિએ થાપલું રાખેલું ધન હિરણ્યગ્રામવાણીઓ આજળવવા ઇચ્છે છે.' આ પ્રમાણેની વિનંતિ કરવા ઉપરથી, રાગએ સર્વ હકીકત જાણવા તે વાણીઆને ત્યાં જ બોલાવ્યો અને તેની લુગાની લીધી.

હિરણ્યગ્રામને કહ્યું—નંદ મહારાજ ! મારા હાથમાં ઉપકાશાનું કશુંએ નથી.

ઉપકાશા—હે દેવ, મારા ઘરના દેવતાઓ આ વાતના સાક્ષી છે મારા સ્વામીનાથ એ દેવતાઓને પેટીમાં રાખી ગયા છે. તેઓની પામે આ હિરણ્યગ્રામને પોતાના વચનથી જ મારી થાપલુંની કબૂલાત આપી છે. તે પેટી અહીં મગાવી, આપ એ દેવતાઓને પૂછો.

તે સાંભળી વિસ્મય ખામી રાગએ તે પેટી લાંવવાનો દુકમ આપ્યો ત્યારે, તરત ધણું માણસો તે પેટી ઉઘાડી લાવ્યાં.

હવે ઉપકાશાએ પેટી તરફ જોઈ, હાય 'જેડી કશું કે, 'હે દેવતાઓ ! જે આ વાણી-આએ કહ્યું હોય તે સાચુ બોલી તમે તમારે ઘેર જજો. જે તમે ખુશી રીતે સાચું બોલશો નહિ તો હું તમને સહામાં ખુસ્ત્રા કરી રાગને સ્વાધીન કરીશ' એ સાંભળી ભયભીત થઈ પેટીમાંથી તેઓએ કહ્યું કે, 'ખરી વાત છે કે, અમારી સમક્ષ હિરણ્યગ્રામે થાપલુંની કબૂલાત આપી છે.' તે સાંભળી વાણીઓ નિરુત્તર થઈ ગયા અને તે વાત કબૂલ કરી. પછી ઉપકાશાના અભ્યર્ચના કરી, રાગએ અતિ ક્રુદ્ધવથી તાળું તોડી, પેટીને ભર સહામાં ઉધારી ત્યારે, અધકારના પિંડ સરખા એ ત્રણે પુરુષ નિકળ્યા. તેઓને કાર્યભારીઓએ તથા રાગએ મોટી મુસ્તેલીથી આજળખ્યા. તેમને જોઈ સર્વ મનુષ્યો હસવા લાગ્યાં, ત્યારે દીવકથી રાગએ પૂછ્યું કે, 'આ તે શું !' ત્યારે ઉપકાશાએ (નિતક) બધી વાત કહી સંભળાવી.

શીળ રક્ષક કુળવનીનું, ચરિત્ર અચિત્ત હોય,

શીળનું રક્ષણ કરનારી કુલિન કામિનીઓનું ચરિત્ર અચિત્ત હોય છે. પછી (સહામાં) સર્વ સહાસરો ઉપકાશાને સાગ્રાથી આપવા લાગ્યા તે પછી પરત્વેની ઇચ્છા રાખનારા તે સર્વેની તમામ મિસકત ભૂટી લઈ, રાગએ તેઓને દેશનિકાશની શિક્ષા કરી.

ખરાબ આવથી જગતમાં, કલ્યાણ ક્ષણ જ જોય.

ખરાબ આવથી યુદ્ધાર્જુન પશુકંડ્યાણુધાપ છે? પછી રાજ્યે ઉપકારાને કહ્યું કે, 'તું મારી બહેન
' એમ કહી પ્રીતિથી પશુ ધન દઈ, રાજ્યે ઉપકારાને ઘેર મોકલી દીધી. વર્ષ અને ઉપવર્ષના
ભયામાં એ વાત આવવાથી તે સતીનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. તે શહેરમાં સર્વ માણસો ઉપકારાની
૧૩ સાચવવાની ચતુરાર્ધ અને સમયપર આવી પહેલી વિષત્તિથી નં ગભરાતાં તેને દૂર કરવામાં
વધપણું જોઈ, સાનંદાર્થને પામ્યાં.

આજ અરસામાં મહા મહિમાવાળા દિગ્માનર્પવંતવિશેલીય તપ કરી મનોરથ પૂરનાર દેવ
ઈન્દ્રની પતિનું મેં આરાધન કર્યું, ત્યારે શિવજીએ તે જ પાણિનીવ રાજ્ય મને દર્શાવ્યું, અને મેં પણ
કરની ઇચ્છા અને અનુમત્તથી તે રાજ્ય પૂરું જાણી લીધું. તે પછી ચંદ્રશેખર શંકરની કૃપારૂપ
મૃત્યુથી સિંચાએવો હું ઘેર આવ્યો. રસ્તામાં મને યાકની ખપર પડી નદીઘેર આવી માતા અને
તનાં ચરણમાં નમસ્કાર કરી બેઠા, ત્યારે મેં મહદ્દુલ્ભ ઉપકારાને જતાં સાંભળ્યો. તેથી મારા
પાત્રા વિશે અન્યંત આનંદ અને વિસ્મય થયો અને તે ઉપકારા ઉપર મારો રનેહ અને માન વધ્યાં.

હવે વર્ષે મારા મુખથી નવું વ્યાકરણ સાંભળવાની ઇચ્છા દર્શાવી, પશુ તેને તો તે વ્યાકરણને
કારા કાર્તિકેય દેવાળીએ જ કથોં હતો.

ત્યારબાદ વ્યાડિ અને ઈન્દ્રદત્તે ગુરુને કહ્યું કે, 'અમારી પાસેથી દક્ષિણા માંગી લ્યો.'
ત્યારે વર્ષે ગુરુએ કહ્યું કે, 'કેડાં સોના મહેર આપો.' ગુરુનાં વાક્યને અગીયાર કરી તે
ત્રેએ મને કહ્યું કે, 'હે મિત્ર ! આજ, નંદ રાજ પાસેથી ગુરુ સારું દક્ષિણા માંગી લાવીએ-
નીજ કાંઈ રાજ પાસેથી એટલી સોના મોહેર નહિ મળે. તે રાજને નવાણું
ગોડ સોના મહેરને ખજાના છે અને તેણે પ્રથમ ઉપકારાને વચનથી બહેન કરી
કે, તો એ તારો સાજો ધાપ, તેથી તારા ગુણ જોઈ કાંઈ જરૂર આપશે.' એવો
નેશ્વર કરી અમે ત્રણે સદાધ્યાયીએ આયોધ્યામાં રહેલા નંદ રાજના કટક પાસે ગયા. ત્યાં
મને પહોંચ્યા તો રાજ મરી ગયો છે તથા દેશમાં ધણો શેર મચી રહ્યો છે, એમ જાણી
અમારી દિલગીરીના પાર રહ્યો નહિ. તે ક્ષણે યોગસિદ્ધિવાળા ઈન્દ્રદત્તે કહ્યું કે, 'પ્રાણ રહિત આ
રાજના શરીરમાં હું પેશુ અને વરરાત્રિ મારી પાસે આવી માગે, એટલે હું તેને સોના
મોહેર આપીશ-પાછો હું જ્યાં લગી આવું નહિ ત્યાંસુધી વ્યાડિ મારા શરીરની રક્ષા કરે.
એમ સલાહ કરી ઈન્દ્રદત્ત નંદ રાજના મૃતશરીરમાં પેઠા રાજ જીવતો થયો, તેથી દેશમાં
હેતુવ ઘઈ રહ્યો. એક રાત્રી દેવમંદિરમાં ઈન્દ્રદત્તના શરીરની રક્ષા કરવા વ્યાડિ રહ્યો; ન
હું રાજદરબારમાં ગયો; ત્યાં સ્થિતિ કહી યોગનંદા પાસે કેડાં સોનામહેરની, ગુરુ-દક્ષિણા
માંગી. ત્યારે સત્યનંદના શકટાલ નામના કાર્યભારીને કહ્યું કે, 'આને કેડાં સોના મહેર

* ખરકાય પ્રવેશવિધાના ચોક્કસ, પરંતુ શરીરમાં પ્રવેશ કરી રહ્યો છે આ વિધા શ્રી શંકરાચાર્ય તથા
વક્રમંદિત્ય જાણતા હતા. ૧ યોગના જોગથી નંદ ધણી હતો, પણ ખરો નંદ નહિ હોવાથી, એનું નામ યોગનંદ
હતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. પૂર્વેનંદનું નામ સત્યનંદ હતું.

દાનમાં આપો.' ત્યારે મૃતરાજાનું હૃદય અને તુરત ચાર્યની પ્રાપ્તિ જોઈ, તે મંત્રીએ તે વખતે એ વાતમાં ઈર્ષક બેદ જણ્યો.

શુદ્ધિમાનેને ન જાણ્યું તેનું શું છે? ખરી શકટાય બોલ્યો કે, 'રાજાજી, આપું છું,' એમ કહી તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, 'નંદન પુત્ર નંદન છે અને રાજ્યના દુરમન ધણ છે. માટે દ્વાર તેના એવો આવિષ્ટ દેહ છે છતાં કેટલોક કાળ તેની રક્ષા કરે!' એમ નિશ્ચય કરી (નગરનાં) સર્વ રાજ્યને બળાવી નાખ્યાં; પછી-વિચારવત ચારે મારફત મોઢ ચલાવતાં દેવમંદિરમાંથી ઈન્દ્રદત્તનું રાજ્ય મળી આવ્યું ત્યાં તેની રક્ષા કરતા વ્યાડિને દૂર હટાવી તેને પણ બલાકારથી બળાવી નાંખ્યું. એવા વખતમાં કેરોડ સોના મોઢોર અપાવવામાં ઉતાવળ કરતા રાજાને જાણ જાણી શકટાયે કહ્યું કે, 'સર્વ પરિજનનાં ચિત ઉત્સવમાં પડ્યાં છે. એ જાણજી જરા રાહ જુએ તો હું આપું છું.' તેટલામાં વ્યાડિ, યોગનંદ પામે આવી પોદર પાડવા લાગ્યો કે, 'તમારા રાજ્યમાં બહુ જુડું થયું, યોગ સ્થિતિમાં હવતા જાણજીને અનાથ રાજ જાણી (પ્રધાને) બાળી નખાવ્યો' તે સાંભળી યોગનંદની શોકથી અનિવાર્ય દશા થઈ ગઈ. દેહના દહનથી તે હજુ ત્યારે નંદવિરો સ્થિર થયો ત્યારે ત્યાંથી પાછા ફરી મહામતિ શકટાયે મને કેરોડ સોના મોઢોર આપી.

હવે એકાંતમાં યોગનંદ વ્યાડિને કહ્યું કે, 'હું જાણજી છતાં શું થઈ ગયો છું, તો મને લક્ષ્મી સ્થિર રહે તો પણ શા કામની?' તે સાંભળી તેની આશ્વાસના કરી, વ્યાડિ બોલ્યો કે, 'શકટાલના જાણવામાં આ વાત આવી છે, તો હવે તેના વિચાર રાખવો. તમે ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તશો, તેથી તે મહામંત્રી તમને તમારો નાશ કરી, પ્રથમના નંદના નંદન ચંદ્રશેખરને રાજ્ય આપશે—માટે વરરચિને મુખ્ય મંત્રી કે, જેથી દિવ્ય પ્રતાપવાળી તેની શુદ્ધિથી તમારું રાજ્ય સ્થિર રહે.' એમ કહી વ્યાડિ ચુરદક્ષિણા આપવા ગયો. તે વખતે જ યોગનંદ મને બોલાવી મંત્રીપણું સોંપ્યું. ત્યારે મેં ગમને કહ્યું કે, 'જાણજીપણું જવાથી પણ જ્ઞાતિથી શકટાય નહીં છે ત્યાંથી તમારું રાજ્ય હ સ્થિર માનતો નથી. માટે' મુક્તિ કરી તેને મારી નાંખો.' એમ મેં સલાહ આપી ત્યારે યોગનંદ, હવતા જાણજી આ શકટાયે બાળી નખાવે. એવો આરોપ મૂકી, તે શકટાલને અધારા કૂવામાં કેદ કરાવ્યો ને તેના એ પુત્રને પણ તે જ કૂવામાં નખાવ્યા; અને દરેક સાતવાનું એક સરાવળુ અને એક સરાવળું પાણીનું ભરી પુત્ર સહિત શકટાલને આપવાનો બંદોબસ્ત થયો. ત્યારે તેણે પુત્રને કહ્યું કે, 'આ એક સરાવળાથી એક હવે તોપણ સારી વાત, ત્યારે ધણાની વાત તો શું કરવી? માટે યોગનંદનું વેર વાળવાને જે સમર્થ હોય તે એક જાણ જાણસહિત આ સાતવો ગેજ ખાય' ત્યારે તે પુત્રે એ કહ્યું કે, 'એ કામ કરવાને તમે જ સમર્થ છો, માટે તમે જ ખાઓ.'

ધીર પુરુષને રાજ્યોનું વેર વાળતું, એ જાણથી પણ પ્રિય હોય છે. તેથી તે સાતવા અને

* નંદના રાજીમાંથી, અગ્રજ બાળાંતરમાં આ પ્રમાણે છે—'નંદના રાજીમાં તે હોવાથી, તેના રાજીને બાળી નખાવવાથી, તેના નાશ જવાનો જલ ન રહ્યો ત્યારે શકટાયે મને એક કેરોડ મુત્રાણ મોઢોર આપી'

પાણીથી એકસો પોતે જ પોતાનો ગુનદો કરવા લાગ્યો. આ પણ કટકારી વાત છે કે, જિતવાની ઈચ્છા રાખનારા પુરુષો કૂર હોય છે.

પોતાની ચડતી આદતાર ચુરુ પુરુષોએ મનુષ્યનું મન જાણ્યા સિવાય અને પોતાની ખરી ખાતરી સમજ્યા વગર પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો નહીં.

ભૂખ અને તરસથી પીડાતા પોતાના પ્રિય પુત્રોના પ્રાણ જવાની પીડા ભોતે, અંધાર-કૃવામાં પડેલા તે શકટાદિ, આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો. પછી તેના જિત જિતાં તે સો પુત્રો મરી ગયા. તેઓની ઓપરીઓથી વટલાએલા કેવળ તે જ છવતો રહ્યો. થોડા સમયમાં યોગનંદના રાજ્યની સારી જમાવટ થઈ ગઈ. તેટલામાં ગુરને દક્ષિણા દઈ વ્યાગિએ પાછા આવ્યાને કહ્યું કે, 'હે મિત્ર ! તારું રાજ્ય ચિરકાળ રહ્યું. હવે હું તારી પાસેથી કંઈ પણ વનમાં તપ કરવા જવાની રજા માગું છું.' તે સાંભળી યોગનંદની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં અને કહ્યું કે, 'મારા રાજ્યમાં તું ભોગ ભોગ્ય અને મને મૂકી જા મા.' ત્યારે વ્યાગિએ કહ્યું કે, 'હે લોકાનંદ યોગનંદ ! આવા અસાર સંસારના પદાર્થોમાં, વળી કાષ્ઠમાત્રમાં નાશ પામનારા શરીરમાં, કયો સુદ્ધિમાન વ્યાસકૃત થાય ? ઝાંઝાનાં જગ સરખી લદેશી વિદ્વાન મનુષ્યને મોહ ઉપજાવતી નથી.' આ રીતે વૈરાગ્ય દર્શાવી તરત જ તે મુકરર કીધેલા સ્થાનકે તપ કરવા ગયો.

પછી, હે કાષ્ઠજૂતિ ! ભોગ ભોગવવા વાસ્તે સર્વ સૈન્ય સહિત મારી સાથે પોતાની રાજધાની પાટલિપુત્રમાં યોગનંદ આવ્યો. હું પણ તેની સાથે પાટલિપુત્રમાં આવ્યો અને ત્યાં જ રહ્યો. ત્યાં પ્રાણુથી પણ ખારી કિપોરણ મને આનંદ આપતી હતી. તમામ મંત્રીનું કામ દિમતથી હું જ કરતો હતો. વળી માયાળુ માતા તથા પરભોષકારી ગુરજનની સેવા કરતો ને અનેક પ્રકારના વૈભવ ભોગવતો, લાંબા સમય સુધી તે પટનામાં જ હું વસ્યો. ત્યાં, તપથી પ્રસન્ન થયેલી સ્વર્ગની નદી ગંગાજી દિવસે દિવસે ધણું સોનું આપતાં હતાં અને શરીરધારી સાક્ષાત સરસ્વતી હમેશાં મને રાજદાજની નેકસલાહ આપતી હતી.

• ઇતિ શ્રી મહાકવિ શ્રી સોમદેવ લઘુ વિરચિત કથાસરિત્સાગરમાં 'કથાપીઠ લંબક'ને વિષેઓઘો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ૫ મો.

વરરચિની કથા જારી-તેનું વૈરાગ્યને પામવું.

એ પ્રમાણે કહી શરીથી વરરચિએ આ પ્રમાણે પોતાની મૂળ વાતનું વર્ણન જારી કર્યું. હવે કાળે 'કરી યોગનંદ કામાદિકને વશ થયો. તે જગદની પેઠે મન ચઈ કાઈ વાતની અપેક્ષા રાખવાન લાગ્યો.

આવાનક મળેલી સુધ્ધી કોને મોહ નથી ઉપજાવતી ? તે પછી મેં વિચાર કર્યો કે, સાગ અમર્યાદ થઈ ગયો છે; તેના કાર્યની ચિંતાથી વ્યાગ્યેલા મારો સ્વધર્મ પીડાય છે; તેથી મદદ

તે મંત્રી શકટાલને બહાર કઢાડ્યું. જો વિરુદ્ધ થયે તો મારા બેઠાં તે શું કરવાનો છે ? એવે શ્રેય કરી રાજાની પ્રાર્થના કરી, શકટાલને અધારા કૂવામાંથી બહાર કઢાડ્યો.

બ્રાહ્મણો કામળ સ્વભાવના હોય છે. શકટાલે તે પછી વિચાર્યું કે, આ વગરચિ જ્યાં સુધી ત્યાં સુધી ચોગનંદ જિતાય તેમ નથી. વખતની રાહ જોતો હું નદીના કિનારો વેગમાં ઉગેલી નેતર રખી વૃત્તિનો આશ્રય કરું. એવો વિચાર કરી તે શુદ્ધિમાન શકટાલ, મારી હાજીથી ફરીથી રાહાર મેળવી રાજાના કાપોં કરવા મળ્યો. એક દિવસ ચોગનંદ નગરથી બહાર નિકળ્યો. ત્યાં પ્લિંગંગાજના પ્રવાહમાં ઉંચી પાંચ આંગળીવાળો એક પંજોજોયો. મને તે કશું બોલાવી તેણે પૂછ્યું 'આ શું ?' ત્યારે તે દિશામાં મેં જો આંગળી દેખાડી. તેથી તે પંજો અદસ્ય થઈ ગયો. એટલે તરત જ કીતુકથી ગળતએ મને ફરીથી પણ પૂછ્યું કે 'આ શું ?' મેં કહ્યું કે, 'પાંચ માણસને મળે છે એવું જગતમાં કશું કાર્ય છે કે જે સિદ્ધ ન થાય,' એવું તે પંજોએ પાંચ આંગળી એકઠી કરી ખતાવ્યું; ત્યારે, હે રાજા ! આ જો આંગળી મેં દેખાડી કહ્યું કે 'શકટ જો બધું જ એકચિત્ત હોય તો શું અસાધ્ય છે ?' એવી રીતે ગૂઢ જ્ઞાન કહેવાથી રાજા પ્રસન્ન થયો. પણ મારી શુદ્ધિ દુર્ગમ જોઈ શકટાલ ખિન્ન થયો.

ચોગનંદનું અંતઃપુર-મૃતમત્સ્યનું હાસ્ય !

એક દિવસ ચોગનંદે, ઝરુખામાં બેઠાં બેઠાં કાંઈ આગતુક બ્રાહ્મણને તાણી તાણીને જોતાં, પોતાની પદ્મપુત્રીને જોઈ. તેમ બ્રાહ્મણ પણ ઉંચી નજરે જરા જરા તાણીને જોતો જાય છે એમ પણ જોયું. કામીજનની અદેખાઈ ટેવમાં હોય છે, અને તે અદેખાઈથી, વિવેક બાર માઉ દૂર વસે છે. તેથી, એટલાથી જ ગુસ્સે થઈ, તે રાજાએ બ્રાહ્મણનો વધ કરવાની આજ્ઞા કરી.

ધર્મો એ વિવેકની સાથે રાતૃતા રાખે છે. હવે કુંસીની જગ્યાએ બ્રાહ્મણને લઈ જવામાં આવતો હતો, ત્યારે બગરમાં મચ્છીમારની ટોપડીમાં પડેલ એક મરેલું માછલું હતું. તે વાત જાણી રાજાએ તેનો વધ કરવાની મનાઈ કરી; અને માછલાના હસવાનું કારણ જાણવા મને પૂછ્યું. ત્યારે મેં કહ્યું કે 'મહારાજ, ખરી વાતની તપાસ કરી લેવી.' એમ કહી હું ત્યાંથી નિકળી (ધર) આવ્યો અને સરસ્વતીનું ચિત્તન ક્યું. સરસ્વતીએ દર્શન કર્ષે એકાંતમાં કહ્યું કે, 'આ તાડના આડ ઉપર રત્નીમાં ધૂપો ગઢે. ત્યાં મળવાના હસવાનું કારણ તારા સાંજગતામાં આવશે.' તે સાંજની, રાતનાં-હું તાડના આડ ઉપર ચઢી બેઠો. ત્યાં રાત્રિના નાનાં નાનાં છાંયડાંની સાથે એક ઘેર રાક્ષસી આવી, જેને મેં જોઈ છાંયડાંએ ખાવાનું માગ્યું ત્યારે રાક્ષસીએ કહ્યું કે, 'ધીરોં યાઓ, કાવ સવારે તમને બ્રાહ્મણનું ખાંસ ખાવા આપીશ—આજ તેને મારી નાંખ્યો નથી.' છાંયડાંએ પૂછ્યું કે, 'આજ તેને કેમ ન માપ્યો ?'

* ત્યારે નદીનું પૂર બદલેથી આવે અને ત્યારે નેતરવેળમાં નખી બપોં જોઈ તેને ઉખળે જવાને વખત નહિ આવે—પણ તે પછી જોઈને તેથી શ્વેતે તેજી ગુણ પ્રગટાયે. એ નખીને નદી શ્વેતે તો સમગ્રે નદી વચાને વખતમારે.

રાક્ષસી-“અહીં રાગની સઘળા અંતઃપુરમાં સર્વ જિવોનું શીલભય થયું છે. અંતઃપુરમાં બધા, સ્ત્રીના વેપ ધારણ કરી પુરુષો રહ્યા છે, અને આ નિરપરાધી બ્રાહ્મણ માયોં જાય છે, એવું જોઈએક મૃત માણસ હસ્યું તેથી.”

‘રાગની’ અત્યંત વિવેક રહિત મસ્કરી કરનારા સર્વ અંતઃપુરમાં ફરનારા મનુષ્યોની ધણી ખરી એવી વિક્રિયા હોય છે જ, એમ તે રાક્ષસીનું વચન સાંભળી, ત્યાંથી હું નિકળી ઘેર આવ્યો, અને સવારે મત્સ્યના દસવાનું કોરણ રાગને કહી સંભળાવ્યું. તે પછી અંતઃપુરમાંથી સ્ત્રી વેશધારી* પુરુષો મળી આવવાથી, રાગએ મને ધણું માન આપ્યું અને તે બ્રાહ્મણનો વધ ન કરતાં, તેને છોડી દીધો. પણ રાગના આવા અમર્યાદ આચરણો જોઈ હું દિલ્લગીર થઈ ગયો. તેવામાં વળી એક દિવસ એક નવો ચિતારો આવ્યો. તેણે કપડામાં રાગ અને પદ્મરાણીનું ચિત્ર પાછું હતું. તે ચિત્ર, વાણી અને ચેષ્ટાથી રહિત, હવનું હોય તેવું આશ્ચર્યજન્યું હતું. એથી રાગ, તે ચિતારા ઉપર પ્રસન્ન થયો અને તેને ઇનામ દાખલ થઈ ધન આપી તેના મનોરથ પૂર્ણ કર્યો; અને વિલાસભુવનમાં તે ચિત્રપટને લીઈ ઉપર લટકાવ્યું. એક દિવસ વિલાસભુવનમાં હું પોઠો; ત્યાં જોતાં, તે ચિત્રમાં રાણી સંપૂર્ણ લક્ષણવાળી જણાઈ. મેં મારી શુદ્ધિથી વિચાર કર્યો કે, ‘બીજા લક્ષણોના સમ્બંધથી આને કદીમખસાની જગોએ તણ હોવો જોઈએ,’ એમ ધારી તે ચિત્રમાં તલની નિશાની કરી. એવી રીતે તેને સંપૂર્ણ લક્ષણવાળી કરી, હું ત્યાંથી આવી નિકળ્યો. પાછળથી યોગનંદ (ત્યાં) આવ્યો. તેણે તે તિલનું ચિહ્ન જોઈ ત્યારે તેણે શયન પરિચારિકાને પૂછ્યું કે, ‘આ ચિત્રમાં તણ કોણે દીધો?’ ત્યારે તેઓએ તણ કરનારા તરીકે મારું નામ દીધું ‘રાણીના ગુપ્ત લગ્ન ઉપર આ તણને મારા વિના બીજાને કોઈ જાણે નહીં, તેમ છતાં વરસચિને એ કેમ ખબર પડી? માટે જરૂર છુપી રીતે તેણે મારા અંતઃપુરમાં ખગાડ કર્યો હશે, ને એ પ્રસમથી જ સ્ત્રીરૂપ પુરુષાને તેણે અંતઃપુરમાં જોવા દૂરી;’ એવી રીતે રાંકા થવાથી કોધથી જળતો યોગનંદ ધુધવાવા લાગ્યો. †

અપ્રસાસ છે કે, મૂઢ પુરુષોને સવાહ પણ તેવા જ થાય છે, (અર્થાત મૂર્ખ મનુષ્ય સદા જ આવી રાંકા કરી નકારા છેવર આવે છે). તે પછી શકટાસને બોલાવી રાગએ કહ્યું કે, ‘વરસચિને રાણીને ખગાડી છે, માટે તેને તારે મારી નાંખવો.’ ‘જેવી મદારાજની આજ્ઞા,’ એમ કહી શકટાસ ભુવન બહાર ગયો, અને વિચાર કર્યો કે, ‘વરસચિને મારવાની મારા વિરોધકિર્તનથી. એ દિવ્ય શુદ્ધિના પ્રભાવવાળો છે, અને વળી મને આપત્તિમાંથી છોડાવનાર છે તથા બ્રાહ્મણ છે. એ સારો સહાયભૂત થઈ પડે એમ છે, માટે હાલ તેને છૂપો રાખું.’ એવો નિશ્ચય કરી મારી પાસે આવી, ‘નિષ્કારણ રાગને કોષ તારો વધ કરવા સૂચી થયો છે,’ એમ કહી કહ્યું કે, ‘તારે બદલે બીજા કોઈને મારી રાગને કહીશ કે વરસચિને માયોં છે; અને તુ મારાશ્વરમાં છૂપો રહે. કારણ કે રાગ

* એરેજિયન નાઈટ્સમાં રોહરીધારના અંત પુરમાં રાગી સાથે વિવાહ લોગવવાને આ જ પ્રમાણે સ્ત્રીવેશધારી પુરુષો પડેલા હતા. † રોહરિધારના ‘સિએવાઈન’ના નાટકમાં પણ આવી જ રાંકા કૃત્ય થયેલી આખણે જોઈએ જિયે.

ધણે કોપી છે અને રહસ્ય બેઠ યાપ તો હું વ્યભાં માયોં જાઉં, માટે મારા બચાવ ખાતર તેટલું તું કબૂલ કર.' એ પ્રમાણે તેના કહેવાપરથી તેને ઘેર હું ગ્રામ રીતે રહ્યો; અને મારો વધ પ્રસિદ્ધ કરવા તેણે રાત્રિમાં બીજા કોઈને મારી નાંખ્યો. એવી રીતે નીતિની યોજના કરનાર શકટાવને મેં પ્રીતિથી કહ્યું કે, 'એક તું મિત્ર છે કે, જેણે મને મારવાની મતિ ન કરી. તેમ જ મારો મિત્ર એક રાક્ષસ છે, તેથી હું હણી જાઉં તેમ પચુ નથી. જરા યાદ કરું કે તે આવી ઉભો રહે, અને મારી ધમ્જાથી તે જગતને પચુ ગળી જાય. પરંતુ અહીં ઇન્દ્રદત્ત રાજા મારો મિત્ર થાય છે, તેથી તે વધ કરવાયોગ્ય નથી.'

ખૂખ સુરત કોણ ?

એ સાંભળી શકટાવે કહ્યું કે, 'રાક્ષસ મને દેખાડ'. તારે મેં રાક્ષસને યાદ કર્યો કે તે તમ્બ આપ્યો, અને તેને મેં શકટાવને દેખાડ્યો. તેનાં દર્શનથી તે ત્રાસ પાળી નિઃશ્ચિન્ત થઈ ગયો. પછી રાક્ષસ જ્યારે અદસ્ય થઈ ગયો, ત્યારે શકટાવે મને પૂછ્યું કે, 'તારો મિત્ર એ રાક્ષસ કેમ થયો ?' ત્યારે મેં કહ્યું કે, "પહેલાં હું નગરના બદોખસ્ટ માટે ફરતો હતો. દર રાત્રિએ એક કોટવાળા નાશ પામતો હતો. એવું સાંભળી યોગનદે, મને કોટવાળી સોંપી. હું રાત્રિમાં શહેરની અંદર ફરવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં એ રાક્ષસને જોયો. તેણે મને કહ્યું કે, બાપ 'આ નગરમાં ખૂખસુરત બી કોણ છે ?' તે સાંભળી હસીને મેં જવાબ દીધો કે,

"જે જેના મનને ગમે, તે રૂપાળી નાર;
મન લાગ્યાવિણુ ઉવર્ણી, રાચે નહીં લગાર."

"અરે મૂર્ખ ! જે જેના મનમાં ગમે તે તેને ખૂખસુરત લાગે" એ સાંભળી તેણે કહ્યું કે, "આટલા દિવસમાં તું મને જિતી લીધો, અને વળી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મન્યો, તેથી હું પ્રસન્ન છું; કેમકે હું મરણથી મુક્ત થયો" તેણે ફરીથી મને કહ્યું કે, "તારી ઉપર હું પ્રસન્ન થયો છું; હવેથી તું મારો મિત્ર છે—તું જ્યારે યાદ કરીશ ત્યારે હું આવી ઉભો રહીશ." એવું કહી તે અદસ્ય થઈ ગયો. પછી હું જેમ ગયો હતો તેમ પાછો આવ્યો. એવી રીતે આપતિમાં સહાયતા કરનાર આ રાક્ષસ મારો મિત્ર થયો છે.

શકટાવની ફરી બીજી માગણી ઉપરથી, આન ધરવાથી પધારેલાં દેહધારી ગગા તેને મેં દેખાડ્યાં. મેં તેને સ્તુતિથી પ્રસન્ન કર્યાં ત્યારે તે અદસ્ય થઈ ગયાં. શકટાવ પચુ મને નમી મારો સહાયકાર થયો. એક દિવસે ગ્રામ જગ્યાએ હું રહ્યો હતો ત્યાં મને દિવગીર જોઈ શકટાવે કહ્યું કે, 'હું સર્વત્ર છતાં એક કેમ કરે છે ?'

"સાદસ કુકર્મ કરતા પ્રવીણ, શુદ્ધિ ખજેજ રાગની,
પછી પસ્તાવે શુદ્ધિ આવે થઈજ નાદાની,
આદિવરાગ મંત્રીશિવવર્માની કહુ કથા આજ,
તમ પાસે મંત્રીવર જણ્યો છે રાજનાં કાજ."

આદિત્યવર્મા રાગ અને શિવવર્મામંત્રીની કથા.

પૂર્વે આદિત્યવર્મા એ નામનો એક રાગ હતો. તેનો મહામતિવાળો શિવવર્મા નામે મંત્રી હતો. રાગને ખગર થઈ કે, રાણીને ગર્ભ રહ્યો છે. તેની તપાસ કરવાને અતપુરની ક્ષાર

કરનારાઓને રાજ્યે પૂછ્યું કે, 'આ અંતઃપુરમાં ગયાને અને જે વર્ષ થયાં, તે આ ગર્ભ રાણીને કેમ રહ્યો, તેની ખરી દરકાર મને કહે.' ત્યારે તેઓએ જવાબ દીધો કે, 'અહીં બીજા કોઈ પુરુષના પ્રવેશ નથી, પણ તમારો મંત્રી શિવવર્મા વગર દરકતે આવે જાય છે.' તે સાંભળી રાજ્યે વિચાર કર્યો કે, નહીં તે મારો દોષી છે. તેને બહાર રીતે મારવાથી અને લોકાપવાદ ચોટે, એમ વિચારી શુદ્ધિ કરી, રાજ્યે શિવવર્માને પોતાના મિત્ર ભોગવર્મા સામંત પાસે મોકલ્યો ને તેની પુછે છૂપી રીતે એક લેખમાં તેના વધ કરવાનું લખી, રાજ્યે એક ઠાસદ મોકલ્યો. કાર્યભારી ગયા પછી આતમે દિવસે ભયથી તેની રાણી સ્ત્રીના વેપ ધારણ કરનારા પુરુષને સાથે લઈ જતી નાસતી હતી, તેથી જ તેના રક્ષકને હાથે પકડઈ ગઈ. તે સાંભળી આદિપતિ રાજ પસ્તાવામાં પડી ગયો કે, ઉત્તમ શુદ્ધિમાન ને રાજભક્ત, વળી નીતિમાં પ્રીતિવાળા મંત્રીના મેં નિષ્કારણ નાશ કરાવ્યો ! એટલામાં શિવવર્મા ભોગવર્માની પાસે ગયો અને તે લેખ લઈ જનરિ ઠાસદ પણ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. દિવસે લીધે તે વધની આજ્ઞા ભોગવર્માએ એકાંતમાં શિવવર્માને તે લેખ વંચાવી કહી. ઉત્તમમંત્રી શિવવર્માએ પણ તે સામંતને કહ્યું કે, 'તું મને મારી નાંખ, નહિતર હું આત્મહત્યા કરી મરીશ.' તે સાંભળી વિસ્મય પામી ભોગવર્માએ તેને કહ્યું કે, 'હે વિપ્ર, આ તે શું ? કહે, નહિ કહે તો તને મોગંદ છે.' હવે તે મંત્રીએ તેને કહ્યું કે, 'હે રાજ ભોગવર્મા ! જ્યાં મારો વધ થાય ત્યાં બાર વર્ષ લગી વરસાદ વરસતો નથી' તે સાંભળી કાર્યભારીઓની સાથે ભોગવર્માએ વિચાર કર્યો કે, 'તે કુદ રાજ આપણા દેશનો નાશ કરવા છાછે છે ? શું ત્યાં છૂપા વધ કરનાર નથી ? માટે આ મંત્રીને મારવો જ નહીં અને કામ પડે તો કસ્યાણ અર્થે આત્મહત્યાથી પણ તેના બચાવ કરવો.' એવા વિચાર કરી ભોગવર્માએ રક્ષક આપી, તુર્તાતુર્ત શિવવર્માને તે દેશમાંથી રવાના કરાવ્યો. એવી રીતે મંત્રી પોતાની શુદ્ધિથી જીવતો આવ્યો, અને બીજાથી તેની શુદ્ધિ થઈ.

ધર્મનું કોઈ વિપરીત પ્રજા થતું નથી એવી રીતે તારી પણ જ્યાં સૂધી શુદ્ધિ થશે, ત્યાં સૂધી મારે ઘેર ગહે. હે કાલ્યાણ ! એ ગળને પણ પસ્તાવો થશે. શકટાલના કહેવા પરથી તેનાં ધરમાં જ વખતની રાહ ભેટો છૂપી રીતે હું દિવસો ગાળવા લાગ્યો.

મિત્રદોહતું કથા !

હે કાલ્યાણ ! તે મોગનંદનો પુત્ર હિરણ્યકશિપુ એક દિવસે મુગધા કરવા વનમાં ગયો તો. ત્યાં ઘોડાના વેગથી એકનો છેટે નિકળી ગયો. અને તે સમયે હિવસ પણ આપમી થયો. ત્યાં તે રાત ગાળવા એક વૃક્ષ ઉપર ચડ્યો. તે વખતે સિંહથી બીધેલો એક રીંછ પણ તું ગડ ઉપર ચઢી આવ્યો. તેણે પોતાથી બીડતા રાજપુત્રને ભેઈ, મનુષ્યની ભાષાથી કહ્યું કે, 'તે, મારો મિત્ર છે, માટે ડર નહીં.' એવું કહી અભયના કાલ આવ્યો. રીંછના વચનપર વિશ્વાસ પામી રાજપુત્ર સુંઈ ગયો, અને રીંછ તો બચતો જ બેઠો તેટલામાં ચારા વાસ્તે નિવેશી સહે કહ્યું કે, 'હે રીંછ ! આ મનુષ્યને મારે માટે નીચો પટકા દે, એટલે હું જતો રહું.' ત્યારે રીંછે કહ્યું કે, 'અયે માંડાળ ! હું કદી પણ મિત્રના ધાત કરનાર નથી.' તેથી નિરાશ થઈ સિંહ પાછો ગયો. ત્યારે રીંછને સુવાનો અને રાજપુત્રને ભગવાનો વારો આવ્યો ત્યારે, ફરીથી સિંહે કહ્યું કે, 'હે મનુષ્ય ! આ રીંછને નીચે નાંખ. જો તું અને (આહાર માટે) નહિ આવે તો તને મારી

નાંખીશ.' તે સાંભળી પોતાના બચાવ માટે સિદ્ધને રાજ કરવા, મિત્રના વિશ્વાસથી મુખે મૂનેવારી તેણે હાથેયો માર્યો ! પણ તે પોતાના આયુષ્યના સેષથી અથવા તો પ્રારબ્ધના ભેરથી તરત ચોંટી ઉઠ્યો, અને હાથમાં ઝાડની ડાળ પકડી લટકી રહ્યો, પણ સિદ્ધને શિકાર થયો નહીં. રીંછી શાપ આપ્યો કે, 'હે મિત્રદોષી ! તું ગાડો બની જા.' ! એમ હિરણ્યગુપ્તને રીંછી શાપ આપ્યો અને તેનો અવધિ કરી રહ્યું કે, 'ત્યાં સુધી આ વાત પ્રસિદ્ધ થશે નહિ ત્યાં સુધી તું રહીશ.' પ્રભાતના તે રાજપુત્ર ઘેર આવી ગયો અર્ધ ગયો. તે જોઈ એકદમ યોગનદને થયો, અને બોલ્યો કે, 'જો આ વખતે વરસચિ જીવતો હોત તો આમ થવાનું સંધ્યુ કાળ જરૂર બાધુતે. અરે ! તેનો વધ કરાવવાની મારી ચપગતાને ધિક્કાર છે !' એવું ગમનું વડ સાંભળી, શકતાને વિચાર કર્યો કે, કાત્યાયનને જાહેર કરવાની આ સધિ ઠીક મળી છે, તે ન દેવી જોઈએ. હવે અભિમાની વરસચિ એની નોકરીમાં અડી રહેશે નહીં, અને રાજ મ વિશ્વાસ કરશે. એવું વિચારી રાજ પામેથી અલસવચન લઈ કહ્યું કે, 'હે રાજા ! તમે એકદમ મૂંઝી જો વરસચિ જીવતો છે.' ત્યારે યોગનદે કહ્યું કે, 'તરત તેને જ્યાં લાવ.' પછી શકતે હાં કરી યોગનદ પામે અને લઈ ગયો. ત્યાં તેવી સ્થિતિના રાજપુત્રને જોઈ મેં કહ્યું 'હે રાજા ! આ હિરણ્યગુપ્તે મિત્રદોષ કર્યો છે.' એમ મેં સરસ્વતીની કૃપાથી કહ્યું. પછી શાપ મુક્ત થયેલા તે રાજપુત્રે મારી સ્તુતિ કરી અને ગમનને પગી પૂછ્યું કે, 'એ વાત તો કેમ બાધી

લક્ષણથી અનુભાથી પ્રતિભાથી પડિતા તણી સમજો,

જોઈ રહ્યો છે, જોઈ દેવીનુ તિલકચિહ્ન હું સમજ્યો.

ત્યારે મેં રાજાને કહ્યું કે, 'હે રાજા ! પંડિતોની શુદ્ધિએ, લક્ષણથી, અનુભાથી અને પ્રતિભા સંધ્યુ જોઈ રહ્યો છે.' જેમ દેવીના તલ બાધ્યો તેમ મેં આ સંધ્યુ બાધ્યું છે. એવાં મ વચનથી તે મહારાજાને લાજ ઉપજી અને પસ્તાવો પેદા થયો. પગી સન્કારનો આ નહીં કરી, આજ ઉતરવાથી જ લાલ થયેા માનતો હું મારે ઘેર ગયો.

શીજ છે, તે જ વિદ્વાનોને ધન છે.

હું ઘેર ગયો કે તરત ધનાં, માણ્યો મારી પામે આક્રમ કરવા લાગ્યાં હું તે જો બેનાકો બની ગયો. તેટલામાં ઉપવર્ગે મારી પામે આવી કહ્યું કે, 'તને રાજાએ દેહાંત શિક્ષા દી છે એવું સાંભળી, પરમ પવિત્ર-અતિવ્રાજી પતિવ્રતા ઉપદેશા સતી અર્ધ જળી મુર્ધ અને તો માયાશુ માતાનું હૃદય રોકથી શટી ગયું.' તે સાંભળી પત્રના સપાટાથી ઉપચૂક ઉખરી પડે વૃક્ષની માફક, નવીન ઉપલ થયેલા ગ્રિયા અને જાનની મોકના વેગથી ચેતના વિનાનો થયો હું, તરત જમીનપર પડી ગયો—દાણુમાત્રમાં વિવાપનો રસ આખનાર હું બન્યો.

'શિવ બધુએના વિનાશથી ઉત્પન્ન થયેલો મોકરૂષી અર્ચિ કેને ન તપાવે ?' ત્યાં સુધી સંસાર છે ત્યાં સુધી આ જગતમાં એક અનિશ્ચિત નિશ્ચ છે, તો એ ધરિત્રની માયાને બાધી

છતાં કેમ મોહ પામે છે ! ઈર્વાદિક વચ્ચેનાથી. વર્ષે મને યથાયોગ્ય જોષ આપ્યો ત્યારે મહાકદાવતીએ મને ધીરજ આપી, પણ હુલ્લમાં વૈરાગ્ય આવવાથી સર્વ બંધનનો ત્યાગ કરી, શાંતિની સહાયતા લઈ તપોવનનો મેં આશ્રય કર્યો. કેટલાએક દિવસો ગયા પછી તે તપોવનમાં એક દિવસ અયોધ્યાથી એક બ્રાહ્મણ આવ્યો. તેને મેં યોગનંદના રાજ્યની ખબર પૂછી ત્યારે તેણે મને ઝાળખી દિલ્લગીરીની સાથે કહ્યું કે, નંદનો ઇત્તાંત સાંભળ—

ચાણુક્યની કથા.

તે નંદની પાસેથી તાંકે જતું થતાં, ઘણે કાળે, તે શકટાલને અવકાસ મળ્યો તેથી મુક્તિ કરી, યોગનંદના વધનો ઉપાય વિચારવા લાગ્યો. તેવામાં તેણે રસ્તે જમીન ખોદતા ચાણુક્ય નામના બ્રાહ્મણને જોયો. ત્યાં જઈ તેણે પૂછ્યું કે, ‘તું જમીન કેમ ખોદે છે ?’ તે બ્રાહ્મણે જવાબ આપ્યો કે, ‘આ દેશભેટી દર્ભનું રૂંધું કદાહું છું, કારણ કે તેણે માસ પગમાં ફાટ કર્યો છે.’ તે સાંભળી મંત્રી શકટાલના મનમાં આવ્યું કે, ‘આ બ્રાહ્મણ ઘણો કોપી અને કૂર નિશ્ચયવાળો છે—તે યોગનંદનો વધ કરવામાં કામ લાગશે.’ પછી તેનું નામ પૂછી કહ્યું કે, ‘હે બ્રહ્મતેજ ! નંદ રાજાને ત્યાં આજે ત્રયોદશાહનું શ્રાદ્ધ છે—તું તમને તેમાં નિમંત્રણ કરું છું. જો તમે આવશો તો એક લક્ષ સુવર્ણમુદ્રા મળશે અને તમે બીજા બધાની આગળ ઘેરો જમશો, માટે મારે ત્યાં ચાલો.’ એવું કહી શકટાલ ચાણુક્યને પોતાને ઘેર લેડી ગયો. શ્રાદ્ધને દિવસે રાજાને તે બ્રાહ્મણ દેખાડવામાં આવ્યો ત્યારે રાજાએ તેને કથુલ રાખ્યો. તે પછી તે ચાણુક્ય રાજાને ઘેર જઈ શ્રાદ્ધમાં ઉચ્ચ આસને બેઠો, અને સુબધુ નામનો બ્રાહ્મણ હોતો, તેણે પણ પોતાને ઉચ્ચ આસને બેસવાની ઇચ્છા કરી. તે વાતની શકટાલે નંદ રાજા પાસે જઈ વિનંતિ કરી. ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે, ‘ઉચ્ચાસને બેસવાને બીજા કોઈ યોગ્ય નથી, સુબધુને જ મુખ્યાસને બેસાડવાની ઇચ્છા.’ ત્યારે ચાણુક્ય પામે આવી ભયથી નમ્ર થઈ શકટાલે કહ્યું કે, ‘સુબધુને અગ્રાસને બેસાડવાની રાજાએ આજ્ઞા કરી છે, તેમાં મારો કરોઃ અપરાધ નથી.’ એવું સાંભળી ચાણુક્ય એમરે કોષામિત્રી બળતો હોય, તેમ પોતાની શિખા ધૂરી કરી તે જ સ્થળે ઝીલી લિપ્તા લીધી કે, ‘મારે સાત દિવસની અંદર અવસ્થા નંદનું નિકલન કરવું, ત્યાર પછી કોષ હિત થઈ શિખા બાંધવી !’ એવું કહેવાથી યોગનંદ કોષાયમાન થયો. તેવામાં ચાણુક્ય નાસી ગયો. ૧૦ શકટાલે ધૂપી રીતે પોતાને ઘેર રાખ્યો. ત્યાં તે જ મંત્રીએ, ગુપ્ત રીતે સઘળી સામગ્રી આપી, તેથી પાણુક્યે કોઈ એક સ્થળે જઈ, કૃપા સાધી તેને લીધે યોગનંદને દાહજ્વર આવ્યો અને સાતમો દિવસ આવ્યો કે, તે મરણ પામ્યો. તેના પુત્ર હિરણ્યકશનને પણ મારી. પૂર્વ નંદના નંદન (અનૈરજ) યંદ્યકશને શકટાલે રાજ્યવશી સ્વાધીન કરી, તેનું મંત્રીપદ્યું કરવાને આર્યના કરી, લુદ્ધિથી બૃહસ્પતિ પ્રમા ચાણુક્યને સ્થાપી, તે મંત્રી કૃતાર્થ થયો. યોગનંદના વૈરની પ્રતિક્રિયા માનતા શકટાલે કુત્તના શકટી વૈરાગ્ય પામી, મોટા વનવિશે પ્રવેશ કર્યો.*

* વિરામહત રચિત રાક્ષસકાસ નાટકમાં આવી તદન બંદા જ મંત્રીની વાતો છે પણ આટલું.

હે કાણુમૃતિ ! એવું તે બ્રાહ્મણના મુખથી સાભળી, 'આ સર્વ ગંધણ છે' એવું વિચારી તે અતિશય ખેદને પામ્યો છુ અને તે ખેદથી હું આ વિંધવાસિનીનાં દર્શન કરના આગ્યો છુ હે મિત્ર ! તે દેવીની કૃપા વડે તને જોઈ મને મારી જાતિ યાદ આવી ને દિવ્ય જ્ઞાન આપ થયુ. મેં તને મારી કથા પણ કહી, અને હવે મારા શાપનો ક્ષય થઈ ગયો છે દેહત્યાગ કરવાનો હું યત્ન કરીશ, અને તું તો હાથ જમાં સૂધી ત્રણ ભાપાનો ત્યાગ કરનાર શિષ્યયુક્ત ગુણાદય નામનો બ્રાહ્મણ આવે ત્યાં સૂધી, અહીં જ રહે તેને પણ મારી પેઠ દેવીએ શાપ આપ્યો છે. મા'પવાન નામનો મારો પદ્મપાતી જે ઉત્તમ ગણ્યુ હતો, તે મનુષ્યપણ પામેયો છે. તેને મહેશ્વરે કહેલી આ મહાકથા તારે કહેવી, તેથી તારા તથા તેના શાપનો છૂટકો થયો. એવી રીતે કાણુમૃતિને કહી, વરરશ્મિ દેહત્યાગ કરવા, પુણ્યકારી બ્રહ્મરશ્મિ નિશે જન્મ નિકળ્યો.

શાકરાશો મુનિની કથા.

હવે રસ્તામાં આવતાં આવતાં ગંગામાં શાક ખાનારા એક મુનિને તેણે જ્ઞેયા તેની સમક્ષ, તે અપિના હાથમાં દર્ભનો ધા લાગ્યો ત્યારે, તેના નિકળતા લોહીને, તે વરરશ્મિએ અહંકારની પરીક્ષાને માટે, કૌતુકથી, પોતાના પ્રભાવવડે, શાકના રસરૂપ કર્યું તે જોઈ હું સિદ્ધ છુ, એવો ગર્વ મુનિ પામી ગયા તે પછી ક્ષિપ્તહારશ્મિ વરરશ્મિએ તેને કહ્યુ કે, 'જાણવાની ઇચ્છાથી તમારું લોહી મેં શાકના રસરૂપ કર્યું, તો પણ હજી સૂધી, હે મુનિ, તમે અહંકાર તજ્યો નહીં જ્ઞાનમાર્ગ વિશે અહંકાર એ અતિક્રમ ન થઈ શકે એવો અવગ્રાહ છે, અને જ્ઞાન વિના સંકેડે મતથી પણ મોક્ષ થતો નથી જ, અને ક્ષય પામનારુ સ્વર્ગ મુમુક્ષુના ચિત્તને લોભાવતું પણ નથી માટે અહંકારનો ત્યાગ કરી, હે મુનિ, જ્ઞાન સપાદન કરવા યત્ન કરો' એવી રીતે મુનિને ઉપદેશ દઈ નમ્ર થયેલા તે મુનિએ સ્તુતિ કરાયેલ વરરશ્મિ, શાત મનવડે, બ્રહ્મરશ્મિ નિશે ગયો. ઘણી ભક્તિથી મનુષ્યભાવને છોડવાની ઇચ્છા કરતો વરરશ્મિ, શરણે જવા' એવો દેવીને શરણે ગયો, ત્યારે દેવીએ પણ પોતાની મૃત્તિ પ્રકટ કરી, દેહત્યાગને માટે અમિને ઉત્પન્ન કરનારી ધારણા તેને કહી.

ત્યાર પછી તે ધરણાથી શરીર બાળી, વરરશ્મિ પોતાની દિવ્ય ગતિને પામ્યો અને વિંધ્યા-દેવીમાં, કાણુમૃતિએ ગુણાદયના સમાગમમા ઉત્ક્રિષ્ટ થઈ, ત્યાં જ કેટલોક સમય વ્યતીત કર્યો.

ઈતિ શ્રી મહાકવિ સોમદેવ ભટ્ટ વિરચિત કથાસરિતસાગરમાં કથાપીઠ લંબકને
વિષે પાંચમો તરંગ સંપૂર્ણ.

* સરસ્વત, પ્રાકૃત જે તેની પોતાની દેશી ભાષા ગુણાદય આ ત્રણ ભાષા બહુતો હતો, તે ત્રણભાષી એકે ન બોલે એટલે મુખ્ય રહેતો એમ કહેતા હતા મુખ્ય રહેવાથી મનુષ્ય મરણ પામ્યા વિના રહે નહીં.

તરંગ ૬ દો.

ગુણાંકયની કથા.

તે પછી મનુષ્યના શરીરે વનમાં ફરતો માલ્યવાન ગણુ, કે જેનું ગુણાંકય એવું નામ છે, સાતવાહન રાજાનું સેવન કરી, તેની પાસે પ્રતિષ્ઠા કરવાથી સંસ્કૃત વચેરે ગણુ ભાષાઓના ત્યાગી દિલ્લગીર થઈ, વિધવાસિનીનાં દર્શન કરવા આવ્યો; અને દેવીની આરાધી, કાણુભૂતિને જઈ આવ્યો. ત્યાર પછી પોતાની જાતિનું સ્મરણ થવાથી તુરત તે જ્ઞાનવાન થયો. ત્રણે ભાષાથી વિદ્યારણુ પિશાચ ભાષાના આશ્રય કરી, કાણુભૂતિને પોતાનું નામ કહી તે બોલ્યો કે, ‘હે મિત્ર ગુણંદત* પાસેથી સાંભળેલી દિવ્ય કથા સત્વર તું મને કહે, કે જેથી તું અને હું—આપણુ બન્ને—શાપથી મુક્ત થઈશિ.’ તે સાંભળી રાજા થઈ નમન કરી કાણુભૂતિ તેને કહેવા લાગ્યો કે, ‘હે મનુ! કથા તો કહું છું; પણ મને એક મોટું આશ્ચર્ય થાય છે, કે તમે ત્રણ ભાષાના કેમ સાગ કર્યો? માટે તમારે પૂર્વ જન્મનું ચરિત્ર મને કૃપા કરી કહે.’ આ પ્રાર્થનાપરથી ગુણાંકયે કથા કહેવાનો આરંભ કર્યો.

પ્રાતઃકાળ દેશમાં સુપ્રતિષ્ઠિત નામે નગર છે. ત્યાં સેત્રમશમાં નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને વત્સ અને ગુલ્મક નામના બે કુમારો અને શ્રુતાર્થા નામની એક કુમારિકા હતી. કાળે કરી તેનાં પ્રાતઃપિતા ગુજરી ગયાં ત્યારે શ્રુતાર્થાનું પાલન તેના ભાઈઓએ કર્યું. અકસ્માત તે દેવના સગર્ભા થઈ. તે જોઈ બીજા પુરુષના અભાવથી, વત્સ અને ગુલ્મક બંન્નેનાં શંકા થઈ, ‘ત્યારે શ્રુતાર્થા તે ભાઈઓનાં મનની વાત જાણી ગઈ અને કહ્યું કે મારે મારાં સખથી ખોટી શંકા લાવવી નહિ. સાંભળો, હું તમને આ માટે ખરી હકીકત કહી બતાવું છું—

‘એક સમયે હું રનાન કરવા ગઈ હતી, ત્યાં નાગરાજ વાસુકિનો લનીજી કીર્તિમ્ભાભનો કુમાર છે તેણે મને દીડી, જે કામરેવના બાણથી દબાઈ ગયો. તેણે પોતાનો વંશ મને નામ કહી ગાંધર્વ વિધિથી મારી સાથે લગ્ન કરીપુ માટે આ ગર્ભ બ્રાહ્મણ જાતિને.’ એવાં બહેનના વચન સાંભળી વત્સ અને ગુલ્મકે કહ્યું કે, ‘એની શું ખાતરી?’ ત્યારે

* પાર્વતીના શાપથી ગુણંદત જ વરુણ—કાશ્યાપન થયો હતો, માટે તે જ નામથી એજાગ્રાને જાણુભૂતિ પણ કુરુરેનાં સુપ્રતિષ્ઠિત નામના કિંકરેનાં અવતાર છે આ બ્રાહ્મણ જુલો પ્રથમ તરંગ.

† પ્રતિજ્ઞાન, એ વિદ્વાન સાહેબના લખવા પ્રમાણે સાલિવાહન રાજની રાજધાની છે. એ ગોદા-રીના કીનારાપર આવેલું પૈકણ-ચંદ્રાવીર પૈકણ, શરીરોવોગીરાણી રાજ્યાની કહેવાય છે તે ગણુભવામાં આવે છે સાતવાહન તેને જ સાલિવાહન વિદ્વાન કહે છે પણ ડા રેસ્ટ લખે છે કે, અન્દહારવશના શ્રી-કૃષ્ણમાન રાજ એ પ્રતિજ્ઞાનપુરમાં સાલિવાહન વંશના પડી બાજવા પછી—130૬ ઈ સ. સુધી રાજ-રનો હતો, તે વંશના સમ્રાજા હતા.

એકાંતમાં શ્રુતાર્થાંજી તે નાગકુમાર કીર્તિસેનનું રમરણ કીધું, એટલે તરત તે આપ્યો અં-
વત્સ તથા શુદ્ધને કહ્યું કે, 'આ તમારી બહેન, સાંપથી પૃથ્વીપર આવેલી ઉત્તમ અપ્સ-
છે. તે મારી પત્ની થાય છે. અને તમે પણ સાંપથી જ પૃથ્વીમાં અવતર્યાં છો. તમારી બહેનને નિઃ-
પુત્રયશો, સાર બાદ આ અને તમે બન્ને સાંપથી મુક્ત થશો.' એનું કહી તે (નાગરાજ) અદ્વ-
યર્થ ગયો. તે પછી થોડા જ દિવસોમાં શ્રુતાર્થાંજી પુત્ર આપ્યો. હે મિત્ર કાણુમૂર્તિ ! તે જ હું છું
એમ જાણુ. મારા જન્મ વખતે 'આ શુભાદ્ય' નામનો બ્રાહ્મણ, ગણુને અવતાર છે, એવી આકા-
શવાણી થઈ હતી. તે પછી મારી માતા આ સાંપથી મુક્ત થયાં, અને કાળે કરી પરલોકવાસી થયાં
ને હું નિરાધાર થઈ ગયો. હવે શોક કરવો છોડી મારી બાત્યાવસ્થા છતાં, વ્યાઘ્રયથી વિદ્યા મેળવવા
હું દક્ષિણ દેશ વિશે ગયો. ત્યાં કાળે કરી સર્વ વિદ્યા ભણ્યો અને પ્રસિદ્ધ થઈ સ્વર્ણ
દેખાડવા, હું સ્વદેશમાં આવ્યો. ઘણે દિવસે મુખતિથિત નગરમાં હું સિંધુ સહિત પ્રવેશ કરતો
હતો, ત્યાં મેં એક અપૂર્વ રોશા જોઈ.

ત્યાં કાંઈ સ્થળે વેદીઆ બ્રાહ્મણો વિધિ પ્રમાણે સામવેદનું ગાન કરતા હતા અને
કાંઈ સ્થળે વેદના નિર્ધુપમાં બ્રાહ્મણોના વિવાહ આદરતા હતા. કાંઈ એક જગ્યાએ વળી જુના-
રીઆ જુનારીની સ્તુતિ કરતા કરતા કહેતા હતા કે, 'જે જુનારીની કળા જાણે છે, તેના હાથમાં
જાડાર છે.' વળી એક જગ્યાપર પરસ્પર વેપારની કળામાં નિપુણતા બતાવનારા વહિણીમાં
એક વહિણે કહ્યું કે, 'સંયમવાળો પુરુષ પૈસાથી પૈસા પેદા કરે છે એમાં શું આશ્ચર્ય ? પણ
મેં પહેલાં પૈસા વિના જ લક્ષ્મી એકઠી કરી હતી.'

ઉદરથી શ્રીમાન થયેલાની વાર્તા.

પ્રથમ હું મારી માતા પેટમાં હતો ત્યારે જ મારા પિતા પરલોકવાસી થયો. તે સમયે
માપી પિત્રાધ્યાયે મારી માની સંપત્તી મિશકત હરી લીધી, તેથી તે તેઓના ભયથી માર
પિતાના મિત્ર-કુમારદત્તને ઘેર, ગર્ભનું રક્ષણ કરવા સારુ, જઈ રહી. તે સાધ્વીની નિહતિનું
કારણ હું ત્યાં જન્મ્યો. તે પછી કષ્ટે કરી મારી માતાએ મને મોટો કર્યો. પાંચે કાંઈ નહિ
સોવાયી, ગરીબ સ્થિતિની મારી માતાએ ઉપાધ્યાયની પ્રાર્થના કરી, ક્રમે કરી મને લીપી અને
ગણિત-જ્ઞાન અપાવ્યું. એક વેળા મારી માએ કહ્યું કે, 'હે પુત્ર ! તું વાણીઆનો દોકરો છે
તો હવે વેપાર કર. આપણા નગરમાં વિરામિત્ર નામનો નગરસૌં છે તે કુલીન દરિદ્ર માણુ
સોનો માલરાખી દ્રવ્ય આપે છે. તો તું તેની પાંચે જ, ને વેપાર કરવાને કંઈ મામ. આ રીતનાં માનુશીનાં
વચન સાંભળી, તે નગરસૌની પાંચે હું ગયો. તે પણ તે દાણે કાંઈ વાણીઆના છોકરા ઉપર દોષ
કરી કહેતો હતો કે, 'આ જમીન ઉપર મુવેલો ઉદર પડ્યો છે, ! એનું વેચાણ કરીને પણ
દુશિખાર માણુસ પૈસા પ્રાપ્ત કરે છે; અને હે દુષ્ટ ! તને તો મેં ઘણી મોઢેરો આપી હતી,
તેની વૃદ્ધિ કરવી એ તો એક તરફ રહી, પણ તું તો મૂળ મુડી ગુમાવી બેઠો.' તે સાંભળી

સ્ત જ તે વિશાખિત્તને મેં કહ્યું કે, 'તમારી પાસેથી ભાડે હું આ ઉદર લઈ જાઉં છું. મેં તું કહી એ ઉદરને હાથમાં લઈ તેને ઝાળમાં ઘાલ્યો અને તે શેડને એક ખત લખી આપ્યું, તે તે પછી મેં રસ્તો પકડ્યો. તે વાણીઓ પણ હસવા લાગ્યા. મેં બે બોલા ચલાંના મૂલ્યથી એક વાણીઆને ખિલાડાના ખોરાક સારુ તે ઉદર વેચ્યો. પછી તે ચલાંના દાળીઆ કરી, એક પાણીનો ઘડો ભરી, શહેરની બહાર મેદાનમાં છાયા બેઈ બેઠો. ત્યાં થાકી આવેલા કઠિયારાઓને વિનય સહિત તે કીર્તણ જળ અને પેસા સેકસા ચલા આપવા લાગ્યો. ત્યારે અડકેક કઠિયારે પ્રીતિથી બબે લોકડાં મને આપ્યાં. બજારમાં કદામી દુકાને એ લોકડાં લઈ જઈ મેં વેચ્યાં. તે પછી વળી ચોડ પૈસાના દાળિયા લઈ, તેમ જ બીજે દિવસે પણ, કઠિયારાઓને આપી લોકડાં લઈ આપ્યાં. એવી રીતે દરરોજ કરી ધીમે ધીમે ઘણું મૂલ્ય મેળવી કઠિયારાઓ પાસેથી ત્રણ દિવસ સૂધી સધળાં લોકડાંની ખરીદી કરી. હવે વરસાદ વધારે પડવાથી લોકડાંનો ઉચ્છેદ થઈ ગયો, તેથી તે એકદમ મોંઘાં થઈ ગયાં ત્યારે, તે ચોડી કિંમતમાં લીધેલાં લોકડાંના સેકડો પૈસા મેં ઉપજાવ્યા. તેની ઉપજના પૈસાવડે મારી પોતાની કુશળતાથી એક બજાર બાંધ્યું અને વેપાર કરતાં કરતાં મોટો થયો છું. પછી સોનાનો ઉદર બનાવી મેં તે શ્રીમંત વિશાખિત્તને સોંપ્યો. તેથી (રાજ થઈ) તેણે પણ પોતાની કન્યા મને (લગ્નમાં) આપી. એ ઉપરથી જ લોકમાં હું મૂપક એ નામથી પ્રસિદ્ધિને પામ્યો છું. એવી રીતે નિર્ધન છતાં મેં પૈસા મેળવ્યા છે. તે સાંભળી ત્યાં (બેઠેલા) બીજા વાણિયાઓ સાનંદાશ્ચર્ય પામી ગયા.

॥ ધોર્ન વિગ્રીયતે કસ્માદમિતૌ ચિત્રકર્મેણા ॥

ચિત્ર વિચિત્ર કાર્યથી શુદ્ધિનો ચિતાર લિંત વિના પણ કેમ ન પડે ?

સામવેદ લાલુનારા બ્રાહ્મણની કથા.

કોઈ એક બીજે સ્થળે એક સામવેદી બ્રાહ્મણને દાનમાં 'જ' માસા સોનું મળ્યું હતું. તેને 'ઈ'લુઆ માણસે પડ્યો ચડી કહ્યું કે, 'વારો બ્રાહ્મણનો અવતાર છે તો તને બોજન તો કે જ, પણ આ સોનાથી નિપુણ થવા માટે લોકબ્યવહાર તારે શિખવો ન્નેધ્ય.' ત્યારે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, 'મને કોણ શિખવે ?' તે માણસે ઉત્તર આપ્યો કે, 'એક ચતુરિકા નામની વેસ્યા છે તે ઘેર જા.' 'ત્યાં જઈ હું શું કરું ?' એવું બ્રાહ્મણે કહ્યું, ત્યારે વિદ બોલ્યો કે, 'સોનું આપી તેને રાજ કરવા સામનો † પ્રયોગ કરજે.' એવું સાંભળી વેદ ગાનાર બ્રાહ્મણ, તરત ચતુરિકાને ઘેર ગયો. તે વેસ્યા સામી આવી આદર સકાર કરી તેને અંદર લઈ ગઈ અને તે બ્રાહ્મણ અંદર જઈને બેઠો. 'મને આજે આ સોનું લઈ લોકબ્યવહાર શિખવ,' એવું કહી તે બ્રાહ્મણે તેને સોનું

* અમેજમાં આઠ માસા છે. † મધુર વચનથી વિનય કરી તે વેસ્યાને રીક્ષવને, એવો અર્થ પણ નીકળે છે, અને બીજે અર્થે એવો નીકળે છે કે, સામવેદનો પ્રયોગ કરજે-એટલે સામવેદના મર્યાદા સારી રીતે ગઈ સંભળાવજે. આ વાક્ય કહેવાય છે.

આપ્યુ (એ જોઈ) ત્યાં જોઈના મોંજીમાં ખડખડ દસી પગાં તેડનાંમા જરા વિચાર કરી આવતો કાન સરખા હાથ કરીને, જડબુદ્ધિ બ્રાહ્મણ મોટેથી સામવેદનુ ગાન કરવા લાગ્યો, એથી ત્યાં તમારો જોવા ધનુષતા તકગાની ગંડળી ભેગી થઈ ગઈ સપગાઓએ કહ્યું કે, 'અહીં આજ કોઈ શિક્ષા આપ્યો છે, નહિતર આવોં ઝવર ક્યારીં હોય ?' ગાટે આના ગળામાં તરત અર્ધચંદ્ર આપો ત્યારે અર્ધચંદ્ર એ બાણ છે એવું માની, તરત સિરચ્છેદના સપથી 'હોમ' વ્યવહાર શાખી લીધે એમ પોકારતો તે બ્રાહ્મણ વેસ્થાના ધરમાંથી નાઠો અને જોયો તેને વેસ્થાને ઘેર મોંજીયા હરે તેની પામે ગયો અને પગી બધી હડપીત કડી સભળાવી ત્યારે તે વિદ્ર બોલ્યો કે, 'સામ એટ' પ્રેમનાં વચન બોલ્યાનું મેં તને મ્યું હતુ, ત્યાં વેદનું શું કામ હતુ'

॥ કિંવા ધારાધિભૂત હિ જાહ્ય વેદનંદે જને ॥

બેરાક વેદીઆ માણસોમા જડપણુ પરપરાથી આપ્યુ આનનુ જણાવ છે કે શું ? વેદિયા દોઢ કહેવાય છે તે ખરું છે. એ રીતે દસી તે વિદ્ર વેસ્થા પામે એવો અને તેને મ્યું કે, 'તે દ્વિપદ પશુનું સુવર્ણરૂપ ધાસ છોડી દે' ત્યારે હનતા હસતા તે વેસ્થાએ તેનું મોનું પાણુ આપ્યું તે લઈતે બ્રાહ્મણ પોતે તવે અવતાર આપ્યો એમ માનતો ઘેર ગયો.

એવા કૌતુકો ડમને ડમને જોતો જોતો હું ઇંદ્રના મહિમહિર સરખા રાજમહેવમા આવી પહોંચ્યો તે પછી શિખ્યાએ પ્રથમ મારી આવવાની ખગર રાજને આપી. પગી હું આદર સત્કાર સાથે રાજમહિરમા પેઠો ત્યાં શર્વવર્મા વગેરે મરભારીઓથી વિંદનારના દરબારમા, દેવોથી વિંદલાયેના ધન સરખા રત્ન જડિત સિંહાસને ઉપર આજ્ઞા થયેના સાતવાહન નામના રાજને મેં જોયો. ત્યાં રાજને અને કારભારીઓને આશીર્વાદ આપી હું આજ્ઞાને જોઠો, એટલે રાજએ મારો આદર સત્કાર કર્યો પછી શર્વવર્મા વગેરે પણ મારી પ્રશાસા કરવા લાગ્યા કે હે રાજન ! આપ, પૃથ્વીમા સર્વ વિદ્યાઓમા નિપુણ તથા પ્રસિદ્ધ છે. એથી જ આપનું મુણાકય એવું નામ યથાર્થ છે, ઇત્યાદિ મંત્રીઓના મુખથી સ્તુતિ સાભળી પ્રસન્ન થયેના રાજએ અને પહેરામણી આપી અને તરત મને મર્ચભારીની પલ્લી સોંપી

હવે હું રાજકાર્ય ચિંતવતો મુખેથી રહેવા લાગ્યો ત્યાં મેં ઉત્તમ કૃષીન કાતાનું પાણિમહશ્ય કયું અને પછી શિખ્યાને લલુનવા લાગ્યો એક દિવસ યથેચ્છ કૌતુક જોતો ગોદાવરીને તરે હું શરતો હતો, ત્યાં એ મેં દેવીકૃતિ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ ઉદ્યાન જોયું જમીન ઉપર રેનેના નવન વન સરખા અતિ રમણીય તે જગીયાને જોઈ, ત્યાંના માળીને મેં તેની ઉપરિતનું મારણ પૂછ્યું તેણે મને મ્યું કે, 'જો વૃદ્ધો પામેથી સાભળવામા આપ્યું છે, તે મારણ હું તમને કહું છું'

દેવીકૃતિ ઉદ્યાનની કથા.

૩૫૦ નિરાકાર તથા નૈમિત્તિક એવો એક વાક્યજ્ઞ આપ્યો હતો. તેણે આ નિર્ણય આપ્યો અને તેના

* હિંદુસ્તાનમા એને દેવદાનિયા કહે છે અંગુડો ને તર્જની આગળ બે પહેલા કરી ઘીર્જી જેવી આકૃતિ કરતો, અર્ધાન ગર્જનપર હાથ મૂકી ધ કે મારી હાડી મૂકવા.

અરે એક દેવમંદિર બનાવ્યું છે. તે પછી અહીં કોતુહલી સર્વે આકાશો મળ્યા હતા. તે સધળા-
ઓએ આગ્રહ કરી તે આશ્વજીને પોતાનો ઇર્તાત પૂછ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે:-

નર્મદા નદીના કિનારાપર **ભરુચ** નામનો દેશ છે, તેમાં હું જન્મ્યો છું. ત્યાં હું ઘણો
દરિદ્ર અને પ્રમાની હતો, તેથી મને કોઈ બિદ્ય જાણ આપતું હતું નહિ. પછી એકથી ઘર ત્યાજી
જીવવામાં પણ વિરક્ત થઈ, તીર્થગમન કરી, વિશ્વનાથસિનીનાં દર્શન કરવા હું ગયો. ત્યાં તે દેવીનાં
દર્શન કરી મેં એવો પ્રિયાર કથો કે, લોકો પશુનું અગ્નિ-ગન કરી વરદાન દેનારી આ દેવીને પ્રસન્ન
કરે છે તો હું આ પશુ સરખા મૂર્ખ આત્માને હાલું અને દેવીને ઉપહાર કરું. એવો નિશ્ચય કરી
માથું કાપવા મેં સજ્જ થઈ કહ્યું. તે જણે પ્રસન્ન થઈ દેવીએ પોતે મને કહ્યું કે 'હે પુત્ર ! તું
નિહ છે. આત્મહત્યા નહિ કર, મારી પાસે રહે,' એવું દેવીનું વરદાન મળવાથી હું વિચિત્ર થયો. તે
દિવસથી મારી કુમા તથા તૃપા નાથ પામી ગઈ છે. હવે હું ત્યાં રહ્યો, તેવામાં એક સમયે દેવીએ
આજ્ઞા કરી કે, 'હે પુત્ર ! તું પ્રતિષ્ઠાન નગરમાં જઈ ઉત્તમ બાજની રચના કર.' એવું કહી
તેણે જ મને દિગ્વિખાન આપ્યું, તેથી હું અહીં આવ્યો છું અને તેના પ્રતાપથી આ મનોહર
બગીચો બનાવ્યો છે. તમારે એની રક્ષા કરવી, એવું કહી તે અદૃશ્ય થઈ ગયો.

એવી રીતે હે પ્રભુ ! પૂર્વે દેવીએ આ બાગ બનાવેલો છે.

એમ તે બાગી પાસેથી તે બુભાગ ઉપર દેવીના અનુગ્રહ સાંભળી, વિરમય સહિત
હું ઘેર ગયો.

એવા ગુણાદયનાં વચન સાંભળી કાણજીતિ બોલ્યો કે:-'એ રામનું સાતવાહન એવું
નામ કેમ પડ્યું હશે?' ત્યારે ગુણાદયે કહ્યું કે:-'એ સખી વાર્તા હું તને કહું છું તે તું ખ્યાન
પૂરક સાંભળ.'

સાતવાહન રામની કથા.

મોટા પરાક્રમવાળો દીપકર્ણી નામે એક રાજા હતો. તેને પ્રાણીથી પણ અધિક
શક્તિમતી નામની રાણી હતી એક દિવસ રાત્રિના અંતમાં આંત થઈ જવાથી તે બાગમાં
જ સૂતી હતી ત્યાં તેને સર્પે ડસી, તેથી તે મરણ પામી. ત્યારે તેમાં જ જેનું ચિત્ત
રહેલું છે, એવા રાજાએ પોતાને પુત્ર નહીં છતાં અધ્યયર્થે વ્રત ચલાવ્યું હતું તે પછી એક
દિવસ રાજ્યને લાલક પુત્ર નહીં હોવાને લીધે દુઃખી થયેલા રાજાને સ્વપ્નમાં શંકરે આજ્ઞા
કરી કે, 'જંગલમાં સિંહ ઉપર બેઠેલા કુમારને તું જીવે, એટલે તેને લઈતું દેર જજે. તે તારો
પુત્ર થશે.' તુરત તે રાજા જાગ્યો અને સ્વપ્નને યાદ કરી પ્રસન્ન થયો. એક દિવસે તે મૃગ-
યાના શોખથી જંગલમાં દૂર નીકળી ગયો. ત્યાં તે રાજાએ બપોર વખતે પદ્ય સરોવરને
કિનારે સૂર્ય સરખા તેજસ્વી સિંહ ઉપર બેઠેલા કુમારને નિહાળ્યો હવે રાજાએ સ્વપ્નની
વાતને યાદ કરી, બાળકને ઉતારી જળા પીવાની ધમ્મજવાળા તે સિંહને એક બાણથી માર્યો

• બહુ નામથી જે રાહરે જાળખાય છે તે. આત્મપાસનો પ્રદેશ બહુકાંચ અથવા બહુકાંચ પહેલાં
કહેવાનો હતો.

જ્યારે તે સિંહ પોતાનું શરીર લાગ કરી તરત પુરુષ બની ગયો. 'અરે આ તે શું કહેણાઈ !' એમ રાજાએ પૂછ્યું ત્યારે તે (સિંહ-નર) બોલ્યો કે:-

હે રાજા ! હું કુબેરનો મિત્ર સાત નામે યજ્ઞ છું. મેં પ્રથમ ગંગામાં સ્નાન કરતી એક ઋષિકન્યાને જોઈ-તે મને જોઈ કામદેવથી વ્યાકુળ થઈ અને હું પણ વ્યાકુળ થયો. પછી ગાંધર્વવિદ્યાદના વિધિથી તેની સાથે મેં લગ્ન કરીધું. તે વાત તેના સગાં સબંધીના બહુ વામાં આવી, તેથી તેને અને મને ક્રોધથી શાપ દીધા કે, 'તમે બન્ને પાપી સ્વેચ્છાચાર કરનારાં સિંહ સિંહણુ થજો.' મુનિઓએ પુત્રજન્મપર્યંત તે મુનિકન્યાના શાપનો અવધિ કર્યો હતો; અને મને તમારે 'પાણુ વાગવાસુધી' શાપનો અવધિ હતો. ને પછી કાલે કરી અમે બેઉ સિંહનું જોડું થયાં. તે સિંહણુ ગર્ભિણી થઈ. તેને બચ્ચું અવતરતાં તે મરણ પામી, ત્યારે આ બાળકને મેં બીજું સિંહણું દૂધ પાઈ ઉછેર્યો છે અને આજ તમારા બાણુના પ્રદારથી હું શાપમુક્ત થયો છું. હવે મહાભગવાન આ પુત્ર તમને આપું છું તે તમે લ્યો. આ વાત પૂર્વે તે જ મુનિઓએ કહી છે, એવું કહી તે સાત નામનો યજ્ઞ અદક્ષ થઈ ગયો. ત્યારે તે રાજા તે બાળકને લઈ ઘેર આવ્યો. જે કારણથી તેને સાતે ઉપાડયો, તેથી તેનું સાતવાહન નામ પાડ્યું. વખત જતાં તેને રાત્યાભિષેક કર્યો તે પછી તે દીપકર્ણી રાજા પૈરાવ્યથી વનમાં ગયો, ત્યારબાદ તે સાતવાહન રાજા ચ-કવર્તી થયો.

એવી રીતે કાણુશ્વતિના પૂછવા ઉપરથી વચમાં (આડ) કથા કહી, આલતા પ્રસંગ સ્મરણ કરી ગુણાદ્ય શરીથી બોલ્યો કે, એક દિવસ વસંત સમયના ઉત્સવમાં તે સાત વાહન રાજા દેવીએ બનાવેલા બાગમાં બેઠો હતો. સાં ઇન્દ્ર જેમ નંદનવનમાં વિહાર કરે છે તે વિહાર કરતો રાજા, રાણીઓ સહિત જળદીપ કરવા સારુ વાવનાં પાણીમાં ઉતર્યો. જ હાથ વડે પાણીની છાલકો મારી રાણીઓને તે ભીંજવા લાગ્યો, ત્યારે હાથણીએ એમ હાથી ઉપર પાણી છાટે તેમ રાણીઓ પણ રાજાપર પાણી છાંટવા લાગી. આંખ માંનું અંજન ધોવાઈ જવાથી રક્ત નેત્રવાગી અને ચોંટી ગયેલાં વસ્ત્રોથી તેના અંગો ખુલ્લ દેખાય છે એવી અંગનાઓને જોઈ રાજાનું મન વિહવળ થઈ ગયું. જેમ વાયુ વનમાં રહેઈ લતાઓને પત્ર પુષ્પ વિનાની કરી મૂકે તેમ તે રાજાએ જળમાં ગેહલી પ્રિયાઓને તિલક તથા આભરણુ સંહિત કરી દીધી. સ્તનના લારથી કાવર થયેલી શિરીના પુષ્પ સરખા ક્રેમળ અંગવાળી રમતી રાણી ગમરાઈ ગઈ. ત્યારે પાણી છાંટતા રાજાને લેણું હતું કે, 'હેનાય ! મને મોદકે* કરીને પ્રદાર કરો.' તે સાંજની રાત્રીએ તરત ધણા મોદક મંગાવ્યા ત્યારે દસી પડી રાણીઓએ

* 'મોદકે કરી પ્રદાર કરો' એ વાચ્યમાં વાચ્યજ્ઞ છે, કલજ્ઞ આ વક્ત્રી રાજાએ મોદક એમ ચાલે છે, તેમ જ આ એટલે નદિ અને ઉત્તર એટલે પશ્ચીમ, પાળીથી મને પ્રદાર કરો નદી એવું રાજાનું બોલવું ન સમજ મોદક એટલે લાડુઓથી મને પ્રદાર કરો, એટલે દસીની આફક લાડુથી સ્ત્રીએ, એમ રાજાએ સમજાવવાથી મંત્રી વગેરેને કહી લાડુ મંગાવ્યા.

રીથી તેને કહ્યું, 'હે નાથજી ! જરા વિચાર કરો. આ જાળના મધ્યમાં મોઢકનો શો ખપ
 ૧ ? તમે મને ઉઠક (પાણી)થી છાટા નહીં, એવું મેં તમને કહ્યું છે; પણ તમે તો મા,
 જળ અને ઉઠક રાખ્દની સંધિ માત્ર પણ જાણતા નથી; તેમ પ્રકરણ પણ જાણતા નથી.
 શરૂ, તમે આવા મૂર્ખ કેમ છો?' એવી રીતે રાખ્દશાસ્ત્ર જાણનારી રાણીએ રાજાની ઠાંસી
 કરી. તે સાંભળી સઘળો પરિવાર હસવા લાગ્યો. રાજા થયો જ લાજથી રસમાર્ષ ગયો.
 તે ક્ષણે જગદ્ગુણો ત્યાગ કરી ગર્વ સહિત ઘર્ષ અપમાન પામેલો સરમોદિ ઘર્ષ, રાજા પો-
 તાના મહેલમાં આવ્યો. પછી ચિંતાપરાવણ ઘર્ષ આહારાદિકનો તેણે ત્યાગ કર્યો અને ચિત્રમાં
 આયોગેશ પૂતળાની માફક પૂજ્યા છતાં મૂકઅવસ્થા ગ્રહણ કરી. 'કંતિ પડિતાઈ આવે નહિ તો
 મરણ થાયત સારું, એવો વિચાર કરતો તે પચારીમાં પડેલો સંતાપ પામવા લાગ્યો. એકાએક
 રાજાની એવી અવસ્થા જોઈ આતે શું, એમ સર્વ પરિજન સંભ્રાંત ઘર્ષ ગયો. તે પછી
 મેં તથા શર્વવર્માએ ક્રમે કરી તે બાળત જણી, એટલામાં તે દિવસ પૂરો થયો. આ વ-
 ખતે રાજા સ્વસ્થ નથી, એવું વિચારી તે ક્ષણે અમે બેઠિયે રાજહંસ નામના રાજાના
 એટને ખોલાયો. રાજાના શરીરની ખબર પૂજવા ઉપરથી તેણે કહ્યું કે, 'આવી રીતે
 પહેલાં કોઈ દિવસ રાજાને ઉઠાસીને મેં જોયેલો નથી. બીજી રાણીઆ કોષથી કહે છે કે
 (વજ્રહસ્તિ રાજાની પુત્રીએ (અર્થાત્ રાણીએ) ખોટી પંડિતાઈથી રાજાને દર્પભંગ કરેલો છે.'
 એવું રાજાના એટ પાસેથી સાંભળી સંસપથી શર્વવર્માની સાથે હું કમ્બલે મને વિચારવા
 લાગ્યો કે, રાજાને જો આધિ હોય તો વૈદ્યને ખોલાવીએ અને જો આધિ હોય તો તેનું કારણ
 દેખાવું નથી. આ નિષ્કટક રાજ્યમાં એનો કોઈ શત્રુ પણ નથી અને પ્રજા પણ સઘળી
 રાજાપર પ્રસન્ન છે; તેમ કોઈ નુકશાન પણ થયું હોય એમ જણાવું નથી. તેમ છતાં રાજાને
 એકાએક આવો ખેદ થવાનું શું કારણ હશે? એમ હું વિચારવા લાગ્યો સારે શુદ્ધિમાન
 શર્વવર્મા બોલ્યો કે, "હું એમ જાણું છું કે, આ રાજાનો કોષ મૂર્ખપણાના અનુતાપથી
 છે. 'હું મૂર્ખ છું, તથા હમેશાં એવી ધ્વજ કરે છે કે હું પંડિત થાઉં તો સારું' આ તેનો
 અભિપ્રાય મેં પહેલાંથી જ જાણેલો છે અને રાણીએ તેનો દર્પભંગ આ પ્રમાણે કર્યો છે, એવું
 મેં તેનું કારણ પણ જાણ્યું છે." એમ પરસ્પર વિચાર કરી તે રાત્રિ વીત્યા પછી બીજો
 દિવસ પ્રભાતે અમે રાજાના અંતર્ગૃહ વિષે કોઈને સાથે રાખ્યાવિના ગયા. પ્રથમ હું ઘણી
 મહેનતવાળા ગયા અને મારી પાછમ ધીમે ધીમે શર્વવર્મા પણ આવ્યો. નજીક બેસી મેં
 રાજાને વિનંતિ કરી કે, 'હે રાજા ! નિષ્કારણ આપ દિલ્લગીર કેમ ગયા છો?' તે સાંભળ્યા
 છતાં પણ સતતનહર કાંઈ બોલ્યો નહીં. ત્યારે શર્વવર્માએ ગદ્ગદ વાક્ય કહ્યું કે, 'હે મહા-
 રાજા ! આપે મને પ્રથમ કહ્યું હતું અને મેં ક્યારે સાંભળ્યું પણ છે, તેથી આજે રાત્રે
 મેં સ્વપ્નપ્રાણવક કયો. તે પછી સ્વપ્નમાં આકાશમાંથી પડેલું કમળ દીઠું. તેને કોઈ દિવ્ય
 કુમારે ખીસ્યું. તેમાંથી સ્વેતસ્વનાળી કોઈ દિવ્ય સ્ત્રી નિકળી. મહારાજા ! તે તરત જ
 તમારા મુખમાં પેસી ગઈ. એટલું જોયા પછી હું જાગી ઉઠ્યો, અને હું એમ માનું
 છું કે, એ સ્ત્રી તે સાક્ષાત્ સરસ્વતી આપના મુખમાં પેડી હશે, એમાં સંદેહ નહિ.

એવી રીતે શર્વવર્માએ સ્વપ્નની વાત કહી કે, તરત ઝોન્યનો ત્યાગ કરી સાતવાહને મને કહ્યું કે, 'પુષ્કળ પ્રથમે પુરપ સંસ્કૃત શીખે તો કેટલા વખતમાં તે પંડિત થાય, એ મને કહે. પંડિતાર્થ વિના આ લક્ષ્મી મને મળતી નથી. લાકડાંની પુતળીને અર્ચકાર પહેગાળ્યા હોય તે જેમ શોભતા નથી તેમ મૂર્ખને વૈભવનું શું પ્રયોજન છે?' ત્યારે મેં ઉત્તર આપ્યો કે, 'હે રાજન્! મનુષ્યો બાર વર્ષ ત્રમ કરવાથી સર્વ વિદ્યાના મુખ-રૂપ વ્યાકરણને જાણી શકે છે.' પરંતુ હે રાજન્! તે વ્યાકરણ હું તમને છ વર્ષમાં શીખવીશ' એ સાંભળી શર્વવર્મા ઈર્ષ્યાથી બોલ્યો કે, 'સ્નેહી માણસ એટલા બધા સ્વિસ સૂધી ક્લેશ કેમ બોલે? નહિ નહિ મહારાજ! હું આપને એ ૧૪ માસમાં શીખવીશ.' એ અસંભવિત વાત સાંભળી કેંધથી મેં તેને કહ્યું કે, 'જે તું ૧૪ માસની અંદર રાજને વ્યાકરણ શીખવી શકે તો સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને દેશી બાષા એ ત્રણ બાષા, જે મનુષ્યોમાં બોલાય છે, તેનાં હું ત્યાગ કરું.' ત્યારે શર્વવર્મા બોલ્યો કે, 'જે હું ૧૪ માસની અંદર શીખવી નહીં શકું તો 'બાર વર્ષ સુધી તારી પાદુશ મથા ઉપર ઉપાકુ,' એવું બોલી તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. સાર પછી હું પણ દેર ગયો. રાજાએ બેઠે પ્રકારે સિદ્ધિ માન્ય કરી. મન વિષે ધારણા રાખી તથા આ પ્રતિજ્ઞા પાર પાડવી મુશ્કેલ છે, એવું ધારી પસ્તાવાથી વ્યાકુળ થયેલા શર્વવર્માએ તે સઘળું પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું. ત્યારે દુષ્પિત થયેલી તેની સ્ત્રીએ કહ્યું કે, 'હે નાય! આ તમારા સંકટમાં કાર્તિકેય સ્વામી વિના અન્ય કોઈ આવા સંકટમાં સહાય કરે એમ નથી, આટે તેની પાસે જાઓ.' પોતાની સ્ત્રીની આ રીતની વાત સાંભળી એમ જ કરું, એવો નિશ્ચય કરી, રાત્રિના પાછલા પહેરમાં, આદાર છોડી દઈ, શર્વવર્મા તે દેવની ઉપાસના આટે સિધાવ્યો. એ વાત ચારનાં મ્હેથી સાંભળી સવારે મેં રાજાને કહ્યું, 'ને રાજા પણ હવે શું થશે, એનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એટલામાં તેના હિતકારી સિંહગ્રામ નામનો રાજપુત બોલ્યો કે, 'મહારાજ! બ્યારે આપ વિદ્યા બાબત દિલગીર થયા હતા ત્યારે મને ધણો વૈરાગ્ય આવ્યો હતો, તેથી તમારું કલ્યાણ કરવા નિમિત્તે આ નગરથી બાહરે જઈ ચંડિકાની પાસે મારું માથું કાપવા તૈયાર થયો. તત્સમે, 'એમ નહીં કર, રાજાની ઈચ્છા પૂરી પડશે,' એવી રીતે આકાશ વાણીએ મને મના કરી છે. તેથી હું એમ માનું છું કે, આપનાં કાર્યની સિદ્ધિ થશે.' એવું કહી તરત રાજાની રજા લઈ શર્વવર્માની પાછળ સિંહગ્રામે જો પ્રણામી મોકલ્યા. શર્વવર્મા કેવળ વાણું લાક્ષણ કરતો, મૌન રાખી નિશ્ચયપૂર્વક કાર્તિકેયના દેવળ પાસે આવી પહોંચ્યો હતો. ત્યાં થરીતની રજા રાખ્યા સિવાય તપ કરવાથી પ્રસન્ન થયેલા કાર્તિકેય સ્વામીએ મનપ્રાપ્તિ કૃપા કરી. ત્યારે રાજા પાસે સિંહગ્રામના મોકમેલા બે પ્રણામીએ આવી શર્વવર્માનો ઉદય થયો એવું કહ્યું, ત્યારે વરસાંદને જોઈ જેમ હસને એદ થાય તથા ચાતકને હર્ષ થાય, તેમ એ વર્તમાન સાંભળી

મને ખેદ થયો અને રાગને આનંદ થયો. હવે કાર્તિકેય સ્વામી પાસેથી સિદ્ધિ પામેલા શર્વવર્માએ તપ કરવાથી પ્રાપ્ત થએલી સર્વ વિદ્યા રાગને આપી, અને તે વિદ્યાઓ સાતવાહન રાગને તુરત આવડી ગઈ.

દોહરો.

પ્રભુ તણી કરજી કહો, શું ન કરે તંકાલ ?

મરખ ને પંડિત વળી, ગરીબ ને ભૂખાળ.

હવે રાગને સર્વ વિદ્યાઓનો લાભ થયો, એવું સાંભળી ખુશી થયેલા આખા દેશમાં પરમાનંદ વ્યાપ્યો. આ સમયે દરેક ઘેર ચડાવેલી પતાકાઓ પવનથી ઉડવાને લીધે મૃત્યુ કરતી હોયતી શું તેથી જાણ્યાર્થે આ ગુરુરાજ છે, એમ માની સાતવાહન રાગને શર્વવર્માને રાગને યોગ્ય રતોના સમહૃદથી સત્કાર કર્યો અને નર્મદા નદીના નિકટ તટપર વસેલા બરદૃષ્ટ નામના દેશને સ્વામી કર્યો.

જેણે પ્રથમ પ્રણિધિના મુદ્દાથી કાર્તિકેયના વરમાનની પ્રાપ્તિ સાંભળી હતી, તે સિંહચુ-મને રાગને લક્ષ્મીથી સતોષી પોતા સરખો કર્યો, અને વિદ્યાની પ્રાપ્તિના કારણરૂપ વિષ્ણુશક્તિની પુત્રી, -રાણીને પોતે હાથી અભિષેક કરી, સર્વ રાણીઓની ઉપર પ્રીતિથી પદરાણીનું પદ આપ્યું.

હતિ શ્રી મહાકવિ શ્રીસોમદેવ બદ્ધ વિરચિત કથાસરિતસાગરમાં

કથાપીઠ લંબકને વિષે છઠ્ઠો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ૭ મો.

કાતંત્ર કાલાપક વ્યાકરણની ઉત્પત્તિ.

(ગુણાદ્ય યોગ્યો કે) તે પછી મૌન રાખી હું રાગ પાસે આવ્યો; ત્યાં એક બ્રાહ્મણે સ્વરચિત શ્લોક કહ્યો. તે શ્લોક રાગને સારી રીતે સંસ્કૃત વાણીથી પાછો કહી સંભળાવ્યો. તે જોઈ ત્યાં બેઠેલાં સઘળાં માણસો પ્રસન્ન થયાં. તે પછી વિનય સહિત રાગને શર્વવર્માને કહ્યું કે, 'તું પોતે કહે કે તારી ઉપર કાર્તિકેય કેમ કૃપા કરી ?' તે સાંભળી શર્વવર્મા બોલ્યો કે—

અહીંથી હું આહાર તથા મૌન ધારણ કરી આવ્યો. તે પછી માર્ગે ચોડે બાકી રહ્યો, તેટલામાં થાકી તીવ્ર તપથી દુર્બળ થએલો હું જોલાન ચર્ધ જમીનપર પડી ગયો. એટલે 'હે પુત્ર ! ઉઠ, સઘળું તને પ્રાપ્ત થયો,' એવી રીતે હાથમાં સાંગ લીધેલા એક પુરુષે તે વખતે

મને કહ્યું, એમ હું જાણું છું. એથી હું અમૃતની વૃદ્ધિથી સિંચાએલો હોઉં, તેમ તે ક્ષણે જાગૃત થયો, અને જૂન તરસ રહિત ધર્મસ્વસ્થ સરખો બન્યો. પછી જ્યારે અતિભક્તિથી દેવની પાસે આવી ન્હાઈ ઉત્સુક મનથી તેના ગર્ભગૃહમાં પેઠા, ત્યાં અદર કાર્તિકેયે મને દર્શન આપ્યાં, તેથી મારા મુખમાં રૂપવતી સરસ્વતી પેડી. એ વખતે સાક્ષાત્ કાર્તિકેયે ૭ મુખોથી સિદ્ધો વર્ણ: સમામ્નાય * એવું સૂત્ર કહ્યું. તે સાંભળીને જ મનુષ્ય જાતિની સુવલ અપજાતાથી તે પંડીનાં સૂત્રનો તર્ક કરી મેં પોતે જ ગોઠવી કલાં; સારે દેવે મને કહ્યું કે 'જન તં પે' કહ્યું ન હતે તો આ શાસ્ત્ર પાણિનીય વ્યાકરણ શાસ્ત્રને હકાવે તેવું થતે હવે તો સ્વસ્થત પણાથી આનું નામ કાતવ્ય એવું પડ્યું, તથા મારા વાહનના કલાપના નામથી કાલાપ એવું પણ નામ થયું,' એવું કહી તે નવીન લઘુ રાજ્યાશ્રયનો પ્રકાશ કરી, સાક્ષાત્ તે દે પ્રીતી મને કહ્યું કે, 'તારો તે રાજ્ય પણ પૂર્વ જન્મમાં ભરદ્વાજ મુનિનો શિષ્ય કૃષ્ણ એ નામે મહા તપસ્વી ઋષિ હતો સમાન ઇચ્છાવાળી એક મુનિકન્યાને જોઈને તે એકદમ કાર દેવના બાણના પ્રહારવડે રસિકપણને આધીન થયો. એથી મુનિઓએ તેને શાપ દીધો, અ તેથી એ અહીં જન્મેલો છે, અને તે મુનિની કન્યા પણ અવતરીને તેની જ રાણી થઈ છે એવી રીતે એ સાતવાહન રાજ્ય ઋષિનો અવતાર છે. તે જ્યારે તને જોશે ત્યાં તારી ઇચ્છાથી સર્વ વિદ્યા બધી જશે કેમકે જન્માતરથી મેળવેલા, મોટા અગ્રજોથી સિદ્ધિ એને મહણ કરનારા ઉત્તમ અર્થો મહાભાઓને કપેરા વિના જ પ્રાપ્ત થાય છે,' એવું કહી તે દે અદ્વૈત થઈ ગયા. પછીહું દેવમંદિરમાંથી બાહર નિકળ્યો ત્યાં પુનરી પચાઓએ મને ચોખ આપ્યા. તે પછી હું અહીં આવ્યો છું. હે રાજા! રસ્તામાં એ ચોખા હું દરેજ ખાતો ખાતે આવતો હતો, તો પણ આશ્ચર્ય છે કે, તેતેટલા નેતેટલા જ રચા છે. એવો પોતાનો જતાંત કઈ શર્વવર્મા અજોડ રહ્યો. ત્યાં સાતવાહન રાજ્ય પ્રસન્ન થઈસ્નાન માટે ઉઠ્યો.

તે પછી મૌન ધારણ કરવાથી વ્યવહારથી ખાતવ થયેલો હું, રાજ્ય પામેથી પ્રધામ કરીને પરાણે રજા લઈએ શિષ્યની સાથે તે નગરની બહાર નિકળી તપ કરવાના નિશ્ચયથી વિંધ્યાવાસિનીનાં દર્શન કરવા આવ્યો. તે પંડી તે જ દેવીએ સ્વમમાં મને આજ્ઞા કરવાથી તને મળવા આ ભયકર વિંધ્યાટપીમાં આવ્યો છું. સિન્ધનાં વચનથી દેવચોગે કોઈ સયવારો મળ્યો ત્સરે અહીં આવ્યો હતો. ત્યાં આ ધણા પિતાએ જોયા. એઓનું પરસ્પર બોલવું દૂરથી સાંભળી, મૌન છોડવાના કારણરૂપ આ પિતાય લાગા હું શીખ્યો છું. એ લાગા શીખી, તને ઉજ્જવ

* આ બાકાત પૂર્વ જન્મમાં દમસ્કા ચાડે ■ સર્વવર્મા કાર્તિકેયે ને સૂત્રો કલાં છે તે તેમાં મૂળ તરીકે કાળક કાળાં છે એનાપર જનિ દુર્ગાસિદ્ધે ન્હી છે ને વિશેષ રીતે તિરોચંદાસ મંદિરને કાળા છે. વાસ્તવ્યે એપર મંદિર જનુ લખ્યા ■ ને શીષ્યનિર્મલે શિષ્યની કાળા છે વળી ગોપીનાથ, કુચચંદ્ર ને વિસ્તેષદે ખનુ રીત કાળા છે

† કલાપ એવું નામ મધુરની પુછીનું છે અને મધુર એ સ્વામી કાર્તિકેયનું વાદન છે

પિતીમાં ગયેલા સાંભળી, તું આવ્યો ત્યાં સૂધી મેં તારી રાહ જોઈ. તને જોઈ ચોથી* જૂત લાપાથી સ્વાગત કરી, મને જાતિ પાદ આવી. આ મારા જન્મનો વૃત્તાંત છે.

ગુણાદયે એવું કહ્યા પછી કાણુભૂતિ બોલ્યો કે, આજ રાત્રે તારા આવવાની ખબર મને મ થઈ, તે સાંભળ:-

ભૂતિવર્મા નામનો દિવ્ય દક્ષિણેશ્વર રાક્ષસ મારો મિત્ર છે. ઉજ્જવિતીના આગમાં તેને યેર હું ગયો હતો, ત્યાં મેં તેના શાપનો અંત પૂછવાથી તેણે કહ્યું કે, દિવસમાં અમારો પ્રતાપ હોતો નથી, પણ રાત્રિમાં તને તે વાત કહીશ, ત્યારે તે કહેવું સ્વીકારી હું ત્યાં રહ્યો. રાત્રિ રહી, ત્યારે એટલા કરતા તથા રાજ ચતા ભૂતોના હર્ષનું કારણ મેં તેને પૂછ્યું. ‘પૂર્વે બ્રહ્માના પૂછનાથી શંકરે જે મને કહ્યું છે, તે હું કહું છું, તે તું સાંભળ,’ એમ કહી ભૂતિવર્માએ મને કથા કહી કે:-

સૂર્યના તેજથી ઝાંખ પડેલા આ વક્ષ, રાક્ષસ અને પિશાચોના પ્રભાવ દિવસવિશે હોતો નથી, તેથી તેઓ રાત્રિમાં રાજ રહે છે. ન્યાં દેવતાઓની તથા બ્રાહ્મણોની વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરવામાં આવતી નથી તથા ન્યાં વિધિ પ્રમાણે ભોજન થતું નથી ત્યાં તેઓ પોતાના પ્રભાવ બતાવી શકે છે. ન્યાં માંસ ખાનાર ન હોય અથવા ન્યાં પતિવ્રતા સ્ત્રી રહેતી હોય ત્યાં એઓ જઈ શકતા નથી. પવિત્ર, શરવીર અને જ્ઞાનીઓને કોઈ દિવસ દબાવતા નથી, એવું કહી મને તરત જ ભૂતિવર્માએ કહ્યું કે, જા, તારા શાપ મોક્ષનું કાણુ ગૃણાદય આવ્યો છે. એ સાંભળી તરત હું અહીં આવ્યો. ત્યાં મેં તને જોયો. હવે તે પુષ્પદંત મને જે કહેલી કથા કહી છે, તે હું તને કહું છું. પણ મને એક કૈાતુક થાય છે તે એ કે, ક્રિયા કારણથી તે પુષ્પદંત એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયો અને તું માલ્યવાન એવા નામથી ખ્યાતિને પામ્યો. કાણુભૂતિનાં આર્વા વચન સાંભળી ગુણાદયે તેને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:-

પુષ્પદંતની કથા.

શ્રી ગંગાજીને કીનારે બહુસુવર્ણક નામનું એક બ્રાહ્મણનું પસાવડું ગામ છે. ત્યાં ગોવિંદદત્ત નામનો એક બહુશુભા બ્રાહ્મણ રહેતો હતો; તેને અગ્નિદત્તા નામની પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. વખત જતાં તેને પાંચ પુત્ર આવ્યા. આ પુત્રો મૂર્ખ, ખુબસુરત અને અભિમાની હતા. હવે ગોવિંદદત્તને ઘેર વૈશ્યાનરફ ચરણો તેજસ્વી વૈશ્યાનર નામનો એક અતિથિ આવ્યો. તે વખતે ગોવિંદદત્ત ધેરથી બાહર ગયો હતો, એટલે તેણે આવી તેના પુત્રોને નમસ્કાર કર્યા. એ જોઈ દસીને જાણે તેઓએ પણ સામા નમસ્કાર કર્યાં. એ જોઈ તે બ્રાહ્મણ ક્રોધ કરી તેના ધરમથી નિકળવા તૈયાર થયો. એવામાં ગોવિંદદત્ત આવી પહોંચ્યો. તેણે ક્રોધ પામેલા તે

* સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને દેશી એ બાષા હોડી હીધી છે, માટે ચોથી બાષા એ જૂત પિશાચ બાષા

† આખર-આખતારવાગતા કરી ‡ ધણી બાળતથી વાકેફગાર § અગ્નિ || મુખોં હતા, માટે પ્રત્યબિવાદન-સામા નમસ્કાર કરતાં આવડતા ન હતા, તેથી દસમ વાગ્યા

બ્રાહ્મણની ખબર અંતર પૃથ્વી મનાયો, ત્યારે તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, તારા પુત્રો પતિ-
ત અને મૂર્ખ છે, તેના સંબંધથી તું પણ તેવો છે, માટે તારે ઘેર ભોજન નહીં કર. જો
કરે તો મારે પ્રાધિક્ત કરવું પડે. આ સમયે ગોવિંદદત્તે સોગળ લઈ કહ્યું કે, ટાઈ દિવસ
એ દુષ્ટ પુત્રોને હું સ્પર્શ પણ નથી કરતો. તેમ જ જોને પનાણા પ્રિય છે, એવી તેની પરમ પવિત્ર
ચરિત્રવાળી પતિવ્રતા પ્રમદાએ પણ આવીને તેમ જ કહ્યું. ત્યારે મહાશ્રમે દેશાનરે પનાણા
તારીકે રહેવું સ્વીકાર્યું. આ પ્રસંગે ગોવિંદદત્તના દેવદળ નામે એક પુત્ર સ્વપિતાના નિર્મિતપણાથી
ધણે અનુતાપ પામવા લાગ્યો. માતાપિતાએ દુષિત કરેલું જીવંત બચ્યું છે, એવું ધારી વેશન
ધરી તે તપ કરવા સારુ બદરિકાશ્રમમાં ગયો. ત્યાં પ્રથમ વૃક્ષપાનનો આહાર કરી રહેવા
લાગ્યો. પછી ધૂત્રપાન કરી પાર્વતીપતિને પ્રસન્ન કરવા ધણે વખત તપ કરવા લાગ્યો. એવા
તીવ્ર તપથી પ્રસન્ન થયેલા શંકરે દર્શન દીધાં, એટલે તેણે તેમની પાસે પોતાનું અનુ-
ચરપણું જ માગ્યું. આથી મહાદેવે કહ્યું કે 'પ્રથમ તું વિદ્યા પ્રાપ્ત કર, પૃથ્વીમાં ભોગ ભોગવ,
ત્યાર બાદ તારી સર્વ મનઃકામના પૂર્ણ થશે.' તે પછી તે વિદ્યાર્થી પાટલિપુત્ર નગરમાં જઈ
વેદદુલ નામના ઉપાધ્યાયને વિધિ પ્રમાણે સેવવા લાગ્યો. ત્યાં તે રહેતા હતા, તેવામાં ઉપા-
ધ્યાયની સ્ત્રી એક દિવસ કામાતુર થઈ, તેથી હઠ કરી તેના સંગની તેણે માગણી કરી.

॥ જત સ્ત્રીણાં વચ્ચલાશ્ચિત્તવૃત્તયઃ ॥

અહીંસા છે કે, સ્ત્રીઓની ચિત્તવૃત્તિ ચચળ હોય છે. એ કારણથી એ દેશ છોડી
ઈર્ષ અધર્મનો અંગીકાર નહીં કરી, સાવધાન એવો તે દેવદત્ત પ્રતિજ્ઞાન પુરમાં આગ્યો. ત્યાં
વૃદ્ધસ્ત્રીવાળા વૃદ્ધ મંત્રસ્વામી નામના ઉપાધ્યાયની પ્રાર્થના કરી સારી પેઠે વિદ્યા બણ્યો. ત્યાં
શ્રી* જેમ વિધ્યુને જુએ તેમ મુશમાં રાગની શ્રી નામની કન્યાએ તે બાળ્યવાન વિદ્વાન
બ્રાહ્મણને જોયો. તેમ જ દેવદત્તે પણ વિમાનમાં બેસી વિદ્યાર કરી ચંદ્રની અધિદેવતા સરખી
ઝરુખામાં બેઠેલી તે કન્યાને જોઈ. તે વખતે કામદેવની સાંકળ સરખી દૃષ્ટિથી અન્યોન્ય
બધાએલાં હોય, તેવાં તે બેઉ જરા પણ સરખી શક્યાં નહીં, -પણ એકમેક સાચું ટગર ટગર
જોતાં જોતાં સ્થિર થઈ ગયાં. પણ હવે દેહધારી કામદેવની આજ્ઞા હોય, તેથી એક આંગ-
ળીથી અહીં આવ, એવો રાજપુત્રીએ ઈસારો કર્યો. તેથી દેવદત્ત તેની પાસે ગયો. ત્યારે
તેણે પુષ્પ લઈ દંતવતી તેની ઉપર ફેંક્યું. રાજપુત્રીએ સૂચવેલી ગૂઢ સંજ્ઞાને નહિ જાણવાથી
ઠર્તવ્ય વિશે મૂઠ એવો તે પોતાના ઉપાધ્યાયને ઘેર પાછો ફર્યો. ત્યાં જમીન પર આભોટવા
લાગ્યો, પણ કાંઈ કદી શક્યો નહીં. અદર તાપથી બળતો, જેમ મૂંઝો માણસ લટાઈ ગયો
હોય તેવો તે થઈ ગયો હતો. એ જોઈ સુદિમાન ઉપાધ્યાયે કામદેવના ચિદ્વેશથી તર્ક કરી
મુક્તિથી પૃથ્વા માંડતાં અતિશ્રમે જેમ બન્યું હતું તેમ તેણે કહ્યું. તે જાણી ચતુર ઉપાધ્યાયે કહ્યું

* લક્ષ્મીજી. † અહીંસા મુદ્રા કરી, તેથી એની મતજલ નીકળે છે કે, અહીં આવ. કામસાગરના
સંગે પ્રવેશમાં એની સંજ્ઞા પ્રસિદ્ધ છે.

કે, દાંતથી પુષ્પનો ધા કરતી તે રાજપુત્રીએ તને સંજ્ઞા કરી કે, 'જે આ પુષ્પદંત નામનું પુષ્પોથી યુક્ત દેવમંદિર છે, ત્યાં આવી મારી રાહ જોજો. પણ હમણાં તો તું જા.' આ રીતે સંજ્ઞાનો અર્થ જાણી તે યુવાને શોક કરવો મૂકી દીધો, અને તે દેવમંદિરની અંદર જઈ ઉભો. તે રાજપુત્રી પણ અદ્યમીના* ઉદ્દેશ કરી ત્યાં ગઈ, અને દેવનાં દર્શન કરવા એકલી જ ગર્ભ-ગૃહમાં પેડી. ત્યાં કમાડની પાછળ તેણે પોતાના પ્રિયને જોયો. દેવદત્તે ધસી આવી તે પ્રિયાનું તરત આલિંગન કર્યું. સારે તે રાજકન્યા જોલી કે 'આશ્ચર્ય છે, કે મારી તે સાનમાં તમે કમ સમન્યા?' એવું તેણે પૂછ્યું ત્યારે તે જાણ્યો કે, 'તે સાનનો અર્થ મને ઉપાધ્યાયે કહ્યો હતો સામન્યો ન હોતો.' 'મને છોડી કે, તું ચૂપો છે,' એવું કહી તત્કાલે ક્રોધ કરી મત્ર-મંદના ભયથી તે રાજકન્યા ત્યાંથી જતી રહી. એ પ્રમાણે ક્રોધાંતમાં આવી દેખાવ દઈ તરત તરછોડી ચાલી ગયેલી પ્રિયાનું સ્મરણ કરતો દેવદત્ત, વિયોગના અગ્નિથી જતા જીવત-રવાળો થઈ રહ્યો. તેને એવી અવસ્થામાં જોઈ, પૂર્વે પ્રસન્ન થયેલા શંકુએ તેની વાંછિત સિદ્ધિને માટે પંચશિખ નામના ગણને આજ્ઞા કરી, તેથી તે આવ્યો, અને દેવદત્તને સ્ત્રીના વેપ પહેરાવી પોતે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કર્યું અને તેની સાથે તે કન્યાના પિતા સુશર્મા રાજ પાસે જઈ તે ઉત્તમ ગણ પંચશિખે કહ્યું કે, 'મારા પુત્રને મેં કોઈ રથને મોકલ્યો છે, તેના શોધ દરવા હું જઈ છું તો હે રાજના! આ મારી આપણરૂપ પુત્રવધૂને સામ-વર્ણ.' તે સાંભળી શાપથી ડરતા સુશર્મા રાજાએ તેને લઈ પોતાની કન્યાના ગુપ્ત અંતઃપુરમાં તે સ્ત્રી વેપધારી તરણને રાખ્યો. ત્યાંથી પંચશિખના ગયા પછી પોતાની પ્રિયાના અંતઃપુરમાં વસતો સ્ત્રીના વેપ ધરનારો તે બ્રાહ્મણ વિશ્વાસનું પાત્ર થયો. એક દિવસ રાજપુત્રી ઉત્સુક થઈ ત્યારે તેણે પોતાનો પ્રકાશ કરી ગુપ્ત રીતે ગાંધર્વ વિધિથી રાજપુત્રીને પરણ્યો. પછી તેનાથી તેને ગર્ભ રહ્યો, સારે સ્મરણ દરવા માત્રથી આવી, તે પંચશિખ ગણ છૂપી રીતે દેવ-તત્તને ઉપાડી ગયો. તે પછી તે તરણને સ્ત્રીના વેપ તરત તળવી પંચ-શિખે સવારમાં પૂર્વ પેરે બ્રાહ્મણનો વેપ ધારણ કર્યો, અને તેની સાથે જઈ સુશર્મા રાજાને કહ્યું કે, 'મહારાજ, આજ મને પુત્ર મળ્યો છે, માટે હવે અમારી વહુને અમારી સાથે મોકલો.' તપાસ કરતાં, 'તે કયાંઈ રાત્રિની નાસી ગઈ છે,' એવું જાણી તેના શાપના ભયથી સભાંત થયેલા રાજાએ કારભારીઓને કહ્યું કે, આ બ્રાહ્મણ નથી, પણ કોઈ દેવ મારી હાથ દરવા આવેલ છે, દારણ કે એવા ઘટાતો હમેસાં બને છે.

શિખિ રાજાની કથા.

પૂર્વે તપસ્વી, દયાળુ, દાતા, ધીર અને સર્વ પ્રાણીઓને અભય આપનાર શિખિ નામે એક રાજા હોતો આ રાજાની પરીક્ષા લેવા સારુ ઈંદ્રે બાજનું રૂપ લીધું અને ધર્મે માયાથી કપોતનું રૂપ ધારણ કર્યું. કપોતની પાછળ બાજ દોડ્યો, ત્યારે ભયથી ભાગી તે કપોત

* આજ અદ્યમી છે, માટે પુષ્પદંત દેવમંદિરના ગારે દર્શન કરવા જઈ છે, એવું નિમિત્ત વગડાવે નજાણીને તે ત્યાં સહેત પ્રમાણે ગઈ.

શિખિ રાજના ખોળામાં આવી બેઠો. હવે મનુષ્યની વાણીથી તે બાળે રાજને કહ્યું: 'હે રાજન્ હું શુખ્યો છું, મારે ખોરાક મને આપ, નહિતર હું મરીશ તો તને ધર્મ શું થવાનો છે ! તારે શિખિએ કહ્યું કે, 'આ કપોત મારે શરણે આવેલો છે, માટે તે આપી શકાય તે નથી. તેના બદલામાં એટલું તને બીજું માંસ આપું.' તારે બાળે કહ્યું કે, 'જો એમ મરજ હોય તો તારું માંસ મને આપ.' તે સાંભળી પ્રસન્ન થઈ રાજ્યએ તે વાત સ્વીકારી અને પોતાનું માંસ કદાહી ત્રાજવામાં તોળવા માંડ્યું. જેમ જેમ કાપી કાપી ત્રાજવામાં મૂકતે આવે છે તેમ તેમ તે કપોત બારે ચતો ગયો. છેવટે રાજ્યએ પોતાનું આખું શરીર કાઢી ઉપર ચડાવ્યું. એ વખતે ધન્ય ધન્ય એવી આકારવાણી થઈ અને તે વખતે હૃદય અને ધર્મ બાળનું અને કપોતનું રૂપ તથા દીધું તથા પ્રસન્ન થઈ રાજને પાછો પૂર્વ જવા શરીર વાળો ક્યો અને તેને બીજાં વરદાન દઈ તે બન્ને દેવા ત્યાંથી અદસ્ય થઈ ગયા. એવી રીતે મારી પાસે પણ પરીક્ષા લેવા સારુ આ કોઈ દેવ આવેલા હશે.

આ રીતે કારભારીઓને કહી લયથી નમ્ર થયેલો સુશર્મા રાજ બાહ્યનું રૂપ ધરનારા ઉત્તમ ગણને કહેવા લાગ્યો કે, 'હે દેવ ! મને અલય દાન દો ! આજે જ રાત્રિમાં તમારા પુત્રની વહને એમ સુમાવી બેઠા છીએ. રાત દહાડે તેની ચોટ્ટી ચતી હતી, પણ મામાએ કરીને જ તે કપાઈ જતી રહી છે.' કહ્યી દયા કરી હોય તેમ તે બાહ્યનું રૂપ ધરનાર ગણ બોલ્યો કે, 'હે રાજન્ ! જો એમ છે તો તેને બદલે મારા પુત્રને તારી કુંવરી આપ. તે સાંભળી શાપથી ડરી રાજ્યએ પોતાની કુંવરી દેવદત્તને આપી અને પંચશિખ ત્યાંથી માલ્યો ગયો. દેવદત્ત પણ તે પ્રિયાને ખુશી રીતે પામી જેને પેટ બીજે પુત્ર નથી, એવા સસરાની સમૃદ્ધિમાં આનંદ પામવા લાગ્યો. વખત જતાં તે દેવદત્તને પુત્ર આવ્યો અને તે મહીધર નામના દોહિત્રાને રાજ્યએ અભિષેક કર્યો અને સુશર્મા રાજ વેરાગ્યથી વનમાં ગયો. તે પછી પુત્રનું ઐશ્વર્ય જોઈ કૃતાર્થ થયેલો દેવદત્ત તે રાજપુત્રીની સાથે તપોવનમાં તપ કરવા ગયો. ત્યાં રાંધનું આરાધન કરી, મનુષ્યદેહનો ત્યાગ કરી તેની કૃપાથી તેનો જ ગણ થયો. પ્રિયાએ પુત્રને દાંતથી ફેંક્યું, તે સંતા (પછુ) તેણે ન બળ્યો, તે છતાં પણ તે ગણ સજામાં પુષ્પદત્ત નામનો થયો અને તેની સ્ત્રી જયા નામની પાર્વતીની પ્રતિદારી થઈ. એ પ્રમાણે પુષ્પદત્તની વાત છે. હવે મારા નામનું કારણ સાંભળ:—

માલ્યવાનની કથા.

જે ગોવિંદદત્ત નામનો બાહ્ય દેવદત્તનો પિતા હતો, તેનો જ હું પૂર્વે સોમદત્ત નામનો પુત્ર હતો, અને હું પણ આવી જ રીતના કેલને લીધે હિમાલય પર્વત વિશે તપ કરવા મોકલ હતા. ત્યાં ધણાં પુણ્યથી સંકરનો પૂજન કરી ત્યારે પુષ્પવત્ પ્રસન્ન થયેલા રાજ પાસેથી બીજા વૈભવની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી તેમના જ ગણ થવાનું મેં માગ્યું. ત્યારે પાર્વતી-પતિએ મને કહ્યું કે, 'નિકટ બ્રહ્મામાં ઉગેલાં માલ્ય (પુષ્પો) તેં લાવીને મારી પૂજા કરી

છે, તેથી તું માલ્યવાન નામનો મારો ગણ થઈ રહીશ.' પછી હું મનુષ્યદેહનો ત્યાગ કરી
 રક્ષાળ તેનો ગણ થયો હતો. એ પ્રમાણે શંકરે કૃપા કરી માલ્યવાન એવું મારું નામ પાડ્યું છે.

તે હું ફરીથી આજ અહીં હિમાલયની પુત્રી પાર્વતીના શાપથી મનુષ્યપણાને પામ્યો
 હું, તો હું કાણજૂતિ! હમણાં તું મને શંકરે કહેલી કથા કહે, કે જેથી આપણે બન્નેની
 શાપની દરાની શાંતિ થાય.

ઈતિ શ્રી મહાકવિ શ્રી સોમદેવ ભટ્ટ ચિદંચિત કથાસરિત્સાગરમાં

કથાપીઠ લંબકને વિષે સાતમો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ૮ મો.

ગુણાદ્યની કથા (ચાલુ.)

એવી રીતે ગુણાદ્યના કહેવાથી કાણજૂતિએ સાત વિદ્યાધેનની દિવ્ય કથા પોતાની
 બાજામાં કહી, અને ગુણાદ્ય દિવ્યે સાત વર્ષની મુદતમાં સાત લાખ શ્લોકમય તેની તે
 સાત કથાની રચના પિચ્ચાચ બાજામાં કરી. વિદ્યાધેન તેને ઉચ્ચાપત ન કરી જાય, એવા
 હેતુથી તે મહાકવિએ જંગલમાં સાહી ન હોવાને લીધે પોતાના ચોહીથી તે કથાઓ સખી
 અને આ કથા સાંભળવા આવેલા સિદ્ધ અને વિદ્યાધેનથી અવકાશ વગરનું આકારા મંદરચો
 બાંધેલા હોય તેવું થઈ ગયું. જ્યારે ગુણાદ્યે ગુંથેલી આ મહાકથાને પૂરી રીતે સભળાવી ત્યારે
 કાણજૂતિ શાપથી મુક્ત થયો અને પોતાની ગતિને પામ્યો, અને ત્યાં જ ભીજા પશુ તેના
 સહચારી પિશાચો હતા તેઓ પશુ 'એ દિવ્યકથા સાંભળી, સ્વર્ગની ગતિને પામ્યા. આ
 માટી કથા* પૃથ્વીમાં માગે રચર કરવી, આ બાબત પશુ મને શાપના અત વખતે પાર્વતીએ
 ફરમાવેલી છે, તો આને હું કેમ અને કેને સોંપું, એવી રીતે તે મહાકવિ ગુણાદ્યે ત્યાં
 વિચાર કર્યો. હવે તેની પાસે રહેવાવાળા ગુણદેવ અને નદિદેવ નામના બે શિષ્યોએ તે
 ઉપાધ્યાયને કહ્યું કે, 'તે કાવ્ય અર્પણ કરવા યોગ્ય એક શ્રી સત્તવાહન રાજા છે. પવન
 જેમ પુષ્પને સુગંધ ધારણ કરે છે તેમ તે રસિક હોય તેવી રીતે કાવ્યનો મર્મ યાદ રાખે
 છે.' 'ભલે ત્યારે એમ કરો,' એવું કહી તે ગુણવાન શિષ્યોને ગુણાદ્યે પુસ્તક આપી, તે
 રાજાની પાસે મોકલ્યા; અને પોતે જઈ પ્રતિજ્ઞાન પુરની બાહર દેવીએ રચેલા બાગમાં દરાવ
 કરી રહ્યો તેના શિષ્યોએ સાતવાહન રાજાની પાસે જઈ, તેને આ ગુણાદ્યની કૃતિ છે, એવું

કહી તે કાવ્યનું પુસ્તક દેખાડ્યું. તે પિશાય લાખા સાંભળી અને તેઓને પણ (પિશાય જેવા જ તેવા જ જેઈ, વિદ્યાના મધ્યથી ધ્યાન સહિત રાજ્યએ કહ્યું કે “ સાત લાખ પ્રમાણનું પિશાય લાખાનું નીરસ વચન અને વૃણી રસિરથી અક્ષરો લખ્યા છે, તે આ પિશાયની કથાને વિદ્યા છે. એ સાંભળી તે પુસ્તક લઈ, તે બન્ને શિષ્યો જેમ આવ્યા હતા, તેમ પાછા ગયે અને ગુણાદયને સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. ગુણાદય પણ તે સાંભળી તરત ખિન્ન થયો

માર્મિક જનના માનથી, ઉપજે હર્ષ અમાપ;

તેમ યાવ અપમાનથી, અતરમાં સંતાપ.

તત્પરે કરેલા અપમાનથી કોણ અંતઃકરણમાં દિલગીર ન થાય ? પછી ગુણાદયે શિષ્ય સહિત એક નજીકના પર્વત ઉપર જઈ, એકાંત સ્થળે પરમ રમણીય પૃથ્વીના પ્રદેશમાં એક અગ્નિનો કુંડ કર્યો. જે શિષ્યો આસુ સહિત લાંબો જોતા હતા તેમની સમક્ષ ગુણાદયે, અગ્નિ પત્ર વાંચી મૂગ અને પક્ષીઓને સંભળાવી તે અગ્નિના કુંડમાં હોમી દીધું. તેમાંથી શિષ્યોને ગમતી એક લાખ શ્લોકની નરવાહનદત્ત રાજની કથાનો ભાગ રાખી, બાકીની તે દિવ્ય કથાને પાઠ કરી બાળતો હતો તેસમે ધાસ ચરતું પડતું મેલી, આંખોમાં અમુ બરેલાં વનનાં મૂગ, મહિષ, વાઘ, વરાહ વગેરે પશુઓ મંડળ બાંધી નિશ્ચય થઈ બેઠાં સાંભળતાં હતાં. તેટલામાં કર્મ સંજોગે સાતવાહન રાજની શરીર પ્રકૃતિ બગડી, સારે વેદોને બોલાવી પૂજતાં તેઓએ સુકું માંસ ખાવાથી આ રોગ થયો છે એમ કહ્યું. તેપરથી રસોદ્ધિઆઓને ધમકી દઈ પૂજતું સારે તેમણે જવાબ વાળ્યો કે ‘અગ્નિને પારાધિઓ તરફથી સુકું જ માંસ મળે છે.’ સારે પારધિઓને તેડાવી પૂજતાં તેઓએ કહ્યું કે ‘અદૃષ્ટી થોડે છેડે પર્વત ઉપર કાષ્ઠિક કાષ્ઠિક વાંચી વાંચી અગ્નિ પાનું અગ્નિમાં હોમી છે. લાંબાં અગ્નિમાં બળી આદાર વિદારનો ભાગ કરી સર્વ પ્રાણીઓ તે કથા સાંભળે છે અને બીજી જગ્યાએ આને કરવા જતાં નથી. તેને લીધે બૃહદી તેઓનું માંસ વીમડાઈ ગયું છે. અમરે દાસમાં શિકાર કરવા દૂર જતું પડતું નથી અને કાંઈ મહેનત કરતી પડતી નથી. પણ જેટલાં જોઈએ તેટલાં પશુ પક્ષીઓને અમે પકડી લઈએ છીએ, એનું પારાધિઓનું જોતલું સાંભળી તેઓને જ આગળ કરી, કોતુહલી તે રાજ પોને ગુણાદયની પાસે ગયો. લાંબો વનવાસથી સાંત થઈ બાકી રહેલા શાપના અગ્નિના ધૂમાડાની શિખાઓથી ચોમેર વ્યાપ થયો હોય એવો જટાથી ભરપૂર ગુણાદયને જોયો. જેઓની આંખોમાં આંસુની ધારા પડે છે, એવાં અંકુશિતે સાંભળતાં મુગની મધ્યમાં બેઠેલા ગુણાદયને આગળ, નમઃકાર કરી રાજ્યએ તેને જતાં પૂછ્યું. તેથી તેણે ધુબદત્તને શાપ થયો હતો વગેરે પોતાનાં ચરિત્રની કથા તે રાજને પિશાય લાખાથી કહી સંભળાવી. તે પછી તેને મુખે આવતાર માની રાજ પડે પડ્યો; અને તેની પાસેથી તે શકરના મુખથી નિકળેલી દિવ્ય કથા મળી. એ સાંભળી સાતવાહન રાજને ગુણાદયે કહ્યું કે “ હે રાજ ! જ લાખ શ્લોકની જ કથાનો મંથ મેં બાળી દીધો છે, પણ બાકી આ એક લાખ શ્લોકની કથા દવે બાકી રહી છે તે બસે લ્યો. આ કથાનું વ્યાખ્યાન મારા શિષ્યો કરશે.

શ્રી

ગહાકવિ શ્રી સોમદેવ ભટ્ટ-વિરચિત

કથા સ રિત્સાગર.

(ભાષાંતર.)

દ્વિતીયલમ્બક-કથામુલ્ક.

ઈદં ગુરુગિરીન્દ્રજામણયમન્દરાન્દોલનાત્પુરા કિલ કથામૃતં હરસુતામ્બુધેરુદ્ગતમ્
પ્રસન્ન રસયન્તિ યે વિગતવિઘ્નલબ્ધયો ધુરં દધતિ ધૈવુર્ધો ભુવિ ભવપ્રસાદેન તે

સંબંધે વૃત્ત.

આ ગાદા પ્રેમમયાચળ વલ્લભવડે, પાર્વતીએ મથીને,
કાઢેછું રાખુના જે, યુગદધિથી, કથા સાર પીધુષ તેને;
પીએ જે સજ્જનો તે, નિઘન વગરની, શિદ્ધિઆ મેળવે છે,
આગેવાની કરે છે, અહિં વિલુપ્તણી, રાંછુની મ્હેર મ્હેર.

તરંગ ૧ લો.

સહસ્રાનીકની કથા.

ગીરીનગરિષ્વજ્ઞે વિમોઃ સ્વેદામ્બુ પાતુ વઃ ।

ત્રેત્રાગ્નિમીલા કામેન વાહુન્મ્ મેવાહિતમ્ ॥

ગંડરના ત્રીજા નેત્રના ભયથી કામદેવે જાણે વાગ્ધ્યાન કેમ ધારણ કર્યું હોય, એવું પાર્વતીના નવા અભાગમ વખતે ઉત્પન્ન થયેલું પ્રસ્વેદનું પાણી તમારી રક્ષા કરે *

કૈનાસ પર્વતમા શંખના શ્રીમુખથી ઉત્તમ અણુ પુનઃપદ્મ પામે જે વિદ્યાધરની અદ્ભુત કથા આપી, તે પૃથ્વીમા વરચિત્તી કાણુજૂતિને મળી, કાણુજૂતિથી ગુણાદ્યને તથા તેથી સાતવાહનને પ્રાપ્ત થઈ, તે કથા સાલવો †

આ પૃથ્વીમા ધ્વર્ગનો મર્વ ઉતારવા તેના પ્રતિપક્ષી વિદ્યાતાએ ગંગેના વલ્લ એવે નામે વિખ્યાત દેશ છે તેના મધ્ય ભાગમા પૃથ્વીરૂપ કમળની પાખડી મળ્યા અને લક્ષ્મીના વિનાસના સ્થાનરૂપે, કોશાચી નામની એક મોગી નગરી છે તે નગરીમા પાંડવના વરા કે જેના કુળનો આદિ પુરુષ અર્જુન છે તથા જેણે શકરની બુજને પોતાનું પરાક્રમ દેખાડેલું છે તે મોદિના અભિમન્યુનો પ્રધાન, પરીક્ષિતનો પાન અને જનમેજયનો પુત્ર શતાનીક નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજ્યને પૃથ્વી અને વિષ્ણુમતી એવા નામની બે રાક્ષી હતી જેમાની એક એટલે પુરી મનો આપતી હતી, અને બીજી વિષ્ણુમતીને કશું સત્તાન હતું નહીં એક દિવસ મગધાના પ્રમથથી રાજા વનમા કરતો હતો, તેમામા તેને શાંડિલ્ય મુનિ સાથે પગિચા થયો. શાંડિલ્ય થતા રાજાની પુત્ર વિશ્વતી કામના જાળી, શાંડિલ્ય મુનિ કૌશાણીમા આત્યા અને એક મત્રેનો એખાનો અરડું રાણીને ખાડવો આ ચરના પ્રતાપથી રાણીને પુનઃપ્રાપ્ત થયો, જેનું નામ અદ્વસાની પાડ્યું વિનયથી જેમ ગુણ શોભે તેમ તેના પિતા તે કુમારથી ગોઝવા લાગ્યો. તેના પિતાએ અવસ્થા લાખ થતા તેને કુવરાજની પદવી આપી અને શતાનીક પોતે રાજ્ય સમધી નિઝાર કરવો છોડી દઈ સાસારિન વિપવસુખ બોજવા લાગ્યો.

એક દિવસ છદ્મને અસુરોની માથ મુદ્દ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો. ત્યારે પોતાના સારથિ આતનિને શતાનીકની મદદ માગવા મોકલ્યો. ઈન્દ્રની સહાયતાને માટે આતનિ આવ્યો જાણી, રાજા શતાનીક, યુગધર મનીના હાથમા રાજ્યની લગામ સોંપી, અસુરોને મુખ્ય મેનાધિપતિ કરાવી, રાજ્યનો સપર્શ રીતે બદલ નેત્ર મરી, આતનિની સાથે, અસુરોનો અંત આણી ઈન્દ્રની પામે આવ્યો. ત્યાં ઈન્દ્રની સાનિધ્યમા લગભગ આદિ ધણા અસુરોને મારી પોતે, પણ મરણ પામ્યા, ત્યારે તેનું રામ આતનિ તેની રાણી પાસે લેવડા લાવ્યો. તે જોતા જ વિષ્ણુમતી રાણી તેની પછવાડે સતી થઈ બળી મુઈ અને રાજલક્ષ્મી તેના પુત્ર સહસ્રાનીક પામે આવી આ વાર્તા

* શકરના ત્રીજા નેત્રના અગ્નિથી કમદેવ બળી મુય છે, જે કથા પુરાણમંદિર છે ફરીથી રાજ્યનો સ્વ કરી વખતે બળવ નો બચ નિવૃત્ત મરવા વાસુદેવ રાજાનું ગેઈએ કાલજુ કે નારાજાજ બળમથ છે નવીન મમતાના પ્રસંગમા પરીક્ષિતના પાણીની પ્રતિન પ્રાપ્ત મળવા હોય છે † દેવએક વાત જે શિષ્ટ પરપરાની આવી આવતી હોય તે તે સંજ્ઞાને આ રાજીય માથ છે તે આ વિદ્યાધરની કથા પણ અદ્વામતી પરપરાની આવેલી છે એવું સ્પષ્ટવવા તેની પ્રથમની પરપરા કરી બતાવે છે ‡ કવિ લોકો કૃષ્ણની રાજ્યવંતી તરીકે વર્ણન કરે છે કે જેમા એ આ દ્વંધ સાધને મુગધી પદાર્થ હોય છે

આધર્મ ભરેલી કે, એ સદસાનીક શબ્દમાદી ઉપર બેસવાથી તે માદી તો તેના ભારથી નબી, પણ બીજા સપગા શબ્દોનાં મરતક પણ (સ્વરજાતે) નબી.

દેના પદોનો જય થવાથી એક દિવસ છંદ્રે મિત્રજસ દરવી માવી તેમાં પોતાના મિત્રજ પુત્ર સદસાનીકને માતલિ તેવી લાગ્યો. નંદનવનમાં વિવાસીના સાથે વિવાસ કરતા દેવને ભેષે સદસાનીકના મનમાં ઉકેલ ઉત્પન્ન થઈ કે, અને પણ મારે લાલકે સ્ત્રી મળી હોય તો કેવું સારું! આ અભિપ્રાય જાણી તરફ દિગ્દિ તેને કહ્યું કે, 'રાજ્ય! તમે દિધમીર ન થયો તમારી જે ઈચ્છા છે તે પૂર્ણ થશે. તમારે માટે આ વાતની પ્રથમથી જ જોઈવલ્ય થઈ ગયલી છે. પૃથ્વીમાં તમારી જોઈવલ્ય થયેલી છે. આ બાળતનું જીવંત તમને કહું છું. તે સાંભળો—

એક દિવસ ધધાને મળવા હું તેની ગલામાં ગયો હતો. પાછળથી વિધુન નામનો એક વસુ ત્યાં આવ્યો. અમે સપળા ત્યાંજેલ હતા. તેવામાં અર્ધજુના નામની એક અંધારા મુગ કરતા ત્યાં આવી. નુલ કરતાં તેની સ ડીને છે. જાગીપરથી વાપુને લીધે ખસી ગયો. અંધારા આવી સ્થિતિમાં ભેળેતે વસુ કામને વચ થઈ ગયો અને તે અંધારા પણ તેના રૂપમાં આદિત ગઈ આ કીતક ભેળે ધધાએ મારી સામું ભેળું ધધાને અભિપ્રાય જાણી લઈ, કેવું તે બંનેને શાપ આવ્યો, કે તમેજે આ સભામાં ધણી અવિનય થયો, તેથી મનુષ્ય લોક તમારો અવતાર થાઓ, અને ત્યાં પણ તમે સ્ત્રી પુરુષ થઈને રહેશો. હે સદસાનીક! યદ કુળમાં જૂલુકુપ શતાત્મકીનો પુત્ર તું ઉત્પન્ન થયો છે, કે જે પ્રથમભવમાં વસુ હતો, અને અંધારા અંગોપમાનગરીમાં કૃતવમાં રાજની મૃગાવતી એવે નામે કુંવરી થઈ અવતરી છે, સંસારસાગરની તારનારી વારી પનીરૂપે થશે.

મૃગાવતીનો વિવાહ.

આ પ્રમાણે કોઈનાં વાક્યે સાંભળી, સૌંદર્યરૂપી પવનથી સદસાનીકના રમેહાજ મનમાં મનાનજ એકદમ સજગી ઉઠ્યો. પણ છંદ્રે તેની યોગ્ય આસનાવાસના કરી બેસાડી, પોતાના સારી માતલિ સાથે તેની નમરી તરફ તેને વિગલ્ય કયો. ચાવતી વખતે તિનોતમા નામની અંધાર તેને સામી મળી, અને પ્રીતિથી કહેવા લાગી કે, "હે રાજ! જરા થોમો. હું કાંઈ તમને કહેવાનું છે." રાજ પોતે મૃગાવતીના પ્યાનમાં તહીન હોવાથી તેનું બોલવું નહીં સાંભળતાં ત્યારે આંધ્રેજ નું. "રાજ પોતે તિનોતમાને ધણી રુચ આવી, તેથી કુત્સે થઈ, તેને શાપ દીધો કે, "હે રાજ! મારા ત્યારે તિનોતમાને ધણી રુચ આવી, તેથી કુત્સે થઈ, તેને શાપ દીધો કે, "હે રાજ! તારા મનમાં જેને વિશે લગની લાગી રહેતી છે, તે જોઈ એકતમ થઈ ગયો છે, તથા તેથી તું મારા બોલવું સાંભળતો પણ નથી, તો તે જ પ્યારી પ્રમદનો તને ચોદ વર્ષ લગી વિરોધ રહેશે." રાજનું મન ત્રિવાના મનોરથમાં ગુચ્છાનું હતું. તેથી એ વાત સાંભળી પણ નહો, પણ માતલિએ સાંભળી ત્યારે મેસી સદસાનીક તરત કૌશાંજીમાં આવી પહોંચ્યો અને તેનું મન અંગોપમામાં જઈ રહ્યું. રમાં આવી પુત્રધર વગેરે મંત્રીઓની પામે હિતુકે શુદ્ધિથી જે કાંઈ પોતે દંદની પાસે

જ્યાં આપમાં સર્વ રજાએ તલતલ ભેટલા સ્ત્રો હતાં, તેથી એનું નામ તિનોતમા હતું

લાંબાં હાથો, તે સર્વ વર્ણવી જતાં, અને કાળક્રોધસહન ન થવાને લીધે લાગેના જ કૃતવર્માંની સિં તેની કુંવરીનું માથું કરવા દૂત મોકલ્યો. તે દૂત પાસેથી પોતાની કુંવરીનાં લગ્ન સહસ્તાનીક વેરે રવાની વાત સાંભળી, તે રાજા ઘણા હર્ષભેર કળાવતી રાણી પાસે ગયો, અને તેને આ વૃત્તાંતથી તણ કરી. રાણીએ એ વાત સાંભળતાં જ કહ્યું કે, “મહારાજ, અવશ્ય એ કામ આપણે કરવું જોઈએ. આ વાત સ્વપ્નમાં પણ મને એક વ્રાહ્મણે કહેલી યાદ આવે છે.” પછી રાજાએ રાજાઈને નૃત્ય ગીત વગેરેમાં મૃગાક્ષી મૃગાવતીની કુસંગતા અને અગતિમ રૂપ દૂતને દેખાડ્યું અને સર્વ મુદર કળાનું રહેવાનું સ્થાન ચંદ્રની ભૂત સરખી પુત્રીનું તે જ સમયે વાગ્યાન કર્યું. શાંત્ય અને મુદ્દિનો મિશ્રાપ એકમેકનાં ગુણમહણ કરવા સારુ થયો હોય, તેમ મૃગાવતી અને સહસ્તાનીકનો વેવાહરબંધ થયો.

વાતસરાજ-ઉદયનની ઉત્પત્તિની કથા.

સહસ્તાનીક રાજાના કાર્યભારીએને ઘેર પણ પુત્રની વધાઈમાં મગજ ગીતો ગવાયાં. મુગધ-રતે યૌગધરાયણ નામનો પુત્ર જન્મ્યો. મુમતીકને રુમરવાન નામનો અને જે એનો મંસ્કરો હતો, તેને વસતક નામનો પુત્ર થયો. કેટલાએક દિવસો વીત્યાબાદ સહસ્તાનીકની રાણીને પણ આધાન રહ્યું. ક્રમે કરી તેનો ચહેરો શીકો પડવા લાગ્યો, અને તરેહ તરેહના મનોરથ થતા થાયા. રાણીને રશ્મિરથી ભરપૂર વાવમાં નહાવાનું દોહડ ઉપજત થયું.* રાણીની આ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા રાજાએ અજાણતા પતંગ વગેરેના રસથી વાવ ભરાવી, કારણ કે તે ઘણો ધાર્મિક હતો. લોકો સરખા પતંગના પાણીવાળી વાવમાં રાણી સ્નાનાર્થે પડી, તેથી તેનું આખું શરીર પતંગ રંગથી લાલ થઈ ગયું. તેને જોઈ ગરુડ † વથના એક પક્ષીએ માંસનો પિડ જાણી એકદમ ગ્રહ્ય ભારી, તે રાણીને ત્યાંથી ઉપાડી લીધો. પોતાની પ્રિયાને પક્ષિરાજ ઉપાપત કરી ગયો, તે જોતાં જ રાજા બ્રાંતવિરત થઈ ગયો ને પોતાના સેવકોને રાણીની ખેળ કરવા માટે આજ્ઞા કરી. પ્રિયાના પ્રેમમાં રાજાનું ચિત્ત એટલું બધું નિમગ્ન હતું, કે જેથી તે પક્ષીએ રાણીને હરી લીધો તેવો જ તે રાજા બેશુદ્ધ થઈ જમીન ઉપર પડી ગયો. તે પાછો તરત જ શુદ્ધિમાં આવ્યો. આ વાત પોતાના મહાત્મથી જાણી આકાશમાં ઉતરી માતલિ ત્યાં આવ્યો, અને રાજાને દિશાસો દઈ કહ્યું કે, “આપણે જન્મે સ્વર્ગથી આવતા હતા, તે વખતે તિલોત્તમાએ તમને કાંઈ વિનવી કહેવા માંડ્યું, પણ તમે મૃગાવતીમાં ગુલતાન હતા, તેથી સાંભળ્યું નહીં; માટે ચોઈ વખતે અવધિવાળો તેનો શાપ થયો છે અને તેથી જ આ વાત બની છે—એમ કહી તે રસ્તે પસારો” પાછળથી, ‘હે પ્રિય! તે પાણીથી તિલોત્તમાનો મનોરથ પૂર્ણ થયો’ ઇત્યાદિ બોલતો રાજા

* સામાન બદની બરાસસ્તરીની વાર્તામાં પણ વસતની માતાને આવી જ ઇચ્છા થઈ જણાય છે; તે બાદ પણ કેટલોક પ્રસંગ આવેલા જ છે. † “અનેબિયન નાઈટસ” માં એક નામનું પક્ષી સીનખાની એ જાળયામાં દેખા કે છે. ઘણીબધી પ્રાચીન આ પ્રમત્તો પ્રતિપત પ્રમાણે આવે છે.

વિજ્ઞાપ કરવા જાયો. રાજ્યે ચાપની હરીકત જાણ્યા છતાં રજ પશુ ધીરજ ન રહેવાને લીધે તેના કાર્યભારીએએ ગોધ ઇધ ધીરજ આપી ત્યારે ડરી મળવાની આશાથી દશવતિએ શ્વેત ધારણુ કરી રહ્યો.

મૃગાવતી રાણીને માંસ જાણીને સહેજ વારમાં તે લઈ ગયો, પણ પાછળથી આ જીવંત માણસ છે, એમ માલમ પડવાથી રાણીને તેણે ઉદયાચળ પર્વતપર મૂકી દીધી. પક્ષી ગયા પછી તે રાણીને શોક અને લપ થયો, અને તેણે જોયું કે, તે નિરાધાર વેરાન પર્વતની તળેટીમાં આવી પડેલી છે. અંગ ઉપર નડાવાની શક્તિ એક જ સાડી પહેરેલી છે, એવી તે એકડી વલવલે છે. તેવામાં એક મોટો અજગર તેને ગળવા તૈયાર થયો. આ સ્ત્રીના ભાગ્યને ઉદય થવાનો હતો, તેથી ત્યાં એક દિવ્ય પુત્ર નિકળી આવ્યો; તેણે અજગરને મારી રાણીને મુક્ત કરી અને તે તત્કાળ અદૃશ્ય થઈ ગયો. 'આવી વિષદિ અમલવા કરતાં મરવું, એ હજાર દરજ્જે સારું છે', એમ ધારી રાણી જંગલી હાથીની સામે ધાઈ. ત્યાં પણ તે હાથીએ પોતાના સપાટામાં આવ્યા છતાં રક્ષા કરીને તેને ખચાવી લીધી. આ વાત અદ્ભુત છે, પણ હિંદુઓમાંથી શું નથી થતું? ગર્ભિણી તે રાણી પોતાના ભત્તારને યાદ કરી ખુશ્તી સાથે રડવા લાગી. તેનું રદન સાંભળીએક મુનિનો પુત્ર પણ અને મૂળ લેવા નિકળ્યો હતો, તે ત્યાં આવ્યો, અને દેહધારી શોક મુક્તિ સરખી તે રાણીને જોઈ તેના વૃત્તાંતથી જાત થઈ, આશ્વાસના કરી મનમાં દયા લાવી, જમદગ્નિ ઋષિના આશ્રમમાં તેને લઈ ગયો. ત્યાં તે રાણીએ દેહધારી આભાસ કે જેના તેજથી ઉદયાચળમાં બાળ સૂર્યની સ્થિરતા માલુમ પડે છે, તે સરખા મુનિ જોયા. વિયોગના દુઃખથી દુર્બલિત થયેલી પગમાં પડેલી તે રાણીને જોઈ, આશ્રિત જનોય પ્રીતિમાનુ અને દિવ્ય દષ્ટિવાળા તે મુનિ દહે છે કે, 'હિ પુત્રિ! અહિં તને પોતાના પિતાન વંશને ચક્ષાવનારો પુત્ર અવતરશે, અને ફરીથી તને તારા પ્રાણુનાથ સાથે મેળાપ થશે. શોક મા ઠર.' આવી રીતનાં મુનિનાં વચનોપરથી તે રાણી પ્રાણુવત્સલના ફરી સમાજમર્મ આશાથી ત્યાં જ રહી. કેટલાએક દિવસો વીત્યા પછી સત્સંગિત જેમ સદાચારને ઉપજ કરે, તેમ તે રાણીએ સ્નાતકાર પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે વખતે મૃગાવતીના ચિત્તમાંથી ભૂલાઈ ગયલા આનંદને જાગૃત કરનાર આકાશવાણી થઈ કે 'આ મહાપરાસ્વી શ્રીમાનુ ઉદયન નામનો રાંઘ જન્મ્યો છે, અને એનો પુત્ર સર્વ વિદ્યાધરોનો અધિપતિ થશે.'

કમે કરી તે બાળક ઉદયન, તપોવનમાં પોતાના મિત્રોની સાથે જેમ વય ને સૌર્યથી વધે તેમ સદગુણોની સાથે વૃદ્ધિ પામ્યો, ત્યારે જમદગ્નિએ ક્ષત્રિયને લાપક સર્વ સંસ્કાર કર્યા, તેમ જ બીજા વિદ્યાઓ અને ધનુર્વેદ તેને લાગ્યા. તેની માતાએ સ્નેહને લીધે સદસાનીકની મુલાવાળું એક કડું પોતાના હાથમાંથી ધારી, કુંવરના હાથમાં પહેરાવ્યું. એક દિવસ ઉદયન સિદ્ધનો શિકાર કરવા ગયો, જ્યાં તેણે કોઈએક શેવરાએ* હાથી પકડેલો સર્પ તેણે જોયો. તે

*શેવરા એક પહાડી ભાત છે. સરહદ મેથામાં આ નામ ધણે રજ્યે જોવામાં આવે છે. એ ભાત સર્પવૃદ્ધિ બનવર કાચાને કાચાં ખાઈ ભય છે.

નું સર્પને જોઈ તેને દયા આવી, તેથી પેલા શેવરને કહ્યું કે, 'મારું દુઃખથી તું આ સર્પને જોડી દે.' ઉદયનનાં આવાં વચન સાંભળી તે પારધિ ગયા, 'હૈ પ્રભુ! આ મારી આહ્વાનનું સાધન છે. હું એક ગરીબ સ્થિતિનું માણસ છું, તેથી સર્પને પકડી લોડી સમક્ષ રમાડી હું મારું પેટ ભરું છું. મંત્ર અને ઔષધના જગથી પ્રથમ પાણેડા સર્પ ન્યારે મરી ગયો, ત્યારે આ મોટા જંગલમાં ગોધતાં ધનુશ્રમથી અને આ સર્પ મળી આવ્યો છે, જેને મેં મંત્ર અને ઔષધથી બાંધ્યો છે.' આ વાત સાંભળી ઉદાર ઉદયને પોતાની માતાએ આપેલું પેટું કહું પારધિને આપી સર્પને જોડાવ્યો. પારધિ કહું ચર્ચ આવતો થયો, કે તુરત પાસે આવી નમસ્કાર કરી પ્રસન્ન થયેલો સર્પ ઉદયન કુંવરને કહેવા લાગ્યો કે, 'હું વસુ- નેમિ નામે વાસુદેવના મોટો ભાઈ છું. તું મારી રક્ષા કરી, તેથી તને તંત્રીના યજ્ઞોથી સમર્પીય અને શ્રુતિના વિભાગવાળી આ વીળા આપું છું.' અને તેની સાથે જેનાં પુષ્પો કશમાય નહીં એથી માળા અને તિલકની યુક્તિ સાથે તાંબૂલી આપું છું,' એમ કહી તે નામે તેને જમદગ્નિના આશ્રમમાં મૂક્યો, આ જોઈ શ્રુગાવની ઘણી રાજ થઈ.

હવે પેલા શેવરે જંગલમાં ભટકી ફરતો ફરતો ગામમાં આવ્યો. ત્યાં દેવયોગથી રાગના નામની મુદ્રાવાળું કહું, જે ઉદયન પાસેથી મળ્યું હતું તે વેચવા એક દુકાનપર ગયો. તેવામાં રાગના સિપાઈઓએ તેને જોયો. તુરત જ તેને પકડી દરબારમાં તેડી ગયા. ત્યાં રાગના જોવામાં તે કહું આવ્યું, ત્યારે શોકથી પૂછ્યું કે, 'તને આ કહું ક્યાંથી મળ્યું?' ત્યારે તે શેવરએ ઉદ્યાવનમાં સર્પ પકડ્યો હતો તે અને કહું કેમ આમ થયું, તે સમંધી સર્વ વર્તાત સંસ્કૃત કહી સંભળાવ્યો. તે વાત સાંભળી, અને એ મારી પ્યારીનું કહું છે, એમ જાણી સહસ્તાનીક રાગ મોટા વિચારમાં પડ્યો. તેવામાં જ્યુ કાળથી પીગએલા મારને જેમ વર્ષા પડ્યું કહે છે તેમ રાગના અંતઃકરણને આનંદ દેનારી આકાશવાણી થઈ કે, 'હૈ રાગ! તારા આશ્રમે અંત આવ્યો છે, અને પુત્રસંહિત તારી બી ઉદ્યાવન પર્વતની તળેડીમાં જમદગ્નિ શ્રુતિના આશ્રમમાં રહે છે.' આ આકાશવાણી સાંભળી, રાગના મનમાં રાણીને મગવાની ઉત્કંઠા વધી, તેથી તેને તે દિવસ ધણે લાંબો ચર્ચ પડ્યો. બીજે દિવસે તે રાગ સહસ્તાનીક ધણી ઉતાવળથી ગિપાને મળવાને સંન્યની સાથે તે ગેવરને બોલિયો કરી, ઉદ્યાવન વિશે તે શ્રુતિના આશ્રમ પ્રત્યે રવાના થયો.

ઈતિ શ્રી મહાકવિ શ્રી શોભદેવભટ્ટ વિદ્યવિત કથાસરિતસાગરમાં

કથાશુભ લખ્યકને વિષે પહેલો તરંગ સપ્તમે.

તરંગ ૨ જો.

સહસ્રાનીક રાગજ્યે કેટલેજોક દૂર જઈ, તે દિવસે જગલમાં એક તળાવને કિનારે ઉતા કર્યો. રાગને યાદ લાગેલો હોવાથી શય્યામાં સ્તો હતો, તે વખતે સાંજે એવા કરવા આવે સંગતક નામના એક કથા કરનારને કહ્યું કે, 'હું મૂળાવલીનાં દર્શનના આનંદની ઇચ્છા રા' છું, તેથી મારા હૃદયને વિનોદ આપે એવી કોઈ નવલ કથા કહે,' એમ રાગના કહેવાપર સંગતકે બોલ્યો કે, હે દેવ ! કૃપા સંતાપ કેમ કરો છો ? તમારી રાણીના સમાગમ થવામાં હું કોઈ વિલમ્બ નથી. કારણ કે શાપનો અવધિ પૂરો થઈ રહ્યો છે મનુષ્યોને ધણા સયોગ અં વિરોગ થવા કરે છે. હે પ્રભુ ! આ વિષયમાં એક કથા હું તમને કહું છું, તે સાંભળો—

શ્રીદત્ત અને મૂળાંકવલીની વાર્તા.

પૂર્વે માળવામાં ચક્રસૌમ નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે સાધુ તથા લોકપ્રિય બ્રાહ્મણને બે પુત્રો હતા—તેમાંના એકનું નામ કાલનેમિ તથા બીજાનું નામ વિગતભય હતું. નાન પછુમાં જ તેમનો પિતા ગુજરી જવાથી તેનાથી કોઈ વિદ્યાભ્યાસ થયો નહોતો. તેથી જ્યારે તે ઉમર લાયક થયા ત્યારે પટનામાં વિદ્યા મેળવવા સારુ રવાને થયા. ત્યાં જઈ દેવરામાં પડિત પામે સારી રીતે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો. વિદ્યાર્થીને વિદ્યાનુયયેષ જ્ઞેષ દેવરામાંથી પોતાની મૂર્તિમતી બીજા વિદ્યા સરખી બે પુત્રી તે બન્ને શિષ્યોને આપી. પછી બીજા ગૃહસ્થોને ધનાઢ્ય જ્ઞેષ, કાલનેમિએ કૃષ્ણાથી લક્ષ્મી હોમ કર્યો; આથી પ્રસન્ન થઈને મૂર્તિમાન લક્ષ્મીજી બોલ્યાં કે, 'તે કાલનેમિ ! તને ધણું ધન પ્રાપ્ત થશે અને તારો પુત્ર પૃથ્વીપતિ થશે. પણ અંતે તું ચોરની માફક મરીશ; કારણ કે તે પરાઈ ધર્મો કરી મારો અગ્નિમાં હોમ કર્યો છે.' આવું કરી લક્ષ્મીજી અદૃશ્ય થઈ ગયાં. ક્રમે કરી કાલનેમિ સમૃદ્ધિવાન થયો તથા તેને ધર પુત્રનો જન્મ પણ થયો. શ્રી (લક્ષ્મી) ના વરદાનથી પુત્ર પેદા થયો, તેથી તેના પિતાએ તેનું નામ શ્રીદત્ત પાડ્યું. જેમ જેમ શુકલપક્ષ વિશે દરેક જગત્કળા શુદ્ધિ પામે છે તેમ શ્રીદત્ત જેમ જેમ ચોરો થતો ગયો તેમ તેમ જ્ઞે કે તે બ્રાહ્મણ હતો છતાં પણ અભવિદ્યા અને બાહુબુદ્ધમાં અપ્રતિમ શક્તિ ધરાવનારો તે થયો.

કાલનેમિના નહાના બાઈ વિગતભયની સ્ત્રીને સર્પ કરવાથી તે મરી ગઈ. આથી વિગતભય બિન ચર્ષકાઈ અન્ય દેશ વિષે ચાલી ગયો.

શુશ્રુષા વલ્લભારાકિન' રાગજ્યે શ્રીદત્તને પોતાના પુત્ર વિક્રમશક્તિનો મિત્ર બનાવ્યો. બાળપણમાં હીમને જેમ વેગવાન દુર્યોધન સાથે સહવાસ હતો, તેમ આ શ્રીદત્તને અભિમાની રાજપુત્રની સાથે સહવાસ થયો. અવળી દેશના બે કનિયો બાહુશાલી અને વજ્રમુદિ શ્રીદત્તના પરમ મિત્ર થયા. મલ્લબુદ્ધમાં જ્ય મેળવવાથી તેના શુશ્રુમાં બેચાઈ બીજા પણ શુશ્રુને યાદ,

રા દાક્ષિણ્ય મંત્રિપુત્રો તેના આશ્રય લેવા લાગ્યા. મહાબળ, વ્યાઘ્રમઠ, ઉપેન્દ્રબળ એ ત્રણેયે પણ શ્રીદત્તની સાથે મૈત્રી કરી.

એક દિવસ વર્ષાઋતુના દહાડામાં શ્રીદત્ત, રાજપુત્ર તથા પોતાના સઘળા મિત્રોને સાથે લાગા નદીને કીનારે વિહાર કરવા ગયો. અહીં રાજપુત્ર વિદ્યમરાકિતના માણસોએ તે વિદ્યમરાકિતના બનાવ્યો, ત્યારે શ્રીદત્તને પણ તેના મિત્રોએ રાજ કર્યો. આમ થવાથી રાજપુત્રના મનમાં રોષ તપ્પ થયો અને ક્ષણે કરવા શ્રીદત્તને બોલાવ્યો. પરસ્પર મત્સ્યયુદ્ધ ચાલ્યું, તેમાં રાજપુત્ર હાર્યો તેથી તેના મનમાં ધણું આક્રંધ થયું. તેણે વિચાર કર્યો કે, ‘આ સાહસીનો હોદ્દો રાજપૂત બન્યા જોતી જાય, એ તો મારી ઉપર મોટું કલંક આવ્યું. હવે જોને વધવા દેવા જોઈએ નહીં. ગમે તે વતનમાં કરીને પણ તેના ઘાટ ધરીનાંખવો.’ આ તેની દુષ્ટ ભાવના શ્રીદત્તના બાળપણમાં આવવાથી તોના મિત્રોની સાથે શ્રીદત્ત ત્યાંથી સરકી ગયો. માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં તેણે સાગરમાં શ્વેત કાશીની પેઠે જળના પ્રવાહથી તણાઈ જતી ગંગાના મધ્યમાં, એક સ્ત્રી દીડી. તુરત તેણે પાણી ફીંધી બાહરે કાઢવા બાહુસાડી વગેરે જ મિત્રોને કીનારે રાખી, શ્રીદત્ત ગંગામાં ઉતર્યો, અને તેના પકડ્યા, પણ તેટલામાં તો તે પાણીમાં ધણી દડી ઉતરી ગઈ. તેને પકડવાને આ વારે પણ ન જ કુબળી મારી. કુબળી મારી લુએ છે તો બાળમાત્રમાં મદાદેવજી દિવ્ય મંદિર જોયું, પણ કાણી કે પ્રમદામાંનું કશુંએ તેના જોવામાં ન આવ્યું. એ મોટું આશ્ચર્ય જોઈ, રાંકરને નમસ્કાર કરી, પોતે ચક્રેણી હોવાથી તે રાત્રિ ત્યાં જ સુંદર બગીચામાં ગાળી પ્રભાતમાં સદાશિવનું પૂજન કરવા આવેલી ત્યાં તે પ્રમદાને શ્રીદત્તે જોઈ. ચંદ્રમુખી તે સ્ત્રી રાંકરનું પૂજન કરી, ધરભણી વળી વારે શ્રીદત્ત પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો. ત્યાં દેવતાના પુર સરખા ધરમાં પરપુરપનાં દર્શનથી પ્રભાત થયેલી તે માનિતી પેડી; અને વચ્ચે મોહો અંદરના આરગમાં જઈ પથ્થરપર જઈ બેસી કાગર સ્ત્રી તો તેની સેવામાં હાજર હતી. શ્રીદત્ત પણ તેની પાસે બેઠો કે, તુરત એકાએક તે સ્ત્રી ધવા મંડી પડી. તેનાં આંતુનાં બિંદુઓ તેના સ્તન ઉપર પડ્યાં. તે જોઈ તત્કાળ શ્રીદત્તના હૃદયમાં આવી, તેથી તે પૂછવા લાગ્યો કે, ‘તું કોણ છે? અને તારે શું દુઃખ છે? હે સુંદરી! તું મને કહે, હું તે નિવારણ કરવા સમર્થ છું.’ ત્યારે તેણી શોકાચ્છત થતાં બોલી કે, ‘અમે દેવપતિ બ્રહ્માની કાગર પાત્રી છીએ. તેમાં મોટી વિદ્યુત્પ્રભા નામની તે હું છું. અમારા દાદાને વિષ્ણુએ દીર્ઘ-વંશન કરેલું છે, અને અમારા પિતાના બાહુયુદ્ધમાં નાશ કર્યો છે. એવી રીતે અમારા કુળનો હાથ કરી અમને અમારા નગરથી બાહરે કહાડી ચૂક્યાં છે, અને અમે પાછાં નગરમાં દાખલ ન થઈ શકીએ, તેટલા સારુ એક સિંહને ચોટીપર રાખ્યો છે. એ પ્રમાણે તે સ્થાન સિંહે આવેલું છે અને અમારું હૃદય દુઃખે દબાવેલું છે. તે (સિંહ) કુબેરના રાપથી પક્ષ મટી સિંહ થયો છે. અમે ત્યારે પુરમાં પ્રવેશ કરવા વિષે વિષ્ણુ પામે નિર્ણય કરી ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ‘આ સિંહનો મનુષ્યને હાથે પરાજય થશે, ત્યારે તેનો શાપ છૂટશે’ ને અમે પુરમાં પ્રવેશ કરી શકીશું, માટે એ અમારા શત્રુ કેસરીના તમે પરાજય કરો. હે વીર! એટલા સારુ જ મેં આપને અમે આજ્ઞા છે. એનો પરાજય થવાથી તમને તેની પામેથી મૃગાંકક નામનું ખડક મળશે.’

દિવસે તો ત્યાં જ રહ્યો અને ખીજે દિવસે તે અમુરકન્યાને આગળ કરી, તેના નગરમાં ગયો ત્યાં ઉદ્ધત થયેલા સિંહને ખાદ્યુદ્ધથી જિત્યો, ત્યારે તે શાપમુક્ત યર્ધ પુરુષાકૃતિ યર્ધ રહ્યો શાપના અંત આણનાર શ્રીદત્ત ઉપર પ્રસન્ન યર્ધ, તેણે મૃગાંકક ખડ્ગ આપ્યું, અને અઠ્ઠ રોની સ્ત્રીના દુઃખની સાથે જ તે સિંહ પણ અદશ્ય યર્ધ ગયો. ત્યાર પછી અમુરકન્યાની સર બહેનો સહિત શ્રીદત્ત તે ઉત્તમ પુરમાં આવ્યો, અને પછી તે અમુરકન્યાએ ઝેર ઉતારનારી એક વીંટી તેને આપી તે પછી શ્રીદત્તની કામગીરીના તે અમુરકન્યા ઉપર ચોંટી ને ત્યાં રહ્યો; ત્યારે તે કન્યાએ કપટયુક્તિથી કહ્યું કે, ‘આ વાવમાં ઝૂંડના લયને ટાળનાર આ ખડ્ગને લઈ, સ્નાન કરી આવો.’ આ વાત સ્વીકારી તે વાવમાં પડ્યો, કે તરત જે ગંગાના કિનારાથી તે ઉતર્યો હતો તે જ કિનારે તે પાછો આવી ચડ્યો. પાતાળમાંથી નિકળી ખડ્ગ અને વીંટી સામું જોતાં તે બેઠ અને વિસ્મય પામ્યો, કે રે રે! તે અમુર કન્યાએ તો મને પૂરેપૂરો છેતર્યો.

પછી શ્રીદત્ત મિત્રોને શોધવા પોતાના ઘર ભણી આવ્યો. આશ્ચર્ય આશ્ચર્ય રસ્તામાં તેને નિષ્કુરક નામનો મિત્ર મળ્યો. તે નજીક આવી પ્રણામ કરી તરત તેને એકાંતમાં લઈ ગયો અને સંબંધીઓની હકીકત પૂછવા ઉપરથી આ પ્રમાણે બોલ્યો:—

હે મિત્ર! તું મંગાની અંદર ડુબી ગયો ત્યારે ઘણા દિવસ ત્યાં રહી અમે તારી ઓળા કરી, પો ક્યાંઈ તારો પતો મળ્યો નહીં, તેથી અમે શોધથી સિરખેલે કરી મરી જવા લેવાય થયા; તેવા આકાશવાણી યર્ધ કે “હે પુત્રો! તમારે સાહસ ન કરવું; તમારો મિત્ર જીવતો આવશે.” ત્યાં પછી અમે તમોગ પિતા પાસે જવા નિકળ્યા. માર્ગમાં એક પુરવ ઉતાવળો ઉતાવળો અમં મળ્યો, અને કહેવા લાગ્યો કે, ‘હમણાં તમારે નગરમાં પેસવું નહીં, કારણ કે અહીંના રાજ વક્સભગકિત મરણ પામ્યો છે અને મંત્રીઓએ મળી રાજ્યગ્રહીપર વિક્રમશક્તિને ઘેસડયો છે રાજ્ય મળ્યું તેને વળતે દિવસે તે કાશનેમિને ઘેર ગયો અને કોપથી પૂછવા લાગ્યો કે ‘તારા પુત્ર શ્રીદત્ત ક્યાં છે?’ ત્યારે તેણે ઉત્તર દીધો કે, ‘હું જાણતો નથી.’ આવ્યો જવા સાંભળી તેના ગુસ્સો ઉઝેરાયો અને જણ્યું કે આણે જ પોતાના પુત્રને ધૂપો રાખેલો છે, એ માની તે કાશનેમિને ચોર છે એવું કહી શળીએ મઠાવ્યો. તે જોઈતેની સ્ત્રીનું હૃદય પોતાની મેળે જ ફાટી ગયું. ફર મનુષ્યોનું પાપ ખીજા સાધારણ પાપોના કરતાં ઘણું ફર હોય છે અને તે જ પ્રમાણે વિક્રમશક્તિ શ્રીદત્ત અને તેના મિત્રની શોધમાં છે, માટે તમે તેના મિત્ર છો તેથી અહીંથી જતા રહો, નહીં તો માર્યા જશો.’ એવું કહેવા ઉપરથી ખાદુરાણી વગેરે પાંચ મિત્રો દિવસગીર યર્ધ સ્વનગર ઉલ્લસિનીમાં ગયા છે. હે મિત્ર! તારે માટે તેમણે મને સુપ્ત રીતે અરે રાખેલો છે. માટે હે મિત્ર! તું ત્યાં ચાલ, આપણે મિત્રો પાસે જઈએ. આતું નિષ્કુરક પાસેથી નિષ્કુર વચન સાંભળી, માથાપનો મોક કરી શ્રીદત્ત વારંવાર ખડ્ગ સામી નજર કરી વખતની વાટ જોતો, તે વીર નિષ્કુરકની સાથે મિત્રોને મળવા ઉલ્લસિની ભણી આવ્યો. રસ્તા માં ગંગા નદીમાં ડુબી મારવાનું જતાં મિત્ર પાસે વર્ણવતો જાય છે, તેવામાં માર્ગમાં રસ્તી એક અજાણને જોઈ. તે આંખે કહ્યું કે, ‘હું આજે જન્મ છું, પણ રસ્તામાં જૂલી પડી ગઈ છું.’

કહેવા ઉપરથી દયા લાવી તેને પ્રયાણમાં સાથે લીધી. દયાની લાગણીને લીધે નિઃકુરુષ અને તે સ્ત્રીની સાથે કોઈ ઉગ્ગઠડ જામમાં તે દિવસ તેણે નિવાસ કર્યો. ત્યાં રાત્રિમાં એકદમ શ્રીદત્તની ગંભ ઉઘડી ગઈ, અને લુપ્ત છે તે તે સ્ત્રી હૃદયથી નિઃકુરુકનું માંસ ખાધ છે. આ જોઈ તે તરત ઠોઠા થયો અને મૃગાંકક ખડ્ગ હાથમાં લીધું. તેવામાં તે સ્ત્રી ઘેર રાક્ષસી સરખું રૂપ ધરી રહી. રાક્ષસીને મારવા શ્રીદત્તે તેના કેશ પકડ્યા, તેવામાં તેણી દિવ્ય રૂપને ધારણ કરનારી મુંદરી ઘઈ ઈ, અને શ્રીદત્તને કહેવા લાગી કે, 'હે ભર! મને માર મા, મૃકી દે. હું રાક્ષસી નથી, મને આ રક્ષારત્ન કૌશિક મુનિના સાથે થયો હતો.'

'એક દિવસ કુળેરનું પદ લેવાની ઇચ્છાથી કૌશિક મુનિ તપશ્વર્ગ કરતા હતા. તેને ક્ષામ ઉપજાવવા સાઠ કુળેરે મને મોકલી. હું મુંદર રૂપ ધારણ કરી ત્યાં ગઈ, પંજી મુનિનું મન ચલિત થયું, તેથી હું લગ્નઈ ગઈ અને તેમને લય ઉપજાવવા લયંકર રૂપ ધારણ કર્યું. તે જોઈ તે મુનિ-એ મને યોગ્ય શાપ આપ્યો કે 'હે પાપિણિ! તું મનુષ્યોને હણનારી રાક્ષસી યા.' અને કહ્યું કે, 'શ્રીદત્ત તારા કેરા જ્યારે પકડશે ત્યારે તારા શાપને છેડે આવશે.' આવી રીતે હું મહાકષ્ટે કરી મહાસ્ત્રીના અવતાર પામી છું. આ નગર મેં જ થોડી સુદતમાં ઉગ્ગઠડ કર્યું છે, અને તે શાપને અંત તમારાથી થયો, મારે તમે મારી પાગેથી કંઈ વરદાન માગી લો.'

જેવું તેનું વચન સાંભળી ધણા આદરપૂર્વક શ્રીદત્તે કહ્યું કે, 'માતાજી, મારે ખીમ વરતું કર્યું કામ નથી. આ મારો મિત્ર શવે એટલું જ પ્રયોજન છે.' 'તથાસ્તુ' એમ કહી તે અસર અદશ્ય ઘઈ ગઈ અને તે નિઃકુરુક સર્વ ગ્રંથ સહિત શવેતો થયો; તેની સાથે જ તે સવારમાં વિરમ્ય પામતો રાજ થતો શ્રીદત્ત આવ્યો. તે ઉગ્ગઠડિનીમાં આવી પહોંચ્યો; અને મધૂરને જેમ મેઘ દર્શન કરી રાજ કરે છે તેમ માર્ગ સામે ઉચી નજર રાખી જોઈલા પોતાના મિત્રોને મળી શ્રીદત્તે આનંદ ઉપજાવ્યો. તે વખતે બાહુશાળી તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયા, અને યોગ્ય રીતે પરાણુગત કરી. પત્રીત્યાં પોતા ઉપર વીતેલી ગંધી કથા શ્રીદત્તે કહી સંભળાવી. બાહુશાળીનાં મામાપ પણ શ્રીદત્તની બધી આગતા સ્વાગતા કરવા લાગ્યાં, તેથી તે જેમ પોતાના ઘરમાં રહેતો હોય તેમ ત્યાં રહેવા લાગ્યો.

એક દિવસ ચૈત્રમાસનો મહોત્સવ આવતાં તે શ્રીદત્ત મિત્રોની સાથે બાગમાં ભરાયેલી યાત્રા જોવા ગયો. ત્યાં મૂર્તિમાન સાક્ષાત્ ચૈત્ર માસની લક્ષ્મી આવેલી હોય એવી શ્રીજિગ્મદી નામના રાજની કન્યાને નિરખી. તેનું રૂપ જોતાં રાજની આંખ ફાટી, અને જાણે તે વખતે હૃદયમાં પ્રવેશ કરતા સારુ રત્નો આપ્યો હોય તેમ સુસંગઘટી ત્રાસવી ગજજન્મા તેણે ચિત્તમાં જોઈ રહી. તે કન્યાની પ્રથમ પ્રેમને સ્વયંવારી સ્વિગ્ધ દષ્ટિ પણ દ્વિતીય પેઠે રાજપુત્ર પાસે ખબર અંતર સારુ આવજાવ કરવા લાગી. થોડી વાર પછી આગની ધડામાં પેસવાથી શ્રીદત્ત તેને જોઈ ન શક્યો ત્યારે તે શ્વલ્લદય થઈ ગયો, અને દિવ દિશાનું લાન પણ ભૂલી ગયો. 'હે મિત્ર! તારું હૃદય મેં જાણી લીધું, હવે વાત છૂપાવ નહીં. આવ ત્યારે આપણે ત્યાં જઈએ કે જ્યાં ની ગઈ છે,' એવી રીતે એણે બાજના સિત્ત બાહુશાળીના ક્રોધને કાબડો પાડ્યો.

કરી, તે મિત્ર સાથે તેની સખીપ ગયેલ. તે ક્ષણમાં શ્રીદત્તના હૃદયને સંતાપ ઉપગમવાની લાખૂમ પડી કે, 'હાપ હાપ રે!! રાજકન્યાને સર્પ કરજ્યો.' આ ખૂમ સાંભળી બાદુશાહીએ કેસુખી પાસે જઈને કહ્યું કે, 'મારા મિત્ર પાસે જે ઉતારનારી વીંટી અને વિદ્યા છે.' આ વાત સાંભળી કેસુખી તરત ચરણમાં આવી પડ્યો, અને જલદી શ્રીદત્તને રાજકન્યા નજીક લઈ ગયો. શ્રીદત્તે તરત પેલી વીંટી તેની આંગળીમાં પહેરાવીને વિદ્યાનો જપ કર્યો, તેથી તે જીવતી થઈ. અને તે જોતાં જ સર્વ મનુષ્યો આનંદને પામ્યાં, અને શ્રીદત્તનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. આ ખબર જિજ્ઞાસુ રાગને ધરાવી તે પણ ત્યાં આવ્યો, પણ તેટલામાં તે વીંટી લીધા વિના મિત્રોની સાથે શ્રીદત્ત બાદુશાહીને ઘેર ચાલ્યો આવ્યો; ત્યાં તે રાગને પ્રસન્ન થઈને મુવર્ણ વગેરે મોકલ્યાં, જે સર્વ શ્રીદત્તે બાદુશાહીના પિતાને આપ્યું.

પછી શ્રીદત્તે તે જ રાજકન્યાનું ચિંતન કરવાથી એવો તો વિરહાગ્નિથી બળવા લાગ્યો કે, તેના મિત્રોને શું કરવું ને શું ન કરવું, તેનો વિચાર થઈ પડ્યો. ત્યાર પછી ભાવનિકા નામની રાજપુત્રીની પ્રિય સખી વીંટી પાછી સોંપવાનું મિત્ર કરી, શ્રીદત્ત પાસે આવીને કહેવા લાગી કે, 'હે મુખમ ! અમારી સખીના પ્રાણને બચાવનારો અને હરનારો હાથ તો તું જ છે.' (તે ફતિવું) આનું વચન સાંભળી શ્રીદત્ત, ભાવનિકા અને બાદુશાહી એ સવળાં મળીને વિચાર કરવા લાગ્યાં કે, 'ગુપ્તગુપ્ત આપણે યુક્તિથી આ રાજપુત્રીનું હરણ કરી જઈએ, અને અદીથી ગુપ્ત રીતે મયુરામાં રહેવા જઈએ.' આવી રીતનો વિચાર ત્રિદલ તથા પછી ભાવનિકા ત્યાંથી ચાલી નિકળી. ત્રિદલ દિવસે ત્રણ મિત્રોને સાથે લઈ, વ્યાપારનો મિત્ર કરી, બાદુશાહી મયુરામાં ગયેલ. રસ્તામાં તેણે ચાલતાં ટપાની બવરથા પણ કરી, અને રાજપુત્રીને ઉપાડી આવવા સારૂ ગૂઢ અને ચતુર વાહનો રાખ્યાં. શ્રીદત્તે એક છોકરીવાળી જીને મુરાપાન કરારી સાંજ સમયે રાજકન્યાના નિવાસમાં મોકલી; અને તરત રાજકુવરીને હસ્તગત કરી, તેની સાથે પોતાના બે મિત્ર અને પાછળ ભાવનિકાને પૂર્વથી રવાના થયેલા બાદુશાહી પાસે મોકલી; અને તેનું ઘર પેલી સ્ત્રી અને તેની છોકરી સાથે બાળી દીધું. એથી લોકના ધારવામાં આવ્યું કે, આ ધર બળવાથી સખી સાથે રાજકન્યા પણ બળી મુઈ. પ્રભાતમાં આગળ પ્રમાણે જ લોકોએ તો શ્રીદત્તને જોયો; પણ બીજા રાત્રિમાં પોતાનું મૃગાંકક ખર્જ લઈ પ્રથમ ખસાર થયેલી પ્રિયાની પજવાડે તે પરવેયો. ઉત્સાહમાં ને ઉત્સાહમાં તેણે રાત્રિમાં ધોળો રંગો કાપી નાંખ્યો, અને પહોર દિવસ ચાલતાં સવારમાં તે વિધ્વાટથીમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં મંગળાચરણ અપરુક્ત થયા અને પાછળથી ભાવનિકા સાથે સર્વ મિત્રોને પ્રહાર પડેલા જોયા. તે સર્વ સંજ્ઞાંત થઈ, આવી પહોંચેલા શ્રીદત્તને કહેવા લાગ્યા કે, 'આજે એક મોટી ઘોડેસ્વારની ટોળી અમારા પર ટૂટી પડી; અને તેણે અમને લૂંટી લીધા. અમે આવી અવસ્થામાં પડ્યા છીએ, તેવામાં એક ઘોડેસ્વાર લક્ષ્મીવત થયેલી રાજપુત્રીને ઘોડાપર બેસાડી લઈ ગયા છે. હજી તે દૂર નહીં લઈ ગયા હોય, માટે તમે તરત આ દિશાએ તેની વારે ધાઓ. અમારી પાસે ઉશા ન ગ્રેહ, કારણ કે તે સર્વથી આધત છે.'

* અંચેલમાં આ વાત આ પ્રમાણે રખા છે. — 'મહારાજ, મારી તે સખીએ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો છે કે, તેના પતિ થઈ તેના પ્રાણ બચાવે, નહિ તો તે સમસાનવસ્ત કરશે.'

એ પ્રમાણે તેના મિત્રોએ કહીને મોકલ્યો. તે શ્રીદત્ત, બહુ ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો અને પાટાથી તે રાજકન્યાને હસ્તારની પાછળ પડ્યો. ઘણે છેટે જતાં ઘોડેસ્વારની એક ટોળીને જોઈ અને તેમાં એક ક્ષત્રિય જુવાનને જોયો, તેમ જ તેણે ઘોડાપર જખરીથી બેસાડેલી તે રાજકન્યાને ત્રિયત્ન પાસે બેઠેલી જોઈ. એ જોઈ શ્રીદત્તે સામ વચ્ચે કહ્યું કે, 'તું આ રાજકન્યા મૃગાંક-તીને મૂકી દે.' પણ તેણે માન્યું નહીં, તેથી શ્રીદત્તે તે ક્ષત્રિયનો પગ પકડી પથરાપર પડાડ્યો. મેલી રીતે તેને મારી તે જ ઘોડાપર સ્વાર થઈ, બીજા કોષ પામેલા દોડી આવતા ઘોડેસ્વારોને ચાંચાં મરવામાંથી બચી ગયેલા બાકીના ઘોડેસ્વારો તે વીરનું તેનું અલૌકિક પરાક્રમ જોઈ, ભયના ચાંચાં ભાગી ગયા. પછી શ્રીદત્ત પણ તે રાજપુત્રી મૃગાંકવતી સાથે ઘોડેસ્વાર થઈને તે મિત્રો તરફ પાછો ફર્યો. ઘોડે રસ્તે ગયો ત્યાં લગાડમાં જખરી થવાને લીધે, તેના ઘોડા મરણ પામ્યો; અને તે જ વખતે તેની મૃગાંકવતી પ્રિયને ત્રાસ અને શ્રમ પડવાને લીધે, પાણીની તરસ લાગી. તેને ચાં રાખી જળ શોધવાને દૂર ગયો, ને આણી મેર પેલી મેર જળ શોધતાં સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો. તે પછી પાણી પ્રાપ્ત થયું, પણ રસ્તો ખૂલી જવાને લીધે, ચક્રવાક પક્ષીની પેઠે તરફડતાં પ્રિયા પ્રિયા પોકારતાં તેરાત્રિ તેણે તે બામાં જ દાઢી. સવારમાં ઘોડાના મુઠાની નિશાની જોઈ, તે પૂર્વસ્થાનમાં આવ્યો; પણ ત્યાં તેણે રાજપુત્રીને ન દીઠી. બૂલથી મૃગાંકક ખર્જૂ જૂલળપર મૂકી, તેને ચોમેર જોવા આડતી ઉઘી ડાળપર ચડ્યો. તે વખતે તે જ માને કાઈ પારધિનો સેનાધિપતિ આવ્યો, તેણે આવતાં જ ઝાડના મૂળ પાસે પડેલું મૃગાંકક ખર્જૂ લઈ લીધું. તેને જોઈ શ્રીદત્ત આડ ઉપરથી ઉતર્યો અને પૂછ્યું કે, 'મારી મૃગાંકવતીની ખખરઅંતર તું કાંઈ જાણે છે?' ત્યારે પારધિએ કહ્યું કે, 'તું અહીંથી અમારે ગામ જા. હું એમ જાણું છું કે, તે તારી પત્ની ત્યાં ગઈ છે. હું પણ ત્યાં આવીશ, અને આ તારું ખર્જૂ તને પાછું આપીશ.' એવું કહીને, તે પારધિએ તેને ગામ બહાર મોકલ્યો. પછી શ્રીદત્ત ઉત્સાહથી તેના માણસો સાથે તેના ગામમાં ગયો. ત્યાં તેના માણસોએ કહ્યું કે, 'યાક ઉતારો, ત્યારે શ્રીદત્ત ગામના ધણીને ઘેર જઈ નિદ્રા કરવા લાગ્યો, અને જ્યારે નિદ્રાથી જાગ્યો ત્યારે, પોતાના બંને પગ બેઠીથી બધાયેલા જોયા. જાણે સ્ત્રીની પ્રાપ્તિમાં ઉદ્વેગવંત હોયને તેના રસ્તાની ખખર ન મળવાથી ચિંત્ર થયા હોય તેવા તેના બે પગ ચર્ચ રહ્યા. કાંઈ માત્ર મુખ નારી અને કાંઈ માત્ર માંસ દુઃખ દેનારી, દેવની ગતિની પેઠે તે પ્રિયને શોધવા લાગ્યો.

એક દિવસ મેર્યાનકા નામની એક દાસી ત્યાં આવી અને તેને કહેવા લાગી, 'હે બાગ્યશાળી પહોં મૃત્યુમુખમાં ક્યાંથી આવી પડ્યો છે? તે પારધિનો પતિ કાર્યસિદ્ધિ કરવા બહાર ગયો છે, પણ તે અત્રે પાછો આવી ચંડિકાને તારું બળિદાન દેશે. આટલા સારુ જ વિખ્યાટવીથી હુકિત સુકિતથી તને અહીં મોકલી હાથમાં બાંધી લીધો છે. દેવીના બળિદાન મારે તારો વિચાર છે, એથી જ તે સદા વસ્ત્ર અને ભોજનથી તારી આશ્વાસના કરે છે. જો તું માને તો તને છૂટવાનો એક ઉપાય છે. આ ગામના ધણીની સુંદરી એવે નામે ધુની છે. તે તને જોઈ ધણી કામાતુર થઈ છે. મારી જો તે સાહેલીને તું પરણે તો તારું કલ્યાણ થશે.' કેન્દ્રમાંથી ધૂટવાની ઇચ્છાથી શ્રીદત્તે તે વાત માન્ય રાખી, અને ગાંધર્વવિધિથી તે સુંદરીને અપેક્ષા રીતે પરણ્યો. દરોજ તે સુંદરી રાતના આવતી. અને શ્રીદત્તનું બંધન હોય.

દેવલાક દિવસે સુંદરી સગલાં ઘર આ હરીકૃત મોચનિકાના મુખથી તેની માતાના સાંભળવામાં આવી, ત્યારે જમાદના રહેલી સાસુ પોતાની મેજે શ્રીચંત્રની પાસે જઈ કહેવા લાગી કે, 'હે પુત્ર! શ્રીચંદ્ર નામનો અતિ ક્રોધી સુંદરીના પિતા છે, તે તને જીવતો રહેવા નહિ દે, તેથી તું અહીંથી જાણી ગઈ જા. પણ સુંદરીને બૂલીશ નહીં,' એવું કહી સાસુએ જમાદને છોડી મૂક્યા. જતીવખતે સુંદરીને કહ્યું કે, 'મારે ખૂંડે શ્રીચંદ્રના હાથમાં છે તે મંજાળજે,' એટલું કહી ત્યાંથી તે નિકળી ગયો. શ્રીદત્ત ચિતાતુર થઈને મૃગાંકવતીના માર્ગ ગોધવાને તે જ અટવીમાં પાછો આવ્યો. શુભ મંત્રને જોઈ તે જ જગ્યાએ આવ્યો કે ત્યાં પોતાનો ઘોડો મરી ગયો હતો, અને ત્યાં પોતાની પ્રાણ પ્યારીને શુભાવી ગેટા હતો, તેટલામાં ત્યાં જ સામેથી આવતો એક પારધિ મળ્યો. તેને જોઈ શ્રીદત્ત મૃગાંકી મૃગાંકવતીના સમાચાર તેને પૂછવા લાગ્યો. ત્યારે તે પારધિએ પૂછ્યું કે 'કેમ શ્રીદત્ત તુ કે?' નિમામો મૂકતાં શ્રીદત્તે જવાબ વાળ્યો કે, 'તે જ હું મંદભાગ્ય છું.' ત્યારે પારધિ બોલ્યો કે, 'હે મિત્ર, હું કહું તે સાંભળ-તારી પ્યારીને મેં જોઈ છે. તે વિલપતીને આમ તેમ કરતી તારી જોગમાં હતી; તેને જોઈ મને દયા આવી, તેથી તેનું જતાંન પૂછી લઈ ધીરજ આપી. આ અરણ્યમાંથી તે બાપડીને હું મારા ગામમાં લઈ ગયો છું. ત્યાં પણ યુવાન યુવાન લિલ્ચેને જોઈ મને બીક લાગી, તેથી મથુરા પાસેના નાગચય ગામમાં હું લઈ જઈ, વિશ્વદત્ત નામના વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને ઘેર, ઘણી મોટી મોટી વાત કરી, તારી પ્રિયાને રાખેલી છે. તે પછી તેના જ કહેવા ઉપરથી તારું નામ જણી લઈ, હું અહીં આવ્યો છું, માટે હવે તેની સોંપ મારે તું નાગચયમાં તરત જા.'

આવું પારધિનું વચન સાંભળી શ્રીદત્તે ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું, અને બીજો દહારે સાંજે નાગચયમાં આવી પહોંચ્યો. વિશ્વદત્તને ઘેર જઈ ત્યાં તેને મળી કહ્યું કે, 'પારધિએ મારી સ્ત્રી તારે ઘેર રાખી છે તે તું મને સ્વાધીન કર.' આ સાંભળી વિશ્વદત્તે શ્રીદત્તને કહ્યું કે, 'મથુરામાં શુભિજનોનો પ્રીતિપાત્ર એક બ્રાહ્મણ મારો મિત્ર છે, જે સૂર્યને રામનો ઉપાધ્યાય અને કારણગી છે. તેને ઘેર તારી પત્ની મેં સોંપેલી છે. આ ગામમાં પૂરી વસ્તી પણ નથી, તેથી તેના જવાબ ધર્મ થકે નહીં, માટે હવે તું સવારે ત્યાં જાજે, અને આજ તો અહીં થાકે ઉતાર.' વિશ્વદત્તના આમ કહેવા ઉપરથી તે રાત્રિ તેણે ત્યાં જ ગાળી, અને બીજો દહારે પ્રસાદમાં શ્રીદત્ત મથુરામાં આવ્યો. લાંબા રસ્તામાં મુસાફરી કરવાથી મનિન ઘર મળ્યો અને થાકેનો શ્રીદત્ત નગરી બહાર જ નિમજ વાવના જગમાં નહાવો. તે વાવના જગના મધ્યમાંથી કાંઈ ચોગે મૂંધુ અને છેડે દાર બાંધેલું એક પેટલું મળ્યું, જે તેણે લઈ લીધું. પણ અન્નના હારતું તો તેને લક્ષ જ ન હતું. પ્રિયાને જોવાની ઇચ્છાથી શ્રીદત્ત મથુરામાં આવ્યો. ત્યાં પોલીસના માણસોએ તે વસ્ત્ર જોગખી દાઢ્યુ, ને તે જોતાં તેમાંથી દાર મળ્યો. આ માળીતી ઉપરથી 'આ ચોર છે' એવું માની શ્રી-તને પકડ્યો અને તેવી જ રીતે લઈ જઈ કોટવાળા આગળ ખડેકર્ચો. કોટવાળે રાખને કહ્યું, ત્યારે રાખએ તેને ફાંસીને દુક્રમ કર્યો. આ દુક્રમ ઉપરથી પાછળ દેવ વાસતે શ્રીદત્તને ફાંસીની જગ્યાએ લઈ જવામાં આવતો હતો, ત્યાં પાછળથી મૃગાંકવતીએ તેને જોયો; એટલે 'અરે આ તો મારો પ્રાણપ્રિય પતિ જે નેતેને વધ કરવા લઈ જાય છે,' એમ ગલરાની ગલરાની તે મુખ્ય મંત્રીને કરગરીને કહેવા લાગી-

જેના ઘરમાં પોતે રહેતી હતી. પછી મુખ્ય મંત્રી રાજ્ય પાસે ગયો, ને વિનંતિ કરી જલાદોને મારતાં
 ઇકાવી શ્રીદત્તને મોતથી છોડાવ્યો, ને પછી પોતાને ઘેર લાવ્યો. ‘અરે આ તો પૂર્વે દેશાંતરમાં
 ઈવસેલા મારા કાકા વિગતલય જ અહીં કાર્યભારીની પદવી પામ્યા છે, આવી રીતે તેને ઘેર
 આવેલા શ્રીદત્તે તે મંત્રીને પૂછપરછ કરી જાળખી કાઢ્યા, અને તેના ચરણમાં જઈને
 ડબો. તે મંત્રી વિરમ્ય પામી ગયો અને આ માથ લાઘવના પુત્ર છે, એવું જાણી પ્રેમથી આર્શિંગન
 રીં જાતી સરસો આંખો, અને સર્વ હકીકત પૂછી; ત્યારે શ્રીદત્તે પોતાના પિતાના વધથી માંડી
 ઈવ હકીકત કાકાને કહી સંભળાવી. આકંદ કરતાં કાકા તુરત ભત્રીજાને એકાંતમાં તેડી ગયો અને
 ‘હું કે, ‘હું પુત્ર ! દાર્ઠ વાતે તું મુજાછરા મા, મને યક્ષિણી પ્રસન્ન થયેલી છે. મારે પેટે કશું સંતાન
 થી, યક્ષિણીએ મને પાંચ હજાર ઘોડા અને સાત કરોડ સોના મહેર આપેલી છે, તે સઘળું ધન
 મારું જ છે.’ એવું કહી શ્રીદત્તને તેની ત્રિયા સોંપી, અને તુરત જ વૈભવવાળો હોવાથી શ્રીદત્ત
 મૃગાંકવતીને પરણ્યો. જેમ ચંદ્રની ચાંદનીવાળી રાત્રિના સમાગમથી કુમુદાકર-કુમુદોવાળું તળાવ
 નીસે છે, તેમ તે મૃગાંકવતી સાથે મળવાથી તેને આનંદ થયો, અને તે ત્યાં જ રહ્યો, પણ તે પૂણે
 મમ્મદિમાન થયો ત્યારે ચંદ્રમાં રહેલી કલંક રૂપાની પેઠે મનને મહિન કરનારી બાહુશાળી વગેરે
 મેત્રાત્રી શીકર કરવા લાગ્યો.

એક દિવસ વિગતલય શ્રીદત્તને એકાંતમાં લઈ જઈ કહેવા લાગ્યો કે, ‘હું પુત્ર ! આ સુરસેન
 રાજ્યને એક જ કન્યા છે, અને એ કન્યા રાજ્યના હુકમ ઉપરથી અવંતી દેશમાં પરણવા સારુ લઈ
 જવાની છે, માટે તે જ નિમિત્તથી હરી લઈ તને જ તે કન્યા પરણાવું. તે પછી તેનું સૈન્ય આવશે
 તો આપણે જિતી લઈશું, એટલે લક્ષ્મીશ્યમે જે તને રાજ્ય મળવાનું કહ્યું છે તે સફળ થશે.’ આ
 વાતના નિશ્ચય કરી તે કન્યા લઈ સૈન્ય અને મોટા ખટલા સહિત શ્રીદત્ત અને તેના કાકા ચાલ્યા
 તેઓ વિખ્યાટવીમાં આવી પહોંચ્યાં, ત્યાં એકદમ જાણુનો વરસાદ વરસાવનારી ચોરની ટાળીએ
 તેઓને ઘેરી લીધા. સિપાઈઓ લાગી ગયા, અને શ્રીદત્ત પ્રહારથી મૂર્છા પામી ગયો. તેનું સઘળું
 ધન દબાજે કરી ચોર લોકો તેને પોતાના ગામમાં લઈ ગયા, અને લઈકર ચંદ્રીના દેવળમાં બળિ
 આપવા સારુ મોકલી દીધો. ઘંટાના નાદે કરી જાણે મૃત્યુએ જ જોવાવેલો હોય તેવી નિયતિમાં
 આવી પડેલા તે શ્રીદત્તને, એક નાના જાળકને સાથે લઈ, દેવીનાં દર્શન કરવા આવેલી ગામના
 અધિપતિની પુત્રી સુંદરી (શ્રીદત્તની સ્ત્રી) એ દીઠા. આનંદથી ઉભરાયેલો મને વયમાં ઉમેલા
 ચંદ્રાને સુંદરીએ હર ક્યાં. પછી શ્રીદત્ત સુંદરીની સાથે રાજમહેલમાં ગયો. એ વખતમાં સુંદરી-
 નો બાપ મરી ગયો હતો, મરતી વખતે તેને પેટે એકરો નહીં હોવાને લીધે પોતાનું રાજ્ય જે સુંદ-
 રીને આપી ગયો હતો, તે રાજ્યનો આવેક શ્રીદત્ત થયો, ત્યારે તેણે પોતાના કાકાને છોડાવ્યો
 અને પોતાનો સરસામાન, સ્ત્રી તથા મુજાકક ખર્ચ એ સઘળું હસ્તગત કર્યું અને સુરસેનની
 દુવરીને ત્યાં જ પરણ્યો.

આવી રીતે તે નગરમાં શ્રીદત્ત મોટો રાજ્ય ચર્ચ પડ્યો, અને સાસરીયાના દુતોને મારી
 પોતાની કન્યાઓના સગંધ શ્રીદત્તની સાથે થયો. જાણી દીકરી ઉપર પ્રેમ હોવાને લીધે

કેટલાક દિવસે સુંદરી સગલાં થઈ. આ હકીકત મોઝમીકાના મુખથી તેની માતાના સાંભળવામાં આવી, ત્યારે જમાઈના સ્નેહથી સાસુ પોતાની મેળે શ્રીદત્તની પાસે જઈ કહેવા લાગી કે, 'હે પુત્ર! શ્રીચંડ નામનો અતિ ક્રોધી સુંદરીનો પિતા છે, તે તને જીવતો રહેવા નહિ દે, તેથી તું અહીંથી જાણ્ય ગણી જા. પણ સુંદરીને જૂલીશ નહીં,' એવું કહી સાસુએ જમાઈને ઊડી મૂક્યો. જતીવખતે સુંદરીને કશું કે, 'મારે ખર્જ 'શ્રીચંડના હાથમાં છે તે સંભાળજે,' એટલું કહી ત્યાંથી તે નિકળ ગયો. શ્રીદત્ત ચિંતાતુર થઈને મૃગાંકવતીના માર્ગ શોધવાને તે જ અટવીમાં પાછો આવ્યો. શુભ શકુન જોઈ તે જ જગ્યાએ આવ્યો કે જ્યાં પોતાનો ઘેરો મરી ગયો હતો, અને જ્યાં પોતાની પ્રાણ પ્યારીને શુમાવી બેઠો હતો, તેટલામાં ત્યાં જ સામેથી આવતો એક પારધિ મળ્યો. તેને જોઈ શ્રીદત્ત મૃગાંકી મૃગાંકવતીના સમાચાર તેને પૂછવા લાગ્યો. ત્યારે તે પારધિએ પૂછ્યું કે 'કેમ શ્રીદત્ત તું કે?' નિસામો મૂકતાં શ્રીદત્તે જવાબ વાળ્યો કે, 'તે જ હું મંદભાગ્ય છું.' ત્યારે પારધિ બોલ્યો કે, 'હે મિત્ર, હું કહું તે સાંભળ-તારી પ્યારીને મેં જોઈ છે. તે વિવ્રપતીને આમ તેમ કરતી તારી બોળમાં હતી; તેને જોઈ મને દયા આવી, તેથી તેનું જતાંત પૂછી લઈ ધીરજ આપી. આ અરવ્યમાંથી તે બાપડીને હું મારા ગામમાં લઈ ગયો છું. ત્યાં પણ યુવાન યુવાન લિંગોને જોઈ મને ખીંક લાગી, તેથી મથુરા પાસેના નાગસ્થળ ગામમાં હું લઈ જઈ, વિશ્વદત્ત નામના વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને ઘેર, ધણી મોટી મોટી વાત કરી, તારી પ્રિયને રાખેલી છે. તે પછી તેના જ કહેવા ઉપરથી તારું નામ જાણી લઈ, હું અહીં આવ્યો છું, માટે હવે તેની શોધ માટે તું નાગસ્થળમાં તરત જા.'

આવું પારધિનું વચન સાંભળી શ્રીદત્તે ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું, અને બીજો દહારે સાંજે નાગસ્થળમાં આવી પહોંચ્યો. વિશ્વદત્તને ઘેર જઈ ત્યાં તેને મળી કશું કે, 'પારધિએ મારી સ્ત્રી તારે ઘેર રાખી છે તે તું મને સ્વાધીન કર.' આ સાંભળી વિશ્વદત્તે શ્રીદત્તને કશું કે, 'મથુરામાં શુભિજનોના પ્રીતિપાત્ર એક બ્રાહ્મણ મારા મિત્ર છે, જે સુગમેન રાગને બાપાખાલ અને દારભારી છે, તેને ઘેર તારી પત્ની મેં મોકલેલી છે. આ ગામમાં પૂરી વસ્તી પણ નથી, તેથી તેના બચાવ થઈ શકે નહીં, માટે હવે તું સવારે ત્યાં જાજે, અને આજ તો અહીં થાકે ઉતાર.' વિશ્વદત્તના આમ કહેવા ઉપરથી તે રાત્રિ તેણે ત્યાં જ ગાળી, અને બીજો દહારે પ્રભાતમાં શ્રીદત્ત મથુરામાં આવ્યો. લાંબા રસ્તામાં મુસાફરી કરવાથી મગ્ન થઈ ગયેલો અને થોડેલો શ્રીદત્ત નગરી બહાર જ નિમજ વાવના જગમાં નહાયો. તે વાવના જળના મધ્યમાંથી ડાઈ ચોરે મૂકેલું અને છેડે દાર બાધેલું એક પેટલું મળ્યું, જે તેણે લઈ લીધું. પણ અંદરના દારનું તો તેને લક્ષ જ ન હતું. પ્રિયને જોવાની ઇચ્છાથી શ્રીદત્ત મથુરામાં આવ્યો. ત્યાં પોલીસના માણસોએ તે વચ્ચે જોળખી કાઢ્યું, ન તે જોતાં તેમાંથી દાર મળ્યો. આ સાખીતી ઉપરથી 'આ ચોર છે' એવું માની શ્રીદત્તને પકડ્યો અને તેવી જ રીતે લઈ જઈ કાટવાળ આગળ ખડે કર્યો. કાટવાળે રાગને કશું. ત્યારે રાગએ તેને હાંસીના 'હુકમ કર્યો. આ 'હુકમ ઉપરથી પાછળ દેહ પાતો શ્રીદત્તને 'હોમીની' જગ્યાએ લઈ જવામાં આવતો હતો, ત્યાં પાછળથી મૃગાંકવતીએ તેને જોયો; એટલે 'અરે આ તો મારો પ્રાણપ્રિય પતિ, છે ને તે'

જેના ધર્મમાં પોતે રહેતી હતી પછી મુખ્ય મંત્રી રાજા પામે ગયો, ને વિનંતિ કરી જન્માદોને મારતાં અટકાવી શ્રીદત્તને મોતથી છોડાવ્યો, ને પછી પોતાને ઘેર લાગ્યો. 'અંતે આ તો પૂર્વે દેશાત્મકમાં જઈ વસેલા મારા કાકા વિગતભય જ અહીં કાર્યભારીની પદવી પામ્યા છે, આવી રીતે તેને ઘેર આવેલા શ્રીદત્તે તે મંત્રીને પૂછપરછ કરી જાણપી કાઢ્યા, અને તેના ચરણમાં જઈને પડ્યો તે મંત્રી વિગતભય પામી ગયો અને આ મારા ભાઈના પુત્ર છે, એવું જાણી પ્રેમથી આર્થિકન કરી છાતી સરમો આપ્યો, અને સર્વ હઠીકત પૂછી, ત્યાં શ્રી-તે પોતાના પિતાના વધથી માટી સર્વ હઠીકત કાકાને કરી સભાગામી આજ્ઞા કરતા કાકા ગુરુત લનીળને એકાતમા તેડી ગયો અને કહ્યું કે, 'હે પુત્ર ! તારી વાતે તું મુજાઈશ મા, મને યદિભૂ પ્રમત્ત થયેલી છે માટે પેટે કશું સતાન નથી, યદિભૂમિ મને પાચ હજાર ઘોડા અને સાત કોડ માના મરોગ આપેલી છે, તે સધળું ધન તારું જ છે' એવું કહી શ્રીદત્તને તેની પ્રિયા મોંઘી, અને ગુરુત જ વૈભવવાગો દેવાથી શ્રીદત્ત મૃગાકવતીને પરણ્યો. જેમ ચંદ્રની આદનીવાળી રાત્રિના સમાગમથી કુમુદકર-કુમુદોનાનું તગાન પીને છે, તેમ તે મૃગાકવતી સાથે મગનાથી તેને આનંદ થયો, અને તે ત્યા જ ગઈ, પણ તે પૂર્ણ સમૃદ્ધિમાન થયો ત્યાં અંદમા ગઈથી કવંક ખેખાની પેટે મનને મરિન કરનારી આપુસાગી વગેરે મિત્રોની શીકર કરવા લાગ્યો.

એક દિવસ વિગતભય શ્રીદત્તને એકાતમા વર્ષ જઈ કહેવા લાગ્યો કે, 'હે પુત્ર ! આ મુગમન ગાનને એક જ કન્યા છે, અને એ કન્યા ગગનાનું કુલમ ઉપગથી અવતી દેશમાં પરણવા સારું લઈ જવાની છે, માટે તે જ નિમિત્તથી કરી વર્ષ તને જ તે કન્યા પરણાવું તે પડી તેનું સૈન્ય આવશે તો આપણે જિતી લખશું, એટલે લક્ષ્મીશયે જે તને નાનકું મગનાનું કહ્યું છે તે સફળ થશે' આ વાતનો નિશ્ચય કરી તે કન્યા લઈ સૈન્ય અને મોટા ખગલા સહિત શ્રીદત્ત અને તેના કાકા આપ્યા તેઓ વિંધ્યાટપીમાં આવી પહોંચ્યા, ત્યાં એકદમ ગાણુનો વનસાદ વરસાવનારી ચોરની ટોળીએ તેઓને ઘેરી લીધા સિંખાઈઓ ભાગી ગયા, અને શ્રીદત્ત પ્રહારથી મૂઝાં પામી ગયો તેનું સધળું ધન કબજે કરી ચોર લોભ તેને પોતાના ગામમાં લઈ ગયા, અને લયકર મડીના દેવળમાં બાળિ આપવા સારું મોટી દીધો ઘટાના નાદે કરી જાણે મૃત્યુએ જ બેસાવેલો દોષ તેવી નિયતિમાં આવી પડેલા તે શ્રીદત્તને, એક નાના બાળકને સાથે લઈ, દેવીના દર્શન કરવા આવેલી ગામનું અધિપતિની પુત્રી સુદરી (શ્રીદત્તની સ્ત્રી) એ દીઠા આનંદથી હિરાયેલે મને વચમાં ઉભેલા ચોરને સુદરીએ દૂર કર્યા પછી શ્રીદત્ત સુદરીની સાથે ગળબટેવમાં ગયો એ વખતમાં સુદરી નો બાપ મરી ગયો હતો, મરતી વખતે તેને પેટે છોકરો નહીં દોવાને લીધે પોતાનું રાજ્ય જે સુદરીને આપી ગયો હતો, તે રાજ્યનો માલેક શ્રી-તે થયો, ત્યાં તેણે પોતાના કાકાને છોડાવ્યો અને પોતાનો સરસામાન, સ્ત્રી તથા મૃગાકવતી જે સધળું હસ્તગત કર્યું અને સુરમેનની કુન્દરીને ત્યા જ પરણ્યો.

એવી રીતે તે નગરમાં શ્રીદત્ત મોટો રાજા થઈ પડ્યો, અને સાસરીયાના દૂતોને મારી નાખ્યા પોતાની કન્યાઓનો સબંધ શ્રીદત્તની સાથે થયો જાણી દીકરી ઉપર પ્રેમ દેવાને લીધે

મોગી મેના લઈ ઈમિ અને સૂએન રાગ તેને મળના સાત્ર આગ્યા તેટલામા હટ્ટા પડેના આનુસાગી વગેરે મિત્રોના પગુ ધા સ્વાર્થ ગયા હતા તેઓ શ્રીદત્તને તપ્તનવીન થવાના નમા આગ સાલગી ત્યા પાછા આનવા આમ થયા પછી અમગની સાથે આપનું રેર લેના વિદ્યમસાક્તિઃ માગવા શ્રીદત્ત નાચે. અને તેને પોતાના કોનામિની આકૃતિ કંપો વિરોગના દુષ્પથી મુન્થ થોને શ્રીદત્ત મૃગાન્વતીની સાથે, જેને ચોતરફ ફરતો અમુદ છે એની પૃથ્વીનુ ગત્ય આનન્થ બોગવવા લાગ્યો હે અદ્વત્ની ગત્રી ધીર પ્રકૃતિના માણુએ લાગ્યા વિરોગના દટરૂપ મમને તરે છે અને કસ્યાણુ પામે છે

આ પ્રમાણે સગતકે કરેની કથા સાલગી રૂપીના ઉત્પાદમા સદસાની ગત્યએ તે ગત્રી રજતામાજ ગાગી ત્યા પછી મનોગ્યના તગ્ગોમા જેનું મન આનન્થ આનુ જાય છે, એવો સદસા ની ગત્રી પોતાની પ્રિયા તગ્ગ સરારમા પ્રયાણુ કરવા લાગ્યો. કેટલેક દિવસે મૃગોએ પણ ત્યા અચગતા મરી દીની છે, એરા જમદમિના આત્રમમા આની પહેલ્યો ત્યા પોણાગત થયા પછી પનિન આનરના તપની મૃતિના ગૈન કરી નવત્ર પ્રણામ કર્યો, ત્યાં તે મુનિએ આનન્થ અદિત મુખ સરખી સપુત્ર મૃગાન્વતીને તે ગત્રને સ્વાધીન કરી શાપનો છૂટકોગે થરા પછી એન્થ નુદર્શન થતા આનદના અશુધી પૂગયેની દ્રષ્ટિમા અમૃત વરના લાગ્યુ અપૂર્વ છે દર્શન જેનું એવા ઉદ્ધવન પુનનુ આર્નિગન કરી, ગળ કટથી ગમાયે કરીને ખીની લીધેના પુત્રને જેનો હતો પછી એ ચાત આત્રમથી સદસાની ગત્ર જમ મિ મુનિ પામેથી રજ લઈ ઉદ્ધવનનુ નહિત મૃગાન્વતી રા પિને લઈ પોતાની નગરી તગ્ગ ગાના થયો, ત્યાં તેની ઉપર સ્નેહ દોવાથી તપોનન ના મૃગો અશુ પાડતા નગાન્થા આગ્યા માર્ગમા પ્રિયાની વિરહાવસ્થાના સકટો પોતે સાલગે છે, અને પોતાની ત્યા પણુ કહી દેખાડે છે, એની ગીતે કમથી જેમા ધમ પતાકા ફરકે છે એની કોશામી નગરીમા સાનદાશ્રયથી આગ્યો ખુશ નેનનાગા નગરના મનુષ્યોથી તે જાણે પીનાતો દોષની ત, તેમ પત્ની અને પુત્રની સાથે ગત્રએ નગરીમા પ્રવેશ કર્યો. ઉદ્ધવનના શુભોથી ઉત્તેજાઈ, તરતજ તેને મુનરાજ પદવીનો અભિષેક કર્યો અને સપાહ વાસ્તે પોતાના મનીના પુત્ર વસતત, રુમવરના અને યોગધરાયજીને તેને સપુત્ર કીધા આ ઉત્તમ કાગમાગીઓથી આ રાગ આખી પૃથ્વીનુ રાજ્ય મેળવશે, એવી રીતે ત્યા પુષ્પદ્રિની સાથે આકાશવાણી થઇ તે પછી રાગ સર્વજો રાજ્યકાલાર પુત્રને ઓપી ધણા કાગથી ઇચ્છેનુ જ્વનોમનુ મુખ મૃગાન્વતી ગણીની સાથે બોગવવા લાગ્યો

આર્યા.

તે રાગને કાને, પ્રસાદિતિ જગ જગ લાગી.

તે જોઈ વિષય તૃષ્ણુ, કાષ કરીને તુગ્ત ભાગી

* તે રાગને મન પામે શક્તિસ્થી નાવિમી દ્વી જે લસા રૂપાવસ્થા આત્રી એવે પડેના મન પામે મોગા મોવાળા—જળિયા આત્રે છે વિષય-ભોજની તૃષ્ણુ-દ્રષ્ટિ તે જોગ નાવિકા સમ ત્વી તે નીસાર્થ અ પડેને પજી મનાર આવે છે એ લેહસિદ્ધ છે અને જ્વાને મનુષ્યની દ્વીના અ પડકી અગવા શક્તિની દ્વી તરીકે વર્ણન કરે, એ અવિસમ્પાદ છે

ગીતિ.

માનવતી જો બીજી, પ્રમદાપર પ્રેમિ જોય માશુકને;
માનવતી રીસાર્થ, પ્રિયતમની તો ન જાય આશુકને.

શિખરિણી.

પછી તે તે રાજ્યે, પ્રકૃતિ અનુરાગી શુભમતિ,
પ્રભ સંતોષાવા, ઉદયન ક્યો ત્યાં નરપતિ;
મહાયાત્રાઈ માટે, સચિવ|| મહિષી સાથ લાધને,
સંધ્યાએ તે હોસે, દ્વિમગિરિભણી રાજ્ય તણને.

ઈતિ શ્રી મહાકવિ શ્રી સોમદેવ ભટ્ટ વિરચિત કથાસરિરાગરમાં
કથાશ્રુત્ય લંબકને વિષે બીજો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ૩ જો.

ઉદયન રાજની કથા.

સહસ્રાંતીક મહારાજે સાંપેલ વત્સ દેશનું રાજ્ય પામી કૌશાંથી નગરીમાં રહેલો ઉદયન રાજા, પ્રજાનું સારી રીતે લાલનપાલન કરવા લાગ્યો. પણ પછીથી ઘણા જલદી યૌવધરાયણ વગેરે મંત્રીઓને રાજ્ય કાર્યભાર સોંપી દઈ, રાજા મનમાનતી મોજ મળા ઉડાવવામાં તત્પર થયો. તે હમેશાં મૃગયા કરવા લાગ્યો, અને પ્રથમ વાસુકિયીઈ મળેલી વીણા રાત દિવસ વગાડવા લાગ્યો. તે વીણાના સુંદર શબ્દથી વશ થયેલા ઉન્મત્ત વનતા હાથીઓને બાંધી દરબારમાં રાખવા માંડ્યા. તેણે વેસ્પાઓના મુખચંદ્રના પ્રતિબિંબથી સુશોભિત થયેલી મદિરા અને મંત્રીઓના મુખની કાંતિને સાથે જ પીધી. “મારા કુળ અને રૂપને લાયક કોઈ સ્ત્રી ક્યાંઈ નથી, એક વાસવદત્તા નામની કન્યા સાંભળવામાં આવે છે. પણ તે કેમ મળે?” એવી ચિંતામાં તે ગરકાવ થયેલો વિચારતો હતો. એ જ વખતમાં તે વાસવદત્તાને પિતા ચંદ્રમહાસેન પણ ઉલ્લજિનીમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘મારી પુત્રીને લાયક લતાં આ જાતમાં નથી, અને એક ઉદયન રાજા છે તો તે સના મારો દુરમન, એટલે તે કેમ મારે તાળે ઘઈ, જમાઈ થાય! પણ એક ઉપાય છે, કારણ

* માન વડે. માન સુગાદરસમાં પ્રસિદ્ધ છે. જલદી. †પાસે. ‡મહાદી મુસાફરી એટલે ફરી જન્મ મસજી રહે. ||દિવાન અને પદાસી.

૧ કાલીદાસ વગેરે મૌલ કવિઓ આ મગાણે વર્ણન કરે છે. જેમ કે સુવંશ સર્ગ ૩ જે મ્લોક ૭૦.

૬ એ વીણા વસુનેમિએ આપી છે એમ અગાદી વર્ણન થયું છે, અને અહીં વાસુકિએ આપી

છ, એમ મૂળ પુસ્તકમાં છે, તે જાણુ છે.

‘કે તે જંગલમાં હમેશ એકલો ભટકે છે, અને હાથીઓને બાંધે છે, એ અવકાશમાં યુક્તિ કરી તેને અહીં બાંધી મંગાવું. એ સંગીતવિદ્યા બહુ સારી રીતે જાણે છે તો, મારી પુત્રીને તેની શિખ્યા કર. એમ કરવાથી જરૂર તેની દષ્ટિ મારી કુંવરી ઉપર પ્રેમાગ્ર થશે અને તેમ કરવાથી જરૂર તે મારો જમાઈ થશે, અને તાણે થશે. તેને તાણે કરવાનો બીજો કાર્ષ ઉપાય હાથ મારી પાસે નથી ‘કે જ્યોતી તે તાણે થાય.’ આવો વિચાર કરી, તે વિચાર પાર પાડવા તે ચંડિકા દેવીના મંદિરમાં ગયો. ચંડિકાની પૂજા કરી બળિદાન આપ્યું અને સ્તુતિ કરી સારે દેવી પ્રસન્ન થયાં, અને આકાસવાણી થઈ કે, ‘હે રાજા ! તારી ઇચ્છા થોડા દોષમાં પૂરી પડશે,’ આ વર સાંભળી મનમાં ધણો રાજ થતો તે ઘેર આવ્યો અને બુદ્ધિમંત્રી સાથે ચંડમ-હાસેન રાજા તે સંબંધમાં જ વિચાર કરવા લાગ્યો. મંત્રીએ કહ્યું કે:—“ઉદયન રાજા ધણે અભિમાની, નિર્લોભી અને મહા બગવાન છે, તેમ તેના નોકર ચાકર પણ તેની ઉપર પ્રસન્ન છે, તેથી સામાદિક ઉપાયોથી જો કે તે વશ થવો અસાધ્ય છે, તોફાળુ અથમ સામથી જ સમ-જનવી જોવો.”

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરી એક દૂતને આજ્ઞા કરી કે, ‘હે દૂત ! તું અહીંથી વત્સરાજ* પાસે જા અને મારી આજ્ઞા પ્રમાણે તેને આ પ્રમાણે વચન કહે કે, “મારી પુત્રી સંગીત કળામાં તમારી શિખ્યા થવાને ઇચ્છે છે. માટે અમારી ઉપર તમારો જો સ્નેહ હોય તો તેને અહીં આવી તે કળા શીખવો.” આવો સંદેશો કહીને તે દૂતને ઉદયન પાસે મોકલ્યો. સારે દૂતે પણ કૌશાંબીમાં જઈ તે જ પ્રમાણે સંદેશો કહ્યો. વત્સ દેશનો રાજા ઉદયન પણ આવો અનુચિત સંદેશો સાંભળી યૌગધરાયણ મંત્રીને એકાંતમાં બોલાવી કહેવા લાગ્યો કે, ‘અરે ! એ રાજાએ અભિમાનના બોલ શું કહ્યો છે ? આવો સંદેશો મોકલતાં તે દુરાત્માનો શો અભિપ્રાય હશે ?’ આવી રીતે વત્સરાજના પૂછવા ઉપરથી યૌગધરાયણ મહામંત્રી બોલ્યો કે, ‘મહારાજ, લતાની પેટ તમારા શિક્ષણના વ્યસનની પ્રખ્યાતિ આ જગતમાં ફેલાઈ ગઈ છે, તેનું અથ કપાય અને તીક્ષ્ણ ફળ છે. તે ચંડમહાસેન તમને રાગી માની, દન્યારત્નથી લોભાવી, પોતાના દેશમાં લઈ જઈ બાંધી પોતાને કબજે કરવા ઇચ્છે છે; માટે આપ વ્યસન છોડી દો. વ્યસનમાં લપટાએલા રાજાઓને શત્રુરાજ્યો ખાડમાં નાંખી, જેમ જંગલી હાથીને તાણે કરે છે તેમ પોતાને વશ કરે છે.’

ઉપર મુજબ મંત્રીના કહેવા ઉપરથી વત્સરાજે ચંડમહાસેન રાજા પાસે સાચો દૂત મોકલ્યો, અને સંદેશો કહેવાયો કે, ‘જો તમારી પુત્રીને મારી શિખ્યા કરવાની ઇચ્છા હોય, તો તેને તમે અહિં મોકલો.’ આવી રીતે સંદેશો કહેવાની, પછી વત્સરાજે મંત્રીઓને કહ્યું કે, ‘ત્યાં હું જઈ

* ઉદયન ને વત્સરાજ તે એક જ નામ છે.

† રાજામાં આ અપવચ્છા* કહ્યો છે:—મુગ્ધા, જુગાર, દિવસે નિદ્રા, પિયુષ વચન, સ્ત્રીમાં રક્ત, દારુ યોગે, નૃત્ય, ગાન, વગેરે વખતેનું રુચિજનકું જાણકું, એ અર્થને અર્થ કહ્યો છે કોલેરી, ઉદયન થતાં અપલક્ષણો આ છે,—પૈશુન્ય, બલારાજ, હંમેશી છેતરતું, ઈર્ષ્યા, નામ, પરાધી મીલકત પર તગાવ, કટુવચન ને મારામારી.

અંડમહાસેનને બાંધી અહીં પકડી લાવું.' આતું સાંભળી ચૌગંધરાયણ નામના મોટા મંત્રીએ રાજ-
ને કહ્યું કે, હે રાજા! આ વાત બહુ મુશ્કેલ છે, અને એમ કરવું ઘટે પણ નહીં. તે રાજા પ્રભા-
વવાળો છે અને મૈત્રી કરવા યોગ્ય છે. તેની સાબીતીમાં તેની સઘળી વાત હું તમને કહી
સંભળાવું છું.

અંડમહાસેનની કથા.

આ લોકમાં પૃથ્વીનું જૂથણ ઉન્નતિચિની નામની નગરી છે, જે ચૂનાથી ધોળા થયેલા મહે-
લોથી અમરાવતીને* હસતી હોય તેવી દેખાય છે. જે નગરીમાં કૈલાસ પર્વતમાં રહેવાનું છોડી દઈ
મહાકાલેશ્વર મહાદેવ પસે છે.† તે નગરીમાં બધા રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ મહેશ્વરનાં નામનો એક રાજા
હતો, તેના પુત્ર જયસેન નામનો હતો, જે પણ તેના જેવો જ હતો. જયસેનનો પુત્ર રાજાઓમાં
હસતી સરખો અને અતિમ બળવાળો મહાસેન નામનો થયો. તે રાજા પોતાનું રાજ્ય કરતી વ-
ખતે વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'મને મારે લાયક ખરું નથી, અને કુલીન કાન્તા પણ નથી.' આતું
વિચારી મહાસેન અંડીના મંદિરમાં આવ્યો. ત્યાં દેવીનું આરાધન કરતો ઘણો કાળ નિરાહાર રતો
અને પોતાનું માંસ કાપી કાપી હોમ કરવા લાગ્યો. તેથી તેના પર અંડિકા દેવી પ્રસન્ન થયાં, અને
સાક્ષાત્ મતિમાત્ કહેવા લાગ્યાં કે, 'હે પુત્ર ! તારી ઉપર હું પ્રસન્ન થઈ છું. આ મારું ઉત્તમ
ખર્જુ લે અને આ ખર્જૂના પ્રતાપથી તું શત્રુઓથી જિતાઈશ નહીં. વળી અંગારક અમરની ત્રિલો-
ક્યમાં મુંદર અંગારવતી નામની કન્યા પણ તું પામીશ; અને હવે પછી તે આ કર્મ અતિ લય-
કર થયું, તેથી અંડમહાસેન એવું તારું નામ પડશે.' એમ કહી દેવી અદશ્ય થઈ ગયાં. રાજાના
સંકલ્પની સંપત્તિ થઈ, તેથી અત્યંત ખુશી ઉપજી; અને જેમ ઈન્દ્ર પાસે વજ્ર તથા ઐરાવત હાથી
છે, તેમ દેવીએ આપેલું તે ખર્જુ અને નળગિરિ નામનો હાથી, એવી રીતે જે રતો તેની પાસે
થયાં. તેના પ્રભાવથી સુખી થયેલો તે અંડમહાસેન રાજા એક દિવસ યુગ્મવા કરવા મોટા જંગલમાં
નીકળી ગયો. ત્યાં દિવસે પિંડાકાર થયેલો રાત્રિના અંધકાર સરખો, મોટા કદનો એક લયકર
'વરાહ ભેગો.' આ રાજાનાં તીક્ષ્ણ બાણોથી પણ જેને ધા નવી લાગ્યો, એવો તે વરાહ રાજાના
રથને ચોટ કરી નાસી શૂરામાં ભરાઈ ગયો. રાજા પણ રથ છોડી દઈ ક્રોધ કરી, તેની પછવાડે
પડ્યો. ત્યાં તેની સાથે ધનુષ સિવાય ખીજું કંઈ નથી, એવી રીતે રાજા પણ શૂરામાં પેદા. દૂર
ગયો ત્યાં એક મુંદર મોટું નગર દીઠું. તેથી વિશ્રમ પામી, તેની અંદરની વાવડીના તટ પર બેઠો.
ત્યાં ઘેર્યેને બેઠનારી, કામદેવનાં બાણ સરખી સો સદયરી સહિત ફરતી એક મુંદરી દીડી. તે
પણ પ્રેમરસ વરસાવનાર નેત્રથી રાજાને વારંવાર નિરખતી, હળવે હળવે પાસે આવી બોલી; 'હે
મહાભાગ! તમે કોણ છો? અને અહીં શા માટે બેઠા છો? એમ પૂછવા ઉપરથી રાજાએ ખરેખરી
વાત કહી સંભળાવી.' તે સાંભળી તે કન્યાનાં સતાં જે મેત્રોથી આંસુની ધાર પહી અને હૃદયથી
ધીરજ પણ વધૂટી. 'પછી તું કોણ છે? અને કેમ રહે છે?' એમ રાજાએ પૂછ્યું, ત્યારે કામદેવની

* દેવતાની નગરીનું નામ અમરાવતી છે.

† અર્થાત્ કૈલાસ કરતાં ઉન્નતિચિની વધારે શ્રેષ્ઠ છે.

આજાને અનુસરનારી તે બાળા બોલી કે, ‘મહારાજ, અહીં જે વસાહ પેંડા તે અંગારક નામને દેલ છે. અને હું તેની અંગારવતી નામની કન્યા છું. એ માટે પિતા વજ્ર સરખા અંગવાળો છે તેથી તેણે રાજાઓના ધરથી આ મો રાજપુત્રીઓ લાવી માંગે પરિવાર બનાવ્યો છે, અને આ મહાસુર સાપના દોષથી સદાસ યથો છે. ઘણી તૃષ્ણા અને શ્રમથી આતુર હોવાને લીધે આજ તમને મળ્યા છતાં પણ છોડી દીધા છે. હાથમાં વસાહનું રૂપ છોડી દઈ, તે આરામ લે છે. બ્યારે મુઠ્ઠા ઉઠશે, ત્યારે જરૂર કંઈ તમારું વિપરીત દરશે. તમારું કલ્યાણ હું જોતી નથી, તેથી આ મારા સત્તાપથી બેસાવ્યેલા પ્રાણુની પેઠે અજીવનાં બિદુઓ વહી જાય છે.’

આવી રીતે અંગારવતીનાં સ્નેહદ્રવ્યન સાંભળી રાજા બોલ્યો કે, ‘જો મારા ઉપર તારો સ્નેહ હોય તો આ મારું વચન માન. તારો પિતા જાગે ત્યારે તેની પાસે જઈ તારે રહું. અચ્ચીત તે તારા ઉદ્દેશનું કારણ પૂછશે, ત્યારે તારે કહેવું કે, ‘હે પિતાશા! તમારા પ્રતાપથી હું સર્વોચ્ચે સુખી છું, પણ કદાચિત કોઈ તમારો નાશ કરે તો મારી શી વલે થાય? આ મને મોટી શીશર છે, તેથી રહું છું, એમ તારે તારા પિતાને કહેવું.’ આમ કરવાથી આપણા બન્નેનું કલ્યાણ છે.’ આનું રાજાનું વચન સાંભળી અંગારવતીએ તે વાત સ્વીકારી, અને રાજાનું અનિષ્ટ થવાની શંકાથી તેને ગુમ રાખી, તે અસુરકન્યા સુતેલા પિતા પાસે ગઈ; બ્યારે તે દેલ જાણ્યો, કે તે કન્યા ગયા લાગી. ત્યારે દેલ બોલ્યો કે, ‘હે પુત્રી! તું કેમ રહે છે?’ પછી તે કન્યા બોલી કે; ‘પિતાશા, તમને કોઈ મારી નાંખે તો મારી શી ગતિ થાય?’ એવું કરગરીને કહ્યું ત્યારે દેલ દુરીને બોલ્યો કે, ‘હે પુત્રી! મને કોણ મારનાર છે? મારું સર્વ અંગ વજ્રમય છે. ફક્ત મારા આજા હાથમાં છિદ્ર છે, (જેમાં મારું શ્વેતુ છે) તે તો હું ધનુષ્યથી ઢાંકી રાખું છું.’ આવી રીતે તે દેલે પોતાની પુત્રીનું આશ્વાસન કર્યું. આ બધી વાત રાજા બ્યાં ગુમ રહ્યો છે સાં તેણે પાંભળી. પછી તરત દેલે ઉડી, આન કર્યું, અને મૌન રાખી મહાદેવની પૂજા કરવા માંડી. તે ખરસામાં ચંડમહાસેન રાજા ધૂપાઈ રહ્યો હતો, તે જાહેર થયો, અને એકદમ આવી ધનુષમાં પાણુ ખેંચ્યું, અને દેલને મુઠ્ઠા કરવા બોલાવ્યો. ત્યારે દેલે ડાબે હાથે ડોલો કરી તે રાજાને સાંભરી, કે જગત્પાર થોભ. રાજાનું હસ્તલાઘવ થઈ સારું હતું, તેથી તે જ ક્ષણમાં તે જ મર્મસ્થાનમાં પાણુ માર્યું. ‘મર્મસ્થાનમાં પ્રહાર વાગવાથી તે મહાસુર અંગારક ભયંકર અવાજ ફગી પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા, અને જીવ નિકળતાં કહ્યું કે ‘હું તરસ્યો છતાં જોણે મને માર્યો છે, તે જો દર વરમે મારું પાણીથી તર્પણ નહીં કરે’ તો તેના પાંચ મંત્રીઓ મરશે,’ એમ કહી તે મરણ પામ્યો.

હવે તે ચંડમહાસેન રાજા તે દેલની અંગારવતી કન્યાને લઈ ઉત્તરધિનીમાં આવ્યો, અને સાં તેની સાથે લગ્ન કર્યું. એ રાજાને બે પુત્ર અવતર્યા છે. જેમાં એકનું નામ ગોપાત્મક અને બીજાનું નામ પાત્મક છે. એ પુત્ર જન્મ્યા ત્યારે રાજાએ ઈર્ષિસવ કર્યો, તેથી હિંદ પ્રસન્ન થયો અને સ્વપ્નમાં રાજાને કહ્યું કે, ‘મારી કૃપાથી તને એક અતિ લાવણ્યવતી પુત્રી જન્મશે.’ તે પછી સમય આવ્યે રાજાને બીજી ચંદ્રની મુર્તિ સરખી વિદાતાએ ધોડેલી કન્યા અવતરી. ત્યારે આકાશવાણી થઈ કે, ‘આ કન્યાનો પુત્ર કામદેવનો અવતાર અને વિદ્યાધરોના અધિપતિ

સી.' રાજ્યે વિચાર્યું કે, આ કન્યા મને વાસવે (ઇન્દ્રે) પ્રસન્ન થઈ આપી છે, તેથી આનું નામ તેને જ લગતું પાડવું જોઈએ; એવું ધારી વાસવદત્તા* નામ પાડ્યું. જેમ મથન કરવાની હિલ્લાં સંમુદ્રના મધ્યવિષે લક્ષ્મીજી રણાં હતાં, તેમ તે કન્યા હાલ પિતાને ઘેર રહી છે, અને તે કોઈ નામ વરને આપવાની છે.

મંત્રી રાજને કહે છે, “હું દેવ ! ચંડમહાસેન રાજનો એવો પ્રતાપ છે, તેથી જેમ કિલ્લામાં હોતો હોય તે જેમ ન જિતાય, તેમ આ પણ જિતી શકાય તેવો નથી. મહાનાજી ! એ કન્યા દુર્મેષાં તમને અર્પણ કરવાને તે ઇચ્છે છે, પણ તે અભિમાની રાજ પોતાના પક્ષને ઉદય જોવાને ઇચ્છે છે, (તેથી નમણું દર્શાવતો નથી) અને હું એમ માનું છું કે, એ વાસવદત્તાનું તમારે જ જન્મ પાશ્વિમહણ કરવું.’ આવાં મંત્રીનાં વચનો સાંભળી, તરત વાસવદત્તાથી ચેતસવદ્ધા ચિત્તવાળો તે ઉદયન રાજ ધર્મ પડ્યો.

ઇતિ શ્રી મહાકવિ શ્રી સોમદેવભટ્ટ વિરચિત કથાસરિત્સાગરમાં
કથાશુભ લંબકને વિષે ત્રીજો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ચોથો.

વત્સરાજની કથા. (આલુ)

આ સમયે વત્સરાજના તે દુને ચંડમહાસેન રાજ પાસે જઈને પોતાના સ્વામીને તેવી રીતે જ પ્રત્યુત્તર કહ્યો. તે રાજ દૂતનું વચન સાંભળી વિચારમાં પડ્યો કે, તે વત્સેશ્વર અભિમાની છે, અહીં તો નહીં આવે? કન્યાને પણ ત્યાં મોકલાય એમ નથી, કારણ તેમ કરવાથી હલકાઈ ગણાય, માટે તેને સુક્રિયાથી બદી કરી હું જ અહીં લાવું. આવો વિચાર કરી મંત્રીઓની સલાહ લઈ પોતાના મહાગિરિ હાથી સરખો મોટો કૃત્રિમ હાથી કરાવ્યો, અને તેની અંદર વીર પુરુષોને બેસારી, તે યંત્રમય હાથી વિષ્ણુ પર્વતની અટવીમાં મૂક્યો. હાથી બાંધવાના રસમાં આસક્ત થયેલા વત્સરાજના જે નોકરો, હાથીના શિકારની લાજ માટે જંગલમાં ફરતા હતા, તેમણે છેટેથી આ હાથી જોયો,† કે તરત રાજ પાસે આવી વિનંતિ કરી કે, “મહારાજ, વિષ્ણુના વનમાં ફરતો

* અર્થાત્ ઇન્દ્રે આપેલી

† આ નોકરો તે હાથી સમીપ ગયા નહીં, એટલા માટે કે તે મહાવીર ખીજવાઈ જાય. જમલી હાથીઓ મસ્ત હોય ■ એથી ઈલીયટની સમાપ્તિ પછી ટ્રેજન વેરમાં આવા જ કૃત્રિમ વચનો બતાવ્યાં ને આયમ ને તેના અનુચરો છેતરાયા, તેમાં જેટલો સંભવ હોય તેના કરતાં આમાં વધારે છે.

એક હાથી અમોઘે જોયો છે. તેના જેવા બુલોકમાં બીજે કાઈ ઠેકાણે જોયો નથી. એનું શરીર આદ્રશમાં એવું તો વ્યાપી રહ્યું છે, કે જાણે જંગમ વિશ્વ પર્વત યાદ્યો આવતો હોય, તેવો તે દેખાય છે.” આવી રીતનાં પ્રશ્નિધિ પુરુષોનાં વચન સાંભળી રાજા રાજ થયો અને એ વધાર્થ સાંભળવાથી ભાગલાવનારાઓને લાખ સોના મહોરનું ઈનામ આપ્યું. નડાગિરિથી પણ શ્રેષ્ઠ તે હાથી જો હાથમાં આવે તો નકી અંડમહાસેન રાજા મારે વસ્ત્ર ચાપ, અને પોતાની મેળે જ આવી, મને વાસવદત્તા આપશે, આવી રીતે વિચારમાં ને વિચારમાં તેણે રાત્રિ ગાળી.

પહેલા શત્રુતાં જ હાથી મેળવવાની મોટી ઉત્કંઠા હોવાથી પોતાના કારભારીઓએ ના દલા છતાં, તે નહીં માનતાં, હાથીની ભાળ લાવનારા જ માણસોને આગળ કરી, વિંધ્યાદવીમાં તે આવ્યો. “આ પ્રસ્થાનનું લગ્ન એવું આપ્યું છે, કે કન્યાનો લાલ થશે, પણ તેમાં બંધન થશે” એ જોષીઓએ આગળથી જ કહ્યું હતું, પણ તે રાજાએ તે અવસરે કાંઈ વિચાર્યું નહીં, અને વિંધ્યાદવીમાં આવ્યો. એ હાથી જાલ પામી જાય, તો કંધાર્થ આરો અવળો નાસી જાય, એવું ધારી વસ રાજે પોતાની સેનાને છેટેથી જ ત્યાં આવવાની મના કરી દીધી. હતો જ જેને સહાય છે એવા વસરાજને મધુરી વીણા જ હતા હાથમાં લીધી, અને પોતાના વ્યસન સરખી વિસ્તીર્ણ એવી તે અદવીમાં પેઠા. વિંધના દક્ષિણ ભાગમાં પ્રશ્નિધિ પુરુષોએ દૂરથી તે સાચા હાથી સરખો કૃત્રિમ હાથી દેખાડ્યો. તેને રાજાએ જોયો ત્યારે રાજા એકલો વીણા વગાડતો, અને તેને બાંધનાના ઉપાયોના વિચાર કરતો, મધુર અવાજે ગાતો ગાતો નજીક આવ્યો. ગાયન ગાવામાં તેનું ચિત્ત હલ્લું અને સંધ્યાકાળ થઈ જવાથી જલવજલ અધારે પણ થઈ ગયું હતું; તેથી તે વનનો હાથી કપટનો બનેલો છે, એમ જાણવામાં ન આવ્યું. તે હાથી પણ જાણે ગાયનમાં રસ પડતો હોય તેમ હયા નીચા કાન કરી પાસે આવી આવી છેટે જાય છે, એમ કરવા લાગ્યો. એવી રીતે રાજાને દૂર લઈ જઈ અકસ્માત્ તે કૃત્રિમ હાથીમાંથી રાજા સજેષા વીરો નિકળ્યા અને વસરાજને ઘેરી લીધો. તે જોઈ રાજાને ક્રોધ અડ્યો, તેથી એકદમ ઝરી કાઢી સામેના યોધાઓ સાથે લડવા લાગ્યો. તેવામાં પાછળથી બીજાઓએ આવી તેને પકડી લીધો. તે વરિષ્ઠ બીજા પણ કેટલાએક સિપાઈઓ સાથે સંકેત કરી રાખ્યો હતો, તેથી તે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને તે વસરાજને અંડમહાસેન પાસે લઈ ગયા. અંડમહાસેન પોતાના દરબારમાંથી નિકળી સામે આવી તે વસરાજની સાથે ઉજ્જયિની નગરીમાં પેઠા. નવીન આવેલાં વસરાજને, નેત્રને આનંદ આપનાર અંદની પેઠે ગામનાં માણસોએ અપમાનથી કલંકિત થયેલો જોયો. પછી આ વસરાજના ગુણોમાં મેહ થવાને લીધે શહેરની વસ્તીને શંકા ઉપજી કે, જરૂર આને અંડમહાસેન મારી નાંખશે. આવું લોકોનું બોલવું સાંભળી અંડમહાસેન પ્રજાને કહ્યું કે, ‘તમે શને વિચાર કરો છો? હું કાંઈ વસરાજને મારવાનો નથી. પણ આ વસરાજની સાથે મંથિ કરવાનો છું.’ ત્યાર પછી રાજાએ સંગીત વિદ્યા સિખવવા સારુ પોતાની પુત્રી વાસવદત્તાને વસરાજને સ્વાધીન કરી; અને કહ્યું કે, ‘હું રાજકુળદીપક, તમે અહીં રહીને આ બાળાને સંગીત સિખવો; આમ કરવાથી તમારું લાલું થશે. કશો ખેદ કરો મા.’ તે કન્યાને જોઈ વસરાજનું મન એવું તો

સ્નેહથી લલ્પદ થઈ ગયું કે, જેથી તેના મનમાં ક્રોધ લરાયો નહિં. તે કન્યાનાં પણ નેત્ર અને મન વત્સરાજ ઉપર, સાથે જ ચોંટી ગયાં, પણ શરમ આવવાને લીધે આંખ તો પાછી વળી, પણ મન પાછું વળ્યું નહીં. હવે વત્સરાજ વાસવદત્તાને ગવરાવતો સંગીતરાગામાં તે સાંપી જ નજર રાખી રહ્યો. તેના ખોળામાં વીણા, કંઠમાં રાગ અને સામે વાસવદત્તા ઘેટેલી છે, તેથી તેને મનમાં ધણે વિનોદ થયો. તે (સાંકળથી) બંધાયેલો છે, છતાં અખડિત લક્ષ્મી જેમ તેની સેવા કરે, તેમ તેમાં જ એક ચિત્ત રાખી વાસવદત્તા તેની તાબેદારી કરવા લાગી.

એવામાં વત્સરાજનાં માથુસો કૌશાંબીમાં પહોંચી ગયાં અને રાજનના પદડાયાની ખખર પાપી, તેથી આખા દેશમાં ખળભળાટ થઈ રહ્યો. સર્વેએ ઉગ્ગ્રચિનીને ઘેરો ધાલવાની તૈયારી રી. વત્સરાજ ઉપર સ્નેહ હોવાને લીધે ક્રોધ પામેલી વસ્તીને રુમણવાન મંત્રીએ સાંત કરી હતું, ‘અંકમહાસિન મોટો રાજા છે, તે આમ બળ કરવાથી નહીં જિતાવ, અને આમ કરવાથી વત્સરાજના શરીરને વખતે તુકરાન પહોંચશે, માટે એકદમ ઘેરો ધાલવો વાજબી નથી. આમ તો શુદ્ધિથી સિદ્ધ કરવાનું છે.’ રાજા તરફ સારુ વલણ ધરાવનારી સ્નેહાળ પ્રગળે જોઈ, ધવાન યૌગંધરાયણ મંત્રી રુમણવાન આદિ મંત્રીઓને કહેવા લાગ્યો, ‘તમારે સમજાવે રતી તૈયારીમાં અહીં જ રહી, દેશની રક્ષા કરવી, અને વખત આવ્યે પરાક્રમ દેખાડવું. હું સંતકને સાથે લઈ ત્યાં જઈ છું. મારી શુદ્ધિથી વત્સરાજને છોડાવી અહીં લાવીશ, એમાં શય કરતા નહિ.

‘જળનો આઘાત થવાથી વિજળીના અગ્નિની કાંતિ જેમ વધે છે, તેમ જેની શુદ્ધિ આપ-કાળમાં ઉદય પામે છે, તે જ ધીર પુરુષ બાણુવો. કિલ્લો તોડવાના ઉપાયો, ઘેડી લાગવાના કારો અને અદર્શનના પ્રયોગો પણ જે જે ઉપયોગી છે, તે હું સારી રીતે જાણું છું,’ એમ કહી જાને રુમણવાનના હાથમાં સોંપી, યૌગંધરાયણ વસંતકને સાથે લઈ કૌરાવખીથી નિકળી પડ્યો. ત્વથી* શુકત પોતાની શુદ્ધિમાં જેમ પ્રવેશ કરે અને દુર્ગમાં નીતિમાં જેમ પેસે તેમ વિંધ્યાદ-માં તે પેઠા. પછી વિંધ્ય પાસે રહેનાર વત્સરાજનો મિત્ર ધુલિદક્ષ નામે લિલ્લનો રાજા હતો, ને ઘેર તેઓ ગયા, અને તેને કહ્યું કે, ‘આ રસ્તે જો વત્સરાજ આવે તો તેની મદદ વાસ્તે તારે જાણી લશ્કરની સાથે સજ્જ થઈ રહેવું પડશે.’ એમ તૈયાર રહેવા તેને કહી વસંતકની સાથે યૌગં-રાયણ આગળ ચાલ્યા. પછી એંતે તે ઉગ્ગ્રચિનીમાં માંસના ગંધ સરખા ગંધાતા, અત્યંત ળા ચિતાના ધમાડા સરખા તથા પેતાળથી વિટાળેલા મહાકાલેશ્વરના રમશાનમાં તે આવી હોંચ્યો. ત્યાં યૌગંધરાયણનાં દર્શનથી પ્રસન્ન થયેલો ચોગેશ્વર નામનો એક બહારાક્ષસ મિત્રતા રવા સારુ ત્યાં આવ્યો; અને તેણે રૂપ પરાવર્તનની શુક્તિ બતાવી. તે પ્રમાણે યૌગંધરાયણે રત પોતાનું રૂપાંતર કર્યું. જલદીથી તે કુબડા, વિકૃતિવાળો, જૂઠું, ઉન્મત્ત સરખા વેપવાળો,

* સત્ત એટલે ધીરજથી શુક્ત શુદ્ધિ અને અટ્ટીના પક્ષમાં સત્ત એટલે પ્રાણી.

† દુર્ગમ એટલે જ્યાં પ્રવેશ કરવો શુકલ થઈ પડે એવી. જાને પક્ષમાં આ અર્થ ધટે છે.

ટાંગવાળા અને હાસ્ય ઉપખંડે એવા શરીરવાળા યદ્ય રહ્યો. તે જ યુક્તિથી તેણે વિદ્યુતકામોદનું, વિદ્યાળ દાંત અને જેમાં નસોડાં દેખાય છે એવા મોટા પેટવાળું વસંતકનું રૂપ પણ કૃત્યું તે પછી પ્રથમ વસંતકને રાજભવનના દ્વારમાં મોકલ્યો; અને તેણે જ રૂપે યૌગંધરાયણ ઉન્નતિનીમાં પેટા. ગામમાં નાચતો, ગાતો અને ગામનાં છોકરાંએથી ઘેરાયેલો સર્વ માણસોએ તેને જોયો. આવા બેડાળ રૂપથી તે દરબારમાં પેટા અને રાજના અતઃપુરના જનોમાં કૌતુક કરવા લાગ્યો. પછી ધીમે ધીમે વાસવદત્તાને કાને એ વાત આવી, એટલે તેણે તરત દાસીને મોકલી આપી કુળડાને સગીતથાળામાં બોલાવ્યો. આ તો નહીં છે કે, અડતી યુવાનીમાં કદા મસ્કરી ઉપર મનુષ્યને ધણે પ્યાર હોય છે. પછી યૌગંધરાયણ ગાંડા માણસના જેવા પોશાક પહેરી આંખોમાંથી ખરતે આંસુએ ભરાઈ ગયો. ત્યાં તેણે વત્સરાજને બેડીથી બંધાયેલો જોયો. ‘હું આંખો છું’ એવું યચવવા તેણે વત્સરાજને સાન કરી, ત્યારે રાજાએ છાને રેણે આવેલો તેને ઓળખી કાઢ્યો. તે પછી વાસવદત્તા અને તેની દાસીએ પોતાને ન જોઈ શકે તેવી રીતિમાં યુક્તિથી યૌગંધરાયણ ત્યાં રહ્યો. ફક્ત રાજ જ તેને જોઈ શકતો હતો. પછી તે સર્વ સ્ત્રીઓ વિરમય પામી કે, અકસ્માત આ ગડિ માણસ ક્યાં ગયો? એમ અન્યોઅન્ય પૂછવા લાગી. વત્સરાજે આ વાત સાંભળી અને યૌગંધરાયણને તો પોતાની પાસે જ ઉમેદ જોયો ત્યારે વિચાર્યું કે યોગબળે કરીને આવી રીતે એ રહી શકે છે. પછી યુક્તિથી વાસવદત્તાને વત્સરાજે કહ્યું કે ‘હે વાસવદત્તા ! તું અહીંથી જઈ સરસ્વતીની પૂજના ઉપચાર લઈ આવ. આવું સાંભળી વાસવદત્તા સાહેલીએ સમૃદ્ધિ ત્યાંથી નિકળી ગઈ. એ સમયમાં જેમ મળ્યું તે પ્રમાણે નજીક આવી યૌગંધરાયણે વત્સરાજને બેડી તોડવાના પ્રયોગો બતાવ્યા, અંખીજ પણ પીણાની તંત્રીમાં જોડેલા વર્ણકરણના પ્રયોગો રાજાને શીખવ્યા. તે પછી વિનંતિ કરી કહ્યું કે, ‘મહારાજ, વસંતક પણ અહીં આવ્યો છે. તે રૂપાંતર ધરી બારણે ઉભો છે, માટે તે બહારથી નજીક બોલાવો. જ્યારે આ વાસવદત્તા તમારો વિશ્વાસ કરે, ત્યારે હું કહું તેમ કરજો. હાલ ખામેશી ધરી રહ્યો.’ એવું કહી યૌગંધરાયણ ત્યાંથી તરત નિકળી ગયો એટલામાં વાસવદત્તા પણ પૂજના સરસામાન લઈ ત્યાં આવી પહોંચી. ત્યારે વત્સરાજે કહ્યું કે, ‘બારણા બહાન એક બાહ્યણ ઉભો છે, તેને અહીં બોલાવો. કારણ કે આપણે સરસ્વતીનું પૂજન કરી તેને શિક્ષણ આપીશું.’ તે વાત સ્વીકારી વાસવદત્તાએ બહારથી તે કદરૂપ આકારવાળા વસંતકને તોડાવી મંગાવ્યો. જ્યારે તે આવ્યો ત્યારે વત્સરાજે સાચું જોઈ શોધી રડવા લાગ્યો. પછી પ્રતિબેદ ન થતા (યોગળ ન વર્તાવા) સારુ રાજાએ તેને કહ્યું કે, ‘હે બાહ્યણ, આ સર્વ તારું રોગથી થયેલું વિરૂપપણું હું નિવારણ કરીશ, તું ૩૨ મા, ને અહીં મારી પાસે રહે.’ ત્યારે, ‘મહારાજ, મોટી કૃપા !’ એમ કહી વસંતક ત્યાં રહ્યો. તેનું કુળડું ગાત જોઈ રાજાને જરા હસતું આવ્યું. તે જોઈ રાજાને અભિપ્રાય જાણી લઈ તે વસંતક પણ અધિક વિરૂપ રૂપ કરી હસવા લાગ્યો. રમકંડાં સરખા હસતા તે બાહ્યણને જોઈ વાસવદત્તા પણ હસવા લાગી, અને સતોષ પામી ત્યારે તે હાંસીમાં વસંતકને પૂછવા લાગી કે, ‘લટલ મહારાજ ! તમે કંઈ વિદ્યા ભણ્યા છો? ભણ્યા હો તો તે કહી બતાવો.’ ‘રાજબાળા !’ તે બાહ્યણ બોલ્યો; ‘હું વાર્તા કહી જાણું છું.’

કારે વાસવદત્તાએ કહ્યું ‘ચલાવ તારે એકાદી વાર્તા!’ પછી તે રાજપુત્રીને રાજ કરતો
મસંતક હાસ્ય અને વિચિત્ર રસવાળી નીચેની કથા કહેવા લાગ્યો:—

લોહજંઘની કથા.

શ્રીકૃષ્ણના જન્મનું સ્થાન મથુરા નામની નગરીમાં રૂપણિકા નામની એક વેસ્થા રહેતી
હતી. તેની મકરદંડા નામે જલ્દ, કુટિનીનું કર્મ કરનારી માદતી. રૂપણિકાના ગુણોથી ખંચાતા
તરણ પુરપોની દષ્ટિમાં ઝેર સમાન તે મકરદંડા હતી. કોઈ દિવસે પૂજાને સમયે પોતાના
નિયોગને માટે રૂપણિકા દેવ મંદિરે ગઈ. ત્યાં દુરથી એક પુરપને તેણે જોયો. તે ભાગ્યશાળી
પુરપને જોતાંવાર તેના હૃદયમાં ચટકા લાગ્યો, જેથી તેની માતાએ કરેલા ઉપદેશો તેના હૃદયમાંથી
નિકળી ગયા. તેથી મોદવશ થયેલી રૂપણિકાએ દાસીને કહ્યું, ‘મારું માની જો પુરપ પાસે તું
જા. અને કહે કે અમારે ઘેર તમે આવો પધારજો.’ આ સાંભળી તે દાસીએ તે પુરપ પાસે જઈ
તે સંદેશો કહ્યો. તે સાંભળી તે પુરપ કાંઈક વિચારમાં પડ્યો, અને તે દાસીને કહેવા લાગ્યો,
‘હું લોહજંઘ નામનો બ્રાહ્મણ છું, મારી પાસે કાંઈ ધન નથી; તો પૈસાદાર લોકોથી જ જવાય
એવા રૂપણિકાના ધરમાં હું કોણ?’ ત્યારે તે દાસી જોાલી; ‘મારી શેઠાણીને તમારી પાસેથી
કાંઈ ધન લેવાની ઇચ્છા નથી. એમ કહેવા ઉપરથી લોહજંઘે તે વાત માન્ય રાખી. પછી દાસીના
મોદાંની હૃદીકત સાંભળી મોટા ઉત્સાહથી રૂપણિકા પોતાને ઘેર મૂકી, અને તે બ્રાહ્મણના
આવવાની ઉત્કંઠિત હૃદયે વાટ જોતી બેઠી લોહજંઘ પણ તરત તેને ઘેર આવ્યો. ‘આ હરિદ્ર
તે ક્યાંથી આવ્યો,’ એવી રીતે કુટિની મકરદંડાએ કહ્યું, પણ તે વચનને કાંઈએ ગણકાર્યું નહીં.
રૂપણિકા તેને જોઈ ધણા પ્રેમભરેલી બની મૂકી, પછી તેના કંઠમાં કેમળ હસ્ત નાંખી, તેને
પોતાના વિલાસભુવનમાં લઈ ગઈ. ત્યાં લોહજંઘના સૌભાગ્યની સપત્તિથી વશ થયેલી
રૂપણિકાએ તેના પ્રેમ શિવાય પોતાના જન્મનું બીજું કંઈ સાહસ્ય માન્યું નહીં. તે એવી તો
તેનામાં આસક્ત થઈ હતી કે, બીજા પુરપોને આવવાની તદ્દન ના કહી, તેથી તે બ્રાહ્મણ ધણી
પુત્રીની સાથ તેના ધરમાં રહ્યો. સર્વ વેસ્થાઓને શિખવનારી મકરદંડા લોહજંઘને જોઈ
દિશ્વગીર થઈ અને રૂપણિકાને એકાંતમાં બોલાવી કહેવા લાગી કે, ‘રે છોકરી! આ નિર્ધન
જીવાનનું સેવન તું કેમ કરે છે? સમજાવે શયનો સ્પર્શ કરે છે, પણ ગણિકા નિર્ધનનો સ્પર્શ કરતી
નથી. રે છોકરી! પ્રેમ તે ક્યાં અને વેસ્થાપણું તે ક્યાં? જો તું કેમ ભૂલી ગઈ. વેસ્થા તો સંખ્યાની
પેઠે ક્ષણમાત્ર રાગવાળી * હોય છે, પણ ધણી રાગ રાગે તે શોભે નહીં. પૈસા વાસ્તે ગણિકાએ
નડીની પેઠે કૃત્રિમ પ્રેમ દેખાડવો જોઈએ. માટે આ નિર્ધનને છોડી દે ને તુ તારા સ્વાર્થનો નાશ
કર મા.’ આ રીતનાં માતાનાં વચન સાંભળી ઝુસે થઈ રૂપણિકા જોાલી; ‘હે મા! તું એમ મા બોલ.
એ મને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય છે. મારે ધન ઘણું છે, બીજા વધારે ધનનું શું કામ
છે? માટે ફરીથી હવે તારે મારી પાસે આ વાત કાઢવી નહીં.’ આ સાંભળી ક્રોધથી ભરાય
ગયેલી મકરદંડા તે લોહજંઘને કેમ કાઢવો, તેના વિચાર કરવા લાગી.

* રાગ એટલે પ્રેમ ને રાગ એટલે રંગ.

એક દિવસ માર્ગમાં મકરંદેષ્ટાએ ફીણ ચએલા ખમનાવાલો અને શસ્ત્રબંધ સિપાઈઓ વિંટાએલો એક રજપૂત જોયો. તેની પાસે જઈ તેને એકાંતમાં તેડી તે કહેવા લાગી કે, 'એ નિર્ધન કામુકે મારું ઘર ધાલ્યું છે, માટે તું મારી સાથે ચાલ અને એવો ઉપાય કર કે, તે મા ધરમાંથી નિકળી નાસે. પછી તું મારી પુત્રી રૂપલિષ્ઠાને મુખ આપજો.' એ વાત સ્વીકારી રજપૂત તેના ઘરમાં આવ્યો. એ વખતે રૂપલિષ્ઠા દેવદરોને ગઈ હતી, અને લોહજંઘ પાતે વખતે ક્યાંઈ બાહર ગયો હતો. થોડી વાર પછી લોહજંઘ ત્યાં બેઠાડા આવ્યો આવ્યો, તરફ રજપૂતના માણસોએ એકદમ દોડી લાત અને મૂઠીથી તેનાં સર્વ અંગ દોદરાં કરી નાંખ્યાં અને પછી ઉકરગાના ખાડામાં તેને ફેંટી દીધા; જ્યાંથી માંડ માંડ લોહજંઘ નાસી ધૂટ્યો. પછી રૂપલિષ્ઠા ઘેર આવી ને તેના જાણવામાં આ વાત આવ્યાથી તે ધણા શોકમાં નિમગ્ન થઈ ગઈ તેને એવી દશામાં જોઈ રજપૂતનાઈ જેમ આવ્યા હતા તેજ રીતે ચાલી નિકળ્યા.

કુટિનીએ જોરવરીથી બાહર કાઢેલો લોહજંઘ, રૂપલિષ્ઠાના વિધોગના દુઃખથી પ્રાણ તજવાને તીર્થયાત્રા જવા નિકળ્યો. જગલમાં જતાં, હૃદયમાં કુટિની ઉપર ક્રોધથી અને બાહ્ય આમડી ઉપર શ્રીખમ આતુના ઉમ તડકાથી તપી, ડાવાની 'ધમ્મજ' કરતો આમતેમ રખડ્યો, પણ તેણે ક્યાંઈ ઝાડ જોયું નહીં. ફરતાં ફરતાં એક હાથીનું, મડદું અંદરનું માંસ ખાઈ જઈ શિયાળિયાંઓએ ખોખુ કરી મૂક્યું હતું, તે તેના જીવામાં આવ્યું, એટલે તે તેમાં નીચિના દ્વારથી પેટા. એ આમડું પવન આવવાથી ચંદુ થઈ ગયું હતું, તેથી તેમાં પેસી તે નિદ્રા લેવા મડ્યો. એવામાં એકાએક ચોમર વરસાદ વરસવા લાગ્યો. મેઘની ઘણી ધારા પડવાથી તે હાથીનાં આંમડાનું ખોખું ભીંજાઈ ભીંજાઈ ગયું. પુરંકળ વરસાદ વરસવાથી તે જ મારે થોડી વારમાં જળનો મોટો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. તે પ્રવાહમાં પેડું હાથીનું ખોખું તણાઈ ગંગામાં પડ્યું, અને ગંગાના યેગથી તે સમુદ્રમાં ધસડાઈ ગયું. કર્મસંજોગે ગરુડના વંશના કોઈ પક્ષીએ તે દીર્ઘ, 'અને આ માંસ છે,' એવું જાણી તેને ઉપાડી સમુદ્રને પેલે પાર લઈ જઈ મૂક્યું.* જ્યારે ચાંચવતી તે ચર્ચ તેડી તે ગરુડે જોયું તો જાણ્યું કે, આ તો હાથીનું આમડું છે અને તેમાં એક માણસ રહેલું છે, એ જોઈ પક્ષી તરત ઉડી ગયું. પક્ષીના સચારવથી નિદ્રામાંથી જાગૃત થએલો લોહજંઘ, જ્યાં પક્ષીએ ચાંચ કરી આમડું ચીરી રસ્તો કર્યો હતો ત્યાંથી તે બાહર નિકળ્યો. સમુદ્રને કાંઠે તે પોતે પડ્યો છે, એવું જોઈ તે વિસ્મય પામ્યો અને આ તો નિદ્રા વિના સ્વપ્ન આવ્યું કે શું, એમ તે માનવા લાગ્યો.

આ રીતે જ્યારે લોહજંઘ લયાકુળ થયો હતો, તેવામાં ત્યાં તેણે બે ગણસો દીધા. તે બેઉ રાક્ષસ પણ તેને છોટથી જોઈ ચકિત થઈ ગયા. રામથી પોતાના કુળનો પરાજય થયો હતો, તે વાત તે રાક્ષસોને તુરત યાદ આવી, અને આ માણસ પણ સમુદ્ર ઉત્તરથી આવેલો છે, એવું વિચારી તેઓ દિશમાં ડરી ગયા. વિચાર કરી તે બેમાંથી એક, વિભીષણ રાજ પાસે ગયો અને

* એરેબીયન નાઈલસમાં સીનગાદ ખવાસીની વાર્તામાં તથા ત્રણ ફૂટ ને બગદાદની તરમ્મીઓની વાર્તામાં ત્રીજા ફૂટરે અને મગ્ગીજ દર્શાવત કહી છે. તેમાં તેમ પડી જતાવેલું છે.

જે પ્રમાણે પોતે જોયું હતું, તે પ્રમાણે કહી અંભળાવ્યું. વિભીષણે રામનો પ્રતાપ જોયો હતો, માટે તે પણ મનુષ્યના આવવા ઉપરથી ડરી ગયો, અને તે રાક્ષસને કહેવા લાગ્યો કે, 'હે ભદ્ર ! તું भारी આત્મથી જા, અને તે માણસને સ્નેહલાવે કહે કે, અમારે ઘેર પધારવા કૃપા કરો.' આ અંભળી ગદાસ સમુદ્ર તરે બ્રાહ્મણ પામે આવી, પ્રાર્થના વચન બોલ્યો કે, 'આપ અમારે ર પધારવા કૃપા કરો' સાંતજીવિવાળો લોહજંઘ તે વચન સ્વીકારી તે જ રાક્ષસની સાથે લંકામાં આવ્યો. સાંના મેનાના મહેલ જોઈ વિસ્મય પામેવો તે રાજદરબારમા આવ્યો અને પછી વેભીષણને જોઈ આશીર્વાદ દીધો. વિભીષણે પણ યોગ્ય આદરાતિથ્ય કીધું અને પૂછ્યું, 'હે જા ! આ જગોએ આપ કેમ પધાર્યા છો ?' તે વિદ્યજ્ઞ લોહજંઘે વિભીષણને ઉત્તર દીધો, 'હું મથુરાનો રક્ષીશ લોહજંઘ નામનો બ્રાહ્મણ છું. મારા ધરમાં દરિદ્ર દોડદોડ કરતું હોવાને ધિ મેં દેવ મદિરમાં જઈ નિરાહાર રહી, નાગવંશની ઉપાસના કીધી. ત્યારે અપ્રમા ભગવાને મારી મને કહ્યું કે, 'તું વિભીષણ પાસે જા, તે મારેલાજા તને પ્રજ્ઞા ધન આપશે' ત્યારે મેં કહ્યું 'હું ક્યાં ? અને વિભીષણ ક્યાં ?' આવું કહેવા ઉપરથી તે પ્રભુએ કહ્યું કે 'જા આવજો તું વિભીષણને મળીશ' એવાં હરિનાં વચન પછી હું જાગી ઉઠ્યો, તેવામાં આ સમુદ્રને પાર આવી પડે-
II છુ ખીજું તો હું કરુણે જાણતો નથી.'

આ પ્રમાણેના લોહજંઘનાં વચન સાંભળી, વિભીષણે વિચાર્યું કે, આ લંકામાં બીજા કોઈ યાપોઆથી આની રક્ષાવ તેમ નથી, માટે જરૂર આ દિવ્ય પ્રભાવનો પુરુષ છે. પછી તે બ્રાહ્મણ-
I કહ્યું, 'ઉમા રહો, હું તમને ધન આપુ છું,' એમ કહી, મનુષ્યોના નાશ કરવાળા રાક્ષસોથી આ રક્ષણ ચર્ચનય એમ નથી, એમ જાણી તેને ત્યાં રાખ્યો પછી સુવર્ણમૃગ નામના પર્વતમાંથી રાક્ષ-
સોને મોકલી, ગરુડના યશમા જન્મેક એક પક્ષીનું બચ્ચુ મગાવ્યું અને મથુરામાં જવાની યજ્ઞવાળા બ્રાહ્મણને તે માંપુ લોહજંઘ પણ લંકામાં તે પક્ષી ઉપર બેસી મહેલ કરવા લાગ્યો. વેભીષણના સન્માનથી કુટલોચિક વખત તે ત્યાં રહ્યો એક દિવસ કૌતુક થવાથી રાક્ષસોના રાજા વેભીષણને લોહજંઘે પૂછ્યું કે, 'આ લંકામાં બધી પૃથ્વી કાઢતી કેમ દેખાય છે ?' તે સાંભળી વેભીષણ બોલ્યો કે, 'હે બ્રાહ્મણ ! જો આ વાત જાણવાની તને ઇચ્છા હોય તો તે તને હું
હું છું તે સાંભળ -

'પૂર્વે કશ્યપના પુત્ર ગરુડ પામે પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલી નાગની માતાને દેવ પાસે મેચી, તેના બદલામાં અમૃત લેવા ગરુડ તૈયાર થયો બળ વધારવા માટે ભક્ષ્યની ઇચ્છા થવાથી તે ગરુડ પોતાના પિતાની પાસે ગયો ત્યાં આગળ ભોજન પદાર્થ મગવા ઉપરથી તેના પિતા કશ્યપે કહ્યું, 'હે પુત્ર ! શાપથી પડેલો મોટો હાથી, અને ગત્યેલો સમુદ્રમાં પડ્યા છે, તે લઈને તું આ.' તે ઉપરથી ગરુડ ત્યાં જઈ બંનેને લઈ એક મોટા કટપક્ષની શાખા ઉપર બેઠો. ત્યારે તેના સા-
રથી તે ગળ દૂટી પડી તેની નીચે તજથર્થા કરવા બેઠેલા વાલમ્બિત્ય મુનિ અપાર્ધ જવાના કારણ થી તે ગળી ગરુડે પોતાની સાચમાં પકડી લીધી. પિતાએ કહ્યું કે, 'આ ગળ જ્યાં ત્યાં નાખવાની નથી, કારણ કે તેના ભારથી દળાઈ લોકો મરી જશે, માટે આને તું જળમય જગ્યા જોઈ મૂકજે.'

આમ કહેના ઉપરથી ગરુડે તે શાખા અહીં આવી નિર્જન પ્રદેશમાં મૃદ્ધી, અને તેની ટાચ ઉપ લગ વમાવી છે, અને તેથી આ પૃથ્વી દાહમય દેખાય છે '.

વિભીષણ પામેથી આ રીતની આખ્યાયિકા સામળી, લોહજ્ય પ્રસન્ન થયે. પછી વિભીષણે તે ખાલણને અમૃત નો આપ્યા અને મયુરેશજી પ્રચુને માટે ભક્તિ દર્શાવતા મીનાના રાખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ આપ્યા એ સઘળું લઈ વિભીષણે મોપેના લાખ યોજન ચાલનારા પક્ષી ઉપર સ્વાર થઈ લોહજ્ય આમશ માર્ગે ઉડી લંકાનો સમુદ્ર, ઓગળી મુખરૂપ મયુગમાં આવે. ત્યાં આવી બહારની ઉજ્જડ વાડીમાં આમશમાંથી ઉતરી તે ગ્લનો દગનો એક ઠંભણે ગમ્યો અને તે પક્ષીને બાંધી ગમ્યુ તે પછી બગરમાં જઈ ઝવેરીની દુકાને જઈ પોતાની પામેના રત્નમાંથી એક ગ્લ લેખ્યુ અને તે દ્રવ્યમાંથી વજ, ભોજન અને અગગા વગેરે ખરીદ કર્યા પછી તે વાડીમાં પાછો આવી ત્યાં જ પોતે ભોજન કરીયુ ને તે ગરુડ પક્ષીને પશુ ખવડાવ્યુ પછી પોતે વસ્ત્ર, અગરાગ અને પુષ્પના શણગાર સત્યા રાત્રિના તે પક્ષી ઉપર બેસી અપહિમતા ધર ઉપર રાખ, ચક્ર ગદા અને પદ્મ ધારણ કરી તે આવ્યો તે વેખાના વિનામસ્થાનને પોતે સારી રીતે જાણતો હતો, તેથી ધર ઉપર ઉભો રી એમતમાં રહેલી રૂપહિમને અભગાવતા તેણે ગમીગ શબ્દ કર્યો એ શબ્દ સાંભળી રૂપહિમ બાહેર આવી અને જુવે છે તો નાગવણના સરખા આશ્રુણ ધારણ કરનાર ગ્લોથી ચોલાયમાન થયના દિવ્ય દેવીને દીઠા પછી લોહજ્ય બોલ્યા 'હું હરિ હુ ને તારા ન્યાણુ માટે આવેવો છું' એ પ્રમાણે મહેવાથી રૂપહિમ દડનત કરીને બોલી 'હે દેવ! કૃપા મરી પધાગે.' લોહજ્ય તુગ્ત આકાશમાંથી ઉતર્યો અને તે પક્ષીને બાંધ્યુ પછી રૂપહિમ ત્યાં તેના ધરમાં ગયો ત્યાં અને પ્રમારની મોજમગ મરી પાછી રાત્રિના ત્યાંથી નિઃશી તે પછી ઉપર બેસી આમશ માર્ગે આવતો થયો.

આ બનાવ બનવાથી રૂપહિમના મનમાં આવ્યુ કે હું વિલુની સ્ત્રી દેવી છું માટે હવે માટે મનુષ્યોની સાથે બોનચાપ રાખનાની જરૂર નથી-એણે માની પ્રભાત પડતા મૌન ધરી રહી ત્યાં તેની માતા મરુદ્ધાએ પૂછ્યુ 'હે પુત્રિ! આજ આમ તુ કેમ વર્તે છે? જોયુ હોય તેણે મે' માતાના ધણા આગ્રહથી તેની વચમાં હુય ગો પ દો ધરી મૌન ધરવાના કારણમાં ગત્રિનુ સર્વ દુષ્ણત મ્દી સહગાન્યુ જ્યાં એ કુત્રિનીએ તેણે મેહુ સાલન્યુ ત્યાં તેને રાખ ઉપર પશુ પછી બીજી રાત્રિએ બ્યાન રાખી પોતે જોયુ ત્યાં પક્ષી ઉપર બેઠેના દેવને દીમરીના મ્દા પ્રમાણે જ નિરખ્યા. સારે ખાતરી થઈ પ્રભાત થતા પડદામાંથી બાહેર આવી એમતમાં રૂપહિમને મરુદ્ધાએ મ્દ્યુ 'હે પુત્રિ! દેવના અનુગ્રહથી તુ અહીં દેવીપણુ પામી છે. પશુ હ તારી મા છું તો દીકરી તરફથી મને પશુ માર્ગ પશુ દ્વજ મગતુ જોઈએ હ જલ્દ થઈ છું તેથી હવે આ જ દેહે સ્વર્ગમાં જાઉં તેમ તુ તારા પતિ દેવને વિનતિ મર અને મારી ઉપર કૃપા મગવ' આ વાત સ્વીમરી રાત્રિને સમય દેવ પામે રૂપહિમએ વિનતિ મરી ત્યાં નિષ્ણનો વેપ ધારણ કરનાર તે લોહજ્ય બોલે 'હે ત્રિયા! તારી માતા મહા પાપિણી છે તેથી બાહેર રીતે તો તેને સ્વર્ગમાં

સાચી ને સજ્જન્યાની કથા આ કથાને મળી જ છે

નહીં લઈ જવાય. પણ એકાદશીને દિને સ્વર્ગનાં ગારણાં ઉઘડે છે ત્યારે પ્રથમ શંભુના ઘણા ગણ તેમાં દાખલ થાય છે તેમાં, તેના જોવા જ વેપ તારી માતા જો કરશે, તો હું તેને દાખલ કરી દઈશ. પ્રથમ તું તેનું માથું મુંઝાવી માત્ર પાંચ શિખા રખાવજે, મોઢાનો ભાગ કાળજીથી કાળો અને અરધા સિંદૂરથી લીપેલા કરજે. ગળામાં મુડમાળા પહેરાવજે અને નગ્ન બેસારજે. એવી રીતે મહાદેવના ગણ સરખા આકારવાળી તારી માતાને સુખેથી હું સ્વર્ગે લઈ જઈશ. એમ કહી કાણુ માત્ર રોકાઈ લોહજંઘ ત્યાંથી ચાલતો થયો. પ્રભાતના પહેરમાં રૂપણિકાએ વિધ્યુના કહેવા પ્રમાણે પોતાની માતાનો વેપ કરાવ્યો. તેણે પણ તેમ જ કંઈ અને સ્વર્ગે જવાને ઉત્કંઠિત હૃદયની થઈ રહી. પછી એકાદશીની સાંજ પડતાં લોહજંઘ ત્યાં આવ્યો ત્યારે તે રૂપણિકાએ તેને પોતાની માતા સાંપી દીધી. તે નગ્ન અને કંઠરૂપી કુદિનીને લઈ, લોહજંઘ પક્ષી ઉપર સ્વાર થયો અને વેગથી આકાશ લાણી ઉડ્યો. આકાશમાં ઉભા રહી તેણે ચોમેર નિહાળી કુદિનીની સેવા કરવાનો વિચાર કીધો. પછી નજર કરતાં એક દેવાસયની ધ્વજનો ઉઘો દંડ દીઠો, તેની ઉપર એક ચક્ર હતું, તે ચક્રની એક બાજુને આધારે પોતાના અપમાનના ઉપાયની પતાકા સરખી તે કુદિનીને મૂકી; અને કહ્યું, અહીં તું રહે, થોડીનારમાં હું પૃથ્વી ઉપર જઈ સાંનિધ્યને અનુમદ કરું, એવું કહી તેની નજર આગળથી તે અસોપ થઈ ગયો. તે પછી તે જ દેવમંદિરમાં રાત્રિનું નગરેણુ કરવા આવેલાં મનુષ્યોને આકાશમાંથી માટે સ્વરે લોહજંઘે કહ્યું, 'સાંભળો, સાંભળો, અરે લોકો, આજે આકાશમાંથી તમારી ઉપર સર્વનો સહાર કરનારી મહામારી પડશે, માટે 'ભગવાનને શરણે જાઓ.' આવી આકાશવાણી સાંભળી ત્યારે તે સર્વ મનુષ્યો ભયભીત થઈ ગયાં, અને મથુરેશજીને આશ્રય માંગી, સ્વસ્તિવાચન કરવા લાગ્યાં. પછી તુરત લોહજંઘ પણ દેવનો વેપ ઉતારી આકાશમાંથી ઉતરી, લોકોના જીવામાં ન આવે તેવી રીતે એ તમાસો જીવાને ટોળામાં ભેળાઈ ગયો. પેલી ધ્વજની પાટલી ઉપર રહેલી કુદિની વિચાર કરવા લાગી કે, 'રે હજી સૂધી દેવ ન આવ્યા જો! અને હું સ્વર્ગમાં પ્રણ પડોમી નહીં!!' ઘણી-ધાર થવાથી તે ચક્રપર નહીં થોભી શકાયને લીધે નીચે ઉભેલા મનુષ્યોને સંભળાવવા સારુ, 'હાય હાયરે! હું પડું છું, હું પડું છું,' એવી રીતે ભય પામી તે જૂંમ પાડવા માંડી. તે સાંભળી આ મહામારી આપણા ઉપર પડે છે, એવી આશાથી આકુળ થએલા, દેવ પાસે ઉભેલા લોકો જોત્યા કે, 'હે દેવી! પડ મા, પડ મા.' તે પછી તે અચૂરના વાસી બાળકથી માંડી વૃદ્ધપર્યંત સર્વે જણુઓ મહામારી પડવાના ભયથી તે રાત્રિ દુઃખથી મહા કથાવટીએ કાઢી. પ્રભાતમાં અદ્ધર લટકતી દશામાં રહેલી તે કુદિનીને જોઈ રાજા આદિ ગામનાં સર્વ મનુષ્યે તેને બાળખી કાઢી ત્યારે સર્વનો ભંય મરી ગયો અને સૌ હસતા લાગ્યાં. આ વૃત્તાંત સાંભળી રૂપણિકા પણ ત્યાં આવી પહોંચી, અને તેણે ધણુ આશ્ચર્યની સાથે પોતાની માતા મકરંદજી સામુ જોયું. પછી રૂપણિકાએ ત્યાં ઉભેલાં મનુષ્યો મારફત તેને ઉતારાવી, તે સમયે ત્યાં ઉભેલાં સર્વ મનુષ્યોમાં કુતહલ વ્યાપ્યું અને સર્વે પૂછવા લાગ્યાં કે, 'આ વાત કેમ બની?' ત્યારે રૂપણિકાએ જેમ બન્યું હતું તેમ

*અર્થાત્ આ સ્વરૂપ તે અર્ધનારીસ્વરૂપ જેવું કરવાનું હતું-અર્થુ નરનું ને અર્થુ નારીનું.

સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. તે પછી આ કોઈ સિદ્ધ વગેરેનું ચરિત્ર છે એમ માની રાજા, બ્રાહ્મ અને વાણીઆ સર્વે કહેવા લાગ્યા કે, અનેક કામુકજનને કમનારી આ કુદિનીને કંગી, જેણે મૂળનાવી હોય તે માણસ પ્રગટ થાય તો તેને શિરપાવ આપવામાં આવશે. આ વાત સાંભળી દુર લોહજંઘ છતો થયો; અને પૂછવા ઉપરથી ધૃત્યંત્રુત સર્વ વાત કહી સભળાવી. પછી મધુરેશજી સંખ, ચક્ર, ગદા ને પદ્મ વગેરે જે ભેટ વિભીષણે આપી હતી, તે સર્વ લોહજંઘે આપી દીધી.

આ વૃત્તાંત સાંભળી સર્વે મધુરાવાસીઓ પ્રસન્ન થયા ને તરત શિરપાવ આપી રાજાના હુકમથી રૂપણિકા તેને સ્વાધીન કરી તે પછી ત્યાં પ્રિયાની સાથે લક્ષ્મી આવેલાં ધણાં ઝાનોની સમૃદ્ધિવાળો લોહજંઘ, કુદિનીના કૃત્યનો બદલો વાળી, સુખેથી કાળ માળવા લાગ્યો.

આ રીતે રૂપાંતર ધારણ કૃષ્ણા વસંતકના મુખથી, બધા પામેલા વત્સરાજની સમીપ થતી કથા સાંભળી, વાસવદત્તાના મનમાં ધણો જ સતોપાનંદ ઉત્પન્ન થયો.

ઈતિ શ્રી મહાકવિ શ્રી રોમદેવભટ્ટ વિરચિત કથાસરિત્સાગરમાં
કથામુખ લંબકને વિષે ચોથો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ૫ મો.

ઉદયનની કથા.—વાસવદત્તા હરણુ.

જેમ વખત વીતતો ગયો, તેમ વાસવદત્તા પોતાના પક્ષથી પરાધુખ ચર્ષ, અને વત્સેશ્વર ઉપર પ્યાર બાંધ્યો. તે પછી ફરીથી યૌગધરાયજી, બીજા મનુષ્યો ન દેખે તેમ વત્સેશ્વર પાસે ગયો. એકાંતમાં માત્ર વસંતકની સમક્ષ જ તેણે વિનંતિ કરી કે, ‘મહારાજ, અંડમહાગ્નેને તમને કષ્ટ કરી બહી કાપેલા છે. તે તમોને કન્યાદાન આપી સત્કાર કરી તમને છોડી મૂકવા ઇચ્છે છે, તો પણ આપણે પોતે જ તેની કન્યા હરી જઈએ, એમ કરવાથી તે ગર્વિષ્ઠ રાજાપર વૈર લાવેલું કહેવાશે. તેમ જ કોઈ પુરુષાર્થ ન દર્શ્ય, એવી રીતે લોકોમાં આપણી દલકાર્ષણ્ય પણ ન જણાય રાજાએ પોતાની પુત્રી વાસવદત્તાને એક હાથથી આપી છે, જેનું નામ લક્ષ્મી છે. વેગમાં એ હાથથીની પછવાડે કોઈ પહેંચી શકે તેમ નથી; એક ફક્ત નડાગિરિ પહેંચી વળે તેમ છે. પણ તે હાથી લક્ષ્મીને જેઈ લડતો જ નથી. લક્ષ્મીની હસ્તિનીના આપાદક નામનો મહાવત છે, તેને ધણું ધન દહને ફેણ્યો છે, તેથી જ્યારે આપણે કામ પડે ત્યારે તે હાજર છે. તમારે વાસવદત્તાની સાથે હાથથી ઉપર બેસી રાત્રે ગુપ્ત રીતે હથિવારબંધ જનુ જેઈએ. અહીંના મહાવત હાથી-ગ્યાની એકા જાણનારો છે, તેને તો કામને વખતે ખૂબ મઘ પાઈ ઉન્નત કરી દર્શ્યું કે તે ઘેનમાથી જાગવા જ ન પાગે. હું રસ્તામાં બદોજસ્ત રાખવા આપના મિત્ર પુલિંદકની પાસે પ્રયમથી બાંધે છું.’

એમ કહી યૌગધરાયજી ત્યાંથી નિકળ્યો અને વત્સરાજે પણ જે કાંઈ કરવાનું છે, તેના પૂરતો વિચાર કરી લીધો.

એટલામાં વાસવદત્તા તેની પાસે આવી. રાજાએ તેની સાથે વિશ્વાસયુક્ત યર્ષ, જૂદી જૂદી તો કરતાં કરતાં યૌગધરાયણે કહેલી વાત કહી સંભળાવી. તેણે તેવાત કળહ રાખી. મછી ફરવા ત્યાં માટે આપાદકને તૈયાર કરી બોલાવી, તેને મહાવત કયો. દેવપૂજનો ગિય કરી સર્વ મહાવતો સહિત મોટા મહાવતને પણ ધણું કેટી મઘ પાઈ, મેઘ શબ્દ જેમાં થાય છે એવા પ્રદોષ કાળમાં. આપાદક, તે હાથણીને તૈયાર કરી લાવ્યો. સજ્જ થતી વખતે તે હાથણીએ શબ્દ કયો ત્યારે પ્રાપ્તિના શબ્દો જાણનારા મોટા મહાવતે તે શબ્દ સાંભળ્યો અને તે મઘ પીધેલો મોટો મહાવત પાસે કે, આ હાથણી આજે કહે છે કે 'હું ૬૩ જૈનક યોજન જઈશ.' આવી રીતે ધણા ધેનમાં રહેલા તે મોટો મહાવત ગળાડ અક્ષરે બોલ્યો ખરો, પણ મોટા મહાવતનું કેટલી કાળજી રૂંટકનું હતું, તેથી તે વાક્યપર ખીજા મહાવતોએ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. સર્વ મહાવતો મદિરાના મદથી ડામાડેલ હતા. પછી વત્સરાજ, પોતાની વીણા લઈ યૌગધરાયણ પાસેથી મળેલા ઉપાધ્યાયી બેડીનાં મુઠ્ઠાને કાપી તે હાથણી ઉપર વસેતની સાથે બેઠો. પાછળથી વાસવદત્તાએ હથિયાર લાવી આપ્યાં અને પોતે પણ એકાંતની સખી કુંચન માળાને સાથે લઈ હાથણી ઉપર બેઠી. એવી રીતે માવત સાથે પાંચ માણસ અને મત્ત માતંગ સાથે ભાંગેલા કિલ્લાને માર્ગે ઉત્તરવિનીમાંથી નિકળ્યો. થાં ગંઠની ચોટી રાખનારા વીરજાહુ અને તાલલટ એ બે 'રાજપુત સામે થયા. તેને વત્સરાજે થાં જ પૂરા કર્યાં, અને પ્રિયાની સાથે આપાદકે પકડેલા અંકુશવાળી હાથણી ઉપર બેસી ધણા વેગથી વસ્તો કાપવા માંડ્યો.

રાત્રિમાં શહેરમાં કિલ્લાનો અગ્નિવહનનારા બે કુમાર માર્યા ગયા જાણી, શહેરના ચોકીદારોએ ત્રાસ પામી તે ખબર ચંડમહાસેન રાજાને પહોંચાડી. રાજાએ એ વાતનો શોધ કરવા માંડ્યો. તે ખબર મળી કે, વાસવદત્તાને લઈ વત્સરાજ નારી ગયો છે. આ વાત સાંભળી પાસક નામનો ચંડમહાસેનનો પુત્ર નગગિરિ હાથી ઉપર સ્વાર થઈ વત્સરાજની પાછળ પડ્યો. રસ્તામાં તેને આવતો જોઈ, વત્સરજે બોલ્યો 'ફેડી રોકી લીધા અને નગગિરિ હાથીએ પણ તે હાથણીને જોઈ મહેરો કયો, પણ ટકર ન મારી. ત્યાર પછી પિતાના કાર્યને અનુસરનાર ગોપાલકે પાછળથી આવી ભાઈ પાસકને લડવાની મના કરી, એટલે વત્સરાજ બેધડક રીતે ચાલ્યો ગયો. ધીમે ધીમે ચાલતાં રાત ખૂટી પણ વાટ ન ખૂટી બપોરવખતે વિંધ્યાટવીમાં આવી પહોંચ્યાં ત્યારે હાથણી ૬૩ યોજન ચાલવાથી તરસી યઈ. વાસવદત્તા સહિત રાજા હાથણી ઉપરથી ઉતર્યો. તૃપાવાળી હાથણીએ મહાડ ઉપરનું પાણી પીધું; પણ પાણીના દોષથી થોડી વારમાં તે હાથણી મરી ગઈ. એ જોઈ વાસવદત્તાની સાથે વત્સરાજ પણ ધણે કમવાયો. તાક્ષણે આકાશવાણી યઈ કે, 'હે રાજેન્દ્ર! હું માથાવતી નામની વિદ્યધરની સ્ત્રી છું. આટલા વખત સુધી શાપના દોષથી હાથણીના અવતારમાં હતી. હે વત્સરાજ! આજ મેં તારાપર ઉપકાર કયો છે. ને વળી તને પુત્ર થશે, તેને પણ ઉપકાર કરીશ. આ વાસવદત્તા નામની તારી રાણી મનુષ્ય નથી પણ દેવી છે, અને કોઈ કારણવશાત્ એ પૃથ્વીમાં અવતરેલી છે.' આવી વાણી સાંભળી રાજા રાજ થયો, અને વસંતકને વિંધ્યાના શિખર ઉપર પોતાના મિત્ર ખુલિદને પોતે આવ્યાની ખબર

આપના મોઝાંધો, અને પોતે સ્ત્રીની મણે પગ પાગો જ ચાલ્યો. તેણે ઉઘીને ચાલવા માડ્યું, તેવા ક્રેટવાએક ચોર લોકોએ આવી ઘેરી લીધા, ત્યારે વાસવદત્તાના દેખતા કેવળ ધનુષની જ સદા તાથી વત્સરાજે એકમો ને પાંચ ચોરને ઠર કર્યા એટલામાં વસતતકને આગળ કરી યોગધરા છુની સાથે રાગનો મિત્ર પુલિંદક આવી પહોંચ્યો. તે પુલિંદકે બીજા ક્રેટવાએક ચોરને લડવામાં, અને તે વત્સરાજને પ્રજ્ઞામ કરી સ્ત્રીમહિત તેને પોતાના ગામમાં પંધરાની લાવ્યો ત જમનના દર્ભથી જેના પગની ચામડી ચીરાઈ ગઈ છે, એવી વાસવદત્તાની સાથે તે ગમગ્યે રાત્રિએ ત્યાં જ વિશ્રામ કીધો. યોગધરાપણે ક્રેટ મોઝાંધી પ્રથમથી જ કહેવરાવી મોઝાંધુ હતું, ઉપરથી સવારમાં મેનાધિપતિ રુમવવાન પછી ત્યાં આવીને દ્વાજર થયો, અને સર્વ દિશામાં વ્યાપે રાગનું સૈન્ય પછી ત્યાં આવી પહોંચ્યું કે, જેથી વિંધ્યાટવીમાં પુષ્કળ બીડ થઈ રહી તે સૈન્ય વિંધ્યાટવીમાં પેડું ત્યાર પછી વર્ષાએક ઉત્તમગિનીની ખમર જળુવા ત્યાં જ રહ્યો. એટલામાં ઉત્તમગિનીથી યોગધરાપણે મિત્ર એક વાણીઓ આવ્યો, તેણે કહ્યું કે, 'મહારાજ ચડમહામેન, આપ જેવા સ્વા જમાઈ મળ્યા તેથી ધણો ખુશી થયો છે, અને તમારી આગળ એક છડીદાર મોઝાંધો છે તે છડીદાર પાછળ પડી ગયો છે, અને હું તેનાથી પહેલાં જાનો આપને આ ખમર નિવેન કરના નિકળી આવ્યો છું' આ વાત સાંભળી વત્સરાજ રાજ થયો અને તે સર્વ વૃત્તાત વાસવદત્તાને કહી સંભળાવ્યું આ શુભ સમાચાર સાંભળી તે પછી ધણો હર્ષ પામી. પછી બધુઓના ત્યાગ કરી વિરાડના મિથિમાં ઉતાનળી થયેલી વસવદત્તા સનત્ક અને ઉત્સુક થઈ અને પોતાના મનને નિનાદ કરવા પામે એટલા વસતતકને કહ્યું કે, 'તું કાઈનવન કથા મને કહી સંભળા' ત્યારે વસતતકે તે શ્રમનયનીને પતિની લકિત વધાનારી વાર્તા નીચે પ્રમાણે કહેવાલાગ્યો.

દેવસ્મિતાની વાર્તા.

તામ્રનિર્મિત નામે એક નગરી હતી, તેમાં ધનદત્ત નામનો મોટો પૈસાદાર શેઠ રહેતો હતો તેને ઘેર પુત્રની ખોટ હતી એક દિવસગામના બધા બ્રાહ્મણોને એકઠા કર્યા, અને સર્વને શેઠ નમ્ર સ્કાર કરી કહ્યું કે, 'હે બ્રહ્મદેવો' મને થોડી મુજબમાં પુત્ર પ્રાપ્ત થાય તેવો કાંઈ ઉપાય કરો' ત્યારે તે બ્રાહ્મણોએ તે વાણીઆને કહ્યું કે, 'આ વાત કાંઈ મુશ્કેલ નથી બ્રાહ્મણો વેદમંત્રોથી સર્વ વાત સિદ્ધ કરી શકે છે. પૂર્વ કાળમાં એક રાજા હતો, તેને એકમો ને પાંચ રાણીઓ હતી. પછી એક પુત્ર નહોતો ત્યારે પુત્રીમેષ્ટિ કરાવી, જેના યોગથી જન્મ નામનો એક પુત્ર અવતર્યો. તે તેની રાણી ઓની દષ્ટિને નવીન ચદ્રની પેઠે આનંદ આપનાર થઈ પડ્યો હતો. કાર્કે દિવસ તે ગુહલુમડીથી ચાનતો હતો, તેનામાં તેના સાથમાં એક કીડી કરડી, જેથી તેણે ચીસ નાખી રડવા માડ્યું. તેટલામાં તે જાનનામાં મોટો કોવાહવ થઈ રહ્યો. રાત્રી પછી 'હે પુત્ર, હે પુત્ર' એવી રીતે સાધારણ માણસની પેઠે રોદના ચબ્દો ઉચ્ચારના લાગ્યો. થોડી વારમાં ચટકા લેનારી કીડીને સાથમાંથી કેહાડી નાખી એટલે બાળક રાહ થયો. એકનો એક જ પુત્ર છે એ મહાદુ ખતુ કારણ છે, એમ જાણી રાજા પોતાની અવગણ કરના લાગ્યો, અને તે પરિતાપથી બ્રાહ્મણોને યોવાની પૂજવા લાગ્યો કે, એવો કાંઈ ઉપાય છે કે, જેથી મને ધણા પુત્રો થાય' ત્યારે બ્રાહ્મણોએ ઉત્તર આપ્યો કે,

૧, એક ઉપાય છે ને તે એકે, તારાઆ પુત્રને મારી તેનું માંસ અગ્નિમાં દોખવું. તે માંસના ગંધથી મારી સર્વ રાષ્ટ્રીઓને પુત્રોની પ્રાપ્તિ થશે. આ વાત સાંભળી રામએ યથાવિધિ તે પ્રમાણે કરાવું, ત્યારે જોટલી પોતાની રાષ્ટ્રી હતી, તેટલા જ પુત્રો જન્મ્યા. માટે હે સોદર! તમને પણ દોખા. તારી પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય તેમ કરીશું.' આનું દહીં ધનદત્ત પાસેથી દક્ષિણ લઈ તે બ્રાહ્મણોએ દોખ કર્યો, તેથી તે વાણીઆને ઘેર પુત્ર અવતર્યો. તેનું શુદસેન એવું નામ પડ્યું. પુત્રની ઉભર પોતી ચતાં તેના પિતા ધનદત્ત સ્ત્રી શોધવા લાગ્યો. એક દિવસ વ્યાપાર કરવાના ઉદ્દેશથી ધનદત્ત કેને માટે પુત્રને સાથે લઈ દ્વીપાંતરે ગયો. ત્યાં ધર્મશુભ નામે એક વાણીઆની દેવરિમતા નામની એક કન્યાનું પોતાના પુત્ર શુદસેન વેરે માણું કર્યું. ધર્મશુભને તે કન્યા ધણી પ્રિય હતી, તેથી વિચાર્યું કે, તાત્રસિપ્તિ નગરી ધણી દૂર છે, જોટલે જો કન્યા આપું તો પાણું દીકરીનું મોઢું જોવા વારે આવે નહિ, એમ ધારી તેનું માણું પાણું વાણું. પણ શુદસેનને જોઈ દેવરિમતા આરાધક થઈ; તેના શુણે જોઈ પોતાના બંધુઓને છોડીલાગી જવાના નિશ્ચય કર્યો. તેણે પોતાની સખી મારદત તેની સાથે સંકેત કર્યો અને સ્વનગરથી સસરા અને પતિની સાથે રાત્રિની નિકળી ગઈ. પછી તાત્રસિપ્તિ નગરીમાં આવ્યા અને ત્યાં વિધિપૂર્વક લગ્ન કર્યા; ત્યારે સ્ત્રીપુરુષનાં મનમાં પ્રેમની સુદૃઢ ગાંઠ બંધાઈ.

આવી રીતે જોટલાએક દિવસો વીતી ગયા બાદ, થોડે દાળે તેના પિતા ગુજરી ગયો ત્યારે શુદસેનને તેના બંધુઓ કહેવા લાગ્યા કે, 'તું કટાહ' દ્વીપમાં વ્યાપાર અર્થે જા.' પણ આ વાત તેની સ્ત્રીને રચિ નહોતી. કારણ દેવરિમતાના મનમાં એવી આરાધકા આવી કે, પતિ પરદેશ જાય અને કદાચિત્ પરત્વેના છંદમાં પડે તો આમ સ્ત્રીને પરદેશ જવાની વાત ગમતી નથી, અને બંધુઓ વારંવાર પ્રેરણા કર્યા કરે છે, ત્યારે શુદસેન, શું કરવું અને શું ન કરવું, એવા વિચારમાં પડી ગયો. કાંઈ ન સૂઝ્યું ત્યારે દેવમંદિરમાં જઈ નિરાહાર રહી વ્રત કરવા લાગ્યો, અને દેવને પ્રશ્ન કર્યા કે હવે મારે શું કરવું, 'પરદેશ જવું કે અહીં રહેવું ? આ બાબતમાં યોગ્ય હોય તે આપ કહે.' પતિને આવી રીતે વ્રત કરતો જોઈ, તેની સ્ત્રી દેવરિમતા પણ વ્રત કરવા લાગી. ત્યારે તે સ્ત્રી-પુરુષને સ્વપ્નમાં શંકરે દર્શન દીધું; અને બે રાત્રાં કમળતેમને આપી શંકર બોધ્યા કે, 'તમે બન્ને જણ, આ અકેકેક કમળ હાથમાં રાખો, પછી પરદેશ જવામાં કરી દરકત નથી. દૂર દેશાવરમાં કોઈ પણ શિયળ તોડે તો બીજાના હાથનું કમળ કરમાઈ જવાથી, તેની ખબર તેને પડશે; અને જો એમાંથી કોઈ શિયળનું ખડન ન કરે તો બન્નેની પાસે રહેલાં કમળ જેમનાં તેમ ખીસેલાં જ રહેશે.' આ વાત બેહિતા ધ્યાનમાં ઉતરી અને એક બીજાના હૃદયની માફક તે રક્ત કમળને જોવા લાગ્યાં. ત્યાર પછી હાથમાં કમળ રાખી, શુદસેન મુસાફરીએ નિકળ્યો અને દેવરિમતા કમળ સામી દષ્ટિ રાખી પતિના જ નગરમાં રહી. શુદસેન તરત કટાહ દ્વીપમાં આવ્યો; અને ત્યાં સ્ત્રીની લેવડદેવડ કરવા માંડી. તેના હાથમાં હમેશાં પ્રપુલ્લ કમળ જોઈ, કટાહ દ્વીપના કોઈ ચાર વાણીઆના છોકરા વિચારથી વિસ્મય પામી ગયા. તેઓ ચુકિતથી તેને ઘેર તેડી જઈ ખૂબ મંદિરાધાન કરાવી, કમળની હકીકત

ગમા ભગી, તે લઈ તે તાપસી દેવસ્થિતતાને ઘેર આવી ત્યાં તે માસનો કટકો આગણુમાં
 બાંધી કુતરીને આપ્યો, જે તે કુતરી તરત ખાઈ ગઈ તે પછી મરચાના પ્રતાપે કુતરી, તે
 કુતરીની આખોમાથી ધણુ પાણી ઝરવા લાગ્યું અને નાક પણુ ગળવા માડ્યું અને તેટલામા તે
 પોપાત્મા તાપસી દેવસ્થિતતાની પાત્રે ગઈ, ત્યાં આદરવ્યકાર મળ્યો કે તરત તે ગેના લાગી ત્યાં
 દેવસ્થિતાએ પૂછ્યું કે શું છે? ત્યારે તેણે કહ્યું ઉત્તર આપ્યો કે, ‘હે પુત્રિ! હમણાં તું જો
 બાહર કુતરી કેવી રહે છે હું પુનર્જન્મમા તેને મળી હતી, તેથી તેણે આજ મને યોગબળી કારી
 અને તે ક’પાત કરે છે, તેથી મને પણ આંસુ આવ્યા છે’ આ વાત સાંભળી બાહર જઈ તે
 જુએ છે તો કુતરીને ગાતી દેખ તેવી જોઈ આ તે શું આશ્ચર્ય છે? એની રીતે દેવસ્થિતા ઘણું
 માત્ર વિચારના વમગમા પડી ગઈ પછી તે તાપસી બોલી કે, ‘હે પુત્રિ! પૂર્વ જન્મમા હું અને
 આ કુતરી એક જાણણુની સ્ત્રી હતા અમે જેલ શોક્યોનો પતિ દૂર દેશાતરમા ગયો, અને હમેશા
 એની રીતે રાખતી આજાથી તે પરગામ જતો હતો. જ્યારે જ્યારે તે પ્રનામે જાય, ત્યારે ત્યારે
 ધન્ય પ્રમાણે હું પરપુરુષનો સગ કરતી. મેં મારી ઇંદ્રિયોને કોઈ દિવસ ભુખી રાખી નથી.
 ઇંદ્રિયોને તમ ગાળવી એ પરમ ધર્મ છે આ ધર્મના પ્રતાપથી જ મને જાતિસ્મરણુ જ્ઞાન રહ્યું
 છે, અને આ કુતરીએ અજ્ઞાનથી શીળની ગદા કરી, તેથી આ ભવ તેને કુતરીનો અવતાર
 આવ્યો છે, પણ તેનું પૂર્વ જન્મ સાબરે છે તેથી રહે છે “અરે આ તે કેવો ધર્મ! જન્મ આ
 દુષ્ટાએ ધૂર્ત રચના કરી છે, ઠીક ઠીક તેનું કામ એને આપીસ” એવું ડહાપણથી વિચારી દેવ
 સ્થિતાએ કહ્યું કે, ‘હે ભગવતિ! આટલા બધા દિવસ મેં આ ધર્મ જાણ્યો નહોતો, આજ
 જાણવામા આવ્યો, તો હવે તે પ્રમાણે આવીશ તું કોઈ છેન પુત્ર સથે મારું યોગદું બેસારી
 આપ.’ ત્યારે તે તાપસી બોલી કે, ‘કોઈ દ્વીપાતરથી આવેલા વાણીઆના છોકરા માટે ‘ઘેર
 ઉતર્યા છે, તેને અહીં બોલાવી લાવુ છું’ એવું કહી હરખાતી હરખાતી તે તાપસી ઘેર ગઈ
 પાછળથી દેવસ્થિતાએ પોતાની દાસીઓને કહ્યું કે, ‘જરૂર મારા પતિના હાથમા હમેશા
 ખાંદેયુ કમળ જોઈ, તેણે દારનો નિશાં ક્યોં હશે, તે વખતે કોતુકથી બધી દુકાંકત પૂરી લઈ,
 કોઈ મારી ખરાબી કરવા તે દ્વીપથી અહીં આવેલો હશે તે લુઆ વાણીઆના છોકરાએ આ
 તાપસીને અહીં મોકલી છે એમા સશય નથી તો હવે ધતુરાના ઝેરરાળી મદિરા તમે અહીં
 લાવો, અને લુવારની કાંડે જઈ, એક લોહાનો કુતરાનો પગ કરાવી લાવો’ આવા દેવસ્થિતાના
 વચનો સાંભળી તેની દાસીઓએ તકાળ તેમ જ કર્યું, અને તેના કહેવાથી, એક દાસીએ
 દેવસ્થિતાના સરખા વેપ ધારણુ કર્યો. તે વાણીઆના છોકરાઓએ તે તાપસીને ત્યાં જ “હું
 પહેલો જાઉં” “હું પહેલો જાઉં,” એમ પરસ્પર તકારાર કળ્યા લાગ્યા પછી તે ચારમાથી
 એકને લઈ, તે તાપસી ત્યાં આવી પોતાની સિંખ્યા સિદ્ધિકરીનો વેપ પહેરાવી એક વણિ
 પુત્રને દેવસ્થિતાના ધરમા સાજ વખતે ધાલ્યો, અને પોતે ગુપચુપ ત્યાંની ચારી ગઈ પછી દેવ
 સ્થિતાનો વેપ પહેરનારી દાસીએ તે વાણીઆના પુત્રને પેલું તૈયાર કરાવી રાખેલું ધતુરાવાળુ મઘ
 ઘણા આદરમાનથી પાણુ અવિનયથી જેમ ચેતના જાય તેમ તે, મઘથી ચેતના રહિત ધઈ ગયો,

પારે તેનાં વસ્ત્રો ઉતારી લઈ, નમ કરી મુઝ્યો અને જો કુતરાનો પગ તૈયાર કરાવી રાખ્યો હતો તે રાખગાવી તે દાસીઆએ તેના કપાળમાં ચાંપી દીધી અને પછી તેને ઉંચકી, રાત્રિમાં જ ઉકરડાના નાગમાં ફેંકી દીધી. છેલ્લે પહેરે બ્યારે તેની મુઠ્ઠા શુધ્ધ થઈ ગઈ આવી, ત્યારે તે જુવે છે તો પાં પોતાના પાપે પ્રાપ્ત કરેલા અનાયિ નરક સમાન ખાડામાં તે પડ્યો જણાયો. ત્યાંથી અટપટ કેડી તે બાહરે આવી રનાન કરી કપાળ ઉપર હાથ ફેરવતો, નાગો ને નાગો, તે તાપસીને ઘેર બાળ્યો. ત્યાં તેણે વિચાર્યું, કે હું આવી રીતે જોહાવ થઈ ગયો તેની ખરી હકીકત જ્ઞે દલીલ, તો મારી એકની જ હાંસી થશે. એવું વિચારી બીજા મિત્રોને કહ્યું કે, 'હું ત્યાંથી આવતો હતો, ત્યાં માર્ગમાં ચોર મળ્યા, તેણે મને લંટી લીધી છે.' પછી પ્રભાતમાં કહ્યું કે, 'રાત્રિમાં મેં બહુ મઘપાન કર્યું છે, અને આખી રાતનો ઉમંગો થયો છે, તેથી આ વખતે માથું દુઃખી આવ્યું છે,' એમ કહી પેલો કુતરાના પગનો ડાંબ ઢાંકવા માથા ઉપર લુગડાનો પારો બાંધ્યો. પૂર્વપેરે જ બીજો દિવસે સાંજે બીજા વાણીઆના ઓકરાનો વારો આવ્યો. તે પણ તેવી રીતે ત્યાં ગયો, અને તેના પણ તેના જેવા જ છુરા દાલ થયા. તેણે પણ આવી એમ જ કહ્યું કે, 'હું ચોરની બીકથી દાગીના ત્યાં જ રાખી આવ્યો છું; તોપણ મને રસ્તામાં ચોરાએ લૂટી લીધી છે.' પ્રભાતમાં તેણે પણ પેલાની પેઠે માથાપર પટકો બાંધી માથું દુઃખવાને ઢોંગ કરી કપાળની નિશાની લુગડાથી ઢાંકી મૂકી. આ પ્રમાણે તે ચારે વાણીઆના ઓકરાઓને થયું, પણ તેમાંથી કોઈએ એ વાત પ્રકાશ કરી નહીં. કોઈથી બધાને ડાંબ દેવાયા, ધનનો નાશ થયો અને હેરાન થયા, તેથી સર્વે લજવાઈ ગયા, અને વિચાર્યું કે, આ તાપસી પણ હવે આવો લદાવો લે, એવું ધારી તેની પાસે તેમાંના કોઈએ કાંઈ પણ વાત કરી નહીં; અને શુપ્ત્યુપ રવાના થયા. પછી બીજો દિવસે તે તાપસી દરખાસે પોતાની શિષ્યાને સાથે લઈ દેવસ્થિતતાને ઘેર ગઈ. ત્યાં દેવસ્થિતતાએ ધણી આદરમાનથી ધંતરાવાળું મઘ શિષ્યા સદિત તાપસીને પાડ્યું, તેથી તે તાપસી ને ચેલી બન્ને તેથી મત થઈ ગયાં, ત્યારે તેઓનાં નાક કાન કાપી, તેઓને પેલા જ અપવિત્ર ખાડામાં ફેંકી દીધાં.*

આ પ્રમાણે જતાં જતાં બન્યા પછી દેવસ્થિતતાના મનમાં વિચાર આવ્યો કે, એ વાણીઆના ઓકરાઓ રીસના બળ્યા મારા પતિને કાંઈ વિઘ્ન કરે તો મહા કુડું થાય. તેથી આકુળ બાકુળ થયાથી પોતાની સાસુ પાસે ગઈ અને આ બધી વાર્તા કહી એ વાત સાંભળી સાસુએ કહ્યું કે, 'પલ્લ, તમે એ કામ બહુ રુડું કર્યું, પરંતુ એમાંથી મારા પુત્રનું કન્યાવિત્ત અલ્પહિત થાય તો મોટો અનર્થ થશે.' ત્યારે દેવસ્થિતતાએ કહ્યું કે 'શક્તિમતીએ જેમ પતિની રક્ષા કરી દત્તી તેમ શુદ્ધિના યોગથી હું પણ તેઓની રક્ષા કરીશ.' ત્યારે સાસુએ પૂછ્યું કે, 'શક્તિમતીએ પતિની રક્ષા કેમ કરી દત્તી?' આમ પૂછ્યા ઉપરથી દેવસ્થિતતાએ કહ્યું કે.—

— : ૦ —

પૂછવા લાગ્યા. મંદિરાની ધૂનમાં ગુહસેન ઉન્મત્ત દશામાં આવી ગયો હતો, તેથી તેણે જેવું તેવી વાત કહી દીધી. પછી તે વાણીઆના ચારે છોકરાઓએ વિચાર કર્યો કે, આ ગુહસેન હવે તના વેચાણુ સારાણુમાંથી તરત પરવારી ઘેર જાય તેમ નથી. તેથી તે સર્વેએ પાપ છુદ્ધિથી કોં કયોં કે, એની સ્ત્રીને શિયળલાંગ કરવી. આમ નક્કી કરી ખજાર ન પડે એવી રીતે તે પાપાઃ એકદમ તાત્કાલિક નંગરી ભણી ચાલ્યા. કેટલેએક દહાડે ત્યાં આવી, ગુહસેનની સ્ત્રીને મેળવના વિચાર કરતા કરતા બૌદ્ધના મંદિરમાં રહેલી ચોગકરંડિકા નામની એક તાપસી પાસે ગ અને રનેહપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે, ‘હે ભગવતિ! જો તું અમારી ઇચ્છા પૂરી પાડે તો તને ધણું દ આપીએ.’ ત્યારે તે તપસવી બાઈ બોલી કે, ‘તરણુ પુરુષોને તો ધણું કરી દાઈ સ્ત્રીની ઇચ્છા હે છે, માટે જેવું હોય તેવું ખરું કહો, હું તમારો અર્થ સાધી આપીશ; મને કાંઈ દ્રવ્યની લાગર નથી. મારી સિદ્ધિકરી નામે શુદ્ધભતિ શિષ્યા છે, તેની કુક્તિથી મને અપાર દુઃખ મળ્યું છે.’ ત્યા તે પાપાત્મા વાણીઆના છોકરાઓએ કહ્યું કે, ‘તમને શિષ્યાની કૃપાથી ધન કેમ મળ્યું?’ આ પ્રશ્ન કરવાથી તે તપસ્વિની કહેવા લાગી કે, ‘હે પુત્રો! જો તમને આ વાત સાંભળવાનું કૈવલું હો તો સાંભળો, કહું છું:—

સિદ્ધિકરીની વાર્તા.

ધણા વખતપર ઉત્તર દિશામાંથી અડો કોઈ વાણીઆનો છોકરો આવ્યો હતો. મારી શિષ્ય પોતાનું રૂપ ફેરવી કુક્તિએ કરી તેને ઘેર કામદાજ કરવા સારુ રહી. કેટલાકએક દિવસ રહી, તે વણિક પુત્રનો તેણે પૂર્ણ વિશ્વાસ મેળવ્યો, અને પછી ગ્રામ રીતે તેનું સર્વ ધન ચોરી લઈ પરાક્રિયામાં ઘેર બહાર નિકળી ગઈ. તે ઉતાવળી ઉતાવળી શહેરથી બહાર જતી હતી, તેને જોઈ મુંદંગને બળવનારા કોઈ ડોળને* શંકા આવી, તેથી તે પાણુ તરત તેની પછવાડે તેને હાંટવા ચાલ્યો. તે સિદ્ધિકરી વગડામાં એક વડનું ઝાડ હતું તેની તળે જઈ બેઠી, અને જુલે છે તો પોતાની પાછળ જ ડોળ આવી પહોંચ્યો છે, ત્યારે ગરીબાઈથી સિદ્ધિકરી તેને કહેવા લાગી કે, ‘આજ હું મારા ધણીની સાથે કજીએ કરી નિકળી છું, હવે મારે ધણીને મોટું જતાવવું નથી. તેથી મારે માટે એક ફાંસી તૈયાર કરી આપ, કે જેમાં હું મળે હુંપો ખાઈ મરું.’ આ વાત સાંભળી ડોળના મનમાં વિચાર થયો કે, આ સ્ત્રીને મારે શા માટે મારવી જોઈએ? એ પોતાની મેળે જ ફાંસી ખાઈ મરતી હોય તો ભલે મરે. આવું માની તે જ વડમાં ડોળે પાસ બાંધી ફાંસી તયાર કરી; ત્યારે સિદ્ધિકરી અનન્ય ધર્મ, તેને પૂજના લાગી કે ‘આમાં શી રીતે લટકી મરવું, એ જરા કૃપા કરી દેખાડે તો કીક.’ ત્યારે તે મૂર્ખાએ મુદંગ પય નીચે મૂકી એ યમપાસ પોતાના ગળામાં નાંખ્યો, કે તરત સમયચક્તતા વાપરી તે સિદ્ધિકરીએ એક પગની લાત મારી, તેની નીચેના મુંદંગને ફર દેખી દીધો, તેથી તે ડોળ ફાંસીએ લટકી મરણ પામ્યો. એ અરસામાં પેણા વાણીઆ

* એ એક નીચ બળ છે, ને ચાટાળનું કર્મ કરે છે, અને ડોળ કહે છે.

શોધતો શોધતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને ત્યાં છેટેથી અગ્નિના લટનારી સિદ્ધિકરીને જોઈ. તેમ જ સિદ્ધિકરીએ પણ તેને આવતો જોયો એટલે તરત ન દેખાવ તેની રીતે તે જાડની ડાળીઓની ઘટ ધરામાં ચડી ગઈ કે ત્યાં પાંદડાંઓથી તેનું શરીર ઢંકાઈ ગયું. તે વાણીઓ પોતાના આદરની સાથે ત્યાં વડ પાસે આવ્યો ત્યાં તો પાશમાં લટકતા ઝેંબને જોયો. પણ સિદ્ધિકરી જોવામાં ન આવેલી. તે વખતમાં એક તેના નોકરને વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે, કદાચિત્ તે સિદ્ધિકરી આ જાડ ઉપર ચડી ગઈ હોય તો ત્યાં પણ શોધી જોઈએ. એવું વિચારી તે જાડ ઉપર ચડ્યો. સાથે તેને જોઈ સિદ્ધિકરીએ એક યુક્તિ વિચારી તરત તેને કહ્યું કે, ‘હે તરુણ ! હમેશાં તારા ઉપર જ આરં મન આરાધ રહે છે; અને આ જાડ ઉપર પણ તું જ ચડ્યો, આ યોગ બદુ સારો આવ્યો છે. માટે હવે આ ધન તારું છે અને હું પણ તારી જ છું, મુજેથી મોજ કર,’ એમ કહી આશ્વિન કરી તેના મુખનું ચુંબન કરતાં કરતાં દાંતથી તેની છાત્ર કરડી ખાધી, ત્યારે પીડાથી અકળાએલો મોઢામાંથી, લોહી ચોક્કતો લલલલ લલ અલલલ એવો અસ્પૃટ સજ્જ કરતો, તે નોકર જાડપરથી નીચે પડ્યો. એ જોઈ તે વાણીઓ અત્યંત ભય પામ્યો અને આ વડમાં કોઈ મૃત રહે છે એવું શ્રી, બીજા પોતાના નોકરો સાથે ત્યાંથી નાસી તુરત ઘેર આવ્યો. પછી વડની ડાળ ઉપરથી તે શિખા નીચે ઉતરી, અને સવળું ધન લઈ ઘેર આવી હતી. એવી મારી શિખા બહાદુર છે, તથા તેના પિતાપથી મને આ ધન પ્રાપ્ત થયું છે.

એમ કહી તે વખતે બાહેર આટા ઈર્ષ આવેલી શિખા તે વાણીઆના છોકરાઓને ખતાવી કહેવા લાગી કે, ‘હે પુત્રો ! જેવું હોય તેવું ખરું કહો, કે તમે કેમ સ્ત્રીની ઇચ્છા કરો છો ? જલ્દીથી એ તમારું કામ હું પાર પાડું.’ આતું સાંભળી, તે વાણીઆના છોકરાઓએ કહ્યું કે, ‘અહીં શુદ્ધસેન વાણીઆની સ્ત્રી દેવરિખતા નામની છે, તેની સાથે અમારો સમાગમ કરાવી દે.’ એ સાંભળી તે વૃદ્ધાએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, ‘અવશ્ય એ કાર્ય હું સિદ્ધ કરી આપીશ.’ આતું કહી જોયોને પોતાના ઘરમાં ઉતારો આવ્યો. પછી સુક્તિ પ્રસુક્તિથી શુદ્ધસેનના ઘરનાં માથુસીને ખાવા પીવાનું આપી તેના ઘરમાં શિખાની સાથેતે પેડી. દેવરિખતાને ઘેર આગણામાં એક કુતરી ખાંપી હતી, તે અગ્નિચું માથુસ આગુ દેખી લખી તેને રોકતી હતી. તેણે નિયમ પ્રમાણે આ તાપસીને પણ રોકી. તુરત દેવરિખતાએ તેણીને દીડી, ત્યારે ‘આ કેમ આવી હશે,’ એવું ધારી દાસી મોકલી તેને ઘરમાં બોલાવી. ત્યાં સાંખી દેવરિખતાએ કેટલોએક ઉપર ઉપરથી આદર દેખાડી બેસાડી. પછી આર્થવાદ ઇર્ષને તે પાષાકયા તાપસી બોલી કે, ‘હે સાંખી બાઈ ! હમેશાં તને જોવાને મારી ઉત્કંઠા રહે છે. આજે મેં તને સ્વપ્નામાં જોઈ હતી, તેથી હું ઉત્કંઠિત હૃદયે આવી છું. તારો મતિ મરદેશમાં હોવાથી તને વિચોગિની જોઈ મારું દિલ દીલગીર થાય છે. કારણ કે,

દાહરે.

‘અમલ કેસં રૂપ સ્થા, જોબન ને શૂગર;

પ્રિય મિલન વિના બધું, શેકટ છે નિરધાર.

ધેવાદિ વચ્ચેનાથી દેવરિખતાનું ઘણું આશ્વાસન કરી, તેના વિશ્વાસ સંપાદન કરી, ન લઈ, તે દુષ્ટ તાપસી પોતાને ઘેર આવી. બીજો દિવસ મરુત્તી શેકે ખાંડી માંસના

લક નામનો ખરો પુત્ર થોડી વારમાં તમારી પાસે આવશે. તે આ તેની બહેનનાં લમ કરશે.” આવી રીતે પ્રતિહારે વત્સરાજને સંદેશો કહી, તે તે વાતો પછી વાસવદત્તાને પણ કહી સંભળાવી તે પછી આનંદ પામેલી વાસવદત્તાની સાથે રાજ થયેલા વત્સેશ્વરે કૌશાંબી નગરીમાં જવા ધા! અને સસરા તરફથી આવેલા પ્રતિહાર અને પોતાના મિત્ર પુલ્લિદક્ષને વત્સેશ્વરે કહ્યું કે, ‘તમે જે જાણોએ અહીં ભાંઈ ગ્રામીણ આવે ત્યાં ગ્રામીણ રોકાવું, અને પછી તેની જ સાથે કૌશાંબીમાં આવવું.’ આમ કહી તે રાજ્યએ તેને ત્યાં જ રાખ્યા, અને પોતે સ્નેહથી જાણે વિધવા જંગમ શિખરો આવ્યાં હોય, તેવા, મદના અરને શ્રક્તા દાર્થીઓ સહિત ચાલ્યા. તે વખતે થોડાની ખરીજીન આપાતથી રાજદાયમાન થયેલી પૃથ્વી જાણે બદીજનની પેઠે સ્તુતિ કરતી હોયની શું એવું જાણવું વત્સરાજની મેતાના ધસારાથી પૃથ્વીની રજ ઉડી આકાશનું ઉલ્લંઘન કરવા લાગી. તેથી ઈર્ષ્યને પણ પોતાનો દુશ્મન કોઈ રાજ જાણ્યો હોય, તેવી શંકા યવાનો અવકાશ આવ્યો. આવી રીતે ખીર્ષ દહાડે સવારમાં જ વાસવદત્તા રાખી સાથે કૌશાંબી ભખી કુચ કરી, જે ત્રણ દિવસમાં વત્સદેવન દહાડાં આવી પહોંચ્યા. રસ્તામાં રૂમણવાન મંત્રીનું ઘર આવવાથી ત્યાંએક રાત્રિ નિવાસ કર્યો. ધણે દહાડે જેને મહો સવ આપ થયો છે એવો વત્સરાજ, પ્રિયાની સાથે માર્ગમાં ઉત્સુક અને ઉચ મુખ કરી જોતી પ્રજાને આનંદ પમાડતો કૌશાંબી નગરીમાં આવ્યો. તે નગરીમાં સ્ત્રીઓ મંગલ દેર છે, નહાય છે અને સુંદર વસ્ત્ર પહેરી સજ્જાર કરે છે, તેથી તે નગરી ધણે દહાડે પતિને પરદે શાથી આવેલા જોઈ સજ્જાર કરતી હોય તેની ગોળવા લાગી. વિજ્ઞાની સહિત મેધને જોઈ મધુર જેમ ગોઠવેલિત થાય, તેમ રાણી સહિત રાજને જોઈ નગરનાં મનુષ્યો શોક વગરનાં થયાં. આશ રાગમાં ખીસેલાં કમળ સરખાં શહેરના મહેલ ઉપર ઉભેલી સ્ત્રીઓનાં મુખથી આકાશ જ્વલત ગયું. ખીજી રાજ્યલક્ષ્મી સરખી વાસવદત્તાની સાથે વત્સરાજે પોતાના રાજ્યલવનમાં પ્રવેશ કરીધો. તે વખતે કેટલાએક રાજાઓ તેની સેવા કરવા આવેલા હતા અને લાઠ આરણ્ય અગળ ગીત ગાઈ રહ્યા હતા, તેથી તે રાજાને મહેલ નિહા લઈ જાણેલા હોય તેવો જાણતો હતો.

થોડા વખતમાં વાસવદત્તાનો બાપ ગ્રામીણ, પ્રતિહાર અને પુલ્લિદક્ષને સાથે લઈ, ત્યાં આવ્યો, કે દુરત રાજ્યએ સામેયું કરી તેને બોલાવ્યો. ખીજા આનંદને જેમ પામે તેમ હર્ષથી વિકસિત નેત્રવાળી વાસવદત્તા તેને ભેટી. આ લાઠને જોવાથી વાસવદત્તાને શરમ ન આવે એવું ધારી, તેનાં નેત્રાને આનંદનાં અશ્રુએ રેણી લીધાં. પિતાના સંદેશનાં વાંચેથી ઉત્સાહ પામેલી વાસવદત્તાએ સળીની મગવાથી પોતાના આત્માને કૃતાર્થ થયેવો માન્યો. ખીજે દિવસે વિવાહના મહેલસરમાં ગ્રામીણ, બહેન તથા બનેલી સાથે બરોબર વર્તવા લાગ્યો. રતિરૂપ લતામાંથી નવા ફુટેલા પલ્લવની માફક વાસવદત્તાના દાયને વત્સરાજે આપ્યો અને વાસવદત્તા પણ પતિના હાથેનો સ્પર્શ યવાથી કામદેવના સમોદન અત્યંત વિધાયાની માફક અગાદ આનંદમાં મોહિત થઈ રહી, ને કામનું વાલજાલ લાગ્યાની પેઠે કંપવા

લાગી, અને વારણાજી વાગ્યાની પેઠે* તેનું શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું. મદિરાએ મદની મધુરતાનો સ્વપાત કર્યો હોય, તેમ તેની દષ્ટિ અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરતી વખતે ધુમાડાથી સતી થઈ ગઈ. ગોપાલકે આપેલાં રત્નો અને રાજની ભેટોથી વત્સરાજની તીજેરી તર થઈ, તેથી રાજગ્યોનો પણ રાજ એવો શબ્દ તેને ખરી રીતે લાગુ પડ્યો. લગ્ન કર્યા પછી રાજ અને રાણી પ્રથમ લોકોની દષ્ટિમાં પ્રવેશ કર્યા પછી પોતાના ઘરમાં પેઠાં પોતાનાં લગ્નના ઉત્સવમાં વત્સરાજે ગોપાલક અને પુલિદ્ધને શિરપાવ વગેરેથી ઘણું સન્માન આપ્યું. બીજા રાજગ્યો ત્યાં આવેલા હતા તેનું તથા પ્રજના સુખ્ય સુખ્ય માણસોનું ઘટિત સન્માન કરવા સારુ યૌગંધરાયણ અને રૂમણવાનને બહામણ કરવાથી યૌગંધરાયણ, રૂમણવાનને કહેવા લાગ્યો કે, રાજગ્યે આપણને વિકટ કામ સોંપ્યું છે, કારણ કે માણસના સ્વભાવ વિચિત્ર પ્રકારના હોય છે, બાળકને પણ રાજ ન કરીએ, તો અવસ્થા દોષ ઉત્પન્ન થાય. આ સંબંધમાં હે મિત્ર! બાળવિનષ્ટકની કથા સાંભળ:-

બાળવિનષ્ટકની કથા.

રુદ્રશર્મા નામે કોઈ બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થ હતા. તેને બે સ્ત્રીઓ હતી, તેમાંની એક પુત્ર જન્મી મરણ પામી, ત્યારે તેના પુત્રને તેના બાપે બીજી સ્ત્રીને સોંપ્યા. તે કાંઈક મોટા થયા ત્યારે તેને લુપ્ત લુપ્ત ખાતાનું આપ્યું, તેથી તે બાળકનું પેટ વધ્યું અને અંગ પણ પાંડું રંગનું થયું. તેને જોઈ રુદ્રશર્માએ પોતાની સ્ત્રીને કંપક આપ્યો કે, 'આની મા મરી ગઈ છે, તેથી તેની સંભાળ લેવાનું કામ મેં તને સોંપ્યું છે અને તે આની કેમ ખરદાસ ન કરી?' ત્યારે તે સ્ત્રી પતિને કહેવા લાગી કે, 'હું તો સ્નેહથી ધણીએ એની સંભાળ કરું છું, પણ એ, તો એવો ને એવો જ છે. હવે તે આનું હું શું કરું?' આનું પ્રંવેષી બોલવાથી તેના પતિએ માન્યું કે, 'આ છોકરાની કુલ્લતો જ અવસ્થા એવી છે.' કામિનીનું કપટકળાથી સુંદર, હડહડતું જૂઠું વચન કાણ અસત્ય માને? આ બાળ વિનષ્ટ એટલે હેરાન થયો, એ ઉપરથી તેના પિતાને ધીર બાળવિનષ્ટક એવે નામે ઓળખાવા લાગ્યો. એક દિવસ તે બાળવિનષ્ટકે વિચાર કર્યો કે, આ ઓરમાન માતા મને હુમ્મસાં હેરાન કરે છે, માટે એનો ઉપામ મારે કરવો જોઈએ.' પોતાને ઉચ્ચમાં ફક્ત પાંચ વર્ષ વીતેલા છે, પણ લુદ્ધિમાન હોવાથી તેણે આવો વિચાર કર્યો. બ્યારે પોતાનો પિતા રાજદરબારમાંથી નોકરી કરી આવ્યો ત્યારે તેણે એકાંતમાં જઈ અસ્પષ્ટ વાણીથી કહ્યું 'હે બાપાજી! મારે બે બાપ છે.' આવી રીતે તે બાળકે રોજ કહેવા માંડ્યું, તેથી તેના પિતાએ માન્યું કે, 'આ સ્ત્રીના રાજેલો બીજા કોઈ જનપુરુષ હશે.' એમ ધારી તેના સ્પર્શ કરવો પણ છોડી દીધા. ત્યારે તે સ્ત્રીએ પણ વિચાર્યું કે 'મારો કાંઈ દોષ ન હોવા છતાં, પતિને આટલો ક્રોધ કેમ આવ્યો છે. અરે આ શું બાળવિનષ્ટકે કર્યું હશે?' આનું વિચારી તેણે પોતાની આંખ ફેરવી. પહેલે જ દિવસે બાળવિનષ્ટકને પણ આદરથી નહ-વરાવ્યો, ઘેબરીએ પ્રસાદ આપ્યા અને બોળામાં બેસારી, તેની ઓરમાન માતા પૂછવા

* આવાં બહોં આ દેશમાં જન્મીતાં છે. મહાભારત, રામાયણ ને ઉત્તર રામચરિતના છઠ્ઠા અંકમાં આ અક્ષરનું નામ મળે છે.

લાગી કે, 'હે પુત્ર, તારા બાપને મારી બિયર તે કેમ ચીકાઓ છે?' આ સાંભળી બાળક બોલ્યો કે, 'જે આટલાથી વિચાર કરશે નહીં તેા હજુ તને વધારે નુકસાન કરીશ. તું તારા પુત્રનું પોપણ કરે છે, અને મને તેા હમિયાં દુઃખ દે છે.' આ વાત સાંભળી તે અપરમાતા નમી અને સોગન્દ ખાઈ કહ્યું કે, 'ફરીથી એમ નહીં કરે, તું હવે મારા પતિનો રોષ ટાળી દે' ત્યારે તે બાળકે કહ્યું કે, "આજ મારેા પિતા બહારથી આવે ત્યારે તારી દાસીને આરમી લઈને મારા પિતાનો ચહેદા જોવા તારે મોકલવી. તે પછી શું કરવું, એ કાંઈ તારે જાણવાની જરૂર નથી એમ હું જાણું છું." આ વાત સ્વીકારી તેણીએ પોતાની એક દાસીને ચેતાવી ચૂક્યું કે, આજ બાહરેથી નાથ આવે ત્યારે તારે તેને આરસી દેખાડવી. ન્યારે સુદૃશમાં આવ્યો ત્યારે પ્રથમ શિખાન્યા પ્રમાણે દાસીએ કમું. બાળકનિનક્રક તે વખતે દાજર હતો, તેથી એ અરીસામાં પડેલા પ્રતિબિંબ સામું જોઈ બાપાને તે દેખાડ્યું કે, 'જુઓ, જુઓ, આ માને બીજો બાપો,' એમ તે બોલી ઉઠ્યો. આ સાંભળી તેના બાપની બધી રાંક મટી ગઈ, અને કારણ વિના દુષિત દગલેથી પોતાની પ્રિ પ્રમદાપર પ્રસન્ન થયો ને સઘળી રીસ ઉતરી ગઈ.

યૌગંધરાયણ કહે છે કે, એવી રીતે બાળક દોષ તે પણ દોષ ઉપજાવે છે. મારે બધ પરિજનોને આપણે યોગ્ય રીતે રાજી કરવા. એમ કરી સુમરવાનને સાથે લઈ સર્વ જનોના સન્માન કર્યું. વત્સરાજના લગ્નના ઉત્સવમાં રાજાએ પણ રાજી કર્યાં કે, જેથી સર્વ માણસોને જાણવામાં આવ્યું કે, આ યૌગંધરાયણ અને સુમરવાન તેા અમારી બિયર ખૂબ સ્નેહલાવ રાખે છે. તે બે કારભારીઓ અને વસંતકને પણ રાજાએ સ્વહસ્તે વજ્ર તથા આશ્રુપણ આપ્યાં અને ગામનો ગરાસ પણ કરી આપ્યો. લગ્ન થવા પછી વાસવદત્તાથી યુક્ત થયેલા રાજાએ એમ માન્યું કે, આજે આપણે મનોરથ સિદ્ધ થયો છે. સવારમાં વિશેષથી દુઃખ પામેલાં ચક્રવાક પક્ષીની રીતિની પેઠે હૃદયને પસદ પડનારી તે દેખીની પ્રીતિ ક્રમથી વધારે વિહસિત થઈ. જેમ જેમ દેખીનો પરિવ્યવ જામતો ગયો તેમ તેમ તે બન્નેનો પ્રેમ નવો નવો બાઝતો ગયો, એટલામાં વિવાહ કરનાર પિતાના સદેશથી ગોપાલક વિદાય થયો.

અપ્રમ મનરાજો વત્સરાજ, પ્રથમની સ્નેહાગ્ર, અંતઃપુત્રનું કામ કરનારી વિરચિતા નામની દાસી હતી, તેને ગુપ્ત રીતે સેવવા લાગ્યો. એક પ્રસંગે વત્સરાજે ચરવતથી રાણીને સંબોધીને તે દાસીનું નામ દેવાઈ ગયું, તેથી રાણીને રીઝ ચડી. આથી પોને તેના - પગમાં પરી મારી માગી; એવી રીતે તેના આંસુઓથી અભિષેક કરાવેા રાજા લાગ્યરાણીઓમાં ચક્રવર્તીપત્નું ભોગલવા લાગ્યો. ગોપાલકે પોતાના બાહુજગથી મેળવેલી અને તેણે જ મોકલેલી અંધુમતી નામની રાજપુત્રી રાણીને બેઠ કરી. વાસવદત્તા સમુદ્રમાંથી નિકળેલી, લક્ષ્મી સરખી તે રાજપુત્રીનું મંજુલિકા એનું નામ પાડી બગીચાના લતામંડપમાં ગુપ્ત રાખી હતી, તેને વસંતકની મદદ લઈ, રાજા આર્ષર્ષિવિધિથી ગુપ્ત રીતે ધરવેલો. આ સઘળું કૃત્ર વાસવદત્તાએ ગુપ્ત રીતે જોયું; તેથી વસંતક ઉપર ક્રોધ કરી, બાંધી વાસવદત્તા તેને લઈ ગઈ. આતું જોઈ વત્સરાજે, વાસવદત્તાની સખી રાંધુ-ર્યાપની નામની તાવસી, જે તેના વિશેષથી આવેલી હતી, તેની મદદ માગી, ત્યારે તેને રાણીને

જી કરી, તેની જ આજ્ઞાથી બધુમતી રાજાને આપી કારણ કે સતીનું મન સરલ હોય છે. પછી સતકને પણ બંધનથી મુક્ત કર્યો. ત્યારે તે રાણી પાસે હસતો હસતો આવી કહેવા લાગ્યો કે, રાણીજી ! તમારો અપરાધ તો બધુમતીએ કર્યો છે, પણ તેમાં મેં તમારું શું બગાડ્યું હતું ? મોંપર શરૂએ થઈ તમે ડોડુઓ (બળ સાથે) ને માર્યા છે. ત્યારે રાણી બોલી કે, “વસતક ! આ દર્શાત તું ખુશાશાથી કહે. ” રાણીના આમ ખૂબા ઉપરથી ફરીથી એ કથા વસતકે કહી:—

રુરુ અને પ્રમદરાની કથા.

પૂર્વે કોઈ રુરુ નામે મુનિનો પુત્ર હતો, તેણે ફરતાં કોઈ અદ્ભુત રૂપવાળી કન્યા જોઈ. એ કન્યા મેનકા અસંગને વિદ્યાધરથી ઉત્પન્ન થઈ હતી, અને તેને સ્થૂલકેશ મુનિએ પોતાના આશ્રમમાં ઉછેરી મોટી કરી હતી તે પ્રમદરાને જોઈ મુનિપુત્ર રુરુનું ચિત્ત ચળી ગયું. તેથી તેણે સ્થૂલકેશ મુનિ પાસે જઈ તેણીનું માગું કર્યું. સ્થૂલકેશે એ વાત સ્વીકારી. બન્ના લગ્નનો અસંગ નજીક આવ્યો ત્યાં અકસ્માતે તે કન્યાને એક સર્પ ડસ્યો; તેથી રુરુના મનમાં ધણે સતાપ થયો અને વિલાપ કરવા લાગ્યો; તત્કાલે આકાશવાણી થઈ કે, ‘હું મુનિ ! તારા અડધું આયુષ્ય આપી, તેને જીવાડ. આતું સાંભળી રુરુએ અર્ધ આયુષ્ય આપ્યું, તેથી પ્રમદગ જીવતી થઈ, અને રુરુ તેને પરણ્યો ત્યારથી કોઈ કરી નજી સર્પે રુરુની નજરે પડ્યા તેને, ‘આ મારી સ્ત્રીને કરડ્યો હતો,’ એવું કહી મારવા લાગ્યો. ત્યાં એક ડોડુ તેની નજરે પડ્યું, તેને પણ તે મારવા તૈયાર થયો, ત્યારે ડોડુએ મનુષ્યવાણીથી કહ્યું કે, ‘હું મુનિ ! તમારો અપરાધ સર્પે કર્યો છે, અને તમે ડોડુને કેમ મારો છો ? સર્પ તમારી સ્ત્રીને કરડ્યો હતો. સર્પ અને ડોડુ એ જે જાત જુદી જુદી થાય છે. અહ્ય. સર્વિષા. સર્વે નિર્વિષા હજીમા હૃદિ, સર્પે સર્વે ઝેરી થાય છે, અને ડોડુ ઝેર વિનાના હોય છે’ આતું સાંભળી રુરુ બોલ્યો ‘કે તુ કોણ છે ?’ ત્યારે ડોડુ બોલ્યો કે ‘હું મુનિ છું, શાપથી મારી આ દશા થઈ હતી. એ શાપનો અવધિ તમારા સંવાદ સૂધીને હતો એમ કહી તે અદશ્ય થઈ ગયો’ ત્યારથી રુરુએ ડોડુ મારવા મુક્યા. તેમ રાણીજી ! એ દર્શાત મેં તમારી ઉપર કહ્યું કે, ‘સર્પપર શરૂએ થઈ તમે ડોડુઓને મારો છો કા ? એવી રીતે હાસ્ય-શુક્ત વચન કહી વસતકે રહી ગયો. ત્યારે પતિને પડખે બેઠેલી વાસવત્તા પણ તેની ઉપર પ્રસન્ન થઈ. એ પ્રમાણે રાણી રીસાય છે, અને રાજા હમેશાં તેના પગમાં પડી મનાવે છે; કામી રાજા રાણી પાસે વસતકની કુશળતા દર્શાવે છે.

તે સુખીઆ રાજાની રસના, મદિરાના રસમાં સદા આસકત થઈ, કાન સુંદર વીણાના રાવ્દમાં ગ્રેમાળા થયા અને દષ્ટિ પ્રિયાના સુખમાં નિશ્ચળ થઈ રહી.

ઈતિશ્રી મહાકવિ શ્રી સોમદેવ ભટ્ટ વિરચિત કથાસરિતસાગરમાં
કથામુખ લંચકને વિષે છઠ્ઠો તરંગ સંપૂર્ણ.

શ્રી
મહાકવિ શ્રી સોમદેવ ભટ્ટ-વિરચિત

કથાસરિત્સાગર.

(ભાષાંતર)

નૃતીયલમ્બક-લાવાણક.

—+૭૩+—

इदं गुरुगिरौद्रजाप्रणयमन्दरान्दोलना-
त्पुरा किल कथाम्नं हरमुखाम्बुधेरुद्गतम् ।
प्रसह्य रसयान्तं य विगमविघ्नलघ्वर्द्धयो
घुरं दधति वेवुधौ भुवि मवप्रसादेन ते ॥

સમ્બંધે વૃત્ત.

આ ગાઠ પ્રેમમંથાત્મક વચનરૂપે, પાર્વતીએ મથીને,
કાટિહું રાજીના જે મુખપ્રધી કથા, સાર પીપ્પુષ તેને;
પીપ્પે જે અનન્યને તે વિધન વચરની, રિદિઓ મેળવે છે,
આગેવાની કરે છે અહિં વિશુદ્ધતપ્તી. રાજીની ખેર હેરે.

—ॐॐॐॐॐ—

તરંગ ૧ લો.

—ॐॐॐॐॐ—

ઉદયન રાજની કથા આણુ.

निर्विघ्नविषयनिर्माणसिद्धये यदनुग्रहम् ।

મન્યે સ વચ્રેષાતાપિ તસ્મૈ વિનંતે વનઃ ॥

* હું એમ ધાર છું, કે નિર્વિઘ્ને જગત રચનાની સિદ્ધિ સાર, અઘાએ પણ જેનો અનુમતિ
છે એવા નિમ્નદત્તા ગણપતિને હું નમસ્કાર કરુ છું. પ્રિયા પાર્વતીએ આલિંગન કરતા, એવા
પણ જેની આજ્ઞાએ કરી થર થર કંપે છે, તે દામસ્ત્રે જગતને જિતે છે.

* આ મંગલાચારણું તાર્કિક એકું સમજાય છે કે, સુદૃઢચતા કરવામાં જે વિન્યા નહે તેનો નાશ કર
! ગણપતિ છે, મટે અમરદેવે પણ જેની કૃપા સંપાદન કરી જોઈએ, જે વિઘ્નેરાની સદાવતાથી અઘાએ
છે સ્થિતિએ મારા મંથમાં પણ વિઘ્ન આવે તેનો નાશ કરે માટે હું જન્મ તે ગણપતિને કાય-વનચ-મનથી
રજાર કરું છું. આ તો વિજ્ઞાત્યાર છે કે અચ્ચત આર્તભમાં અને દરેક બાજમાં પણ માર્તભમાં મંગલાચારણું કરું.

એવી રીતે વત્સરાજને વાસવદત્તા મળવાથી ધીમે ધીમે તે તેના ગમ ભોગની મળમા અ-
ત મરાયુન થયો. રાત દહાડો તેના મહામત્રી યૌગધરાયણુ અને મેનાપતિ રુમણવાન રાજ્ય કાગ-
ાર ચનાનના લાગ્યા. એક દિવસ મત્રી યૌગધરાયણુના મનમા ચિંતા ધર્ષ, તેથી રાત્રે રુમણવાનને
ર યોધાવી કહેવા લાગ્યો કે, 'મેનાધિપતિ રુમણવાન, આપણો આ રાજ્ય ઉદયન પાડવાના વશમા
ત્પન્ન થયેલો છે, તે જ્ઞેતા આ સઘળી પૃથ્વીપર તેની રાજસત્તા કુળપરપરાથી ચાલતી આવી
કે, અને હસ્તિનાપુર નગર પણ પરંપરાથી મળ્યું છે. પણ આ આપણો રાજ્ય સુદૃઢીર નથી અને
ત્સાહી પણ નથી ને તે સઘળું મેળવેલું શુભાવી બેઠો છે, અને આઠી એક જ દેશમા તેનું રાજ્ય
હું છે સ્ત્રી, મધ અને જુગથામા આસકત ધર્ષ, આ રાજ્ય નિશ્ચિત રહે છે, અને સર્વ પ્રકારની
ભય કાગેલાગની ચિંતા તો આ રાજ્યએ આપણને સોંપી દીધી છે. હવે આપણે પોતાની બુદ્ધિથી
મ કરવું જોઈએ કે, જેથી આ રાજ્યને કુળક્રમથી આવેલું સમગ્ર પૃથ્વીનું રાજ્ય પાછું મળે 'આ
ાગ ચક્રવર્તી થાય,' જો આટલું આપણે કરી શકીએ, તો જ રાજ્યની ખરી નોકરી કરી સમગ્રાય
અને ખરે કારભાર કર્યો ગણાય. તું મનમાં એમ નહીં ધારતો કે એ અસાધ્ય છે. બુદ્ધિમાનો
મોતાની બુદ્ધિના પ્રભાવથી સપણ સિદ્ધ કરી શકે છે આ બામતમા એક કથા કહું છું તે સાંભળ -

નિધુલુ વૈદરાજની વાર્તા.

પૂર્વકાળમા કોઈ મહાસેન નામનો રાજા હતો તેની ઉપર કોઈ દિવસ ખીજા યજિયા
ાજ્યએ અડાઈ કરી હતી. તે વખતે કેવળ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામા મનીષ્ઠાએ મળી રાજ્યને
સમગ્ર યુ કે, "આ વખત આપણે લડાઈ કરવાનો નથી, માટે આપણે થોડી ધણી જે કાઈ
ખણથી આપવી પડે તે આપી તેના છૂટકો કરવો જોઈએ." આ વાત રાજ્યને ગળે ઉતારી
મહાસેન પાસેથી દુસ્મનને દડ દેવાયો. આ રાજા ખરું રજપૂતનું બી હોનાથી ધણું માન
ધરાવતો હતો તેથી એ દડ દેવાની વાત થતા તો ધર્ષ, પણ પાછળથી એ બાબતનો ધણો પસ્તાવો
કરના લાગ્યો કે, "અરે મેં શત્રુને નમણું કેમ દીધું, રે રે મારી લોકમા અપકીર્તિ ધર્ષ," એવું
વિચારવા લાગ્યો. આવા વિચારમાને વિચારમા તેને અતિ શોકથી પેટમા ગુસ્સો ધર્ષ ન્યારે
ગુસ્સાના વ્યાધિથી ખીડાએલો રાજા મરણ પથારી ઉપર પડ્યો, ત્યારે એક બુદ્ધિમાન વૈદરાજ
આગ્યા તેણે એ ગુસ્સાના વ્યાધિનું બગેાબર નિદાન જોયું, અને રાજ્યને જીવું કહ્યું કે, "મહારાજા!
તમારી રાણી ગુજરી ગયા." આ શોકજનક વાત સાંભળતા જ રાજા પૃથ્વી ઉપર પડી મથે
અને ધણો શોક સતાપ થવાથી તે ગુસ્સા પોતાની મેળે ફૂંચી ધર્ષ, અને રાજા નિરાગી થયો.

* ગુસ્સા એ એક ભતની ગાંઠ થાય છે તે ધણું કરી પાચ ઠેકણે જ્ઞેવાભા આવે છે. જે બાબતના પડ
ખાની પાસણી નીચે, કાળભા, નાજિમા અને પેડુમા તે ગુસ્સા પાચ પ્રકારની છે તેમા જે શોકના બુરસાથી
થાય છે તે વાત ગુસ્સા કહેવાય છે. માધવનિદાનમા એનું આ પ્રમાણે લક્ષણ છે -

સ્વામ્યાપાન વિપચાતિમાત્ર વિવેકલ વેગવિનિપ્રહવ.

શોકામિષાતોતિમલક્ષયથ નિરવ્રતાવાનિનુગ્મદેતુ ॥

આ છે, વાત ગુસ્સા કારણ છે તેમા શોકનો અત કણમા ધકકો લાગે, એ પણ એક કારણ છે.

વેદની અપૂર્વ અનુરાધ જોઈ, તેને શિરપાત આપ્યો અને પોતે રાણીની સાથે દ્વિચિત ભોગ ભોગ વવા લાગ્યો અને પ્રીતી રાત્રીને પણ નિતી પોતાને તાણે કીધા.*

યૌગધરાયણ, રુમખવાનને કહે છે કે, તે વેલે પોતાની અશ્વ દોડારી, જેમ રાત્રીનું હિ કુંડું, તેમ આપણે પણ આપણા રાત્રીનું હિત કરીએ અને આખી પૃથ્વી તેને કબજે કરી આપીએ

આ આપણા મનોરથની સિદ્ધિમાં આમે આવનાર દુશ્મન એક જ મગધ દેશનો રાજ પ્રવોત છે. તે હમેશાં પ્રાપ્તિપ્રાદ થઈને, પાછળથી આપણી ઉપર કોપ કરે છે. એની પદ્માવત નામે કુંવરી છે. તે કન્યાઓમાં રત્ન સરખી છે. તેનું માર્ગ આપણે વત્સરાજ વેરે કરીએ. વાસવ દત્તાને આપણી હુદ્દિથી છૂટી રાખી, તેના રહેવાના ઘરમાં આગ લગાડીએ અને ચોમે એવી અક્ષત દેહારીએ કે વાસવદત્તા બળી ગઈ છે. બે આ ઉપાય કામે નહીં લગાડીએ, તે પ્રવોત પોતાની પુત્રી દત્તી પણ આપવાનો નથી. આ કામ સારુ જ મેં પ્રથમ પ્રવોત પાદે પ્રાર્થના કરી હતી કે, તારી પુત્રી અમારા ગમને આપ. તેના જવાબમાં તેણે કહ્યું કે, “ આ કન્યા મને મારા આત્માથી પણ અધિક વડાલી છે, તે હું વત્સરાજને આપવાનો નથી. કારણ કે તેનું મન વાસવદત્તામાં જ ખૂબ લાગેલું છે.” વળી એમ પણ છે કે, વાસવદત્તા હયાત છતાં આપણે રાજ બીજી પરણીએ પણ નહીં; અને વાસવદત્તા બળી મુદ્, એવી વાત દેહાવાથી બધું આપણું ધારેલું કામ માર પડશે. પદ્માવતી મળવાથી એ મગધદેશનો ગમ પ્રવોત આપણે સંબંધી થશે, એટલે એ કાંઈ સન્નતા નહીં દર્શાવે, પણ ઉલટી મદદ આપશે. પછી પૂર્વ દિશા નિતવા જતું અને કામે કરી બીજી દિશાએ પણ નિતવી. એવી રીતે આખી પૃથ્વી વત્સરાજના કબજામાં કરવી. આપણે ઉદ્યોગ કર્યું તો આ રાજ આખી પૃથ્વીનું રાજ પામશે. પ્રથમ આકાશવાણીએ પણ કહેલું છે કે, આ રાજ પૃથ્વીપર આવતી થશે.

મંત્રીઓમાં પહેલે દરજ્જે ગણવાયોગ્ય યૌગધરાયણનો આવો વિચાર સાંભળી, આ સાદસ કામ છે, એવું ધારી રુમખવાન તેને કહે છે કે, પદ્માવતી સારુ આવો છળ પ્રપંચ કર્યું અને કદાચિત તેમાં આપણે જ દોષ ગણીએ તો મોટે અનર્થ થશે. આગળ આવી એક વાત બની હતી, તે હું તમને કહું.

ધૂર્ત સાધુની વાર્તા.

ગંગાજના કિનારા ઉપર માકંદિકા નામની નગરીમાં મૌનવત નામનો કોઈ મંન્વાસી અનેક સંન્વાસીઓના પરિવારથી દેવમંદિરની અંદરના મકામાં રહેલો હતો. તે ગામમાં લિલ્લા કરી લાવી પોતાનું શુજરાન ચલાવતો હતો. એક દિવસ તે સધુરામ કોઈ વાણીઆને ઘેર લિલ્લા માગવા ગયો, એટલે તે વાણીઆની હોહરી લિલ્લા લઈને આવી. અદ્યુત રૂપવાળી તે શુભ લક્ષણવાળી કન્યાને

* યૌગધરાયણે જે પ્રકાર શુદ્ધતા સંબંધમાં કહ્યો તે અસંભવિત નથી, તેમ કૃત્રિમે નથી. ભાવનગરના હાલના કંકેરના પિતામહને શુદ્ધ થઈ હતી, ને તે રોગનો નાશ પણ આના જ મકારથી થયો હતો.

તેઈ, આ શક સંન્યાસીની ખૂરી નજર તેના પર થઈ, તેથી તે વાણીયો સાંભળે એવી રીતે બોલ્યો કે. “અરે અફસોસ! અફસોસ!” એટલું કહી પછી લિલા લઈ તેમજ તરફ ઈલતો થયો; પણ આ વાણીયાના મનમાં ખટકો રહી ગયો કે, એ સંન્યાસી મૌનવત છે, એટલે ઈ દિવસ બોલતો નથી, તે છતાં આજ મારી કન્યાને જોઈ “અરે અફસોસ અફસોસ” એમ મ બોલ્યો હશે? આવો વિચાર કરી તે વાણીયા તે સંન્યાસીના મઠમાં ગયો, અને એકાંતમાં સંન્યાસીને તેડી જઈ વિરમવથી પૂછવા લાગ્યો કે, “સ્વામીજી! તમે આજ અકસ્માત મૌનવત થોડી દઈ, એકદમ એવું વચન કેમ બોલ્યા?” આનું સાંભળી સ્વામીજી બોલ્યા કે, “શેઠજી! આ તમારો પાસે કહેવરાવો નહિ, કહેવામાં સાર નથી, અને હું કહીશ તે તમારા માન્યામાં પણ નહીં આવે.” આવી રીતે સ્વામીજીએ તો વાતમાં બોણું નાંખ્યું, તેમ તેમ વાણીયા ગરમ થયો, અને શ્લો આગ્રહ કરી પૂછવા લાગ્યો કે, “ના ના સ્વામીજી! મને કહેા અને આપનાં વચન ઉપર યેશાસ છે, તમારો હું કાંઈ દુસ્મન નથી, કે મને ખોટો રસ્તો બતાવશો. જે કહેશો તે મારા શપથને માટે જ. તમારે હિત વચન કહી મને કડવું લાગવાનું નથી, માટે બેધડક કહી દો. હું જરૂર તે પ્રમાણે કરીશ.” આવો વાણીયાનો અત્યાચ્છ જોઈ સ્વામીજી બોલ્યા કે, “શેઠજી! એ તારી કન્યા તરફ મેં જોયું તો તેનાં સામુદ્રિક લક્ષણો સારાં નથી. ત્યારે તેના વિવાહ થશે ત્યારે બાણડી છોકરાં સહિત તારો વિનાશ થશે; તેથી એને જોઈ મારા મનમાં દુઃખ થયું; માટે એવા શબ્દો મારા મોઢામાંથી નિકળી ગયા. તું મારો સેવક છે, તેથી કરી મૌન પણ છૂટી ગયું.” આનું સાંભળી વાણીયાના મનમાં રોક થયો અને વિનંતિ કરી પૂછવા લાગ્યો કે, “સ્વામીજી! હવે તેના કાંઈ ઉપાય બતાવો. કાંઈ જપ, તપ, મંત્ર અને યંત્ર એમાંનું જે કહેા તે કર, પણ એ દોષ નિવારણ થયો જોઈએ.” હારે સ્વામીજીએ કહ્યું કે, “કાંઈ દાન, પુણ્ય કે જપ તપ વિગેરે કાંઈ ઉપાય લાગુ થાય એમ નથી, મેં તારે માટે ધણેએ વિચાર કર્યો, પણ એનો લાભ ક્યાં સિવાય બીજો કરી ઉપાય મારા ખ્યાનમાં આવતો નથી ઉપાય આ જ છે કે, તારે એક લાકડાની પેટી ધડાવી, તેની અંદર કન્યાને નાંખી, ઉપર દીવો કરી ગંગાજીના પ્રવાહમાં તેને તરતી મૂકી દેવી. પછી તેના નસીબમાં જેમ હશે તેમ થશે.” તે વાણીયા તો બચ્ચો માથે તે વાત કળ્પસ રાખી તરત ઘેર ગયો અને તુરત પેટી તૈયાર કરાવી અને રાત કપારે પડે એવી રાહ જોતો બેઠો. રાત પડી કે લાગલો જ તેણે કન્યાને પેટીમાં પૂરી પ્રવાહમાં વહેતી મૂકી દીધી. કહ્યું છે કે—

બીકણ માણસને જીવો, જરા ન ધીરજ હોય;
તેજ હોય જો તે કને, કહિએ ધીરજ સોય.

હવે પેલા સંન્યાસીએ તરત પોતાનાં માણસોને કહ્યું કે, ‘તમે ગંગાકિનારે જાઓ. પ્રવાહમાં વહેતી પેટી દેખો તેને કે તુરત ગ્રામ રીતે અહીં ઉપાડી લાવો. તે પેટી ઉપર દીવો બજતો હશે, એ તમને હું નિશાની આપું છું. એ પેટીની અંદર કાંઈ શબ્દ તમે સાંભળો, તોપણ એ તમારે ઉપાડવી નહીં.’ આ વાત સાંભળી તે ચેલાઓએ કહ્યું, ‘જેની ગુસ્સની આસા!’ એમ કહી તેઓ ચાલ્યા. પણ હજી ગંગાજી નજીક ગયાઓ આવી પહોંચ્યા નથી, તેટલામાં કાંઈ રાજપુત્ર ગંગાજી ઉતરતો

હતો, તેણે પેલે વાણીએ નાંખેલી પેટી દીવાના પ્રકાશથી જોઈ અને કોણુક થયું, તેથી નોકરો દુઃખ કર્યા કે, આ તરતી પેટી અડી ખેંચી લાવો, જોઈએ તો ખરા તેમાં શું છે ? આવા રાજા ત્રનો દુઃખ થતાં તરત તેના નોકરો પેટી ખેંચી લાવ્યા પછી રાજપુત્રે તે ઉપડાવી અને જોયું, તેમાં દિલ ચમન પુટડી સુવર્ણથી બાળા જોઈ. ત્યારે તે તે જ વખત આંધર્વવિધિથી તેની સાં પરપયો અને તે પેટીમાં એક ભયંકર વાંદરાને પૂટી પડેલાં માફક માથે દીવો મૂકી તે પેટીને પુનઃ ગંગામાં વહેતી મૂકી દીધી. રાજપુત્ર તો કન્યારત્નનો લાભ થવાથી થણે પ્રસન્ન થઈ લાંબે સ્વાના થયો. ત્યાર બાદ સ્વામીજીના શિષ્યો પેટીને ગંગામાં શોધતા શોધતા આવ્યા, તો પેલી તરત પેટી તરત તેમની નજરે ચડી. ગુરુના દુઃખથી એકદમ ગંગાજીમાં પડી પેટીને ધસેડી બહાર કાઢી ઉંચકીને પોતાના ગુરુજી પાસે લઈ ગયા. તેને જોઈ ગુરુજી મનમાં બહુ પ્રસન્ન થયા અને શિષ્યોને કહેવા લાગ્યા કે, 'માથ ઉપર આ પેટી લઈ જઈ એકાંતમાં બેસી રૂંધંત્રાધના કરીશ અને આજન રાત તમારે આ મકાનની નીચે સૂઈ રહેવું.' એમ કહી તે પેટી મઠની મેડી ઉપર ચડાવી. પછી વાણીયાની કન્યાની અભિલાષાથી સ્વામીજીએ તે પેટી ખોલી તો તેમાંથી તો કન્યાને બદલે પોતે રથેલાં મૂર્તિમાન કાવતરાં સરીખો ભયંકર આકારનો, પીગવાએલો વાંદરો ઝડપથી કુદકો મારી નિકળ્યો અને સ્વામીને જ ખાવા થયો. તે વાંદરે, રાજની માફક પોતે સળ કરી જાયતો હોય તેવી રીતે હાંતથી તેનું નાક કરડી આપું અને નખથી કાન ઉખેડી નાંખ્યા. આ ભયંકર શિક્ષાથી નાક કાન વિનાનો થઈ ગયેલો સંચારી બૂમો પાડતો ઉપરથી નીચે જતો. તેને જોઈ શિષ્યોને ધણું હસવું આવ્યું; પણ સ્વામીને દુઃખ લાગે, તેથી વળી મુથકેલીથી હસવું રોકી રાખ્યું. સવારમાં લોકોમાં આ દુઃખીકત ફેલાઈ કે વાણીયાની કન્યાને તો કુલીન રાજકુમાર પરપયો અને સ્વામીજીને પોતાનાં કાવતરાંનું દુઃખ મળ્યું છે અને એ વાત સાંભળી સઘળાં માણસો દમખાંધી હસવા લાગ્યા અને તે વાણીયો પણ ખુશી થયો, તેમ તે વાણીયાની છોકરી પણ સ્વામીજીની દુર્દશા સાંભળી ચણી જ ખુશી થઈ.

રૂમપવાન યૌગંધરાયણને કહે છે કે, એવી રીતે કપટ પ્રયોગ સિદ્ધ ન થવાથી એ સંન્યાસીની જગતમાં જેમ હાંસી થઈ, તેમ આપણી ન થાય તો ઠીક. કારણ કે વાસવદત્તાની સાથે રાજાને ત્રિશ્વ થવાથી અનેક અડચણો આવી ઉભી રહેશે.

તે સાંભળી યૌગંધરાયણે કહ્યું કે—'રાજા વસતી હોવાથી આ ઉપાય વિના બીજે કોઈ પ્રકારે ઉલ્લેખ કરવાથી અથવા ઉલ્લેખ છોડી દેવાથી નહીં આ બધું રાજનું કારખાનું ભાગી પડવાનું છે જ. આપણી કારભારીના દરજ્જાની વિખ્યાતિ થઈ છે, તે પણ કમી પડશે, અને રાજના તરફથી મળતા માનમાં પણ ઘટાડો થવાનો સંભવ છે. જે રાજની સિદ્ધિ પોતાને સ્વાધીન છે, તેનું સાધન ફક્ત બુદ્ધિ છે. તેની કાર્યસિદ્ધિમાં અથવા અડચણ કરવામાં કારભારી કોણુ દુસાબમાં છે ? અને જે રાજના કાર્યની સિદ્ધિ કારભારીઓની બુદ્ધિને આધીન છે, તેમાં તો કારભારીઓની બુદ્ધિ જ કાર્યસિદ્ધ કરવાવાળી છે. તેવા રાજના કારભારીઓ જો ઉત્સાહ વિનાના હોય તો રાજની સમૃદ્ધિ થણે કાળ ટકવાની નહીં. હવે એક તરફનો વિચાર બાકી રહે છે તે એ કે, વાસ

તો પિતા ચંડમદાસેન આ કામમાં આડા આવે એમ જો તને શંકા હોય તો તે શંકા છે. રાણુ કે વાસવદત્તા તથા ચંડમદાસેન, તેનો પુત્ર અને તેની ગામ્ણી મારા વચનનાં પ્રાપ્તિ છે.

ધીર પુરોષોમાં અમણી યૌગંધરાયણે એવું કહ્યા બાદ રુગ્મણનાના મનમાં આવ્યું કે, આ સંપત્તિમાં જૂલ થાપ થઈ જાય તો ચોટો તોટો વેઠવો પડશે, એમ ધારી ફરીથી જોવા કહે:-

વદાલી વનિતાના વિરદવદનિથી વિચારવંત વિવેકી વિદ્યુત્ત ચક્ર વિપતિ વેઠે છે; તો સામામાં બસની વસરાગને વિપતિ વેઠવી પડે, તેમાં શું કહેવાનું! એ પ્રસંગ ઉપર એક વાત નું તે સાંભળો:-

દેવસેન અને ઉન્માદિનીની કથા.

કોઈ એક દેવસેન નામનો મહાશુદ્ધિમાન રાજા હતો. તેની રાજધાનીનું નામ આયરતી નગરી હતું. તે નગરીમાં એક ધનવાન વાણીજી રહેતો હતો. તેને એક પુત્રી થઈ. તેનું નામ અસાધારણ હતું. તે જોઈ સર્વ મનુષ્યને ઉન્માદ થતો હતો, તેથી તે કન્યાનું નામ પણ લોકમાં ઉન્માદિની એવી રીતે પ્રસિદ્ધ થયું. એક દિવસ તેના પિતાએ વિચાર કર્યો કે “દેવસેનને આ કન્યા ખતાવ્યા સિવાય મારે કોઈ રાજાને આપવી નહીં. કારણ કે એમ દરવાથી દેવસેન જરૂર શરસે થશે.” આવું ધારી તેણે રાજા પાસે જઈ વિનંતિ કરી કે, “હે રાજા! મારે ઘેર એક સ્ત્રી સરખી કન્યા છે, તે જો તમારા ઉપયોગની હોય તો આપ લો.” આવું સાંભળી રાજાએ પોતાના વિશ્વાસુ બ્રાહ્મણને* તે કન્યાનાં રૂપ, ગુણ અને લક્ષણની પરીક્ષા કરવા મોકલ્યા. તે બ્રાહ્મણે ત્યાં જઈ ઉન્માદિનીને જોવાથી જ કોણ પામી ગયા. તરત કામદેવનાં બાણોનાં નિશાન થયાં ત્યારે બ્રાહ્મણે વિચાર કર્યો કે, “આપણે દેવસેન રાજા જો આ કન્યા પર-ણશે તો પછી આને ધડીલર પણ વીલી મુકશે નહીં, તેથી સર્વ રાજ્યનું કામ રખડી જશે, તો પછી આવું શું કામ છે?” આવો વિચાર કરી પ્રથમ કારભારી મડળ પાસે જઈ તેઓની સલાહ લઈ રાજા પાસે જઈ કહ્યું કે, “એ કન્યા તો કુલક્ષણ છે.” પછી તે રાજાએ તે વાણીજીને ના પાડી. આ રીતે નાના સમાચાર સાંભળી કન્યાના મનમાં પણ દિલ્હીની પ્રાપ્ત થઈ. પછી તે વાણીજીએ રાજાના સેનાપતિને તે કન્યા આપી. કન્યા સાસરે ગઈ. તે કન્યાએ વિચાર્યું કે, આ રસ્તો રાજાને નિકળવાનો છે, એટલે તે રસ્તે રાજા નિકળ્યો. ત્યારે મહેલની અમાસી ઉપર ચડી તેણીએ રાજાને પોતાનું રૂપ દેખાડ્યું. કામદેવે જાણે જગતને મોહ કરવાની ઔપચિ મોકલી હોય, તેવી ઉન્માદિનીને જોઈ રાજા ઉન્માદમત્ત થઈ ગયો, ને માંડ માંડ ત્યાંથી પોતાને ઘેર ગયો, અને તે કન્યા કોની છે? હાલમાં કોની સ્ત્રી છે? એ વગેરે તપાસ કરી; ત્યારે તેણે જાણ્યું કે, “આપણને પ્રથમ જોને માટે સાચું મારું કમાવ્યું હતું, અને આપણા તરફથી જેનો અનાદર થયો હતો તે જ આ કન્યા છે.” આવું જાણતા જ તે રાજાનું મન ઉચક થઈ ગયું અને તેને કામગ્નવરની અતિરાધ પીડા થઈ. આ વાત સેનાપતિના જાણવામાં આવવાથી સેનાપતિએ રાજાને કહ્યું કે, “તે તો આપની કાંઈ

* અંગ્રેજીમાં વિશ્વાસપાત્ર બ્રાહ્મણ મંત્રાંજીને કન્યાની તપાસ કરવા મોકલ્યા તેમ છે.

ધે બળી ગયેલા દેહથી ડરેલા તેના પ્રાણ નિકળી ગયા. એવી રીતે એક બીજાના વિયોગથી અને સ્ત્રીપુરુષ મરણ પામી ગયાં. માટે આ રાજા વનસરાજ અને વાસવદત્તાનો પરસ્પરનો યોગ ન થાય, તેમ આપણે કરવું જોઈએ.

હું જે તમારા મતને મળતો નથી આવતો, તેમાં મને આ ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે મોટી રીસત રહે છે, એમ કહી રુમણવાન ચૂપ થઈ ગયો. ત્યારે ધૈર્યના સમુદ્ર સરખો યૌગંધરાયણ તેને હું છે, કે મેં આ બધી વાતનો નિશ્ચય કરી રાખ્યો છે. રાગન્યોનાં કાંઈ બાળું કરી એવાંજ હોય. એ ઉપર એક કથા સાંભળ—

પુણ્યસેનની વાર્તા.

પૂર્વે ઉત્તરગિની નગરીમાં પુણ્યસેન નામનો એક રાજા હતો. તેની ઉપર એક વખતે એક ગિણિયા રાજાએ ચડાઈ કરી; ત્યારે તેના ધીર મંત્રીઓએ તે શત્રુ ગિતવો મુશ્કેલ છે, એમ ધારી મેક યોડી અથવા ફેલાવી કે રાજા મરી ગયો છે; પણ પુણ્યસેન રાજાને ધૂપો રાખ્યો, અને તીવ્ર ક્રોધ માણસ મરી ગયું હતું તેનું શુદ્ધ ઉચકી રાજાને જે ક્ષિપ્ત કરવી પડે તેવી ક્ષિપ્તી રાખ્યું, અને તે કારભારીઓએ તે દુરુમન રાજાને દૂતદ્વારા કહેવરાવી મોકલ્યું કે, હાલ અમે રાજા વેનાના થઈ બેઠા છીએ, માટે અમારા રાજા તમે જ થાઓ. આવું સાંભળી તે રાજા રાજી થયો અને ગભ્ય કરવા લાગ્યો. હવે તે કારભારીઓએ સૈન્ય સહિત તેની સાથે મળી જઈ ક્રમે કરી તેની ફોજને ફોડી ફોજ ફટકા પછી પોતાના પુણ્યસેન રાજાને જાહેર કર્યો અને બળવાળા થયેલા તે કારભારીઓએ દુરુમનને ફેંક્યો.

રાજકાળમાં તો આવાં કાવતરાં કરવાં પડે છે. માટે રાણી બળી મુવાની અથવા ફેલાવી તીરજ રાખી કાર્ય સાધીએ. આવી રીતે યૌગંધરાયણનો નિશ્ચયાત્મક વિચાર સાંભળી રુમણવાને કહ્યું કે, ‘જે આ તમારો નિશ્ચય જ હોય. તો રાણીના લાભ ગોપાલકને બોલાવી તેની સાથે સારી રીતે સર્થ વિચાર કરો.’ ત્યારે યૌગંધરાયણે કહ્યું કે, ‘ભલે એમ કરીએ.’ ત્યારે યૌગંધરાયણના ભરેલા ઉપરથી રુમણવાને પણ કર્તવ્યનો નિશ્ચય કર્યો. બીજે દિવસે તે બંને મંત્રીઓએ પોતાના એક દૂત ગોપાલકને બોલાવવા મોકલ્યો. તે ગોપાલકને એવું કારણ જણાવ્યું કે, ‘આપને મળ્યે થયું દિવસે થઈ ગયા છે, તેથી હવે અમારું મન બાળું ઉત્કર્ષિત થઈ રહ્યું છે.’ તે દૂતે ત્યાં જઈ ગોપાલકને એ સમાચાર કહ્યા, ત્યારે તે તો પ્રથમ જે કાંઈ કામને માટે જ લાં ગયો હતો, તે કામ તો ત્યાં તેણે પૂરું કરી લીધું હતું, તેથી તે દૂતના વચન ઉપરથી દેહધારી ઉત્સવની પેઠે ત્યાં તરત આવ્યો. તેને આવ્યો જણી તે દિવસે તો યૌગંધરાયણે તે ગોપાલકને અને રુમણવાનને સલાહનો સાંચો ઘેસારવ સારુ પોતાને ઘેર જ રાખ્યા. રુમણવાનની સાથે પ્રથમ જે પોતે વિચાર કરી રાખ્યો હતો તે સપ્તમે ઉત્સાહથી ગોપાલકને કહી સભળાવ્યો. જે કે ગોપાલકને પોતાની બેન બળી મુવા વિધેની અથવા ગમતી નહોતી, તોપણ પોતે રાખ્યો દિવસી હતો, તેથી તે વાત કબૂલ રાખી; કારણ કે સપ્તરુષેાન વચન પાળવું જોઈએ, એ નીતિ છે.

વળી રૂમવવાનું બોલ્યો કે, ‘આ બંધી વાત તો ઠીક છે, પણ રાણીના બળી મુવાના સમાચાર સાંભળી વસરાજ બ્રાણુ તજશે, તો તેની રક્ષા શી રીતે કરવી, એ પ્રથમ વિચારો. સારા ઉપાયોની સામગ્રીનો સંભવ હોય, તોપણ આવેલી આપત્તિથી કેમ બચવું, એ મંત્રનું મુખ્ય અંગ છે.’ આવાં રૂમવવાનનાં વચનો સાંભળી, સમગ્ર કાર્યનો જોણે વિચાર કરેલો છે, એવો યૌગંધરાયજી બોલ્યો કે, ‘આ બાબતમાં ચિંતા કરશો નહિ, કારણ કે રાણી છે તે ગોપાલકની નાની બહેન છે, તે દોને બ્રાણુ કરતાં પણ ત્રિપ્લ છે. અને આને શોક થોડો જ છે એમ જોતાં રાજા, રાણી કદાચિત જીવતી હોય એવું માની ધીરજ ધરશે. આપણા રાજાની ધીરજ ઘણી વખાણવા લાયક છે; અને એને આપણે તરત પરજીવશું, તેથી તેને વાસવદત્તાના વિચારનો સંતાપ મટેશે.’ આવો નિશ્ચય કરી યૌગંધરાયજી, ગોપાલક અને રૂમવવાને બીજાં તેને લગતો વિચાર કીધો કે, એક સુકિત કરી લાવાણુક દેશમાં રાજા અને રાણીને તેડી જઈએ. તે દેશ આપણુ દેશની સીમામાં છે; અને મગધ દેશની પાસે જ આવેલો છે. ત્યાં શિકાર કરવાનું જંગલ વિસ્તીર્ણુ છે, તેથી રાજા કાંઈ આખો દહાડો જનાનામાં બેસી નહીં રહે. શિકાર કરવા સારુ દૂર જશે, એટલે જનાનખાનું સજાગાવી વિચાર પાર પાડીશું, અને રાણીને ત્યાંથી સુકિતથી પદાવતીને ઘેર મોકલાવી દઈશું, કેજેથી તે જ છુપી રહેલી વાસવદત્તાના શિયળની સાક્ષી રહે. એ પ્રમાણે રાત્રિમાં મનસૂચો કરી બીજા દિવસે તે યૌગંધરાયજી વગેરે ત્રણે જથ્થા રાજદરબારમાં ગયા; ત્યાં રૂમવવાને રાજા પામે વિનંતિ કરી કે, ‘હે રાજા! આપણે અહીંથી લાવાણુક જઈએ તો ઠીક મજા પડે. તે દેશ ઘણો રમણીય છે. ત્યાં શિકાર કરવાનાં જંગલો પણ સારાં છે, અને વાગો તથા ધાસ પણ પુષ્કળ છે. આપણો એ દેશ નજીક આવવાથી મગધ દેશનો રાજા તેને ધણી હરકત પહોંચાડે છે. માટે તે દેશનો બંદોબસ્ત કરવા અને વિનોદ કરવા સારુ પધારો તો ઠીક પડે.’

કારભારીની વાત સાંભળી તે વસરાજે, વાસવદત્તાની સાથે કીડા કરવાની હોવાથી લાવાણુક જવાનો વિચાર કર્યો. બીજા દિવસે જવાનો નિશ્ચય કરી, અમુક સમયમાં જવું, એવું કદાચું; ત્યાં અકસ્માત ઠાંતિથી દિશાએને ગોબાવનાર અને જોનારના નેત્રોને આનંદ આપનાર નારદ મુનિ, જેમ પોતાના કુળ ઉપર પ્રીતિ કરી ચંદ્ર* આવે તેમ આહારમાર્ગથી ઉતર્યા. ત્યાં આતિથ્ય સત્કાર પ્રકાશુ કર્યો અને નત્ર રાગને પારિજાતજીજ્ઞાસુ પ્રસોની માળા આપી અને ઘણી પ્રીતિથી વાસવદત્તાને પણ આશીર્વાદ આપ્યો કે તું કામદેવનો અંશ પુત્ર પામીશ, ને તે વિદ્યાધરનો પણ અધિપતિ થશે. તે પછી યૌગંધરાયજીના સાંભળતાં વસરાજને કશું કે, ‘હે રાજા! તારી વાસવદત્તા રાણીને જોઈ મને સાંભરી આવ્યું કે, તારા પ્રપિતામહ યુધિષ્ઠિર વગેરે રાજાઓ હતા, ને એ પાંચ લાખજી વચ્ચે દ્રૌપદી નામની એક સ્ત્રી હતી, તે વાસવદત્તા જેવી જ અપ્રતિમ રૂપવાળી હતી. તો આ ખૂબચુસ્ત સ્ત્રીમાંથી આ બાહ્યજી કાંઈ દિવસ લડી મરશે, એવું કહીને એને ને કાળમણુ કરી હતી કે સ્ત્રી સંબંધી વંશવંશ તમારે દૂર રહેવું. કારણ કે તે સર્વ પ્રકારની આપણું મૂળ છે. આ સંબંધમાં હું તને એક કથા કહું છું તે સાંભળ.

* વસરાજ ચંદ્રકન્યો છે, પાંડવના કુટુંબમાં તે જન્મેલો છે, એ અગાધી જણાવ્યું છે.

સુદોષપસુંદની* કથા.

પોતાના પરાક્રમથી ત્રણે ગુરુને જાણવાનાર અને હારે નહીં તેવા અમુર જાતિના સુંદ અને ઉપસુંદ નામના બે ભાઈઓ હતા. તેના વિનાશ કરવાની ઇચ્છાથી બ્રહ્માએ વિશ્વકર્માને આજ્ઞા આપી ને તિલોત્તમા નામની એક અપ્સરા બનાવી, જેનું રૂપ જોવાને બ્રહ્માએ ચાર દેશમાં ચાર મંદો કર્યા; અને તે શિવજીની પ્રતિષ્ઠા દેતી દત્તી ત્યારે મદાદેવે પણ ચાર મુખ કરી તેને જોઈ. દેવાસના ખગીયામાં રહેનાર સુંદ અને ઉપસુંદને લલચાવવા બ્રહ્માએ તેને આજ્ઞા કરી, તેથી તે ત્યાં ગઈ. નજીક આવેલી તે નારીને જોઈ કામમોદિત થઈ મળેલા તે ખન્ને ભાઈઓએ તિલોત્તમાને અંકેકો હાથ ઝાલ્યો. તે દાસ્યમાં એક બીજનો વિરોધ કરી, તેની ખેંચાળેચ મોંઢી અને પરસ્પર સખત મારો ચલાવ્યો, તેથી બન્ને વમધામમાં પહોંચી ગયા.

જ્યેની રીતે આ નામનો વિષય કેની આપતિનું કારણ નથી? તે તમને આ દ્રોષદી બહુ ખ્યારી છે; તે નિમિત્તને ઝગરો તમારે અસ્પર્શ થવા ન દેવો. મારા કહેવા ઉપરથી હમેશ તમે આવો ઠરાવ રાખો કે, જ્યારે મોટા ભાઈ પાસે હોય ત્યારે નહાના ભાઈએ માતા સમાન ગણવી અને જ્યારે નહાના ભાઈના કબજામાં હોય ત્યારે મોટા ભાઈએ પુત્રવધૂ સમાન લેખવી. હે રાજા! આનું મારું વચન તારા બાપદાદાઓએ કલ્યાણકારી શુદ્ધિ હોવાથી કબૂલ રાખ્યું હતું. તે મારા મિત્ર થતા હતા, અને તેની જ પ્રીતિ ઉપરથી હું અને આવેલો છું. મારે હે વંશરાજાં મારું એક વચન સાંભળ. જેમ એ મારું વાક્ય તેમણે માન્ય કર્યું, તેમ તું પણ તારા મંત્રીઓનું માનજો. એમ કરવાથી તું થોડા વખતમાં મોટો વિજયી થઈશ; કેટલોએક વખત તને હુખ રહેશે, પણ તેમાં તારે ગભરાઈ જતું નહિ, કારણ કે તેમાંથી મુખનું પરિણામ આવશે. રાજાએ એ વાત માન્ય કરી. વંશરાજના ભાવી ઉદયની સ્થના કરવામાં કુરાળ એવા નારદમુનિ એવું કહી ત્યાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયા.

તે શ્રેષ્ઠ મુનિ નારદના કહેવા ઉપરથી યોગધરાયણ વગેરે મંત્રીઓ, હવે ધારેલી ધારણા પાર પડશે એમ માની, તે બાબતમાં ખતથી પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.

ઇતિ શ્રીમહાકવિ શ્રી સોમદેવ ભટ્ટ વિરચિત કથાસરિત્સાગરમાં
લાવાણક લંબકને વિષે પહેલો તદંગ સંપૂર્ણ.

* મહાભારતના આદિપર્વમાં આ કથા છે.

તરંગ ૨ જો.

—

ઉદયન રાજાનો પ માવતી સાથે વિવાહ થવાની કથા.

તે પછી પ્રથમ કહેલી સુકિતથી યૌગધરાયણ પગે મંત્રીઓ, રાણીસહિત રાજાને લાવાણુક દેશમાં લઈ ગયા. મેનાના આજ્ઞાને પ્રાજ્ઞાને અવાજે કરી મંત્રીઓના ઈચ્છાતની સિદ્ધિ કહેતો હોય, એવી રીતે તે દેશમાં રાજા આવી પહોંચ્યો. ત્યાં પરિવારસહિત વત્સરાજ આવેલો છે, એવું સાંભળી ઘેરો ધાસવાના લક્ષ્મી મગધરાજ કપવા લાગ્યો. તેથી સદ્બુદ્ધિમાન તે રાજાએ યૌગધરાયણ પામે દૂત મોકલ્યો. ત્યારે કાર્યને જાણનારા યૌગધરાયણે તેનું અભિનંદન કર્યું. વત્સરાજ પણ તે દેશમાં દિવસે દિવસે છેટેની અટવીમાં શિકાર કરવા જવા લાગ્યો. એક દિવસે તે રાજા શિકાર કરવા ગયો હતો, ત્યારે ગોપાલકની સાથે કર્તવ્યની સલાહ કરી, સુદ્ધિમાન યૌગધરાયણ, રૂમડવાન અને વસંતકને સાથે લઈ, નિર્જનસ્થાનમાં વાસવદત્તા રાણી પામે ગયો. ત્યાં તેને બાર્ધ ગોપાલકે પ્રથમથી સમજાવી તો મુકી જ હતી, તો પણ રાજાના કાર્યની મદદ માટે તેને સુકિતથી વિનંતિ કરી. જો કે તેને જાતે વિરહનું દુઃખ આપનારી એવાત હતી, તે છતાં પણ તેણે કબૂલ પ્રાપ્તી.

જે સ્વામિના ઉદયને હૃદયે વહે છે;

તે કામિની જન બહુ દુઃખમાં સદે છે,

ત્યારે નિપુણ યૌગધરાયણે રૂપરત્નવર્તનનો યોગ આપી, તેણીને બ્રાહ્મણીનું રૂપ ધરાવ્યું, અને વસંતકને કાણો બહુક બનાવ્યો, અને પોતે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણના રૂપને ધારણ કર્યું. બ્રાહ્મણીનું રૂપ ધારણ કરનારી તે રાણીને લઈ વસંતકની સાથે મહાસુદ્ધિમાન તે યૌગધરાયણ આવ્યો. પોતાના ધરમાંથી નિકળેલી વાસવદત્તા ચિત્તથી પોતાના ભર્તા પામે મર્ષ અને શરીરે કરી રસ્તે પડી.

વાસવદત્તાના બળવાની અપ્રવા.

ત્યાર પછી રૂમડવાને તે ધર સળગાવી પોકાર કર્યો કે, ‘હાય! હાય! વસંતકની સાથે રાણીજી બળી મુર્તિ.’ ત્યારે અગ્નિ અને ગૂંચ એ બન્ને સાથે ઉડ્યાં. ધીમે ધીમે અગ્નિશાંત થયે, પણ જુમરાણુ શાંત ન થઈ. યૌગધરાયણ, વાસવદત્તા અને વસંતકની સાથે મગધ રાજાના પુરમાં આવ્યો. ત્યાં રાજપુત્રી પદ્માવતી બગીચામાં હતી, તે જોઈ ચોક્કીવાળાએ એ મના કર્યો છતાં પણ ત્યાં તે બેઠેલી સાથે પેઠા. બ્રાહ્મણીનું રૂપ ધારણ કરનાર વાસવદત્તાને જોઈ તેની ઉપર પદ્માવતીની પ્રેમ-ળ દષ્ટિ પડી, તેથી એણી કરવાવાળાને અટકાવવાની ના કહી, બ્રાહ્મણની આકૃતિ ધારણ કરનાર યૌગધરાયણને પણ રાજકન્યાએ એણાંયો અને પૂજવા લાગી;

વાસવદત્તા અને પદ્માવતીની કથા.

‘હે મહાવજ્રન મુનિ! આ સ્ત્રી તારી શું થાય છે અને અહીં તુ કેમ આવેલો છે?’ આના પ્રશ્ન સાંભળી, યોગધરાયજી બોલ્યા કે, ‘હે* રાજપુત્રી! આ આવંતિકા નામની મારી પુત્રી છે, આનો પતિ વ્યસની છે, તેથી આને છોડી ક્યાંઈ જતો રહ્યો છે, માટે દે યશસ્વિની! આપના હાથમાં આને ગોપું છું કે, જટલામાં દું જઈ તેના પતિને ખોળી લાવું. આ લાઈ કાણુજદુક અહીં જ આની પામે મૃદુશે, કે જેથી આને એકલું રહેવાનું દુઃખ ન પડે.’ એવી રીતે રાજપુત્રીને કહેવા ઉપરથી તે વાત તેણે કબૂલ રાખી. સારે તે મંત્રી, તેની પામેથી રજા લઈ, તમ્મ લાવાણુકમાં ગયા. તે પછી આવંતિકા નામથી પ્રસિદ્ધ યજ્ઞ રહેલી વાસવદત્તા અને કાણુજદુકનું રૂપ ધારણ કરવાવાળા વખતક એ બેઉને લઈને સ્નેહયાત્રી પદ્માવતી ધણા કૈતુકવાળા પોતાના ધરમાં પેળી ભીંત ઉપરના ચિત્રમાં રામચરિત્ર બધું આગેબેસેલું છે, તેમાં રીતિતને જોઈ વિરહની પીડા વાસવદત્તાએ સહન કરી આકૃતિથી, સુકુમારતાથી, રાવન અને આસનની ચતુરાધી અને નીચકમળ સરખા મુઠાંથી શરીરના વાસથી પોતાના સરખા બધાં અમૂલ્ય આચરણથી તે ઉત્તમ સ્ત્રી છે, એવો નિશ્ચય કરી, પદ્માવતી, તેની મરજી પ્રમાણે તજવીજ રાખવા લાગી અને નિવ્યારું કે આ કોઈ મોટા ધરની સ્ત્રી છે, તે અહીં છૂપી રહી છે. વિગટના નગરમાં દ્રૌપદી કેમ છૂપી નહોતી રહી?’

હવે કૃત્યોગ્નિકે પ્રસંગ ચલાવે લીધે જે પોતે પ્રથમ વસરાગ પામેથી ગાંબેલી છે, તે ન સુદાઈ જાય તેવી માળા અને તિલક પદ્માવતીને કર્યા. પદ્માવતીને ચણુગારેલી જોઈ તેની માએ એકાંતમાં જઈ પૂછ્યું, કે ‘આ માળા કોણે પહેરાવી અને આ તિલક કોણે કર્યું?’ સાંજે પદ્માવતીએ કહ્યું કે, ‘માટે ઘેર કોઈ આવંતિકા નામની બ્રાહ્મણી આવેલી છે, તેણે આ કર્યું છે.’ તે સાંભળી તેની માએ કહ્યું કે, ‘હે પુત્રી! ત્યાં તે અનુપ્યની સ્ત્રી નથી, તે કોઈ દેવી છે, કે જેનું આવું જ્ઞાન છે. દેવતા અને મુનિઓ પણ સત્પુરુષોના ધરમાં છેતરવાને માટે રહે છે. આ પ્રસંગમાં દે પુત્રી! એક કથા સાંભળ —

દુર્વાસામુનિ અને કુંતીની કથા.

કુંતિભાજ નામનો એક રાજા હતો. તેને ઘેર દુર્વાસા મુનિ આવ્યા, ત્યાં તેની મેવા કરવા વારતે રાજાએ પોતાની પુત્રી કુંતીને મોકલી અને તે કુંતી પણ પૂર્ણભાવથી મુનિની સેવા કરવા

* યોગધરાયજી અત્યંત જીદ્દિમાન મંત્રી છે, એ તો આ સવજી કથા ઉપરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ એનું બેવડું કાલ જ ન ચતુર્થ બરેલ પદ્માવતીની વાતમાં જણાય છે. તેણે કહ્યું કે—એ અવતિ દેશની છે, માટે આવંતિકા નામ આપ્યું. વળી કહે છે કે, એ મારી પુત્રી છે કારણ કે બ્રાહ્મણીનો વેળયોગમગેથીતેણે જ બાપતી આપ્યો છે, તેથી તેનો પિતા તે જ કહેવાય અથવા નિર્દોષ બુદ્ધિવાળા સત્યુચ્છો સ્વામિની સ્ત્રીને પુત્રીની દૃષ્ટિથી જુલે છે, તેથી પણ તે પુત્રી જ કહેવાય. વળી કહે છે કે, આનો પતિ વ્યસની છે કારણ કે મૃગયાનું વલ્લભાને વ્યસન છે અને સ્ત્રીનું પણ વ્યસન છે નીતિરાજમાં સખ વ્યસન વર્ણવેલા તેમાં એ પણ છે વળી કહે છે કે, એનો પતિ આને છોડીને ક્યાંઈ ગયો છે, કારણ કે રિકાર કરવા રાણીને છોડીને જ તે ગયો હતો અને કથા જગવમા ગયો છે, તે પણ કથા ખબર છે? એમ વ્યંચાર્ય સત્ય વચન કહ્યું.

લાગી. એક દિવસ તે મુનિ, કુંતીનું મન જાણવાની ઇચ્છાથી જોખ્યા કે, દૂધપાક તરત રાંધ, કે જે ટલામાં હું નહાઈ આવું.' એમ કહી તરત નાહી તે મુનિ આવ્યા, ત્યારે કુંતીએ એક દૂધપાકથી ભરે વાસણ તેની પાસે મૂક્યું. એ વાસણ ઉના ઉના દૂધપાકથી અનીશે ગરમ થઈ ગયું હતું, તેથી તે હાથ પકડી ચકાય તેમ ન હોવાથી તે મુનિએ કુંતીની પીઠ તરફ નજર કરી. કુંતી પણ મુનિનો અભિપ્રાય જાણી ગઈ, તેથી તે દૂધપાકની ચાળી પીઠ ઉપર રાખી, એટલે તે ખુશીથી ખાવા લાગ્યા પણ આમ કરવાથી કુંતીની પીઠ બળી ગઈ. પોતાની પીઠ બળતી હતી, તો પણ જરાએ હીસ થાક ક્યાં સિવાય તે ઉભી રહી. આવી ભક્તિ જોઈ મુનિ પ્રસન્ન થયા અને મોટું વરદાન આપ્યું હતું. તેથી હે પુત્રિ! ત્યાં જેમ મુનિ રતા હતા, તેમ આ આવર્તિક પણ અહીં રહેલી છે, માટે તેને આરોધન કરજે.' આવી રીતે માના મ્હોથી પદ્માવતીએ સાંભળ્યું, તેથી બીજું રૂપ ધારણ કરનારી વાસવદત્તાને દેવીરૂપે પૂજવા લાગી. રાણી વાસવદત્તા વિદ્યાગિની હોવાથી મધ્યરાત્રિમાં પશ્ચિમીની પેઠે કુંભીઆરી અને કાંતિ વિનાની ત્યાં રહી. પણ બાળક અવસ્થાને યોગ્યતા વસંતકાળ વિનાદ આપતા વિકારોત્તરે વિદ્યાગિની વાસવદત્તાના મુખપર હાસ્ય રમતું હતું.

આ સમયમાં અતિ દૂર મૃગયાની ભૂમિમાં ભગી, સાંજ પડ્યા પછી વનરાજા લાવાણુ ક્રમાં આવ્યો. ત્યાં જનાનખાનું અમિથી બળી ગયેલું જેમું અને વસંતકની સાથે રાણી પણ બળી મરી ગઈ, એવું કારભારીઓના મ્હોંથી સાંભળ્યું. આ વાત સાંભળી બેભાન થઈ તેજની ઉપર દળી પડ્યો. તે વખતે તે જણે કુંભાના અનુભવનો કવેશ ટાળવા ઇચ્છતી હોય, એવી મૂર્ખા તેને આવી. થોડીવાર પછી શુદ્ધિ આપી ત્યારે લાં થયેલા રાણીના દાહ દર્શન રૂપ અમિથી આવિષ્ટ હોય, તેમ હૃદયશોકથી તે બળવા લાગ્યો. વિચપતા ને કુંભી અવસ્થામાં દેહ ત્યાગ કરવાને ઇચ્છતા તે રાજાને થોડી વાર પછી માદ આવ્યું, તેથી વિચાર કરવા લાગ્યો કે:- 'દે! વાસવદત્તાનો પુત્ર વિદ્યાધરોના અધિપતિ થશે, એવી રીતે નારદ મને કહી ગયા છે, તે કેમ મિથ્યા થાય? અને તે જ મુનિએ થોડા વખતનું મને કુંભ થયે, એવું પણ કહ્યું છે. આ ગોપાલકને પણ આજે થોડા જણાવે નથી. યૌગધરાયણ વગેરેને પણ અતિ દિલગીરી હોય, એવું કાંઈ દેખાતું નથી. આ સવળાં કારણો ઉપરથી મારા જણવામાં આવે છે કે, કદાચિત પ્રિય વાસવદત્તા જીવતી હશે! મને તો લાગે છે કે, કારભારીઓએ મળી આ એક રાજનીતિ કરી હશે! કોઈ દિવસે પણ રાણી સાથે સમાગમ થવાની આશાના બહુકારા વાગે છે. દેવે આ વાતનું પરિણામ જે આવે તે ખરું. એવું ધારી તે રાજાએ તુરત ધીરજ ધરી. તેણે ગોપાલકે, સાચી ખજર આપી ધીરજ ધરે તે સારું, એક ઝૂપો દૂત મોકલ્યો. તે વખતે મમધરાજના દૂત જે લાવાણુક્રમાં જતા હતા, તેઓએ જઈ આ વાસવદત્તાના મરણ વિગેરેના સમાચાર પોતાના રાજાને કહ્યા. તે સમાચાર સાંભળી વખત વિચારનારા મમધરાજે, પ્રથમ વનરાજાના ઠારભારીઓએ માગણી કરેલી પદ્માવતી વનરાજાને આપવાની ઇચ્છા કરી, અને તે પછી દુનંદારા આ વાત વનરાજાને તથા યૌગધરાયણને પણ કહેવાવી, ત્યારે યૌગધરાયણના કહેવાથી એ કહેણ માન્ય રાખ્યું. એવખતે રાજાના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, કદાચિત આ

કામ સારુ જ વાસવદત્તાને ધૂપાવી રાખી દૂશે. તે પછી લગ્નનો નિશ્ચય કરી તરત યૌગધરાયજી મગધરાજ પાસે દૂત મોકલ્યો, અને કહેવરાવ્યું કે, તમારી મરજીનો અમે સ્વીકાર કર્યો છે, માટે આજથી સાતમે દિવસે પદ્માવતી સાથે વિવાહ કરવા સારુ વત્સરાજ આવશે અને આમ થવાથી રાજ તરત વાસવદત્તાને ભૂલી જશે, એવું મગધરાજને કહાવ્યું. પેલો દૂત મગધદેશમાં ગયો અને જેમ સંદેશો આપ્યો હતો તેવી જ રીતે મગધરાજને કહી સંભળાવ્યો, ત્યારે મગધરાજે તેનું અભિનંદન કર્યું.

પદ્માવતી સાથે વત્સરાજના વિવાહની કથા.

સારપછી મગધરાજે, કુંવરીના રનેહને, પોતાની ઉમેદને અને વૈભવને ધટતી, વિવાહના ઉત્સવની સામગ્રી તૈયાર કરાવી. પોતાના ઈચ્છિત વરની પ્રાપ્તિ થવાની વાત કાને આવવાથી પદ્માવતી પુષ્કળ ખુશી થઈ. પણ વાસવદત્તાના સંભળવામાં આવવાથી તે તેટલી જ દિલગીર થઈ. આ વર્તમાન તેના કર્ણપર પડતાં જ તે વિવશ થઈ ગઈ, ને તેથી પોતાના વિરૂપપથુમાં ઘણી મદદ કરી. પણ તત્કાલે વસંતકે વાસવદત્તાને કહ્યું કે, ‘આવી રીતે શત્રુ મગધરાજને મિત્ર કરવાનો વિચાર કર્યો છે, પણ આથી વત્સરાજ તમારી ઉપરના ખુશ છે, એમ ન સમજવું.’ આવી વસંતકની વાણી સંખીની પેઠે વાસવદત્તાને ધીરજ આપનારી થઈ પડી.

હવે જ્યારે પદ્માવતીના વિવાહનો સમય નજીક આવ્યો ત્યારે તેને વાસવદત્તાએ ફરીથી ન સ્વકાય તેવી માળા કરી પહેરાવી અને અર્પણ રહે તેવો ચાલ્યો કર્યો. કેમકે લગ્ન પ્રસંગ દુકંડો આવ્યો હતો. સાતમે દિવસે સૈન્ય અને મત્રીઓની સાથે વત્સરાજ ત્યાં પરણવા આવ્યો. તે જ વાસવદત્તાને ફરીથી હુ પામીશ, એવી આશા વત્સરાજના મનમાં અને પૂર્ણ ન હોય તો પૂર્ણ વિરહાવસ્થામાં, ખરા મનથી પણ આ વિવાહનો ઉલ્લેખ કેમ કરે? પ્રગ્નનાં નેત્રોને આનંદ આપનારા ઉદય થયેલા ચંદ્રની સામે સમુદ્ર જેમ જાય તેમ, આનંદસહિત મગધરાજ, વત્સરાજને સામે ચાલ્યો. વત્સરાજે મગધરાજના પુરમાં પ્રવેશ કર્યો અને એમરે શહેરના મનુષ્યોના મનમાં મદોત્સવે પણ પ્રવેશ કર્યો. વિરહવેદનાથી દુર્બળ શરીરવાળા અને મનને મોહ ઉપજાવનારા તેરાજને રતિ રહિત કામદેવની મોહક નગરની મુંદરીઓએ જોયો. પછી મગધરાજના ઘરમાં આવી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓથી મુક્ત દૌતુકાગારમાં વત્સરાજ આવ્યો. ત્યાં પૂર્ણ મુખચંદ્રથી જેણે પૂર્ણચંદ્રને જિતેલો છે, એવી દૌત-કવાળી પદ્માવતીને નિરખી, ત્યારે તેના કંઠમાં દિવ્યમાળા અને લાલમાં તિલક જેવું, આ આને ક્યાંથી ? એવી રીતે રાજ વિચારમાં પડ્યો. તે પછી વેદી ઉપર બેસી તેના કર્ણાંકુલ કર્યું, તે જ મગધરાજની પૃથ્વીના કરમહણના આરંભરૂપ થયું. આ રાજને વાસવદત્તા પ્રિય છે, તેથી આ

* જેમાં વિવાહ થવાનો હોય તે મડપત્ર નામ કૈનુકાગાર કહે છે તેને માથે પણ કહેવાનો ચાલ છે અને એ ચાલ ઘણી કરી કાઢી બાપીઆ વંદેમાં વિશેષ કરી જોવામાં આવે છે. રાજમાં પણ આ વાતનું મળ છે.

† કર રાજ દિવ્ય છે. જો એટલે હાથ અને કર એટલે યાસ-વેરા વંદે

દાઃ નજરે જોઈ શકશે નહીં, એવું અગ્નિને ધૂમાડે આંસુએ કરી તેની આંખો ઢાંધી દીધી. બહે પતિના મનનો અભિપ્રાય જાણી લીધો હોય, તેમ અગ્નિની પ્રદક્ષિણા દેતી વખતે પદ્માવતીનું મુખ લાલ થઈ ગયું. વિવાહનું કર્મ સમાપ્ત થઈ રહ્યું. પછી વત્સરાજે પદ્માવતીનો હાથ મૂકી દીધો ખરો, પણ કાણ માત્ર વાસવદત્તાને હૃદયમાંથી મૂકી દીધી નહિ. પૃથ્વીમાંથી બહે બધાં રત્નો દોહી લીધાં હોય, એવી રીતે મગધરાજે તેને અપાર રત્નો આપ્યાં. તે વખતે યૌગધરાયણે અગ્નિની સાક્ષી સમક્ષ મગધરાજને, વત્સરાજ સાથે દોસ્તીની ગાંઠ બધાવી. વસ્ત્ર અને આભરણો ન્યાં અપાય છે, ભાટ ચારણો સ્તુતિના પાઠ બોલી રહ્યા છે અને નાયકાઓ ન્યાં યનયન નાચે છે એવો વિવાહનો મહોત્સવ શૈભ્ય રહ્યો છે ત્યારે પતિના ઉદયને ધ્યક્ષનારી, સ્વેદીની પેઠે ન દીઠામાં આવે તેમ રહેલી વાસવદત્તા દિવસના ચંદની કાંતિની પેઠે થઈ રહી. તે પછી વત્સરાજને અંત પુરમાં આવવાનો દહાડો હતો ત્યારે યૌગધરાયણના મનમાં શંકા આવી કે, રાજ વાસવદત્તાને જોશે તો શું વાત ફરી જશે, એવું ધારી મગધરાજને કહ્યું કે, ‘આજે જ વત્સરાજને તમારા ઘેરથી જવાનો વિચાર છે.’ એમ કહ્યાથી એ વાતની મગધરાજે હા પાડી, ત્યારે તરત તે વાત વત્સરાજને મંત્રીએ સૂચવી. તેણે પણ તે માન્ય રાખી અને પરિવાર જમી રમી રહ્યા પછી મંત્રીઓ અને પદ્માવતીને સાથે લઈ વત્સરાજ ત્યાંથી કુચ કરી ગયા. ત્યારે વાસવદત્તા સારું એક સારું વાહન પોતાના મહેતાઓ સાથે પદ્માવતીએ મોકલ્યું. તેથી રૂપ કેરવેલા વસંતકને આગળ લઈ, વાસવદત્તાએ સૈન્યની પાછળ પાછળ આગ્રવા માંડ્યું. ક્રમે કરી વત્સરાજ પોતાના દેશ લાવા-છુટ્ટી માંહે જી સહિત પેઠા અને વાસવદત્તાના ચિત્તમાં તો એકલો જ પેઠા. વાસવદત્તા પણ કૌશાબી નગરીમાં આવી. તે અધ્યરાત્રે કંચુકીએને બાહર રાખી ગોપાલકને ઘેર ગઈ. ત્યાં તેના ભાઈ ધણે આદર સત્કાર દીધા અને દુર્ગથી આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં, ત્યારે વાસવદત્તા પણ ગેવા લાગી. તે બહે જેની સન્નિધિ સિદ્ધ થઈ છે, એવો યૌગધરાયણ, રુમવવાનની સાથે ત્યાં આવ્યો. તેના વાસવદત્તાએ સત્કાર કર્યો અને જોટલામાં તેણે વાસવદત્તાના વિયોગનું દુઃખ ટાળવાનું કરે છે, તેટલામાં તે કંચુકીએ પદ્માવતી પામે ગયા અને કહ્યું કે, ‘રાત્રી, આવૃત્તિકા આદિ તો આવી, પણ અમને બાહર છોડી તે રાજપુત્ર ગોપાલકના ઘરમાં ગઈ છે.’ એવી રીતે વત્સરાજ પામે જોટલી પદ્માવતી પામે જઈ કંચુકીએએ વિનંતિ કરી ત્યારે તે વિવેકશ્રદ્ધા આવવાથી પદ્માવતીએ કંચુકીએને જવાનું આપ્યો કે ‘જાઓ, આવૃત્તિકાને કદો કે, તું મારી ચાપણ છે તો અહીં રહેવાનું શું કામ છે ? ન્યાં હું છું ત્યાં આવ.’ આતું સાંભળી તે કંચુકીએનાં ગયા પછી એકાંતમાં રાત્રીએ પદ્માવતીને પૂછ્યું કે ‘આ માણ અને તિલક તને કેણે કરી આપ્યાં ?’ પદ્માવતીએ જવાનું આપ્યો કે, ‘મારે ઘેર કોઈ બ્રાહ્મણે આવૃત્તિકા નામની સ્ત્રી રાખી છે, તેણે આ કરેલાં છે.’ ‘આતું સાંભળી વત્સરાજ, જન્મે અહીં વાસવદત્તા હશે, એવું વિચારતો તરત ગોપાલકને ઘેર આવ્યો. ત્યાં દારમાં કંચુકી ઉભા બે અને અદર વાસવદત્તા, ગોપાલક, બે મંત્રી અને વસંતક છે, તેમાં પ્રોપિત થઈ આવેલી મદ્યથી મુક્ત થયેલી ચંદની ચિત્ત સમાન વાસવદત્તાને રાત્રીએ જોઈ. તેથી તે શોકરૂપી વિપત્તિ વિદવત્ત થઈ જમીન ઉપ પડી ગયો. વાસવદત્તાના હૃદયમાં ખુદ કેંપ થતા લાગ્યો અને વિરહથી શીઠાં થઈ ગયેલાં માત્રાથી

તે પણ જીન પર પડી પોતાના તે આચરણને વખોડતી તે ત્રિલાપ કરવા લાગી. રાજ અને રાણી શોકમાં ગરકાવ થઈને રોવા લાગ્યાં કે, જેથી કરી યૌગંધરાયણનું મ્હોં પણ આંશુઆથી ધોવાઈ ગયું. વખત વિનાનો અકસ્માત કાલાહલ સાંભળી, પદ્માવતી પણ બાકુળ થઈ ત્યાં આવી. ધીમે ધીમે એ વાતની ખબર થતાં પદ્માવતી પણ રાજ અને વાસવદત્તાની સમાન સ્થિતિની થઈ રહી.

નીતિ વચન છે કે, સારી ઝીઝી સ્નેહાળ અને મુગ્ધ હોય છે. પતિને દુઃખ આપનાર જીવ-તરુનું મારે શું કામ છે ? એવી રીતે રોતાં રોતાં વાસવદત્તા વારંવાર કહેવા લાગી, ત્યારે ધીરજ પરી યૌગંધરાયણે કહ્યું કે, “ મગધરાજની યુગ્નીની પ્રાપ્તિથી તમારા સામ્રાજ્યની ધ્વજ રાખી બા કામ મેં કર્યું, તેમાં બા સાહેબનો દોષ નથી; અને પ્રવાસમાં તેના શિયળની સાક્ષી આ પદ્માવતી છે.” પદ્માવતીએ પણ મતસરનો ત્યાગ કરી કહ્યું કે ‘આની શુદ્ધિનો પ્રકાશ કરવા હું યત્નિમાં પડું.’ રાજએ પણ કહ્યું કે, ‘આમાં હું જ અપરાધી છું, કારણ કે મારે વારતે રાણીએ મોટું દુઃખ સહન કર્યું.’ રાજના હૃદયમાં ખાતરી કરાવવા સારુ મારે યત્નિમાં પ્રવેશ કરવો, એવો નેશ્વર વાસવદત્તાએ બતાવ્યો; ત્યારે શુદ્ધિમાન અને વિદ્વાન યૌગંધરાયણ, આચમન લઈ પૂર્વ દેશ તરફ મુખ રાખી શુદ્ધ થઈ બોલ્યો કે, ‘જો હું રાજનું દિત કરનાર હોઉં અને રાણી પણ શુદ્ધ હોય તો, હું લોકપાલો ! તમે સાચે સાચુ કહો, નહીં તો હું દેહ તત્ત્વ છું.’ એમ કહીને તે અબોલ રહ્યો. સારે આકાશવાણી થઈ કે, ‘હે રાજ ! તને ધન્ય છે, ‘કે જોના મત્રી યૌગંધરાયણ છે અને પૂર્વજન્મમાં દેવતારૂપ વાસવદત્તા જેની રાણી છે, તેને યરિક્ષિત પણ લાંબન લાગ્યું નથી.’ એવું કહી આકાશવાણી બંધ પડી. સર્વ દિશાઓને ચન્દ્રાચમાન કરનાર અને ગંભીર નવા વરસતા વરસાદની ગર્જના સરખું આકાશવાણીનું કહેવું સાંભળી જિમ્મી ગરદનવાળા અને તાપ રહિત થઈ ગયેલા સર્વે, સ્પષ્ટ રીતે મયૂર સમાન દેખાવા લાગ્યા. રાજ ગોપાલકની સાથે છે તોપણ યૌગંધરાયણના આચરણની સ્તુતિ કરે છે, અને પૃથ્વી તો પોતાના હાથમાંજ છે, એમ માનવા લાગ્યો.

મતિધારી સુખ અને રતિ સરખી, ખાસે રહેલી અને દરરાજના સહવાસથી સ્નેહવાળી બે પ્યારીને ધારણ કરનાર તે રાજને મોટો આનંદ થઈ રહ્યો.

ઈતિશ્રી મહાકવિ શ્રીસોમદેવભટ્ટ વિરચિત કથાસરિત્સાગરમાં
લાવાણુક લંબકને વિષે બીજો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ૩ જો.

વત્સરાજની કથા ચાલુ.

તે પછી બીજે દિવસે એકાંતમાં વાસવદત્તા અને પદ્માવતી સાથે મઘપાનની લીલામાં લાગેલા વત્સરાજે, યૌગંધરાયણ, ગૌપાતક, કુમરવાન અને વસંતકને બોલાવી, આનંદની કમ કરવા માંડી. તેમાં પોતાના વિરહની વાત નીકળતાં સર્વના સાંભળતાં રાજાએ નીચે પ્રમાણે કથા કહી બતાવી:—

પુરુરવા અને ઉર્વશીની કથા.

પુરુરવા નામે એક પરમવૈષ્ણવ રાજા હતો, જેની ગતિ પૃથ્વીમાં તેમ જ સ્વર્ગમાં પણ અ-કલિત હતી. એક દિવસ તે રાજા નંદન* વનમાં પ્રવેશી હતો. ત્યાં કામદેવના સંમોહનાશ્ર સરખી ઉર્વશી, અપ્સરાએ તે પુરુરવાને જોયો. તેને જોવાથી જ અપ્સરાની તો ચેતના દુરાધર્મકે જેથી સમય થયેલી રેલા વગેરે અપ્સરાઓનાં મનને કંપાવવા લાગી. તે સૌંદર્યરસનાં ઝરાને જોઈ તૃપ્તાથી પીડાએલા રાજાને તેનું આલિંગન ન મળ્યું, તેથી તે મૌનિત થયે. ક્ષીરસાગરમાં રહેલા સ-વૈંદ્ય હરિએ આ વાત જાણી, દર્શને આવેલા મુનિવર નારદજીને આજ્ઞા કરી કે, ‘હે દેવર્ષિ! નંદન વનમાં પુરુરવા રાજાનું ચિત્ત ઉર્વશીએ હરી લીધું છે, અને તે ઉર્વશીનો વિરહ સહન નથી કરી શકતો, માટે તમે મારું માની ધંદ પાસે જઈ તેને આ વાત સમજાવી, તરત રાજાને ઉર્વશી અપાવો.’ હરિની એવી આજ્ઞા ઉપરથી તે વાત ક્ષણ રાખી, નારદજી નંદન વનમાં આવ્યા. ત્યાં બેશુદ્ધ અવસ્થામાં પડેલા પુરુરવાને ઉઠાડી કહ્યું કે, ‘હે રાજા! ઉઠ, તારે માટે વિષ્ણુએ મને અહીં મોકલ્યો છે.

સ હિ નિર્વ્યાજમક્તાનાં નિવાપદમુપેક્ષતે ।

તે પ્રભુ નિષ્કપટ ભક્ત ઉપર આવેલી આપત્તિની ઉપેક્ષા નથી કરતા.’ એનું કહી ધીરજ આપી તેની સાથે નારદમુનિ ઈંદ્રની પાસે ગયા. તેને જોઈ ઈંદ્ર પ્રશ્ન કરી, આસન નાંખી આપ્યું, તથા બેસાયાં અને કુશળ ક્ષેમના વર્તમાન પૂછ્યા, અને પછી આવવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે નારદજીએ કહ્યું કે, ‘હરિની આજ્ઞા છે કે, તારે ઉર્વશી અપ્સરા આ પુરુરવા રાજાને સોંપવી.’ આનું સાંભળી ઈંદ્ર પુરુરવાને ઉર્વશી સોંપી દીધી. આવી રીતે ઉર્વશીને પુરુરવાને અપાવી, નારદજી ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યા. આ ઉર્વશીનું પુરુરવા પાસે જન્નું સ્વર્ગને નિર્ણય કરનારું મળ્યું, પણ ઉર્વશીને તો તે મૃત-સંજીવન ઔષધ સમાન મુખ દેનારું ચર્મ પડ્યું.

હવે પુરુરવા રાજા સ્વર્ગથી ઉર્વશી લઈ પૃથ્વી ઉપર આવ્યો. ત્યાં મનુષ્યોનાં નેત્રને સ્વર્ગની ત્રી જોવાનું અદ્ભુતાર્થ મળ્યું. દીર્ઘાયુષ્ય ઉર્વશી અને પુરુરવા એક બીજાની દષ્ટિરૂપ પાશથી બંધાયેલાં હોય તેમ ગાદ સ્નેહમોહમાં ગરક થઈ રહ્યાં હતાં. એક દિવસ ઈંદ્રે દાનવો સાથે યુદ્ધ કરવાના વખતમાં મદદ લેવા પુરુરવાને બોલાવ્યો. તેથી તે ત્યાં ગયો. ત્યાં ઈંદ્રનો શત્રુ ગ્નો આધર

તામનો અસુર હતો. તેને ઠાર કરવાથી બાકીના તો એની મેળે જ નાચી ગયા, એટલે ઇંદ્રને જ્ય થયો. આ ખુશાલીમાં ઇંદ્રે અપ્સરાઓને બોલાવી નૃત્ય કરાવ્યું. તેમાં રૂલા અપ્સરા નૃત્ય કરતી હતી અને તેને તાલીમ દેનારો તુંબુરુ પશુ પાસે જ હતો, તેવામાં તે અભિનય કરવામાં ચૂપી ગઈ. તેને જોઈ પુરુરવા રાજ્ય હસ્યો. એ પ્રમાણે જોતાં જ રૂલા ક્રોધ ધરી બોલી કે, 'તું માણસ જાત અમારા દેવતાઈ નાચને શું જાણે?' આવી રીતે ઈર્ષ્યાથી રૂલાએ કહ્યું તે, સાંભળી પુરુરવાએ કહ્યું કે, 'જે સર્વ હું ઉર્વશીના સંગથી જાણું છું તે તારો ઉત્તાદ તુંબુરુ પશુ નથી જાણતો.' આવાં ત્યન સાંભળી તુંબુરુએ પુરુરવાને શાપ દીધો કે, શ્રીકૃષ્ણનું આરાધન તું ન્યાંચી નહીં કરે ચાંચી તને ઉર્વશીનો વિયોગ રહેશે!! આવો તે શાપ સાંભળી, પુરુરવા તરત ઉર્વશી પાસે ગયો અને અકાળે વજ્રપાત થયા સરખી પોતાની હડીકત તેને ઠી સંભળાવી. તે પછી અકસ્માત તે રાજ્ય ન દેખે તેમ ગંધર્વો એકદમ આકારામાંથી ઉતરી ઉર્વશીને હરી ગયા. આ શાપનો દોષ છે, એવું જાણી પુરુરવા બદરિકાગ્રમમાં ગયો અને ત્યાં શ્રીકૃષ્ણનું આરાધન કરવા લાગ્યો.

હવે આ તરફ ગંધર્વના દેશમાં પુરુરવાના વિયોગથી ઉર્વશીની દશમી અવસ્થા આવી પહોંચી હતી. તે જાણે મરવા પડી હોય, અથવા સૂતી હોય, અથવા ચિત્રમાં ચિતરી મૂકી હોય તેવી ચૈતન્ય વગરની શૂન્યકાર થઈ ગઈ. પશુ આશ્ચર્ય એ છે કે. શાપના અતની આશાના અવસંભવડે વિયોગથી લાંબી રાત્રિઓમાં ચક્રવાકીની પેઠે તે પ્રાણ રહિત ન થઈ ગઈ.

હવે પુરુરવા રાજ્યએ તપ કરી કૃષ્ણની કૃપા મેળવી. ત્યારે ગંધર્વોએ ઉર્વશીને મુક્તિ દીધી. શાપનો અંત આવવાથી ફરીથી પશુ તે અપ્સરાની સાથે પુરુરવા રાજ્યએ ભૂતજમાં વર્તતાં છતાં દિવ્ય ભોગ ભોગ્યા.

આવી રીતે રાજ્યના મુખથી પોતાના વિયોગની તુમના ઉર્વશીના વિયોગની સાથે રાજ્યએ કરી તે સાંભળતાં વાસવદત્તા શરમાઈ ગઈ. ત્યારે યુક્તિથી હપકો દેવાયથી રાણીને જોઈ, રાજ્યને ખુશ કરવા યોગધરાયણ બોલ્યો;—હે રાજ્ય! તમે જો આ વાત ન સાંભળી હોય તો સાંભળો:—

વિહિતસેન અને તેજેવતીની કથા.

તિમિરા નામની સમૃદ્ધિવાળી નગરીમાં વિહિતસેન નામનો રાજ્ય રાજ્ય કરતો હતો. પૃથ્વીમાં અપ્સરા સરખી તેજેવતી નામની તેને રાણી હતી. આ રાણીના આલિંગનમાં ને સ્પર્શમાં રાજ્ય

* મહેદમિનયોવસ્થાનુકાર: સ ચતુર્વિધ: ।

આક્રિયો નાચિક્યૈવમાદ્યાર્ય: છાત્વિકસ્તયા ॥ યા. ૬.

Acting is the imitation and condition; It is of four kinds:—(1) Gestural, conveyed by bodily actions; (2) Vocal, conveyed by words; (3) Extraneous, conveyed by dress, ornaments, decoration &c.; (4) Internal, conveyed by the manifestation of internal feelings such as perspiration, brilling &c.

(V. S. APTE)

એવો તો આસક્ત થઈ ગયો હતો કે, તેના ચરીરની આર્કુ પોતાનું જનન પણ ખમી શકતો ન હતો. એક દિવસ તે રાગને ઝુલ્મનરનો રોગ થયો ત્યારે વૈદ્યોએ રાણીના સંગમ કરવાની સખત મના કરી, તેથી રાગના કાળગમાં ઔપધોથી ન મટે એવી વ્યાધિ ઉત્પન્ન થઈ. ત્યારે વૈદ્યો એ તમાં કારભારીઓને પૂછ્યા લાગ્યા કે, ‘લપથી અથવા શોકના ધાસકાથી કદાચિત રાગનો રોગ મટે તો આરામ થાય એમ છે.’ ત્યારે મંત્રીઓએ કહ્યું કે, ‘આગળ રાગની પીઠપર મોટો સ’ પડ્યો હતો, તેમાં પણ તે ત્રાસ નહોતો પામ્યો, અને દુરમનનું સૈન્ય અંતઃપુરમાં આવનાથી પણ દ્વાલ નહોતો થયો, તો ધીર પ્રકૃતિના આ રાગને લાય કેમ થાય વારુ ? આ બાબતમાં અમારે તો શુદ્ધિ પહોંચતી નથી, માટે હવે કેમ કરીએ ?’ પછી સર્વે મળી રાણી સાથે સંકેત કરી તેને જૂધી રાખી, રાગને કહ્યું કે, ‘રાણી મરી ગઈ.’ આ સાંભળી રાગને એકદમ શોકનો આવેશ થયો તેથી દુઃખથી પીડિત તથા વિહ્વળ થયેલા રાગના હૃદયને વ્યાધિ એકદમ મરી ગયો. આર્થ રીતે રોગની વિપત્તિ ઉત્પન્ન પછી બીજી મુખસંપત્તિ સરખી રાણી, રાગને મંત્રીઓએ દેખાડી બ્રાહ્મ દેનારી તે રાણીની તરફ ધણી માનની નજરે રાગ જોવા લાગ્યો, પણ પોતે શુદ્ધિમાન હોવાથી તેના ધૂપાવવા ઉપર કોઈ ન કર્યો. જેમ અને તેમ રાગને મુખનું કારણ ખતલું, એ જ રાણીનો ધર્મ છે. ફક્ત એકઅપારામથી જ દ્રોષ ‘રાણી’ રાખતું પાત્ર થઈ શકતું નથી. છુવો:-

સ મન્નિતા ચ વદાજ્યઘર્વમારેચ્ચિન્તનમ્ ।

ચિત્તાનુવર્તન યત્તદુપગ્રીવકલ્પણમ્ ॥

રાગ્ય કારભારનું જ જે ચિંતન કરતું, એ જ ખરું મંત્રીપણું છે, પણ માત્ર રાગના ચિત્તને અનુસરતું, એ તો સાધારણ નોકરનું લક્ષણ છે. એ માટે પૃથ્વી જિતવા શત્રુ મગધરાજ સાથે સંધિ રાખવાનો આ યત્ન અમો ક્યો છે, તો તમારી ભક્તિથી રાણીને અસલા વિયોગ સહન કરવો પડ્યો છે, તેમાં તેનો કરો અપરાધ નથી ! ! ઉઘટો તેણીએ તો તમપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. મુખ્ય મંત્રીનું આવું ધર્માર્થ વચન સાંભળી, રાગએ પોતાનો જ અપરાધ ગણ્યો અને સંતોષ પામી કહ્યું કે, હુંએ જાણું છું કે, તમારી રચેલી મૂર્તિમતી નીતિ, સરખી યુક્તિને રાણી અસતુરી, જેથી મને આ પૃથ્વી પ્રાપ્ત થઈ. પરંતુ અતિ સ્નેહને લીધે આ રાણીને ઠપકાની અવગણના મેં દહી, કેમકે પ્રેમના અધાર પછેડામાં જેનું મન બંધાયેલું હોય, તેને સારાસાર વિચાર કરવાની શક્તિ ક્યાંથી હોય ?’ ઇત્યાદિક નમ્ર વાતોથી વત્સરાજે તે દિવસ રાણીની લગ્નની ઝાંખપની સાથે જ કાઢ્યો.

બીજો દિવસ સર્વ હકીકત જાણમાં આવ્યાથી મગધરાજે દૂત મોકલ્યો. તેણે વત્સરાજ પાસે આવી મગધરાજનાં જ વચનથી આ પ્રમાણે કહ્યું, “મહારાજ, તમારા મંત્રીઓએ અમારી સાથે ઇગાઈ ચલાવી. જે થયું તે થયું, પણ હવે આ લોક હાંસી ને હસારત ન થાય તેમ કરજો.” આ વાત સાંભળી સન્માન ઈર્ષ્ય તે દૂતને પ્રતિસંદેશ લેવા સારુ રાગએ પદાવની પાસે મોકલ્યો. નમ્રતાવાળી પદાવની, દૂતને વાતપદતા પાસે લઈ ગઈ. કારણકે, વિનય રાખ્યો, એ સતોનું મત છે. ત્યાં જઈ દૂતે રાગને સંદેશ કહ્યો કે, “પ્રિય પુત્રી, કપટ કરી રાગ તને પરણી ગયો, પણ તે તારો પતિ તો બીજામાં આસક્ત છે. તો આવા શોકને લીધે પુત્રીને ઉપદ્રવ કરવાપણું ફળ મને

મળ્યું.” આવી રીતે પિતાનો સંદેશો સાંભળી પદ્માવતી બોલી કે; “હે ભદ્ર ! શોક ધરવાનું કારણ શું ? મારી વતી તારે મારા પૂજ્ય પિતા અને માયાશુ મારી માના પામે જઈ નિવેદન કર્યું કે, તમારે મારે વાસ્તે કરો. ઉચાટ રાખવો નહીં. કારણ કે આર્યપુત્ર મારી ઉપર ઘણી મમતા રાખે છે અને વાસવદત્તા રાણી પણ બહેન સરખો સ્નેહ રાખે છે. પોતાના સત્યની પેઠે જો મારું ઇચ્છિત જાળવવું હોય તો તમારે આ બાજતમાં જરાએ દિલગીરી કરવી નહીં.” આવી રીતે પદ્માવતીએ યથોચિત પ્રતિસંદેશ કહી દૂતનો સત્કાર કરી તેને વિદાય કર્યો. દૂત ગયા પછી પિતાના ધરનું સુખ સંભારી પદ્માવતી ઉત્ક્રાંતી ઉદાસ બેઠી હતી. ત્યારે તેને વિનોદ ઉપજાવવા વાસવદત્તાના કહેવા ઉપરથી પસંતક નજીક આવ્યો અને કથા કહેવા લાગ્યો:—

સોમપ્રભા અને શુદ્ધચંદ્રની કથા.

પાટણપુત્ર એ નામે પૃથ્વીના બૃષણરૂપ એક રાહેર છે. તેમાં ધર્મશુભ નામનો એક શાહુ-કાર રહેતો હતો. તેની ચંદ્રપ્રભા નામે સ્ત્રી હતી. તેને ગર્ભ રચો તથા તેને પંડે પુત્રી અવતરી. સર્વ યોગે સુંદર અને કાંતિયુક્ત હોવાથી સુવાવડના ઘોડાને સોંભાવતી તે કન્યા જન્મી કે તરતરકુટ* સોમપ્રભા લાગી, તથા એકદમ ઉડીને બેઠી. ત્યારે સૂતિકાગૃહમાં બધી સ્ત્રીઓ વિસ્મય પામી ગઈ અને ડરવા લાગી. તેને જોઈ ધર્મશુભે પણ ડરતો ડરતો ત્યાં આવ્યો, અને તે ક્ષણે એકાંતમાં તે કન્યાને નમસ્કાર કરી કહેવા લાગ્યો કે, ‘હે ભગવતિ, ! તમે મારા ધરમાં કોણ અવતરેલાં છો ?’ ત્યારે તે પુત્રી બોલી કે, ‘તારે કોઈ વસ્તી સાથે મારાં લગ્ન કરવાં નહીં. હું તમારે ઘેર રહી પું ત્યાં સૂઈ સર્વ સારાં વાનાં છે; બીજાં તમારે પૂછવાનું શું કામ છે ?’ આશું કહેવાથી તે ધર્મશુભ ખીનો અને તેને પોતાના ધરમાં જાની રાખી, બાહરે પ્રસન્ન કર્યું કે મારી પુત્રી મરી ગઈ. તે પછી સોમપ્રભા નામની તે કન્યા ક્રમે કરી મનુષ્ય શરીર અને દિવ્ય કાંતિથી મોટી યર્ધ. એક દિવસ ચૈત્ર માસનો ઉત્સવ જેવાનું તેને મન થયું, તેથી તે સોમપ્રભા પોતાની હવેલી ઉપર ચડી. ત્યાં તેને શુદ્ધચંદ્ર નામના વાણીઆના છોકરાએ દીધી. કામદેવના ભાષાસરખી તે કન્યા વાણીઆના છોકરાના હૃદયમાં જોડવાથી તેની બેભાન જેવી સ્થિતિ યર્ધ ગઈ, અને ઘણી મુસીબતે તે ધરભણી આવ્યો. કામદેવની પીડાથી દુઃખી હાલતમાં તેને જોઈ તેનાં માબાપે તેમ ધરનાં કારણ ઘણું આપ્રહથી પૂછ્યું, ત્યારે તેણે પોતાના મિત્રોદ્વાર યથેલી હકીકત વિકત કરી. ત્યારે તેના શુદ્ધસેન નામનો પિતા, સ્નેહથી તે કન્યાનું માથું કરવા ધર્મશુભને ઘેર આવ્યો. ત્યાં પુત્રવધૂની ઇચ્છાથી તેણે તે કન્યાનું માથું કપ્પ. ત્યારે તેને ધર્મશુભે કહ્યું કે, ‘હે મૃદુ, મને કન્યા છે જ કયાં ?’ એમ કરી તેને વિદાય કીધો. ત્યારે શુદ્ધસેન, ‘જાણ્યું કે, કન્યા હોવા છતાં તે આપવાને ના પાડે છે. આવો વિચાર કરતો તે ઘેર આવ્યો. ત્યાં કામ-જવરથી પીડાતા પુત્રને જોઈ વિચાર કરવા લાગ્યો, કે આ વાત રાજાને કાને નાંખું, તો કીક. કારણ કે આગળ મેં એની ઘણી આકરી કરી છે, તો વખતે આવી સ્થિતિમાં આવી પડેલા મારા પુત્રને એ કન્યા અપાવે એવો સંભવ છે. એવો મનસૂચો કરી તે, રાજા પાસે ગયો અને તેને ઉત્તમ રત્નો બેટ કરી, તે વાણીયાએ પોતાની ઇચ્છા જણાવી. રાજાએ પણ મહેરબાની કરી તેને મદદ

* પ્રાચીન કાળથી જન્મતાં જાણક બોલે, તે માન્યુન ગણાય છે

કરવા કોટવાળને લક્ષ્યામણ કરી. તે કોટવાળ સાથે આ વાણીએ ધર્મગુપ્તને ઘેર આવ્યો. તુરત કોટવાળના સિપાઈઓથી તેનું ઘર રોડી લીધું, તેથી સર્વનો નાશ થવાની શંકાવાળો ધર્મગુપ્ત 'કંઠ પ્રાણુ થયો. ત્યારે સૌમપ્રભાએ ધર્મગુપ્તને કહ્યું કે; 'પિતાજી, તમને મારે સારુ ઉપદ્રવ થાય છે, તો મને તેના સંગે પરણાવો, પણ તમને દુઃખ ન થાઓ. પણ મને આપતી વખતે એવો કરાર કરવો કે, પતિએ કોઈ દિવસ મને પોતાની રાખ્યામાં સુવારવી નહીં.' આતું પુત્રીના કહેવા ઉપરથી રાખ્યામાં આરોપણ ન કરવાનો ઠરાવ કરી કન્યા આપવાની કળુવાત આપી. પછી મનમાં મંત્ર-કાતાં ગુહચંદ્રને તે વાત મંભુર રાખી, અને વિચાર કર્યો કે, પ્રથમ મારા પુત્રનો વિવાહ તો થાય. પછી જો થવાનું હશે તે થઈ રહેશે. આતું વિચારી વિવાહ કર્યો અને તે સૌમપ્રભા વહુને ગુહચંદ્રને, પોતાના પુત્રની સાથે લઈને આવ્યો. ઘેરં આવી સાંજ પડી ત્યારે પિતાએ પુત્રને કહ્યું કે, 'આ વહુને તું તારી રાખ્યા ઉપર સુવારજો ! પોતાની સ્ત્રી થઈ તે કેમ ન સૂવે ?' આ વાત સાંભળતાં જ સૌમપ્રભાએ સસરા સાથે ક્રોધ દષ્ટિથી જોઈ થમની આઘાત સરખી પોતાની તર્જની* હલાવી. પુત્રવધૂની તર્જની જોઈ તત્ક્ષણે વાણીઆના પ્રાણુ નિકળી ગયા, અને તેથી કરી બીજા બધાં સાસરીઆનાં માણસોના મનમાં બીક પેસી ગઈ. પોતાના પિતાનું મરણ થવાથી ગુહચંદ્રે પણ જાણ્યું કે, મારે ઘેર મારી પેડી છે. તેથી સ્ત્રી ઘેર છતાં તેને ભોગવતો નથી અને ખાંડાની ધાર સરખું મત પાળવું પડે છે. તે દુઃખથી અંતરમાં ખેદ પામી, બોધ્ય પદાર્થોની સમૃદ્ધિમાં પણ તેને વૈરાગ્ય વાપ્યો. તે હમેશા વ્રત કરી બ્રાહ્મણોને જમાડે છે. તેને જોઈ દિવ્ય રૂપ ધારણ કરનારી તે સ્ત્રી સૌમપ્રભા પણ મૌન રાખી બ્રાહ્મણોને નિત્ય દક્ષિણા આપવા લાગી. એક દિવસ ભોજન કરવા આવેલા કોઈક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે રૂપ સંપત્તિથી જગતને આશ્ચર્ય કરનારી તેને દીગી ત્યારે બ્રાહ્મણના મનમાં કાંતુક થયું તેથી, ગુહચંદ્રને એકાંતમાં તેડી જઈ પૂછ્યું કે, 'આ તારી કોણુ થાય છે તે મને હશે.' આવી રીતે આગ્રહથી પૂછ્યું ત્યારે ગુહચંદ્ર ધૃત્યંતર સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું. આ વાતથી તે બ્રાહ્મણના મનમાં દયા આવી. તેથી તે વણિકપુત્રની કામના પ્રર્ણ કરવા સારુ અમિની આરાધના કરવાનો મંત્ર આપ્યો. પછી ગુહચંદ્રે એકાંતમાં બેસી તે મંત્રનો જપ કરવા માંડ્યો, તેથી અમિના કુંડમાંથી એક પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. તેને જોતાં તે વણિકપુત્ર તેના પત્રમાં પડ્યો, ત્યારે તે પુરુષરૂપી અમિએ કહ્યું કે, 'આજ હું તારે ઘેર જમીશ અને રાત્રિના પણ ત્યાં આવીશ. જે તત્ત્વ વાત હશે તે મને દેખાડી, તારી ઇચ્છા પ્રર્ણ કરીશ !' એવી રીતે ગુહચંદ્રને કહી તે બ્રાહ્મણ તેના ઘરમાં ગયો. ત્યાં ગુહચંદ્રની પાંચે બીજા બ્રાહ્મણોની પેઠે જમી, રાત્રે એક પહોર સૂધી સાવધાન રહી પચાસીમાં પડ્યો રહ્યો. રાત્રિના બધાં માણસો સૂઈ ગયાં જાણી, તે ગુહચંદ્રની સ્ત્રી સૌમપ્રભા પોતાના

* અગ્રહ પાસેની આંગળી તે તર્જની કહેવાય છે. તે સંઘાથી તેણે મના કરી

† મારી અને મહાંગરી એ કોલેટલા દરદનું નામ છે તથા એક દેવીનું પણ નામ છે 'એવું કહેવામાં આવે છે, કે આ મારીના પ્રજાવથી એ રોજનો દેશમાં ઉપદ્રવ થાય છે. આ બાળવમાં હજી જોઈએ તેટલી તપાસ નવા રોપકો કરી સક્યા નથી. પણ જ્ઞાન રોપક વગેરેની બાબત જેવી વિવાદસ્પદ થઈ રહી છે, તેવી જ આ પણ એક બાબત છે.

રમાંથી બહાર નિકળી. તે જ વખતે તે બ્રાહ્મણે શુદ્ધચંદ્રને જગાડ્યો, અને કહ્યું કે, ‘આલ, તારી
 નીનું ચરિત્ર નિહાળ !’ પછી તે બ્રાહ્મણે યોગસાધનાથી તેનું અને પોતાનું ભ્રમર સરખું રૂપ
 ૧૫, અને ત્યાંથી નિકળ્યા ને તુરત તેની ઓને બહાર પડેલી દેખાડી. તે સુંદરી નગરથી બાહર
 ર ગઈ. તે બ્રાહ્મણ પણ શુદ્ધચંદ્રની સાથે તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો ત્યાં મોટી ઘટાવાળો સુંદર
 ૧૧ બ્રાહ્મણી મુશોભિત એક વડ જોયો. તેની નીચે વીણા અને વેણુના મધુર શબ્દ સહિત દિવ્ય
 ગીતનો શબ્દ સાંભળ્યો. એ વડની ડાળ ઉપર મોટા આસનપર બેઠેલી પોતાની સ્ત્રી સરખી
 માફતિવાળી, પોતાની કાંતિથી ચંદ્રિકાને જિતનાર, ઘણા ચમ્પરથી જેને વા નંખાય છે એવી,
 અને ચંદ્રના સર્વ સંદર્શના ખગ્ગનાની અધિદેવતા સરખી એક દિવ્ય કન્યા દીડી. વળી વડ ઉપર
 ૫૬, તેના અર્ધ આસન-ઉપર બેઠેલી પોતાની ઓને શુદ્ધચંદ્રે જોઈ. તુલ્યકાંતિની તે બે દિવ્ય કન્યાને
 જોઈ, તેને તે વખતે ત્રણ ચંદ્રવાળી શત જણાઈ. તે પછી દેવકાંતિથી ધાણુભર વિચાર ક્યો કે,
 ૫૭, આ સ્વપ્ન છે કે શાંતિ છે ? છદ્, એ તે વળી વિચાર ક્યો ? જે સન્માર્ગ રૂપી વૃક્ષની, આ વિદ્વા-
 ૧૮ની સંગતિરૂપ મંજરી છે, અને મને યોગ્ય ક્ષણ (મતક્ષણ) જણાવનાર પુષ્પો (પેલો બ્રાહ્મણ)
 ૭૯.” એવી રીતે તે યથેચ્છ ચિંતન કરતો હતો, તેવામાં તે બે દિવ્ય કન્યાએ પોતાને લાયક ભોજન
 ૬૦ની દિવ્ય દારતું પાન કર્યું. તે પછી શુદ્ધચંદ્રની ઓએ બીજી કન્યાને કહ્યું કે, ‘આજ કોઈ મહા
 ૬૧જેજી બ્રાહ્મણ મારે ઘેર આવેલો છે, માટે જોન, આરંભિત જરા ભય ધરે છે, તેથી હું જાઉં
 ૬૨હું.” એમ કહી વડ ઉપરથી ઉતરી. તેને જોઈ ભ્રમરરૂપ ધારણ કરનાર તે બ્રાહ્મણ અને શુદ્ધચંદ્ર
 ૬૩તેની પહેલાં રાત્રિમાં પહેલાની આશક ઘેર આવી સૂઈ ગયા. પછી તે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, ‘શુદ્ધચંદ્ર ! તે
 ૬૪જોયું ? તારી સ્ત્રી દેવતાઈ નારી છે; એ મનુષ્ય નથી. બીજી પણ તે તેની બહેન દીડી. દિવ્ય સ્ત્રી
 ૬૫મનુષ્યની સાથે સંગમની કેમ ધ્વજા કરે ? તને એક ખારણા ઉપર લખવાનો મંત્ર આપું છું.
 ૬૬તે મંત્રને મદદ કરનારી એક બાહરની મુક્તિ પણ બતાવું છું. નિખાલસ અગ્નિ બળતો હોય
 ૬૭પણ તેને વંટોળિયા પવનનો યોગ થાય તો તેમાં પછી શું પૂછવાનું હોય ? એવી રીતે એકલો મંત્ર
 ૬૮પણ સિદ્ધિ આપનારો છે, પણ તેની મુક્તિ મળે તેથી તરત કામ થાય છે.’ એવું કહી તે બ્રાહ્મણે
 ૬૯શુદ્ધચંદ્રને મંત્ર આપ્યો અને મુક્તિ કહી સવારમાં અદસ્ય થઈ ગયો. પછી શુદ્ધચંદ્રે સ્ત્રીના ધરના
 ૭૦ખારણા ઉપર તે મંત્ર લખ્યો અને સાંજે તે મુક્તિ કામે લગાડી. પછી છેલખટાકે બની ઘેરથી
 ૭૧બાહર નિકળી પોતાની સ્ત્રી જુએ, તેમ કોઈ વેસ્થાની સાથે તે વધિશુભ્રત વાતચિત કરવા લાગ્યો.
 ૭૨તે જોઈ મંત્રથી ઉધડેલી વાણીએ કરી તે દિવ્ય કન્યાએ તેને જોલાલ્યો, અને ધર્મથી કહ્યું કે, ‘આ
 ૭૩કાણુ છે ?’ ત્યારે શુદ્ધચંદ્રે જવાબ દીધો કે, ‘આ વેસ્થા છે, મારીપર સારી પ્રીતિ રાખે છે અને હું
 ૭૪પણ તેની ઉપર પ્રીતિ રાખું છું. હું હાલ એને ઘેર જાઉં છું,’ એ રીતે તે જોડું બોલ્યો. ત્યારે જુકુંડી
 ૭૫ચડાવી વાંકી દહિયાં જોઈ, ડાખા હાથથી તેને ના પાડી, દેવકન્યા કહેવા લાગી કે “એમ કે? એહો
 ૭૬તેથીજ આજે તમે છેલજીવીલા બન્યા હશો ! ઠીક ઠીક ! પણ હવે તમે ત્યાં જશો નહીં, તેનું
 ૭૭શું કામ છે ? મારી પાસે આવો, હું તમારી સ્ત્રી છું.” રોમાંચથી થતા કંપના ક્ષોભથી આકુળ
 ૭૮થયેલી અને તે મંત્રરૂપ દૂતથી મદલું ન થઈ શકે એવી છતાં આવેશવાળી હોય તેવી જે સોમ-
 ૭૯પ્રભા, તેની સાથે પછી તે વલ્લિધપત્ર ધરમાં આપ્યો અને પોતે મનુષ્ય છતાં અનેગગાગી ૧૦૦ ૧૦૧

પહોંચી શકાય તેવા દિવ્ય સંભોગનું સુખ અનુભવવા લાગ્યો. એવી રીતે મંત્રસિદ્ધિથી વશ કરેલી તે દેવાંગના દિવ્ય સ્થિતિનો લાગ કરી રહી. આવી પ્રેમાળ પ્રિયાને પામી તેનો પતિ પ્રીતિમાન થઈ પરમ સુખ ભોગવવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે યશ અને દાન વગેરે સુકૃતથી શુભ કર્મ કરનારાઓના ઘરમાં શાપથી મનુષ્યલોકમાં આવેલી નારીઓ પણ ધણિયાણી થઈ રહે છે.

દેવ દ્વિજની મેવા, જે જોવા લાવથી કરશે;

કામ દુધાની પેરે, તેને તેવાં ફળોં તરન મળશે.

રાજનીતિમાં વર્ણવેલા સામદામ વગેરે તો આ કામદુધાના શેષરૂપ જાણવા. વાયુ જે પુખ્તોને તોડી પાડે છે તેમ ઉચ્ચાંસ્થાનમાં જન્મ લેનાર દિવ્ય મનુષ્યોને પણ દુષ્કૃત, નીચે પાડન થઈ પડે છે. એવું રાજપુત્રીને કહી, પછી વસતક તેને કહેવા લાગ્યો કે, અમહત્યાનું બીજું વૃતાં કહું છું તે સાંભળો.

—સમસાધન—

અમહત્યા અને ઈંદ્રની વાર્તા.

પૂવ ગૌતમ નામના નણુ કાળને જાણનારા મહામુનિ હતા. તેને અમહત્યા નામની એક જે હતી. જે પોતાના રૂપથી અપ્સરાને પણ તિરસ્કાર કરતી હતી. તેના રૂપમાં મોહ પામી એક તર્માં આવી એક દિવસ ઇંદ્રે આવી તેના સુખની માગણી કરી; કેમકે મોટા લોકોની મતિ સમૃદ્ધિ થી અધ હોય છે, જેથી ન કરવાના કામમાં તત્પર થાય છે. મુદ્ધ અને કામાતુર સ્ત્રીએ ઇંદ્રને માગણી સ્વીકારી. તે વાત પોતાના પ્રભાવથી જાણી લઈ ગૌતમ મુનિ તરત ત્યાં આવ્યા. ક્ષણે જાણથી ઇંદ્રે મિલાડાનું રૂપ ધારણ કર્યું. હવે ગૌતમે અમહત્યાને પૂછ્યું કે; ‘અહીં કોણુ ઉમે છે?’ આણું પ્રથમ સાંભળી સત્યાનુસારી અપમંદ્ર વક્રોક્તિથી અમહત્યાએ જવાબ આપ્યો કે ‘એણે ઉર્જિ જુમગ્ગારો આ માર્ગર ઉમે’ છે ત્યારે મુનિએ કહ્યું કે, ‘સાચું આ તારો જાનર છે’ એમ કહી તેની વાણીમાં મગ્ગારો (મારો યાર) એવો સલનો અનુસાર જોઈ, તેને અવધિવાળો ત્યાં આપ્યો કે ‘હે પાપિણિ! તું ધવો કાળ સિવા યદ્ય પડ. જ્યારે કરતાં કરતાં રામચંદ્ર વનમાં પધારશે અને તુને સ્પર્શ થશે ત્યારે આ શાપથી છુટીશ.’ આવો પોતાની સ્ત્રીને શાપ દઈ, ઇંદ્રને પણ શાપ દીધો કે, ‘તું વરાંગમાં* લુપ્ત થશે, મારે તારા શરીરમાં તે હજાર વરાંગ થશે અને જ્યારે વિશ્વકર્મા દિવ્ય સ્ત્રી તિર્થાતમાને બનાવશે અને તું તેને જોઈશ ત્યારે તે સપગાં વરાંગ નેત્રરૂપ ધરે. આવી રીતે શાપ દઈ મુનિ તપસ્યા કરવા સારુ ચાલી નિકળ્યા અને અમહત્યા શિશ્યરૂપ યદ્યર્ગ ઇંદ્રનું પણ વરાંગે કરી સર્વ અંગ ટકાઈ ગયું.

શીશ્વજન તે જાણું, વિપદાતણુ નિદાન;

જુવો ઈંદ્રની દુર્દશા, તેથી યદ્ય પ્રમાણ.

આવી રીતે સર્વને દુઃકર્મ તેના આક્રમાને ફળ દેનાર થાય છે. જે જેનું બીજ વાવે તેનું જ

* વરાંગ અર્થાત્ વર—દત્તમ અને અન શરીર એટલે ઉત્તમ સતીર આ રાજ કદાજીમાં કહેલો છે સૌનું સુખસ્થાન.

તેને ફળ મળે છે. એટલા કારણથી મહારાજ મનુષ્યો ખીજાનું વિરહ કરવા ઉત્સાહ ધરાવતા નથી
આ ઉત્તમ પ્રકૃતિના માણસોનું વિધિસિદ્ધ સદ્ગત છે,

તમે બે બહેનો છો. પૂર્વ જન્મમાં સાથ ચવાથી દેવતારૂપ ટળી જઈ મનુષ્યાવતારમ
આવેલી છો. તો પહેલા જન્મ પ્રમાણે જ પરસ્પર તમે ચાહો છો. આવી રીતે વસંતકર્ના વચન
સાંભળી તે વાસવદત્તા અને પદ્માવતીએ પરસ્પરમાં ઈર્ષ્યાના લેશ પણ રાખ્યો નહિ. વાસવદત્ત
રાણીએ પતિને સમગ્રથી, પદ્માવતીપર સરખો અને જેમ પોતાનું હિત કરે તેમ જ પદ્માવતી
હિતમાં પણ પ્રવૃત્ત થઈ. તેનું એ પ્રમાણે મહાનુભાવપણું પદ્માવતી પાસે મોકલેલા દૂત મારફત
સાંભળી મગધરાજ ધણે પુરી થયો.

હવે બીજો દિવસ યૌગધરાયણ મંત્રી રાજ પાસે આવ્યો. ત્યાં રાણીઓ અને બીજા બધા
માણસો સાંભળતાં કહ્યું કે, ‘હે રાજન્’ ઉદ્યોગને માટે હવે કૈાશાખીમાં કેમ નથી પધારતા ? મગ
ધરાજને આપણે છેતાં તો હવે તેના તરફની કરી શંકા નથી. કન્યાના સંબંધરૂપ સાંભળી તે
દુઃખી થયો છે. વિમ્મક કરી જીવિતથી પણ અધિક પુત્રીનો સંબંધ તે કેમ છોડે ? અને તમા
સત્વ પાળવું. તમે કાંઈ તેની સાથે ઈર્ષાઈ નથી કરી. આ બધું મેં કહ્યું છે; પણ તે કર્મથી તે
દુઃખ નથી ઉપજ્યું, એવું દૂતથી મેં જાણેલું છે. એનું મન વિકાર ન પામે તે સારુ તો આપણે
આટલા બધા દિવસો અહીં ગાળ્યા.’ યૌગધરાયણ એમ કહેતો હતો, તેવામાં મગધરાજનો દૂત
આવ્યો. પ્રતિહારની રજા લઈ તે દૂત અંદર દાખલ થયો પ્રણામ કરી બેસીને બત્સ
રાજની પામે તેણે વિનંતિ કરી કે, રાણી પદ્માવતીએ મોકલેલા સંદેશથી રાજ થઈ, મગધરાજ
આપને કહાવ્યું છે કે, “બહુ રુ કહેવું, મેં બધું જાણ્યું છે. તમારી ઉપર હું ખુશી થયો છું. અને
મને નમી ચૂક્યા છીએ. જે સારુ આવડે મોટો આરભ કર્યો, તે કામ હવે સિદ્ધ કરો ?” યૌગધ
રાયણના રાજનીતિરૂપ વૃક્ષના પુષ્પ સરખું આવું સ્વચ્છ દૂતનું વચન સાંભળી, વત્સરાજે અભિ
નદન આપ્યું તે પછી પદ્માવતીને પોતાની પાસે બોલાવી દૂતને સિરપાવ આપી વિદાય કર્યો.
એટલામાં ચંડમહાસેનનો દૂત પણ ત્યાં આવ્યો. રીતસર ત્યાં આવી, રાજને પ્રણામ કરી તે
બોલ્યો કે, “હે રાજન્! કાર્યના તત્ત્વને જાણનાર ચંડમહાસેન રાજાએ આપનું વૃત્તાંત જાણી રાજ
થઈ, આ પ્રમાણે કહેવરાવ્યું છે કે, “તમારો મંત્રી યૌગધરાયણ છે, એટલા ઉપરથી જ તમારો
શ્રેષ્ઠપણું વર્ણવું છું, અધિક કહેવાથી શું ફળ ? વાસવદત્તાને ધન્ય છે કે જેણે તમારામાં ભક્તિ
હોવાથી આ કામ કર્યું, અને જેથી સત્પુરુષોમાં અમોને ઉચ્ચ બેઠાનો વખત આવ્યો. હવે
પદ્માવતી એ કાંઈ મને વાસવદત્તાથી જુદી નથી, તેના સરખી જ હું ગણુ છું. તે બનેનું હૃદય
એક જ છે, માટે હવે તમે ઉદમમાં મર્યો.” આવાં પોતાના સસરાના દૂતનાં વચનો સાંભળી
વત્સરાજના મનમાં આનંદ ઉપજ્યો, રાણી ઉપર અપૂર્વ રનેહ વધ્યો અને શ્રેષ્ઠ મંત્રી યૌગધ
રાયણ ઉપર અધિક અધિક રનેહ થયો.

તે પછી યોગ્ય સત્કારના વિધિથી રાણીઓએ દૂતનો સત્કાર કર્યો. પછી પ્રવૃત્તિત અને
ઉત્સાહી ગળગળે તે દૂતને ચંડમહાસેન પાસે મોકલ્યો. પોતાને ચાક કરવાની છે, તેથી યૌગધ

રાણ્યુ વગેરે મંત્રીઓને યોગ્યાવી તેની સાથે મસજત કરી, અને આખર ચઢાઈ કરવાનું મુકરર કર્યું તથા તરતમાં કૌશાંબી તરફ જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ઇતિશ્રી મહાકવિ શ્રી રોમદેવ બહુ વિરચિત કથાસરિત્સાગરમાં
લાવાણુક લંબકને વિષે ત્રીજો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ૪ થો.

વત્સરાજની કૌશાંબીમાં પધરામણી.

તે પછી બીજે દહાડે વત્સરાજ કારભારીઓ અને રાણીઓ સહિત લાવાણુકથી કૌશાંબી ભણી આવવા નિકળ્યો. સમય વિના ઉછળેલા સમુદ્રના જળ સરખાં, નાદ કરતાં અને પૃથ્વી પૂરનારાં વત્સરાજનાં સૈન્યોએ ચાલતા માણસ જે આપણે તે મૃત હાથીપર વિરાજતા રાજાને આકાશમાં ઉદયાચળ સાથે ચાલતા સૂર્યનારાયણની ઉપમા દષ્ટિએ તો દેવાય.* સંકેત છત્રથી છવાયેલો તે રાજા તે જણે સૂર્યનું તેજ હરણુ કરવાથી ચંદ્રમા દીપ્તો હોય તેવો દીપ્તો હતો. સર્વોપરી સત્તાથી વર્તનાર તે રાજાની આસપાસ ફરી વળેલા સામંત ને પદાવતોથી જાણે ક્રુપ ને મહાગણો તેની કક્ષા કરતા હોયની શું, તેવો તે તેજસ્વી શોભતો હતો. તે રાજાની પાછળ દાય-શુઓ ઉપર ઘોડી બે રાણીઓ, સ્નેહને લીધે સાક્ષાત્ લક્ષ્મી અને પૃથ્વી પાછળ આવતી હોય, તેવી રીતે દીપ્તી હતી. અને આવતા ઘોડાઓના સંઘાતની ખરીઆરૂપ નખોથી ક્ષેત ધગ્યેલી-પૃથ્વી રાજાએ ભોગવ્યા સરખી ચર્ચામંદ હતી. || આવી રીતે બદોજનોની સ્તુતિ સાંભળતો વત્સરાજ દેહલેચક દિવસે ધણા ઉત્સવવાળી કૌશાંબી નગરીમાં આવી પહોંચ્યો. † પતિ પ્રવાસ કરી આવ્યાથી પ્વજના રાતાં વચ્ચી દહાડેલી, જરખારૂપ ઉવડેલાં નેત્રવાળી, દરવાજા ઉપર દેખાડેલા ઉચા ખૂંટું કુંભરૂપ સ્તનના ભેડકાવાળી, અનુબેનાં કૌશાહલરૂપ આનંદનાં વચ્ચેનાં બોલનારી, મહેલથી હસનારી તે નગરી તે વખતે પૂર્ણ રીતે શોભવા લાગી. પછવાડે બે સ્ત્રીઓ ચાલી આવે છે, અને પોતે આગળ આવે છે. એવી રીતે તેને કૌશાંબીમાં પેસતો જોઈ શહેરની સ્ત્રીઓને તેના દર્શનનો અપૂર્વ ઉત્સવ થયો. રાણીના મુખરૂપ ચંદ્રથી જિતાએલા ચંદ્રનાં સેવા કરવા આવેલાં સૈન્ય સરખા

* આ વાક્યમા શુદ્ધ અદ્ભુતોપમા અવકાર છે કથાદર્શકા ઉદાહરણ છે કે-

યદિ ચિંચિદ્ભવેત્યથ મુષ્ણુ વિપ્રતલોચનમ્ ।

તત્તે મુલભિયં ઘતામિત્યસાવદ્ભુતોપમા ॥ ૨૨૫ ॥

અર્થ-હે મુષ્ણુ ! જો કોઈ સુદૃઢ લેપનવશ્વ કમળ હોય તો તે તારા મુખની રોશને પાતણુ કરે ત્યાં અદ્ભુતોપમા ॥ આ ઉદાહરણ પ્રમથલે ઉપરનું વાક્ય મેળવી લેતું. કાવ્યપ્રકાશકાર આ અલંકારને અતિશયોક્તિના પેઠામાં ગણે છે. † આ વાક્યમા ઉત્પેક્ષા છે. ‡ આ વાક્યમાં પૂર્ણોપમા છે ॥ આ વાક્યમાં ઉત્પેક્ષાલંકાર છે ॥ ઉત્પેક્ષા અવગત ॥ રૂપક અલંકારથી નગરનું વર્ણન કરેલું છે

મુંદર હવેલી ઉપર ચઢેલી સ્ત્રીઓનાં સંકટો મુખથી આકાશ જ્વાલિ ગયું. બીજી કેટલીએક ઝરુખામાં બેસી ખુલ્લી આંખોથી ભોતારી સ્ત્રીઓ, કૌતુકથી વિમાનમાં બેસી આવેલી અપ્સ-રાઓની ભ્રાંતિ ઉત્પન્ન કરતી હતી. કેટલીએક સ્ત્રીઓ ગોખના ભળીઆમાં પાપણાનાં નેત્રોથી કામદેવનાં લોહ્યાણનાં પાંજરાંઓ ઉત્પન્ન કરતી હોય, તેવી દેખાતી હતી. એક સ્ત્રીની ઉત્સુક દષ્ટિ, રાગને ભોવાથી વિસ્તર ચર્ષ, તેથી કાનનું પડખું ન દેખવાથી તે વાત કહેવા સારુ રાગ પામે ગર્ષ હોય તેવી ભોવામાં આવી. રાગની સ્વારી દોડી આવેલી ભણી, કોઈ સ્ત્રીનાં ઉછળતાં રતન, રાગને ભોવાની ધ્વિજાથી કંચુકીથી બાહર નિકળવાની ધ્વિજા રતાં હોય તેવાં દેખાતાં હતાં. ધણી ઉતાવળથી તૂટી ગયેલા હારના મોતીના દાણા, કદવનાં હર્ષનાં આંસુનાં પાણીના ઝાંટા પડતા હોય તેવા શોભતા હતા. જે લાવાણુકમાં આ રાણીનું અગ્નિએ કશું અનિષ્ટ કશું હતે તો પોને પ્રકાશક ચર્ષ જગતને અધારામાં રાખતે, એવી રીતે વાસવદત્તાને ભેષ ઉર્ધ્વ રહિત કેટલીએક સ્ત્રીઓ તેના દાહની વાતો કરવા શગી. સખી સરખી શોકથી વાસવદત્તા નહીં લજવાઈ એ દીક ચયું, એમ પદાવતીને ભેષ એક સ્ત્રીએ પોતાની સખી પાસે વાત કરી કે, હરિ અને હરે જરૂર આ ભેષ સ્ત્રીઓનું રૂપ જોયું હોય, નહીંતર ધણા માનથી લક્ષ્મી અને પાર્વતીને ભજત નહીં. ખીયેલાં નેત્રરૂપ કમળોની માળા પરસ્પર નાંખતી કેટલીએક સ્ત્રીઓ રાણીઓને ભેષ ઉપર પ્રમાણે વાતો કરવા લાગી. એ પ્રમાણે મનુષ્યાના સમૂહનાં નેત્રોને ઉત્સવ કરતો વસરાજ રાણીઓ સહિત પોતાના મહેલમાં આવ્યો. પ્રભાત કમળરૂપાને જેમ શોભા આપે અને ચંદ્રોદયથી સમુદ્રની શોભા જેમ વધે તેમ તે રાખતે રાજદરબારની અર્ધ શોભા ચર્ષ રહી. થોડી વારમાં સામંત રાજ્યોનીને મંગળ બેટોથી કચે-રી આખી ભરાઈ ગઈ, તે સર્વ રાજ્યો તરફથી આવનારાં નજરાણાંને સૂચવતી હોય તેમ જણાતી હતી. ઉત્સવ કરી, સામંતોનું સન્માન કરી, રાજ્ય સર્વજનના ચિત્તામાં પેસતો હોય તેમ અત.પુરમાં

* હર્ષનાં આસુનું વર્ણન કવિ ન્યા કરે છે ત્યા તેનો શીતળ સ્પર્શગુણ તરફ નિચાર કરે છે. શોકાશુ અને હર્ષાશુમાં આ મુખ્ય તફાવત કવિ સમઘાયસિદ્ધ છે અહિં મોતીની સાથે સરખાવવામાં સ્વચ્છતા, શીતસ્પર્શ અને ગોળમોળપણ વગેરે સાધારણ ધર્મોપર પણ કવિનું લક્ષ્ય દેખાય છે. ઉત્તર રાખ્યવિતમા ભવભૂતિ શોકાશુને મોતીની જે લખ્યા આપે છે, તે કદાચ સદૃશ્યને ઉદ્દેશ કરે છે.

‘અથ તે વાષ્પૌષ્ણુટિત્ત્વ શુક્લામણિસરો

વિસર્પન્ધરામિર્લટતિ ઘરણીં જર્જરકણઃ’

નિરુદ્ધોપ્યાલેગઃ સ્ફુરદધરનાસાપુટતવા

પરેવાસુત્રેયો ભવતિ વિરસાધ્માતહૃદયઃ ॥

અ. ૧-૨૧

માનદાશુ શીતળ અને શોકાશુ ગરમ છે એ બંને બાબત મહાકવિ કલીદાસે જણાવી છે. જુઓ:-

આનન્દજઃ શોકજમશ્ચ વાષ્પસ્તયોરશોતિ શિથિતે વિમેદ ।

ગદ્ગાસરથ્વોર્જલમુષ્ણતપ્ત હિમાદિનિ.સ્વન્દ દ્વાવતીર્ગઃ ॥

રુ. ૧૪-૩

પેઠા. તે પછી રતિ અને પ્રીતિના મધ્યમાં રહેલા કામની માફક બેઉ રાણીઓની વચમાં રહેલા રાજાએ બાકીનો દિવસ મહાપાનાદિકની લીલામાં કહાડ્યો.

ગોવાણિક (ગોવાળિયા) ની કથા.

બીજા દિવસે રાજા કચેરીમાં બેઠો હતો, ત્યાં કાર્યક્ષારીઓની નબળીક આવી કોઈ બ્રાહ્મણે પોષાક કર્યો કે, 'અરસોસ છે કે જંગલમાં દુષ્ટ ગોવાળિયાઓએ કારણ વિના મારા છોકરાનો પગ કાપી નાંખ્યો.' તે સાંભળી તરત રાજાએ બે ત્રણ ગોવાળિયાને પકડી મંગાવ્યા; અને છોકરાનો પગ કપાવા વિષેની જુલાની લીધી. સારે તે ગોવાળિયાઓએ જવાબ આપ્યો કે- 'હે રાજા! અમે ગોવાળિયા થઈ નિર્જન વનમાં ક્રીડા કરીએ છીએ. તેમાં કેવમેન નામનો એક ગોવાળ છે, તે એ વનમાં એક જગેએ શિલાના આસન ઉપર બેઠો, અને કહ્યું કે 'હું તમારો રાજા છું,' એમ કહી અમારા પર હુકમ અલાવવા માંગ્યો.' અમારામાંથી કોઈ તેના હુકમને અનાદર કરવું નથી. હે રાજા! આવી રીતે તે વનમાં રાજ્ય કરે છે, આજ એ બ્રાહ્મણનો છોકરો તે રસ્તે થઈ જતો હતો; સારે તેણે ગોવાળરાજને સલામ કરી નહીં. રાજાના હુકમથી અમેએ કહ્યું કે, 'હું સવામ કર્યો વિના ન જાઉં.' એમ કહેતાં છતાં અમને ન ગણકારતાં હસતો હસતો તે છોકરો આજ અહીં ગયો. ત્યારે તે અવિનીત છોકરાનો પગ કાપી નાંખવો, એવો હુકમ અમારા રાજા તરફથી થતાં જ દોડી તેનો પગ અમે કાપી નાંખ્યો. અમારા જેવાઓ રાજાની આજ્ઞા કેમ તોડી શકે?' આવી રીતે ગોવાળિયાના કહેવા ઉપરથી તે વાત ધ્યાનમાં લઈ શુદ્ધિમાન યૌગધરાયણે એકાંતમાં આવી રાજાને કહ્યું કે, 'મહારાજ, જરૂર એ સ્થાન લગરથી લગરપૂર દૂરો, કે જેના પ્રવાસથી ગોવાળિયાઓ પણ આવડી મોટી સત્તા ધરાવે છે. માટે ત્યાં આવો.'

પાસરાજને ખબરના અને રાજા સિંહાસનની પ્રાપ્તિ.

આવું યૌગધરાયણનું જોતનું સાંભળી, ગોવાળિયાઓને આગળ કરી સરસામાન અને સૈન્ય સહિત પાસરાજ તે જંગલના સ્થાન આગળ આવ્યો. ત્યાં પૃથ્વીની પરીક્ષા કરી કરીંગરોએ ખોદવા માંડ્યું તો નિમિત્તી પર્વત સરખા આકારવાળા એક યક્ષ નિકળ્યો. તેણે કહ્યું કે, 'હે રાજા! તમારા દાદાનો દાદોલો આ ખગ્ગનો છે, તે તપાસી લો. આજ દિવસ સુધી મેં તેની ચોકી કરેલી છે.' એમ પાસરાજને કહી તેના તરફથી ચોલેલો સ્કંધાર સ્વીકારી તે યક્ષ અદસ્ય થઈ ગયો; અને તે ખાડામાં મોટી તીજેરી દેખાઈ તથા તેમાંથી અમૂલ્ય રત્નોનું સિંહાસન મળ્યું.*

ઉપક્રમમાં મુખસંપતિ ઉપરાધ્યપરી ચાલી આવે છે. તે પછી એ રાજા, આખા પીત્તેરી લઈ, ઉત્સવ કરી, તે ગોવાળિયાઓને શિક્ષા દઈ ચહેરમાં આવ્યો. ત્યાં સત્તા મહિનાં કિન્વોના દેલાવાથી સર્વ દિશાઓમાં રાજાનો પ્રવાપ દેલાવાનો છે, એમ સૂચવતું હોય તેનું, આપના તારમાં

* સિંહાસન જિજ્ઞાસીની વાર્તામાં બેનસાના સંબંધમાં પણ આજ પ્રમાણે વર્ણન છે, તેને એ જ પ્રમાણે સિંહાસનની પ્રાપ્તિ થઈ હતી.

પરોવેલાં મોતીઓની હારથી ચોભતું તેના મંત્રીઓની મતિને વિરમ્ય કરનાર, હાસ્ય સરખું ઉત્તમવળ તે સોનાનું સિદ્ધાસન જોઈ, બધાં મનુષ્યો રાજ થયાં અને આનંદનાં વાગાં વગાડ્યાં. મંત્રીઓએ પણ રાજના જયનો નિશ્ચય કરી ઉત્સવ કર્યો.

કહેવત છે કે, - મોઠા સાચું આવતું કલ્યાણ, કાર્યસિદ્ધિ કદી આપે છે. તે પછી પતાકા-રૂપ વિજયીથી આકાશ વ્યાપ્ત થઈ ગયું; ત્યારે રાજરૂપ મેઘ, નોકરો ઉપર મુવર્યું વરસા-વા લાગ્યો. એ દિવસ તો એવી રીતે ઉત્સવમાં વીતી ગયો. પછી ભીજે દિવસે રાજની ચિત્ત-તિ જલજવા યૌગંધરાયણે રાજને કહ્યું કે, 'આ કુળક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલું મહા સિદ્ધાસન છે, ઉપર આપ બિરાજ તેને શોભા આપો.' તેના ઉત્તરમાં રાજએ કહ્યું કે, 'પૃથ્વી જિત્તી' હારા પરદાહ જેની ઉપર બિરાજતા હતા, તે ઉપર દિશાઓનો જય ક્યો વિના હું કેમ ખું ? તેમ કરવાથી ભારી ખ્યાતિ કેવી થાય વારુ ? સમુદ્રપર્યંત આ પૃથ્વી જિત્તી પછી પૂર્વ-મેના આ રત્નસિદ્ધાસન ઉપર હું બેસીશ.' એમ કહીને તે સિદ્ધાસન ઉપર બેઠો નહીં. કુદીન મનુષ્યોનું અભિમાન સ્વાભાવિક હોય છે, તે કાંઈ કાપડગરાસ જેવું બનાવટી હોતું નથી.

વત્સરાજનો દિગ્વિજય માટે વિચાર.

તે પછી પુથી થયેલા યૌગંધરાયણે રાજને કહ્યું કે, 'હે રાજન્ ! બહુ સારું. એમ જ હાય તો પૂર્વ દિશામાં જયનો ઉદય કરો.' તે સાંભળી પ્રસંગવશાત્ રાજએ કહ્યું કે, 'ઉત્તર દેશ વગેરે બીજી બધી દિશાઓ પડતી મેલી પહેલાંથી પૂર્વ દિશામાં જય મેળવવાનું શું કારણ છે ?' આ સાંભળી ફરીથી યૌગંધરાયણે કહ્યું કે, 'હે રાજન્ ! ઉત્તર દિશા જો કે વિશાળ છે; પણ તેમાં મોઢેઓના નિવાસ હોવાથી તે નિહિત ગણાય છે; અને, પશ્ચિમ દિશામાં સૂર્ય રંગેર ગ્રહોના અસ્ત' થાય છે, તેથી તે પણ પૂજ્યા લાયક નથી. દક્ષિણ દિશામાં નજદિકમાં જ રાક્ષસો રહે છે અને યમરાજને રહેવાનું તે ઠેકાણું છે, તેથી એ દિશા પણ વર્જિત છે; પણ પૂર્વ દિશામાં સૂર્ય ઉગે છે, ઇંદ્રની દિશા પણ તે જ કહેવાય છે, ગંગાજી પણ પૂર્વમાં જ વહે છે, તેથી પૂર્વ દિશાની પ્રશંસા લોકમાં થાય છે. "દેશોમાં પણ વિંધ્ય અને હિમાલયની અંદરનો ગંગાજીના જળથી પવિત્ર જે દેશ હોય, તે પછે ઉત્તમ ગણાય છે. એટલા સારું જ મેળવની ઇચ્છા કરનારા રાજાઓ પહેલેથી પૂર્વ દિશા તરફ જાય છે અને ગંગાના પ્રદેશમાં રહે છે. આપના પૂર્વજેએ પણ પૂર્વ દિશાના ક્રમથી બધી દિશાઓ તાણે કરેલી છે; અને ગંગાની પાસે હરિતનાપુરમાં વાસ કરેલો છે. ચક્રવર્તીપણું એ પુરપાર્યને આધીન છે, તો તેમાં દેશનું કાંઈ કારણ નથી, એવું ધારી કૈાશાંભીની રમણીયતા જોઈ, શતાતીકે અદ્ધિ નિવાસ કરેલો હતો,' એવું કહી યૌગંધરાયણ ચૂપ રહ્યો. પછી પુરુષાર્થના બહુ માનથી રાજ ગાત્રો કે, 'એ સત્ય છે. દેશદેશનો નિયમ રાખવો એ, સામ્રાજ્યનું કારણ નથી. સંપત્તિની અજાવાળા ધીર પુરુષોનો પુરુષાર્થ જ હેતુરૂપ છે. એકલો હોય, આશ્રય વિનાનો હોય, પણ જો સત્યવાન હોય તો લક્ષ્મી મેળવી શકે છે. ધીર પુરુષની કથા તમોએ નથી સાંભળી ?' ત્યારે

* મનુસ્મૃતિમાં ચઢાઈ દેશોમાં આ ઉપર કહેલો દેશ વર્ણવ્યો છે.

હોવા ઉપરેલા પગથી પોતા સરખો વેગ ધારણ કરનાર ગરુડની ગતિનો અભ્યાસ કરતો હોય અને ધીર દૃષ્ટિથી ગરુડનું હોયી કરી મારા વેગ આગળ આ પૃથ્વી શું હીસાયમાં છે' એમ ધારતો હોય, એવા ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ તે થોડું આગળ ચાલ્યો કે સપાટ જમીન આવી ત્યાં તેજસ્વતી રાણીને વેગ દેખાડવા ઘોડાને આંધો. રાજની પેત્રીના પ્રહારથી તે ઘોડા મંત્રમાંથી નિકળેલાં બાણની માફક મનુષ્યનાં નેત્રોથી ન જોઈ શકાય એટલા વેગથી અતિ દૂર ક્યાંઈ દોડ્યો ગયો. એ જોઈ સૈન્ય વિશ્વલ થઈ ગયું. તેની પુઠે દુર્ગમે ઘોડેસ્વાને દોડ્યા, પણ રાજનો ઘોડો ક્યાંઈ જોવામાં આવ્યો નહીં. તે પછી સૈન્ય સહિત કાર્યભારીઓ, અનિ-
શ્ચની આશંકા કરતી રડતી રાણીને લઈ પાછા ઉત્તરજિનીમાં આવ્યા. ત્યાં દરવાજા બંધ કરી કિલ્લાનું રક્ષણ કરી, પ્રગ્નનું આશ્વાસન કરી, રાજની ખજાનું અંતર ચોમેરથી મેળવવા લાગ્યા.

એટલા વખતમાં તે વેગવંત ઘોડો, તે રાજને, ભવંકર સિંહોને ફરવાના વિધ્યના જંગ-
લમાં લઈ ગયો. ત્યાં દૈવયોગથી ઘોડો ઉભો રહ્યો. ત્યાંએક મોડું જંગલ જોઈ દિગ્મુદ્ર થયેલો તે ગળા વિશ્વલ અને આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગયો. બીજી કોઈ હવે ગતિ નથી, એમ વિચારી તે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી, ઘોડાની જાત પારખનારા રાજએ તે ઉત્તમ ઘોડાને પ્રણામ કર્યા, અને કહ્યું કે, 'હિ અશ્વરાજ ! તું દેવ છે. તારા જોવાને પોતાનાં ધણીના દ્રોહ કરવો ઘટારત નથી, તો હવે તું જ મારું શરણ છે, હવે મને શુભ માર્ગે લઈ જા.' તે સાંભળી જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવાળા તે ઘોડાને પસ્તાવો થયો, અને મીઠી રસે લઈ જવાની કબૂલાત મનથી આપી; કારણકે દૈવત્વ હિ હ્યોત્તમઃ ઉત્તમ ઘોડો એ દેવ છે. તે પછી રાજ તેપર પાછો સ્વાર થયો, ત્યારે રજાનો શ્વમ ઉતારનારા અને સ્વચ્છ, હડા જળવાળા માર્ગે ઘોડો ચાલ્યો, અને સાંજે તો સો યોજનનો પંથ કાપી, તે રાજને ઉત્તરજિનીની પાસે પુનઃ લાવી મૂક્યો. ત્યારે તેના ઘોડાના વેગથી, પોતાના જાણે સાતે ઘોડા જિત્તાઈ ગયા છે એમ જોઈ લગ્ન પામી, અસ્તા-
ચળની ગુફામાં સૂર્ય ધૂપાઈ ગયો હોય તેમ અસ્ત થઈ ગયો. પછી અંધાર ફેલાયું. ઉત્તર-
જિનીના દરવાજા બંધ થયેલા જોઈ, તે વખતમાં ભયંકર દેખાતાં સ્મશાનમાં તે રાજએ ઉતારો કરવાનો હેતુ ધર્મો, ત્યારે શુદ્ધિમાન ઘોડો, રાજને ત્યાં લઈ ગયો. તે સ્મશાનમાં એકાંતમાં બ્રાહ્મણોને રહેવાનો એક મઠ હતો. તેમાં આજની રાત કાઢવી, એવું વિચારી આદિત્યસેન રાજ તેમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યો. તુરંત ત્યાં રહેનારા બ્રાહ્મણોએ તેને રોક્યો, ને આ સ્મશાનપાળ છે કે કોઈ ચોર છે, એવી આરોપણથી તેઓએ લડતાં લડતાં તેને બહાર કાઢ્યો.

વેદીઆ બ્રાહ્મણો એ, ભય, ક્રોધરતા અને ક્રોધનું સાક્ષાત્ ધર હોય છે. તેથી તે બધાએ ગડગડ મચાવી મૂકી. તેવામાં તે મઠમાંથી ધીર અને ગુણવાન વિદ્યુપક નામનો એક બ્રાહ્મણ નિકળ્યો. તે યુવાન અને કસરતી હતો અને તેણે તપસ્યા કરી અગ્નિનું આરાધન કરી પ્વાન ધરવાથી તરત હાજર થાય, એવું ખડ્ગ મેળવ્યું હતું. તે બ્રાહ્મણે મુંદર આકૃ-
તિના રાજને જોઈ આ કોઈ છુપો દેવ છે, એવું મનમાં ધાર્યું. તે બીજા સર્વ બ્રાહ્મણોને દૂર

કરી, નમ્રતાની સાથે રાગને મઠમાં તેડી લાવ્યો; ત્યાં રાગએ વિસામો; લીધા અને વિદૂષક દાસીઓને દુકમ કરી રસ્તાની ધૂળ ગ્રામના અંગ ઉપરથી સાફ કરાવી, રાગને યોગ્ય હોય એવો આદાર તૈયાર કરાવ્યો, તથા રાગને જમાડ્યો. ઘોડા ઉપરથી પથ્થુ પડાણુ ઉતારી ધાસ ચારો નાંખી તેનો શ્રમ ઓછો કર્યો. અને પછી ચાંડી ગયેલા રાગને માટે રાખ્યો ખીછાવી કહ્યું કે, 'હે પ્રભુ ! તમે મુખેથી પોટો, અને હું ચોટી કરીશ.' જ્યારે રાગએ શયન કર્યું ત્યારે તે આઠણે, અગ્નિદેવે આપેલું ખડ્ડુ ધારણુ કરી, આખી રાત્રિ દારપાળ તરીકે, તેના સંબંધી વિચાર કરતાં ગાળી. ખીજે દિવસે પ્રભાતના જ સમના કંઈપણ દુકમ વગર, સ્વેચ્છાથી જ વિદૂષક ઘોડાને સજ કર્યો. રાગ પથ્થુ તેની પાસેથી રળ લઈ ઘોડા ઉપર બેસી છેડેથી હૃદય પામેલાં માણુ-સૂત્રાએ જોયેલો ઉલ્લસિનીમાં આવ્યો. રાગના પધારવાના ઉમંગથી મંગળ ગીત ગાતી વસ્તી તેને આવવારણુ ગઈ. પછી કાર્યભારીઓની સાથે તે રાગ મહેલમાં આવ્યો અને તેજસ્વતી રાણીના હૃદયમાંથી સંતાપ જતો રહ્યો. તે ઠણે પવને ઉડાડેલી ઉત્સવની પતાકાનાં વસ્ત્રોની પંક્તિથી દૂર કરેલો હોય તેમ નગરીનો શોક જતો રહ્યો. ત્યાં સુધી સૂર્ય ને લોકો એક રંગનાં થયાં નહિ ત્યાં સુધી-તેજસ્વતી રાણીએ આજો દહાડો મહોત્સવ કર્યો અર્થાત સૂર્ય આવ્યો ત્યાં સુધી ઉત્સવ કાઢ્યો. ખીજે દિવસે રાગએ એ સ્મરાનના મઠમાંથી બધા આઠણોની સાથે વિદૂષકને બોલાવ્યો અને રાત્રિની દુકીકત-જાહેર કરી. તેણે ઉપકારી વિદૂષક આઠણને હજાર ગામ પસાયતાં કરી આપ્યાં, વળી તેને છત્ર અને બેસવા સારુ વાહન આપી ચોરપદવી આપી. કૃત્ય રાગની કૃપાથી તે વિદૂષક સામંત રાગ સરખો થઈ રહ્યો. કેમકે મોટાઓને કરેલો ઉપકાર નિષ્ફળ કેમ થાય ! તે મહારાજ વિદૂષકને રાગ તરફથી જે જે ગામ મળ્યાં તે, એ મઠવાસી આઠણોમાં તેણે સરખે દિવસે રાખ્યાં; ને પોતે રાગની આકરી કરતો તેને જ આશરે રહ્યો, ને ખીજા આઠણોની સાં તે ગામનો ગરાસ પણ ખાવા લાવ્યો. કેટલોએક વખત ગયા પછી ધનના મદથી ઉદ્ભવ થયેલ અને મુખીપણાની છત્ર રાખનારા તે આઠણોએ વિદૂષકને ગણકાર્યો. પણ નહીં એક સ્થાનન આશ્રયવાળા, મહિમાંદે ફૂટેલા તે સાત આઠણોએ દુષ્ટ મહુની માફક ગામેને હરકત કરવ માંડી. જ્યારે આ આઠણો ઉચ્છ્રાંખલ* થઈ ગયા, ત્યારે વિદૂષક તેઓના ઉપર ઉદાસીન થયો કારણ કે ધીર પુરુષોએ અત્ય સત્તાવાળા મનુષ્યો ઉપર બેદરકારી રાખવી, એ જ સારી શોભે છે.

એક દિવસ મહિમાંદે લડી મરતા તે આઠણોને જોઈ કોઈ કંઠાર પ્રકૃતિનો ચક્રધર નામે આઠણુ ત્યાં આવ્યો. પોતે ઠણો છતાં ખીજના નામની છણાવટમાં તેની દષ્ટિ કીક પહોંચતી હતી. અંગમાં કુબડો હતો, પણ વાણીમાં સ્પષ્ટ બોલનારો હતો. તે ચક્રધર તેઓને કહેવા લાગ્યો કે; 'હે શક ! તમે શિક્ષા માગનારા છો, અને આ તમને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ છે. હવે એક ખીજની

* સુક્ષ્મા મારખમાં સાતે શક એક સ્થિતિમાં દહા અને જોતે પ્રવચન વખતે પાનુ એકાકી થવાનો સંભવ છે તે સિવાય કોઈ પણ વખતે એવા જોતે જાનતા નથી, એમ સિદ્ધાંતવેતાનો મત છે. જો સખ્યા-પર વિવક્ષા નહીં હોય તો આ યોગ્ય છે. આ બાબત જ્યોતિષમાં સુપ્રસિદ્ધ છે કે પાપમદ વખતે ક્યેંકા થવા હોય તો અગ્નિ જ્વલત થઈ પડે છે.

ખોં રૂપ દોપથી કેમ ગામોને જોઈ બેસવા ઈચ્છો છો ! આ વિદ્યુતનો દોષ છે, કે જોણે તમારી ખેંસા કરી. હું માનું છું કે, તમે જરૂર પાછા બીજા માગતા થઈ જશો* :

દેવને આધીન જેની શક્તિ છે, એવું ધણીવિનાનું સ્થાન સારું, પણ જેમાં સર્વ ચીજ હંદાય છે, એવું ધણા નાયકવાળું સ્થાન કરાવ્યે કામનું નથી । મારા વચનથી જો તમારે સ્થિર લક્ષ્મીની પ્રજ્ઞા હોય તો એક ધીર નાયક કરો. આ વાત સાંભળી બધાના મનમાં ધણી ચવાની ઈચ્છા થઈ, ઈડી તેઓ મૃદ છે એવું વિચારી ચક્રધરે કહ્યું કે, 'તમે વળી ટંટો વધારવાની વાત કરી. હું તમને એક ઠરાવ બાંધી આપું છું કે, અહીં સ્મશાનમાં ત્રણ ચોર શણીએ ચડાવેલા છે. રાત્રિને વખતે તે ચોરાની નાસિકા જે ધીર પુરુષ કાપી લાવે, તે તમારામાં મોટો થાય, કારણ કે વીર માણસને જ શ્વૃપાણું ચોગ્ય છે.' ચક્રધરના એ પ્રમાણે કહેવા ઉપરથી પાસે ઉભેલા વિદ્યુતે કહ્યું કે, બસે આ વાત કબૂલ કરો, તેમાં શું ઠરકત છે ? ત્યારે તે બ્રાહ્મણોએ વિદ્યુતને કહ્યું કે, અમારાથી તો એ કામ બને તેમ નથી. જે સમર્થ હોય તે સુખે એ કામ કરે; ખુશીથી અમે તેના તાબેદાર થઈશું અને એ ઠરાવ અમારે સર્વ રીતે માન્ય છે. ત્યારે વિદ્યુતે કહ્યું કે, 'એમાં શું મુશ્કેલ છે. હો હું કરું છું.' રાત્રિમાં તે ચોરાનાં નાક કાપી સ્મશાનમાંથી કાઢવાં, એ કામ અશકત બાણી, મૃદ બ્રાહ્મણોએ તેને કહ્યું કે, 'જો એમ કરશો તો તમે જ અમારા સ્વામી થશો, એમાં સંશય નહીં.' એવી રીતે ઠરાવ કરી, સંમતિ લઈ રાત્રિને સમયે તે બ્રાહ્મણ પાસેથી રજા લઈ વિદ્યુત સ્મશાનમાં ગયો.

તે પોતાના બંધકર કર્મ સરખા ખીલામણા સ્મશાનમાં ચિંતન કરતા આપ્ત થયેલા સાથી ખડ્ગને લઈને પેઠા. ડાકણોના નાકથી એકલા થયેલા ગીધ અને કાગડાઓના રાખ્ખથી રાખ્ખમાન અને શીઆવડી (અંત્રિ કરતા ડાકણોએ) ના મુખમાંથી નિકળેલા અગ્નિથી જેમાં ચિનાનો અગ્નિ ઝંકજલ સળગી ઉઠેલો છે, એવા સ્મશાનના મધ્યમાં શણી ઉપર ચડાવેલા અને નાસિકા કપાવાના બધથી ઉંચું મ્હોં કરી રહ્યા હોય, તેવા ત્રણ પુરુષો વિદ્યુતે જોયા. જ્યાં તેઓની નજીક વિદ્યુત પહોંચ્યા, ત્યાં વૈતાલોના પ્રવેશ ચવાથી તે શખવત પુરુષો, મુઠ્ઠીઓથી તે વિદ્યુતને મારવા લાગ્યા, ત્યારે વિદ્યુત પણ કંપ્યા સિવાય ખડ્ગથી લડત ચલાવવા લાગ્યો. ધીરના હૃદયમાં બધ પ્રયત્ન શિખવતો નથી. એ ખડ્ગના પ્રકારથી વૈતાલનો વિકાર ટળી ગયો ત્યારે ખડ્ગે કરી તેનાં નાક કાપીને વસ્ત્રમાં બાંધી લીધાં. વળતાં રસ્તામાં એ સ્મશાનમાં જ મુડદા ઉપર બેસી બપ કરતા એક નાચોરીને જોયો. તેની ચેષ્ટા જોવાના કૌતુકથી તેની પાસે ગયો અને તેની પાછળ છૂપાઈ ઉભો રહ્યો. કણ્ડવારમાં અધોરીની નીચે રહેલા શયે પું એવો શબ્દ કયો ત્યારે તે મુડદાના મુખથી નવાળા નિકળી અને

* તે બધથી કેટલ પ્રવલ કરતો નથી, એટલે બધથી ગામરો બની નતો નથી.

† અપોતનો પથ ■ અને તેમાં જે લોકો હોય ■ તે અવેરી કહેવાય છે. હજી જુઝ તેવા સાદુ મળી આવે છે, તે કહ્યું કરી મલિન હોય છે અને પરમદસ જેવાં ચિદ્વેનો પાસ્ય કરે છે. એ મુખ્ય-દાની કહેવાય છે.

નાભિથી સરસવ નિકળ્યા. તે સરસવ લઈ તે અધોરી ઉઠ્યો, અને હથેલીથી શબ ઉપર પ્રહાર કર્યો, એટલે વૈતાળના સંગથી તે શબ ઉઠ્યું થયું. ત્યારે તેના ખભા ઉપર અધોરી બેઠો. આ ચાલવા માંડ્યું. વિદૂષક પણ ધૂપો ધૂપો તેની પાછળ આવ્યો. જ્યાં થોડે છેટે જાય છે ત્યાં એ શબ કાત્યાયની દેવીનું મંદીર દીઠું, ત્યાં તે વૈતાળના ખભા ઉપરથી ઉતરી, મંદિરના ધુમટ માં તે અધોરી પેઠો અને વૈતાળ જમીન ઉપર પડી રહ્યો. વિદૂષક પણ તે સર્વ યુક્તિ જોયા કરતો હતો. અધોરીએ દેવીની પૂજા કરી પ્રાર્થના કરી કે, 'હે દેવી ! તમે જો માર ઉપર પ્રસન્ન થયાં હો તો મારું ઇચ્છું વરદાન આપો. નહીંતર મારા દેહનું બળિદાન ન આપને રાજ કરીશ.' તીવ્ર મંત્રના સાધનથી ગર્વ પામેલા, તે અધોરીનાં એવાં વચનો સાંભળ એ ધુમટમાંથી બાણી થઈ કે 'આદિત્યસેન રાજાની કુંવરીને અહીં લાવી જો તું બળિદાન આપીશ તો તારી કામના પૂરી પડશે.' આ સાંભળી તે બાહર નિકળ્યો અને વૈતાળને હથેલી મારી એટલે ડું એમ શબ્દ કરી તે બેઠો થયો. તેના ખભા ઉપર ચડી તે અધોરી ગળ પુત્રીને લાવવા સારુ આકાશ માર્ગે આવ્યો.

વિદૂષકે પણ આ બધું જોયું, અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારા જીવતાં છતાં એ રાંજપુત્રીને કેમ મરે છે, તે હું જોઉં તો ખરો. એ સઠ જ્યાંસુધી અહીં આવે ત્યાંસુધી અહીં ઉભો છું. એવું વિચારી લાંબુ તે ધૂપી રીતે રહ્યો. પછી તે અધોરી મહેસની ખારીના રસ્તાથી અંતઃપુરમાં આવ્યો, અને રાત્રિની સુતેલી રાજકન્યાને કાંતિથી દિશાઓને પ્રકાશ કરનારી ચંદ્રકાને જેમ રાત્રુ પડે તેમ પકડી આકાશ માર્ગે ઉડી આવ્યો. 'ઓ પિતાજી ! આ જીજી !' એવી રીતે ખૂંચે પાડતી કન્યાને ઉપાડી તે અતસ્થિમાંથી દેવીના મંદિરમાં આવ્યો. તે વખતે વૈતાળને મધી દઈ તે કન્યાસ્થાને લઈ દેવીના ગર્ભગૃહમાં આવી, જ્યાં તે અધોરી રાંજપુત્રીને મારવાની ઇચ્છા કરે છે કે તે જ સમયે તત્કાલ ખેંચી વિદૂષક ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો. 'અરે પાપી ચંડાળ ! તું શું માલગીનું પૂલ પથરાથી કચરી નાંખવા ઇચ્છે છે ? આ નાણુક પુતળી ઉપર તું શું શસ્ત્ર વાપરવા માહે છે ?' એમ કરી તેના કેસ પકડી તત્કાલથી તેનું માથું કાપી લીધું અને બચથી બેબાકળી ચથેલી તે રાંજપુત્રીની આધાસના કરી. તે બચની મારી ધામે ધામે પામે આવવા માંડી ત્યારે તેણે ઈર્ષક ઓળખીતો જોયો. વિદૂષકે વિચાર, ક્યો કે આને તેના બાપના અંતઃપુરમાંથી રીતે લઈ જાઉં ! વિદૂષક આવો વિચાર કરે છે, તેવામાં આકાશવાણી થઈ કે, 'હે વિદૂષક, સાંભળ. તે જ આ અધોરીને માર્યો, તેના કબજામાં વીર વૈતાળ અને સરસવ હતા. તેને જોરે આ પૃથ્વીના રાજ્યની અને રાંજપુત્રીઓની તુષ્ટા હતી, તેથી એ મૂઢ વ્યારટલી ખરાબીમાં આવી પડ્યો છે. માટે હે વીર ! એના સરસવ તું લઈ લે કે, જેથી આજની એક રાત સુધી તારાથી આકાશ માર્ગે ગતિ થઈ શકશે.' બેશક દેવતાઓ પણ આવા ધીરવીરની ઉપર અનુમદ કરે છે. તે પછી વચનો છેડો છોડી તેમાંથી અધોરી એ રાજ્યના સરસવ કાઢી લીધા અને રાંજપુત્રીને બોળામાં બેસાડી તરત દેવીના મંદિર બાહર નિકળ્યો, કે તુરત જીજી આકાશવાણી થઈ કે, 'હે મહાવીર ! તારે એક માત્ર પછી આ જ દેવીના'

કદિરમાં આવતું. આ વાત વિચારવી નહીં.' તે સાંભળી તે વાત માન્ય કરી તરત દેવીની પાથી રાજપુત્રીને ઉપાડી આકાશ ત્રાળે ઉડ્યો. તેણે તરત અંતઃપુરમાં જઈ રાજપુત્રીને મૂકી પીધી અને તે ધીમી પડી, ત્યારે વિદૂષકે કહ્યું કે, 'સવારે મારી ગતિ આકાશને રસતે જવાની હી સકશે નહીં, અને તેથી મને નિકળતાં સર્વે જોશે, માટે હમણાં જ' હું જાઉં છું.' એવું ના કહેવા ઉપરથી ડરીને તે રાજપુત્રીએ કહ્યું કે, 'તમારા જવાથી ત્રાસ પામેલા મારા માથુ ખતા રહેશે. માટે હું મોટા લાગ્યવાળા, તમે જાઓ નહીં, અને મને ફરીથી જીવન આપો. જે ખાખત લીધી હોય તે પૂરી પાડવી, એ સત્યરૂપીનું સ્વાભાવિક વ્રત હોય છે.' એ સાંભળી તે વિદૂષકે વિચાર કર્યો કે, જે બનવાનું હોય તે બનો, પણ હું અહીંથી નહીં જાઉં. નહિતર આ આ રાજકન્યા લખથી પ્રાણનો ત્યાગ કરશે. જો હું જતો રહું અને આ કન્યા જો મરી જાય તો મેં રાજની ભક્તિ શું કરી કહેવાય ? જેટલો શ્રમ કર્યો છે, તે સધળો વ્યર્થ જશે. એવું વિચારી મેં રાત્રિ તે લાં અંતઃપુરમાં જ રહ્યો. પરિશ્રમ અને ઉગ્રગરાથી થાકેલો હતો, તેથી ત્યાં તેને નિદ્રા આવી ગઈ. પણ રાજપુત્રીના મનમાં તો લખ પેસી ગયો હતો, તેથી તે રાત્રિ જાગતાં જ કહાડી. પ્રેમથી જેનું ચિત્ત કામળ છે, એવી રાજપુત્રીએ વિચાર્યું કે, ભલે આ વિસામે લે, એવું ધારી સવાર થયા છતાં પણ તેને જાગડો નહીં. તે પછી અંતઃપુરમાં પ્રસ્નારી દાસીઓએ આવી તેને જોયો. તેથી સત્રમ સહિત રાજ પાસે જઈને આ હકીકત વિદિત કરી. રાજ્યે ખરી વાત જાણવા પ્રતિહારને મોકલ્યા. તેણે પણ અંદર જઈ એવું તો વિદૂષકે સૂતો પડ્યો હતો. રાજપુત્રીને પૂછવા ઉપરથી તેણે બધી વાત વર્ણવી કહી; અને તે જ પ્રમાણે પ્રતિહારે પણ રાજ પાસે જઈ કહી સભળાવ્યું. ત્યારે વિદૂષકની ધીરતા જોઈ રાજ્યે વિચાર્યું કે, આ વાત કેમ હશે ? એવી રીતે આશ્ચર્ય પામી ગયો. પછી પુત્રીના ધરમાંથી વિદૂષકને બોલાવી મગાવ્યો. કુંવરીના સ્નેહી અંતઃકરણે વળાવેલો તે વિદૂષકે જ્યારે રાજ સમીપ આવ્યો, ત્યારે રાજ્યે સધળું વૃત્તાંત પૂછ્યું; "વિદૂષકે મહારી માંડી છેવટ લગી બધી વાત તેને કહી સભળાવી; અને કપડાને છેડે ખમિસાં ચોરાનાં નાક દેખાયાં; અને પૃથ્વીને બેઠનારા અધોરીના સરસવ પણ ખતાવ્યા." ત્યારે આ વાત ખરી હશે એમ ધારી ચક્રધર સહિત બધા મહના બ્રાહ્મણોને બોલાવી તેનું મૂળ કારણ પૂછી, રાજ સ્મશાનમાં ગયો, તો ત્યાં ત્રણ પુરોહિતે નાકકટા જોયા, તેમ દેવીના મંદિરમાં અધોરીનું કપાએણું માથું પહેલું હતું, તે પણ જોયું. આ સર્વ જોતાં રાજને પૂર્ણ વિશ્વાસ આવ્યો અને તે રાજ થયો. પછી પુત્રીના પ્રાણનું રક્ષણ કરનાર હુસિવાર વિદૂષકને તે જ પુત્રી આપી. ઉપકારીની ઉપર પ્રસન્ન થતા ઉદાર મનુષ્યોને ન દઈ સકાય એવી કઈ ચીજ છે ?* રાજપુત્રીના હાથમાં કમળની પ્રીતિથી જન્મી લક્ષ્મી રહેતી હતી. કારણ કે રાજપુત્રીના હાથ આલવાથી વિદૂષકને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ. તે પછી રાજના જેવું સુખ ભોગ ભોગવતો સી સાથે આદિત્યજેનના મહેલમાં તે વિદૂષક રહ્યો. કેટલાએક દિવસ થયા પછી દેવની પ્રેરણાથી

* આ વાક્યમાં ઉલ્લેખ અવકાર છે, લક્ષ્મીનો નિવાસ કમળમાં છે. રાજકન્યાનો કરકમળ એ કમળ છે, તેથી તે કમળમાં પણ લક્ષ્મી રહેતી હતી, તે હાથ વિદૂષકને મળ્યો, એટલે તે રાજકન્યાનો હાથવાળો મળ્યો એટલે તેને પરણ્યો, તેથી રાજ્યે તેને ધનવી લક્ષ્મી આપી.

રાત્રિને વિષે તે રાજપુત્રીએ વિદ્યુત્કને કહ્યું કે, 'હે નાથ ! આ વાત તમને યાદ છે કે, રાત્રિ દેવીના મંદિરમાં દિવ્ય વાણીએ તમને કહ્યું હતું કે, એક માસ પછી તમારે એહી આવવું. તેને આજ એક મહિના પૂરો થાય છે, અને તે વાત આપ કેમ વિસરી ગયા ?' પ્રિયાનાં આ વચન સાંભળી તે વાત યાદ આનવાથી વિદ્યુત્ક રાજ થયો, તથા જોલ્યો. 'આ પ્યારી !' એક સલામતું, 'હું તો બૂલી જ ગયો હતો,' એમ કહી તેને ધનામમાં આવિગત આવ્યું. ત્યારે રાજકન્યાના સૂઈ ગયા પછી રાત્રિએ અંત-પુરમાંથી ખૂબ લઈ તે નિકળ્યો ને તરત દેવીના મંદિર આવી પહોંચ્યો. ત્યાં બાહર રહી તે જોલ્યો કે, 'હું વિદ્યુત્ક આવ્યો છું' તરત અંદરથી અવાજ થયો કે 'અંદર આવ.' આ સાંભળી તે અંદર પેઠો. ત્યાં જઈ જુલે છે તો તેણે ત્યાં દેવતાઈ ધ દીઠું. તેની અંદર દિવ્ય આબૂપલુવાળી એક કોઈ દિવ્ય કન્યા જોઈ. પોતાની કાંતિથી અંધકા દૂર કરનારી, રાત્રિમાં સળગી ઉઠેલી, મહાદેવના કોધાગ્રિથી બળેલી કામદેવની સંજ્ઞાવન બોધધિ સરખી તે કન્યાને જોઈ વિદ્યુત્ક આશ્ચર્ય પામી ગયો કે આ તે શું છે ? ત્યારે રાજ યાદ તે કન્યાએ રનેહ અને બહુ માનથી આદર લાવ 'દાખવ્યો. પ્રેમ જોવાથી નિશામુ વિદ્યુત્ક ત્યાં બેઠો; અને તે કોણ છે ? એવી રીતે તેનું સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાવાળા વિદ્યુત્કને તે કન્યાએ કહ્યું કે, 'હું વિદ્યાધરના કુળમાં ઉત્પન્ન એલી ભદ્રા નામની કન્યા છું ને યથેચ્છ ફરનારી છું; મહિનાપરના તે દિવસે હું અહીં આવી ચડી હતી, અને મેં તને તે વખતે દીઠો હતો. તારા શુભથી મારું ચિત્ત તારામાં બહુ ખેંચાયું, તેથી તે જ વખતે તું ફરી અહીં આવે, તે સારું અદશ્ય રહી હું જ જોલી હતી. આજ મેં વિદ્યાના પ્રયોગે જોડ્યા, તેથી તે રાજપુત્રીએ આ કાર્યની તને યાદી આપી હતી. તારે મારે હું અહીં રહી છું. હે સુંદર ! હવે આ રાત્રિ તારે સ્વાધીન કરી દઉં છું, મારી સાથે લગ્ન કર.' એવી રીતે ભદ્રા વિદ્યાધરીએ કહ્યું, તે ઉપરથી વિદ્યુત્કે તે વાત કબૂલ રાખી; અને ગાંધર્વનિધિથી લગ્ન કર્યા. પોતાના પુરુષાર્થના ફળની શ્રદ્ધા સરખી, તે પ્રિયાની સાથે દિવ્ય ભોગ ભોગવતો તે તાજ રહ્યો છે, એટલામાં રાત્રિ વીતી ગઈ ત્યારે તે આદિત્યસેન રાજની પુત્રી જંગી હોડી અને પતિ પોતા પાસે, જોવામાં ન આવ્યો, તેથી એક કરવા લાગી. વિદ્યવત્ર યાદ પડતાં આંસુઓથી આંખોનાં પોપચાં તરંગવાળાં થઈ ગયાં છે એવી તે રાજપુત્રી પડતે આંખડતે પોતાની માની પાને ગઈ અં કહ્યું કે, 'માતા, માટે પતિ રાત્રિમાં ક્યાં જતો રહ્યો છે,' એવી રીતે પોતાના અપરાધથી ભય પામેલી અને પસ્તાએલી તે કન્યાએ કહ્યું, તે ઉપરથી તેની મા પણ ગલારાઈ ગઈ. આ વાત જાણી રાજ પણ ત્યાં આવ્યો અને ધણો આકુળ થઈ ગયો, ત્યારે પુત્રી જોડી કે 'હું એમ જાણું છું કે, સ્મરણની બાહરે તે દેવીના મંદિરમાં ગયા હશે.' આવું પુત્રીનું વચન સાંભળી રાજ પોતે ત્યાં ગયો. ત્યાં વિદ્યાધરીની વિદ્યાના પ્રભાવથી અદશ્ય થઈ ગયેલો વિદ્યુત્ક શાપતાં છતાં પણ ન દેખાયો, ત્યારે રાજ પાછો વળ્યો. તેને જોઈ રાજપુત્રી નિરાશ થઈ ગઈ અને દેહત્યાગ કરવા તૈયાર થઈ, તેટલામાં ત્યાં એક રાત્રી આવ્યો. તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું કે, 'હે રાજપુત્રિ ! તારે કાંઈ અનિદ્રની રાજ કરવી નહિ. તારો પતિ દિવ્ય ભોગ ભોગવે છે અને

‘આ વખતમાં તને આવી મળશે.’ આ વાત સાંભળી પતિ પાછો આવવાની ઈચ્છાથી રોમાં-
ધું હવિત રાજપુત્રીએ ધારણ કર્યું.

આણીમેર વિદ્યુત ધણુજ આનંદથી ભ્રાસાચે રહે છે. તેટલામાં એક ચોગેધરી નામની
લાની સખી ત્યાં આવી પહોંચી, અને તેને એકાંતમાં તેડી જઈ કહ્યું કે, ‘હે સખિ !
નુખના સંસર્ગથી આપણા વિવાધરો તારી ઉપર શરૂ થયા છે, અને તારું અનિષ્ટ કરવા
પાર થયા છે; માટે અહીંથી તારે જલદી ચાલ્યા જવું. પૂર્વસમુદને પેલે પાર કાંઈક નામનું
ગર છે, તે મૂક્યા પછી રીતોદા નામની એક નદી આવે છે, તેને પેલે કાંઈ ઉદ્ય
ભનો મોટો પહાડ છે; ત્યાં સિદ્ધલેખમાં કાંઈ વિવાધર આવી શકતા નથી. માટે હાલ તું
ત્યાં જા, અને આ મનુષ્યની તારે કશી ચિંતા કરવી નહીં. આ બધી હકીકત વિદ્યુતને તારે
હેવી. તે ધીરજવાન છે તેથી તે ત્યાં આવી પહોંચશે.’ આવી રીતે તે સખીએ ભય
પૂર્વક, તેથી જો કે પોતે વિદ્યુત ઉપર બહુ આસક્ત છે, તે છતાં તેની વાત કબૂલ રાખી.
વિદ્યુતને આ વાત યુક્તિથી કહી પોતાની રત્નની વીંટી આપી, પ્રભાત થતાં પહેલાં ભ્રાસા
પદ્મ ઘઈ ગઈ. ત્યારે વિદ્યુત પાછો આગળની સ્થિતિમાં દેવીના ઉજ્જડ મંદિરમાં આવી
થો. ત્યાં ભ્રાસા ન દીડી, ને પોતે એકલો જાણ્યો. તે વિવાનો પ્રપંચ સંભારતો અને
હી જોતો. વિદ્યુત, ખેદ અને નિરમયથી તેનાં વચનને સ્વપ્ન સરખું સંભારતો વિચાર કરવા
ભયર પડી, તે મારાથી નહીં છૂટાય. માટે જેમ મારું કાર્ય સિદ્ધ થાય તેમ યુક્તિ કરું.”
તેવી રીતે વિચાર કરી તે નિપુણ પુરુષે બીજું રૂપ ધારણ કર્યું અને જીવંત વસ્ત્ર પહેરી,
મગ ઉપર ધૂળ નાંખી, હે ભદ્રે ! હે ભદ્રે ! એમ યોગતો દેવીના મંદિરમાંથી નિકળ્યો. તે
તેણે તે દેશના માણસોએ તેને જોઈ આગળથી કહાડ્યો કે, આ તો વિદ્યુત છે. લોકોના
રોમાંહલ સાંભળી રાત્રને ખબર પડી. તેથી રાત્ર પછુ ત્યાં આવ્યો. ત્યાં ગાંડા માણસ સરખી
તેની ચેષ્ટા જોઈ, રાત્રએ તેને પોતાના મહેલમાં પકડી મંગાવ્યો. ત્યાં રહેને લીધે જે જે નોકર
પાકરે વાતો કહી, તે સઘળાના ઉત્તરમાં વિદ્યુત હે ભદ્રે, હે ભદ્ર, એટલું જ કહ્યું. વેદોએ બતાવેલા
અભ્યંગથી તેને સ્નાન કરાવી સાશ કર્યો, પછુ તરત જ તેણે ઘણી ઘણ લઈ પોતાના શરીર ઉપર
નાંખી. સ્નેહ વશ ચયેલી રાજપુત્રીએ પોતાને હાથે તેને આહાર લાવી આપ્યો. તે જોતાં જ તેણે
જાત મારીને તે ચાળી ફેંટી દીધી. એ પ્રમાણે તે નિરજીવીની રીતે કેટલાએક દિવસ પોતાનાં
સ્ત્ર ૭ાડતો ને ગાંડા મનુષ્યપરે ચેષ્ટા કરતો ત્યાં રહ્યો. “આને સુધારવો અશક્ય છે, માટે આને
આપણે હેરાન કરવો નહિ જોઈએ. જો એ કદાચિત પ્રાણુભાગ કરશે તો આપણને બ્રહ્મહત્યા
કામશે. વળી આપણે જમાઈ પછુ થાય છે; સ્વયંદે કરતાં કરતાં કાંઈ દિવસ આનું કુશળ
કળ્યાણ થશે.” એવું વિચારી આદિત્યસેને તેને જવા દીધા. તે પછી સ્વયંદે ફરનારો વીર

, એમ હું માનું છું. હે પુત્ર ! અમને પ્રાણદાન દે, અને અમારું કુશળ કર." એવી રીતે મીની અનુમતિથી સાંગે સેનાપતિએ મોઢલેલા સિપાઈ સાથે વિદૂષક રાજપુત્રીને ઘેર ગયો. ખીયેલાં પણ નદી ચૂંટલાં પુષ્પોના લારથી નમેલી લતા સરખી, 'ચાવન મઘી ઉદત રેલી રાજપુત્રીને તેજે નિહાળી. તે પછી રાત્રિએ રાજપુત્રીના સપનમાં રમરથુ કરવાથી પ્ત થયેલા ખર્જને હાથમાં લઈ તે જગતો જ બેઠો છે; અને વિચારે છે કે જોડે તે. ખરે. હોં પુરુષોને કોણ મારે છે ? જ્યારે આસપાસનાં બધાં મનુષ્યો સૂઈ ગયાં ત્યારે રાવનશૂદ્રનું કે દાર ઉઘાડી બારણામાંથી આવતા લયંકર રાક્ષસને તેણે જોયે. આવાસના બારણા મળ તે રાક્ષસ ઉમેા રહ્યો અને સુનાર ઉપર અકરમાત્ યમકંડ સરખો હાથ લાંચો કર્યો, તારે વિદૂષકે ક્રોધ કરી દોડી એક ખર્જના પ્રદારથી તે રાક્ષસનો હાથ તરત કાપી નાંખ્યો. ક્રોધપાવાથી તેના બળના ઉત્કર્ષથી ડરી જઈ ફરી ન આવવાનો નિશ્ચય કરી તે રાક્ષસ લાંચી તાકાળા ાથી ગયે. જ્યારે રાજપુત્રી જાગી ઉઠી ત્યારે ત્યાં પડેલા રાક્ષસનો હાથ જોઈ તે ડરી ગઈ અને તે સાથે ખુશી પણ થઈ, અને વિરમય પામી. સવારમાં પોતાની પુત્રીના ધરના બાર-ણમાં રાક્ષસનો કાપેલો હાથ દેવસેન રાજાએ જોયો. હવેથી અહીં કેઈ પુરુષે પેસવું નહીં, મેલી રીતે વિદૂષકે લાંબી ભોગળ આડી આપી હોય એવો તે હાથ દેખાયો; ત્યારે દિવ્ય લાવના વિદૂષકને ઘણા વિનયની સાથે રાજાએ તે કન્યા પરણાવી. તે પછી વિદૂષક રૂપ-ાળી, સમૃદ્ધિ સરખી તે સ્ત્રી સાથે કેટલાએક દિવસ ત્યાં જ રહ્યો. પણ એક દિવસ તે રાજ-પુત્રીને સૂતી મૂકી ઉતાવળે ઉતાવળે બાગને ભેટ્યા ગાલ્યો. સવારે તેને ન જોવાથી રાજપુત્રી પિત થઈ, ત્યારે એ પાછો વળશે એવી આશા આપી તેના પિતાએ તેણીને શાંત પાડી. હવે ાણીપેર રાત દહાડે ચાલતાં તે વિદૂષક પૂર્વ મહાસાગર પાસે આવેલી તામ્રશિખિતકા નગ-ીમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં એક રેકંદલાસ નામના બાપારીને પેલે પાર જવું હતું, તેના કથવારો કરી ઘણા માલથી ભરેલાં તેના વહાણમાં બેસી વિદૂષક જળમાર્ગે ગાલ્યો. તે વહાણ ચાલતાં ચાલતાં સમુદ્રના મધ્યમાં જઈ અકરમાત્ કોઈએ પકડી રાખ્યું હોય તેમ અટકી પડ્યું. આમ થવાને લીધે સ્નેહથી સમુદ્રની પૂજા કરી, તો પણ તે આશું નહીં. ત્યારે રેકંદલાસ બેઠ પામી બોલ્યો કે, 'જે માણસ આ લાંબી ગયેલ મારું વહાણ ચલાવી આપે, તેને મારી અરધી મિલકત અને કન્યા પણ આપું' તે સાંભળી દહ ચિતવાળા વિદૂષકે કહ્યું કે 'હું સમુદ્રમાં ઉતરી તપાસ કરી, લાંબી ગયેલું તારુ વહાણ એક ક્ષણમાં ધડું કરી આપીશ. આ દોરડાં બાંધીને હું અંતર પડું છું. જ્યારે તમારું વહાણ ચાલતું થાય ત્યારે આ દોરડાં ખેંચી મને તરત જહાઝ કહાડજો.' ત્યારે તે વાણીએ તેને ચાખારી આપી, તેનું વચન કબુલ રાખ્યું અને ખલાસીઓએ તેની કાખમાં દોરડાં બાંધ્યાં, એટલે વિદૂષક પાણીમાં ડુબકી મારી અંતર ઉતર્યો.

ધીર વીરનું પારખું, અવસર આવે ચાપ.

યાદ કરવાથી હાજર થયેલ ખર્જ હાથમાં લઈ વહાણની નીચે ધીરવીર વિદૂષક પેઠા.

ત્યાં એક મોટી કપાવાળા પુરુષને સતેસો જોયો. તેની જાંઘમાં વહાણ ભરાઈ ગયું હતું તે જોઈ તે જ ક્ષણે ખડ્ગથી તેની જાંઘ કાપી નાંખી. તુરત ધૂંટું થયેલું વહાણ સડસડાવતું. ત્યારે આ પ્રમાણે વહાણ ધૂંટું થયું ત્યારે પોતે કળ્પ કરેલા પૈસા આપવા તેના ભયથી પાપી રૂકંદલસે વિદૂષકને બાંધેલાં દોરડાં કપાવી નખાવ્યાં.

જેમ વહાણ અડચણથી મુક્ત થયું અને આગળ આવવા લાગ્યું, તેમ જ વાણીક પણ પોતે આપેલી કળ્પલાનથી મુક્ત થઈ છટકી જતા માંડ્યો; અને વિદૂષકને બાંધેલાં દોરડાં કપાવી નાંખી, વહાણને એકદમ સડસડાટ જોડથી ચલાવવા માંડ્યું. પોતાના લોભને પાર આવવા વખત પાસે આવ્યો, પણ સમુદ્રનો પાર ન આવ્યો. વિદૂષક હુબખીથી બારે આવી નજર કરે છે તો દોરડાંને કાપેલાં જોયાં ત્યારે તેને અદ્ભુતાશ્ચર્ય પ્રાપ્ત થયું; ને શાં ચિત્તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ તે વાણીએ શું કર્યું? બેસાડ. આ બાબતમાં આ કહો, આખા દેશ પડે છે.

દ્રવ્યલોભથી બાંધેલાં, કુટિલ કૃતબ્દી હોય;

કીધેલા ઉપકારને, તે તો ક્યાંથી જોય ?

ઠીક ઠીક, હવે આ વખત મહારાજાનો નથી. ધીરજ છોડવાથી થોડી આપત્તિનું પડે ઉલ્લસન થતું નથી. તે વખતે જોવા વિચાર કરી તેણે તે રાક્ષસની કાપેલી જાંઘ ઉપર સ્વારી કીધી, અને તેની સહાયતાથી જેમ હોડીમાં બેસી હાથથી હલેલાં મારે તેમ કરી સમુદ્ર તરી ગયો. કેમકે ધીર પુરુષની મદદ દેવ જ કરે છે. તેટલામાં રામાર્થ* સમુદ્રનો પાર પામેલા હનુમાન્ સરખા બળવાન તે વિદૂષકને કાને આકાશવાણી સંભળાઈ કે, 'હું વિદૂષક, શાખાસ, શાખાસ, તારાથી બીજાં વિશેષ કંઈ ધૈર્યવાન છે? આ તારું ધૈર્ય જોઈ હું ખુશી થયો છું. આ નાગોના દેશમાં તું આવી ચડ્યો છે. હવે અહીંથી સાતમે દહાડે તું કઠોડક નગર જઈ શકશે. ત્યાંથી ધીરજ રાખી જઈશ તો તરત તારી ધ્વિજા સફળ થશે. હું 'દેવ અને કવ્ય ખાનારો અગ્નિ છું, તેની તે પ્રથમ આરાધના કરેલી છે. મારા વરદાનથી તને ભૂખ અને તરસ લાગશે નહીં, મટે જ કાર્ય સિદ્ધિ કર.' એવું કહી તે દેવવાણી બંધ પડી તે સાંભળી રાજા થઈ અગ્નિને પ્રણામ કરી વિદૂષક આગળ આવ્યો. તે સાતમે દહાડે કઠોડક નગરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં જૂના જૂના દેશોમાંથી આવેલા, અભ્યાગતને આહવાન આપેલા જેમાં રહે છે જોવા એક મઠમાં વિદૂષક આવ્યો. એ મઠ ત્યાંના આર્યવર્ષ રાજાએ બાંધેલો હતો. તેમાં આખાં સોનાનાં પતરાંથી મટેલ દેવમંદિરો બંધાવ્યાં હતાં. ત્યાં સર્વે બાહ્યોએ વિદૂષકની પરાણા ચાકરી કરી. તેમણે એક પ્રાકરણ, એ પરાણને પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને પછી સ્નાન, બોજન અને વસ્ત્રોથી સરભરા કરી સાંજ

* રામાર્થ આ રાજા શિષ્ટ છે. હનુમાનના પક્ષમાં રામ-અર્થ એટલે રામને સાક અને વિદૂષકના પક્ષમાં રામા-અર્થ એટલે શાક.

ખતે તે વિદૂષક પાછો મઠમાં આવ્યો. ત્યારે ત્યાં તેણે દંડેરા સાંભળ્યો કે—‘આઠણુ કે કાનિય
 ૭ કાઈ રાજપુત્રીને પરણવાને આદતો હોય, તેણે આજ રાત્રે એ રાજકન્યાના ધરમાં રહેવું.’
 ત્યારે વિદૂષકે આ દંડેરા સાંભળ્યો ત્યારે એમાં કાંઈ કાલજી છે, એમ ધારી પોતાને સાદસ
 પ્રેય હોવાથી રાજપુત્રીના મહેલમાં જવાની ઇચ્છા કરી. ત્યારે મઠના આઠણેએ કહ્યું કે,
 હે ત્રિપ્તા તુ સાદસ ન કર. તે રાજપુત્રીનું ધર નથી, તે તો મૃત્યુનું ખુલ્લું મંદો છે. જે તેમાં
 જાય છે, તે પાછો આવતો નથી. ઘણા સાદસિક પુરુષો તેમાં ક્ષય પામ્યા છે. આતું કહેવા
 જતાં વિદૂષકે તેઓનું વચન માન્યું નહીં અને રાજના માથુસો સાથે તેને ઘેર ગયો. ત્યાં આર્ય-
 ર્થ રાજ્યે તેને જોઈ અભિનંદન આપ્યું. પછી રાત્રિના સૂર્ય જેમ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે,
 તેમ રાજપુત્રીના ધરમાં તે પેઠા. ત્યાં વિદૂષકે આકૃતિથી રનેહ ઉપગવનારી અને આંસુ સહિત
 નિરાશાના દુઃખથી દયામણું મુખ કરી જોતી રાજકન્યાને જોઈ. પછી પોતે હાથમાં રમરણુ
 માનથી હાજર થયેલું અગ્નિએ આપેલું ખર્જ લઈ સારી રાત ત્યાં જાગતો જ રહ્યો. ત્યાં
 અકસ્માત્ મહાભયંકર રાક્ષસ દોઢા. તેના જમણા હાથ તો કપાઈ ગયો હતો. તેથી તે રાક્ષસે
 પોતાનો ડાબો હાથ લાંબો કર્યો. તેને જોઈ વિદૂષકે વિચાર કર્યો કે જેનો હાથ પૈડૂવર્ધન
 નગરમાં મેં કાપી નાંખ્યો હતો તે જ આ રાક્ષસ છે. માટે હવે ફરીથી હાથ ઉપર ધા નહીં
 કરું. જો એમ કરીશ તો આગળ પ્રમાણે જ એ નાસી જશે; માટે હવે તો એનો થોડા
 ઘાટ ધડાવો. એવું વિચારી એકદમ ઉઠી દોડી આવી તે રાક્ષસના કેસ પકડી તેનું માથું કાપવાની
 વિદૂષકે તૈયારી કરી. ત્યારે બહુ લય પામેલા રાક્ષસે કહ્યું કે, ‘તું મને માર નહીં, મારી
 ઉપર કૃપા કર.’ ત્યારે વિદૂષકે પ્રજીકું કે ‘તારું નામ શું છે ? અને આ તો શો ધંધો આદ્યો
 છે ?’ એવી રીતે તેના કેસ જોડીને પ્રજીકું ત્યારે રાક્ષસ કહે છે કે, ‘વીર પુરુષ, મારું નામ
 ચમદંધૂ છે, મારે એ પુત્રીઓ હતી. એક તો આ અને બીજી પૈડૂવર્ધન શહેરમાં છે. તે
 મનને શૌર્યરહિત પુરુષોનો સંગ થવા ન દેવો, એવી રીતે મને શંકરે આજ્ઞા કરી હતી. કર્મ
 સંજોગે એક મારો હાથ પૈડૂવર્ધનમાં કાપી નાંખ્યો છે, અને આજ તમે મને હરાવ્યો છે
 તો મારું કામ સમાપ્ત થઈ રહ્યું છે. તે સાંભળી હસતાં હસતાં વિદૂષકે તેને કહ્યું કે
 ‘પૈડૂવર્ધનમાં તારો હાથ મેં જ કાપ્યો છે.’ ત્યારે રાક્ષસ ગ્રાસ્યો કે; ‘તું દેવાંશી છે, મનુષ્ય
 નથી. હું એમ માતું છું કે, તારે માટે જ મને શંકરની આજ્ઞાનો અનુગ્રહ થયો હશે. હવે તું
 મારો મિત્ર થયો છે. જ્યારે મને યાદ કરીશ ત્યારે તારા કામને માટે મદદ કરવા હરેક
 સંકટમાં હાજર થઈ ઉભો રહીશ.’ એવી રીતે તે રાક્ષસે વિદૂષકને મૈત્રીનું વચન આપ્યું અને તે
 વિદૂષકે અભિનંદન કર્યું, પછી તે રાક્ષસ અદસ્ય થઈ ગયો. વિદૂષકે પણ રાજપુત્રીથી તે રાજપુ-
 ત્રીની સાથે ત્યાં તે રાત કહાડી. સવારે સૂઈ હડીકત જાણી પ્રસન્ન થઈ રાજ્યે શૌર્યની
 એક પતાકા સરખી તે કન્યા વિનયસહિત વિદૂષકને કન્યાદાનમાં આપી. એક પગલું પણ
 નહીં હેડતી, મુઠ્ઠાથી બંધાયેલી લક્ષ્મી સરખી તે રાજપુત્રીની સાથે વિદૂષક કેટલીએક
 રાત્રિ ત્યાં જ રહ્યો. પણ એક દિવસ રાત્રિને વિષે ભદ્રામાં જેનું ચિત્ત ચોટ્યું છે તેવા વીર પુરુષ
 ત્યાંથી આવી નિકળ્યો.

દિવ્ય રસનો સ્વાદ જોણે ચાખ્યો હોય, એવો કોણ પુરુષ બીજા રસમાં રાગ રહેવા તેણે નગરથી બહાર નિકળી રાક્ષસને પાદ ક્યો, ત્યારે તે તરત આવી નમસ્કાર કરી ઉભે. રહ ત્યારે વિદ્યુષકે કહ્યું કે, 'સિદ્ધસેત્ર ઉદ્યાયળમાં ભદ્રા વિલાધરી મેળવવા સારુ મારે જતું' મારે હે મિત્ર! મને ત્યાં તું લઈ જા' ત્યારે રાક્ષસ તેમ કરવા કબૂલ થયો. પછી તે રાક્ષસ ખલા ઉપર બેસી તે જ રાત્રિમાં વિદ્યુષક સાડ યોજન ચાલ્યો; અને સવારમાં મનુષ્યો જોતું ઉદયન નથી કરી શકતા એવી રીતોદા નદી તરી જઈ સહેલથી ઉદ્યાયળની નજદીક જઈ પહોંચ્યે ત્યાં રાક્ષસે કહ્યું કે, 'આ તારી સામે ઉદય નામનો પર્વત છે. આની ઉપર સિદ્ધોના ધામ જવાની મારી ગતિ નથી.' પછી તે રાક્ષસ તેની આગા લઈ ત્યાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયો અને તે એક રમણીય વાવ વિદ્યુષકે દીડી. જમરોના શબ્દોથી આવકાર દેતી હોય એવી તે વાવડીને કાં બેઠો હતો, ત્યારે આ તારી પ્રિયાના આગમનનો માર્ગ છે એમ કહેતી હોય એવી સ્ત્રીઓના પગન વિસ્તારવાળી પંક્તિ જોઈ. આ પર્વત ઉપર કોઈ મનુષ્ય જઈ શકતું નથી મારે અહીંજ ઉભે રહું અને જોડું કે આ ક્રોના પગનો કેટલો છે' એવો વિદ્યુષક વિચાર કરે છે તેટલામાં ત્યાં સોનાન ધણ લઈ ઘણી મુંઝ સ્ત્રીઓ પાણી ભરવા આવી. ધણોમાં પાણી ભરી લીધું ત્યારે તે સ્ત્રીઓને વિદ્યુષકે પૂછ્યું કે, 'આ કોનું પાણી ભરી જાઓ છો?' એવી રીતે સેહથી કામગીર શબ્દોથી પૂછ્યું ત્યારે તે રમણીઓએ જવાબ વાળ્યો કે, 'હે ભણ! આ પર્વતમાં ભદ્રા નામની વિલાધરી છે, તેને નહાવા સારુ આ પાણી ભરી લઈ જાઓ છો.'

આશ્ચર્ય છે કે સાહુકર્મનો આરંભ કરનારા ધીર પુરુષો ઉપર પ્રસન્ન થયો હોય તેમ દેવ જ ઉપયોગી સામગ્રી મેળવી આપે છે. કેમકે તુરત જ તે સ્ત્રીઓમાંની એક સ્ત્રી કહ્યું કે, 'હે મહા-ભાગ! મારા ખલા ઉપર ઘણે ઉચો ચઢાવો તો, સારું તેનું એ કહેવું માન્ય રાખી ઉભો થઈ ઘણે ઉચે ચઢાવતી વખતે શુદ્ધિમાન વિદ્યુષકે, ભદ્રાએ પ્રથમ આપેલી રૂબની વીંટી જે પોતાની પામે સાચવી ગમી હતી તે, તે ધણમાં મૂકી દીધી. અને પછી તે વિદ્યુષક વાવડીને કિનારે બેઠો તે સ્ત્રીઓ વાવડીનું પાણી ભરી ભદ્રાને ઘેર આવી. ત્યાં ભદ્રાને નહાવા સારુ પાણી આપ્યું, તેટલામાં એ ધણમાંથી રૂબની વીંટી ભદ્રાના ઝોળામાં પડી. ભદ્રાએ તરત તે વીંટી ઝોળામાં અને તે સખાઓને પૂછ્યું કે, 'તમેએ આજ કોઈ અપૂર્વ પુરુષ દીડો કે કેમ?' ત્યારે તેઓ જોયી કે, 'આજ અમે વાવડીને કિનારે એક યુવાન પુરુષ જોયો છે અને આ ધણ અમને તેણે જ ઉચ્ચત્વા છે.' આ સાંભળી ભદ્રા જોયી કે, 'એ પુરુષને નવરાત્રી ધાવરાત્રી આજુપણ પહેરાવી અડી લાવો. તે મારો પ્રીતમ અહીં આવેલો છે.' ભદ્રાના આ કહેવાથી તે સ્ત્રીઓ વાવડીને કિનારે પુનઃ ગઈ, અને ભદ્રાના કહેવાં વચન કહી સ્નાનાત્મિક મંત્રણ કરી કરાવીને ભદ્રા પામે તેને લાવી. ભદ્રા તો રમ્યા સાચું જોઈ રહી હતી. વિદ્યુષકે પોતાના ધર્મરૂપ વક્ષાપર પાકેલા રૂબની નોજા હોય એવી ભદ્રાને જોઈ, તે ભદ્રાએ યજ્ઞ વિદ્યુષકને જોઈ હાલું મુક્ત સમુદ્રથી અર્ચ દેતી હોય તેમ તેના ગળામાં હસ્તક્રિયાની માગ્ય પહેરાત્રી પરસ્પર આર્ચન, રમન તથા સુંવન ચરણી પગીનાના મિત્રથી અતિ દયાવાથી કલ્યા કાળને ભરેલો જાણે સ્નેહ નિકળે હોય તેમ જણાયું.

મક ખીજના જોવામાં અત્યંત એવાં એક સો ગણી ઉઠકાને ધારણ કરવા લાગ્યાં. 'હે નાથ, મહીં સૂધી તમે કેવી રીતે આવ્યા ?' એવું ભદ્રાના પૂછવા ઉપરથી વિદુષક બોલ્યો કે, 'તમારા નેહનું આલંબન કરી, ધણા પ્રાણસંશય ઉપર એસી અહીં આવેલો છું. હે સુદરિ ! ખીલું શું કહું ?' મેં સાંભળી વિદુષકની હાંડગીની ખેતમા જોઈ, ભદ્રાએ તેને કહ્યું. 'હે આર્યપુત્ર ! મને સમીચોનું કે સિદ્ધિઓનું પણ કામ નથી. ગુણથી ખરીદેલા તમે જ મારા પ્રાણપ્રિય છો. હે પ્રભુ ! તમારી દાસી છું.' ત્યારે વિદુષકે કહ્યું; 'હે પ્રિયે ! જો એમ હોય તો આ દિવ્ય ભોજ છોડી દઈ મારી સાથે ઉગ્ગજિનીમાં રહેવા ચાલો.' આ કહેવું સાંભળતાં જ ભદ્રાએ તરત તેનાં વચનને ઉપા-
 ની લીધું. 'કેવળ આટલા સંકલ્પ ઉપરથી જ માયિક વિદ્યાઓ તણખલાની પેઠે તેણે તણ દીધી. તે પછી તે પ્રિય તો તેની સાથે વિદુષક ત્યાંજ થાકે ઉતારવા રહ્યો. એ સમે તેની સખી યોગેશ્વરીએ ધણી પ્રભરા કરી. જીજ્ઞે દિવસે સવારે ભદ્રાને સાથે લઈ, તે ઉદ્યાનથી ઉતરી ચમદંડૂ રાક્ષસને યાદ થયો. સ્મરણ માત્રમાં તે આવ્યો. તેને પોતાને જવાનો રસ્તો જણાવી ભદ્રાને પાસે એસાડી તેની ગંધ ઉપર ચડ્યો. અને ભદ્રાએ પણ અતિ ઉચ્ચ રાક્ષસના ખભા ઉપર એસવાનું સહન કર્યું. કેમકે નેહથી પરવશ થયેલી સ્ત્રીઓ શું નથી કરતી ? તે પછી રાક્ષસ ઉપર પ્રિયા સહિત એસી વિદુષકે પાસવા માંડયું. ચાલતાં ચાલતાં તે શ્રીથી કાઠોટક શહેરમાં આવ્યો. રાક્ષસનાં દર્શનથી બધાં મનુષ્યો ત્રાસથી થરથરી ગયાં. પછી આર્યવર્મા રાજને ત્યાં જઈ વિદુષકે પોતાની પ્રિયા માગી. પોતાના પરાક્રમથી મેળવેલી તે રાજપુત્રી આર્યવર્મા રાજ્યે સ્વાધીન કરી. તેને લઈ, પૂર્વવત રાક્ષસ ઉપર ચડી તે શહેરથી વિદુષક આવ્યો. તે સમુદ્ર કિનારે આવ્યો, તો ત્યાં પેલા કૃતઘી વાણીઆને જોયો—જેણે પ્રથમ સમુદ્રમાં ઉતરેલા વિદુષકનાં હોરકાં કાપી નાંખ્યાં હતાં. તે મહંદાસ વાણીઆની સંધળી દોહત અને પ્રથમ સમુદ્રમાં અટકેલા વહાણ છોડાવવાના પશુથી મેળવેલી પુત્રીનું હરણ કરી, વિદુષક ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. તે પાપીનું ધન લુટી લેવું, એ જ એનો વધ છે, એમ વિદુષકે માન્યું; કારણ કે, ધણું કરી ધનનો સચ્ચ એ કદર્પના બીજ પ્રાણ છે. તે પછી વાણીઆની પુત્રી લઈ, ભદ્રા અને રાજપુત્રીની સાથે રાક્ષસરૂપ રથ ઉપર એસી, પોતાની સ્ત્રીઓને પોતાના પુરુષાર્થ સરખો જોમાં સતવાનો દોહ શોભી રહેલો છે, એવા સમુદ્રને દેખાડતો વિદુષક આકાશમાર્ગે સમુદ્રને તરી ગયો. તે પાછો પૌંડ્રવર્ધન નગરમાં આવ્યો. ત્યાં રાક્ષસનો પરાજય કરી મેળવેલી, ધણા દિવસોથી હાંદકિત થયેલી દેવસેનની પુત્રીની સભાવના કરી. તેના પિતા દેવસેને ત્યાં રહેવા ધણું કહ્યું, પણ પોતાના દેશમાં રહેવા ઉત્સુક હોવાથી વિદુષક તે સ્ત્રીને પણ લઈ ત્યાંથી ઉગ્ગજિની ભણી ચાલ્યો. તે રાક્ષસના યોગથી શ્રીથી પોતાનો દેશ જોવાનું સુખ તેને પ્રાપ્ત થયું. આ રીતે આનંદમાં તે ઉગ્ગજિનીમાં આવી પહોંચ્યો. ખભા ઉપર બેઠેલી સ્ત્રીઓના મંડળની કાંતિથી જોના દેહ પ્રકાશિત થયો છે, એવા મોટા સરીરવાળા રાક્ષસની ઉપર બેઠેલ વિદુષકને, પ્રકાશમાન ઔપધિવાળા ઉદ્યાનનાં સિખર ઉપર ઉઘ્ય થયેલા ચંદ્રની પેઠે મંતુબ્યોઆ જોયો, ત્યારે મનુષ્યો વિરમય અને ત્રાસ પામી ગયાં. વિદુષકના આવવા વિષેની ખબર તેના સસરા આદિત્યસેનને થતાં તે પણ મહેલમાંથી બાહર નિકળી સામો આવ્યો. સસરાને આવેલો જોઈ

વિદ્વપક રાક્ષસ ઉપરથી નીચે ઉતર્યો, અને પ્રણામ કરી પામે ગયો. ત્યારે રાજાએ અભિનંદન આપ્યું. તે રાક્ષસના ખજા ઉપરથી પોતાની સઘળી સ્ત્રીઓને ઉતારી અને પછી રાક્ષસને ઘડે દરવાની વિદ્વપકે રાજા આપી. રાક્ષસના ગયા પછી સ્ત્રીઓ સહિત તે રાજા સાથે રાજમહેલ વિદ્વપક આવ્યો ત્યાં તે મગ્ગની પુત્રીને, — પોતાની પ્રથમની ધણી કાળની ઉત્કંઠાથી પરવશપણું પામેલી પ્રિયાને આવી આલિંગન કર્યું. પછી રાજાએ પૂછ્યું કે, ‘આ સ્ત્રીઓ તમને કેમ મળી અને એ રાક્ષસ કોણ હતો?’ ત્યારે તેના પૂછના ઉપરથી તેણે સર્વ વૃત્તાંત ધ્રંચંબુત કહી સહ જાણ્યો. તે પછી તેના પ્રભાવ જોઈ રાજા પ્રસન્ન થયો અને જમાઈરાજને રાજાએ પોતા અર્ધ રાજ્ય આપ્યું. તે ક્ષણે હૈંયુ ધોણુ છત્ર ધારણ કરનાર અને જેને જે આમર ઢળે છે, એવું બ્રાહ્મણુ વિદ્વપક, ત્યારે રાજા થયો, ત્યારે મગ્ગના આતોષ* વાગ્મના શબ્દોથી ભરપૂર થયેલ ઉજ્જયિની પુરી હર્ષથી નાદ કરતી હોય તેવી જણાઈ. એવી રીતે રાજ્ય મળવાથી ક્રમે કરી તેવું આખી પૃથ્વી જિતી સર્વ રાજાઓ જેનાં ચરણ પૂજે છે એવા વિદ્વપકે, મત્સર ન હોવાથી મુખમ શુદ્ધિ કરનારી પ્રિયાઓની સાથે ધણો કાળ રમણુ કર્યું. દૈવ અનુકૂળ હોય ત્યારે ધીર પુરુષોને પોતાનાં ધર્મ જ લક્ષ્મીને બળાદારથી ખેંચવામાં સિદ્ધિ પામેવા મહામોહના મંત્ર સરખા થાય છે.

એ પ્રમાણે વત્સરાજના મુખથી વિચિત્ર અને અદ્ભુત કથા સાંભળી, પાસે બેઠેલા પોતાના સર્વે કારભારીઓ અને બન્ને રાણીઓ પણ અતિશય ખુશી થયાં.

ઈતિશ્રી મહાકવિ શ્રીસોમદેવ ભટ્ટ વિરચિત કથાસરિત્સાગરમાં
ભાવાણક લખકને વિષે ચોથો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ૫ મો.

વત્સરાજે કરેલું શિવનું આરાધન.

ત્યારબાદ ત્યાં ધૈર્યધરાયણે વત્સરાજને કહ્યું, ‘હે રાજા! આપને દૈવ અનુકૂળ છે, તેમ જ આપમાં પુરુષાર્થ પણ છે અને અમારો પણ નીતિમાર્ગમાં કાંઈક અમ છે. તો હવે આપણા વિચાર પ્રમાણે તરત દિશાઓના જ્ય મેળવવા તૈયારી કરો. આજું કાર્યભારીનું વચન સાંભળી વત્સરાજ બોલ્યો; “એ ખરું છે, પણ —

કન્યાણુ કાર્યમાં વિવિધ ધણા આવી સદા નડે,

તે દૂર કરવા મેંતું રાજાને તપસા વડે;

કહો ક્યાંથી મળે સિદ્ધિ મળુની દરજ્યા વિના,

તે સાંભળી તપસ્યામાં ગયા યનો મુમત્તિના.”

* ત્યાર પ્રસન્નતા વાળા બેલા કરવાથી જે નાજીવનો થાય થાય છે તેને આનોધ કહે છે.

એ પ્રમાણે તપ કરી શિવજીને પ્રસન્ન કરવાનો રાગનો વિચાર સાંભળી સેતુ બાંધવામાં તૈયાર થયા રામચન્દ્રને જેમ વાનરાઓએ અતુરમતિ આપી હતી, તેમ તે કાર્યમાં સંમતિ આપી. તે પછી ર્વભારીઓ અને બે રાણીની સાથે તપ કરતાં રાગને ત્રણ ઉપવાસ થયા; ત્યારે શિવજી સ્વપ્નમાં આવ્યા અને કહ્યું કે, ‘હું તારાપર પ્રસન્ન થયો છું. ઉઠ, તું નિર્વિધ્નેજ્ય પામીશ અને સર્વ વિલાધેરાનું અધિપતિપણું ભોગવનારો તને પુત્ર પ્રાપ્ત થશે. તે પછી સૂર્યનાં કિરણોથી પુષ્ટ થયેલા બીજના બેંદની પેઠે શિવની કૃપાથી તપસ્યાનો ખેદ જોના મટી ગયો છે, એવો રાગ બગી ઉઠ્યો. સવામાં તે સ્વપ્નની વાત કહી કાર્યભારીઓને અને પુણ્ય સરખી કામલાંગી અને મત ઉપવાસ ત્યાથી દુબળી પડેલી બે રાણીઓને આનેદ પમાડી. કાનથી પીવાય એવું તે સ્વપ્નનું વર્ણન લાવી તે બે રાણીઓને મીઠા ઔષધનો ક્રમ વૈભવને માટે જ થયો. તપ કરવાથી રાગનો પ્રતાપ ધ્રુવજ્ઞેના જેવો ઝળક્યો, અને તેની રાણીઓને પતિવ્રતાની કીર્તિ મળી. પછી મતનું પારણું થયું, અને સમગ્ર પ્રજા ઉત્સવ કરવા લાગી. બીજ દિવસે યૌવંધરાયણે રાગને કહ્યું; ‘મહારાજ ! મને ધન્ય છે, કે જે તમને આવી રીતે શંકર ભજવાનું પ્રસન્ન થયા. હવે શત્રુઓને જિતી હાથના સાક્રમથી મેળવેલી લક્ષ્મીને ભોજવો. તે સ્વધર્મથી મેળવેલી લક્ષ્મી રાગજ્ઞેના વરામાં સ્થિર રહે છે. પોતાના ધર્મથી મેળવેલી સંપત્તિઓનો વિનાશ નથી. અને આ જ કારણથી ધણા કાળથી જમીનમાં રહેલો અને હાથથી ગયેલો પૂર્વજ્ઞેનો બાંડાર આપને મળ્યો છે. આ પ્રસંગ માટે એક યજ્ઞ કહ્યું છું તે સાંભળો—

દેવદાસ વાણીઆની કથા.

ખાટણિપુત્ર શહેરમાં પૂર્વે એક મહા ધનિકના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો દેવદાસ નામને રાણીઆનો છોકરો હતો. તે પૌંડ્રવર્ધન શહેરમાંના એક શેઠીઆની કન્યાને પરણ્યો હતો. તેનો થાપ મરી ગયા પછી તે છોકરાને જુગારનું વ્યસન વળગ્યું, તેમાં તેનો બધો પૈસો જતો રહ્યો. ત્યારે તેની સ્ત્રી દુઃખ અને દરિદ્રીપણથી હેરાન થઈ ગઈ. તે જાઈ તેના બાપ તેને પોતાના શહેર પૌંડ્રવર્ધનમાં તેડી ગયો. ધીમે ધીમે તે વાણીઆનો છોકરો વિષત્તિથી ખેદ પામ્યો અને ક્રોધ થયો. રાજગાર કરવાંતી ઇચ્છા કરી. ત્યારે ગાંઠમાં સુડી નહોતી, તેથી સસરા પાસેથી થોડાક પૈસા ઉધાર લેવાને ગયો. સાંજ વખતે તે પૌંડ્રવર્ધન શહેરમાં આવ્યો. એ વખતે ઘૂળથી ભરાયેલું અને સ્ત્રી વગરનું પોતાનું શરીર જાઈ, તે વિચારવા લાગ્યો કે, ‘આવે વેરો હું સસરાને ઘેર કેમ જાઉં? માની પુરુષનું માત થાય તે સાર, પણ સખધીઓ પાસે દીનતા કરવી એ સારી નહીં,’ એવું સારી બળરત્ની બહાર કોઈ હાટમાં જઈ જેમ કમળ રાત્રિના સકાચાઈ રહે છે, તેમ હુંટિયું વાળી પડી રહ્યો. કાણુ માત્રમાં તે દુકાનનાં કમાડ ઉઘડ્યાં ને ત્યાંથી કોઈ યુવાન પુરુષ બહાર આવ્યો. તેને દેવદાસે જોયો. થોડી વારમાં પગને અવાજ ન થાય તેવી રીતે ત્યાં એક સ્ત્રી આવી અને ગત અંદર પેડી; તે દુકાનમાં દીવો બળતો હતો, તેથી તેની હાટમાં દેવદાસે નજર કરી, તો તે

પોતાની જ સ્ત્રી છે, એમ તેને ઝોળખી કાઢી. પછી કમાડ બંધ કરી પરપુરુષ પાસે જનારી સ્વપ-
ત્નીને જોઈ, દુઃખ રૂપ વળગી હણાયતો દેવદાસ વિચારવા લાગ્યો કે, ધન વગરનો માણસ દેહ
પણ ગુમાવે છે; ત્યારે સ્ત્રીએને ગુમાવે તેમાં શું વધારે છે? સ્ત્રીનું ચપગપણું વિજળીની પેઠે સ્વાભા-
વિક હોય છે. દુઃખદરિયામાં પડેલાએને અનેક વિપત્તિ ભોગવવી પડે છે અને સ્વતંત્ર પિતાને ઘેર
રહેનારી સ્ત્રીની આ ગતિ હોય છે. એવું વિચારતો તે બાહર ઉભો ઉભો વિદાર ધર્ષ રહ્યા પછી
વિશ્રામ લેનારી સ્ત્રીની વિવાસની વાતો સાંભળવા લાગ્યો. તેણે બારણું નજીક આવી કાન માંડ્યા
ત્યારે તે પાપિણી સ્ત્રીએ એકાંતમાં તે ઉપપત્તિને કહ્યું કે, 'નેત્રાન્દ, સાંભળો. હું તમારા પર એટલી
બધી તો શીઘરીદા છું કે, મારી એક ખાનગી વાત તમને કહું છું. મારા પતિનો વીરવર્મા નામે પરદાદો
હતો. તેણે પોતાના ઘરના આંગણમાં ચાર ખૂણામાં ચાર સોનામોઢોરથી બરેલા કળસ છાતી
રીતે દાટ્યા છે. તે વાત શ્રુત પોતાની સ્ત્રી પાસે તેણે કહી હતી. તે સ્ત્રીને અંતકાળનો સમય નજીક
આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાના દીકરાની વડુને કહી. તેણે વળી મારી સાસુને કહેલું હતું; અને મારી
સાસુએ તે વાત મને કહી છે. આવી રીતે મારા સાસરીઆમાં સાસુના ક્રમથી આ વાત ચાલી
આવે છે. મારા પતિ દરિદ્ર ધર્ષ ગયો છે, છતાં મેં આ વાત તેને કહી નથી. તે તો જુગારી છે,
તેથી હું તેને ચલાતી નથી, અને તમે તો મને પરમ પ્રિય છો. મારે ત્યાં જઈ મારા પતિ પાસેથી
તે ધર લેવાતું હોય. અને પછી તે ખજાનો જમીનની અંદરથી કઢાડી અહીં આવી મારી સાથે
રંગવિલાસ ભોગવે.' એવી રીતે પોતાની કુટિલ સ્ત્રીનાં વચન સાંભળી તેને ઉપપત્તિ દુરખાગ્યો.
અને નવશું કે વગર અમે ધન મળી ગયું. દેવદાસ જો કે પોતાની દુષ્ટ સ્ત્રીની વાણીથી પથ્થર
જેવો સજ્જડ થયો હતો, તો પણ ધન મળવાની આશાથી મનમાં ચૈતન્ય આણી, ધનની આશા
રાખી સાંથી તરત પાટણપુત્રમાં આવ્યો અને પોતાને ઘેર આવી ચાર ખૂણાઓમાંથી ચાર
ધનના કળસ કઢાડી લીધા. હવે બીજી બાજુએ તેની સ્ત્રીના છાતો માર બંડારના
સોબથી તે જ દેશમાં આવ્યો, અને દેવદાસ પાસેથી તેનું ધર ખરીદી લીધું. દેવદાસે પણ તેની
પાસેથી મોટી કીમત લીધી. તે પછી દેવદાસે પોતાની મિલકતમાંથી બીજું ધર બંધાવી પોતાને
સાસરેથી પોતાની સ્ત્રીને તરત બોલાવી મગાવી. ધર ખરીદ્યા પછી પેલો વાણીએ ખૂણામાં બોલી
જીવે છે તો સાંથી ધૂળ નિકળી, પણ ખજાનો તો કાંઈ મળ્યો નહોતો. તેથી દેવદાસ પાસે આવી
બોલ્યો કે, 'મારા રૂપીઆ પાછા આપ અને તારું ધર લે, મારે નથી જોઈતું.' ત્યારે દેવદાસે તેમ
કરવાની ના કહી, તેથી તકરાર વધી અને એ બેઉ રાજ પાસે ગયા. ત્યાં જાતીમાં રહેલા ઝેરની
પેઠે સહન ન થઈ શકે એવું પોતાની સ્ત્રીનું સવળું વર્તણૂક રાજ પાસે તેણે કહી સંભળાવ્યું. પછી
તેની સ્ત્રીને બોલાવી ખરી વાતની તપાસ કરી તે વાણીઆ મારુ બહું ધન રાજ્યે લુટાવી લીધું.
દેવદાસે પણ તે દુષ્ટ સ્ત્રીનું નાક કાપી નાંખ્યું અને બીજી નગર ધન મળવાથી મર્ષ
વેભવ ભોગવવા લાગ્યો.

વત્સરાજના દિગ્વિજયનો કથા.

આ પ્રમાણે ધર્મથી મેળવેલી લક્ષ્મી વંશપરંપરા જતી નથી. પણ અન્યાયથી મેળવેલી લક્ષ્મી ત્યાં પડવાથી દ્વિત્વનાં કલ્પ જેમ નાશ પામે તેમ નાશ પામે છે. માટે ધર્મપૂર્વક ધન મેળવવા યત્ન કરવો. તેમાં વળી રાજ્યએ તો ઘણું યત્ન કરવો જોઈએ. કારણકે રાજ્યરૂપ ઝાડનું મૂળ ધન છે. સેદ્ધિને માટે મંત્રીઓનાં મંડળની સંસાધના કરી, હે રાજ્યના દિગ્વિજય કરે અને ધર્મપૂર્વક લક્ષ્મી મેળવે. આપના બન્ને સત્સરાના સંબંધીઓ ધણા છે અને પાછા તેના સંબંધીઓ, એ પણ એને મળતા જ રહે છે. માટે તેમાંના કોઈ રાજ્ય આપની સામે ચરો જ નહીં. તેમ જ ધણાખરા રાજ્યો તો આપને મળતા જ છે. માત્ર ધ્રુવદત્ત જે વારાણસીનો રાજા છે, તે તમારો નિહનો વૈરી છે, માટે તેને પ્રથમથી જિતો. તે જિતાયા પછી પૂર્વ દિશાના ક્રમથી સર્વ દિશાઓ જિતો. એવી રીતે દિગ્વિજય કરી પાંડુરાજની કીર્તિ કુચુદની પેઠે ઉજાવવળ કરો.

મુખ્ય મંત્રી યૌગંધરાયણનાં આજ્ઞાં વચનો સાંભળી તે વાત ખ્યાનમાં લઈ વિજય કરવા તૈયાર થયેલા વત્સરાજ રાજ્યએ, કાર્યભારી મંડળને પ્રયાણની તૈયારી કરાવવાનો હુકમ કર્યો, અને પૌતાનો સાથો ઝોપાલક, જે અનુસરી રહેતો હતો તેને વૈદેહ દેશનું રાજ્ય આપ્યું, અને પદ્માવતીના ભાઈ સિંહવર્મા, જે સૈન્ય સહિત હાજર થયો હતો તેનો સત્કાર કરવા સારુ તેને ચૈદી દેશ આપ્યો. વરસાદે કરી વર્ષાઋતુ જેમ ઘેરાયેલી દીસે છે તેમ સંન્યથી દિશાઓને પૂરનાર પુલિંદક નામનો શિશ્વરાજ જે રાજ્યનો મિત્ર છે તેને તે વખતે રાજ્યએ યોગ્યાવ્યે. તે રાજ્યના રાજ્યમાં આ સમયે યાત્રાનો ખજાળાટ ધર્મ રહ્યો હતો અને શત્રુઓના હલકા આકુળપણુ વ્યાપી રહ્યું. ધ્રુવદત્ત રાજ્યની યોદ્ધા જાણવા સારુ યૌગંધરાયણે આગળથી પ્રણિધિઓ કાશીમાં મોકલ્યા. તે પછી શુભ દિવસે જય સૂચવનારાં શકુન જોઈ, પૂર્વદિશામાં વત્સરાજે ધ્રુવદત્ત ઉપર ચડાઈ કરી જેની ઉપર ઝાડ પીસેલું હોય એવા પર્વત ઉપર દુર્ભેદ સિંહ જેમ ચડે છે, તેમ ઉંચા જવ સહિત ઉંચા જવકુંજર* ઉપર રાજા ચડ્યો. યોદ્ધા પાણીવાળી નદીઓવાળો અતિ શુભ માર્ગ દેખાડતી હોય એવી સિદ્ધિની દત્તી સરખી પ્રાપ્ત થયેલી શરદા ઋતુએ આનંદ પામેલા રાજા, ઘણો ક્રોધાહલ કરતી સેનાથી પૃથ્વી તળને પૂરવાથી વખત વિનાનાં વર્ષાઋતુનાં સમયનો સગ્રમ ઉપજાવતો હતો. તે વખતે સૈન્યના શખ્દના પડવાથી આકુળ થયેલી દિશાઓ પરસ્પર તેના આવવાનો લાપ સૂચવતી હોય એવી જાણાઈ. સોનાના સાજાંથી રાણુગરેલા સૂર્યની કાંતિ સરખા તેજસ્વી ઘોડા, આર્તિકથી પ્રસન્ન થયેલા અગ્નિને અનુસરેલા હોય તેવા જાણતા હતા. વળી જેના કાન ઉપર ઘોળાં ચામર ધારણ કરેલાં છે અને રસ્તામાં જેના મદથી ઝરતા ગરજળ ઉપર લગાવેલા સિંહરથી મદમળ જેવું રાતુ ધર્મગણેલું છે એવા

* જવકુંજર-જવનો હાથી. પ્રાચીન કાળમાં જવને સૂચવનાર હાથીઓ રાણુગારી લસરમાં રાખવામાં આવતા હતા. વળી ન્યેતિ-શાસ્ત્રનો પાત્ર આ નિયમ છે કે, પૂર્વ દિશા પર ચડાઈ કરવી હોય તો હાથીએ જેસી પ્રચાન કર્યું વગેરે.

† ન્યેતિ-શાસ્ત્ર અને નીતિશાસ્ત્ર જન્મેનો એ જ સિદ્ધાંત છે, કે વિજય યાત્રામાં શરદઋતુ પ્રધાન છે.

હાથીઆ, * શરદાસુથી સરદે વાણાના ચિહ્નવાળા, રાગની યાત્રાની પાછળ ડરીને પર્વતોએ પેતાના પુત્રોને મોકલ્યા હોય તેવા જોવામાં આવતા હતા. આ રાગ, ખીમનું ફેલાયતું તેજ સહન નથી કરી શકતો, એવા હેતુથી તેની સેનાએ હિડાવેલી મૂળથી સૂર્યનું તેજ દંકાર્ધ ગયું હોય એવું જણાવે રાગના નીતિગુણથી ખેંચાવલી કીર્તિ અને જયશ્રી સરખીએ સખીઓ માર્ગમાં તેની પાછળ ચાલી પવનથી નમી પાછા ઉંચાં ઉડતાં ધનનાં વસ્ત્રો, શત્રુઓને નમો કે નાસી જાયો, એમ કહેત હોય તેવાં જોવામાં આવતાં હતાં. એવી રીતે પૃથ્વીનું મર્દન થવાના ભયથી ભડકી ગયેલા શેપનાર્થ ફેણો ઉંચી કરેલી હોય તેવાં ખીલેલાં ધાળાં કમળવાળા દિશાના લાગે જોતો જોતો રાગ આગળ આવ્યો.

એટલામાં પેલા પ્રણિધિ, જેમને પ્રથમ યોગધરાયણે વારાણસીમાં મોકલ્યા હતા, તેણે કાપાકિકેનો વેપ ધારણ કર્યો. તેમાંના એક કુહક નામના પ્રણિધિએ જ્ઞાનીપણાના ડાળ દેખાડ્યો અને શુભ થયો. બાકીના તેના ચેલા થયા. બિદ્યા માત્રી તેને લાવી આપે છે અને આ અમારા આચાર્ય છે, એવી રીતે તેના શિષ્યોએ ગામમાં ગુરુનો મદિમા વધારી મૂક્યો. જે કાર્ધ માણસ આવીને પૂછે કે, 'ભવિષ્ય શું છે,' તો તે કહે કે 'અમુક દહાડે આગ લાગશે' તો તે પ્રમાણે જ ગુપ્ત રીતે તેના શિષ્યો આગ લગાડે, તેથી લોકોને તેના ઉપર પૂરતો બેરાસો ભેસતો ગયો. ત્યાં છુદ્ધ સિદ્ધિથી સજ્જ થનારા કાર્ધ રાજપુત્ર જે બ્રહ્મદત્તને માનીતો હતો તે તેને સેવક થયો. જ્યારે વન્સેશ્વર ચડીને આવ્યો ત્યારે બ્રહ્મદત્તને કાર્ધ પૂછતું હોય તો તે માનીતા મારફત પૂછાવતો હતો, તેથી તેની તમામ ખાનગી બાબતો યોગધરાયણને ખબર પડી. બ્રહ્મદત્તને કાર્યભારી યોગકરડક એવે નામે હતો. તેણે રસ્તામાં આવતાં વન્સરાજને માટે મોટી મોટી ધાતો રચાવી મૂકી. દેવે રસે ઝાડ, ફૂલના વેલા, પાણી તથા આરો વિપથી દ્રવિત કરી મૂકાવ્યો; અને તેના સૈન્ય સારુ વેસ્થાનું કામ કરનારી વિષકન્યા તૈયાર કરાવી; અને રાત્રિમાં જ્યો કરી મારનારા પુરુષો મોકલ્યા. આ બધી વાત જાણી પેલ જ્ઞાની પ્રણિધિએ પોતાના ખાનગી માણસો મારફત યોગધરાયણને જાણ કરાવી. તે જાણી આ આ માર્ગમાં જરૂરના યોગથી દ્રવિત પાણી ચારા વગેરેને તેનાં પ્રતિયોગથી યોગધરાયણે શુદ્ધ કરાવ્યા; અને કાર્ધ નવી સ્ત્રીને આપણી મેજમાં આવવા જ દેવી નહીં, એવો સખત દ્રુકમ કર્યો.

* આ હાથેલા અવકાર છે. હાથી ઉપર પર્વતના પુત્રની સખાવના કરવામાં આવે છે.

† રાક્ષમાં વિષકન્યા જે પ્રકારની છે એક તો જેની હોય છે કે ખસામ પેલ, નડાન ને લખમાં જન્મે તે, કે જેની સાથે લગ્ન થતાં જ તુરત મરણ પામે બીજી વિષકન્યા વેદક ગીતે થાય છે. જાગ પાણીમાં અથવા ગર્ભમાંથી કન્યાને દૂધમાં વિષ આપવામાં આવે છે. આ કારણથી વિષકન્યા સાથે સંયોગ કરતાં જ તુરત અંગરૂઝ કરવા મરણ પામે છે. વિષકન્યા અત્યંત કાંઠિવાન હોય છે. મુદ્રાસાધકમાં મંદ્રાજનો પાત કરવા માટે આવી વિષકન્યા મોકલવામાં આવી હતી. મેલા સિકંદરનો નાશ કરવા માટે પંજાબની એક રાણીએ પાનુ આવી વિષકન્યા મેળવી હતી; જેનું કાવ્યુ મેરીસ્ટોસ્ટે પુત્રુ* કાપુ* દર્શ.

‡ કાપાયથી જે જલ વગેરે દ્રવિત દ્રવ તેને બીજા વગેરેથી સારું કર્યું.

અને રુમજવાનની સાથે જે દ્યો કરવા આવ્યો હતો, તેને શોધી યૌગંધરાયણે મરાવી નાંખ્યો. એવી રીતે પોતાનાં સધળાં કાવતરાં નિષ્ફળ થયેલાં જાણી બ્રહ્મદત્તે વિચાર્યું કે, આ રાજા આપ-ણથી નહીં જિતાય.

આવું ધારી બ્રહ્મદત્ત કાર્યભારીઓ સાથે મલાહ કરી નજદીક આવેલા વત્સરાજ પાસે હાથ બેટી શરણે ગયો; અને નજરાણે રાજા પાસે મૂક્યો. ત્યારે વત્સરાજે તેનું સ્વી રીતે સન્માન કર્યું, કારણ કે શસ્ત્રીર માણસોને પ્રણામ વહાલો હોય છે. એવી રીતે વાયુ જેમ બાડને નમાવે છે તેમ તે બ્રહ્મદત્ત જિતાયા પછી પૂર્વ દિશામાં રાત્રીઓને રામાવતો તથા ક્રામળને નમાવતો મળવાનું રાજા, આશ્વતા તરંગોથી ચચળ અને વંગદેશના પરાજયનો ત્રાસ હોવાથી કંપતો હોય એવા પૂર્વ સમુદ્ર તરફ ચાલ્યો. ત્યાં તેણે સમુદ્રને કિનારે પાતાળના અભયની માગણી કરવા આવેલા શેપ નામ સરખો જયસ્તભ* સ્થાપ્યો. આગળ ચાલનારા કુર્સિંગોએ નમીને ખંડણી આપી. તેથી તે યશસ્વી રાજાનો યશ મહોદ્ધ પર્વત ઉપર ફેલાઈ ગયો. મહોદ્ધ પર્વતનો પરાભવ થવાથી ડરીને આવેલાં વિધ્ય પર્વતનાં શિખરાં હોય તે સરખા હાથીઓથી રાજાનું જંગલ જિતી, તે વત્સરાજ દક્ષિણ દિશામાં આવ્યો. શરતકાળ જેમ મેઘની સ્થિતિ કરે છે તે પ્રમાણે વત્સરાજે પર્વતનો આશ્રય કરી રહેલા રાત્રીઓને નિ સાર, શીકા અને ગર્જના વિનાના કરી મૂક્યા. લશ્કરના ઉતરવાથી કાવેરી અને તેની સાથે ચોળાં રાજાની કાર્તિ પશુ મહિન થઈ ગઈ. જેમ પ્રમદાના સ્તનોની ઉન્નતિને કામી સહન ન કરતાં કરના સપાટાથી નરમ કરે છે, તેમ મુરલનાઈ મસ્તકની ઉન્નતિ તે વત્સરાજે સહન ન કરતાં કરના સપાટાથી ફટકારી નાંખી. વળી વત્સરાજના હાથીઓએ સાત પ્રકારથી વહેતું જોડાવરીનું પાણી પીધુ તેથી ગડચક્ર, મુડ વગેરે જૂદા જૂદા સાત સ્થાનમાં મદના મિયથી જળ મૂકતા હોય તેવા તેઓ જણાવા લાગ્યા.

હવે વત્સરાજ નર્મદા ઉતરી ઉગ્ગળિની નરક ચાલ્યો. ત્યાં ચડમહાસેન રાજા તેની સામે આવ્યો અને ઉગ્ગળિનીમાં તેડી ગયો. અત્રે વત્સરાજને કેશમાં યુધેલાં પુષ્પોથી બમણી શોભાવાળા માસવ દેશની સ્ત્રીનાં કટાક્ષોનું દર્શન થયું. ત્યાં સસરાના સ્વકારથી તે એવો

* જયસ્તભ સ્થાપવાનો ચાલ આપણા હિંદુસ્તાનમાં પ્રાચીન કાળથી છે. એમાં કાતો પ્રસારિત હોય છે અથવા તો પોતાનું શાસન હોય છે અસૌક વગેરેના તેવા લેખો આપણા નવા શોધકોને મળી આવ્યા છે. કીર્તિસ્તંભ, સ્મરણસ્તંભ વગેરે પછી ભલે હોય છે હીલ્ડીનો લાક, તેમ જ અસ્વાહાલાદ ને હુદેસખંડના સ્તંભ પ્રસિદ્ધ છે.

† કલિંગ દેશ તે એસીસાથી દ્રાવિડ લગણના બાગને કેટલાક કહે છે, ને કેટલાક મદ્રાસથી દક્ષિણ સધીના બાગને પણ કહે છે વળી કેટલાકો બેંગાળના અખાતમાં ગંગા નદીનો સંગમ દ્વીપ છે તેને કહે છે. ઈસ્ટર્ન આસીયેટિકના લોકો તે બાગને જ કલિંગ દેશ કહેતા હતા. એનું અસલ નામ રિજ્યા કલિંગરામ છે.

‡ ચોળ એ કરનાડકનો પશ્ચિમનો બાગ છે, જે તાલ્ચેર સુધી ફેલાયેલો છે, ને ત્યા પાંડ્યાયુ રાજા રાજ કરતા હતા, હાલ મલબાર કિનારાનું કોરોમંડળ તે તે જ છે એમ કહેવાય છે.

૧ મરવા તે હાલ મરવાઝાબાદ કીનારાપર.

તો મુખી થયો કે, જેથી પોતાના દેશના મનમાન્યા ભોગ પણ યાદ ન આવ્યા. પિતા પાસે રહેવાસવદતા પણ બાળકપણું સંભારતી મુખમાં પણ ઉદાસીનની પેઠે ત્યાં રહી. અંકમહાસિન ગજ જેમ પોતાની પુત્રીને નેઈ ખુશી થયો હતો, તેમ તે પદ્માવતીને નેઈને પણ પ્રસન્ન થયો. ખુશ થયેલો વત્સરાજ કેટલાએક દિવસ ત્યાં રહ્યો, ત્યાર પછી સત્સરાનું કૈન્ય પણ સાથે લઈ પશ્ચિમ દિશા જિતવા ચાલ્યો. તેની તરવાર, અતાવરૂપ અગ્નિના ધૂમાડા સરખી શોભતી હતી, કારણ તેણે લાહ દેશની ઓગાંતી દષ્ટિ આંસુઓથી લાલ કરી મૂકી. તેના હાથીઓએ વન હલાવવાય અંદર પર્વત કંપવા લાગ્યો અને આ વત્સરાજ સમુદ્ર મથન કરવા સારૂ માફ ઉન્મૂલન ન કરે તે કીક, એમ કહેતો હોય તેવો તે જળ્યો. બેસક વત્સરાજ સૂર્યદિકથી વિવંશણ તેજસ્વી છે, કારણ કે અત્યંત જિતનારો છે તોપણ પશ્ચિમમાં ઉલ્લ પાળ્યો. તે પછી દેવાસના હાસ્યથી સુંદર એવી કુબેર, તિલક, આમલક, વગેરે દેશોની દિશા પ્રયે વત્સરાજે અપાણુ કર્યું. સિંધુરાજને વશ કરી હરિના લશ્કર સહિત રામચંદ્રે, જેમ રાક્ષસોને માર્યા, તેમ તેણે મેલ્લોને માર્યા. કોલ પામેલા સમુદ્રના તરંગો સરખા તુરકના ઘોડાના સમૂહો, તે વત્સરાજના હાથીઓની ઘટારૂપ વેલાવનમાં ખડિત થઈ ગયા. ગૃહીતારિકરૂં એવો શ્રીમાન, પુરુષોત્તમ ॥ વત્સરાજે, પાપી રાહુની પેઠે ઈરાનના રાજાનું માથુ કાપી લીધું. વિલાવતનો પરાજય કરવાથી બધી દિશાઓને શબ્દા માન કરતી તેની કીર્તિ બીજા ગંગાની પેઠે હિમાલયમાં ફેલાઈ ગઈ. લયથી શત્રુઓને સ્તબ્ધ કરનારા આ રાજાની સેના નાદ કરે છે. તેના શબ્દ ઉચરો પર્વતની ગુફાઓમાં ફેલાયો. છત્ર ધારી ક્યાં વિના કામરૂપ દેશનો રાજા પણ નમીને ઠાંતિરહિત થઈ ગયો. એકાંઈ અદ્ભુત નથી. પર્વતોને હાથીના આકારમાં આપેલા જંગમ કુમરા સરખા તે કામરૂપ દેશના રાજાએ આપેલા હાથીઓય વિદાયેલો તે ચક્રવર્તી રાજા વધારે શોભતો હતો. પછી વત્સરાજ, પૃથ્વી જિતી પદ્માવતીના પિત મગધરાજના પુરમાં આવ્યો. એ રાણીઓની સાથે રાજા આવ્યો, તેથી મગધરાજ, રાત્રિમાં એક કાવાળા ચંદ્રને નેઈ કામદેવીની પેઠે ઉત્સવ કરવા લાગ્યો અને પ્રથમ છુપી રહેલી તથા પાંડ જાહેર રીતે આવેલી વાસવદતાને અધિક માની તેના તરફ પ્રેમથી જોયું.

* સમુદ્ર અને સિંધુ દેશનો રાજા.

† હરિ રાજના અનેક અર્થ છે, તેમાં રામચંદ્રના પક્ષમાં વાનર લેવા અને આ વત્સરાજના પક્ષમાં ઘોડા એમ થાય છે.

‡ ગૃહીતારિકર-ગૃહીત-અરિ-કર આ કિષ્ટ શબ્દ છે. વત્સરાજ અને હુતિનું વિરોધનું છે. વત્સરાજના પક્ષમાં ગૃહીત-લીધેલો છે-અરિ-શત્રુનો, કર-વેરો જોણું-એટલે વત્સરાજે શત્રુ પાસેથી પણ કર લીધો. હરિ પક્ષમાં ગૃહીત-લીધેલું છે, અરિ-મુદ્રાન ચક્ર, કર-હાથમાં જોણું એવા વિષય.

§ શ્રી એટલે લશ્મીજી અને સપત્તિ.

|| પુરુષોત્તમ-પુરુષોમાં ઉત્તમ એક. અને હરિ પક્ષમાં કુર અને અસરથી હતામ તે પુરુષોત્તમ-ગીતા અ.ચા. ૧૩.

¶ એમેજમાં Hunas (Huns) શબ્દ છે.

** પૂર્વ આસામનો તે ભાગ દરો.

તે પછી નગરનિવાસી બોડો સહિત તે મગધરાજે તેનો સત્કાર કર્યો. છેલ્લે સ્નેહથી આવેલાં
૧૧ મનુષ્યોના મનથી અનુસરણલો અને ફોજની દુકડીઓથી પૃથ્વી તલને દબાવતો દિગ્વિજય કરી
૧૨ વત્સરાજ પોતાનાં લાવાણુક દેશમાં પાછો આવ્યો.

ઈતિ શ્રી મહાકવિ શ્રી સોમદેવસકૃત વિરચિત કથાસરિતસાગરમાં
લાવાણુક લંબકને વિષે પાંચમો તરંગ સંપૂર્ણ.

તરંગ ૬ ક્રો.

વત્સરાજની ચાલુ કથા.

તે પછી સેનાની વિશ્રાંતિ સારુ લાવાણુકમાં રહેલા વત્સરાજે ઐકત્યે યૌગંધરાપણને કહ્યું
; 'તારી અમ્બલથી પૃથ્વીમાં સધળા રાજાઓના મેં પરાજય કર્યો છે. ઉપાયથી* વશ થયેલા તે
; રાજાઓ પ્રવ્રવાના નથી, પણ દુષ્ટ અંતઃકરણનો એક કાશીનો રાજા અભદત દરી જાય એવું
; મને જણાય છે. કેમકે કુટિલ મનુષ્યોનો શું ભરોસો ?' આવું વત્સરાજનું યોક્ષવું સાંભળી યૌગંધ-
; રાપણુ બોલ્યો કે, 'હે રાજા ! અભદત તમારાથી દરી નહીં જાય, કારણ કે તેને આપણે દબાવી દીધા છે,
; નમાવી દીધા છે અને તેનું તમે સન્માન પણ કર્યું છે. કોણ એવો પ્રાણી છે, કે ભદ્રું કરનારનું પણ
; ભૂંડું કરે ? કોઈ જ નહીં. જો તેવા માણસનું ભૂંડું કરવા ધારે તો પોતાનું જ તેવું ચામ છે. આ
; સંબંધમાં એક કથા કહું છું તે સાંભળો.

—૦૦૦૦૦૦૦૦—

કલ્પભૂતિની કથા.

પૂર્વે પણ દેશમાં અગ્નિદત્ત એવે નામે એક વિખ્યાત ઉત્તમ બ્રાહ્મણ વસતો હતો. તે રા-
; જના આવેલા અમરહારથી† પોતાની આર્થવિકા ચલાવતો હતો. તેનો એક સોમદત્ત નામે મોટો
; છોકરો અને બીજો વૈશ્વાનર નામનો નાનો છોકરો હતો. તેમા મોટો સોમદત્ત રૂપાળો હતો, પણ
; વિનય વિનાનો હતો. બીજો વિદ્વાન, વિનયવાળો અને અધ્યયનમાં પ્રીતિવાળો હતો. તે બન્નેને પર-
; જાત્યા હતા. પછી તેનો જાપ યુજરી જવાથી તે બન્ને લામ્બાઓએ પોતાના ગરાસની અરધીઅરધ
; ભાગ પાડી લીધા. એ બે લામ્બાઓથી નહાનાને રાજનું સન્માન હતું, પણ મોટો સોમદત્ત
; અપક્ષ અને શત્રુિયનું કર્મ કરનારો હતો. એક દિવસ તે શરૂની મજ્જીમાં ગેઠો હતો, તેને જોઈ તેના
; બાપના એક બ્રાહ્મણ મિત્રે કહ્યું—'હે મૃગા ! અગ્નિદત્તનો પુત્ર ચર્ષ, શરૂના જેવાં આચરણુ કરે

* સામ, દાન, ભેદ અને દંડ એ ચાર ઉપાય કહેવાય છે

† અમરહાર રાજનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે દાનમાં નરીના નજીબાં ને એતર વાડી વગેરે
; બ્રાહ્મણને આપી હોય કે જોગણ રાજનો કરવેસ વગેરે લાલ પડતો હોય નહીં. દક્ષિણમાં અમરહાર કહેવાય છે.

છે. તારો નાદાનો બાઈ રાજમાં પૂજ્ય છે, તેને જોઈ તું લાજતો નથી ?' એ સાંભળી સોમદત્ત રીસ ચડી, તેથી એકદમ દોડી તે જલ્દની મોટાઈ નહોતી ગણકારતાં તે બ્રાહ્મણને લાત મારી. ત્યારે તે વખતે તે બ્રાહ્મણે બીજા બ્રાહ્મણોને સાક્ષી રાખી લીધા, અને લાતના પ્રદારથી ક્રોધ કરી રાજ પામે જઈ ફોજદારી યનાહ માટે ફરીઆદ કરી. તુરત રાજ્યે સોમદત્તને બાંધી પકડી મંગાવવાનો દુક્રમ કર્યો. તે ઉપરથી સિપાઈઓ તેને પકડવા આવ્યા. તત્કાલે સોમદત્ત અને તેના મિત્રોએ ઘરથી હથિયારબંધ બહાર આવી સિપાઈઓને માર્યા. આ વાત સાંભળી રાજને ઘણો ક્રોધ વ્યાપ્યો. અને એક નાની બરકરની દુકડીને દુક્રમ કર્યો કે, 'જાઓ તેને એકદમ પકડી કેદ કરી યુગીએ ચડાવી દો.' ત્યારે લશકરી સિપાઈઓ ત્યાં આવી તેને પકડી બાંધીને ઉઘોડા કરી યુગી ઉપર ચડાવવા જાય છે, તેવામાં અકસ્માત ક્રોધે તેને નીચે ડૂક્યો હોય તેમ તે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. જેનું કથાણ યનાહ હોય તેની ભાગ્ય જ રક્ષા કરે છે. જેથી ફરીથી યુગીએ ચડાવવાની ઇચ્છા કરનારા જનાઈ આંધળા થઈ ગયા. તે ક્ષણે આ વાતની રાજને ખબર પડી અને તે સમયે તેના નહાના બાઈએ અરજ પણ ગુમરી, તેથી તેના વધ કરવાની રાજ્યે મનાઈ કરી. આવી રીતે સોમદત્ત મરણથી બચ્યો, પણ રાજથી અપમાન થવાને લીધે બાઈડી છેકરાં સહિત દેશાંતર જવાનો તેણે મનસૂચ્યો કર્યો. ત્યારે તેના સગાંસગાંધી મળ્યાં. તેઓ સાથે પરદેશ જવાની વાત કરતાં તેઓએ કહ્યું કે, 'પરદેશ જતું એ અમને પસંદ નથી.' ત્યારે તે સોમદત્તે રાજ તરફથી જે અરજા ગામને ગરાચ હોય તે જવા દીધા. પણ પોતાની પાસે બીજી કંઈ આજીવિકા ન હોવાથી એવી કરવા ધારી. ખેત લાપક જમીન શોધવા એક ગુજ દિવસે તે વનમાં ગયો. ત્યાં સારી જમીન મળી, તેથી આમાં ઉપ દીકરો થશે એવું તેણે ધાર્યું. તે જમીનની વચમાં મોટા વિસ્તારવાળું પીપળાનું એક ઝાડ જોયું. સુંદર ધાડી ઊંચાવાળું હોવાથી સૂર્યનાં કિરણો આવતાં ન હોતાં ને શીતળ વર્ષાકાળ સરખો પીપળો જોઈ ખેડની ઇચ્છાવાળો સોમદત્ત સંતોષ પામ્યો. 'જે આ જલ્દને અધિષ્ઠાના છે, તેનું ભક્ત ધું,' એમ કહી તે પીપળાની પ્રદક્ષિણા કરી પછી નમસ્કાર કર્યો. તેમાં મંગળ કરી બળવાન બળદને જોડી, તે જલ્દને ભોગ ધરી, ખેડ કરવા માંડી; અને રાત દહાડો એ ઝાડની નીચે જ રહેવા લાગ્યો; અને તેની આયડી પણ હમેશાં ત્યાં જ ભોજન લાવવા લાગી. કાળે કરે તેના ખેરતમાં ધાન્ય પાક્યું, ત્યારે તે જમીન બીજા રાજવાળાએ લઈ લીધી. આવી રીતે બીજા સૈન્ય આવ્યું અને પોતાનું ધાન્ય નાશ પામી ગયું ત્યારે તેની સ્ત્રી રોવા લાગી, તેને ધીરજ આપી અને હુદતાં જે કંઈ બાકી રહ્યું હતું તે એકઠું કર્યું; અને પૂર્વપેરે તે ઝાડની નીચે ભોગ ધર્યો. એ તો ધીર પુરુષોનો સ્વભાવ હોય છે કે, આપત્તિ આવે ત્યારે તેઓ અધિક દદ રહે છે.

હવે ચિંતાથી રાત્રીના તેને નિદ્રા આવતી નથી, ને એકલો પીપળા નીચે પડ્યો છે, તેવામાં જો જલ્દમાથી રાજદ થયો કે, 'હે સોમદત્ત ! હું પ્રસન્ન થયો છું. તું શ્રીકેશ દેશમાં આદિત્યપ્રભા રાગની રાજધાનીમાં જ. ત્યાં હમેશાં એ રાગના દારમાં સંધ્યા અને અગ્નિહોત્રના મંચે ભણી આનું વચન કહેજો કે, હું ધૂળશક્તિ નામનો બ્રાહ્મણ છું. હું કહું તે સાંભળો.

'ભલા કરે ભલા ભોગજા ઝાડે અગ્રા કરે ભગ પામજા' આમ બોલવાથી ત્યાં તું મોટી ર

પામીશ તું હમણા સંધ્યા અને અગ્નિહોત્રના મંત્રો શીખ, હું યક્ષરાજ છું' એ પ્રમાણે કહી પોતાના પ્રતાપથી તે ક્ષણે તેને તે મંત્રો ભણાવ્યા પછી એ વડમાથી* શબ્દ બધ થઈ ગયો. પ્રભાતમા સોમદત્ત સ્ત્રીની શાયે ધૂળભૂતિ એવું વક્ષે આપેલું નામસ્વીકારી ચાલ્યો દુર્દશા સરખી નિપમ અટવીને ઓળંગી તે શ્રીકંઠ દેશમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં રાજદ્વારમાં સંધ્યા અને અગ્નિહોત્રના મંત્રોનો પાઠ કરી ધૂળભૂતિ એવું પોતાનું નામ સભળાવી, ઉપરનો અર્ધો શ્લોક પાલ્યો લોકને કૌતુક ઉપજાવે એવું વચન વાસ્તવાર બોલતો બધી કુતૂહલ થવાથી ધૂળભૂતિને ભણ્યે અદ્વર બોલાવ્યો. તે પણ તેની પાસે આવી વાસ્તવાર તેનું જ બોલવા લાગ્યો આ ઉપરથી ભ્રમિ બેઠેલા સામંત અને મંત્રીમંડળ સહિત રાજા ખુશી થયો અને પછી વસ્ત્ર અને આભરણ ધી તેને ગરાસના ગામ આપ્યા મોટા પુરુષોનો સતોપ કાઈ ફેકટ જતો નથી.

આ પ્રમાણે યક્ષના અનુગ્રહથી રાજાએ આપેલી સમૃદ્ધિને ધૂળભૂતિ પામ્યો. તે હમેશાં નો તે જ શ્લોક બોલે છે, તેથી રાજા અને મંત્રીમંડળ વગેરેની તેના ઉપર ઘણી પ્રીતિ થઈ મોટા રોકિનું મન વિનોદ કરવામા રસિક હોય છે ક્રમે કરી એ દેશમા રાજાના મટેલમા અને જના પ્રમા આ રાજપ્રિય છે, એમ ઘણું માન પામ્યો એક દિવસ આદિત્યપ્રભા રાજા જગલમા શિ-
ગર કરી એકદમ જનાનામા આ યો તેવામા દ્વાર ઉપર બેઠેલા ચોડીવાળાઓના સભ્રમથી તેને ઝક પડ્યો ત્યારે તે અદ્વર ગયો ને જીવે છે તો કુવચવાવથી નામની રાણી દેવની પૂજા કરે છે તે વખતે તેની સ્થિતિ એવી હતી કે, વસ્ત્ર બિલકુલ હતા નહીં, પણ તેના માથાપરના કેશ છૂટા હતા, તેણે આંખ મિચી રાખી હતી, જપ કરનાથી તેના હોઠ ૧૨૧૨ ૧૨૧૨ હતા ? કપાળમા પૂર્ણિમાના ઉગતા ચંદ્ર જેવો ચાડલો કયો હતો, અને તરેહ તરેહના ચિત્ર વિચિત્ર રંગોની વેલનું મંડળ કરી તેમા પવાહી મારી બેઠી હતી વળી લોહી, દારુ તથા મનુષ્યના માસનું બળિદાન દેતી હતી આ એકદમ રાજાના આવવાથી સભ્રમ પામી, કપડા પહેરતી સ્ત્રીને જોઈ રાજાએ પૂછ્યું કે, 'આ શું થાય છે ?' ત્યારે અભય માગી રાણીએ જવાબ દીધો કે 'આપના જ ઉદ્દયના લાલ માટે પૂજન કરું છું આ મનતગની વાત મારી પામે કેમ આવેલી છે, તેનો ક્રમ અને સિદ્ધિ સાબળો.'

કુવલવાવલીએ કહેલી વાર્તા.

પૂર્વે હું પિતાને ઘેર કન્યા હતી ત્યાં ચૈત્ર માસના ઉત્સવમા મારી સાહેલીઓએ મળી મને કહ્યું કે, 'આ બગીચામા જોડોના મંડળના મધ્યમા પ્રસક્ષ પ્રભાવનાળા, વરદાન દેનારા, દેવના દેવ ગણપતિ વિરાજે છે, તેની પાસે જઈ ભક્તિથી તેની પૂજા કર, જે જે મનોરથ હશે તે તે પૂરા કરશે, અને તેની પૂજા કરવાથી તું નિર્વિઘ્ને યોગ્ય કામના સરખો નાયક પામીશ' તે સાંભળી

* પહેલા પીપળાનું ઝાડ એમ કહેવામા આવ્યું છે અને અહીં વડ એમ કહે છે તેથી વિરોધ દેખાય છે. પણ અહીં સરકૃત મંથમા જ તેમ છે મોટે તે પ્રમાણે રાજાનું પશુ છે અગ્રણ્ય સમજવામા આવે છે કે, વડ અને પીપળાનું ઝાડ બેણુ હશે, જેથી મૂળ જૂઠું મ્થાને અનુસાર સોમતેવે લખ્યું જણાય છે.

મુખે લાવથી મેં भारी સખીઓને પૂછ્યું કે, 'કન્યાને ગણપતિની પૂજા કરવાથી કેમ પતિ મ
છે?' ત્યારે તેઓએ મને જવાબ આપ્યો કે, 'તું એટલુંજ કેમ કહે છે? તેનું પૂજન કર્યાં સિવા
'કયાંઈ કોઈ પ્રકારની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. ગણપતિનો પ્રભાવ અમે વર્ણવીએ, તે તું સાંભ
ળેલું કહી भारी સાહેલીએ નીચે પ્રમાણે કથા કહી.

~~~~~

ગણપતિની કથા.

પૂર્વે તારકાસુરથી ઇંદ્રને ઘણી દુરકલ થતી હતી. કામદેવ જળી ગયો હતો, એવા વખતે
શંકરથી કંતિકેપના જન્મ માટે ઇંદ્ર ઈચ્છા કરવા લાગ્યો. ઉર્ધ્વેતવાળા, અતિ ઉમ્મ, દીર્ઘ ત
કરતા મહાદેવ પતિને પામી, પાર્વતીએ પ્રાર્થના કરી અને પુત્રની પ્રાપ્તિની અને કામદેવના છત્રિ
તાની ઇચ્છા કરી; પણ પોતાની ધારણા ફેટકમંદ કરે તેનું ગણપતિનું પૂજન તેને યાદ ન આવ્યું
હવે વાંછિતની ઇચ્છા કરવાવાળી પાર્વતીને શિવે કહ્યું, 'હે પ્રિયે! પ્રથમ બ્રહ્માના મનથી કામદે
ઉત્પન્ન થયો છે. તે જ્યારે પેદા થયો ત્યારે તરત મદ્યથી બેઠ્યો, 'હું કોની સાથે દર્પણ
અર્થાત્ ગર્વ કરું?' આતું બોલતું સાંભળી બ્રહ્માએ કંદર્પ એવું તેનું નામ પાડ્યું; અને કહ
કે, 'હે પુત્ર! તુ બહુ ગર્વ કરે છે તો એક મહાદેવથી બચજે. જો એને દુરકલ
કરવા જઈશ તો તેથી તું મૃત્યુ પામીશ' એવી રીતે બ્રહ્માએ લગ્નામણુ આપવા છતાં
મને કોણ પમાડવા તે સઠ આલ્યો; ત્યારે મેં તેને બાળી નાંખ્યો. હવે તે દેહસહિત કહી નહિ
જન્મે; અને તને તો હું શક્તિથી પુત્ર આપીશ. લોકની પેઠે કામદેવના ઉત્સાહથી મને પ્રત્ય
થવાની રીત નથી' આવી રીતે શંકર પાર્વતી પાસે વાત કરે છે; તેટલામાં ઇંદ્રને સાથે લઈ બ્રહ્મા
ત્યાં આવ્યા; અને સ્તુતિ કરી તારકાસુરની શાંતિ સારુ ચિનતિ કરી, ત્યારે પાર્વતીને વિશે આરંભ
પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની વાતનો શંકર સ્વીકાર કર્યો; અને સહિતનો વિચ્છેદ અટકાવવા સારુ પ્રાણી
ઓના મનમાં કામની ઉત્પત્તિ થવાનું કહ્યું; તેજ જ પોતાના ચિત્તમાં પણ કામદેવને અવકાશ
આપ્યો. આથી બ્રહ્મા પ્રસન્ન થયા અને પાર્વતી પણ રાજ થયાં. તે પછી કેટલેએક દિવસે એકાં
તમાં પાર્વતી સાથે શંકર રંગભોગ ભોજવતા હતા. તેને સો વર્ષ થઈ ગયાં, પણ રંગભોગનો અંત
ન આવ્યો, ત્યારે તેના ઉપમર્દથી ત્રણે જગત્ કંપવા લાગ્યાં. આ રીતે જગતના નારાના ભવથી,
શંકરના રંગભોગમાં વિદ્ય નાંખવા બ્રહ્માના કહેવા ઉપરથી દેવતાઓએ અગ્નિને યાદ કર્યો. પણ
અગ્નિએ બળ્યું કે હું કાંઈ મહાદેવ પાસે પરાક્રમ નહીં કરી શકું, એવું ધારી નારી ગયો, અને
જળની અંદર પેઠા. ત્યારે અગ્નિના તેજથી જળતાં દેહકાંચે અગ્નિની શોધ કરતા દેવતાઓ
પાસે જઈ જળની અંદર અગ્નિ પૂપાઈ બેઠો છે, એની ખબર આપી. આતું દેહકાંચું વચ્ચે
સાંભળી અગ્નિને ક્રોધ થયો, તેથી તેઓને સાથ આપ્યો કે, 'તમારી વાણી અરપટ થાઓ.' એન
કહી ત્યાંથી અદસ્ય થઈ, અગ્નિ મંદર પર્વત ઉપર જતો રહ્યો. ત્યાં શંખાદને* રૂપે આજના મેઘ

માં તે રહ્યો. ત્યાં રહ્યાની ખજર હાથીએ અને પોપટે દેવાને કહી, ત્યારે અગ્નિ જાહેર થયો. આથી
 ૧૫ પામેલા અગ્નિએ હાથી તથા પોપટને જીવ ઉધી થવાનો શાપ આપી દેવતાઓની રતુતિ
 ૧૬ પરથી તે કામ કરવાની તેણે કળલાત આપી. પછી શંકર પાસે જઈ તેને ગરમી ઉત્પન્ન કરી રંગમો-
 ૧૭ નો અંત આપ્યો; અને શાપ દેવાના બપથી પ્રજામ કરી દેવતાના કામનું નિવેદન કર્યું. તુરત
 ૧૮ ખુસાવાળા મહાદેવે તે અગ્નિમાં સ્ખલિત વીર્ય નાંખ્યું. આ વીર્ય ધારણ કરવા અગ્નિ સમર્થ ન
 ૧૯ થયો, અને પાર્વતી પણ ધારણ કરી રાક્ષાં નહીં. પછી પાર્વતીએ કહ્યું કે, 'મને તમારાથી
 ૨૦ કુત્રની પ્રાપ્તિ ન થઈ.' ત્યારે એ, અને કાપથી આકુળ થયેલી પાર્વતીને શંકરે કહ્યું કે,
 ૨૧ વિધિયરનું પૂજન ન કરવાથી તને વિધિ થયું, માટે હવે તેનું પૂજન કર કે, જ્યાં આપણો
 ૨૨ પુત્ર અગ્નિમાં થાય.' એનું શંકરનું કહેવું સાંભળી પાર્વતીએ વિધિરાજનું પૂજન કર્યું. ત્યારે તે
 ૨૩ શંકરના વીર્યથી અગ્નિ પણ સર્ગર થયો. શંકરનું વીર્ય ધારણ કરવાથી, દિવસમાં પણ સૂર્ય અંદર
 ૨૪ ધખત થયો હોય એવો તે અગ્નિ અવંત શોભવા લાગ્યો. અગ્નિથી વીર્ય રખાયું નહિ ત્યારે તેણે તે
 ૨૫ વીર્ય ગંગામાં નાંખી દીધું. ગંગાથી પણ તે સહન ન થયું, ત્યારે શંકરની આજ્ઞાથી મેરુ પર્વત ઉપર
 ૨૬ અગ્નિના કુંડમાં ગંગાએ તે વીર્ય મૂક્યું. તેની રક્ષા કરવા માટે શંકુએ પોતાના ગણો રાખ્યા.
 ૨૭ ત્યાર પછી હજાર વર્ષે તેમાંથી એક છ મુખવાળું બાળક નિકળ્યું. ત્યાં પાર્વતીએ મોઢલેલી છ
 ૨૮ કૃત્તિકાના સ્તનનું છ મુખથી પાન કરી તે બાળક યોગ દિવસમાં મોટો થઈ ગયો.

એવા વખતમાં તારકાસુર સાથે લડાઈમાં ઈંદ્ર હારી ગયો, તેથી તે લડાઈ છોડી મેરુ પર્વતના
 ૨૯ સિખરમાં આવી ભરાઈ પડેલા હતા. તે સાંથી દેવતા તથા મનુષ્યોની સાથે પદ્મુખ કાર્તિકેયને શરણે ગયો.
 ૩૦ દેવતાઓની માગણીપરથી કાર્તિકેય તેનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા, ને દેવની આસપાસ રહ્યા. આ રીતે
 ૩૧ કાર્તિકેય રહ્યાથી દેવતાઓની રક્ષા કરતા કાર્તિકેય પણ દેવોથી પરિવારિત થયા; અને તેઓએ
 ૩૨ પ્રાર્થુ કે, આપણું સ્વર્ગનું રાજ્ય ગયું, ને આ કાર્તિકેયભી માલિક થઈ બેસશે, એવું જાણી ઈંદ્રના
 ૩૩ મનમાં ક્રોધ થયો; અને મત્સરથી કાર્તિકેય સાથે લડવા લાગ્યો. કાર્તિકેયને વજ્ર માર્યું ત્યારે તેના
 ૩૪ અંગમાંથી અતુલ તેજસ્વી શાખ અને વિશાખ એવે નામે બે પુત્રો ઉત્પન્ન થયા અને પુત્ર સહિત
 ૩૫ ઈંદ્રની સાથે લડાઈ ચલાવી ઈંદ્રને હજીવ્યો. તે જોઈ પુત્રની પાસે શંકર આવ્યા અને લડાઈ
 ૩૬ ચાંત કરી, અને પુત્રને કહ્યું કે 'તું તારકને મારવા અને ઈંદ્રના રાજ્યનું રક્ષણ કરવા પેદા થયો છો
 ૩૭ ને એ કામ કર,' એવી રીતે ઉપદેશ કર્યો. તે પછી વૃત્રના વેરી ઈંદ્રે શંકરને પ્રજામ કર્યા અને
 ૩૮ કુમારને દેવસેનાના અધિપતિ કરવા વિચાર બાળ્યા; અને તેને અભિષેક કરવા સમારંભ કર્યો.
 ૩૯ ઈંદ્રે હાથમાં સેનાના કળાશ લઈ બ્યારે કાર્તિકેયને અભિષેક કરવા હાથ ઉઘો કર્યો ત્યારે એ
 ૪૦ હાથ એમના એમ ઉઘો ચંબી રહ્યો. આથી શેષકમાં પડેલા ઈંદ્રને શિવે કહ્યું કે, 'સેનાપતિની તો
 ૪૧ ઈચ્છા કરી, પણ ગણપતિની તો પૂજા ન કરી; તેથી આ વિદ્યઆવી પડ્યું, માટે હવે તેનું પૂજન
 ૪૨ કર.' તે સાંભળી ગણેશની પૂજા કરી ત્યારે તેના હાથ છૂટે થયો ને સારી રીતે કાર્તિકેયને

* આ કથા કેટલાક ફેરફારથી મહાભારતમાં છે.

† જન નામના દેવને ઈંદ્રે માર્યો છે, એ કથા બાળવત સ્કંધ ૬ કામાં છે.

અભિષેક કર્યો. તે પછી કાર્તિકેયે વરત તારકાસુરને માર્યો. તે કાર્ય સિદ્ધ થવાથી દેવતાઓ અને પાર્વતી પણ રાજ થયાં. હે રાજપુત્રી! ગણપતિ પૂજ્યા સિવાય દેવતાઓનાં કાર્ય પણ સિદ્ધ થતાં નથી, માટે તું તેની પૂજા કર.

આતું મારી સખીઓએ કહ્યું છે. તે ઉપરથી એ બગીચામાં રહેલા ગણપતિની મેં પૂજા કરી. પૂજા થઈ રહ્યા પછી અકસ્માત આકાશમાં ઉડી પોતાની સિદ્ધિથી નિહાર કરતી મારી સખીઓને મેં જોઈ. કાતુકથી તે જોઈ આકાશમાંથી તેને બોલાવી ત્યારે તેઓ નીચે ઉતરી. તેઓ મેં સિદ્ધિનું સ્વરૂપ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે, “મનુષ્યનું માંસ ખાવાથી ડાકણ મંત્ર સિદ્ધિ થાય છે. આ વિષયમાં કાળરાત્રિ એવે નામે બ્રાહ્મણી આમારી શુભ છે.” આવાં સખી વચન સાંભળી આકાશમાં ફરવાની શિદ્ધિની મને લાલચ લાગી, પણ મનુષ્યનું માંસ ખાવા હરી, જરા સંશયમાં પડી ગઈ. તથાપિ તે સિદ્ધિમાં મારું મન લુપ્ત થયું હતું, તેથી સખીઓને કહ્યું કે, “મને પણ એ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તેવાં સાધન બતાવો.” એવી મારી માગણી ઉપરથી તે કણે તેઓ ત્યાંથી ગઈ અને કણમાં ભપાનક આકૃતિવાળી કાળરાત્રિને તેડી લાવી. તેની આકૃતિ ઘણી વિચિત્ર-અદ્ભુત હતી. તેનાં બાજાં લમર, કાક્ય સરખી આંખ, નીચું અને ચપટું ના મોટા ગંડચળ, લયંકર ઓઠ, મોટા દાંત, લાંબી ગરદન, લાંબાં સ્તન, મોટું પેટ, ચીરાઓથી પાંખમાં પાકુકા, બણે વિધાતાએ કદરૂપની સાદાત્ મૂર્તિ ધડવામાં પોતાની કુશળતા દેખાડી હો એવી કાળરાત્રિ ત્યાં આવી. તેને જોઈ મેં પ્રજ્ઞામ કર્યો. ત્યાર પછી સ્નાન કરી ગણપતિનું પૂજા કરી, નમ્ર થઈ હું મંડળમાં બેઠી, ત્યારે તેણે હૈરવની પૂજા મારી પાસે કરાવી. અભિષેક કર તેના યોગ્ય મંત્રો મને આપ્યા, અને ખાવા સારુ દેવને બળિહન કરેલું મનુષ્યનું માંસ આપ્યું મંત્રો લઈ, માંસ ખાઈ સખીઓની સાથે નમ્નરૂપે હું આકાશમાં ચડી. ત્યાં ક્રીડા કરી કાળરાત્રિને આરાથી નીચે ઉતરી, હું રાજકન્યાના અંતઃપુરમાં ગઈ. હે પ્રાણનાથ! એ પ્રમાણે બાળકપણમાં પણ હું મોટી ડાકણ હતી. તેથી બચપણમાં પણ અમે સખીની સાહેલીઓએ મળી ધણા પુરુષો ખાધા છે. હે મહારાજ! આ કથાની વચમાં બીજી પણ એક કથા સાંભળો.

કાળરાત્રિની કથા.

તે કાળરાત્રિને વિષ્ણુસ્વામી નામે એક બ્રાહ્મણ પતિ હતો. તે એ દેશમાં ઉપાધ્યાય હતો. તે વેદવિદ્યા સારી રીતે બહુતો હતો. તેથી પરદેશી તથા દેશી વિદ્યાર્થીઓને બહુાવતો હતો. તેના શિષ્યોમાં એક સુંદર નામે યુવાન શિષ્ય હતો. તે જેમ રૂપાળો હતો, તેમ તેનું ચીજ પણ સારુ હતું. તેની પાસે એક દિવસ વિષ્ણુસ્વામીની સ્ત્રી કાળરાત્રિએ, પતિ બહાર ગયા પછી એકાંતમાં આવી ભોળની ઇચ્છા દર્શાવી. કામદેવ ધણું કરી કદરૂપા અને નકારા હસીખોર માણસોને રંગમાં રમાડે છે, એટલે તેનાં માણસો કામની બળમાં સપડાય છે તેથી જ કાળરાત્રિએ પોતાના સ્વરૂપની યોગ્યતા વિચારી નહીં અને સુંદરકની ઇચ્છા કરી, પણ સુંદરકે તો એણી ના પાડી.

સ્ત્રીઓ ગમે તેમ મોટા કરે, પણ સંપુર્યોનું મન ડગનું નથી. પછી સુંદરક ત્યાંથી નિકળી શે, ત્યારે કાળરાત્રિને રીસ ચડી તેથી દાંત અને નખથી પોતાના અંગમાં ક્ષત કર્યા, અને ઢેરા થા કપડાં જથરાપથરા કરી રોતી રોતી જ્યાં સુધી ઉપાધ્યાય વિષ્ણુસ્વામી ઘેર આવ્યો નહિ, ત્યાં પડી રહી. તે ધરમાં પેડા કે કાળરાત્રિએ ખજર કહી કે, 'સ્વામિનાથ, શું ભુજ્યો છે? સુંદરકે મારી ઉપર મોટા જીવમ ગુમ્યો છે. તેણે મારાપર આ પ્રમાણે બલાત્કાર કીધો છે.* તે સાંભળી તે ઉપાધ્યાય તરફણે હિમ કોષે કરી બળવા લાગ્યો; કેમકે સ્ત્રીઓના વિશ્વાસ, વિદ્વાનોના આચારનો પણ નાશ કરેછે. સાંજે સુંદરક ઘેર આવ્યો ત્યારે વિષ્ણુસ્વામી રોડી શિષ્યોને સાથે ઈ, મુખી, લાત અને લાકડીથી તેને મારવા લાગ્યો. તે પ્રહારથી સુંદરક મૂર્ચિત થઈ ગયો. પારે તેણે શિષ્યોને કહી આનાદરથી બાહર રોરીમાં ફેંકાવી દીધો. પછી ધીમે ધીમે રાત્રિના ઠંડા તન આવવાથી સુંદરકને શુદ્ધિ આવી, ત્યારે પોતે પોતાને સ્તામાં પડેલા જોયો. આવી પોતાની સ્થિતિ જોઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, 'આદો વંટોળીઓ વાસુ જેમ તજાવના જતને ક્ષોભ ઉપ- પાડે છે, તેમ રજોગુણી મનુષ્યોને સ્ત્રીની પ્રેરણા ક્ષોભ ઉપજાવનારી છે. આ મારા ઉપાધ્યાય દે છે, વિદ્વાન છે, છતાં વિચાર્યા વિના અતિ ક્રોધથી મારી ઉપર આવી રીતે વિરુદ્ધાચરણ કર્યું છે. પણ આ સત્ય છે, કે કામાંધપણું ને ક્રોધાંધપણું સૌ જૂઠાવી દે છે, બાહ્યજોને કામ અને ક્રોધ એ બન્ને મોક્ષ માર્ગના દારની ભોગળ સરખાં છે. આવી રીતે આગળ પણ મુનિઓ પોતાની સ્ત્રીઓ વિશે શંકા કરી દેવદારના વનમાં શંકર ઉપર ક્રોધાંધ થયા હતા; અને ક્ષપણુકની આકૃતિ ધારણ કરવાવાળા શંકરને ન યોગખવાથી શાપ દીધો. પછી ત્રણે જગતને ક્ષોભ ઉપજાવતી શકે એવા શંકરે પાર્વતીને ઋષિની અશાંતિ દેખાડી. પછી ત્યારે પાછળથી જાણ્યું કે આ તો સાક્ષાત સદાશિવ છે, ત્યારે તેઓ તેની શરણે ગયા. તો આ પ્રમાણે કામ ક્રોધાદિક છ રાગના વર્ગથી રંગાઇને મુનિજન પણ મોહ પામે છે, ત્યારે આ વૈદિક બ્રાહ્મણની તો શી ખીસાત ? એવી રીતે વિચાર કરી રાત્રિમાં ચોરના બથથી પાસેની ગાયેનાજવાડાની હવેલીમાં તે ગયો. તે હવેલીના એક પુણ્યામાં ગુપ્ત રીતે ક્ષણ માત્ર તે ઉભો રહ્યો, તેટલામાં તે હવેલીમાં કાળરાત્રિ ગઈ, અને લાંબી છરી ખેંચી, ૬ ટુ કરતી, ડાકણના સમૂહની સાથે નેત્ર અને મુખમાંથી અગ્નિ ઓઠતી આવતી કાળરાત્રિને તેણે જોઈ. તેના તેવા વેશથી ડરી જઈ સુંદરકે રાક્ષસોને હણવાના મત્રો સંભાર્યા; ત્યારે તેના મંત્રથી મોહ પામેલી કાળરાત્રિએ એકાંતમાં ગુપ્તગુપ્ત અને બથથી અગ્ર સમેટી ઉભેલા સુંદરકને દીઠા નહોં. પછી તે ઉડવાનો મત્ર બણી સાહેલી સાથે ગાયોના વાડા અને તેની અંદરની હવેલી સહિત આકાશમાં ઉડી ગઈ. તે સમયે કાળરાત્રિએ ઉચ્ચારણ કરેલા ઉડવાનો મંત્ર સુંદરકના સાંભળવામાં આવ્યો જ્યોતિષે સ્મરણ કરી લીધો. તે કાળરાત્રિ તે હવેલી સહિત ઉજ્જવિ- નીમાં ગઈ. ત્યાં મંત્ર બણી એ હવેલીને સાક્રવાવાના વાડામાં ઉતારી પોતે સ્મરણનામાં ગઈ અને ડાકણોના મંડળમાં રમવા લાગી. એ ક્ષણે સુંદરકને ભુખ લાગી, તેથી તે શાકના વાડામાં ઉતર્યો. અને તેમાંથી મૂળ કળેડી ખાધાં. એવી રીતે જૂખનો ઉપાગ કરી પાડો ગાયોના વાડામાં

* આ વાક્ય સંસ્કૃત ક્રમમાં નથી.

પ્રથમની પેઠે આવી બેઠો, તેટલામાં રાત્રિના મધ્યમાં સ્મશાનથી કાળરાત્રિ પાછી આવી અને ગોવાટને* પ્રથમની પેઠે મંત્ર સિદ્ધિના યોગથી ઉપાડી શિખ્યાએ સહિત પોતાને ઘેર આવી. ગાયના વાડારૂપ વાદનને તેની અસત્તની જગોપર રાખી પોતાની સખીઓને વિદાય કરી પોતાનાં મુવાના ધામાં આવી. પેલા સુંદરે પિંચથી વિરમય પામી તે રાત કહાડી સવારમાં એ વાડાને છોડી મિત્રો પાસે જઈ પોતાની બધી હકીકત તેઓને કહી, અને વિદેશ જવાની તૈયારી કરી. પાં તે મિત્રોના આધ્યાત્મની તુરત તો ત્યાં જ રહ્યો અને ઉપાધ્યાયનું ઘર છોડી અત્યંતેષમાં જન્મવા લાગ્યો. સુંદરક મિત્રો સાથે સ્વચ્છન્દ પિંહાર કરતો હતો. એક દિવસ તે કાળરાત્રિ ધરતો પરચુરણ સામાન લેવા બગ્ગરમાં નિકળી. ત્યાં એક વાખીઆની દુકાનમાં તે સુંદરકને જોયો ત્યારે વળી પાછી તેની પાસે આવી અને કામાતુર થઈ કહ્યું કે, 'હે સુંદરક ! તારે સ્વાધીન મારું જીવિત ! તો તું મારી સાથે કામદીક કર.' એવું કહેવા ઉપરથી સદ્ભાવવાળા સુંદરકે કહ્યું કે, 'એમ બોલ, તું તો મારા મુલની સ્ત્રી છે, માટે મારી મા સરખી છે.' ત્યારે કાળરાત્રિ બોલી કે, 'તું હં ધર્મને બાલુતો હો તો મને પ્રાણ આપ, કારણ કે પ્રાણદાન કરતાં બીજે અધિક ધર્મ નથી.' ત્યાં મુન્દરકે કહ્યું કે, 'હે મા ! એવું હવેમાં નહીં લાવ, ચુરચીનું ગમન એ કયા ધર્મમાં કહ્યું છે એવી રીતે મુન્દરકે ના કહી, તેથી ક્રોધ કરી તેના તિરસ્કાર કરતી કાળરાત્રિ પાછી પોતાને હાં પોતાની સાડી ફાડી ઘેર ગઈ. ત્યાં તે ક્રોધી સાડી પતિને દેખાડી કહ્યું કે, 'જુઓ, જુઓ, પેપ ચડાવ મુન્દરકે દોડીને આ મારી સાડી ફાડી નાંખી છે.' ત્યારે તેના પતિ ક્રોધ કરી અન્નતેષમ ગયો અને કહ્યું કે, 'આ મુન્દરક મહા મૂની છે' માટે આજથી એને ખાવાનું ન આપવું. ત્યારે બેઠથી સુંદરક, તે દેગત્યાજ કરવા તૈયાર થયો. હવે ગાયોના વાડામાં પોતે ઉડવાનો મંત્ર તે શીખ્યો છે, પણ પાંખું ઉતરવાનો મંત્ર તેને યાદ નથી રહ્યો, તેથી તે મંત્ર શિખવા સારુ રત્નિમાં પાછો ગાયોના વાડાની ઉત્તર દહેલીમાં ગયો. ત્યાં તે આગળની માશક બેસી રહ્યો, તેવામાં કાળરાત્રિ ત્યાં આવી ને તે હવેલીમાં બેસી તેની જ રીતે ઉડી; આકાશ માર્ગે ઉત્તરધિનીમાં ગઈ. ત્યાં મંત્ર બહુ એ ગાયોના વાડાને શાકના વાડામાં ઉતાર્યો; અને રાત્રિનો વિલાસ કરવાને સ્મશાનમાં ગઈ.

સુંદરકે તે મંત્ર બીજી વખત સાંભળ્યો પણ યાદ ન રહ્યો. ચુરચી ઉપરેશ વિના સિદ્ધિઓ સંપૂર્ણ ક્યાંથી થાય ? તે પછી ત્યાં મૃગા ખાઈબીજ સાથે લઈ જવા સારુ તોડી લીધા, અને આગળ પ્રમાણે જ તે વાડામાં બેઠો. પિંહાર વિલાસ કરી ત્યાં કાળરાત્રિ આવી અને એ વાડામાં બેસી રાત્રિમાં આકાશ રસ્તે ચંદ્રને વાડાને તેની પૂર્વ જગોપર રાખી પોતે ઘરમાં પેમી ગઈ. તે સુંદરક પણ સવારમાં એ વાડાથી બહાર નિકળી ભોજનના પૈસા મેળવવા સારુ તે મૃગા લેવા બગ્ગરમાં ચાલ્યો. ત્યાં હવે કર્મ ધર્મના સંબોધથી એમ બન્યું કે, સુંદરકને મૃગા લેતો જોઈ મેળવનાર રાજાનાં માલુમોએ એ મૃગા શરૂઆત કે એ તો આશ્ચર્ય દેશન છે, એવું કહી તે મૃગા તેની પાંચેથી બચાકરે લેવા માંગા, સારે સુંદરક મિત્રસહિત કજીઓ કરવા લાગ્યો.

* ગોવાટ બેઠે ગાયોના વાડે અથવા તેને બેઠે પાંખું કહેવામાં આવે છે

તારે તેને બાંધી માળવાનોં માણસો રાજ પાસે લઈ ગયાં અને કહ્યું કે, 'આ માણસ અમારી ઉપર યથરાના ધા કરે છે અને અમે કહ્યું કે, આ મૂળે માળવામાંથી લાવી તું કાન્યકુબ્જમાં કેમ વેચે છે? એવું પૂછતાં છતાં પણ જોલતો નથી, અને ઉલટા અમારી ઉપર યથરાનો માર મારે છે.' મેલી રીતે તે હુઆ માણસોએ રાજ પાસે જઈ ફરીયાદ કરી. 'આ અદ્ભુત વાત કેમ બની?' એવું રાજએ પૂછ્યું. ત્યારે તેના મિત્રોએ જનાળ આપ્યો કે, 'હે રાજન! અમારી સાથે જો બાને મહેલમાં બેસારો તો આ સધળું કાણુક કહે, નહીંતર નહીં કહે.' રાજએ તે વાત કબૂલ કરી, તેને મહેલમાં બેસાડ્યો. ત્યારે સુંદરક, મંત્રવડે મિત્રસહિત આકાશમાં ઉડ્યો, અને ક્રમે કરી પ્રયાગમાં આવ્યો. ત્યાં યાત્રી ગયો, એવામાં એક રાજ નહાતો હતો, તેને જોઈ ત્યાં મહેલ ધંભાવી, સુંદરક આકાશમાંથી ગંગામાં પડ્યો. ત્યારે સર્વ માણસો એને વિસ્મયથી જોવા લાગ્યાં. હવે તે સુંદરક રાજ પાસે ગયો, ત્યારે રાજએ તેને પૂછ્યું કે, 'તું આકાશમાંથી ઉતરેલા કોણુ છે? એવું નમ્રતા ભરેલું રાજનું વચન સાંભળી સુંદરક જોલ્યો કે, 'હું મુરજક એવે નામે મહાદેવના ગણ છું, હું મનુષ્યના ભોગ લેવા સારુ શંકરની આરાથી તારી પાસે આવેલો છું.' તે સાંભળી એ વાત સાચી માની રાજએ, તેને ધન, ધાન્ય, રત્ન, સ્ત્રી વગેરે સમૃદ્ધિવાળું એક શહેર આપ્યું. તે શહેરમાં પેત્રી, મિત્રો સહિત આકાશમાં ઉડી, ઈચ્છામાં આવે તેમ તે શરવા લાગ્યો. 'તે સોનાના પતંગ ઉપર સુવાદાએ તેના પર આગર થવા લાગ્યા સ્ત્રીએ આવી તેની સેવા કરવા લાગી રીતે તે ઈંદ્રના જોટલું સુખ પામ્યો. એક આકાશમાં ફરનારા એક સિદ્ધની સાથે તે સુંદરકને દોસ્તી થઈ, તેથી તે સિદ્ધ આકાશમાંથી ઉતરવાનો મંત્ર તેને શિખવ્યો. ઉતરવાનો મંત્ર હાથ લાગ્યો, એટલે ત્યાંથી સુંદરક આકાશમાં પોતાના કાન્યકુબ્જ દેશમાં આવ્યો. પૂર્ણ સંપત્તિવાળું તે શહેર આકાશમાંથી ઉતર્યું, તે વાત સાંભળી કાણુકથી રાજ પણ ત્યાં આવ્યો. તેને જાળખી રાજએ પૂછ્યું કે 'તું ક્યાં અને કેવી રીતે હતો?' આવો પ્રશ્ન સાંભળી વખત વિચારી કાળ-રાત્રિનું સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. તે પછી કાળરાત્રિને જોશાવી રાજએ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે નિઃકર થઈ પોતાનો સર્વ અવિનય કહી સંભળાવ્યો. તેથી રાજને કોષ આવ્યો અને તેના કાન ધાપવાની તૈયારી કરી; ત્યારે પકડ્યા છતાં સર્વેના દેખતાં તે અદ્ભુત થઈ ગઈ. પછી રાજએ તે કાળરાત્રિને હૃદયારોના હુકમ આપ્યો; અને રાજએ સત્કાર કરેલો સુંદરક પાછો આકાશમાં ચડી ગયો.

આવી રીતે આદિત્યપ્રભા રાજને વાર્તા કહી; તથા દુવલયાવળી રાણી વળી જોલી કે, 'હે રાજન! એવા પ્રકારની ઝડપોના મંત્રની સિદ્ધિ થાય છે. આ બધી વાત મારા પિતાના દેશમાં થઈ છે. ત્યાં સર્વ લોક જાણે છે. હું કાળરાત્રિની શિખ્યા છું; એવું મેં પ્રથમ કહ્યું છે. હું પતિવ્રતા છું, તેથી તે કરતાં પણ મારી પાસે અધિક સિદ્ધિ છે. આજ તમારા ભલા સારુ હું પૂજન કરતી હતી અને બાળદાન સારુ મંત્ર કરી પુરુષ ખેંચી લેવા તૈયાર થઈ હતી, તેવામાં તમે મને જોઈ; તો અમારી રીતિમાં તમે પણ આવો અને સિદ્ધિ તથા યોગવડે જિતેલા રાજ-જાનાં મસ્તક ઉપર પણ મૂકો. તે સાંભળી રાજએ ના પાડી કે 'કાકણની રીતમાં મનુષ્યના માંસનું

૩૧

મહાકાંવ શ્રીસોમદેવ ભટ્ટ-વિરચિત

કથાસરિત્સાગર.

(ભાષાંતર.)

ચતુર્થભ્રમ્વક-નરવાહનદત્તજન્ય.

તરંગ ૧ લો.

ઉદયન રાજની કથા.

કર્ણુ તાલના બળપૂર્વક આધાતથી કુલાચળમાં*, માર્ગ કરનારા વિઘ્નધર, સિદ્ધિઆને માર્ગ બતાવતા હોય તેમ જ્ય પામે ॥

તે પછી કૌશાંબીમાં રહેલો વત્સરાજ એક છત્રવાળી પૃથ્વી ભોગવવા લાગ્યો. રુમણ્વાન યૌરંધરાચલુને રાજ્ય કારણાર સોંપી વસંતકની સાથે વિદ્યાર સુખના રસમાં મગ્ન થયો અને વાસવદત્તા તથા પદ્માવતીની સાથે વીણા વગાડતો વત્સરાજ રાગ રંગમાં મુગ્ધતાન થયો. વાસવદત્તાનું સુંદર ગાન અને સગ્ગની વીણનો શબ્દ જ્યારે પરસ્પર મળી જતાં ત્યારે વીણા વગાડનારા અંગેહાના હાવવાથી તેના ગાન અને વીણાના શબ્દની ખજાર પડતી. ચંદ્રિકાથી ઘેળા મહેલમાં ધાવણી પડેલું શત્રુના મદ સરખું મઘ તે જાણે પોતાની કીર્તિ હોયતી શું, તેમ તેલું પાન કરવા લાગ્યો. એકાંતમાં વેશ્યાઓ, કામદેવના રાજ્યનો અભિષેક કરવાના બળ સરખા

* આત પર્વત કુળ નામની એજ

તે સ્વચ્છ મઘને સોનાના કળયમાં ભરી લાવી, ત્યારે પોતાના ચિત્તની પેઠે લાલ, સરસ, સ્વચ્છ અને જેની અંદર તેનું મુખ દેખાય છે એનું તે મઘ રાજાએ જન્મે રાણીના મધ્યમાં મુક્યું; ત્યાં ધર્મિયાં અને રોષનો અશાવ છતાં વાંચી ભૂદ્વીવાળું અને સ્નેહી રાજાનું મુખ જોઈ તે રાણીએ તમ થતી નથી. વત્સરાજનું મઘ પાન કરવાનું સ્થળ, મઘ ભરેલા અનેક સ્પ્રાદિકના પ્યાલાથી સવારના તડકાની લાલાચથી સ્નાયવી ધોળા કમળવાળી કમલિની જાણે હોય, તેના સરખું શોભતું હતું.

વત્સરાજની મૃગયાની કથા.

એક વખતે જેમાં પાર્શ્વે ફરે છે એવા પોતા સરીખા એક મૃગોના વનમાં પલાશ જેવા સ્થામ કંચુકને ધારણ કરી ધ્રુવ લઈ તે વનરાજ ફરતો હતો. સૂર્ય જેમ ધાર્દ કિરણોથી અંધારાના દગધાનો નાચ ફરે છે, તેમ કાદવથી કાળા થયેલા ચક્રોનાં ટોળાને તેણે ખાણવતી માર્યા. રાજા ધુકે પડવાથી, પ્રથમ પરાભવ કરેલી દિશાઓના કટાક્ષો સરખા, ત્રાસ પામી વિખરાવતાં કાળીઆર મૃગો શોભતાં હતાં. પાડાઓના લોહીથી લાલ થયેલી પૃથ્વી, પાડાનાં સિંગડાના પ્રદારથી છુટી થયેલી વનકમલિની સેવા કરવા આવી હોય, તેવી જોવામાં આવતી હતી. જાસાઓથી સિંહનાં ફરેલાં મોં વિધાર્જનવા છતાં ગર્જનાથી જ્યારે તેઓનું જીવન જનું રહેતું ત્યારે રાજા સંતોષ માનતો હતો. વનમાં તે રાજાની પામે મૃગયાનું સાધન માત્ર હથિયાર જ હતાં, તથાપિ ખાડા કુતરાઓનું કામ કરતા હતા અને ઝાડનાં ઝુંડો જાળનું કામ કરતાં હતાં. એવી રીતે રાજા મૃગયાના મુખનો ઉપભોગ કરતો હતો. એક દિવસ રાજા કચેરીમાં બેઠો હતો ત્યાં, પોતાના દેહની કંતિથી મગ્ન બાંધનાર અને સ્વર્ગના મડ-જનૂ, તેજસ્વીની જાત ઉપર પ્રીતિ દેવાથી ઉતરી આવેલા સૂર્ય સરખા નારદ મુનિ પધાયા. રાજાએ ધણી નમ્રતાથી તેની આગતારવામતા કરી. આથી પ્રસન્ન થઈ થોડીવાર થોભી નારદ બોલ્યા કે, 'હું વત્સરાજ ! હું કહું તે સાંભળ -

નારદજીએ વત્સરાજને દીધેલો ઉપદેશ.

પાંડુ એવે નામે તારો વડીલ પૂર્વજ રાજા હતો. તેને કુતી અને ખીજ માફી એવા નામની બે રાણીઓ હતી. સસુદની મેખલાવાળી આ પૃથ્વી જિત્તી એક દિવસ મૃગ-યાનો વ્યસની પાંડુ રાજા વનમાં ગયો. ત્યાં તેણે મૃગનું રૂપ ધારણ કરી, પોતાની સ્ત્રી હરિણી સાથે કામક્રીડા કરનાર કિંદમ ત્રણ ઉપર બાણ માર્યું. તે મુનિએ મૃગનું રૂપ મૂકી હઈ નષ્ટિના રૂપમાં આવી પ્રાણ છૂટતી વખતે પસ્તાવામાં પડેલા પાંડુને શાપ દીધો કે, 'હું મારી ગતવતી હતો' ત્યાં વિચાર વગર તે અને માર્યો તો તારી સ્ત્રીના સંબોગના વખ-

* જેમ કવચએ દોડી મૃગ વગરિને પકડી આવે છે તેમ ખાડાઓ પણ પોતાના પડવાથી પકડો આવે છે.

† જેમ જળમાં હરિણ સપાડાઈ નથ છે તેમ જ ઝાડીમાં પણ સપાડાઈ નથ છે.

બક્ષણ હોય છે, અને રાજની રીત તો એથી ઉઘટી છે.' આ સાંભળી રાણીએ કહ્યું કે 'જો તમે અમારી રીતમાં નહીં આવો તો મારે મરવું પડશે.' આવા આગ્રહનેઈ રાજાએ તે વાત માન્ય કરી.

વિષયોથી ખેંચાયલા પુરુષો સન્માર્ગમાં કેમ રહી શકે ?' તે પછી પ્રથમથી પૂછી રાખેલા મંડળમાં બેસારી રાજાને રાણીએ કહ્યું કે, 'જે આ દૂળભૂતિ નામનો બાહ્ય તમારી પાસે રહે છે, તેને બળિદાન દેવા સારું મં કલ્પના કરી છે; અને તેનું આર્પણ કરવું એમાં ધણો જ શ્રમ છે. મારે ઠાઈ રસોઈ કરનારાને આપણી રીતમાં દાખલ કરો, જેથી કરી તે તેને મારે ન રાંધે પણ ખરો. તેના માંસનું બળિદાન ખાવામાં તમારે કંઈ દયા લાવવી નહીં. પૂજન પૂરું થશે એટલે સિદ્ધિ પણ પૂરી થશે, કારણ કે તે ઉત્તમ છે.' રાણીએ એવું કહ્યું ત્યારે પાપથી રાજા ડપાં. પણ સ્ત્રીનું વચન કબૂલ રાખ્યું. અરુ! આના તાબેદારને ધિક્કાર છે ! તે પછી સાહસિક નામના રસોઈયાને બોલાવી બરેસોઈ દઈ તેમ કરવાની આજ્ઞા આપી. પછી રાજા રાણીએ તેને કહ્યું કે, 'આજ રાણી સહિત રાજા જમશે, મારે રસોઈની ઉતાવળ કર,' એમ જે તારી પાસે આવીને બોલે તેને મારી નાંખજે; અને તેના માંસથી સવારમાં એકંતમાં અમારા બે મારે સ્વાદિષ્ટ રસોઈ બનાવજે.' એવી રીતે આજ્ઞા કરેલા રસોઈયા ઘેર ગયો. સવારમાં દૂળભૂતિ આવ્યો, તેને રાજાએ કહ્યું કે, 'જો રસોડામાં સાહસિક રસોઈયાને કહે કે, આજ રાજા અને રાણી જમશે, મારે રસોઈની ઉતાવળ કર,' ત્યારે તે દૂળભૂતિ ત્યાંથી બહાર નિકળ્યો કે, ગુરત રાજાનો પુત્ર ચંદ્રપ્રભા તેને મળ્યો અને કહ્યું કે, 'અલ્યા, આ સોનું લઈ જા અને તેનાં આજ્ઞા જ રાજાજના જેવાં કુંડળ કરાવી આવ.' ત્યારે દૂળભૂતિએ કહ્યું કે, 'મારે તો રાજાના હુકમથી રસોઈવા પાસે સ્વાદિષ્ટ ભોજન તૈયાર કરાવવા કહેવા જવું છે.' રાજપુત્રે કહ્યું કે, 'આ કુંડળ ધણવવાનું કામ જરૂરનું છે, મારે હું સોનીને ત્યાં જા, અને હું તારીવતી રસોડે જઈ કહી આવું છું.' આવા આગ્રહથી તે દૂળભૂતિ તો કુંડળ ધણવવા ગયો, અને આ રાજપુત્ર એકલો રાજાનો હુકમ કહેવા રસોડામાં ગયો. ત્યાં જઈ રાજાનો હુકમ કહી સંભળાવ્યો, એટલે પૂર્વના સંકેત પ્રમાણે એ સાહસિક રસોઈયાએ ઊરી લઈ તરત તેને કાપી નાંખ્યો, અને તેના માંસની રસોઈ તૈયાર કરી રાજા અને રાણી પાસે લઈ ગયો. પછી પૂજન કર્યા પછી એ પુત્રનું માંસ રાજા તથા રાણીએ ખાધું, પણ પોતાના પુત્રના મરણની રાજા તથા રાણી એ બંનેને ખબર પડી નહીં. રાજાએ પ્રથમ જ મનુષ્યનું માંસ ખાધું, તથા તે આખી રાત્રિ પસ્તાવામાં ગઈ. સવારમાં હાથમાં કુંડળ લઈ દૂળભૂતિ આવ્યો, તેને જોતાં જ ગભરાટમાં પડી જઈ તે જ ક્ષણે રાજાએ પૂછ્યું કે, 'તું ક્યાં હતો?' દૂળભૂતિએ કહ્યું કે, 'તમે મને કામ બતાવ્યું હતું તે હું કરવા જઈ છું, તેટલામાં કુંડળ ધણવવા જા, એમ આપના કુવરની આજ્ઞાથી હું કુંડળ ધણી લાવ્યો છું.' આ વાત સાંભળી રાજા જાગીત ઉપર પડી ગયો; અને હે પુત્ર ! હા પુત્ર ! એવી રીતે પોતાના આત્મા અને સ્ત્રીને નિંદો વિલાપ કરવા લાગ્યો. ત્યારે કાર્યભારીએના પૂછવા ઉપરથી બધી વાત તેઓને કહી સંભળાવી, અને કહ્યું કે, 'દરેકજ દૂળભૂતિ આપણી પાસે કહેતો જ હતો કે, 'બહુ કરનારનું બહુ થાય છે અને જરૂર કરનારનું જરૂર થાય છે' ભીતમાં અજ્ઞાપેશ દડા પ્રમાણે બીજાની ઉપર કરવા મળેલ કાલગીપદાં પોતાની ઉપર આવી પડે છે. મેં મહા પાપી થઈ બહુ-

હત્યા કરવાની ઇચ્છા કરી તો મેં મારા પુત્રનો ઘાત કરી તેના માંસનું બદાણુ કીધું.' એવું કહી નીચું મેં કરી બેઠેલા કાર્યજારીઓને સમગ્રવી તે જ કૃત્યશ્રુતિને પોતાના રાજ્યમાં અભિષેક કરી રાજ્યે પાપશુદ્ધિને માટે ધણું દાન કર્યું અને અંતે પથ્થાતપરૂપ અગ્નિથી બળ્યા છનાં સ્ત્રીસહિત અગ્નિમાં બળી મુલો; અને કૃત્યશ્રુતિ તેનું રાજ્ય પામી પૃથ્વીનું પાલન કરવા લાગ્યો. એવી રીતે સારું કે નરમું જે કાંઈ કરીએ તે પોતાને જ બોગવનું પડે છે.

આવી રીતે વત્સરાજ પાસે આ કથા કહી, યૌવંધરાયણુ કરીથી તે રાજાને કહેવા લાગ્યો કે, 'હે રાજેન્દ્ર ! તમે તેને જિતી લીધો છે, તો પશુ તે બ્રહ્મદત્તનું રાજ કરતા આવો છો, છતાં જો તે તમારી સામે યશે તો તમે તેને મારશો, પ્રથુ તે કાંઈ કરી શકશે નહીં.' એવી રીતે મુખ્ય મંત્રીનાં વચન સાંભળી તેનાં વાક્યને વખાણી ત્યાંથી ઉઠી વત્સરાજે નિત્ય નિપમનું કૃત્ય કર્યું. બીજો દિવસે દિગ્વિજય સંપૂર્ણ થયા બાદ વત્સરાજ, કૌશાંબીમાં જ્યાં સારું લાવાણુકથી નીકળ્યો. કમે કરી રાજા લક્ષ્મર સહિત, ઉત્તરથી નાચતી હોય એવી ઉંચી પત્તાકરૂપ હાથનાળી નગરીમાં આવ્યો, અને તે રાજા પગે પગે રહેરની સ્ત્રીઓનાં નેત્રકમળના વનને વિષે વાચુતા આરંભનેા વિશ્વમ કરાવતો પેઠો. નગરની શોભા કંઈ નૌતમ જ યઈ રહી છે; ચારણો ગાય છે, બંદિજન સ્તુતિ કરે છે અને રાજાઓ નમે છે. એવી રીતે વત્સરાજ રાજમહેલમાં આવ્યો. તે પછી સર્વ દેશના નંત્રરાજાઓ ઉપર કર નાંખી પ્રથમ ભંડારમાંથી પ્રાપ્ત ચયેશા અને કુલપરંપરાથી આવેલા સિદ્ધાસન ઉપર બેઠો. તેના મુખ્ય મંત્રીઓથી પ્રસન્ન કરાવવા લોકપાળોએ સાખાસી આપી હોય એવા તે વખતનાં મગજને માટે વગાડેલાં વાગ્ગના સખ્દના પડાથી આકાશ ગાજી રહ્યું.

હવે દિગ્વિજયમાંથી મેળવેલું વિવિધ પ્રકારનું ધન બ્રાહ્મણોને આપી રાજમંડળ અને પોતાના કાર્યજારીઓને વત્સરાજે કૃતાર્થ કર્યા; ત્યારે ગંબીર શબ્દ કરતા મુદંગોથી નાદવાળી ધવલી તે નગરીમાં રાજા સદૃશી અને સુપાત્ર ઉપર ધન વરસાવવા લાગ્યો, તેથી મનુ-ઓએ જાણ્યું કે, આ સાત્ર ધાન્યની નિપજ સારી થશે, -એવું ધારી સર્વ માણસ પોતાને ઘેર કેસવ કરવા લાગ્યાં. આવી રીતે વત્સરાજ પૃથ્વીને જિત્યા પછી યૌવંધરાયણુને અને સુમ-રવાનને સધળો રાજ્યકારભાર સોંપી દઈ, પોતે વાસવદત્તા અને પદ્માવતી સાથે યથેચ્છ રંગવિલાસ મેળવવા લાગ્યો.

ઉત્તમ ચારણોથી ગવાતો અને કીર્તિ અને લક્ષ્મી સરખી એ રાણીના મધ્યમાં રહેલો વત્સરાજ પોતાના નિર્ભજ યશની પેઠે ચેત અદ્રોહ્યને મેલવા લાગ્યો અને નિરંતર રાત્રુના પ્રતાપ સરખું મઘ પીવા લાગ્યો.

હતિત્રી મહાકવિ શ્રી સોમદેવ લઠ્ઠ વિરચિત કથાસરિતસાગરમાં

લાવાણુક લંબકને વિષે છેલ્લો તરંગ સંપૂર્ણ.

લાવાણુક લંબક સંપૂર્ણ.

ભક્ષણ હોય છે, અને રાજની રીત તો એથી ઉત્તરી છે.' આ સાંભળી રાણીએ કહ્યું કે 'જો તો અમારી રીતમાં નહીં આવે તો મારે, મરવું પડશે.' આવે આગ્રહ જોઈ રાજાએ તે વાત માન્ય કરી

વિધવેથી ખેંચાયલા પુરુષો સન્માર્ગમાં કેમ રહી શકે ?' તે પછી પ્રથમથી પૂછ રાજેશ્વર મંડળમાં બેસારી રાજાને રાણીએ કહ્યું કે, 'જો આ શૂળભૂતિ નામનો બ્રાહ્મણ તમારી પાસે રાં છે, તેને બળિદાન દેવા સારુ મેં કલ્પના કરી છે; અને તેનું આકર્ષણ કરવું એમાં ધજો જ શ્રમ છે માટે કાંઈ રસોઈ કરનારાને આપણી રીતમાં દાખલ કરે, જેથી કરી તે તેને મારે ને રાંધે પણ ખરે. તેના માંસનું બળિદાન ખાવામાં તમારે કાંઈ દયા લાવવી નહીં. પૂજન પૂરું થશે એટલે સિંચે પણ પૂરી થશે, કારણ કે તે ઉત્તમ છે.' રાણીએ એવું કહ્યું ત્યારે પાપથી રાજા ડર્યા. પણ સ્ત્રી વચન કબૂલ રાખ્યું. અહો! સ્ત્રીના તાબેદારને ધિક્કાર છે!! તે પછી સાહસિક નામના રસોઈયાને બોલાવી ભરોસા દઈ તેમ કરવાની આજ્ઞા આપી. પછી રાજા રાણીએ તેને કહ્યું કે 'આજ રાણી સહિત રાજા જમશે, માટે રસોઈની ઉતાવળ કર,' એમ જો તારી પાસે આવીને બોલે તેને મારી નાંખજે; અને તેના માંસથી સવારમાં એકાંતમાં અમારા બે માટે સ્વાદિષ્ઠ રસોઈ

યા કરવાની ઇચ્છા કરી તો મેં મારા પુત્રનો ઘાત કરી તેના માંસનું ભક્ષણ કર્યું. એવું કહી ચું મોઢું કરી બેઠેલા કાર્યભારીઓને સમજાવી તે જ ઇજ્જભૂતિને પોતાના રાજ્યમાં અલિપેક કરી મળ્યે પાપશુદ્ધિને માટે ધણું દાન કર્યું અને અંતે પશ્ચાત્તપરૂપ અગ્નિથી બળ્યા છતાં સ્ત્રીસહિત અગ્નિમાં બળી મર્યો; અને ઇજ્જભૂતિ તેનું રાજ્ય પામી પૃથ્વીનું પાલન કરવા લાગ્યો. એવી રીતે રું કે નરનું જે કાંઈ કરીએ તે પોતાને જ ભોગવવું પડે છે.

આવી રીતે વત્સરાજ પાસે આ કથા કહી, 'યૌગંધરાયણુ ફરીથી તે રાજ્યને કહેવા લાગ્યો, 'હે રાજેન્દ્ર ! તમે તેને જિતી લીધો છે, તો પણ તે બ્રહ્મહત્યનું શુભ કરતા આવો છે, છતાં જો તમારી સામે યશો તો તમે તેને મારશો, પણ તે કાંઈ કરી શકશે નહીં.' એવી રીતે મુખ્ય ત્રીનાં વચન સાંભળી તેનાં વાક્યને વખાણી ત્યાંથી ઉડી વત્સરાજે નિલે નિયમનું કૃત્ય કર્યું. બીજે ત્રણે દિવિજ્યય સંપૂર્ણ થયા બાદ વત્સરાજ, ટેકરાબીમાં જવા સારુ લાવાણુકથી નીકળ્યો. ક્રમે રી રાજ્ય લક્ષ્મર સહિત, ઉત્સવથી નાચતી હોય એવી ઉંચી પતાકારૂપ હાથનાળી નગરીમાં પહોંચી, અને તે રાજ્ય પગલે પગલે શહેરની સ્ત્રીઓનાં નેત્રકમળના વનને વિષે વાધુના આરંભને અભિમ કરાવતો પેઠો. નગરની શોભા કંઈ નૌતમ જ યદ્ રહી છે; આરણ્ય ગાય છે, બંદિજન સ્તુતિ રે છે અને રાજ્યો નમે છે. એવી રીતે વત્સરાજ રાજ્યમહેલમાં આવ્યો. તે પછી સર્વ દેશના અરાજકો ઉપર કર નાંખી પ્રથમ લંડારમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા અને કુલપરપરાથી આવેલા ક્રાસન ઉપર બેઠો. તેના મુખ્ય મંત્રીઓથી પ્રસન્ન કરાવતા લોકપાળોએ સામાસી આપી હોય એવા તે વખતનાં મગળને માટે વગાડેલાં વાજના શબ્દના પડધારી આકાશ ગાજી રહ્યું.

હવે દિવિજ્યમાંથી મેળવેલું વિવિધ પ્રકારનું ધન બ્રાહ્મણોને આપી રાજ્યમંડળ અને તાના કાર્યભારીઓને વત્સરાજે કૃતાર્થ કર્યા; ત્યારે ગંભીર શબ્દ કરતા મૃદંગોથી નાદવાળી મંદી તે નગરીમાં રાજ્ય સદ્ગુણી અને મુપાત્ર ઉપર ધન વરસાવવા લાગ્યો, તેથી મનુ-રોએ જાણ્યું કે, આ સાલ ધાન્યની નિપજ સારી થશે, એવું ધારી સર્વ માણસ પોતાને ઘેર સ્થવ કરવા લાગ્યાં. આવી રીતે વત્સરાજ પૃથ્વીને જિત્યા પછી યૌગંધરાયણને અને સ્ત્રી-વાનને સધળો રાજ્યકારભાર સોંપી દઈ, પોતે વાસવદત્તા અને પદ્માવતી સાથે યથેચ્છ રંગવિવાસ ગામવા લાગ્યો.

ઉત્તમ આરણ્યોથી ગવાતો અને કીર્તિ અને લક્ષ્મી સરખી બે રાણીના મધ્યમાં રહેલો વત્સરાજ પોતાના નિર્ભજ યશની પેઠે શ્વેત ચદ્રોદયને સેવવા લાગ્યો અને નિરંતર રાત્રીના તાપ સરખું મઘ પીવા લાગ્યો.

હતિશ્રી મહાકવિ શ્રી સોમદેવ ભટ્ટ પિરચિત કથાસરિસાગરમાં

લાવાણુક લંબકને વિષે છઠ્ઠો તરંગ સંપૂર્ણ.

લાવાણુક લંબક સંપૂર્ણ.

તમા તારું પણ મારી પેઠે મરણ થશે. એવી રીતના સાપના લયથી ભોગની ઇચ્છા છે. ઈર્ષ પાંડુ રાજા જે સ્ત્રીઓ સાથે શાંત તપોવનમાં વાસ કરી રહ્યો. ત્યાં રહેતાં છતાં સાપ ગ્રેરણથી એક દિવસ માટીનામની પ્રિયા સાથે સંગમ કરવા લાગ્યો, તેથી તે તરત મર પામ્યો. માટે મૃત્યુમાં હે પાંડુસૌત્રપન્ન ! રાજાઓનો વધારે શોખ થવો, એ રાજાને દુઃખ કારણ છે. આ મૃત્યુએ જ મૃગોની પેઠે અનેક રાજાઓનો નાશ કર્યો છે. ઘેર નાદવાજ માંસની મુખ્યતાવાળી, લૂખી, ધૂમ્ર, ઉચ્ચ કેશવાળી, બાલા સરખા દાંતવાળી, રાક્ષસી સરખા મૃગયા કેમ કંપ્યાણુ કરે વાર ! માટે નિષ્કુળ શ્રમ આપનાર મૃગયાનો છદ છોડી દે. મૃગયામાં વનનાં પશુ, વાહન અને શિકારી એ ત્રણેના પ્રાણનો, સંશય સમાન છે. તારા પૂર્વે ઉપર મને પ્રીતિ હોવાથી તું પણ મને પ્રિય છે. તને કામદેવના અંશરૂપ પુત્ર કેમ થશે તે સાંભળ—

પૂર્વે કામદેવના શરીરની ઉત્પત્તિ થવા માટે રતિએ શંકરની સ્તુતિ કરી હતી. ત્યાં પ્રસન્ન ઘર્ષ શિવે, એકાંતમાં સક્ષેપથી આવું વચન કહ્યું હતું—‘પાર્વતી પુત્રની ઇચ્છાથી, પૃથ્વીમાં અવતરી મારું આરાધન કરી કામદેવને ઉત્પન્ન કરશે.’ માટે એ જ કારણથી, રાજાનું ! તે પાર્વતી અંકમહાસેન રાજાની પુત્રી તરીકે વાસવદત્તાને નામે તારી રાણી થઈ છે. તે આ શંકરનું આરાધન કરી કામદેવના અંશરૂપ પુત્રને જન્મશે, જે સર્વ વિદ્યાધારીને અકર્તા થશે.

એવું કહી વત્સરાજે આપેલી પૃથ્વી* પાછી તેને આપી, નારદ મુનિ અદસ્ય ઘર્ષ મયા.

દિદ્રઃ પ્રાહ્મણીની કથા.

પછી તે વત્સરાજે, પુત્રની ઇચ્છાવાળી તે વાસવદત્તાની સાથે પુત્રના વિચારથી જ તે આપ્યો કહાડો કહાડ્યો. બીજે દિવસે રાજા કચેરીમાં બેઠો હતો, ત્યાં નિત્યોદિત નામનો પ્રતીહારી આવ્યો અને તેણે વિનંતિ કરી કે, ‘હે મહારાજ ! જે છોકરાં ઈર્ષ કોઈ ગરીબ પ્રાહ્મણી આપનાં દર્શનની ઇચ્છાથી બાહરે ઉભા છે.’ એ સાંભળી રાજાએ તેને અંદર આવવાની રજા આપી. ત્યારે દુર્બળ, શીઘ્ર અને જૂખરી, ખંડિત થયેલા માન સરખાં (પ્રાટી ગયેલાં) વસ્ત્રથી અરધી ઉઘાડી તે પ્રાહ્મણી, દુઃખ અને દૈન્ય સરખા જે બાળકને લઇને કચેરીમાં આવી અને યોગ્ય રીતે પ્રણામ કરી રાજાને કહેવા લાગી કે, ‘હું કુનીન પ્રાહ્મણી છું, તે આવા દિદ્રિપ્શુમાં આવી પડેલી છું. દૈવયોગથી આ બોડલાં જે બાળકો મને અવતર્યા છે. તો હે રાજા ! બોળન વિના આને માટે મને ધાવણુ પણ આવવું નથી. તેથી યરજે આવેલાની રજા કરનારા આપને યરજે આવી છું હવે જેવો આપનો ફક્કમ.’ તે સાંભળી રાજાના મનમાં દયા આવી. તેથી પ્રતીહારીને દુકમ ક્યો કે, ‘આને વાસવદત્તા રાણી પાસે ઈર્ષ જાઓ.’ તે

પછી આગળ ચાલનાર પોતાનો શુભ કર્મ સરખો પ્રતીક્ષારી, રાણી પાસે તેને લઈ ગયો. રાજા પાસેથી આવેલી તે બ્રાહ્મણીને જોઈ વાસવદત્તાએ તેનું સન્માન કર્યું. ગરીબ અને બે છોકરાંવાળી તે બ્રાહ્મણીને જોઈ વાસવદત્તા વિચાર કરવા લાગી કે, 'અહો! વિધાતાની આ કોઈ ઉલટી ગતિ છે. પાત્રમાં મત્સર અને અપાત્રમાં લક્ષિત, કારણ કે આજ દિવસ સુધીમાં મને એક પણ પુત્ર નહીં, અને આ બ્રાહ્મણીને બે પુત્ર છે.' એમ વિચાર કરતાં કરતાં વાસવદત્તા રાણીને અંગેશ કરવાનો વખત થયો ત્યારે પોતાની દસીએને હુકમ કર્યો કે, 'આ બ્રાહ્મણીને પણ સ્નાન કરાવો.' પછી તે દસીએએ તે બ્રાહ્મણીને સ્નાન કરાવી સારાં કપડાં પહેરાવી સ્વાદિષ્ટ ભોજન કરાવ્યાં. આથી તે બ્રાહ્મણી પાણીથી સંચિલી તપી ગયલી જમીનની પેઠે આનંદ પામી. તેનું આત્માસન કરી યુક્તિથી વાતો કરી તેની પરીક્ષા કરવા સારુ થોડીવાર વાસવદત્તાએ કહ્યું કે, 'હે બ્રાહ્મણિ ! તું અમને કોઈ વાત કહે.' તે સાંભળી તે વાત કરવા લાગી—

દેવદત્ત નામના રાજપુત્રની કથા.

પૂર્વે જયદત્ત નામનો કોઈ સાધારણ રાજા હતો. તેને દેવદત્ત નામનો એક પુત્ર હતો. તે પુત્રને ત્યારે તરણાવસ્થાને પાંચે, ત્યારે શુદ્ધિમાન તેનો પિતા પુત્રનો વિવાહ કરવા માટે આવો વિચાર કરવા લાગ્યો કે, 'રાજલક્ષ્મી વેસ્થા જેવી અતિ ચંચળ છે. તે બળવાનથી જ ભોગવાય એવી છે, પણ વાણિયાઓની લક્ષ્મી કુલીનકાંતા માફક બીજી જગ્યાએ જતી નથી. તો આ પુત્રનો વિવાહ વાણિયાને ઘેર કર્યો હોય તો સારું, જેથી ધણા પુત્રવાળા રાજ્યમાં આવે અને આપત્તિ આવી પડે નહીં.' એવો નિશ્ચય થતાં જ પુત્ર સારુ પાટલિપુત્રના રહીશ વસુદત્ત વાણિયાની કન્યાનું માથું કર્યું. રાજાને ઉત્તમ સંબંધ થાય, એવી ઇચ્છાથી તે વસુદત્તે દૂર દેશોત્તરમાં પણ તે રાજપુત્રને કન્યા આપી, અને પોતાના જમાઈને એટલાં બધાં રત્નો આપ્યાં કે, જેથી તેનું પોતાના પિતાના વૈભવ વિશેનું અભિમાન ઉતરી ગયું. પછી શ્રીમંત રોડીઆની પુત્રી સહિત પુત્રની સાથે જયદત્ત રાજા સુખેથી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. એક દિવસ પોતાની પુત્રીના સુખદર્શનની ઉત્કંઠાથી તે વસુદત્ત વાણિયો પોતાના વેવાઈને ઘેર દીકરીને તેડવા આવ્યો અને ત્યાં કેટલાંએક દિવસ રહી દીકરીને પોતાને ઘેર તેડી ગયો. તે પછી તે રાજા અકસ્માત્ મરણ પામ્યો ત્યારે તેના બાપાતોએ હુમલો કરી એકદમ તેનું રાજ્ય લઈ લીધું. તેની બીકથી તેની મા, પોતાના પુત્ર દેવદત્તને છૂપી રીતે બીજા દેશમાં લઈ ગઈ. ત્યાં તેની મા દુઃખિત અંતઃકરણથી પુત્રને કહેવા લાગી કે, 'પૂર્વ દિશામાં આવેલા અદ્વર્તી રાજા આપણો સ્વામી છે, તેની પાસે જ, એ તારુ ગયલું રાજ્ય પાછું મેળવી આપશે.' માવાળુ માતાનાં એવાં વચન સાંભળી રાજપુત્રે તેને કહ્યું કે, 'ત્યાં હું ઠાક વિના જઈશ તો મને કોણ માન આપશે ?' તે સાંભળી તેની મા ફરીથી બોલી કે, 'તું તારા સસરાને ઘેર જઈતેની પાસેથી ધન લઈ નોકર ચાકર મેળવી પછી ચક્રવર્તી પાસે જજે,' એ રીતની માની પ્રેરણા ઉપરથી લગ્નવાનું રાજપુત્ર કમે કરી સાંજે સસરાના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. પણ પિતા વિનાનો અને લક્ષ્મી રહિત હોવાથી આંસુ પડવાની સંકથા લગ્નવાર્ધ રાત્રિમાં સસરાને

ધેર જઈ ચક્રો નહીં. તેથી પાસેના અનસત્રમાં રહ્યો. ત્યાં સસરાના ઘરમાંથી રાતને વખતે દોરડી પકડી ઉતરવી એક સ્ત્રી અકરમાત્ તેના જોવામાં આવી. થોડીવારમાં રતનની કાંતિની માફક આકાશમાંથી પડતી વિજળી સરખી દીપ્તી પોતાની સ્ત્રીને આજખેરે તે ખેદ. પામવા લાગ્યો. તે બ્રુખાળવો અને દુનગો યર્ષાગ્યવો હોવાથી તેની સ્ત્રી તેને આજખેર શકી નહીં. તેથી તેણે પૂછ્યું કે તું કાણ છે ? ત્યારે તેના પતિ દેવદત્તે જવાબ વાળ્યો કે, 'હું મુસાફર છું.' તે પછી તે વાણિયાની છોકરી સત્રશાળાની અંદર પેડી. તેની જાછળ રાજપુત્ર પણ ગુપ્ત રીતે તેને જોવા પેઠા. તે સ્ત્રી એક પુરુષ પામે મર્ષ. ત્યારે તે પુરુષે કહ્યું કે 'આજે તું મોડી કેમ આવી ?' એમ કહી ધણી લાતો મારી. પછી જોને જમણે કામ વ્યાખ્યા છે, એવી પાપિણી વાણિયાણીએ તેની પાસે આશી માંગી, રાજ્ય કરી કામકીડીની મોજ ઉડાવવા તેની સાથે રહી. તે જોઈ શ્રુદ્ધિમાન રાજપુત્રે વિચાર કર્યો કે, કોઈ કરવાનો આ કાળ નથી, મારે તો બીજું કામ કરવાનું છે. રાત્રીને મારવા યોગ્ય આ મારું રાજ, કૃપણ એવા આ સ્ત્રી અને આ નરપથ ઉપર કેમ ચાલે ? અથવા આ સ્ત્રીના શું અવગ્રાહ છે ? કારણ કે એ કુલાઈ અને બીજા કુલની છે; માટે આમ વનેખા થાય, એમાં કાઈ નવાઈ નથી. પણ મારું દુર્લભ ધર્મ છોડાવવા માટે મને આવા દુઃખ આપે છે,* કામકીડી કાગડાને છોડી કાપલ સાથે કેમ કીડા કરે છે ? આમ વિચારી તેણે એ જાન પુરુષ તથા સ્ત્રીની ઉપેક્ષા કરી જતી મૂંઝી. મોટા મોટાએને જિતવાની ઈચ્છા કરનારા સત્પુરુષોના ચિત્તમાં તણખત્તા સરખી સ્ત્રી શા હિસાબમાં હોય ? હવે તે વખતે રત્નકીડાના વેગના આવેશને લીધે તે વાણિયાની પુત્રીના કાનમાંથી એક સાચા મોતીનું લવિંગીયું નીકળી ગયું. ઉતાવળમાં તેણે તે ન દીધું, પણ તરત તે જાનની રમ લઈ, જેમ આવી હતી તેમ જ ઘેર ગઈ. તેના માર પણ તરત ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ત્યાર પછી એ રતનનું આજુપણ રાજપુત્રે લઈ લીધું. રતનની કાંતિથી મળકાટ મારતું, મોહરૂપ અધકારને હણનારે તે રતનનું આહરણ વિધાતાએ ગયલી લક્ષ્મી શોધવા જાણે હાથમાં દીપક આપ્યો હોયની શું, તેવું લાગ્યું. મોટીકિમતનું તે લવિંગીયું જોઈ તે કાણે રાજપુત્ર કાર્ય સિદ્ધ થવાથી ત્યાંથી નીકળી કાન્યકુબ્જમાં ગયો. ત્યાં એક લાખ સોનામોહોર માટે એ લવિંગીયું ગીરવી મૂકી, હાથી અને થોડા ખરીદી તે રાજપુત્ર કેવદત્ત, અક્ષવર્તી રાજ પાસે ગયા, અને પોતાની હકીકત જાહેર કરી. ત્યારે અક્ષવર્તી રાજએ તેને કેટલુએક લાસર આપ્યું. તે લઈ પોતાના દેશમાં આવી મુદ્દમાં રાત્રીએને મારી પ્રી પિતાનું રાજ્ય મેળવ્યું. તેથી તેની માતા બહુ પ્રસન્ન થઈ તેનાં વખાણ કરવા લાગી. તે પછી પેલું કાનનું લવિંગીયું ગીરવી દારને ત્યાંથી છોડવી પોતાની સ્ત્રીનું જયું રહસ્ય ખુલ્લું પાડવા સત્રરા પાસે મોકલી દીધું. આ રીતે આવેલું પુત્રીનું લવિંગીયું જોઈ તેના સસરા પણ સખાંત થઈ ગયો અને પોતાની પુત્રીને દેખાડ્યું. તે પુત્રી પણ ચરિત્રની પેઠે પ્રથમ પડી ગયેલું તે લવિંગીયું જોઈ, અને આ પતિએ મોકલાવેલું છે એવું જાણી પાદ આપ્યું કે, સદાવતની ધર્મશાળા અંદર તે રાત્રિએ આ લવિંગીયું મારા કાનમાંથી પડી ગયેલું હતું-કે ને દિવસ ત્યાં મેં કોઈ મુસાફરને જોયો હતો. નિત્રે એ મારો ધણી, મારા શીળની

રીક્ષા કરવા આવ્યો હતો. મેં તો તેને ઝોળખ્યો નહીં, પણ તેના હાથમાં આ આવ્યું. એવી રીતે અનીતિના પદ્માત્તાપથી વિચાર દસ્તી તે વાણિયાની પુત્રીનું હૃદય લયથી ફાટી ગયું. ત્યાર પછી તેના રક્તચ્છને જાણનારી દાસીને તેના પિતાએ યુક્તિથી પૂછ્યું, એટલે દાસીએ સર્વ દુઃકીકત હી. એ રીતે પુત્રીના બધા તરવની ખચર પડવાથી તે વાણીઆએ પુત્રીનો શોક તણ દીધો. ન્યારે જાળુપુત્રને રાત્રી મળ્યું ત્યારે ગુણથી મેળવેલી બીજી લક્ષ્મી સરખી તે ચક્રવર્તી રાજાની પુત્રીને પરણ્યો.

તો એવી રીતે સાહસ કામ કરવામાં સ્ત્રીઓનું હૃદય વજ્ર સરખું કઠોર હોય છે, અને તે જ કથનો વેગ આવવાથી પુષ્પની પેટ કોમળ થઈ જાય છે. સારા વંશમાં થયેલી સુવ્રત અને સ્વચ્છ હૃદયની મુક્તા સરખી તો કાષ્ઠ જ સ્ત્રી હોય છે, કે જે પૃથ્વીમાં ભૂપણુ રૂપ યદ્ય પડે છે. દરિયાની માફક ફેફકા મારનારી રાજસભામીને ધૈર્યના પાશથી બાંધવાને વિદ્વાન્ જાણે છે; તો આપત્તિમાં પડ્યું સંપત્તિની ઇચ્છા રાખનારાઓએ ધીરજ છોડવી નહીં. આ જતાંત મારા દાખલા પ્રમાણે સમજી મેલું. કારણ કે હું રાણીજી ! કષ્ટકાળમાં પશુ મેં મારું સિંચણ જાળવ્યું, તે આપનાં દર્શનરૂપ કલ્યાણની પ્રાપ્તિથી આ વખતે ફક્ત થયું છે.

આવી રીતે તે બ્રાહ્મણીના મુખથી કથા સાંભળી, આદરવાળી વાસવદત્તાએ વિચાર્યું કે, જન્મે આ કુલીન સ્ત્રી છે, એમ પોતાનું શીળ બતાવવાની રીતિ અને વચનની પ્રોડતા આપોઆપ કહી આપે છે. એ કારણથી જ રાજસભામાં દાખલ થવાની તેની દુશ્મી આરી છે, એવું વિચારી વાસવદત્તાએ એ બ્રાહ્મણીને ફરીથી પૂછ્યું કે 'તું કોની સ્ત્રી છે ? તારું જતાંત શું છે ?' તે મને કહે. એવું સાંભળી તે બ્રાહ્મણી બોલી.—

પિંગલિકાની વાર્તા.

હું રાણીજી ! માળવામાં અગ્નિદત્ત નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો, જે લક્ષ્મી અને સરસ્વતીનું સ્થાન હતો. તેને પોતાના સરખા બે પુત્ર હતા. તેમાં એકનું નામ શંકરદત્ત ને બીજાનું નામ શાંતિકર હતું. એમાંથી શાંતિકર વિદ્યા બહુવાના ધરિદાથી બાથપણમાં જ પોતાના આપના ધરથી એકાએક નિકળી ગયો. બીજા તેના માટે ભાર્ગવ્યને માટે સંપત્તિ મેળવીને યજ્ઞદાતાની પુત્રીને એટલે મને પરણ્યો. કાળે કરી મારા પતિનો અગ્નિદત્ત નામનો જ્વલિતા સ્વર્ગવાસી થયો, અને તેની પછવાડે તેની સ્ત્રી સતી થઈ. ત્યાર પછી મારો પતિ મને સગલાં છોડીને તીર્થયાત્રા કરવા આવી નિકળ્યો. સરસ્વતીને કાંઈ સોદથી વ્યાકુળ થઈ તે મરણ પામ્યો. તેની સાથે જનારા માણસોએ આવી તે ખચર મને આપી; સારે હું સતી થવા તૈયાર થઈ, પણ હું ગર્ભિણી હતી તેથી સંબંધીઓએ મને તેમ કરતી અટકાવી. પછી મારો શોક તાજો હતો, તેવામાં અકસ્માત આવી ચેરોએ અમારું રહેવાનું ગામ લૂટી લીધું. તે વખતે ચોડાં વસો લઈ શીશળલંગ થવાના લયથી ત્રણ બ્રાહ્મણીઓની સાથે

* પત્ની વચર ચક્ર વાય નહીં, મટિ તેણે સ્ત્રી કરી.

હું નાશી ગઈ. તે દેશ લૂટાયો ત્યારે બીજા દૂર દેશમાં એક માસ કહ્યો મેં ચુમ્યો. તેટલામ અનાથનું રક્ષણ કરનાર વત્સરાજનું નામ સાંભળી, શીગરૂપ લાવું બાંધી, તે બ્રાહ્મણીઓને સાથે અહીં આવી. ત્યાં મારે જોડલામાં બે પુત્ર થયા. મારી સંગે ત્રણ સાહેલીઓ હતી, તે છતાં શોક, વિદેશ, દારિદ્ર્ય અને બમણો પ્રસવ એવી રીતે દેવે આપદાનું દ્વાર ઉઘાડ્યું, ત્યારે આ બાળકને ઉછેરવા મને કાષ્ટ રસતો સૂચ્યો નહીં, તેથી મેં સ્ત્રીને શોભાવનારી લાજ છોડી દઈ, વત્સરાજ પાસે સલામાં આવી લાગ્યારીથી યાચના કરી. વિપતિમાં આવેલી સ્ત્રીનાં દુઃખી છોકરાંની પીડા કોણ જોઈ શકે? પછી રાજાની આજ્ઞાથી હું આપનાં ચરણ પામે આવી છું અને તેથી હવે જાણે દ્વારથી હડસેલી કહાડી હોય તેમ મારી વિપતિ નિવૃત્ત થઈ છે. આવું મારું વૃત્તાંત છે. મારું નામ પિંગલિકા છે, કારણ કે બાળપણથી અગ્નિની કિયાના ધૂમાડાથી મારી આંખો પિંગલી થઈ ગઈ છે; અને હે રાણીજી ! શાંતિકર નામનો મામે દિવર વિદેશ ગયો છે, તે હાથમાં કિયા દેશમાં છે, તે હજી સુધી હું જાણતી નથી.

એવી તેની હકીકત સાંભળી 'આ કુલીન સ્ત્રી છે' એમ રાણી બોલી; "અહીં શાંતિકર નામે એક પરદેશી બ્રાહ્મણ અમારો ગેર છે, તેથી હું અટકળ કરું છું કે, એ તારો દિવર હશે." એવી રીતે ઉત્કંઠિત બ્રાહ્મણીને તે વૃત્તાંત કહી તે રાત્રિ સૌએ ત્યાં જ કહાડી. પછી સવારમાં રાણીએ શાંતિકરને બોલાવ્યો અને તેનો વંશ પૂછી જોયો તેણે વંશ કહી સંભળાવ્યો તેથી તે રાણીને નિશ્ચય થયો એટલે તેને કહ્યું કે, 'આ વમારા ભાઈની વડુ છે.' રાણીએ તેને દેખાડી એટલે આજબાણ પડ્યા પછી બધુનો દાય સાંભળી શાંતિકર પોતાની બાબતને સ્વચ્છે લઈ ગયો. ત્યાં આખાપ અને ભાઈનો શોક કરી બે બાળકવાળી ભાભીનું તેણે સંતવન કર્યું. રાણી વાસવદત્તાએ પણ પોતાના ચનાર પુત્રના ગેર, એ બ્રાહ્મણીના છોકરાઓને ધારી રાખ્યા. ધણી દાનદક્ષિણા આપી વાસવદત્તાએ જ તેના મોટા છોકરાનું નામ શાંતિસામ પાડ્યું અને નહાતાનું નામ વૈશાનર પાડ્યું. આ જગતમાં વસતાં સૌકો અધ સરખાં છે, તેમને પોતાનાં કર્મો જ ફળશ્રમિ ઉપર દોરી જાય છે; તેમાં પોતાનો પુરુષાર્થ તો માત્ર નામનો જ છે, તે બે બાળક, તેમની મા અને શાંતિકર એ સર્વેને વૈભવ મળ્યો અને સર્વે એકઠાં રહેવા લાગ્યાં.

હવે કેટલાએક દિવસ થયા પછી એક દિવસે કોઈ એક કુંભારણને સરાવડાં લઈ પોતાના પાંચ છોકરાઓ સાથે આવતી જોઈ. ત્યારે પાસે જોડેલી પિંગલિકાને વાસવદત્તાએ કહ્યું, 'હે સખિ ! જો. આને પાંચ છોકરા છે, અને મને એક પણ નથી. એ આવી છતાં પુણ્યનું પાત્ર છે, પણ મારા જેવી સ્ત્રી પુણ્યનું પાત્ર નથી.' ત્યારે પિંગલિકાએ કહ્યું કે, 'હે રાણી ! પૂર્વજન્મમાં ધણું પાપ કીધું હોય તો જ આ પ્રમાણે ધણા પુત્રો થાય છે, પણ તમારા જીવાને જે થાય તે તો કાષ્ટ ઉત્તમ પુત્ર થાય છે. માટે ઉતાવળ મા કરો; થોડા દહાડામાં તમને યોગ્ય પુત્ર થશે.' એવી રીતે પિંગલિકાએ કહ્યું, તથાપિ પુત્રના જન્મમાં ઉત્સુક વાસવદત્તાને પુત્રની ચિંતા મનમાંથી ગઈ નહીં. તે વખતે વત્સરાજ આવ્યો, અને ચહેરા ઉપરથી રાણીના મનને

લિપ્રાય જાણી ગયો. તેથી કહ્યું કે, 'મહાદેવજીના આરાધનથી તને પુત્ર થશે, એવું નારદજી
 કી ગયા છે; માટે હે રાણી ! વરદાન દેનારા એ શિવનું આપણે આરાધન કરવું જોઈએ.'
 માત્ર કહેવા ઉપરથી તેણે વ્રતનો નિશ્ચય કર્યો. રાણીએ વ્રત કરવા માંડ્યું ત્યારે તે રાજા પણ કાર્ય-
 હારીઓ અને પ્રવળની સાથે શંકરનું આરાધન કરવા લાગ્યો. રાજા તથા રાણીને ત્રણ દિવસના
 પવાસ થયા, ત્યારે શંકર પ્રગટ થયા અને સ્વપ્નમાં આજ્ઞા કરી કે, 'હોહા, તમારે કામદેવના અંશ-
 ૫ પુત્ર પેદા થશે, કે જે મારી કૃપાથી સર્વ વિદ્યાધરેના અધિપતિ થશે.' એવું વચન કહી શંકર
 રત અંતર્ધાન થઈ ગયા. ત્યારે તેઓ જાણ્યાં ને વરદાન મળવાથી પોતાને કૃતાર્થ થયલાં માની તે
 જાન અને રાણીને અકૃત્રિમ આનંદ ઉત્પન્ન થયો. સવારમાં હોડી કાર્યભારી મંડળને તે સ્વમની અમૃ-
 તા રસસરખી વાતવડે સંતુષ્ટ કર્યું; પછી રાજા, રાણી, સર્ગા સંબંધી અને નોકર ચાકરોએ ઉત્સવ
 રી વ્રતનું પારણું કર્યું. કેટલાએક દિવસો ગયા પછી વાસવદત્તાના સ્વપ્નમાં આવી ઠાઈ જટાધર
 રથે એક ણ આપ્યું.

તે પછી વાસવદત્તાએ તેના સ્વમની હકીકત સ્મૃત કહી. સાથે રાજા પણ રાજ થયો,
 અને મંત્રિઓએ અભિનંદન આપ્યું. ચંદ્રશેખર શંકરે ણ સરખા પુત્રને જ આપ્યો, એમ વિચાર
 રી, તે વત્સરાજ પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ થવાનો સમય નજીક આવ્યો, એમ માનવા લાગ્યો.

તરંગ ૨ બે.

—*****—

ઉદયન રાજાની કથા (ચાલુ).

તે પછી થોડા સમયમાં વત્સરાજના હૃદયને ઉત્સવ આપનારો અને કામદેવનો અંશ
 કોવાથી ઉન્નત થયેલો વાસવદત્તાને ગર્ભ રહ્યો. ગર્ભમાં રહેલા કામનો ઉપર પ્રીતિ કરી આવેલા
 ચંદ્ર સરખા શીકી કાંતિવાળા અપળ નેત્રયુક્ત મુખે કરી વાસવદત્તા તે સમે શોભવા લાગી.
 મણિમય પદ્મગની આલુખાલુના ષડાંગમાં તે વાસવદત્તા બેડી હોય સારની તેની બની, જાણે
 પતિના સ્નેહથી આવેલી રતિ અને પ્રીતિ મૂર્તિમતી હોયની શું, તેમ શોભતી હતી. તેની સેવા
 કરનારી સખીઓ, તે જાણે ધ્વજિત વસ્તુ આપનારી વિદ્યા મૂર્તિમાન થઈને, આનો ગર્ભ, પોતાનો
 મનિષ્યનો વિદ્યાધરનો અધિપતિ થશે, તેથી ગાન આપવા આવી હોય, તેવી દીસતી હતી. તેના
 જન્મનાર પુત્રને અલિપ્ત કરવાને માટે આવેલા હોય, તેવી રીતે કાળા પલ્લવ સરખા સ્વામ
 દીટીવાળા બે કળસ શોભતા હતા. ત્યારે મણિ મદીરની મધ્યમાં સુખસચ્ચાપર સ્વચ્છ સુપ્રસાદમાન
 દિવ્ય કાંતિવાળી વાસવદત્તા બેસતી, તે જાણે લાવી પુત્રના તેજથી પોતાનું તેજ શીદું પડી ગયું
 હોય એવી શંકાથી, જેમ કંપિત પાણીવાળાં સ્નો ચોગેર હરી વળ્યાં હોય, તેવી શોભતી હતી.

• વિદ્યાધર એટલે મંત્ર વિદ્યા જાણનાર દેવ.

તેમ જ ચંદ્રવાના મધ્યમાં ગહેલાં સુનોમાં પડેલી તેની પ્રતિમા આકાશમાર્ગથી પ્રણામ માટે આવેલ વિદ્યાધરની લક્ષ્મી સરખી ચોંભતી હતી અને મંત્ર સાધનમાં તેનાર અથેલા સાધકો પ્રસંગોપાત કયા કહેતા હતા તેવા પ્રસંગમાં પાસવદતા દોહદવાળીન્યાર્. તેને સ્વપ્ન થયું કે, જાણે તે આકાશમાં ચડી છે, ને ત્યાં સંગીત કરનારી વિદ્યાધરની સ્ત્રીઓ તેની સેવામાં હાજર છે. પછી સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થયા કેડે પણ તેણે જૂતજને કૈતુક આપનાર આકાશના વિદ્યાસની જ ઇચ્છા કરી એ રાણીનું દોહદ, ધન, મેન અને ઈદમળના પ્રયોગથી યોગધરાપણે પૂરું કર્યું. ઇદરની સ્ત્રીઓ ઊંચી પાપણવાળાં નેત્રાને આશ્ચર્ય પમાડનારા તેના પ્રયોગે કરી, આકાશમાં રહીને રાણી વિદ્યા કરતી હતી. એક દિવસ આરડામાં બેઠે બેઠે તેને વિદ્યાધરની ઉદાર કથા સાંભળવાનું કૈતુક થયું તે ઇચ્છા યોગધરાપણે જાણવાથી સર્વના સાંભળતાં તેણે નીચે પ્રમાણે એક વાર્તા કહી.

જન્મત વાહનની કથા.

પાર્વતીનો પિતા હિમાલય છે, તે કેવળ પર્વતોનો ગુરુ નથી, પણ ગૌરીપતિ શંકરનો પણ ગુરુ છે. વિદ્યાધરના નિવાસરૂપ તે મોટા પર્વતમાં વિદ્યાધરેના અધિપતિ જન્મતક્રિય નામને એક રાજા રહેતા હતા. તેને ઘેર પિતાની પરંપરાથી વાસ્યું આવતું નામ પ્રમાણે શુભવાળું પ્રખ્યાત અને મનોરથને આખાર કરતું એવા નામનું રજા હતું. એક દિવસ બગીચામાં દેવતારૂપ તે કંપવૃક્ષ પાસે આવી જન્મતક્રિય રાજાએ માગણી કરી કે, 'તમારાથી અમે સર્વદા વાંચિત મેળવીએ છીએ; તો હું દેવાં હું અપુત્ર છું, માટે મને એક શુભવાળું પુત્ર આપો.' ત્યારે કંપવૃક્ષે કહ્યું કે, 'હું રાજા, તને જાતિરમરણના ઘાનવાળો, ઘાનવીર અને સર્વ પ્રાણીનું હિત કરનારો એક જ પુત્ર ઉત્પન્ન થશે.' તે સાંભળી રાજા થયેલા રાજા રાણી પાસે ગયો અને તે વાત કહી રાણીને ખુશ કરી. હવે તેની રાણીને થોડા દહાડામાં પુત્ર આવ્યો, તેનું જન્મતવાહન એનું પિતાએ નામ પાડ્યું. તે પછી સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ પ્રાણી ઉપરની દયાની સાથે મહા ધૈર્યવાન જન્મતવાહન શ્રદ્ધે પામ્યો. કંમે કરી મુવરાજ પદવીમાં આવેલા જન્મતવાહને સેવાથી પ્રસન્ન કરેલા પિતાને એકાંતમાં કહ્યું કે—

‘હે પિતાજી ! હું જાણું છું કે, આ જાવમાં ક્ષણભરૂર પડાયો છે, અને કંપવૃક્ષ પર્વત રહેનાર તો માત્ર મોટા પુરોહોનો એક પણ સિધર છે. પગપકારથી તે પણ મળતો હોય તો ઉદાર પુરોહોને પ્રાણથી અધિક ખીજું કયું ધન છે ? સંપત્તિ તો વિજળીની પેઠે ચંચળ અને લોહના લોચનને એક કરનારી છે, તથા પરનો ઉપકાર નહીં કરવાવાળી તે ક્યંદાં લય પામે છે. તો આ કંપવૃક્ષે જે આપણી કામનાને પૂરનાર છે, તે ખીજના કામમાં આવે તો તેનું ફળ મળ્યું કહેવાય. માટે હું તેમ કહે કે, અહીં આ વૃક્ષની સમૃદ્ધિથી સર્વ ગરીબ પાત્રકો શ્રીમંત થાય.’ આવી રીતે પિતા પાસે પ્રા-

* રોહિત-અર્થેનાં કોઈ જાન-જાન-નરનાં ઉકિલ-તથા-એ-તે-રોહિત-કે-એ

† આ કથાનો આધાર લઈ નામનંદ નામનું નાટક બન્યું છે.

‡ કંપવૃક્ષનો એ સ્વભાવ હોય છે કે તેની નીચે બેસીને જે જે મનોરથ કરવામાં આવે તે તે, તે પૂરે છે.

૪૫૫ તે ૪૩૨૦૦૦૦૦૦૦ મનુષ્યનાં વર્ષ થાય એટલો કળ.

ચેના કરી, તેની મરજી સંપાદન કરી તે કલ્પવૃક્ષ પાસે જઈ જીમૂતવાહનને કહ્યું કે, 'હે દેવ, તું અમને હમેશાં વાંછિત ફળ દેનાર છે, તો આજ એક આ મારું વાંછિત પૂરું કર. હે મિત્ર, આ સર્વ પૃથ્વીને ધનાદય કર. તારું કલ્યાણ થાયો. આજથી તને ધન ધન્યનારા લોકોને સ્વાધીન કરી દઉં છું.' એવું કહેવા ઉપરથી તે કલ્પવૃક્ષે પૃથ્વીતળ ઉપર ધણું સોનું વરસાવ્યું, જેથી સકળ પ્રજા સંતુષ્ટ થઈ. જીમૂતવાહન કરતાં ખીલે કોણ ઉત્તમ જીવ આવો દયાળુ છે, કે જે કલ્પવૃક્ષને પણ ધાન્ય-કોને સ્વાધીન કરી દે ? એવી રીતે અનુરાગવાળી દિશાઓ અને ખૂણાઓમાં પણ જીમૂતવાહનને નિર્મળ યશ ખૂબ પસરી ગયો.

તે પછી પુત્રની ખ્યાલિથી જીમૂતકેતુનું રાજ્ય ક્ષતિવંત થયું. તેને જોઈ તેનાં સગાં સંબંધીના મનમાં દ્વેષ ભરાયો ને તેઓ તેનાં વિરોધી થયાં. તેઓએ વિચાર કીધો કે, જે કારણથી તે આટલો બધો ક્ષતિવંત થયો છે, તે કલ્પવૃક્ષવાળી જગ્યા આપણે જિતી લઈએ તો પછી એનો પ્રભાવ જોતો રહેશે, એટલે તે જીમૂતવાહન સુખેથી જિતી શકાશે. તેવા વિચાર કરી સર્વ ભાપાતોએ એકઠા થઈ મુઠ્ઠા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ભારે ધીર જીમૂતવાહનને પિતાને કહ્યું કે, 'જેમ આ શરીર જળના પરપોટા સમાન છે, તેમ વાઘવાળી જગ્યામાં રહેલા દીવાની પેઠે ચપળ લક્ષ્મી કોને માટે છે ? ખીલો નાશ કરી તેવી લક્ષ્મી રાખવાની કયો વિચારવંત ધન્ય કરશે ? હે પિતાજી ! મારે સગા સંબંધી સાથે સંઘામ કરવો નથી. રાજ્ય છોડી દઈ અહીંથી મારે કોઈ વનમાં જવું રહેવું છે. પછી એ કૃપણો ભલે અહીં રહો, ને રાજ્ય ભોગવો, પણ કુળનો ક્ષય નહીં થાયો.' જીમૂતવાહનનાં એવાં વચન સાંભળી તેના પિતા જીમૂતકેતુએ પણ નિશ્ચય કરી કહ્યું કે, 'હે પુત્ર, મારે પણ આલવું છે. તને મારે તણખસાની પેઠે રાજ્ય તણ દીધું, ભારે હું વૃદ્ધ થયો, તેને તો તેમાં શી ધન્યતા હોય ?' માયાળુ માતાને પૂછ્યું તો તેણે પણ તેવો જ જવાબ આપ્યો. તે સાંભળી જીમૂતવાહન તેઓને સાથે લઈ મલય પર્વત ઉપર ગયો. ત્યાં સિદ્ધોના રહેઠાણમાં ચંદ્રનનાં વૃક્ષાથી ઢંકાયેલાં ઝરાણાંવાળા આશ્રમમાં તે પિતાની સેવા કરવા લાગ્યો. ત્યાં સિદ્ધોના સગા મિત્રાવસુને જિતેન્દ્રિય મિત્રાવસુ નામનો પુત્ર તેના મિત્ર થયો. એક દિવસ એકાંતમાં પૂર્વ જન્મોત્તરની પોતાની સ્ત્રી અને મિત્રાવસુની બહેનને જાની જીમૂતવાહનને દીડી. તે વખતે તે બન્ને જીવનનું એક સરખું પરસ્પરનું જીવું, મનરૂપી મૃગની દદ બળના બધન સરખું થઈ પડ્યું. તે પછી અકસ્માત ત્રણ જગતના પૂજ્ય જીમૂતવાહન પાસે આવી પ્રસન્ન થયલા મિત્રાવસુએ કહ્યું, 'મલયવતી નામની કન્યા મારી નાની બહેન છે, તે હું તમને આપુ છું; તો મારી માગણી પાછી ફેરવશે નહીં' તે સાંભળી જીમૂતવાહન તેને કહે છે, 'હે યુવરાજ ! પૂર્વજન્મમાં પણ તે મારી સ્ત્રી હતી, ને તું પણ ત્યાં જ ખીજા હૃદય સરખો મારો મિત્ર હતો. હું જીવિતમરણના જ્ઞાનવાળો છું; તેથી સઘળી હકીકત મને યાદ છે.' એ સાંભળી તેને મિત્રાવસુએ આશ્ચર્યથી કહ્યું, 'પ્યારા મિત્ર ! મને બહુ આશ્ચર્ય થાય છે, માટે પ્રથમ એ તમારા પૂર્વ જન્મનું વૃત્તાંત કહો.' આવું મિત્રાવસુનું વચન સાંભળી સુગતી જીમૂતવાહન આવી રીતે પૂર્વજન્મની કથા કહેવા લાગ્યો—

શ્રુતવાહનના પૂર્વજન્મની કથા.

પૂર્વે હું આકાશમાં ફરનારા વિદ્યાધર હતો. એક દિવસ હું હિમાલયના શિખરના મા ગયો. તે શિખરની નીચે પાવતી સહિત શંકર ક્રીડા કરતા હતા. હું તેમની ઉપરથી ઓળંગ્યા, ત્યારે ઉલ્લંઘને કીધાથી ક્રોધ પામેલા શંકરે મને કહ્યું 'રે, તું મનુષ્યની યોનિમાં પણ વિદ્યાધરી અને પાત્રી પોતાના સ્થાન ઉપર યુગ્મની યોજન કરી પછી જાતિ સંભારીશ ત્યારે વિદ્યાધરની યોનિ પામીશ.' એવી રીતે શપથના અંત કહી શંકર અદૃશ્ય થઈ ગયા. પછી તરત હું પૃથ્વીમાં વાણિયાના કુળમાં ઉત્પન્ન થયો. વલ્લભી નામની નગરીમાં મોટા પૈસાદાર વાણિયાનો વસુદત એવે નામે પુત્ર થઈ જન્મ્યો. ત્યાં હું ક્રમે વૃં પામ્યો તથા કાળે કરી યુવાન થયો. પિતાએ નોકર આકરની સાહેબી મને કરી આપી ત્યારે તેની આકાશી બીજા દ્વીપમાં વેપાર અર્થે ગયો. ત્યાંથી પાછો આવતાં ઘેર જંગલમાં માં ઉપર ચોર ધર્યા અને મને લૂટી લઈ પોતાના ગામમાં લઈ જઈ, ત્યાં પશુના પ્રાણ લેવા છ્મજતા યમરાજની શુભ સરખી ચપળ અને લાંબી, સત્તા કપડાની પતાકાથી ભયંકર દીક્ષત મંડીના મંદિરમાં મને લઈ ગયા. ત્યાં દેવીની મૂળ કરવા વાસ્તે પુલ્લિદક નામના ભિક્ષુના રાગને અભિધાનને માટે મને સોંપ્યો. પણ તે ભિક્ષુરાજ્ય મારી સાચું જોઈ આદ્રિ હૃદયવાળો થઈ ગયો. કારણ વિના રનેહ કરતું મન, જન્મોત્તરની પ્રીતિ કહી આપે છે. તે પછી તે ભિક્ષુરાજ્ય મને મુક્ત કરીને અને સ્વાત્માર્પણથી પૂજા પૂરી કરવા છ્મજા ધરી; ત્યારે આકાશવાણી થઈ કે 'એમ નહીં કર, હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થઈ છું—વરદાન માગી લે.' આ સાંભળી રાજ થઈ તે બોલ્યો કે, 'હે દેવી ! તું પ્રસન્ન થઈ તો હવે બીજું શું વરદાન માગું ? તો પણ આટલું માગું છું કે, જન્મોત્તરમાં પણ આ વાણિયાની સાથે મિત્રતા રહેજે.' ત્યારે હવમસ્તુ—'એમ થાઓ' એમ કહી દેવવાણી શાંત થઈ. પછી ભિક્ષુને કેટલુંએક વિશેષ ધન આપી મને મારે ઘેર મોકલ્યો. મૃત્યુના મુખથી અને પ્રવાસથી હું ઘેર આવું છું, તે વાત જાણી મારા પિતાએ મોટો મહોત્સવ કર્યો. તે પછી કેટલોએક વખત વીત્યા બાદ સઘ લટવાના અપરાધ માટે અમારા રાજ્યએ પકડી મંગાવેલા તે જ ભિક્ષુરાજ્યને મેં જોયો. તે ક્ષણે મારા પિતાને એ વાત મેં કહી. પછી અમારા નગરના રાજ્યને વિનંતિ કરી લાખ સોનામહેરનો દંડ આપી, ફારીની સળમાંથી તેને મુક્ત કરાવ્યો. મારી ઉપર તેણે પ્રાણદાનનો ઉપકાર કર્યો હતો, તેથી મેં તેના પ્રત્યુપકાર કરી પ્રીતિથી તેને મારે ઘેર બોલાવી ઘણું સન્માન કર્યું ને સત્કાર કરી વિદાય કર્યો, ત્યારે તે પુલ્લિદક પોતાનું પ્રેમાર્દ્ર તદ્દય મુદ્રામાં રાખી પોતાને ગામ ગયો. ત્યાં મારા પ્રત્યુપકારને માટે નજસણનો વિચાર કરતા પોતાના કળ્પનાં મોતી અને કસ્તૂરી વગેરેને પણ તેણે અદૃશ્ય ગણ્યાં. પછી મારે મોટું વધારે સરસ મોતી મેળવવા સારુ તે પોતાની સાથે ધનુષ લઈ હાથીઓનો શિકાર કરવા હિમાલય પહાડમાં ગયો. ત્યાં ફરતાં ફરતાં એકસરખાં મિત્રરાગી* તે તળાવનાં કમળો સાથે પ્રીતિ કરનારા તે પુલ્લિદક,

ના કિનારા ઉપર દેવમંદિર છે એવા તળાવ પાસે જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં વનના દાઢી પાણી
 ના આવરી, એવું ધારી હાથમાં ધનુષ ધારણ કરી એકાંતમાં દાઢીને મારવા ઉભો રહ્યો. તેટલામાં
 તળાવને કાંઠે રહેલા શિવજીની પૂજા કરવા, એક અદ્ભુત રૂપવતી ને સિંહ ઉપર બેઠેલી
 મારિકા ત્યાં આવી. કન્યાના બાવમાં વર્તનારી, રાંધુની સેવામાં તદ્દપર, ખીજી દિમાકવળી પુત્રી
 ૧૫ તેવી તેને દીડી. તેને જોઈ પુલિંદક વિસ્મય પામી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, 'એ કોણ
 શે ? જો મનુષ્યની સ્ત્રી હોય તો તેને સિંહનું વાહન કેમ હોય ? અને જો દિવ્ય સ્ત્રી હોય તો મારા
 રખાની નજરે કેમ પડે ? જરૂર એ નેત્રના પૂર્વ પુષ્પનો દેહધારી પરિપાક છે. આની સાથે
 તે તે મિત્રને પરણાવું તો તેનો કોઈ ખીજી રીતનો જ પ્રત્યુપકાર ક્યોં કહેવાય. હવે હું પ્રથમ પૂછવા
 થયું એની પાસે જાઉં.' એવું ધારી તે મારો મિત્ર ભિલ્લ તેની પાસે ગયો. તેટલામાં તે બાળા
 સિંહ ઉપરથી ઉતરી પડી, એટલે તુરત તે સિંહ ઝડપી ડાબે જઈ બેઠો; અને તે કન્યા તળાવનાં
 મેળો વીણવા લાગી. પછી ભિલ્લરાજ પાસે જઈ નમસ્કાર કર્યાં. તે જોઈ અપૂર્વ અતિથિની
 પ્રીતિથી તેના સ્કંધર કરી તેને રાજ કયો; અને 'તું કોણ છે ? અને આતિ દુર્ગમ આ જૂમિમાં
 તમ આવેલો છે ?' એવું પૂછ્યું. ત્યારે પુલિંદકે જવાબ આપ્યો કે, 'હું પાર્વતીના ચરણને સરણ
 હોનારો ભિલ્લરાજ છું; અને ગજસુક્રા* લેવા સારુ આ વનમાં આવી ચડ્યો છું. હું દેવિ! હમ-
 ધ્યાં તમને જોઈ મને પ્રાણ આપનારો લક્ષ્મીવાન શેડીઆનો પુત્ર વસુદત નામનો મારો મિત્ર યાદ
 માગ્યો. હું મુદરિ! તે રૂપ અને યૌવનથી તારા જેવો છે. તે આ જગતને અદ્વિતીય નેત્રામૃતના
 ધરણ સરખો છે. સૈની, દાન, દયા અને ધૈર્યના ખજાના સરખો તે વસુદત છે. તેના કંકણવાળો
 હાથ જે કન્યા મહણ કરશે તે કન્યાને આ લોકમાં ધન્ય છે. જો આ તારી આકૃતિ તેવાની સાથે
 ૧ જોડાય તો કામદેવ પોતાનું ધનુષ વ્યર્થ ધારણ કરે છે, એમ હું માનીશ.' કામદેવના 'મોહ-
 મત્રના અક્ષર સદમાં તેનાં વચનો સાંભળી તત્કાળ તે કુમારિકાનું મન હરાઈ ગયું. પછી
 કામદેવે પ્રેરણા કરેલી તે કુમારિકાએ પુલિંદકને કહ્યું કે, 'તે તારો મિત્ર ક્યાં છે ? તેને બાધાવી
 મને દેખાડતો ખરે.' તે સાંભળી 'બહુ સારું' એમ કહી તે જ વખતે તેની પાસેથી રજા લઈ
 પોતાને કૃતાર્થ માનનારો તે ભિલ્લરાજ ખુશી થઈ ત્યાંથી તરત જ ચાલ્યો. તે લાગેલો
 પોતાના ગામમાં આવી, ત્યાંથી મોતી અને કસ્તૂરી વગેરે લઈ મારે ઘેર આવ્યો. ત્યાં
 આવી પોતાની સાથે લાવેલો લાખો સોનામોહોરની કિંમતવાળો નજારણો મારા પિતાને અર્પણ
 કર્યો. તે આજો દિવસ અમે આનંદ કિસવથી કાઢ્યો. પછી રાત્રે એકાંતમાં મારી પાસે તેણે
 તે દિવ્ય કન્યા જોવાની હઠીકત ધૃત્યંબુત કહી સંભળાવી, ને કહ્યું કે ચાલ આપણે ત્યાં જઈએ.
 આથી હું પણ જરા માટે ઉત્સુક થયો. પછી મને સાથે લઈ રાત્રિમાં તેણે પ્રયાણ કર્યું.
 સવારમાં એ ભિલ્લરાજની સાથે હું ક્યાંક નિકળી ગયો, એવું જાણી મારા પિતા તે ભિલ્લ-
 રાજની પ્રીતિના વિશ્વાસથી ધીરજ રાખી રહ્યા. સસતાની તૈયારીવાળો અને વેગવાન તે ભિલ્લ-
 રાજે કરી મને પૂર્વ સ્થળે લઈ ગયો. અમે સાંજે તે તળાવ પાસે આવી પહોંચ્યા. મીઠાં ફળ

* ગજ = દાઢી + સુક્રા = મોતી. દાઢીના કુંભસ્થળમાંથી જે મોતી નિકળે છે, તેને ગજસુક્રા કહે છે.

ખાઇ હું અને તે બિલ્લ એક રાત્રિ તે વનમાં રહ્યા. લતાઓથી ફેલાઇ ગયેલા પુષ્પવાળા, બમરીઓના સંગીતથી સુંદર લાગતું, સુવાસિત મંધંવાળું, મનોહર, બળતી ઔષધિથી પ્રકાશવાળું તે પહાડી જંગલ, વિશ્રાંતિ માટે રત્નિમાં તે તળાવનું જળ પીનારા અમો બેઢને, રતિના રહેવાના ધર સરખું થઈ પડ્યું. તે પછી બીજે દિવસે દર ક્ષણે મને તો તાડાવેલી લાગી રહી, અને તે કન્યાને આવવાના માર્ગ તરફ જ મારી દષ્ટિ ચોંટી ગઈ. મારું અતઃકરણ જાણે તેને આવકાર દેવાને સામું ધસતું હોય તેમ તલપાપડ થઈ રહ્યું હતું. મારી જમણી આંખ વારંવાર ફરતી ને તે કન્યા આવવાની સ્પન્ના કરતી હતી. એટલામાં તે મોહિની ત્યાં આવ પહોંચી. કેરાવાળીવાળા સિંહની ઉપર બેઠેલી, સરદ નસુના મેખના ઉત્સંગના સંગવાળી, ચંદ્રકળા સરખી તે સુંદર ભૂમીવાળી કન્યાને મેં દીધી; તેથી વિરમય, ઉત્સુકપાત્રું અને ભયન સાથે હું અમથો. તે વખતે હું નથી જાણતો કે, મારું હૃદય કેમ પાછું વળે ? ટૂરત તે કન્યા તે સિંહ ઉપરથી ઉતરી, પુષ્પો પીણી તળાવમાં સ્નાન કરી લઈ, તેના કિનારા ઉપર રહેલા શંકરની પૂજા કરવા ગઈ. પૂજા કરી રહ્યા પછી, તે મારા સખા બિલ્લે તેની પાસે જઈ પ્રણામ કરી પોતાનું નામ કહી આદર કરવાવાળી તે કન્યાને કહ્યું કે, 'હે દેવિ ! તારે યોગ્ય પતિ મારો મિત્ર છે તેને હું તેડી લાવ્યો છું, તે જો તું કહે તો હમણાં જ હાજર કરું' તે સાંભળી તે કન્યાએ કહ્યું કે, 'ખતાલ.' ત્યારે તે બિલ્લ મારી પાસે આવ્યો, અને મને તેની નજીક લઈ જઈ ઉભો ઢીધો. ત્યારે તે કન્યાએ સ્નેહવાળી આંખી આંખિ મને નિરખ્યો, તેથી કામદેવનો આવેરા આવવાથી તે વિદ્વહન થઈ ગઈ અને તે બિલ્લરાગને કહ્યું કે, 'તુમ્હે આ મિત્ર મનુષ્ય નથી; પણ તે દોષ દેવ આજે મને ઠગવા આવેલો છે. મનુષ્યની આવી આશુકિ ક્યાંથી હોય ?' તે સાંભળી તેને વિશ્વાસ ઉપજવવા વાસ્તે મેં કહ્યું કે, 'હે લલિત લલના ! ખરું ખર હું મનુષ્ય છું. સરલ મનુષ્ય પાસે કપટ કરી શું કર્યું છે ?' હું વલ્લભીપૂરમાં રહેનાર મહાધન નામના શેડીઆનો, શંકરની કૃપાથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર છું. મહાદેવનો હિંદેશ કરી મારો પિતા પુત્રને માટે તપ કરતો હતો, તેની ઉપર પ્રસન્ન થઈ સ્વપ્નમાં શંકરે કહ્યું કે, 'ઉં, તને કેઈ મહાત્મા પુત્ર ઉત્પન્ન થશે.' પણ આ વાત મારી ખાનગી છે, માટે અહીં વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી. પછી એ સાંભળી મારો પિતા જાગી ઉઠ્યો. તેને કાળે કરી હું વસુદત નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો છું. આ બિલ્લરાજ પુલિંક મારો સ્વયંવર મિત્ર છે. હું દેશાંતર ગયો હતો, ત્યાંથી પહેલ તેની સાથે મેળાપ થયો છે. તે કથમાં ઘણી સહાયતા આપનારો છે. આ મારી ખરી હકીકત મેં સંક્ષેપમાં કહી છે.' એટલું કહી હું મુગો થયો. પછી લાજથી નીચું ઘેંડી કરી તે કન્યા બોલી: 'આ હું ખરું જાણું છું; કેમકે આજ સ્વપ્નમાં હું શંકરનું પૂજન કરતી હતી, તે વખતે પ્રસન્ન થયેલા શંકરે મને આજ્ઞા કરી કે, પ્રાતઃકાળમાં તું પતિ પામીશ. તો તું જ મારો ભરતાર અને આ તારો મિત્ર એ મારો ભાઈ.' એવા મંત્રુલ વાણી રૂપ અમૃતથી તેણે મને પ્રસન્ન કર્યો. હવે તેની સાથે વિધિ પ્રમાણે નિવાહ કરવાનો વિચાર કરી મિત્ર સહિત પોતાને ઘેર જવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. તે પછી ધસારાથી પોતાના વાહન સિંહને તેણે બોલાવ્યો, અને તે સુંદરીએ મને કહ્યું કે, 'પ્રાણેશ, આની ઉપર બેસો.' તે સાંભળી મારા મિત્રની સમતિ લઈ, પ્યારીને બેઠામાં બેસારી હું સિંહ

૫૨ બેઠો. તે પછી કૃતાર્ય થઈ તે મિત્રને લઈ અગ્રેસર સિંહ ઉપર બેઠેલો. હું, કાંતાસહિત મારા રાજાની આશરો ગયો. લિલ્લરાજનાં બાળપુત્રી ભેદાયલાં દરિયાના માંસનો આહાર કરતાં ક્રમે રી અમે સર્વે વલ્લભિપુરીમાં આવ્યાં. ત્યાં ત્રી સહિત સિંહ ઉપર બેસી હું આનંદોત્તે બેઠાં, ૧૫ મનાં માણસો આશ્રય પામ્યાં, અને તરત તેમણે મારા પિતાને વધામણી કરી. તે સાંભળી મારો પેતા ધણા દર્પથી સામે આવ્યો. તુરત હું સિંહ ઉપરથી ઉતરી તેમનાં ચરણમાં પડ્યો; મારે તેણે વિરમવ પામી અને મન્યવાદ આપ્યો. તેમનાં ચરણમાં વંદન કરતી તે અસા-વારણ પુત્રવધૂ મારે લાપક છે, એમ જાણી મારા પિતાનો આનંદ ઉત્તરાર્ધ જવા લાગ્યો. અમને ઘરમાં તેડી જઈ અમારું ઘરમાં પૂછી લિલ્લરાજની મિત્રાઈની પ્રશંસા કરી મારા પિતાજીએ હસવ ક્યો. તે પછી ન્યોતિપીઓના બતાવેલા મુદ્દત પ્રમાણે બીજો દહાડે સર્વ બંધુઓનો ગેળાવડો કરી હું પરણ્યો. તે જોઈ અકરમાત્ર તે મારી સ્ત્રીનું વાદન સિંહ સર્વના દેખતાં પુરવાટિ ધરી ઉભો રહ્યો. ‘આતે શું ?’ એમ વિખાત થઈ સર્વ જન ઉભાં છે, ત્યાં દિવ્ય વસ્ત્ર અને આભરણવાળા તે પુરો અને આ પ્રમાણે કહ્યું:—

ચિત્રાંગદની કથા.

હું ચિત્રાંગદ નામનો વિદ્યાધર છું અને મનોવતી નામની પ્રાણી પશુ અધિક પ્રિય આ મારી પુત્રી છે. હમેશા આને જોળામાં બેસારી વનમાં શરતાં શરતાં એક દિવસ જેના કિનારા ઉપર ધણાં તપોવન છે, એવી ગંગાજી પાસે હું આવ્યો. ત્યાં તપસ્વીઓનું ઉલ્લંઘન થાય, એ નાસ-થી ગંગાજીના મધ્યમાં થઈ હું આવવા લાગ્યો, ત્યારે ગંગાના જળમાં મારી પુષ્પની માળા પડી ગઈ. તેવામાં અકરમાત્ર જળની અદર રહેલા નારદજી બાહરે આવ્યા અને પીઠ ઉપર પડેલી તે માળાથી ક્રોધ કરી અને શાપ દીધો કે, ‘હે પાપી આ ઉલ્લંઘનપણી તું સિંહ થઈ જઈશ ને હિમાલયમાં જઈ આ તારી પુત્રીને પીઠ ઉપર બેસાડી વનવન પ્રીતિ પશુ ન્યારે આ તારી પુત્રી મનુષ્ય સાથે પરણશે, ત્યારે તેને જોવાથી તું આ શાપથી મુક્ત થઈશ,’ એવા મુનિના શાપ ઉપરથી હું હિમાલયમાં સિંહ થઈ શંકરની પૂજા કરતી આ પુત્રીને વહન કરતો રહ્યો છું. તે પછી લિલ્લ-રાજના પત્નિથી આ સર્વ કલ્યાણ થયું, તે તો તમારા જાણવામાં જ છે. હવે તમારું કલ્યાણ થતો મારો શાપ સમાપ્ત થયો છે.’

જન્મૂતવાદનના પૂર્વજન્મની કથા આહું.

એટલું બોલતાં બોલતાં તે વિદ્યાધર તરત આકાશ લણી ઉડી ગયો. ત્યાર પછી આશ્રવકારક અને ઉત્તમ સળધ જોઈ મારા પિતા તથા સળધા સળધીઓ બાહુ ખુશી થયા. નિષ્ક-પટ મિત્રોનું ચરિત્ર કોણ કહી શકશે, કે જેઓ પોતાના મિત્રોને વિષે પ્રાણે કરી પશુ ઉપકાર કરી તૃપ્ત થતા નથી તે લિલ્લરાજનું આહું અલૌકિક ચરિત્ર માદ કરવાથી આવાં ચમત્કારથી ભરપૂર વાક્યો કોના મોંમાંથી નહીં નિકળે ? પછી આ વાત ત્યાંના રાજાના જાણવામાં પશુ આવી ત્યારે શુદ્ધિમાન લિલ્લરાજની સાથે અમારો સ્નેહ જોઈ તે ધણો ખુશી થયો. રાજા પ્રસન્ન થયો ત્યારે મારા પિતાએ રાજાને ધણાં રત્નો ભેટ કર્યા અને તરત સધળું જળવનું રાજ્ય એ લિલ્લને

અપાવ્યું. તે પછી દેવક્યા મનોવતી મારી પત્ની અને તે મિત્ર બિલ્લરાજની સાથે ત્યાં હું સુષેટ રહ્યો.' તે બિલ્લરાજ પણ પોતાના દેશમાં વસવાનો રસ સિધ્ધિ કરી ધણી વખત સુધી અમા ઘેર જ રહ્યો. પરસ્પર ઉપકાર કરવામાં સર્વદા તૃપ્તિ રહિત બે મિત્રોના સમયધણી સારી રીતે વીતે જતો હતો. ત્યાર બાદ સમય કુળના હૃદયનો ઉત્સવ બાહેર આવ્યો. હોય તેવો પતિવ્રતા મનોવતી પેટ એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. હિરણ્યદત્ત નામનો તે પુત્ર ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ પામ્યો. તે વધાર્યે વિદ્ય બણ્યો. તે પછી તેને મેં પરણાવ્યો. તે જોઈ જીવતરનું ધન પૂરુ થયું જાણી મારાં માતપિતા-૪૬ થવાથી દેહત્યાગ કરવાને ગંગા કિનારે ગયાં ત્યારે તેમના શોકથી મને ખીડા પામતો જોઈ માર અધુરોએ મને ધીરજ આપી, તેથી હું મારા ધરનો કાર્યભાર ચલાવવા લાગ્યો. આટલો ! એક તરાર મનોવતીના મુગ્ધ મુખનું દર્શન અને બીજી તરફ બિલ્લરાજનો સમાગમ, તેથી મને વધારે વિનોદ થવા લાગ્યો. તે પછી સત્યુત્તથી આનંદ બરેલો, સારી સ્ત્રીથી મનોરમ અને મુલુદના સમા ગમથી મુખકારી મારા દિવસો મોજમજમાં ગુજરવા માંડ્યા કાલે કરી હું વૃદ્ધ થયો, ત્યારે ' હે પુત્ર ! હજી સુધી કેમ ધરમાં ગુંથાઈ ગયો છે ?' એમ કહેતી દોષ એવી જરાએ* મારી હડપતી પકડી. મને તરત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી વનમાં જવાનો નિશ્ચય કરી કુટુંબનો બાર ઉપાડવાનું કામ મેં પુત્રને સોંપ્યું તે પછી સ્ત્રી સહિત અને મારા સ્નેહથી જોણે રાખ્યો ત્યાગ કર્યો છે, એવા બિલ્લરાજની સાથે કાંઠજર પર્વતમાં હું ગયો. ત્યાં મારી વિદ્યાધરની જાત મને યાદ આવી, અને શંકરના શાપનો પણ ત્યાં અંત આવ્યો. તેનું સ્મરણ થવાથી તે વાત મેં મનોવતી સ્ત્રીને અને મિત્ર બિલ્લરાજને ત્યાં કહી. પછી મેં મનુષ્યનું શરીર ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા કરી ને બીજા જન્મમાં પણ આજ મારી સ્ત્રી થજો અને આજ મારો મિત્ર થજો તથા આ વાત મને યાદ રહેજો, એવું કહી, ચિત્તમાં શંકરનું ધ્યાન ધરી બળાકારે મેં તે પર્વતના શિખર ઉપરથી ભૈરવજન્મ* પ્રાપ્ત, એટલે મારી સ્ત્રી અને મિત્ર પણ મારી સાથે દેહનો ત્યાગ કર્યો. તે પછી હું આ વિદ્યાધરના કુળમાં હમણાં પૂર્વજન્મના સ્મરણવાળો અને જ્ઞાનવાળો જીમૂતવાહન એવે નામે ઉત્પન્ન થયો છું; અને તે બિલ્લરાજ તે તું શંકરની કૃપાથી સિદ્ધના રાજા વિદ્યાવસુનો પુત્ર મિત્રાવસ થયો છે. તે વિદ્યાધરી મારી સ્ત્રી મનોવતી તે તારી બહેન, આ મલયવતી નામે ઉત્પન્ન થઈ છે આવી રીતે તારી બહેન મારી પૂર્વ જન્મની સ્ત્રી છે અને તું મારો પૂર્વ જન્મનો સખા છે, એટલે એ મારે પરણવા યોગ્ય છે. પરંતુ પહેલાંથી મારાં માતપિતા પામે જઈ તેને નિવેદન કરવું જોઈએ ને તે તેઓ કબૂલ કરે ત્યારે આ તારી ઇચ્છા પાર પડશે.'

જીમૂતવાહનનો મલયવતી સાથે વિવાહ.

એમ જીમૂતવાહનનું કહેવું સાંભળી પ્રસન્ન મનવાળો મિત્રાવસુ તેના માખાપ પાસે ગયો, અને સર્વ વૃત્તાંત તેમને કહી સંભળાવ્યું; એટલે તેઓએ તેનું વચન માન્ય કર્યું. તુરત રાજી થઈ

* 'દક્ષાવરણાએ' † સરસ્વતીમાં તેને શિલાપાત-મૃત્યુશાપા કહે છે માણ્યાગના ઈરાદાથી મોડા પથ્થર ઉપરથી બુરકો મારી નીચે પડવું તે. આ ભૈરવજન્મ ધણી દુઃખીઆ અથવા પુણ્યને ઈચ્છનારા લોકો ખાપ છે. હજી પણ એવા પથ્થર ગિરનાર પર્વતમાં જોવામાં આવે છે.

તે સિદ્ધરાજે પોતાની બહેનના નિવાહની સામગ્રી તૈયાર કરી ને તેણે અગ્રેસર કરેલા જિભૂતવાહને વિધિ પ્રમાણે તે મલયવતીના હાથ જાત્યે. આકાશમાં ફરનારા ચારણો ન્યાં શીઝે છે, સિદ્ધોને સંધાત ન્યાં મળે છે, ત્યાં વિદ્યાધરોના આવવાથી ઉત્તમ ઉત્સવ યર્ષ રહ્યો. વિવાહ યથા પછી મોટા વેલવની સાથે સ્ત્રી સહિત તે જિભૂતવાહન મલય પર્વતમાં જઈ રહ્યો.

જિભૂતવાહનના સ્વાત્માર્પણની કથા.

તે જિભૂતવાહન એક દિવસ પોતાના સાળા મિત્રાવસુની સાથે સમુદ્ર કિનારાનાં વન જોવા સારુ ગયો. ત્યાં ભયથી ખિન્ન યર્ષ આવેલી અને 'હે પુત્ર ! હે પુત્ર !' એવી રીતે ખૂબો મારતી માને પાછી વાળતો એક યુવાન નાગ તેણે જોયો. અનુયાયી લડવૈયા સરખા એક ખીજા પુરુષે પહોળા અને ઊંચા એક સિંહાસન ઉપર તે નાગને મૂકી દીધો. તેને જોઈ 'તું કાણુ છે ? શું કરવાને આહે છે ? અને તારી મા કેમ શોક કરે છે ?' એવી રીતે જિભૂતવાહને તેને પૂછ્યું. તે ઉપરથી તે નાગે તેને કહ્યું કે:-

પૂર્વે કદુ અને વિનતા નામની બે કન્યકાની સ્ત્રી હતી. તેમણે પરસ્પર સંવાદ કરતાં વિવાહ કર્યો. કદુએ કહ્યું કે, સૂર્યના ઘોડા કાળા છે અને વિનતાએ કહ્યું કે, ઘોડા છે. આ તકરા-રમાં તેઓએ એક ખીજની દાસી થવાની સરત કરી. તે પછી જ્ય મેળવવાની ઇચ્છાવાળી કદુએ પોતાના પુત્ર નાગોને કહી સૂર્યના ઘોડાઓને ઝેરના દુંડાડાથી કાળા કરાવ્યા, અને વિનતાને દેખાડી કપડે કરી જ્ય મેળવી તેને દાસી કરી. સ્ત્રીઓને ધણું કરી સપત્ની (શોકમ) ની અદેખાઈ બહુ હોય છે. આ જતાં જાણી વિનતાનો પુત્ર ગરુડ ત્યાં આવ્યો અને નમ્રતાથી કદુ પાસે માગણી કરી કે, 'મારી માને દાસભાવથી મુક્ત કરો.' આ કાર્યના બદલામાં કદુના પુત્રે નાગોએ વિચાર કરી ગરુડને કહ્યું કે 'હે ગરુડ ! દેવતાઓએ ક્ષીરસાગર મથવાને આરંભ કર્યો છે, જો તું ત્યાંથી આવને અમૃત લાવી આપે તો અમે તારી માને મુક્ત કરીએ. તું મહાભળવાનું છે, તિથી એ કામ કરશે.' એવું નાગોનું વચન સાંભળી ક્ષીરસાગર પાસે જઈ અમૃત મેળવવા માટે ગરુડે ધણું પરાક્રમ દેખાડ્યું. ત્યારે તેના 'પરાક્રમથી પ્રસન્ન થયેલા હૃદયે કહ્યું કે, 'હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું, કંઈ વરદાન માગી લે.' એમ કહેવા ઉપરથી, 'નાગ મારા ભક્ષ્ય થાય,' એવું માના દાસપણથી મુક્ત થયેલા ગરુડે માગ્યું. એ સાંભળતાં પોતાના પરાક્રમથી અમૃત મેળવનારા ગરુડને હૃદયે કહ્યું કે 'તથાસ્તુ.' પછી અમૃત મેળવ્યું. આ તે વાત ઈન્દ્રના જાણવામાં આવવાથી તેણે કહ્યું કે, 'હે પર્ણાશ્રી ! તમારે અમૃત આપવું નહીં, પણ આ અમૃત તે મૂઢ નાગોના ઉપયોગમાં ન આવી શકતાં તેઓની પાસેથી હું હરણું કરી ચક્રું તેમ કરવું.' એ સાંભળી ઉત્તમ વૈષ્ણવોના અગ્રણી ગરુડે તે વાત માન્ય રાખી અને અમૃતનો કળસ લઈ નાગની પાસે ગયો. વરદાનના પ્રભાવથી ભય પામેલા તે મૂઢ નાગોને ગરુડે કહ્યું કે 'આ અમૃત લાવ્યો છું. મારી માને છોડી દો; અને પછી આ અમૃત લ્યો. જો તમને મારી ખીંક લાગતી હોય તો આ અમૃત તમારે માટે દર્શના આસન ઉપર મૂકી રાખું છું. હું સરત મુજબ મારી માને છોડાવી જઈ છું. જોઈએ ત્યારે ત્યાંથી અમૃત લઈ લેજો.' નાગોએ તે વાત કબૂલ રાખી. પછી ગરુડે તે પવિત્ર દર્શના આસન ઉપર અમૃતનો

કળશ મૂક્યો. ત્યારે તે નાગોએ તેની માને દાસપણથી મુક્ત કાઢી. એવી રીતે માને દાસપણ-
માંથી છોડાવી ગરુડ ગયો, એટલે નિ શંક થઈ નાગો જેવા અમૃત લેવા જાય છે, તેવામાં જ દિ
મડપથી આવી પહોંચ્યો. અને સર્પોને પોતાની શક્તિથી મોહિત કરી દર્બના આસન ઉપરથી અમૃ-
તના કળશને ઉઠાવી લઈ ગયો. ત્યારે એ દાસપણ નાગો, કદાચિત્ અહીં અમૃત મળવાથી તેનો
લેપ થયો હોય એવું ધારી તે દર્બના આસનને આટવા લાગ્યા. નેથી તેમની જાણે, ચીરાઈ ગઈ.
એવી રીતે તેઓ તથા દ્વિજિહ્વપણું* પામ્યા.

અતિ અપલ પુરુષોને દાસ્ય વિના બીજી શું કળથાય? હવે અમૃતનો રસ ન મળ-
વાથી નિરાશ થયલા નાગોને તેમનો દુરમન ગરુડ હુરિનું વરદાન મળવાથી વારંવાર મારીને
ખાવા લાગ્યો. ગરુડના આવવાથી નાસે કરી નિર્જીવ નાગરાજી, ગલિણીના ગર્ભ પડી જાય
છે એવું, અને નાશ પામેલા છે સર્પ જેમાં એવું પાતાળ થઈ ગયું. ગરુડને પાતાળમાં
હમેશા આવતો જોઈ નાગોના અધિપતિ વાસુકિએ નાગગ્રોહ જ એકદમ નાશ પામશે એમ
માની, વિચાર કરી, અનિવાર્ય વીર્યવાળા વૈનતેપની સાથે વિનતિ પૂર્વક ઠરાવ કાઢી કે,
'હે પશ્વીંદ્ર ! દરરોજ અંકેક નાગ સમુદ્ર કાંઠાના પર્વત ઉપર તારા આહાર માટે હું મોક-
લતો જઈશ; પણ તેઓને નાશ કરવા માટે પાતાળમાં તારે પેસવું નહીં નાગયોગનો ક્ષ-
યવાથી તારો જ સ્વાર્થ નાગ પામશે.' આ પ્રમાણે વાસુકિના કહેવા ઉપરથી ગરુડે તે ઠરાવ
કબુલ રાખ્યો, અને આ રથે દરરોજ વાસુકિએ મોકલેલો અંકેક નાગ ખાવાનો તેણે આરભ
કર્યો. આ ક્રમથી અસખ્ય નાગો ક્ષય પામ્યા છે. હું શંખચૂડ નામનો નાગ હું અને આજે
મારો વારો આવ્યો છે માટે ગરુડના આહાર સારુ નાગરાજની આજ્ઞાથી આ વધ્ધશિયા
ઉપર આવ્યો છું, ને એ જ માટે મારી મા શોક કરે છે.' એવાં તે શંખચૂડનાં વચન
સાંભળી જીમૂતવાહન બહુ દુઃખિત થયો, ને તેના અત કરણમાં બહુ ખેદ થયો. પછી તેણે નાગને
કહ્યું કે, 'મોટા બેદની વાત છે કે, વાસુકિનું રાજપણું નિ સત્વ થયું છે, કારણ કે તે પોતાના
હાથથી પોતાની પ્રજાની યજુને લાંચ આપે છે. તેણે પ્રથમ પોતાનો દેહ જ ગરુડને કેમ અર્પણ
ન કર્યો? અરે, એ નપુસક વાસુકિએ જો પોતાના કુળના ક્ષયનું સાક્ષીપણું કેમ આગી લીધું?
અહો! કમપથી જીવન થઈ ગરુડ પણ કેટલું પાપ કરે છે? અરે! માત્ર દેહને માટે મોટા-
જ્ઞાને પણ કેવો મોહ હોય? પણ કઈ ફિકર નહિ શખચૂડ! તું ડરીશ નહિ આજે હું,
પોતાના શરીરને અર્પણ કરી ગરુડથી તારા દેહની રક્ષા કરીશ. માટે હે મિત્ર! તું ખેદ મા
કર.' એ સાંભળી શંખચૂડ પણ ધીર ધરી બોલ્યો કે, 'હે મહાક્રમા! એ વાત જવા દો, શરીરથી
એવું બોલશો નહીં. કાચને વાસ્તે કોઈ દિવસ મુકતામણિનો નાશ કરવો એ યોગ્ય નથી અને
હું પણ આ રીતની કુળને કલંક આપનારી વાતમાં નહીં પડું, એવું કહી સાધુ શખચૂડે જીમૂત-
વાહનને નિરોધ કર્યો અને એક ક્ષણ પછી ગરુડને આવવાનો વખત બાણી અંતકાળે સમુદ્ર
કિનારે રહેલા ગોકર્ણેશ્વર નામના શંકરને નમસ્કાર કરવા ગયો. તેના જવા પછી ઇયાના ભંડાર

અમૃતવાહને તેના રક્ષણને માટે પોતાને દેહ અર્પણ કરવાનો વખત નજીક આવ્યો ! એમ જણ્યું. તે પછી આ થયેલી સર્વ વાત, જાણે પોતે બૂલી ગયો હોય, એમ યુક્તિથી કાર્યનું નિમિત્ત બતાવી તેણે મિત્રાવસુને પોતાને ઘેર મોકલ્યો, તે વખતે જાણક આવેલા ગરુડની પાંખોના પવનથી કંપી પૃથ્વી, તે અમૃતવાહનનું ધૈર્ય જોવાના આશ્ચર્યથી જાણતી હોય તેવી જણ્યું. આથી સર્પનો રાગ ગરુડ આવે છે એમ માની, પંડિતકારી અમૃતવાહન વખાસિલા ઉપર જઈ બેઠો. કાણ માત્રમાં ત્યાં આવી પોતાની હાથથી આકાશને ઝંકનારા ગરુડે, ચાંચથી ચોટ મારી મહા ધૈર્યવાન અમૃતવાહનને ઉપાડ્યો. જેના શરીરમાંથી લોહીની ધાર ચાલી જાય છે, ને જેના શિખામણિ ઉમેડી નાંખેલા છે, એવા અમૃતવાહનને પર્વતના શિખર ઉપર લઈ જઈ ગરુડે ખાવાનો આરંભ કર્યો. તે વખતે આકાશમાંથી પુષ્પ-વૃદ્ધિ થઈ (ને જપજપકારની વાણી ગાજી રહી). તે બોઈ ગરુડ અત્યંત વિસ્મય પામ્યો ! ! એટલામાં તે શંખચૂડ નાગ, બેઠકાને નમસ્કર કરી પોતે પ્રથમ બેઠો હતો ત્યાં આવી જુએ છે તો ત્યાં લોહીની ધારાથી ભીંજાયેલી શિખા ટીકી. 'હાય ! હાય ! મને ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે ! મારે માટે તે મહાભાગ્યે નહીં પોતાનો દેહ અર્પણ કીધો છે. અરે ! આ કાણે ગરુડ તેને ક્યાં લઈ ગયો હતો ? લાવ હું જસદી તેને રોધી કાઢું. કદાચિત્ તે મળી પશુ આવે.' એવું ધારી તે શંખચૂડ તેના લોહીની ધારાને અતુસરતો ચાલ્યો.

હવે અહીં રાજ થયેલા અમૃતવાહનને બોઈ, બક્ષણ કરવું હોડી દઈ, ગરુડ વિસ્મય સહિત વિચારવા લાગ્યો કે 'આ કોણ ખીજે જ છે; કારણ કે હું એને ખાઈ છું, છતાં એક પામતો નથી, અને ધીર થઈ ઉલટા પ્રસન્ન થાય છે.' આમ ગરુડને વિચારતા બોઈ ધૈર્ય ધરી અમૃતવાહન બોલ્યો કે, 'હે પક્ષિરાજ ! મારા શરીરમાં હજી માંસ અને સ્થિર છે, છતાં અન્દરમાં તમે થયા વિના પણ બક્ષણથી કેમ વિરામને પામ્યા ?' તે સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યો ગરુડ પૂછે છે કે, 'હે સાધુ પુરુષ ! મને લાગે છે કે તું નામ નથી. મારે સત્ત્વ કહે કે તું કોણ છે ?' ત્યારે અમૃતવાહને કહ્યું કે, 'હું નામ જ છું, મને બક્ષણ કર, ને જે આરમ્બુ તે પૂરું કર. આરંભ કરેલું કામ પૂરું ન થયું હોય ત્યાં સુધી ધીર પુરુષો તેને હેડતા નથી.' એ પ્રમાણે અમૃતવાહન તેને કહે છે, 'તેટલામાં ત્યાં શંખચૂડ આવી પહોંચ્યો, અને છોટી બૂમ મારી કહ્યું કે, 'હે ગરુડરાજ ! રહેવા દે, રહેવા દે ! એ નામ નથી, હું તારા ભોગ યોગ્ય નામ છું; એને હોડી દે. તું લાન કેમ બૂલી ગયો છે ?' તે સાંભળી ગરુડ અતિ વિશ્વાસ થઈ ગયો, તેમ વાંછિતની અસિદ્ધિથી અમૃતવાહનને પણ એક થયો. આ વિવાધરોના અધિપતિને અપ્રસાદ કરતો બોઈ ગરુડને પરતાવે ગયો, ને તેણે વિચાર્યું કે, 'અરે ! ત્યારે મેં મોઢયી (શું મનુષ્ય બક્ષણ કર્યું ?) દે, ખરેખર આવું કંઈ કામ કરવાથી મને પાપ આવી પડયું. એ ખરું છે કે ઉન્માર્ગે ચાલનારાઓ મુલમ રીતે પાપિષ્ઠ થાય છે. પરને માટે પ્રાણ દેનારા આ એક મહત્કામ વખાણુવા યોગ્ય છે, કે જેણે મમતાથી મોહને વશ થયેલ જગત-નીચે કર્યું છે !' આનો વિચાર કરી પાપથી શુદ્ધ થવા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છાવાળા ગરુડને અમૃતવાહને કહ્યું કે, 'હે પક્ષીદ ! આ માટે દિવગીર થાય છે ? ખરે

ખર જોતું પાપથી ડરે છે, તો હવે ફરીથી તારે સર્પોત્તું-લક્ષણ કરવું નહીં, ને પ્રથમ ખાધેલા સર્પોનો જ તારે પસ્તાવો કરવો—એ જ આનો ઉપાય છે. તારું ખીનું ચિતવવું તો વૃથા છે.' પ્રાણી-ઓ ઉપર દયા કરનારા જીમૂતવાહનનાં એવાં વચન સાંભળી ઉપદેશક ગુરુના વાક્યની પેઠે તેં ગરડે સ્વીકારી લીધું; અને ખંડિત અંગવાળા તે જીમૂતવાહનને અને ખીન સર્પોને પણ જીવાડવા મારે સ્વર્ગમાંથી અમૃત લાવવા ગરુડ વેગથી દોડ્યો. તે પછી તેની ઓતી ભકિતથી પ્રસન્ન થયેલી સાક્ષાત પાર્વતીએ આવી, અમૃત સોંપી જીમૂતવાહનને જીવાડ્યો, તેથી આનંદ સહિત દેવતાઓના શબ્દોની સાથે અધિક ઉત્પન્ન થયેલી કંતિવાળાં તેનાં અંગે થયાં, ને તે સ્વયં યદ્ય ઉઠ્યો. તેવામાં ગરુડ પણ પાછો આવ્યો, અને તેણે સઘળા કાંઈના વનમાં પણ અમૃત વરસાવ્યું, તેથી સર્વે સર્પો જીવતા થયા, અને તે સ્થળ ધણી સર્પોના વસવાથી સંકર્ષુ યદ્ય ગયું. ગરુડના ભયથી રહિત થયેલુ તે વેલાવન, જીમૂતવાહનને જોવા સારુ પાતાળ આવ્યું હોય તેવું જણાયું. તે પછી અક્ષય દેહ અને ધણથી શોભાયમાન તે જીમૂતવાહનને જાણી તેના બધુજનોએ અભિનંદન કર્યું ને ગાતિ સહિત તેનાં માખાપ તથા ઓ સદુ હર્ષ પામ્યાં. જેનું પરિણામ મુખવાળું છે એવા કુઃખથી કોણ રાજ નથી થતું ?

હવે ગરુડરાજ તથા જીમૂતવાહનથી વિદાય કરાયેલા શેખચૂડ રસાતળમાં ગયો. આથી ઉદાર જીમૂતવાહનની કીર્તિ ત્રણે લોકમાં પ્રખ્યાત થઈ. પછી હિમાલયની પુત્રી પાર્વતીના અનુગ્રહથી મતંગ વગેરે તેના જે સંબંધીઓ ધણે વખત થયાં શરૂતા રાખતા હતા, તેઓ પણ ભય સહિત આવી, પ્રીતિથી જેની સાથે દેવગણ નમ્ર થયેલા છે એવા ગરુડને અને વિદ્યાધરોના તિલક સરખા જીમૂતવાહનને પ્રણામ કરવા લાગ્યા. પછી તેઓની જ પ્રાર્થના ઉપરથી સુકૃતી જીમૂતવાહન, મહા-પાયળથી પોતાના સ્થાન હિમાલયમાં આવ્યો ત્યાં ધીર જીમૂતવાહન માતા, પિતા, મિત્રાવસુ અને મહાવલી સાથે વિદ્યાધરોનું ચકવર્તી પદ ધણી કાળ બોગવ્યું. એ પ્રમાણે સર્વ જગતના હૃદયને, ચમત્કાર ઉપજાવનારા વિચિત્ર ચરિત્રવાળા પુરુષોની પદવીને સર્વદા કલ્યાણની પરંપરા, પોતાની મેળે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

‘ગર્જને લીધે ઉદાર દોહદવાળી રાણી વાસવદત્તા યૌગધરાયજીના મુખથી એ વાત સાંભળી આનંદ પામી. તે પછી પોતાના પતિ પાસે બેઠેલી વાસવદત્તાએ, પ્રીતિવાળા દેવતાઓનાં વચનના વિશ્વાસથી, ‘પોતાના ભાવી પુત્ર વિદ્યાધરોના રાજ યશે’ એવી પ્રસન્નપ્રાપ્ત વાતોથી તે દિવસ નિર્ગમન કીધો.

તરંગ ૩ જો.

—

વાસવદત્તાના સ્વપ્નની કથા.

તે પછી બીજે દિવસે એકાંતમાં મંત્રીમંડળ સહિત બેઠેલા વત્સરાજને વાસવદત્તાએ કહ્યું
 'હે આર્ય પુત્ર ! ન્યારથી આ ગર્ભ મને રહ્યો ॥ ત્યારથી તેના રક્ષણની ચિંતાથી મારા મનને
 રણે શ્રમ પડે છે; અને મર્ધ રાત્રિના તેના જ વિચારમાં હું હતી, તેથી મહા કઠિણતાએ મને
 મોડમાંડ ઉપ આવી. ત્યાં સ્વપ્નમાં ભરમના લેપથી ઉન્નત્યગ, ચંદ્રના રોષરવાળી, પીળી જટાવાળી
 અને જેના હાથમાં ત્રિશૂળ હતું. એવી મૂર્તિથી રોભાવમાન કોઈ પુરુષને મેં જોયો. તે મારી નજ-
 દીક આવી દયાળુની પેટે બોલ્યો કે, 'હે પુત્રિ ! તારે ગર્ભને માટે કશી ચિંતા કરવી નહીં. હું તારા
 ગર્ભની રક્ષા કરીશ, કેમકે આ ગર્ભ પણ મેં જ તને આપેલો છે. બીજી પણ એક તને વિશ્વાસ
 આણુવા યોગ્ય વાત કહું છું તે સાંભળ. કાલે પોતાના પતિને આવી આસેપથી ખેંચનારી એક
 સ્ત્રી તમારી પાસે વિનતિ કરવા આવશે. પાંચ પુત્રો સહિત ધણા બંધુજનોથી વિંટાણથી તે દુષ્ટ
 સ્ત્રી પોતાના બળથી પતિના માત કરાવવાની ઈચ્છાથી બોહું બોલશે; માટે હે પુત્રિ ! તું પહેલાંથી
 વત્સરાજને સૂચના કરી મૂકજે, જેથી તે કુભારજીથી તે સત્પુરુષનો છુટકો થાય.' એવું કહી તે
 મહાત્મા અદસ્ત યઈ ગયા. પછી હું જાગી ગઈ અને પ્રભાત પણ થયું.' વાસવદત્તાએ એવું કહ્યું
 ત્યારે મહાદેવનો આ અનુમત્ત છે, એમ કહેનારા અને એ કાર્યની ખતવાળા સર્વે જન વિરમય
 થઈ રહ્યા.

કુભારજીની કથા.

તે જ ક્ષણમાં એક મુખ્ય પ્રતિહારે અકસ્માત પ્રવેશ કરીધો, અને તેણે ગરીબની ઉપર દયા
 કરનાર રાજ પાસે વિનતિ કરી કે, 'હે રાજન્ ! બાંધવોથી વિંટાણથી, પોતાના પરવશ પતિનો
 તરસ્કાર કરતી પાંચ પુત્રોને લઈકોઈ સ્ત્રી આપની પાસે વિનતિ કરવા આવેલી છે.' ને સાંભળી
 રાણીના સ્વપ્નની વાતથી વિરમય પામેલા રાજાએ પ્રતિહારને આગ્રા કરી કે 'તેણીને અહીં આવવા
 દે.' સ્વપ્નના સત્યપણાંથી સત્પુત્રની પ્રાપ્તિના નિશ્ચયવાળી વાસવદત્તા રાણી પણ પરમ આનંદ
 પામી. હવે ક્રાંતકથી દ્વારમાં ઉભેલાં સર્વ માણસો જોય છે, એવી રીતે પ્રતિહારની રજાથી પતિ
 સહિત તે સ્ત્રી રાજકુલનમાં દાખલ થઈ. અંદર આવી પોતાની ગરીબાઈ બતાવી રીતસર પ્રણામ
 કરી, ખાનગી કચેરીમાં રાણી સહિત બેઠેલા રાજની પાસે તેણે વિનતિ કરી કે, 'હે મહારાજાધિ-
 રાજ ! આ મારો ભરતાર છતાં નિરપરાધી અનાથ સીનું ભરણપોષણ કરતો નથી, તેમ કપડાં
 લતાં પણ આપતો નથી.' સારે તેના પતિએ કહ્યું કે, 'હે રાજન્ ! સગાંસંબંધીના આશ્રયવાળી,
 મારા વધને ઇચ્છનારી આ પાપી સ્ત્રી સર્વ જૂઠું બોલે છે. પહેલાં મેં વરસ રહાડા લગી એને અજ
 વસ્ત્રાદિ સધળું આપ્યું છે, ને એ બાબતમાં છેટે ઉભેલાં તેનાં સગાંસંબંધી મારાં સાક્ષી છે.' આ
 સર્વ હકીકત સાંભળી ખુદ રાજાએ કહ્યું કે, 'રાણીના સ્વપ્નમાં રાજપણી સંકરે જ આ વાત બતાવી'

આગળથી સાક્ષી આપી છે, તો પછી બીજા સાક્ષીઓનું શું કામ છે? મારે બાંધવો સહિત આ સી જ દંડ દેવા લાયક છે.' આવો રાજાનો નિશ્ચય થયા પછી જુદિમાન યોગધરાયણે કહ્યું કે, 'હે રાજા! જોકે ખરેખર તો એમ જ છે, તો પણ આપે સાક્ષીઓની જુવાની લઇ તેનો યથાયોગ્ય નિકાલ કરવો. કારણ કે લોકોને આ વાતની ખબર ન હોવાથી તેમને એ વિષેની ખાતરી નહિ થાય.' એ પ્રમાણેનું કાર્યભારીનું કહેવું માન્ય કરી, રાજાએ તે જ રાણે સાક્ષીઓને યોગાથી પૂછી જોતાં તેઓ સર્વેએ જાણવું કે, સી જુદું જોલે છે. પછી આરે તરફનો નિશ્ચય થવાથી રાજાએ આખા શહેરમાં 'આ સી પતિનો દ્રોહ કરનારી છે' એવી ઘાંડી ખીટાવી, તેમ જ તેનાં સગાંસબંધી તથા પુત્ર સહિત તેને દેશનિકાલ દીધા; ને દયાથી કામળ જુદિમા રાજાએ તેના ભત્રીંસને બીજા વિવાહ થઈ શકે તેટલું ધન આપી વિદાય કર્યો. પછી એ સીના પ્રસંગપરથી રાજાએ પોતાના મંત્રી મંડળ પ્રત્યે કહ્યું:-

'હર અને જુદી ભાષા, વિપત્તિ અને દુર્દશાના ખાડામાં પડેલા ભત્રીંસને જીવતાં જ કાગડીની પેટ કરડે છે; પરંતુ સ્નેહવાળી, કુલીન, ઉદાર મનવાળી, તાપને હરનારી ને માંજે રહેલી વૃક્ષની છાયા સરખી સી તો પુણ્યના યોગથી કાઢીને જ હોય છે.' એ સાંભળી રાજાની પાસે બેઠેલા, વાતાં કહેવામાં હુશિયાર વસંતક બાલ્યો કે, હે દેવ ! વિરોધ કે સ્નેહ પ્રાણીઓને ધણું કરી પૂર્વ જન્મની વાતનાથી થાય છે. આ પ્રસંગમાં એક કથા કહું છું તે સાંભળો.-

૧. કલહકારિણી (કંકાસણી) અને સિંહપરાક્રમની વાર્તા.

પૂર્વે કાશીમાં વિક્રમચંદ્ર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને સિંહપરાક્રમ નામે એક પ્રિય આકર હતો. એ લગાઈમાં અને જુગાર રમતાં જિત મેળવવામાં એકાંકી હતો. તેને *કલહકારિણી એવા ઉપનામવાળી વિખ્યાત સી હતી, કે જેના શરીરમાં અને અતઃકરણમાં પણ અત્યંત વિકારો ભરેલા હતા. તે સિંહપરાક્રમ હમેશાં રાજમાંથી અને જુગારમાંથી ધન મેળવી સંધર્ષ તેને સોંપતો હતો. તેને ત્રણ પુત્રો ઉપજ્યા થયા હતા, તો પણ તે લુચ્છી સી એક લાલુ પણ કહીએ ક્યાં વિના રહેતી નહીં. 'તું બાહરે ખાઈ છે, પીએ છે અને અમને કશુંએ આપતો નથી?' એવી રીતે તે સદા ટકટક કરતી, અને નિલ તેને સંતાપતી હતી. તે સીને ખાનપાન અને વસ્ત્રોથી, હમેશ રાજી રાખતાં છતાં પણ તે બિચારાને વધારે બાળવા લાગી. આથી અત્યંત કેટાળી તેના કોષથી એક પામેલો સિંહપરાક્રમ તેનું ધર છોડી ઈર્ષ વિપ્લવાસિનીનાં દર્શન કરવા આવ્યો. ત્યાં તે ઉપવાસ કરી સુતો સારે તેના સ્વપ્નમાં દેખીએ કહ્યું કે, 'હે પુત્ર ! જો તને પાછો કાશીમાં જ જા. ત્યાં સૌ કરતાં મોટું એક વડું વૃક્ષ છે, તેનું મૂળ તું બોલે એટલે તેમાંથી તને મોટો ખજાનો મળશે; ને તે ખજાનામાંથી આકાશના કટક સરખું ને ખરૂંના જેવું નિર્મળ મરકત તથા ખાણુંકું એક પાન મળશે, તેમાં તું નિહાળીને જોઈશ નો તારે જે જે જાણવાની ઇચ્છા કરે તે તે, સર્વ પ્રાણીઓના પૂર્વ જન્મનું પ્રતિબિંબ તેમાં તને દેખાશે. તેજ પાત્રથી તારી સીની અને તારી પૂર્વ

જાતિને જાણી લઈ કૃતાર્થ, સુખી અને એક વિનાનો તું થઈશ.' આમ કહી દેવી અંતર્ધાન યથાગ્રહ, એટલે સિંહપરાક્રમ જન્મકળીને જાગી ઉઠ્યો, અને સવારે નાહી ધોઈ પાંચલું કસ્યા પછી તે દેવીની આંત્રા માથે યજ્ઞવી કાશી જાણી ચાલ્યો. ત્યાં જઈ તે વડ તેણે શોધી કાઢ્યો. પછી તેના મૂળમાં ખોદી જોયું તો તેમાંથી અઘાક મોટો ખજાનો નિકળ્યો; અને તેના મધ્યથી એક મોટું મણિમય પાત્ર પણ મળ્યું. આથી આશ્ચર્ય થઈ તેણે જિજ્ઞાસાથી તે પાત્રમાં જોયું તો તેને જણાયું કે, પૂર્વ જન્મમાં પોતાની સ્ત્રી ધોર રીંછણ હતી, અને પોતે સિંહ હતો. એવી રીતે પૂર્વ જન્મની મોટી વૈર વાસનાથી સ્ત્રીનો અને પોતાનો દ્રેષ નહીં જાણી, તેણે શોક અને મોહ મૂકી દીધા. પછી તેણે તે પાત્રના પ્રભાવથી ધણી સ્ત્રીઓના પૂર્વ જન્મ જોયા અને તેમ કરતાં જણાયલી જુદી જુદી જાતવાળી ધણી કન્યાઓ તેણે જોઈ દીધી. એ પછી તપાસ કરતાં જ કન્યા પૂર્વ જન્મે ખરેખરી સિંહણ જ હતી, કે જેનું નામ સિંહચી હતું, તેને એ સિંહપરાક્રમ પરણ્યો; અને તે કલહકાંડિણીને જુદી રાખી ખોરાકી પોશાકી આપવા માંડી. એ રીતે ખજાનાની પ્રાપ્તિથી સુખી થયેલો સિંહપરાક્રમ નવી પ્રિયા સાથે જઈ રહ્યો.

વસંતક કહે છે, હે રાજા! એ પ્રમાણે આ જગતમાં મનુષ્યોનાં સ્ત્રી વગેરે કુટુંબીઓ પણ પૂર્વ જન્મના સંસ્કારને લીધે વૈરી અને રનેલી થાય છે. એવી રીતે વસંતક પાસેથી વિચિત્ર કથા સાંભળી વાસવદત્તા સહિત વત્સરાજ, અતિ પ્રસન્ન થયો.

યૌગંધરાયણ વગેરે મંત્રીમંડળને પુત્ર થવાની કથા.

એ પ્રમાણે શોભાયમાન ગર્ભવાળી રાણીના મુખરૂપ ચંદનાં દર્શનથી તૃપ્તિ રહિત વત્સરાજના દિવસે આનંદે યુજરવા લાગ્યા. એક પછી એક સર્વે મંત્રીઓને તેમના લાલ્ચી કલ્યાણને સૂચવનારા, શુભ લક્ષણવાળા પુત્રો ઉત્પન્ન થયા. પ્રથમ મુખ્ય કાર્યભારી યૌગંધરાયણને મરજીતિ એવે નામે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, તે પછી રુમણવાને હરિશિખ નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, વસંતકને તપંતક એવા નામનો પુત્ર થયો ને પ્રતિહારના અધિકારી ધૃત્યકે આવું બીજું નામ ધરાવનારા નિત્યોદિતને ગોશુખ એ નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. એવી રીતે તે પુત્રો ઉત્પન્ન થવાથી મહોત્સવ આલવા માંડ્યો. તત્કાલે આકાશવાણી થઈ કે, 'વૈરીના વંશને નાશ કરનાર, વત્સરાજના લાલ્ચી ચક્રવર્તી પુત્રના આ કાર્યભારીઓ થશે.'

નરવાહનદત્તને જન્મ.

કેટલાએક દિવસ પછી વત્સરાજની રાણી વાસવદત્તાના પ્રસવકાળના દિવસે પાસે આગ્યા. વિચિત્ર સુવાસણ અને પુત્રવાળી સ્ત્રીઓથી શોભાયમાન અને આકાશની તથા ખી-જડીની ડાળીથી રક્ષા આંધેલાં બારી બારણાવાળા સુવાવડના ઘોરડામાં તે રાણીને રાખવામાં આવી હતી. રાતના દીપની પ્રતિભા સંબંધથી મંજળરૂપ ગર્ભની રક્ષા કરવાવાળાં, ને તેજનો પ્રકાશ કરતાં હોય તેવાં વિવિધ પ્રકારનાં આયુધથી સુકત મંત્રીઓએ ગોઠવણ કરેલા, અનેક મંત્ર અને

ત્રેણી રક્ષા કરેલા ને પાપથી ન જિતાય એવા માતૃગણના દિલ્લા સરખા તે સૂતિકાગૃહમાં વખત થયે, આકાશ જેમ ઉગતા અમૃતમય કાંતિવાળા ચંદ્રને પ્રકટ કરે છે, તેમ વાસવદત્તાઈ મંદર આકૃતિવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો. જેના જન્મ ચવાથી તે ઘર જ માત્ર પ્રકાશિત થ એટલું જ નહિ, પણ એની માતું હૃદય પણ શોકરૂપ અંધકારથી રહિત થઈ ગયું. આમ સુખ રૂપ જન્મ ચવાથી અંતઃપુરમાં રહેનારાઓને અત્યંત આનંદ થયો. બાદ થોડીવારે એકત્ર માધુસથી વત્સરાજે પણ પુત્રનો જન્મ જાણ્યો. પછી તે વધાર્ધની વાત નિવેદન કરનાર માણસને ધણું એક દ્રવ્ય આપ્યું. આ પુત્ર ધવાના હૃદયે લીધે વત્સરાજ તે વધાર્ધવાને પોતાનું રાજ પણ આપી દેત; પણ તે ન આપ્યું તે તો ફક્ત અયોગ્ય દેખાય એવા ભયથી જ, પણ કોં સોભથી નહીં. પછી તે ઉત્સાહવાળા ચિત્તથી તરત અંતઃપુરમાં આપ્યો અને ધણે કાળે ફક્ત મનોરથવાળા રાજાએ પુત્રનાં મુખદર્શનનું મુખ મેળવ્યું. તે પ્રતાપી બાળકનું મુખ, રાતા અને પહોળા હોઠ્ઠા હોઠ્ઠવાળું, ચલાયમાન ઉણ્ઠીથી † મંદર કેસવાળું ને ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીને રમવાના કમળ સરખું દીપતું હતું. પહેલાંથી જ ડરીને ખીજ રાજાઓની લક્ષ્મીએ તણ દીધેલાં પોતાનાં છત્ર ચામરાદિ ચિહ્નો આ પોતાને ત્યાં જન્મનાર પુત્રના પગને તળીએ છે, એવા સામુદ્રિક લક્ષણુકત પુત્રને જોઈ, હૃદયના પૂરથી ખીલેલાં અને હૃદયધ્રુવકત નેત્રાથી રાજા જાણે પુત્રને ! તેને હ સવતો હોય તેવો દેખાયો ! તેમ યૌગંધરાયણ વગેરે કાર્યભારીઓ પણ અત્યંત રાજીથયા. એવામાં એકાએક આકાશવાણી થઈકે, 'હે રાજા, તારો આ પુત્ર કૃત્તમદેવનો અવતાર છે; એ નરવાહનદત્ત એવા નામથી વિખ્યાત થશે ને દેવતાઓના કલ્પ પર્યંત સર્વ વિદ્યાધરોનો એ ચક્રવર્તી રાજા થશે.' એમ બોલતી આકાશવાણી બધ પડી કે, તુરત આકાશમાંથી ધુધુવટ્ટિ થઈ અને હુંદુભિન્ના મંમળ ઘોષ થવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે દેવતાઓએ જ ઉત્સવનો આરંભ કરેલો. જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ અધિક આદરપૂર્વક તે રાજાએ મોટો ઉત્સવ કરાવ્યો. સર્વ વિદ્યાધરોને પોતાના રાજનો જન્મ સુચવતા હોય તેમ રાજાના ધરમાંથી નિકળેલા વાજિનેલા રાજા આકાશમાં પૂરી વળ્યા; મહેલની ઉપર પવને હિડાવેલી રાતા રમની પતાકાઓ પણ પોતાની કાંતિથી એક ખીજને સિદ્ધ છાંટતી હોય તેવી દેખાઈ, પૃથ્વીમાં અંધ સદ્વિત અનંત-કૃત્તમદેવની ઉપસ્થિતિ હૃદયથી સંતોષ પામી હોય તેમ ત્યાં આવેલી દેવાંબનાઓ પ્રતિજ્ઞાએ નૃત્ય કરવા લાગી; અને ઉત્સવ કરતા રાજા તરફથી પ્રાપ્ત થયેલાં વસ્ત્ર અને ભૂષણોથી આખું સદર એક સરખા વૈભવવાળું દેખાવા લાગ્યું. રાજા, નોકરા, ચાકર, ભાટ, ચારણ અને બીજારીઓ વગેરે ઉપર ધનની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યો, એથી તે સપ્તગામ્ય પોતાની ગરીબ રિયતિ તણ મોટા ધનાઢ્ય થઈ ગયા ! પછી તે પુત્રને જોવાની ઇચ્છાથી સામંતોના જનાનાની સદાચાર જાણનારી સ્ત્રીઓ પોતાની દાસીઓના મસ્તકપર ભાત ભાતના નગરાણાં ઉપડાવીને ત્યાં આવી. નગરમાં સવત્ર આનંદ અને નૃત્યમય ચેષ્ટ થઈ રહી, વચન પૂર્ણ પાત્રમય થયું, અવદાર મહા ધનરૂપ થયો, રાજા તુલ્યમય થયો, લોક દળદી ઠંડુ વગેરે સાંભાળ્યા.

* પ્રસવને સમયે સુચાવડી સ્ત્રીને રાજવાળાં આવે છે તે એટલો † લખ્યાં એટલે બે જગમતી । વચ્ચે કેવાંબની જમરી દોલ છે તે.

કાર સજેલા થયા, અને પૃથ્વી ચારણમય થઈ. એ પ્રમાણે પૂર્ણ થયેલા શહેરીઓના મનોરથની
 યે ધણા દિવસોથી વૃદ્ધિ પામેલો ઉત્સવ પૂર્ણ થયો જેમ જેમ દિવસો જતા ગયા, તેમ તેમ
 તાએ વિધિ પ્રમાણે પાડેલા અને પ્રથમ દિવ્ય વાણીએ જણાવેલા નરવાહનદત્ત એવા નામથી
 રાજપુત્ર બીજના અદની પેઠે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો બોલતા અને ચાલતા, તૂટતા પદવાળા
 પુત્રને શોભાવમાન, લીસા, મુઘ ને નખની કાંતિ સરખા ફુટેલા બે ત્રણ દાંતના અકુરે જોઈ
 નો પિતા સતુષ્ઠ થયો હવે રાજની હલ્લને આનંદ આપનારા તે બાળરાજપુત્રને કાર્યભારીઓએ
 ળતાના બાળપુત્રને તેની આરા માનવા રણ કીધા પ્રથમ યૌગધરાયણે મરુભૂતિને સંધ્યો,
 છી મુમુક્ષુને હુરિશિખને, ઈશકે ગ્રામુખને, વસતકે તપતકને અને શાંતિકર ગોરે પોનાના
 ળની પુત્ર શાંતિસોમ અને વૈશ્વાનર જે ધિગનિકાને પેટે અવતરેલા હતા તેમને સોધ્યા તે
 બે મંગળ રાખોથી શોભતા દેવપુષ્પની વૃષ્ટિ આકારમાથી યઈ, ત્યારે તે કાર્યભારીઓ અને
 મના પુત્ર મડળને સત્કાર કરી રાણી સહિત રાજ આનંદ પામ્યો. બાળકપણમાં પણ મહોદ
 ના હેતુરૂપ જ ગુણો સરખા અભિમત અને તેમા જ પ્રીતિ રાખનારા મંત્રિ પુત્રોવાળો નરવા-
 નદત્ત રાજકુમાર થયો.

રમત ગમતથી શોભતો પુટડાઈથી ફરતો, બોલાવ્યા પછી મદમદ હસતો તથા કાહુ કાહુ
 મરપદ બોલતો તે નરવાહનદત્ત એક રાજના બોળામાથી બીજ રાજના બોળામા, બીજ
 ળસેથી ત્રીજના બોળામા એમ કચેરીમા કાચની પૂતળીની આશ્ક શોભતો હતો, તેવા પુત્રને
 બી નજરથી જોતા, રમાડતા, બોલાવતા બોળામા બેસાડતા ને લાડ લડાવતા વત્સરાજના
 ળેસો વાત્સલ્યરસમા વીતવા માંડ્યા.

નરવાહનદત્તજન્મ લખક સંપૂર્ણ.

શ્રી

મહાકવિ શ્રીસોમદેવ બટ-વિરચિત

કથાસરિત્સાગર.

(ભાષાંતર.)

પંચમસ્કન્ધ-ચતુદારિકા.

તરંગ ૧ લો.

વત્સરાજની સલામાં શક્તિવેગના આવવાની કથા.

મઘી* ધુમાવેલા મોઢાપરથી ખરતા સિંદૂરના મિડુઓથી જમીનને લાલ રમથી રમતા, પોતાના તીક્ષ્ણ તેજથી વિધ્વાના વનને આગતા હોયની શું, તેવા ગણપતિ તમારી રક્ષા કરો.

એ પ્રમાણે નરવાહનદત્ત નામના એક પૂરા લાડકવાળા પુત્રને ઉઠેરતો વત્સરાજ ર સહિત પુત્રની રક્ષા કરવાના ચિંતવનમાં બેઠો હતો એમ તેને એકાતમા બેઠોયો ત્નેઈ એક દિ યૌગધરાયણુ કાર્યભારી તેની પાસે આગ્યો, અને કહ્યું કે, 'હે રાજન્ ! આપે નરવાહન કુમારની રક્ષાની કથી ચિંતા ઓઈ પણ દિવસ કરવી નહીં આ કુમાર આપના ધરમાં ઉત્પ નહોતો થયો તેની પેઠેલાજ શંકરે કહ્યું છે કે, 'એ સર્વ વિદ્યાધરોનો અધ્ધર્તા થયો,' ને ભંડુ ચ નારા અને અત કરણમાં મત્સર રાખનારા વિદ્યાધરોના અધિપતિઓ વિદ્યાના પ્રભાવથી એ વ નાશી બહુ સોલ પામ્યા છે. અને એ પ્રમાણેની હકીકત જાણી શકેરદેવે આ કુમારની ર

* હાપીના મ્તિતકાળના ગણપતીની સૂઢ લાલ રમયોનો તિવાજ છે, ને તેથી તે મ્તિત છે કે કરવાના કામી છે.

વા સાર પોતાના સ્તંભના નામના ગણેશને* રાખેલો છે. તે ગણેશ આપણી નજરે ન પડે, ૧૧ી રીતે રહી આની રક્ષા કરે છે.

આ વાત નારદજીએ આવી મને કહેલી છે.' આવી રીતે કાર્યભારી વાત કરે છે, એટલામાં યાજ્ઞશર્માથી ફિરીટ, કુંડળ અને ખરૂં ધારણ કરનાર કાષ્ઠ્યેક પુરુષ ઉતર્યો. તેણે આવી રાજને મરકાર ક્યાં પછી વત્સરાજે તેની યોગ્ય પરાણાગત કરી કૈાલુકથી પૂછ્યું કે, 'લાઈ! તમે કોણુ ? અને અહીં શા કામે આવેલા છો ?' સારે તેણે ઉત્તર વાળ્યો કે, 'પહેલાં હું મનુષ્ય હતો, મને હાલમાં શક્તિવેગ નામે વિદ્યાધરોના અધિપતિ થયો છું. મારા દુશ્મનો ઘણા છે. વિદ્યાના ભાવથી તમારો પુત્ર અમારો ચક્રવર્તી થશે, એવું જાણી હું અહીં તેને જોવા આવ્યો છું.' એ રમાણે ખરું કારણ જાણી વત્સરાજે ખુશી સાથે પોતાના પુત્ર નરવાહનદાને દેખાડ્યો. સાર રાજી ભવિષ્યમાં એ ચક્રવર્તી થશે એમ જાણી, પ્રસન્ન થતા શક્તિવેગને વત્સરાજ વિરમવતાથી ત્રી પૂછવા લાગ્યો કે, 'હે સખે! વિદ્યાધરપણું કેમ મળે, અને તે કેવું હોય છે ? તથા તમને તે ૧૧ી રીતે પ્રાપ્ત થયું ? એ અમને કહો.' આતું રાજાનું વચન સાંભળી શક્તિવેગ વિદ્યાધર તેને રમન કરી કહેવા લાગ્યો કે, 'હે રાજા! આ જન્મમાં કે પૂર્વ જન્મમાં શંકરનું આરાધન કરી તેના અનુગ્રહથી ધીર પુરુષો વિદ્યાધરનું પદ પામે છે. દિવ્ય જ્ઞાન, ખર્જ અને માળાને સાધનારું પદ અનેક પ્રકારનું છે. મને તે પદ જેવી રીતે મળ્યું છે તે હું તમને કહી સંભળાતું છું, તે સાંભળો.' એમ કહી વાસવદત્તા સહિત વત્સરાજ આગળ, શક્તિવેગ પોતાની કથા કહેવા લાગ્યો.

કનકપુરી અને શક્તિદેવની કથા.

પૃથ્વીના ભૂપણ સરખા વર્ધમાન નગરમાં, પૂર્વે, રાત્રીએને સમાવનાર પરાંપકારી એવા નામનો રાજા હતો. ઉન્નતિવાળા તે રાજાને કનકપ્રભા એવા નામની રાણી હતી. અપસતા સહિત વીજળી જેમ મેઘ સાથે શોભે તેમ તે રાણી તેની સાથે શોભતી હતી. કેટલેક કાળે વિધાતાએ જાણે લક્ષ્મીના રૂપનો ગર્વ શાંત કરવા ઉપજ કરી હોય, એવી એક કન્યા તે રાણીને પેટે જન્મી. લોકનાં લોકને અદિકા સરખી શીતળતા દેતી તે કન્યા વૃદ્ધિ પામી, ત્યારે તેના પિતાએ તેની માતૃનામ સ્વયં આપે એવું કનકરેખા નામ પાડ્યું. એક દિવસ તે કન્યાને યૌવનમાં આવેલી જોઈ પરમપવિત્ર પરાંપકારી રાજાએ કનકપ્રભાને એકાંતમાં કહ્યું કે, 'ખારી પ્રિયા! ઉમરે આવેલી જાણા (પિતૃ) ગૃહમાં શોભે નહીં. જેમ જેમ આ કન્યા વધે છે, તેમ તેમ તેના વિવાહની ચિંતા પણ મને વધતી જાય છે. હે રાણી! આ કનકરેખા મારા હૃદયને દુઃખ કરે છે. હવે કુળની કન્યા, જે યોગ્ય ધર ન પામે તો જેમ તાલસુર વગરનું જ્ઞાન ઠીક લાગતું નથી, તેમ જ આ કુલકન્યા વિદ્યાની પેઠે મોહથી જો કુપાત્રને આપી હોય તો, તેમાંથી પણ કે ધર્મ કશું નિવડતું નથી, પણ ઉલટો પરતાવો થાય છે. માટે આ કન્યા કયા રાજાને

* ગણ-હિસા=ગણેશ-મહાદેવના અનુચર ગણ કહેવાય છે, અને તે દુકાની બંધ રહે છે. તેમાં સર્વ ગણના અધિપતિ તે ગજાન છે. જાણી પેશવેતાની દુકાનીના જગાદાર કહેવાય, તેને સંસ્કૃતમાં ગણેશ, ગણપતિ એમ કહી શકાય છે. ૧ હાલતું બંધવન-બેઠાવમાં છે.

આપવી? આને યોગ્ય કાણુ છે? એ પ્રકારની મને મોટી ચિંતા થાય છે.' તે સાંભળીને સિમતવદન
કનકપ્રભા બોલી કે, 'હે રાજન્! તમે તો એમ કહો છો, પણ આપણી બાળાની તો પતિ
કરવાની બીજકુલ ઈચ્છા જ નથી. બનાવટના રમકડાંના પુત્ર કરી તે આજ જ રમતી હતી, ત્યારે
મેં હસતાં હસતાં કહ્યું કે, 'બહેન, હું તને પરણેલી ક્યારે જોઈશ?' એ સાંભળી આશ્ચર્ય કરી તેણે
મને કહ્યું કે 'માણ, એમ મા બોલો, મારાં કોઈ સાથે લગ્ન કરતાં જ નહીં. મારે તો કુંવારી જ રહેવું
છે. એમ છતાં જો મારાં લગ્ન કોઈ જગ્યાએ કરશે તો મને રાજવત્ જાણુજો.' આમાં કાંઈક કારણ
છે. હે રાજન્!' આમ તેના કહેવાથી બિન યદ્દ હું આપની પાસે આવી છું. હવે ત્યારે વિવાહની જ
તેણે ના કહી છે, તો પછી વરનો વિચાર કેવો?' આરુ રાણીનું વચન સાંભળી તેરાગના મનમાં
બહુ ભાંતિ યદ્દ; તેથી કન્યાના અંતઃપુરમાં જઈ તે પુત્રીને કહેવા લાગ્યો કે, 'શુર અને અસુરની
કન્યાઓ જેને માટે તપ કરે છે, ને પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે, કે જેથી તેમને ઉત્તમ વર મળે; તો
પુત્રિ! તે કેમ તે વાતનો નિષેધ કયો?' આવાં પિતાનાં વચન સાંભળી નીચું જોઈ કનકપ્રભા
બોલી કે, 'હે પિતાજી! હાલ ત્યારે મને વિવાહની ઈચ્છા નથી, તો આપને તે માટે આગ્રહ કરવા
શું પ્રયોજન છે? અને તમે આ વાતનો શા માટે આગ્રહ કરો છો?' એવું પુત્રીનું બોલવું સાંભ
ળી, બુદ્ધિમાનોમાં શ્રેષ્ઠ પરાપકારી રાજા શ્રીધી તેને કહેવા લાગ્યો કે, 'બહેન, મને કન્યાદા
દીધા વિના પાપની શાંતિનું ખીજું શું સાધન છે? અને વળી બાંધવોને આધીન રહેલી કન્યા સ્વતં
ત્રતાને લાપક નથી. કન્યા ઉપજમ યદ્દ એટલે તે બીજને માટે જ રક્ષણ કરવામાં આવે છે. બાધ્યા
વર્યા વિના પતિ સિવાય તેને પિતાનું ધર તે કેવું? કન્યાને પિતાને ઘેર રહેતાં છતાં રક્ષેદર્શન થાય
તો તેના ગંધર્વો અધ્યાગતિને પામે છે, ને તે કન્યા પણ કન્યા મટી ક્ષુધલી થાય છે, અને એના
પતિ થાય તે પણ ક્ષુધલીપતિ કહેવાય છે.' એવાં પિતાનાં વચન સાંભળી તે કાણે કનકપ્રભાએ
પોતાના મનની ખરી વાત પ્રકાશ કરી. તે બોલી કે, 'પિતાજી, જો એમ છે, તો હરકોઈ ક્ષત્રિય
કે બ્રાહ્મણ સાથે મારાં લગ્ન કરવાં, પણ તેઓમાં જેણે કનકપુરી જોઈ હોય તે જ મારો પતિ થશે,
નહીંતર મિથ્યા મને હેરાન કરવી નહીં.' એવી રીતે તે પુત્રીએ કહ્યું. ત્યારે રાજા વિચાર કરવા
લાગ્યો કે 'આ દીક્રી યંત્ર અને બેશક આ પ્રથમ એણે કોઈ પણ સરતે વિવાહની દા કહી એ જ
ઘણું છે. કોઈ કારણને લીધે મારે ઘેર દેવી અવતરેલી છે, નહીંતર બાળકપણમાં તે આટલું
બુદ્ધિ કયાંથી જાણે?' એવો વિચાર કરી પુત્રીનાં વચનને સ્વીકારી ત્યાંથી ઉઠી રાજાએ બાળાનું નિલ
કર્મ કયું. બીજા દિવસે સભામાં સર્વ સભાસદોને પૂછ્યું કે, 'તમારામાંથી કોણે કનકપુરી દીક્રી
છે? જેણે તે જોઈ હોય તેને, જો લાગે તે બ્રાહ્મણ હોય. કે ક્ષત્રિય હોય પણ મારે તેને કનકપ્રભા
અને પિંચવરાજ્ય આપવાનું છે.' ત્યારે એક બીજના મ્હોં સાચું જોનારા તે સભાસદોએ કહ્યું કે,
'અમે તો ને નગરીનું નામ પણ સાંભળ્યું નથી, તો દીક્રી કયાંથી હોય?' પછી રાજાએ પ્રતિહારને
બોલાવી કહ્યું કે, 'તું આ શહેરમાં જા, અને સઘળે દાંડી પીટાવી ઢંઢેરા ફેરવી જો કે કોણે કનક
પુરી જોઈ છે કે નહીં.' એવી આજ્ઞા ઉપરથી પ્રતિહાર તુરત ચાલી નિકળ્યો, ને શહેરમાં

તે રાજપુત્રોને આજ્ઞા કરી અને પુરમાં આ મુજબ પડે વજડાળી, જે સાંભળતાં સૌકો
કિત થઈ ગયા:-

‘બાહણ કે ક્ષત્રિયમાનો કોઈ પુરુષ કનકપુરી પેખનાર અહિં છે? જો હોય તો તેને રાજ
પુત્રી સાથે વળી યૌવરાજ્ય આપે છે.’

આ પ્રમાણે નગરમાં ચારે કોર ઢોલ વગાડી વિસ્મય ઉપજાવનારું વચન કહ્યું. એ દંડેરો
માંલળી સૌ શહેરીઓ પરસ્પર વાતો કરવા લાગ્યા કે, ‘આ કનકપુરી એવું નામ સંભળાય છે, એ
૧ શું જગતમાં ફરે? આપણે શુદ્ધ થયા તો પણ કોઈ દિવસ કનકપુરી દીડી કે સાંભળી પણ
થી.’ તેથી ‘એ જોઈ છે’ એવું કોઈએ પણ કહ્યું નહિ?

એટલામાં ત્યાં ફરતા શક્તિદેવ નામના એક બાહણે તે દંડેરો સાંભળ્યો. તે શક્તિદેવના
બાપનું નામ બળદેવ હતું, ને તે એ જ શહેરમાં રહેતો હતો. શક્તિદેવ જીવાન હતો, પણ જુગાર
રમતાં ફારી જઈ તે નિર્ધન થઈ ગયો હતો, તેથી બાપને ઘેર કે વેસ્થાને ઘેર તેનાથી જન્માય
એમ નહોતું. એવી રીતે તેને કોઈ રસ્તો ન સૂઝવાથી તેણે વિચાર્યું કે ‘લાવ હું ખોટું બોલું કે મેં
તે નગરી જોઈ છે. એમાં કોને ખબર પડવાની છે કે આણે તે નગરી નથી જોઈ? કારણ કે એ
નગરી તો કોઈએ જોઈ નથી, કે જ્યાં મને કોઈ ખોટો પાડી શકે; અને તેથી કદાચિત્ હું
રાજપુત્રી પરણી શકીશ.’ એવું વિચારી ત્યાં જઈ શક્તિદેવે પડે વજડાનારને કહ્યું કે, ‘મેં તે
કનકપુરી જોઈ છે.’ સાબાસ બાઈ સાબાસ! ત્યારે તમે અંજરક્ષક પાસે ચાલો,’ એમ તે કણે
માણસોએ કહ્યું, સારે તે તેમની સાથે ગયો, અને ત્યાં જઈ તે રક્ષકને પથુ તે જ પ્રમાણે અસલ
કહ્યું કે, ‘તે નગરી મેં જોઈ છે,’ તેથી પ્રતિહાર તેનો સત્કાર કરી રાજ પાસે લઈ ગયો. રાજની
પાસે પણ તેણે એકાંક એમ જ કહ્યું.

ત્યારે રાજએ પણ તુરત તો તે માન્યું, પણ ખરાખોટાનો નિશ્ચય કરવા સારું કનકરેખા
પુત્રીને પાસે તે બાહણને મોકલ્યો. કન્યાએ પણ રક્ષકના મુખથી જાણી તેને પાસે બોલાવી પૂછ્યું
કે, ‘તે કનકપુરી જોઈ છે?’ ત્યારે શક્તિદેવે કહ્યું કે ‘હા, એ નગરી મેં વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં
પૃથ્વી ઉપર હું મુસાફરી કરતો હતો ત્યારે દીડી છે.’ ત્યારે શ્રીથી કનકરેખાએ પૂછ્યું કે, ‘તું એ
નગરીમાં કાંયે માંગે ગયો હતો? અને એ નગરી કેવી છે?’ આવો પ્રશ્ન સાંભળી શક્તિદેવે
પણ અડાળ્યું કે, ‘અહીંથી હું હરપુર નગરમાં ગયો હતો. તે પછી ક્રમે કરી કારીમાં પહોંચ્યો;
ત્યાંથી પૈંડાર્ધન અને તે પછી કનકપુરી નગરીમાં ગયો હતો. સૂત્ર કરનારાઓને બોળવા
લાવક અને અમરાવતી સરખી-દેવતાઓનાં નેત્રોને પણ આનંદ દેનારી શોભાવાળી તિ કનકપુરી
મેં જોઈ છે. ત્યાં વિદ્યા લણી કેટલેક કાળે હું અહીં આગ્યો છું.’ આમ ગયો ને ત્યાંથી તેમ
ગયો, અને એ પુરી એવી છે ને તેવી છે, એવાં તે ધૂર્ત બાહણનાં વચન સાંભળી રાજપુત્રી
ખડખડ હસી પડી ને પછી તે બાહણને કહ્યું કે, ‘અરે બાહણ, સાચે જ તું તે નગરી જોઈ
છે? વારુ ફરીથી કહે કે તું કયે રસ્તે ગયો હતો?’

તે સાંભળી શક્તિદેવે ધણું જ નીડરપણું કરવા માંડ્યું. પણ કનકરેખાએ તેનું કશું ન માનતાં દાસીઓને હુકમ કરી તેને બહાર કઢાડી મૂક્યો; ને પછી તુરત જ કનકરેખા પિતા પાસે ગઇ. દીકરીને પોતા પાસે આવેલી જોઇ દરખાઇને પિતાએ પૂછ્યું કે, 'કેમ બહેન, એ બ્રાહ્મણ કહે છે તે સાચું છે કે ?' ત્યારે તે રાજપુત્રીએ કહ્યું કે, 'પિતાશ્ર, તમે રાજ યજ્ઞ વગર વિચાર્યે કેમ કામ કરો છો ? આપ નથી જાણતા કે પૂર્ત પુરુષો સરસ મનુષ્યોને ફેરી રીતે ઠગે છે ? તે કપટી બ્રાહ્મણુ ઝોટી રીતે મને ઠગવાને આહે છે. એ જુઠા બ્રાહ્મણે ને નમ' બીજકુલ જોઈ નથી. પિતાશ્ર, એ તો શું, પણ પૃથ્વીમાં પૂર્ત લોકો અનેક જાતની ઠગાઈઓ કરે છે. એ સંબંધ હું શિવ અને માધવનું દર્શાવ તમને કહું તે સાંભળો.' એમ કહી તે ગંગા-આશ્રિ નીચે પ્રમાણે કથા કહેવા માંડી-

શિવ અને માધવ નામના બે ઠગની કથા.

પૂર્વે એક રત્નપુર નામે અત્યુત્તમ નગર હતું, કે જેના નામ પ્રમાણે જ શહેર હતા. તે નગરમાં શિવ અને માધવ એવા બે ઠગ શિરોમણિ રહેતા હતા. તેમણે અનેક ધૂતારાઓના પરિવારો એકઠા કરી તે શહેરમાં વસતા સપગા પૈસાદાર લોકોને ઠગી લીધા હતા. એક દિવસ તે બે જણાએ પરસ્પર વિચાર કર્યો કે, આ નગર તો આપણે સમગ્ર લૂટી લીધું છે, માટે હવે ઉત્તર પિની પુરીમાં રહેવા જઈએ. ત્યાંના રાજાનો શંકરસ્વામી નામનો રાજગૌર મોટો શ્રીમંત સંભળાય છે. તેની પાસેથી યુક્તિ કરી ધન કઢાવી માવવ દેશની સીઓના વિદ્યાસોના ભોગવનાર બનીએ. જ જ બ્રાહ્મણને ત્યાંના રાજા પાસેથી દક્ષિણ મળે છે, તેમને એ શંકરસ્વામી પોતાને ઘેર બોલાવી ધમકી આપી લાલચોળ આજ્ઞ દેખાડી અરધી દક્ષિણ તેઓ પાસેથી પડાવી લે છે; તેમાંથી એકઠા કરેલા ધનના સાત ઠગણ તેના ઘરમાં દાટેલા છે; એવા તે મહાસોભી સંભળાય છે. એ બ્રાહ્મણને 'ઘેર એક રત્ન જેવી કન્યા છે, એવું પણ સાંભળ્યું છે; તો તે પણ આ પ્રસંગથી આપણે જન્મ મેળવી રાખીશું.' એમ પરસ્પર સંકેત તથા નિમિષ કરી શિવ અને માધવ તે શહેરની નિકળી પડ્યા. ધીમે ધીમે શરતાં શરતાં તેઓ ઉત્તરપિનીમાં આવી પહોંચ્યા, અને ત્યાં તેમણે શહેરની બાહર ઉતારો કર્યો. માધવે કાંઈ શકડ રાજપુત્રોના વેષ ધારણ કર્યો ને મોટા દમામ સાથે, મામ બહાર રલો; ત્યારે આણીગેર ધણી માયામાં વિચક્ષુ શિવ સર્પૂર્ણ બ્રહ્મચારીનો વેષ કરી, એકસો નગરીમાં પેઠા. ત્યાં ક્ષિપ્ર નદીને કાંઠે માટી, દર્ભ, ભિલાનું વાસણ અને મૂળચર્મ વગેરે પોતાની સાથેની વસ્તુઓ બધા મનુષ્યોની નજરે પડે એવી રીતે બીછાવી એક મઠમાં ઉતારો કર્યો. દરેકજ સવારે શિવ પોતાને ચરિર લેપ કરવા લાગ્યો, તેથી તે અવધીય નરકના લેપનો અજમાયશ કરતો હોય તેવો જણાયો. વળી કુકર્મથી ચનારી અધોમતિનો અભ્યાસ કરતો હોય તેમ નદીમાં ટૂંબી નીચું મૂખ કરી રહેવા લાગ્યો. વળી પોતાનું ચર્મ ઉપર ચડવા ચોખ્ખપણું દેખાડતો હોય તેમ જ્ઞાન કરી સૂર્ય સન્મુખ ધણીવાર લગી ઉચ્ચ મ્હોંએ ઉભો રહેવા લાગ્યો. તે દેવની પાસે જઈ હાથમાં દર્ભોનો જોડો લઈ પચાસનવાળી કપટી શિવજીમાં, બ્રહ્માની પેઠે કરતો બેઠો. વચમાં કપટ કરી સાધુના હાથ સરખાં સ્વચ્છ પુષ્પો લાવી શંકરની પૂજા

લાગ્યો. પૂજા કરી શ્રીચી પશુ જપ કરવા લાગ્યો; અને કુમારમાં સાવધાન હોય તેમ ધ્યાન ધરવા લાગ્યો. પાછલે પહેરે કાળીઆર મુગનું ચર્મ ધારણ કરી બિદ્યા માગવા સારુ તે શહેરમાં, તેની માર્ગ રૂપ માયાના કટાક્ષની પેરે તે ફરવા ગયો. મૌન્ય ધરી દંડ અને મુગચર્મ ધારણ કરનારો તે શિવશર્મા સત્યનાત્રણ કટકા કરતો હોય, તેમ તેણે આલ્મશોનાં ત્રણ ધરથી બિદ્યા માગી લીધી. તેમાંથી એક લાગ કાગડાએને, બીજી લાગ અમ્બાજતને અને દંબના બીજા રૂપ ત્રીજી ભાગ તેણે માત્ર પોતાના પેટ રૂપી ધમણમાં નાંખ્યો. વળી તે પોતાનાં સર્વ પાપો ગણતો હોય તેમ જપ કરતાં ઢોંગ કરી જપમાળાને ફેરવતો હતો. રાત્રિમાં લોકોની સૂદ્રમ તર્ક કરવાની જગો વિચારતો એકલો મહુલીમાં રહેતો હતો. એ પ્રમાણે દરેજ કપટમય તપ કરવાથી તેણે નગરમાં રહેનારાં મનુષ્યોનું મન પોતા તરફ આકર્ષી લીધું. અહો ! આ તો કાઈ મહા શાંત તપસ્વી છે ! જીવી રીતે સર્વ ભક્તિવાન મનુષ્યોમાં તેની પ્રસિદ્ધિ થવા લાગી.

ત્યારે એક તરફ આવો ઠાક ચાલે છે, ત્યારે બીજી તરફ તેનો બીજો સખા માધવ દુધા દૂતોથી તેનું વૃતાંત જાણી એ નગરીમાં પેઠો. તેણે દૂરના એક દેવ મંદિરમાં ઉતારે. કયો, ને પછી હમેશાં રાજકુમારનો ડોળ ધરી નહાવા સારુ ક્ષિપ્રા નદીને કિનારે જવા માંડ્યું. એક દિવસે તે રનાન કરી નગરના લોકોને આશ્ચર્ય પમાડતો, નોકર ચાકરના દમદમાટ સાથે દેવદર્શન કરવા ગયો, ને ત્યાં ધ્યાનમાં બેઠો, તેમ જ જપમાં મગ્ન થઈ રહેલાં તે શિવને જોઈ સૌ લોકના નેતાં ઘણી નમ્રતાથી તેના પગમાં પડ્યો; અને સર્વ મનુષ્યો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, આના જેવા બીજા કોઈ તપસ્વીને મેં નિહાળ્યા નથી. આ મુનિને તીર્થમાં લમતા વારવાર મેં જોયા છે. આ વખતે શિવ જાણે તે મોટા રાજપુત્રની વાતને પશુ ખિસાતમાં ન ગણતો હોય ને પોતાના ધ્યાનમાં જ મગ્ન હોય. તેમ તેની સાંચું જોયા છતાં દંબથી ગરલ થભાવી રાખી ને અકડનો અકડ રહ્યો. તે પછી માધવ પશુ પોતાને ઉતારે ગયો. રાત્રિને સમયે તે બન્ને જણુઓએ હવે પછી શું કરવું, તેના સંકેત ડીધો. મરજી પ્રમાણેના સંકેત નહીં કરી પાછલી રાત્રિના શિવ પોતાની મઢીમાં આવ્યો. પ્રભાત થતાં જ માધવે પોતાના એક સાગ્રીતને આજ્ઞા કરી કે “ અહીં એક શંકરસ્વામી નામે રાજગૌર રહે છે, તેની પાસે આ બે વસ્ત્રો બેટ દાખલ લઈ જા. એ તેને આપીને કહેજે કે, ‘ માધવસેન નામનો રાજપુત્ર, તેના બાપાતોએ કરેલા પરાજયથી દક્ષિણ દેશમાંથી પિતાનું પર્ણ ધન લઈ કેટલાએક સખા સરખા રાજપુત્રોની સાથે અહીં આવેલો છે. તેને અહીં તમારા રાજની નોકરી કરવાની ઇચ્છા છે; તો તેણે તમને મળવા સારુ મને મોકલ્યો છે. ’ આવાં વિનયનાં વચ્ચેના શિખરી માધવે પોતાના ઇગને મોકલ્યો. તે હાથમાં બેટ લઈ રાજના ગોરને ઘેર ગયો. ત્યાં જઈ અવસર જોઈ એકાંતમાં તે બેટ આપી, અને માધવનો સંદેશો પશુ યથાયોગ્ય કહી સંભળાવ્યો. શંકરસ્વામીએ આથી પરિણામે પોતાને લાભ થશે, એમ વિચારી બેટના લોભથી તેની સઘળી વાત સાચી માની. લોભીને બેટ આપવી, એ એક તેને આકર્ષણ કરવાનું ઔપધ છે. હવે તે પછી તે ઇગ બેટ આપી પાછો આવ્યો. બીજે દિવસે તે માધવ પોતાના સાગ્રીદો સહીત

‘અમે રાજપુત છીએ’ એમ કહી, હાથમાં લાકડાનાં રાજદંડોં ચિહ્ન ધારણ કરી કાર્પટિકનો વેધરી ભોળીએ જતાવેલા રસ્તા પ્રમાણે શંકરસ્વામીને ઘેર ગયો. તેને પોતાને ત્યાં આવત જોઈ તે ગૌર પણ સામે ચાલી આવ્યો, અને આનંદથી આગતાસ્વાગતા તથા અભિનંદન આપું તે પછી તે શંકરસ્વામી સાથે ફાણ માત્ર વાતો કરી તેની રમ લઈ માધવ પોતાને ઉતારે આવ્યો. બીજે દહાડે ફરીથી બે કપડાંની બેઠ મોકલાવીને ફરીથી પણ તેની પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે, ‘પરિવારના આગ્રહથી અમે નોકરી કરવાને ચાહીએ છીએ, ને એટલા કારણથી જ તમારો આશરો લીધો છે. બાકી ધન તો અમારી પાસે બહુ છે.’ એ સાંભળી પ્રામિતી આશાથી શંકરસ્વામીએ માધવની તે ઈચ્છા પર પાડવાની પ્રતિજ્ઞા કરી; અને તરત રાજ પાસે જઈ એને માટે અરજ કરી. ગૌરના ગૌરવથી રાજએ પણ તે અરજ માન્ય રાખી. બીજે દિવસે શંકરસ્વામીએ તેના પરિવાર સહિત માધવને રાજ પાસે લઈ જઈ તેને મોટાઈની સાથે ઉભો કીધો. રાજપુતના સરખી આકૃતિવાળા માધવને જોઈ રાજએ પણ આદરથી અનુમંદ કયો અને તેને આજીવન કરી આપી. તે પછી રાજની ચાકરી કરવા માધવ સ્થો; ને હમેશ રાત્રિએ શિવની પાસે સંકેત કરવા જવા લાગ્યો. સાંઘથી ઉપચાર ઉપર ઉપજીવન કરવાવાળા શંકરસ્વામીએ એક સમયે કહ્યું કે ‘રાજપુત ! તમે કોઈ વાતે સંકેત ન વેઠતાં ખુશીથી અહીં મારે ઘેર જ રહો.’ ત્યારે જાવતું હતું ને વેઠે કશું, તેમ પોતાના નોકરચાકર સાથે માધવ લાંબ રહેવા લાગ્યો.

ઝાડનાં ડાળામાં રહેલો મહુ તે ઝાડના જ વિનાશનું કારણ છે. હવે માધવે જતાવટના માણિ-કથમય આશ્રુપણોની એક પેટી ભરીને શંકરસ્વામીને આપી, ને તેને તેમની તીર્થેરીમાં સાચવી મૂકવાની બલામણુ કરી. વળી વખતે વખતે તે પેટી ઉઘાડી કપટથી તેમાંનાં થોડાં થોડાં આશ્રુપણો શંકરસ્વામીને દેખાડીને તે ચમકાવવા લાગ્યો, ને જેમ ધાસ દેખાડી જોતું મન હરણ કરે તેમ તેનું મન હરી લીધું. એમ કરતાં કરતાં શંકરસ્વામીનો બ્યારે પોતાના પર પૂર્ણ વિશ્વાસ બેઠા ત્યારે માધવે અલ્પ આહારથી શરીર દુબળું કરી ખોટી રીતે મંદવાડ માગી લીધો અને કહ્યું કે, ‘હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ શંકરસ્વામી ! મારા શરીરની તો આવી રિપમ દશા છે; માટે કોઈ સુપાત બ્રાહ્મણને તેડી લાવો, કે જેને, આલોકમાં અને પરલોકમાં કલ્યાણ થવા સારું, આ મારું સમયું કલ્યાણ આપી દઈ, કારણ કે આ જીવિત અસ્થિર છે. માટે ડાહ્યા પુરુષને ધનમાં શું આસ્થા હોય?’ એ સાંભળી દાન ઉપર ઉપજીવિકા કરનારા શંકરસ્વામીએ તેની પ્રસાસા કરી તથા કહ્યું કે ‘તમારી ઈચ્છા મુજબ હું કોઈ સુપાત બ્રાહ્મણને લાવું છું.’ એ સાંભળી માધવ તેના પગમાં પડ્યો. તે પછી શંકરસ્વામી

* એ નામના વેરાગીની ભવિ હોય છે. હાથમાં તેના કવચિત્ હોય છે, પણ આગળના વખતમાં ફાપણુ અને કાર્પટિક બહુ હતા.

† મહુ એવું બ્રહ્મકુડીનું નામ છે.

‘મહુ: પાનાવકાન્તિના’ વળી મૂલ કથાસરિતાગરમાં આવું પાડાંતર છે— વિનાશરેતુર્વાસોયમાલો: સત્યે તતોસ્તિ અર્ધ-જેમ ઝાડની ડાળના ફાડયામાં ઉદરનો વાસ ઝાડના નાશનું કારણ બને છે, તેમ તેના વાસ નાશનો હેતુ થયો.

જે બ્રાહ્મણને લાવતો ગયો, તેઓને જોઈએથી પણ અધિક સુખાત્રની ઈચ્છાથી માધવ તે બ્રાહ્મણોનો નિષેધ કરવા લાગ્યો. તે જોઈ તેને પડખે ઘેરેલા એક ધૂર્ત બોલ્યો કે, 'આને કોઈ સાધા-ણુ બ્રાહ્મણ પસંદ પડતો નથી, તો એક શિવશર્મા નામનો મહા તપસ્વી છે, તે ક્ષિપ્રાને કાઠે રહે છે, તે એને પસંદ પડે છે કે નહીં, તે જુઓ. તે સાંભળી તે માંદા માધવે શંકરસ્વામીને કહ્યું કે, 'મેં ધણી હર્ષના વાત છે. કૃપા કરી તેને જ અહીં લાવો. તેના જેવો અહીં બીજો કોઈ બ્રાહ્મણ નથી. મેં સાંભળી શંકરસ્વામી સિવની પાસે ગયો, તો ત્યાં તેને 'ધ્યાનમાં નિશ્ચળ થઈ બેઠો. તેની દક્ષિણા કરી શંકરસ્વામી નજદીકમાં બેઠો. તે કહે છે કે 'ધૂર્ત પણ ધીમે ધીમે આપ બિચારી; એટલે ત્યાં જ નિશ્ચળ થઈ પુરોહિત બોલ્યો કે, 'હે પ્રભો ! જો તુજે ન થાઓ તો કાંઈક વિનંતિ કરું.' તો સાંભળી હોઠ હલાવવાની ઇચ્છા કરી શિવે તેની વિનંતિ સાંભળવાની હા પાડી. ત્યારે શંકર-સ્વામી બોલ્યો કે, 'આ ગામમાં દક્ષિણ દેશનો માધવ નામનો કોઈ રાજપુત આવી રહ્યો છે. તે કાલ શરીર બેઠાલ છે, તેથી તે પોતાની બધી મિત્રકત ધર્મોદ્ધ આપવાને તૈયાર થયો છે.' તે સાંભળી થોડી વાર પછી મૌન્ય છોડી હર્ષ શિવ બોલ્યો કે, 'હે બ્રાહ્મણ ! હું બિશ્વાનું અથ જ્ઞાનારો, મહાત્મા છું, તો મારે પૈસાની શી મતજબ છે? એવું સાંભળી રાજગોર બોલ્યો કે, 'હે મહાત્મા ! એમ ન કહો, તમે આશ્રમનો ક્રમ શું નથી બાંધ્યો ? સ્ત્રી પરણેલો મનુષ્ય ત્યારે આશ્રમીઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, તથા તે ગૃહસ્થાશ્રમી, દેવતા, પિતૃ અને અતિથિઓની ક્રિયા કરતો ધને કરીને ધર્મ, અર્થ ને કામ એ ત્રણે પદાર્થને વામે છે,' ત્યારે શિવે કહ્યું કે 'એ સધળું ખરું; પણ મને સ્ત્રી મ્માંથી મળે ? હું કાંઈ જેવા તેવા કુળની કન્યા પરણવાનો નહીં.' એ સાંભળી તેને દાન મળનારું ધણું ધન સુખએગ્ય માની, અવસર મળવાથી તે સોળી 'પુરોહિતે તેને કહ્યું કે, 'જો એમ હોય તો મારી વિનમ્રવામિની નામની કન્યા છે તે ઘણી સ્વરૂપવાનું ને લાવણ્યવતી છે તે તમને હું પરણાવીશ; અને એ માધવ પાસેથી પ્રતિબદ્ધનું ધન જે તમને મળશે તે સધળું હું સાચવીશ. માટે આપ કષ્ટ રોકા ન કરતાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં આવો.' એવું સાંભળી બધી વાંછિત વાત સિદ્ધ થવાનો પ્રસંગ મળ્યાથી મિત્ર બોલ્યો કે, 'હે બ્રાહ્મણ ! જો તમારો આમ્ર છે, તો તમારું વચન હું માન્ય કરીશ. પણ હું તો માત્ર તપસ્વી છું, તેથી સુવર્ણ, રત્નો ઈત્યાદિની બાબતમાં તદ્દન અબલ છું. માત્ર તમારા આ-મ્રહથી જ આ કામ કરવા તર્કીય થયો છું, માટે તમે જેમ બાંધ્યો હો તેમ કરો.' એ પ્રભાણેનું શિવનું વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા શંકરસ્વામીએ તે વાતની કચ્છાત આપી. પછી તે મૂઠ તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. સ્વભાવે *અશિવ અને નામે શિવને ત્યાં બેસારી, અભિનંદન કરતાં, માધવને જ પોતે કહ્યું હતું તે સધળું કહી સંભળાવ્યું. અને તે જ સમયે તેણે ધનું પરિશ્રમે પાળી પોષી ઉછેરેલી પોતાની પુત્રીને, મૂઠવાથી ખેંચેલી સંપત્તિની પેટ, શિવને કન્યાદાનમાં આપી દીધી, ને વિવાહ કરી ત્રીજે દહાડે દાન લેવા સારુ, પેલા કપટ કરી માંદા થયેલા માધવ પાસે તેને લઈ ગયો. તેને જોઈ, 'હે મહાતપસ્વી ! તમને વેના કરું છું,' એમ કહેતા માધવ ઉડી શિવના પગમાં પડ્યો. પછી તત્કાલે જગનામાંથી ઘણાં જનાવટી માણેકનાં આભરણોનો દાખડો લાવી

* શિવ કલ્યાણુર છે ને ૮૬. એ વચ્ચે છે, માટે અશિવ એટલે બીજા જૂર કરનાર

વિધિ પ્રમાણે તેને દાનમાં આપ્યો. શિવે પણ 'એના પ્રતિબદ્ધ કરો, હું કાંઈ આમાં સમજાનથી, તમે જ સર્વ જાણો' એમ કહી એ દાળડો રાત્રિગેરના હાથમાં મેળ્યો. 'એ આ વાત પાં લાંથી જ અંગીકાર કરેલી છે. આમાં તમને શી ચિંતા છે?' એવું કહી તાક્ષણે શંકરસ્વામીએ તે દાન પોતાના હાથમાં લઈ લીધો તે પછી આશિર્વાદ દઈ શિવ પોતાની સ્ત્રીના રહેવાનાં ધોરણમાં ગયે અને તે દાળડો લઈ જઈ શંકરસ્વામીએ પોતાના ખજાનામાં મૂક્યો. બીજા દિવસથી ધી ધીમે મંદવાડનો ઢોંગ તજતો આધવ દુરિયાર થવા લાગ્યો, ને શંકરસ્વામીને કહેવા લાગ્યો 'આ મહા દાન કરવાના પ્રતાપથી મને રોમની શાંતિ થઈ. તેમ જ તમારી સહાયતાથી હું આપત્તિ મુક્ત થયો છું.' એવી રીતે અનેક પ્રકારે જ્યારે તે પુરોહિત પાસે આવતા ત્યારે આધવ પ્રશંસ કરવા લાગ્યો. તેમ જ 'આ બ્રાહ્મણના પ્રભાવથી જ મારું શરીર સારું થયું છે,' એવી રીતે બદે કરતો તે શિવની સાથે ખુશી રીતે મૈત્રી રાખવા લાગ્યો. કેટલાક દિવસ વીત્યા પછી તે ગોરાં શિવે કહ્યું કે, "સસરાજી, આવી રીતે તમારે ઘેર મારે કેટલા દિવસ ખાવું? હવે તો તમે પેલ દાગીનાને વેચવા કેમ કાઢતા નથી? જો તે દાગીના મોટી કિંમતના હોય તો જેટલું તમારા ધ્યાનમાં આવે તેટલું ધન મને આપજો, તેની કેટલિં ચિંતા નહીં." એ સાંભળી એ આભરણોને અમૂલ્ય માનનાર શંકરસ્વામીએ તેના બદલામાં શિવને પોતાનું ધન આપવાનો વિચાર કર્યો, કારણ કે તે પોતાના મનમાં એમ જાણતો હતો કે, એ દાગીનાઓ આગળ મારી સમગ્રી મિલકત કરી વિસાતમાં નથી. તેને માટે શિવ પાસેથી તેના જ હાથદસ્તથી લેખ કરાવી લીધો, અને તે ધન પોતાનાં ધનથી અધિક જાણી પોતે પણ વ્યવસ્તે લેખ કરી આપ્યો. એક બીજાના દસ્તાવેજ અવ્યબહલ કીધા પછી, શંકરસ્વામી તેનાથી જૂદા પડી ગયો અને શિવ પણ જુદું ઘર લઈ રહ્યો. પછી તે શિવ અને આધવ બંને પરસ્પર મળી શંકરસ્વામીના પેસાને બોગવતા ખુશીથી ત્યાં રહ્યાં.

કેટલોક વખત વીત્યા પછી નાણાંની જરૂર પડતાથી, શંકરસ્વામી તે દાગીનાઓમાંથી એક દાગીના લઈ બજારમાં વેચવા ગયો. ત્યાં સેલના તત્ત્વને જાણનારા ઝવેરીઓ બોલ્યા કે, "વાહ! જે મનુષ્યે આ ખોટું ઝવેરાત બનાવ્યું છે તે ગમે તે હોય તો પણ કુશળ પુરુષ છે; કેમકે આ અંગૂઠો, રંગ જેરગી કાચ અને રક્ષાટિકના અને પિત્તળમાં મટેલા છે-પરંતુ તે કાંઈ મણિ નથી, અને આ જાનું પણ નથી." તે સાંભળી તે જ વખતે શંકરસ્વામી ગાભને ચર્ચિત્ત થયો, અને ઘેરથી તે બધા દાગીના લઈ આવી ઝવેરીઓને દેખાડ્યા. તેઓએ તે જોતા જ, "આ સમગ્રો બનાવટી માલ છે," એમ કહ્યું. તે સાંભળી શંકરસ્વામી તો વળ્યી હણીયલાની પેઠે બેમાકળો ચર્ચિત્ત થયો. તરત તે મૂઠે શિવને જઈ કહ્યું કે, "આ તારા દાગીના લે અને મારું ધન પાછું આપ." ત્યારે શિવે કહ્યું કે, "આજ દિવસ સુધી એ ધન મારી પામે ક્યાંથી હોય? તે તો સમગ્ર કાલે કરી ખતાર ગયું છે." આ સાંભળી શંકરસ્વામી તો ધણે દટા કરવા લાગ્યો, અને આધવને પણ એ સમગ્ર જાણી તેના દેખતાં તકરાર કરવા લાગ્યો. પછી તે ગેર અને શિવ બંને રાજ પામે ગયા. ત્યાં ગોરે પ્રિવાદ કરી કે, 'મહારાજ, ખોટા રંગના ને પિત્તળમાં બેસાડેલા કાચ અને રક્ષાટિકના કટકાથી જોડેલા ધણા બનાવટી દાગીના આપી, આ શિવ, હું બોળા માણસનું સમગ્ર ધન લઈ ગયો છે.'

મારે શિવે કહ્યું કે, 'હું રાજન, હું તો બાળકપણથી તપસી હતો. ત્યાં એણે જ આવી પ્રાર્થના રી મારી પાસે ધનનું દાન લેવરાવ્યું. હું એ વાતમાં અગ્નિ હતો, તેથી એને મેં પહેલાંથી જ હું હત કે, ભાઈ, સ્નાતિકમાં હું કશું જાણતો નથી. માટે તમે કરો એ મારે કબૂલ છે.' મારે તેણે કહ્યું 'હું અહીં બેઠો છું, તારે કાંઈ શિક્ષક રાખવી નહીં.' એ ઉપરથી મેં તે સધળું દાન આપ્યું. આપના હાથમાં સોંપી દીધું હતું. પછી તેનું મૂલ્ય આપી એણે પોતાની મરજીથી ખરીદી લીધું. આ બાબતનો પરસ્પર દસ્તાવેજ પણ અમારા બે વચ્ચે થયો છે. તો હવે આપને જેમ ઇનસાફ કરવો ધરે તેમ કરવા આપ સુખત્યાર છો.' એવું કહી શિવ બોલતો બધ પડ્યો, મારે શંકરસ્વામીએ આધવને પકડાવી મગાવ્યો અને એ સધળો આરોપ તેના પર મૂક્યો. આધવ બોલ્યો કે, 'એમ તમે નહોં કહો. એ તો રાજગૌર છે, તે મારે માન્ય છે. પણ આમાં મારો શો અપરાધ છે ? મેં તારું કે શિવનું કશું દબાવ્યું નથી. મારી વડીલોપાનિત મેદકત ધણે વખત યાં તારા જ ઘરમાં પડી હતી અને તે જ મેં તારી સમક્ષ આ બાલકને આપી. હવે કદાચ તે ખરેખર સોનું ન હોય અને તે માત્રા રત્નો પણ ન હોય, તો પિત્તળ, સ્ફટિક અને કાચના દાનથી મારું એ દાન અક્ષય થાય્ઝો. પણ મારું હૃદય નિષ્કપટ હોવાથી એ દાનનો પરછો મેં નજરે નોંધ્યો છે; કાચ કે અતિ દુસ્તર રાગમાંથી હું પાર ઉતર્યો છું.' એવી રીતે ઠાવકું મહોં રાખી આધવે કહ્યું ત્યારે મનિ સહિત રાગ હત્યો અને તેની ઉપર ખુશી થયો. પછી સર્વ સલાસદે કહ્યું કે, 'આમાં આધવ અથવા શિવનો કશો અન્યાય નથી.' પછી મુકરદમો દારી જવાથી લગ્ન ઠાઈને શંકરસ્વામી સાંધી આવી નિકળ્યો. સોલ કરવાથી તેણે પૈસા પણ ખોયા, ન દોકરી પણ ધુતારાએને આપી બેઠા !

અતિ લોકથી આધળી, શુદ્ધિ જેની હોય;

વિપદા ફેરી ખાડમાં, નહીં પડશે સોય ! !

પછી પ્રસન્ન થયેલા રાગ તરસી મહેલા સન્માનથી ખુશી થયલા તે ધર્મ શિવ અને આધવ ત્યાં થયેા વખત સૂંપી રહ્યા. એવી રીતે આ પૃથ્વીમાં ધીવરની પેઠે જાળ ઉપર જીવનારા ધર્મ લોકો એવાં સંકેતો *સૂત્રથી જિજ્ઞાસા જાળના વિસ્તાર કરે છે.

'હે પિતાશ્રી ! મેં કનક પૂરી જોઈ છે' એમ બોલું બોલનારો એ બાલક તમને ઠગી મારી પ્રાપ્તિની સ્મૃતિ રાખે છે. માટે મારો વિવાહ કરવાની ઉતાવળ હવે છોડી દો. હું કન્યાભાવથી જ રહું છું. નેષ્ઠ્યતા ખરાં કે શું થાય છે? એવાં કનકરેખાનાં વચન સાંભળી, પરોપકારી રાગ તેને કહેવા લાગ્યો કે, 'હે પુત્રી, યોવન અવસ્થામાં કુવારાં રહેવું એ સારું નહોં. ગુણ ઉપર મત્તર રાખનારા દુર્જનો ખોટી બાળ બોલકો છે, તેમાં વળી ઉત્તમને વિશેષે કરી કલંક આરોપ કરનારા દુર્જનો હોય છે. આ પ્રસંગમાં હું તને એક હસ્તવામીની કથા કહું તે સાંભળ:-

હરસ્વામીની કથા.

ગંગા કિનારે કુસુમપુર નામે એક શહેર છે. ત્યાં તીર્થવાસી હરસ્વામી નામનો કોઈ તપસ્વી રહેતો હતો. શિક્ષા માંગી લાવી આજીવિકા ચલાવનારો તે તપસ્વી ગંગાના કાંઠા ઉપર મટુલી બાંધી રહ્યો હતો. ઘણું તપ કરવાથી લોકોમાં તેની મોટાઈ વધી હતી. એક દિવસ તે ત્યાં શિક્ષા માંગવા નિકળ્યો. તેને દૂરથી જોઈ તેના શુભો પોતાને નહીં સહન થવાથી એક બળે માણસોની વચમાં કહ્યું કે, 'હાઈઆ ! તમે જાણો છો કે, આ મનુષ્ય કેવા કપટથી તપસ્વી થયો છે ? આ નગરમાંથી આ, સર્વે બાળકોને ખાઈ ગયો છે.' તે સાંભળી ત્યાં તેના જેવા બીજાએ કહ્યું કે, 'હા જાઈ હા, એમ જ છે, તું કહે છે તે સાચું છે. મેં પણ કેટલાએક માણસો પામેથી એવું જ સાંભળ્યું છે.' એ વાતને પુષ્ટિ આપતાં ત્રીગ માણસે પણ તેમ જ કહ્યું. બળ પુરોના 'સંવાદરૂપ સાંકળ, સારા માણસની બદબોધને બાધે છે. એ જ ક્રમથી એ અપ્રવા એ નગરમાં કોનોકાન ફેલાઈ ગઈ. હરસ્વામી સઘળાં બાળકોને લઈ જઈ ખાઈ જાય છે, એવું ધારી ગામનાં માણસો જો-રાવરીથી પોતપોતાનાં બાળકોને ઘરમાં રૂધી રાખવા લાગ્યાં. પછી સંતતિનો ક્ષય થવાના બધથી ત્યાંના સર્વ બ્રાહ્મણો એકઠા થયા, અને તેમણે વિચાર કર્યો કે, હરસ્વામીને હદ બહાર કઢાડવો. પછી તેમણે વિચાર કીધો કે, જો આપણે તેને મામ છોડી જવાનું સ્પર્કમાં કહીશું તો તે આપ-ણને શુસ્સામાં કદાચ આપાને આપા ગળી જશે; પણ દંઈ બીજી રીતે કહીએ. એમ ડરથી તેમણે તેને ખખર આપવા મારે હતો ચોક્કસ. તે હતો ત્યાં જઈ દૂરથી જ તેને કહેવા લાગ્યા કે, તમને બ્રાહ્મણો તરફથી એવી આજ્ઞા થઈ છે કે, આ નગરની અંદરથી તમે ચાલ્યા જાઓ. આનું સાંભળી હરસ્વામી વિસ્મિત થઈ ગયો, અને પૂછ્યું કે, 'આમ કરવાનું કારણ શું ?' ત્યારે તે હતોએ કહ્યું કે, 'તમે વસ્તીનાં છોકરાં ખાઈ જાઓ છો, તેથી તમને કાઠી મૂકવામાં આવે છે.' આનું વચન સાંભળી તે હરસ્વામી બ્રાહ્મણોને વિશ્વાસ બેસાડવા, તેઓની પાસે જવા લાગ્યો, તો તેને આવતો જોઈ ડરી જઈને સર્વ લોકો નાસાનાસ કરવા લાગ્યા; ને બ્રાહ્મણો તો તેને જોઈ ત્રાસથી ધરો ઉપર ચડી ગયા; આ તો ખરું છે કે, કોઈ પણ જાતની ઉલ્લેખીઅધવાને ખરી માનનાર ને તેથી ડરનાર માણસો ઘણું કરી વિચાર કરતાં નથી.

હવે હરસ્વામીએ નીચે ઉભા રહી અઠેકા બ્રાહ્મણનું નામ લઈ તેઓને બોલાવ્યા ને કહ્યું કે, 'હે બ્રાહ્મણો ! આ તે તમારી કેટલી મોટી ભૂલ છે' તમે જરા પણ વિચાર કરતા નથી. વારુ, મ કેટલાં અને કેનાં બાળકો ખાધાં અને તે ક્યાં ખાધાં, તેના તો વિચાર કરો ને પછી મને કહો. તે સાંભળી બ્રાહ્મણો પરસ્પર વિચાર કરવા લાગ્યા તો સર્વેનાં બાળકો જીવતાં જીવ્યાં. તે બ્રાહ્મણો કેમે કરી બીજા મનુષ્યોને પણ તેમજ કહ્યું; તેથી તે સર્વે બ્રાહ્મણ અને વાલ્મીકીઓને વિશ્વાસ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યા કે, 'અહો ! આપણે મૂઢતાથી સાંકળી ઉપર જોડું દ્રવ્ય મૂક્યું. સર્વના બાળકો તો જીવે છે, તો એ હરસ્વામી કેનાં બાળક ખાઈ ગયો ?' આ પ્રમાણે સર્વ માણસોના

કેવાથી શુદ્ધ અયો હુસ્વામી તે નગરથી બીજે ગામ જઈ રહેવા માટે નિકળવા તૈયાર થયો. રણુ કે દુર્જને ઉત્પન્ન કરેલા દેવથી વિરક્ત થયવા ડાહ્યા પુરુષને અવિવેકી તથા ખરાબ દેશમાં પ્રીતિ ની હોય ? તેને પોતાના ગામમાંથી જતો જોઈ તેના પગમાં પડી વાલિયા અને ડાહ્યોએ ધણીક સાચારી જતાથી અને પ્રાર્થના કરવાથી તે હુસ્વામીએ ધણી મુશીબતે ાં રહેવાને કબૂલ કરીધું.

આવી રીતે સદાયરણીને જોઈ પોતાનાં મનમાં ઉત્પન્ન થતા દેવથી વાચાળ દુર્જનો ધણું રી સત્પુરુષાને મિથ્યા દૂષણુ દે છે; અને તેમાં જો તેઓને કિંચિત્ પણુ પુષ્ટિ મળી તો પછી આ બહુ ક્ષણી નય છે, અને પછી સળગતા અગ્નિમાં ઘીની ધારાથી જેમ અગ્નિની જ્વાળામાં ધારો થાય છે, તેમ તેઓ જેવી તેવી વાતને વધારી દે છે, જેમ સમજવું.

‘હે પુત્રિ! તું જો મને નિશ્ચિત કરવાને આહતી હોય તો આ નવું યૌવન, જેની ઉપર દુર્જનોની નંદા થવી સુલભ છે, એવું કન્યાપણું ધણી કાળ યથેચ્છ સેવવું તારે ઘટારત નથી.’ એવી રીતે તેના પિતાએ કહ્યું. ત્યારે તે રાજપુત્રી કનકરેખા ફરી તેવો જ નિશ્ચળ નિશ્ચય રાખી, રાજને કહેવા લાગી કે, ‘પિતાશ ! તે કનકપુરી કોઈ બ્રાહ્મણુ કે ક્ષત્રિયે જોઈ હોય તો તેની જોળ કરો, અને તેને મને પરણાવો.’ આણું સાંભળી રાજને લાગુ કે, આ મારી પુત્રીને નિશ્ચય દૃઢ છે, અને વળી તે જાતિ રમરણુ જ્ઞાનવાળી છે, તો આને ઇષ્ટિત વર મેળવી આપવા સિવાય બીજે ઉપાય નથી. એણું ધારી તે દિવસથી તેણે દરરોજ આ નવાં આવેલા મનુષ્યોને કનકપુરીની કાળ મેળવવા માટે ફરીથી પણુ પડે વજગવવાની આજ્ઞા કરી:—“કે કોઈ બ્રાહ્મણુ અથવા ક્ષત્રિય, જેણે કનકપુરી જોઈ હોય તેને મહારાજસાહેબ પોતાની કન્યા આપશે, તથા તેને સુવરાજપદ પણુ આપશે.” આવો દહેઝો છતાં પણુ કોઈ મળ્યો નહીં કે જેણે કનકપુરી જોઈ હોય.

એવી રીતે હમેશ બધે ઠેકાણે પડે વજગવવામાં આવતો હતો, તથાપિ એક પણુ પુરુષ કનકપુરી જોનારો મળી આવ્યો નહો.

તરંગ ૨ જો.

શકિતદેવનું કનકપુરી દર્શન માટે જવું.

હવે આ પ્રમાણે તે શકિતદેવ કે જેણે જોઈ જોલી જગથી રાજકન્યા પરણવા ઇચ્છ્યું હતું, ને તેમ કરવાથી જે પોતે ધારેલી રાજકન્યા તરફથી મોટું અપમાન પામ્યો હતો, તે પોતાને મળેલા અપમાનથી અત્યંત કચકાતો વિચાર કરવા લાગ્યો. તેણે મનમાં ધાર્યું કે, “અરે ! આ જગાપર મેં કનકપુરી જોઈ છે, જેમ જૂઠું જોલી અપમાન મેળવ્યું, પણુ પેલી રાજકન્યા ન મળી. માટે હવે તે રાજકન્યા મેળવવાને માટે આખી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા

અને તેથી તેમાં બોલેલા સૌએ સમુદ્રને તળીએ જઈ બિહા. તેના ધણી વાણીઓ પણ સમુદ્રમાં પડ્યો, પરંતુ ત્યાં તેને હાથ એક પાટીયું આવી ગયું, તેને આશરે કોઈ બીજા વહાણમાં બેસી તરીને તે પાર ઉતર્યો, અને પેલા રાજકુંવરીની અભિલાષાથી કનકપુરી જોવા ઇચ્છતા શક્તિદેવને તે સમુદ્રમાં પડતા વેત જ ગુફા સરખું મેં ફાડી રહેલો એક મરમરમત્સ્ય ગળી ગયો. તે મત્સ્ય સમુદ્રના મધ્યમાં મરણ પ્રમાણે ફરતો ફરતો દેવધોમથી ઉત્સર્ગ દીપની નજીક આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તે દીપમાં વસનાર બિશ્વરાજ સત્યવ્રતના મચ્છીમાર નોકરોએ તે મત્સ્યને પકડી લીધો, અને તે મોટી ઠાવાવાળા મત્સ્યને જોઈ આશ્ચર્ય પામી તેણે તેને પોતાના ધણીની પાસે ખેંચી લઈ ગયા. તેવા મોટા મત્સ્યને જોઈ કુતૂહલથી બિશ્વરાજ સત્યવ્રતે તે જ મચ્છીમારોના હાથે તેને ચીર્યો. ચીરતાં ચીરતાં તેના પેટમાંથી એક બીજું આશ્ચર્ય જોવામાં આવ્યું; તે એ કે, ગર્ભવાસનાના અનુભવવાળો એક મનુષ્ય તેમાંથી નીકળ્યો. તે પેલા સમુદ્રમાં પડનાર શક્તિદેવ હતો. સ્વસ્તિ (કલ્યાણ થાઓ) એમ બોલતા નિકળેલા તે જીવાન શક્તિદેવને જોઈ સર્વે વિસ્મય પામી ગયા. પછી સત્યવ્રત રાજ તેને પૂછવા લાગ્યો કે, 'તું કોણ છે? અને આ માછલાના પેટમાં શી રીતે રહ્યો? હે બ્રહ્મ! આ તારું અદ્ભુત વૃત્તાંત કેવી રીતે છે તે જણાવ.' તે સાંભળી શક્તિદેવે તેને કહેવા લાગ્યો કે, 'હું શક્તિદેવ નામનો બ્રાહ્મણ છું ને વર્ષમાન પુરીથી આવું છું ને કનકપુરી નામની નગરી જોવા મા અવસ્ય જવું છે. મને તેની ખબર નહતી તેથી ધણે કાળ હું પૃથ્વીપર ભટક્યો છું. ભટકતાં ભટકતાં દીર્ઘતપા ઋષિના વાક્યથી તે નગરી કોઈ દીપાંતરમાં છે, એવું ધારી તે જાણવા સારું ઉત્સર્ગ દીપમાં રહેનારા બિશ્વરાજ સત્યવ્રતની પાસે હું જતો હતો. તેવામાં અમારું વહાણ ભાગ્યું : હું સમુદ્રમાં કુપી ગયો. ત્યાં એક મત્સ્ય મને ગળી ગયો; અને તે પછી તે છેક અહીં આવી રીતે આપની પાસે આવ્યો છું, ત્યારે સૂધીમાં અંધકાર ને, દુર્ગંધ શિવાય બીજું કશું મારા અનુભવવામાં આવ્યું નથી.'

ત્યારે શક્તિદેવ પોતાની વાત કહી રહ્યો ત્યારે સત્યવ્રતે કહ્યું કે, 'બ્રાહ્મ, સત્યવ્રત તે હું જ છું; અને તે દીપ પણ આ જ છે, તથા આજપર્યંત ધણા દીપોની મુસાફરી હું કરી ચૂક્યો છું, પણ તે ધારેલી નગરી મેં જોઈ નથી, પરંતુ દીપાંતરમાં સાંભળી છે ખરી.' એ સાંભળતાં જ, શક્તિદેવને દિલગીર થતો જોયો, એટલે અભ્યાગત ઉપર ચતી પ્રીતિથી પ્રરીને સત્યવ્રતે તેને કહ્યું કે, 'હે બ્રહ્મ! તું દિલગીર ન આ બાળે તું અહીં જ રાત વાસો રહે. સવારમાં તારી ધારણા પાર પડે તેવા કાંઈ ઉપાય હું કરીશ.' એવી રીતે દિલાગે દઈતેણે તેને તે વખતે પોતાનું નિયતકર્મ કરવા કહ્યું. ત્યારે શક્તિદેવે ત્યાંથી ચાલ્યો, અને થોડેક દૂર એક બ્રાહ્મણને મં: હતો, કે ત્યાં અતિથિઓને સત્કાર રૂઢી રીતે કરવામાં આવતો હતો, ત્યાં રાજનીઆણા માથે ચઢાવી જઈ રહ્યો. તે મઠમાં રહેનાર એક વિષ્ણુદત્ત નામના બ્રાહ્મણની સાથે તેણે અન્નપાન કર્યું, ને પછી તેની સાથે વાનો કરવા લાગ્યો. વાતના પ્રસંગસર, વિષ્ણુદત્તના પૂછવા ઉપરથી સંજોષે કરી શક્તિદેવે પોતાનો દેશ, મુળ અને બીજી સંધર્મ વૃત્તાંત તેને કહી સંજાણાવ્યું. તે સાંભળી વિષ્ણુદત્તે તેનું અભિગમ કર્યું અને દર્શનાં આસં આવી જવાથી ગદગદ કંઠે બોલ્યો કે "અહોભાઈ! તારા મિલાપ થયો તે બહુ જ ઠીક

યુ. એક દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા તું મારો મામાનો દીકરો થાય છે. હું બાળકપણમાંથી તે દેશથી પહોં આવેલો છું, તો ભાઈ તું અહીં જ રહે દ્વીપાંતરમાંથી આવેલા વાણિયાઓની વાતોથી તારો માર્ય સિદ્ધ થશે. એમ કહી પોતાનો વંશ કહી બતાવી વિષ્ણુદત્ત તે કાળે યથોચિત ઉપચારોથી શિક્ષિતદેવની સરભરા કરી. શક્તિદેવ પણ આથી રસ્તાનો થઈ જીવી જઈ આનંદ પામ્યો. કારણકે દેશમાં બંધુનો સમાગમ થયો, એ નિર્જલસ્થલમાં પણ અમૃતના ઝરા સરજો છે. પછી શક્તિદેવ પોતાના વાંછિતની સિદ્ધિ નજીક આવી છે એમ માનવા લાગ્યો; કેમકે વચમાં આવેલું કલ્યાણ પોની સંપત્તિ સૂચવે છે.

પછી રાત્રિએ તે બને જણા પાસે પાસે સૂતા, પણ શક્તિદેવના મનમાં તો એ ચટક જ મારી રહી હતી કે, ધારેલા કામની સિદ્ધિ કેમ કરીને થશે? કનકપુરી જવામાં જ તેનું ચિત્ત ચોટ-પાથી શબ્દમાં તેને નિદ્રા આવી નહિ. ત્યારે તેની પાસે સૂતેલા વિષ્ણુદત્તે તેના મનનું વિનંદપૂર્વક પ્રમાધાન કરવા માટે નીચે પ્રમાણે કથા કહી:-

અશોકદત્ત અને કપાલસ્ફોટની કથા.

પૂર્વે યમુના નદીને કિનારે, મોટા અગ્રહારમાં ગોવિંદસ્વામી નામનો એક પવિત્ર બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે શુશ્રુવાન બ્રાહ્મણને અશોકદત્ત અને વિજયદત્ત એવા નામના બે પુત્રો હતા. પોતાના ગામમાં રહેતાં કાળે કરી દારુણ દુષ્કાળ પડ્યો. ત્યારે ગોવિંદસ્વામીએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, આ દેશ દુષ્કાળના દુઃખથી પાયમાલ થઈ ગયો છે, તેથી સંબંધી અને બાંધવોના થતા હુરા હાલ-હવાલ હું જોઈશકતો નથી. માટે મારો વિચાર એવો છે કે, આપણી પાસે અન્ન વગેરે જે છે તે આપણા મિત્ર અને બંધુઓને આપી, આપણે આ દેશથી નિકળી જઈએ. ને કુટુંબ સહિત કાશીપુરીમાં જઈ નિવાસ કરીએ. સ્વામીનું એવું વચન સાંભળી તેની સ્ત્રીએ પણ તેમ કરવાની અનુમતિ આપી. સારે ગોવિંદસ્વામીએ પોતાનું સઘળું ધન ધાન્ય પોતાનાં સગાંને આપી દીધું, અને પોતે સ્ત્રી, પુત્ર તથા મોકરો સહિત તે દેશ છોડી ચાલ્યો થયો. જુઓ કે એવી રીતે બિનમ પુરુષો પોતાનાં સગાં સંબંધીની આપત્તિ જોઈ શકતા નથી.

માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં તેણે એક જટાધારી, ભસ્મથી સંકેત, તેમ જ કપાળ તથા અર્ધચંદ્રને ધારણ કરનારા શંકર સરજો મહાશ્વત કરનારો કોઈએક જાની મળ્યો. તેની પાસે જઈ નમસ્કાર કરી પોતાના પુત્રનું શુભાશુભ ભવિષ્ય પ્રારબ્ધ તેણે પૂછ્યું. ત્યારે તે યોગીએ તેને કહ્યું, 'હે દ્વિજન્તત્તમ ! તારા પુત્રોનો આગળ જતાં ઉદય થવાનો છે, પણ આ નાના વળ્યદત્તનો તને વિયોગ થશે. પરંતુ આ બીજા અશોકદત્તના પ્રતાપથી વિજયદત્ત સાથે તમને પ્રીતી મેળાપ થશે.' એવી રીતે તે જાનીએ કહ્યું, સારે સુખ, દુઃખ અને નિરમથથી લગાવેલો ગોવિંદસ્વામી તેની આપ્તા માંગી લાંથી વિદાય થયો. ચાલતાં ચાલતાં તે કાશી નજીક જઈ પહોંચ્યો. સાં જતાં તેણે શહેરથી બાહર આવેલા એક અંદિયાના મંદિરમાં ચંડીનું પૂજન કરવા વગેરે કામકાજથી તે દિવસ કઢાડ્યો. સાંજે પણ સાં જ એક જાડની નીચે બીજા દેશથી આવેલા કાર્પટિક વગેરે ઉતરવા હતા, સાં પોતાના કુટુંબ સહિત

કરવી ! જો તેમ કરતાં મારા પ્રાણુ જાણતો જોહેતર પણ, કનકપુરી મારે જોવી; ને તે જોઈને ફરી આ નગરીમાં આવીને કનકપુરી જોવાની સરત ! કરનારી આ રાજકન્યાને પરણું જો ન પરણું તો પછી મારે જીવીને શું કરવું છે ?” એવી પ્રતિજ્ઞા કરી શક્તિદેવ વર્ધમાનપુરથી દક્ષિણ દિશાને માર્ગે આઘ્યો. કમળી આઘ્યા જતાં તે વિંધ્યાટવીમાં જઈ પહોંચ્યા અને પોતે ધારણ ધરના જોવી જ ગદન અને વિસ્તારવાળી તે વિંધ્યાટવીની ઝાડીમાં પેટા તે ઝાડી, તેમાંના પવનથી હાલતાં ઝાડનાં કોમળ પાંદડાંવતી સૂર્યનાં કિરણથી તથેલા આઘ્યાને જાણે પંખો દરતી હોય અને ભયંકર સિંહાદિક પ્રાણીઓથી મરણજતા શૂળના આર્ત સ્વરે કરી ધણુ ચોરના પરાભવના દુઃખથી સદા પોકારતી હોય, તેમ જ સ્વચ્છ ઉછળતાં અંજનાનાં પાણીથી અતિ ઉત્તમ સૂર્યના તેજને પણ જિતવાની ધૃષ્ટા કરતી હોય તેવી જાણતી હતી. પણ જેમાં *જળની સંગતિ નહીં છતાં પણ સદાજ આપતિવાળી ને હમેશાં રસો કાપતે હતે પણ જેની જમીન દૂર દૂર થતી જાય છે તે વિંધ્યાટવીમાં કેટલેક દિવસે ધણુ માર્ગ કાપ્યા પછી એકાંતમાં તેણે ઈંડું અને સ્વચ્છ જળવાળું મોટું સરોવર જોયું. આ સરોવર તેમાં ખીલેલાં સુંદર કમળોથી રંગ ચેરંગી છત્રવાળું, અને હંસકૃપી આમરોથી શોભાપમાન હોવાથી જ્યાં સરોવરનું તે જાણે ઉપરીપણું કરતું હોય નહીં શું, એવું લાગતું હતું (એમ ઉપેક્ષા કરે છે). તે સરોવરમાં સ્નાનાદિ ક્રિયા કરી શક્તિદેવ તેના ઉત્તર ભાગ તરફ જવા લાગ્યો, તો ત્યાં ફળ સહિત ધાગ ઝાડોવાળો એક આશ્રમ તેના જોવામાં આવ્યો. તેમાં જઈને જીવે છે તો એક પિંપળના વૃક્ષનાં શૂળ પાસે તપસ્વી જોનાથી વૌટાઈ બેઠેલા સૂર્યતપા નામના વૃદ્ધ મુનિનાં તેને દર્શન થયાં. વૃદ્ધાવસ્થાથી સજેત થયેલા મનના ઉપરના ભાગમાં રહેલી, પોતાની અવસ્થાનાં સંકેતો વર્ણવી ગણતરી માટે જાણે તેમાં માઠો બાંધેલી હોય, તેવી રક્ષાસ્ત્રી માળાથી શોભતા તે મુનિને પ્રજ્ઞામ કરી શક્તિદેવ તેમની સમીપ ગયો. ત્યારે તે મુનિએ પણ અતિથિનો સત્કાર કરી તેને વખાણી ફળાદિક આપી પૂછ્યું કે, ‘હે ભદ્ર ! તુ ક્યાથી આવ્યો છે ? ને તારે ક્યાં જવું છે ? તે કહે.’ તેના ઉત્તરમાં શક્તિદેવે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે ‘મહારાજ, હું વર્ધમાન નગરથી આવ્યો છું; અને પ્રતિજ્ઞા કરીને કનકપુરી જવા તૈયાર થયો છું. પણ હું નથી જાણતો કે, તે પુરી ક્યાં છે ? માટે આપ જો જાણતા હો તો કૃપા કરી જણાવો.’ ત્યારે ખિન્ન થઈ તે મુનિએ ઉત્તર આપ્યો કે, ‘હે વત્સ ! આ આશ્રમમાં મને આઠમો વર્ષ થયાં, પણ તે નગરીનું નામ પણ મેં કદી સાંભળ્યું નથી. એવાં તે મુનિનાં વચન સાંભળી એથી મનમાં ખિન્ન વદનવાળો થઈ તે ફરી બોલ્યો કે, ‘હું તારે તો પૃથ્વી ફરી મરતે મરતે અહીં આવ્યો તે જિજ્ઞાસુ જ કે ?’ એ તેનું વચન સાંભળી અને તેના નિશ્ચય જાણી મુનિ બોલ્યા કે, ‘જો તારે જવાનો નિશ્ચય જ હોય તો હું કહું તેમ કર. અહીંથી ત્રણ માં યોજનને અંતરે એક કાંપીત્ય નામનો દેશ છે, તેમાં ઉત્તર નામનો એક

! * જળ એ શબ્દનો અર્થ પાણી છે. પણ અહીં તર વળને ‘જડ’ થાય છે ‘જ’ અને ‘ડ’ નો ભેદ કત્યયા કેટલીક જગ્યાએ નથી બાળે, તેથી જડની સંગતિ નથી તો પણ સદાજ આપતિએ વિરોધ છે
; * † અમેલમા ત્રણ યોજન છે.

રેત છે, તેપર એક આશ્રમ છે, કે જેમાં દીર્ઘતપા નામનો એક તપસ્વી રહે છે, જે મારા મોટા ભાઈ થાય છે. તે ધણો વૃદ્ધ છે, જ્યાં તે તે પુરીને જાણતો હશે, માટે તું તેની પાસે જ.

એવું મુનિનું કહેવું સાંભળી શક્તિદેવના મનને કંઈ આશા આવી. તેથી જરાક ખુશી થયો. તે મુનિને અભિવંદન કર્યું. પછી ઋષિના જોલવાપર દ્રઢ આસ્થા રાખી તે રાત્રિ તેણે ત્યાં જ પાંચે કાઠી; પણ પ્રાતઃકાળમાં તે તરત જ સાંધી રવાના થયો. મહા સંકટે અનેક જગતો વટાવી, શ્યા વખતે તે કાંપિલ્ય દેશમાં આવી પહોંચ્યો અને તે દેશના ઉત્તર નામના પર્વતપર ચડ્યો. પર્વતપર ચઢી, આશ્રમમાં બેઠેલા દીર્ઘતપા નામના મુનિને જોયા, એટલે તેમને પ્રણામ કરી સભ્ય થઈ તેમણે, કર્કેલો. અતિથિ સત્કાર સ્વીકારી તેમની પાસે બેઠા. પછી તેમની પ્રત્યે જાનવાએ કહેલી કનકપુરી જોવાની વિનંતિ કરી, અને કહ્યું કે, 'હું કનકપુરીની યોગવાસ્તે આવ્યો છું, પણ હે ભગવન! હું જાણતો નથી કે તે પુરી ક્યાં છે. મારે તો ત્યાં જરૂર જવું છે, માટે આપ જાણતા હશે, એમ જાણી સૂર્યતપા નામના આપના લઘુ બધુ ઋષિએ મને તમારી પાસે મોકલ્યો છે.' એવું તેનું જોલવું સાંભળી, તે મુનિ જોલ્યા કે, 'હે પુત્ર! મારી આટલી ઉમર રહી જતાં તે પુરીનું નામ મેં સાંભળ્યું નથી. આજે તારે માટે સાંભળું છું. ધણી પરદેશી લોકો સાથે મને મુલાકાત થઈ છે, પણ કાંઈ દિવસ કનકપુરી મારા સાંભળવામાં આવી નથી. ત્યારે દીડી તો ક્યાંથી જ હોય? એપરથી મને લાગે છે, કે કોઈ દૂરના દ્વીપાંતરમાં તે પુરી હશે. માટે હે તસ! ત્યાં જવાનો ઉપાય તને કહું છું. સમુદ્રના મધ્યમાં ઉત્થળ નામનો દ્વીપ છે. ત્યાં સત્યવત નામનો એક ધનવાન લિલ્લરાજ રહે છે. તેનું સર્વ દ્વીપાંતરોમાં જવું આવવું થાય છે તો કદાચિત તે નગરી તેણે દીડી હોય કે સાંભળી હોય! માટે સમુદ્રના કિનારા ઉપર વિટકપુર નામનું એક નગર છે, ત્યાં તું પ્રથમ જાને તે પછી કોઈ વ્યાપારીની સાથે વહાણમાં બેસી ધારેલી ધારણા પાર પાડવા માટે તે લિલ્લરાજના દ્વીપમાં જા.'.

એવી રીતે મુનિના કહેવા ઉપરથી શક્તિદેવ તે જ ક્ષણે 'તેમ કરુ છું' એમ કહી તેની પાસેથી રજા લઈ તેના આશ્રમમાંથી રવાના થયો. કાળે કરી તે ધણી દેશ જોલધી અને ધણી ગાઉ ચાલી, સમુદ્રના કિનારાના તિલક સરખા તે વિટકપુરમાં આવ્યો તે શહેરમાં રહી ઉત્થળ નામના દ્વીપમાં જનાર સમુદ્રદત્ત નામના વણિક સાથે મિત્રાઈ પાધી. તેના સત્કાર તથા પ્રીતિથી તેની સાથે તેના વહાણમાં એસી, શશિદેવ સમુદ્ર રસ્તે ચાલ્યો. ધણીક દિવસ સમુદ્રમાં મુસાફરી કરતાં પીતી ગયા. ત્યારે ઉત્થળ દ્વીપ તેમને ચોડાક છેટે રહ્યો. તેવામાં અકસ્માત વિદ્યુત્સતારૂપ જ્વલવાળો અને ગાજતા મેઘરૂપ રાક્ષસોવાળા સૈન્યવાળો વર્ષાકાળ આવ્યો. દેવના આરબની પેઠે દહલકા પડ્યો અને ઉડાડતો અને મોટાને નમાવતો અત્યંત પવન વાવા લાગ્યો. આશ્રયનો પરાજય થવાથી કોષમાં આવી ગયેલા પાંખોવાળા પર્વતોની પેઠે સમુદ્રમાંથી પવનને લીધે મોટાં મોટાં મોર્ગા ઉછળવા લાગ્યાં ધનવાનની ક્રમે કરી ડૂબી અને નીચી સ્થિતિ દેખાડતું હોય એવું વહાણ કણમાં ડૂબ્યું અને કણમાં નીચું એમ ઢિંડોળે ચડ્યું. થોડા જ વખતમાં વાણિયાઓની ખૂમોના મોંઘાટથી ભરાઈ ગયેલું તે વહાણ, અંદર પાણી ભરાઈ જવાથી ભારે થઈ જઈ, જેમ તેમ ઉછળી ભાંગી પડ્યું.

તે રસો. એ રથને પાંદડાં, ધાસ વગેરે પદાર્થ પાથરી તેની બનાવેલી રાથા ઉપર સર્વ જન, રસ્તાનો ચાક ચડવાને લીધે મુર્છિત થયાં હતાં, તેવામાં અકસ્માત્ ગોવિંદસ્વામીના ન્હાના પુત્ર વિજયવદત્તને ટાઢીઓ તાવ ચઢી આપ્યો. વિજયવદત્તને એ તાવ રસ્તામાં મળેલા પેસા અવધૂત જ્ઞાનીએ કહેલા પોતાના કુટુંબના લાવી વિચારના કારણરૂપ બયથી ચઢી આપ્યો હોયતી શું, તેમ તેનાં સ્વાટાં ઉમાં થયાં અને તે કંપવા લાગ્યો. પછી ટાઢી અકળાઈ તેણે પોતાના પિતાને જગાડી કહ્યું કે, 'પિતાશુ, હમણું મને અકળામણુનો ટાઢીઓ તાવ ચઢી આપ્યો છે, તેથી બહુ પીડ થાય છે. માટે મારે તાપવા સારુ લાકડાં લાવી અગ્નિ સજગાવો તો કીક; નહીંતર મને સાંનિ નહીં થાય અને રાત પણ નહીં નિકળે.' તે સાંભળી તેની વેદનાથી ગભરાયેલા ગોવિંદસ્વામીએ કહ્યું કે, 'ભાઈર ! હમણું અહીં અગ્નિ ક્યાંથી મળે ?' ત્યારે તે છોકરે કહ્યું કે, 'પિતાશુ, અ નશ્વકમાં જ ધણેક અગ્નિ સજગે છે, તો ત્યાં જઈ દુઃખ મારું અંત સાંત પાડું. કારણ કે દાર્દર્ય દુઃખુ ધું. બાપા, મને જલદીથી ત્યાં લઈ આવો.' એ સાંભળી તે અસહ્ય ફરીથી ગાલ્યો કે, 'ભાઈ, એ તો રમશાન છે, અને એ મોટો ભડકે દેખાય છે તે તો ચિતા સજગે છે. માટે પિશાચાદિકના વસવાથી ભયંકર ધર્ષ રહેતી એ રમશાનશૂંભિમાં કેમ જવાય ? ને વળીતું બાળક છે.' પ્રીતિમાનુ પિતાનું ક્રિતું વાક્ય સાંભળી વીર વિજયવદત્ત જરા દુઃસી આશ્ચર્યપૂર્વક બોલ્યો કે, હે પિતા ! એ તુલ્ય પિશાચાદિક અને શું કરવાના છે ? હું શું કર્ષ બીકણુ કે નિર્ભજ છું ? જરૂર તમે મને ત્યાં લઈ આવો.' પુત્રની એવી હઠ જોઈ તેનો પિતા તેને ત્યાં લઈ ગયો. ત્યાં જઈ પોતાના અગને તપાડતાં તે બાળક, બળતી અગ્નિની બળો અને ધુમાડાથી વ્યાકુલ કેશવાળી, મનુષ્યતું માંસ મહણુ કરનારી સાક્ષાત્ રાક્ષસોની અધિદેવતા મરખી, તે ચિતાની પામે પામે જતો. મયો રાણુ માત્ર તાપીને તે બાળકે તેના પિતાને પૂછ્યું કે, 'બાપાશુ, આ ચિતામાં શું દેખાય છે ?' ત્યારે પામે ઉમેલો પિતાએ જવાબ આપ્યો કે, 'હે વત્સ ! એ તેમાં બાળવામાં આવેલા માણસની ઓપરી બળે છે.' એ સાંભળી તે પુત્રે કહ્યું કે 'એમ કે ?' પછી થોડીવાર તાપતાં તાપતાં તે સાહસિક બાળકે ચિતામાંથી એક લાકડાના કટકાવડે તે કપાળ (ઓપરી) ખખેરી કાઢીને પછી તે લાંગી, તો તેમાંની વસા (ચરખી) ની સરસર કરતી ધાર છૂટી, જે લાગવી જ નહોતી રમશાનના અગ્નિએ રાત્રિમાં ફરવાની સિદ્ધિ આપી હોય, તેમ તે બાળકના મુખ ઉપર જ પડી. ઉની ધગધગતી પ્રવાહી ધાર પોતાના ઓપર પડવાથી તેણે ચમકીને પોતાનું મ્હોં આકળવિકળ કરી નાંખ્યું; ને એમ મ્હોં મ્હોં ધરાથી તે ધાર તેના મ્હોંમાં ઉતરી મર્ષ આપી તો તે બાળક એકએક ઉંચા કેશવાળો, ઉંચા ખડ્ગને ધરનારો અને મોટી ડોલેથી વિકરાળ એક રાક્ષસ બની ગયો. દુરત તે બળતા કપાળને ખેંચી તેની વસા પી લીધી, અને તેને હાડકામાં લાગેલા અગ્નિની જ્વાળા સરખી ચપગ છૂંદવાથી ચાટવા લાગ્યો. પછી થોડીકવાર પછી કપાળનો ત્યાગ કરી તલવાર ઉપાડી પોતાના પિતા ગોવિંદસ્વામીને જ તે હણવાની ઈચ્છા કરવા લાગ્યો. ત્યારે રમશાનમાંથી અચાનક મયો કે, 'હે દેવ કપાળસ્થિત ! તારા બાપને મારતો નહીં. તું આણી મેર આવ.' તે સાંભળી કપાળસ્થિત એવું નામ પામી પિતાને છોડી લઈ રાક્ષસ મયેલો તે બાળક અદૃશ્ય થઈ ગયો. તેને પિતા ગોવિંદસ્વામી પચ. "હા પુત્ર ! હા પુત્રના ! હા હા વિજયવદત્ત"

એમ આજ્ઞ કરતો ત્યાંથી પોતાના કુટુંબ તરફ ગયો. પછી રાત્રિના ચંડીના મંદિરમાં આવી રહ્યો તે સવારે પોતાની સ્ત્રી અને મોટા પુત્ર અશોકદત્તને રાત્રિએ જ હકીકત બની હતી, તે કહી સંભળાવી. ત્યારે તે બેઠીની સાથે તે તપસવી પણ મહા દારણુ શોકાગ્નિના આવેશમાં આવી ગયો. તેમ તેની આ વાત સાંભળી દેવીનું દર્શન કરવા આવેલાં બીજાં કાશી નિવાસી મનુષ્યો પણ તેના જોવાં જ દુઃખી થયાં. તેટલામાં એક મોટો શોક દેવીનું પૂજન કરવા આવ્યો, તેણે પણ ત્યાં ગોવિંદસ્વામીને એવી સ્થિતિમાં જોયો. તે સાહુકાર, કે જેનું નામ સચ્ચદ્રષ્ટ હતું, તેને તેની ધણી દયા આવી, તેથી તેણે પાસે આવી તે બ્રાહ્મણની આશ્વાસના કરી, ને તે વખતે જ તેને ખટલા મહિત પોતાને ઘેર તેડી ગયો. ત્યાં તેના રનાનાદિક ઉપચારથી બહુ આદરસત્કાર કર્યો. અહો ! દુષ્ક્રિયાના ઉપર દયા કરવી, તે તો મોટા પુરુષોનો સ્વભાવ જ હોય છે. પછી તે મહા જ્ઞાની શિવસેવકનાં વચનને યાદ કરી, પુત્રનો સમાયમ થશે એમ તેને આશ્વાસ આપી, તથા તે અને તેની સ્ત્રી ધીરજ ધરી રહ્યાં. તે મહાધનિક વાણિયાની વિનંતિ ઉપરથી ગોવિંદસ્વામી વારાણસીમાં તેને ઘેર જ રહ્યો. ત્યાં જ તેના બીજા પુત્ર અશોકદત્ત જુવાન થયો, વિદ્યા લણ્યો અને બાહુયુદ્ધ* પણ શીખ્યો. ક્રમે કરી તે ત્યાં એવો તો જોરાવર થયો કે પૃથ્વીમાં કેઈ બીજા બરોબરીઆથી પણ તે જિતાય નહીં. એક દિવસે ત્યાં દેવયાત્રાના મેળામાં મસ્ત્રોના સમાગમમાં એક પ્રખ્યાત મહામસ્ત્ર દક્ષિણ દેશથી આવ્યો. તેણે વારાણસીના રાજા મેતાપમુકુટના સંઘળા બીજા મત્સ્યને હરાવ્યા. તે પછી રાજાએ તે શેડીઆ પાસેથી સાંભળેલા અશોકદત્તને બોલાવી કુસ્તી લડવાની આજ્ઞા કરી. તુરત જ તે મસ્ત્ર ખમો ઠોકી કુસ્તી કરવા લાગ્યો, ત્યારે અશોકદત્તે કુસ્તીના દાવથી તેને નીચે પાડી નાંખ્યો; એટલે તે મહા મસ્ત્રના પડવાથી ઉત્પન્ન થયેલા શબ્દથી અખાડો પણ અશોકદત્તને સાબાશી દેતો હોય તેમ મોટો ધખકો થયો એ જોઈ પ્રસન્ન થઈ રાજાએ અશોકદત્તને અમૂલ્ય રત્નો વગેરેનું ધન્યામ આપી ખુશી કર્યો અને તેનું પરાક્રમ નજરે જોવાથી તેને પોતાનો હજુરી બનાવ્યો. ત્યાર પછી તે, રાજાને અત્યંત પ્રિય થઈ પડ્યો, ને કેટલેક દિવસે ધણી સમૃદ્ધિ પણ મેળવી શક્યો.

* યુદ્ધવિદ્યામાં હુશિયાર માણસને, તે બાળતમાં જ શીખવાળાને રાજા મળે તો તેને ખળનો દાથ લાગ્યો એમ સમજવું. હવે તે રાજા એક દિવસ યૌદ્ધને દહાડે ગામથી બહાર દૂર પ્રતિષ્ઠા કરેલા શિવની પૂજા કરવા ગયો. ત્યાં પૂજા કરી રાત્રિમાં અશાન પામેના રસ્તાથી આવતો હતો, તેવામાં તેમાંથી નિકળતો અવાજ રાજાએ સાંભળ્યો કે, 'હે ધર્મધરધર મહારાજ ! કોટવાળે દ્રેવયુદ્ધથી મને ખુનના ગુન્હા માટે અપરાધી ઠરાવી ચણીપર ચઢાવ્યો હતો, આજે તેને ત્રણ દિવસ થયા છે, અને જો કે હું નિંદાપ છું તો પણ મારો આત્મા મારા શરીરનો સંબંધ ત્યજતો નથી. હે રાજા ! હું બહુ તરસ્યો થયો છું. મને પાણી પીવરાવો.' તે સાંભળી, કૃપા કરી રાજાએ પાસે ઉમેલા અશોકદત્તને કહ્યું કે, 'તું આને પાણી પહોંચાડ.' ત્યારે અશોકદત્ત બોલ્યો કે, 'હે રાજા ! આ રાત્રિમાં ત્યાં બીજું કોણ જાય ? પણ આપની આજ્ઞાથી હું જ જઈ છું.' એવું કહી પાણી લઈ તે આવ્યો. રાજા પોતાની નગરીમાં ગયા પછી તે વીર, વિકટ, ધાદા, અંધકારથી બાહેર ને અદર ભરપૂર, શિવાગિયાંઆએ

વેરેલા માંસના કટકાઓથી સંધ્યાને મહાબળિદાન દેનાર, ક્યાંક ક્યાંક ચિતાના અગ્નિરૂપ પ્રકાશિત દીવાથી પ્રકાશવાળું, ભમતા મોટાવૈતાલના તાલથી વાળંવાળું અને કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિઓના રહેવાન ધર સમાન તે રમણાનમાં પેટો અને મોટેથી કહ્યું કે, 'રાત્રી પાસેથી પાણી કાણે માગ્યું છે?' ત્યારે એક તરફથી અવાજ આવ્યો કે, 'એ માગ્યું છે.' તે અવાજને અનુસરી અરોહણ પાસે રહેલી ચિતા પાસે ગયો તો ત્યાં શૂળી ઉપર વિધાયેલા કાંઈ પુરુષ દોઢા. તેની નજીકમાં સારા અલંકારોથી શણગારેલી સર્વોંગે સુંદર, ને કાંઈ દિવસ નહીં જોયેલી એવી એક સ્ત્રીને રાત્રી જોઈ. 'કૃષ્ણ-પક્ષમાં ક્ષીણ થયેલા અંદમા અસ્ત થયા પછી તેના શોકથી જાણે કિરણોથી સુંદર લાગતી ચિતામાં પડવા આવેલી રાત્રિ જ હોયની તેવી તે લાગતી હતી. તેને જોઈ તે બોલ્યો કે, 'હે મા ! તું કાણુ ?' ને અર્ધ રાત્રી રાત્રી કેમ જોઈલી છે?' એવું પૂછવા ઉપરથી તે સ્ત્રી બોલી, " હે બાઈ ! શૂળી પડેલાયેલા આ પુરુષની લક્ષણ વિનાની હું સ્ત્રી છું ને એની સાથે જોડેમાં બંધી મરવાનો નિશ્ચ કરી બેઠી છું; તથા એના પ્રાણ નિકળવાની રહ જોઈ છું. ત્રણ દિવસ ગયા છતાં પણ એના પ્રાણ જતા નથી, અને વારંવાર તે પાણી માગ્યા કરે છે, તો હું પાણી પણ લાવી છું; પરંતુ ઉંચી જગ ઉપર તેના મોઢા સૂધી હું પહોંચી શકતી નથી.' એવાં તેનાં વચન સાંભળી તે વીર બોલ્યો કે, 'રાત્રી પાણી આ પાણી મારી સાથે મોકલ્યું છે. તો હે બાઈ ! મારી પીઠ ઉપર પગ દઈને એના મોંમ પાણી દેડ; કેમકે આપકાળમાં પરપુરુષનો ફક્ત સ્પર્શ માત્ર કરવો, એમાં કેંઈ સ્ત્રીને કૃષ્ણ લાગત નથી.' એવું સાંભળી તે સ્ત્રી જળ લઈ શૂળી પાસે વાંકા વળી ઉભેલા તે વીરની પીઠ ઉપર બે પગ દઈ તેની ઉપર ચડી. થોડી ક્ષણ થઈ નહીં, તેટલામાં જમીન ઉપર અને પોતાની પીઠ ઉપર લોહીનાં ટીપાં પડવા લાગ્યાં, ત્યારે મોઢા ઉંચું કરી તે વીર જોય છે તો તે શૂળી ઉપર ચડેલા પુરુષનું માંસ છરીથી કાપી વારંવાર ખાતી તે સ્ત્રીને જોઈ. આથી તે બંને આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ ગયો, ને ધારણું કે, આ તો કંઈ વિલક્ષણ પ્રકાર છે. આ સ્ત્રી તો કાંઈ રાક્ષસી છે. પછી તે અંતરવાળો પગ ખેંચી તેને જમીન ઉપર પડકવા લાગ્યો; તેટલામાં તે રંડા વેગથી પોતાની માથાએ ફરી, પગ ખેંચીને તરત આકાશમાં ઉડી, ને ક્યાંક અદૃશ્ય થઈ ગઈ. પણ પગ ખેંચવાથી નકળી આવેલું મણીનું અંતર તે અરોહણના હાથમાં રહી ગયું !

તે પછી આદિમાં કામળ લાગતી અને મધ્યમાં પોતાને નીચે પાડનારી તથા અંતમાં વિકારથી બચાવક દુર્ગંધની સગતિ સરખી તે છટકી ગયેલી સ્ત્રીના વિચાર કરનાં, અને હાથમાં આવેલા દિવ્ય નુપુરને જોતાં, તે અરોહણતનું હૃદય વિરમ્ય, ચિતા અને હૃદયથી એકે સાથે ઘેરાઈ ગયું. પછી તે, તે નુપુર લઈ રમણાનમાંથી પોતાને ઘેર આવ્યો, ને પ્રાન્નકાળમાં નાહી ધોઈ રત્નજી થઈ દરગઢમાં ગયો. રાત્રીએ તેને પૂછ્યું કે, 'કેમ બાઈ પેલા શૂળીમાં વિધેલા પ્રાણીને પાણી પાણું?' તેના ઉત્તરમાં તેણે હા કહી અને ઘુરત એક સુંદર અંતર ભેટ તરીકે રાત્રીની આગળ મૂક્યું. તે જોઈ રાત્રીએ તેને પૂછ્યું કે, 'આ ક્યાંથી ?' ત્યારે તેના ઉત્તરમાં તેણે અદૃશ્ય અને બચાવક રંગી

* આ ઉત્તર છે, પણ ઉપમા કે રૂપક નથી.

† અરેબિયન નાઈટ્સમાં સિદ્ધિમદાનની સ્ત્રીનું કર્તવ્ય પણ આલું જ છે.

નરેલી રાત્રિએ બનેલી બીના કહી સંભળાવી. તેથી તેના પૂર્વના ઉત્તમ પરાક્રમથી ખુશી થયેલો જાન, આ સાંભળી તેના શુભોના ઉત્કર્ષ જોવાથી ફરીથી ખુશી થયો. પછી અશોકદત્તને સાથે ઇરાગ જ્ઞાનખાનામાં ગયો, ને ત્યાં ધણી આશ્ચર્યતા સાથે રાણીને તેણે નૂપુર આપ્યું. ખુશી થેલા રાજાએ નૂપુર મળવાની સઘળી વાત રાણી પાસે કહી સંભળાવી. રાણી તે વાત સાંભળીને, મેં જ તે દિવ્ય નૂપુર જોઈ બહુ રાજ થઈ ને અશોકદત્તનાં અત્યંત વખાણ કરવા લાગી. ત્યારે જાનએ કહ્યું કે, 'હે રાણી ! જાતિ, વિદ્યા અને સત્ય જેવું તેનું રૂપ, એ સર્વ તરફ જોતાં અશોકદત્ત મોટામાં મોટો છે. આ અશોકદત્ત આપણી લગ્ન સ્વરૂપવાળી મદનલેખા પુત્રીને પતિ થાય ! ધણું સારું, એમ મારે ધારવું છે.'

'વરના આવા ઉત્તમ શુભો જોવા, પણ કણ લંગુર લક્ષ્મીને જોવી નહીં. એટલે શુભ જોઈને પુત્રી આપવી પણ નાશ પામનારી લક્ષ્મીના લલકારમાં અંગત પોતાને પેટ પડેલી પુત્રીને કુપાત્રને આપવી, એ ઉદાપણનું કામ નથી. માટે આ વીર પુરુષને મદનલેખા આપુ છું.' એવાં પતિનાં વચન સાંભળી રાણીએ આદરથી બોલ્યાં કે, 'હે પ્રાણનાથ, હું પણ એમ જ ધારું છું કે, આ તરુણ સઘળી રીતે આપણી મદનલેખાને લાલક છે, ને તેનું ચિત પણ મધુદાનમાં જોવામાં આવેલા મશોકદત્તથી ચોરાયેલું છે. પરંતુ આજકાલ તેણીનું અંગકરણ શૂન્ય થઈ જવાથી તે કોઈ પણ વાત નથી સાંભળતી, કે નથી જોતી. આ વાત મેં તેની સખીઓ પાસેથી સાંભળી તેની ચિંતામાં ! ચિંતામાં હું સૂતી હતી, તેવામાં પાછલી રાતના સ્વપ્નમાં જાણે કોઈ દિવ્ય આંખે મને કહ્યું કે, 'હે ભણે ! આ મદનલેખા કન્યા બીજાને ન પરણાવતી, પણ અશોકદત્તને જ પરણાવશે; કારણ કે તેની પૂર્વ જન્મની સ્ત્રી છે.' એવાં વચન સાંભળી હું જાગી. પ્રભાતના પહેરમાં તે વાત સંપૂર્ણ રેખાસથી મેં મદનલેખાને સમજાવી; હવે હાલમાં આપે પોતાની મેળે મને આ વાત કહી, તેથી જેમ અત્યુર્માં પ્રયુક્ત થયેલી લતા વૃક્ષને મળે તેમ અશોકદત્તની સાથે બલે મદનલેખાને મેળાપ આપ્યા, એ મારો શુદ્ધ મત છે.' એવાં પ્રિયાનાં વચનથી પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ મોટા મહોત્સવ રી અશોકદત્તને બોલાવી તે કન્યા પરણાવી, જેમ લક્ષ્મી અને વિનયના સમાગમ થાય, તેમ જાજે પુત્રી અને દિવ્ય પુત્ર એ જન્મેનો સમાગમ, એક બીજાની સેવાને વધારવા વાસ્તે થયો.

તે પછી એક દિવસ અશોકદત્તે લાવેલા મણિ નૂપુરને ઉદ્દેશીને રાણીએ રાજાને કહ્યું કે, 'આર્યપુત્ર, આ ઝાંઝાર એકલું છે તેથી સારું સોભતું નથી. માટે આની જોડનું બીજું ધડાવી આપો.' ! સાંભળી રાજાએ સોનીને હુકમ કર્યો કે, 'આ ઝાંઝાર જેવું બીજું ઝાંઝાર બનાવો.' તે સોની ને તપાસીને કહેવા લાગ્યા કે, 'હે રાજા ! આના જેવું બીજું ઝાંઝાર મૃત્યુલોકમાં તો નહીં બની શકે. કારણ કે આમાં માણસની કડીચરી નથી પણ દેવતાનું હૃદય છે. આના જેવાં રત્નો પૃથ્વી પર જ નથી. તેથી જ્યાંથી એ મળ્યું હોય ત્યાં જ નેની શોધ કરાવો.' આવું સાંભળી રાણી તથા જાનને બહુ ખેદ થયો. આ વખતે અશોકદત્ત પણ ત્યાં જ હતો, તેથી તે આવો પ્રકાર જોઈ એકદમ થોડી ઉઠ્યો, " હું જ એવું બીજું ઝાંઝાર લાવી આપીશ." એવી રીતે તે વીરે પ્રતિજ્ઞા કરી, ત્યારે જાનએ તેના સાહસથી ડરીને રનેહથી ધણી મના કરી, તો પણ પોતાના નિશ્ચયથી

તે રૂપ પણ ખસ્યો નહીં. પછી તે નુપુર લઈ રાત પડી, એટલે ફરી તે અશોકદત્ત સ્મરણમાં ગયો. કાળીચોદશની રાત્રિએ જ જગોપરથી તે નુપુર તેને મળ્યું હતું. ત્યાં ઘણા ધૂમાડાથી મેલા અને પાશથી વિદેશા ગળાં ને ખજામાં લટકતાં માણસો સહિત ઝાડ સરખા રાક્ષસોથી વ્યાપ થયેલા તે સ્મરણમાં પ્રથમ જોયેલી પેલી સ્ત્રીને તેણે જોઈ નહીં, ત્યારે પેલું ઝાંઝર મેળવવા તેણે મહા- માંસના વેચાણરૂપ એક ઉપાય વિચાર્યો. તે મહાધૈર્યવાન અશોકદત્તે પાસેના ઝાડના પાશમાંથી એક યુગલું લઈ “કાઈને મનુષ્ય માંસ લેતું છે, સ્ત્રી, સ્ત્રી,” એમ પોકારવા લાગ્યો. તરફણે એક દૂર ઉમેલી સ્ત્રીએ કહ્યું કે, ‘હે ધૈર્યવાન! એ લઈ મારી સાથે ચાલ.’ તે સાંભળી તેની પાસે જઈ તે સ્ત્રીને અનુસરતો અશોકદત્ત ચાલ્યો. તેવામાં ચાલતાં ચાલતાં નજીકના ઝાડ નીચે તેણે એક દેવતાઈ રૂપવાળી સ્ત્રી દોડી. મારવાડ જેવા નિર્ગળ દેશમાં જેમ કમલિની આવી પડે તેની પેઠે ત્યાં અસંભાવિત સ્થિતિવાળી સ્ત્રીઓથી વિદાયેલી, આસનપર ગેઠેલી ને રત્નોનાં આભરણોથી શોભા- ધમાન તે સ્ત્રીની પાસે, તેને તેડવા આવેલી સ્ત્રી લઈ ગઈ. પછી ત્યાં જઈ તે બોલ્યો કે, ‘બાઈઓ! હું મનુષ્યનું માંસ વેચું છું, તમારે કોઈને વેચું છે?’ એ સાંભળી, ‘હે ધીર પુરુષ! કેટલી દીંમતથી તું એ વેચે છે?’ એવી રીતે તે દિવ્ય સ્ત્રીએ કહ્યું. ત્યારે કાંઈ અને પીઠ ઉપર યુગલું ઉપાડી ઉમેલા તે અશોકદત્તે હાથમાં રહેલું તે મહિનુપુર દેખાડી કહ્યું કે, ‘જે અને આની જોડું બીજું નુપુર આ’ તેને આ માંસ આપુ. તે જો તમ પામે દોષ તો ભોલ’ તે સાંભળી તે મુંદરીએ કહ્યું કે, ‘બીજું નુપુર મારી પામે છે. આ મારું જ એક નુપુર તું દરી ગયો છે. શુભીએ વિધિમા પુરુષની પાસે મ’ તે જોઈ હતી, તે જ હું છું. બીજું રૂપ ધારણ કરવાથી હમણાં તે અને એળખી નહીં. તો હે ધીર માંસતું શું કામ છે? હું તને કહું તેમ જો તું કરે તો આના સરખું બીજું મારું ઝાંઝર તને આપુ એવું કહેવા ઉપરથી તે વાત માની તે ધીર બોલ્યો કે, ‘જે તું કહે છે તે હું શણગારમાં કરીશ. તે સાંભળી તે સ્ત્રીએ પ્રિયભૂત સ્વાત્મ ધમ્મિયા કહી સંભળાવી:—

‘હે ભદ્ર ! હિમાલયના શિખરમાં ત્રિપટાં નામનું એક પુર છે. ત્યાં એક હેમ્બગિદ્દ નામનો મહા ધીર પુરુષ રાક્ષસોનો અધિપતિ રહેતો હતો. તેની વિદ્યુચ્છિખા નામની ધમ્મજમાં આવે તેવું રૂપ ધારણ કરનારી હું સ્ત્રી છું. તે પતિ અને એક પુત્રી થયા પછી, રાત્ર કપાળરોટ સાથેના સંચારમાં મરણ પામ્યો. આથી મને નિરાધાર થયેલી જણી મારાપર દયા લાવી, ‘રાત્ર કપાળરોટ પોતાનું નગર અને આપ્યું, તેથી ત્યાં હાલ પુત્રી સહિત સુખે કરી હું રહું છું. હાલ તે પુત્રી પુર યૌવનમાં આવી છે. તેથી તેણીને યોગ્ય વીર વરની પ્રાપ્તિની ચિંતા મારા મનમાં લટકી રહી છે; માટે રાત્રિ દિવસ તેના જ ચિંતનમાં છું. તેથી તે દિવસે રાત્રે બ્યારે રાત્રની સાથે આ મારું ડું ચોદશને દહાડે જતો હતો, ત્યારે તને જોઈ અહીં ઉઠાં ઉઠાં મેં વિચાર કર્યો કે, આ મુંદર જુવાન વીર, મારી પુત્રીને યોગ્ય પતિ છે, તો આ જમાઈ મળવા માટે કાંઈ યોગ્ય ઉપાય કેમ ન કરું? એવો વિચાર કરી સ્મરણના મધ્યમાં શુભીએ ચડેલા પુરુષના મિષથી જળા મોંગી તને મેં બોલા- બોલો હતો. માયાએ કરી દેખાડેલા અનેક રૂપાદિક પ્રપંચોથી જાડું બાલી ત્યાં તને શણગાર મારું મેં કર્યો. ફરીથી મુક્તિ કરી તારું આડર્પણ કરવા સારું બેડી સરખા નુપુરને તજી ત્યાંથી પણ હું ચાલી’

તેકળી હતી; અને આજ આવી રીતે તું મને મળ્યો તો મારે ઘેર આવી મારી પુત્રીને પરણુ; અને ખીન્નું નુપુર લે.' એવું રાક્ષસીનું વચન સાંભળી તે કમળ રાખી તેની સાથે આકાશ માર્ગે તેની સિદ્ધિથી તે વાર તેના પુરમાં ગયો. આકાશ માર્ગે આવવાના શ્રમથી નિસામો લેતા બેઠેલા ચંચળ સૂર્ય મિત્ર સરખું હિમાલયના શિખર ઉપર સોનાનું નગર દીઠું. પછી ત્યાં જઈ પોતાના સાહસની દેહધારી સિદ્ધિ સરખી વિદ્યુત્રણા નામની રાક્ષસરાજની પુત્રીને પરણે. સાસુના વૈભવથી સુખી થયેલા અશોકદત્ત પ્રિયાની સાથે ત્યાં જ કેટલાએક દિવસસુધી રહ્યો; અને પછી સાસુને કહ્યું, 'મારે પારાણસી પુરીમાં હવે જવું છે; માટે તે નુપુર મને ઘો. ત્યાં મેં રાજની પાસે તે એક નુપુર સરખું ખીન્નું લાવી આપવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે.' આ વાત સાંભળી તેની સાસુએ ખીન્નું પોતાનું નુપુર આપી વળી સોનાનું કમળ પણ તેને આપ્યું. કમળ અને નુપુર મળવાથી તે અશોકદત્ત વચનથી ફરી આવવાના નિયમ બાંધી, તે નગરમાંથી નિકળ્યો; તુરત જ તેની સાસુએ આકાશ માર્ગે પોતાની સિદ્ધિના પ્રભાવથી તેને રમણનમાં લાવી ઉભો રાખ્યો. પછી ત્યાં ઝાડની નીચે ઉભા રહી, તેણે કહ્યું કે, " હમેશાં કૃષ્ણ અતુર્દશીને રોજ રાત્રિના અહીં આવું છું. તો ફરીથી પણ તું રાત્રિના બ્યારે બ્યારે આવીશ ત્યારે ત્યારે આ વડના ઝાડ નીચે મારો સમાગમ થશે." એ સાંભળી ' ભલે તેમ ફરીશ' એમ કહી તે રાક્ષસીની રજા લઈ, ત્યાંથી અશોકદત્ત પોતાના પિતાને ઘેર આવ્યો. પાના પુત્રના વિશોગના દુઃખને બમણું કરનારા તે પ્રવાસથી ત્યાં તેનાં માઆપ દુઃખી હાલ-તમાં હતાં. તે બંધરભાત જોવા ત્યાં આવ્યો અને માતા પિતાને આનંદ ઉપજાવે છે તેટલામાં યાં જ તેના આવ્યાની ખબર સાંભળી તેના સસરે રાજ પણ આવ્યો. તે ત્યાં સાહસિકના સ્પર્શ કરવાથી લય પામી કંટક સહિત હોય એવાં રોમાંચિત અગોચી નમ્રો ત્યારે તે રાજ આનંદિત થયો. પછી તે રાજ સાથે ભૂતિમાન આનંદ સરખો અશોકદત્ત, રાજના ઘરમાં આવ્યો અને અણુ-અણુ શબ્દથી તેની સ્તુતિ કરતાં હોય એવાં તે બે દિવ્ય અંતર રાગને આપ્યાં. રાક્ષસના ખગનાની ઘક્કમીનું હરેલું લીલું કમળ હોય એવું સુંદર સોનાનું કમળ પણ તેને આપ્યું. રાણી સહિત રાજ-એ કૈાતુકથી પૂછ્યું ત્યારે પોતાના કાનને આનંદ આપનારું અને વિચિત્ર ચરિત્રથી ભુદ્ધિને ચમત્કાર આપનારું પોતાનું વૃત્તાંત તે વર્ણવી ગયો. સાહસ કામ કર્યા વિના શુભકર્તિ કદી ધાય નહિ. એવી રીતે જમાઈ સાથે વાત કરતા રાજ અને જેને ઝાંઝરની ભેડ મળી છે એવી રાણી, કૃતાકૃતપણું માનવા લાગ્યાં. ઉત્સવનાં વાગના શબ્દથી ગાજતું તે રાજનું મંદિર અશોકદત્તના શુભ ગાતું હોય તેમ શોભવા લાગ્યું.

પછી ખીન્ને દિવસે તે રાજ્યે પોતે બનાવેલા દેવમંદિરના રૂપાના કળશ ઉપર સોનાનું કમળ રથાપ્યું. રાજ અને અશોકદત્તના, ધોળા અને રાતા, ઘસ અને પ્રતાપ સરખા કળશ અને કમળ અત્યંત શોભવા લાગ્યાં. એવાં કળશ તથા કમળ જોઈ હર્ષથી વિકસિત નેત્રવાળો માહેશ્વર રાજભક્તિરસના આવેશથી બોલ્યો કે, 'અહો! હિંચો આ કળશ આ કમળની વિદ્યુતિથી શુભપીળી જટાથી શંકર સરખો શોભે છે. ખીન્નું પણ આવું મોનાનું કમળ હવે તો તે આ ખીન્ન કળશ ઉપર પણ રથાપતો.' એવું રાજનું વચન સાંભળી અશોકદત્ત બોલ્યો કે, 'હે રાજનું! તમારે માટે

ખીનું પણ કમળ આણી આપીસ.' તે સાંભળી રાગએ કહ્યું કે, 'મારે ખીન કમળનું કામ નથી. હવે સાદસ કરતું રહેવા ઘો.'

અશોકદત્તને સોનાનું કમળ લાવવાની ઈચ્છા હતી. તેવામાં કેટલાએક દિવસ ગયા પછી ફરીથી-કૃષ્ણ ચતુર્દશી આવી. આ દિવસે, તેની સોનાનું કમળ મેળવવાની ઈચ્છા જાણી, ભય પામેલો હોય તેમ, આકાશરૂપ તળાવના કમળ સરખો સૂર્ય, અસ્તાચળમાં ગયા પછી, સંધ્યાથી લાસ વાદળો રૂપ માંસના ક્રેળીઆના ગર્વથી ભરપૂર હોય તેમ, ધૂસાડાથી ધુસર થયેલા અંધકાર રૂપ રાક્ષસો ચોમરે દોડવા લાગ્યા અને પ્રકાશ પામતી દીપમાળારૂપ દંત પંક્તિથી ભયંકર રત્નિરૂપ રાક્ષસીનું મુખ ઉઘડવા લાગ્યું. તે વખતે જે ભુવનમાં રાજ્યુત્તરી સૂતી છે, ત્યાંથી નિકળી ફરીથી તે જ જમશાનમાં અશોકદત્ત આત્યો. ત્યાં તેણે વડના આઝા થડ નજીક, ફરીથી આવેલી, આદર કરનારી, રાક્ષસી સાસુને જોઈ, અને તેની સાથે ફરીથી મર્ગમાં સ્ત્રીઓ ભુલે એવી રીતે તે ભુવાન દિમાલયના શિખર ઉપર તેને ઘેર ગયો. થોડાંએક વખત સ્ત્રીની સાથે ત્યાં રહી, સાસુને કહ્યું કે 'સાસુજી, ક્યાંથી પણ મને ખીનું સોનાનું કમળ આપો.' તે સાંભળી તે બાકી કે 'હું ખીનું કમળ ક્યાંથી લાવી આપું? પણ અમારા સ્વામી કપાળરક્ષેટનું એક તળાવ છે, જ્યાં ચોમરે આવા સોનાનાં કમળ ઉગે છે. તેમાંથી એક કમળ પ્રીતિ દર્શાવવા મારા રાગએ તેણે મારા નાથને આપ્યું હતું.' એવું કહેવા ઉપરથી તે અશોકદત્ત બોલ્યો કે, 'એ એમ છે તો તે તળાવ પાસે મને લઈ જા. જેથી હું પોતે સોનાનું કમળ લઈ લઈસ.' 'આ વાત અસકય છે, કારણ કે ભયંકર રાક્ષસી તેની ચોખી કરે છે. એવી રીતે સાસુએ મના ક્યાં છતાં પણ, તેણે હાં છોડી નહીં. તે પછી માંડ માંડ તે સાસુ તેને ત્યાં લઈ ગઈ. ત્યાં તેણે દૂરથી, મોટા પર્વતના શિખર ઉપર આવેલું તે દિવ્ય તળાવ દીઠું. નિરંતર ઉચી દાંડીવાળાં અને હમેશા ઉચું મંદો રાખી સક્રમણ પામેલા સૂર્યની કાંતિતું પોતે કરવાથી, પ્રકાશિત થયેલાં, સોનાનાં કમળો તેણે જોયાં.

આવાં દિવ્ય કમળોથી દંકાયલા તળાવ પાસે જઈ તે કમળ ચૂંટવા લાગ્યો, તેટલામાં તેની રક્ષા કરવાવાળા ભયંકર રાક્ષસોએ તેને ઘેરી લીધો. ત્યારે હાથમાં રાજ લઈ તેણે એ રાક્ષસોને માર્યા, પણ ખીન કેટલાએક પોતાના સ્વામી કપાળરક્ષેટ પાસે જઈ એ વાત કહી સંભળાવી. તે વાત સાંભળી રાક્ષસોનો પતિ ગુસ્સે થઈ આવ્યો અને ત્યાં કમળ તોડનારા અશોકદત્તને જોઈ વિરમય પામ્યો. પછી તે આશ્ચર્યતાથી પોતાના બંધુને પીછાણી બોલ્યો કે, 'અરે ! આ તો મારો ભાઈ અશોકદત્ત છે.' પછી રાજ છોડી દઈ, હર્ષનાં આંસુથી ભરપૂર નેત્રવાળો કપાળરક્ષેટ દોડી તેના પગમાં પડી કહેવા લાગ્યો કે, 'હું વિજયદત્ત નામે તારો સગો નાનો ભાઈ છું. આપણે બન્ને ગોવિંદસ્વામીના પુત્ર થઈએ છીએ. આટલા લાંબા વખત સુધી દૈવજ્ઞેયથી ચિતાના કપાળ ફોડવાથી હું કપાળરક્ષેટ નામનો રાક્ષસ થયો છું. તારાં દર્શનથી હમણાં મને આઘાતુપણું થા આવ્યું અને મોહથી ભ્રમિને દાંકનારું રક્ષસપણું જતું રહ્યું છે.' એવી રીતે વિજયદત્ત કહેવા લાગે, ત્યારે તે અશોકદત્ત આલિંગન કરી રાક્ષસપણાથી દૂષિત થયેલું તેનું આંસુના પૂરથી અંત ઘાતે હોય તેવો જાણ્યો. તેટલામાં પ્રગટિકૌશિક નામનો વિદ્યધરોનો ગુરુ આકાશમાંથી ઉતર્યો તે, આ

ને લાઘવિયા પાસે આવી બોલ્યો કે, “તમે સર્વે વિદ્યાધર છો અને શાપથી આવી દશા પામ્યા”
 ૫ હમણાં તે તમારો શાપ શાંતિ પામ્યો છે. હવે તમે બંધુ સરખી પોતાની વિદ્યાઓ મદલુ કરો,
 ને તમે તમારે ટુકણે ભર્યો અને સંબંધીઓને મળો.” એમ કહી વિદ્યા દઈ, તેનો શુરુ સ્વર્ગ
 ભૂમિ રવાના થયો. વિદ્યાધર થયેલા તે બન્ને લાઘવિયા, સૌનાનાં કમળ લઈ આકાશ માર્ગે હિમા-
 યના શિખર ઉપર ગયા. ત્યાં અશોકદત્ત, રાક્ષસરાજની પુત્રી, જે પોતાની પ્રિયા છે તેને મળ્યો,
 ૧ દેવયોગથી જ શાપ દળી જવાથી તે વિદ્યાધરી યઈ ગઈ. તે સાથે તે બન્ને લાઘવિયા આકાશ
 માર્ગે એક ક્ષણમાં બારાણસીમાં આગ્યા. ત્યાં પુત્રશોકથી દુઃખિત માયાપને દર્શન રૂપ અમૃત
 પાંચી, તરત શાંત કર્યા. દેહને ભેદ નહીં છતાં, વિચિત્ર જન્મોત્તરને ધારણ કરનારા તે એ પ્રકૃત
 માયાપના જ નહીં, પણ લોકના ઉત્સવ માટેના પણ કારણ થયા. માઠ વાતસલ્યથી છાતી સરસા
 આવી પિતાના બે હાથના મધ્યની પેઠે વિજયદત્તે પિતાનો મનારથ પણ પૂર્ણ કર્યો. તે પછી, આ
 કુલ વાત જાણી અશોકદત્તનો સસરો પ્રતાપમુકુટ રાજ્ય પણ ત્યાં જ હવેથી આગ્યો. તેણે સત્કાર
 રેણે અશોકદત્ત ઉદ્દેશ્યમુકુટ પ્રિયાવાળી અને ઉત્સવવાળી તેની રાજધાનીમાં પોતાના સંબંધી
 જતની સાથે ગયો. દરબારમાં જઈ તેણે રાજને ઘણાં સૌનાનાં કમળો ભેટ આપ્યાં, ત્યારે માગણીથી
 અધિક આવેશાંકમળોથી તે રાજ્ય અપેક્ષિત રાજ થયો. તે પછી સર્વ સાંભળતાં આશ્ચર્ય અને
 મેલુકવાળા તેના પિતા ગોવિંદસ્વામીએ વિજયદત્તને પૂછ્યું કે, ‘તે રાત્રિના સ્મશાનમાં રાક્ષસપણું
 ૨ પામી ગયો, તે પછી હું પુત્ર શી દરકીત બની તે વર્ણુથી સભળાવ.’ આવો પ્રશ્ન કરવાથી વિજ-
 ૩ દત્ત કહેવા લાગ્યો:-

હે પૂત્રપાદ પિતાજી ! દેવયોગને લીધે અપળતાથી મેં ચિતાનું પ્રદીપ્ત કપાળ ફેડ્યું, એટલે
 તેમાંથી વસાની પીચદારી મારા મુખમાં આવી પડી. પછી માયાથી મોઢ પામેલો હું રાક્ષસ થઈ
 ગયો. તેને તો તમે જોયો હતો. પછી બીજા રાક્ષસોએ કપાળરફોટ એવું મારું નામ પાડી બોલા-
 વ્યો, તેથી હું તેમાં જઈ બળ્યો. તેઓ મને પોતાના ઘણી પાસે લઈ ગયા. તે પણ મને જોઈ રાજ
 થયો અને મેનાપતિની પદવી આપી. તે પછી એક સમયે તે રાક્ષસરાજ ગંધર્વો સાથે મદથી લડાઈ
 કરવા ગયો ; ત્યાં તેને શત્રુઓએ ઠાર કર્યો. પછી તેના નોકરોએ રાજ તરફ મને કબૂલ રાખ્યો,
 અને હું તે નગરમાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો. દેવયોગથી સૌનાનાં કમળ લેવા આવેલા મોટા ભાઈ
 અશોકદત્તનાં દર્શન મને થયાં ને મારી પૂર્વની દશા શાંત થઈ ગઈ. તે પછી શાપ છૂટવાને લીધે
 અમને જે અમારી વિદ્યાઓ મળી, તે સઘણ મોટા ભાઈ કહી બતાવશે.

આવી રીતે વિજયદત્તે કહ્યું. ત્યારે અશોકદત્તે મૂળથી વાત કહી સભળાવી. — હું મોળને
 પૂર્વે અમે વિદ્યાધર હતા. એક સમે અમે ગાલવ ઋષિના આશ્રમમાં ગયા નદીમાં નહાતાં જ્યાં
 કન્યાઓને આકારમાંથી જોવા લાગ્યા; અને તેઓ પણ લક્ષ બાંધી દગર દગર નજીકથી ચલી
 એમ એઓનો ખરો ભાવ સમજી તેમની સાથે એકાંત કાંડ કરવા અમે પ્રયત્ન જણાવ્યો હતો.
 દિવ્ય દષ્ટિથી તેના અધુઓએ તે વાત જાણી, ક્રોધ કરી અમને બેઠેને શાપ દીધો કે, તમે પો.

વાતચિત સાંભળી. એક પક્ષીએ પોતાના ફરવાની જગ્યા અને ક્ષીપાંતરનું વર્ણન કર્યું. કે પર્વતનું અને કોઈએ દિશાઓના મધ્ય ભાગનું વર્ણન કરી સંભળાવ્યું. આ સંધ્યા પક્ષી માંથી એક વૃદ્ધ પક્ષી બોલ્યો કે, “હું આજે નિદ્રા કરવા કનકપુરીમાં ગયા હતા; અને સવારે ત્યાં જ સુષેથી ડરવા જઈશ. ત્રમ આપનાર દૂર જવાથી મને શું પ્રયોજન છે?” એવા અકરમાત અમૃતના સાર સરખા પક્ષીના વચનથી જેનો તાપ થાંત થયો છે, એવો શક્તિદેવ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘અહા ! જયજય ! તે નગરી છે એ વાત સિદ્ધ છે. હવે તેની પ્રાપ્તિ સાર પણ આ જ ઉપાય હીક છે કે, આ મોટી કાપાવાળા પક્ષીનું વાહન કરવું ને ત્યાં પહોંચવું.’

કનકપુરીની પ્રાપ્તિ.

એમ વિચાર કરી, ધીમે ધીમે તે પક્ષીની નજીક આવી, તે સુતેલા પક્ષીની પીઠની પાંખના અંતરમાં શક્તિદેવ છૂપાઈ બેઠો. સવારમાં બીજા પક્ષીઓ આણીમેર તેણીમેર ગયાં, ત્યાર પછી આ અર્ધ પક્ષપાત દેખાડનારા દેવની પેઠે તે પક્ષી, છૂપી રીતે રહેલા શક્તિદેવને પાંખની ઉપરના સંધિમાં લઈ લાણુ માત્રમાં ફરીથી કનકપુરીમાં આરો ચરવા ચાલ્યો.* કનકપુરી જઈ એક અગીવાના મધ્યમાં તે પક્ષી બેઠો ત્યારે શક્તિદેવ શુપયુષ તેની પાંખમાંથી નિકળી ગયો. તેના પડખામાંથી સ્પર્શ જઈ, તે જેવો ત્યાં ફરવા લાગ્યો, તેવામાં ડુલ વીણવા આવેલી બે સ્ત્રીઓ તેના જોવામાં આવી. મનુષ્ય જેવાથી વિરમ્ભ પામેલી તે સ્ત્રીઓએ પાસે જઈ શક્તિદેવને પૂછ્યું કે, ‘હે ભદ્ર ! તમારો કયો દેશ છે ? આ મુસાઈ ? આ કનકપુરી નામની નગરી વિદ્યાધરને રહેવાનું ઠેકાણું છે. ચંદ્ર પ્રભા એવા નામની વિદ્યાધરી આમાં વસે છે. અમે બે આ બાજમાં રાખેલી તેની માલસો છીએ, અને તેને મારે જ આ પુષ્પો ચુટેલાં છે.” એવી રીતનું તે સ્ત્રીઓનું બોલવું સાંભળી શક્તિદેવ બોલ્યો કે, ‘તમે મારું એટલું કામ કરો કે, જેથી હું તમારી સેવાણીને જોઈ.’ એનું સાંભળી ‘ભલે, તેમ કરીશું,’ એમ કહી તે બન્ને સ્ત્રીઓ, નગરીની અંદર સમ્મના મહેલમાં તે જુવાનને લઈ ગઈ. ત્યાં માણેકના યાંબલાથી શોભાયમાન, મિનાતી બીતોવાળું, સપતિના સંકેતનું રથાન દોષ એવું તે ગળાનું મંદિર તેણે જોયું. શક્તિદેવને જોઈ સર્વ પરિજને તે માણસના આવવાની આશ્ચર્ય વાત ચંદ્રપ્રભાને કહી ત્યારે તેણે પ્રતીદારને આજ્ઞા કરી કે, ‘જલદી વે આજીજીને મારી પાને અંદર લાવે.’ ત્યાં નેત્રને ઉત્સવ આપનારી વિદ્યાતાની દેહધારી અદ્ભુત રચનાની સીમા સરખી ચંદ્રપ્રભા સ્ખીપ શક્તિદેવને લાવવામાં આવ્યો. શક્તિદેવનાં દર્શન વધ થયેલી તે ચંદ્રપ્રભા પણ દૂરથી તેને જોઈ અણુમોહ રતોના પવન ઉપરથી ઉડી નેનું આદરાતિથ કરવા લાગી. બેઠા પછી તેને પૂછ્યું કે, ‘હે કંડ્યાણ ! આવો તું કાણ છે ? અને મનુષ્યોથી ન આવી સકાય એવી આ બુદ્ધિમાં તું કેમ ફી આગ્યો છે ?’ એવી રીતે કુતૂહલથી ચંદ્રપ્રભાએ પૂછ્યું, ત્યારે તે શક્તિદેવે પોતાના દેશ, નાદિ આદિ જતાથી તે નગરી જેવાની સરતથી કનકપુરી રાજપુત્રી પામવા આવ્યો છું, એવું કહી

ત્યારે તા. ૧૯૨૪ના નવેમ્બરમાં સીનગઢ વડગજીની આજીવન સંસ્મરણ સંઘ પક્ષીને આવી સંનિવરણ દોષ તોરડા.

લગાવ્યું. તે જાણી કંઈ ધ્યાન ધરી લાંબો નિઃશ્વાસ મૂકી, ચંદ્રપ્રભા એકાંતમાં શકિતદેવને કહેવા
 ગીતી કે, 'હે મુલગ! સાંભળ. હું તને કંઈ હમણું કહું છું. આ પૃથ્વીની પીઠ ઉપર શશિખંડનામનો
 પેઢાધરોનો રાજા છે, તેની કમથી અમે ચાર પુત્રીઓ છીએ. મોટી હું ચંદ્રપ્રભા, બીજી કનકરેખા,
 ત્રીજી શશિરેખા અને ચોથી શશિપ્રભા છે. તે અમે ચારે કંમે કરી પિતાને ઘેર ઉઠ્ઠી મોટી યર્થ
 ગીએ. એક દિવસ તે મારી ત્રણે બેનો, હું કન્યાપ્રતમાં હતી ત્યારે સ્નાન કરણે ગંગાજીને કિનારે
 કાંચે જ ગઈ. ત્યાં જીવાનીના મદથી જળક્રીડાનો આરંભ કરી જળમાં રહેલા અમૃતપા નામના મુનિને
 પાણીથી ભીજવી નાંખ્યા. અતિ હઠીલી તે છોકરીઓને ક્રોધ પામેલા તે મુનિએ શાપ આપ્યો કે,
 'રે દુષ્ટ બાળાઓ! તમે મનુષ્ય લોકમાં પડો.' આ વાત જાણી અમારા પિતાએ તે મુનિની કૃપા
 સંપાદન કરી. ત્યારે તે મહામુનિએ તેઓનો જુદો જુદો શાપનો અંત કહી, દિવ્યજ્ઞાન સહિત મનુષ્ય
 ભાવમાં જાતિસ્મરણ જ્ઞાન રહેશે એમ જણાવ્યું. પછી શરીરનો ત્યાગ કરી તેઓ મનુષ્ય લોકમાં
 ગઈ. ત્યારે મારો પિતા આ નગરી મને સોંપી દઈ એટલી વનમાં ચાલી નિકળ્યો. હવે અહીં હું
 રહું છું; ત્યાં સ્વપ્નમાં અંબિકા દેવીએ મને આજ્ઞા કરી છે કે, 'હે પુત્રિ! તારો પતિ મનુષ્ય ઘરો
 તેથી ઘણા વિદ્યાધર વગેરો અનાદર કરતા મારા પિતાને શોકી, હજી સુધી હું કુવારી જ રહી છું.
 હમણું આશ્ચર્યકારી તમે આવવાથી અને સરીસ્થી વસ ચપેલી હું તમને જ અર્પણ થઈ છું, તો
 તમારે માટે આવતી ચૌદશને દહાડે પિતાને વિનંતિ કરવા ઋષલ નામના મોટા પર્વતપર જઈશ.
 ત્યાં તે તિથિ ઉપર સર્વે વિદ્યાધરે. દર સાથ શંકરદેવને પૂજવા સર્વ દિશાઓમાંથી આવે છે. ત્યાં
 મારા પિતા પણ આવે છે, તેથી તેમની પામે જઈ, તેની આજ્ઞા મેળવી જલદી હું અહીં આવું
 છું; તે પછી મને તમે પરણજો. હમણું તમે ઉઠો.' એમ કહ્યા પછી, શકિતદેવને વિદ્યાધરોને
 લોકક ભોગોથી, ચંદ્રપ્રભા તેની આગતાસ્વાગતા કરવા લાગી. દાવાનળથી તપેલા માણસને અમૃત
 રસના ધ્રોમાં નહાવાથી જેવું સુખ થાય તેવું સુખ શકિતદેવને ત્યાં રહેવાથી થયું. પછી ચૌદશ
 આવી ત્યારે ચંદ્રપ્રભાએ કહ્યું કે, 'આજ હું તમારે માટે મારા પિતા પામે વિનંતિ કરવા જઈ છું.
 સર્વ પરિજન પણ મારી સાથે જ આવશે. તમારે બે દિવસ એકલું રહેવાનું દુઃખ મનમાં ન લાવવું;
 અને આ ધરમાં તમેએ એકલા રહેવું. પણ તમારે વચલી અગાસીમાં ખિલકુલ જવું નહીં.' એવું
 તે જીવાનને કહી તેની પામે પોતાનું ચિત્ત રાખી તેના ચિત્તની સાથે ચંદ્રપ્રભા લાંબી ચાલી; ન
 એકલા શકિતદેવ ત્યાં ચિત્તને વિનાદ કરતો મોટી સમૃદ્ધિવાળાં દરેક સ્થાનોમાં ફરવા લાગ્યો. એક
 સમયે તેને ક્રૌતક થયું કે, ઉપર ચડવાનો મને વિદ્યાધરની પુત્રીએ કેમ નિવેધ કર્યો? હશે? પછી તે
 દૌતુકનો નિવેડો લાવવા તે, તે જ ધરની વચલી અગાસી ઉપર ચડ્યો. ઘણું કરી મનુષ્યના મનની
 પ્રવૃત્તિ જે વાતની મના હોય તે તરફ વિશેષ જાય છે. જ્યારે તે તે અગાસીપર ગયો ત્યારે તેણે ગ્રન્થ
 રત્નમંડપો દીઠા. તેમાં એકનાં કમાડ ખુલાં હતાં, તેથી તેમાં તે પડેલા ત્યાં પેસતાં તેણે એક કીમતી
 રત્નપર્વક આસન જોયું, જેપર કોઈ સ્ત્રી ઝોટીને સૂતી હોય તેમ જણાયું. કપડું ઉઠું કરી તે જોયું
 છે તો ખરાપકારી રાજાની મુએલી કન્યા ત્યાં દીડી. પછી તેણે જોઈને વિચાર કર્યો કે, 'શું આ
 મોટું અદ્ભુત છે? આ પાછી ન ઉઠે એવી ઘેર નિદ્રામાં સૂતી છે, કે શું મને આ નિર્વાંધ બ્રાંતિ

“સમુદ્રની વચમાં વેનફટ નામનો એક ઉત્તમ દ્વીપ છે. ત્યાં સમુદ્રે પ્રતિજ્ઞા કરેલા ભગવાન દુરિયારાજ છે. આપાદ માસના શુક્લ પક્ષની ચૌદશી દિને ત્યાં સદા યાત્રાનો ઉત્સવ થાય છે, ત્યાં ત્યાં પ્રેમ ધરી અનેક મનુષ્યો તેની પ્રભા કરવા દ્વીપાંતરથી આવે છે. કદાચિત્ કનકપુરીની ખજીર ત્યાં તને મળે તો મળે; માટે હાથ લાંબું ચાલ. એ તિથિ નજીક આવી છે.” એવું સત્યવત્સવ કહેવું સાંભળી રાજા થયેલા શક્તિદેવે વિષ્ણુદેવતાનું આપેલું ભક્તિ સાથે લીધું. પછી સત્યવત્સવે યથાવેલા વહાણમાં બેસી તેની સાથે જ સમુદ્રમાર્ગે એકદમ ચાલ્યો. દ્વીપ સરખા મોટા મગરવાળા અદ્ભુત સમુદ્રમાં આથતાં કાંઈક જોઈ શક્તિદેવે સત્યવત્સવને પૂછ્યું કે, “અહિંથી દૂર સમુદ્રમાં વદનથી નિકળેલા મોટી પાંખોવાળા પર્વત સરખું મોટા વિસ્તારવાળું પેલું શું દેખાય છે?” ત્યારે સત્યવત્સવે કહ્યું કે, “એ વડનું આડ છે. આની નીચે મોટા વમળવાળું વડવાનજ અમિતું મુખ છે. આ વમળને છોડી દઈએ તો જ જાણાય છે. આ વમળમાં આવેલા પાણી નિકળતા નથી.” એવી રીતથી સત્યવત્સવે કહે છે, તેટલામાં પાણીના વેગથી તે જ દિશામાં વહાણ ધસડાયું, તે જોઈ સત્યવત્સવે ફરીથી શક્તિદેવને કહ્યું કે, “હે ધર્માત્મા! જરૂર આ આપણા વિનાશનો કાળ નજીક આવ્યો છે. કારણ કે અકસ્માત આ વહાણુ એ જ ટકાણે ચાલ્યું જાય છે. હમણાં કેમયે કહ્યું તે મારાથી રાહી શકાતું નથી. બાળક કર્મની પેટ આ પાણી મૃત્યુના મુખ સરખા આ ગંભીર વમળમાં આપણને ખેંચી ફેંકી દે છે, એ વાતનું મને કંઈ દુઃખ નથી, શરીર કેનું સ્થિર રહે છે? પણ મને એ દુઃખ છે કે, કદાચ કરતાં પણ તારો મનોરથ સિદ્ધ નથી થતો, તે કદાચ છે. હું જેટલામાં આ વહાણુને જરા વાળું તેટલા સુધી તરત તું આ વડના આડની ડાળીને વળગી રહે. કદાચિત તારી સુંદર આકૃતિના* તેથી બચાવ થાય.

વિધિના વિધાસ અને સમુદ્રના તરંગોને કોણ કળી શકે છે.” એવી રીતે ધીર સત્યવત્સવે કહે છે, તેટલામાં તે વડની પાસે વહાણુ આવી અડ્યું. તે ક્ષણે નિર્ભય થઈ જઈ જઈ મારી તે સમુદ્રના વડની મોટી શાખા શક્તિદેવે પકડી લીધી. સત્યવત્સવે તો બીજાને માટે કલ્પેલા દેહ અને વહાણુ કરી ત્યાં વડવાના મુખમાં પેસી ગયો. શાખાઓથી દિશાઓને પૂરનાર તે વડના આડની શાખાનો આશ્રય કરી રહેલો શક્તિદેવ નિરાશ થઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે તે, કનકપુરી તો મેં ન જોઈ અને આ અકસ્માતથી આજણુ સ્થળમાં આવી પડ્યો એટલું જ નહીં, પણ વિશેષમાં તે માછી-ઓના રાજા સત્યવત્સવના નાથનું કારણ પણ હું થયો. અથવા સર્વના મરતાક ઉપર પગ મૂકનારી ભગવતી ભવિત્યતાને કોણ અન્યાય કરી શકનાર છે? એવા વિચારમાં ને વિચારમાં તે બ્રાહ્મણુને તે દિવસ વીતી ગયો. જ્યારે સાંજ પડી ત્યારે એમને વડના આડમાં પ્રવેશ કરતાં અને રાજદોષી દિશાઓને પૂરતાં ધણાં પક્ષીઓને તેણે જોયાં. મોટી પાંખોવાળા પવનથી સમુદ્રના મોખને ઉછાગતા અને પરિચયની પ્રીતિથી સામેનું કરતા હેલ એવા ગીધ પક્ષીઓને પણ તેમાં જાણ; યાં પાંદળના ઢગલાઈ દંકાવા શક્તિદેવે, શાખામાં બેઠેલાં પક્ષીઓમાં મનુષ્યોની વાણીથી થતી

* અરેબીયન નાર્થકસમાં ગ્રીક ક્ષીરની વાર્તામાં, તે સેહચુંબકના પદાત તરફ ધસડાઈ ગયો હતો.

છે? જોને માટે મેં આ પ્રવાસ કર્યો તે જ સી સ્ત્રી છે; અને પ્રાણુ સહિત થયેલી આ ત્યાં તો હતે છે. આની કાંતિ જરાએ ઝંખી પડી નથી. તો વિદ્યાતાએ નિમ્ન કોઈ કારણથી આ ધર્મજન કહ્યું હશે!" એવું વિચારી ત્યાંથી નિકળી તેણે બીજા બે મંડપમાં ક્રમે કરી પેસી, તે જ પ્રમાણે બીજા બે કન્યાને પણ જોઈ. આવું ક્રેતક નિહાળી ત્યાંથી પણ નિકળી તે ઘરની નીચે આવ્યો તો ત્યાં એક અતિ ઉત્તમ નક્ષત્ર જોયું. તેને કાંઈ રંગેના પદ્માણુવાળો એક ઘોડો દીઠો ત્યારે રત્નમંડપમાંથી ઉતરી કાંતુકથી તેની પાસે ગયો. તે ઘોડાને ખાલી જોઈ તેની ઉપર ચડવાની ઈચ્છા કરી. તત્કાલે* તે ઘોડાએ કાત મારી તેને તે તત્કાલમાં ફેંકી દીધો. તેમાં દુખી તરત મંત્રમ સહિત પોતાના વર્ધમાન નગરના બગીચાની વાવમાંથી નિકળ્યો હોય તેમ તેને લાગ્યું. તરત જન્મભૂમિમાં વાવના પાણીમાં રહેલા દીન કુમુદતુલ્ય આત્માને પોતે દીઠો.

શક્તિદેવતું શ્રી વર્ધમાનપુરમાં આવ્યું.

તે પોતાના મનમાં યોચ્છો કે, "આ વર્ધમાનપુર ક્યાં અને તે વિદ્યાધરની પુરી ક્યાં ! અહો માયાના આગળથી વૃદ્ધિ પામેલું આ કોઈ આશ્ચર્ય છે. અજસોસ છે ! ! હું મંદલામ્ય છું, કોઈએ કંઈ કંઠાર્ક કરી છે કે કોણ જાણે છે કે ભવિતવ્યતા કેવી છે? ઇત્યાદિ વિચાર કરતો વિરમ સહિત તે શક્તિદેવ વાવમાંથી નિકળ્યો અને પોતાના આપને ઘેર ગયો. ત્યાં સમંધીઓને મળ્યે અને કપટથી કહ્યું કે, "હું તો દેશાંતરમાં ટોલ ફેરવવા ગયો હતો." એમ કહી તે દિવસ તો પિતાએ અભિનંદન ફેરવેલો, હરખાતાં સંબંધી જનની સાથે રહ્યો. બીજા દિવસે ઘરથી બાહર નિકળ્યો ત્યાં શ્રીથી તે પુરમાં ટોલ વગાડી કહેવાતું આવું વચન સાંભળ્યું.

"જેણે કોઈએ કનકપુરી નીરખી હોય, પછી તે બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય ગમે તે હોય, તેણે આગળ આવ્યું."

તે સાંભળી કૃતાર્થ થયેલા તે શક્તિદેવે પડે વજડાવનારાઓને શ્રીથી કહ્યું કે, 'મેં તે કનકપુરી દીધી છે.' ત્યારે તેઓ રાજની પાસે તેને સર્પ ગયા; પણ રાજને આગળ પ્રમાણે શ્રીથી જુડુ યોગનાગે તેને જાણ્યો. ત્યારે શક્તિદેવે કહ્યું કે, 'તે નગરી મેં દીધી ન હોય અને હું જો જુડુ યોગનો હોઉં, તો હવે મારી શરીરના દંડની સરત છે. ભલે તે રાજપુત્રી આજ મને પૂછે.' એવાં તેનાં વચન સાંભળી રાજને અનુચરોની સાથે ત્યાં જ રાજપુત્રીને યોગદારી મગાવી ત્યારે પ્રથમ જાણેલા તે બ્રાહ્મણને જોઈ કુંવરીએ રાજને કહ્યું કે, 'હે પિતાશ! શ્રીથી પણ આ કોઈ જુડુજ યોગને. ત્યારે શક્તિદેવે કહ્યું કે, 'હે રાજપુત્રી! ગમે હું સાચું કે જુડુ યોગ છું, પણ તું મને કેહેશે કે, કનકપુરીમાં તને મેં મૃત સુતેલી રાખાપર જોઈ, અને હાવ તને જીવતી કેમ જોઈ

* અરેખીય નાઈટસની ગ્રન્થ રાજ જોગીની વાતમાં પ્રસન્ન અને તાદ્રસ મળતો છે. તેમાં પણ આ પ્રમાણે જ રાજનેવા છે, આ જ પ્રમાણે એક બેરોડો જોવડની મના છે ને આ જ પ્રમાણે એક પોડનો પ્રસન્ન છે.

‘જેવી રીતે શક્તિદેવે નિશાનીગંધ તે રાજપુત્રીને કહ્યું. ત્યારે તે કનકરેખાએ પિતાની પાસે ત્રી કહ્યું કે, ‘હે પિતાજી ! આ મહાક્રમાએ ખરેખર તે નગરી જોઈ છે. થોડા વખતમાં ત્યાં મારો ધણી થશે. ત્યાં એ જ મારી બીજી ત્રણ બહેનોને પણ પરણશે અને તે નગરીમાં વિદ્યાધરોનું જ્ય પણ એ જ કરશે. પણ મારે તો આજ તે નગરીમાં અને કાયામાં પેસવું છે; કારણ કે મુનિના પાપથી હું અહીં તમારા ઘરમાં ઉત્પન્ન થઈ છું. જ્યારે કનકપુરીમાં મનુષ્ય તાગે દેહ ભેશે, અને મનુષ્ય ભાવ ધારણ કરનારના તત્ત્વને ખુલ્લું કરશે, ત્યારે તારા શાપનો અંત આવશે અને તે મારો મનુષ્ય પતિ થશે;’ એવી રીતે તે મુનિએ ફરીથી શાપનો અંત કહેલો છે. એ પ્રમાણે સર્વ થું છે. મનુષ્યપણમાં પણ હું જાતિસ્મરણ જાનવાળી છું. માટે હવે સિદ્ધિને માટે મારા વિદ્યાર્પણમાં જઈ છું.’ એવું કહી તે રાજપુત્રી દેહ છોડી, અદસ્ય થઈ ગઈ. તુરત તે રાજમહેલમાં મોટી રડાફટ થઈ રહી. હવે શક્તિદેવ કે જેણે બે પ્રિયા ગુમાવી છે, તેમાં એક અપાર કષ્ટ વેઠવાથી રામ ધયેસી, પણ ફરીથી હાથમાંથી ગઈ છે, ન બીજી પણ પોતાથી ગઈ છે, એવી રીતે ઉભય કષ્ટ થયેલા અને પ્રિયાનું ધ્યાન ધરતો અને મનના મનોરથ પાર ન પડવાને લીધે દિલ્લગીર થઈ પોતાને નિહતો રાજમહેલમાંથી તરત નિકળી, આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યો કે; ‘કનકરેખાએ કહેલું મારું વાંછિત પાર પડશે તો શા માટે શોક કરું ?

ફરીથી પણ ત્યાં દેવ જ મને સહાય કરશે. હું પુનઃ કનકપુરીતે જ રહે જઈશ. મને આશા કે કે દેવ મને સાનકૂળ થઈ, ત્યાં સુખરૂપ લઈ જશે.’ એવું વિચારી તે શહેરથી શક્તિદેવ આશ્વતો ગયો. આ વાત નકી છે કે, જે આમહી માણસ હોય છે તે પોતાનો વિચાર પાગ પાડ્યા વગર પાછો ફરતો નથી.

કનકપુરીની ફરી જાત્રા.

આલતાં આલતાં કેટલાએક દિવસો સમુદ્ર કીનારાપરના ચિટ્કપુરમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં પ્રામા આવેલા તે વાણીઆને જોયો કે, જેની સાથે સમુદ્ર પાર ઉતરતાં પ્રથમ વહાણુ ભાંગ્યું હતું. તે સમુદ્રત્ત સમુદ્રમાં પડી ગયો હતો તે કેમ સમુદ્રમાંથી ઉગ્યો હશે ? પણ આમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. જેમ હું જાણ્યો તેમ તેનો પણ જવાબ થયો હશે, એવું વિચારી શક્તિદેવ ને વાણીઆ પાસે આવ્યો. તેટલામાં સમુદ્રત્તે તેને ઓળખી કહાડ્યો, અને રાજી થઈ આલિંગન દીધું; અને પોતાને ઘેર લઈ જઈ પરોણાગત કરી પૂછ્યું કે, વહાણુ ભાંગ્યા પછી તું કેમ તરી પાર ઉતર્યો ? શક્તિદેવે પણ ઇત્યંત સર્વ જતાં કહી ખતાવ્યો કે જેમ પ્રથમ મત્સ્યના ગળી જવાથી ઉત્તથળ કીપમાં જઈ પહોંચ્યો હતો. પછી તે વાણીઆને પણ પૂછ્યું કે તું કેવી રીતે સમુદ્રમાંથી પાર ઉતર્યો, તે સર્જુવી સંબળાવ:-

ત્યારે વાણીઆ જોલ્યો કે સમુદ્રમાં પડ્યા પછી, ત્રણ વહાણ તર્યો ત્યારે એક પાટીયુ હાથ આવી ગયું. પછી તેને આધારે આલતાં એક વહાણુ આવ્યું. તે વહાણુમાં બેસનારાઓએ મારો પોકાર સાંભળી તેમાં મને બેસાડ્યો. તેમાં બેઠા એટલે ત્યાં મારા પિતાને મેં જોયો. પ્રથમ બીજા

દ્વીપમાં ગયો હતો તે ધણે દિવસે તે જ વખત ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો. તેણે મને જોયો, એટલે
આથ બીડી રોતાં રોતાં મારી હસીકત પૂછી. તેથી મેં તેને કહ્યું કે, ‘પિતાશ ! આપ ધણો વખ-
યાં પ્રવાસ કરવા નિકળ્યા છતાં પાછા આવ્યા નહીં ત્યારે સ્વધર્મ-જાની વેપારમાં મેં પ્રવૃત્તિ કરી
દ્વીપાંતરમાં જતાં વહાણુ ભાંગવાથી સમુદ્રમાં પડ્યો. તે આજ તમને મળતાં તમે બહાર કહાડાં
છે.’ એવું માઠં વચન સાંભળી ઠપકા દઈ પિતાએ કહ્યું કે, ‘આવા જોખમના કામમાં તું કેમ પ-
છે ? હે પુત્ર ! મારી પાસે પૈસો પણ પુષ્કળ છે અને તે મેળવનારો હું બોઠા છું. જો આ વહાણ
તારે માટે સોનાથી ભરી લાગ્યો છું.’ એવું કહી આશાસના કરી તે વહાણુ મારફત પોતાને ઘે-
વિટંકપુરમાં મને તેડી લાગ્યા. એવી રીતે તે વાણીઆનું વૃત્તાંત સાંભળી શકિતદેવ તે રાત્રિ ત્યાં
વિશ્રામ લઈ બીજે દિવસે તે વાણીઆને કહેવા લાગ્યો કે,

“શેઠ, મારે તો ફરીથી ઉત્સયજ દ્વીપમાં જવું છે, તો હવે ત્યાં કેમ જાઉં તે કહો.” ત્યાં-
તે વાણીઆએ કહ્યું કે, ‘મારાં માણસો આજે જ લાં જવાને તૈયાર થયાં છે; તેથી વહાણુમાં બેસી
તેની સાથે તમે પણ જાવ.’ આમ કહેતાં ઉપરથી તેનાં માણસો સાથે શકિતદેવ ઉત્સયજ દ્વીપમાં
ગયો. જ્યાં મારો મહાકમા બંધુ વિષ્ણુદત્ત રહે છે તેની સાથે પહેલાંની પેઠે મહામાં જઈ રહેવાને
વિચાર કરી હું ચાલતો હતો, ને જળરના મધ્યમાં એવો વિચાર કરતો હતો, એટલામાં લાં દેવચો-
ગથી ભિલ્લરાજ સસવતના પુત્રોએ નજીક આવવાથી મને ઓળખી કાઢી કહ્યું કે, ‘બ્રહ્મન, અમા-
રા પિતાની સાથે તું અદ્વીપી કનકપુરીને રોધવા ગયો હતો, અને આજે તું એકલો કેમ આવ્યો?’
હારે શકિતદેવ બોલ્યો કે, ‘તે તમારો પિતા સમુદ્રમાં પાણીના પ્રવાહથી વહાણુ ધસડાઈ ગયું, તેથી
વડવાના મુખમાં જઈ પડ્યો છે.’ તે સાંભળી ભિલ્લરાજના પુત્રો ગુસ્સે થયા અને નોકરોને કહેવા
લાગ્યા કે, ‘આ દુષ્ટને બાંધી લો, એણે અમારા પિતાને માર્યો છે. નહીંતર એક વહાણુમાં બંને
ચડેલા હોય તેમાંથી એક વડવાના મોઢામાં પડે અને બીજો તરી પાર ઉતરે એવું કેમ બને ? આ
પિતાના ઘાતકને તમે ચંડિકા દેવી પાસે પશુ કરી લઈ જાઓ. આપણે કાલે સવારે મારી નાંખી-
શું’ એમ નોકરોને કહી, તે ભિલ્લના પુત્રોએ શકિતદેવને બધાઓ અને ભયંકર ચંડીના મંદિ-
રમાં લઈ ગયા. નિરંતર અનેક શ્રવેાનું જ્યાં બસણુ થાય છે, અંદરથી વિશાળ અને ટાંગેલા ઘંટોની
પંકિતરૂપ દંતમાળાવાળું, શૃણુના મુખ સરખું તે મંદિર જોઈ બંધાએલી સ્થિતિમાં રાત્રિમાં પો-
તાના જીવતર વિષે સંશય કરતો તે શકિતદેવ તે ચંડી દેવીને વિનવવા લાગ્યો કે, ‘હે ભગવતિ, તમે
રુદ્ર નામના દાનવના કંઠમાંથી નીકળતી રુધિરની ધારા પીને સુધેના ગિંજ જોવી લાલ મૂર્તિથી આ
જગતની રક્ષા કરી છે. હે વરદાન દેનારી ! નિરંતર નમ્ર, નિષ્કારણુ દુષ્ટ વર્ણના હાથમાં પડેલો અને ઈષ્ટ
જનની પ્રાર્થિતની તૃપ્ત્યુથી આતુર હું, દૂર આવેલો છું, તેની તમે રક્ષા કરો.’ એવી રીતે દેવીની
વિનવિ કરતાં કરતાં માંડ માંડ નિદ્રા આવ્યા પછી, તેના મંદિર મધ્યમાંથી નિકળેલી એક સ્ત્રીને
સ્વપ્નમાં તેણે દીડી. દિવ્ય આશ્રિતવાણિ તે દયા સહિત હોય, તેમ તે સ્ત્રી તેને કહેવા લાગી કે, ‘હે
શકિતદેવ, ડર મા, તારું અનિદ્ર નહીં થાય. આ ભિલ્લરાજના પુત્રોની ગ્રિહમતી નામની બહેન
છે, તે સવારમાં તને જોઈ બહાર તરીકે તારી માંગણી કરશે. તે માંગણી તું કળપ રાખજે અને

તે જ તને છોડવશે. તે બીલડી નથી પણ તે શાપથી મનુષ્ય દેહને પામેલી દિવ્ય સ્ત્રી છે.' દેવીના છેલ્લા શબ્દ સાંભળી શકિતદેવ ભગ્યે. પછી સવારે તેનાં નેત્રોને અમૃતની લહેર સરખી લિલ્લરાજ કુંવરી, તે દેવીના મંદિરમાં દર્શન માટે આવી. એકમેકની નજર મળવાથી સ્નેહ બંધાયો અને કુંવરીએ વિનંતિ કરી કહ્યું કે, 'જો તું મારું ધારેલું કરે તો હું તને અર્ધથી છોડવું. મારા ભાઈઓને ગમતા, મારે માટે પસંદ કરેલા ધણી વરોતી મેં મના કરી છે, અને તમને જોવાથી મને પ્રીતિ હિપ્ત થઈ છે. તો હવે મારી ઇચ્છા એ છે કે, તમે મારા પતિ થાઓ.' એવી રીતે લિલ્લરાજ કુંવરી બિંદુમતીના કહેવાથી સ્વમ પાદ કરી રાજ થયેલા શકિતદેવે તે વાતની હા પાડી. પછી તેણે ભાઈઓને કહી તેને મુકાવ્યો. ત્યારે સ્વપ્નમાં જોને અંધિકાની આજ્ઞા મળી છે એવા તેના ભાઈઓએ જોતું વાંછિત કરી આપેલું છે એવી બિંદુમતીનાં તેની સાથે લમ કીધાં. એક પુણ્યથી જ પ્રાપ્ત થાય એવી સુખસિદ્ધિ સરખી, રૂપાંતરથી પ્રાપ્ત થયેલી તે દિવ્ય સ્ત્રીની સાથે તે લાં રહ્યો. એક દિવસ તે અગાસીમાં બેઠો હતો; લાં ગાયનું માંસ ઉપાડી રસ્તે જતા એક ચંડાલને જોઈ, તે પ્રિયને કહેવા લાગ્યો કે, 'હે કૃષ્ણદરિ, તમે જગતને આ ગાયો વધ છે; તેનું માંસ આ પાપી કેમ ખાય છે?' તે સાંભળી બિંદુમતી પોતાના પતિને કહેવા લાગી કે, 'હે આર્યપુત્ર ! આ અધિક પાપ છે. શું કહેવું? મારાથી ગયોનો થોડો પણ અપરાધ થયો, તેથી આ લિલ્લરાજ કુળમાં જન્મી છું. તો આ ટેકણે એનું શું પ્રાથલ્ય થયું જોઈએ, તે કહી રાકાતું નથી.' એમ કહેતી સ્ત્રીને શકિતદેવે પૂછ્યું કે, 'હે પ્રિયે, આ આશ્ચર્ય છે? તું કોણ છે? અને તારો જન્મ લિલ્લને ઘેર કેમ થયો, તે મને કહે.' એમ અતિ આમહર્ષક વૃક્ષવાચી તેણે તેને કહ્યું કે, 'આ વાત ધણી ગુપ્ત છે; તો પણ જો આ મારું વચન તમે માનો તો કહું.' ત્યારે તેણે પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક કહ્યું કે, 'હાલે, પ્રિયે, તારું કહ્યું સર્વ માનીશ.' ત્યારે તેણે પ્રથમ પોતાનું કર્તવ્ય કહ્યું કે, 'આ દ્વીપમાં હમણાં બીજી પણ તમારી સ્ત્રી થશે. હે આર્યપુત્ર ! તેને થોડા વખતમાં ગર્ભ રહેશે. એ ગર્ભ ત્યારે આઠ માસનો થાય ત્યારે તેનું પેટ ચીરી તે ગર્ભ તમારે ખેંચી કાઢવો. 'એમાં દયા લાવવી નહીં,' એમ કહેવાનું ખાસ કારણ શું? એવી રીતે વિચારના વખતમાં તે ભયથી ચુંચવાઈ ગયો. ત્યારે ધ્રીથી તે લિલ્લરાજ કુંવરી બોલી કે, 'એ મારું વચન કોઈ કારણસર તમારે પાળવું પડશે જ. હવે જો હું છું અને જેવી રીતે મારો જન્મ લિલ્લડીને પેટ થયો છે તે વાત સાંભળો:-

“પૂર્વે જન્માંતરમાં હું એક વિદ્યાધરી હતી અને હમણાં શાપથી મનુષ્યલોકમાં આવી છું. વિદ્યાધરપણમાં વીણાના તારને દાંતવતી કાપી સરખા બેસાડ્યાં, તેથી અહીં લિલ્લને ઘેર મારો અવતાર થયો છે. એવી રીતે ગાયનું ચક્ર આંતરડું મોંમાં ધાત્યું તેથી આવી નીચ જાતિમાં અવતરી છું; ત્યારે તેનું માંસ ખાનારની તો શું વાત કરવી?” એવી રીતે લાં તે ચલરાજને કહેતી હતી તેવામાં એકાએક તેના ભાઈ આવ્યો. તેણે શકિતદેવને કહ્યું કે, 'ઉઠ, ક્યાંઈથી નિકળી નાશ. એક મોટા સુવર ગર્વથી અનેક માણસોને મારી અહીં સામે આવ્યો છે.' તે સાંભળી શકિતદેવ હવેલી ઉપરથી ઉતરી એક સાંઘ હાથમાં લઈ અશ્વારૂઢ થઈ સુવર તરફ દોડ્યો અને તેને જોતાં જ, મારી મારી તે વીર દોડવા લાગ્યો; ત્યારે પ્રહાર પામેલા તે વરાહ નાસતો નાસતો એક ગુફામાં પેસી

ગયો. શક્તિદેવ પણ ત્યાં જ તેને સોધવા પેઠો. તે ગ્રામમાં આગળ જતાં હાલુ માત્રમાં બંગલાવાળો મોટો બગીચો દોઢો. ત્યાં એક ખુબસૂરત કામિની, પ્રીતિથી હાવભાવ કરતી, વનદેવતા સરખી બેઠી હતી. તેને શક્તિદેવે પૂછ્યું કે, 'હે કન્યાશિ, તું કોણ છે? અને તું કેમ મહારાજ છે.' તે સાંભળી તે સુંદરીએ કહ્યું કે:- "દક્ષિણ દેશમાં ચંડવિક્રમ એવે નામે એક રાજા છે. તેની બિંદુરેખા નામની દુ કન્યા પુ. અહીં અકસ્માત બળતા નેત્રવાળો પાપી દૈત્ય છળ કરી મારા પિતાના ઘરથી મને દૂરી લાલ્યો છે. માંસની ઈચ્છાથી તે સૂરવનું રૂપ ધારણ કરી બહાર ગયો હતો. ત્યાં આજે જ તેને કોઈ વીરે સાંગથી વિધ્વો, જેથી તરત અહીં આવી મરણ પામ્યો છે. હવે મારું કન્યાપણું દૂષિત થયું નથી. હું ત્યાંથી નાશી અહીં નિકળી આવી છું." તે સાંભળી તેને શક્તિદેવે કહ્યું કે 'પણ હવે તું કેમ મહારાજ છે ! હેરાજપુત્રિ ! તે વરાહને શક્તિથી મેં જ માર્યો છે.' એ સાંભળી તેણે કહ્યું કે 'મને કહે કે તું કોણ છો?' ત્યારે તેણે જવાબ વાલ્યો કે, 'હું શક્તિદેવ નામનો બ્રાહ્મણ છું.' ત્યારે તેણે કહ્યું કે 'તો તું જ મારો ધણી થા' તે વીરે કહ્યું, 'જેવી તારી મરણ.' પછી તેને ક્ષમ ગુપ્તને રસ્તેથી તે પાછો નિકળ્યો. ઘેર જઈ તે વાત બિંદુમતીને કહી ને તેની સલાહથી તે બિંદુરેખા કુમારીને પરણ્યો. પછી બે સ્ત્રીવાળો શક્તિદેવ ત્યાં રહ્યો છે તેવામાં બિંદુરેખા નામની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો. તેને આઠમો મહીનો થયો ત્યારે પહેલી બિંદુમતી સ્ત્રી, શક્તિદેવ પાસે જઈ કહેવા લાગી કે 'હે વીર, અને તમે વચન આપ્યું છે તે યાદ કરો. આ તમારી બીજી સ્ત્રીના ગર્ભનો આઠમો માસ થયો છે. હવે હમણાં જઈ તેનું પેટી ચીરી ગર્ભને ક્ષમ લ્યો, અને તમારો કોણ પાળો. કોણ આપી ફરવું, એ ઉત્તમ પુરપત્નું કામ નથી.' એવું કહેવા ઉપરથી પ્રીતિ, પ્રતિજ્ઞા અને કરણને પરવશ થઈ શક્તિદેવ જવાબ દઈશક્યો નહીં. પણ એતે ઉદ્દેગ થવાથી ત્યાંથી નિકળી બિંદુરેખા પાસે તે ગયો. તે પણ દક્ષિણીર ચેહેરે પાતિને જોઈ બિંદુરેખા કે, હે આર્યપુત્ર! આજુનાથ! આજ તમે જિન કેમ થયા છો? હું જાણું છું કે, બિંદુમતીએ મારો ગર્ભ એવવા તમને મોકલ્યા છે. એ કાર્ય તમારે અવશ્ય કરવાનું છે, એમાં કંઈ ફરતા નથી. મોટે દયા નહીં લાવો. આ પ્રસંગ સંબંધે એક દેવદત્તની કથા છે, તે સાંભળો:-

બળપાદ ત્રતીની કથા.

પૂર્વે હરિદત્ત નામનો કુંભકપુરમાં એક પૈસાદાર બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેનો બાળક અવસ્થામાં ભણેલો એક દેવદત્ત નામનો પુત્ર હતો. જ્યારે તે તરુણાવસ્થાને પામ્યો ત્યારે તે અત્યંત ભુગાર મવા લાગ્યો. જ્યારે ભુગારમાં પેતાનાં કપડાં પણ ખોઈ બેઠો ત્યારે શરમનો માવો પિતાને ઘેર જઈ શક્યો નહીં અને એક દિવસ શૂન્ય દેવમંદિરમાં ગયો. ત્યાં જતાં એણે કામજુના મંત્ર જોણે સાધેલા છે એવા જાણ કરતા મહાત્મની બળપાદને જોયા. પછી તેની પાસે જઈ ધીમેથી પ્રણામ કર્યાં તે સુરેષ્ઠ શ્રોત્ર યોગી આદ્ય આગળે એણે અને પછી દુઃખનું કારણ પૂછવાથી વ્યસનથી ધનનો નાશ થવાથી ઉપજ થયેલી વિપત્તિનું વર્ણન તે ભુગારીએ કરી સંભળાવ્યું. ત્યારે તે મહાત્મનીએ કહ્યું કે:-

‘હે વત્સ ! આ પૃથ્વીમાં વ્યસનીઓને સંતોષ વાસ્તે ધન પૂરતું નથી. જો તને દુઃખમાંથી છૂટવાની ઇચ્છા હોય તો મારું કહ્યું કર. વિદ્યાધરપણું પામવાને જે મેં સામગ્રી તૈયાર કરી છે, તે હે કલ્યાણ ! તેમાં તું મને સહાય થા; મારી આજ્ઞા તું પાળ, તારી વિપત્તિ નાશ પામશે.’ એ વ્રતીનું આત્મ કહેવું સાંભળી તે વાતનો અંગીકાર કરી, તેની પાસે દેવદત્ત રહ્યો. ખીજે દિવસે તે મહાવ્રતી-એ સ્મશાનમાં જઈ વજા ઝાડની નીચે રાત્રિમાં પૂજા કરી, દૂધપાકનું નૈવેદ્ય ધરી, દિશાઓમાં બિગ્ગિદાન દઈ તેનું પૂજન કરી, દેવદત્તને કહ્યું કે, ‘હે વિદ્યુત્રભા ! આ પૂજા ગ્રહણ કરો,’ એમ કહી દરેક તારે અન્ને પૂજા કરવી. હવે પછી હું જાણું છું કે, આપણુ બંનેને નિશ્ચય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.’ એમ કહી તેની સાથે તે મહાવ્રતી પોતાને ચેર ગયો. તે દેવદત્ત પણ નિત્ય તે ઝાડ નીચે જઈ તે જ વિધિથી પૂજન કરવા લાગ્યો. એક દિવસ પૂજના અંતમાં તે ઝાડ કાટું અને તેમાંથી જોતજોતામાં અકસ્માત એક દિવ્ય નારી નિકળી અને કહ્યું કે, ‘હે ભદ્ર ! અમારી શેઠાણી તને બોલાવે છે, માટે મારી સાથે ચાલ.’ એમ કહી તે સ્ત્રી તેને ઝાડની અંદર લઈ ગઈ. ત્યાં અંદર દિવ્ય મધુમય ભુવનમાં, એક પદ્મગરબ જેટલી એક સુંદર સ્ત્રી તેણે દીડી. ત્યારે તે દેવદત્ત વિચારવા લાગ્યો કે, ‘આ શું આપણી મૂર્તિમાનસિદ્ધિ હશે કે કેમ,’ એવી રીતે તે વિચાર કરતો હતો, તેટલામાં તે સુંદર સ્ત્રી, -તેનું આતિથ્ય કરી સ્વાગત કરતાં હોય એવા ચન્દ્ર કરતાં ‘અસંકારવાળાં અંગોથી ઊડી, તેને પોતાના પદ્મગરબ બેસાડ્યો, અને કહ્યું કે, ‘હે મહાભાભ ! હું યક્ષજન સ્તનવર્ધની વિદ્યુત્રભા નામની કન્યા છું. એ જાળપાદે મારી આરાધના કરી છે; તેને ધનની સિદ્ધિ દેવાવાળી છું અને તું તો મારા પ્રાણનો પણ સ્વામી છે. તને જોવાથી તારીપર હું પ્રેમાળ થઈ છું; માટે મારું પાણિગ્રહણ કર.’ એવું કહેવાથી દેવદત્તે તેમ જ કર્યું. કેટલોએક વખત તે ત્યાં રહ્યો, તેટલામાં તે સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, એટલે પછી તે પ્રીતી મહાવ્રતી પાસે ગયો. તેની પાસે થયેલી વાત બધ સહિત કહી. ત્યારે પોતાની સિદ્ધિ આહવાસે તે જાળપાદે કહ્યું કે, ‘હે ભદ્રા ! તો દીકરું. પણ હવે ત્યાં જઈ તે યક્ષત્રીનું પેટ ચીરી તે ગર્ભને ખેંચી તરત મારી પાસે લઈ આવ.’ એમ કહી વ્રતીઓની પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા યાદ આપી તેને પાછો મોકલ્યો. દેવદત્ત ફરીથી તે પ્રિયા પાસે આવ્યો; ત્યાં તે વાતના ચિત્ત-નથી દિલગીર થઈ ઉભો છે; તેટલામાં તે યક્ષત્રી વિદ્યુત્રભા બોલી, ‘હે આર્ધપુત્ર ! તમે ખિન્ન કેમ દેખાઓ છો? હું જાણું છું કે જાળપાદે તમને મારે ગર્ભ ચીરવાની આજ્ઞા આપી છે. તો મારું પેટ ચીરી આ ગર્ભને ખેંચી લ્યો. નહીંતર હું પોતે એ મગણે કંઈ છું. એમ કરવામાં કાંઈ પ્રયોજન છે.’ એમ તેના કહેવા છતાં પણ દેવદત્તની છાતી ન ચાલી, ત્યારે તે યક્ષત્રીએ પોતે પેટ ચીરી ગર્ભ ખેંચી કઢાડ્યો. ખેંચેલા ગર્ભને ફેંડી તે યક્ષત્રીએ દેવદત્તને કહ્યું કે, ‘આ વિદ્યાધરપણું ભોગવવાનું કારણ ગ્રહણ કર. હું વિદ્યાધરી હતી, પણ શાપથી યક્ષત્રી થઈ હતી. હવે હાલ આ રીતથી મારા શાપનો અંત આવ્યો છે. હું બલિસરખણ જાનવાળી છું’ ને હવે હું મારા ધામમાં જઈ છું. હવે આપણુ બન્નેનો સંબંધ ફરીથી ત્યાં જ ચશે.’ એમ કહી એ વિદ્યુત્રભા અદસ્ય થઈ ગઈ. દેવદત્ત પણ તે ગર્ભને ગ્રહણ કરી કચવાતે મને ત્રત કરનારા જાળપાદની પાસે ગયો, અને સિદ્ધિ આપનારો તે ગર્ભ તેને ભેટ કર્યો. દુર્બલ સ્ત્રીજમાં પણ સત્પુરુષો એકલ પેટા ચતા નથી.

પછી તે જાળપાદે ગર્ભનું માંસ રાંધ્યું અને તે દેવદત્તને લેવવાની પૂજા કરવા જંગલમાં મોકલ્યો. દેવદત્ત બળિદાન દઇ પાછો આવી જુઓ છે તો સર્વ માંસ જાળપાદ ખાઈ ગયો છે. ‘અરે તમે બધું માંસ કેમ ખાઈ ગયા ?’ એવું દેવદત્ત કહે છે તેવામાં તે કપટી, વિદ્યાધર યદ્ધ આકાશમાં ઉડી ગયો. આકાશની પેઠે સ્થામ ખડગનાજો અને હાર તથા બાલુબધથી શોભાયમાન તે જાળપાદ હિડ્યો ત્યારે દેવદત્ત વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘અશ્વસોસ છો આ પાપી અને ડગી ગયો, અથવા અત્યંત સરસપણાથી કેનો પરાભવ થતો નથી? આ અપકારનો બદલો કેમ વાળુ ? એ વિદ્યાધર થયો, તેને શી રીતે પહોંચી શકું ? વૈતાલની મદદ સિવાય મારો આ બાબતમાં બીજો ઉપાય નથી.’ એવા વિચાર કરી તે રાત્રિએ રમવાનમાં ગયો. ત્યાં તે ઝાડની નીચે મનુષ્યના શરીરમાં વૈતાલને બોલાવી પૂછ તેને મનુષ્યના માંસના બળિદાનથી તૃપ્ત કરવા લાગ્યો. વિશેષ માંસ લાવવાને સમય નહીં મળવાથી તથા તૃપ્ત નહીં થવાથી, તેને તૃપ્ત કરવા તે પોતાનું માંસ કાપવા તૈયાર થયો. તે કાચે તે મહાધીરને વૈતાલે કહ્યું કે, ‘આ તારી ધીરજથી હું ખુશી થયો છું. સાહસ નહીં કર. હે ભદ્ર ! તારી શી ઇચ્છા છે તે મને કહે કે જે હું સિદ્ધ કરું.’ એમ કહેતાં વૈતાલને તે વીરે કહ્યું, ‘જે તેનાપર પૂર્ણ વિશ્વાસ થૂંકે છે તેના ધાત કરનાર ઇશ, જાળપાદ તત્ત કરનાર જ્યાં છે તે વિદ્યાધરના રહેઠાણમાં, તેને દડ બાપવા સારું અને લઈ જા.’ ત્યારે તથાસ્તુ એવું કહી તે કાચમાં વૈતાલ તેને કાપપર ચડાવી આકાશ માર્ગે વિદ્યાધરના નિવાસમાં લઈ ગયો. ત્યાં વિદ્યાધરનું રાજ મળવાથી ગર્વિત થયેલા, તથા મહેલમાં રત્ન જડિત આસનપર બેઠેલા તે જાળપાદને તેણે વિદ્યાધરીપદ પામેલી વિદ્યુત્પ્રભાને પોતાને પરણવા માટે વિનવતો ને પોતાની કમાઈલકંઠો હતો અને વિદ્યુત્પ્રભા ચંકારી બની જાણે અંદમાને નિરખતી હોય તેવી રીતનો દેખાવ થઇ રહ્યો હતો. ત્યાં એકદમ તે તરણુ દોડ્યો. જાળપાદ પણ ત્યાં અકસ્માત્ તેવી રીતે આવેલા દેવદત્તને જોઈને ત્રાસ પામી ગયો. તેથી તેના હાથની તકવાર પડી ગઈ અને પોતે પણ આસન ઉપરથી જમીનપર પડી ગયો. તત્કાલે તેના હાથમાં ખડગ આપ્યું, છતાં પણ તેણે તેને માર્યો નહીં.

લય પામેલા શત્રુઓને વિશે પણ ઉદાર અતઃકરણનાજો દયાવાન હોય છે. વૈતાલે તેને મારવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે તે મના કરી બોલ્યો કે, ‘આ પાપંડી કૃપણને મારવાથી આપણને શું હાસિલ છે? હાલ તો એને પૃથ્વીપર લઈ જઈ પોતાને ટેકાણે તું મુકી આવ. બલે ત્યાં પ્રીથી એ પણ પાપી કાપાળિક થઈ રહે.’ દેવદત્ત એમ કહે છે એટલામાં પાર્વતી દેવી આકાશમાંથી ઉતરી પ્રત્યક્ષ થયાં. તેણે કહ્યું કે, ‘હે પુત્ર ! હમણાં તારા ધીરજ સાથે પરાક્રમ જોઈ હું પ્રસન્ન થઈ છું. તેથી તને અહીં જ વિદ્યાધરનો રાજ બનાવું છું.’ એમ કહી વિદ્યા આપી, તરત દેવી અદસ્ય થઈ ગયા. પછી મિદિષ્ણ જાળપાદને વૈતાલે જમીનપર પડ્યો.

અંધર્મ ધણુ વખત સૂધી ફતેહ પામેલો નથી. દેવદત્ત તે વિદ્યુત્પ્રભાની સાથે વિદ્યાધરનું રાજ્ય પામી ત્યાં કોર્તિવાન થયો.

... એ પ્રકારે કામગ્ય બોધનારી શિવદેવ પતિને કથા કહી ને પછી ઉતાવળી થઈ પ્રી બોલી-

એવાં કાર્યો થાય જ ન, તો આ બિંદુમતીએ બતાવેલા ગર્ભને શોક રહિત ચર્ચામીરી નાંખે;

—૧૧૧૧૧૧૧૧—

શક્તિદેવને વિદ્યાધરપણું મળવાની કથા.

એવી રીતે બિંદુરેખા કહેવા લાગી તે સાંભળી શક્તિદેવ પાપથી ડરી સ્તબ્ધ થઈ ગયો; પારે આકાશવાણી થઈ કે, 'હે શક્તિદેવ ! બેધડક એના ગર્ભ ખેંચી લે. એ ગર્ભને ગળે પકડવાથી 'ખડગ થઈ જશે.' એવી દિવ્ય વાણી સાંભળી તેનું પેટ ચીરી ગર્ભ ખેંચી તેના કંઠ પકડ્યો. ધૈર્યથી સહનતા મોટા કેશનો અંગોડો ખેંચ્યો હોય તેમ અહણ કરવાથી તરત- તે હાથમાં ખડગ થઈ ગયો. ખેંટલે તે આઠાણુ તરત વિદ્યાધર થઈ રહ્યો, અને તે બિંદુરેખા તે વખતે અદસ્ય થઈ ગઈ. તે જોઈ સાંધી જઈ ભિસ્લની પુત્રી, તેની બીજી સ્ત્રી બિંદુમતીને સવળુ કહી સંભળાવ્યું. તેણે તેને કહ્યું કે, 'હે પ્રાણનાથ ! અમે વિદ્યાધરના રાજની ત્રણ પુત્રીઓ શાપને લીધે કનકપુરીથી બહુ થયેલી છીએ. કેક કનકરેખાને વર્ધમાનપુરમાં તમે જોઈ હતી. તેના શાપનો અંત પણુ જોયો છે. તે હવે પોતાની પુત્રીમાં ગઈ છે. દૈવયોગથી તેના એવી વિચિત્ર રીતે શાપનો અંત હતો. હું હવે ત્રીજી છું તો મારો શાપનો અંત પણુ હમણાં જ છે. હે પ્રિય ! મારે આજે જ તે નગરમાં જવું છે, ત્યાં જ અમારાં વિદ્યાધર જાતિનાં શરીર પહેલાં છે. ચંદ્રપ્રભા નામની અમારી મોટી બહેન તહીં છે. આ તમારી પાસે ખડગ છે તેના પ્રભાવથી તમે પણુ તરત ત્યાં આવો. ત્યાં વનમાં રહેલા અમારા પિતાએ અર્પણુ કરેલી અમને ચારે સ્ત્રીઓને પામી એ નગરનું તમે રાજ્ય કરશો.' એવી રીતે પોતાની ખરી હકીકત કહેતી બિંદુમતીની સાથે ફરીથી તે શક્તિદેવ આકાશ માર્ગે કનક-પુરીમાં ગયો.

શક્તિદેવનો વિદ્યાધરી સાથે થયેલો વિવાહ.

ન્યારે શક્તિદેવ કનકપુરીમાં આવ્યો ત્યારે, પૂર્વના સૂનમડપના નિર્જીવ શાપ્યાધર પડેલી મૃતમર્તિને બદલે સજીવપણું પામેલી, કનકરેખા અને બીજી બે તેની બહેનોને સ્વર્ગની રસા જેવી નિહાળી; અને તેની મોટી બહેન મોથી ચંદ્રપ્રભા, જેણે સર્વનું મગ્ન કીધું છે તે ધણે કાળે દર્શન થવાથી ઉત્કંઠિત દષ્ટિથી બહેનોનું જ પાન કરતી હોય, તેમ તેને પણુ જોઈ. પછી પોતપોતાના કામમાં લાગેલી પરિજનની સ્ત્રીઓએ જેના આવવાનું અભિનયન કરેલું છે એવો શક્તિદેવ વાસગૃહમાં આવ્યો, હારે ચંદ્રપ્રભાએ તેને કહ્યું કે, 'હે સુસગ ! વર્ધમાનપુરમાં જે કનકરેખા રાજપુત્રી તમે જોઈ, તે મારી ચંદ્રરેખા નામની બેન છે. વળી પ્રથમ ઉત્થળા દ્રીપમાં ભિસ્લરાજની પુત્રી બિંદુ-મતી તમે પરણ્યા તે મારી શકિરેખા નામની બહેન થાય. તે પછી દાનવ પાસથી ક્ષાત્ર ધર્મને અનુસરી જે રાજપુત્રી લાવ્યા ને બિંદુરેખા નામની તમારી સ્ત્રી થઈ, તે ચંદ્રપ્રભા નામની મારી નાની બહેન થાય છે. હવે તમે અમારી સાથે અમારા પિતાની પાસે આવો તે તમારી સાથે

અમારો વિવાહ કરી આપે, એટલે તરત પરણી લ્યો.' એ પ્રમાણે કામદેવની આજ્ઞાથી ડહાપણ ભરેલાં વચનો ચંદ્રપ્રભાએ કહ્યાં ત્યારે આચાર વિચાર અતીણ પવિત્ર અમલ સાથે, શક્તિદેવ વનમ તેના પિતા પાસે ગયો. ત્યાં ગયા પછી ચરણમાં નમી તે પુત્રીઓએ સર્વ હકીકત કહી, ત્યારે જો દિવ્ય વાણીએ પ્રેરણા કીધી છે' અને પુરામિગ્ગજમાં છે તે વિદ્યાધરના રાજ્યે શક્તિદેવને એકી વખતે ત્યાં કન્યાદાન દીધું. તે પછી કનકપુરીનું સમૃદ્ધ રાજ્ય અને પોતાની સર્વ વિદ્યાઓ પણ તેને તરત આપી, અને કૃતાર્થ થયેલા શક્તિદેવનું પોતાના વિદ્યાધરમાં શોભે તેવું શક્તિવેગ નામ પાડ્યું. 'તને અતિ પ્રભાવથી ખીલે કોઈ પણ જિતી સકને નહીં, પણ વત્સરાજનો પુત્ર નરવાહનદત્ત નામનો તમારામાં ચક્રવર્તી રાજ થશે. તેને નમતા રહેજો,' એવું કહી તે મહા પ્રતાપી વિદ્યાધરના પતિ શશિભંડપદે પોતાના તપોવનમાંથી તેનો સત્કાર કરી, સ્ત્રીઓ સહિત તે જમાં અને વિદ્યા કર્યો હતો. પછી તે શક્તિવેગ પણ પોતાની સ્ત્રીઓ સહિત વિદ્યાધર ભોક્ત્રી પતાકા સરખી તે કનકપુરીમાં રાજ થઈ બેઠો. સોનાની રચનાથી શોભાવમના મંદિરો વિશે, પોતાની ઉચ્ચાઈથી જાણે સૂર્યની કાંતિ એકકી થઈ વસતી હોયની શું, તેમ તેઓ શોભતાં હતાં. નામ તેવા ગુણગાળી કનકપુરીમાં અનેક પ્રકારના મણિમય પગથીયાવાળી, અમૃત સરખા જળવાળી વાવોથી શોભતા, અનેક તરિહનાં દિવ્ય વૃક્ષોથી શોભતા, ગુણચમન ખગીચામાં તે ચંદ્રપ્રભા, કનકદેખા, ચંદ્રદેખા અને શશિદેખા આ ચાર પ્રિયા, આ ચાર અતુર વિદ્યાધરી સાથે વિવિધ વિશાસ ભોગવવા લાગ્યા.

એ પ્રમાણે પોતાનું જ વિચિત્ર ચરિત્ર કહી વક્તા શક્તિવેગ તે વખતે વત્સરાજને ફરી કહેવા લાગ્યો કે, 'હે વત્સરાજ! હે ચંદ્રકુળ ભૂપણ ! તેહું શક્તિવેગ છું, તે તમારો પુત્ર અમારો નવીન ચક્રવર્તી થશે, એવું ધારી તેનાં દર્શનની અભિલાષાથી આવેલો છું. એમ જાણો. એ રીતે હું મનુષ્ય છતાં શંકરની કૃપાથી વિદ્યાધરનો અધિપતિ થયો છું. હે રાજ ! હવે હું મારે ટુંકાણે જાઉં છું. અમારા ભવિષ્યના પ્રભુનાં દર્શન કર્યાં. તમારું અખંડ કલ્યાણ થશે.' એમ કહી હાથ જોડી રજ મારી એટલે તેને રજ મળી કે તેથી ચંદ્ર સરખો તેજસ્વી તે શક્તિવેગ વેગેથી આકાશમાં ઉડી ગયો તે પછી બે રાણી, નરવાહનદત્ત અને મંત્રિઓ સહિત અપૂર્વ વત્સરાજ તે વખતે કોઈ આનંદમય દશા ભોગવવા લાગ્યા.

અતુદારિકા લંબક સંપૂર્ણ.

શ્રી
મહાકવિ શ્રીસોમદેવ બટ્ટ-વિરચિત

કથાસરિત્સાગર.

(ભાષાંતર.)

પપ્પલમ્બક-મદનમંચુકા.

તર્ક ૧ લો.

વારવાર મસ્તકને ઉઠા નીચા કરવાથી જાણે વિધનાનુ વારણ કરતા હોયની શું, એવા જણાતા ગણપતિ તમારુ રક્ષણ કરે! પાર્વતીએ આલિંગન કર્યા છતાં પણ શેકરનુ શરીર, જાણે કામદેવના પાણુનો પ્રહારોથી તદન શેમાંચિત થયુ હોય એમ જણાય છે, એવા કામદેવને નમસ્કાર હે!

નરવાહનદત્તની તરુણાવસ્થાની કથા.

નરવાહનદત્તે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દિવ્ય ચરિત્રવાળા દેહને પામી, વિદ્યાધરનો વૈભવ મેળવ્યો. ત્યાર પછી પત્ની સહિત મહર્ષિઓએ કોઈપણ વાર્તાનો પ્રસંગ નિકળતા નરવાહનદત્તને તેના ચરિત્ર સંબંધી કથા પૂછી, એટલે તેણે પોતે તટસ્થ તરીકે (તૃતીય પુરુષમાં) આરભથી કથા કહી બતાવી, જે હમણા હું (અચકાર) તમને કહું છું, તે સાંભળો -

ત્યાર પછી પિતા વસેશ્વર, નરવાહનદત્તને ઉછેરવા લાગ્યો તે કુમાર આઠ વર્ષનો થયા પછી મત્રીના પુત્રો સાથે જૂદી જૂદી વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યો, અને ઉપવનોર્માં વિદ્યાર કરવા લાગ્યો. તેમ રાણી વાસવદત્તા અને યજ્ઞાવતી પણ નરવાહનદત્ત પર વાત્સલ્યભાવથી રાત્રિ દિવસ પ્રેકાશચિત યર્ષ રહી; અને કુમાર નરવાહનદત્ત ઉત્કૃષ્ટ સદ્ગુણુને લીધે નમ્ર, સારા વંશમાં

* શુભ-સીમાન્યદિ અને દોરી-કમાન. † કુપ અને વાસ

જ-મેલા તથા ધીરે ધીરે ભરાતાઃ શરીરવડે અને હાથમાં ધરેલા ધનુષ્યવડે શોભા પામવા લાગ્યે તેના પિતા વત્સેશ્વર, થોડાક સમયમાં આપણી સંપત્તિનું શ્લ, જે સાત અવસરમાં ખરચ કરવો તે પ્રાપ્ત કરવાની તક મળી છે, ને નરવાહનદત્તના વિવાહ અને બીજા મુખ્યશર્યથી આપણો હાર શરીરું, એવા અનેક મનોરથો વડે કાળ કાઢવા લાગ્યા.

આ વાત ચાલતી હતી, તેના પેટામાં બીજી કથા ચાલી, તે તમને કહું છું તે સાંભળો:-

કલિંગદત્ત રાજની કથા.

પૂર્વે પિતસ્તા નદીના કિનારા ઉપર તક્ષશિલા નામની એક નગરી હતી. નગરીમાં આવેલી હવેલીઓની નદીના જળમાં ખેંચી પ્રતિમા, તે નગરીનું અનુષ્ઠાન સૌદર્ય નિહાળવા માટે આવેલી પાતાળની નગરી હોયની શું તેમ શોભા આપતી હતી. આ નગરીમાં ચંદ્ર જેવો કલિંગદત્ત નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે પરમ શુદ્ધર્મી હતો. તેની પ્રજા પણ ધર્મપત્ની તારાં માદકનિર્મળ જૈનધર્મ પાળતી હતી. મારા જેવી બીજી કોઈ નગરી નથી, એવી રીતે મદનાં શિખરો બહાર નિકળ્યાં હોય તેવાં જ્યોત્સના પાસે પાસે રહેલાં ઉત્તમ ચૈત્ય મંદિરો વડે તે નગરી શોભા પામતી હતી.

આ સદેરનો રાજા, પ્રજાનું કવળ પિતાની માદક પાશન જ કરતો નહતો, પણ પોતે શુભની માદક લોકોને ઉપદેશ પણ આપતો હતો. તે નગરીમાં કોઈ એક પિતસ્તાદત્ત નામનો વાણીઓ રહેતો હતો. હમેશાં બૌદ્ધ સાધુઓની પૂજામાં તે તપર રહેતો. આ વાણી કને એક તરણુ પુત્ર હતો, જેનું નામ રત્નદત્ત હતું. તે હમેશાં પોતાના આપને “પાપી” એમ કહીને નિંદતો હતો. એક વખતે તેના પિતાએ પુત્રને પૂછ્યું કે, ‘હે પુત્ર ! તું મારી નિંદા શા માટે કરે છે ?’ એટલે તે રત્નદત્ત પોતાના પિતાના દોષોને ખજા કરતો બોલ્યો કે, ‘હે પિતાજી ! તમે વેદધર્મનો ત્યાગ કરી અધર્મની ઉપાસના કરો છો, કારણ કે હમેશાં બ્રાહ્મણોને છોડી બૌદ્ધના શ્રમણોની સેવા કરો છો. સ્નાન આદિ નિયમ રહિત, પોતાના કાળને ભોગ કરનાર, શિખા અને બીજા તમામ કેશ બોડાવનારા, માત્ર લંગોટી ભર રહેલા, સધળા હલકા લોકો વિહારતું રચાન મેળવવા માટે બૌદ્ધ ધર્મનો આશ્રય કરે છે. તે બૌદ્ધધર્મ પ્રાણવાધી તમને શું કળ થવાનું છે ?’ તે સાંભળી તેના પિતા પિતસ્તાદત્તે ઉત્તર આપ્યો કે, ‘હે પુત્ર ! ધર્મનું સ્વરૂપ એક નથી. સમગ્ર ભાણુસનો ધર્મ જૂદો છે, અને સર્વ લોકોનો સાધારણ ધર્મ જૂદો છે; વળી બ્રાહ્મણપણું પણ જેમાં રાજ દ્રોણ હોય નહીં તેને કહે છે; સત્ય બોલતું, પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા

* રાજપક્ષમાં માંસ લોહી વગેરેથી અને ધનુષ્યપક્ષમાં બાણથી. † હમણાં તેને જંગલમાં કહે છે તે ‡ મોનિયર વિલિયમ લખે છે કે, તારા તે બૌદ્ધસાધુ અગોષ્ઠસિદ્ધિની ધર્મપત્ની છે. બેનરી લખે છે કે, તે પરમભવિક બૌદ્ધ આત્મ હતા. ઉપલા વાક્યનો ભાવાર્થ એ નિહળતો જણાય છે કે, “બૌદ્ધ લોકો પ્રકટિત તારાવેરે દીપ્ત હતા.” “તારાવર” એટલે શિવ એવો પણ અર્થ થાય છે, તેથી આ વાક્યનું અર્થ તારાવર નિકળે કે તક્ષશિલા નગરીમાં શિવ ને બૌદ્ધ બે ધર્મ માર્ગ અવર્તેલા હતા. † બૌદ્ધના ધર્મરચનાનું

રાખ્યો અને જાતિ બેદના ટેંકણી બખેડો કરવો નહીં, તેમાં ધર્મ સમાયલો છે. આ ધર્મ સર્વ પ્રાણીઓને અભયદાન આપનાર છે. માટે પુરુષના દોષને લીધે ધર્મને દૂષણ આપવું, તને ઘટિત નથી. કોઈ પણ મનુષ્ય, ઉપકાર ધર્મમાં વિરુદ્ધ પડતો નથી; સંધળા મળતા આવે છે; અને મારે પણ પ્રાણીઓને અભયદાન આપવા સિવાય બીજો કંઈ ઉપકાર કરવાનો નથી. માટે અહિંસાને લીધે સર્વોપરિ અને મોક્ષ આપનાર આ ધર્મ ઉપર મને અત્યંત આસ્થા ચીંટલી છે. આમાં મારો અધર્મ શું છે?”

આવી રીતે વાણીઆએ પુત્રને કહ્યું, તોપણ તેના પુત્રે દ્વંદ્વ કરાવ બતાવી, બૌદ્ધધર્મમાં જવા ના પાડી. પણ ઉત્તરું, ચારંવાર પિતાની અધિકાધિક નિંદા કરવા લાગ્યો. અંતે તેનો આપ ચિતસ્તિ-દંત કટાણીને ધર્મોપદેશ કરનારા કલિગદત રાજા, જે પ્રજાને ધર્મોપદેશ કરતો, તેની પાસે ગયો; અને તેની આગળ સર્વ વાર્તા નિવેદન કરી. પછી તે રાજાએ તે વાણીઆના છોકરાને યુક્તિથી લાભમાં તેડાવી મંગાવ્યો અને કૃતિમ ગુસ્સો કરી સીપાળને હુકમ કર્યો કે, “આ વાણીઆનો ઠાકરો અતિ પાપી છે એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે; તેથી દેશને દૂષણ આપનારા આ ઠાકરાને, વિચાર કર્યા વગર એકદમ આ જ ક્ષણે મારી નાંખો.” આ હુકમ કર્યા પછી તે છોકરાના પાપે રાજાને વિનતિ કરી કે, “મહારાજ! આ છોકરાને જે માસ ધર્મ પાળવા માટે હમણાં મારવો. ૧૬ રાખી રજા આપો; અને ત્યાર પછી હું આ છોકરાને પાછો લઈ આવીશ.” ત્યારે રાજાએ તેની વેનતિ સ્વીકારી, તે છોકરો તેના બાપને જ ખાજો સાંધ્યો; અને તેનો બાપ, લયથી આકુળબાકુળ થયેલા પોતાના પુત્રને ઘેર લઈ ગયો.

ઘેર ગયા પછી પેલો વાણીઆનો છોકરો મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “મેં રાજાનું શું મુંઝું કંઈ હશે, કે તેણે વગર કારણે જે મહિના પછી મને મારવા માટે કહ્યું છે?” આમ ભવિષ્યમાં થનારા મૃત્યુનો રાનિદિવસ તે વિચાર કરવા લાગ્યો અને નિદ્રા તથા આહારનો ત્યાગ કરીને બેઠો. તેને લીધે તે દુર્બળ થઈ ગયો. જે મહિના વીતી ગયા ત્યારે વાણીઆ પોતાના પુત્રને રાજા પાસે લઈ ગયો. રાજા પાસે આવેલા તે છોકરાને પીણા પડેલો અને દુર્બળ થયેલો જોઈ રાજા બોલ્યો કે, “તું આવો દુર્બળ કેમ થઈ ગયો છે? મેં શું તારા ભોજન અટકાવ્યું હતું?” તે સાંભળી પેલા છોકરાએ કહ્યું કે, “હું ભયને લીધે મારા આદમાને પણ વિસરી ગયો હતો, ત્યારે મારા જમવાની તો વાત જ શી કરવી? મહારાજ! આપે મને મારવાનો હુકમ કરમાવ્યો છે, તે સાંભળ્યા પછી આ મૃત્યુ આવ્યું, એ મૃત્યુ આવ્યું, આવો વિચાર હું નિરંતર કર્યા કરું છું.”

વલિહ પુત્રનું આનું વચન સાંભળી રાજા બોલ્યો કે, “વત્સ, મેં તને યુક્તિથી પોતાની મજા પ્રાણના લય સંબંધી ઉપદેશ કર્યો. આવી રીતે જ સર્વ પ્રાણીઓને મૃત્યુનો ભય લાગે છે, માટે તે મૃત્યુમાંથી બચાવ કરનાર ઉપકાર સિવાય બીજો મોટો ધર્મ કયો છે, તે તું જાણ.

માટે બતાવ્યો શુભ ધર્મ આજે, યુક્તિ તથા કેવળ ધર્મ કાજે;
મૃત્યુતગ્ની પરણ બીતિ લાગી, મોલે મચે છે જન શુદ્ધિરાગી.

માટે તારે હવે ધર્મ પાળનારા તારા પિતાની કદી નિંદા કરવી નહીં.” રાજનાં આવાં વચન સાંભળી પેલો વણિક કુમાર સરળ બની ગયો અને બોલ્યો કે, “મહારાજ! આપે ધર્મનો ઉપદેશ કરી હમણાં મને કૃતાર્થ કર્યો; હવે મને મોક્ષની ઇચ્છા છે તો તેનો પણ ઉપદેશ કરો.” તે સાંભળ્યા પછી એક સમે નગરીમાં આનંદ ઓછવના દિવસ આવ્યો ત્યારે રાજાએ તે વાણીઆના ઓકરાને તેગવી તેના હાથમાં તેજથી પૂર્ણ ભરેલું એક પાત્ર આપીને કહ્યું, “હિ પુત્ર! તું આ તેજનું પાત્ર હાથમાં લઈ આખી નગરીમાં ફરી પાછો અહીં આવજો. તારે આ પાત્રમાંથી તેજનું એક પણ દીપું નીચે પડવા દેવું નહીં. જો તેજના પાત્રમાંથી એક પણ દીપું નીચે પડશે તો આ સિપા-હઓ તરત તને મારી નાંખશે.” એમ કહી તેની પાછળ ઉઘાડી તરવારવાળા સિપાહઓ રાખી તે ઓકરાને શહેરમાં ફરવા માટે રમ્ય આપી.

પછી પેલો ઓકરા, ઉઘાડી તરવારવાળા સિપાહઓના ઝરથી તે તેજના પાત્રમાંથી એક દીપું મડે નહીં એવી સલાહ સખતો આખી નગરીમાં ફરતી ભટકીને માંડમાંડ રાજ પાસે આવ્યો. રાજાએ તેલને જતા પણ દેખાયા વગર આજેવું જોઈ પૂછ્યું કે, “આ પાત્ર લઈને તું આખા નગરમાં ફર્યો, ત્યાં તે શું શું જોયું. જ્યારે તે વણિક પુત્રે રાજના મોંઘાથી આવાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે તેણે હાથની ઈસારત કરી ના પાડી તથા કહ્યું કે, “મહારાજ! સસ કદું છું કે, મેં કંઈ પણ જોયું નથી ને કંઈ સાંભળ્યું પણ નથી, કેમકે જ્યારે હું નગરમાં પરિક્રમણ કરતો હતો ત્યારે મારું ચિત્ત આ પાત્રમાંથી તેજ નહીં ટોળાય તેપર જ ચોટીતું હતું. કેમકે તેમ થાય તો તરવાર મસ્ત કપર પડવાનો મને ભય હતો.” રાજાએ આ પ્રમાણે તે વણિક પુત્રને મોટેથી સાંભળ્યું ત્યારે કહ્યું “વત્સ! તું સલાહ સખતો લાવક તેજમાં એકાગ્રચિત્ત હતો, માટે તો નગરીમાં કંઈપણ દીપું નહીં માટે આવા જ અવધાન (એકાગ્રતા) વડે પરમકર્મનું સ્મરણ કર; એટલે મોક્ષ મળશે. કારણ કે એકાગ્રચિત્તવાળો પુરુષ બહારની વૃત્તિથી નિરત થાય છે અને તત્ત્વ જુએ છે; અને તત્ત્વને જોનાર ફરી કર્મ પાસવડે બંધાતો નથી. આ મોક્ષનો ઉપદેશ મેં તુને હુંકમાં કહી બતાવ્યો.” આટલું કહી રાજા કૃત્તિગદ્ગતે તે વાણીઆના ઓકરાને રમ્ય આપી; એટલે કૃતકૃત્ય થયેલો તે વણિકપુત્ર રાજનાં ચરણમાં પ્રણામ કરી ખુશી થતો પોતાના પિતાને ઘેર ગયો.

આવી રીતે પ્રજાને ઉપદેશ આપતા કૃત્તિગદ્ગત રાજાને, તારાદત્તા નામની પોતાના કુળને યોગ્ય એવી રાણી હતી. નાના પ્રકારના દૃષ્ટાંત આપવામાં રસિક ને ઉત્તમ કવિ જેમ ગોડી, લાડી, પાંચાળી અને વૈદર્ભી, એ ચાર રીતિવાળી અને ઉત્તમ છંદવાળી વાણીવરે શોભાપામે છે, તેમ જૂદાં જૂદાં દૃષ્ટાંત આપવામાં રસિક રાજા, મર્ચાંદવાળી અને સદાચરણી રાણીવડે ધણો જ ગોઆ પામતો હતો. જેમ પ્રકાશમય શુભૃથી વખાણવા લાવક અંદ્રિકા, અમૃતમય ચંદ્રમાંથી જૂદી નથી, તેમ પ્રસિદ્ધ બ્રહ્મવાળી રાણી પણ રાજાથી જૂદી નહોતી અર્થાત્ તન્મય હતી. જળી નવર્ગમાં રાચી સાથે વસતા ઈંદના દિવસો જેમ સુખને વિરો જતા હતા-તેમ રાણી તારાદત્તા સાથે વસતા રાજના દિવસો પણ સુખમાં જતા હતા. (હવે કથા કહેનાર [પછી તે ગયે તે દો] કહે છે કે)

સુરભિદત્તા અપ્સરાની કથા.

આ કથાનો પ્રસંગ આટલો આસ્યો એવા વખતમાં, કોઈ કારણે માટે સ્વર્ગમાં ઈંદ્ર રાજને પાં મોટો મહોત્સવ હતો. તે મહોત્સવમાં નૃત્ય કરવા માટે સઘળી અપ્સરાઓ એકઠી મળી હતી, જ્યાં તેમાં એક સુરભિદત્તા નામની અપ્સરા ઈંદ્ર રાજના જોવામાં આવી નહીં, એટલે ઈંદ્ર પ્રમાણે અકાળીને જોયું તો તે અપ્સરા નંદન વનમાં કોઈએક વિદ્યાધરની સાથે એકાંતમાં ઉગેલી નજરે પડી. ઈંદ્ર તે અપ્સરાને જોઈ અત્યંત ગુસ્સે થયો. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “અરો આ દુરાચરણી બંને જણાં કામમાં આધિનાં બની ગયાં છે. એક તો અપ્સરા મને છેતરી સ્વતંત્રની માફક આચરણ કરે છે; અને બીજાને આ વિદ્યાધર સ્વર્ગભૂમિમાં પ્રવેશ કરી મારું અપમાન કરે છે. અહો ! પણ તેમાં બીયારા વિદ્યાધરનો શો વાંક? કારણ કે આ અપ્સરાએ પોતાના સ્વરૂપથી તેને મોહિત કરીને અહીં આણેલો છે. વળી પરિપૂર્ણ ઉચ્ચ સ્તનતટવાળી તથા લાવણ્ય જળવાળી, નદીના જેવી સુરભિદત્તાએ તેને ધસેડી આ નંદન ભૂમિપર પટ્ટી દીધો છે; તે કાંઈ પોતાની રાજ્ય ખુશાઈ અહીં આણ્યો નથી. બ્રહ્માએ ઉત્તમ વસ્તુમાંથી તથ તથ જેવડે ભાગ લઈને બનાવેલી તિમોત્તમા નામની અપ્સરાને જોઈ પૂર્વે શંકરને શું ક્ષોભ થયો નહતો? વિશ્વામિત્રે મેનકાનાં દર્શન કરી તપનો ભાગ કયો નહતો શું થયાતિ રાજ શમિષ્ઠાના રૂપમાં લોભાવાથી વૃદ્ધપણને પામ્યા નહતા શું? પામ્યા જ હતા. માટે ત્રણ જગતને ક્ષોભ કરવામાં શક્તિમાન અપ્સરાના સ્વરૂપથી મોહિત બનેલા તરુણ વિદ્યાધર અપરાધપાત્ર નથી જ; પણ નીચ પુરુષ ઉપર આરાધક થયેલી પાપિણી આ અપ્સરા જ અપરાધી છે—કે જેણે દેવતાઓનું અપમાન કરી આ નંદન વનમાં તે તરુણ વિદ્યાધરને દાખલ કર્યો છે.” આવો વિચાર કર્યો પછી વિદ્યાધરના કુમારને શાપ ન દેતાં, અહલ્યાના પ્રીતમે તેને જવા દીધો અને અપ્સરાને શાપ દીધો કે, “હું પાપિણી ! જા તું મનુષ્ય લોકમાં અવતાર લે અને ત્યાં તું સ્વર્ધન પુત્રીને મેળવી, દિવ્ય કર્મ કરીશ, ત્યારે આ સ્વર્ગ ભૂમિમાં પાછી આવીશ.”

આવી રીતેના શાપ થયો તે જ ક્ષણે તક્ષશિલામાં કર્ત્તિગદત રાજની રાણી રત્નવક્ત્રા ધઈ હતી; અને ત્યારે ઈંદ્રના શાપથી મર્ત્ય લોકમાં પડેલી તથા શરીરમાં સૌંદર્ય આપનારી સુરભિદત્તા નામની અપ્સરાએ તારાદત્તા રાણીના ઉદરમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે રાણી તારાદત્તાએ સ્વમમાં તે અપ્સરાને આકાશમાંથી જવાળાકા રૂપે પડતી અને પોતાના ઉદરમાં પ્રવેશ કરતી જોઈ.

પ્રભાતમાં—રાત્રિ પીતી ગયા પછી, રાણીએ પોતાના પ્રાણુનાથ રાજ કર્ત્તિગદતને આશ્ચર્ય સહિત સ્વમની પાત્તાં કહી સભળાવી. તે સાંભળી રાજ અત્યંત પ્રસન્ન થયો; અને કહેવા લાગ્યો ‘રાણી ! દેવતાઓ શાપને લીધે મનુષ્યની જાતિમાં અવતાર લે છે. માટે હું જાણું છું કે, કોઈ પણ દેવની જાતિએ તારા ગર્ભમાં પ્રવેશ કર્યો હશે; કારણ કે, ‘સારાં કે નરતાં વિચિત્ર જનનાં કર્મે કરી પ્રાણીઓ, તેનાં શ્રેષ્ઠ તેમ જ કનિષ્ઠ જીવને યેવા ત્રિલોકને વિશે કરે છે.’

આવી રીતે રાજની રાણીને કહ્યું, એટલે તે પ્રસન્નપાત રાજને કહેવા લાગી કે, “મદારાજ !

વૈભવદાથી શુભ અશુભ કર્મ ખરે બળવાન.

આ સત્ય છે કે, સારાં અથવા નરતાં કૃત્યોમાં કંઈ અદ્ભુત ચમત્કાર હોય છે, જેથી તેઓ દુર્લભો ઉત્પન્ન કરેછે, અને વળી આ વિષય ઉપર એક ઉપોદ્ધાત મેં સાંભળ્યો છે, જે અહીં તમને કહું છું તે કૃપા કરી સાંભળો.

ધર્મદત્ત રાજાની કથા.

કૌસલ દેશમાં ધર્મદત્ત નામનો એક રાજા હતો. તેની રાણીનું નામ નાગથી હતું. આ રાણી પૃથ્વી ઉપર સતીની આગેવાનીને કુંધતી^૧ છતાં, સતી માત્રમાં મુખ્ય ગણાયેલી અરુણી જેવી પ્રખ્યાત હતી. હે રાત્રુર્મન ! કેટલોએક કાળ વીતી ગયા પછી તે રાજાની રાણી નાગથી રાણી થઈ આ હું પુત્રી તરીકે જન્મી છું. મહારાજ ! હું ધણી બાળક અવસ્થામાં હતી, તેવામાં મારી માતાને અકસ્માત પોતાનો પૂર્વ જન્મ યાદ આવવાથી તે પોતાના પતિને, મારી મા કહેવા લાગી કે, 'રાજા ! બાળ મને અમાનકે મારો પૂર્વ જન્મ સાંભરી આવ્યો છે. જો તે આપને કહીશ તો તો અપ્રીતિનું કારણ થઈ પડશે અને કહીશ તો મારું મૃત્યુ થશે. પૂર્વ જન્મ યાદ આવે ત્યારે તે વાત બીજાને કહીએ તો જરૂર મૃત્યુ થાય છે, એમ પ્રાચીન લોકો કહી ગયા છે; માટે હે દેવ, મને મહા ખેદ થાય છે.'

નાગથી રાણીનું આવું વચન સાંભળી રાજા, રાણીને કહેવા લાગ્યો કે, 'ધારી, મને પણ તારી પેઠે પૂર્વ જન્મ યાદ આવ્યો છે, માટે પ્રથમ તું મને પૂર્વ જન્મનું વૃત્તાંત કહે અને ત્યાર પછી હું તને મારો પૂર્વ જન્મ કહી સંભળાવીશ. પછી જે થવાનું હોય તે થાઓ; બિવિધને ફેરવવા કોણ શક્તિમાન છે ? કોઈ પણ નથી.'

આવી રીતે રાજાએ રાણીને પૂર્વજન્મ કહેવા માટે ઉત્કેરી, એટલે તે બોલી કે, 'રાજા ! જો તમને (પૂર્વ જન્મ સાંભળવાનો) આમદ હોય તો તું કહું છું તે સાંભળો:-

આ દેશમાં કોઈ માધવ નામના બ્રાહ્મણને ઘેર પૂર્વ જન્મમાં દુ દસી હતી અને મારું નામ સુવ્રતા હતું. વળી દેવદાસ નામનો મારો પતિ આ દેશના ક્રોધએક વાણીઆને ઘેર નોકર હતો. અમે બંને આ દેશમાં અમારા લાલચ પર બાંધી તેમાં રહેતાં અને અમારા શોકને ત્યાંથી રાખી અનાજ લાવી ગુજરાન ચલાવતાં હતાં. એક વાણીની ડાલ અને ઘડો, સાવરણી અને ખાટલો, હું અને મારો વર, એમ અમે ત્રણ દેખી-ત્રી પુરુષની જેડી તે ઘરમાં રહેતાં હતાં. અમે દેવતા, પિતૃ અને અતિથિને અનાજ અર્પણ કરતાં અને તેમાંથીજે અમારા જોટલું અનાજ ખાયતું તે જમતાં અને સુષ્પે દિવસ નિર્ગમન કરતાં હતાં, તેથી અમને કલહરહિત, આનંદમય, તે ઘરમાં, સતોષ થતો હતો. કોઈ વસ્ત્ર વગેરે વસ્તુ એક એક કરતાં વધારે હોય તો અમે તે તે વસ્તુ કોઈ સારા દરિદ્રીને આપી

* અહીં વિરોધાસકાર જણાવેલો છે, જેમકે સતીની આગેવાની કુંધતી-અરુણવતારી છતાં અરુણી

હતાં હતાં. પછી આ દેસમાં દુકાળ પડ્યો, તેથી દરોજ આજીવિકા તરીકે આવતું અનાજ
 [રિ ધરિ આણું યવા માંડયું. આથી અમારું બનેતું શરીર દુબળું પડી ગયું અને અમે એ મહાકટ
 રાજવા લાગ્યાં. તે અરસામાં એક અત્યંત શ્રમિત થયેલો બ્રાહ્મણ અતિથિ જમવા ટાંચે આવ્યો.
 અમારો બંને બહુનો આણુ બવાનો વખત છતાં પણ અમે અમારુ જમવાનું સધળું અનાજ તે
 બ્રાહ્મણ અતિથિને અર્પણ કર્યું. તે બ્રાહ્મણ બોલન કરીને ગયા પછી, ‘આ મનુષ્યને અતિથિ ઉપર
 માવ છે, પણ અમારા ઉપર નથી’ આવા વિચારથી બણે શરૂ કરેલા હોય એમ પ્રાણેએ મારા
 સંતિના શરીરનો ત્યાગ કર્યો—તે મરી ગયા પછી હું પતિને માટે યોગ્ય ચિંતા ખડકી તેમાં બળી
 મરી, એટલે મારી વિપતિનો સમૂહ તાકાળે જ થઈ ગયો તથા પછી હું રાજને ઘેર જન્મી
 અને તમારી પટ્ટરાણી થઈ છું. કારણ કે:-

અણુધારું ક્ષણ તો દીએ, સ્વકૃત સુકૃત તરરાજ;

દાસી દુઃખથી હું છુટી, પટ્ટરાણી બની આજ.

આવી રીતે નાગથી રાણીએ પૂર્વ જન્મનું વર્તાત સંભળાવ્યું, એટલે ધર્મદત્ત રાજા બ્રાહ્મણ
 ‘કહે ત્રિશે અહિં આવ. તારો પૂર્વ જન્મનો પતિ તે હું જ છું, અને વાણીઆને ઘેર આકરી કરનારો
 દેવદાસ પણ હું જ છું. મને પણ મારો એ જ પૂર્વ જન્મ આજ યાદ આવ્યો છે.’ આટલું કહી
 પોતાની તે વાત સાંખીત કરનારાં સધળાં ચિન્હો બતાવી, શોકાતુર થતો તથા પ્રસન્ન થતો તે
 રાણીની સાથે અટપટ સ્વર્ગમાં આલ્યો ગયો.

આ પ્રમાણે મારાં માતા પિતા સ્વર્ગમાં ગયા પછી, મારી માસી અને ઉછેરવા માટે પોતાને
 ઘેર તેડી ગઈ. હું આઠ વર્ષની થઈ એવામાં મારી માસીને ઘેર એક મુનિ-અતિથિ તરીકે આવ્યા.
 મારી માસીએ તે મુનિની સેવા કરવાની અને આજ્ઞા કરી, એટલે કુંતાએ જેમ દુર્વાસાનું પ્રેમપૂર્વક
 આરાધન કર્યું હતું, તેમ હું પણ આ મુનિની પ્રેમથી સેવા કરવા લાગી. એટલે તેણે મને વર આ-
 પ્યો. તેના પ્રસાદના પ્રતાપથી, મહારાજ ! અને આપ સમર્થ પતિ મળ્યા હો. આવી રીતે ધર્મથી જ
 કલ્યાણ થાય છે; કારણ કે ધર્મના આદરને લીધે અને માતા અને પિતાની સાથે રાજ્ય મળ્યું અને
 પૂર્વ જન્મનું રમરણ પણ થયું છે.

તારાદત્તા રાણીનાં આ રીતનાં વચન સંભળી, એક ધર્મને જ આદર આપનાર કર્ણમદત્ત
 રાજા, રાણીને કહેછે, “જો સારી રીતે યોગે પણ ધર્મ પાળ્યો હોય છે તો તે ખરેખર મોટું ક્ષણ
 આપનાર થઈ પડે છે. અપે ! પ્યારી દેવિ તારાદત્તા ! ! આ પ્રસંગપર વળી પુરાતન સાત બ્રાહ્મ-
 ણની એક કથા કહું છું તે સંભળ:-

સાત બ્રાહ્મણની કથા.

પૂર્વ કુંડિન નામના સદેશમાં કેષિક બ્રાહ્મણ ઉપાધ્યાયને ઘેર સાત બ્રાહ્મણના પુત્ર વિદ્યાર્થી
 તરીકે રહેતા હતા. ઉપાધ્યાયે દુકાળના દુઃખને લીધે જોમાન નામના સસરને ઘેરથી ગાય મંગાવવા
 માટે તે શિષ્યોને મોકલ્યા. વિદ્યાર્થીઓનાં પેટ દુકાળમાં અત્યંત મળવાથી ઈડાં ઉતરી ગયાં હતાં.

આવી દશામાં આવેલા તે વિદ્યાર્થીઓ ખીજ દશામાં જ્યાં ગોમાન રહેતો હતો ત્યાં ગયા અને ઉપાધ્યાયના કહેવા પ્રમાણે તેના સસરા પાસેથી ગાય માગવા લાગ્યા. એટલે ગોમાને પણ આશ્ચર્યના ચાલ શકે એવી એક ગાય તે વિદ્યાર્થીઓને આપી. પણ તે કૃષ્ણે ક્ષુધાતુર વિદ્યાર્થીઓને કર્યું ખાવાનું આપી નહીં. પછી ક્ષુધાથી અત્યત પીડાયલા તે શિષ્યો ગાયને દોરીને આવતા હતા, તેવામાં અર્ધ માર્ગમાં બેલાન થઈને પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “ઉપાધ્યાયનું ધર છેડે છે અને આપણે પણ ઘણા છેડે આપત્તિમાં આવી પડ્યા છીએ. ઘણી કથાંઈ પણ અનાજ મળે તેમ નથી માટે હવે તો જીવ સટોસટના સોદા છે, આપણા મરણ પામ્યા પછી પાણી, ઝાડ અને મનુષ્ય રહિત આ અરણ્યમાં ગાય પણાં મરણ જ પામશે. તેનાથી શુરને શું જરા પણ ફાયદો થનાનો છે? કંઈ જ નહીં. માટે આ ગાયના માંસવતી (આપણા) પ્રાણનો બચાવ કરી, તેમાંથી બાકી રહેલા માંસવડે શુરનો પણ ઝટ સાકાર કરીએ: કારણ કે આ સમય આપત્તિનો છે.

આવી રીતે પરસ્પર વિચાર કરતા સાત બ્રાહ્મણના શિષ્યોએ શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિથી તે ગાયને યજ્ઞનું પશુ કંપી તેના ત્યાં વધ કર્યો. અને પછી દેવ તથા પિતૃઓને અર્પણ કરી, તે માંસનું ઓજન કર્યું. પછી ખાતાં બચેલું માંસ લઈ ઉપાધ્યાયની પાસે ગયા અને પ્રણામ કરી ને કર્યું હતું તે સર્વ વૃતાન્ત તેને કહી સંભળાવ્યું. તેઓ અપરાધી હતા, તથાપિ તેમનાં સસ્ર બાપણને લીધે ઉપાધ્યાય તેમના ઉપર પ્રસન્ન થયા. પછી કેટલાએક દિવસો* વીતી ગયા બાદ તે સાતે શિષ્યો દુષ્કાળને લીધે મરી ગયા; અને ફરી પણ તે જન્મ્યા ત્યારે તેમને પૂર્વ જન્મનું રમણ રહ્યું હતું. કારણ કે -

આમ મનુષ્યો ફેરું, કૃષિકરના બચમ સુપુષ્પ લલુખીજ;
ફળ આપે છે પીને, નિર્ભળ સકલ્પ જળ આજ.
તે પણ દૂષિત થાય, દુષ્ટ વિચાર વારિ સહવાસી;
ફળ આપે છે શુર, અજીવ જપ તપ તમામ શુભનારી.

એકુત લોકો જેમ સાધારણ નાનાં નાનાં ખીજ વાવી તેને પાણી સિંચીને ઉછેરે છે ત્યારે તે નાનાં છતાં બહુ ફળ આપે છે. પરંતુ તેમાં જે નહારું પાણી પડે છે તો તે બગડી જાય છે અને ફળ આપતાં નથી; તેમ મનુષ્યનું સાધારણ પુણ્ય હોય તેમાં સારા વિચારો જઈ મળે છે તો તે શુભ ફળ આપે છે, પરંતુ સારાથી ઉલટા વિચારો જપતપ વગેરેનાં ફળને પણ નાશ કરે છે.

આ બાબતમાં આ એક ખીજ કથા પણ કહું છું, તે સાંભળ -

એક આગેહણ અને ચંડાળની કથા.

પૂર્વે ગંગા નદીના કિનારા ઉપર એક જ સમયમાં એક બ્રાહ્મણ અને બીજો ચંડાળ નિરાહાર-જન્મ્યા વગર તપ કરતા હતા. તે બેમાં, ક્ષુધાથી પીડાયેલા બ્રાહ્મણ તાપસ, ગંગાના કિનારા

ઉપર રહેલા નિપાદ માછલાં પકડી ખાતા હતા. તે જોઈ તે મૂઠ, જ્યેવો વિચાર કરતા લાગ્યો કે, “અરે આ રાંડના મચ્છીમારો જગતમાં લાગ્યશાળી છે.” કારણ કે તેઓ હમેશાં ઈચ્છા પ્રમાણે માછલાંના તાગ્ન માંસને ખાય છે. બીજા પશુ પેલોચંડાળહતો જો તે જ મચ્છીમારને જોઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “આ પ્રાણીની હિંસા કરનારો માંસાહારી મચ્છીમારને ધિખાર છે. માટે અત્ર તપમાં બેસીને આવાનાં મુખ જોવાથી મને શું ફળ થવાનું છે?” આમ વિચારીને તે બન્ને નેત્ર મીચી દઈ, તે વખતે સ્વસ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યો. પછી થોડા દહાડા ગયા બાદ તે બ્રાહ્મણ અને પેલો ચંડાળ અનશનમતવડે મૃત્યુ પામ્યા. તેમાં બ્રાહ્મણને કુતરાં ખાઈ ગયા અને ચંડાળ ગંગા નદીમાં પડી ગયો. પેલો અત્રાની બ્રાહ્મણ ગંગાના કીનારા ઉપર મચ્છીમારના કુળમાં જન્મ્યો, તોપણ તીર્થના પ્રતાપથી તેને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ તો રહ્યું, અને ચંડાળ પશુ તે જ ગંગાના કિનારા ઉપર રાજાને ઘેર જન્મ્યો. આ ધીર, આત્મરાની અને પૂર્વ જન્મના સ્મરણ-વાળો હતો.

ગંગાના કિનારા ઉપર જન્મેલા બન્નેમાં એક મચ્છીમાર બની પશ્ચાત્તાપ પામવા લાગ્યો તથા બીજા રાજા બની વૈભવ ભોજવવા લાગ્યો; કારણ કે ધર્મરૂપ જાડનું મૂળ મન છે, તે જો શુદ્ધ હોય તો સારું ફળ આપે, અને અશુદ્ધ મૂળ હોય તો ખરાબ ફળ આપે છે. આ બાબતમાં કાંઈ સંદેહ નથી, કારણ કે બ્રાહ્મણ અને ચંડાળ એ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

કુલિગદત રાજા, રાણી તારાદત્તાને આટલું ક્ષી પ્રસંગે લીધે શ્રી પશુ કહેવા લાગ્યો કે, રાણી! વળી જો ક્ષમં જોનું અધિક સત્વગુણી હોય છે તેનું કર્મ ફળદાયક થાય છે. કારણ કે સંપત્તિઓ સાત્વિક તરફ વળે છે. વળી આ બીજી વિચિત્ર કથા કહું છું તે અવશ્ય કર:—

વિક્રમસિંહ રાજા અને બે બ્રાહ્મણની કથા.

અવંતી દેશમાં હિજેલુ નામની એક જગત પ્રસિદ્ધ નગરી છે. તેમાં મહાકાળ*. આવીને વસ્યા છે, માટે તેની સેવા કરવાના પ્રેમને લીધે આવેલાં જાણે કેલાસનાં શ્વેત શિખરો હોયની શું, એવી જણાતી શ્વેત દહેલીઓવડે તે નગરી અત્યંત સોભી રહી હતી. આ નગરીને વિસ્તાર, સારા ચક્રવર્તી જળવાળા, પ્રવેશ કરતી સો વાહિનીવાળા અને પક્ષવાળા ક્ષમાજીતોએ આશ્રય કાઢેલા સમુદ્ર જેવા ગંભીર હતો.† આ નગરીમાં વિક્રમસિંહ નામનો રાજા હતો. તે પોતા-

* દ્વૈશન્યોલિલિગિર્માનું ઉત્તમચિત્રમાં વાસ કરી રહેલું મહાકાળેશ્વર મહાદેવનું એ નામ છે.

† આ વાક્યમાં કેટલાક સમ્પત્તિ છે, તેથી તેના શુભાસો અવશ્યનો છે. નગરીના વિસ્તાર પક્ષમાં ચક્રવર્તી એટલે રાજા, ને સમુદ્ર પક્ષમાં ચક્રવર્તી એટલે ચક્ર થાય છે તેનાં પમળ. નગરી પક્ષમાં વાહિની એટલે સેના ને સમુદ્ર પક્ષમાં નદીઓ. નગરીના પક્ષમાં પક્ષવાળા એટલે સહાય અથવા તાબેદાર, ને સમુદ્ર પક્ષમાં પાંખવાળા નગરી પક્ષમાં દમાવૃતો એટલે આંધીક—અંદિયા રાજાઓ ને સમુદ્ર પક્ષમાં ત્રિનાદિક પર્વતો એવી શુભાસોજ્ઞા છે કે અ્યારે ઉન્ને સર્વ પર્વતોની પાંખો કાપી નાંખી ત્યારે ગીનાક પર્વત સમુદ્રમાં છપાઈ ગયો, તેથી તે જાણ્યો છે.

આવી દશામાં આવેલા તે વિદ્યાર્થીઓ ખીજ દશામાં ત્યાં ગોમાન રહેતો હતો ત્યાં ગયા અને ૬
ધ્યાયના કહેવા અમણે તેના સસરા પાસેથી ગાય માગવા લાગ્યા. એટલે ગોમાને પણ આજીવન ચ
રોક એવી એક ગાય તે વિદ્યાર્થીઓને આપી. પણ તે કૃષ્ણે ક્ષુધાતુર વિદ્યાર્થીઓને કશું ખાવાનું અ
નહીં. પછી ક્ષુધાથી અત્યંત પીડાતલા તે શિષ્યો ગાયને દોરીને આવતા હતા, તેવામાં અર્ધ માર્ગ
બેઠાન યદન પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “ઉપાધ્યાયનું ઘર છેટે છે =
આપણે પણ ઘણા છેટે આપત્તિમાં આવી પડ્યા છીએ. વળી ક્યાંક પણ અનાજ મળે તેમ ન
માટે હવે તો હવ સંતોસટના મોઢા છે. આપણા મરણ પામ્યા પછી પાણી, ઝાડ અને મનુષ્ય ર્શ
આ અરણ્યમાં ગાય પણ મરણ ન પામશે. તેનાથી શરૂને શું જરા પણ ફાપદો થવાનો છે? કંઈ
નહીં. માટે આ ગાયના માંસવતી (આપણા) પ્રાણનો બચાવ કરી, તેમાંથી બાકી રહેલા માંસ
શરૂનો પણ ઝટ સંતોસ કરીએ: કારણ કે આ સમય આપત્તિનો છે.

આવી રીતે પરંપર વિચાર કરતા સાત બ્રાહ્મણના શિષ્યોએ શાસ્ત્રમાં કહેલા નિધિથી
ગાયને યજનું પશુ કદાપી તેના ત્યાં વધ કશું અને પછી દેવ તથા પિતૃઓને અર્પણ કરી, તે માં
નું બોજન કર્યું. પછી ખાતાં બચેલું માંસ લઈ ઉપાધ્યાયની પાસે ગયા અને પ્રણામ કરી જે ક
હતું તે સર્વ જ્ઞાતાન્ત તેને કહી સંભળાવ્યું. તેઓ અપરાધી હતા, તથાપિ તેમનાં સહ લાપણને લી
ઉપાધ્યાય તેમના ઉપર અત્યંત ધયા. પછી કેટલાએક સ્વિસ્રો* વીતી ગયા. બાદ તે સાતે શિષ્ય
કુષ્ઠાગને લીધે મરી ગયા; અને ફરી પણ તે જન્મ્યા ત્યારે તેમને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ રહ્યું કે
કારણ કે.—

અમ મનુષ્યો કેઈ, કૃષિકરના, જન્મ મનુષ્ય લક્ષુખીજ;
ફળ આપે છે પીને, નિર્ભજ સંકલ્પ જળ આજ.
તે પણ કૃપિત થાય, કુદ વિચાર વારિ સહવાસી;
ફળ આપે છે શુરુ, અજીવ જપ તપ તમામ શુભનાસી.

એકુત સોકો જેમ સાધારણ નાનાં નાનાં ખીજ વાપી તેને પાણી સિંચીને ઉછેરે છે ત્યારે તે
નાનાં છતાં બહુ ફળ આપે છે. પરંતુ તેમાં જે નહારું પાણી પડે છે તો તે બગડી જાય છે અને ફળ
આપતા નથી; તેમ મનુષ્યનું સાધારણ પુણ્ય હોય તેમાં સારા વિચારો જઈ મળે છે તો તે શુભ ફળ
આપે છે, પરંતુ સારાથી ઉલટા વિચારો જપતપ વગેરેનાં ફળનો પણ નાશ કરે છે.

આ જામતમાં આ એક ખીજ કયા પણ કદું છું, તે સાંભળ—

એક બ્રાહ્મણ અને ચંડાળની કથા.

પૂર્વે ગંગા નદીના કિનારા ઉપર એક જ સમયમાં એક બ્રાહ્મણ અને ખીજો ચંડાળ નિરા-
હાર-જન્મ્યા વગર તપ કરતા હતા. તે બેમાં, ક્ષુધાથી પીડાતલા બ્રાહ્મણ તાપસ, ગંગાના કિનારા

* અમેઝમાં માત્ર સાત દિવસ છે.

માયો કે, આ બે પુરુષ કોણુ હશે? આટલા બધા વખત સુધી તે શું વિચાર કરતા હશે? બહુ ખત સુધી એકાંતમાં વાર્તા કરનારા આ બન્ને જણા બરેખર હૂત છે, એમ વિચાર કરી પ્રતિઘા-
ને મોકલી, તે બન્ને પુરુષને તેડાવ્યા અને પકડીને દેદ કરાવ્યા. બીજે દિવસે તે બન્ને જણાને ધમકી
ઈ પૂછ્યું કે, 'તમે બન્ને પુરુષ કોણુ છો? અને તમારા બન્નેના એવો લાંબો વિચાર શો હતો?'
મામ રાજ્યે પૂછ્યું એટલે તેમણે રાજા પાસે અભયવચન માંગ્યું અને રાજ્યે તે કષ્ટ કર્યું.
પાર પછી તે બેમાંથી એક તરણુ પુરુષ કહેવા લાગ્યો કે, 'મહારાજ, હવે તે વાર્તા યથાર્થ નિવેદન
રહે' છું, તે આપ શ્રવણ કરો:-

આપના શહેરમાં કરબક નામનો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. આ બ્રાહ્મણને શરવીર પુત્રની
ચિંતા થવાથી તેણે અભિદેવનું આરાધન કર્યું, એટલે વેદવેતા તે બ્રાહ્મણને ઘેર પુત્ર તરીકે મારો
જન્મ થયો. પછી મારા પિતા સ્વર્ગવાસી થયા બાદ મારી માતા પણ તેમની પાછળ સતી થઈ ગઈ;
માર પછી હું વિદ્યા ભણ્યો હતો, છતાં પણ સ્વતંત્રતાથી ને બાળક અવસ્થાને લીધે મેં સ્વધર્મનો
કાળ કરી દીધો અને જુગાર તથા સત્ત્વ વિદ્યાના ખેલો કરવા લાગ્યો. કારણ કે મુરખ્ખીની આપ્તા
સહિત બાલ્યાવસ્થા કોને અમર્યાદિત કરતી નથી? પછી હળવે હળવે બાલ્યાવસ્થા એવાંથી હું તરુ-
ણાવસ્થાને પામ્યો, એટલે મારા હાથમાં મદ થવા લાગ્યો. જેથી હું એક દિવસે બાણુ ફેંકવા માટે
નેમમાં ગયો હતો. એવામાં કોઈએક પુરુષની સ્ત્રીચાંદનીવાળા રથમાં બેસી મારા આવવાના માર્ગથી જ
શહેર બહાર નિકળી. આ રથની આસપાસ ધણું માણસો હતાં. એવામાં અકસ્માત એક હાથી
સાંકળ તોડાવીને ત્યાં આવ્યો અને મદથી હકેરા તે હાથી તે સ્ત્રીની તરફ દોડ્યો. તેને જોઈ તે
સ્ત્રીની પાછળ જનારા સખળા નપુંસક મનુષ્યો-તેના વર સહિત-આમ તેમ દોડીને નારી ગયા. તે
જોઈ હું એકાએક ગભરાટમાં પડી જઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, "શું! આ કાપર મનુષ્યોએ આ
કંમનસીબવાન સ્ત્રીને રક્ષણતી મૂકી, તો હવે મારે આ સ્ત્રીની રક્ષા કરવી જોઈએ. શરણાગતની
રક્ષા ન કરનારા પ્રાણુ અથવા તો પરાક્રમ શું કામનાં છે? કંઈ જ નહીં." આવો વિચાર કરી હું
જંજના કરતો હાથી લપ્પી દોડ્યો; એટલે તે હાથી પણ તે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી મારી જ તરફ ધસી
આવ્યો. પેલી ભયભીત બનેલી સ્ત્રી મારા તરફ જોવા લાગી અને હું જંજના કરતો તથા દોડતો
હાથીને છેટે ખેંચી ગયો. થોડે દૂર ગયા પછી એક ઘણું પાંદડાંથી લરેલા ઝાડમાંથી તૂટી પડેલી
એક શાખા મળી, તેનાવડી મારાં શરીરને ઢાંકી હું ઝાડની વચમાં ઘુસી ગયો; અને ત્યાં હળવેથી તે
ઝાડની શાખા હાથીની આગળ મૂકી દોડી ગયો. હાથીએ પેલી શાખાના કટકે કટકા કરી નાંખ્યા.
પછી હું તે ભયભીત બનેલી સ્ત્રીની સમીપ જઈ તેના શરીરસંબંધી કુસળ સમાચાર પૂછવા લાગ્યો.
પેલી દુઃખથી પીડા પામતી સ્ત્રી પણ મને જોઈ દર્શ સહિત કહેવા લાગી કે, 'જે સ્ત્રી આ નપુસ-
કને પરણી છે, તેનું કુસળ ક્યાંથી હોય? મહારાજ, આવા સંકટમાં મારો પતિ પણ મને છોડીને
ક્યાંઈ નાશી ગયો છે! પણ ફરી તમને મેં ઈચ્છ થયા વગરના-કુસળ જોયા, એ જ મારું કુસળ.
જ્યારે મારો પતિ મને મરવા મૂકીને નાશી ગયો ત્યારે એ હવે મારો પતિ સેનો? પણ હવે આપ
મારા પ્રાણનાથ-પ્રાણુ બચાવનાર છે, એ જોમણે પોતાનાં શરીરની પણ દરકાર દીધા વિના મારે

ના નામના અર્થને અનુસરતો હતો, આ વિક્રમસિંહની સામે શત્રુરૂપી મૃગકોઈ દિવસ યથાનહત્ય તેમ તેનો કોઈ શત્રુ પણ નહતો. તેથી તેણે યુદ્ધનો ઉત્સવ પણ જોયા નહતો. આટલા માટે તે અત્રે ઉપર અને બાહુના પરાક્રમ ઉપર અપમાન કરી, પોતાના અતઃકરણમાં તપ્પા કરતો હતો. પેઢી તે રાજાના અભિપ્રાય જાણનારા અમરગુપ્ત નામના તેના મંત્રીએ બીજી કથાના પ્રસંગ રાજાને કહ્યું, 'મહારાજ! જીજ્ઞાસના ગર્વને લીધે અને સત્ત્વવિદ્યાના મઠને લીધે જે રાજાઓ મૃગે મેળવવાની આશા રાખે છે તેઓને દુઃખ દુર્લભ નથી. જેમકે પૂર્વે બાણાસુરે હજાર હાથના મંત્ર વડે શંકરની આરાધના કરી યુદ્ધ કરવા લાયક શત્રુની માંગણી કરી ત્યારે તેની માંગણી પ્રમાણે તેવો જ તેને વર મળ્યો; અને યુદ્ધમાં વૈરી મુરારી શ્રી કૃષ્ણે બાણાસુરના બાહુરૂપી વનને કાપી ઉગ્ર કરી મૂક્યું; માટે તમારે પણ યુદ્ધ ન મળવાથી અંસતોષ માનવો નહીં; અને કોઈ વિષ દુઃખકર શત્રુની ઈચ્છા પણ કરવી નહીં. તમારે જે સત્ત્વમાં કરેલો અબ્યાસ અને પોતાનું શૈલિ અજમાવવું હોય તો યોગ્ય ભૂમિ ઉપર ને અસ્પર્શમાં મૃગ્યા કરીને તે અજમાવવું; કારણ કે કસરત વગેરે કરવા માટે રાજાઓએ મૃગ્યા પણ સ્વીકારેલી છે. જે રાજાઓએ મૃગ્યા આદિમાં જન્મ કરેલો નથી, તેઓ યુદ્ધના માર્ગ ઉપર પ્રારંભ પામતા નથી. અસ્પર્શનાં દુષ્ટ જનવડે અને મૃગે પૃથ્વીને વેરાન કરવા ઇચ્છે છે; માટે રાજાઓને તે મારવા લાયક છે; અને એટલા માટે મૃગ્ય કરવી કહી છે, તથાપિ રાજાઓ વારંવાર મૃગ્યા કરતા નથી; કારણ કે પૂર્વે મૃગ્યાના વ્યસનથી જ પાંડુ આદિ રાજાઓ નાશ પામ્યા હતા."

ઉત્તમ બુદ્ધિશાળી અમરગુપ્ત મંત્રીએ આવી રીતે રાજાને જણાવ્યું; એટલે રાજાએ 'હીકે,' એમ કહી બીજી દિવસ થયો એટલે રાજા હાથીપર ચઢી મૃગ્યા કરવા માટે નગર બહાર નિકળ્યો. આ વખતે તેણે પૃથ્વીને ઘોડાવાળી અને શિકારી કુતરાથી ભરપૂર કીધી, સઘળી દિશાઓને જુદી જુદી બીબી કરેલી જાળથી વેશિત કરી અને આકાશને દરખાતા શિકારી પારધિઓના ટોળાના શબ્દથી મુખર કરી દીધું. નગર બહાર નિકળતાં એક એકાંત સ્થળ દેવમંદિરમાં તેણે બે પુરુષોને દીઠા તે બે પુરુષો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પરસ્પર કંઈ પણ વાત કરતા હતા. રાજા તેમને દ્રષ્ટી નેત્ર તેમના સબધી વિચાર કરતો મૃગ્યા કરવા માટે વનમાં ગયો; અને ત્યાં વનભૂમિના વિલાગોમાંથી ગેર વગેરેના નાશ કરી પર્વતોના વિલાસમાં બધાં જુદા વાદ્ય રહેતા હતા અને સિંહના શબ્દ સંભળાતા હતા, ત્યાં તેઓના નાશ કરી સંતોષ મેળવ્યો. હાથીને મારનારા સિંહોને નાશ કરી તેના પંજાની નખમાંથી નીચે પડેલાં પરાક્રમનાં બીજ જેવાં જણાતા મુક્તાશ્નવડે પૃથ્વીને દાંડી દીધી, આદિ ઉડતાં પક્ષીઓ જેમ મરીજતાં તેમ જ ટેકતાં મૃગો પણ મરણ પામી નિચે પડતાં હતાં. સગા મર્ત્યગામી રાજા આ સર્વને જોઈ નાશ કરી ધણો જ હર્ષ પામ્યો. પછી ઘણીવાર મૃગ્યા કરવાથી રાજાનાં માણસો થાકી ગયાં, એટલે રાજા પોતાનાં ધનુષને સિધિવ કરી પાછો ઉજ્જવિની નગરી પ્રત્યે આવ્યો.

રાજાએ મૃગ્યા કરવા બત્તી વખતે જે બે પુરુષને દેવમંદિરમાં જોયા હતા, તે બે પુરુષો અત્યાર સુધી તેથી જ રીતે દેવમંદિરમાં ઉમેગા રાખના જોવામા આવ્યા. એટલે રાજાને વિચાર

ખાલ્યો કે, આ બે પુરુષ કોણ હશે? આટલા બધા વખત સુધી તે શું વિચાર કરતા હશે? ઘણા કખત સુધી એકાંતમાં વાર્તા કરનારા આ બંને જણા ખરેખર દૂત છે, એમ વિચાર કરી પ્રતિહારને મોકલી, તે બંને પુરુષને તેજાવ્યા અને પકડીને કેદ કરાવ્યા. બીજે દિવસે તે બંને જણાને ધમકી દઈ પૂછ્યું કે, 'તમે બંને પુરુષ કોણ છો? અને તમારા બંનેનો એવો લાંબો વિચાર શો હતો?' આમ રાજાએ પૂછ્યું એટલે તેમણે રાજા પાસે અભયવચન માંગ્યું અને રાજાએ તે કબુલ કર્યું. ત્યાર પછી તે બેમાંથી એક તરણ પુરુષ કહેવા લાગ્યો કે, 'મહારાજ, હવે તે વાર્તા પથાર્ય નિવેદન કરું છું, તે આપ શ્રવણ કરો:-

આપના શહેરમાં કરભક નામનો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. આ બ્રાહ્મણને શરવીર પુત્રની ઇચ્છા થવાથી તેણે અગ્નિદેવનું આરાધન કર્યું, એટલે વેદવેતા તે બ્રાહ્મણને ધેર પુત્ર તરીકે મારો જન્મ થયો. પછી મારા પિતા સ્વર્ગવાસી થયા બાદ મારી માતા પણ તેમની પાછળ સતી થઈ ગઈ; ત્યાર પછી હું વિદ્યા ભણ્યો હતો, છતાં પણ સ્વતંત્રતાથી ને બાળક અવસ્થાને લીધે મેં સ્વધર્મને લાંબ કરી દીધો અને ભુગાર તથા રાસ વિદ્યાના એમાં કરવા લાગ્યો. કારણ કે સુરખ્ખીની આપ્તા સહિત બાલ્યાવસ્થા કેને અમર્યાદિત કરતી નથી? પછી હળવે હળવે બાલ્યાવસ્થા એલધી હું તરુણાવસ્થાને પામ્યો, એટલે મારા હાથમાં મદ થવા લાગ્યો. જેથી હું એક દિવસે બાણ ફેંકવા માટે વેનમાં ગયો હતો. એવામાં કાઠ્ઠિએક પુરુષની સ્ત્રી ચાંદનીવાળા રથમાં બેસી મારા આવવાના માર્ગેથી જ શહેર બહાર નિકળી. આ રથની આસપાસ ધણું માણ્યો હતાં. એવામાં અકસ્માત એક હાથી સાંકળ તોડાવીને લાંબા બાણો અને મદથી છટકેલા તે હાથી તે સ્ત્રીની તરફ દોડ્યો. તેને જોઈ તે સ્ત્રીની પાછળ જનારા સઘળા નપુસક મનુષ્યો-તેના વર સહિત-આમ તેમ દોડીને નાસી ગયા. તે જોઈ હું એકાએક ગભરાટમાં પડી બેધ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, "શું! આ કાયર મનુષ્યોએ આ કમનસીબવાન સ્ત્રીને રક્ષણતી મૂકી, તો હવે મારે આ સ્ત્રીની રક્ષા કરવી જોઈએ. શરણાગતની રક્ષા ન કરનારા બ્રાહ્મ અથવા તો પરક્રમ શું કામનાં છે? કંઈ જ નહીં." આવો વિચાર કરી હું માર્ગના કરતો હાથી ભણી દોડ્યો; એટલે તે હાથી પણ તે સ્ત્રીના ત્યાગ કરી મારી જ તરફ વસી આવ્યો. પેલી ભયભીત બનેલી સ્ત્રી મારા તરફ જોવા લાગી અને હું મંજૂના કરતો તથા દોડતો હાથને છેટે ખેંચી ગયો. થોડે દૂર ગયા પછી એક ઘણું પાંદડાંથી બરેલા ઝાડમાંથી તૂટી પડેલી એક શાખા મળી, તેનાવતી મારા શરીરને ઢાંકી હું ઝાડની વચમાં ધુસી ગયો; અને ત્યાં હળવેથી તે ઝાડની શાખા હાથની આગળ મૂકી દોડી ગયો. હાથીએ પેલી શાખાના કટકે કટકા કરી નાંખ્યા. પછી હું તે ભયભીત બનેલી સ્ત્રીની સમીપ જઈ તેના શરીરસંબંધી કુશળ સમાચાર પૂછવા લાગ્યો. પેલી દુઃખથી પીડા પામતી સ્ત્રી પણ મને જોઈ હર્ષ સહિત કહેવા લાગી કે, 'જે સ્ત્રી આ નપુસકને પરણી છે, તેનું કુશળ ક્યાંથી હોય? મહારાજ, આવા સકટમાં મારો પતિ પણ મને છોડીને ક્યાંઈ નાશી ગયો છે! પણ ફરી તમને મેં ઇજા થયા વગરના-કુશળ બોલ્યા, એ જ મારું કુશળ. જ્યારે મારો પતિ મને મરવા મૂકીને નાશી ગયો ત્યારે એ હવે મારો પતિ શેના? પણ હવે આપ મારા પાસે આવો છો. -જેમણે પોતાનાં શરીરની પણ જવાબદારી લેવાની છે.

મનુના મુખમાંથી ઉદ્ધાર કરે છે. આ નોકરો સાથે આવે છે, એ મારો પતિ છે. તમે હાલ તો મર
પ્રમાણે મારી પાછળ પાછળ આવ્યા આવો. સમય મળગે એટલે આપણે એકઠાં યથદરકાર્ધ પ્રા
પ્તિમાં આવ્યાં જઈશું.” એ કહ્યું કીક છે, એમ કહીને તેનું કહેણ સ્વીકાર્યું; કારણ કે સ્ત્રી સ્વરૂપની હો
અને પોતાનો આત્મા અર્પણ કરતી હોય, છતાં પણ આ પર સ્ત્રી છે તેનાથી શું જળ થવાનું છે
આવો વિચાર આવવો તે ધીર પુરુષનો માર્ગ છે. તરણાવરંથાના સગ કરનાર તરંગોને માર્ગ નથી
પછી કાલ્યુવારમાં તે સ્ત્રીનો પતિ આવ્યો ને તે સ્ત્રી નોકર સહિત પોતાના પતિ સાથે આવ્ય
માંડી. પેલી સ્ત્રીએ મને સુપ્ત રીતે લાવું આપ્યું હતું, તેને લીધે હું દોષના જાણવામાં આવે નહિ
એમ છેટે રહી તેની પાછળ આવવા માંગ્યો. રસ્તામાં પેલી સ્ત્રી ડોંગ કરીને પોતાના પતિને કહેવ
લાગી કે, હાથીના લયથી હું પડી ગઈ, તેને લીધે મારા અવયવોમાં પીડ થાય છે, એમ કહી પતિને
સ્પર્શ પણ અટકાવ્યો. કારણકે:-

ધણા ધાડા અંતર્ગત વિવધકી દુઃસહ નર્યુ-
દિગ્ધિ દેહુ જેનું, વદન અતિ રાતું યુનમયુઃ
ખરે એવી નારી, વિકૃત મનવાળી નર પરે,
ભુજંગીની પેરે, અશુભ કરવા આદર ધરે.

પછી અમે ગાલતાં કમે કરી લોહપુરમાં આવી પહોંચ્યાં. આ શહેરમાં તેના
પતિનું ઘર હતું અને તે વેપાર કરી પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો. પ્રથમ દિવસે અમે
સધર્મી, નગરની બહાર દેવમંદિરમાં ઉતર્યાં, ત્યાં આ બીજો મારો મિત્ર બ્રાહ્મણ મને મળ્યો. આ
મારે એક બીજાને નવો જ મેળાવ હતો, તથાપિ પરસ્પર વિશ્વાસ બેસી ગયો; કારણ કે પૂર્વ જન્મમાં
મેળવેલો પ્રેમ મનુષ્યોનાં મનને યોગ્ય છે. પછી મેં મારું સર્વ નહસ્ત આ બ્રાહ્મણને કહ્યું. તે
સાંભળીને તે જ વખતે આ બ્રાહ્મણે મને પોતાની મેજે કહ્યું કે, આ વાતો હમણાં સુપ્ત રાખજો;
આપણું આ કાર્ય કેમ સિદ્ધ કરવું, તેનો ઉપાય અમે જ છે; આ વાણીઆની બહેન આજ ગામમાં
રહે છે. તે સ્ત્રી પોતાની સર્વ દ્રવ્ય સાથે મારી સાથે નાસી જવાને તૈયાર થઈ છે. માટે તે સ્ત્રીની
સહાયતાથી તારા મનની ઇચ્છા પૂરી પાડીશ.

“આટલું મને કહી તે બ્રાહ્મણ તે વખતે તે વાણીઆની બહેન પામે ગયો અને એકાંતમાં
તેને તે સર્વ વાત જણાવી. પછી બીજો દિવસે તે વાણીઆની બહેન [તે બાળતો નિશ્ચય કરી
પોતાની લાભી સાથે મળી તેને દેવમંદિરમાં લઈ આવી, અને અમારા બેમાંથી મારા આ મિત્રને
તે વખતે પોતાની લાભીનો વેશ પહેરાવી અમારી સાથે ઠરાવ કરી, સ્ત્રીના વેશમાં રહેતા આ
પુરુષને પોતાના તે લાંછની સાથે શહેરમાં લઈ ગઈ, પોતે ઘરની અંદર લખવ થઈ, અને હું, પુરુ
ષના વેશમાં રહેલી તે વાણીઆની સ્ત્રી સાથે તે દેવ મંદિરમાંથી બહાર નિકળી, હજવેદળવે ઉજેણ
નગરીમાં આવ્યો અને તે વાણીઆની બહેન પણ તે જ દિવસે ઘરમાં ઉત્સવ હતો તેથી સધર્મી ધર્મી
માણ્યો મનમત્ત અને અર્ચનામાં ગાયે ગાયો મિત્રની સાથે સાંથી બેસી નિકળી. પછી આ બ્રા-

પણ સાથે ત્યાંથી મુખ રીતે નાશી આવી, કુચ કરી તે ઝીને લઈ આ શહેરમાં આવ્યો, અને મહી અમે બન્ને બન્ને મંજાં, આવી રીતે લેરેલા નવવાવનવાળી નણુંદ ભોળાઈ અમને મળ્યાં કે અને તેમણે એમનો ગ્રેમ અમને અર્પણ કરેલો છે. માટે મહારાજ ! અમે સર્વ ટેકાણે રહેવા માટે શકા ધરીએ છીએ.— કારણ કે, પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે સાહસ કરનારું મન કોનો વિશ્વાસ રે છે? કાર્ત્તિના પણ વિશ્વાસ કરતુ નથી. તેથી તપાસ કરવા માટે અને ધન મેળવવા માટે અમે એકાંતમાં ધણીવાર સૂધી વિચાર કરતા હતા, તેવામાં કાલે આપે અમને દૂરથી જોયા, અને તેમની મંગાળ્યા અને અમારી ઉપર દૂતની શકા થવાથી અમને કેદ કરાવ્યા. આજે તમોએ અમને જે વૃત્તાંત પૂછ્યું તે મેં ઈચ્છાશૂન્ય કહી બતાવ્યું. હવે આપને જેમ કરવું હોય તેમ લેવું જોઈએ.’ પછી રાજા વિક્રમસિંહ તે બન્ને ગ્રાહ્યોને કહેવા લાગ્યો:—‘તમે લય રાખરો મા. હું તમારા બન્ને ઉપર પ્રસન્ન થયો છું.’ આટલું બોલીને રાજાએ તે બન્નેને તેમની ઈચ્છા પ્રમાણે આજીવિકા પાંધી આપી અને તે બન્ને પુરુષ પોતાની ઈચ્છા સહિત રાજાની પામે આનંદથી રહેવા લાગ્યા.

આવી રીતે પુરુષોનાં કામ, ઉત્તમ પરાક્રમ સહિત ગમે તેવાં હોય તોપણ તેમાં લક્ષ્મીનો ઘસો હોય છે એટલે ગમે તેવાં પણ કર્મ લક્ષ્મી આપે છે; અને એવી જ રીતે દાનપરાયણ રાજાઓ સાહસ કર્મ કરનારા શુદ્ધિમત પુરુષો ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેઓને ધન્યવાદ આપે છે. આવી રીતે દેવ અને દાનવ સર્વ લોક પૂર્વે આ લોકમાં હમેશાં શુભ અને અશુભ જેવાં કર્મ કરે છે, તે કર્મના જેવા વિચિત્ર ભોગ ભોગવે છે. માટે રે દેવિ ! સ્વપ્નના વૃત્તાંત પ્રમાણે આકાશમાંથી જવાળા પડી ને તારા ઉદરમાં પેડી અને તે તારા જોવામાં આવી. આ જવાળા ખરેખર ક્ષેપણ દેવ જાતિ છે અને તેણે કાષ્ઠપણ્ય કર્મને લીધે તારા ગર્ભનો આશ્રય કર્યો છે.

પોતાના પતિ રાજા કલિંગદત્તાના મુખથી આવું વૃત્તાંત સાંભળી, ગર્ભવતી રાણી તારાદત્તા પરમાનંદ પામી.

તરંગ ૨ જો.

કલિંગસેનાના જન્મની કથા.

ભાર પછી તદ્દશિયા નગરીમાં રાજા કલિંગદત્તાની રાણી તારાદત્તા હજીવે હજીવે ગર્ભના ભારથી આગસવાળી બની ગઈ; પ્રસવ થવાનો સમય પાસે આવવાથી મુખ શીકું પડી ગયું; આંખની કીકી ચંચળ થઈ ગઈ; તેને લીધે લવિષ્યમાં જેમાં ચંદ્રમાનો ઉલ્લ યજ્ઞનો હોય છે અને પાંડુમુખી દેખાતી તથા ચચળ તારા જેને વિશે પ્રકાશે છે એવી પૂર્વ દિશાનુ તે અનુકરણ કરવા લાગી; ભાર

પછી તુરત જ મળેલી થયેલી તાગાદતાએ અનુપમ કુમારીને જન્મ આપ્યો. આ કન્યા સર્વ સૌન્દર્યની રચનાને રંગવાના રંગસમાન સુંદર શોભતી હતી. આ પુત્રીના જન્મ સમયે હમાં કહેલા રનેહયાગીજ રક્ષા પ્રદીપો, આવી કન્યા ઉત્પન્ન થઈ તે દરતાં આવે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો નહિ, આવા અપ્રસોસથી જાણે આંખા પડી ગયા હોય-તેમ કન્યાની પાખી આંખા ધઈ ગયા. રાજા કલિંગદત્ત આવી અનુપમ કન્યાને જોયાં છતાં પશુ, પુત્રી વાન પુત્રની આશા જન્મ ધઈ જવાથી ઉદાસ ધઈ ગયો. રાજાએ તે કન્યા દેવતાઈ છે તે હતું, છતાં તેને પુત્રની ઈચ્છા હતી અને તે ઈચ્છા પાર પડી નહીં, માટે તે ધણે જ લાગ્યો. કારણ કે “કન્યા જે અપ્રસોસનું ધૂણ છે તે કયાં અને મૂર્તિમાન આનંદરૂપ પછી ખિન્ન થયેયો રાજા તે અપ્રસોસમાં પોતાના રાજ્યવનમાંથી બહાર નિકળી, દેવની મૂર્તિઓ જેમાં હતી એવા નિદારસ્થાનમાં ગયો. ત્યાં એક તરફના ભાગમાં યેરતી ધર્મપદેશ કરતાવા ભિક્ષુક શુક્ર, નીચે પ્રમાણે ધર્મપદેશ નિમિત્તે હતો, તે સાંભળવા લાગ્યો. સાધુશ્રી બોલ્યા- ‘આ સંસારમાં મોટામાં મોટું તપ દાન કરેનું તેને કહે છે. વળી ધન આપવારો મનુષ્ય પ્રાણુદાતા કહેવાય છે. પ્રાણુ અર્ચને આધારે રહેલા છે. મદારાજા શુદ્ધદેવે કરણાકુલ મનથી પોતાની ખીલને અર્પણુ દીધો ત્યારે બીચારા ધનની તો વાત જ શી કરવી? સ્વદત્તિત ધીર તપ વડે, દિવ્ય જ્ઞાન મેળવી, શુદ્ધપણને પામ્યા છે-સમ્યક્પણને પામ્યા છે પોતાનું શરીર સ્વે ત્યાં સુધી સપથા ૪૪ પદાર્થોની આશા છોડી દઈ, સમ્યક્ ભારકરનું ચૈતન્ય જ્ઞાન મેળવવા માટે શક્તિ પ્રમાણે પરિપક્વ કરેલો. આ વિશ્વમાં હું તે સાંભળો.

સાત રાજકુમારિકાની કથા.

ધણુ પ્રાચીનકાળમાં કૃત નામના કૌટુંબિક રાજાને ત્યાં સાત કન્યાઓ કન્યાઓ ધણી જ લાવણ્યવતી હતી. તેઓએ બાળ્યવસ્થામાં જ રાજ્ય અવધારી કરી રમણાનવાસ અંગીકાર કર્યો. આ વખતે ધરનાં માણસોએ તે કન્યાઓને રાજ્યમુખ મૂકી ત્યાં માટે રમણાનવાસ સ્વીકાર કરેલો? એટલે તે કન્યાએ સંસાર મિથ્યા છે; તેમાં પણ વળી આ શરીર નકામું છે; તેમાં પણ વળી મેલાપ વિગેરેનું મુખ છે તે સ્વપ્ન સમાન એવું છે. આ સંસારમાં પદપથ સત્ય પણ કહેવાય છે; માટે અમે આ નાશવત્-શરીર વડે બીજા પ્રાણીના આ છત્તું શરીર રમણાનમાં માંસાહારી પ્રાણીઓના ઉપયોગ માટે ત્યાં રૂપાણું હોય તો પણ જો ઉપકારમાં કામ લાગે નહીં તો તે નકામું જાય છે. યમાં હું તમને કથા કહું છું.

એક વિરક્ત રાજકુમારની કથા.

આગ્નિનકાળમાં કોઇ એક રાજકુમાર હતો, તેને સંસારવાસનામાં વૈરાગ્ય આવવાથી પોતે રણ હતો, ધણો ખુબસુરત હતો, છતાં સંસાર ત્યજી સાધુ થયો. સંન્યાસીની અવસ્થામાં આવ્યો તો એક વખતે કોઇ એક વાણીઆને ઘેર ભિક્ષા માગવા માટે ગયો. એવામાં કમળપત્ર નેવાં અને વિસ્તારવાળાં નેત્રયુક્ત એક તરણુ સાધુનાં એક વાણીયણને દર્શન થયાં. વાણીયણ તે સાધુનાં સોચનની લાવણ્યતામાં આશક પડી અને કહેવા લાગી; ‘મહારાજ ! તમે આવા સુંદર સ્વરૂપવાન છો, છતાં તમારે આ બેખ લેવાનું પ્રયોજન શું હતું? તમારાં કમળલોચનથી તમે જે જી ઉપર પ્રેમદષ્ટિ કરો તે જી ભાગ્યશાળી ગણાય !!’ આ પ્રમાણે તે વાણીયણે કહ્યું, એટલે તે ભિક્ષુકે કહ્યુંએ પોતાનાં એક નેત્રને હાથથી બહાર ખેંચી કાઢી તે હાથમાં લઇ બોલ્યો: ‘અરે માવડી ! મુખ્યા આ નેત્ર માંસ અને લોહીથી ભરેલું બધું જ ખરાબ છે. જો તમને ગમતું હોય તો એ કાઢી દે. બીજું પણ એવું જ છે. આ બેમાં સુંદરતા શી બળી છે? સાધુનાં આવાં વચન સાંભળી પેલી વાણીયણ મનમાં ખેદ કરવા લાગી અને બોલી કે, ‘હાય !! હાય !! મેં અભાગિણીએ મહા પાપ કર્યું; કારણ કે તમારાં નેત્ર ઉમેડવામાં હું કારણભૂત બની છું’ તે સાંભળી સાધુ બોલ્યો, માવડી ! તમે શા માટે દુઃખ કરો છો ? કારણ તમે તો મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. માટે એ મરે દણ્ડાં સાંભળો:—

તપસ્વીની અને રાજાની કથા.

પૂર્વે કાષ્ઠએક યતિ ગંગા નદીના કિનારા ઉપર આવેલા ઉપવનમાં સમગ્ર વૈરાગ્યની પરીક્ષા કરવાની ઇચ્છાથી તપ કરતો હતો. એ સમયમાં દેવયોગે ક્રોધએક રાજા વિહાર કરવા માટે રણવાસની જી સહિત ત્યાં આવ્યો. રાજા જીએ સાથે વિહાર કરતાં મદિરાપાન કરી શયન કરી ગયો,

‘... વૈરાગ્ય વ્યાપેલા મુરુચ એનાપર પ્રહાર કરવામાં આવતું સવડું જોતો નથી. જેમ આ વિરક્ત પુરુષે નેત્રને તાણી કંટથી તેમ જ આપણા પ્રસિદ્ધ કવિ-શક્ત અણસભામીના સુરદાસજી સંબંધે પણ એક હંતકથા બોલાય છે. તેઓ તરણુવર્યામાં કોઈ નવલેખના પુરુષ પડેલા હતા. તે લેખના તેમને મિત્રભાવ હતો. એક સમયે સુરદાસે કહ્યું કે તારું આપ જોઈ હું અત્યંત આશક થયો છું. ત્યારે તેણીએ કહ્યું કે તે લેખથી તને એ પ્રમાણે પ્રીતિ થઈ હોય તો તારાં નેત્ર ફાડી નાખ કે પછી જોઈ શકે નહીં. મને જુઓ છે તે કરતાં એટલા જ પ્રેમથી પ્રજુને જોની. તુરત જ સુરદાસને જ્ઞાન વ્યાધિ ને પોતાનાં બંને નેત્રમાં સોયો મોઝા રીધી હતી.

આવી હંતકથા ધણા દેશોમાં પ્રવર્તેલી છે. આશ્ચર્યમાં પણ એક વાત સાચે છે કે પ્રસિદ્ધ આરતીબીજીજીનાં માંડે એક કમરારે તેના પિતા પાસે કહ્યું અને તેના પિતાએ તે માન્ય પણ સમજ્યું. પણ આરતીએ ના પાડી ત્યારે તે અમીરે કહ્યું કે, હે કમળલોચની ! તારાં લોચનમાં જે ચોટીની વસ્ત્રો છે તેનાપર કેણું તુલ્યમાન નહીં થાય ? તુરત જ બીજીએ કહ્યું કે આ કમળલોચન મારાપર દુઃખ પાડનારો આ થાગો, એમ કહી તુરત જ આંખ-રૂપ આંગળી યોતી રીધી ને કહ્યું કે હે, આ તારાં કમળલોચન. ત્યારે તે આરતીના પિતાએ આ પ્રમાણે બેધું ત્યાર પછી તેને કિરગાળાં બીજા કે અંજ કીરગાળાં પછીને પતમાવરી નહીં.

ઐતલે સ્ત્રીઓ અપવિત્રતાને લીધે તે રાજના પડખામાંથી ઉડી રાજના ઉપવનમાં ધરવા નિકળે
 એવામાં તે ઉપવન વિશે એક લાગમાં સમાધિમાં સ્થેલા પેલા સંન્યાસીને દીઠા 'એ તે શું કહે
 એવા આશ્ચર્યથી તે સંન્યાસીને જોવાને તે સર્વે ચોમેરથી બિંટી વળી. આમ તે સ્ત્રીઓ ત્યાં ધસી
 વાર ઉભી, તે અરસામાં તે ભૂપાળ જાગી ઉઠ્યો, અને પડખામાં જુલે છે તો સ્ત્રીઓ જોવામાં
 આવી નહીં. તેથી તે રાજ ઉપવનમાં સર્વે સ્થળે ભટકવા લાગ્યો. એવામાં જ્યાં તે રાણીએ
 યતિને બિંટી વળીને ઉભી હતી ત્યાં તે જઈ પહોંચ્યો. આવી રીતે રાણીએને જોઈ ઇર્ષ્યાથી અત્યંત
 ક્રોધ કરી તે ગળાએ તે મુનિ ઉપર તરવારનો પ્રહાર કર્યો; કારણ કે ધર્મરતા, ઇર્ષ્યા, નિર્દયતા
 મતતા અને અવિવેકિતા એ અંકેક પશુ જુરુ કામ કરવા બસ છે ત્યાં જ્યાં પાંચ અગ્નિ ભેળ
 થઈ બળતા હોય ત્યાં તો શું જ કહેવું ? પ્રહાર કર્યો પછી રાજ આગ્યો અને મુનિનું શરીર કપાક
 ગયું છતાં પણ તેને ક્રોધ આગ્યો નહીં. એ પ્રમાણે જોઈ ત્યાં કોઈ એક દેવી પ્રગટ થઈને બોલી :
 'મહાત્મન, જો આપની આત્મા હોય તો જો પાપીએ તમારા ઉપર મુરસાને લીધે પ્રહાર કર્યો છે તે
 પાપીનેા દુઃખારી શક્તિવડે નાશ કરું' તે સાંભળી પેલા યતિ બોલ્યો, 'દેવિ ! એમ બોલો મનુષ્ય
 રાજાએ મને ધર્મમાં સહાય કરી છે; પણ મારું જુરુ કશું નથી. ભગવતિ દેવિ ! તે રાજા જો
 આવી રીતે મારા ઉપર પ્રહાર કરત નહીં તો હું કેને ક્ષમા કરત ? માટે પ્રસન્ન થઈ તેના અધર્મથી
 ક્ષમા આપો. હું આત્મતાની છું. વિદ્વાનોએ આ નાશવત શરીરમાં કોષ શા માટે કર્યો ? ન જ
 કર્યો; કારણ કે સારી અને નરતી વસ્તુમાં સમભાવથી વર્તવું અને ક્ષમા રાખવી, એ પરબ્રહ્મ
 પરમ પદ આપે છે.' આમ મુનિએ દેવીને કહ્યું, ઐતલે પેલી દેવી તે યતિના તપથી પ્રસન્ન થઈ
 તેના શરીરના અવયવોને મણુ (વા) રહિત કરી અત્યંત થઈ ગઈ.

(વિરક્ત રાજકુમારે પેલી વાણીયજુને કહ્યું) માટે હે માતાજી ! તે રાજા જેમ તે અગ્નિ
 ઉપકારી મનાયો, તેમ આજે મારું નેત્ર ઉજાડવી તપમાં વધારો કરાવવાને લીધે મારાં ઉપકારી
 બન્યા છે.

[અને સાત રાજકુમારી કહે છે] આટલું તે વાણીયજુને કહી તે જિતેન્દ્રિય યતિ પોતાના
 સુદર શરીર ઉપર પણ અનાસ્થા રાખી સિદ્ધિ-ધર્મરૂપ મેળવવા માટે ગયો માટે નાણુક અને
 મનોહર છતાં પણ નાશવત કાપા ઉપર આપા શી ? એટલા માટે જુદિમાને આપી ઉપર કરે
 એક ઉપકાર વખણાય છે, માટે એમે સ્વાસ્થાવિક સખના મંદિર રૂપ આ રમરાનના પ્રાણીઓના
 ઉપકાર માટે શરીરનો ત્યાગ કરીશું' આમ પોતાના કુટુબને સમજાવી તે રાજની સાત પુત્રીઓ
 પોતાના દેહનો ત્યાગ કરી પરમ જુદિને પામી આવી રીતે જુદિમાન મનુષ્યોને પોતાના સુદર
 શરીર ઉપર પણ મમતાભાવ થતો નથી, ત્યાં પુત્ર સ્ત્રી વિગેરે કુટુબ સ્ત્રીનૃણના દયતા ઉપર તો
 રાની જ મમતા થાય ? સાચ જ નહીં.

ગત કલિમદ્ય જન મનમાં ધર્મજાડક સાધુ પામેથી ઉપરનું જવાંત સાંભળી સાવકાને પો-
 તાના રાજલવનમાં ગયો ને ત્યાં ડરી કન્યાના જન્મ મળેથી રોગમાં પડી ગયો. ઐતલે ધર્મજાડક
 એક ધન્ય બ્રાહ્મણે તે રાજાને કહ્યું- 'રાજાજી, કન્યારૂપ જનના જન્મથી રોગ સા માટે કદો છે

આ લોકમાં અને પરલોકમાં કન્યાઓ પુત્ર કરતાં પણ અધિક ઉત્તમ ગણાય છે, પુત્રો રાજ્યના લોભી હોય છે, જેથી તેના ઉપર રાજાઓને વિશ્વાસ થાનો ? ધણી અક્ષોસાસની વાર્તા છે કે, રાજપુત્રો વાન-રતી માફક પોતાના પિતાને ખાઈ પણ જાય છે. કુંતિભોજ વિગેરે રાજાઓ કુંતાઆદિ પુત્રીના મુશ્કેલી અર્થત કોપી દુર્વાસા વિગેરેથી દુઃખને તરી ગયા હતા. પુત્રીનું દાન કરવાથી પરલોકમાં જે ફળ મળે છે, તે ફળ પુત્રથી કેમ મળે? વળી તમને મુલોચનાની કથા કહું છું તે સાંભળો.

મુષેણ અને મુલોચનાની કથા.

ચિત્રદાસ* પર્વત ઉપર મુષેણ નામનો એક તરુણ રાજા વસતો હતો. આ રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર જે જાણે શંકરની સાથે ધર્મ્યાને લીધે બીજા કામદેવ બનાવ્યો હોય તેવો સ્વરૂપવાન હતો. આ રાજાએ હિમાચળની તલેટીમાં સુંદર બગીચો બનાવ્યો હતો. આ બગીચાને જોઈ દેવતાઓ નંદન વન વિશે ઉદાસ થતા હતા. આમાં લક્ષ્મીને ક્રોધ કરવાનાં કમળની નવી જમીન જેવી એક વાવ કરાવી હતી. આમાં કમળો ખીલી રહેતાં અને તે વાવનાં પંખીઓ ઉંચા સ્તરથી જડવામાં આવ્યાં હતાં. આ તરુણ રાજા પોતાને યોગ્ય સ્ત્રી ન મળવાથી પોતે એક્ટ્રો તે વાવના કિનારા ઉપર રહેતો હતો. એક દિવસે દેવ ધૃતરાષ્ટ્રી સુરસુંદરી ઇંદ્રના જાનમાંથી આકાશ મારે આવ્યા અને તે સ્ત્રીએ તે જમીનમાં, ઉપડેલાં પુષ્પવાળા વનને વિશે રહી, વિહાર કરતા બમરની માફક રાજાને પ્રસન્ન લાં ફોડા; એટલે તે વિચાર કરવા લાગી કે, "હું વાવના કમળ ઉપર ખીરાજમાન લક્ષ્મીને જોઈ સ્વર્ગમાંથી શું ચંદ્રમા પડ્યો હશે ? ના ના, એ વાર્તા અસંભવિત છે; કારણ કે ચંદ્રમાની કાંતિ નાશવંત છે અને આની શોભા તો અચળ છે. ખરેખર પુષ્પના ધન્યવાળો કામદેવ પુષ્પ લેવાની ધૃતરાષ્ટ્રી આ બગીચામાં આવ્યો હશે ? પણ આની સહચારી રતિ ક્યાંય ?" આમ તે સુરસુંદરી ઉત્કટિત હૃદયે જાણ જાણ વિચારે, બાંધી આકાશમાંથી નીચે ઉતરી મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરી તે રાજા પાસે ગઈ. રાજા તે સ્ત્રીને એકદમ આવતી જોઈ આશ્ચર્ય સહિત વિચાર કરવા લાગ્યો. — "ખરે આ અનુપમ અંબવાળી સ્ત્રી કાણ છે ? આ સ્ત્રી મનુષ્ય જાતિની નથી, કારણ કે તેનાં ચરણ પુષ્પવાળાં નથી અને નેત્રનાં નિમેષ પણ યતાં નથી. બેશક આ સ્ત્રી દેવાંમના હશે. તેને પૂછવાથી તે' કો નાશી જાય, મારે મારે તેને પૂછવું જ નહીં. કારણ કે કોઈ કારણ માટે બેળા મળેલા દિવ્ય પુરુષો પુષ્પા સુખ બાળતને ખુલ્લી કરતા નથી." તે રાજા આવો વિચાર કરતો હતો, એવામાં તે સ્ત્રી રાજાની સાથે બોલવા લાગી અને ક્રમે કરીને તે જ વખતે રાજાએ તેના કંનુ આલિંગન કર્યું અને ત્યાર પછી તે રાજાએ ઉપવનમાં તે અંસરા સાથે ધણી દિવસ સુધી વિહાર કર્યો અને તે અંસરા પણ સ્વર્ગભૂમિને વિસરી ગઈ. એમ મનમોહક છે પણ જન્મભૂમિ મનમોહક નથી. ત્યાર પછી

* અગ્રેજમાં ચિત્રદાસ પર્વત તળેલો છે. એ ચિત્રદાસ તે પ્રસિદ્ધ તુવરરીઠાસનું શિવનું સ્થળ હતું. ચિત્રદાસ તે હિમાચલનો એક ભાગ છે. તેને સુવર્ણનું રૂપાનું ને લોકાનું એવાં ત્રણ શિખરો છે.

આવતતા અભયકામમાં તેનું વર્ણન કરેલું છે.

અગ્રેજમાં રમ્યા એવું નામ છે. હું આ નાકયમ આશ્રય અલકાર થાય છે,

એર પર્વતનાં શિખરોવડે જેમ સ્વર્ગભૂમિ લગપર યઈ છે, તેમ અપ્સરાની સખી યદ્ધિષ્ઠીએ સુ-
 દમસાઓનો વર્ષાઃ વર્ષાવી, રાજાની નિવાસ ભૂમિને ભરી દીધી. પછી કેટલાક દિવસો ગયા.
 રાજાની તે શ્રેષ્ઠ અપ્સરા ગર્ભવતી યઈ અને તેણે અનુપમ એક કન્યાનો જન્મ આપ્યો. તરત જ તેણે રાજાને જણાવ્યું કે, 'મહારાજ, મને આટલો જ શાપ હતો; હવે તે શાપ પૂરો
 છે. હું અપ્સરા છું અને સ્વર્ગમાં રહું છું. તમારાં દર્શન કરવાથી હું તમારા ઉપર આશક
 હતી. અમને ત્યારે ગર્ભ રહે છે, ત્યારે અમે તે ગર્ભને પૃથ્વી ઉપર મૂકીને તત્કાલે
 રહીએ છીએ; કારણ કે અમારો પૃથ્વી ઉપર રહેવાનો ઇચ્છા જ સમય હોય છે. માટે
 કન્યાનું રક્ષણ કરજો. પરંતુ આ કન્યાના વિવાહ થયા પછી પૂરી આપણુ બન્નેનો સમ
 થશે.' આટલું કહી તે પરવશ અપ્સરા અતધ્યાન યઈ ગઈ. રાજા તેના ચિરહના દુઃખને
 વખતે પ્રાણનો નાશ કરવા તૈયાર થયો, ઇચ્છે કાર્યભારીઓ તેને સમજાવવા લાગ્યા, "જ
 મેનકા અપ્સરા શકુન્તલાને જન્મ આપીને આલતી યઈ ત્યારે નિરાશ થયેલા વિશ્વામિત્રે શુ
 હતું ? પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કર્યા હતા ? ના." આવી ગીતે સમજણ આપી, ઇચ્છે તે રાજા અ-
 સર્વ બાળત સમજી ગયો અને ધીરે ધીરે ધીરજ ધરી ફરી પરસ્પર સમાગમ કરાવનાં
 કન્યાને મદલુ કરી લીધી. પછી એકામ ચિત્ત બનેલા રાજાએ, તે કન્યાનાં સર્વ એમનું લા-
 ભેષ, તથા તેનાં નેત્રની અતિશય સુંદરતા જોઈ, તે કન્યાનું મુલોચના એવું નામ પાડ્યું.

કેટલોએક કાળ વીતી ગયા પછી, તરજુલકથામાં આવેલી તે કન્યા એક વખતે ઉદ્યાન
 ઉભી હતી, એવામાં દૈવચાથી કંથપ વશમાં જન્મેલા વત્સ નામના તરજુ મુનિએ ફરતાં ફર
 તેને દીગી તે મુનિ તપને લાંડાર હતો, તોપણ આ કન્યાનાં દર્શન કરતાં પેત્ર પ્રેમરસમાં ફ
 ગયો, અને તેના વિષે આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, "અહો ! આ કન્યાનું રૂપ પરમ અ
 ભુત અને અનુપમ છે. આ સ્ત્રી જો અને ચંચે નહીં તો પછી આ તપનું બીજું રજા કંઈ જ નહીં
 તે આ પ્રમાણે વિચાર કરતો હતો, તેવામાં મુલોચનાએ ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરતા, પુનઃ
 અમિ જેવા તેજસ્વી તરજુ મુનિને જોયા. મુનિએ માગ્ય, ઉપવીત અને કમડા ધારણ કર્યું હતું
 પેલી કન્યા પણ પ્રેમ સહિત તે મુનિનાં દર્શન કરી આ શાંત અને મનોહર મનુષ્ય કોણ કે
 એમ વિચાર કરતી તેની પાસે ગઈ અને જણે વરવા માટે નેવરૂપી કમજની માલિકા તે મુનિ
 શરીર ઉપર અર્પણ કરતી, પ્રેમની રીતે નિહાળતી તે કન્યાએ મુનિનાં ચરણમાં પ્રણામ કર
 ઇચ્છે સુર અને અમર જેની આશાનું ઉત્પાદન કરવા સમર્થ નથી એવા કામની આત્માને આવી
 મનવાળા તે મુનિએ આશીર્વાદ આપ્યો કે, 'તુ વરને પ્રાપ્ત થા.' ત્યારપછી તે મુનિના અસાધ્ય
 રૂપમાં હુબ્બ બનવાથી જેની લલ્લમ હરણુ યઈ ગઈ છે તેવી રજા બાળ્યા, પોતાનું મુખ નીચું કરી
 મુનિપુગવને કહેવા લાગી કે, 'આપની જો આ કૃષ્ણા હોય અને આ વિનોદનું ભાષણ ન હોય
 મહારાજ, માર દાન કરનારા મારા પિતાની પાસે મારી મલ્લણી કરો.' પછી તે મુનિ, તે કન્યા
 પાસે અને કુટુંબીઓના નામને સાંભળી તે કન્યાના પિતા મુલેષ પાસે ગયો, અને કન્યાની માંગ
 કરી. રાજાએ પણ તપમાં અને શરીરની સુંદરતામાં મનુષ્ય કરતાં વધારે તેજસ્વી તે મુનિની

આકરી કરી, તે મુનિકુમારને કહ્યું, 'હે ભગવન! આ મારી કન્યાનો જન્મ ફેલા નામની પ્તિરથી થયો છે. આ કન્યાના નિવાહ થયા પછી તે ફેલા સાથે સ્વર્ગમાં મારો સમાગમ થશે, તમ ફેલાએ જ સ્વર્ગમાં જતાં મને કહ્યું હતું. મહારાજ ! એ કેમ બનશે તે જણાવો.' તે સાંભળી શો મુનિકુમાર ક્ષણવાર વિચાર કરવા લાગ્યો કે, પૂર્વ મેનકાથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રમદરા નામની પ્તિરને સર્પ કરડયો હતો, તેને રુ નામના મુનિએ પોતાનું અર્ધ આયુષ્ય આપી પત્ની કરી ન તો ? કરી હતી. વિશામિત્ર મુનિવરે હુણ્ણકને તેના તે જ દેહથી સ્વર્ગમાં મોકલ્યો ન હતો ? તે પરાંક તારાકરે હાલ પણ દેખાય છે. જેને દેવતાએ નીચે પાડવા કહ્યું, એટલે વિશામિત્રે તેને જ અર્ધ રહેવા કહ્યું તેથી અધવચ રહી ગયો છે. તો હું મારા તપના ભાગને ખરચ કરી શા ટે તેમ કરું નહીં ?' આયો વિચાર કરી તેમાં કરી પણ અડગથુ નથી એમ કહી, તે મુનિકુમાર લ્યો, 'હે દેવતાઓ ! મારા તપના અંશ વડે આ રાજા ફેલા અપ્સરા સાથે રતિ વિલાસ રમવા ટે સ્વદે સ્વર્ગમાં જાયો.' આમ મુનિકુમારે કહ્યું, એટલે સર્વ સભામંડળ સાંભળતાં "એમ જિયો" એવી આકાશવાણી પ્રગટ સંભળાઈ; એટલે તે રાજા કસપ કુળમાં જન્મેલા મુનિવત્સને કન્યા અર્પણ કરી સ્વર્ગમાં ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં દેવતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી દ્વિ રાત્રિએ અર્પણ રેલી દિવ્ય ફેલા અપ્સરા સાથે કરી રંજ વિલાસ રમવા લાગ્યો.

મહારાજ ! આવી રીતે કન્યાને લીધે મુપેણ રાજા કુતકૂંચ થયો હતો. માટે તમારા જીવાના રમાં એવી જ કન્યાઓ અવતરે છે. તમારા ઘરમાં આ શાપથી બ્રહ્મ થયેલી કાઈ દેવકન્યા અવતરી કે, માટે મહારાજ ! તમારે પુત્રીના જન્મથી અફસોસ કરવો પડતો નથી.

આવી રીતે ઘરમાં રહેનારા ધરડા આહણે કયા કહી. તે સાંભળી રાજા કલિંગદત્ત ચિંતારહિત રહિસંતોષ પામ્યો અને ચંદ્રમાની કલા માફક નેત્રને આનંદ આપનારી તે પુત્રીનું નામ કલિંગસેના પાડ્યું.

કલિંગસેના પાસે સોમપ્રભાનું આપવું.

પછી તે રાજકન્યા કલિંગસેના પણ પિતાના રાજભવનમાં સખીઓની મધ્યમાં રહીને મોટી થવા લાગી, અને રમતરૂપ જળથી લરપૂર બાલ્યાવસ્થારૂપ સાગરની લહરી સમાન-નિરંતર ફીડા-ફીડે ચંચળ તે કન્યા રાજભવનોમાં, સાધારણ ઘરમાં તથા ઉપવનમાં અનેક પ્રકારની બાગદોડા રવા લાગી. એક વખતે તે કન્યા રાજમહેલમાં કંઈ કામમાં યંચાયેલી હતી, એવામાં મયદાનવની શોમપ્રભા આકાશ મારે જતી હતી તેણે તેને દીડી. સ્વરૂપવડે મુનિના મનને મોહ ઉપ-પનારી તે કન્યાને જોઈ, સોમપ્રભા તેના ઉપર અવંત પ્રીતિવાન બની આકાશમાં જ ઉભી રહી પાર કરવા લાગી, 'તે આ કોણ છે વારુ? શું ચંદ્રમાની કાંતિ છે? પણ ચંદ્રની કાંતિ દિવસે ક્યાંથી હોય? શું રતિ છે? રતિ હોય તો કામ ક્યાં છે? હું માનું છું કે, આ કાઈદિવ્ય કન્યા શાપને લીધે આ રાજના અવતરેલી છે, અને પૂર્વજન્મમાં મારે આ કન્યા સાથે અનસ્ય સખીમાવ હશે. આ સર્વ વાતાં

આના ઉપર - પ્રેમાકુળ મારું મન કહી જતાવે છે. માટે આ કન્યાને ફરી મારી સ્વયંવરસભી (સામા જળને સભી) કરવી ઉચિત છે.' આમ વિચાર કરતી સોમપ્રભા, આ બાળા ભય પામશે એવી શંકાને લીધે, કોઈ જાણે નહીં એમ આકાશમાંથી નીચે ઉતરી. પછી તેને વિશ્વાસ લાવઃ માટે મનુષ્ય કન્યાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી કલિંગસેના પાસે ગઈ. કલિંગસેના તે સમીપ આવેલ કન્યાને જોઈ મનમાં વિચારવા લાગી કે, 'ધન્ય ધન્ય ! સ્વેચ્છથી આ દિવ્યાકૃતિવાળી રાજકન્ય મારી પાસે આવે છે, તો તે મારી સખી થવાને યોગ્ય છે.' આમ વિચાર કર્યા પછી ઉભી થઈ તે જ વખતે સોમપ્રભાનું આલિંગન કર્યું અને તેને આદર આપી બેસાડી. ફાલુવાર પછી તે નામ અને કુળ પૂછ્યું એટલે સોમપ્રભાએ તેને કહ્યું, 'જરા થોભ, હું તને 'સર્વ કલ્પીશ' પછી તે બન્ને જાણ્યાંએ ક્રમ પ્રમાણે પરસ્પર વાણીવડે કાલકરાર કરી સખીલાવ કર્યો. ત્યાર બાદ સોમપ્રભા બોલી, 'સખિ, તું રાજની કન્યા છે અને રાજવંદીઓની સાથે સખીપણું ધણા કષ્ટથી જાળવી શકાય છે, તેથી થોડા અપરાધમાં થણુ ધણું ગુસ્સે થાય છે. એ વિષયમાં તને એક રાજપુત્ર અને વૈશ્યપુત્રની કથા કહું છું:-

રાજપુત્ર અને વલ્લિકપુત્રની કથા.*

પુષ્કરાવતી નામની એક નગરીમાં ગૃહસેન નામે એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને એક જ પુત્ર થયો હતો. રાજપુત્ર એક જ હોવાથી તે ગર્વિષ્ઠ અને લાડકો બનીને સારું અથવા નરતું જો કામ કરતો, તે કામ રાજાને સહન કરતું પડતું હતું. તે રાજકુમારે એક દિવસે ઉપવનમાં ફરતાં એક શ્વેદ્વત નામના વાણીઆના છોકરાને દિડા. આ બાળકનો વૈભવ પોતાના પ્રમાણે હતો, તે જોઈ રાજકુમારે પોતે જ તેની સાથે મિત્રતા કરી અને તે જ વખતે તે રાજપુત્ર તથા વલ્લિકપુત્ર બન્ને જાણ્યું એક સ્વરૂપ ધર્ષિ ગયા; તે એટલે લગણુ કે એક બીજાને મળ્યા વિના જરાપણુ રહી શકતા નહીં. કારણ કે પૂર્વ જન્મમાં કરેલો પરિચય જટ પ્રેમ કરાવે છે. રાજપુત્ર વાણીઆના છોકરાને જો વસ્તુ ન આપતો, તે વસ્તુ કોઈ પણ દિવસ ઉપયોગમાં લેતો નહીં-તેને પ્રથમ આપતો અને ત્યાર પછી પોતાના ઉપયોગમાં લેતો. એક વખતે રાજપુત્ર પ્રથમ વાણીઆના છોકરાના વિવાહનો નિમિષ કરી પોતે અદિચ્છત્ર નગરમાં પરણવા માટે જવા તૈયાર થયો અને વલ્લિક પુત્ર મિત્રને પણ સાથે લઈ દ્વાથી ઉપર બેસી સેના સહિત ચાલ્યો. આવતાં ઇંદ્રુમતી નદીને કિનારે પહોંચ્યા એવામાં સાયકાળ થયો, એટલે ત્યાં મુકામ રાખ્યો. પછી રાત્રિ ચર્ષ અને ચંદ્રમાનો ઉદય થયો એટલે રાજકુમાર મદિરાનું પાન કરી શય્યામાં સૂતો; અને પોતાની ધાત્રી (આથા) એ કથા કહેવા માંડી.

* આ વાર્તાનો સંબંધ 'દિતોપદેસ'માંથી વીસ્વતી વાર્તાને તથા વૈતાલ પચ્વીસીમાંથી એક કરી તોને (આ જ મયને મૂળને તરંગ ૭૮ મે જોવો) મળતો છે. વળી આ મયના તરંગ પૃષ્ઠમાં હોય અને જ મળતી વાત છે. મીસ ફીચરની 'દક્ષીણ પુસ્તક કથાઓ' માંના સ્વેદ્વમાં પણ આવી જ વાર્તા કન્ય રાસમાળામાંની જાહેરપરમતની વાર્તાનો પ્રસંગ પણ આને મળેલો છે.

† રોસસપિયરની 'Midsummer Night's Dream' નામના નાટકના ત્રીજા અક્ટના ૨મ નિર્મિત રામાં આજે જ વાક્ય છે "I'll be, Hermia, like two artificial gods &c."

સર્થના કરી, તે ઉપરથી તે કથા કહેવા લાગ્યો. કથાનો આરંભ કર્યા પછી થાકી જવાથી તે અધુરી મૂકીને નિદ્રાવડે બેસાન થઈ ગયો. ધાત્રી અને તેનો છોકરો પણ નિદ્રાવશ થઈ ગયા. આવી રીતે સઘળાં નિદ્રાવશ થઈ ગયાં હતાં. પણ રાજપુત્ર ઉપર રનેહને લીધે વાણી-બાનો છોકરો જગતો હતો, ત્યારે તેણે આકાશમાં પરસ્પર ઓચિંતે બોલતી સાંભળી. તેમાં પ્રથમ એક સ્ત્રી બોલી કે, 'આ દુષ્ટ રાજકુમાર કથા-કહાણી પૂરી કર્યા વગર સૂઈ ગયો છે, માટે હું તેને શાપ આપું છું કે, આ રાજકુમાર પ્રભાતમાં એક દારને જોશે, અને જો તે તેને ગ્રહણ કરી પોતાના કંઠમાં નાંખશે તો તાત્કાલ મૃત્યુ પામશે.' આટલું કહી તે વિરામ પામી. એટલે ત્રીજી સ્ત્રી બોલી, 'આ રાજકુમાર જો તે વિદ્યમાથી બચશે તો તે એક આંખાનું ઝાડ જોશે અને તેનાં ફળોને ખાશે એટલે મરણ પામશે,' આટલું બોલી તે પણ શાંત થઈ ગઈ. ત્યાર પછી ત્રીજી સ્ત્રી બોલી, 'જો તે આ વિદ્યમાથી પણ બચશે તો તે પરણવા માટે સસરાના ગૃહમાં પ્રવેશ કરશે કે તે જ ઘર તેના પ્રાણ લેવા માટે તેની પીઠ ઉપર તૂટી પડશે' આટલું કહી તે પણ બોલતી બંધ પડી. એટલે ચોથી સ્ત્રી બોલી, 'જો તે આ વિદ્યમાથી પણ બચી જશે તો તે રાત્રિએ રહેવાના ઘરમાં ગયા પછી ઉપર ઉપરી સો ઈંક ખાશે. આ વખતે જો કોઈ પણ આને સોવાર 'ચિરંજીવો' એમ કહેશે નહીં તો આ કુમાર મરણ પામશે, અને જો મનુષ્યે આ આપણો શાપ સાંભળ્યો હશે તે રાજકુમારના બચાવ માટે તેને કહેશે તો તેનું પણ મરણ થશે,' આટલું કહી તે પણ વિરામ પામી.

વાણીબાના પુત્રે આ સર્વ વંજના પ્રહાર જેનું દારણ જતાં સાંભળ્યું, એટલે રાજકુમાર ઉપર રનેહ હેવાથી બેદાતર બની વિચાર કરવા લાગ્યો, 'હાલ હાલ! રાજપુત્રે વાર્તાનો આરંભ કરી અધુરી મૂકી દીધી, માટે તે કથાને ચિત્તારજે; કારણ કે યુગ રીતે તે આશ્ચર્યકારક કથા સાંભળવા આવેલી દેવતાઈ મંડળીએ શાપ આપ્યો છે. હવે આ રાજકુમાર મરણ પામશે, પછી મારે જીવીને શું પ્રયોજન છે? પણ હરો, મારે કોઈ યુક્તિથી આ પ્રાણ સમાન મિત્રની રક્ષા કરવી જોઈએ.' તેને આ વાર્તા કહીશ નહીં એટલે મને પણ હાનિ થશે નહીં. આવા વિચારમાં તે વાણી-બાનો છોકરાએ ધણી કટ્ટથી રાત્રિ કાઢી. સવાર થયું એટલે રાજપુત્ર વાણીબાના પુત્રની સાથે આસવા માંડ્યો. એવામાં રસ્તા ઉપર ગજપુત્રે એક દાર દીઠા રાજકુમારે તે લેવાની ઇચ્છા કરી, પણ વાણીબાનો છોકરો બોલ્યો, 'મિત્ર, દારને ઉપાડીશ મા, એ કપટનો દાર છે. જો ખરો દાર હોય તો આ સીપાઈએ કેમ દેખે નહીં?' તે સાંભળી રાજપુત્ર દારને ત્યાગ કરી આસવા લાગ્યો. આગળ આદત્ત એક આંખાનું ઝાડ જોવામાં આવ્યું, એટલે રાજકુમારને તેનાં ફળ ખાવાની ઇચ્છા થઈ. દુરત જ તે વાણીબાના છોકરાએ તેને તે કામમાંથી પણ વાળ્યો. પછી તે રાજકુમાર અંતઃકરણમાં બેદાતર થતો હળવે હળવે સસરાને ઘેર પહોંચ્યો. બ્યાં પરણવા માટે રાજકુમાર ઘરની અંદર પ્રવેશ કરે છે, તેવામાં વાણીબાના છોકરાએ તેને અંદર જતાં બારણામાંથી અટકાવ્યો કે તારાણે તે ઘર પડી ગયું અને તે આપત્તિમાંથી છૂટ્યો. પછી તે રાજકુમારને મિત્રની સમયસુચકતાનો પૂરું વિશ્વાસ આવ્યો. પછી રાત્રીના તે રાજકુમારે પોતાની પત્ની સાથે બીજા ઘરમાં નિવાસ કર્યો. વાણીબાનો છોકરો કોઈ જાણે નહીં તેમ પ્રથમથી આ સર્વ ગૃહમાં છૂપાઈ બેઠો હતો.

પછી રાજકુમારે કથ્યા ઉપર બેસતાં જ સો છીંક ખાધી. ત્યારે પેલા વાણીઆના છોકરાએ જે વાર ધીરે ધીરે 'ચિરંજીવો' એમ કહી સ્વતંત્રતાથી પોતાનું કામ સિદ્ધ કરી ખુશી થતો બહા નિકળી ગયો. પણ જ્યેવો તે બહાર નિકળે તો તેવામાં રાજકુમારે અને તેની રાણીએ તેને દીઠે એટલે રાજપુત્રને ધખ્યાં આવી, અને પોતે તેના ઉપરનો પ્રેમ ભૂલી ગયો અને ઘણો કોષ કર પહેરેગીરને દુકમ કર્યો કે, "હું એકાંત અંતરમાં છું ત્યાં તે અંદર આવ્યો હતો, માટે અ કંગાળ છે ! તેને બાંધીને એક જગ્યામાં રાખો. સવારે ફરિયાદી અગ્રવવામાં આવશે." ત્યારે પહેરે ગરિયાએ તે દુકમ સાંભળ્યો ત્યારે તુરત તે વાણીઆના છોકરાને દેદ કર્યો અને તે વાણીઆન છોકરાએ તે રાત્રિ કેદખાનામાં કાઢી. પ્રભાત થયું એટલે સીપાઈએ તેને રાખના દુકમ પ્રમાણે વધભૂમિ-મારવાના સ્થાન ઉપર લઈ જવા લાગ્યા. ત્યારે વણિકપુત્રે સીપાઈએને કહ્યું, 'મારે કંઈ બાબત રાજપુત્રને જાણાવવાની છે, માટે પ્રથમ મને રાજપુત્ર પાસે લઈ જાઓ અને પછી તમે મને મારજો' વણિકપુત્રે આમ કહ્યું, એટલે તેઓએ રાજપુત્રને વિનંતિ કરી અને બીજા મંત્રીઓ એ પણ રાજપુત્રને સમજાવ્યો એટલે રાજાએ તેને અંદર આવવાનો દુકમ ફરમાવ્યો. ત્યારે સીપાઈએ તે વણિક પુત્રને લઈ આવ્યા ત્યારે તેણે રાજપુત્રને સઘળી હજીકત કહી સંભળાવી. રાજપુત્રે પણ ઘર પડી જવાથી વિશ્વાસ આવવાને લીધે તે બીના સત્ય માની, પ્રસન્ન થઈ તેને મારી આપી; અને પછી સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરી તે વાણીઆના છોકરા સહિત પોતાને શહેર આવ્યો. રાજપુત્રનો મિત્ર વાણીઆનો છોકરો પણ પરણીને સુખમાં રહેવા લાગ્યો. આવી રીતે પોતાને ઉપદેશ આપનારા મનુષ્યોને દુઃખ આપનારા રાજપુત્રો મર્યાદા રહિત બની પોતાના ઉપરી માવતને દુઃખ આપનારા સાંકળ તોડીને છૂટા થયેલા મદમત હાથીની માફક દિલકારકને જાળખતા નથી-ભૂલી જાય છે. જે હાસ્ય કરીને બીજાના પ્રાણનો નાશ કરે તેવા વૈતાળ સાથે મિત્રતા શી ? માટે રાજપુત્ર ! તું મારી સાથેના સખી લાવવો ભેગ કરીસ મા.' કુર્મિંગસેના રાજ-ભવનમાં સોમપ્રભાતના મુખથી આવી રીતની કથા સાંભળી, પ્રેમસહિત પોતાની સખી પ્રત્યે યોદ્ધા, 'મિત્ર સખિ, તેઓને રાજપુત્ર જાણવા નહીં, પણ પિશાચપુત્ર જાણવા. હું તને પિશાચના દુરામહની એક કથા-કહું છું તે સાંભળઃ—

પિશાચની અને બ્રાહ્મણની કથા.

પૂર્વે યત્તસ્થળ નામના અમદારમાં (બ્રાહ્મણને બક્ષીસ મળેલા ગામમાં) કાષ્ઠએક દરિદ્રી બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે એક દિવસ અરણ્યમાં લાકડાં લેવા માટે ગયો હતો. ત્યાં તેણે કુત્રાડાથી લાકડું કાપવા માંડ્યું, એવામાં તે લાકડું નીચે પડી તેની જાંબને ફાટીને અંદર પેસી ગયું, એટલે તેમાંથી લોરીની ધારા નીકળવા લાગી અને બ્રાહ્મણ મુર્ચ્છિત થઈ પડી ગયો. પછી કાષ્ઠજાણીતા પુરુષે તેને મુર્ચ્છિત થયેલો દોર્ય, એટલે તે તેને ઉઠાડીને ઘેર લઈ ગયો. ત્યાં તેની સ્ત્રી તેને કાપત્ર જેઈ મજારાઈ, પંથુ પછી લોહી મીઠા નાંખી તેની આસનાવાસના કરી જાંબના ઉપર તેણે પાટો બાંધ્યો. આમ તેણે ધા રજવાના ઉપાયો કર્યા, પણ તે રુઝાયો નહીં. એટલે જ નહી પણ તે ધા નાદી પર્યંત ઉઠી ગયો અને

તે દરિદ્ર બ્રાહ્મણ નારીવણ પડવાથી અત્યંત દુઃખી થવા લાગ્યો અને તે દુઃખને લીધે તે મરવા માટે તૈયાર થયો. તેનો એક બ્રાહ્મણ મિત્ર હતો, તેણે તે વખતે આવી એકાંતમાં કહ્યું કે, 'મારો યત્નદત્ત નામનો મિત્ર ધણા દિવસ ચલા દરિદ્રી રહ્યો હતો, પણ તેણે પિશાચની સાધના કરી. લક્ષ્મી મેળવી છે ને હાલ તે સુખમાં કળ ગાળે છે. તેણે તે સાધના મને પણ બતાવી છે. માટે હે મિત્ર, એ સાધના તું પણ કર. તે પિશાચ તારા ધાને રજાંવી નાંખશે. આટલું કહી તેણે તે બ્રાહ્મણને પિશાચનો મંત્ર કહ્યો અને આ પ્રમાણે તેની સાધના બતાવી: 'રાત્રિને પાછલે પ્રહરે ઉઠી, કેશ ધૂટા મૂકી, નગ્ન થઈ, આયમન લીધા પહેલાં બે મુકી ચોખ્ખા બે હાથમાં લઈ, પિશાચ મંત્રનો જપ કરતાં ચૌટામાં જતું અને ત્યાં બંને મુઠીમાં બરેલા ચોખ્ખા મૂકી મોન જ પાછું આલ્યું આવતું, પાછું વળીને જોતું નહીં. હે મિત્ર! આમ હંમેશાં કર. પિશાચ પેાતે જ્યારે પ્રગટ થઈ તને કહે કે, હું તારી બાધિને નાશ કરીશ ત્યારે તેને માન આપજે,' એટલે તે તારા રોગનો નાશ કરશે. પેલા મિત્રે આમ કહ્યું, એટલે તે બ્રાહ્મણે તેમ જ કયું. પછી એક પિશાચ તેને મસજ થયો અને તેણે હિમાચળ ઉપરથી ઔષધિ આણી તે દુઃખી બ્રાહ્મણના ધાને રજાંવી નાંખ્યો, એટલે તે બ્રાહ્મણ અત્યંત પ્રસન્ન થયો. પછી કાર્ય સિદ્ધ થયેલા પિશાચે બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, 'મને બીજો ધા આપ, એટલે તેને હું સારો કરું. જે તું મને મણુ-ધા આપીશ નહીં તો તારું અશુભ કરીશ અથવા તારા શરીરનો નાશ કરીશ.' તે સાંભળી પેલો બ્રાહ્મણ ગભરાયો અને તેમથી ડર છૂટવા માટે પિશાચને કહ્યું, 'હું તને સાત દિવસમાં બીજો ધા આપીશ,' એટલે તે પિશાચે તે બ્રાહ્મણને છોડી દીધો. પછી બ્રાહ્મણ શુભવાની આશા મૂકીને બેઠો. આટલીવાર્તા કરી વચમાં દલકી વાર્તા આવવાને લીધે કલિંગસેના લલ્લમવરા થઈ બંધ પડી ગઈ અને ફરી તેણે સ્ત્રોતમ્ભાને એમ કહ્યું કે, ત્યાર પછી બ્રાહ્મણે ધાની શોધ કરી પણ ધા મળ્યો નહીં, એટલે તે ઉદાસ બની ગયો. તેની એક રાંકેલી પુત્રી હતી તે ચતુર હતી. તેણે પિતાને ઉદાસ જોઈ તેનું કારણ પૂછ્યું. કારણ જાણ્યા પછી તે બોલી, 'તમે પિશાચની પાસે જાઓ, અને ફરીને કહો કે મારી પુત્રીને નાડી મણુ (નાડી પર્યંત ધા) થયો છે તે તું રજાવ. હું તે પિશાચને છેતરી મૂકીશ. તે સાંભળી પેલો બ્રાહ્મણ પ્રસન્ન થયો 'હીકંછે' એમ કહી પેલા પિશાચને છેકરીની પાસે લઈ જા-વ્યો. પેલી બ્રાહ્મણની પુત્રી એકાંતમાં પિશાચને શુભસ્થળ બતાવીને બોલી કે, 'જાણ! આ મણુને રજાવી આપ'; એટલે પેલો પિશાચ હંમેશાં તે શુભ સ્થળ ઉપર પાટાપિટી કરવા લાગ્યો, પણ તે રજાવી સફળ નહીં. પછી કેટલાએક દિવસો ગયા તે બાદ પિશાચ મૂકાયો અને તેની બે નંધ પોતાના ખોળામાં લઈ તે મણુ શા માટે રજાતું નથી તેની તપાસ કરવા માટે તે શુભસ્થળ જોવા લાગ્યો. એવામાં શુભસ્થળ નીચે બીજું ગુદનું હિંદ્ર નજરે પડ્યું. તે જોઈ પિશાચ ગભરાયો અને વિચાર કરવા લા-ગ્યો કે, એક મણુ રજાતું નથી એવામાં બીજું મણુ પેદા થયું; કારણ કે દુઃખોમાં ધણું દુઃખો આ-વે છે, એ લોકવાણી સત્ય છે જેનાથી મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે અને જેનાથી નાશ પામે છે. એવા વિસ્તારવાળા સંસારના માર્ગને કાઢવા કોણ સમર્થ છે? કાંઈ જ નહીં. આમ વિચાર કરી તે સ્વર્ગ પિશાચ, વિરુદ્ધ કામ કરીશ તો મને બંધન થશે, આવી રાંકણી પડાયન કરી અંતમાં મારું કલે

આવી રીતે તે પુત્રીએ પેલા પિતાચને છેતરી તે બ્રાહ્મણને બચથી મુક્ત કર્યો; અને તે બ્રાહ્મણ આરોગ્ય મેળવી સુખમાં રહેવા લાગ્યો.

હે સખિ ! આવા પિતાએ હોય છે, અને આ જ પ્રમાણે કેટલાક રાજપુત્રોને પણ સમજવા નોંધ્યો અને તે વશ થવા હોય તો પણ બુંદુ કરે છે; માટે તેમાંથી બુદ્ધિવંતે બચાવ કરવો. કુલીન રાજકન્યાઓ કોઈ દિવસ એવી સાંભળવામાં આવી નથી. માટે હે સખિ, તારે મારી સાથે સખીપત્નું રાખવું, જુદાઈ રાખવી નહીં. આવી રીતે કલિંગસેનાના મુખથી કથા સાંભળી સોમપ્રભા હાર્ય કરી અતિ આશ્ચર્યથી પરમ સંતોષ પામી; અને કલિંગસેનાને કહ્યું કે, ‘મારું ઘર અદ્વિધી સાઠ થો-જન દૂર છે ને હું ધણા દહાડાથી અહીં આવી રહી છું; જો કે ધણા દિવસ પીતી જાય છે, પણ જવાનું નથી, માટે હે તત્ત્વિ ! હવે તો હું જઈશ.’

પછી જ્યારે સૂર્ય અસ્તાચળના શિખર ઉપર જવા લાગ્યો ને સંધ્યા કાળનો સમય થવા લાગ્યો ત્યારે સોમપ્રભા ક્ષણવાર કલિંગસેનાને આનંદ ઉપજાવી ફરી મળવામાં પ્રેમાગ કલિંગસેનાની રજા માંગી. આકાશ માર્ગે ઉડીને ઝડ પોતાને ઘેર ગઈ. કલિંગસેના તેને આકાશમાં ઉડતી નોંધ આશ્ચર્ય પામી ધણા આશ્ચર્યકારક વિચારો કરવા લાગી કે, ‘અરે આ સ્ત્રી કોણ હશે, તે હું જાણતી નથી. મારી સખી સિદ્ધાંતના તો નહીં હોય ? વા અપ્સરા તો નહીં હોય ? અથવા વિદ્યાધરી તો નહીં હોય ? એ આકાશમાં સારી રીતે ચાલી રહી છે, માટે દેવની જાતિ છે અને દેવતાઓ અનુપમ રનેહના આદરથી મનુષ્યો સાથે મિત્રતા કરે છે. રાજા પૃથુની પુત્રી સાથે અકેધતીને શું મિત્રાઈ નહતી ? હતી જ. અને તેના પુત્રી ઉપરના પ્રેમભાવને લીધે પૃથુ સ્વર્ગમાંથી મુરબિ ગાયને શું લાવ્યા નહતા ? અને કોઈ કારણને લીધે તે બ્રહ્મ છતાં શું સ્વર્ગમાં નહોતો ગયો ? જન્મે ગયો હતો. અને તે દિવસથી પૃથ્વી ઉપર પવિત્ર ગાયો થઈ નથી શું ? ચર્ચ છે. તો મને મારા પુત્રના ઉદયથી આ દિવ્ય સખી મળી છે, માટે હું પણ લાગ્યશાળી છું. કાલે સવારે તે આવશે એટલે તેનું નામ અને કુળ ચોક્કસ રીતે પૂછી લઈશ.’ વિગેરે વિચાર કરતી કલિંગસેનાએ તે રાત્રિ તે રાજબચનમાં ગાળી અને કલિંગસેનાને ફરી મળવા માટે ઉત્કંઠાવાળી સોમપ્રભાએ તે રાત્રિ પોતાના મંદિરમાં ગાળી.

તરંગ ૩ જો.

કલિંગસેનાનું વૃત્તાંત ચાલુ.

સવારમાં સોમપ્રભા કલિંગસેનાને આનંદ ઉપજાવે એવી યંત્રવાળી અનેક માયાવી પુત-ળીઓ એક કર્ડીઆમાં ભરી આકાશ માર્ગે ધરતી તે રાજકન્યા પામે યુગ્મ આવી. સોમપ્રભાને નોંધ કલિંગસેનાનાં નેત્રમાં આનંદનાં અશ્રુઓ ભરાઈ આવ્યાં, અને તે ઉભી થઈ તેને કઈ વગી

પડી, પછી, પોતાની પાસે જોતારીને બોલી, 'મિય સખી, તારાં મુખરૂપ પૂર્ણ ચંદ્રમાનાં દર્શન વિના મને આજની અંધકારથી છવાયેલી ત્રિયામ્બા* સત્યામાની માયક મર્ધ છે. પૂર્વ જન્મમાં મારે તારી સાથે કેવો સંબંધ હતો, કે જેનું આજ આતું પરિણામ આવે છે? હે દેવિ! તું તે આજત જાણતી હોય તો મને કહી બતાવ. 'તે સાંભળી સોમપ્રભાએ રાજપુત્રીને એવી રીતે કહ્યું કે, 'મને પૂર્વ જન્મનું રમરણ હોય એવું મારામાં જ્ઞાન નથી; અને આ વિષયમાં મુનિઓ પણ અજાણ્યા છે; અને કદી કોઈ મુનિ જાણતો હોય તો તેણે પૂર્વ જન્મને વિશે એવું કર્મ કરેલું હોતું જોઈએ કે જેથી તેને પારકાના સંબંધની માહિતી હોય. સોમપ્રભાએ એ પ્રમાણે કહ્યું, એટલે રાજકન્યા કલિંગસેના કૌતુક સહિત પ્રેમ અને વિશ્વાસથી ઝાઝાપણુ બરેલી રીતે ફરી એકાંતમાં પૂછવા લાગી, 'સખિ! મનોહર ગોળાકાર મુકતામણિના જન્મથી વંશ જેમ શોભા પામે છે તેમ, મહાયરણુશાળી તું કયા દેવ જાતિના પિતાને ત્યાં જન્મ લઈ તેના વંશને શોભા આપે છે, તે મને કહે. હે મુક્તકણ! જગતના કાનને અમૃતની પેટે મુખ આપનાર તારું નામ શું છે? આ કરંડીઓ! શા કામનો છે? અને તેમાં શી શી વસ્તુઓ ભરી છે?' આવાં કલિંગસેનાનાં પ્રણય ભરેલાં વચનો સાંભળી, સોમપ્રભાએ ક્રમવાર સઘળું કહેવાને શરૂ કર્યું.

સોમપ્રભાનું પુત્તાંત.

ત્રણ જગતમાં પ્રસિદ્ધ મય નામનો એક મોટો દાનવ છે. તે પોતાનો અસુર સ્વભાવ ત્યાગ કરી શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગયો, એટલે શ્રીકૃષ્ણે તેને અભયવચન આપ્યું; અને મયદાનવે ઈન્દ્ર માટે સભા બનાવી. આ ઉપરથી દેવો તેને દેવપક્ષનો ગણી તેનો દેવ કરવા લાગ્યા. તે દેવોના લયને લીધે તેણે બિંધ્યાવળ ઉપર એક માયાવી અતિ વિચિત્ર મુદ્રા બનાવી, કે જેમાં મોટ મોટા અસુરો પણ જવા પામે નહીં. આ મયદાનવની અમે એ પુત્રી છીએ; તેમાં મોટીતું નામ સ્વયં-પ્રભા છે, જે ભક્તચર્યવત પાળે છે. આ કુમારી પિતાના જ ઘરમાં રહે છે. હું તેની નાની પુત્રી છું. મારું નામ સોમપ્રભા છે. મને મારા પિતાએ કુબેરના પુત્ર નક્ષત્રેયર સાથે પરણાવી છે; અને અનેક પ્રકારનાં માયાનાં વંત્રો શિખવેલાં છે. મારા તારા ઉપરના પ્રેમને લીધે આ માયાના યંત્રથી પૂર્ણ ભરેલો કરંડીઓ અહીં તારે માટે આણેલો છે.

આટલું કહી પછી કરંડીઓ ઉમાડી ધણું આશ્ચર્ય કરનારી, યંત્રવાળી, માયાવી લોકડાની પુતળીઓ કલિંગસેનાને બતાવી. પછી એક પુતળીની કળ દબાવી કે, તે ઝટ આકાશ મોઁ ઉડી, ને સોમપ્રભાની આગ્રા પ્રમાણે પુષ્પની માળા લઈને આવી. એક પુતળી વળી તેમ જ તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે પાણી લઈ આવી. કોઈ દ્રવ્ય કરવા લાગી તો કોઈ ભાષણ કરવા લાગી. આવી રીતે કેટલાક વખત સુધી કલિંગસેનાને રાજ કરી તે યંત્રના કરંડીઓને સારી રીતે સંકેતીને,

* ત્રણુયામની રાત્રી. † સો પ્રદર જેવડી રાત્રિ. ‡ અંગેજમાં સિંચ છે.

§ સુમત્રાન જન વાર્તામાં સારંગધર સુવર્ણની વાર્તામાં પણ આવી જ રીતે સારંગધરે એક ખાટલીની પુતલીઓ બનાવી હતી. તે પુતલીઓ તો વળી મોટો મોટો વાતચિત પણ કરતી જણાવી છે.

મૂખો અને પછી ઉત્કન્ધાવાળી કલિંગસેનાની રજા માગી, પતિને આધીન સોમપ્રભા આકાર માંગે યદ્યપિતાને ઘેર ગઈ. કલિંગસેના પણ તેની આર્થ્યકરક રમત જોઈ શુધા સહિત યદ્યપિ અને અત્યંત પ્રસન્ન થઈ તે દિવસે સર્વ આહાર વિહાર ત્યાગ કરીને બેઠી. પુત્રીએ આહારનો સ્વાદ ક્યો, તે જોઈ તેની માતાના મનમાં આશ્ચર્ય કે, પુત્રી માંડી પડી, તેથી આનંદ નામના વૈદ્યને બોલાવી મંગાવ્યો ને પુત્રીને બતાવી. વૈદ્ય તેને જોઈને બોલ્યો, 'આને કેંઈ રોગ નથી. કાઈ કારણથી આનંદ થયો છે, તેને લીધે તેની શુધા શાંત થઈ ગઈ છે. પણ રોગથી શુધા શાંત પડી નથી. આંખાખતને હાસ્ય કરતું હોય તેમ જાણવું તેનું પ્રસન્ન નેત્રવાળું મુખજ, દર્શાવી આપે છે.' આમ વૈદ્યે કહ્યું એટલે તેની માતાએ પુત્રીને આનંદ થવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે રાજકન્યાએ આનંદ થવાનું ને કારણ હવે તે કહી બતાવ્યું: એટલે તેની માતા પુત્રીને પ્રસન્નપાત્ર સખી સાથે સંબંધ થવાથી આનંદ થયો છે, એમ જાણી પુત્રીને માન આપી યથોચિત આહાર કરાવ્યો.

બીજા દિવસ થયો, એટલે વળી સોમપ્રભા આવી અને તેણે કમલાર સખીની વાર્તા કરવાના હેતુથી એકાંતમાં કલિંગસેનાને કહ્યું કે 'મારા વરને આ કથાની ખજાર હતી, કારણ કે તે જ્ઞાની છે. માટે મેં તારી સાથે કરેલી મિત્રતા મારા વરને જણાવી, હમેશાં તારી પાસે આવવા માટે તેમની પામેથી રજા માગી લીધી છે. માટે તું પણ હવે તારા પિતા પાસેથી આજ્ઞા લઈ લે, એટલે નિઃસંકોત્તાથી ઇચ્છા પ્રમાણે મારી સાથે વિહાર કરી રાહીશ.' સોમપ્રભા આમ બોલતી હતી, એવામાં કલિંગસેના તેનો હાથ પકડી પોતાનાં આતા અને પિતા પાસે લઈ ગઈ અને ત્યાં પ્રથમ તેનું નામ તથા કુળ કહી પિતા કલિંગદત્ત રાજા સાથે મિત્રાપ કરાવ્યો. પછી તેના રાજમાતા તારાદત્તા સાથે પણ મિત્રાપ કરાવ્યો. રાજા અને રાણી પુત્રીના કહેવા મુજબ તે સોમપ્રભાને જોઈ તેને માન આપી તેનાં રૂપને જોઈ અત્યંત રાજી થયાં; અને પુત્રી ઉપરનાં તેના સ્નેહને લીધે, મવા સુરની પુત્રીનો સત્કાર કરીને તે બોલ્યાં, 'વત્સ! આ કલિંગસેનાને તારા હાથમાં સોંપી દે. માટે હવે તમે બન્ને ઇચ્છાનુસાર વિહાર કરો.' પછી કલિંગસેના અને સોમપ્રભા તેનાં વચનના સ્વીકાર કરી ત્યાંથી બન્ને જહાં સાથે બહાર નિકળ્યાં; અને રાજાએ બનાવેલા વિહાર સ્થળમાં રમવા માટે ગયાં. પછી સોમપ્રભાએ શુદ્ધ દેવની પૂજા કરવા માટે માધાનો કરડીચિયા મંગાવી, પુષ્પ આદિ લેવા માટે તે વખતે પ્રયોગવડે યંત્રમય યજ્ઞને લઈને મોકલ્યો. દુરત જ તે યજ્ઞ આકારા માર્ગે પહોં દૂર માર્ગ ઉપર જઈ, મોતી, ઉમ્મી જાતનાં રત્નો, મુવર્ણ અને કમળો લઈ ખાછો ફર્યો. પછી સોમપ્રભાએ સર્વ મનુષ્યોને આર્થ્ય ઉપજાવનારી તે વસ્તુઓથી શુદ્ધ દેવની મૂર્તિઓની પૂજા કરી તેને રાણુગારી. તે હકીકત રાજા કલિંગદત્તના જાણવામાં આવી, એટલે તે રાણી સહિત ત્યાં આવ્યો અને જોયું તો પછી તે અત્યંત વિરમય થયો અને યંત્ર સંબંધી સર્વ બીના પૂજવા લાગ્યો એટલે સોમપ્રભા બોલી, 'રાજાજી! આ માધાધંત્રી કરીગીરીનું કામ પૂર્વે મારા પિતાએ મને શીખવ્યું છે. જેમ આ સંસારયંત્ર ચંચ મહાભૂતમય છે, તેમ સખીનાં યંત્રો છે—તેને જાણી જુદાં કંઈ હું તે સાંભળો:—પૃથ્વીમય જે યંત્ર છે તે, બારણાં વિગેરેને બંધ કરે છે. બીજાં મનુષ્ય તે યંત્રથી બારણાં બંધ કરી રાકે છે પણ ઉધારી રાખતો નથી. જાણના યંત્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો

આકાર સજીવન જેવો જણાય છે. તેજોમય યંત્ર સદા જ્વાળા શક્યા કરે છે. વાયુયંત્ર જ્યાં આવ-
વાની દિશા કરે છે. આકાશ સંબંધીયંત્ર પરસ્પર ચપેલા લાપણુને સ્પષ્ટ કરે છે. આટલાં યંત્રો મને
પિતાની પાસેથી મળેલાં છે, પરંતુ અમૃતની રક્ષા કરનારું જે ચક્રાકારયંત્ર છે તે તો મારા પિતા જ
જાણે છે, બીજા જાણતો નથી.' આમ સોમપ્રભા કહે છે, એવામાં તેનાં વચનને કૃષ્ણ રાખતાં
હોય એમ મધ્યાન્હ સમયના રાંખોનો ચળદ ચવા લાગ્યો, એટલે સોમપ્રભાએ પોતાને લાયક
આદાર લેવા માટે રાજની પાસેથી રજા લીધી; અને પોતાની સખીને પણ રાજની આજ્ઞાથી
સાથે લઈ લીધી; અને તે યંત્રના બનાવેલા વિમાનમાં પાછળ આવતી કલિંગસેનાને બેસારી
પોતાની મોટી બહેનની પાસે જવા માટે આકાશ માર્ગે પિતાના ઘર તરફ ચાલી અને
દશલુવારમાં વિધ્યાયજ્ઞ ઉપર આવેલા પિતાના ધાં આવી પહોંચી. ત્યાં પોતાની મોટી બહેન સ્વયં-
પ્રભા પાસે કલિંગસેનાને લઈ ગઈ. કલિંગસેનાએ સ્વયંપ્રભાને જોઈ પ્રભુામ ક્યાં. તેના મસ્તક
ઉપર જટાલુટની માળા હતી; વળી હાથમાં લાંબા શ્રદ્ધાના મણકાની માળા રાખેલી હતી; તે
શ્રદ્ધાચર્યમત સેવકી હતી, તેને લીધે શ્વેતવસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં; તે કામનો નાશ કરનારી અતિ
ભયંકર તપ દિશા કરતી હતી અને હાસ્ય કરતી હતી, તેથી શ્વેતવસ્ત્ર ધારણ કરનાર, કામનો નાશ
કરનાર અતિ ભયંકર તપ કરનારાં અને હાસ્ય કરતાં પાર્વતી હોય ની શું તેની માફક શોભતી
હતી. પછી તે સ્વયંપ્રભાએ પણ સોમપ્રભાએ બતાવેલી અને પ્રભુામ કરતી રાજપુત્રીનો અભિધિ
સાધાર કરી દુર્ગાદિ બોજનમાં ભાગ આપી. પછી સોમપ્રભાએ રાજક-પાને કહ્યું: 'ઝાકળ જેમ
કમળની મુંઝરતાને નાશ કરે છે, તેમ વૃદ્ધાવસ્થા રૂપનો નાશ કરે છે. તે વૃદ્ધાવસ્થા આ ધ્રુવ
ખાવાથી તને આવશે નહીં-તું સદાકાળ તરણુ જ રહીશ; અને એટલા જ માટે પ્રેમને લીધે મેં તને
અહિં આણેલી છે.' પછી કલિંગસેના તે ધ્રુવો ખાવા લાગી અને સર્વ અંત્ર અમૃત રસના વરસા-
દમાં બીનાં થયાં હોય તેવું બની ગયું. પછી આશ્ચર્ય સહિત આમ તેમ ભમતાં ભમતાં રાજક-પાએ
નગરનું ઉપવન દીઠું. ત્યાં વાવની અંદર મુવર્ણ રંગનાં કમળો ઉગેલાં હતાં; અમૃત જેવાં સ્વાદિષ્ઠ
ધ્રુવપાણી ઝાડો હતાં; સોના જેવા ચિત્રવિચિત્ર પક્ષીઓથી તે ભરપૂર હતું; ઉત્તમ મણિના સ્તંભથી
છટાદાર દેખાતું હતું; બ્યાં બીત ન હતી ત્યાં બીતનું જાન કરાવતું હતું; બીત હતી ત્યાં બીત નથી
એમ જાન કરાવતું હતું, જળમાં સ્થળની શુદ્ધિ કરાવતું હતું, સ્થળમાં જળની શુદ્ધિ કરાવતું હતું.
તેને લીધે મુપદાનવે માયાવડે બીજા લોક બન્યા હોય, તેમ જણાતું હતું. એ ઉદ્યા-
નમાં પૂર્વ સીતાની યજ્ઞ કરવા માટે વાંદરાઓ અંદર આવ્યા હતા અને તે સ્વયંપ્રભાની પ્રસાદી
મેળવી, ધણીવાર પછી તેમાંથી બહાર નિકળ્યા હતા. આવા ઉપવન અને શહેરને જોઈ કલિંગ-
નાનું મન અત્યંત વિસ્મય પામ્યું. પછી સોમપ્રભા, સ્વયંપ્રભાની આજ્ઞા લઈ, અદ્ભુત નગર
બતાવી અત્યંત આશ્ચર્ય પામેલી, ભરાવસ્થા સહિત બનેલી, તે કલિંગસેનાને ધરી યંત્રના વિમાનમાં
બેસારી આકાશ માર્ગે ઉડી તંદ્રાશિલા નગરીમાં તેને પોતાને ઘેર લઈ આવી. કલિંગસેનાએ ત્યાં
માતા અને પિતા પાસે સર્વ વર્તાત ઈચ્છાનૂત કહી બતાવ્યું; અને તે વાર્તા સાંભળી તે તથા તેનાં
માતાપિતા અત્યંત સં-

અને સખીઓ આવી રીતે મુખમાં દિવસો ગુજારતી હતી, જિવામાં એક વખતે સોમલાએ કલિંગગનાને એમ કહ્યું કે, 'જ્યાં સુધી તું પરણી નથી લેાં સુધી મારે તારી સાથે મિત્રતા કે પરપણા પછી હું તારા ધણીના ધરમાં કેમ આવી શકું ? કારણ કે સખીના ભર્તાનું દર્શન પણ કરે નેહએ નહીં, અને તેને કોઈ રીતે અંગીકાર પણ કરવો નેહએ નહીં. નદારની માદા જેમ બારીનું માંસ ખાય છે, તેમ સામુ વહનું માંસ ખાય છે. વળી સાંભળ, તને કીર્તિસેનાની આ કથ કહું છું તે.

કીર્તિસેનાની કથા.

પૂર્વે પટણામાં ધનપાલિત એવા નામનો એક મોટો ધનાઢય વાણીઓ રહેતો હતો. તેનામાં નામ પ્રમાણે જ શુભ હતો, એટલે તે ધનનું રક્ષણ કર્યા કરતો હતો. તેને કીર્તિસેના નામની કન્ય અવતરી. આનું રૂપ અનુપમ હતું અને તે શેઠને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય હતી. ધનપાલિત શેઠ તે કન્યાને મગધ દેશમાં એક દેવસેન નામનો મોટો પેસાદાર વાણીઓ રહેતો હતો અને તે પોતાની બરાબરીના હતો, તેની જોડે પરણાવી હતી. દેવસેન પોતે સદાચરણી હતો. તેના પિતા ગુજરી જવાથી ધરમાં તેની માતા ધણીરણી હતી. આ સ્ત્રી (સ્વભાવે) ધણી જ નહારી હતી. તેને લીધે, દેવસેન પોતાની સ્ત્રીને માન આપતો તે નેહકોધથી બળી જતી હતી અને પુત્ર ન હોય ત્યારે પછવાડે કીર્તિસેનાને દુઃખ હતી હતી. પણ તે કીર્તિસેના પતિ પાસે દુઃખ કહી શકતી નહીં. કારણ કે કુટિલ સામુજ્યાને આધીન કુલીન કામિનીઓ ધણી દુઃખદાયક રીતિતે ભોગવે છે. પછી એક વખતે કીર્તિસેનાનો ધણી દેવસેન બંધુજનના કહેવાથી વેપાર કરવા માટે વજ્રમીપુર જવા માટે તૈયાર થયો, એટલે કીર્તિસેના પોતાનાં પ્રાણપતિને એમ કહેવા લાગી કે, 'આર્યપુત્ર ! મેં આટલા વખત સુધી આપને જણાવ્યું ન હતું, પણ હવે નિવેલન કર્યા વિના છૂટકો નથી, માટે કહું છું કે આપ અહીં છો તો પણ આપની માતા અને દુઃખ દે છે, ત્યારે આપના પરદેશ ગયા પછી તો કોણ જાણે મારું શું કરશે, તે મને ખબર પડતી નથી.' તે સાંભળી પેસો દેવસેન નામનો વાણીઓ સ્ત્રી ઉપરના પ્રેમને લીધે ગભરાયો ને ભયભીત બની ગયો અને તે વખતે હળવે હળવે માની પાસે જઈ પ્રણામ કરી બોલ્યો, 'માશુ ! હું પરદેશમાં જઈ છું, માટે હમણાં આ કીર્તિસેનાને તમારા હાથમાં મોંપું છું. તે કુલીન ધરની છોકરી છે તો તેના ઉપર નિરનેહતા બતાવતાં નહીં, પણ પ્રેમ બતાવજો.' તેની મા પુત્રનું આવું બોલવું સાંભળી તે જ વખતે કીર્તિસેનાને બોલાવી (કોધથી કુટિલ આંખો ચકાવીને ધમકાવે સાથે) કહેવા લાગી: 'દીકરા ! તું તારી વહુને પૂછીએ કે મેં શું કર્યું ? તે ધરમાં કશુંયે કરાવવા માટે એવી એવી રીતે તને ઉરકેયાં કરે છે, પરંતુ મારે તો વધે બંને જણાં સમાન છે.' આવાં માતાનાં વચન સાંભળી પેસો વાણીઆનું મન શાંત પડી ગયું, કારણ કે માતાના પ્રેમાળ દેખાતાં વાક્યોથી કોણ કમાતો નથી. પછી કીર્તિસેના ઉઘેચે લીધે મદ દાખ કરી જાનીમાની બેસી રહી. બીજા દિવસે તે દેવસેન વજ્રમીનગર ગયો, એટલે પાછળ કીર્તિસેના પતિના વિરહવેશનો અનુભવ કરવા તેની સાસુએ પણ કંઈ કંઈ તેની પામેથી દાસ દાસીઓને દૂર કરી દીધાં. પછી ધરમાં

કામ કરનારી દાસી સાથે એક સંપ કરી કાઢી જાયું નહીં એમ કીર્તિસેનાને ધરની અંદર બોલાવી નાગી કરી કહ્યું. 'પાપણિ ! તે મારા પુત્રને મારી પાસથી ચોરી લીધા છે.' એમ કહી તેનો ચોટલો પકડી દાસી અને પોતે ધક્કા મુકી પાટુના માર મારવા લાગ્યાં અને દાંત તથા નખથી તેને વીખી નાંખી. પછી ધરમાં એક ભૂમિગૃહ-ભોંયરું હતું, તેમાં પ્રથમ મેળવેલું સર્વ ધન ભર્યું હતું. તેને બહાર કાઢી તેમાં તેને ઉતારી ઉપર ઢાંકણું દઈ મજબૂત ભોગવ બીડી દીધી, અને હમેશાં તે પાપણી સાસુ આવી દુઃખની અવસ્થામાં આવેલી તે કીર્તિસેનાને સાંપડાળે ખાવા વાસ્તે ચોખાનું એક ટાડીયું ભોંયરામાં આપવા લાગી. તે કુટીલ સાસુ વિચાર કરવા લાગી કે, આનો પતિ પરદેશમાં છે ત્યાં સુધીમાં તો આ સ્ત્રી પોતાની મેળે જ ભોંયરામાં મરણ પામશે તો આપણે તેને બહાર નાંખી દઈશું અને જ્યારે તે આવશે ત્યારે એમ કહીશું કે, 'તે તો ઘણા દિવસ થયાં નાશી ગઈ છે,' કપડી સાસુએ ભોંયરામાં દેદ કરેલી પેલી સુખ ભોગવવા યોગ્ય સુકુમાર કુલીન કમિની કીર્તિસેના રહન કરવા લાગી અને અપ્રસેસ કરવા લાગી કે, 'પતિ ધનાઢ્ય છે, મારો જન્મ ઉત્તમ કુળમાં થયો છે, હું સૌભાગ્યવતી છું અને સદાયરણી છું; છતાં પણ અરેરે મારી સાસુની મહેરબાનીથી મને આટલી વિપત્તિ પડે છે, આટલા માટે જ કન્યાનાં સગાંસંબંધીજન કન્યાના જન્મને ધિક્કારે છે, કારણ કે કન્યા સાસુના અને નણંદના દુઃખથી અને વૈધ-પાદિ દુઃખોથી દુઃખી થાય છે.' આમ કીર્તિસેના શોચ કરે છે, એવામાં તેને અકસ્માત ત્યારે જ એક કાદાળી મળી આવી. આ કાદાળી દેવે જાયું તેના મનમાંથી સાલ બહાર કાઢી નાંખ્યું હોય તેના જેવી જાસવા લાગી. કીર્તિસેના તે લોહાની કાદાળી લઈ સુરંગ જોડવા મંડી પડી. જોડતાં જોડતાં સુરંગનું મોઢું પોતાના ધરમાં નિકળ્યું. આમાં પ્રથમથી સળગાવેલો અક્ષય દીવો બળતો હતો. તેથી પૂર્વ જન્મમાં કરેલા, નાશરહિત, પોતાના ધર્મને લીધે જેમ જ્ઞાન થાય તેમ પ્રકાશ પડવા લાગ્યો, એટલે તે ધરને તપાસી વળી. પછી તે ધરમાંથી પોતા માટે વસ્ત્રો તથા પોતાનું જરૂરવેરાત લઈ, સવારમાં તેમાંથી ચૂપ રીતે બહાર નિકળી ગઈ. તે શહેર બહાર નિકળી વિચાર કરવા લાગી કે, મારે આ અવસ્થામાં પિતાને ઘેર જવું એ ધટિત નથી; કારણ કે ત્યાંના લોકોને મારે શું કહેવું? અને મારો વિશ્વાસ તેઓ કરશે? માટે હવે મારી પોતાની યુક્તિથી પતિની પાસે જવું, કારણ કે 'આસોડમાં અને પરલોડમાં એક પતિ—કુલીન કમિનીને પતિ—એ જ ગતિ છે.' આમ વિચાર કરી કીર્તિસેના ત્યાં એક તર્જાવ હતું તેના જળમાં સ્નાન કરી રાજપુત્રનો ઉમદા પોશાક પહેરી બગરમાં ગઈ અને થોડી કીમતમાં સોનું વેચી તે દિવસે કોઈ એક વાણીઆને ઘેર ઉતારી કર્યો.

એ વાણીઆને ઘેર સમુદ્રસેન નામનો એક વાણીઆ આવ્યો હતો, જે તે દિવસે વણજીપુર જવાનો હતો. તેની સાથે કીર્તિસેના પણ પ્રથમ ગયેલા પોતાના પતિને મળવા માટે જવાનો ઠરાવ કર્યો અને ઉત્તમ રાજપુત્રનો પોશાક પહેરી ચાકર સહિત, સમુદ્રસેન નામના વાણીઆની સાથે વણજીપુર પ્રત્યે ચાલી અને તે વાણીઆને કહ્યું કે, 'મારા જોતજોત અને દુઃખ દીધેલું છે, માટે મારા માણસ પાસે જવા સારુ તમારી સાથે વણજીપુર આવું છું.' તે સાંભળી પેલો સમુદ્રસેન આ કોઈ પણ

લાગ્યો. પછી તે વાણીઆનો સંઘ, ધણું દાણુ આપવાના લાયકી, મનુષ્યોનો આવવા બતાવો માર્ગ ત્યાં કરી જંગલના માર્ગ તરફ આવવા માંડ્યો. એક દિવસે તે અરણ્યનો છેડો આવ્યો, અને સાયકાળ થઈ, એટલે સંઘ પોતાનો ઉતારો કર્યો. એવામાં શિયાળે યમના દુતની માફક લયકર શબ્દ કર્યો. તેના તે શબ્દથી ઘનુનશાહ 'જાણનારા વાણીઆઓ રાંડા કરવા લાગ્યા કે, આજ રાત્રે નિરાંક ચોરો આવશે. ત્યાર પછી ઘનુથી રક્ષા કરનારા મીપાઈએ હાથમાં દુધીઆરો લઈને ચોતરફ ચોટી કરવા લાગ્યા, ત્યારે ઘનુઆની આગળ ચાલતી મેન સમાન જણાતું અંધારું ચોખેર દોડવા લાગ્યું. એ જોઈ પુરુષના વેશમાં રહેલી કીર્તિમેના વિચાર કરવા લાગી કે, 'કુદ્ધ કર્મ કરનારા પાપીઆનાં કર્મ સારી રીતે વિસ્તાર પામી આગળ વધે છે; કારણ કે સાસુએ આપેલું દુઃખ મને અહીં પણ નહ્યું. પ્રથમ તો મારી સાસુના દાગ જેવા કેપે મારે ભણેલું કુર્મ હતું; ત્યાર પછી બીજાં ગર્ભવાસ જેવાં લયકર દુઃખ આપનારાં લોચરામાં વસતું પડ્યું; નસીબ યોગે ફરી જન્મની પેઠે તે લોચરામાંથી બચીને બહાર નિકળી અને અહીં આવી; તો ફરી મરણના સંકટમાં આવી ફસાઈ ગઈ. જો ચોર મને આ અરણ્યમાં મારી નાંખશે તો મારી વેરણ સાસુ મારા વરને કહેશે કે, તે તો બીજા પુરુષ ઉપર આરાધ કરી, તેથી ક્યાંઈ નાશી ગઈ છે. ભોગ ચોખડીએ કાંઈ મારાં અંદરનાં કપડાં ઉતારશે અને મને સ્ત્રી જાણશે તો તે મારાં શિયળનો ભંગ કરશે, તો તે કરતાં મારું મૃત્યુ ચેપસર છે, પણ શિયળ ભંગ શ્રેયસ્કર નથી. માટે આ વાણીઆની દરકાર ન કરતાં મારે મારો પોતાનો અચાર કરવાની જરૂર છે. કેમકે ઉત્તમ સ્ત્રીએ (પ્રથમ) સતી ધર્મની સભાળ લેવી, અને પછી સગા સંબંધીની સભાળ લેવી.' આમ નિશ્ચય કરી, તે સંતાવાની જગ્યા શોધવા લાગી. એવામાં પૃથ્વી માતાએ જાણે કરણા કરી તેને માર્ગ આપ્યો. હોય તેવા ધરના આકારનો એક ખાંડ તેણે દર્શિ. આ ખાંડે આડની મધ્ય ભાગમાં આવેલો હતો. કીર્તિમેના તે ખાંડમાં ઉતરી સરીરને ઢાંકી પતિને મળવાની આશાથી વિચાર કરતી બેઠી. જ્યાં અર્ધ રાત્રિ વીતી, એટલે ધણી મોટી ચોરની સેના આગ્રુધો ઉગામતી અંધારૂં તૂટી પડી તે સંધને ઘેરી લીધા. ચોર રૂપી સ્થામ મેધો શબ્દ કરવા લાગ્યા અને દુધીઆરની ચક્રચક્ર કીર્તિએ નિજનીઓ પ્રકાશવા માંડી, અને લોહીનો વર્ષાદ વર્ષવા લાગ્યો. આવી રીતે રાત્રિમાં કુદ્ધ અપ દુર્દિન મચ્યો; તેમાં જળવાન ચોર લોકો સમુદ્રમેન મેઠનો અને તેના માણસોનો નાશ કરી તેનું ધન હુંડીને આવતા થયા. આ વખતે કીર્તિમેનાએ પરસ્પર કુદ્ધ કરનારા લોકોનો રોદનકોટ સાંભળ્યો, જતાં પણ તેનાપર જવાહકાર ન થયો ને તે જીવતી રહી, તેમાં કેવળ તેના નસીબને જ કારણ માનવું જોઈએ.

પછી રાત્રિ વીતી ગઈ અને સૂર્યનો સારી પેઠે ઉદય થયો, એટલે તે કીર્તિમેના ખાંડમાંથી બહાર નિકળી, ને આડની ડાબીઓની અંદરથી બહાર આવી. કારણ કે જે સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની જ એક ભક્ત હોય છે તેનું લેખ સ્પષ્ટ રહ્યું હતું નથી. અને તેથી સ્વચ્છ સ્ત્રીઓ પતિમાંથી પણ દેવતાઓ રક્ષા કરે છે, કેમકે નિર્જન વનમાં એક સિંદે તે સ્ત્રીને દીડી જતાં પણ તોનો ધાત કીધો નહીં એટલું જ નહીં પણ, તેણે તેના સાગ કરી દીધા. એવામાં કાંઈ એક લખ્યો

ક્યાંઈથી ત્યાં આવો ચડયો; અને તેણે તે સ્ત્રીને સર્વ વૃત્તાંત પૂછી સાંત પાડો, કમંડળમાંથી જળ પાણું; અને તેને માર્ગ બતાવી ક્યાંઈ અલોપ ચઢ ગયો. પછી તે પતિવ્રતા સ્ત્રી જળપાન કરી અમૃતથી જેમ તૃપ્ત થાય તેમ તૃપ્ત થઈ, ને ક્ષુધા તરૂં તૃપારહિત બની ગઈ. પછી મુનિએ બતાવેલા માર્ગ તરફ તે ચાલવા માંડી. એવામાં સૂર્યનારાયણ જાણે એક રાત્રિ અર્ધયાજ રહી જા, એવો ઉપદેશ કરતા હોયતી શું, તેમ પોતાનાં કિરણોને ફેલાવી અસ્તાચળ ઉપર વિરાજમાન થયો—સાચકાળ થઈ. તે જોઈ મોટા ઝાડનાં શૂળમાં એક ઘર જેવું કોતર હતું, તેમાં તે પેસી ગઈ અને તેનું ખાર ખીળ લાકડાવતી ઢાંકી દીધું. પ્રદોષ વખત થયો, એટલે પેલી સ્ત્રીએ ખારના કાણામાંથી જોયું તો એક રાક્ષસી અને તેનાં છોકરાં ત્યાં આવેલાં જોવામાં આવ્યાં. તેને જોતાં જ તે ધણીડરવા લાગી કે, હું ખીજી આક્રમકમાંથી છૂટી છું તો આજ આ મને ખાઈ જશે. એવામાં તે રાક્ષસી ઝાડ ઉપર ચઢી અને તેની પાછળ તેનાં છોકરાં પણ ચડ્યાં અને તત્કાલે બોલ્યાં કે, ‘મા, અમને કંઈ ખાવાનું આપ.’ એટલે પેલી રાક્ષસી તે બાળકોને કહેવા લાગી, ‘બેટા, આજ હું મહારમરાનમાં ગઈ હતી, તોપણ મને કંઈ ખોરાક મળ્યો નથી. મેં અહીં યુદ્ધની જગા ઉપર ઝડપીના ટોળા પાસે માંગણી કરી તો તેણે પણું મને ખોરાકમાંથી લામ આપ્યો નહીં. તે ખેદને લીધે મેં ભૈરવદેવની વિનંતિ કરી અને તેની પાસે ખોરાક માગ્યો. ભૈરવદેવે મારું નામ અને કુળ પૂછી મને એમ કહ્યું કે, ‘અધિ લવંકરી ! તું કુલીન છે, ખરૂંપણુના વંશમાં જન્મી છે, માટે અહીંથી થોડે છેટે વસુદત નામનું નગર છે ત્યાં જા; ત્યાં વસુદત નામનો એક રાજા રાજ્ય કરે છે. તે મોટો ધર્માભિમાની છે. તે આ સમગ્ર જંગલના સીમાડા ઉપર રહી તેનું રક્ષણ કરે છે, અને સોદા પાસેથી ફર લઈ એરિને શિક્ષા કરે છે. તે રાજા મૃગયા કરવા માટે એક સમયે અરણ્યમાં ગયો હતો, ત્યાં મૃગયા કરી શ્રમિત થવાથી ક્ષુધિ ગયો, એવામાં તેના કાનમાં અગ્નિચૂતાં જ નાનો કાનખજૂરો પેસી ગયો ને કેટલાએક દિવસ પછી માયામાં બહો ફેલાવો પામ્યો. આ લવંકર રોગને લીધે હમણાં તે રાજા આંતરડા મામથી બાકી રહેલો છે. વૈદ્યો પણ તેના રોગની પરીક્ષા કરી સકતા નથી અને ખીજે કોઈપણ જો તેના રોગને ઓળખી શકશે નહીં તો જો રાજા થોડા દિવસમાં મરણ પામશે, માટે તે રાજા મરણ પામે એટલે તું તારી માયાથી તેના માંસનું લક્ષણ કરજે. કારણ કે તેનું માંસ ખાવાથી તને ૭ માસ પર્યંત તપ્તિ રહેશે !’ આવી રીતે ભૈરવનાથે પણ અને નિઃસંદેહ સમયનો વિભાગ પાડી આપ્યો છે, તો હવે બેટા શું કરું ?’ તેનું જોત્તવું સાંભળી, તેનાં છોકરાંએ રાક્ષસીને કહેવા લાગ્યાં, ‘મા, તેના રોગની પરીક્ષા કરનારો અનુભવ તેના રોગને દૂર કરે તો તે રાજા શું જીવતો રહે ? તે રાજાનો તે રોગ દૂર કેમ કરી સકાય ? તે અમને કહે.’ એટલે આમ પ્રશ્ન કરતાં બાળકોને તેની માતા કહેવા લાગી, ‘આપુએ, આ રોગની પરીક્ષા કર્યા પછી જો અંદરથી કાન ખજૂરાએને કાઢી નંખાય તો તે રાજા જીવતો રહેશે—મરશે નહીં. તેનો મહા રોગ કેવી રીતે નાશ પામે તેનો ઉપાય સાંભળો—પ્રથમ જીનું પી તેના મસ્તક ઉપર લગાડવું. પછી મધ્યાહ્નકાળના ગરમ તડકામાં તેને ખેસારવો; પછી વાંસની નળીનું કાણું તેના કાનના છિદ્રમાં ખોસી તે નળી શીતળ જળના ધડાની પીક ઉપર રહેલા કોડીઆના કાણામાં લગાડવી, એટલે પેલા કાનખજૂરાઓ

પ્રસેવાથી અને તાડકાની ગરમીથી ગભરાટ પામી, ચંડકની છન્છાથી તેના મસ્તકની બહાર નિકળી તે જ કાનના છિદ્ર વાટે પેલી વાંસની નળીમાં ઉતરીને ઘડામાં પડશે. આમ ઘડામાં પડ્યા પછી તે રાગ તે મહારાગમાંથી મુક્ત થશે.' જાડ ઉપર ચઢેલાં બાળકેને આટલું કહી તે 'રાક્ષસી બંધ પડી. આ સર્વ વાત કોતરમાં રહેલી કીર્તિસેનાએ સાંભળી. ત્યાર પછી તે વિચાર કરવા લાગી કે હું જો આ હુન્મમાંથી છૂટીશ તો ત્યાં જઈ આ યુક્તિથી તે રાગને જીવતો રાખીશ. તે રાગ આ જંગલના સીમાડા ઉપર અને બહારના લાગમાં રહી સાધારણુ કર લે છે અને આ જંગલનું પાલન કરે છે, તેના પ્રતાપથી સઘળા વાણીઆઓ આ માર્ગથી સુખરૂપ જાય છે. સ્વર્ગવાસી સમુદ્રસેન વાણીઓ પણ એમ જ કહેતો હતો. ધારું હું કે મારો વર પણ આ જ માર્ગથી આવશે, માટે અંરે પડના સીમાડા ઉપર આવેલા વસુદત નામના નગરમાં જઈ ત્યાંના રાગને રાગમાંથી મુક્ત કરી તે શહેરમાં જ રહી મારા ધણીની આવવાની રાહ જોઉં.' આવા વિચાર કરતી તે સ્ત્રીએ મહા કષ્ટમાં તે રાત્રિ ગાળી. સવાર થઈ અને રાક્ષસી તથા તેનાં છોકરાં નાશી ગયાં, એટલે તે સ્ત્રી કોતર-માંથી બહાર નિકળી, પુરપનો વેશ ધારણુ કરી વગડામાં આવવા માંડી. જ્યાં અપરાધનો સમય થયો એટલે એક ભક્ષો ગોવાળ તેની નજરે પડ્યો. તે ગોવાળનું મન, તથા તે સ્ત્રીની લાવણ્યતા જોઈ તેને દુરના જંગલમાં એકલી આવેલી જોઈ, દયાથી પિગળી મયું. પછી તે સ્ત્રી, ગોવાળ પાસે જઈને પ્રજ્ઞા લાગી, 'આ પ્રદેશનું શું નામ છે તે મને કહો.' પેલો ગોવાળ બોલ્યો, 'આ આગળ આવેલું નગર વસુદત નામનું છે. તે શહેરનો મહાકમા રાગ બાધિને લીધે મરવાને તૈયાર થયો છે.' તે સાંભળી કીર્તિસેના તે ગોવાળને કહેવા લાગી: 'જો મને કોઈ તે રાગ પાસે લઈ જાય તો હું તેના તે રાગનું નિવારણુ જાણું છું.' તે સાંભળી પેલો ગોવાળ બોલ્યો: 'આજે જ હું તે ગામ જાઉં છું, માટે તું મારી સાથે આવ, હું તારે માટે પ્રયત્ન કરીશ.' એટલે કીર્તિસેના બોલી 'ઠીક છે.' પછી તે ગોવાળ, પુરપના વેશમાં રહેલી કીર્તિસેનાને વસુદતપુરમાં લઈ ગયો અને તે જ વર્ષતે ઉદાસી થયેલા પ્રતિદારીને તેની હકીકત જણાવી, મનોહર લક્ષણવાળી તે સ્ત્રી તેને બતાવી. તે પ્રતિદારીએ તે સ્ત્રીની આજ્ઞાથી રાગને વિનિત કરી, એટલે રાગના હુકમથી તરત જ પવિત્ર પ્રમદાને તેની પાસે લઈ જવામાં આવી. રાગ વસુદતને પણ અદ્ભુત રૂપધારી પુરપના વેશમાં રહેલી તે સ્ત્રીને જોઈ મનમાં વિશ્વાસ આવ્યો કે તે મારો રાગ નાશ કરશે; કારણ કે, મન જ સાકે અને નરતું પારખે છે. પછી પુરપના વેશમાં રહેલી કીર્તિસેનાને રાગએ કયું: 'અરે સુત્રક્ષણુ ! જો તું આ રાગનું નિવારણુ કરીશ તો હું તને મારું અર્ધ રાજ્ય આપીશ. મને યાદ રહે, સ્વપ્નામાં કોઈ સ્ત્રીએ મારી પીઠ ઉપરથી કળો ધાળ્યો ખેંચી લીધો હતો, તે ઉપરથી હું જાણું છું કે, આપ મારા રાગને અવસ્ય દૂર કરશે.' તે સાંભળી કીર્તિસેનાએ રાગને કયું: 'રાગજી, આજનો દિવસ તો ગયો, પણ કાને હું તમારા રાગને દૂર કરીશ. ઉતાવળ કરો મા. ધીરજ રાખો.' આમ કહી તેણે તે દિવસે તો રાગના મસ્તક ઉપર ગાયનું શી ચોખડાનું, તેનાથી રાગને નિદ્રા આવી અર્ધ. અને પ્રથમની કારી વેદના દૂર થઈ ગઈ, રાગની વેદના દૂર થયા પછી ત્યાં સઘળાં મનુષ્યો કીર્તિસેનાનાં એવી રીતે વખાણુ કરવા લાગ્યાં કે, આપણા પુરુષવડે આ કોષપણુ દેવ, વૈભવના રૂપે આવેલો છે.

પટરાણી પણ જૂઠા જૂઠા પદાર્થો વડે તેની બરદાસ્ત કરવા લાગી અને રાત્રે સયન માટે જૂદું ઘર આપ્યું અને દાસ દાસીઓ સેવા માટે સોંપ્યાં. પછી બીજો દિવસ મધ્યાહ્નપોરનો સમય થયો, એટલે તે કીર્તિસેનાએ સર્વ મંત્રીઓ અને અંતઃપુરવાસના દેખતાં પૂર્વે રાક્ષસીએ કહેલી અદ્ભુત યુક્તિ વડે તે રાજના કાનમાંથી ૧૫૦ કાનખજુરા કાઢ્યા અને તે સધળાને ધડામાં ભરી દીધા. પછી તે રાજ ઉપર ધી અને દૂધની ધારા કરી સારી પેઢે તેને સાંત કર્યો. પછી ધીમે ધીમે તે રાજ શુદ્ધિમાં આવ્યો ને રોગમાંથી મુક્ત થયો. ધડામાં રહેલા કાનખજુરાને જોઈ સધળા વિરમય પામ્યા, કારણ કે તે બાળકમાં કેાણુ આશ્ચર્ય પામે નહીં? તે રાજ પણ બહાર નિકળેલા કાનખજુરાને જોઈ ત્રાસ પામ્યો અને મહા વિચારમાં પડ્યો. તે અત્યંત હર્ષ પામ્યો અને પોતાનો પુનર્જન્મ માનવા લાગ્યો. પછી સ્નાન કરી મહેલસવ કર્યો અને કીર્તિસેનાને અર્ધ રાત્ર્ય આપવા માંડ્યું, પણ તેણે તે લેવાની ઇચ્છા જણાવી નહીં; ત્યારે તેને ગામ, હાથી, ઘેડા અને સુવર્ણ વિગેરે આપી તેના સત્કાર કર્યો. આ વૈદ્યે અમારા રાજને જીવતદાન આપ્યું છે, માટે અમારે તે સત્કાર કરવા લાયક છે, એમ માની રાણીએ અને મંત્રીઓએ પણ સુવર્ણ અને વસ્ત્રોથી વૈદ્યને દાંડી દીધા.

પછી પતિને મળવાની ઇચ્છાવાળી પેલી કીર્તિસેનાએ રાજને કહ્યું, ‘હું હમણાં આ શહેરમાં કેટલાંક વખત રહેવાની છું,’ માટે આ દ્રવ્ય તમે રાખો, આમ કહી તે સર્વ વસ્તુ રાજના હાથમાં સોંપી અને સધળાનાં માન પાત્ર બની કેટલાંક દિવસ પુરુષના વેશમાં રહી. એવામાં તેણે લોકો પાસેથી સાંભળ્યું કે, વલ્લભીપુરથી આ માર્ગે પોતાનો પતિ દેવસેન પુષ્કળ દ્રવ્ય કમાઈને આ ગામમાં આવ્યો છે. જાણતાંને વાર તે તેની સામી જઈ, મધૂરી જેમ નવા મેઘને જીવે છે તેમ તે સ્ત્રીએ પ્રાણપતિનાં દર્શન કર્યાં અને ધણા પણા દિવસની ઉત્કંઠા તથા સંતાપથી પિગળેલા હૃદયવડે જેમ આનંદનાં અશ્રુના અર્ધ આપતી હોયની શું, તેમ તેનાં ચરણમાં પડી. તેના પતિએ પણ પુરુષના પોશાકમાં રહેલી પોતાની પ્રાણપ્રિયાને તુરત ઓળખી નહિ-કેમકે સૂર્યનાં કિરણોથી નિસ્તેજ થઈ ગયેલી ચંદની મૂર્તિમાન હોય છતાં દિવસે માંડ માંડ દેખાય છે તેમ આ પણ માંડ માંડ ઓળખાઈ. પણ પ્રિયાના સુખચરને મિહાળી ચંદ્રકાંતરૂપ દેવમેનનું હૃદય પિગળ્યું નહીં એ આશ્ચર્ય ! ! એવી રીતે પ્રણામ કર્યા પછી કીર્તિસેનાએ પોતાનું રૂપ પ્રગટ કર્યું; એટલે તેનો પતિ ‘આ શું,’ એમ વિચાર કરતો ઉભો થઈ રહ્યો અને બીજા વાણીઆઓ પણ વિરમય પામ્યા. આ વૃત્તાંત જાણતાં વેત જ વસુદેવરાજ આશ્ચર્ય પામ્યો અને પોતે જ ત્યાં આવી કીર્તિસેનાને સર્વ વૃત્તાંત પૂછ્યું; એટલે કીર્તિસેનાએ પોતાના પતિની આગળ સાસુના નકારા આચરણથી ઉપજ થયેલું પોતાનું સર્વ વૃત્તાંત વર્ણવી બતાવ્યું. તેનો પતિ દેવસેન તે સધળું વૃત્તાંત સાંભળી મા ઉપર ધણો ચુસ્ત થયો અને પોતાની માતાનો ત્યાગ કર્યો, અને તે જણે ક્રોધ, આશ્ચર્ય, ક્ષમા ને હર્ષની વચ્ચે કાલવાલાગ્યેલ પતિભક્તિના રથમાં બેઠેલી, શીલનું બખ્તર પહેરી, ધર્મને સારથિ કરી, પોતાની મતિનું રાજ બનાવી આ જગતને સતી પતિવ્રતા સદ્ગુણમાં ભ્રિતે છે. પછી કીર્તિવાનનું આવું અદ્ભૂત ચરિત્ર સાંભળી ત્યાં ઉભેલાં સધળાં મનુષ્યો અને રાજ આનંદ સહિત કહેવા લાગ્યાં કે ‘આ સ્ત્રીએ, પતિ માટે કલેશ સહન કરીને, રામચંદ્ર માટે સખત કયેશ સહન કરનારાં સ્ત્રીતા દેવીના પણ પરાજય કર્યો છે.’

તે પછી રાજા બોલ્યો, 'આ મારા પ્રાણ ઉતારનારી સ્ત્રી મારી ધર્મની બહેન છે.' રાજાએ =
 કહ્યું પછી કીર્તિએના બોલી, 'રાજાજી, તમે મને અસત્ર યદ્ધને હાથી, લોડા, રત્ન અને આમ વિ
 રાજ્યને ભાગ આપ્યો હોતો તે તમારા કબજામાં છે, દેવી બાળિકા પતિને સ્વાધીન કરો.' આને
 સ્ત્રીએ કહ્યું. એટલે તે રાજાએ તેના કબજા દેવમેનને પાળી. ત્યાર પછી પછી અસત્ર યદ્ધને તેના
 કરી આપ્યો. તે રાજાને જ્યારે

પછી દેવમેન પોતાની માતાને ત્યાજ કરી કીર્તિપ્રાણ કર લે અને લાગ્યો; અને રાજા
 આપેલા તથા વેપારમાંથી એકવેલા ધનના લગવડે લંડો સુખરૂપ જાય છે. રાજામાં નિવાસ કરે
 રહેવા લાગ્યો. અનુપમ ચરિત્રવાળી પ્રખ્યાત થયેલી તે પછી આ જ માર્ગેથી ૧ કુળમાંથી પુત્ર
 સુખ પામીને પતિના દેહની સાથે બંધાયેલી, પુણ્યના માં જઈ ત્યાંના રાજાને સમગ્ર બોગ અ
 યૌવનની બાબતમાં પતિની સમીપમાં રહેવા લાગી. એટલે આવા વિચાર કરતા અવગાં થયે
 નસીબની આપના સહન કરી આપતિમાં પણ સિયલો છેકાં નીકળી નથી અને પોતાના ઘર
 સાત્વિક પરાક્રમવડે પોતાનું કલ્યાણ કરે છે. હે રાજાજી! આવી સામ્ય અને નહું કુસી
 વડુએને ઘણું દુઃખ દે છે. માટે હું જ્યાં સમુદાય ન હોય અને નહું નહોર ન હોય એવું, તાર
 વરતું ધર શોધું છું.

રાજાકુમારી કલિંગમેના, દેલની પુત્રી સોમપ્રભાના મુખથી ઉપર પ્રમાણે આનંદહારક
 અદ્ભુત કથા સાંભળી રાજા થવા લાગી. ત્યાર પછી વિચિત્ર કથા પ્રગમ થઈ રહી છે એમ જાણીને,
 જાણે આસવા માં આ હોય એમ સૂર્યદેવ વાતચા લાગ્યા-સાવંજન થવા આવી; એટલે સોમપ્રભા
 ઉત્કંઠાવાળી કલિંગમેનાને કાઢી કરી પોતાને ઘેર આસી ગઈ.

તરંગ ૪ થો.

મદનવેગની કથા.

એટલે તે વિદ્યા, મૂર્તિમંતી પ્રગટ થઈને તેને કહેવા લાગી, 'હે સુભા! તે સ્ત્રી ખરેખર મનુષ્ય જાતિની નથી; તે તો અપ્સરા છે; તે શાપથી બ્રહ્મ થઈ કલિંગસેના રાજાને ઘેર પુત્રી તરીકે અપ-
તરી છે.' પ્રગટિ વિદ્યાએ આ પ્રમાણે કહ્યું, એટલે તે વિદ્યાધર. પ્રસન્ન થઈ ઘેર ગયો અને
કામથી આતુર થયેલા તે સઘળું ત્યાગ કરી વિચાર કરવા લાગ્યો. "હું જો આ કન્યાનું બલાકારથી
રણ કરું તો તે મને છાજે નહીં; કારણ કે મને સાંપ થયો છે કે તેનું બલાકારથી કોઈપણ સ્ત્રીનો
કેપભોગ કરીશ તો મરણ પામીશ. માટે તે સ્ત્રી મેળવવા સારુ મારે તપવડે શંકરનું આરાધન
રજું થાય છે; કારણ કે સુખો તપને અધીન છે, તેનો બીજો ઉપાય નથી". આમ વિચાર કરી તે
મેલાધરે બીજા દિવસે જાપલ નામના પર્વત ઉપર જઈ બોજન સાગ કરી એક પગે ઉભો રહી
તપ કરવા માંડ્યું. તેના તીવ્ર તપથી શંકર થોડા જ વખતમાં પ્રસન્ન થયા, અને તે મહાનંદને
કહેવા લાગ્યા; 'આ કલિંગસેના રાજકન્યા ભૂતળ ઉપર સ્વરૂપ લાવવામાં પ્રસિદ્ધ છે; પણ
તેની સ્વરૂપસંપત્તિ પ્રમાણે તેનો કોઈ પતિ નથી. એક વત્સરાજ છે, તે આ કન્યાની ઇચ્છા રાખે
છે; પણ વાસવદત્તાના બાપથી પ્રસિદ્ધ માંગણી કરી શકતો નથી. આ રાજકન્યા પણ સૌમ્ય-
ભાના મુખથી વત્સરાજના રૂપનું વર્ણન સાંભળી, તેના ઉપર વ્યાશક બની છે. તે વત્સરાજ સાથે
પોતાની મેળે વરવાની ઇચ્છા કરે છે. વળી વત્સરાજ વિશ્વંય થાય છે તેને સહન કરી શકતો નથી.
માટે તેનો વિવાહ થાય નહીં, એટલામાં વચમાં તુંજ વત્સરાજનું રૂપ ધારણ કરી ત્યાં જઈ ગાંધર્વ
નિધિથી તેને પરણી લે. આમ કરવાથી, ક્ષિયવત્સ, કલિંગમેના તારી મુંઢરી બનશે.' શંકરે આમ
કહ્યું, એટલે મહાનંદ તેને પ્રશ્ન કરી કલ્પકૃત પર્વતના કિનારા ઉપર આવેલા પોતાને ઘેર ગયો.

કલિંગસેનાના વિવાહની ચર્ચા.

એ સમયમાં સૌમ્યપ્રભા દરેજાજ વિમાનમાં બેસી આકાશમાં પ્રભાતમાં તદ્દશિક્ષા નગ-
રીમાં આવતી હતી તથા દર રાત્રિએ વિમાનમાં બેસીને પોતાને ઘેર જતી હતી. એક વખતે કલિંગ-
સેના સૌમ્યપ્રભા સાથે રમતાં એકાંતમાં તેને કહેવા લાગી: 'હે સખી! હું તને જે કહું તે તારે
કોઈને પણ કહેવું નહીં મારે વિવાહ થવાનો છે એમ મેં જાણ્યું છે. માટે સાંભળ: ઘણા રાગચો-
રો મારું મારું કરવા માટે આહી દૂતો મોકલ્યા હતા. મારા પિતાએ તે સઘળાને જેમ આવ્યા
હતા તેમ જ પાછા મોકલ્યા છે. આવસ્તી નગરીમાં પ્રસેનજિત નામનો રાગ છે, તેના દૂતનો
કેવળ મારા પિતાએ સત્કાર કર્યો છે, અને માતાએ પણ તેમજ વિચારેલું છે. માતાએ અને પિતા-
એ તે મારા વરને કુલીન છે એમ માણેલા છે. જે કુળમાં પાંડવોની અને કૌરવોની અંખા અંખા-
લિકા વિગેરે પિતામહીએ જન્મી હતી તે કુળમાં જ તે રાજ્ય જન્મેલો છે. માટે હે સખી!
એપરથી નિશ્ચય થાય છે કે, મારા પિતાએ હમણું આવસ્તી નામની નગરીના તે પ્રસેનજિત રાગ
વરે મારે વિવાહ કરવા પામ્યો છે.' સૌમ્યપ્રભા, કલિંગસેના પાસેથી તે વાર્તા સાંભળી શોચવડે,
તરત બીજા દાર ઉત્પન્ન કરતી હોય તેમ અશ્રુની ધાર પાડી રુદન કરવા લાગી. સારે સખી
કલિંગસેનાએ તેના રુદન કરવાનું કારણ પૂછ્યું; એટલે સમય પૂરડાને બાથુનારી મયદાનવની
કન્યા સૌમ્યપ્રભા બોલી: 'સખી! વિવાહ વખતે વરની અવસ્થા, રૂપ, કળા શીજ એને ધન જોગ્યો

વસ્તુ જોવાય છે. તેમાં પણ અવસ્થા અને કુળ મુખ્ય જોવાય છે. મેં પ્રસેનજિત રાજાને દીડા છે, તે તો ધરદોષ્ય છે. જૂનાં પડી મથેલાં પુષ્પની જાતિ જેમ નકામી ગણાય છે તેમ ધરડા થયેલા આ રાજાનું કુળ થું ઉપયોગી છે? જેમ ઝાઝળવડે ચેત દેખાતા હેમંત નંદુવડે કમલિની કરમાઈ જાય છે તેમ આ કુલીન પણ ધરડા ધુવડ રાજાને જોતાં જ તાર મુખકમળ કરમાઈ જશે અને તું દુઃખી ચર્ધશ, માટે મને એદ થયો છે. પણ જો કલ્યાણકૃતિ ઉદ્ધવન-વત્સરાજ તારો પતિ થાય તો મને આનંદ થાય. આ પૃથ્વી ઉપર રૂપમાં, સાવરૂપમાં, કુળમાં, શૌર્યમાં, વૈભવમાં તેના સમાન ખીન્ને કોઈ રાજા નથી. હે કૃષોદરિ! તે ચોખ્ખ પતિ સાથે તું જો જોડાઈશ તો બધાએ તારામાં ખનાવેલું સૌંદર્ય સફળ થયું ગણાશે.' આવી રીતે યંત્રના જેવાં સોમપ્રભાએ કટોકટીવાડ્યોથી કલિંગસિનાનું મન વત્સેશ્વર ઉપર દ્વંદ્વ વ્યાસકતા થયું અને પછી તે રાજકન્યા અપદાનવની પુત્રીને પૂછવા લાગી. 'સખિ! તેનું વત્સરાજ નામ પણ કેમ પડ્યું? અને તે કયા વંશમાં જન્મ્યો છે? તેમ જ તેનું ઉદ્ધવન નામ કેમ પડ્યું? તે તું મને કહે.' સોમપ્રભા બોલી; 'સખિ! તે તને કહું છું તે સાંભળ—'

વત્સરાજની કથા.

આ પૃથ્વીનું બૃહદ્ વત્સ નામનો એક પ્રસિદ્ધ દેશ છે, તે દેશમાં ખીછ અમરાવતી જેવી કૌશાંબી નામની એક નગરી છે. તેમાં વત્સેશ્વર નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે. હે કૃષ્ણજિ! એનું વત્સેશ્વર નામ પડ્યું, તે વિશે તેના વંશનું હું પ્રથમ વર્ણન કરું છું તે તું સાંભળ:-

પાંડુનો પુત્ર અર્જુન અને તેનો પુત્ર અભિમન્યુ થયો હતો. તેણે ચક્રરાવણની બૃહદ્રચનાનો નાશ કરી કૌરવની સેનાને પાપભાગ કરી નાંખી હતી. અભિમન્યુથી પરિફિત રાજા થયો. તે ભરતવંશનો ધારણ દરનારો હતો, એટલે કૌરવ અને પાંડવ બન્ને વંશમાં તે એક જ રહ્યો હતો. તેનો પુત્ર જનમેજય થયો જેણે સર્પવ્રત કર્યો હતો. તેનો પુત્ર શતાનીક થયો, જે કૌશાંબી નગરીમાં રહેવા લાગ્યો, અને જેણે ઢેવાસુર નામના યુદ્ધમાં દૈત્યનો નાશ કર્યો હતો તેનો પુત્ર જગદ્મસિદ્ધ સદસાનીક થયો તેને કન્દ રથ મોકલતો હતો અને તે રથમાં બેઠી સ્વર્ગમાં જાવ આવ કરતો હતો. તે રાજાની રાણી મૃગાવતી યાદી આ ઉદ્ધવ રાજા જન્મ્યો છે. તે ચંદ્રવંશમાં બૃહદ્ છે અને જગતનાં નેત્રને ઉત્તેજ રૂપ છે. એનું ઉદ્ધવ નામ પડવાનું કારણ આ પ્રમાણે છે:-

આ પવિત્રતાથી જ જન્મેલા રાજાની માતા જ્યારે ગર્ભવતી હતી ત્યારે તેને લેહીમાં સ્નાન કરવાનું દોહડ થયું હતું. પછી રાજાએ પાપથી ડરી એક લાખના રસની વાવ બનાવી આપી, એટલે મૃગાવતી રાણી તેમાં સ્નાન કરવા લાગી. સંજોગથી એમ બન્યું કે, મરુત્વર્ગમાં જન્મેલા પક્ષીએ તે રાણીને જોઈને માંસ ભળી નીચે ઉતરી ઉઘાળી લીધી, પણ દેવેએ ઉદપાતળ ઉપર ઊવતી જ મૃદી દીધી, ત્યાં જગદગ્નિ મુનિએ તેને દીધી, એટલે કહ્યું કે, 'તને તારો પતિ કરી મળશે,' આમ કહીને તેને ચાંતકરી. પછી તેઓ યુનિસ આશ્રમમાં રહેવા લાગી. આ સમયે પૂર્વે તિલોતમાનું અપમાન કર્યું હતું, માટે તિલોતમાએ ક્રિષ્ણને લીધે તે 'ક્રિષ્ણ' નામ પડ્યું. આ ક્રિષ્ણ સમી તારે તારા પતિ સાથે વિશેષ :

વખત સુધી વિયોગ રહ્યો હતો. કેટલાએક દિવસો ગયા પછી આકાશ-ઉદયાચળ ઉપર જેમ નવીન ચંદ્રમાને જન્મ આપે છે તેમ આ સ્ત્રીએ, તેજ જન્મદગ્નિના આગ્રમમાં તે પુત્રને જન્મ આપ્યો. જે પુત્ર ઉદયન નામનો, પાછળથી મહા ચક્રવર્તી રાજ થયો. આના જન્મ સમયે, 'આનો પુત્ર સર્વ વિદ્યાધરનો રાજ થશે,' એમ દેવતાઓએ આકાશવાણીમાં જણાવ્યું હતું. તેનો ઉદયાચળ પર્વત ઉપર જન્મ હોવાથી તેનું નામ ઉદયન પાડવામાં આવ્યું છે. રાજ સહસ્ત્રાનીકને પણ માતાકીએ જણાવેલું હતું કે, 'તમારા શાપ થોડા સમયમાં નાશ પામશે,' એ ઉપરથી શાપનો નાશ થવાની આશા રાખી તે મૃગાવતી વિના આનંદમાં કાળનિર્ભર કરતો હતો. શાપનો છેદ આવ્યો, એવામાં દેવેયોને ઉદયાચળ પર્વત ઉપરથી એક બીજ નગરમાં આવ્યો. તેની પાસેથી કેટલીએક પોતાની જાણીતી સ્ત્રીને જેઠ રાજને સંદેહ થયો કે, મારી પ્રાણ પ્યારી શું છુવતી હશે ? આમ વિચાર કરે છે તેજ વખતે આકાશમાં થયેલી વાણીએ સચળી બાબત ખુલાસાથી જણાવી દીધી. પછી તે રાજ પેદા બીજને આગળ કરી ઉદયાચળ તરફ ગયો. ત્યાં ઇશ્વરિની માફક મૃગાવતી સ્ત્રીને અને મનના વિચાર જેવા રાજપુત્ર ઉદયનને લઈને તે કૌંસાંબી નગરીમાં આવ્યો. પુત્રના ઉત્તમ શુભથી પ્રસન્ન થઈ તેનો સુવરાજની પદવી ઉપર અભિષેક કર્યો. યૌગેશ્વરપણુ વિગેરે મંત્રીના પુત્રો તેની સેવામાં સોંપ્યા. પછી રાજકુમાર ઉદયને ગળ્યનો બોલો સ્વીકાર્યો, એટલે રાજ સ્ત્રી સહિત ધણા દિવસ પર્વત પૈભવ ભોગવવાં લાગ્યો. કેટલેએક દાળ વીતી ગયા પછી રાજ ૧૬ થયો, એટલે રાજપુત્ર ઉદયનને રાજ્ય ઉપર બેસારી, સ્ત્રી અને કાર્યભારી સાથે તે સ્વર્ગમાં ગયો. આવી રીતે યૌગેશ્વરપણુનો મિત્ર ઉદયન પિતાનું રાજ્ય મેળવી સમગ્ર પૃથ્વીનું રાજ્ય કરે છે.

આ રીતનું જતાંત એકાંતમાં સોમપ્રભાને કહી બેઠી રહીને તે કહેવા લાગી, 'વત્સ નામના દેશમાં તેનું રાજ્ય હોવાથી તેનું નામ વત્સરાજ અને પાંડવ વશમાં જન્મવાને લીધે તે ચંદ્રવંશી કહેવાય છે. દેવતાઓના ઉદયાચળ પર્વત ઉપર જન્મવાથી તેને ઉદયન કરી કહેવામાં આવે છે. આ જગતમાં કામદેવ પણ તેના જેવો રૂપવાન નથી. હે ત્રેયેશ્વરસુંદર ! તે એક તારા સાચક પતિ છે અને તારા લાયકમાં લુપ્ત થઈ અવસ્ય તારી માગણી કરવાની ઇચ્છા કરે છે. પરંતુ હે સખિ ! ચંદ્રમહાસેન રાજની પુત્રી વાસવદત્તા નામની તેની રાણી તેના ઉપર અત્યંત પ્રેમ ધરાવે છે. તે સ્ત્રી પોતાના કુટુંબીઓના ત્યાગ કરી વત્સરાજ સાથે પરણી આખા અને શકુંતલા આદિ કન્યાએ સ્વયંવર કરી જે સજ્જા મેળવી હતી, તેના તેણે નાશ કર્યો છે. આ ઉદયનને તે સ્ત્રીથી નરવાહનદત્ત નામનો કુમાર જન્મ્યો છે. તેને દેવતાઓએ લક્ષ્મણમાં વિદ્યાધરનો રાજ દરાવેલો છે. માટે તે વત્સરાજ-ઉદયન તે સ્ત્રીથી ડર ખાઈને હમણાં તારા માથું કરતો નથી. મેં વાસવદત્તાને દીધી છે, તેની સ્વરૂપસંપત્તિ તારા જેવી નથી. આમ સોમપ્રભા સખીએ કહ્યું, એટલે વત્સરાજ ઉપર ઉકેલવાળી કલિંગસેના બોલી, 'હું માતાપિતાને અધીન છું, માટે મારાથી શું બની શકે ? પણ હું માનું છું કે, આ વખતે તું જ મારું શરણુ છે. વળી તું સર્વ દેહાગ્રે જઈ શકે છે અને સર્વ જાણી શકે છે.' એટલે સોમપ્રભા બોલી, 'બહેન, આ કાર્ય દેવાધીન છે. તે વિશે એક-કેથા સાંભળ !' એમ કહી કલિંગસેનાને આ કથા કહી:-

તેજસ્વતીની કથા.

પૂર્વે ઉજ્જયિની નગરીમા વિક્રમસેન નામનો એક રાજ્ય રાજ્ય હતો હતો તેને તેજસ્વતી નામની પુત્રી હતી આ અનુપમ રૂપવાળી કન્યાએ કાંઈ પણ રાજ્યને પતિ તરીકે પસંદ કર્યો હતો એક વખતે તે કન્યા પોતાના રાજભવનમા બેઠેલી હતી, એવામા તેણે એક છે પુરુષને દીઠો અને દેવયોગથી રાજકન્યા તે પુરુષની સુદર આકૃતિ જોઈ તેની સાથે સગમ કરવાનું ઈચ્છા કરવા લાગી, અને પોતાને અભિપ્રાય પોતાની સખીને જણાવી તે પુરુષ પામે મોઢા પછી પેલી રાજકન્યાની સખી તે પુરુષ પામે ગઈ અને તેને સમજાવ્યો. પેના પુરુષે આજ સાથે સમર્થ કરવાથી ભય પામીને તેમ કરવાની ના પાડી છતાં પણ રાજસખીએ કાનાવાવા કરી અપભ્રંશ પૂર્વક નીચે પ્રમાણે સંકેત કર્યો હે ભદ્ર! આ જે દેવતાનું ઉજ્જય મંદિર તુ જીવે છે તેમ રાત્રિએ રાજપુત્રી આવશે, માટે ત્યાં આવી તુ તેની વાટ જોજે' આમ સંકેત કરી તેની ગળદર્ધ દાસી રાજકન્યા પામે ગઈ અને સર્વ સંજ્ઞાની હકીકત કહી હવે એમ બન્યું કે, તે પુરુષ કંથુન કર્યો છતાં પણ ભયનો માર્યો ક્યાંક આવ્યો ગયો, કારણ કે, દેડકો રક્ત કમનિનીન કેસરનો રવાન લેવામા હતાપણુવાળો હોતો નથી'

એ અરસામા એવું બન્યું કે, સોમદત્ત નામનો એક કુલીન રાજપુત્ર, જે તરણ અને ન્વરૂપ સૌંદર્યમા શ્રેષ્ઠ હતો ને જેના પિતા મરણ પામ્યા હતા, તેથી ભાષાતોએ રાજ્યપાન દયાવી દીધું હતું માટે એકસો પિતાના ધરમ મિત્ર રાજ્યને મળવા માટે તે વિવેકે આ શહેરમા આવ્યો. તે સાયકાળે આ દેવળ પાસે આવી પહોંચ્યો અને દેવગોએ જ્યાં રાજકન્યાની સખીએ પુરુષને મગવા માટે સંકેત કર્યો હતો તે જ દેવમંદિરમા રાત્રિ રહેવા માટે પેઠા. રાત્રિ થઈ એટલે પ્રેમમા આધળી બનેલી રાજકન્યા તે દેવમંદિરમા ગઈ, પણ ત્યાં રહેલા પુરુષને જાણપત્રે શણી નહીં, છતાં તેને જ પ્રેમપાત્ર પુરુષ જાણી તેની સાથે પોતે આધર્વ રીતે વરીને પતિ કર્યો. તે શુદ્ધિશાળી રાજકુમારે પણ દેવે અર્પણ કહેલી ભવિષ્યમા રાજવક્ષમીના સમાગમ સચવનારી તે સ્ત્રીનું જીવન કંથુન કરી દીધી પેની રાજકન્યાએ તેને પ્રથમના પુરુષ જેવો જ દીઠો તે ઉપરથી દેવે પોતાના મંદર દેહને સંપૂર્ણ કર્યો, એમ દાણનાર માનવા લાગી પછી ઇચ્છા પ્રમાણે રહસ્યાનાપ કરી, પ્રરી મગવાનો ડરાવ કરી દપતીમાથી તે રાજકુમારી પોતાને ઘર ગઈ તથા રાજકુમારે ત્યાં જ રાત્રિ ગાળી કાઢી સનાર થઈ, એટલે તે રાજપુત્ર રાજ્યને જાણપત્રો હતો માટે પ્રતિહાર મારફતે રાજ્યને નામ જણાવી રાજ્યને મગવા ગયો. જઈને ત્યાં તે રાજ્યને રાજ્યહરણ વિગેરેનું કુખ જણાવ્યું ત્યારે રાજ્યે તેને આદર આપી યજુઓના નાસ કરવામાં સહાય કરવાનું કહ્યું હતું અને પ્રથમ તેને કન્યા આપવાની ઇચ્છા કરી હતી, તે ઇચ્છા કાલમ રાખી, અને તે જ વખતે આ અભિપ્રાય કાર્યભારીઓને પણ કહ્યો એ અરસામા રાજકન્યાએ જ વિશ્વાસપાત્ર સખીઓ મારફતે પ્રથમથી જ પોતાની વાતો પોતાની માતાને જણાવી દીધી એટલે રાણીએ પુત્રીનું સર્વ જ્ઞાત રાજ્યને જાણ્યું રાજ કાન્ટાનીયની માત્રક નાશ થયું અને શુભ કાર્ય સિદ્ધ થયું, તેને લીવ

આશ્ચર્ય પામ્યો. આ સમયે ત્યાં એક મંત્રી બેઠો હતો, તેણે રાજાને કહ્યું: જેમ ઉત્તમ નોકરો ચેતાવગરના ઉપરીઓનું કાર્ય કરવામાં જાગૃત રહે છે, તેમ પવિત્ર પુરુષોનાં કાર્ય સાધવામાં દૈવ જ જાગૃત રહે છે. બળી મહારાજ! આ વિષયમાં એક કથા કહું છું તે સાંભળો:-

હરિશર્મા બ્રાહ્મણની કથા.

કાંઈ એક ગામમાં કાંઈ એક હરિશર્મા નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે દરિદ્ર અને મૂર્ખ હતો ને આજીવિકા ન હોવાથી ઘણી માઠી દાક્ષતામાં હતો. પૂર્વે કરેલાં પાપ બોગવવા માટે તેને ઘણાં છોકરાં થયાં હતાં. તે કુટુંબ સહિત લિહ્યા માંગતો માંગતો કંમે કરીને એક નગરમાં ગયો. ત્યાં તે કાંઈ મહાધનાશ્વ સ્થૂલદત્ત નામના ગૃહસ્થની આકરીમાં રહ્યો. બેણે પોતાના પુત્રને ગાય ચરાવવા ઉપર રાખ્યા; પોતાની સ્ત્રીને ધરમાં કામ કરનારી દાસી બનાવી અને પોતે તેના ધરની સીપાઈગીરી કરીને રહેવા લાગ્યો. એક વખતે સ્થૂલદત્તની દીકરીને વિવાહ હતો તે નિમિત્તે ઉત્સવમાં ઘણાં માણસો આવ્યાં હતાં. આ વિવાહના સમયમાં કુટુંબી જન સાથે હરિશર્માએ વી. માંસ વિગેરે કેક પર્યંત ખાવાની આશા બાંધી હતી, અને તેની વાદ જ્ઞેતો બેઠો હતો. પણ તે ઉત્સવમાં કાંઈએ તેને સંભાર્યો સરખો જણ નહીં. તે, બુખથી પીડાયેલો અને કંટાળી ગયેલો, રાત્રિમાં પોતાની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો, કે, 'હું દરિદ્ર છું અને મૂર્ખ છું, તેને લીધે મારું આતું અપમાન થયું. માટે આ વખતે હું યુક્તિથી મારા કૃત્રિમ જ્ઞાનની અજમાયશ કરું છું; જેથી સ્થૂલદત્તની તરફથી મારો સારો સત્કાર થશે; અને જ્યારે તને તક મળે ત્યારે તું જણાવજે કે 'મારો પતિ હવિષ્ય વિદ્યા જાણે છે.' આમ સ્ત્રીને કહી એ જ વિષયમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. જ્યારે સર્વ માણસો નિદ્રાવશ થઈ ગયાં ત્યારે તે બ્રાહ્મણે, સ્થૂલદત્તના ધરમાંથી, જમાઈને ચઢવાને ઘોડો ચોર્યો અને તેને છેટે કાઢી જાણે નહીં તેમ છૂપાવી રાખ્યો. સવાર થઈ એટલે ચરવાદારો ઘોડાને આમ તેમ જોળવા લાગ્યા, તો પણ ઘોડો મળ્યો નહીં. આ અરસામાં અપરાધનથી સ્થૂલદત્ત બહીરા લાગ્યો અને ઘોડાના ચોરને શોધવા લાગ્યો. એ અરસામાં હરિશર્માની સ્ત્રીએ આવીને કહ્યું: 'મારો વર જ્ઞાની અને ન્યાયિતાની વિદ્યામાં કુશળ છે, તે તમને ઘોડો મેળવી આપશે, તેને શા માટે પૂછતા નથી?' તે સાંભળી સ્થૂલદત્તે હરિશર્માને બોલાવ્યો, એટલે તેણે આવીને કહ્યું: 'હવે તો મને વિસરી ગયા હતા અને આજ ઘોડો ચોરાયા પછી મને સંભાર્યો છે!!' તુરંત સ્થૂલદત્તે તે બ્રાહ્મણને વિનંતિ કરી કે, 'મારી ભૂલ થઈ ને મને માફ કરો.' અને પછી પ્રજા પૂછ્યું કે, 'મારો ઘોડો ક્યાં ચોરી ગયું? તે અમને કહો; એટલે હરિશર્મા ખોટી ખોટી લીટી આ કાઢીને બોલ્યો: 'અહીંથી દક્ષિણ દિશાના સીમાડાના ચોરાએ તેને સંતાડેલો છે; માટે તે ઘોડો ત્યાં સૂધી છેટે જાય નહીં તેટલામાં ઝટ જઈ તે ઘોડાને લઈ આવેલ.' તે સાંભળી હરિશર્માનાં જ્ઞાનનાં વખાણ કરતાં ઘણાં માણસો ઘોડા અને શણગારમાં ત્યાં ઘોડો લાવ્યાં. પછી તે દિવસથી સઘળાં મનુષ્યો હરિશર્મા જ્ઞાની છે એમ કહી જાન આપવા લાગ્યાં; અને સ્થૂલદત્તે પણ હરિશર્માને માન આપ્યું. પછી તે બ્રાહ્મણ આનંદમાં તે ગામમાં રહેવા લાગ્યો. પછી કેટલાંક દિવસો પીત્તા બાદ તે ગામમાં રાજપુતવાંસથી કાષ્ઠિક ચોર ઘણાં મુવળું, સન વિગેરે ચોરી ગયા.

ચોરની શોધ કરવા છતાં ચોર મળ્યો નહીં, ત્યારે રાજ્યે ભવિષ્યજ્ઞાન-કહેવાની પ્રખ્યાતિને લીધે હુરિશર્માને તેડાવી મંગાવ્યો. તે આજ્ઞાશ્રુત્યાં આવ્યો, પણ વખત કાઢવા માટે જોડ્યો, “આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું તમને સવારે કહીશ.” એટલે રાજ્યે તેને રાજમહેલની અંદર સારી-રીતના ચોક્કી પહેરા વચ્ચે રાખ્યો. ત્યાં રહી તે પોતાના કૃત્રિમ જ્ઞાનમાંથી ઘટવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

તે રાજમહેલમાં એક જિજ્ઞાસુ નામની દાસી રહેતી હતી; તેણે અને તેના ભાઈએ રાજસુવનની અંદરથી તે ધન ચોર્યું હતું. તે દાસી હુરિશર્માના જ્ઞાનથી ડર ખાઈ તે રાત્રિએ હુરિશર્માના રહેવાના ઓરડા આગળ ગઈ, અને તે થું કરે છે તે જાણવા માટે બારણામાં કાન દબાવે ઉભી રહી. આ વખતે હુરિશર્મા ઓરડામાં અકબી ભેદે હતો. તે વૃથા વિદ્વત્તા બતાવનારી પોતાની જિજ્ઞાસુનીએ પ્રમાણે નિંદા લાગ્યો: “અરે જિજ્ઞાસુ ! તું બોગમાં લંપટ બની આ થું કર્યું ? અરે દુરાચારી ! હવે તું અહીં દંડ સહન કર.” ત્યારે જિજ્ઞાસુએ એ રીતે તેને બોલતાં સાંભળ્યો, ત્યારે તે ભયથી ધ્રુણને વિચારવા લાગી કે, આ જાની મહારાજે મને ઓળખી છે. પછી દાસી, ડરને લીધે યુક્તિ કરીને જાનીના ઓરડામાં પેડી અને તે ધૂર્ત જાનીનાં ચરણમાં પડીને બોલી: “મહારાજ ! તમે જે ધન ચોરનારી જિજ્ઞાસુને ઓળખી છે, તે હું જિજ્ઞાસુ નામની દાસી છું. મેં તે ધનને ચોરી આ જ રાજસુવનની પગલાડેના બાગમાં દાંડિમના ઝાડની નીચે પૃથ્વીમાં દાટ્યું છે. મહારાજ ! હવે મને બચાવો ! હું મરી જઈશ, મારું રક્ષણ કરો. ને મારા હાથમાં જે ચોક્કું સોનું છે તે મદદ કરો.” તે સાંભળી હુરિશર્મા ગર્વ કરીને તેને કહેવા લાગ્યો: “મને ખૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન સર્વનું જ્ઞાન છે. તું દુર્બળ છે અને રાત્રે આવી છે, માટે તને જાહેર કરીશ નહીં. તારા હાથમાં જે છે તે તું મને પછી આપજો. હવણું આવી જા.” આમ કહ્યું એટલે તે દાસી ‘કીક’ છે, એમ કહી ત્યાંથી ઝટપસાર થઈ ગઈ. પછી તે હુરિશર્મા આશ્ચર્ય પામીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “અનુકૂળ થયેલું નસીબ, અસાધ્ય વિષયને પણ રમત માત્રમાં સાંધી આપે છે. કારણ અહીં મારું ભુલું થવાની વાર હતી નહીં, છતાં પણ મારું કાર્ય પ્રતેહ થયું. હું મારી પોતાની જિજ્ઞાસુની નિંદા કરતો હતો, એવામાં ચોર દાસી જિજ્ઞાસુ મારી આગળ આવી પડી. અપ્રસાસ છે કે, મારા પાપોએ ભવિષ્ય જે ઉપાગ પડે છે.” આવો વિચાર કરતાં જ તેણે રાત્રિ માગી કાઢી. સવાર થઈ એટલે હુરિશર્મા રાજને બાગમાં લઈ ગયો અને મિથ્યા જ્ઞાનની યુક્તિથી દાવપેચથી તે રાજને દાટ્યું ધન બતાવ્યું અને કહ્યું કે, “ચોર ધનનો થોડો ભાગ લઈને નાશી ગયો છે.” રાજ ગયેલું ધન મેળવ્યા પછી પ્રસન્ન થયો અને તે આજ્ઞાશ્રુને જામ આપવા લાગ્યો. એ એક કાર્યવાહીએ રાજના કાનમાં કહ્યું: “મહારાજ ! રાજ બંધા વગર મનુષ્યથી જાણી શકાય નહીં એવું જ્ઞાન આ આજ્ઞાશ્રુમાં કેમ આવ્યું હશે ? અરે અરે ચોર લોભો સાથે સંકેત કરનારા ધૂર્ત લોકોની આ યુક્તિવદે પ્રાપ્ત આજ્ઞાશ્રુ છે; માટે એક વાર ખીજ યુક્તિથી તેની પરીક્ષા કરો.” પછી રાજ્યે પોતે એક નવા પાયામાં મુકી પૂરી તેને દાંડીને લઈ આવ્યો અને હુરિશર્માને કહ્યું: “મહારાજ ! આ ધાની અંદર જે વસ્તુ છે તે વસ્તુને જો આપ જાણશે. તે આજ હું આપનો ઓટો મકાર કરીશ.” તે જાંબગી હુરિશર્મા તે મત્સુને

• જિજ્ઞાસુ એટલે જ્ઞાન ને જિજ્ઞાસુ તે દાસીનું ખૂબ નામ, એમ એ અર્થ થાય છે. ૧ રેડા.

વખત જાણી, બાધ્યાવસ્થામાં પિતાએ રમત માટે પોતાનું મંડુક એવું નામ પાડ્યું હતું, તે નામનું સ્મરણ કરતો ને ખેદ ધરતો વિધાતાની પ્રેરણાથી બોલ્યા કે, 'હે મંડુક ! આ ઘટ, એકદમ બદલાત્કારથી જ તારા નાશનો હેતુ થયો છે.' આ બોલવું, માલતી બાખતમાં અનુસરતું હતું, તેથી આ વાક્ય સાંભળતાં જ ત્યાં મળેલા લોકો બોલ્યા કે, 'આણે મંડુકને-દેડકાને ઓળખ્યો છે માટે તે મહારાની છે !' એમ કહેવા લાગ્યાં અને અચંત હર્ષ પામ્યાં. પછી પ્રસન્ન થયેલો રાજા હરિ-શર્મા પ્રતિલાશક્તિનો પુરુષ છે એમ કબૂલ કરી, સુવર્ણના દંડવાળું છત્ર, સુવર્ણના સામાનવાળાં વાહન અને ગામ બક્ષીસ આપ્યાં અને હરિશર્મા ક્ષણેકમાં સામંત જેવો બની ગયો. કારણ કે-

પુણ્ય કર્મ કરનારાં, ઉત્તમ કામ અનેક !

દેવ આમ સાધે સદા, રાખે દિન સમ રેક ! *

માટે રાજા. જે મનુષ્ય પુણ્ય કામ કરે છે, તેનાં કામ દેવ પોતે કરી આપે છે અને હરિ-શર્મા બાલ્યુની માફક રેક રાખે છે. દેવે જ તમારી પુત્રીને અનુચિત પાસેથી વારણ કરી લાયક સોમદત્તની તરફ મોકલી છે. આલું મંત્રોનું વચન સાંભળી, રાજા ચિદમસેને લક્ષ્મી જેવી તે પુત્રી સોમદત્તમાર સોમદત્તને પરણાવી. પછી સોમદત્ત સસરાનું સૈન્ય સાથે લઈ શત્રુનો પરાજય કરી, પોતાના રાજ્યમાં રહી ઝીની સાથે આનંદમાં રહેવા લાગ્યો.

"આમ દેવને લીધે સંઘળું બને છે. વિશેષમાં તને વત્સેશ્વર પતિ સાથે મેલાપ કરાવવાને આ યજ્ઞતમાં દેવ વગર બીજો કોણ સમર્થ છે ? સખિ કલ્પિતસેના ! આ બાખતમાં હું કઈ ? રાજકન્યા કલ્પિતસેના સોમપ્રભાના મુખથી એકાંતમાં એવી કથા સાંભળી, તે વત્સેશ્વરની માંગણી કરવા માટે તેણે કુટુંબનો લય અને લગ્ન ત્યાગ કરી દીધાં અને તેનું મન વત્સરાજને મળવા માટે ઉત્ક્રાંત થઈ રહ્યું. પછી ત્રિભુવનમાં એક દીપ સમાન સૂર્યરાજ, અસ્ત થવા આગ્યા, એટલે પ્રભાતમાં આવવાની અવધિ કરી ઇષ્ટ વસ્તુમાં ઉલ્ભવ કરવા માટે સખિની માંડમાંડ રજા લઈ, મયદાનવની પુત્રી સોમપ્રભા પોતાને ઘેર ગઈ.

* આ વાર્તાને બહુ અચો મળી તીઠા નેવીની વાત માસે છે. તીઠા નેવી ખજૂ અગાજ ને મૂર્ખ હતો. તે પોતાને સાસરે ગયો, ત્યાં જતાં સુવાં સુનાં પોતાની સાસુ પોળી વણતી હતી તે ગણી. પ્રભા-તના દીર્ઘરાંક કરવા ગયો, ત્યાં ખાડામાં પડેલા પડેલા બઘલો નેસા, રમતો ત્યાં ચોરાયેલા દાર નિદરડી (ને નિદરડી એટલે દંધ) નાખી ફાચીએ આપ્યો, ને તીટને હાથમાં રાખ્યું, તે પોતાના નામપ-રથી ક્યું હતું ને જરા પ્રગયો હતો. એને માટે આ દોહરો પ્રસિદ્ધ છે કે :

સુતા સુતા પોળી ગણી, અથવા ગયા ત્યાં દીડી ડોળી;

નિદરડીએ આપ્યો દાર, ને મુખ રાજા તીડનો ખ્યાલ.

જે રીતે તે મોટા ન્યોત્પત્તિમાં ખખે હતો. ઓમરાની પરિચાએની વર્તમામાં પણ આવા જ પ્રકારનો પ્રસંગ છે. બેનરી કહે છે કે, યુદ્ધમાં આવતી આ વાર્તાનું મૂળ કથાસ્ત્રિતામર જ છે.

તરંગ ૫ મે.

૧૩

કલિંગસેના અને સોમપ્રભાની કથા—ચાલુ.

પછી ખીજે દિવસે પ્રભાત થયું, એટલે સખી સોમપ્રભા આવી; ત્યારપછી કલિંગસેના એક તમાં વાત કરતાં કહેવા લાગી કે, 'પિતા મને અવસ્ય પ્રસેનજિત રાજ સાથે પરણાવશે, એમ મેં મારી માતા પાસેથી સાંભળ્યું છે. હવે તારા જેવા પ્રમાણે તે ઘટકાંચ છે; પણ વત્સરાજ તો જેવો તે રૂપમાં કલો છે તેવો જ છે; કારણ કે મારા સાંભળનામાં આવતાં જ તેણે મારું મન મોહિત કર્યું છે. હવે આ વિષયમાં માતાપિતાની હું તમા રાખતી નથી. તુ મને પ્રથમ પ્રસેનજિત બતાવી, ત્યાં વત્સરાજ છે ત્યાં લઈ જા.' આમ કલિંગસેના ઉઠઠા સહિત બોલી, એટલે તેને સોમપ્રભાએ કહ્યું કે, 'જે તારે જીવું હોય તો આપણે આકાશમાં આશ્વનારા વિમાનમાં બેસીને જઈએ. પરંતુ તુ વત્સરાજને જોઈ ફરી ઘેર આવી શકીશ નહીં, માટે તારો સર્વ સરસામાન સાથે લઈ લેજો. વર મળ્યા પછી તને ફરી માતા અને પિતાનાં દર્શન થશે નહીં, અને તું તેને સંભારીશ પણ નહીં, તેમ હું ફર પડનારીને પણ વિસરી જઈશ. સખિ ! તેમ હું પણ તારે ઘેર આવીશ નહીં.' તે સાંભળી રાજકન્યા રદ્દન કરવા લાગી અને તેને કરચ્છાળ સ્વરે કહેવા લાગી. 'અયી સખિરી ! જો તેમ હોય તો તુ વત્સરાજ-ઉદયનને અહીં જ લઈ આવવી. કારણ કે તારા વગર હું એક ક્ષણ પણ ત્યાં રહી શકીશ નહીં. પતિને આજખતી ઓખાએ વિપત્ત કરીને ચિત્રવેખા મારતે શું અનિરુદ્ધને નહોતો મંગાળ્યો ? એ વાત તું પણ જાણે છે, તોપણ મારી પાસેથી તુ એ કંઈ સાંભળ—

આશ્વસુરની પુત્રી ઓખાની કથા.

આશ્વસુરને ઓખા નામથી પ્રસિદ્ધ પુત્રી હતી. તેણે વર મેળવવા માટે પાર્વતીની આરાધના કરી, એટલે તેણે વર આપ્યો કે, 'તને જેના સ્વપ્નમાં સમાવેશ થશે. તે તારો વર થશે.' પછી તે કન્યાએ સ્વપ્નમાં દેવકુમાર જેવા કોઈ પુરુષને દીઠા; તેની સાથે ગાંધર્વ વિધિથી પરણી જાણે ખરેખરો સંભોગ કર્યો હોય તેમ લાગ્યું; પણ જ્યારે સત્તર પડી સારે જાગીને જોયું તો, રાત્રિમાં દીઠેલા પતિને દીઠા નહીં; પણ સંભોગમાં ચિન્હો દીઠાં, એટલે પાર્વતીનું વરદાન વાદ આપ્યું. ને તે બુદ્ધ પીડા, બધ તથા આશ્ચર્ય પામવા લાગી. પછી ચિત્રવેખા સ્વપ્નમાં દીઠેલા પતિના વિરહથી પીડા પામતી ઓખાને જોઈ પૂછવા લાગી, એટલે તેણે સપ્તગી દુષ્ટકૃત સખી ચિત્રવેખાને જણાવી. એ સખી ચિત્રવેખા પણ અનિરુદ્ધનું નામ કે ઓખાજી આપનારુ ચિદ્દત જાણતી નહતી, માટે તેણે ઓખાને કહ્યું: 'આ દેવીના વરનો પ્રતાપ છે એમાં કહેવું શું ? પરંતુ હું તારા પતિને દાઢ પણ ચિન્હ વગર કેમ શોધી શકું ?' તું તેને આજખતી હોય તો હું તારી પાસે સુર અને અસુરમય આપું જાત ચિતરું છું, તેની અંદરથી તુ તારા પતિને બતાવજો, એટલે હું તેને

‘લાઈ આવીશ,’ આમ ચિત્રલેખાએ ઓખાને કહ્યું, એટલે તેણે કહ્યું: ‘હીક છે.’ મછી ચિત્રલેખાએ રંગીની પીંછીવતી ક્રમે કરીને આખું જમત આજેખ્યું, એટલે ઓખાએ કપતી અને આનંદિત આંગળીવડે ‘તે આ છે’ એમ કહી ચિત્રલેખાને દ્વારકામાં યાદવકુળની અંદર રહેલા અનિરુદ્ધને બતાવ્યો. પછી ચિત્રલેખા બોલી, ‘સખિ! તું બાપચાણી છે, કારણ કે વિધુનો પાત્ર અનિરુદ્ધ તને પતિ મળ્યો! તે અદ્વીતી એક દુનિયા ને સાઠ યોગ્ય ઉપર દ્વારકામાં રહે છે.’ અતિ ઉત્કંઠાથી પરવશ બનેલી ઓખા તે સાંભળીને ચિત્રલેખાને કહેવા લાગી: ‘સખિ! તેના ચંદન જેવા શીતળ ખોળામાં જો આજ તું મને નહીં બેસાડીશ તો અત્યંત વધેલા કામાનગથી જરૂર થઈને મરી જઈશ, એમ તારે બાલ્યું.’ તે સાંભળી પેલી ચિત્રલેખાએ તેને ધીરજ દીધી અને તે જ વખતે આકાશમાર્ગે ઉડી દ્વારકા નગરી તરફ ગઈ. સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાં આવેલી દ્વારકા ધણું ઉંચા ધરાવડે જણે ફરી મંદરાચળને સમુદ્રમાં નાંખ્યો હોય એમ ભ્રમ કરતી હતી. ચિત્રલેખા તે નગરીમાં રાત્રિને વખતે અનિરુદ્ધ સુતો હતો ત્યાં જઈ ચંડી; તેને જગાડ્યો* અને ઓખાને સ્વપ્નમાં દર્શન થયાથી તેનો પ્રેમ તેને કહી બતાવ્યો. અનિરુદ્ધને પણ સ્વપ્ન લાગ્યું હતું અને તેને ઓખાના સ્વરૂપનો અનુભવ થયો હતો, તેથી તે કહેલું. તેણે કબૂલ રાખ્યું અને તેને મળવા ઉત્કંઠિત થયો, એટલે ચિત્રલેખાએ સિદ્ધિના પ્રતાપથી તેને ધણવારમાં લાંબી ઉંચકી લઈ જોતજોતામાં આકાશમાર્ગે દોડતી આવીને ઓખાના અંતઃપુરમાં તેના પતિને દાખલ કરી દીધો; એટલે સમુદ્ર જેમ ચંદનાં દર્શન કરી પોતાનાં કિનારામાં ન રહેતાં જલકાઈ જાય છે, તેમ ઓખા અત્યંત થયેલા અનિરુદ્ધને જોઈને જ પોતાના અંગે તું બાન બૂલી મઈ અને શૃંગારસાગરમાં દૂબી ગઈ !! પછી ઓખા, સખીએ અર્પણ કરેલા શ્યવન જેવી શિવતમ સાથે આનંદમાં રહેવા લાગી. તે હકીકત કોનાકાન સાંભળી તેના પિતા બાહ્યાસુર ગુસ્સે થયો, પણ અનિરુદ્ધ પોતાના પરાક્રમથી અને પિતામહના પરાક્રમથી તેનો પરાજય કર્યો અને ત્યાર પછી દ્વારકામાં જઈ તે બંને એકરૂપ થયેલાં ઓખા અને અનિરુદ્ધ, શંકર અને પાર્વતીની માફક એકમૂર્તિ, જણાવા લાગ્યાં.

આવી રીતે ચિત્રલેખાએ ઓખાને એક દિવસમાં જ પતિ મેળવી આપ્યો હતો. પણ હે સખિ! તે કરતાં હું તુને અધિક અને પ્રતાપી મારું છું. માટે મારા વત્સેશ્વરને અહીં લઈ આવ. વિવશ કર મા. કલિંગસેના પાસેથી આવું વચન સાંભળી, સોમપ્રજા બોલી: ‘ચિત્રલેખા સુર સી હતી તે તેને ઉપાડીને લઈ આવી; પણ મારા જેવી સ્ત્રી, જે પોતાના પતિ વગર બીજાને સ્પર્શ કરતી નથી તે શું એ કામ કરે? માટે સખિ! તારી ઇચ્છા રાખનારો તે પ્રેમનિજિત રાજા પ્રથમ તને બતાવી, ત્યાર પછી ત્યાં વત્સેશ્વર છે ત્યાં તને લઈ જાઉં.’ આમ સોમપ્રજા બોલી, એટલે દ્વિગમેનાએ ‘હીક છે’ એમ કહ્યું; અને તે જ વખતે સોમપ્રજાએ બનાવેલા માયાવી

* પ્રેમાનંદેશ્વર ઓખાદસ્યમાં તથા જાગવતના ઓખાદસ્યમાં ચિત્રલેખાએ અનિરુદ્ધને શપ્ત, નિદ્રા માંથી ઉંચકી લીધા છે એમ વર્ણન છે.

યંત્રના વિમાનમાં બેસી મહાર અને ખીન્ને ઉપરકર લઇ માતાપિતા જાણે નહીં, એમ આશય તૈયારી કરી સાંધી ખંને ચાલી નિકળ્યાં. કારણ કે,

ઘોડે સ્વારે વેગમાં, આખો ઘોડો જેમ;
આગળ ખાંડ ટેકરા, ભાજે નવ તે તેમ.
કામ દેવના વેગમાં, આવેલી કુળનાર;
ઉચ્ચ નવ ચેખતાં, કરે શિયળ સહાર.

કર્મિગસેનાનું કૌશાંબીમાં જવું.

પછી ત્યાંથી તે કન્યા અને સોમપ્રભા આવસ્ટી નગરીમાં ગયાં. ત્યાં મૃગયા માટે રાજા બહા નિકળ્યો હતો તેને દૂરથી દીઠા. તે જુદાવસ્થાને કીધે શીકા પડી ગયો હતો. આ રાજા ઉપર ટોળાં ચમરો વારંવાર દૂરથી જ વારણ કરતી હતી કે આ જુદા રાજાથી દૂર જાઓ. પછી સોમપ્રભા મસ્કેરી કરીને બોલી: 'જે જો, તારા પિતાએ તને જેની સાથે પરણાવવાની ઇચ્છા કરી હતી તે અરુણ પ્રસેનગિત।' એમ કહી તેને ખતાવ્યો. કર્મિગસેના બોલી: 'એ જુદાવસ્થામાં ભરપૂર છે આને બીજી કોણ આપશે? માટે હે સખિ! મને અહીંથી જઇ વત્સેશ્વર રાજા પાસે જઈ જા. આમ સોમપ્રભાને કહી તે જ ક્ષણે તેની સાથે આકાશમાં કૌશાંબી નગરી તરફ તે બન્ને ગઇ. ત્યાં બાગમાં વત્સરાજ હતો તેને સખીએ દૂરથી ખતાવ્યો: અટકે ચકારી જેમ ઉત્કંઠાથી ચંદને લુવે તેમ કર્મિગસેના ઉત્કંઠાસહિત તેને જોવા લાગી. પછી છાતી ઉપર હાથ મૂકીને તથા આંદોષેર નેત્રો વડે, 'આ રાજા આ માર્ગથી મારા હૃદયમા પેંડા છે,' એમ જણાવતી ક્ષેપ તેમ તે બોલી. 'સખિ! આજ મને વત્સરાજ સાથે મેળાપ કરાવ. કારણ કે તેનાં દર્શન થયાં પછી હું ક્ષણવાર પણ મારો નુસ્સો દબાવવા સમર્થ નથી.' તે સાંભળી સખી સોમપ્રભા બોલી: 'મને આજ કંઈ અશુભ નિમિત્ત જણાવામાં આવ્યું છે, માટે આજનો દિવસ આખો આ બાગમાં કેાઇ જાણે નહીં તેમ તું ચૂપ રહે. અથો સખિ! તું દૂર આવજાવ કરીશ મા. સવારમાં આવીને હું તમારા બન્નેને મેળાપ કરાવવાનો ઉપાય કરીશ. પ્રિય સખિ! હવે હું પ્રાણ પતિને ઘેર જવાની ઇચ્છા રાખું છું.' આમ કહી સોમપ્રભા ત્યાંથી ચાલી ગઇ અને પછી વત્સરાજ પણ બાગમાંથી ઘેર ગયો. પછી શુકન જાણુનારી સખી સોમપ્રભાએ વારી હતી તે છતાં પણ, કર્મિગસેનાએ સ્વતંત્ર બની પોતાની મહત્તરીકાને પોતાના સદેશો બરાબર જણાવી વત્સેશ્વર પાસે મોકલી. કારણ કે તરણ સ્ત્રીઓમાં નવો આવેલો કામદેવ તેને સ્વતંત્ર બનાવે છે.

પછી મહત્તરીકા સદેશો લઇને ગઇ અને તે જ વખતે પ્રતિહારદ્વારા અંદર ખગર કરાવી પ્રવેશ કરીશ, અને વત્સરાજને ચિનનિ કરીધી કે 'મહારાજ! તક્ષશિલા નગરીના રાજા કર્મિગસેના કન્યા કર્મિગસેના, તમને ધણી કાંતિમાન જણી, કુટુંબીઓના ત્યાગ કરી આકાશમાં આવનારા માયાવી યત્રના વિમાનમાં બેસી, તમારી સાથે સ્વયંવર કરવા માટે અહીં આવી છે. તેની

આથે તેની સખી સોમપ્રભા છે-જે મુવદાનવની પુત્રી થાય, અને નવમુવરની ભી થાય છે. તે. આકાશની મુસાફરી કર્યા કરે છે, અને તે જ તેને અહીં લઈ આવી છે. રાજકન્યાએ મને વિનંતિ રવા માટે મોકલી છે, માટે તેનો સ્વીકાર કરો. અને તમારા બન્નેનો આ મિલાપ ચંદ્ર અને રંડિકાની મારફત થાઓ.' વત્સરાજ મહત્તરીકા પાસેથી તે વાત સાંભળી રાજ થયો અને 'હીક ૧' એમ કહી તે બાળતનો સ્વીકાર કરી સિરપાવ આપી તેનો સન્કાર કર્યો.

યૌગંધરાયણનો રાજપ્રથમ.

પછી રાજ્યે મંત્રીમાં મુખ્ય યૌગંધરાયણને બોલાવીને કહ્યું: "કલિંગસેના, પૃથ્વી ઉપર ઉત્તમ ક્રાંતિમાન છે, તે પોતે મને પરણવા માટે અહીં આવી છે, માટે તેનો લાગ કરવો યોગ્ય નથી. હું તેને મારે પરણું, તે મને અટકાવે." આમ વત્સરાજ બોલ્યો. એટલે "મંત્રી યૌગંધરાયણ રાજના ભવિષ્યનું દિવ્ય ઈન્દ્રિય, ક્ષયુવાર એવો વિચાર કરવા લાગ્યો કે, કલિંગસેના ત્રણ જગતમાં વિખ્યાત ક્રાંતિમાન છે, તેના જેવી બીજી કોઈ નથી. દેવતા પણ તેના ઉપર આરાધ્ય છે." રાજ વત્સેશ્વર તે કન્યાને પરણી સર્વનો લાગ કરશે, એટલે દેવી વાસવદત્તા મૃત્યુ પામશે; એટલે માતાના મરણ પછી રાજપુત નરવાહનદત્ત પણ નાશ પામશે; અને તેના સ્નેહને લીધે દેવી પુષ્પાવતી પણ છત્રી કંડલુ છે, બન્ને રાણી મરણ પામ્યા પછી ચંદ્રમહામેન અને પ્રઘોત, બંને રાણીના પિતા, કાં તો મૃત્યુ પામશે કે વેરીલા થશે; એટલે આ કાર્યથી આવી રીતે સર્વનો નાશ થશે. હવે રાજને ધન ના પાડતી નથી; કામળ કે ના પાડવાથી રાજને વધારે વિરહ બાપશે. એટલા માટે કાર્ય સિદ્ધ કરવા સારું હું વખત કાઢી નાંખું" આમ વિચારી યૌગંધરાયણે વત્સરાજને કહ્યું: 'મહારાજ! આપ લાગ્યારાહી છો. કારણ કે તમારે ઘેર બેઠાં આ કલિંગસેના આવી છે. જણો કે હવે તેનો પિતા રાજ તમારા નોકરપણાને પામ્યો; માટે તમારે તેના લગ્ન માટે જોશીને પૂછી ત્રિપિ પ્રમાણે પાણિમહલ કરવું; કારણ કે તે મોટારાજની કન્યા છે. આજ તેને શહેવા માટે જઈ, તેના લાલકનું પર આવે, દાસી અને ચાકરો મોકલો, વસ્ત્ર અને આભરણો, મોકલો.' આમ મુખ્ય મંત્રી યૌગંધરાયણે કહ્યું એટલે વત્સરાજ, 'હીક ૧' એમ કહી મનમાં રાજ થયો અને સધળું ઉત્સાહથી કરવા લાગ્યો. પછી કલિંગસેનાએ ઉતારાના ધરમાં પ્રવેશ કર્યો અને પોતાના મનોરથને નજીક આની જરમાનંદને પાળી.

સુદિમાન યૌગંધરાયણ ક્ષયુવાર પછી રાજજીવનમાંથી બહાર નિકળી પોતાને ઘેર જઈ, આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યો: "ધણું કરીને વખત ગાળવો તે અશુભકાર્યને અટકાવવોનો ઉપાય છે. પૂર્વ ઈન્દ્ર અલંકારથી પક્ષાવન કરી ગયા પછી નંદુપ રાજ દેવરાજ ઈન્દ્રની માદી ઉપર બેઠો અને તે ઈન્દ્રાણી ઉપર આરાધ્ય થયો. એટલે ઈન્દ્રાણી દેવગુરુ બૃહસ્પતિને સરણે ગઈ. ત્યારે બૃહસ્પતિએ તેની રક્ષા કરી. વખત કાઢવા માટે નંદુપ રાજને કહ્યું કે, 'આજ સવારે તારી પાસે ઈન્દ્રાણી આવશે.' એવામાં તો આલંબુના શાખના દુંકારથી તેનો નાશ થઈ ગયો, અને ઈન્દ્રને પ્રથમની પેઠે પુનઃ દેવરાજની પક્ષી પ્રાપ્ત થઈ. આવી રીતે મારે કલિંગસેના માટે રાજનો કાળ કાઢવો જોઈએ." યૌગંધરાયણ મંત્રીએ આ પ્રમાણે સર્વ વિચાર કરી, તે જ વખતે લગ્ન મુદત

આપના માટે સમગ્ર જોડીઓની સાથે એકાંતમાં-કોઈ જાણે નહીં તેમ-સંકેત દર્શાવે. એવામં મહારાણી વાસવદત્તાને પણ સંમતની માતા જાણનામાં આવી. એ ઉપરથી તેણે મહામંત્ર યૌગધરાયણને પોતાના નિરાસજનનમાં વેગતરી મંગાવે. યૌગધરાયણ તેના નિરાસજનનમાં ગયે અને રાણીને પ્રણામ કરીને બેઠા. પછી વાસવદત્તા કરચ્છાળ રવરે બોલી: “આર્ય મંત્રી, તમે પહેલાં મને કહ્યું હતું કે, ‘દિવિ ! તારા જન્મતાં, પુલાવની વગર તારી બીજ સોમ ધરો નહીં.’ પરંતુ હવે, અહીં તો રાજા કલિંગમેનાને પણ પરણવા તૈયાર થયેલા છે. એ કલિંગમેના ઘણી પુટ્ટ છે, તેથી આર્યપુત્રનું તેના ઉપર પ્રસન્ન મન છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે તમે ખોટું ભવિષ્ય જાખનારા છે અને હવે મારું મૃત્યુ આજ્યું એ નહીં !” તે સાંભળી મંત્રી યૌગધરાયણે વાસવદત્તાને કહ્યું: “દિવિ ! તમે ધીરજ રાખો. હું જન્મતાં એમ કેમ બને ? મારા ખોગીઆમાં પ્રાણ છે, હાં મુખી એમ કહી પણ બનનાર નથી જ. પણ હવે તમારે આ બાબતમાં રાજાથી પ્રતિજ્ઞા રહેવું નહીં, પણ ઉત્તરાં દિવ્યતાના આશ્રય કરી અનુકૂળતા બતાવવી. કારણ કે વૈષ્ણ, રોમી માણસને પ્રતિજ્ઞા વચન કહે તો તે વૈષ્ણ તાબામાં રહેતો નથી, પરંતુ વૈષ્ણ રોમીને અનુકૂળ વચન કહી સામ ઉપાધી જ નેને ઉપચારે કરે છે, તો તે રોમી વૈષ્ણને વશ વર્તે છે. જે મનુષ્ય આગે તણાવો હોય તે મનુષ્ય પાર ઉતરે અથવા ન પણ ઉતરે, પરંતુ જે મનુષ્ય સરખો તણાવો હોય તેના ઉદ્ધોગ સફળ થાય છે અને તે દુઃખમાંથી મુક્ત થાય છે. માટે જ્યારે રાજા તમારી પાસે આવે ત્યારે તમારે પોતાના વિચાર ગ્રામ રાખી દેવ ન બતાવતાં પ્રસન્ન બની ઉપચારોથી નેની સેવા કરવી અને તેને કહેવું કે, જ્યારે કલિંગમેનાને પિતા પણ સહાય થશે ત્યારે આપણા રાજ્ય-બળમાં વધારો થશે, આમ કહી દમણાં તેને કલિંગમેના સાથે પરણવાનો વિશ્વાસ બેસાડો. આવી રીતે તમારી કીર્તિ ને ઉત્તમ ગુણ જોઈરાજા તમારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ તમને અનુસરશે; અને કલિંગમેનાને પોતાને આધીન માની તેના વિશે અધીરતા રાખશે નહીં. કારણ કે કોઈપણ બાબતમાં મનુષ્યને મના કરી હોય તે મનુષ્યની તો તે બાબતમાં વાંછા વધ્યા કરે છે. નિરોધ રાખીશું ! તમારે જ્યાં બાબત રાણી પુલાવનીને પણ શીખવવી કારણ કે એમ કરવાથી આપણે આ કામમાં વખત ઘણાંકું તે તે સહન કરશે. પછી આમળા થું કરવું તે હું જાણું છું. મારી કુશિતેના પ્રતાપ નમે જોવા કરે. કારણ કે સંકટમાં લુહિમાનોની પરીક્ષા થાય છે અને સંપ્રામમાં ગુણોની પરીક્ષા થાય છે. માટે રાણીશું ! તમે દીવ્યતરી થાઓ માં જિવી રીતે રાણીને સમજાવી, એટલે તે રાણીએ યૌગધરાયણની વાણીને આદર કર્યો. ત્યાર પછી તે મંત્રી ત્યાંથી આવ્યો ગયો.

તે દિવસે વત્સરાજનું મન, રાજાની માફક સ્વધંરમાં નષ્ટ બનેલી કલિંગમેનાની પેટ, નરો સમગ્રમં કરવામાં ઉકેલિત હતું. તેને શીવે તે દિવસે કે રાત્રિએ રાણીના બેડ રાજમહેલમાં ગયો નહીં ત્યારપછી વાસવદત્તાએ, વત્સરાજે, મુખ્ય મંત્રી યૌગધરાયણે અને કલિંગમેનાએ જુદા જુદા પોતાના મહેલની અંદર જ દુર્વચ આનંદની યોજા મારવા માટે અનંત યોદી ચિતામાં તે રાત્રિને મોટા આગચાવણી દોષ તેમ ગાળી.

તરંગ ૬ ફો.

કલિંગસેનાની કથા-આલુ.

પછી પ્રભાતમાં ધૂર્ત યૌવધરાયણ મંત્રી, ત્યાં વત્સરાજ વાટ જોતો જોડો દોતો ત્યાં ગયો અને તેને વિનવતિ કરીઃ* “ મહારાજ ! આપના વિવાહનું મંગલકારક મુદર્ત આજે જ શામાટે જોવાપાત્ર નથી ?” તે સાંભળી વત્સરાજ જોલ્યોઃ “ મહારા મનમાં પણ એમ જ થયું છે. કારણ કે આરં મન કલિંગસેના વગર એક મુદર્ત પણ રહી શકતું નથી. ” આમ કહી રાજાએ તે વખતે આગળ ઉમેલા પ્રતિહારીને દુકમ કરી જોડીઆને તોડાવ્યા. કારણ કે, વત્સરાજમાં કંઈ કપટ ન હતું. જોડીઆ સાથે મંત્રીએ પ્રથમથી સંકેત કીધો હતો કે, ‘ તમારે ૭ માસ પછી હમને ખતાવવાં. ’ જોડીઆ જોડાવ્યા ત્યારે રાજાએ ‘ તેઓને પ્રથમ કીધો. એટલે જોડીઆઓ જોડ્યાઃ ‘ આજથી ૭ માસ પછી રાજાને અનુકૂળ લગ્ન આવે છે. ’ તે સાંભળી મહારાજનું યૌવધરાયણ જોડો યુરસો કરીને જોડ્યાઃ ‘ આ જોડીઆ અત્રાની છે, તેઓને ધિરાર છે. આપે પ્રથમ જ જોડીને જાની ગળીને સત્કાર કર્યો હતો તે હજી આજે નથી, માટે તેને

* પ્રવીણ પુસ્તકમાં અર્ધ શ્લોક વિરોધ મળે છે, તે આ છેઃ

રાજન્દ્રોત્તમદત્તસ્ય રાજસ્તકશિલ્પપતેઃ ।

। - રાજા, તક્ષસિલા નગરીના રાજા કલિંગદત્તની.

। તક્ષસિલા નગરીના સંખેધમાં જનરલ કનિધામ જણાવે છે કે, કલક સીરાઈની ઉશાલ ખૂબમાં દોઢ મૈલ દૂર સાહ-દોરીની નજીક જે ઊભાબિભા યવેશ ખંડિયેરા જણાવે છે તે દરી. આ બાપાનરના પુત્ર ૭ મા માં વત્સરાજની રાજાનગરી, કે ત્યાં એક દિવસમાં જ વિમાનમાં જોડી કલિંગસેના પોતાની સખી સાથે જઈ પહોંચી છે, તેનું સ્વજન વિસ્તારની રીકા પ્રમાણે નહીં કીધું છે તે જોડું જણાય છે. કમકે જનરલ કનિધામ જણાવે છે કે, અલાહવાદથી ૩૦ મૈલ દૂર ચમૂનાના તટ નજીક એક નગર છે જેને અથાપિપરવત કોશામ કહે છે, તેજ નગર તે છે. જે ખંડિયેરા ત્યાં જણાવે છે તેમાં એક કુમેય કિલ્લો છે, જે જમીનથી સપાટીથી ૩૦-૩૫ શીટ ઉંચો છે-એ કે તેનો ખુશ જોડો રો. અને તેનો ધિરાવો લગભગ ૨૩૧૦૦ શીટ અથવા ચત્ર મૈલ ને ત્રણ ફલોંગનો ધરાવે છે. તેની દિવાલ ૭૮ ને પથરની છે, જે ઊંચી લંબાઈમાં ૧૦૦૦ લાંબી, સાદા ખાર કમ પહોળી ને અરી કમ નહીંઓ છે જેપથી તેનું પુરાતાપણું નિશ્ચય થાય છે. આ ખંડિયેરા અન્યમાં અલદાવાદ તથા રીક્ષીના કિલ્લામાં છે, તેમ જ કંઈક લેખ વગરનો એક પાપાણુ સ્વંય છે. જમીન પરનો કપ (ભાથક) ૧૪ શીટ લંબાઈમાં છે ને તેની સુરંચ ૨૦ શીટ મોટી છે, પણ લંબાઈમાં કેટલી છે તે હજી નહીં થયું નથી. એમ ધારવામાં આવે છે કે, તે ૪૦ શીટ હશે. મીંડો એલ્સ કહે છે કે, તેનો ઉડો અલાહવાદમાં આવે છે, પણ તે માનવાને તેનું કંઈક જાણુ જણાવું નથી.

આવસ્તી નગરી કે જે કૈલાશી જતાં કલિંગસેના જોડી ગઈ છે તે જનરલ કનિધામના કહેવા પ્રમાણે અપેઆની રાપટી નદીના દક્ષિણ તટપર આવેલું સાહતમહત નગર હશે.

પ્રથમ પૃથ્વી જેમ ધટિત લાગે તે પ્રમાણે કરે.' આ વખતે વૈશ્વરાજનું મન ચક્રોએ ચરેકું હતું, તેથી તેણે મંત્રીનાં આવાં વચન સાંભળી તે જોશીને તેડાવી મંગાવ્યો. આ જોશી સાથે પણ મંત્રીએ પ્રથમથી સંકેત કરી દેતા, તેને લીધે રાજ્યે લમનું પ્રથમ કર્યું એટલે આ જોશી બાવાએ પણ વિચાર કરી એમ જ 'છ' માસ પછી લમની વ્યવસ્થા બતાવી. પછી યૌગધરાયણ ઉદારસીનની માફક રાજને કહેવા લાગ્યો: 'મહારાજ, આ બાબતમાં હું કરવું તે બતાવો.' રાજને પરણવાની ઘણી-ઊંઠા હતી અને મુલ લમની પણ ઇચ્છા હતી-માટે વિચારીને જોશ્યો: " મંત્રિજી ! કલિંગસેનાને પૃથ્વી જોઈએ, તે શું કહે છે તે જુઓ. યૌગધરાયણ તે સાંભળીને જોશ્યો: 'બહુ સારું.' પછી તે બે જોશીને લઈ કલિંગસેનાની પાસે ગયો. કલિંગસેનાએ તેને આદર સહાર આપીને બેસાવ્યો. યૌગધરાયણ તે કન્યાનું સ્વરૂપ જોતાં જ વિચારવા લાગ્યો કે, 'રાજ આ સાથે પરસ્થા પછી, સર્વ રાજપાટ છોડી, મોજમ-જામાં મશગુલ થઈ જશે.' આમ વિચાર કરીને કલિંગસેનાને કહ્યું, 'હું આ જોશી બાવાઓને સાથે લઈ તમારાં લમનો નિશ્ચય કરવા માટે આવ્યો છું; તમે તેને તમારું જન્મ નક્ષત્ર બતાવો.' તે સાંભળી કલિંગસેનાની પ્રતિદારીએ કલિંગસેનાના જન્મ સમયનું નક્ષત્ર કહી બતાવ્યું, એટલે મંત્રી સાથે પ્રથમથી ગોઠવણ કરનારા જોશીઓએ ખોટું ખોટું મીન મેષ કરી ત્યાં પણ શરીને છ માસ પછીનું તે જ લમ બતાવ્યું અને જોશ્યો કે, 'હમણાં લમ નથી, પછી છે.' લમ ઘણું દૂર આવેલું જોઈ, કલિંગસેનાનું મન ખેદ પામવા લાગ્યું; એટલે તેની મહત્તરિકા બોલી: 'છેટે લમનું કે નજીક લમનું શું પ્રયોજન છે? પ્રથમ તો લમ અનુકૂળ જોતું જોઈએ-કે જે લમ વડે આ જોડાનું જીવિત પર્યંત કલ્યાણ થાય.' મહત્તરિકાનું આવું વચન સાંભળી ત્યાં બેઠેલા સધળાએ તે જ વખતે, 'એ ખરું છે, એમ જ જોઈએ,' આમ કહીને ટેકા આપ્યો. ભારે યૌગધરાયણ જોશ્યો. 'પણ અશુભ કાળમાં લમ કરવાથી અમારા સંબંધમાં આવેલા કલિંગસેના રાજ પણ, દુખી થાય તેનું કંઈ?' ત્યારપછી પરાધીન થયેલી કલિંગસેના પણ તે સધળાને કહેવા લાગી કે, 'તમારા હાથપણથી જે નકી કરે તે ખરું!' આટલું કહી તે જાની રહી ગઈ. પછી રાજ્યપરાયણ યૌગધરાયણ તેનાં વચનો સ્વીકારી, તેની રજા લઈ, જોશી સહિત રાજની પાસે આવ્યો અને ત્યાં વૈશ્વરાજને તેનાં વચનો બતાવી, મુક્તિ પ્રમાણે તેને સમજવી, પોતાને ઘેર ગયો.

આ પ્રમાણે રાજનાં લમમાં વિધિ લાવવાનું કાર્ય નક્કી કરી પોતાના હેતું પૂર્ણ રીતે પાર પાડવા માટે, પોતાના મિત્ર યૌગધરાયણસહનું રમરણ યૌગધરાયણે કર્યું. પ્રથમથી જોને સર્વ જાણ થયેલું હતું એવો તે યૌગધરાયણે ધ્યાન ધરતાની સાથે તેની પાસે આવ્યો અને તેને પ્રણામ કરી કહ્યું: 'મારું રમરણ શા માટે કરે? છે?' ત્યાર જ મંત્રીએ રાજને કહ્યું આપનારું કલિંગસેનાનું વર્ષાત રાક્ષસને કહી સળગાવ્યું, અને વળી કહ્યું: 'મિત્ર ! મેં તેના વિવાહનું મહત્તર રખાવ્યું છે, માટે તે સમયની અંદરમાં, કલિંગસેનાની અપ્પ દહીકત, એવ રીતે જાણીને અમને જણાવ કરણ કે, વેશક દું ધારું છું કે, આ તણ લોકમાં તેના જેવી બીજી સ્ત્રી સ્વરૂપ લાવવામાં નથી, માટે વિદ્યાધર આદિ અપ્પ રીતે તેની સાથે પરણવાની ઇચ્છા કરતા જ દરો; તેથી જો તે

ઈપણુ સિદ્ધ કે વિદ્યાધર સાથે સમાગમ કરે, તો તું તે નજરમાં રાખજે, તેમાં આપણું શ્રેય
શે. કામાનુર થયેલા દેવતા બીજું રૂપધારણુ કરીને આવે તે તારાથી જાણી રાકારો; કારણુ
નિદ્રાસમયમાં દિવ્ય પ્રાણી પોતાના સ્વરૂપમાં રહે છે. આવી રીતે અમે તારી દષ્ટિક્ષારાતેના
૧૫ જોઈ શકીશું. માટે રાગ જેમ તે કન્યા ઉપર ઉદારી થાય તેમ તું અમારું કામ કર.” યૌગંધરા-
ણે આમ કહ્યું એટલે તે બ્રહ્મરાક્ષસ બોલ્યો: “હું સુહૃદ્ધિથી તેનો નાશ કરાવું અથવા મારી નાંખું તો
મરું” જ્યારે મહામંત્રી યૌગંધરાણે આવા શબ્દો સાંભળ્યા ત્યારે તે બોલ્યો: “તે કર્મ દરગીરા કરવું
હોં. કારણુ કે તેથી મોટો અધર્મથાય. જે મનુષ્ય ધર્મને ધક્કો પહોંચાડ્યા વગર પોતાને માર્ગે ચાલ્યો
નય છે તે મનુષ્યના શુભકાર્યને સાધવામાં ધર્મ જ તેને સડાય કરે છે. માટે મિત્ર! તારે તો તે પોતે જે
મોટું કામ કરે તે જોવું કે જેને લીધે તારી મિત્રતામાં અમે રાગાનું કામ-કર્મું કહેવાય.” આમ મુખ્ય
મંત્રીએ આજ્ઞા કરી. બ્રહ્મરાક્ષસ યોગવડે અદસ્ય યર્ષા ગયો ને કલિંગરોનાના ધરમાં પેઠા.
કલિંગરોનાની સખી મયદાનવતી પુત્રી સૌભાગ્યલા કરી તેની પાસે આવી અને સખી કલિંગ-
રોનાને રાત્રિની હકીકત પૂછી. બ્રહ્મરાક્ષસ સાંભળે છે તેમ સૌભાગ્યલા નીચે પ્રમાણે બોલી: “અગ્નિ
કલિંગરોનાના ! આજ પહેલે પ્રહરે હું તારે માટે વિચાર કરીને આવી હતી, એવામાં અહીં યૌગંધ-
રાણુને મેં દીઠા, એટલે તારી પડખે અદસ્ય રીતે ઉભી રહી, તમારું સર્વ બોલવું સાંભળ્યું અને
તમારી વાર્તા મેં જાણી લીધી. મેં તને ના પાડી હતી, છતાં પણ કાલે જ તેં એ બાબત શા માટે શર
કરી ? સખિરી ! અપરાધકનના વિચાર કર્યા વગર જે કોઈ, કોઈપણ કામ કરે છે, તે કામ વિપરીત
ઉતરે છે. એ વિષય ઉપર એક કથા કરું છું તે સાંભળ:-

વિષ્ણુદત્ત અને સાત બ્રાહ્મણોની કથા.

પૂર્વે અતર્વેદીમાં વસુદત્ત નામે એક બ્રાહ્મણુ રહેતો હતો. તેને ત્યાં વિષ્ણુદત્ત નામનો પુત્ર
અવતર્યો. વિષ્ણુદત્ત મોજ વર્ષની બરણુવાનીમાં આવ્યો ત્યારે વિદ્યા મેળવવા માટે વલ્લભીપુર જવા
તૈયાર થયો. તેને તેના જેવડા બીજા સાત બ્રાહ્મણુના હોકશ મળ્યા. તે સાતે જણુ મૂર્ખ હતા. આ
પરિત હતો તથા સત્કુળમાં જન્મેલો હતો. પછી તેઓએ પરસ્પર રાખય-મોગન લીધા કે, આપણે
એક બીજાથી જુદા પડવું નહીં. આવી રીતે સોગન લઈ, રાત્રિ પડી એટલે વિષ્ણુદત્ત તેઓની
સાથે માતા પિતા જાણે નહીં, તેમ ત્યાંથી આવી નિકળ્યો. થોડે યાત્રતાં અપરાધકન થયાં, તે જોઈ
વિષ્ણુદત્ત, સાથે આવનારા તે મિત્રોને કહેવા લાગ્યો: “અપ્રમેત્સ ! આ અપરાધકન થયાં માટે આજ
પાછું વળતું ઘટિત છે. ફરી શુભ શકુન થયા પછી કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે જઈશું.” તે સાંભળતાં જ
સાત મૂર્ખ મિત્રો બોલ્યા: “જોડી સંકા કર નહીં. અમે શકુનશકુનથી ડરતા નથી. તું ડરતો હો તો
અમારી સાથે આવ નહીં, અમે તો હમણાં જ જઈએ છીએ. સવારમાં અમારા ભાઈઓને આ
વાર્તાની ખબર પડે તો તે અમને જવા દેશે નહીં, પણ ઉત્તર આટકાવશે.” તે અટકાવીએ આમ
બોલ્યા એટલે મોગનથી બંધાયેલા વિષ્ણુદત્ત, પાપહર્તા પરમેશ્વરનું સ્મરણુ કરી, તેઓની સાથે
ચાલવા માંડ્યો. રાત્રિ વીની, સવાર યર્ષા ત્યારે એક વંધારે અપરાધકન થયું. તે જોઈ ફરી
વિષ્ણુદત્ત બોલ્યો, એટલે તે સખ્યા મૂર્ખ મિત્રો તેનું અપમાન કરી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા:

“અરે માર્ગથી ડરનારા ! ! પગલે પગલે કાનડાથી ડરનારા ! તને અમે સાથે આણે છે તે જ અપ-
સકુન છે, તો બીજાં અપસકુન શાં બન્યાં છે ?” આવી રીતે તેનું અપમાન કરી તેઓ આશ્વ
લાગ્યા એટલે પરવશ થયેલા વિષ્ણુદત્ત પણ તેની સાથે સાથે મૂંગો મૂંગો ચાલવા લાગ્યો.
પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તનારા ઉપરીને ઉપદેશ કરવો નહીં, કેમ કે કચરામાં આપેલી આદતિ
જેમ ફોફાટ જાય છે, તેમ તેને કરેલો ઉપદેશ અપમાન કરનારો યર્થ પડે છે. ઘણા મૂંગામાં એ
વિદ્વાન આવી ચડ્યો હોય તો તે જેમ જળના તરંગમાં પડેલું કમળ આમનું તેમ અચડાય છે, તો
તે વિદ્વાનની પણ વધે થાય છે; માટે મારે વારંવાર આ લોકોને સારું નરતું બતાવવું નહીં; પણ
છાનામાના જ આસ્થું જનું, દેવ સારું જ કરશે.” રસ્તામાં આવા વિચાર કરતો વિષ્ણુદત્ત, તેઓને
સાથે ચાલવા માંડ્યો. સાંજ પડી એટલે તેઓ એક બીલ્લના ગામમાં જઈ પહોંચ્યા ને રાત્રિન
ઉતારા માટે તે ગામમાં ભટકવા લાગ્યા. આમ ભટકતાં ભટકતાં એક ધરમાં કોઈ એક તરણી બેઠી
હતી ત્યાં જઈ ચડ્યા. વિષ્ણુદત્તે તે સ્ત્રી પાસે ઉતારા માટે એક ધરની માંગણી કરી. તે સ્ત્રીએ તેને
એક ધર ઉતારવા માટે આપ્યું; તેમાં તે બીજા મૂખોં સહિત ઉતર્યો. ફાળુવાર થયા પછી તે સાતે
જાણુ નિદ્રાવશ થઈ ગયા. ઉજડ ધરમાં ઉતારો કરવાથી તે જ પંડિત બન્યો હતો. અમાનાંચો નિદ્રા
કરે છે, પણ વિવેકોચ્છાને નિદ્રા ક્યાંથી આવે ?

એવું બન્યું કે, તે અરસામાં કોઈ ઉલ્લપુરખ છાનોમાનો તે ધરના બહરના ઓરડામાં
તે તરણી પાસે આગ્યો. પેલી સ્ત્રી તેની સાથે છાની છાની વાતો કરવા લાગી. ધણી વાર ગંગોગ કરી
તે બંને ત્રાંત બની જવાથી દેવથોગે નિદ્રા આવી ગઈ. વિષ્ણુદત્ત બારણાનાં છિદ્રમાંથી અંદર, શું
થાય છે તે જોતો હતો. ઓરડામાં દીવાનું અજવાળું હતું તેને લીધે સર્વ બનાવ જોઈને તે ખેદ કરતો
વિચાર કરવા લાગ્યો કે: “બહુ લોકુ થયાં આ કુલદા સીના ધરમાં અમે ક્યાંથી પેદા ? બેશક આ
માણસ તેના ચાર છે. એ આ સીનો કુમારાવસ્થાનો પતિ તો નથી જ. જો આ તરણુ તેના પતિ
હોય તો આ સ્ત્રી ભયથી ધીર ધીર ચાને નહીં. મેં પ્રથમથી જ આ સ્ત્રીને અંચળ ચિત્તની કુલદા
જાણી હતી, પણ બીજા ઉતારો મળ્યો નહીં તે માટે અહીં ઉતર્યા છીએ; અને તે વાતમાં પરસ્પર
સાક્ષી છીએ.” આમ તે વિચાર કરે છે, એવામાં તેણે બહાર ચતુષ્પાનો હોકારો સાંભળ્યો. તુરત
જ એક તરણુ બીલ્લ, હાથમાં તરવાર ધઈ ધરની અંદર આગ્યો અને સીપાઈચિયા પોતપોતાના
સ્થાન ઉપર ઉભા યઈ રહ્યા. તે બીલ્લરાજ અંદર આવી ચોતરફ નજર કરવા લાગ્યો. ને ઘોંઘાળીને
જોઈ પૂછવા લાગ્યો, “રે કોણુ છે?” વિષ્ણુદત્ત તેને ધરના ધણી જાણીને યોં અને તે બીલ્લપતિને
કહ્યું: “અમે વટેમાર્ગુ છીએ.” પછી પેલો બીલ્લ અંદર ગયો અને જુલે છે તો પોતાની સ્ત્રીને અને
તેની પાસે સુતેલા તેના યારને દીઠા; એટલે કોધાવેશમાં બીલ્લે તે યારનું મસ્તક તરવારથી છેદી
નાંખ્યું, પણ તે સ્ત્રીને શિક્ષા કરી નહીં, તેમ જગાડી પણ નહીં. પછી તરવારને પૃથ્વી ઉપર મૂકી, બીજા
માહત્તા ઉપર તે પણ સૂઈ ગયો. આ વખતે ધરમાં દીવો બળતો હતો તેને લીધે વિષ્ણુદત્તે સવજી
જોયું. તે વિચારમાં પડી ગયો: “વાહ! આ બીલ્લે સ્ત્રીને સીપાઈને મારી નહીં, પણ સ્ત્રી સાથે વ્યભિ-
ચાર કરનાર જારને મારી નાંખ્યો છે, તે ઘટિત કર્યું છો પરંતુ પોતાનું કામ કરી એ બેશકરાઈથી અહીં

શયન કરી ગયો છે તે અમને આશ્ચર્ય પમાડે છે. ખરે, નિર્ભય મનવાળાનું પરાક્રમ આશ્ચર્ય દરાવનારું હોય છે.” વિષ્ણુદત્ત આમ વિચાર કરે છે એવામાં તે કુલટા સ્ત્રી ભગી ઉડી, તે ભુલે છે તો પોતાના પતિને સુતો દીઠા અને જાગે મરેલો દીઠા. વિચાર કરી તુરત જાગેનું ધડ કાંધ ઉપર ઉપાડ્યું અને મસ્તક હાથમાં લીધું. પછી તે ધરની બહાર નીકળી પડી; અને ઘણી તરારથી ચાલી જઈ પામેના રાખના ઢગલામાં ધડને મસ્તકસહિત દાટી દીધું અને પછી છાનીમાની પોતાના વર પાસે આવી. વિષ્ણુદત્ત પણ તેની પાછળ બહાર નીકળીને આ સર્વ જાળન છેટેથી જોઈ, પુનઃ મિત્રો સૂતા હતા ત્યાં આવી તેઓની વચમાં પેસીને તેમની જ પેઠે સૂઈ ગયો. પેલી દુષ્ટ સ્ત્રી બહારથી જેવી ધરમાં આવી તેવી અંદરના ધરમાં જઈ પતિની તે જ તરવારથી, તેણે પતિનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું; અને બહાર નીકળી બરાડ પાડીને ચાકરોને સંભળાવવા લાગી: “હાપ! હાપ! હું મરી ગઈ છું. મારા ઘણીને આ વટેમાર્ગીઓએ મારી નાંખ્યો. આપ! તેના શબ સાંભળી પેલા બીલ્સના જ સીપાઈઓ દોડ્યા; અને પોતાના સ્વામીને જેવા લાગ્યા તો તેને મરેલો દીઠા. પછી આપુધા ઉગામી વિષ્ણુદત્ત યિગેરે ઉપર તેઓ તૂટી પડ્યા અને વિષ્ણુદત્તની સાથે ખીજા સૂતા હતા તેને પણ મારવા લાગ્યા; ત્યારે વિષ્ણુદત્ત ઝટ બોલ્યો—“તમે બ્રહ્મહત્યા કરો નહીં. અમે એ કામ કર્યું નથી; પણ એ કામ અન્ય પુરુષ ઉપર આસક્ત બનેલી આ કુલટા સ્ત્રીએ જ કર્યું છે! બારણાં બંધ કર્યા હતાં ત્યારે તેના છિદ્રમાંથી તેનું આ સધળું કૃત્ય મેં જોયું છે; માટે જ તમે થોડી ધીરજ ધરો તો હું તમને સર્થ જ્ઞાત કહી બતાવું!” આમ કહી તે બીલ્સોને મારતાં અટકાવી, તેઓને આદિથી અંતપર્યંત સર્વ જ્ઞાત કહી બતાવ્યું; અને પછી તે સ્ત્રીએ પતિને માથા પહેલાં યારનું ધડ રાંખના ઢગલામાં ઢાંક્યું હતું તે ધડ, માથા સહિત બતાવ્યું. તે સ્ત્રીનું મુખ ઝાંખું પડી ગયું અને તેણે સર્વ વાત કબૂલ કરી. ત્યારે ત્યાં ઉમેલા સપ્તમા તે કુલટાનો તિરસ્કાર કરી એમ કહેવા લાગ્યા કે; “જે સ્ત્રી કામમોહિત થઈ નિર્ભયતાથી સાહસ કરે છે, એવી પરપુરપને હાથ ચડેલી દુષ્ટ સ્ત્રી, તરવારની માફક કેનો નાશ કરતી નથી?” આમ કહી તેઓએ વિષ્ણુદત્ત વગેરે બ્રાહ્મણોને ઓડી મૂક્યા. પછી વિષ્ણુદત્ત સાથેના સાત મૂળાં બ્રાહ્મણો તેનાં વળાણુ કરવા લાગ્યા કે; “અરે ભાઈ વિષ્ણુદત્ત! અમે રાત્રિમાં સૂતા હતા, તે વખતે તું અમારી રક્ષા કરનારા રત્નદીપ સમાન થયો છે. આજ અમે તારી મહેરબાનીથી કાળના મુખમાંથી બચી ગયા છીએ.” આમ વિષ્ણુદત્તની સ્તુતિ કરી, દુષ્ટ વચનની માફ માગી, તેઓએ વિષ્ણુદત્તને પ્રણામ કર્યા. પ્રભાત થયું એટલે પોતપોતાનાં કાર્ય માટે સર્વે તેની જ સાથે ચાલતા થયા.

કેશાંબી નગરીમાં સોમપ્રભાએ કલિંગસેનાને આ કથા કહી સંભળાવી. પછી પરસ્પર વાત કરતાં પુનઃ સોમપ્રભા, કલિંગસેનાને કહેવા લાગી: “સખિ! આવી રીતે થયેલું અપરાધનું, કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરનારા લોકોને વિવેક લગાડી, અનિવાર્ય અનિષ્ટ કરે છે. વિદ્વાનનાં વાક્યોને વખોડીને, જે મંદ બુદ્ધિવાળા જનો ઉતાવળથી કામ કરે છે, તે પરિણામે પચાતાપને પામે છે. પરણવા સારુ કાંઈ અશુભ મુદ્દતમાં તે દૂત મોકલ્યો તે ઠીક કર્યું નહિ. દેવ તારો વિવાહ વિગ્ર નહિત પૂર્ણ કરો! એમ હું ધમ્મું છું! પણ તું યેરથી અશુભ લગ્નમાં આવી છે, માટે વિવાહ મોડે

ચશે. દેવતાઓ પણ તારા ઉપર લોભાણા છે, માટે તારે તારા શરીરની રક્ષા કરવી; અને મંત્રો યોગધરાયણથી સાવચેત રહેવું. તે નીતિમાં નિપુણ છે; તે રાજ્યને દુઃખ પડશે, એવી શંકાથી આ બાબતમાં વિદ્રેહ કરશે ! ધર્મયોગે વિવાહ વિદ્યારંભિત થશે તો તારા ઉપર દોષારોપ કરશે; અથવા તે ધાર્મિક છે, તેથી કદી તારા ઉપર દોષ ઉપન દરે નહીં તો પણ, સખિ ! તારે સર્વથા સપત્નીથી લય ધરતાં રહેવું. એ વિષયમાં તને કથા કહું છું તે સાંભળ.

કદલીગર્ભાની કથા.

આ જન્મતમાં ઈંદુમતી નામની એક નગરી હતી. તે નગરીના પડખા ઉપર વિશામિત્ર મુનિએ ઉપન દરેલી ઈંદુમતી એવા જ નામની એ નદી વહેતી હતી. તે નદીની પાસે વિશાળ વન હતું. તેમાં મંકલુક નામના મુનિ, આશ્રમ કરી ઉંઝા પગ રાખી, ઉષ્ણે મસ્તકે તપ કરતા હતા. તેણે તપ કરતાં આકાશમાં આવતી મેનકા અપ્સરાને, પવનથી ઉઝાં વચ્ચે, યજ્ઞ મંથેલી હાલતમાં જોઈ, કામદેવને મુનિના મનને લોભાવવાનો અવકાશ મળ્યો. કામદેવે મુનિનું મન લોભ પમાડયું; મુનિનું વીર્ય, નવીન કેળની અંદર જઈ પડ્યું. તેના સમાગમથી સર્વ અંગથી મુદ્દર એવી એક કન્યા ઉત્પન્ન થઈ. મુનિએનું વીર્ય તે જ વખતે અગ્રાધ પરાક્રમ ઉત્પન્ન કરે છે. કન્યાના પિતા મંકલુકે તે કન્યા કદલીગર્ભથી પેદા થઈ હતી, માટે તેનું નામ કદલીગર્ભા રાખ્યું. પૂર્વે રંભા અપ્સરાનાં દર્શનથી ગૌતમનું વીર્ય સ્ખલિત થયું હતું, તેમાંથી દ્રોણની સ્ત્રી કૃપી ઉત્પન્ન થઈ હતી. તે જમ ગૌતમના આશ્રમમાં રહેતી, એમ તે કન્યા તે મુનિના આશ્રમમાં રહેવા લાગી. એક વખતે મધ્યદેશમાં જન્મેલો દ્રુપદમાં નામનો રાજા, મૃગયાપગ્ના પ્રેમને લીધે મૃગયા રમવા ગયો હતો, તેને થોડો દૂર એવી લાગ્યો, અને તે મુનિના આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં કદલીગર્ભા કન્યાને દીડી. આ કન્યાએ વરદક્ષ વચ્ચે પહેર્યા હતાં અને તે બાળા મુનિ કન્યાના વેશવડે અત્યંત શોભાવમાન દેખાતી હતી. તે કન્યા નજરે પડતાં જ રાજાનું મન એવી રીતે તો હરાઈ ગયું કે, અંતઃપુરની સ્ત્રીઓને મળવાનો અવકાશ પણ તેણે હરી લીધો. રાજા તેને જ ઝંખના લાગ્યો. પછી રાજાએ વિચાર કર્યો કે, 'રાજા દુષ્યંત કણ્વમુનિની કન્યા શકુંતલાને પરણ્યો હતો, તેમ અહીં પણ આ કોઈ મુનિની કન્યા છે, માટે તેને હું પરણું.' તે આમ વિચાર કરતો હતો, એવામાં તેણે યજ્ઞનાં કાષ્ટ અને દર્ભ લઈને આવતા મુનિ મંકલુકને દીડા; રાજા, અથને છોડી દઈ તેની પાસે ગયો અને મુનિનાં ચરણમાં પ્રણામ કર્યો. પછી મુનિએ પ્રશ્ન કર્યો કે, 'તમે કોણ છો, અને કેમ આવ્યા છો ?' રાજાએ તેને પોતાની વાર્તા વિદિત કરી. પછી મુનિએ કદલીગર્ભાને આજ્ઞા કરી: 'વત્સા ! આ રાજા આપણે ત્યાં અતિથિ થયેલો છે, માટે તેને અર્ધ્યાં આપ !' તે કન્યાએ કહ્યું: 'પિતાની જેવી

* જનરમાં દિગ્ગજય, દક્ષિણમાં વિંધાયજ, પૂર્વમાં પ્રયાગ ને પશ્ચિમમાં મારવાણી વચ્ચે આવેલો તે મધ્યદેશ કહેવાય છે. † પ્રાચીન કાળમાં અર્ધ્યમાં ખાણી સાથે બાળ, દૂધ ને પુષ્પ આપવામાં આવતાં હતાં એ મળની નિસાની છે.

આશા,' એમ કહી રાજાનો અતિથિસત્કાર કર્યો. પછી તે રાજાએ મુનિને પ્રત્ન કર્યો; 'મહા-
શબ્દ ! તમારે આવી કન્યા ક્યાંથી ?' એટલે મુનિએ કન્યાની ઉત્પત્તિ તથા ઉત્પત્તિને અનુસ-
રનારું તેનું નામ, એ બન્ને રાજાને જણાવ્યાં. રાજા, મેનકાની ભાવનાથી ઉત્પન્ન થયેલી તે
કન્યાને દૈવી અપ્સરા સમજી, તેના ઉપર અતિ હિંકિત ચર્ચા કર્યો; અને મુનિ પાસે તે કન્યાની
માંગણી કરી. મુનિએ, કુદલીગર્ભા કન્યા રાજાને ખરણાવી; પૂર્વ પુરુષાનું દિવ્ય પ્રતાપી ચરિત્ર
વિચારમાં આવી શકેલું નથી.

બ્યારે કેવાંગનાઓને તેના વિવાહની વાર્તા જણવામાં આવી ત્યારે તેઓ, મેનકા સાથેના
પ્રેમને લીધે, દિવ્ય પ્રતાપવડે ત્યાં આવીને કન્યાને વિવાહનો રાજાગાર પહેરાવ્યો અને તેના હાથમાં
સર્પવ આપી, તે જ વખતે તે બોલી: 'બહેન ! માર્ગની તને જાણખાણુ રહે, માટે આ સર્પવ
વાવતી જજે. જો તારા પતિ તારું અપમાન કરે તો તું આ સર્પવ ઉગ્યા છે તેને લીધે માર્ગને
જાણખી અહીં પાછી આવતી રહેજે." રાજા દુઃસ્વર્માં તે મુનિકન્યાને પરણી
પોતાના રથમાં બેસારી સાંથી આસતો થયો, માર્ગમાં આવતી મેના તેને મળી. તે રાજા
રસ્તામાં સર્પવને વાવતી રાજકન્યા સહિત રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યો. રાજધાનીમાં
આવ્યા પછી કાર્યભારીઓને કુદલીગર્ભાનું જ્ઞાત જણાવી, બીજી સ્ત્રીઓને અનાદર કરી, કુદ-
લીગર્ભા સાથે જ રાજા રહેવા લાગ્યો. વિરહ ને ઈર્ષ્યાથી દુઃખી થયેલી રાજાની પદ્મરાણીએ,
રાજાના કાર્યભારીને એકાંતમાં બોલાવી, પેલે કરેલા ઉપકારો યાદ અણાવીને, અત્યત
દુઃખી થયેલી તે કહેવા લાગી: 'મહારાજાએ નવી સ્ત્રી ઉપર આસક્ત બની દમણું
મારો સાગ કર્યો છે; માટે આ મારી સૌક્ય જેમ શાંત પડે તેમ કર !' તે સાંભળી
રાજામંત્રી બોલ્યો; 'રાણીજી ! મારા સરખા પુરુષને એ ધરીત નથી કે પોતાના સ્વામીની
સ્ત્રીઓને નાશ કરવો અથવા તેમને હાંડી કઢાવવી. સ્ત્રીના વિરહથી રાજાને નાશ થાય
છે. કપટના કામ કરવામાં મચેલી અને તેવાં કામ કરનારા સાથે સંબંધ રાખનારી આર્તજ્ઞાનો
આ વિષય છે. તે કપટી તાપસીઓ માથામાં કુશળ હોય છે. તે સ્ત્રીઓ વગર અટકાવે,
'ઘરની અંદર પ્રવેશ કરીને શું શું કરતી નથી ? સધળું કરે છે.' મંત્રીએ આ રીતે કહ્યું એટલે
રાણી શરમને લીધે નત્ર માંક બનીને બોલી: 'સપુરુષે નિહિત એવા કામની મારે કોઈ જાણ
નથી,' આમ બોલી મંત્રીને રાજા આપી અને તેણે કહેલું મનમાં રાખી દારીને બોલાવી, તે દ્વારા
કોઈ આર્ત-જ્ઞાન સાધીને બોલાવી અને તેની આગળ પોતાના મનની સર્વ ઇચ્છા આર્તબંધી
કહી બતાવી અને કામ સિદ્ધ થયા પછી તેને મળું દ્રવ્ય આપવા કબૂલ કર્યું. પેલી દુષ્ટ તાપસી
તે દુઃખી રાણીને કહેવા લાગી: 'રાણીજી ! આ બાબત તે કાણુ જાણ છે ?' તમારું આ કાર્ય
હું કરીશ; કારણ કે, મને જાદુ જાણુ પ્રયોગ આવડે છે.' આવી રીતે તે રાણીને સમજાવી, તે
આર્ત ત્યાંથી ચાલી ગઈ. તે પોતાના મઠમાં આવી. પછી તે બીહકણની મારફત નીચે પ્રમાણે
વિચાર કરવા લાગી: 'અરે ! ભોળી અતિશય આશા આ પુરુષને દુઃખી કરતી નથી? જો કે આ
વિષયમાં મારું એવું સાકં જ્ઞાન નથી, કે રાણીનું કાર્ય કરું, પણ મેં રાણીની સમક્ષ આ કામ કરવાની

પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ખીન્ન દેહાણીની માફક ગુન્યમદેવમાં જ્યુદ્ધ ચાલી રહે નહીં; કારણ કે કદાચિત્ત એ બાબત રામજોના જાણવામાં આવે તો તેઓ શિક્ષા કસ્યા વિના રહે નહિ. પણ આ બાબતનો એક ઉપાય છે. મારો એક હનુમ મિત્ર છે, તે આ બાબતમાં કુશળ છે, તે આ કામમાં ઉઘમ કરે તો કામ પાર પડે.' આમ વિચાર કરી તે આર્મ્ય હનુમ પાસે ગઈ, અને ધનની પ્રાપ્તિ કરાવનારું પોતાનું સર્વ ચરિત્ર દલી બતાવ્યું. તે વદ્ધ ધૂત હનુમ વિચાર કરવા લાગ્યો: "મને હમણું આ એક લાભનું સ્થાન મળ્યું, એ ધણું સાર થયું. પરંતુ રામની નવી રાણીને દુઃખ દેવું નહીં, પણ તેનો બચાવ કરવો. તે રાણીના પિતાને દિવ્ય દષ્ટિ છે, માટે તે આ સર્વ વાર્તા રામને જણાવે તો મારા ભોગ ફરી વળે. માટે હમણું તો મારે આ રાણીને રામથી જુદી પાડી તેનું ધન ખર્ચ જવું. ચાકરને દુષ્ટ પોષ્ટકની ખજાર પડે છે ત્યારે ઉપરી-અમલદાર ચાકર જેવાબને છે. પછી વખત આવે ત્યારે રાણીને રામ સાથે મેળાપ કરાવી, મારે તે સર્વ બાબત, વીત્યા પ્રમાણે, રામને જણાવવી ! આમ કરવીથી રામ અને અધિકન્યા પાસે મારી આશ્ચરિકા જારી રહેશે. આમ કરવાથી પાપ પણ લાગશે નહીં અને આશ્ચરિકા પણ આવશે." આવો વિચાર કરી તે હનુમે તે કપડી તાપસીને કહ્યું: 'માતાશ રે ! સધળું કામ સુક્ષિતના બળથી કરીશ, પણ આપણું રામની નવી રાણી મરણ પામે તે ઘટિત ગણાય નહીં. એ વાત જો રામના જાણવામાં આવે તો તે મારા સર્વ ધરનો નાશ કરે; વળી મને સીદ્ધતાનું પાતક લાગે; અને તેના પિતા મુનિ મને સાપ આપે ! માટે શુદ્ધિબળવડે તે રાણીને રામથી દૂર કરાવીશ કે જેને લીધે રાણી આપણને ધન આપશે. આ કરવું તે મારે કીસ ગણતરીમાં નથી. શુદ્ધિથી કીયું કાર્ય હું સિદ્ધ કરી શકું નહીં? મારી શુદ્ધિના પ્રજાવની એક વાત કદું છું તે સાંભળ.

હનુમ અને રામની કથા.

આ દ્રુત્વમાં રામનો પિતા ધણે સ્વછંદી હતો. તે વેળાએ હું તેની સેવામાં, જે કાર્ય મારા વસપરંપરાનું (માયું બોડવાનું) છે, તે માટે તેની ચાકરી કરતો હતો. એક દિવસે ગામમાં ફરતાં ફરતાં તેણે મારી સ્ત્રીને દીડી. મારી સ્ત્રી વરણુ છેલ્લખીલી હતી, તેને લીધે રામનું તેના ઉપર મન થયું અને તેણે પાસવાનોને પૂછ્યું કે, 'આ સ્ત્રી કાણ છે?' તેઓએ તેને જણાવ્યું કે, તે તો આપણા હનુમની સ્ત્રી છે. રામએ વિચાર્યું કે, એ હનુમએ વળી શું કરવાનો હતો, એમ વિચારી તે મારે ઘેર પધાયાં અને હનુમ શું કરે છે એમ પૂછતા મારા ધરની અંદર ધસી ગયા ! પછી તે દુષ્ટ રામએ મરણ મુગળ મારી સ્ત્રીનો ઉપમેાગ કરી લીધો. દેવગોએ હું તે દિવસે સ્થાંધ બહાર ગયાં હતાં. ખીજે દિવસે ધરમાં આવ્યો અને જોયું તો ઇચ્છુછ્છુટી ખર્ચ કર્ષ જુદા જ રૂપમાં જોવામાં આવ્યાં. મેં તેમને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે મને અભિમાનીની પેઠે, જેમ જન્મ્યું હતું તેમ, દર્શિયંબૂત સર્વ વાર્તા કહી ... ૧૧. પછી તે રામ હમેશાં એ જ પ્રમાણે મારી સ્ત્રીનો ઉપમેાગ કરવા લાગ્યો અને મને તેણે આપી, તેથી હું નાહ્યાજળ બની ગયો ! એ દિવસથી દુષ્ટ સ્વભાવથી ઉન્મત ચયેવા રામને જન્મ્યું, ક્યાં ન જન્મ્યું તેનો વિચાર ક્યાંથી હોય ? વાયુવડે રહિ પામેયો અગ્નિ શું તણ કે શું મુવર્ણ સધાનો નાશ કરે છે ! રામને એ કામ કરતાં અટકાવવાની મારામાં સચિત ન હતી, તેથી

એક યુક્ત રમવા માંડી. હું થોડું બોજન કરી દુર્બળ બની ઘોઢા મંદવાડ બોગવવા લાગ્યો. થોડા દહાડામાં હું દુર્બળ, પીળો અને માંદા જેવો બની, રાગના વાળ ઉતારવા માટે તેની પાસે ગયો અને નિસાસા મૂકવા લાગ્યો. રાગ મને માંદા જેવો જોઈ સાંકેતિક પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યો: ‘અત્યા ! તું આવો કેમ થઈ ગયો છે?’ રાગએ આમહુપૂર્વક જે ત્રણ વાર પ્રશ્ન કર્યું, એટલે રાગ પાસેથી અભયવચન માંગી મેં તેને એકાંતમાં કહ્યું: ‘મહારાજ ! મારી સ્ત્રી તો રાંડ ડાકણ છે ! જ્યારે હું સુઈ જાઉં છું ત્યારે તે મારી ગુદામાંથી આંતરડાંઓ કાઢીને ચૂસે છે અને ચૂસ્યા પછી તેવાંજ અંદર નાંખે છે, તેને લીધે હું દુર્બળ થઈ ગયો છું. મને રોજ પોપણ માટે ઉત્તમ અન્ન ક્યાંથી મળે કે પાછો જેવો ને તેવો હું ટટાર રહું ?’ આમ રાગને કહ્યું એટલે તેને શંકા પડી. તે વિચાર કરવા લાગ્યો: ‘શું, ખરેખર તે રાંડ ડાકણ છે? તેને લીધે જ મને સું વશ કર્યો છે કે ? શું તે આહારથી પુષ્ટ બનેલાં મારાં આંતરડાંને પણ ચૂસતી હશે કે ? ઠીક, ઠીક! આજ રાત્રિના યુક્તિથી તેની પરીક્ષા કરીશ.’ આમ મનમાં વિચાર કર્યો પછી રાગએ મને પોતાને ઘેર બોજન કરાવ્યું. જમ્યા પછી હું ઘેર ગયો અને સ્ત્રી પાસે જઈ રડવા લાગ્યો. તે વિચિત્રબીજી મને પૂછ્યું, ‘શું થયું છે?’ તુરત તે બાઈ કહ્યાણીને મેં કહ્યું: ‘મિત્રે ! હું જે તને કહું છું, તે વારે કાઢીને પણ કહેવું નહીં. સાંભળ, આપણા રાગની ગુદામાં વજની ધાર જેવા દાંત નિકળેલા છે, અને તેને સાફ કરતાં આજ મારો અત્મો, ગળવેલનો હતો છતાં પણ, ભાંગી ગયો! આ પ્રમાણે કામ કરતાં રોજ મારો અત્મો ભાંગી જશે તો હું નવનવા અત્મો ક્યાંથી લઈ આવીશ? આટલા માટે હું રહું છું અને જો હું ધરમાં રહું, ને હજમત કરવા ન જઈ તો આપણો નિર્વાહ કેમ ચાલશે ?’ જ્યારે આમ મેં કહ્યું કે મારી સ્ત્રીએ, રાત્રે રાગ સુઈ જાય, ત્યારે તેની ગુદાના દાંત બેવાનું મનમાં નહીં કર્યું. પરંતુ આ સસારમાં કયાઈ જિવું જોવામાં આવ્યું નથી, માટે ઘોઢી વાત છે આમ તે સમજી નહોં. સ્ત્રી ચતુર હોય તો પાપ્યુ વિદ્ય પુરુષના વર્ણનથી છેતરાય છે. રાત્રિએ જ્યારે રાગ આવ્યો અને મારી સ્ત્રીને ઉપભોગ કરી, મારાં વચન સંભારતો, ચાકી ગયો હોય તેમ ટોંગ કરી સુઈ ગયો ત્યારે મારી સ્ત્રીએ, રાગને સુઈ ગયેલો માની, ધીરે ધીરે દાંત શોષવા માટે, તેની ગુદામાં હાથ ધાલવાનો વિચાર કર્યો. પણ જ્યાં તે સ્ત્રીના હાથ ગુદા પર્યંત પહોંચ્યો એટલે રાગ એકદમ ઉભો થઈને ‘ડાકણ ! ડાકણ !’, એમ બોલતો, ડરતો માર્યો ત્યાંથી નાસી ગયો. તે દિવસથી માંડી આજ સુધી રાગએ ડરીને મારી સ્ત્રીને ત્યાગ કર્યો; અને મારી સ્ત્રી મારા આધીન થઈ, સંતોષથી રહે છે ! આવી રીતે શુદ્ધિના પ્રતાપથી મેં મારી બાયડીને રાગ પાસેથી છોડાવી હતી.

આ વાત તે તાપસીને કહી, પેલા હજમત કરી બોલ્યો: “માટે આર્થો ! તારી ઇચ્છા. શુદ્ધિવડે પૂર્ણ કરીશ. એ કામ કેમ કરવું તે પણ વને કહું છું તે સાંભળ. આ કામમાં કોઈ ધરડા બ્રાહ્મણને સામેલ કરવો, કે જે રાગને એકાંતમાં કહે કે, ‘તમારી રાણી કંદલીગર્ભા ડાકણ છે કેમકે એ કંદલીગર્ભા વનમાં રહેવારી છે, એટલે તેનું તનનું મનુષ્ય, રાગની નજીકમાં કોઈ નથી અને બીજા સધળા મનુષ્યો તો પોક્કળ ઉઘાડું પાંખારા હશે. તેઓ લાલચી સું કરતા નથી : સવં કરે છે. જ્યારે તે ધરડા બ્રાહ્મણ રાગને આવી રીતે કહેશે ત્યારે તે સાંભળવાથી રાગને શંક

યશો. આપણે રાત્રિએ પ્રપન્ન વડે કંદલીગણાના ઘરમાં હાથ અને પગ વગેરે નખાવીશું ! સવારમાં રાત્રી તે હાથ પગ વગેરે અવયવ જોઈ, તે ઘરડા ઘસાવેલું કહેવું સાચું માનશે; અને પોતે ભવથી તે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરશે. આમ ત્યાગ કરવાથી પટ્ટરાણી મુખ પામશે અને તને ધણું માન આપશે; વળી આપણને પણ લાભ થશે. તે દુઃખને આમ કહ્યા પછી તે આર્મ 'હીક' છે એમ કહી રાત્રીની પટ્ટરાણી પાસે ગઈ અને બરાબર કામ પાર ઉતારવાની મુક્તિ કહી બતાવી. રાણીએ તે પ્રમાણે મુક્તિ કરી. તે મુક્તિથી રાત્રીએ કંદલીગણાને કોઈ દુષ્ટ ગણી તેનો ત્યાગ કર્યો. પછી રાણીએ પ્રસન્ન થઈને તે આર્મને અને દુઃખમને સુખ રીતે ધન આપ્યું; અને તેઓ, કંઈકા પ્રમાણે તેનો ઉપભોગ કરવા લાગ્યાં.

રાત્રી દેવમાંએ કંદલીગણાનો ત્યાગ કર્યો. અપમાનિત થયેથી તે રાણી ગજનંદિમાંથી બહાર નિકળી ગઈ. વનમાંથી રાજધાનીમાં આવતી વખતે માર્ગે યાદ રાખવા માટે જે સર્પવો વાળ્યા હતા તે માર્ગમાં ઉઘ્યા હતા, તેની એંધાણીએ પિતાને આશ્રમે પાછી આવી પહોંચી. તેના પિતા, મુનિ મંકલુક, પુત્રીને પાછી આવતી જોઈ, મનમાં તેનાં દુષ્ટ આચરણની ચંકા થવાથી, શબ્દગુચર બોલ રચા; પછી સમાધિ ચડાવી તેનું સર્વ જતાંત દિવ્યદૃષ્ટિથી જાણ્યું; ત્યારે તે બાળાને સમજાવી ધીરજ દર્શ, રનેદથી પોતાની સાથે લઈ રાત્રીની પાસે આવ્યા. ત્યાં આવી મુનિએ, વિનયી રાત્રીને, સખનીના દુઃખથી પટ્ટરાણીએ કહેલું આ કપટનાટક કહી સંભળાવ્યું. તે જ વખતે દુઃખ પોતે પણ ત્યાં આવ્યો અને તેણે પણ જેમ વાત બની હતી તેમ સર્વ જતાંત રાત્રીને કહી બતાવ્યું; અને પુનઃ બોલ્યો: 'મહારાજ, આવી રીતે મેં મુક્તિવડે ને અભિચારવડે રાણીને આપથી જુદી પાડી તમારી પટ્ટરાણીને પ્રસન્ન કરી.' તે દુઃખમનાં આવા વચન સાંભળી, મુનિદ્વિનાં વચન પછે આમ જાણી, રાત્રીને વિશ્વાસ આવ્યો છે. તેણે કંદલીગણાનો પુનઃ સ્વીકાર કરી તે મુનિને પ્રજ્ઞા કરી પાછા વળાવ્યા. દુઃખમને આજીવિકા બાંધી આપી. અફસોસ છે કે, હું એક ભક્ત મનસઃ મનુષ્ય છું એમ જાણાવતાં, ધૂત લેકિા રાત્રીને ડાંધી ખાપ છે. પછી રાત્રી દ્રઢ્યમાં, પટ્ટરાણીનાં ત્યાગ કરી તે કંદલીગણા સાથે જ રહેવા લાગ્યો અને અત્યંત મુખ ભોજવવા લાગ્યો.

હે નિર્દોષામિ કૃતિમસેને ! શોકયો આવી રીતે ધણા ખોટા દોષનો પણ અપરાધ કરે હું હજી નું કન્યા છે, તારા નિવાહનું મુદત્ત છેટે છે; અને જેનું ચરિત્ર જાણી રાહતું નથી એવા દેવનાઈ પણ તારી વાંછના કરે છે ! માટે દુઃખનાં તારે પોતે એક વત્સેધરને અર્પણ કહેલું. જયમ એક રત્નરૂપ, તારા પોતાના શરીરનું સંરક્ષણ કરતું; કેમકે તારે પોતાનું રૂપ તાને સ; છે. સખિ ! હવે નું પતિના ઘરમાં નિવાસ કરીને રહી છે, માટે હું તારી પાસે આવી નહીં. કુલીન કોતાઓ સખીના વરને ઘેર જતી નથી. વગી હે મુશ્કામિ ! આજ મારા સ્વામીએ પજુ મને ના પાડી છે. તારે અતિ રનેદ છે, માટે હાની રીતે અહીં આવું તે પજુ બની શો નહીં; કારણ કે મારા પતિને દિવ્ય નેત્ર છે એટલે મારા પતિ તે જાણે એમાં શક નથી. આજે હું માંડ માંડ તેની રત્ન લઈ આવી છું. સખિ ! અહીં હવે મારું કામ નથી, તારું કામ છે. મારે ઘેર જવું હું. જો મારા પતિ અને આજીવની રત્ન આપશે તો નિ શકું અહીં આવીશ. આવી

રીતે સોમપ્રભાએ રહતાં રહતાં કલિંગસેનાને હજુ, એટલે રાજકન્યા કલિંગસેના પણ ગયા
લાગી. અશુવટે તેનું મુખ ધાવાઈ ગયું. સાવકાળ થવા આવ્યો, એટલે રાજકન્યા સોમપ્રભા
આકાશમાર્ગે પોતાને મંદિર આવી ગઈ.

તરંગ ૭ મો.

વત્સરાજની કથા ચાલુ.

પોતાનો દેશ અને પોતાનું કુટુંબ ત્યાગ કરનારી કલિંગસેનાના લગનનું સુરનું છે
ગયું છે. તે કલિંગસેના, સખી સોમપ્રભાના ગયા પછી પ્રિય સખીનું રમરણ કરવા લાગી.
વનમાં એકલી પડેલી મૃગશીની માફક તે કૌશાલ્યની નમરીમાં કુટુંબ ભોગવવા લાગી અને રાજ
વત્સરાજ પણ કલિંગસેનાના વિવાહનું મુર્ત છે તે નાંખવામાં ધ્વાપણ વાપરનારા જ્ઞેશીએ
પ્રત્યે હંધ્યાવાળો દેણ તેમ ઉદારીન થઈ ગયો, પણ મનને ખુશી કરવા માટે તે રાણી
વાંસવદત્તાના વિશ્વાસ લવનમાં ગયો. હાં પ્રથમ મંત્રીવર યૌગંધરાયણના શિખવવાથી દેવી વામ-
વદતા, વિકાર રહિત ઉપચારોવડે તે રાજની વિશેષ સેવા કરવા લાગી. રાજના મનમાં વિચાર
આવ્યો કે, મેં આને કલિંગસેનાનું જતાં જણાવ્યું, તો પણ રાણીના મનમાં કેવે કેમ આવ્યો
નહી? એથી રહસ્ય જાણવાની ઇચ્છાથી રાજ તેને પૂછવા લાગ્યો. ‘દેવિ! રાજકન્યા કલિંગ-
સેના અને પરણવા માટે પોતે અહીં આવી છે, તે તારા જાણવામાં છે કે?’ તે સાંભળતાં જ
મુખ ઉપર રોષ ન જણાવતાં, તેણે જવાબ આપ્યો. ‘હા, હું તે જાણું છું. તે તે સાંભળીને મને
ધણો હર્ષ થયો છે. આપણે ત્યાં તે, લક્ષ્મીદેવી પધારી છે. કલિંગસેનાના લાભથી તેના
પિતા મહારાજ કલિંગદત્ત પણ આપણને વશ થયે, અને તેના વશ થવાથી સમગ્ર પૃથ્વી તમારા
તાબામાં રહેશે. આર્યપુત્ર! હું તમારી સંપત્તિવડે જ તથા તમારા મુખથી જ મુખી છું, એ તો
આપને પ્રથમથી પણ વિદિત છે. વળી બીજા રાજાઓ જેની ઇચ્છા કે છે એવી રાજકન્યા
જે આપની ઇચ્છા કે છે, એવા તમે જેના પ્રાણપતિ છો એવી હું શું થોડી નમીનદાર
છું કે? વાસવદત્તાએ યૌગંધરાયણે આપેલી શિક્ષાથી જો પ્રમાણે વત્સરાજને હજુ,
એટલે તે અંતઃકરણમાં સંતોષ પામ્યો. પછી તે સ્ત્રી સાથે મંદિરાપાન કરી તે રાત્રિએ તેના
મહેલમાં જ સુતો. પણ રાત્રીની વચમાં જાગીને ખૂબ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘મહા પ્રતાપી રાણી
વાસવદત્તા, આવી રીતે મને અનુસરીને કલિંગસેનાને શોધપત્ની કરવા હથુલ રાખે છે તેનું
કારણ શું? જે વાસવદત્તાએ પરાવતીના વિવાહ સમયમાં પણ નમીજને યોગે પ્રાણુલાગ કર્યા,
નહતા, તે તપસ્વિની વાસવદત્તા, કલિંગસેનાને કેમ સહન કરી ગયે? આ વામ-

વદતાને કંઈ થયું તો સધળું પાપમાલ થયું જ સમજતું! વધારે તો શું કહું, પણ મારો પુત્ર, સાન્ન, સસરા, પદ્માવતી અને રાજ્ય એ સર્વને એના જ આધાર છે! હવે મારે આ કલિ-ગસેના સાથે કેમ લામ કરવાં? આમ વિચાર કરતાં કરતાં પ્રભાત થયું, એટલે શયનગૃહ ત્યાજી તે કાર્યભુવનમાં આવ્યો. પાછલે પહેરે તે રાણી પદ્માવતીને વૈભવભુવને ગયો. ત્યાં પદ્માવતીએ વાસ વદતાએ આપેલી શિક્ષા પ્રમાણે, રાજ્ય આવ્યો એટલે તેની વાસવદત્તા માફક જ સેવા બળવી અને રાજ્યએ કલિગસેના માટે પૂછ્યું એટલે વાસવદત્તા માફક જ ઉત્તર આપ્યો. રાજ્ય તે બન્ને રાણીનાં રહન કરી મન અને વચનનું માટેનીજે દિવસે સર્વ વૃત્તાંત યૌગધરાયણને કહી બતાવ્યું. યૌગધરાયણ મત્રી સમપવેતા હતો. તે ધીરે ધીરે રાજ્યને વિચારમાં પડેલાં જોઈ, નીચે પ્રમાણે બોલ્યો: “રાજન! હું સર્વ જાણું છું કે, એ અહીંઆંથી જ અટકે એમ નથી. તેઓને અભિપ્રાય ભયંકર છે. બન્ને રાણીએ આ બાબત પ્રાણુવાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો પછી જ આવી રીતે કહ્યું છે! પોતાનો પતિ સ્વર્ગવાસી થાય છે, વા બીજી સ્ત્રી ઉપર આસક્ત થાય છે, ત્યારે કુલીન કાંતાઓ સર્વ બાબતની દરકાર કર્યા વગર મરણનો નિશ્ચય કરી, ઉદાર અને ગંભીર બને છે! ગાદ પ્રેમ-ખંડન કરવું, તે સ્ત્રીઓથી સહન થઈ શકતું નથી. વળી હે રાજન, એ બાબતમાં શ્રુતમેન રાજન કથા કહું છું તે સાંભળો:-

શ્રુતમેન અને વિદુદ્યોતાની કથા.

પૂર્વે, દક્ષિણ દેશમાં ગોકર્ણ નામના શહેરમાં, કુળશૂણ્ય અને શસ્ત્રસંપન્ન શ્રુતમેન એવ નામનો એક પ્રખ્યાત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજ્યને પૂર્ણ સંપત્તિ હતી, તથાપિ તેને યોગ્ય સ્ત્રી મળી ન હતી, તેની તેને મોટી ચિંતા હતી. એક દિવસે રાજા તે સંબંધી શીકર કરતો હતો, એવામાં વાતની વચ્ચે અગ્નિશમાં નામનો એક બ્રાહ્મણ બોલ્યો: “મહારાજ! મેં એ આશ્ચર્ય જોયાં છે; તે બન્ને અદ્ભુત કથા વર્ણવું છું તે સાંભળો:-

ખેડુતનો કથા.

હું તીર્થયાત્રા કરવા માટે ગયો હતો. ફરતો ફરતો નાપિના શાપથી પાંચ અપ્સરાઓ સ્વપણાને પામી હતી અને તેના અર્ચનને ઉદાર કર્યો હતો, તે પંચતીર્થી નામના ક્ષેત્રમાં આવી પહોંચ્યો. આ તીર્થમાં સ્નાન કરી જે મનુષ્યો પાંચ ઉપવાસ કરે છે, તેને તે તીર્થ, નારાયણ પદ આપે છે. એવાં તીર્થમાં મેં સ્નાન કર્યું. પછી ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. જ્યાં જતા આગળ જાઉં છું, એવામાં એક ખેડુત, હજારડે ક્ષેત્ર ખેડીને, ક્ષેત્રની વચમાં બેસીને ગાતો હતો, તેને દીઠા એવામાં, માર્ગમાંથી આવેલા કોઈ સંન્યાસીએ તે ખેડુતને માર્ગ પૂછ્યો; પણ ગીતમાં તટ્કીન. પેલા ખેડુતે તે સાંભળ્યું જ નહીં. સંન્યાસી તે ખેડુત ઉપર ક્રોધ કરી તેનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યો. ત્યારે ને ખેડુત ગીત પાડું મૂકી તેને કહેવા લાગ્યો: “અહોસા! આજ જો કે સંન્યાસી છો, છતાં ધર્મનો લેશ પણ જાણતા નથી. હું મૂર્ખ છું છતાં પણ મેં ધર્મનો સાર જાણ્યો છે!” તે સાંભળી સંન્યાસીએ ખેડુતને પૂછ્યું: “તે શું ધર્મનું તત્ત્વ જાણ્યું છે?” એટલે ખેડુતે આશ્ચર્યથી કહ્યું: “આ છાયા નીચે ગયો, તમને દમનમાં એક વાત કહું છું:

ત્રણ બ્રાહ્મણ બાંધવની કથા.

આ દેશમાં બ્રહ્મદત્ત, સોમદત્ત અને વિશ્વદત્ત* એવાં નામના ત્રણ પુણ્યશાળી બ્રાહ્મણ બાંધવો હતા. તે ત્રણમાં જે મોટા બાપડીવાળા-પરણેલા હતા અને નાનો ભાઈ વાંદો હતો. હું તે ત્રણે જાણુનો ખેડુત છું. તે બન્ને ભાઈની આરા પાળી, કોષનો ત્યાગ કરી, મારી સાથે તેના નાનો ભાઈ કામ કરતો હતો. તે વક્ષિ બંધુઓ, નાના ભાઈ માટે ધારતા કે, તે નમ્ર, બુદ્ધિશીલ, સારો, સન્માર્ગબ્રાહ્મણ, ભોજોભટ્ટાંક ને ઉત્સાહ રહિત છે. કર્મધર્મ યોગે એક વખતે એક બંધુ કે, તે બન્ને ભાઈની કામાતુર બનેલી સ્ત્રીએ, એકાંતમાં નાના ભાઈ વિશ્વદત્તને પ્રેમ કરવા પ્રાર્થના કરી, પણ તેણે તેને માતા માફક મણી ના પાડી. ત્યારે તે ભાભીઓ, પોતાના પતિ પાસે જઈ ખોટું કહેવા લાગી કે, ‘અમારા બન્ને સાથે આ તમારા નાનો ભાઈ એકાંતમાં પ્રેમ કરવાની માંગણી કરે છે. હાય! હાય!’ તે સાંભળીને તે બન્ને ભાઈઓ મનમાં તે નાના ભાઈ ઉપર ખૂબ ગુસ્સો થઈ ગયા! દુષ્ટ સ્ત્રીનાં વચનમાં મોહ પામેલા પુરુષો સાચું વા ખોટું જાણતા નથી. એક વખતે અથ બનેલા તે બન્ને ભાઈઓ, વિશ્વદત્તને કહેવા લાગ્યા: ‘આપણા ક્ષેત્રમાં જ્યાં અને વચમાં જે રાફડો છે તેને સરખો કર.’ ‘હીક છે’-એમ કહી વિશ્વદત્ત ક્ષેત્રમાં આવ્યો અને કાદાળીવતી રાફડાને ખોદવા લાગ્યો, સારે મેં કહ્યું, અહ્યા ‘એમાં કૃષ્ણસર્પ-કાળો નાગ રહે છે, તેથી ત્યાં ખોદ મા.’ આ મારું કહેતું સાંભળ્યા છતાં પણ, દુષ્ટ ઇચ્છવાળા મોટા ભાઈની આરા પાળી, જે થવાનું હશે તે થશે એમ વિચારી, તે ખોદવા લાગ્યો. તેને ખોદતાં ખોદતાં અંદરથી સોનાનો ભરેલો એક ધડો મળ્યો, પણ કૃષ્ણસર્પ મળ્યો નહીં. ધર્મ સત્પુરુષોની પાસે નિરંતર રહે છે. પછી મેં તેને તે ધડો આપવાની ના પાડ્યા છતાં પણ, તેણે દલભક્તિવડે તે સોનાનો ધડો ભાઈ બન્ને ભાઈ-ઓને જોવા ને તેવા અર્પણ કર્યો. તેના અથ ભાઈઓએ વિચાર્યું કે, એ ધન ભાઈ ભેશે તે હીક નહિ, માટે તે ધનમાંથી થોડુંક ધન ચંડાળને આપી દઈ તેના હાથ અને પગ કપાવી ને આગ્યા, તથાપિ સાંત સ્વભાવવાળા વિશ્વદત્તે, ભાઈ ઉપર જરા સરખો પણ કોષ કર્યો નહીં. પ્રભુકૃપાએ, સત્યને લીધે તેને હાથ અને પગ નવા ઉત્પન્ન થયા. મેં એવી રીતે જોયું, તે દિવસથી માંડી આજ પર્વત સર્વ કોષનો ત્યાગ કર્યો છે; પણ તમે તપસ્વી છતાં પણ, હજી સુધી કોષનો ત્યાગ કર્યો નથી. જે મનુષ્ય કોષવાગી હોય છે તે સ્વર્ગને પામે છે, તેના આ પ્રવક્તા દાખલો છે આટલું બોલતાં જ તે ખેડુત પોતાનો દેહ ત્યાગ કરી, જોતજોતામાં સ્વર્ગમાં ગયો. આ આશ્ચર્ય મેં દીઠું છે, બીજું આશ્ચર્ય, હે રાજા! તમે સાંભળો.” આમ કહી બ્રાહ્મણ અગ્નિશર્મા ફરી તે શ્રુતસેનને કહેવા લાગ્યો.

વિદુદ્ધોતા અને શ્રુતસેનની કથા.

તીર્થયાત્રા માટે ત્યાંથી આગળ ફરતો ફરતો સમુદ્રના કિનારા ઉપર આવેલા રાજા વસંતસેનના દેશમાં હું આવ્યો. ત્યાં રાજસૂય યજ્ઞ ચલેો હતો, તેમાં હું જમવા માટે ગયો. પણ મને બ્રાહ્મણો

* મૂળ સરદત્તમાં અત્ર વિશ્વદત્ત નામ છે, પણ તે ભુલ છે.

† બીજા મૂળ પુસ્તકમાં પાસંતર છે, જેનો અર્થ-સારો મારો છેડાવાર અને વેદાંચન વર્જિત અર્થ હતો, એમ થાય છે.

કહેવા લાગ્યા: 'મહારાજા! એ માર્ગે નહીં જવ; કારણ કે ત્યાં વિદ્યુદ્ધોતા નામની રાજકન્યા ઉભી છે. તે કન્યાને કાઈ મુનિ પણ જીવે તો તે પણ કામના બાજુથી વિધર્મ માંડે જનીને મૃત્યુ પામે છે.' પછી મેં તેઓને કહ્યું: 'એમાં મને કંઈ આશ્ચર્ય નથી. હું હંમેશાં બીજા કામદેવ જેવા રાજ-શૂનસેનને જોઉં છું. તે રાજા જ્યારે યાત્રા કરવા માટે બહાર નિકળે છે, ત્યારે સીપાઈઓ પનિવ-નાનાં મતભંગ થશે એવા ડરથી, કુલીન કાન્તાઓને રાજનાં દર્શન કરવા દેતા નથી.' મેં આમ કહ્યું એટલે મને તમારો મનુષ્ય જાણી, યજનો ઉપરી અને પુરોહિત બન્ને જણ્યા, મને રાજની પામે કાઈ ગયા. ત્યાં મેં કામદેવની ત્રણ જગતને મોહન કરવાની મુર્તિમતી મંત્રવિદ્યા જેવી રા-કન્યા વિદ્યુદ્ધોતાને નિહાળી. તેનાં ઘણી વાર દર્શનથી મને ક્ષોભ થયો. પણ તેને નિયમમાં રાખ મેં વિચાર કર્યો કે, જો આ કન્યા અમારા રાજની રાણી થશે તો રાજ રાજ્યને વિસરી જશે ! જ-ન પરજુશે તો ઉન્માદિની અને દેવસેનની માફક વિપરીત બનશે. તે વૃત્તાંત પણ તમને કે બતાવું છું.

ઉન્માદિની અને દેવસેન રાજની કથા.

પૂર્વે દેવસેન રાજના દેશમાં ઉન્માદિની એવા નામની એક વાણીયાની કન્યા હતી. આ જગતને ઉન્માદ કરાવતી હતી. તે કન્યાના પિતાએ રાજને જણાવ્યું છતાં પણ રાજએ તેને સ્વીકાર કર્યો નહીં. બ્રાહ્મણોએ રાજને દુઃખમાંથી બચાવવા માટે તે કન્યાને કુવક્ષણ વાળી દેવાની હતી. ત્યારે રાજનો મુખ્ય મંત્રી તેને પરણ્યો. એક દિવસે તે કન્યાએ બારીમાંથી પોતાનું શરીર રાજને દેખાડ્યું. રાજ છેટથી તે નાજાણીની નજરના ઝેરવડે પરાભવ પામી, વા-વાર મર્છા ખાવા લાગ્યો. તેણે સ્ત્રી સંગ તથા આહારનો ત્યાગ કર્યો. પછી તે સ્ત્રીના પાં-વગેરે મંત્રીઓએ પણ રાજને વિનંતિ કરી કે, તમે એને પરણો! પણ ધર્મશીલ રાજએ તે સ્ત્રીને સ્વીકાર કર્યો નહીં અને તેની ઉપર આસક્ત બની પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો ! માટે આ બાબતમાં આશ્ચર્ય રીતે પ્રમાદ થાય તો રાજને દ્રોહ કર્યો કહેવાય. આમ વિચાર કરી તે આશ્ચર્યકારક વાર્તા જાણું મેં તમને કહી બતાવી છે.

ત્યાર પછી બ્રાહ્મણ પાસેથી, કામની આગ્રા જેવું તે વચન સાંભળી, શૂનસેનનું મન વિદ્યુદ્ધ ઘોતા ઉપર આશક થયું અને તે જ વખતે ત્યાં ત્યાંજ, તે જ બ્રાહ્મણને મોકલી તે કન્યાને તેડાવી તેને ઝટ પરણ્યો. પછી તે વિદ્યુદ્ધોતા રાજકુમારી સર્વની કાંતિ જેમ સર્વરૂપેજ રહે છે, પણ તેનાથી જુદી પડતી નથી, તેમતે રાજનાં શરીર સાથે તદ્દરૂપ થઈ ગઈ.

હવે એવું બન્યું કે રૂપવડે ગર્વ કરતી એક મોટા ધનાઢ્ય વાણીયાની કન્યા આનંદના, તે રાજ સાથે સ્વયંવરથી વરવા માટે આવી. તેને પાછી વાગતી તેમાં અધર્મ છે, એમ સમજી રાજ, તે

* આ વાર્તાની ટીકા લેખકના પ્રથમ તરંગમાં પણ છે.

† આને અર્થકાર સર્વ દેશમાં વપસતો આવ્યો છે. સૌપ્રથમના રોમિયોને જુલીયટ નામના કોક્ષાણના નાટકમાં પણ લખવામાં આવ્યું છે કે:—Death—darting eye of cockatrice. દેવકથા છે કે આનંદ-નામનાજાણીની દ્રષ્ટિમાં જ ઝેર સમાવ્યું છે.

તાની કન્યા માનુદતાને પરણ્યો; એટલે વિદુદ્ધોતા તે વાત બાણી માયુ દેડીને મરી ગઈ. એટલામાં ત્યાં આગ્યો અને વિદુદ્ધોતાને મરણ પામેલી બેઠ તેને પોતાના ખોળામાં વિલાપ કરવા લાગ્યો અને ઝટમરણ પામ્યો. પછી માનુદતા વાણીઆની કન્યા અગ્નિમાં મરી ગઈ. આવી રીતે રાજ સંહત તે આખો દેશ પણ નાશ પામ્યો.

(ધૈગધરાયણ વત્સરાજને કહે છે) માટે મહારાજ! અતિશય પ્રેમનો ભંગ સહન નથી; અને તેમાં પણ વિશેષ કરીને દેવી વાસવદત્તા, પ્રેમનો ભંગ સહન કરી શકશે માટે તમે જો આ કલિંગસેનાને પરણશો તો રાણી વાસવદત્તા અવસ્થ પ્રાણત્યાગ કરશે. હું રાણી પદ્માવતી પ્રાણત્યાગ કરશે. એટલે તે જન્મેનું એક જીવન તમારે પુત્ર નરનાહનદત્ત વશ ? અને તે બનાવ આપનું હૃદય સહન કરી શકશે નહીં. માટે મહારાજ ! મને એમ છે કે, એમ થવાથી આ સર્વ એકી વખતે નાશ પામશે. રાણીના બેઠવાની ગભીરતા-પ્રાણ કરવાના દૃઢ નિશ્ચયથી તેના હૃદયનું નિરપૃથકપણું-ગતારી આપે છે. માટે મહારાજ ! તમારે તે નાશ કરવો નહીં. પક્ષીઓ પણ પોતાની રક્ષા કરવી સમજે છે, ત્યારે આપ જોવા માળી શા માટે સમજે નહીં ?

આવી રીતે મત્રીવર ધૈગધરાયણ પાસેથી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણેના વિચાર સાંભળી, પ્રસન્ન થઈ સારી રીતે વિચાર કરીને બોલ્યો: “એ એમ જ છે; એમાં યદિચિત્ પણ સંદેહ નથી. શુભેશ્વરના સર્વનો સત્વર નાશ થાય, ત્યારે કલિંગસેનાને પરણવાથી મને પ્રાયદો શો ? જોખી-લગ્ન છે કે કહું, તે ઠીક કર્યું. નહીં તો સ્વયંવર માટે આવેલી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવાથી કેટલું દુઃખ થાય ?” તે સાંભળી ધૈગધરાયણ પ્રસન્ન થયો; અને વિચારવા લાગ્યો કે, આપણું કાર્ય પ્રમાણે થવું કરીને સિદ્ધ થયું છે. સામ, દામ, બેદ અને દંડ એ ઉપાયરૂપ પાણી જેને હું હોય તો દેશ કાળવડે દ્રેલાવ પામેલી નીતિરૂપ મોટી વેલી, શુ ફળ આપે નહીં ? વિચાર કરી મત્રી ધૈગધરાયણ દેશ અને કાળનો વિચાર કરતો કરતો તે રાજ્યને પ્રણામ ઘેર આવતો થયો.

પછી રાજ વાસવદત્તા પાસે ગયો. ત્યાં વાસવદત્તાએ તેનો સત્કાર કર્યો. તેને લીધે તેનો ભાવ શુભ રહ્યો; ત્યારે રાજ તેને દિવાસો આપવા નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો: “હે દરિયાકિના આ સર્વ શા માટે કહું છું તે તું જાણે છે ? કમળનું જીવન જેમ જળ છે, તેમ મારું જીવન છે. હું શું બીજું સ્ત્રીનું નામ પણ લેવાને શક્તિમાન છું ? પણ કલિંગસેના તો સ્વેચ્છથી મારે આવી છે. આ તો પ્રસિદ્ધ છે કે, અર્જુન તપમાં બેઠો હતો ત્યારે રણાન્ન અપ્સરા પ્થાથી આવી, ત્યાં અર્જુને તેનો અનાદર કર્યો; એટલે તેણે અર્જુનને નપુંસકપણાનો શાપ આપ્યો. અર્જુને વિરાટના ધરમાં એક વર્ષ અતિ આશ્ચર્યકારક સ્ત્રી વેશમાં રહીને તેનો શાપ ગાળ્યો.

* રણા નહીં, પણ હર્વશી, અને તપ કરતા નહીં પણ હૃદને ત્યા અર્જુન ગયો હતો ત્યારે હર્વશી પર પ્રેમભાવિત થઈ વિલાસ રમવા આવી હતી. અર્જુને તેનો અનાદર કર્યો હતો. તેથી તેણે શાપ ગાળ્યો.

હતો. માટે આ કલિંગસેનાને તે વખતે મેં ના પાડી નહીં, પરંતુ હું તારી ઈચ્છા સિવાય એ
 ઝગહું પણ હરવાની ઈચ્છા રાખતો નથી.” આવી રીતે તેને દિશાસી દર્ષ, મુખ્ય મંત્રીની સુદ્ધિ
 આપવાને લીધે પ્રસન્ન થયેલો વત્સરાજ, પ્રેમરાણી હૃદયવડે જાણે પાન કરાવતી હોય, તેમ મુખ્યવડે
 ખાવેલા મધવડે, તે સ્ત્રીનું ખરું દૂર હૃદય જાણી, તે રાત્રીએ તે વાસવદત્તા સાથે જ રહ્યો.

એટલા વખતમાં યૌગંધરાયણે કલિંગસેનાનું વૃત્તાંત જાણુવા માટે પ્રથમ જોને રાત્રિ દિવસ
 રાખ્યો હતો તે યોગેશ્વર નામનો તેના મિત્ર બ્રહ્મરાક્ષસ, તે જ રાત્રિએ ઈચ્છા પ્રમાણે યૌગંધરાયણ પાસે
 ગયો અને બોલ્યો: “હું હમેશાં કલિંગસેનાના ધરની અંદર અને બહાર ઉભો રહું છું, પણ ત્યાં
 દેવ કે મનુષ્ય દોષ આવતું નથી આજ સાયંકાળે હું મહેલના આગળના લાગમાં જૂપાઇને ઉભો
 હતો, એવામાં મ્હું એકએક આકાશમાં અસ્પૃટ નાદ સાંભળ્યો. મ્હું તે રાખ્તું કારણ
 જાણુવા માટે મારી નિદ્રાને પ્રયોગ કર્યો, પણ મારી નિદ્રા જાણી રાત્રી નહીં; તેને લીધે ગાંધરીને હું
 વિચાર કરવા લાગ્યો, પછી એવા નિર્ણય પર આવ્યો કે: આ રાખ્ત અવરૂપ કોઈ પણ કલિંગસેનાના
 લાવણ્યમાં લોભાવાથી આકાશમાં ફરનારા દિવ્ય પ્રતાપી પુરુષને હશે ! જોને લીધે મારી નિદ્રા
 જોર આવતું નથી, માટે જરા વાર પછી તે જોઈશ. જાગૃત રહેનારા નિપુણ પુરુષો પરનાં ડિરો
 જાણી શકે છે. વળી મુખ્ય મંત્રીએ કશું હતું કે, દેવતાઓ આના ઉપર ઈચ્છા રાખે છે અને
 તેમ જ તેની સખી સોમપ્રભા કહેતી હતી તે મ્હું સાંભળ્યું પણ છે. આવ્યો નિશ્ચય કરી તે વાત
 તમને જાણુવા માટે અહીં હું આવ્યો છું. પ્રસન્નને લીધે આ વાત તમને પૂરું છું તો તમે મને
 કહો. જે આપે રાખને કશું હતું કે પક્ષીઓ પણ પોતાનું રક્ષણ કરે છે, એ વાત મેં યોગને લીધે
 જાણી રહીને સાંભળી હતી. હે સન્મતિ ! આ વિષય ઉપર દર્શાવેલો હોય તો તે મને કહો.” આવી
 રીતે યોગેશ્વરે કશું, એટલે યૌગંધરાયણ કહેવા લાગ્યો. ‘મિત્ર ! તે ઉપર એક દર્શાવેલ કથા તુંને કહું
 છું તે તું સાંભળ !

નોળીયો, ઊંદર, બીલાડો અને ધ્રુવડની કથા.*

પૂર્વે વિદિશા નામની નગરીની બહાર મોટાવડ હતો. તે વડના મોટાઝા ઉપર નોળીયો, ઊંદર,
 બીલાડો અને ધ્રુવડ, એ ચાર આણી પોતપોતાના જૂદા જૂદા માળામાં રહેતાં હતાં. નોળીયો અને ઊંદર
 ઝાડના મૂળમાં જૂદાં જૂદાં દરમાં રહેતા હતા; ઝાડના મધ્ય ભાગમાં એક મોટાકેતરમાં બીલાડો રહેતો
 હતો; અને ધ્રુવડ ઝાડની ટોચ ઉપર બીજાને મળી શકે નહીં એવા વેલાના માંડવામાં રહેતું
 હતું. એમાં નોળીયો, બીલાડો અને ધ્રુવડ, ઊંદરને મારી શકે તેવાં હતાં અને બીલાડો બાકીના
 ત્રણેનો નાશ કરી શકે તેવો હતો. નોળીયો, ઊંદર અને ધ્રુવડ એ ત્રણ સ્વભાવથી જ બીલાડાથી
 ડરીને અન્ન શોધવા માટે રાત્રિએ બટકવા; પણ પેલા નિર્ભય બીલાડો હમેશાં પામેના જવના
 ક્ષેત્રમાં ઊંદર પકડવા માટે રાત્રિ દિવસ બટક્યા જ કરતો; તેમ બીજાં આણીઓ હતાં, તે પણ
 પોતાનો વખત થતો ત્યારે અનાજની ઈચ્છાથી સમય જોઈબહાર જતાં. એક વખતે ક્ષેત્રમાં, કોઈ

* આ વાર્તા મહાભારતના ૧૨ મા પર્વમાં જણાય છે; અને પચતરમાં પણ છે.

પારથી જાતિનો ચંડાળ આવ્યો. તેણે તે ક્ષેત્રમાં બીલાડાનાં ખગડાંની દાર પડેલી દોડી, એટલે તે બીલાડાને મારવા માટે ક્ષેત્રની ચારે દિશામાં જાળને બાંધી લીધી: પછી ત્યાંથી આવ્યો ગયો. રાત્રિ પડી ત્યારે બીલાડો જિંદરને મારવાની ઇચ્છાથી બહાર આવ્યો. અને તે ક્ષેત્રમાં પેઠા. ત્યાં પ્રથમથી બાંધી રાખેલી જાળમાં તે સપડાઈ ગયો. ત્યાર પછી જિંદર પણ ખોરાકની ઇચ્છાથી ત્યાં જાનામાનો આવ્યો. તે બીલાડાને બંધાયેલો જોઈ નાચવા કુદવા મંડી પડ્યો. અને ખુશ થવા લાગ્યો. છેટના એક માર્ગે ચાલે જ્યો તે ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરે છે તેવામાં તે ક્ષેત્રમાં ધ્રુવડ અને નાળિયો પણ દાખલ થયાં. તે બંને બીલાડાને બંધાયેલો જોઈ, જિંદરને પ્રકડવાની ઇચ્છા કરવા લાગ્યાં; અને જિંદર પણ તે બંનેને દરથી જોતાં જ બચ કરી વિચાર કરવા લાગ્યો કે: “જો હું બીલાડાનો આશ્રય કરું છું તો આ નાળિયો ને ધ્રુવડ તેનાથી ડરી જાય તેમ છે; પણ તે રાત્રુ, જાળમાં બંધાયેલો છે છતાં, એક પંખથી મારા રામ રમાડી દે તેમ પણ છે! હવે જો આ બીલાડાથી હું દૂર રહું તો આ નાળિયો ને આ ધ્રુવડ મને રામશરણે માફી દે છે. આ રીતે હું તો બંને બાણથી રાત્રુના પંખમાં ફસાઈ પડ્યો છું. તો હવે મારે શું કરવું ને ક્યાં જવું? પણ ઠીક! હું બીલાડાનો આશરો કરું, કેમકે તે સંકટમાં છે, અને પોતાના પ્રાણસંરક્ષણ માટે મારું સંરક્ષણ કરશે; હું એની જાળ કાતરી છોડવામાં સહાયબૂત થઈ શકીશ.” આ પ્રમાણે મન સાથે નક્કી કરી તે જિંદર હળવે હળવે બીલાડા નજીક ગયો ને કહ્યું: “માંગર-મહારાજ! તમે સપડાઈ ગયા તેથી હું ધણો દિલગીર છું, પણ હું તમને જાળમાંથી મુક્ત કરીશ. સરળ જન તો પાડપડોસમાં રહેવાથી પોતાના રાત્રુપર પણ પ્રીતિ કરે છે. પણ મને આપનો વિશ્વાસ આવતો નથી; કેમ કે હું તમારો ધરિદો શું છે તે જાણતો નથી.” ત્યારે તે બીલાડાએ આ પ્રમાણે જિંદરનું બોલવું સાંભળ્યું ત્યારે તે બોલ્યો: “ગુણ્ય મૂપકરાજ! ગેરીકર રહો, મારે પ્રાણ બચાવવા માટે આજથી આપણે બંને પરમ મિત્ર થવા છીએ.” આ પ્રમાણે બીલાડાના મુખથી વચન સાંભળ્યાં કે જિંદર તેની સમીપ ગયો; તે જોતાં જ નાળિયો ને ધ્રુવડ, નિરાશ થઈને ત્યાંથી ચાલ્યાં ગયાં. પછી જાળમાં સપડાયાથી દુઃખી થયેલો બીલાડો તે જિંદરને કહેવા લાગ્યો, — “મિત્ર મિત્ર! રાત્રિ વીતી જવા આવી છે, તેથી આ બંધન હવે ઝટપટ કરડી નાંખ.” પછી તે જિંદર કંટકટ રાખેા કરી હળવે હળવે પાસને કાપવા લાગ્યો અને તે પારથીના આવતાં સૂધી વાર લગાડવા લાગ્યો. થોડી વારમાં રાત્રિ વીતી સવાર થઈ. પારથી પાછો આવ્યો તોપણ જિંદર જાળ કાપી રહ્યો નહીં. એટલે બીલાડો જિંદરને વિનંતિ કરવા લાગ્યો, ને જિંદરે બીલાડાનો પાશ ઝટકાપી નાંખ્યો. પાશ કપાયા પછી બીલાડો પારથીના ભયથી નારો અને જિંદર પણ મૃત્યુમાંથી છૂટે થયો કે ઝટ દોડીને દરમાં પેસી ગયો. પછી બીલાડાએ જિંદરને બોલાવ્યો, એટલે જિંદરે તેનો વિશ્વાસ કર્યો નહીં અને કહ્યું કે—

સમય મુક્તિથી રાત્રુ ને, મિત્ર બને સૌ કામ;

સદા સર્વદા કાપના, રાત્રુ મિત્ર નહીં હોય.

આવી રીતે જિંદર પણ શુદ્ધિપડેલુ રાત્રુઓથી પોતાના શરીરને બચાવ કર્યો હતો.

ત્યારે વળી મનુષ્યો પોતાનો ખ્યાલ કરે તેમાં શું કહેવું? શુદ્ધિવડે પોતાના કામનો ખ્યાલ કરી રાણીનું રક્ષણ કરવું, એ જો તે વખતે મેં રાજાને કહ્યું હતું તે તો સાંભળ્યું છે. હમેશાં શુદ્ધિ મુખ્ય મિત્ર છે, પ્રકાર્ય મુખ્ય મિત્ર નથી. યોગેશ્વર ! એ વિષય ઉપર પણ એક વાર્તા કહું છું તે તું સાંભળ.

આદ્યલની હુજાર સોના મહેરની કથા.

પૂર્વે આવૃત્તિ નામના નગરમાં એક પ્રસેનગિત્ત નામનો રાજા રહેતો હતો તેના નગરમાં એક વિદેશી બ્રાહ્મણ આવ્યો. તે બ્રાહ્મણ શસ્ત્રું પણ અનાજ ખાતો હતો, તથાપિ શુશ્રુવાન હતો. તેને લીધે, એક વાણીઆએ તેને કાઠી બ્રાહ્મણને દેર ઉતારો આપીને રાખ્યો અને તેને ત્યાં, હમેશાં દેરે અનાજ અને દક્ષિણા વગેરે મોકલવા લાગ્યો. ત્યાર પછી હજવે હજવે સારા સારા શેડીઆઓના જાણવામાં આવ્યું એટલે તેઓ પણ તેને અન્ન અને દક્ષિણા વગેરે આપવા લાગ્યા. તેમાંથી બધાનીને તે કૃપણ બ્રાહ્મણે ધીમે ધીમે એક હુજાર સોનામહેર એકઠી કરી. પછી વનમાં જઈ ખૂમિમાં ખાડો ખોદી તેમાં તે મહેરો દાટી, અને તે હમેશાં એકવા ત્યાં જતો ને તે જઆને જતો. એક દિવસ તે ત્યાં ગયો તો તે ખાડાને સોનામહેર વગરનો ખુલ્લો દીઠો. તે ખાડાને ખાલી જોઈ તેનું મન ઉદાસ થઈ ગયું અને શૂન્યતા કેવળ તેના હૃદયમાં ધર કરી રહી. એટલું જ નહીં, પણ દિશાઓમાં પણ શૂન્યતાએ વાસ કરી મૂક્યો—એ આલ્સ્ય થયું. પછી તે બ્રાહ્મણ જોને ઘેર ઉતર્યો હતો તેને ઘેર વિચાર કરતો કરતો ગયો, ત્યારે ધરના ધણીએ પૂછ્યું, 'અ-વા, કેમ રહે છે?' એટલે તે બ્રાહ્મણે પોતાની સર્વ વાત તેને જણાવી દીધી: અને મન સાથે નક્કી કરી પૂં કે, તીર્થમાં જઈ ઉપવાસ કરીને પ્રાણ ત્યાગ કરવો. એટલામાં આ વાત તેને અન્ન આપનારા વાણીઆના જાણવામાં આવી, ત્યારે તે બીજા વાણીઆઓને સાથે લઈને ત્યાં આવ્યો અને તેને કહ્યું, 'મહારાજ ! ધનને માટે મરવાની ઇચ્છા કેમ કરે છે? આકાશમાં ચરેલો વરસાદ જેમ વખતે વર્ષે છે અને વખતે નથી વરેતા, તેમ ધન વખતે આવે છે અને વખતે જાય છે.' આવી રીતે તે વાણીઆએ બ્રાહ્મણને કહ્યું, તથાપિ તેણે મરણનો આગ્રહ છોડ્યો નહીં. કૃપણ, ધનસંધર્ષિને પ્રાણ કરતાં પણ વધારે મોટી ગણે છે. ત્યારે તે બ્રાહ્મણ મરવા માટે તીર્થમાં જવા લાગ્યો, ત્યારે પ્રસેનગિત્ત રાજાને તે વાતની ખબર પડી એટલે તે પોતે તેની પાસે આવ્યો અને તેને પૂછ્યું કે, 'લગ્ન બ્રાહ્મણ ! તું જો જમીનમાં સોનામહેરો દાટી હતો તેની કંઈ એધાણી છે? તે સાંભળી બ્રાહ્મણ બોલ્યો, 'મહારાજ ! વનમાં એક નાલ જાડ છે, તેના મૂળમાં મેં તે ધન દટ્યું હતું.' તે સાંભળીને રાજા બોલ્યો: 'વિપ્ર ! તારું તે ધન મેજાનીને લુને આપીશ અથવા ખોળ કરતાં પણ મગશે નહીં તો મારા ખજાનામાંથી આપીશ તારે પ્રાણ તજવા નહીં.' આમ કહી મરણના ઉલ્લેખમાંથી બ્રાહ્મણને અટકાવી તેને વાણીઆને ત્યાં મહેરો દાટી, રાજા રાજમહેલની અંદર બોલ્યો ગયો. ત્યાં જ્યાં પછી તેણે માથું ટુપવાનું મિત્ર કહ્યું અને પ્રતિહારને આજ્ઞા કરી હરેરા મીટાઓ અને સર્વ વેધોને તેડાવી મંગાવ્યા. પછી એકાંતમાં બેસીને તે દરેક વેધને અંદર બોલાવી પૂજા લાગ્યો કે: "આ મહેરો રાજા રાજા"

■ ? તે કોણ છે ? કીધા વૈષ્ણુ ઔપધ ખાય છે ? અને તે ઔપધ શું છે ?” તે વખતે તેમાંના એકએક વૈષ્ણુ રાગને સધળું કહી બતાવ્યું. તે વૈષ્ણુમાંના એક વૈષ્ણુને રાગએ હળવે હળવે પૂછ્યું, એટલે તે બોલ્યો, “મહારાજ ! એક માતૃદત્ત નામના વાણીઆ છે તે માટે છે. તેને ગઈ કાલે મેં નાગબળા નામની ઔપધ બતાવી હતી.” તે સાંભળી રાગએ તે વાણીઆને બોલાવીને પૂછ્યું, “તારે માટે નાગબળા કોણ લઈ આવ્યું હતું, ખરું બોલ ?” તે વખતે વાણીઆ બોલ્યો; “મહારાજ ! આકરે તે આણી હતી.” રાગએ તુરત જ ચાકરને, બોલાવીને પૂછ્યું કે—“નાગબળા માટે આડતું તળીયું બોદતાં તને જે હળવર સોનામહોર મળી છે તે બાહાણનું દ્રવ્ય છે; માટે તેને પાછી આપ.” રાગએ આમ કહ્યું, એટલે તે આકરે ડરીને તે જણે કળલ કર્યું અને તે બાહાણની સોનામહોરને પાછી લઈ આવી તેને આપી. રાગએ તુરત તે ઉપવાસી બાહાણને બોલાવી—હરી લીધા પછી મળેલા બહાર ફરતા પ્રાણુ જેવી—તે સોનામહોરો સ્વાધીન કીધી. આવી રીતે આકરે આડના મૂળમાંથી બાહાણનું ધન લઈ ગયો હતો, તેના ઉપર ઉગેલી ઔપધ રાગએ શુદ્ધિથી જાણી, તેનું ધન પુનઃ મેળવ્યું. માટે હંમેશાં પરાક્રમનો પરાજય કરનારી શુદ્ધિ આવી રીતે પ્રધાનપણું છે. આવાં કામમાં પરાક્રમ શું કરે ?

માટે હું યોગેશ્વર ! શુદ્ધિવડે જન્મ કલિગસેનાનો ઈર્ષદાય જાણવામાં આવે તેમ તું ઉપાય કર. આ લોકમાં તેના ઉપર સુર અને અસુર આસક્ત થયા છે, એ તો નિઃશંક છે. વળી તથ્યે રાત્રે આકાશમાં ડોહનો પણ રાષ્ટ્ર સાંભળ્યો છે ! હવે કલિગસેનાનો ઈર્ષદાય જાણાય અને તે દર્શાવવાનું નિમિત્ત માત્ર મળે ને તેથી તેનાપર ઈર્ષ સંકટ આવે તો તેના દોષ આપણાપર નથી, પણ તેના પોતાનાપર છે; એથી રાગ તેને પરણ્યો નહીં, તેને આપણે અધર્મ ક્યો પણ કહેવાયો નહીં. ઉદાર શુદ્ધિવાળા બહારશ્વર યોગેશ્વર, યોગધરાયણ પાસેથી એવી રીતે સર્વ સાંભળી, પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો; “બૃહસ્પતિ દેવ કરતાં બીજા કોણ આપ સરખા નીતિમાં શ્રેષ્ઠ છે ? તમારો મંત્ર (રાગ્ય વિચાર) આ રાગના રાગ્યરૂપ ઇક્ષ્ણે અમૃત પાવા બરાબર છે. હું શુદ્ધિવડે અને શક્તિવડે હંમેશાં કલિગસેનાની ચેષ્ટા જાણ્યા કરીશ. આમ કહી ત્યાંથી યોગેશ્વર વિદાય થયો.

કલિગસેનાની કથા (ચાલુ.)

આ વખતે હવેથી ઉપર બેઠેલી કલિગસેના, રાજસુત્રનાદિકમાં ફરતા પત્તરાગને વારંવાર જોઈ અધીરી બની ગઈ. તેનું મન તેનામાં લીન થયું ને પોતે કામનલથી બળવા લાગી. કમળનાં કંઠાવડે તેના હાથ સુંદર દેખાતા હતા અને શરીરમાં ચંદનના લેપ ચોપડ્યો હતો, તોપણ તેને જરાય શાંતિ વળતી ન હતી.

વિદ્યાધરનો રાગ મદનવેગ, પૂર્વે તે કલિગસેનાને જોઈ, કામનાં ગાઠ બાણથી પીડા પામતો હતો. તેણે આ કન્યાને મેળવવા માટે તપશ્ચર્યા કરી રાંકર પાસેથી વર મેળવ્યો હતો, ક્રતાં પણ તે કન્યા બીજા ઉપર આસક્ત રહી હતી, અને બીજા દેશમાં રહેતી હતી, તેથી તેને મુખે મળી શકે તેમ ન હતી. એ વિદ્યાધર—આ કન્યાને મળવાની સંધિ માટે રાત્રિએ તે હવેલી

ઉપર આવેલા આકાશમાં ફર્યા કરતો હતો. એ વિઘાધરે, તપ કરવાથી પ્રસન્ન થયેલા શંકર-
વચન સ્મરણમાં લઈ એક રાત્રે પોતાની માથીક નિઘાવડે વત્સરાજનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. પછી
કાર્યભારીએ દૂર લમ નાંખેલાં સહન ન કરવાથી નળે વત્સરાજ સુપ્ત રીતે આવતો હોય, તેમ તે
આત્મે પ્રતિહારે તેને પ્રણામ કર્યાં. તે અંદર દાખલ થયા. કુલિંગસેના તેને જોઈ
પ્રહરે વિદ્વજ બની ગઈ. તેનાં આશ્ચર્યોએ શબ્દવડે ‘આ વત્સરાજ નથી’ એમ વારણ
કર્યો છતાં પણ તે ઉભી થઈ. પછી વત્સરાજના રૂપમાં રહેલા મદનવેગે, હળવે હળવે તેને સમ-
જાળી, ગાંધર્વવિધિ વડે તેની સાથે લમ કર્યાં. તે જ વખતે યોગેશ્વર, યોગવિદ્યાવડે અદસ્ય રીતે
અંદર આત્મે. જુલે છે તો વત્સરાજને દીધા ! એટલે તેને બ્રમ પડ્યો અને ખેદ કરવા માંડ્યો.
તે તરત યૌગંધરાયણને ઘેર ગયો. આ વાત, ‘કહી ત્યારે યૌગંધરાયણે આજ્ઞા કરી કે તું જ
વાસવદત્તાને ત્યાં અને જો કે વત્સરાજ ત્યાં સુતો છે કે કેમ ! આજ્ઞા થતાં જ યોગેશ્વર, યોગવિદ્યા
વડે ત્યાં ગયો અને વાસવદત્તાની પડખે વત્સરાજને સુતેલા દીઠા એટલે રાજ થયો. પછી મંત્રી-
વરના કહેવાથી જ સુતેલાનું રૂપ જાણવા, કુલિંગસેનાના સુપ્ત કામીની તપાસ કરવા માટે, પુનઃ તે
ત્યાં ગયો. અંદર જઈને જુલે છે તો કુલિંગસેના સુતી હતી. તેની શય્યામાં પોતાના જ સ્વરૂપમાં
મદનવેગ પણ સૂતો હતો, તેને દીઠો. તે દિવ્ય મનુષ્ય હતો; કારણ કે તેના ચરણમાં જ ને જ્વળનાં
ચિહ્ન હતાં અને ચરણ ધૂળ વગરના હતાં. નિઠાવસ થયથી તેની નિઘા દૂર આવી ગઈ હતી, તેને
લીધે તે પોતાના સ્વરૂપમાં સુતો હતો. પછી યોગેશ્વર, પૂર્ણ દર્શનમાં આવી, યૌગંધરાયણને ત્યાં
ગયો ને દર્શથી સર્વ જ્ઞાતાં તેને કહ્યું. તે બ્રાહ્મણે—‘મારા ભોવા જ કઈ નળે નહીં તે તમે નીતિનષ્ટિ
વડે સર્વ જાણો છો. તમારા સુપ્ત વિચારથી આ ન થઈ શકે એવું રાજાનું કામ સિદ્ધ થયું છે.
સૂર્ય વગર આકાશ કેમ શોભે ? પાણી વગર તળાવ કેમ શોભે ? મન (સુપ્ત વિચાર વગર)
રાજ્ય કેમ ચાલે ? અને સર્વ વગર વચન કેમ શોભે ?’ યોગેશ્વર ત્યારે આ પ્રમાણે બોલી રહ્યો તે
પછી યૌગંધરાયણે પ્રસન્ન થતાં તેને રાજ આપી અને સવારમાં વત્સરાજને મળવા માટે મંત્રી ગયો ?
તે રાજ પામે ગયો. ત્યારે રાજ્યે તેને કુલિંગસેનાના વિવાહના કાર્ય માટેના કરાવ સંબંધી પ્રશ્ન કર્યો
‘યૌગંધરાયણે કયા પ્રસ્તાવથી બરાબર તે કન્યાનું ચરિત્ર વર્ણવીને કહ્યું :—‘રાજાજી ! તે કન્યા
સ્વચ્છંદચારિણી છે ને તમારે પાણિમદ્ધણ કરવાને પાત્ર નથી. તે પોતાની છબ્બાથી
પ્રસેનનિજ રાજને ભોવા માટે આપી હતી. તે રાજને મરડો જોઈ ઉદાસ થઈ મુંદરતાના લોભથી
તમારી પામે આવી છે; અને હમણાં બીજા પુરુષને સંગ પણ તે પોતાની મરજી પ્રમાણે કરે છે.’
રાજ્યે આનું સાંભળ્યું ત્યારે તે બ્રાહ્મણે; ‘જો કુલવાનની કન્યા છે, તે એમ કેમ કરે ? અથવા
મારા અંતઃપુરમાં કોણ પ્રવેશ કરવા શક્તિમાન છે ?’ તે સાંભળી શુદ્ધિમાન યૌગંધરાયણ બ્રાહ્મણે—
‘મહારાજ ! આજ જ રાત્રે તે વાત આપને પ્રત્યક્ષ જતાવીશ. સિદ્ધ વગેરે દેવતાઓ પણ તે કન્યાની
ધ્મજા કરે છે, ત્યારે મનુષ્યો કેમ કરે નહીં ? મહારાજ ! દિવ્ય પુરુષોની ગતિ કોણ રોકી શકે છે.
કોઈ પણ રોકવા સમર્થ નથી. માટે આવો અને તમારા નેત્રથી પ્રત્યક્ષ જુલો !’ આમ મંત્રીએ કહ્યું
એટલે રાજ્યે ગરિમાં મંત્રી સાથે જવાનું નહીં કર્યું. પછી યૌગંધરાયણ દેવી વાસવદત્તા પામે ગયા.

ને તેને કલિંગસેનાનું સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યું અને કહ્યું; “રાણીજી ! જ્યારે વતી રાણીજી વગર બીજી રાણી રાજને પરણાવવી નહીં એમ મેં જો પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તે પ્રતિજ્ઞા મેં અચૂત રાખી છે.” જી વાસવદત્તા પણ તેને પ્રણામ કરી, તેનાં વખાણ કરવા લાગી કે—“તમારા ઉપદેશ પ્રમાણે તૈવાધી મને આ પ્રજા મળ્યું છે.”

જ્યારે સન્નિધિ સર્વ મનુષ્ય નિદ્રાવશ થયાં, ત્યારે વત્સરાજ અને યૌગધરાયણ કલિંગસેનાને ઘેર ગયા. વત્સરાજ અદ્યપરુષે અંદર પેઢા ત્યારે નિદ્રાવશ થયેલી કલિંગસેનાની પાસે મદનવેગને સૂતો દોડી તે પોતાના રૂપમાં એટલે વિદ્યાધરના રૂપમાં સૂતો હતો. જાન્યો તે સાહસિકને મારવાની ઇચ્છા કરે છે, ત્યાં તેની વિદ્યાએ તે વિદ્યાધરને જાગૃત કર્યો, અને જ્યાં તે જાગૃત થયો કે તરત આકાશમાં ઉડી ગયો. કહેવું પડી ‘કલિંગસેના પણ જાગૃત થઈ. જાગીને જાણે છે તો પલંગને શૂન્ય (ખાલી) દોડી, એટલે બોલી; “મારી પહેલાં જાગૃત થઈ મને સૂતી જ મૂકીને વત્સરાજ કેમ ચાલ્યા જાય છે?” તે સાંભળી યૌગધરાયણે વત્સરાજને કહ્યું; “સાંભળો ! આ વિદ્યાધરે તમારું રૂપ ધારણ કરીને આ કન્યાને બ્રૂટ કરી મૂકી છે. મેં યૌગધરાયણે તે પુરુષને જાળખ્યો અને આપને પ્રત્યક્ષ બતાવ્યો, પરંતુ આ વિદ્યાધર દિવ્ય પ્રતાપી છે, માટે તેના નાશ તમારાથી થઈ શકે નહીં.” આટલું કહી યૌગધરાયણ અને વત્સરાજ બંને જણા સાથે સાથે જ કલિંગસેના પાસે ગયા. કલિંગસેનાએ પણ તે બંને જણાને જોઈ તેમને આદર સંકાર કર્યો. પછી કલિંગસેના બોલી, “મદારાજા હમણાં જ કાર્યભારી સહિત આપ ક્યા જઈને આવ્યા ? યૌગધરાયણે તેને કહ્યું; ‘કલિંગસેના, માયાવડે વત્સરાજનું રૂપ ધારણ કરનાર ખીજે કોઈ મને મોહ ઉપગમીને પરણી ગયો છે, પણ આ અમારા રાજ તમને પરણ્યા નથી.’ કલિંગસેનાએ આ જ્યારે સાંભળ્યું, ત્યારે છાતીમાં બાણ વાગવાથી વિધર્મ ગઈ હોય તેમ, તે બેલાન થઈ પડી, અને નેત્રમાંથી અશ્રુઓ પાડતી વત્સરાજને કહેવા લાગી, “રાજા ! તમે મને ગાંધર્વવિધિથી પરણ્યા છો; પણ જેમ પૂર્વે કુબ્યંતશકૃતવ્રાને ગાંધર્વવિધિથી પરણીને ભૂલી ગયો હતો, તેમ તમે મને ભૂલી તો નથી ગયા?” આમ તે સ્ત્રીએ કહ્યું, એટલે રાજા મરતક નમાવીને બોલ્યો—“હું સત્ય કહું છું કે હું તને નથી પરણ્યો. હું તો હમણાં જ આવું છું!” જ્યારે વત્સરાજે આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે મત્રી યૌગધરાયણે કહ્યું—“આલો,” એમ કહી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે રાજભવનમાં તેને લઈ ગયો.

રાજા કાર્યભારી સહિત સાંજે ગયા પછી, પોતાના કુટુંબીને ત્યાજ કરી, પરદેશમાં એકલી રહેલી કલિંગસેના, ટાળામાંથી ત્રિખટ્ટી પડેલી સૂત્રીની માથેક દેખાવા લાગી. કામકેસિધી ચોળાચેલાં, મુખકમલવાળી પીખાઈ ગયેલી કંઈકરી—અમરાવસિવાળી, ગજ—હાથીએ પીડિત પદ્મિનીની પેઠે, કલિંગસેના શોભવા લાગી! કન્યા મત્રીને સ્ત્રી થયેલી કલિંગસેનાનો ઉપાય ચાલે તેમ હવે

* કંઈકરી—ત્રણ-કરાપાશ અગિયાર.

† પદ્મિની એટલે પોયગી અને બીજા અર્થમાં સ્ત્રીની ચાર ભત્રીયાં ઉત્તમ ભત્રીયાં નામ પદ્મિની છે આ રૂપક અલંકાર છે.

રહ્યો નહિ. તે આકાશ તરફ નજર કરીને બોલી—‘જે કોઈ વત્સલગજનું રૂપ ધારણ કરીને મને પરજ્યો દોષ, તે કુમાર પ્રગટ થાયો અને તે જ મારા યૌવનનો નાથ છે!’ આમ તે સ્ત્રીએ કહ્યું એટલે દિવ્યમૂર્તિ વિદ્યાધરરાજ, હાર અને બાંબુગધથી અલંકૃત બનીને ત્યાં આવ્યો. કલિંગમેનારે તેને પૂછ્યું—‘તમે કોણ છો?’ તેણે એવો જવાબ આપ્યો, ‘તન્વિ! હું વિદ્યાધરનો રાજા છું મારું નામ મદનવેગ છે! મેં એકવાર તને તારા પિતાના ઘરમાં ઉમેલી રીડી હતી. ત્યારથી જ તું મેળવવા માટે તપ કરી શંકર પામેથી તારી પ્રાપ્તિ કચવનારોવર મેળવ્યો હતો! હું વત્સરાજ ઉપ આસક્ત હતી, પરંતુ તારો વિવાહ થયો ન હતો, તેટલામાં હું યોગવિદ્યાથી વત્સલગજનું રૂપ ધારણ કરી, ઝટપટ તારી સાથે પરણી ગયો છું.’ આવી રીતે મદનવેગની વાણીરૂપ અમૃત, કર્ણના માર્ગર્થ અન્ન ગધુ તેને લીધે, કલિંગસેનાનું હૃદયકમળ, જરા પ્રદુષિત થયું. પછી મદનવેગે તે સ્ત્રીને આસનાવાસના કરી ધીરજ આપી, અને તેને ઘણું સોનું આપ્યું. કલિંગમેનારે પણ તેને ઉચિત પતિ ગણીને મનમાં તેના ઉપર ઉત્તમપ્રતિભા પ્રેમબાંધ્યો. પછી મદનવેગ ફરી આવવાનું કહી, તે જ વખતે આકાશમાં ઉડી ગયો. કલિંગસેનાએ જોયું કે, મારા પતિનું ધર સ્વર્ગમાં છે, ત્યાં મનુષ્ય જઈ શકે નહીં; અને પિતાના ઘરનો ત્યાગ દિવ્યથી કર્યો છે! (ત્યાં હવે જવાપ તેમ નથી) આમ વિચારી મદનવેગની આજ્ઞા હોવાથી તે કૌશાંબી નગરીમાં જ ધીરજ ધારી રહી

તરંગ ૮ મે.

વત્સરાજની કથા.

એક વખતે વત્સેશ્વર કલિંગમેનાનું અનુપમ સૌંદર્યસંભારી, કામાતુર થઈ ગયો અને શર્યા-માંથી ઉઠી, હાથમાં તરવાર લઈ તેરાને એકસો કલિંગમેનાના રાજસલવનમાં મેલો. કલિંગમેનાએ વત્સરાજને આવતા જોઈ, તેનો અતિથિસાદાર કયો. પછી તે રાજા, કલિંગમેનાને પોતાની સ્ત્રી થવાની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો; કલિંગમેના બોલી—‘હું પરભી છું, અને તમારી જાણમાં ખીમને પરણી છું.’ આમ કહી તે સાથે પત્ની તરફે વર્તવાને ના પાડી. ત્યારે રાજા બોલ્યો—‘તું ત્રોગ્ન પુરુષ પામે ગઈ છે માટે દોષિત (દોષનાળી—વેચ્યા) છે; અને તે માટે, તારી—પરભી—સાથે ગમન કરવામાં મને દોષ નથી.’ રાજાનું કહેતું સાંભળી કલિંગમેનાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો, ‘મદારાજ! હું નમને પરણવા માટે અવસ્થ આવી હતી, એવામાં તમારું રૂપ ધારણ કરી મદનવેગ મને પરણી ગયો છે. તે જ એક મારો પતિ છે, છતાં હું વેચ્યા કેમ? વળી માતાપિતા વગેરેના ત્યાગ કરી પોતાની મરજ મુજબ આચરણ કરનારી ધણી મૂર્ખ સ્ત્રીઓને આવી આપતિઓ આવે છે, ત્યારે કન્યાઓની તો વાતો જ થી કરવી? સખીને અપશકુન જોવામાં આવ્યાં, એટલે તેણે મને વારી હતી! છતાં પણ મેં તમારી પામે દૂત મોકલ્યો, તેનું મને આ ફળ મળ્યું છે! જો તમે જલાદારથી મને અડક્યો તો હું પ્રાણત્યાગ કરીશ, કારણ કે કેઈ કુલીનકર્તા પતિનો દ્વેષ કરશે? વળી તે ગજન! એ વિષય ઉપર તમને એક કથા કહું છું તે સાંભળો.

એક વાણીઆણીની કથા.

પૂર્વે એક દેગમાં ઇંદ્રદત્ત નામનો એક રાજ્ય રાજ્ય કરતો હતો. તેણે શરીરને નટવર જાણી, શરૂપ કાયા કાપમ રાખવા માટે, પાપનાશન એવા નામના તીર્થમાં, યજ્ઞ માટે મોટું દેવમંદિર બાંધ્યું. રાજ્ય ભંડારસવડે હુમેશાં તે દેવ મંદિરે દર્શન કરવા માટે જતો હતો. ત્યાં તીર્થમાં સ્નાન કરવા માટે સર્વ મનુષ્યો આવતાં હતાં. એક વખતે તીર્થમાં સ્નાન કરવા માટે એક વાણીઆણી મારી. તેને રાજ્યએ દીકી. આ સ્ત્રીના વર પરદેશ ગયો હતો. તે સ્ત્રી નિર્મળકાંતિરૂપ અમૃતથી સિંચાયેલી, આશ્ચર્યકારક રૂપરૂપી અસંકારથી - શણગારાયેલી, કામદેવની મનહર રાજધાની જેવી દેખાતી હતી. 'હારાસવડે હું જગતનો પરાજય કરીશ !' એમ ધારી પ્રેમવડે કામદેવના તાથાની શોભાએ તેનાં બે ચરણનું આલિંગન કર્યું હતું. તે સ્ત્રીએ દર્શનથી જ રાગનું મન એકું બંદુરુ કર્યું કે, તે રાજ્ય પરવશ થઈ ગયો; ને રાત્રિએ તેનું ધર શોધીને જ્યાં તે રહેલી હતી ત્યાં ભોં અને તેની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. તે સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો-“તું પામનકર્તા રાજા છે. તને પર-જીના શિયળના ભંગ કરવો હિંમત નથી. તું કદી અધર્મથી મારા સ્પર્શ કરીશ, તો તને મોટું પાપ મારશે, અને હું દુષણ સહન ન કરતાં બટ મરણ પામીશ !” તે સ્ત્રીએ આ પ્રમાણે રાગને કળા છતાં પણ પરવશ થયેલો તે રાજ્ય ખલાશકાર કરવાની ઇચ્છા કરવા લાગ્યો, એટલે શિયળમત ભંગના ભયથી તે સ્ત્રીનું હૃદય કાઢી ગયું ! રાજા તે સ્ત્રીને મરી ગયેલી જોઈ, લલમવશ થયો; અને જેમ આવ્યો હતો તેમ જ પાછો આવ્યો ગયો; અને તે કર્મના પશ્ચાત્તાપમાં કેટલાક દિવસ ગયા પછી તે પણ મરણ પામ્યો.

ભય અને વિનય સહિત નમ્ર અનેલી કલિંગસેના આવી રીતે આ કથા કહીને, ફરી વત્સ-રાજાને કહેવા લાગી-“તેટલા માટે વત્સરાજ ! અધર્મ કરી મારા પ્રાણ હરવાની ઇચ્છા કરશે નહીં. જ્યારે મેં અત્ર આશ્રય કર્યો છે, ત્યારે મને અહીં રહેવા દો. તમે રહેવા દેશો નહીં તો હું બીજા જગ્યાએ જઈશ.” વત્સરાજ, કલિંગસેના પાસેથી સર્વ દ્વંતાંત સાંભળી વિચાર કરવા લાગ્યો; અને ધર્મ વિચારી શાંત પત્રીને બોલ્યો-“રાજપુત્રિ ! અહીં તું તારા પતિ સાથે ઇચ્છામાં આવે ત્યાં સુધી નિવાસ કર; હવે તારે ભય રાખવો નહીં. હું તને કઈ પણ કહીશ નહીં.” આવી રીતે કહી રાજા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાને ઘેર આવ્યો ગયો. આ સંધળી વાતચિત મહનવેગે સાંભળી હતી તે, તે ગયા પછી આકાશમાંથી નીચે ઉતર્યો અને બોલ્યો-“પ્રિયે ! ઠીક કર્યું. તે જે એ પ્રમાણે કીધું હોત નહીં તો, આ કલ્યાણિ ! તેમ કરવાથી તારું કલ્યાણ થાત નહીં.” કેમકે તે કર્મ હું કદી પણ સહન કરી શકત નહીં.” આમ બોલી તે સ્ત્રીને શાંત કરી, તે રાત્રિ ત્યાં તેની સાથે રહી વિનાદમાં ગાળી. આમ તે વિદ્યાધર નિત્ય ત્યાં આવગળ કરતો હતો. કલિંગસેના પણ વિદ્યાધર પતિને મેળવી, મનુષ્ય છતાં પણ દિવ્ય વૈભવનાં સુખ ભોજવવા લાગી; અને વત્સ-રાજા, મંત્રીનું વચન સાંભળી, તેને પરણવાના વિચારનો ત્યાગ કરી, રાણીને, રાજ્યને અને પુત્રને મેળવ્યાં એમ માનતો ખુશ થવા લાગ્યો. રાણી વાસવદત્તા અને મંત્રી યૌગંધરાયણ નીતિરૂપ કલ્પલતાનું કળ સિદ્ધ થવાથી નિગમિત પામ્યાં.

... મદનમંચુકા.

આમ કેટલાએક દિવસો પીતી ગયા એટલે કલિંગસેનાએ ગર્ભ ધારણ કર્યો. તેને લીધે તે મુખ ધીરું પડી ગયું, અભાવ થવા લાગ્યા. એ વખતે જરા ઉંચાં ને સ્વામ રંગની ડીંટડીવાળાં સ્તન, કામ પત્ની મદનુદાર્થી (મદની જાપ) જાપેલાં લંઘરના ઘડા જેવાં ચોલતાં હતાં. પછી તેના પતિ મદનને આખો અને બોલ્યો—કે ‘કલિંગસેના! અમારા દેવતાઓનો આલો સમય* છે: ‘કે મનુષ્યને ગ રહ્યો એટલે તેના ત્યાગ કરીને જતા રહેવું! મેનકાએ કપ્પમુનિના આશ્રમમાં થું શાકુતલાં ત્યાગ કર્યો ન હતો? શિષ્યે! તું પણ પૂર્વે અપસરા હતી, તથાપિ તને પોતાના અવિનય ઈંદ્રોનાં શાપ થયો, તેણે કરીને હમણાં તું મનુષ્યમાં અવતરી છે અને તેનાથી આ લોકમાં પણ તને વેશ્યા રાખે લાયક પડ્યો છે! હવે તું તારા સંતાનની રક્ષા કરજે; હું મારી નિવાસભૂમિ જઈ છું. જ્યારે તું મને સંભારીશ ત્યારે હું તારી પાસે હાજર થઈશ.’ કલિંગસેનાને આ પ્રમાણે કંઈ એટલે તે છાતીફાટ રુદન કરવા લાગી. પછી વિદ્યાધરપતિ મદનવેગે તે સ્ત્રીને સમભગવી તે ઉત્તમ સુવર્ણ આપી, તેનું મનન કરતો, સમય પૂરો થઈ રહેવાથી (નિયમને આધીન થઈ) વિદ્યાધરના લોકમાં મદનવેગ આશ્વો ગયો. કલિંગસેના પણ સખીના ઉપર જેમ આશા રાખીને બેસી હતી તેમ સંતાન ઉપર આશા રાખી, વત્સરાજની ભુજાઓમાં આશ્રય કરીને ત્યાંજ રહી.

એ સમયમાં કામની સ્ત્રી રતિ, શરીરધારી કામદેવ પતિને મેળવવા માટે, તપ કરતી હતી તેને શંકરે આજ્ઞા કરી કે:—“પૂર્વે તારું અપમાન કરવાથી તારો પતિ બળી ગયો હતો, તે વત્સ રાજને ઘેર ગર્ભરૂપે અવતર્યો છે. તેનું નામ જરવાહનદત્ત છે. તું મારી આરાધના કીધી છે, તેથી તું સ્વયં પ્રગટ થઈશ—ગર્ભમાંથી જન્મીશ નહીં; અને પછી દેહધારી કામ—તારા પતિ સાથે તારો મેળાપ થશે.” આમ રતિને કહીને, શંકરે બ્રહ્માને આજ્ઞા કરી કે, કલિંગસેના, દેવથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને જન્મ આપશે! પણ તમે તેના પુત્રનું માયાવદે હરણ કરી, તેની જન્મ્યાએ દિવ્યરૂપનો લાગ કરનારી આ રતિને, મનુષ્યની કન્યા બનાવીને અવતાર લે તેમ કહે.” પુરત જ બ્રહ્માએ શંકરની આજ્ઞા મસ્તક ઉપર યદાવી તેને ઘેર ગયા. કલિંગસેનાને સમય આવ્યો એટલે પ્રસવ થયો; તે જ ક્ષણે બ્રહ્માએ કોઈ બાળ નહીં તેમ, પોતાની માયાવદે, પુત્ર અવતર્યો કે તેને લઇને રતિને કન્યા બનાવી તેની પાસે મૂકી દીધી. પ્રસુતિમુદમાં રહેલાં સર્વળાં પરિજનોએ પણ દિવસે ઉલ્લ પામેલી પ્રતિપદના ચંદ્રમાની કળા જેવી તે કન્યા જ જન્મી છે એમ જાણ્યું. તે કન્યાની કાંતિવદે તેના રહેવાનું ઘર પ્રકાશમાન થઈ ગયું; અને રતના દિવાઓની હાર જાણે લલ્લવચ થઈને આંખી પડી ગઈ હોય તેમ તેને આંખી કરી દીધી. કલિંગસેનાએ અનુપમ રૂપાળી પુત્રીને અવતરેલી જોઈ, હર્ષથી પુત્રના જન્મ કરતાં પણ તેના જન્મનો ઉત્સવ અધિક કર્યો. રાત્ર, રાણી અને યૌગેશ્વરજીએ કલિંગસેનાને અદ્ભુત રૂપાળી કન્યા જન્મી છે

* ધારે. † અમેલમાં શિવનો શાપ છે. ‡ અમેલમાં આમ છે “મનપતિ શિવની

આસ મરનાપર મટાઈ પૃત્વીપર ગયા, અને જ્યારે ત્રિભૂજ સમય આવ્યો ત્યારે ત્રિભૂતોનો પુત્રને જન્મ આપેલ.”

એમ સાંભળ્યું. રાગએ કન્યા અવતર્યાનું સાંભળ્યું કે, ઈશ્વરે પ્રેર્યો હોય તેમ અકસ્માત, યૌગંધ-
રાયણ ઉમેા હતો તેની સમક્ષ, દેવી વાસવદત્તાને કહ્યું—“આ કલિંગસેના દિવ્ય સ્ત્રી છે અને
સાપને લીધે તે પૃથ્વીપર અવતરેલી છે એમ હું જાણું છું; અને આશ્ચર્યરૂપ ધારણ કરનારી આ દિવ્ય
કન્યાને તેણે જન્મ આપ્યો છે. આ કન્યાનું રૂપ મારા પુત્રના રૂપ પ્રમાણે છે, માટે તે મર-
સાહનદત્તાના મહારાણીપદને યોગ્ય છે.” આવા વચન સાંભળી મહાદેવી વાસવદત્તા બોલી:-
“મહારાજ ! તમે અકસ્માત આનું કેમ બોલો છો કે જન્મે કુળ તરફથી શુદ્ધ તમારો પુત્ર ક્યાં
અને વેસ્થા કલિંગસેનાના ગર્ભમાંથી અવતરેલી કન્યા ક્યાં ?” જ્યારે રાગએ આ પ્રમાણે સાંભળ્યું
ત્યારે તે વિચાર કરી બોલ્યો—“સત્ય કહું છું; હું પોતે નથી બોલ્યો, પણ મારા અંતઃકરણમાં કોઈ
દેવે પ્રવેશ કરીને મને બોલાવ્યો હોય તેમ છે, માટે હું બોલું છું અને જાણે આકાશવાણી
મને કહેતી હોય કે—“કલિંગસેનાની આ કન્યા, નરવાહનદત્તાની નિર્માણ થયેલી પત્ની છે, વળી
આ કલિંગસેના શુદ્ધ પતિવ્રતા અને ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલી છે. પણ પૂર્વ જન્મનાં કર્મને યોગે
તે વેદ્યા એ નામે બદનામ થઈ છે.” રાગએ આમ કહ્યું એટલે મંત્રી યૌગંધરાયણ બોલ્યો:-
“મહારાજ ! જ્યારે કામદેવ બળી ગયો હતો, ત્યારે રતિએ તપ કર્યું હતું, એમ સાંભળવામાં
આવ્યું છે. પછી શંકરે તેને વર આપ્યો કે, મનુષ્ય લોકમાં તું અવતરીશ અને તને શરીરધારી
તારા પોતાના પતિ સાથે સંગમ થશે. આમ પોતાના પતિની ઈચ્છા રાખનારી રતિને શંકરે
વર આપ્યો છે; અને પેલી આકાશવાણીએ તમારો પુત્ર કામનો અવતાર છે એમ જણાવ્યું છે.
એથી ધારું છું કે, રતિ, રાજાની આજ્ઞાથી મનુષ્યરૂપે અને અવતરી હશે. વળી આજે મને સુષા-
ણીએ એકાંતમાં એમ કહ્યું કે—“મેં પ્રથમ કલિંગસેનાનો ગર્ભ સુવાલડના ખાટલામાં જોયો હતો
અને તે જ વખતે તે લોપ થઈ ગયો અને બીજું જ (રૂપ) જોવામાં આવ્યું. તે ‘આશ્ચર્ય જોઈ,
હું તમને કહેવા આવી છું.’ આવી રીતે તે સુષાણીએ મને કહ્યું, અને તમને પણ પ્રતિભા-
સાન થયું છે, માટે હું માનું છું કે, દેવતાઓ માયાવડે ગર્ભને ચોરી ગયા હશે અને પોતાની મેળે
પ્રગટ થયેલી આ કન્યાને તેની પુત્રી બનાવી મૂકી હશે ! મહારાજ ! તમારો પુત્ર કામદેવને
અવતાર છે અને આ તેની સ્ત્રી છે. વળી એ વિષય ઉપર યક્ષની આ કથા કહું છું તે સાંભળો:-

વિરૂપાક્ષ યક્ષની કથા.

કુબેરનો એક પ્રસિદ્ધ વિરૂપાક્ષ નામનો યક્ષ ચાકર હતો. તે યક્ષ હજાર ધનના ભંડારનો
ઉપરી થયો હતો. તેણે મથુરા નગરીની બહાર જે ધનના ભંડારો હતા તેની રક્ષા કરવા માટે
શિલાના સ્તંભની માફક સ્થિર ચોટ્ટી કરવા બીજા યક્ષને યોગ્યો હતો. એક સ-
મયે, મથુરામાં રહેનારા ‘કોઇએક પાશુપત’ બ્રાહ્મણ, જે હીરા વગેરેની ખાણ પારખી

* આ નામનો એક પ્રાચીન મત છે; જેને જુજ જામ હજી દર્શિયુમાં છે અને તે વીરસંવા
નામથી ઓળખાય છે. સંસ્કૃતમાં એ મતનું ખંડન કર્યું છે; એ મતમાં પશુ-જીવ અને પતિ-સંકરની
દ્વિપાસના એ મુખ્ય સાધન ગણાયું છે.

શકતો હતો, તે ત્યાં આપ્યો. તે બ્રાહ્મણ, હાથમાં મનુષ્યની ચરખી અને દોઢો લઈ ધનના સ્થાનની પરીક્ષા કરે છે; તેટલામાં તેના હાથમાંના દોઢા એ સ્થળે પડી ગયો ! તે લક્ષણ વડે ત્યાં ભંડાર છે એમ તેણે જાણ્યું. પછી બીજા બ્રાહ્મણ મિત્રેની સહાયતાથી તે ભંડારને ઉઘાડવા માટેનો તેણે આરંભ કર્યો. હવે જે યજ્ઞની ત્યાં રક્ષા કરવા માટે નિમત્તક કરી હતી તે યજ્ઞ, વિરૂપાક્ષ પાસે ગયો અને તેને બન્યા પ્રમાણે જણાવ્યું. ત્યારે વિરૂપાક્ષે તે યજ્ઞને ગુરુસાથી આપ્યા કરી કે-‘જા, અને તે બાણ બ્રાહ્મણ નીચ લેખિને તારાણ નાશ કરા’ પછી તે યજ્ઞ ત્યાં ગયો. તેણે પોતાની યુક્તિથી બાણ બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણો, જ્યાં પોતાનો મનેરથ સિદ્ધ કરી રહ્યા ન હતા તેટલામાં તેમનો નાશ કર્યો. આ વાર્તા કુબેરના જાણવામાં આવી એટલે તેણે ગુરુસા કરી વિરૂપાક્ષને કહ્યું-‘આરે પાપી, તે વગર વિચારે બ્રહ્મહત્યા કેમ કરાવી ? દરિયી માણસો આશ્ચર્યિકા સારુ લોકને લીધે શું કામ કરતા નથી ? તેથી જો કોઈ આપણી આડે આવતો હોય તો વિદ્વાથી ડરાવી તે કામ કરતો અટકાવવો, પણ બ્રહ્મહત્યા કરવી નહીં.’

આટલું કહી કુબેરે વિરૂપાક્ષને શાપ દીધો કે; ‘દુષ્ટચરણ કરવાથી તું મનુષ્ય-જાતિમાં અવતાર લે !’ વિરૂપાક્ષ શાપ થયા પછી પૃથ્વી ઉપર અમહાર ભોગવનાર બ્રાહ્મણને ત્યાં પુત્ર તરીકે અવતર્યો. તેની સ્ત્રી મહિષાસુરને કુબેરને વિનંતિ કરી જણાવ્યું-‘દેવેશ ! જ્યાં મારા તે પતિને આપે શાપથી નાંખ્યો છે, ત્યાં જ મને નાંખો અને દયા કરો ! કેમકે તેનાથી વિખૂટી પડેલી હું જીવી શકતી નથી.’ આવી રીતે તે સદગુણી સ્ત્રીએ કુબેરને વિનંતિ કરી, ત્યારે કુબેરે બ્રાહ્મણ-‘પાપ રહિતે ! તારો પતિ બ્રાહ્મણના ઘરમાં જન્મ્યો છે, તેની જ દાસીને ઘેર તું સ્વતઃપ્રગટ મહર્ષિ. ત્યાં તને તારા પર સાથે સમાગમ થશે, અને તે તારી કૃપાથી શાપમાંથી મુક્ત થઈ મારી પાસે આવશે.’ આવી રીતે કુબેરની આજ્ઞા થયા પછી, તે સાંધી સ્ત્રી મનુષ્યકન્યા બની, તે બ્રાહ્મણની દાસીના ઘરનાં બારણાં આગળ પડી તે દાસીએ અચાનક અદ્ભુત રૂપાળી કન્યાને જોઈ, તેને ઉચ્ચારી લીધી ને પોતાના શેઠ બ્રાહ્મણને બતાવી. બ્રાહ્મણ તે કન્યાને જોઈ બ્રાહ્મણ-‘ખરે-ખર, આ કન્યા કોઈ દિવ્ય અને સ્વયંભૂ છે-ગર્ભમાંથી અવતરેલી નથી, પણ પોતાની મેજે પ્રગટ થઈ છે; એમ મારું મન મને કહે છે, માટે તું તેને અહીં રોકી વગર લઈ આવ. આ કન્યા અવસ્થા મારા પુત્રની પત્ની થવાને પાત્ર છે, એમ હું ધારું છું.’ આવી રીતે દાસીને કહી તે બ્રાહ્મણ બહુ પ્રસન્ન થયો. બ્રાહ્મણના ઘરમાં, તે કન્યા અને બ્રાહ્મણનો પુત્ર ધીર ધીરે મોટાં થયાં; અને એક બીજાનાં દર્શનથી પરસ્પર આદો પ્રેમ બધાવો. પછી તે બ્રાહ્મણે બન્નેનો વિવાહ કર્યો. જોકે એ જોડાને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ ન હતું, તથાપિ તે જાણે વિરહના દુઃખમાંથી પાર ઉતરી હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. પછી કેટલોએક ક્ષણ ગયા બાદ પેણી યજ્ઞ મરણ પામ્યો અને તેની સ્ત્રી તેના માનમીક શરીરને લઈ જળી મોઈ હતી સ્ત્રીના તપના પ્રતાપથી પાપ રહિત બની તે યજ્ઞ પોતાના યજ્ઞ લોકમાં ગયો અને તેણે પોતાનો અધિકાર પુનઃ સંપાદન કરીધો.

‘આવી રીતે દેવે નિર્માણ કરેલા દિવ્ય પુરુષો, કારણને લીધે પૃથ્વી ઉપર, અપરાધીન હોવાથી સ્વયંભૂ અવતરે છે. મહારાજ ! તેને વળી કુળ કેવું ? આ પ્રમાણે જોતાં કલિગસેનાની આ

કન્યા, દેવે તમારા પુત્રની સ્ત્રી. નિર્માણ કરી છે," આમ યૌગધરાયણે કહ્યું, એટલે વાસંધર અને રાણી વાસવદત્તાએ મનમાં ને મનમાં 'હીક છે' એમ સ્વીકાર્યું. પછી મુખ્ય મંત્રી ઘર ગયો અને રાજ્યે વાસવદત્તા સાથે મદિરાપાન વગેરે રમત કરી તે દિવસ સુખાનંદમાં કાઢી નાંખ્યો.

કેટલાક દિવસ વીતી ગયા પછી કલિંગસેનાની કન્યા, કે જેને મોહને લીધે પોતાના પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ ન હતું તે, હળવે હળવે રૂપ સંપત્તિની સાથે વધવા લાગી. તેની માતાએ અને તેનાં માણસોએ તેને મદનવેગની પુત્રી મણી મદનમંચુકા* એવું નામ પાડ્યું; અને કહ્યું કે, "ખરેખર એ કન્યાએ ખીજ સર્વ ઉત્તમ સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કર્યું છે: એ તેમ નહોતો તો તેની સમીપમાં ખીજસ્ત્રીએ કુરૂપડી કેમ જણાવે?" પછી એક દિવસે, દેવી વાસવદત્તાને કન્યા સ્વરૂપ લાવ-સ્વધર્મા અપરંપાર છે, એમ સાંભળી, આશ્ચર્ય પામતાં તેને પોતાની પાસે મંગાવી. વતસરાજ અને યૌગધ-રાયણ વગેરે દીવાની શિખા જેવી પ્રકાશમાન, ધાવના મુખ તરફ જોતી તે કન્યાને એકાદસે જોવા લાગ્યા. નેત્રને અમૃતની માફક શીતળતા કરનારું તેનું અપૂર્વ અંગ જોઈ, આતો સાક્ષાત્ રતિ જ અવ-તરી છે, એમ કોણ મનુષ્ય માનતું ન હતું? સધળાં એમ જ કબૂલ કરતાં હતાં. પછી રાણી વાસવ-દત્તાએ જેને જોઈ આખું જગત્ આનંદમાં મગ્ન થઈ જતું હતું. તે નરવાહનદત્તને તેડાવ્યો. કમળવાળું તળાવ જેમ સૂર્યની નવી પ્રજ્ઞાને જોઈ પ્રકૃષ્ણત બને છે, તેમ નરવહનદત્તનું મુખ કમળ પણ, તેજસ્વી મદનમંચુકાને જોઈ આનંદમાં આવી ગયું.

કામ અને રતિ-મુધક એમ સૂતિ.

બાળક એકરી જેમ ચંદ્રમાને જોતાં તૃપ્ત થાય નહીં, તેમ આનંદિત મુખવાળી તે કન્યા મદનમંચુકા, નેત્રને આનંદ આપનારા નરવાહનદત્તને જોઈ તૃપ્તિ પામી નહીં. વારંવાર તેના તર-ફ જ દગર દગર જોવા લાગી. સારથી-તે બાળક હતાં તોપણ-જૂલું હતાં તોપણ-દષ્ટિક્રૂપ પાશથી બંધાયેલાં હોય તેમ, ક્ષણવાર પથ્થુ બૂદાં રહી શકતાં નહીં. કેટલાએક દિવસ ગયા પછી, વતસરાજએ, દેવતાએ કરેલા સંબંધનો નિશ્ચય કરી, તે બન્નેનો વિવાહ કરવાનું મનમાં ધાર્યું, એ વાર્તા કલિંગસેનાએ જાણી, એટલે તે રાજા થઈ. તે નરવાહનદત્તને જમાઈ તરીકેની પ્રીતિથી

* કેટલાક પ્રથમાં મદનમંજુષા, મદનમંજુષા એવો લેખ છે, પણ અમે મદનમંચુકા નામ વધારે યોગ્ય ગણ્યું છે. સંસ્કૃતમાં મંચુ એ નામ છે. મદનમંજુષા (મનુષ્યનો અપઞ્ચર મનુર. મનુસ એટલે પેદી) એટલે કામદેવની પેદી-જેમાં કામદેવ રહે છે, તેની પેદી-અને તે રતિ. રતિ એ મદનને રહેવાની પેદી જ એમ કલ્પવામાં કંઈ પણ બાધ આવે છે. રતિમાં જ કામદેવ સદા કોળ રહે છે-તેમાંથી કે તેની પાસેથી તે ક્ષણભર દૂર થતો નથી. તેને કામદેવ નાશી ન જાય એટલા માટે જ તેને રતિરૂપી પેદીમાં પૂરવામાં આવે એવી કલ્પના કરી, કવિએ મદનમંજુષા નામ સંપેદ્યું સંભવે છે. પણ આવી રતિ પેદીમાં કામદેવને પૂરી મૂકનાથી રસાભાસ થાય છે. એના કરતાં મદનમંચુકા એટલે કામદેવની રાખા-કામદેવ જેનાપર-જેમાં રાચન કરે તે રાખા, એવી કલ્પના વધારે સારી છે. કામ નાશી જાય તેવા બચથી તેને પેદીમાં સંબંધે, એથી કામની પ્રુતીમાં બાંધપ લાગે છે. પણ કામ પોતાની રાખાપર સદા રાચન કરે, એ વધારે યોગ્ય જણાય છે ને તેથી મદનમંજુષા કરતાં મદનમંચુકા એ નામમાં વિશેષ ખુબી છે.

જીવા લાગી અને ધીર ધરી રહી. પછી વનસરાજીએ મંત્રી સાથે વિચાર કરી, રાજકુમાર માટે પોતાના રાજભવન જેવું જૂદું ભવન બંધાવ્યું; અને તે સમયેત્તા રાજ્યએ, સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી, પુત્રનો સુવરાજપદ ઉપર અભિષેક કર્યો. કુમાર નરવાહનદત્તે, અત્યંત દર્શન દેતાં અને વખાણ કરવા લાયક ગુણો ધારણ કર્યા હતા. અભિષેક વખતે પ્રથમ તે કુમારના મસ્તક ઉપર પિતા અને માતાના આનંદથી આવેલાં શીતળ અશ્રુજળોને અભિષેક થયો, ત્યાર પછી વેદના મહામંત્રોવડે, પવિત્ર થયેલાં ઉત્તમ તીર્થના જળવડે, કુમારનું મુખ ધોવાયું. એ સમયે દિશાઓનાં મુખ પણ મળ રહિત-ઉજ્જવળ થયાં, એ અદ્ભુતાર્થ હતું! તેની માતાએ મંગળમાળાઓનાં પુષ્પો ફેંકવા લાગી, તે વખતે આકાશ પણ દેવતાઈ પુષ્પોના ઢગનો વર્ષાદ વરસાવવા લાગ્યું. આનંદ માટે વાગ્ગ્યો વગાડવામાં આવ્યાં, તેના પ્રતિરાખ્દમાં (પડઝદ) આકાશમાંથી દેવતાનાં નગારાંઓ પણ વાગવા લાગ્યાં—તે જાણે તેના રાખ્દની સ્પર્શ કરતા હોય તેમ આકાશમાં ગર્જના કરતાં હતાં. અભિષેક કરેલા સુવરાજને કોણ પ્રણામ કરે નહીં? આ સમયમાં રાજકુમાર પોતાના પ્રતાપ વગર પણ સુવરાજ પદવડે મોટાઈને પામ્યો હતો.

વનસેશ્વરે પુત્રના મિત્ર, જે કાર્યભારીઓના પુત્ર હતા તેઓને યોગ્યતા, તેઓની કાર્યભારીની જગ્યા ઉપર નિમણૂક કરવા માંડી. યૌગંધરાયણના પુત્ર મરુભૂતિને મુખ્ય મંત્રીની જગ્યા ઉપર નિમ્ત્રે; ક્રમજવાનના પુત્ર હરિશિખને મેનાપતિની જગ્યા ઉપર નિમ્ત્રે, વસંતકના પુત્ર તપતકને નર્મ સખા (મસ્કરા) ની જગ્યા ઉપર દ્વારગ્યો; ઈસકના પુત્ર ગોમુખને કંચુકી અને રક્ષકની જગ્યા ઉપર નિમ્ત્રે; પુરોહિતની જગ્યા ઉપર પ્રથમ કહેલા પિંગલીકાના પુત્ર પુરોધાના નાના ભાઈના દીકરા વૈશ્વનાર અને શાંતિગોત્રની નિમણૂક કરી. આટલા કુમારોની પુત્રના પ્રધાનપદ ઉપર નિમણૂક કરી જોટલે આકાશમાંથી પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ અને અવાજ થયો કે: 'આ મંત્રીઓ તેનું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે. ગોમુખ રાજના શરીરથી જૂદો રહેશે નહીં, પણ સાથે જ રહેશે.' આકાશવાણી થઈ જોટલે વનસેશ્વર પ્રસન્ન થયો; અને વચ્ચે તથા આભરણવડે સર્વનો સત્કાર કર્યો. આકર વગેરેને પણ પુષ્કલ ધન આપ્યું કે જેથી તેાં દરિદ્ર રાખ્દના ખરા અર્થનો સંમધ મળતો હતો નહીં. મંદમંદ પત્રના પ્રવાહમાં પડેલી પતાકાની પક્તિ, પ્રાંત ભાગના હાલ-વાથી જાણે દૂર દેશથી યોગ્યવેલી નામિકાઓ અને નટવડે તે આખું નગર ભરાઈ ગયું હતું.

કલિંગમેના, લવિધ્યમાં જમાઈ થનારા નરવાહનદત્તના સુવરાજ પદના અભિષેકમાં તેને મળનારી સાક્ષાત વિદ્યાધરની લક્ષ્મી આવી હોય તેમ ઉત્સવમાં આવી હતી! વાસવદત્તા, કલિંગમેના અને પદ્માવતી એ ત્રણે, બેળી મળેલી રાજની પૂજાકિતની મારફત. હર્ષથી નૃત્ય કરવા લાગી! જ્યારે વન ઉપવનમાં પવને હલાવેલી વેવ અને વૃક્ષ, જાણે નૃત્ય કરતાં હોય તેવાં તે સર્વ ગોમતી હતાં, ત્યારે ચેતન પ્રાણીઓની તો વાત જ શી કરવી? અભિષેક થઈ સ્ત્રી પછી સુવરાજ

* અમેલમાં પિતાના જ છે ઈશ્વરનો કોઈ દરિદ્રી જ નહય
† પ્રજુવ, મંત્ર અને હલાવેલી રક્તિ. આ ત્રણ શક્તિનું સ્વરૂપ નીતિ પ્રદામાં ૨૮૬ છે.

નરવાહનદત્ત, જયકુંજર ઉપર ચઢીને સહેરમાં ફરવા નિકળ્યો. સહેરની સ્ત્રીઓ, સ્વામકમળ; ચોખ્ખા અને કમળના પસલા જેવાં કાંતવાળાં સ્વામ, શ્વેત અને લાલ રંગનાં નેત્રાનાં કટાક્ષથી તેને વધાવવા લાગી. પછી નરવાહનદત્ત તે નગરીની પૂજ્યદેવીનાં દર્શન કરી, બંદીગન અને વૈતાલિકવડે સ્તુતિ કરાતો, પોતાના રાજસાવનમાં, પોતાના મંત્રીઓ સહિત ગયો. ત્યાં દેવતાઈ ખાવાના અને પીવાના પદાર્થો ખાધા પીધા. કલિંગસેના પણ જમાઈના પ્રેમમાં રસબસ થઈ હતી, તેથી તેને, અને તેના મિત્ર મંત્રી અને નોકરોને પ્રથમથી જ હિમદાં વસ્ત્રો અને દેવતાઈ આભરણો ભેટ આપ્યાં હતાં. આવી રીતે વાસેશ્વર આદિ સર્વ લોકોને તે દિવસ મહોત્સવને લીધે, અમૃતપાનની માફક આનંદમાં બીતી ગયો.

રાત્રિ ચર્ધ; અને કલિંગસેના પુત્રીના વિવાહનો વિચાર કરવા માટે, મયદાનવની પુત્રી સખી સોમપ્રભાને સંભારવા લાગી. તે જ વખતે તેનો પતિ નૃળકુંજર-જે મહાસાની હતો, તેણે સૌભાગ્યવતી સોમપ્રભાને કહ્યું: “મિત્રે ! આજ કલિંગસેના ઉત્કલિત હૃદયે તુને સંભારે છે, માટે તેની પાસે તું જા, અને તેની પુત્રી માટે દેવતાઈ ઉઘાનની રચના કર !” આમ કહી, કલિંગસેના સંબંધી ભૂત અને ભવિષ્ય વર્તાત જણાવી, નૃળકુંજરે તે જ વખતે, ધર્મપત્ની સોમપ્રભાને ત્યાં મોકલી. સોમપ્રભા તરત જ ત્યાં ગઈ એટલે કલિંગસેના, પછા દિવસની મળવાની ઉત્કંઠાથી આવેલી સખીને કંઈ બાંછી પડી. સોમપ્રભાએ તેને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા અને કહ્યું—“તું તો મહા સમૃદ્ધિવાળા વિદ્યાધરને પરણી છે ! વળી શંકરના અનુગ્રહથી તારે ત્યાં દેવી રતિ, પુત્રી રૂપે અવતરેલી છે. શંકરે, આ કન્યાને, વાત્સરાજના પુત્ર નરવાહનદત્તની પ્રથમથી જ સ્ત્રી નિર્માણ કરી મૂકી છે; કારણ કે તે કામનો અવતાર છે. તે રાજા, દેવતાના એક કલ્પપર્યંત વિદ્યાધરનું ચક્રવર્તી રાજ્ય ચલાવશે અને આ કન્યા, રાજાની ખીજ સ્ત્રીઓમાં પ્રતિજ્ઞાને પાત્ર થશે ! તું અત્યંત છે, પણ ઈંડનો શાપ થવાથી પૃથ્વી ઉપર અવતરી છે, માટે તું તારું બાંછી કરવાનું કાર્ય પૂરું કરશે કે, તું પણ શાપમાંથી છૂટીશ. સખિરી ! આ સર્વ વર્તાત મને મારા પતિએ કહી બતાવ્યું છે: માટે તારે ચિંતા કરવી નહીં; ભવિષ્યમાં તારું સર્વ સારું થશે. હું તારી પુત્રી માટે સ્વર્ગ, પૃથ્વી કે પાતાળમાં ન હોય એવો એક સુંદર બગીચો બનાવું છું!” આમ કહી સોમપ્રભાએ પોતાની માથાવડે એ જ દેવતાઈ બગીચો બનાવ્યો. પછી ઉત્કલિત કલિંગસેનાની રજા માગીને વિદાય થઈ. જ્યારે રાત્રિ વીતી પ્રભાત થયું, ત્યારે લોકો અકસ્માત સ્વર્ગમાંથી નંદનવન નીચે પડ્યું હોય તેના જેવા જણાતા બગીચાને, આશ્ચર્ય સહિત જોવા લાગ્યા. જ્યારે તે બગીચાની વાર્તા રાજાના જાણુવામાં આવી, ત્યારે સ્ત્રી અને કાર્ષભારીઓ સહિત, રાજા અને પોતાના અનુચર સહિત નરવાહનદત્ત, ત્યાં આવ્યા. તેઓએ બગીચાને નિહાળ્યો. તેમાં હંમેશાં રહે તેવાં પુષ્પ અને ફળગ્રાહ વાવવામાં આવ્યાં હતાં; તેમ જ જૂદા જૂદા મણિઓના સ્તંભ, ભંતો, જમીન અને વાવો બનાવવામાં આવી હતી; સોનેરી રંગનાં પક્ષીઓ ઉડતાં હતાં; દેવતાઈ સુંગ્રામીદાર પવન વાતો હતો. તેને લીધે જાણે ઈંદ્રની આજ્ઞાથી પૃથ્વી ઉપર ખીજું સ્વર્ગ ઉતર્યું હોય તેમ તે બગીચો શોભતો હતો. આવા અદ્ભુત બગીચાને જોઈને, રાજા વાત્સરાજ વ્યથા બની, કલિંગસેનાને પૂછવા લાગ્યો: “આ શું ?” ત્યારે કલિંગસેના,

સપત્નના સાંભળતાં રાજને કહેવા લાગી; “મય નામનો એક મહાદાનવ છે. તે સાક્ષાત્ વિષ્ણુર્મ્માં
અવતાર છે. આ અમદાનવે યુધિષ્ઠિર રાજના શહેરને રણયુગ્મ હનું; અને તેણે જ છદ્ધિ માટે ૫
ઉત્તમ શહેર બનાવ્યું હતું. તેની પુત્રીનું નામ સોમપ્રભા છે. તે મારી સખી યાવ છે. ગર્ભ રાત્રિ
તે અર્ધી મારી પાસે આવી હતી, મારા પ્રતિના પ્રેમથી તેણે મારી પુત્રી માટે, પોતાની માથાવડે, ૨
દિવ્ય બગીચો બનાવ્યો છે.” આટલું કહી પોતાની કન્યા માટે જે જૂત અને ભવિષ્યની વા
તે સખીએ કહી હતી, તે સર્વ તેના કહેવા પ્રમાણે જ થયાર્થ કહી જતાવી. સર્વ લેદિ કલિંગમેના
આ સંવાદવાળી વાણી સાંભળી, સંદેહથી મુક્ત થયાં અને પરમ સંતોષ પામ્યાં. પછી વત્સરાજને
સ્ત્રી, પુત્ર સહિત, કલિંગમેનાની પરાણા આકરીવડે તે આગે દિવસ તે જ બગીચામાં કાટ્યો.

બીજે દિવસે રાજ ત્યાંથી બહાર નિકળી દેવમંદિરમાં દેવનાં દર્શન કરવા ગયો. ત્યાં ઉત્ત
વસ્ત્ર અને આશૂપણવાળી ઘણી સ્ત્રીઓ તેના જોવામાં આવી. રાજએ તેને પૂછ્યું કે ‘તમે કોણ છો
તે સ્ત્રીઓ બોલી:-“સજ્જન! અમે વિદ્યા તથા કળા નીચી; અને તારા પુત્ર માટે આપ
નીચી; માટે તેની પાસે જઈ તેના હૃદયમાં વાસ કરીશું!” આટલું કહી તે સ્ત્રીઓ અતર્ધાન થા
ગઈ અને રાજ વત્સરાજ પછુ આશ્ચર્ય પાળી રાજસરનની અદર આસ્થો ગયો. ત્યાં જ
દેવી વાસવદત્તાને અને મંત્રી સમુદાયને તે વાર્તા કહી એટલે તેઓ તે દેવતાના અનુગ્રહન
વખાણુ કરવા લાગ્યા. પછી રાજની આગ્રાથી વામવદતાએ વીણા લીધી અને વગાડવા માંડી
એવામાં કાણુ એકમાં નરવાહનદત્ત ત્યાં જઈ અગ્યો; અને તેની આ વીણા વગાડતી હતી તેને
વિનયથી કહ્યું; ‘આ વીણાને પડદો પોતાના સ્થાનમાંથી ખસી ગયો છે, માટે ધર પ્રમાણે તે
માગતી નથી.’ તુરત તેના પિતાએ કહ્યું; ‘પુત્ર! તું તે લઈને વગાડ તો.’ પછી તે કુમારે વીણા
એવી તો આપાકીથી વગાડી કે ગર્ધમાંને પછુ વિરમય કરી ચૂક્યા. ન્યારથી કળાઓ
અને વિદ્યાઓ તેને વરી ત્યારથી જ તેને સર્વ વિદ્યામાં સર્વ જ્ઞાન યર્ધ ગયુ હતું. તેના પિતાએ
સર્વ કળામાં તેની પરીક્ષા કરી. વત્સરાજએ ન્યારે પુત્રને શુણવાનુ જોયો, હારે કલિંગમેનાની
કન્યા મદનમંચુકાને નૃત્ય શિખવવા માંડ્યું. અંદમાંની કળા જેમ પૂર્ણ થતી જાય છે, તેમ સમુદ પછુ
વધતો જાય છે, તેમ આ કન્યા જેમ કળામાં પ્રવિણ થતી આવી, તેમ નરવાહનદત્ત ખુશી થવા
લાગ્યો; અને કામદેવની આગ્રાને પાઠ કરતી હોય તેમ ગાયન કરતી અને અવધવેાવડે અભિનય
હાય જાવ બતાવનારે નાચ કરતી તે કન્યાને જેઈ નરવાહનદત્ત આનંદરંગમાં રમવા લાગ્યો. અદ
વિદાસી-કમણિની, પ્રજાતમાં અમૃતમય ચંદ્રનાં દર્શન ન થવાથી જેમ જળાવડે બીની યાવ છે,
તે આ કન્યા કાણુ પછુ અમૃતમય કુમારને દેખતી નહીં, ત્યારે ગડતી હતી. તેમ જ નરવાહનદત્ત
હમેશાં તેનું મુખ જોવા વગર સ્ત્રી ચકતો નહીં. તેને જોવા માટે તેના બગીચામાં આવતો
તે ત્યાં કલિંગમેના, પોતાની કન્યા મદનમંચુકાને ટોડતી, પ્રેમથી તેને રાણ કરતી. કુમાર પોતે
ધણી સમય રહેતો હતો. ગોમુખ મંત્રી નરવાહનદત્તના મનને અભિપ્રાય જાણી, તે કુમા-

* ‘યુધિષ્ઠિર રાજ માટે સજ્જન સ્ત્રી હતી’ અર્થે.

† વિદ્યા એટલે Sciences અને કળા એટલે Accomplishments.

રતું ત્યાં વધારેવાર રોકાવું થાય એમ ઇચ્છીને, કલિંગસેનાને જૂદી જૂદી વાર્તાઓ કહેતો હતો; અને તેણે કરીને કલિંગસેનાનું મન દરણુ કરી લેતો હતો. આથી તેના ઉપર રાજકુમાર સંતોષથી જોતો હતો. રાજાના મનને રાજ કરવું, એ જ રાજાની ઉત્તમ આકરી છે. આ બગીચાની અંદર એક સંગીતસાળા હતી. તેમાં મદનમંયુકાને નાચ વગેરે ક્ષિપામાં કુશળ કરવા લાગ્યા. બ્યારે-મદનમંયુકા નાચ કરવા લાગતી, ત્યારે નરવાહનદત્ત સઘળાં વાજીત્રો વગાડતો, અને ગંધર્વોને શરમીંદા કરી મૂકતો હતો. તે દસ્તિની વિદ્યામાં, અશ્વવિદ્યામાં, રથ વિદ્યામાં, અસ્ત્રશસ્ત્ર વિદ્યામાં, ચિત્રવિદ્યામાં (તાદસ્ય પુતળાં બનાવવાની) અને પુસ્તકની વિદ્યામાં પ્રવીણ હતો. તેણે જૂદી જૂદી દિશામાંથી આવેલા પંડિતોને જિત્યા હતા. આવી રીતે વિદ્યાઓએ પોતે વરેલા નરવાહનદત્તના બાહ્યાવસ્થાના દિવસો વિદ્યાર કરવામાં જ પીતી જતા હતા.

એક દિવસ રાજપુત્ર, મંત્રી અને પ્રાણપ્યારીને, સાથે લઈ નાગવન નામના ઉપવનમાં યાત્રાએ ગયો હતો. ત્યાં એક વાણીઆણી, રાજકુમાર* ઉપર ઈચ્છા કરીને આવી. તેને ગોમુખે હાંકી દહાડી. તે સ્ત્રી એર બેળેલા પ્રવાહી પદાર્થથી ગોમુખને માસ્વાનો ધરાદો કરી, પિવન લઈને ત્યાં આવી. તે વાર્તા ગોમુખે તેની કોઈ સખીની પાસેથી સાંભળી એટલે તેનું પિવન સ્વી-કાર્યું નહીં; અને નીચે પ્રમાણે સ્ત્રીઓની નિંદા કરવા લાગ્યો: “અહિંસા છે કે, બ્રહ્માએ પ્રથમ સાહસને સરજ્યું, ને ત્યાર પછી સ્ત્રીઓને સરજી! જગતમાં સ્વાભાવિક રીતે સ્ત્રીઓથી કંઈ નહીં થઈ શકે તેનું નથી; અર્થાત્ તે સર્વ કર્મ કરે છે. ખરેખર, અમૃતથી અને એરથી સ્ત્રીઓને બનાવવામાં આવી છે. તે જો પ્રસન્ન થાય છે તો અમૃત પેટે મુખ આપે છે, અને ગુસ્સે થાય તો એરની માફક ફુગાઈ કરે છે. ઉઘડેલા કમળવાળા તળાવમાં જેમ મધર ગુપ્ત રહે છે—તેને કોઈ જાણતું નથી; તેમ પ્રસન્ન મુખવાળી અને ગુપ્ત કમળવાળી દુષ્ટ સ્ત્રીના કપડને કોઈ જાણતું નથી. સૂર્યની નિર્મળ પ્રભા જેમ સૂર્યના તેજને સહન કરીને આકાશમાંથી ઉદય પામે છે અને રૂપ રસ વગેરે પ્રકાશ કરે છે, તેમ પતિનાં વખાણુ સહન કરનારી, તેના શુભોને ગાનારી, કોઈ જ સ્ત્રી આકાશમાંથી દિવ્યરૂપે અવતરે છે. પરંતુ દુષ્ટ નારીને પરપુરુષ ગ્રહણુ કરે છે, ત્યારે તે તેના ઉપર આશંક અને છે; પતિ ઉપરથી તેની શ્રદ્ધા ઉડી જાય છે અને તે પાપિણી વૈરાગ્યરૂપ એર ધારણુ કરી, નાગણી માફક ઝડપીતમનો નાશ જ કરે છે. દાખલા તરીકે કહું છું તે સાંભળો—

શત્રુદ્ધન અને તેની સ્ત્રીની કથા.

કોઈ એક ગામમાં શત્રુદ્ધન નામનો કોઈ એક પુરુષ રહેતો હતો. તેની સ્ત્રી વ્યભિચારિણી હતી. એક દિવસે શત્રુદ્ધને સાંજે ઘરની અંદર સ્ત્રીને પ્રીતમ સંગે બેઠેલી દીવી એટલે તેણે, તરવારથી તે ટ્રિપનમને ઠાર કર્યો; અને તે સ્ત્રીને ઘરની અંદર પૂરી, રાત્રિ પડ્યાની વાટ જોતો બારણામાં બેઠો. એવામાં એક વટેમાર્ગુ ઉતારા માટે ત્યાં આવ્યો. તેણે તેને ઉતારો આપ્યો. રાત્રિ પડી ત્યારે

* અનેકમાં આથી તુલના પ્રકારે વાત છે. તેમાં તે વાણીયણુ રાજપુત્રપર આશંક થઈ આવી. તેમ નથી, પણ ગોમુખપર આશંક થઈ આવી તેમ છે, ને તેજ સંબંધી વાત છે.

યુક્તિ કરીને તે મેમાન સહિત તે પેલા મરી અથવા બાલિયારીને ઉપાડી, જંગલમાં ગયો. ત્યાં જોઈ અંધારો કૂવો હતો, તેમાં તે રાત્રે જ્યાં શત્રુમાં નાખવા જાય છે, એવામાં તેની સ્ત્રીએ પાછળથી ગુપ્ત રીતે આવીને તેને ધક્કો મારી કૂવામાં નાખી દીધો. આવી રીતે કુટ્ટ સ્ત્રીએ શું શું સાદસ કર્મ કરતી નથી, આવી રીતે ગોમુખે બાળક છતાં પણ સ્ત્રી ચરિત્રની નિંદા કરી.

રાજા નરપદ્માનવે તે નામવનમાં નાગોની પૂજા કરી, પોતાની સ્વારી સહિત પોતાને મહેલે આવ્યા. ખીજે દિવસે, નરવાહનદત રાજનીતિ પૂર્ણ રીતે જાણતો હતો, તથાપિ જાણવાની ઇચ્છાથી, ગોમુખ વગેરે કાર્યભારીઓને પૂછવા લાગ્યો; એટલે 'તમે સર્વ જાણો છો; છતાં પણ તમે અમને પ્રશ્ન કર્યું ત્યારે અમે કહીએ છીએ' આમ કહી, તેઓ પરસ્પર રાજનીતિના સારનો નિશ્ચય કરી નીચે પ્રમાણે બોલ્યા:—

નીતિનું વર્ણન.

રાજાએ પ્રથમ દંદિયરૂપ ધોડાને વગ કરવા અને પછી તેના ઉપર સ્વાર થઈ કામ, કોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મનસર—એ શરીરની બહાર રહેલા શત્રુઓનો પરાજય કરવો. ખીજા શત્રુઓનો પરાજય કરવા માટે, પ્રથમ પોતાનો આત્મા વશ કરવો. કારણકે જે મનુષ્યે આત્મા જિત્યો નથી, તે પરવશ છે અને તે ખીજાને કેમ વશ કરી શકે ? માટે આત્માને વશ કર્યા પછી જ્યાં જાનપદ-દેશાનુભવ વગેરેના શુભો હોય તેને મંત્ર કરવા; અને અથર્વવેદ જાણનાર, તપસ્વી અને ચતુર હોય તેને પુરોહિત બનાવવો. રાજાએ ભયમાં, લોભમાં, ધર્મમાં અને કામમાં મત્રીઓની કપટથી પરીક્ષા † કરી, તેના મનની વાતાં જાણી લેવી અને, પછી તેની યોગ્ય કામ ઉપર નિમણૂક કરવી. કામમાં પરસ્પર વાદ કરે, ત્યારે રાજાએ તેઓનું વચન સત્ય છે કે દૂષથી ભરેલું છે કે સ્નેહથી કહેલું છે, કે તેના પોતાના સ્વાર્થવાળું છે તે વિશે પરીક્ષા કરવી. જે સત્ય વચન જાણાય તો તેના ઉપર ખુશી થવું, પણ જોઈ જાણાય તો તેને ઘટતો દડ દેવો; અને હમેશાં હૃત માગજતે તેઓનાં જુદાં જુદાં આચરણો જાણતા રહેવું. ‡ આવી રીતે હૃત દષ્ટિથી કાર્યની તપાસ કરી, શત્રુઓ માનુષ પડે તો તેના નાશ કરવો, અને બહાર તથા કર વગેરેનો અમલ કરી, રાજ્યના મૂળ મજબૂત કરવા. રાજ્યનો પાથો મજબૂત થયા પછી ઉત્સાહશક્તિ, પ્રજુતાશક્તિ અને મંત્રશક્તિ—આ ત્રણ શક્તિવાળો રાજા થાય છે; ત્યાર પછી રાજાએ પોતાના અને પારશના પરિણામનો વિચાર કરી, ખીજાના દેશને જિતવાની ઇચ્છા કરવી. સામ્રાજ્ય, વિદ્વાન અને યથાર્થ-

* આ નીતિનું વર્ણન કામંદકીનીતિ, શુકનીતિ, મનુ, યાજ્ઞવલ્ક્યદિ અથ પ્રમાણે છે. આર અહીં સંક્ષેપથી કહ્યું છે અને નીતિના અંગેમાં વિસ્તારથી કહ્યું છે.

† જે ઉપદ્રા કહેવાય છે અને તેની પરીક્ષાના સવિસ્તર વિચારો કામંદકીની દીકરામાં તથા મનુ સ્મૃતિના અધ્યાય ૭ સ્લોક ૫૬ ની દીકરામાં, તથા મેઘાતિલિના બાજ્યમાં પણ કહેવાઈ છે ત્યાં જોવો.

‡ કામંદકીના સર્ગ ૪, શ્લોક ૩૬ માં આ પરીક્ષા પ્રકાર બતાવે છે. † આ બાજન યાજ્ઞવલ્ક્ય અધ્યાય ૧-૩૩૮ મો સ્લોક જુલો.

પક્ષા મારફતે રાજ્યની વાતો જાણવી. ટુંકમાં રાજ્ય સંબંધી ગુપ્ત વિચાર કરાવવો અને તેણે જે મનિષ્ય થયો હોય તેનાં સર્વ અંગેનું પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે શોધન કરી જનું. સામ, * દામ, બેદ અને દંડ એ ચાર ઉપાય જાણી, ન મેળવેલાં રાજ્યને મેળવવાં અને મેળવેલાંનું રક્ષણ કરવું. તેમ જ સંધિ, † વિગ્રહ, યાન, આસન, સંઘય અને દ્વેષીભાવ એ છ ગુણોનો પ્રયોગ કરવો. આમ, જે રાજા આજ્ઞાસતો ત્યાગ કરી પોતાના દેશનો અને પરના દેશનો વિચાર કરે છે, તે અવસ્થા વિજય મેળવે છે; અને તે કોઈપણ દિવસ પરાજય પામતો નથી. અધ્યાત્મી ‡ રાજા, કામમાં અને લોકમાં આંધળો થયો હોય તેને ધૂર્ત નોકરોડું ખોટા માર્ગો બતાવીને, તે માર્ગે દોરી જઈ, ક્ષેત્રમાં નાંખીને છુટા છે. ખેડુતો ઝાંઝરના છોડનો રસ્તો જેમ બાંધી લે છે, તેથી ત્યાં કોઈ જઈ શકતો નથી, તેમ ધૂર્ત લોકો, રાજા પાસે જવાના રસ્તાને રોકી બેસે છે; તેથી ખીજને રાજાની પામે જવાનો અવકાશ મળતો નથી. અને તે ધૂર્ત લોકો, રાજાના ખાનગી કામમાં અંદર ધૂસી જઈ, તેને વશ કરે છે; એટલે લક્ષ્મી તે સારાસાર વિચારશ્ચ-ય રાજા પાસેથી ખોદાતુર બનીને નાશી જાય છે, માટે રાજાએ પોતાના આત્માને કબજે રાખવો; યોગ્ય શિક્ષા કરવી અને સારાસાર જાણવો, જેટલું મળે તો તેના ઉપર પ્રેમ થાય છે અને તેને લીધે તે રાજા અવસ્થા લક્ષ્મીનું પાન થાય છે—લક્ષ્મી-વંત થાય છે.

શૂરસેન અને તેના મંત્રીઓની કથા.

પૂર્વે એક શૂરસેન નામનો રાજા હતો. તેના નોકર ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. કાર્યભારીઆ એક ટોળી બનાવી તે રાજાને પોતાને વશ કરીને લૂટી લેતા હતા. રાજાને જે નોકર યોગ્ય હોય તેને રાજા કંઈ આપવાની ઇચ્છા કરે, તો પણ તેના કાર્યભારીઆ તેને એક લંબણું સરખું પણ આપવાને ઇચ્છતા નહીં; પણ જો કોઈ તેઓને પોતાનો નોકર હોય તો તેને તેઓ પોતે આપતા અને રાજાને વિનંતિ કરી અથોઅને પણ અપાવતા હતા. જ્યારે રાજાએ તે કપટ જોયું, ત્યારે તેણે ધીરે ધીરે ધૂર્ત ટોળીને જાણી લીધી, અને યુક્તિથી તથા બુદ્ધિથી તે કાર્યભારીઆને પરસ્પર શેડયા. તેઓ એકબીજાની આડી કરી, બૂઠા પડી ગયા અને નાશ પામ્યા. પછી રાજાએ સારી ગીતે રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું અને કોઈ તેને ધૂતી શક્યું નહીં.

એમ જ પૂર્વે નીતિનાં તરવ જાણનારો હુર્નિસિંહ નામનો સાધારણ રાજા હતો. તેણે એક ભક્ત અને વિદ્વાનને કાર્યભારી બનાવ્યો હતો; તેને લીધે કિલ્લો અને ધનનો સમ્રહ મેળવ્યો હતો. માટે રાજા, જેમ પ્રગ્ન રંજન થાય તેવાં આચરણ કરે છે, તો તે અકર્ત્તા સામો લડે છે, તોપણ પરાજય

* સામ, એ અર્થ પ્રકરણ છે

† સંધિ ૧૬ પ્રકરણી છે જે કામદંડી નીતિમા સર્વે લખા વિસ્તારથી લખી છે

‡ આચાર્યચક્રવર્તીપતિનિષ્ઠાચરિત્રકા. ઇ. ૧૫-૩

§ વિપવપિશિત સ્વદુર્વાર વિલક્ષવિલક્ષણા. શિવતેપહરચો મોર્જ મોર્જ સ્વય પરિવર્તે.

પરિજનશક્ષા ધૂર્તાઃ શુદ્ધાઃ સ્વકાર્યપરાયણાઃ ગુરુ ન ગુરુચ્ચગાધાન્યો તાન્નિષાલ્ય વિશાન્તિશમ

પામતો નથી. આથી રીતે રાજ્યકર્તાએ વિચાર કરવો અને તેની સંભાળ રાખવી એ સારું છે. વધારે શું છે ? કંઈ જ નથી.” એ વગેરે કહી એમુખ વગેરે પોતાની મેળે બોલતા બંધ પડ્યા; એટલે તેઓનાં વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી, નરવાહનદત્ત બોલ્યા: “પુરપતું કહેલું જાણુવામાં આવે છે, પણ કર્તાએ જાણુવામાં આવતું નથી.”

પછી તે ત્યાંથી મંત્રી સહિત ઉડીને ઘણીવાર લાગવાથી ઉત્કંઠિત પ્રિયા મદનમંયુકાને મળવા માટે ગયો. તેના ઘરમાં જઈ આસને ઉપર બેઠો અને કલિંગમેનાએ તેનો આદરસહાર કર્યો. કાલુવાર પછી આશ્રય પામેલી કલિંગમેનાએ એમુખને કહ્યું: “એમુખ ! રાજકુમાર નરવાહનદત્ત આજ આવ્યા ન હતા, એવામાં તેના આવવાના માર્ગને જોવાની ઉત્કંઠાવાળી મદનમંયુકા, ત્યાં દેવેલીના ઉપરના માળખર ચઢી અને હું તેની પાછળ ચડવા લાગી ત્યાં, એકલામાં મુકેટ ધારી દિવ્ય પુરુષ આકાશમાંથી નીચે ઉતર્યો. તેણે હાથમાં તરવાર લીધી હતી. તેનું રૂપ તિવ્ય હતું. તેનજીક આવી બોલ્યા કે—“હું માનસવેગનામનો વિદ્યાધરને રાજ્ય છું, તું સ્વર્ગની અપ્સરા મુગલિદત્તા નામની છે; અને શાપ થવાથી પૃથ્વી ઉપર આવતરી છે. તારી આ કન્યા પણ દેવાંગના છે, એમ મેં ખરેખર જાણ્યું છે માટે મને તે કન્યા પરણાવ. કારણ કે આ સગાઈ ઘણી યોગ્ય છે.” આમ તેણે કહ્યું એટલે હું દસીને બોલી:—“તમારા સર્વનો જે ચક્રવર્તી રાજ્ય થશે તે નરવાહનદત્ત રાજ્યને, દેવતાઓએ આનો પતિ નિર્માણ કર્યો છે !” આમ મેં કહ્યું એટલે તે વિદ્યાધર ઉડીને આકાશમાં આવ્યો ગયો, પણ તે મારી કન્યાનું હરણ કરનાર ખેદરૂપી વિજળી જેવો જણાવા લાગ્યો.” તે સાંભળી એમુખ બોલ્યા:—“અમારા રાજ્ય-રાજકુમાર નરવાહનદત્ત બ્યારે જન્મ્યા, સારે આકાશવાણીએ જણાવ્યું હતું કે, તે ભવિષ્યમાં વિદ્યાધરનો રાજ્ય થશે. તે ઉપરથી આને બાવી રાજ્ય જાણી, વિદ્યાધરેએ જટપટ તેનો નાશ કરવાની પણ ઈચ્છા કરી હતી: ક્યો ઉચ્છ્રંખલ પુરુષ નિયમમાં ચલાવનારા જળવાનને ઉપરી કરવાની ઈચ્છા રાખે છે ? પણ શંકરે ગણને આજ્ઞા કરી કે, આ કુમારનું સરક્ષણ કરવું—આમ નારદે મારા પિતાને કહ્યું હતું અને તેની પાસેથી મેં સાંભળ્યું હતું. હાલમાં એમ જણાય છે કે, તે વિદ્યાધરે અમારા શત્રુ થયા છે !” કલિંગમેના તે સાંભળી પોતાના ઘરમાં ઉપરથી બધ પામીને બોલી, ત્યારે મારી મારક વિદ્યાધરે માથાથી મદનમંયુકાને છેતરે નહીં તેટલામાં રાજપુત્ર કાં પરણતા નથી ?” એમુખ વગેરે કલિંગમેનાનું વચન સાંભળીને બોલ્યા—“આ વાત તમારે જ વસંતરાજને કહેવી જોઈએ.” પછી જેનું મદનમંયુકા ઉપર ચિત્ત ચોટ્યું છે એવા નરવાહનદત્તે, તે દિવસ જમીયામાં વિહાર કરી, મદનમંયુકાને નિહાળવામાં ગાળ્યો. મદનમંયુકાનું મુખકમળ ઉઘડેલાં કમળ જેવું આનંદમાં હતું, ખીલેલાં કાળાં મમળ જેવાં તેનાં નેત્રો હતાં, જપેરીઆ જેવા તેના મનોહર ચોષ્ઠ હતા, મંદારના શુચ્છ જેવાં તેનાં સ્તન હતાં, શિરીષ જેવું કામળ અંગ હતું અને કામદેવે એક જગતને જિતનારું પાંચ પુષ્પનું ગાણુ તે જ બનાવ્યું હોય તેમ તે ગોણતી હતી.

પછી ખીજે દિવસે કલિંગમેના પોતે વલ્મેશ્વર પાસે ગઈ અને પુત્રીના વિવાહ માટે તેના મરજી પ્રમાણે વિનવિત કરવા લાગી. પછી વસંતરાજએ કલિંગમેનાને રજા આપી અને પોતાના કાર્યભારી-

બોને બોલાવી, દેવી વાસવદત્તાબેડી હતી ત્યાંજ તેઓને કહ્યું: કલિગસેના પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન કરવા માટે ઉતાવળ કરે છે; આપણે હવે શું કરવું? આ ઉત્તમ સ્ત્રીને મનુષ્યો વેસ્યા કહે છે, તેથી આપણે લોકાપવાદનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. લોકના અપવાદને લીધે પૂર્વે શામચંદ્રે, જાનકી શુદ્ધ હતાં તોપણ તેમનો ત્યાગ કર્યો હતો. સ્ત્રીમાં પિતામહે લાંબને માટે અંધ્યાનું હરણ કર્યું હતું, પણ તે પ્રથમથી ખીજ પતિ સાથે વરેલી હતી, તેથી તેનો તેમણે ત્યાગ કર્યો ન હતો? આવી જ રીતે આ કલિગસેના અને પોતાની મેળે વરી હતી, તથાપિ મદનવેગ તેને પરણ્યો, માટે મનુષ્ય તેની નિંદા કરે છે, તો હવે આમ કરીએ કે નરવાહનદત્ત પોતે પોતાના લાયક રૂપવાળી કલિગસેનાની કન્યા મદનમંયુકને ગાંધર્વ વિધિથી પરણે તોદીક! આમ વત્સરાજે કહ્યું એટલે યૌગંધરાયણ બોલ્યો: મહારાજ કલિગસેનાની (લગ્ન કરવા) એવી ઇચ્છા છે, ત્યારે (ગાંધર્વ વિધિનાં લગ્ન કરવાં) તે વાત, કેમ સ્વીકારશે? એ કલિગસેના અને તેની પુત્રી દિવ્ય છે, એમ વારંવાર બંધુવામાં આવ્યું છે અને મારા મિત્ર યાની બહારાસે અને વારંવાર તેમજ કહ્યું પણ છે. (તો લગ્ન કરવામાં શી હરકત છે?) તેઓ આવી રીતે પરસ્પર વિચાર કરે છે એવામાં આકાશમાંથી શંકરની વાણી નીચે પ્રમાણે સાંભળવામાં આવી: ‘મારા નેત્રના અગ્નિથી કામદેવ જળી ગયો હતો. મેંજ તેની સ્ત્રીના તપથી પ્રસન્ન થઈ તે કામને નરવાહનદત્ત રૂપે ઉત્પન્ન કર્યો છે; અને રતિ તે મદનમંયુકા છે; તે તેની સ્ત્રી છે. તે મારી કૃપાથી શત્રુઓનો પરાજય કરી દેવતાના એક કલ્પ પર્યંત વિદ્યાધરનું ચક્રવર્તી રાજ્ય કરશે.’ આટલું કહી તે વાણી વિરામ પામી. વત્સરાજ અને તેનાં મનુષ્યો, ભગવાનની વાણી સાંભળી તેને પ્રણામ કરી આનંદ પામ્યાં; અને પુત્રનો વિવાહ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

નરવાહનદત્ત અને મદનમંયુકાના વિવાહનું વર્ણન.

પછી નરપતિ વત્સરાજએ સત્યવાતાને પ્રથમથી જાણી ગયેલા મુખ્ય મંત્રી યૌગંધરાયણનાં બખાણ કરી જોશીઓને બોલાવ્યા અને તેમનો સંકાર કરી તેમને શુભ ફળ આપનારું લગ્ન પૂર્યું. જોશીઓએ યોગક દિવસોની અંદર વિવાહ થાય એવું શુભ લગ્ન બતાવ્યું. ફરીથી તે જોશીઓ તેના પ્રત્યે બોલ્યા ‘વત્સરાજ! કેટલોએક વખત તમારો પુત્ર આ સ્ત્રીનો વિયોગ અનુભવશે એમ અને અમારા રાજ્ય રૂપ નેત્રથી જાણીએ છીએ.’ પછી રાત્રીએ પોતાના વૈભવને છાજતી વિવાહ સામગ્રીની તૈયારી કરવા માંડી. તેના ઉદ્ભવથી કેવળ તેની પોતાની નગરીમાં જ ખજાણાદયો નહિ પણ પૃથ્વી ઉપર પણ ખજાણાદય રહ્યો. વિવાહનો દિવસ આવ્યો. તે પછી કલિગસેનાએ અને પતિની આજ્ઞાને અંધીન તથા તેના કહેવાથી આવેલી સોમપ્રભાએ, કન્યાના પિતાએ મોકલેલાં અમુષ્ણોથી પુત્રી મદનમંયુકને શલ્યગારી, દિવ્ય શલ્યમાર સમજાવ્યા; અને તેથી મદનમંયુક-કૃતિકા નક્ષત્ર જેની પાછળ રહેવું છે એવી રમણીય અદ્ભૂતની મૂર્તિ શોભે તેમ શોભવા લાગી. શંકરની આજ્ઞાથી દેવતાઓની સ્ત્રીઓ ગીતો ગાવા લાગી અને તેનારૂપથી લગ્નજત થઈ હોય તેમ યુક્ત રહીનેજ મંગળવિધિ કરવા લાગી; અને ‘હિ ભક્ત ઉપર દયા કરનારાં પાર્વતી તમારો જય થાઓ; તમે આજ પોતે આવી રતિના તપને કૃતાર્થ કર્યું.’ આવી રીતે અનેક વાક્યોથી પાર્વતીની સ્તુતિ કરવા લાગી; અને દેવતાના ઉત્તમ ગાંધર્વગણ વાજિન્ન વગાડવા લાગ્યા. વરનો સ-

જગાર સર્વ્યાથી શોભાયમાન દેખાતો નરવાહનદત્ત, ત્યાં જૂદાં જૂદાં મોટાં વાજિત્રો વાગતાં હતાં અને ત્યાં મંદામંચુકા બેઠી હતી એવા વિવાહ મંદિરમાં ગયો ત્યાંવધૂ અને વરે તૈયાર થયેલા ધંધુ બાલકોદારા વિવાહનું મંગલ કર્યું. પછી તે બંને જણાં, નિર્મળ સ્વચ્છ રાગના ઉચા મસ્તકમણિ જેવી, નિર્મળ રત્નના દીવા જેમાં ક્યાં હતા, જેમાં અગ્નિ બળતો હતો એવી ઉંની વેઈ ઉપર ચડ્યાં અને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરેલા હતાં. આ વખતે જગતમાં કોઈ દિવસ ચંદ્રમાની મૂર્તિ અને સૂર્ય બંને બેળા ચર્ચ ક્ષત્રવ્યજનને ચોતરફથી પ્રદક્ષિણા કરે અને તે જેમ શોભે છે તેમ આ દંપતી શોભતાં હતાં. જેમ આકાશ હુંદુમિના સજ્જો, વિવાહ ઉત્સવનાં વાજિત્રના સજ્જોતો તિરસ્કાર કરતા હતા; તેમ દેવતાઓએ કરેલી પુષ્પની શ્રદ્ધ, સ્ત્રીઓએ દોમવા માટે દેશમાં પુષ્પોતો નિરસ્કાર કરવા લાગી. લાભનું દોમ ચંદ્રચણ પછી ઉદારમનનાં કૃત્તિગતેનાં ધણી સાથે તે સુવર્ણના મણિવાળા દગલાઓ જમાવેને આપી, તેનાં એવો સત્કાર થયો કે સધળા મનુષ્યો કૃત્તિગતેનાની આગળ પુષ્પરને પણ અત્યંત દરિદ્રી ગણવા લાગ્યા, ત્યારે ખીળ દરિદ્રી રાગ તો કોણ દિસાવમાં? વધૂ અને વર ધણા દિવસથી ઇચ્છેલું યોગ્ય પાણિમહલનું કર્મ કરી-વિવાહ કરી-નિર્મળ મને, આશ્ચર્યકારક મનુષ્યના મનની પેઠે ત્યાં નિર્મળ મિત્ર પાટલાં હતાં અને ત્યાં લક્ષનાઓ ખીચાખીચ ભરાઈને બેઠી હતી એવા એક ચોરડામાં ગયાં. આ વિવાહ સમયમાં, વાદિનીથી વિંટાયેલા અને વિશ્વે વંદન કરવા યોગ્ય શરપણાના આશ્રયમૂલ, ભેટને સારુ અનેક રત્નો હાથમાં લેઈ સમુદ્રના જલના પૂર સરખા તાથે થયેલા રાગઓથી, કૌશાંબી નગરી ખીચાખીચ ભરાઈ ગઈ હતી. આ વિવાહમાં વસરાજે પોતાના આશ્રિત-નોકર વર્ગને એટલું તો સુવર્ણ આપ્યું કે તેના દેશમાં માતાના ગર્ભમાં રહેલી કન્યાઓ કેવળ સૌનાના અવંશક વચર રહી-આખી સર્વને અવંશકાર મળ્યા. તે વિવાહના સમય ઉપર જૂદા જૂદા દેશમાંથી આવેલા ઉત્તમ લાદ ચારણો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, નૃત્ય કરનારી નાયકાઓ યનયન નૃત્ય કરવા લાગી, ગીત ગાવા લાગી, અને વાદિન વગાડવા લાગી, તેને લીધે આખું જગત તન-મયજ જણાવા લાગ્યું. આ ઉત્સવમાં શહેરની સ્ત્રીઓએ રાણુગારેલી અને આભૂષણવાળી તે કૌશાંબી નગરી, પવનથી ચલાયમાન પતાકારૂપી બાદને હલાવીને જાણે નૃત્ય કરતી હોયની તેમ શોભવા લાગી. તે નગરીમાં પ્રતિ દિવસ મહોત્સવવધવા લાગ્યા અને ધણા દિવસે જ તે સમાપ્ત થયો. સધળા મિત્ર અને કુટુંબનાં મનુષ્યો હંમેશાં ધણાં રાજ રહેવા લાગ્યા; અને તેઓના મનનો મનોરથ પૂર્ણ થયો. વિવાહ થયા પછી સુવરાજ નરવાહનદત્ત, ઉત્પત્તિ આશા રાખતો, ધણા કાળથી ઇચ્છેલું મનુષ્ય લોકનું સુખ, મદન મંચુકાની સાથે ભોગવવા લાગ્યો.

* મુખ્યપરિવર્ત. † કન્યમકાકાકરના મતથી આ અતિચોક્કિ છે અને કન્યમકાકાના મન પ્રમાણે આ અદ્યુતેનાયમા છે. ‡ અર્થાત વિવાહમાં વાગતા વાજિત્રોનો થોડો ધણો મોટો છતાં પણ આકાશમાં વાગતાં હુંદુમિના વેળામાં પણ નહેનો. તેમજ સ્ત્રીઓએ દોમવા માટે દેશમાં પુષ્પો પળ આકાશની દુમ્મરહિના દેખામાં નહેનાં. § લગ્ન. || સેના.

શ્રી
મહાકવિ શ્રીસોમદેવ ભટ્ટ-વિરાચત

કથાસરિત્સાગર.

(ભાષાંતર.)

સપ્તમસ્કન્ધ-રત્નમળા.

તર્કગ ૧ લો.

શંકર અને પાર્વતી પ્રેમ ક્રીડા કર્યા હાથ્યા તે સમે કેશ પકડવાથી અગ્ર ધયેલાં પાર્વ-
તીના હાથના નખવડે પિંડાયેલું શંકરનું મનક, અનેક ચંદ્રમાવાળું હોય તેવું ગોભાયમાન દેખાયું
તે તમારું કથપાણું કરે. *

જે મદના જળવડે ભીંજાયેલી, આગળના ભાગમાંથી સકોચેથી યુંડને લાળી કરીને જાણે
સિદ્ધિ આપતા હોય તેમ જણાય છે એવા ગણપતિ તમારું પાલન કરે.†

રત્નમળાની કથા.

આવી રીતે સમનીધામધૂમવાળી દૈત્યાળી નગરીમાં વત્સરાજનો સુવરાજ પાટવી પુત્ર નર-
નાદનદત્ત, પ્રાણપ્રિયા મદનમંયુકા સાથે નિવાહ કરી, પોતાની મરજ પ્રમાણે મનોરથને પરિપૂર્ણ કરી
પોતાના કાર્યભારી ગોમુખ આદિ સહિત તે નગરીમાં રહેતો હતો.

એક વખત, મત્ત બનેલી કોયલોના ટીકાથી ગોભતો મધયાચળનો પવન, સત્તાને નૃત્ય કરાવતો
હતો, તેથી મુંદર, અને ભ્રમશ્યો ઝુંબરવ કરી ગયા હતા એવો મનોદર વસતોત્સવ આવ્યો. આ

* આ મગધારજીમાં સર્વેશ સુનાતેનું બહુન છે, પાર્વતી તેમજ સ્વાધીનપતિમ નાચિત્ત છે, અને
† આ મગધારી કહેણા અવકાર છે.

લાખ સોનામહોર દાન તરિકે આપવો અને ત્યાર પછી તે પોતાના નગરમાં પાછો આવવો હતો. તે રાજ્યમાં જે કાર્ય કરવાનાં હોય તેની ધર્મ પ્રમાણે તપાસ કર્યા પછી, આહાર પાન કરતો. આવી રીતે તે રાજ્ય મુનિ જેવો નિયમ પાળતો હતો. નિયમ પાળતાં તે રાજ્યને ધણું દિવસો વધી ગયા. એક દિવસે પાતાના પ્રસંગમાં વાંઝીયાની નિંદા નિકળી તેપરથી પોતે પણ અપુત્ર હતો તેથી સંતાનની ચિંતાએ તેના હૃદયમાં જન્મ લીધો. તે જોઈ તેની રાણી અવંકરપ્રભાએ પૂછ્યું કે, આપ શા માટે ચિંતા કરો છો? એ સાંભળી તે રાજ્ય બોલ્યો-“રાણી! મારે સર્વ સંપત્તિ છે; પરંતુ એક પુત્ર નથી તે દુઃખ મને પીડે છે. મેં એક સત્વવાન વાંઝીયાની કથા સાંભળી હતી તે યાદ આપવાથી, મને બહુ ચિંતા થવા લાગી છે; કારણ કે હું પણ વાંઝીયા છું.” રાણી બોલી-“મહારાજ! તે કથા કેવી છે તે મને સંભાળવો. પછી રાજ્ય નીચે પ્રમાણે ટુંકામાં તે કથા કહેવા લાગ્યો:-

સત્વશીલની કથા.

પૂર્વે ચિત્રકૂટ નામના નગરમાં એક બ્રાહ્મણુવર રાજ્ય રહેતો હતો; તે હમેશાં બ્રાહ્મણુ પૂજન કરવામાં તદ્દપર રહેતો ને તેના નામ પ્રમાણે શુભ હતો. (તેથી તેનું નામ બ્રાહ્મણુવર હતું.) તે રાજ્યને વિજયીને મુદમાં મુખ્ય મુલક, સત્વશીલ એવા નામનો એક સેવક હતો. તેને રાજ્ય તરફથી મહીને મહીને સો સોનામહોર મળતી હતી. એ સત્વશીલ વાંઝીયા હતો માટે દાન આપવામાં તેનું મન લાગેલું હતું જે મળતું તેનું સર્વ તે દાન કરી દેતો. તેને લીધે સો સોનામહોર પણ તેને પુરી પડતી હતી નહીં. તે હમેશાં વિચાર કર્યા કરતો કે, ‘બ્રહ્મણ્ય મને આનંદ આપનાર પુત્ર ન આપ્યો તો ખેર! પણ દાન આપવાની ટેવ પાડી તે પણ દરિદ્ર બનાવીને પાડી. જુનાં અને સુકાયેલાં ઝાડનો જન્મ ઉત્તમ જાણવો અથવા પથ્થરનો જન્મ શ્રેષ્ઠ માનવો; પરંતુ આસંસારમાં દાન આપવાની ટેવવાળા દરિદ્રોનો જન્મ શ્રેષ્ઠ માનવો નહીં.’ આમ સત્વશીલ સદૌં દિવસ વિચાર કર્યા કરતો હતો. એક વખતે બગીચામાં ફરતાં તેને દૈવયોગે એક ભંડાર જોયો; એટલે તે, પોતાના આકર સહિત, મોટી કીમતનાં રત્નથી કીર્તિવાળા અને ઘણું સુવર્ણવડે ઝળઝળાટ કરતા ભંડારને, ઉપાડીને ઝટપટ પોતાને ઘેર લઈ ગયો. સાત્વિક સત્વશીલ, તે જુનામાંથી વૈભવ માણવા લાગ્યો અને બ્રાહ્મણોને, નોકરોને અને મિત્રોને ધન આપવા લાગ્યો. સત્વ-ની આવી ઉદારતા જોઈ તેના સર્ગ સંબધી જનોએ તેને કોઈ ભંડાર હાથ લાગ્યો આમ અનુ-કર્યું અને તેઓએ દરબારમાં જઈને રાજ્યને બાહેર કર્યું કે, ‘સત્વશીલને ભંડાર મળ્યો છે. જાણ્યે તે ઉપરથી સત્વશીલને તેડાવો. એટલે તે આવ્યો અને પ્રતિહારની આજ્ઞાથી રાજ્યના છે. એક એકાંત ભાગમાં થોડીવાર ઉભો રહ્યો. ત્યાં હાથની મજબુત મુઠ્ઠીવતી તે ન્યાં જમીનને ઝરના એવામાં સત્વશીલના સાત્વિકભાવથી રાજ્ય એકા દૈવ, તારે આ ભંડાર રાજ્યને તેથી રાજ્ય કરવો, આવું પોતાનું હૃદય ખુલ્લું પાડેલું હોય તેના જેવો એક ખીજે તાંબાના તેમજ કરેલો મોટો ભંડાર તેને આપ્યો! સત્વશીલ તેને એક પાડીથી ઢાંકી દઈ અંદર ગયો. રાજા પ્રભાતીહારે તેને રાજ્ય નજીક રણુ કીધો, ત્યારે રાજ્યએ તેને પૂછ્યું-‘તને ભંડાર મળ્યો છે એમ જાણવામાં આવ્યું છે, તો તું તે ભંડાર અમને અર્પણ કર!’ રાજાનું આવું બોલતું સાંભળી સત્વ-પાવતી પોતે પ્રજ્ઞામ કરીને બોલ્યો: ‘મહારાજ! આગળ મળેલા ભંડાર આપું, કે આજ

મળેલો લંડાર આપું? બોલો.' રાજા બોલ્યો: 'મને નવો મળેલો લંડાર આપ!' એટલે સવ-
રીય રાજમહેલના આંગણના એકતરફગમાં ગયો અને રાજાને લંડાર બહાર કાઢી આપ્યો. રાજા
તે લંડાર લઈને પ્રસન્ન થયો અને બોલ્યો કે, 'તું આંગણના લંડારને મરણ પ્રમાણે ઉપભોગ કરી આમ
કહી તેને રજા આપી. પછી સત્વરીય પોતાને ઘેર ગયો. અને દાન અને ઉપભોગ કરી પોતાના
નામનું સાર્થક કરવા લાગ્યો; અને પોતાના મનમાં જે અપુત્રતાનું દુઃખ હતું તેનો જેમ તેમ કરી
નાશ કરી નાંખ્યો. આવી રીતે સત્વરીયની કથા. પૂર્વે મારા સાંભળવામાં આવી છે. બ્યારે મનુ-
ષ્યને વાંઝીઆપણાની શીકર રમરણમાં આવે છે ત્યારે તે માડી આવસ્થામાં આવી જાય છે.

[રત્નપ્રભા. નરવાહનદત્ત અંમે કહેવા લાગી કે] આવી રીતે વિલાસરના રાજા હ્રેમપ્રભે, રાણી
અમલકારપ્રભાને કહ્યું. એટલે તે રાણી બોલી—“એ સસ છે: શું સત્વરીયને મંદિતમાં બીજો લંડાર
મળ્યો નહીં હતો? સત્વરિય પુરુષોને આવી રીતે નસીબ અવસ્થ સદાપ કહે છે, માટે
તમે પણ પોતાના સત્વરણી પરાક્રમથી મનોવાંઙિત મેળવ્યો. આ વિષય ઉપર વિક્રમનુંગ રાજાની
કથા એક દાખતારૂપ છે, તે સાંભળો:—

વીરવિક્રમનુંગ રાજાની કથા.

પૃથ્વીના અમલકાર જેનું પાટલીપુત્ર નામનું એક નગર છે. તે નગરમાં પૃથ્વી કાંતિવાળ
નાના પ્રકારના મહિષ્યોની જડતર કરવામાં આવી છે. તેને લીધે તે ઘણું દોનકાર જણાતું હતું
તે નગરમાં પૂર્વે વિક્રમનુંગ નામનો એક સત્વરણી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજા યાચો
દાન આપવામાં અને સત્વરે સાથે મુદ્દ કરવામાં પાછી પેની કરતો નહોતો. તે રાજા એક વખતે
મૃગયા કરવા માટે વનમાં ગયો. ત્યાં એક જાલજીને બીડીને હોમ કરતાં દીઠા. તે જોઈ રાજાને
પૂછવાની ઈચ્છા થઈ, તથાપિ તે તેની પાસે ગયો નહીં, પણ મૃગયા ઉપર પ્રેમ હોવાથી, મિના સહિત
ત્યાંથી દૂર ચાલ્યો ગયો. રાજાએ સામા આવતા સિંહો સાથે અને આકાશમાં કુદતા મૃગો સાથે
દગની મારફત ધણીવાર રમત કરી તેનો નાશ કર્યો. મૃગયામાંથી પાછો વળ્યો, ત્યારે તે
જાલજીને તેમનો તેમજ હોમ કરતાં દીઠા, એટલે તેની પામે ગયો અને તેને પ્રહાર કરી જાલજીનું
નામ અને હોમનું ફળ પૂછ્યું. તે જાલજી રાજાને આશીર્વાદ દઈને બોલ્યો; “મહારાજ ! હું
નાગરામાં નામનો જાલજી છું; અને મારા આ હોમનું ફળ સાંભલો. બ્યારે આ બીલીથી અમિદેવ
પ્રસન્ન થાય છે, ત્યારે દુઃખોથી સુવર્ણનાં બીજાં નિકળે છે; અને પછી અમિ પોતે પ્રમદ યર્ષ પરદાન
આપે છે. મને બીજાં હોમતાં ધણે વખત યર્ષ ગયો છે, તોપણ મારા મદ ભાગ્યને લીધે દહા મુધી
મને અમિદેવ પ્રસન્ન થયા નથી.” તેણે આમ કહ્યા પછી. તે રાજા જે ધીર અને સાનિક હતો તે
બોલ્યો: “મહારાજ ! જો એમ હોય તો તમે મને તે બીજું આપો, હું હોમ છું; અને હમણાંજ
તમારા અમિદેવને પ્રસન્ન કરું છું.” તે જાલજી ફરી બોલ્યો: “હું આવી રીતે વત પાળું છું, પરિત્ર
છું, તેને પણ જે અમિદેવ પ્રસન્ન થયા નથી, તે અમિદેવને. તું નિષમ રહિત અને અપવિત્ર છે તે
કેમ પ્રસન્ન કરી શકશે?” તે સાંભળી ફરી રાજા બોલ્યો “તેની તમે ચિંતા ન કરે. મને એ બીજું
આપો અને રાણીમાં આશ્ચર્ય જુઓ.” પછી જાલજી આશ્ચર્ય પાળી તેને એક બીજું આપ્યું.

પ્રાણએ તે વખતે 'આ બીહું હોમવાથી જો આપ પ્રસન્ન થશે નહીં તો હું મારું મસ્તક તમારા અગ્નિમાં હોમી દહશ,' આવી રીતે દહસંકલ્પવાળા મનવડે અગ્નિનું ધ્યાન ધરી, તે ક્ષણે (અગ્નિમાં) હોમી રીધું. તે વખતે સાત્વરૂપ ઝડપે ક્ષણ સમાન મુક્તિનું બીલીનું ક્ષણ લઈને, ધરના કુંડમાંથી અગ્નિ 'વ પ્રગટ થયા, અને તેણે પોતે રાજાને કહ્યું: 'રાજા! તારા આ સાત્વિક લાવથી હું પ્રસન્ન થયેા છું, માટે વરદાન માગી લે.' તે સાંભળી મહાસત્વશાળી તે રાજાએ અગ્નિદેવને પ્રણામ કરી કહ્યું: 'મારે બીહું વરદાન શું જોઈએ? કંઈજ નહીં. આ બ્રાહ્મણને તેની કામના પ્રમાણે વર આપો.' રાજાનાં આવાં ઉદાર વચન સાંભળી અગ્નિદેવ ધણા પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા: 'રાજા! તે બ્રાહ્મણ મોટા ધનાઢ્ય થશે; અને મારા પ્રસાદવડે તારા લંકારે પણ લક્ષ્મીથી ભરપૂર રહેશે.' આમ અગ્નિએ વરદાન આપ્યા પછી તે બ્રાહ્મણે અગ્નિદેવને વિનંતિ કરી: 'મહારાજા! પોતાની અગ્નિ પ્રમાણે વર્તનારા રાજાની વિનંતિથી જ પ્રગટ થયા, પણ હું વિનયવાળા છું છતાં પણ મારી વિનંતિથી પ્રગટ થયા નહીં, એ શું?' વરદાન આપનારા અગ્નિદેવ બોલ્યા: 'જો હું એને દર્શન ન આપત તો આ રાજા મારામાં પોતાનું મસ્તક હોમી દેત; કારણ કે, તેના લાવ ધણા જ મજબુત છે. આ દુનિયામાં દહસંકલ્પવાળાને તરત કાર્ય સિદ્ધિ યાચ છે; અને મહારાજા! તે સિદ્ધિ તમારા જેવા મહાભાવનાવાળાને મોડી યાચ છે.' આવી રીતે કહી અગ્નિ અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછી નાગશર્પી, રાજાની આજ્ઞા મારી ત્યાંથી પોતાને ઘેર ગયો અને હળવે હળવે મોટા ધનાઢ્ય બની ગયો. ૬૯ પરાક્રમી રાજા વિક્રમતુંગનાં તેનાં માણસો વખાણ કરવા લાગ્યાં અને તે રાજા પોતાના પાટલીપુત્ર નગર પ્રતિ ગયો.

"એક વખતે રાજા રાજભવનમાં એકાંતમાં બેઠો હતો, ત્યાં રાત્રુંજય નામનો તેના પ્રતિહાર એગ્રિતો આવીને વિનંતિ કરવા લાગ્યો: 'મહારાજા! અપને એકાંતમાં વિનંતિ કરવાની ઇચ્છાથી એક બ્રાહ્મણનો પુત્ર આવ્યો છે. તે દરવાજાપર ઉભો છે અને પોતાનું દત્તકર્મા આતું નામ કહે છે.' રાજાએ પ્રતિહારને આજ્ઞા કરી કે તેને અંદર આવવા દો. તે અંદર આવ્યો, બ્રાહ્મણનો પુત્ર રાજાને આશીર્વાદપૂર્વક પ્રણામ કરી બેસી ગયો, અને વિનંતિ કરી: 'મહારાજા, હું કોઈપણ સુજ્ઞેના સંગ્રામથી તાંબામાંથી જ સોનું બનાવી બાંધું છું.' આ પ્રયોગ મને મારા ગુરુએ બતાવેલો છે અને તે મુકિતવડે તાંબાનું સોનું થયેલું પ્રત્યક્ષ મારા જોવામાં આવ્યું છે.' બ્રાહ્મણ પુત્રનું આતું બોલતું સાંભળી રાજાએ તાંબુ મંગાવ્યું અને તેને ઉતું કરીને આગાધ્યું, એટલે તે છોકરાએ તેમાં ચૂર્ણ નાખ્યું. તે ચૂર્ણ નાખ્યું તેવુંજ કાષ્ઠ્યેક અદસ્ય યક્ષ તે ચૂર્ણને ઉપાડી ગયો. આ યક્ષને એકલા રાજાએ દીઠો, કારણકે તેને અગ્નિ પ્રસન્ન થયા હતા. હવે બન્યું એમકે તે તાંબાને ચૂર્ણ પોઢોવું નહીં, તેને લીધે તે સોનું થયું નહીં બ્રાહ્મણના છોકરાએ ફરી પ્રયોગ કર્યો. આમ ત્રણ વખત પ્રયોગની અજમાયશ કરી, પણ મેહેનત ફગટ ગઈ અને કંઈ વળ્યું નહીં, એટલે બ્રાહ્મણનો બાલક આફસોસ કરવા લાગ્યો. પછી રાજાએ તેની પાસેથી ચૂર્ણ લઈ, પીગલેલા તાંબા ઉપર પોતે નાખ્યું. તે ચૂર્ણ પેઢે યક્ષ ઉપાડી રાગ્યો નહીં અને હાસ્ય કરીને ચાલ્યો ગયો. ચૂર્ણનો સંયોગ થવાથી, તાંબુ સોનું થઈ ગયું, એટલે બ્રાહ્મણનો છોકરો આશ્ચર્ય પામી રાજાને તેનું

કાશ્યુ પૂજ્યા કાચો. રાજ્યે ભોધા પ્રમાણે યજ્ઞનું સધનું વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું. પછી રાજ્યે, તે ઊકડા પાસેથી તેજ સમયે ચૂર્ણની ગીની શીખી લીધી અને તેને ધન આપી પરણાવી આપ્યો ને ધનવંત બનાવી દીધો ! પેલા આજ્ઞાબુના ચૂર્ણની મુક્તિથી રાજા ધનનો મોટો બંડાર ભરવક ભરી ઈર્ષ લક્ષ્મીવાન બની ગયો અને ત્રી સદિત અનુપમ વૈભવ ભોગવવા લાગ્યો.

ધર્મિરજ આવી રીતે દરમંકરપ-આવવાગા મનુષ્યોથી ડરીને અથવા તો તેના ઉપર પ્રસન્ન થઈને તેને મનવાંઝિત રૂળ અવસ્થા આપે છે. મહારાજ ! આપ કરતાં ધીર પરાક્રમી અને તારાર ખીન્ને કોણ છે ? આરાધના કહેલા શંકર તમને મુત્ર આપશે, ચિંતા કરો નહીં.

અસંકારપ્રમાના મુખથી આપાં ઉત્તર વચ્ચન સાંભળી, હેમપ્રભ રાજ્યે તેનાં વચ્ચન ઉપર વિશ્વાસરાખ્યો; અને પોતે સંતોષ પામ્યો. પોતાના મનમાં આનંદ થયો તેણે જ સૂચવ્યું હોય નહીં કે તને શંકરની આરાધનાથી અવસ્થા પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે ! ખીન્ને દિવસે પોતે અને રાણીએ જળથી સ્નાન કરી શિવનું પૂજન કર્યું અને આજ્ઞાબુને નવ કરોડ સોનામહોર દાનમાં આપી; અને પુત્ર મળે તો મારે દેહ ત્યાગ કરવો અથવા તો શંકરને પ્રસન્ન કરવા આવો નિશ્ચય કરી, શંકરની આગળ આહારનો લાગ કરી તપ કરવા બેઠો ! તપમાં બેસીને, વરદાન આપનારા અને મરણે આવેલા ઉપમનુના પુત્રને, રમત માત્રમાં દુષ્કેસ આગર આપનારા ત્રી શંકરની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરતાં માંડી હે પાર્વતી પ્રાણનાથ ! આપને નમસ્કાર હો. આપ જગતના પેદા કરનારા, પાલન કરનારા અને સંહાર કરનારા છો; આકાશ, જળ, વાયુ, અગ્નિ, યજમાન, બલિદાન, ચંદ્ર અને સૂર્ય આ આઠ જુદા જુદા આપનું સ્વરૂપ છે, એવા હે શંકર ! તમને નમસ્કાર હો. આપ હંમેશા પ્રકૃષ્ટિત થયેલા હૃદયરૂપ કમળમાં રાખન કરો છો-મનમાં વસો છો; અને અત્યંત શુદ્ધ માનસમાં વાસ કરનારા મનોહર હંસાં છો; દિવ્ય પ્રકાશ, નિર્ભંગ જળરૂપ, પ્રસિદ્ધદોષ-નિર્દોષ મનુષ્યને દસ્ય છો; અદ્ભૂત છો, આપ મોખવરૂપ છો-તમને નમસ્કાર હો. આપે કાયાના અર્ધ ભાગમાં માયા રૂપ ઉમિયાને ધારણ કર્યો છે, જતાં પછી આપ દેવગ થલચારી છો; ધૃત્યવરે જગતને રચ્યું છે, અને નિશ્ચય છે એવા તમને નમસ્કાર હો.

આવી રીતે ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરી રાજ્યે શંકરની સ્તુતિ કરી, તારે શંકર તે ગળને સ્વપ્નામાં સાક્ષાત્ દર્શન આપીને આ પ્રમાણે બોલ્યા: 'રાજા ! ઉઠ, તને શરવીર પુત્ર થશે અને તે તારા વંશને ત્રણવરે; તથા પાર્વતીના પ્રસાદથી તારે સાં એક હિતમ કન્યા પણ અવતરશે. તે કન્યા તમારામાં ચક્રવર્તી થનારા તેજસ્વી નરવાહનદત્ત ગળની પુત્રાણી થશે !' આવી રીતે કહી શંકર અંતર્ધાન થઈ ગયા. પ્રભાત થયું ત્યારે તે વિદ્યાધરનો ગળ હેમપ્રભ, શુભ સ્વપ્ન આવવાથી ધણો હરખાતો હરખાતો ઉઠ્યો. આ સ્વપ્નની વાત રાણી અલંકારપ્રમાને આનંદસહિત કરી. તેને પછી સ્વપ્નામાં પાર્વતીએ આપીને કંઈ દંતુ તેથી તે પોતાના પતિને રો સ્વપ્ન કહેવા લાગી-એટલે બંનેનાં સ્વપ્નમાં એકરૂપ હોવાથી રાજા ધણો રાજ થયો. પછી તે સાંધી ઉઠીને નાદાયો.

હાથી શંકરનું પૂજન કરી, દાન આપી પારણું કર્યું અને પછી ગણેશ્વર કર્મો. કેટલાએક દેવસો ગયા પછી તે રાજાની રાણી અલંકારપ્રભા બેઠવાણી થઈ. મધ્યથી સુગંધીદાર અને જેમાં કમર ઉડતા હોય એવું પીળું કમળ જેમ અનુબંધે ખુશી ઉપજાવે છે, તેમ મદિરાવડે સુગંધીવાળા, જેનાં નેત્રચંચળ છે અને શીકાં પડી ગયેલા એવા મુખવડે રાજાને તે રંજન કરવા લાગી; અને ઉમદા પ્રભાવાથી* પુત્રની ઉત્તમતા પ્રકટ કરવા લાગી. દશ માસ પુરા ગયા એટલે આકાશ જેમ સૂર્યને સ્પર્શ કરે છે, તેમ રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. જે પ્રસવ કરવાનું ઘર (પ્રસૂતિગૃહ) હતું તે સ્વાભાવિક તેજદાર હતું, તથાપિ તેના પુત્ર જન્મના ઝણઝણાટવાળા તેજથી, સિદ્ધતા જેવું લાઠ મુરખ પત્ની ગયું. રાજાએ દેવતાની વાણીના ઉપદેશ પ્રમાણે સજ્જકુળને ત્રાસ આપનાર તે પુત્રનું વળગ્રભ એવું નામ રાખ્યું. કળાવડે પૂર્ણ પૂર્ણિમાના ચંદ્રમા જેમ સમુદ્રની વૃદ્ધિ માટે હળવે હળવે વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ આ કુમાર હળવે હળવે, સર્વ કળાવડે પૂર્ણ થઈને મોટો થવા લાગ્યો. વળી થોડા દેવસ ગયા પછી રાજા હેમપ્રભાની રાણી અલંકારપ્રભા, પુત્ર: ગર્ભવતી થઈ. તે ગર્ભવતી રાણી ગર્ભમાં રહેલી પુત્રીને લીધે વધારે તેજસ્વી દેખાવા લાગી. તે જ્યારે સુવર્ણના આગળ ઉપર બેસતી ત્યારે ખરેખરા સનના દીવા જેવી જણાતી હતી. આવે તેજદાર ગર્ભ રહેવાથી તે રાણીને અભાવા થતા, ત્યારે તે પૌતાની વિદ્યાથી ઉત્તમ કમળનું વિમાન બનાવી, તેમાં બેસીને આકાશમાં ફરતી હતી. આ રાણીએ દશમે મહીને કન્યાને જન્મ આપ્યો. તે કન્યાના સૌંદર્ય માટે એટલુંજ કહેવું બસ છે કે, તેના જન્મ પતિવ્રતાની દેવી પાર્વતીના પ્રસાદથી થયો હતો. જન્મ દાણે શંકરના આજ્ઞાવચનને અનુસરતિ આકાશવાણીએ કહ્યું કે; ‘આ કન્યા નરવાહનદત્તની સ્ત્રી થશે!’ પછી રાજા હેમપ્રભે, પુત્રના જન્મ સમયમાં જેવો ઉત્સવ કર્યો હતો, તેવાજ આ વખતે પણ ઉત્સવ કર્યો. અને તે કન્યાનું નામ રત્નપ્રભા પાડ્યું. રત્નપ્રભા જેમ જેમ પિતાના ધરમાં રહી પૌતાની વિદ્યા બાણીને પ્રવીણ થવા માંડી અને મોટી થવા લાગી, તેમ તેમ તેની કીર્તિ દિશામાં ફેલાવા લાગી. પુત્ર બખ્તાર પેઢેરાને લાખક થયો ત્યારે રાજાએ તેને પરણાવ્યો, અને પુવરાજની પદવી આપી. પછી તેના ઉપર રાજ્યનો ભાર મૂકી પૌતે નિષ્ક્રિય પામ્યો. આ વખતે તેના મનમાં માત્ર એક પુત્રીના વિવાહની ચિંતા રહી હતી.

* એક વખતે રાજા પાંચ બેઠેલી કન્યાને પરણાવવા જેવડી જોઈ નિકટ બેઠેલી અલંકારપ્રભાને કહેવા લાગ્યો: ‘રાણી! અદ્ભુત! મિષ્ટર છે. નજર કર, ત્રણે લોકમાં કન્યા, કુળમાં અલંકારરૂપ હોય તોપણ, તે એક મોટામાં મોટું દુ:ખ ગણાય છે. રત્નપ્રભા કન્યા વિનયવાળી છે, વિદ્યા બાણેલી છે, સ્વરૂપ સૌંદર્યવાળી છે, અવસ્થામાં તરુણ છે, છતાં પણ તેના લાયકનો વર મને મળતો નથી! તે મને દુ:ખકર છે.’ એટલે તેની રાણી બોલી; ‘અદ્ભુત! દેવતાઓએ કહ્યું છે કે તે નરવાહનદત્તની રાણી થશે, માટે આપણા ચક્રવર્તી આજાર નરવાહનદત્તને શા માટે પરણાવતા નથી?’ એટલે રાજા ફરી બોલ્યો: ‘એ સત્ય છે. જે કન્યા તે રાજાને પરણુશે તેને નથીબદાર સમજવી. તે ખરેખર

* સ્ત્રીઓને ગર્ભ ધારણ કર્યો પછી નદી નદી નતની ઘસળ થાય છે; જેવી કે નવી વસ્તુ ખાંચી, કંઈક, ભેંસું, વગેરે આ ક્રિયાને ‘અભાવા’ નામ આપેલ છે.

કામદેવનો અવતાર છે. પરંતુ હજી સુધી તે દેવપણાને પામ્યા નથી ને તેને વિદ્યાધરની વિદ્યા મળી નથી. તે મળે તેની હું વાટ જોઉં છું.’ આવી રીતે પિતા વાર્તા કરતા હતા; તે કામદેવના મોહનમંત્ર જેવાં રસિક વચનો અટ રત્નપ્રભાના સાંભળવામાં આવ્યાં તેથી વર ઉપર મોહિત બનીને જોલાન ચર્ચ ચર્ચ હોય, વાબૂત વળચૂં હોય, વા શુન્ય ચર્ચચર્ચ હોય, વા ચિત્રમાં આગળેથી હોય, તેના જેવી સ્તબ્ધ બની ગઈ. જ્યારે શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે માંડમાંડ પિતાને અને માતાને પ્રણામ કરી, પોતાના અંતઃપુરમાં ચર્ચ અને ત્યાં ચિંતાતુર બનેલી તે કન્યાને મહાસુસીજતે, મોટી રાત્રિએ નિદ્રા આવી. કન્યાની આવી હાલત જોઈને પાર્વતીને દયા આવી અને તેણે સ્વપ્નમાં આવીને કહ્યું: ‘કલ્યાણિ પુત્રિ ! કલે સારો દિવસ છે, માટે સવારમાં તું દેશાંબી નગરીમાં જઈ, તારા વં નરવાહનદત્તાં દર્શન કરજે. પાછળથી તારો પિતા પોતે તેને આ નગરીમાં લઈ આવશે અને તાર તથા તેનાં હૃદય કરશે.’ દેવી પાર્વતી આટલું કહીને અંતર્ધાન ચર્ચ ગયાં પ્રભાતમાં રત્નપ્રભાએ ઉઠીને પોતાની માતાને તે સ્વપ્નની વાર્તા જણાવી, ત્યારે તેની માતાએ તેને જવાની આજ્ઞા આપી. એટલે તે પોતાની વિદ્યાની શક્તિથી રાજકુમાર બાજમાં બેઠો છે આમ જાણી, તેને મળવા માટે પોતાના શહેરમાંથી ચાલી નિકળી. આર્યપુત્ર ! તે હું પોતે રત્નપ્રભા છું ને ઉદેશથી આ એક હાલુમાં આજે અહીં આવી છું. હવે આપની મરજી પ્રમાણે આપ વર્તો !’ નરવાહનદત્ત, મીઠાશમાં અમૃતનો પલ્લુ તિરસ્કાર કરનારું તેનું વચન સાંભળીને અને નેત્રને અમૃત પેટું આનંદ આપનારું અમ નિહાળીને, અતઃકરણમાં ધ્રુવાની નિદ્રા કરવા લાગ્યો કે, અને ધ્રુવાએ તદ્દન કાનવાળો અને આંખવાળો શામાટે બનાવ્યો નહીં ? જો તેમ બનાવ્યો હોત તો હું તેની વાણી અને તેનું રૂપ જો વસ્તુનો જ ઉપભોગ કર્યાં કરત. નરવાહનદત્તે તે કન્યાને કહ્યું: “હું આજ ભાગ્યાશાળી થયો; મારો જન્મ સફળ થયો; કારણકે મિત્રે ! તું આજ પ્રેમથી પોતાની મેળે મારી પાસે ચાલીને આવી છે.” આવી રીતે રાજકુમાર અને રત્નપ્રભા પરસ્પર થયેલા નવા પ્રેમથી સંભાષણ કરતાં હતાં, એવામાં અકસ્માત આકાશમાં વિદ્યાધરની મેના જોવામાં આવી કે તરત રત્નપ્રભા બેસી ઉઠી: ‘મારા પિતાજી અહીં આવે છે,’ અને તુરંત રાજા હેમપ્રભ, પોતાના પુત્ર વજ્રપ્રભ સહિત આકાશમાંથી નીચે ઉતર્યો. તે પિતા તથા પુત્ર, નરવાહનદત્ત રાજા પાસે આવ્યા. નરવાહનદત્તે તેને આદરસત્કાર આપ્યો. પછી તેઓ પરસ્પર પોતાના કુળ પ્રમાણે એકબીજા કરીને બેઠા. વત્સરાજને ખજર પડવાથી મત્રિ સહિત તે પણ એક હાલુમાં લાં આવ્યો. તેણે હેમપ્રભ રાજાને અતિથિસત્કાર કર્યો. પછી હેમપ્રભે જે વાર્તા રત્નપ્રભાએ કહી બતાવી હતી તે વર્ણવી બતાવી અને તે બોલ્યો કે, મારી કન્યા અહીં આવી હતી તે વાર્તા મેં વિદ્યાના પ્રભાવથી જાણી લીધી-કેમકે હું વિદ્યાના પ્રભાવથી સઘળું જ્ઞાતાં જાણી શકું છું. આ કુમાર જ્યારે આગળ ચક્રવર્તી થશે, ત્યારે તેને આનું વિમાન મળશે. તમે થોડા સમયમાં રત્નપ્રભા સ્ત્રી સહિત આ સુવરાજને અહીં આવેલો નજરે જોશો; માટે હવે અમને સર્વને જવાની રજા આપો !’ આવી રીતે વત્સરાજને વિનંતિ કરી

* અત્રેજી એકમાં આ રથેથી કંઈ મૂળ દર્શિવાતો ચિદ્વા જણાવ્યા છે, પણ સરૂતમાં કંઈ પણ વધારે જણાવુ નથી.

એટલે રાજાએ તેની ઈચ્છાને ટેકા આપી તેને રાજા આપી. હુંમપ્રભે પોતાની વિધાવડે વિમાન બનાવી, તેમાં ગોમુખ વગેરેને, રત્નપ્રભાને અને લક્ષ્મણવશ થવાથી નીચા મુખવાળા નરવાહનદત્તને બેસારી, વસરાજે પાછળથી મોકલેલા યૌવધરામણની સાથે, તેઓને પોતાના કૌચનશૃંગ નામના નગરમાં લઈ ગયેા.

નરવાહનદત્ત અને રત્નપ્રભાનો વિવાહ.

નરવાહનદત્ત, સસરાના શહેરમાં પહોંચ્યો અને જોવા લાગ્યો તો આખું શહેર સોનાનું હતું અને સોનાના કિણ્વાથી ઝળઝળાટ થઈ રહ્યું હતું. તેમાંથી જે કિરણો નિકળતાં હતાં તેને લીધે આ ગર જલે ચોતરફથી રાણુગારેલું હોય તેમ જણાતું હતું; અને જગ્યાઈ ઉપરના પ્રેમના સંજ્ઞામયી નણે ધણા હાથ હયા કર્યા હોય તેવું દિસતું હતું. રાજા હુંમપ્રભે વિવાહને મોટા આનંદાનંદો અને સમુદ્રે જેમ વિપ્લવને લક્ષ્મીશ અર્પણ કર્યો હતાં, તેમ હુંમપ્રભે, શાસ્ત્રમાં કળા પ્રમાણે, રત્નપ્રભા નરવાહનદત્તને પરણાવી. વિવાહમાં ઝળઝળાટ પ્રકાશતા, અનેક અમિતો શ્રમ કરાવનારા, તેજસ્વી મણિઓના દગના દગ તેને મેટ આપ્યા ! આવી રીતે ઉત્સવની ધામધૂમવાળા ને શહેરમાં, રાજાએ ધનનો વર્ષાદ વર્ષાવવા માંડ્યો તે સમયે, પવનપતાકાવાળાં ધર પશુ જલે પહેરામણી મળી હોય તેમ શોભવા લાગ્યાં. નરવાહનદત્ત વિવાહનું મંગલ કાર્ય કરી, રત્નપ્રભાની સાથે નગરીમાં રહીને ક્રીડારમવા લાગ્યો; તથા રત્નપ્રભાની વિદ્યાના પરાક્રમવડે તેની સાથે આકાશમાં ઉડીને દેવતાઈબગીચા, વાવ અને દેવતાનાં મંદિરાને જોવા અને વિહાર કરવા લાગ્યો.

આવી રીતે વસરાજનો પાટળી કુંવર નરવાહનદત્ત કેટલાએક દિવસપર્યંત રત્નપ્રભા સાથે વિધાધર રાજાના નગરમાં રહ્યો. જ્યારે યૌવધરામણની ઈચ્છા કૌશાભીમાં જવાની થવાથી તે પશુ જવાને તાપર થયો. તે સમયે સાક્ષીએ વસરાજને મંગળપ્રર્થ કરતું જોઈએ તે કર્યું અને તેના સસરાએ પુનઃ પુનઃ તેના સત્કાર કર્યો. પછી નરવાહનદત્ત કાર્યભારી અને સ્ત્રી સહિત વિમાનમાં બેસી, સસરા અને સાળાની સાથે નગરમાં આવવા માટે નિકળ્યો, અને થોડા સમયમાં પોતાને અમૃતના એાધની માફક, માતાનાં નેત્રને ડંક કરતો, સાળા, સસરા અને કાર્યભારી સહિત, આનંદમાં ઉભરાઈ ગયેલો વસરાજ ત્યાં ઉત્સવ કરી રહ્યો હતો એવી નગરીમાં, રત્નપ્રભા સહિત દાખલ થયો. ગોતે તથા પોતાની પત્ની બન્ને જણાં માતા પિતાનાં ચરણમાં પડ્યાં. વસરાજે અને વાસવદત્તાએ તેને આનંદાનંદ સાથે આશીર્વાદ આપ્યો, તેમજ મોટા ધનાઢ્ય વસરાજાએ વૈભવમાં પોતાના જેવા નવા સંબંધી થયેલા હુંમપ્રભાને અને તેના પુત્રનો રૂઝી રીતે સત્કાર કર્યો. આવી રીતે પરરપર એક બીજાને મળ્યા પછી, વિદાધરને રાજા હુંમપ્રભા, વસરાજ, વગેરેની આજ્ઞા મળી, પુત્રસહિત આમ્રશ માર્ગે ઉડીને પોતાના નગરમાં ગયો; અને નરવાહનદત્તે મદનમંચુકા, રત્નપ્રભા તથા પોતાના મિત્રોની સાથે તે આખો દિવસ આનંદમાં ગુમ્મયો.

તરંગ ૨ બો.

રત્નપ્રભાની કથા—(ચારું)

બીજે દિવસે સવારમાં નરવાહનદત્ત, ત્રિવાલ્મ જાતિની રત્નપ્રભા નામની નવય સ્ત્રી પરણીને મોઝમજામાં બેઠો હતો, તેમાં ગોમુખ આદિ કાર્યભારીઓ તેને મળવા માટે બાર પાસે આવી, ત્યારે બારણામાં ઉમેલી પ્રતિદારીએ તેઓને અંદર જતા કાબુવાર અટકાવ્યું રંગમદેલમાં ખબર કરી કે કાર્યભારીઓ મળવા આવે છે, એટલે નરવાહનદત્તે રજા આપી. તેએ અંદર આવ્યા તેઓને માન આપ્યું. એ સમયે રત્નપ્રભાએ બારણામાં ઉમેલી પ્રતિદારીને કહ્યું 'આસિ ! આ આપણા સ્વામિના પ્રિય મિત્રો છે, તેઓને તારે અંદર આવતા અટકાવવા નહીં તેઓ તો અમારું અંગ છે. અંતઃપુરમાં આવી ચોકડી રાખરી કંઈ કામની નથી એમ હું ધારું.' આવી રીતે બારણામાં ઉમેલી પ્રતિદારીને આજ્ઞા કરી, પોતાના પ્રાણપ્રિયને કહેવા શાગી 'આર્યપુત્ર ! પ્રસંગોપાત તમને કહું છું તે સાંભળો.

આજ્ઞાને કમળે રાખનાર કેવળ તેની નીનિજ છે એમ મારું માનવું છે. બીજા ઉપર છબ્બાં કરી મોઢ કરવો તેથી કંઈ સ્ત્રીઓનું સ્વીયજ મચવાતું નથી, પણ કુલીન યસનાચ્ચા મોઢા શીયગમતવડેજ પોતાનું પાતિવ્રત્ય સાચવે છે. મદમતા વનિતા અને સરિતાને ગેરકા કોણ સમર્થ છે ? બ્રહ્માજી પણ ધણું કરી એ અંગજાને ગેરકા સમર્થ થતો નથી. એ ત્રિપદ ઉપર એક કથા કહી બતાવું છું તે સાંભળો :

રત્નાધિપતિ રાજાની કથા.

સમુદ્રની અંદર રત્નકુટ નામનો એક મોટો દ્વીપ છે. તેમાં પૂર્વે રત્નાધિપતિ નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ધણો હિસાદી ને પરમ ત્રિપુલુ બક્ષત હતો. તેનામાં નામ પ્રમાણે ચણુ હવા. એ રાજા આખી પૃથ્વીને પોતાને તાબે કરવા માટે તથા સધળા રાજાની કન્યાને પોતાની રાણી બનાવવા માટે, વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાય તો સધળું કાર્ય સિદ્ધ થાય એમ મનમાં ધારી, તેનું તપ કરવા લાગ્યો. પરમાત્માએ પોતે તેના તપથી પ્રસન્ન થઈને તેને આજ્ઞા કરી 'ગલ, તું બોલો શા હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું, અને તને કહું છું તે માંબળ ! એક ગંધર્વને દાઈ સાધુનો સાપ થયો છે તેથી તે કલિંગ દેશમાં ધોગો દાઈથી થઈ જન્મ્યો છે તે દાઈથી શ્વેતરશ્મિ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. પૂર્વજન્મમાં કરેલાં તપની સિદ્ધિથી અને મારી ભક્તિથી, તે દાઈથી જાની છે, આકાશમાં ઉડી શકે ! અને તેને પૂર્વ જન્મનું રમરણ છે. હું તે દાઈની સ્વમયા આવીને તેને આજ્ઞા કરીશ એટલે તે મોટો દાઈ, પોતે આકાશમાં ગઈ તારી પાસે આવીને તારું વાહન થશે. ઈન્દ્ર જેમ ઐરાવત ઉપર બેસે છે, તેમ તું એ શ્વેત દાઈ ઉપર બેસીને જે જે ગણ ઉપર ચઢાઈ કરીશ, તે તે રાજા તારો અતીક્રિય છે, તેમ તું એ શ્વેત દાઈની સ્વમયા થઈશ, કન્યાદાનના નિમિત્તથી કર આપશે ! તું આવી

રિતે આખી પૃથ્વીમાં વિજય કરીશ અને એથી હજાર સ્ત્રીઓને પરણીશ.' આટલું કહીને પરમાત્મા વિષ્ણુ અદૃશ્ય થઈ ગયા. પછી રાજ્યએ વતનનું પારણું કર્યું. બીજે દિવસે રાજ્યએ આકાશમાંથી આવતો હાથી જોયો. આ હાથી નીચે ઉતરી રાજ્ય પાસે આવી નમી ગયો. એટલે તે રાજ્ય તેના ઉપર પડી, વિષ્ણુની આજ્ઞા પ્રમાણે દિગ્વિજય કરી અનેક કન્યાઓને એકઠી કરી. આ એકઠી કીધેલી એસી હજાર સ્ત્રીઓની સાથે તે રાજ્ય પોતાની મરજી પ્રમાણે વિહાર કરતો, રત્નકંટ દ્વીપમાંજ રહેતો હતો. તે શ્વેતરશ્મિઃ નામનો દેવતાઈ હાથી, સર્વ દુઃખમાંથી મુક્ત થઈ કુપ્પમાં રહે એટલા માટે દરરોજ પાંચસો ધાણાંને જમાડવા લાગ્યો.

રત્નાધિપરાજ્ય એક વખતે તે શ્વેતરશ્મિ ઉપર સ્વારી કરી બીજા દ્વીપમાં પ્રવાસ કરી પાછો પોતાના દ્વીપમાં આવતાં, જોવા તે આકાશમાંથી નીચે ઉતરતો હતો તેવામાં, દેવોએ એક ગરુડ મુક્તી તે હાથીના માથામાં ઝાંચનો પ્રહાર કરી નાશી ગયો. તે ચંચુના પ્રહારથી હાથી મૂઝાઈ ખાઈ ગયો. તેને રાજ્યએ અંકુશનો સખત ધા માયો એટલે તો એવડા પ્રહારથી હાથી ઉડ્યો. પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. રાજ્ય તે ઉપરથી નીચે ઉતરી પડ્યો. ત્યારે તે હાથી શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે તેને ઊઠાડવા લાગ્યો તથાપિ તે ઉડી શક્યો નહીં. તેનામાં એક કાળીઓ લેવાની પણ શક્તિ રહી નહીં. આવી રીતે પાંચ દિવસ સુધી હાથી પડી રહ્યો તેને લીધે રાજ્ય બહુ દુઃખી થવા લાગ્યો અને તેણે પણ પાંચ દિવસ લાંબુ કરી. પછી તે નીચે પ્રમાણે બોલ્યો—'આ લોકપાળોત્તમ મને આ સંકટમાં કંઈ ઉપાય બતાવો. જો તમે ઉપાય નહીં બતાવશો તો હું મારું પોતાનું મસ્તક છેદી તમને અર્પણ કરીશ.' આટલું કહીને તે રાજ્ય તરવાર લઈ મસ્તક છેદવાને તૈયાર થયો, તેજ વખતે આકાશવાણીએ અદૃશ્ય રહીને આ પ્રમાણે કહ્યું: 'અયે રાજા ! તું સાહસ કર નહીં. જો કોઈ સતી સ્ત્રી હાથવતી આ હાથીને સ્પર્શ કરશે, તો હાથી તુરત ઉડશે; નહીંતર ઉડશે નહીં. તે સાંભળતાંજ રાજ્યએ ખુશી થઈને, પોતાના કબજે રાણેશ્વી પોતાની મુખ્ય પટરાણી અમૃતકતાને બોલાવી તે આવી અને તેણે હાથીને હાથવતી સ્પર્શ કર્યો, પણ હાથી ઉડ્યો નહીં. પછી રાજ્યએ પોતાની સઘળી રાણીઓને બોલાવીને કહ્યું 'તમે પ્રત્યેક આને હાથ લગાડો.' તે સર્વ રાણીઓએ ક્રમવાર તે હાથીનો હાથવતી સ્પર્શ કર્યો, પણ તે હાથી ઉડ્યો નહીં, કારણ કે તે રાણીઓમાં એક પણ રાણી સતી ન હતી. નગર જનસમીપ એસી હજાર રાણીઓને શરમીંદો થઈ ગયેલી જોઈ, રાજ્ય પોતે ગભરાઈ ગયો; અને નગરમાંથી સઘળી સ્ત્રીઓને બોલાવી ક્રમ પ્રમાણે તેની પાસે હાથીનો સ્પર્શ કરાવ્યો. તોપણ શ્વેતરશ્મિ હાથી ઉડ્યો નહીં, ત્યારે તે રાજ્ય શરમને લીધે બોલ્યો: અફસોસ છે કે મારા નગરમાં એક નારી પણ સતી નથી.'

આમ તે અફસોસ કરે છે એવામાં તામ્રલિપિ † નામની નગરીમાંથી, તે શહેરમાં એક વાણીઓ આવ્યો હતો, તેને આ વાર્તાની ખબર પડી એટલે તે આશ્ચર્ય પામ્યો અને ત્યાં આવ્યો.

* આ રથને સંસ્કૃતમાં શ્વેતરશ્મિ નામ છે, પણ તે શૂલ જ્યોત્સ્ન છે પૂર્વોપર પ્રસંગ જોતાં શ્વેતરશ્મિ જોઈએ. † તામ્રલિપિ (જંગળનું) તમલક ધાતુમાં આવે છે. કળાંતરે એ નગરી નાની રીતે, પણ ઘણી ફલદ્રુપ હશે. તેની પશ્ચિમમાં દુગલી નદી, બરદવાન અને કળના ઉત્તરમાં છે, અને દક્ષિણમાં જલેસઈ નદી આવેલી પ્રાચીનમાં આવે છે. (કર્મજીહ્વામની પ્રાચીન ભૂગોળવિદ્યા)

તેની સાથે તેની એક શીશવતી ' નામની પતિવતા સ્ત્રીપણુ આવી હતી તે આ સઘળું જોઈને બોલી: 'હું આ દાથીને હાથવતી સ્પર્શ કરું છું: જો મેં મારા પ્રાણુપતિ શિવાય બીજાનું મનથી પણ મનન કર્યું ન હોય તો આ દાથી ઉઠા' ! આટલું કહી હાથવતી તે દાથીનાં શરીરને સ્પર્શ કર્યો, એટલે તે દાથી તાજે લાજે થઈને ઉભો થયો, અને ખોરાક ખાવા લાગ્યો. શ્વેતરશ્મિ દાથી ઉભો થયેથી જોઈ સઘળાં માણસો દોહાદોહ કરીને આ પ્રમાણે શીશવતીનાં વખાણુ કર્યાં લાગ્યાં:—ઈશ્વરસમાન સતી સ્ત્રીઓ (જગતમાં) ટોચે જ હોય છે, જે સ્ત્રીઓ આ જગતની ઉત્પત્તિ, રિપતિ અને અંહાર કરવામાં અમર્ય છે, ' રાજા રત્નાધિપતિ પણ પ્રજો પ્રસન્ન થયો અને તે સ્ત્રીને માન આપી, અસંખ્ય રત્ન આપી ધનાઢ્ય બનાવી દીધી અને તેના સ્વામી હર્પણ્મ નામના વાણીઆનો પણ તેવીજ રીતે સત્કાર કરી તેને રાજાશવતી પડોત્સમાં શહેવા માટે એક ઘર આપ્યું. રાજાએ પોતાની સઘળી સ્ત્રીઓનો સ્પર્શ લાગ કરી દીધો, માત્ર તેઓનો ખાવાપિવાનો અને કપડાનો બદોબસ્ત કીધો:

રાજા પોતે બોજન કરી હર્પણ્મની પામે ગયો અને ત્યાં એકાંતમાં સતી શીશવતીને બોલાવીને કહ્યું: 'શીશવતી! જો તારા પિતાના કુળમાં કોઈ એક કન્યા હોય તો તે કન્યા અને અપાવ કારણુ કે તે કન્યા પણ ખરેખર તારા જેવી હશે એમ મારું ધારું છે.' રાજાનું આતું બોલતું સાંભળી શીશવતી બોલી: 'તામ્રસિમિ નગરીમાં રાજદત્તા નામની મારી બેઠેલ છે. મહારાજા! જો આપની ઇચ્છા હોય તો તેને પ્રજો! તેનું રૂપ પણ વખાણુવા લાયક છે. એ પ્રમાણે તે સ્ત્રીને બોલ: સાંભળી રાજાએ 'બહુ સારું' એમ કહી, તેના વચનને કસુલ રાખ્યું અને ક્યારે જનું તે બાબતને નિશ્ચય કર્યો. પછી ખીજે દિવસે રાજા પોતે શીશવતી અને હર્પણ્મ વાણીઆની સાથે સાથે, આકાશ ગર્ગ આશનારા શ્વેતરશ્મિ દાથી ઉપર ચઢી તામ્રસિમિ નગરીમાં તે વાણીઆને ઘેર ગયો. શીશવતીએ પોતાના જોશીઆને બોલાવી, તે દિવસે, રાજદત્તા નામની પોતાની બેઠેલના લગ્ન આજનેઆજ થાય કે નહીં એમ પૂછ્યું. જોશીઆએ બનેલાં જન્મ નક્ષત્ર જોઈને કહ્યું: 'મહારાજા! આજથી ત્રણ મહીના પછી તમારા બન્નેનાં ઉત્તમ લગ્ન મળે છે: દમણાં મળતાં નથી. મહારાજા! આજ જે લગ્ન છે તે લગ્નમાં રાજદત્તાનો જો વિવાહ થશે, તો એ સ્ત્રી અવસ્ય ખરાબ ચાલની યશે! જો પિઓએ આમ કહ્યું છતાં પણ રાજા તે રમણી ઉપર મોહિત થવાથી અને તેના વજર એકલો ધણુ દિવસ રહી શકવા અસંમય થવાથી, વિચાર કરવા લાગ્યો કે, 'આમાં વિચાર કરવાથી કંઈ વળવાનું નથી: આજને આજજ રાજદત્તાને પરાણુવામાં શી દરકત છે! એ શીશવતીની બેઠેલ છે સાંત છે તો કેમ ખરાબ ચાલની યશે! મળી સમુદ્રની વચમાં માણસ વગરનો એકાંત, દીપનો એક લાત્ર છે. તેમાં ચાર દિશામાં ચાર ચાર-કાચાએ એક મહેલ બનાવી, તેની અંદર એ સ્ત્રીને રાખીશ. તેના નોકર ચાકર વિગેરે પરિવારમાં પણ સ્ત્રીઓને જ રાખીશ. ત્યાં કોઈ પણ જઈ શકે તેમ નથી. તેને પુરપનાં દર્શન થશે નહીં તો એકી તે કેમ બગડશે! આલો વિચાર કરી રાજાએ તેજ દિવસે શીશવતીએ અર્પણુ કરેલી રાજદત્તા નામની તેની બેઠેલ સાથે નહ્યનેન લગ્ન કર્યા પછી કુળાચારની વિધિ કરી તે સ્ત્રીને લઈ હર્પણ્મ નામની સહિત, શ્વેતરશ્મિ ઉપર બેસી ડાણુ એકમાં આકાશ: ૩૬ દીપમાં

આત્મા. શહેરના માર્ગમાં રાખના આગમનની વાટ જોતાં મનુષ્યો ઉચું જોઈ રહ્યાં હતાં. શહેરમાં ગયા પછી રાત્રીએ પુનઃ શીલવનીનો એવો સંકાર કર્યો કે તે પોતાના પતિવતતા દ્વારા મળવાથી કૃતાર્થ થઈ ગઈ હોય. પછી રાત્રી આકાશમાં ચાલનારા શ્વેતરશ્મિ દ્વારા ઉપરતે સ્ત્રીને એસારી, પોતે ધારેલા દ્વીપમાં તેને લઈ ગયો. આ દ્વીપ સમુદ્રની મધ્યમાં હતો, ને ત્યાં મનુષ્યે જઈ શકતાં નહોતાં. તે દ્વીપમાં એક ચાર ચોરસાવાળા મહેલમાં તે સ્ત્રીને રાખી અને નોકર ચાકર વર્ગમાં પણ સ્ત્રીઓ જ રાખી દીધી—પુરુષનું નામજ નહીં. તે સ્ત્રીને જે જે વસ્તુને ઉપયોગ પડતો તે તે વસ્તુ, દાથી મારફતે રાત્રી મોકલાવતો હતો, પણ કોઈના વિશ્વાસ કરતો નહીં. પોતે તેના ઉપર આશ્રય હતો તેને લીધે હંમેશાં તે રાત્રીએ સાંજ રહેતો અને સવારમાં રાત્રીનું કામ કરવા માટે રત્નકૂટ દ્વીપમાં આવતો હતો. એક દિવસે તે રાત્રીને દુષ્ટ સ્વપ્ન આવ્યું ચિતા દૂર કરવા માટે રાત્રીએ રાણી સાથે મંદિરાપાનમાં મેળ મળી, મંગલકર્મ કર્યું. રાણી મંદિરાપાન કરીને મંદોમત બની ગઈ, તેથી રત્નકૂટ જવા તૈયાર થયેલા પ્રાણમિય રત્નાધિપતિના કપડાંનો પડો પકડી, તેને જતાં અટકાવ્યો—પણ તે રોકાયો નહીં. અને હોડા હોડાવી, છટકીને પોતાનું રાજદાન કરવા માટે રત્નકૂટ દ્વીપમાં આવ્યો ગયો. કારણ કે રાત્રીને રાત્રીપણું હંમેશાં પ્યારું લાગે છે. ત્યાં ગયા પછી રાત્રીએ મંદમત સ્ત્રીને એકલી શા માટે મૂકી, આમ જાણે કંઈ કંઈનું હોય એવાં સંકેત મનથી રાત્રીનું કામ ચલાવવા લાગ્યો. હવે તે અતિ દુર્ગમ દ્વીપમાં, દાસીઓ રસોડા આદિના કામમાં વળગી પડી હતી; અને રાજદાન એકલી મહેલના બારણામાં બેઠી હતી. એમાં રાત્રીની સ્થાનો નાશ કરવા માટે જાણે બીજો દેવ આવ્યો હોય તેમ, આશ્ચર્યજનક એક પુરુષ દારપર આવીને ઉભો રહ્યો. તેને રાજદાનમાં દીધા. તે પુરુષ પાસે આવ્યો એટલે મંદિરામત બનેલી રાણી, પૈતા પુરુષને પૂછવા લાગી, ‘તું કોણ છે, અને કોણથી આવી શકાય નહીં એવી, જગ્યામાં આ કંઈ રીતે આવ્યો?’ તે પુરુષ બોલ્યો: ‘મુઝે! હું ધણી મુસીબતે અહીં આવી પહોંચ્યો છું. હું મયુરાવાસી વાણીઓનો છોકરો છું. મારું નામ યવનંસેન છે. મારા પિતા ગૂજરી જવાથી પિતાજીએ મારું ધન હરણું કર્યું. ‘હું અનાથ થય ગયો, સારે પરદેશમાં જઈ દુઃખદાયક પારકી ચાકરી કરવા લાગ્યો. તેમાંથી પરાકાશને થોડું ધન મેળવી, વેપાર માટે બીજા દેશમાં જતો હતો, એવામાં માર્ગમાં ચોરોએ આવીને મને હુડી લીધા. પછી હું ને બીજા જે મારા જેવા હતા, તેની સાથે લિલ્લા માગતો માગતો, ત્યાં રત્નની ખાજો હતી એવા કનકકેત્ર નામના સ્થળમાં ગયો. ત્યાં રાત્રીને તેનો ભાગ આપવો અંગીકાર કરી. વર્ષ સુધી પૃથ્વી ખેડવા લાગ્યો. પણ તે ખાણમાંથી એક પણ રત્ન મળ્યું નહીં. મારી સાથે, ૩ જેવા બીજા હતા તેઓને ધણું રત્ન મળ્યાં અને તેઓ દુર્ગ ગૂર્જના કરવા લાગ્યા. પછી દુઃખનો માર્ગો આર્ત બની, સમુદ્રના કિનારા ઉપર ગયો અને ત્યાં લાકડાં બેગાં કરી અગ્નિ બળી મરવા માટે જ્યાં ચિતા બાંધવા લાગ્યો, તેવામાં કોઈએક શુભદત્ત નામનો વાળી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે દ્વાગુએ મને મરતાં અટકાવ્યો અને આજીવિકા આપી અપી, ૨ સ્વર્ણદ્વીપમાં જતો હતો ત્યાં જવા માટે તેણે મને વહાણમાં સાથે લીધો. વહાણમાં બેસીને મમુ અંદર ચાલતાં ચાલતાં અમને પાંચ દિવસ વીતી ગયા. કર્મ ધર્મજોગે ૭ દિવસે અમ નજરે વર્ષા પડ્યો. તે મૂલગંધાર વર્ષવા લાગ્યો. અમારું વહાણ પસનથી ગાંડા દાથીના ય:

કની માફક ડોલવા લાગ્યું અને એક ક્ષણમાં તે વદાણુ લાગીને, પાણીમાં ડુબી ગયું. આ સમયે મને હુબતાં હુબતાં વદાણુનું એક પાટીયું હાથમાં આન્યું, તે ઉપર હું ચઢી બેઠો. નસીબચોક્ષી વસાદનો ઘેરાવ પણ શાંત પડ્યો. તરતો તરતો હું આ પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યો અને દમણમાં આ વનમાં ઉતર્યો એવામાં આ ચતુઃ સાળાવાળો મેહેલ દૃષ્ટિચોગર થયો, એટલે અહીં અંદર આવ્યો અને જોડે હું તો દૃષ્ટિથી અમૃતની ટ્રષ્ટિ કરી અંતઃકરણને શાંત કરનારી તું મારી નજરે પડી છે.” આવી રીતે તે વાણિયો બોલ્યો એટલે મહિનાના મઠમાં અને મહનના મઠમાં બેઠેલી મણેલી તે સ્ત્રીએ પેલા પુરુષને હતપતંગ ઉપર બેસાડીને આલિંગન આપ્યું. કારણ કે—

નારી જાતિ હુબદ મહિરા પાન જ્યારે કરે છે,
એકાંતે તે પુરુષ મળતાં છૂટ છેડે કૂદે છે
પંચાગ્નિમાં અધિક વસતી હોય જો નારી જાત,
ત્યારે તેના શીયળ તૃણની કેવી યાયે બિસાત.

વળી કામાતુર જે કામિની, હોય જગતમાં ખાસ;
તેમાં નિજ પર પતિતણા, વિચાર પામે નાશ.

એક તો સ્ત્રી જાતિ, બીજી મહિરા મદમતાત્મા, ત્રીજી એકાંત, ચોથો પુરુષનો મેદાવ, અને પાંચમી અવતરતા આ-પાંચ પ્રકારના અગ્નિઓ સાથે સળગી ઉભા હોય તો પછી વિચાર શી ગરુડીને તૃણને બચવાની આશા શી? એટલે શી ગલંગ થવા વગર રહેજ નહીં. વળી કામાતુર કામનીને એવો વિચાર પણ હોતો નથી કે આ મારો પતિ નથી, માટે તે સાથે મારે અનીતિથી વર્તવું ન જોઈએ. આવા સયોગો દ્વારા એટલે આપતિમાં આવી પડેલા અને પ્રેમ કરવાને અયોગ્ય પુરુષ ઉપર રાણી આશય બની ગઈ, અને તેની સાથે નિકાર કરવા બાગી. આવી રીતે બન્ને જાણ્યાં બધાં આલિંગન કરીને રૂંત સમાગમમાં બેઠાં હતાં, તેવામાં રાજા રનાધિપતિને સ્ત્રીને મળવાની ઉત્કંઠા થવાથી આકાશમાંથી મુસાફરી કરનારા હાથી ઉપર બેસીને રત્નપટથી તરત તે દ્વીપમાં આવ્યો. તે જોયો ધસી અંદર આવ્યો તેવાજ પરપુરુષ સાથે, સ્વપન્નિને રૂંત સમાગમમાં બેઠેલી દીડી !! રાજાએ તે પુરુષને મારવાની ઇચ્છા કરી, પણ તેને માર્યો નહીં; કારણ કે તે પુરુષ રાજાના ચરણમાં પ્રણામ કરી દીનતાથી બોલવા લાગ્યો; અને મહિરા તથા કામથી મદમત બનેલી નારી ભયભીત બની ગઈ. આવી અવસ્થા જોઈ રાજા આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો. ‘દામદેવને, શક્તિ કરનાર મહિનાને જે સ્ત્રીને હંદ લાગે છે તે સ્ત્રી સતી ક્યાંથી હોય? સ્વપ્ન નારીની આહાય તેટલી રક્ષા કરીએ, તોપણ તે કમળમાં રહેતી નથી. કારણ કે ઉપાન સમયમાં જે પવનો વાય છે તે પવનો શું બે બાદુષે કોઈ સ્વિસ પણ રાકે રાકાય છે નહીં ? મેં જો તોચાનું કહ્યું મન્યું નહીં તેનું અને આ પ્રજા ચત્યું છે કારણ કે—

પુખ્ત પુરુષતાં વેણને, ઉપાષે જન જેદ.
પરિણામે દુઃખદાથી અને કટુ કષ્ણ પામે તેદ.

આરસોસ છે કે જોને શીશવતીની જોહેન ગણીને મેં ભૂલ કરી. મને તે આ સ્ત્રી મુખની સદગ બેન કાલકુટ્યજી થઈ પડી છે, પણ મારો અપ્રસોસ ક્યારે છે. નસીબના એક અદ્ભુત છે. તે શું કરશે તે કોઈ પણ બણી સકતું નથી. તેમ પ્રભુધાર્ય કરીને તેને મટાડવા પણ કોણ સમર્થ છે? કાંઈ નથી. આમ વિચાર કરી રાત્રિએ કોઈ ઉપર કોઈ કંઈ નહીં, પરંતુ બનીયારી વાણીઆના છેકરાને તેનો હેવાલ પ્રજ્ઞીને જવા દીધો. એ વાણીઆનો છેકરો રાત્રિના દાયમાંથી છુટીને વનમાં આમ તેમ ભટકતો હતો તેવામાં તેણે સમુદમાંથી છેટેથી આવતું એક વહાણ દીઠું. તે વાણીઆ કરી તેજ પાટીઆં ઉપર ચઢી સમુદમાં તરવા લાગ્યો અને 'મને સમુદમાંથી બહાર કાઢો' એવા પોકાર કરી યીસા પાડવા લાગ્યો. તે સાંભળીને કોઈવર્માં નામનો વાણીઆ, જે તે વહાણમાં બેઠો હતો તેણે તેને પોતાના વહાણમાં લઈને પોતાની પાસે બેસાડ્યો. પરંતુ—

પ્રજ્ઞાએ સરભયુંજ મૃત્યું જતનું જે કર્મથી તે ખરે;
જ્યાં જાયે જન ત્યાં હુમેશ જનની પુઠ પુઠ તે ફરે.

પછી તે વાણીઆના મુઠ છેકરાએ, જેને વહાણમાં બેસાડ્યો હતો તેની સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં બહિષ્કાર કર્યો, તે જોઈ વહાણવાળા વાણીઆએ તેને સમુદમાં ફેંકી દીધો અને તે મરી ગયો.
| રત્નાધિપતિ રાજા ગ્રસો. ઉતારી નાખીને શાંત થયો; અને રાણી રાજદત્તાને અને તેના માણસોને શ્વેતરશ્મિ ઉપર બેસારી રત્નકુટ નગરમાં લઈ આવ્યો. પછી રાજદત્તા શીશવતીને સોંપી, તેને અને કાર્યભારીઆને તે સંબંધી સર્વ વાતો વિસ્તારથી કહી સંભળાવી; અને પછી બોલ્યો— 'અરે! આ સંસારના અસાર અને સુખરહિત—દુઃખદાયી વિષયોમાં માફ મન લપટાવાથી મેં કેટલું બધું દુઃખ અનુભવ્યું છે! હવે હું વનમાં જઈ પરમેશ્વરનો આશ્રય કરું એટલે મને ફરી આવું દુઃખ પડે નહીં.' કાર્યભારીઆએ અને શીશવતીએ આવી રીતે બોલતા રાત્રિને વૈરાગ્ય ભેટાં અટકાવ્યાં, છતાં પણ તે સંસારમાં ઘણું દુઃખી થયો હતો તેને લીધે, તેણે વૈરાગ્ય ભેટાને નિશ્ચય મૂક્યોજ નહીં. તેણે વૈભવ યાત્ર ઉપરનો ગ્રેમ ઉતારી પોતાના ભંડારમાંથી અર્ધ ભાગ સતી શીશવતીને આપ્યો અને બાકીનો અર્ધ ભાગ બ્રાહ્મણોને વેહેવી આપી, પાપભજન નામના ઉત્તમ શાસ્ત્રવાળા બ્રાહ્મણને રાત્રિમાં કલા પ્રમાણે પોતાનું રાત્ર્ય અર્પણ કર્યું. બ્રાહ્મણને રાત્ર્ય અર્પણ કર્યા પછી આકાશ માર્ગે તપોવનમાં જવા સારુ શ્વેતરશ્મિ હાથીને તેડાવ્યો. આ વખતે રાત્રિને વૈરાગ્યમાં આવેલો જોઈ, તેના શહેરનાં માણસો એધાર આવસું પાડી રડવા લાગ્યાં.

શ્વેતરશ્મિ હાથીના પૂર્વજ-મની કથા.

જે વખતે હાથીને લઈ આવ્યાં એમ કહ્યું. તેજ વખતે તે હાથી પોતાનું હાથીનું શરીર છોડી ઈંદ્ર હાર અને બાબુબધી શોભાવમાન, એક દિવ્યરૂપધારી પુરુષ બની ગયો. તે જોઈ રાત્રિએ તેને પ્રશ્ન કર્યો, 'તું કોણ છે અને આ શું?' તે હાથી બોલ્યો— 'આપણું

* એક ઝેર છે અને બીજું અમૃત છે. તે બંને સમુદ્ર મંથન કરતાં નિહાળ્યાં હતા

બન્ને (પૂર્વ જન્મમાં) ગંધર્વ હતા, અને મહાયાત્રણ ઉપર રહેતા હતા. માર્ક નામ સોમ-
પ્રભ હતું અને તમારું-મોટા લાકડું-નામ દેવપ્રભ હતું. મારા મોટા લાકડાને (તમને) એકજ
સ્ત્રી હતી. તે તેને ઘણી પ્યારી હતી. એક વખતે મારો મોટો લાકડા પોતાની રાજવતી સ્ત્રીને
ખોળામાં ખેસારીને મને સાથે લઈ ચારે તરફ ફરતો ફરતો સિદ્ધવાસ નામના સ્થળ
ગયો. સિદ્ધવાસ સ્થળમાં શ્રીકૃષ્ણના મંદિરમાં જઈ અને સઘળાએ દેવ પૂજન કર્યું. ત્યાર પછી
લગનાનની આગળ ગાવાનો આરભ થતો હતો, એવામાં એક સિદ્ધ ત્યાં આવ્યો. ત્યાં રાજવતી
મીઠાસ ઉપજતે એવું ગાયન કરવા લાગી. તેના તરફ અનિમેષ*—એક નજર માંડી-તે સિદ્ધ જોવ
લાગ્યો. મારો લાકડા ઈર્ષ્યા સહિત ક્રોધ કરીને બોલ્યો: ‘અરે ! તું સિદ્ધ છે, છતાં પણ પરનારી તર
અલિસાયા સહિત શા માટે નજર કરે છે ?’ તે સાંભળી પેલો સિદ્ધ શરસો કરી શાપ દેવા માં
નીચે પ્રમાણે બોલ્યો: ‘અરે મૂઠ ! હું તો તેના ગાયનથી આશ્ચર્ય પામી એના તરફ જોઉં છું, કં
કામનાથી એના તરફ જોતો નથી, પણ તું ઈર્ષ્યાળુ જણાય છે તેથી આ સ્ત્રી સહિત મનુષ્યની જાતિ
માં અવતાર લે; અને તે અવતારમાં તું પોતે આજ સ્ત્રીને બીજા સાથે રતિ સમાગમ કરત
જોજે.’ આમ શાપ આપ્યો તેથી મને ક્રોધ ચડી ગયો. મેં બાળકપણને લીધે મારા હાથમ
રમવાનો માટીનો ધોળો હાથી હતો તે એ સિદ્ધને છુટા માર્યો; તેથી તે સિધ્ધ મને પણ શાપ
આપ્યો કે. ‘તે મને જે ધોળો હાથીવતી માયા, તેવાજ ધોળો હાથી થઈ તું પૃથ્વી ઉપર જન્મ.’

પછી તે દેવપ્રભ મારા લાકડાએ, સિદ્ધને વિનંતિ કરી એટલે કૃષ્ણાણુ સિધ્ધ અમારા શાપનો
અંત નીચે પ્રમાણે જણાવ્યો: ‘હે દેવપ્રભ ! તું મનુષ્યમાં જન્મ્યા છતાં પણ વિષ્ણુના પ્રસાદથી
દોષનો રાગ યદ્યપિ, અને હાથી થયેલા સિંચ વાહનરૂપ આ તારા નાનાલાકડાને મેળવીશ. તે જન્મમાં
તારે એંશી હજાર સ્ત્રીઓ થશે. તે સઘળીનાં દુરાચરણ તું મનુષ્યોની સમક્ષ જણીશ. સ્ત્રીઓના દોષ
જનવ્યા પછી તું મનુષ્યમાં અવતરેલી તારી આ સ્ત્રીને પરણીશ; અને આ સ્ત્રીને પણ બીજા સાથે
પ્રેમમાં પડેલી પ્રસક્ત જોઈશ. તે જોયા પછી તારા મનમાં વેરાઅ આવશે, એટલે તું તારું રાજ્ય
બ્રાહ્મણોને આપી શાંત બની બધાં વનમાં જવા માટે તૈયાર થશે ત્યાં પ્રથમ આ તારો નાનો
લાકડા હાથીપણામાંથી મુક્ત થશે અને પછી સ્ત્રી સહિત તું પણ શાપમાંથી મુક્ત થઈશ, આવી રીતે
સિધ્ધિ આપણા શાપનું ઉવટ કહ્યું હતું અને તે પૂર્વના કર્મોએ આપણે જુદા જુદા જન્મ્યા હતા.’

સોમપ્રભ આમ બોલ્યો એટલે તે રતનાધિપતિ રાગ પૂર્વ જન્મ યાદ કરીને બોલ્યો.
“અગર ! તે દેવપ્રભ અવસ્થા હું જ છું. આ રાજદત્તા સ્ત્રી પણ મારીજ પૂર્વની સ્ત્રી છે.” આટલું
કહી તે રાગ રાજદત્તા સાથે મનુષ્ય દેહમાંથી મુક્ત થયો. આમ એક દાણમાં તે સઘળાં ગંધર્વ બની
મનુષ્યના દેહમાં આકારમાં ઉડીગયા ને પોતાના નિવાસસ્થાન મહાયાત્રણ ઉપર ગયાં. શીવવર્તી પણ
શિવજના મહાત્મ્યથી સંપતિ મેળવી તામ્રલિપિ નગરીમાં જઈ ધર્માચરણ કરવા લાગી.

‘આ તો સસ છે કે આ જન્મમાં સ્ત્રીની રક્ષા કરવાને કોઈ સમર્થ નથી. જોર જુલમ-
થી સ્ત્રીની રક્ષા થતી નથી. કુળ કામિનીની રક્ષા તેણીનું શીલજ કરે છે. તેમજ પુરુષનો પણ

ધર્મો નામનો સ્વાભાવિક મોટો દોષ છે, જે દેવ ઉપજાવે છે અને આને તાણે રાખવા કરજ પાડે છે પણ તે બૃહ છે એમ કરવાથી ઉલટું એ આને તેમ કરવાની ઉત્કંઠા પેદા કરવા બંદોબસ્ત થાય છે. ઉપર પ્રમાણે કાર્યભારી સદવર્તમાન પોતાની રત્નપ્રભા સીંચી કહેલી ફળદાયક કથા સાંભળી નરવાહદત્ત મન પરમ આનંદ પામ્યા.

તરંગ ૩ ને.

નિશ્ચયદત્ત અને અનુસાગપરાની કથા.

આ પ્રમાણે રત્નપ્રભાએ કથા કહી તે વિષયને અનુસરી કાર્યભારી ગોમુખ નરવાહનદત્તને કહેવા લાગ્યો: ‘મહારાજ! બંદોબસ્ત થયેલ છે. સતી સીંચી તો કવચિતજ હોય છે, માટે સીંચીનો વિશ્વાસ કરવો નહીં. વળી તે વિષય ઉપર આ એક કથા છે તે સાંભળો:—

પૃથ્વી ઉપર પ્રખ્યાત ઉલ્લમ્બિની નામની એક નગરી છે. તેમાં પૂર્વે નિશ્ચયદત્ત નામનો એક વાણીએ રહેતો હતો. તે જુગારના રોજગાર કરવાર છતાં પણ ઉદાર હતો. તે દરરોજ જુગારથી ધન જીતી જીતીને, શીખા નદીમાં સ્નાન કરી, મહાકાલેશ્વર શંકરનું પૂજન કરી, જીતેલું ધન ગરીબ અને અનાથ બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપી દેતો, અને સાર પછી સામાન્ય રીતે અંગમાં ચંદન ચર્ચતો, ઘોળન કરતો અને પાન વગેરે ખાતો હતો. આ વાણીએ સ્નાન અને પૂજન કર્યા પછી દંભેશ મહાકાલેશ્વરના મંદિરની પાસે સ્થાન દત્ત, ત્યાં જઈ પોતાના સરીરને ચંદન લગાડતો. તેને ચંદન લગાડવાની રીતિ એવી હતી કે તે એકથો અશાનમાં જતો ને ત્યાં એક ઉમો પત્થરનો સ્તંભ હતો, તેને ચંદન લગાડી તે સાથે પોતાના વાંસા ધસતો, એટલે વાંસા ઉપર ચંદન લાગી જતું હતું. આમ કરતાં કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ તેની પીઠના ધમારાવડે પેલો પત્થરનો સ્તંભ લીસો થઈ ગયો. એવામાં તે માર્ગે એક ચિતારો અને તેની સાથે બીજને ચિત્રને કોરનારો બંને જણા આજ્ઞા. ચિતારાએ તે પત્થરને ધણો લીસો જોઈ તે ઉપર પાર્વતીની મૂર્તિ આલેખી. ચિત્રને કોરનારાએ પણ દાંડણું વગેરે હથીઆરવતી તે મૂર્તિને રમત માત્રમાં કોરી કોઢી. પછી ચિતારો અને કોતરકામ કરનાર બંને જણા સ્વાંથી ચાલ્યા ગયા. એટલામાં ત્યાં એક વિદ્યાધની કન્યા, મહાકાલેશ્વરનું પૂજન કરવા માટે આવી. તેણે સ્તંભમાં પાર્વતીની મૂર્તિને આલેખેલી દીધી. આ મૂર્તિની ઉત્તમ પ્રકારની કારીગરી જોઈ, શંકરનું પૂજન કર્યા પછી તે મૂર્તિમાં પાર્વતીના આલેખોવ માની, તેનું પણ પૂજન કર્યું અને વિશ્રામ માટે તે સ્તંભ ઉપર અદ્વયરૂપે—અનુષ્ઠો દેખે નહીં તેમ જોડી. એવામાં ત્યાં પેલો વાણી-આનો હોકરો નિશ્ચયદત્ત આવ્યો. તે પણ પાથરના સ્તંભમાં આલેખેલું પાર્વતીનું ચિત્ર જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. પછી તેણે પોતાના અંગમાં ચંદન લગાડ્યું અને તે સ્તંભમાં જ્યાં ચિત્ર હતું તે સ્થાન છોડી બીજી તરફ ચંદન લગાડી, તેને પીઠ લગાડીને જ્યાં ધસવાનો આરંભ કરે છે, ત્યાં તે તરફને નીરખી, તે સ્તંભની અંદર રહેલી અગ્નિને ત્રિવિદ્યાધની કન્યાનું મન તેના ઉપર

કેશવ લાગ્યો: “હાય હાય! મને વિષાર છે કે, મેં આડમાંથી જેમ નવાં પક્ષપત્ર પડે છે તેમ સ્તંભમાંથી નવો દરપક્ષવ નીકળ્યો તેને પકડ્યા છતાં તેની સાથે પાણિપદલુ-ચિવાહ-કર્ષો નહીં. દવે પુષ્કરાવતી નગરીમાં, જ્યાં તે કન્યા રહે છે ત્યાં તેની પાસે ભડ. પછી કાં તો પ્રાણુનો નાશ કરે છું કે કતિા મને નસીબ સદાય કરે છે, તે જોઈ છું.” આવા વિચારમાં તદ્દનીનને કામ પાડિત તે વાણીઆએ તે દિવસ તો ગાળી કાઢ્યો. બીજે દિવસે પ્રભાતમાં ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરી તેણે ચાવવા માંડ્યું, રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં તેને બીજા ત્રણ જણાનો સથવારો મળ્યો. તેઓ પણ ઉત્તર દિશાના દેશમાં જનારા હતા. પેસા વાણીઆનો છોકરો તેઓની સાથે શહેર, ગ્રામ, જંગલ અને નદીઓ યોગ્યધતો યોગ્યધતો, ક્રમે ક્રમે જ્યાં ધણા મ્લેચ્છ લોકો વસતા હતા એવી ઉત્તરદિશાની જમીનમાં જઈ પહોંચ્યો. જો દેશમાં માર્ગ ઉપર ચાલ્યા જતા હતા, એવામાં તાજક નામના મ્લેચ્છ લોકો તેમને મળ્યા, તેજો તેમને કેદ કરીને બીજા ત્રણને ત્યાં અમુક કિમતમાં વેચ્યા. જેણે તે વાણીઆને વેચાતો લીધો હતો, તેણે મુરવાર નામના તુરુષક જાતિના માણસને બેઠ આપવા માટે ચાકરના હાથમાં સોંપી દીધો. બીજા ત્રણ સાથી સાથે તે વાણીઆના છોકરાને, તેના નોકરો વર્ષ ત્યાં ગયા, તો ત્યાંથી ખખર મળી કે ‘મુરવાર તો મરી ગયો છે! પછી તેના છોકરાને તે ગુલામો બેઠ કર્યા. મુરવારના છોકરાએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, મારા પિતાના મિત્રે આ બેઠ મારા પિતાને મોકલી છે, માટે તેને પિતાની પાસે મોકલાવા માટે મારે એ સર્વને કાલે સવારે પિતાની ઘોરની અંદર નાંખી દેવા એ હીક છે. આયો વિચાર કરી તે તુરુષક, સાથે આવેલા ચારે જણાને બેઠીથી મજબૂત બાંધી તે રાત્રે કેદમાં રાખ્યા. રાત્રિએ કેદમાં પડેલા ત્રણ વાણીઆના છોકરા, મરણના બચથી ડરીને ખેદ કરવા લાગ્યા. તેને નિશ્ચયદત કહેવા લાગ્યો; “તમે ખેદ કરશો તેનાથી તમને કંઈ સિદ્ધિ થવાની નથી. ધીરજ ધરીને રહો; કારણ કે ધીર વીર પુરુષથી દુઃખ પણ ડરી દૂર રહેલું હોય તેમ જાણવામાં આવે છે. હાલ તો આપત્તિમાંથી બચાવનારી એક જગતી દુર્ગાનું રમરણ કરો.”

આમ તેઓને ધીરજ આપી પોતે દેવીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો: “હે દેવિ! તમને નમસ્કાર હો! તમારા અંગતાથી રજિલા ચરણમાં પ્રણામ કરું છું, કે જો ચરણ ક્ષરિ નાખેલા અસુરના લોહીના ગારો લાગેલા હોય એવા જણાય છે. તમે શિવની પણ શક્તિરૂપ છો. જગતમાં એકધર્મ આપનારાં આપે સર્વનો પરાજય કર્યો છે. તમારી શક્તિથી અપુત્ર થયેલું ત્રિભુવનક્રીડા કરે છે, હે મહિષાસુરમર્દિની! તમે મનુષ્યોનું રક્ષણ કર્યું છે, તો હે ભક્તવત્સલે! મારી રણજાગતની રક્ષા કરો.”

આવી રીતે પોતાના સહચરોની સાથે મહિષાસુરમર્દિનીની સ્તુતિ કર્યા પછી, થાકી ગયેલા નિશ્ચયદત જટ નિદ્રાવશ થઈ ગયો. સ્વપ્નમાં તેને અને બીજા તેની સાથે હતા તે સર્વને દેવીએ આજ્ઞા કરી કે: ‘પુત્રો, ઉઠો અને ચાલ્યા જાઓ, કારણ કે તમારું બંધન તુટી ગયું છે.’ આ રીતે દેવીની આજ્ઞા થતાંજ, રાત્રિમાં તે સર્વ ઉઠ્યા અને જુલે છે તો ત્રણેનાં બંધન કપાઈ ગયાં હતાં. પછી પરસ્પર સ્વમ્ની કયા જણાની ખુશી થતા થતા તેઓ લાંબી ચાલી નિકળ્યા. ધણા દૂર માર્ગ ઉપર ગયા પછી રાત્રિ વીળી મર્ગ-સવાર પડ્યું; એટલે બીજા વાણીઆના છોકરાઓ, જેણે દુઃખ વેઠ્યું હતું તે નિશ્ચયદતને કહેવા લાગ્યા: ‘હે ભગ્ન! આ દિશામાં ધણા મ્લેચ્છો રહે છે; તેને લીધે આ દિશામાં જામે નહીં આવીએ, અમે દક્ષિણ દિશા તરફ જઈએ...

મોહિત થઈ ગયું. તે વિચાર કરવા લાગી કે, “અરે આ આવો રૂંપાળો છે, છતાં પણ પ્રાઈ પીઠ ઉપર ચંદન સગાડનાર નથી. વાહ! લાવ, આજ હું પોતે તેની પીઠને ચંદન લગાડું.” આ વિચાર કરી તે વિદ્યાધરી તે વખતે પેલા સ્તંભમાંથી હાથને લાગ્યા કરી, તે તરણ વાણીઆની ઉપર ચંદન ચર્ચવા લાગી. તે કન્યાના હાથનો સ્પર્શ થવાથી અને તેણે હાથમાં પહેરેલાં કંચુનો અણખણાટ સાંભળી વાણીઆના છોકરાએ પોતાના હાથવટી તેના હાથને પકડી લીધે ત્યારે તે વિદ્યાધરી સ્તંભમાં અદસ્ય રહીને બોલી: ‘અહો મહાભ્રમ! મારો હાથ શા માટે પાછો છે? છોડી દે. મેં તારો શું અપરાધ કર્યો છે? નિશ્ચયદત્તે તેને પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું. ‘તું કા છે તે પ્રસિદ્ધ થઈને મને જાણવ, ત્યાર પછી હું તારા હાથને છોડીશ.’ તે વિદ્યાધરીએ પ્રતિજ્ઞા લીધી ‘હું પ્રત્યક્ષ થઈને તને સર્વ આગત જાણું છું, મારો હાથ મૂકી દે.’ પછી પેલા વાણીઆ છોકરાએ તેનો હાથ મૂકી દીધો. ત્યાર બાદ તે સ્ત્રી, અતુષ્ટ સ્વરૂપા સૌંદર્ય ધારણ કરી પત્યરના સ્થંભમાંથી બહાર નિકળી તેની પાસે બેઠી અને તે વાણીઆના છોકરાના મુખ તરફ નજર કરીને બોલી:-

‘હિમાચળ પર્વત ઉપર પુષ્કરાવતી નામની એક નગરી છે. તેના ઉપર વિન્ધ્યપર નામનો એક વિદ્યાધરનો રાજ રહે છે. તેની હું પુત્રી છું. મારું નામ અનુરાગપરા છે. મારાં લમ હજુ થયાં નથી. હું અહીં મહાકાશિવરનું પૂજન કરવા માટે આવી હતી અને હમણાં આ પથર ઉપર વિશ્રામ લેતી હતી. એવામાં તું અહીં આવી, આ સ્તંભ ઉપર ચંદન લગાવીને વાંસો ધસવા લાગ્યો. અને કામના વરીકરણ મોહનાત્મ જેવો તું મારી દષ્ટિએ પડ્યો. પ્રથમ તો તારાં દર્શનથી, મારું અંતઃકરણ પ્રેમવડે રંગાયું અને પછી તારી પીઠ ઉપર ચંદન લગાડવાથી મારો હસન રંગો બોલ્યો. એ પછી જે કંઈ બન્યું તે તો તારા જાણવામાં છે. હવે હું મારા પિતાને ઘેર જઈશ.’

ત્યારે તે વિદ્યાધરી એ પ્રમાણે બોલી રહી, ત્યારે પેલા વાણીઆના છોકરા બોલ્યા: ‘અરે નિર્ધ્ય સ્ત્રી! મેં તો કહ્યું તે સર્વ સ્વીકાર્યું, પણ જેણે મારા અંતઃકરણને વશ કરેલું છે-મોહિત કર્યું છે અને જે મારા કળ્પનમાં નથી, તે મને આપ્યા વગર હવે તું આવી રીતે મારા મનને મોહ ઉપભવી વશ કરી કેમ જઈ શકીશ? અર્થાત્ મારા મનને તારા મેહપાશમાંથી મુક્ત કર્યા વગર માથા જવાગે નહીં.’ તે વાણીઆના છોકરાનું આનું બોલવું સાંભળી, અનુરાગપરા, મોહથી પરાપીત બની મર્ષિતે બોલી: ‘પ્રાણનાથ! જે તમે અમારી નગરીમાં આવશો તો હું આપની મરજ પ્રમાણે આપ સચે વર્તીશ, તમારાથી ત્યાં આવી શકાય તેમ છે. વળી તમારા મનની દૃષ્ટિ પણ પાંચ પડે. કારણ કે-

નિશ્ચય મનવાળા જનો, હુકમ કર્યો અનેક,
વેળી દુઃખ નિજ કામને, પૂર્ણ કરે છે છેક.

આટલું કહી અનુરાગપરા આકાશમાં ઉડીને ગાલી મઈ અને નિશ્વસત પણ મનમાં તેનું રમતણ કરતો કરતો પોતાને દેર ગયો. ઘરમાં બેસીને તે સ્ત્રી સંભારતો નિશ્ચે પ્રમાણે રિવાજ

પ્રયોગના પ્રતાપથી પરાધીન બની ગઈ અને પોતાનું મૃત્યુ થશે એમ શંકા કરવા લાગી. તેને શીંગડાં ઊગવાને તૈયાર થયાં એટલે તે ગદ્ગદિત થઈને બોલી- 'હું મહાપરાક્રમીનું આ નિરાધાર સ્ત્રીનું રક્ષણ કર. આ વખતે મારું શરણું તું છે. રે રે ! ઓ ઓ ! મંત્રનો પાઠ કરવા વગેરે દર્મ બંધ કર. હું તારા મનની ઇચ્છા સર્વ જાણું છું; અને તે પુરી કરીશ. બધાં અનુરાગપરા છે, ત્યાં તને લઈ જઈ છું ચાલ.' આવી રીતે તે સ્ત્રીએ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહ્યું એટલે ધીર નિશ્ચયદત્ત 'ઠીક છે' એમ કહી મંત્રપાઠ વગેરે લણવું બંધ કરી તે યક્ષિણીના કહેવાથી તેની કાંધ ઉપર બેઠો. તે યક્ષિણી આકાશ માર્ગે ઉડી અને તેને અનુરાગપરા નામની તેની પ્યારી પામે લઈ ગઈ. રાત્રિ પૂર્ણ થઈ ને પ્રભાત થયું એવામાં એક પર્વતનું વન આવ્યું એટલે યક્ષિણી નમ્રતાથી નિશ્ચયદત્તને વિનવતિ કરવા લાગી: 'મહારાજ ! સૂર્યોદય થયા પછી હવે મારામાં ઉપર જવાની શક્તિ રહેતી નથી. માટે આ રમણીય વનમાં સ્વાદિષ્ટ ફળો ખાઓ, સીતળ ઝરણાનું જળ પીઓ અને આજનો દિવસ અહીં ગાળી કહાડો. હું મારા રહેઠાણ ઉપર જઈશ અને જ્યારે રાત્રિ પડશે ત્યારે પાછી આવીશ. તેજ વખતે તમને હિમાચળના મસ્તકના મુકુટરૂપ પુષ્કરવતી નગરીમાં અનુરાગપરાની પાસે લઈ જઈશ.' આગળ કહી કાંધ ઉપરથી તેને ઉતારી ફરી આવવાની સભ્ય પ્રતિજ્ઞા કરી તેની રજા માગીને તે ચાલી ગઈ.

વાનર થયેલા સોમસ્વામીની કથા.

તે યક્ષિણીના ગયા પછી નિશ્ચયદત્તે તે વનમાં એક અગાધ તળાવ દીધું. તે તળાવનું જળ બહારથી સ્વચ્છ ને શીતળ દેખાતું હતું પણ અદર ઝેરવાળું હતું. સૂર્યનારાયણ કિરણો ફેલાવીને જલે પ્રસિદ્ધ કરીને દાખલો બતાવતા હોય કે, અરે મૂર્ખઓ પ્રેમી સ્ત્રીનું હૃદય પણ એવુંજ હોય છે. ઉપરથી સ્વચ્છ અને શીતળ તથા અદરથી ઝેરવાળું માટે આ તળાવથી સાવધ રહેજો. નિશ્ચયદત્તે મનુષ્યના કર્તવ્ય પ્રમાણે ગંધથી તે તળાવના જળને ઝેરી જાણી, છોડી દીધું. પછી તૃપ્તાતુર થયેલો તે, પાણી મેળવવા માટે દિવ્ય પદ્મ ઉપર ફરવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં તેણે પૃથ્વીના દીબા ઉપર બે પદ્મરાગ મણિ અગતતા હોય તેમ અગતતા બે પદ્મયો દીધા. પછી તે જમીન ઉપર રહેલા ઉંચા ભાગને જોઈને તેમાંથી માટી કાઢી તો એક હવતા વાંદરાનું માથું દેખાયું; પદ્મરાગની આશ્રક અગતતા હતી તે તેની આંખો હતી. નિશ્ચયદત્ત આ જોઈને 'આ.શું?' આમ વિચાર કરે છે; એવામાં તે વાંદરા મનુષ્યવાણીથી બોલવા લાગ્યો: 'હું મનુષ્ય છું. જાતિનો બાહ્ય છું, મને આ ખાગમાંથી બહાર કાઢ હે સત્પુરુષ ! મને બહાર કાઢ્યા બાદ હું તને મારું પોતાનું સર્વ જ્ઞાતાં કહી બતાવીશ.' નિશ્ચયદત્ત તેવાનું મનુષ્યજેવું બોલવું સાંભળતાં જ આશ્ચર્ય પામ્યો. પછી પેલા ખાગમાંથી મટોડીને દૂર કરી, તે વાંદરાને પૃથ્વીમાંથી બહાર કાઢ્યો. વાનર બાહાર નિકળી, ફરી પણ તેના ચરણમાં પ્રણામ કરીને બોલ્યો: 'તું ઘણી મહે-

છીએ. તુ તારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરે' આમ તે વાણીઆઓએ કહ્યું, એટલે પોતાની ઇચ્છેલી દિશામાં જવા માટે, તેઓની રક્ષા માગી નિશ્ચયદત્ત એકલો ઉત્તર દિશાનો આશ્રય કરીને ઉતાવળે, ઉતાવળે તે તરફ ચાલવા લાગ્યો; કારણ કે અનુરાગપરાના પ્રેમપાસમાં બંધાવાથી તેની ખુદી નારા પામી ગઈ હતી. માર્ગમાં કૂચે કૂચે ચાલતાં તેને ચાર મોટા વ્રતધારી મળ્યા. તે ચાર જાણી સાથે તેઓ વિતસ્તા નામની નદી ઉતરી ગયા. ઉતર્યા પછી ભોજન કરી, સૂર્ય અસ્ત થવાનો સમય થયો. એટલે તેઓનીજ સાથે તે માર્ગમાં ચાલવા લાગ્યો. એવામાં તે માર્ગે એક વન આવ્યું, તેમાં તે પેઠામાં વન આગળ ગયા ત્યોકેટલાએક લોકડાના ભારા ઉપાડનારા કઠિયારા તેઓને મળ્યા; તેણેકલા, અરે વટેમાર્ગીઓ! 'દિવસ અસ્ત થયા પછી ક્યાં જાઓ છો? આગળ દોષ્ટ પશુ ગામ નથી. આ વનમાં એક ઉજડ શિવ મંદિર છે. જે અનુપ્ય તે મંદિરની અંદર કે બહાર ઉતારો કરીને રહે છે. તેને શૃંગોત્પાદિની નામની યક્ષિણી પ્રથમ શીંગડાં ઉપજનથી, પશુ બનાવી, મોઢ પમાડીને ખાઈ જાય છે.' આટલું સાંભળ્યા છતાં પણ તે ચારે મહાવ્રતધારીઓ, તેની દરકાર ક્યાં વગર, નિશ્ચયદત્તને કહેવા લાગ્યા; 'ચાલ, ચાલ, તે શીંગડાં યક્ષિણી આપણને શું કરશે? કારણ કે અમે જુદા જુદા રમશાનમાં રાત્રિઓ રહ્યા છીએ.' એવાં વચન સાંભળી નિશ્ચયદત્ત તેઓની સાથે ચાલવા માંડ્યો. આગળ ચાલતાં ધાટા વનમાં એક શિવાલય આવ્યું એટલે રાત્રિ ગાળવા માટે તે ચારે દેવમંદિરની અંદર ગયા તે દેવમંદિરના આંગણમાં તેઓએ રાખનું એક મોટું મંડળ કરી, 'તે અમને શું કરનારી છે' એમ કહી લોકડાનો અગ્નિ સળગાવ્યો અને ધીર નિશ્ચયદત્ત તથા બીજા સર્વે વ્રતધારીઓ, તે મંડળમાં બેસી પોતાની આંધા માટે મંત્ર જપવા લાગ્યા.

જ્યારે અર્ધરાત્રિ થઈ ભારે પેલી શૃંગોત્પાદિની યક્ષિણી, નૃત્ય કરતી અને હાડકાની કિન્નરી વગાડતી ત્યાં આવી; અને મંડળની બહાર ઉભી રહી, પછી તે ચાર વ્રતધારીમાંથી એક વ્રતધારી તરફ નજર કરી નૃત્ય કરવા લાગી અને મંત્ર બોલવા લાગી. તેના મંત્રથી તે મહાવ્રતધારીને શીંગડાં ઉત્પન્ન થયાં અને તે મોઢ પામીને ઉભો થઈ નાચ કરવા લાગ્યો, એતરંગેતામાં બળતા અગ્નિમાં જઈ પડ્યો. પછી શૃંગોત્પાદિની નામની યક્ષિણી, અગ્નિમાં પડેલા અને અર્ધ બળેલા તે પુરુષને અગ્નિ માથી બહાર ખેંચીને ખુદાથી ખાવા લાગી. તે પછી બીજા વ્રતધારી ઉપર પણ પૂર્વપેરે નજર કરી, શીંગડું ઉત્પન્ન કરનારો મંત્ર બોલવા લાગી અને નાચવા લાગી; એટલે તે બીજા મહાવ્રતધારીને પણ શીંગડાં ઉઘ્યાં અને તે પણ નાચવા માંડ્યો. નાચતો નાચતો તે પણ અગ્નિમાં પડી ગયો ને તે યક્ષિણી તેને પણ અગ્નિમાંથી ખેંચીને બીજા વ્રતધારીના દેખતાં ખાઈ ગઈ. આવી રીતે તે યક્ષિણી મહાવ્રતધારીઓને એક પછી એક મોહિત કરી શીંગડાંવાળા કરીને ખાઈ ગઈ. ચોથા વ્રતધારીને ખાતી વખતે માંસ અને લોહીના ખાનપાનથી મદમત પતીને તે યક્ષિણીએ દેવયોગથી તે કિન્નરી નામનું વાજિત્ર નીચે જમીન ઉપર મૂકી દીધું એટલે ધીર નિશ્ચયદત્ત સદાક હેતા કે ઉભો થઈ, તે કિન્નરી વાદિત્રને ઉપાડી વગાડવા લાગ્યો, નાચવા લાગ્યો, દસવા લાગ્યો અને ભમત્રા લાગ્યો, અને તે યક્ષિણીના મુખ સામે નજર કરી, સાંભળવાથી આવડી ગયલા શૃંગોત્પાદન નામના મનને વારંવાર બોલવા લાગ્યો. તે યક્ષિણી તે

પ્રયોગના પ્રતાપથી પરાધીન બની ગઈ અને પોતાનું મનુષ્ય થશે એમ શંકા કરવા લાગી. તેને શીંગડાં ઉગવાને તૈયાર થયાં એટલે તે ગદ્યદિત થઈને બોલી: 'હે મહાપરાક્રમી! તું આ નિરાધાર સ્ત્રીનું રક્ષણ કર. આ વખતે મારું શરણ તું છે. રે રે! ઓ ઓ! મંત્રનો પાઠ કરવા વગેરે કર્મ બંધ કર. હું તારા મનની ઇચ્છા સર્વ જાણું છું; અને તે પુરી કરીશ. ત્યાં અનુરાગપરા છે, ત્યાં તને લઈ જઈ છું ચાલ.' આવી રીતે તે સ્ત્રીએ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહ્યું એટલે ધીર નિશ્ચયદત્ત 'ઠીક છે' એમ કહી મંત્રપાઠ વગેરે ભણવું બંધ કરી તે યક્ષિણીના કહેવાથી તેની કાંધ ઉપર બેઠો. તે યક્ષિણી આકાશ માર્ગે ઉડી અને તેને અનુરાગપરા નામની તેની પ્યારી પામે લઈ ગઈ. રાત્રિ પૂર્ણ થઈ ને પ્રભાત થયું એવામાં એક પર્યતનું વન આવ્યું એટલે યક્ષિણી નમ્રતાથી નિશ્ચયદત્તને વિનંતિ કરવા લાગી: 'મહારાજ! સૂર્યોદય થયા પછી હવે મારામાં ઉપર જવાની શક્તિ રહેતી નથી. માટે આ રમણીય વનમાં સ્વાદિષ્ટ ફળો ખાઓ, શીતળ ઝરણાનું જળ પીઓ અને આજનો દિવસ અહીં ગાળી કઢાડો. હું મારા રહેઠાણ ઉપર જઈશ અને જ્યારે રાત્રિ પડશે ત્યારે પાછી આવીશ. તેજ વખતે તમને હિમાચળના મસ્તકના મુકુટરૂપ પુષ્કરાવતી નગરીમાં અનુરાગપરાની પાસે લઈ જઈશ.' આગળ કહી કાંધ ઉપરથી તેને ઉતારી ફરી આવવાની સત્ત્વ પ્રતિજ્ઞા કરી તેની રજા માગીને તે ચાલી ગઈ.

વાનર થયેલા સોમસ્વામીની કથા.

તે યક્ષિણીના ગયા પછી નિશ્ચયદત્તે તે વનમાં એક અગાધ તળાવ દીધું. તે તળાવનું જળ બહારથી સ્વચ્છ ને શીતળ દેખાતું હતું પણ અદ્ધર ઝેરવાળું હતું. સૂર્યનારાયણ કિરણો ફેલાવીને જાણે પ્રસિદ્ધ કરીને દાખસો બતાવતા હોય કે, ઝેરે મૂર્ખોએ પ્રેમી સ્ત્રીનું હૃદય પણ એવુંજ હોય છે, ઉપરથી સ્વચ્છ અને શીતળ તથા અદ્ધરથી ઝેરવાળું માટે આ તળાવથી સાવધ રહેજો. નિશ્ચયદત્તે મનુષ્યના કર્તવ્ય પ્રમાણે ગંધથી તે તળાવના જળને ઝેરી જાણી, છોડી દીધું. પછી તળાવનું થયેલો તે, પાણી મેળવવા માટે દિવ્ય પદ્મ ઉપર ફરવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં તેણે પૃથ્વીના દીપ્તા ઉપર બે પદ્મરાગ મણિ અગતતા હોય તેમ અગતતા બે પદ્મયો દીડા. પછી તે જમીન ઉપર રહેલા ઉંચા ભાગને ખોદીને તેમાંથી માટી કાઢી તો એક ઇપ્તા વાદરાનું માથું દેખાયું; પદ્મરાગની માથેક અગતતા હતી તે તેની આંખો હતી. નિશ્ચયદત્ત આ જોઈને 'આ. રું?' આમ વિચાર કરે છે; એવામાં તે વાદરા મનુષ્યવાણીથી બોલવા લાગ્યો: 'હું મનુષ્ય છું. જાતિનો ખાલજી છું, મને આ ખાડામાંથી બહાર કાઢ. હે સત્પુરુષ! મને બહાર કાઢ્યા બાદ હું તને મારું પોતાનું સર્વ વસ્તુ કહી બતાવીશ.' નિશ્ચયદત્ત તે વાનરનું મનુષ્યજેવું બોલવું સાંભળતાં જ આશ્ચર્ય પામ્યો. પછી પેલા ખાડામાંથી મટોડીને દૂર કરી, તે વાદરાને પૃથ્વીમાંથી બહાર કાઢ્યો. વાનર બહાર નિકળી, ફરી પણ તેના ચરણમાં પ્રણામ કરીને બોલ્યો: 'તું ધણી મહે-

નતે મને ખાડામાંથી બહાર કાઢી મારાગાણુ બચાવ્યા છે. હવે ચાલ, હમણાં તું યાદી ગયો દોઢધિ માટે ક્ષણ ખાઈને જળપાન કર; અને હું પણ તારી મહેરબાનીથી ઘણું દિવસે આજ પારણું કરીશ. આમ કહી તે વાંદરા નિશ્ચયદત્તને દૂર આવેલી એક નદીના કિનારા ઉપર લઈ ગયો. ત્યાં સ્વાધિન અને સ્વાદિષ્ટ ફળવાળાં તથા શીતળ છાયાવાળાં ઘાટ હતાં, નદીમાં નિશ્ચયદત્તે સ્નાન કરી પું અને કળ તથા જળનો ઉપભોગ કરીને, વાંદરા પાસે આવ્યો. વાંદરે પણ ઘણા દિવસનો ઉપવાસ હોવાથી પારણું કર્યું હતું. પછી નિશ્ચયદત્તે તેને પૂછ્યું, 'તું નરમાંથી વાનર કેમ થયો તે કહી બતાવ.' એટલે તે વાંદરે ઉત્તર આપ્યો, મારું વૃત્તાંત હું હમણાં તને કહું છું, હે મિત્ર ! તું તે સાંભળ:-

કાંઈ નામના નગરમાં એક ઐશ્વર્યાળી નામનો ઉત્તમ ધાણલુ રહેતો હતો. તેની મુરત્તા નામની સ્ત્રીને પેટ હું જન્મ્યો અને પિતાએ મારું નામ સોમસ્વામી પાડ્યું હતું. હું ક્રમે ક્રમે મહામત્ત હોવાથી નિરંકુશ બની દુષ્ટ કામને આધીન થઈ ગયો. તે શહેરમાં એક શ્રીગર્ભ નામનો વાણીએ રહેતો હતો. તેની પુત્રીનું નામ ઐંધુદત્તા હતું. એ કન્યા તરણુ અવસ્થામાં હતી અને તે કન્યા મથુરામાં રહેનારા વારાહદત્ત નામના નગરમેકની સ્ત્રી થઈ હતી, પણ તે પોતાના પિતાને ત્યાં આવી રહી હતી. એક દિવસે તેણે બારીમાં બેઠાં બેઠાં મને દિશા-મને જોતાં વેતજ તે કામાતુર થઈ ગઈ. પછી મારું નામ જોળી કાઢી, મારી સાથે સંગમ કરવાની ઇચ્છાથી, તે સ્ત્રીએ ચઢાચંદાદિની નામની તેની એક સખીને મારી પાસે મોકલી. તેની સખી, પોતાની સખીને કામાંધ બનેલી જાળી એકાંતમાં મારી પાસે આવી અને પોતાની તે સખીનો અભિપ્રાય કહી બતાવી, અને પોતાને ઘેર લઈ ગઈ, પોતાના ઘરમાં બેસારી, કાઈ જાણે નહીં તેમ, તેજ વખતે જઈને તે ઐંધુદત્તાને તેડી લાવી. ઐંધુદત્તા પણ ઉત્કંઠાથી સરમનો લાગ કરી સાં આવી અને તરત મને આલિંગન આપ્યું. સ્ત્રીએનો પરાજય કરનાર છેવટનો એક વીર કામદેવ છે. ઐંધુદત્તા આવી રીતે દર-રોજ પોતાની સખીને ઘેર આવતી અને મારી સાથે રમતમમત કરતી હતી. એક વખતે તે સ્ત્રીનો ધણી, જે મહાજનનો વડો હતો તે વારાહદત્ત, ઘણા દિવસથી બાપને ઘેર રહેતી પોતાની સ્ત્રીને તેડવા, મથુરા નગરથી કાશી શહેરમાં આવ્યો. કન્યાના પિતાએ પુત્રીને સાક્ષરે જવા માટે રજા આપી અને તેના ધણીએ પણ તેડી જવાની ઇચ્છા બતાવી; એટલે ઐંધુદત્તાએ પોતાની ગ્રામ બાજત, જે બીજી સખી જાણતી હતી તેને કહ્યું: 'અલિ સખિરી ! મારો પતિ મને અવશ્ય મથુરા નગરી લઈ જશે; પણ હું સોમસ્વામી વગર ત્યાં જવી સહીશ નહીં. માન નમાન તેના વિન હું મરી જઈશ માટે આ બાજતમાં કોઈ ઉપાય હોય તો મને બતાવ.' તે સાંભળીને તેની સખી મુખશયા, જે યોગવિદ્યા જાણતી હતી તે બોલી: 'મારી પાસે બે મંત્રના પ્રયોગ છે. તે બે મંત્રમાં એક મંત્ર બળી કંઠમાં દોરો આપ્યો કે તરતજ મનુષ્ય વાંદરા બની જાય; અને બીજો મંત્ર બળી દોરો છોડે કે તે પાછો મનુષ્ય થઈ જાય છે. જ્યારે માણસ વાંદરા થાય ત્યારે તેની શુદ્ધિ નાશ પામતી નથી-પણ તેની તેજ રહે છે. હે મુશ્કોણી ! માટે જ તારી ઇચ્છા હોય અને સોમસ્વામી તને વડાનો લાગનો દોષ તો સોને દમણ વાંદરાનું બન્યું બનાવી મકું. તું માગ મનવરો તેને વાંદરાના આકારમાં તારી પામે ગળજે અને એકાંતમાં તારા પ્રિયતમને પુરુષ બનાવ ને.

તે સખીએ આમ કહ્યા પછી ઇંધુદત્તાએ એકાંતમાં મને બોલાવી પ્રેમ સહિત, જેમ સખીએ કહ્યું હતું તેમ પથારી વાત મને જણાવી. મેં તેની આજ્ઞા કબૂલ રાખી. પછી તેની સખી સુખશયા-એ મારા ગળામાં મંત્રનો દોરો બાંધી મને એક કણમાં વાંદરાનું બચ્ચુ બનાવી મૂક્યો. ઇંધુદત્તા વાંદરાના આકરમાં રહેલા અને પોતાના પતિ પાસે લઈ જઈ બેસી; 'મને મારી સખીએ આ રમત ગમત કરવા માટે આપ્યો છે,' એમ કહીને હું વાંદરાને બતાવ્યો. વારાહદત્ત મને પોતાની સ્ત્રીના બોળામાં બેઠેલા જોઈ, આ રમણવા લાયક છે, એમ સમજી રાજી થયો. હું બુદ્ધિશાળી અને મનુષ્યની માફક સ્પષ્ટ બોલતો હતો, તોપણ વાંદરાજ હતો! મને આ દેખાવ જોઈ; 'અરે સ્ત્રીનું ચરિત્ર વિચિત્ર છે,' આમ ચચાથી મનમાં હસતું આવતું હતું; તથાપિ હું તે અવસ્થામાં બેસી રહ્યો કારણ કે આ સંસારમાં કામદેવ કોને દુઃખ આપતો નથી? સર્વને દુઃખી કરે છે.

પછી ઇંધુદત્તા સખીની પાસેથી બન્ને મંત્રો સિખી, પિતાને ઘેરથી પતિની સાથે મધુરા જવા માટે નિકળ્યા. તે વખતે માર્ગમાં ઇંધુદત્તાને સારું લગાડવા માટે તેના પતિએ એક આકરના મરતક ઉપર મને બેસાડ્યો. અમે સઘળાં ચાલવા લાગ્યાં. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં બે ત્રણ દિવસ થયા પછી એક વનમાં આવી અડધાં. એ વન ધણી વાંદરાઓના વસવાટી ભર્યું હતું. તે વનમાં ગયા પછી વાંદરાઓ અમને કિવી કિવી રજીરો કરી પરસ્પર બોલાવવા લાગ્યાં અને બેળા થઈ ટોળેટોળાં ચોતરફથી અમારી ઉપર તુટી પડ્યાં. ઇંધુદત્તાના પતિના પંડના માણસોએ તે વાંદરાઓને બહુ વાપ્યાં તોપણ તે અટક્યા નહીં અને પાસે આવી જે વાંચિયાના આકરની કાંધ ઉપર હું બેઠો હતો તેને ખાઈ જવા માટે તૈયાર થયાં આથી તે આકર વિંહળ બની ગયો અને લાયકી મને જમીન ઉપર પટ્ટી તરતજ પલાયન કરી ગયો. પછી તે વાંદરાઓ મને ઉપાડી ગયા. વાંદરાઓ મને લઈ ગયા જોઈ, મારા ઉપરના રત્નદેવે ધીધ, ઇંધુદત્તા, તેનો વર અને તેનાં માણસો પથારીવતી અને લાકડીવતી વાંદરાઓને મારવા લાગ્યા, પણ તે વાંદરાઓને દરાવી શક્યા નહીં. મારા મૂંઠનાં કુકર્મથી કાપ્યા હોય તેમ વાનરાએ નખવતી અને દાંતવતી મારા દરેક અંગમાંથી સ્વાડેરવાડાં ઉઘેડી કાઢ્યાં. કંઠમાં બાંધેલા દોરના પ્રતાપથી અને શંકરનું ધ્યાન ધરવાથી મારામાં બળ આવ્યું, એટલે હું તેના બધને તોડી નાખી, લાંચી લાગી એક ઘાટા વનમાં જઈ તેની નજરથી દૂર થઈ ગયો; અને ધીમે ધીમે એક વનમાંથી બીજા વનમાં ને બીજાથી ત્રિજામાં જતાં જતાં આ વનમાં આવી પહોંચ્યો છું. શોકમાં અંધ થઈ ગયેલો હું, આવી રીતે વર્ષાઋતુમાં ભ્રમી થીં આં એમ ભટકતો હતો ને મારા મનને કહેતો હતો કે, 'અહો! તું ઇંધુદત્તાથી વિખૂટો પડ્યો અને આજ જન્મમાં પરસ્ત્રી સમાગમ કરવાથી વાનર થયો! આ તેનું રૂળ તને મળ્યું કેમ?' મારા આવા દુઃખથી પણ ક્ષમાને સંતોષ વળ્યો નહીં, માટે તેણે વળી બીજું દુઃખ પણ આપ્યું. એક દાચિણી અકરમાત ત્યાં આવી પહોંચી અને મને શુંડની અંદર વિટાળી વર્ષાઋતુ પાણીથી ભોળેલો એક રાક્ષસ હતો તેના ગારાની અંદર મને બેસાડી ઘીલા બહાભાગ્ય! આ ગારામાંથી નિકળવા માટે મેં બહુ બહુ પ્રયત્ન કર્યો, પણ હું નિકળવા શક્તિમાન થયો નહીં, તે ઉપરથી હું માનું છું કે તે દાચિણી કાંઈપણ નસીબદેવે મોકલેલી દેવી હશે. હે મિત્ર! હું આ રાક્ષસમાં શ્વાસ લઈને કેવળ જીવતો હતો એમ ન હતું; પણ પ્રતિદિવસ શંકરનું ધ્યાન કરતો હતો એથી મારા મનમાં રાત્રિ ઉત્પન્ન થઈ. તે સમયથી મારી અમા

મરી ગઈ. તે, આજ મને આ ટુકડે થયેલા રાફડામાંથી જહાર કાઢ્યો છે, મને જ્ઞાન થયું છે, પણ તે જ્ઞાનના પ્રમાણમાં જોઈએ તેટલી શક્તિ છે નહીં કે જે શક્તિને આધારે આ વાતરપણામાં મારા આત્માને મુક્ત કરું, જ્યારે કાષ્ઠિયુ યોગિની તેજ મંત્ર લક્ષ્મીને મારા ગળાને આ દોરે છોડશે, ત્યારે હું શ્રી મનુષ્ય અમૃત. આ રીતનું મારું વૃત્તાંત છે. હે મિત્ર ! તુ આ અગમ્ય વનમાં મારે આગ્યો છે, તે હવે મને કહી જતાવ.’

આવી રીતે વાતર બેઠેલા સૌમસ્વામીએ પોતાની કથાકલા પછી નિશ્ચયદત્ત પોતાનું વૃત્તાંત તે કહેવા લાગ્યો. ‘હું ઉત્તરજયનીથી અનુરાગપરા નામની વિદ્યાધરીને મળવાને આવ્યો. આવું હું, અને સ્સ્તામાં એક યક્ષિણીને ધૈર્યથી ‘હરાવી તેના ઉપર બેસીને અત્ર રાત્રે આવ્યો છું.’ તે વૃત્તાંત સાંભળી શુદ્ધિશાળી અને વાતરનું રૂપ ધારણ કરનાર સૌમસ્વામી આશ્ચર્ય પામ્યો અને નિશ્ચયદત્તને કહેવા લાગ્યો. ‘તે મારી માફક સ્ત્રી મારે મોટા દુઃખનો અનુભવ કર્યો છે. કાલુ જલે લક્ષ્મીના અને સ્ત્રીના કાષ્ઠ સ્થળે સ્થિર વાસ હોતો નથી. સ્ત્રીઓ સખ્યાની માફક કાલુવર રક્ત દેખાય છે અને નદીની માફક કુટિલાશયા હોય છે, તે સર્પણીની માફક અવિશ્વાસ કરવા જોગ છે. વધારે શું? વિજ્ઞાનીની માફક અંધારૂં સ્વભાવની હોય છે મારે તે વિદ્યાધરી અનુરાગપરા તારા ઉપર આરાધક છે, છતાં પણ કાષ્ઠ સ્વભાવિનો પુરુષ મળમે સારે એક કાલુમાં તું મનુષ્યની ઉપર ઉદાસ થઈ જશે મારે સ્ત્રી મારેનો તારો આ પ્રયાસ નિષ્ફળ છે. પાક્યા પછી માંમાં પરિણામ લાવનારું ધન જોમ નીરસ થઈ પડે છે, તેમ આ પ્રયાસ પણ નીરસ છે. હે મિત્ર ! મારે તું વિદ્યાધરીની પુષ્કરાવતી નગરીમાં જવું બંધ રાખ, અને યક્ષિણીની ખાધ ઉપર ચડી, ઉત્તરજયની નગરીમાં જ પાછો જા. મિત્ર ! મારું કહ્યું મોન ! મેં પ્રેમને લીધે મિત્રનું કહ્યું કર્યું નહીં, તેને લીધે હમણાં પણ પસ્તાઈ છું. જ્યારે હું અધુરતા ઉપર આરાધક થયો, ત્યારે પાસાજીદમગ મનવાળા અને આદરણ્ય જાતિમાં જન્મેલા લવણમાં નામના મારા મિત્રે મને એ કામ કરતાં અટકાવ્યો અને આ પ્રમાણે કહ્યું હતું. “અરે મિત્ર ! તું સ્ત્રી ઉપર આરાધક બની તેને વશ થા મા; કદાચકે સ્ત્રીનું મન ન જણાય તેવું હોય છે. વળી તેણે મને એક કથા કહી હતી તે કથા પણ હું તને કહું છું તે સાંભળ.”

લવણમાંએ કહેલી કથા.

“કાશી શહેરમાં એક તરણ અને વ્યરૂપવાન સૌમઘ નામની આદરણી રહે છે. તે જાની રીતે યોગવિદ્યા જાણે છે. તે સ્ત્રી સાથે મારે દેવશાયી એકાંતમાં સમાયમ થયેલ. તે સમાયમથી ધારિ ધારિ તે સ્ત્રી ઉપર મારી પ્રીતિ વધતી ગઈ. એક દિવસે તે સ્ત્રીએ અન્ય તરફ જાયું, તેથી મને ધર્મો આવી. પછી મેં તેને ધમ્મજ પ્રમાણે સજ્જડક પેદા દીધા. આવજાને તે દૂર સ્ત્રીએ પોતાનો ચરસો ગુપ્ત રાખી મારા મારને સહન કર્યો. બીજો દિવસે તે સ્ત્રીએ પ્રેમપ્રીતિનું જાનું કાઢી મારા ગળામાં દોરેા બાંધી દીધા એટલે હું એક ગરીબ જગદ બની ગયો. હું જગદ બની ગયો પછી, તે સ્ત્રીએ હાઉ ઉપર આદરવિકા ચલાવનારા ગરીબ હાઉવાળાને સાં મને મનમાનની કિમત લાવે

એ. એ ઉડવાજો મારા ઉપર ભાર ભરતો, તેનાથી હું અન્યંત કષ્ટ પામતો હતો. નસીબ સંભાગે એક વખત આ રાહરમાં રહેનારી એક બંધમેચનિકા નામની યોગિનીએ મને દુઃખી થતો જોયો, અને જ્ઞેતાં વારજ તે સમજી ગઈ કે આને સોમદાએ પશુ બનાવ્યો છે ! પછી મારો ધણી દેખે નહીં તેમ, તે સ્ત્રીએ મારા કંઠમાંથી દોરો છોડી નાખ્યો; એટલે હું મનુષ્ય થઈ ગયો. મારો ઉપરી ઉડવાજો મને નાશી ગયો નહીં, એટલે જોવા લાગ્યો અને ચારે તરફ દોડવા લાગ્યો. હું બંધમેચનિકા સાથે જતો હતો, એવામાં દેવમેગે તે દુષ્ટ સોમદાએ મને છેટેથી દીઠો, ત્યારે તે કોપથી બળવા લાગી અને તે જ્ઞાનવાળી બંધમેચનિકાને કહ્યું: 'આ પાપીને તે પશુપણમાંથી શા માટે છુટો કર્યો ? માણસ શું કામ બનાવ્યો ? હે દુરાચારીણી ! તને ધિક્કાર છે. આ કુકર્મનું ક્ષણ તને મળશે. કાલે સવારે આ પાપી સહિત હું તારો નાશ કરી નાખીશ, આટલું કહી તે સ્ત્રી-મારી એકવારની પ્યારી ચાલી ગઈ. પછી સિદ્ધ યોગિની, બંધમેચનિકા સોમદાનો નાશ કરવા માટે મને કહેવા લાગી: 'અલ્યા ભવશર્મન ! આવતી કાલે, તે કાળી ઘોડીનું સ્વરૂપ લઈ મને મારવા આવશે, તે વખતે હું રાત્રી ઘોડીનું રૂપ ધારણ કરીશ. પછી ત્યારે અમારા બન્નેનું મુક્ત ચાલવા મરિ, ત્યારે તારે સાવધાન થઈ દાઢમાં રાખેલી તરવાર, પાછળથી તે સોમદાને મારજે, તરવાર મારવાથી આપણે બે તે સોમદાને ઘર કરી નાખશું. જાને તું કાલ સવારે મારે ઘેર આવજે.' આટલું કહી તે સ્ત્રી મને પોતાનું ઘર બતાવી, તે ઘરની અંદર પેડી અને જોજો એકજ જગ્યામાં અદ્ભુત અનેક જગ્યાનો અનુભવ કર્યો હતો તે હું, મારે પોતાને ઘેર ગયો.

બીજે દિવસે સવારમાં હાથમાં તરવાર લઈ હું બંધમેચનિકાને ઘેર ગયો. તુરતજ સોમદા કાળી ઘોડીનું રૂપ ધારણ કરી ત્યાં આવી. બંધમેચનિકાએ રાત્રી ઘોડીનું રૂપ ધારણ કર્યું. તે બન્ને જણી પરસ્પર ખરી અને દાંતનો પ્રહાર કરીને મુક્ત કરવા લાગી. પેલી મુદ્ર ડાકણને પાછળથી તરવાર મારી અને બંધમેચનિકાએ લાત મારી તેથી સોમદા મરી ગઈ.

આવી રીતે હું પશુપણથી મુક્ત થઈને નિર્ભય થયો છું અને હવે નક્કરી સ્ત્રી સાથે સંબંધ કરવાનું મનમાં પણ વિચારતો નથી. ચપગતા, સાહસિકતા અને મંત્ર-તંત્ર-યંત્રની નીચ ક્રિયા-આ ત્રણ સ્ત્રીઓના દોષ છે. તે ધણું કરીને ત્રણ જગતને ત્રાસ આપે છે માટે તું બંધુદત્તા ડાકણ પાછળ શા માટે દોરે છે ? જેને પોતાના પતિ ઉપર પ્રેમ નથી, તે સ્ત્રીને તારા ઉપર પ્રેમ ક્યાંથી હશે ?

આવી રીતે મારા મિત્ર ભવશર્મણે મને ઉપદેશ આપીને સમજાવ્યો, તોપણ મેં તેનું કહેવું કર્યું નહીં, તેથી આ દશાને પામ્યો છું. તને પણ મારું કહેવું એ છે કે, તું અનુસાગપરા માટે કલેશ કર મા. ત્યારે તે સ્ત્રીને પોતાની જાતિનો પતિ મળશે, ત્યારે તે અવસ્થા તને છોડી દેશે. મિત્ર ! ત્યારે તારો ત્યાગ કરશે ત્યારે તને મારી પેઠે ભારે પચાત્તાપ થશે. ભયરી જેમ નવાં નવાં પુષ્પની વાંછના રાખે છે, તેમ જ્યાં પણ નવા નવા પુરુષ સાથે સમાગમનાં વાંછના રાખે છે. વાનર યમેલા સોમસ્વામીએ ઘણા વચન કહ્યાં, પણ નિશ્ચયદત્તનું હૃદય પ્રેમથી પૂરું ભરાયેલું હતું તેથી ત્યાં તેના વચનનો પ્રવેશ થયો નહીં. પછી નિશ્ચયદત્ત બાલ્યો, 'સોમસ્વામિ ! તે કન્યા વિદ્યાધરના રાજાના શુદ્ધ કુળમાં જન્મી છે, માટે તે મારા ઉપર પ્રેમ કરીને અન્યસંગે બલિયાર કરશે નહીં.' આમ વાત કરતા હતા એવામાં જોણે પ્રથમ દૃષ્ટી આવી હોય તેમ રાત્રિ દેવી પદાર્થો-રાત્રિ

પડી. પછી શુંગોત્રપાદિની ધક્કિણી નિશ્ચયદત્તની નિકટમાં આવી ઉત્તી રહી. નિશ્ચયદત્તને પ્રિય પાસે જવા માટે સોમસ્વામિ વાનરની રજ માંગી; ત્યારે સોમસ્વામી બોલ્યો: 'હાઈ! તું બસે બા પશુ' ત્યાં મને સંભારજે.'

નિશ્ચયદત્તની કથા (ચાલુ.)

મનુષ્ય મડી વાનર બનેલા સોમસ્વામિની રજ લીધા પછી નિશ્ચયદત્ત તે ધક્કિણીની કાં ઉપર ચઢી વિદાય થયો. અર્ધ રાત્રિના સમય થયો એટલે દ્વિમાયગ ઉપર અનુરાગપરાના પિત વિદ્યાધરના રાજની, પુષ્કરાવતી નામની નગરીમાં તે આવી પહોંચ્યો. અનુરાગપરાએ પોતાના જ્ઞાનપ્રભાવથી જાણ્યું કે મારો પતિ આવે છે, તેને આવકાર આપવા માટે પોતે નગરીની બહાર આવી પેલી ધક્કિણી અનુરાગપરાને જોઈને મને જતાવવા લાગી અને બોલી: 'બીજી કંડમાં મૂર્તિ માફક નેત્રને ડંક આપનારીઓ તારી સ્ત્રી આવે છે, માટે હવેનું જાઉં છું.' આટલું કહી નિશ્ચયદત્તને કાંઈ ઉપરથી નિચે ઉતારી, તેને પ્રણામ કરી, ચાલતી ધક્કિણી અનુરાગપરાએ પ્રીત મની પાસે આવી, ઘણા દિવસની ઉદકંઠથી ઉતાવળે આસિંગન ચુંબન વિગેરે આપી તેને રાજ કર્યો.

નિશ્ચયદત્ત પશુ ધણી કહેણ સદન ક્યાં પછી તે સ્ત્રીના સમાગમ થવાથી ધણો રાજ થયો અને તે વખતે તેને આસિંગન કરી પોતાના શરીરનું જાન પંજુબૂસી થયો—તે કેવળ તન્મય થઈ ગયો. અનુરાગપરાએ ગાંધર્વ વિધિથી તેની સાથે વિવાહ કરી પોતાની વિદાયકે દુરંત શહેર બહાર એક નવું નગર બનાવ્યું. આ નગરમાં નિશ્ચયદત્ત તે સ્ત્રી સાથે રહેવા લાગ્યો. અનુરાગપરાએ પોતાની વિદાયથી માતા પિતાની નજર બાંધી લીધી હતી, તેથી તે નિશ્ચયદત્તને દેખતાં હતાં નહીં. પછી અનુરાગપરાએ પૂછ્યું, 'પ્રાણુવત્સલ! તમે અહાં કેવીરીતે આવી શક્યા?' ત્યારે નિશ્ચયદત્તે તે વિદ્યાધરી આગળ માર્ગમાં જોડે દુઃખ પડ્યા હતાં તે સ્વર્ણા કહી જતાવ્યાં. દુઃખ તેના સાંભળીને તે સ્ત્રી, તેને ધણો મોટા માનવા લાગી અને ઉત્તમ પ્રકારના વેશવધી તેની આકરી કરવા લાગી. પછી નિશ્ચયદત્તે વિદ્યાધરીની આગળ વાનર થયેલા સોમસ્વામીની અદ્ભુત વાર્તા કહી સંભળાવી, અને પછી બોલ્યો: 'પ્રાણુપ્યારિ! તે મારો મિત્ર છે. તારા કાંઈ ઉપાયથી જો તે વાનરના શરીરમાંથી છૂટે તો મેં ને તે તેનું. બધું કરું કહેવાસો.' નિશ્ચયદત્તે જહું એટલે અનુરાગપરા પશુ બોલી—'આ મંત્રનો વિષય છે ને તે યોગિણીઓનો છે, અમારો એ વિષય નથી. તથાપિ તે વાત તમને ગમતી છે તો હું મારી બેદનપણી ભદ્રરૂપા નામની એક સિદ્ધ યોગિણી છે, તેની પ્રાર્થના કરીને આ કામ કરીશ.' તે સાંભળી તે વાણીઓનો દીકરો પ્રસન્ન થયો અને બોલ્યો—'પ્રિયા! ત્યારે તો તું મારા મિત્રનાં દર્શન કરવા માટે ચાલ. આપણે બન્ને તેની પાસે જઈએ.' પેલી સ્ત્રી બોલી 'બહુ સારું.' બીજે દિવસે નિશ્ચયદત્ત વિદ્યાધરીના બેગામાં બેસી આકાશમાં બે વાનર મિત્રના રહેઠાણવાળા વનમાં ગયો ને વાનરના રૂપમાં રહેલા મિત્રની પાસે જઈ, નિશ્ચયદત્ત અને તેની સ્ત્રીએ પ્રણામ કર્યા અને તેજ વખતે બન્ને જહુંએ કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. સોમસ્વામી બોલ્યો: 'આજ મેં તને અનુરાગપરાની સાથે દીઠો, એજ તારે

‘કે કુશળ જાણું.’ આટલું બોલી નિશ્ચયદત્તને ઘાતું માન આપ્યું અને તેની સીને અખંડ સૌભાગ્યવતી થા એવો આશીર્વાદ દાધો.

પછી તે ત્રણે જણાં એક મનોરંજન સિદ્ધાન્ત ઉપર બેસી વાનરને તે શરીરમાંથી મુક્ત કરવા માટે અનેક કથા કરવો લાગ્યાં. કથા થઈ રહ્યા પછી નિશ્ચયદત્તે જવા માટે સ્ત્રી સાથે પ્રથમ વિચાર કર્યો અને સાર પછી વાનરની આજ્ઞા માગી, તે વિદ્યાધરીના જોણામાં બેસી આકાશ માર્ગે પોતાની પ્રિયાને મંદિરે ગયો. બીજને દિવસ ગયો એટલે નિશ્ચયદત્ત બોલ્યો—‘મનમોહના આલ, ક્ષણવાર તે વાનર મિત્રની પાસે જઈ આવીએ.’ અનુરાગપરા બોલી: ‘આજ તો મારી પાસેથી ઉઠે ઉડવાની અને નીચે ઉતરવાની વિદ્યા જાણી લઈને તમે પોતેજ તેની પાસે જાઓ.’ નિશ્ચયદત્ત સ્ત્રીનું એ પ્રમાણે કહેવું સાંભળી, તેની પાસેથી બન્ને વિદ્યા લઈ, આકાશમાર્ગે વાનર મિત્ર પાસે ગયો; અને ત્યાં તેની સાથે ઘણી વાર સુધી વાર્તા કરવા લાગ્યો.

આણી તરફ તેની સ્ત્રી અનુરાગપરા પોતાના મંદિરમાંથી બહાર નિકળી ઉપવનમાં જઈને બેઠી છે, સ્વવામાં દેવેશ્વરી એક વિદ્યાધરના કુમાર, ફરતો ફરતો આકાશમાર્ગે તે ઉપવનમાં આવી ચઢ્યો. તે કુમાર, આ વિદ્યાધરીનાં દર્શન કરતાં વેતજ કામદેવને અધીન થવાથી પરાધિન બની ગયો, પછી તે વિદ્યાધર સ્ત્રીની નજીક ગયો; અને વિદ્યાથી તપાસ કરતાં જાણું કે, આ વિદ્યાધરીના પતિ મનુષ્ય જાતિનો છે—દેવજાતિનો નથી. અનુરાગપરા પણ તે નવયૌવન પુરુષને નજીક આવ્યો. જોઈ આશ્ચર્ય પામી. પછી પ્રણામ કરી ધીરે ધીરે પ્રશ્ન કરવા લાગી—‘તમે કાણુ છો? ને શા માટે અહીં પધાર્યું થયું છે?’ તે સાંભળીને વિદ્યાધર બોલ્યો—‘અલ સુગ્રી! હું રાજસંજ્ઞાનામનો વિદ્યાધર છું; અને હું મારી પોતાની વિદ્યા જાણવામાં કુશળ છું. હે હરિશ્ચક્રિ! તારાં દર્શન કરતી વખતેજ મને કામદેવે સ્વાધીન કરી તને અર્પણ કર્યો છે; અર્થાત્ હું કામભોગવધાને કામતુર તારી પાસે આવ્યો છું—તો હે દેવિ! હવે પૃથ્વી ઉપર વસનારા મનુષ્યની સેવા કરવી છોડી દે; અને જ્યાં સુધી આ વાર્તા તારા પિતાના જાણવામાં આવે નહીં ત્યાં સુધી તું મારી સેવા કરી, મોજમજા ઉડાવ!’ આવી રીતે તે કુમાર બોલ્યો એટલે અપળા અંતઃકરણવાળી તે સ્ત્રી, અર્ધાં ટટાકવડે પ્રેમ ભરી આંખે તે પ્રુરુષ તરફ જોવા લાગી અને નિશ્ચય કર્યો કે, આ પુરુષ મારા લાયક છે. પછી અનુરાગપરાએ પોતાના અતઃકરણની વાર્તા તે કુમારને જણાવી દીધી અને પરસ્પર પ્રિયા પ્રિયમ બની રહ્યા. ત્યારે એકાંતમાં બે જાણના મેળાપ થાય છે, ત્યારે કામદેવ બીજું શું ઇચ્છે છે?

તે વિદ્યાધર તો રંજ રંગી રમાડી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને તેજ વખતે સોમસ્વામી પાસેથી નિશ્ચયદત્ત પાછો આવ્યો. અનુરાગપરા પાસે જ્યારે તે આવ્યો, ત્યારે તે ઉદાસ બની બેસી રહી માણું કુખવાનું મિસ કરી નિશ્ચયદત્તને આર્થિકન વગેરે પણ આપ્યું નહીં. નિશ્ચયદત્ત સ્વભાવે સરસહતો અને તેના પ્યારમાં મોહિત બની ગયો હતો, તેને લીધે તેના દોંગને જાણી રાખ્યો નહીં, પણ તેના બીજા બીજા જાણી પોતે પણ તે દિવસ દિલ્લીમાં ઠાક્યો. રાત્રિ વીતી ગઈ વહાણું થી આકા-

શામાર્ગે સોમસ્વામી પાસે ગયો. નિશ્ચયદત્ત મિત્ર પાસે ગયો એટલે વળી પેલો દિશા ધરના કામીકુમાર અનુરાગપરાની પાસે આવ્યો, અને તેણે આખી રાત્રિનો વિરહ યવાથી, અર્ધ ઉત્કંઠિત બનેલી પ્રિયાને કંઈ વળગીને આલિંગન આપી, પણ, કામચેત્રી કરી, પરિશ્રાંત થઈ તે ઓના બ્રોળામાં માથું મુકી નિદ્રાવશ થઈ ગયો. અનુરાગપરાયણ અનુરાગપરા પણ વિદાના પ્રભાતથી બ્રોળામાં સુનેલા પ્રિતમને ગુમ રાખી, રાત્રિના ઉભંગરો યવાથી પોતે પણ નિદ્રાવશ થઈ ગઈ. આ વખતે નિશ્ચયદત્ત પણ સોમસ્વામી વાનરની પાસે જઈ પોહુંઝ્યો. તે વાનરમિત્રે તેની આગતાસ્વાગતા કરીને પૂછ્યું-‘લાઈ આજ હું તને ઉદાસીમાં કેમ જોઉં છું, તે કહો.’ નિશ્ચયદત્ત વાનરને કહેવા લાગ્યો-‘પ્રિય મિત્ર! અનુરાગપરા અવ્યંત બીમાર છે, તેને લીધે હું ઉદાસ છું, કારણ કે ને સ્ત્રી મને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલી છે.’

આવાં વચન સાંભળી ચાલી વાનરો બોલ્યો-‘હમણાં તે સ્ત્રી પત્તાંડી બાધીને સુતી છે; માટે તેની આપેલી વિદાવડે તે સુનેલી સ્ત્રીને આકાશમાર્ગે મારી પાસે લઈ આવ, એટલે હમણાં હું તને એક મોડું આશ્ચર્ય આહી જ બતાવું! તે સાંભળી નિશ્ચયદત્ત આકાશમાર્ગે ગયો અને જોયું તો પોતાની સ્ત્રીને સુતી દીડી, એટલે તેણે ધીમેથી તે સુતેલી સ્ત્રીને પોતાના બ્રોળામાં લઈ લીધી. તે પોતે દિવ્ય દૃષ્ટિ નહતો, માટે આ વખતે તે, સ્ત્રીના અંગમાં લપટાઈ રહેલો વિદાધર તેના જોવામાં આવ્યો નહીં; કારણ કે અનુરાગપરાએ પ્રથમથી નિદ્રાવશ થયેલા વિદાધરને વિદાના બળથી અદસ્ત કરી દીધો હતો. પછી નિશ્ચયદત્ત અનુરાગપરાને લઈ આકાશ માર્ગે ઉડી એક ઠાણમાં સોમસ્વામી વાનરની સમીપમાં તે પ્રિયઅંગનાને લઈ આવ્યો. તે વાનરને દિવ્યદૃષ્ટિ હતી-કારણ કે તેને યોગનું જ્ઞાન હતું, તેથી તેણે વિદાધરીની સર્વે ચેટા જોઈ. તેણે તેજ વખતે નિશ્ચયદત્તને યોગ વિદા બજાવી દીધી-જે વિદાના પ્રતાપથી તેણે સ્ત્રીના કંઠમાં વળગેલા વિદાધરને દીધો. દેખતાંવારજ તે બોલી ઉઠ્યો; ‘અરે રે ધિકાર છે! આ તે શું! આમતેબોલવા લાગ્યો એટલે તત્ત્વ-વેત્તા તે વાનરે તેને બનેલી સર્વે વાતાં બજાવી એથી નિશ્ચયદત્તને બહુ ગુસ્સો થયોને કોપનું કળ મિત્રનેબતાવવા કષ્ટાયું એવામાં તે વિદાધરીનો-ગ્રીતમ પેલો વિદાધર જાગ્યો, અને આકાશમાં ઉડી, અતર્ધાન થઈ ગયો. અનુરાગપરા પણ તે વખતે જાગૃત થઈ ગઈ; અને પોતાની ગુમ વાત ખુલ્લી પડી જાણી, લજ્જાથી નીચું મુખ કરીને બેઠી થઈ ગઈ. આ જોઈ નિશ્ચયદત્તના નેત્રમાંથી ચોધાર, અશ્રુઓ પડવા લાગ્યાં અને તે બોલ્યો; ‘અક્યોસ અક્યોસ! અરે પાપિણી! હું તારા ઉપર વિશ્વાસ સોપતો હતો; છતાં તું આવી રીતે મને છેતર્યો? ધિકાર! અતિ અંચળ પારાને બાંધવાની યુક્તિએ શાસ્ત્રમાં છે, પરંતુ નવીન અચળ મનની સ્ત્રીને તાણે કરવાને વારતે કોઈ યુક્તિ નથી.’

આવી રીતે તેણે તેને કપકો આવ્યો, એટલે અનુરાગપરા કઈ ઉત્તર આપ્યા વગર રહી કંઈ સ્ત્રી આકાશમાં ઉડીને હળવે હળવે પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ. પછો વાનર મિત્રે નિશ્ચયદત્તને કહ્યું, ‘મેં તને વાંચો હતો, છતાં પણ તું જે સ્ત્રીની પાછળ દોડ્યો તે સખ પ્રેમામિત્રું. જો એજ કે હમણાં તું હાથ હાથ કરે છે. સંપત્તિનો અને સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ યચળ છે,

માટે તેનો વિશ્વાસ શો ? તેને જતાં વાર લાગતી નથી. માટે હવે તું પશ્ચાત્તાપ દૂર કર, શાંતિ પકડ. નંસીંગમાં જો થયાનું હોય તે ધ્યાયથી પણ ફેરવી સકાતું નથી.’

તે વાતર પાસેથી આ પ્રમાણેનાં જ્ઞાનવચન સાંભળી, નિશ્ચયદત્ત શોક અને મોહનો ત્યાગ કરી, સંસાર ઉપર વિરાગ બુદ્ધિ લાવી, તે વનમાં સ્ત્રી શંકરને સરણે થયો અને તે વંશિકપુત્ર વનમાં વાતર મિત્રની સાથે રહેવા લાગ્યો હતો. જ્યાંમાં દેવેચ્છાથી તેની પાસે મોક્ષદા નામની એક તાપસી આવી. પ્રથમ વાતરે પ્રણામ કર્યા, ત્યાર પછી નિશ્ચયદત્તે તેને પ્રણામ કર્યા પેલી તાપસી પ્રણામ કરનાર નિશ્ચયદત્તને જોઈ ક્રમવાર પૂછવા લાગી—‘તારો આ મિત્ર મનુષ્ય હતો છતાં, વાતર કેમ બની ગયો તે અને આશ્ચર્ય લાગે છે.’ નિશ્ચયદત્તે તે તાપસીને પ્રથમ પોતાનું ચરિત્ર કહી બતાવ્યું; અને ત્યાર પછી પોતાનાં મિત્રનું ચરિત્ર કહી બતાવ્યું; અને પછી તેની પાસે દીનતાથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો:—‘હિ માતાજી ! જો તમે પ્રયોગ અથવા તો મંત્ર જાણતાં હો, તો હમણાં આ મારા લક્ષ્મી ધ્રુવજનારા સન્નિમિત્તને વાતર-પણામાંથી મુક્ત કરો.’ તે સાંભળી તે તાપસી બોલી—‘બહુ સારું,’ અને તેણે તુરત વાતરના કંઠમાંથી મંત્રની સુકિતવડે દોરારને છોડી નાખ્યો, એટલે સોમસ્વામી, વાતરની આકૃતિનો ત્યાગ કરી પ્રંથમની માફક મનુષ્ય બની ગયો. તુરત જ તે દિવ્ય પ્રતાપવાળી સ્ત્રી વિજયીની પેઠે એકદમ અદ્ભુત થઈ ગઈ. પછી સોમસ્વામી તથા નિશ્ચયદત્ત બન્ને જણા તે વનમાં ઘણું તપ કરી, કાળે કરી ઇશ્વરના લોકમાં ગયા, આવી રીતે સ્ત્રીઓ સ્વભાવથી ચપલ છે અને ઘણાં દુરાચરણ કરી વિવેકનો નાશ કરે છે. એ સ્ત્રીઓમાં કેટલીએક સ્ત્રીઓ સદાચરણી પણ હોય છે. નરી ચંદ્રની લેખા વિશાળ આકાશને જેમ શોભાવ્યાપે છે, તેમ એ સદાચરણી નારીઓ વિશાળ કુળને શોભાવ્યાપે છે.

આવી રીતે કાર્યભારી ગોમુખના મુખથી અત્યંત આશ્ચર્યકારક કથા સાંભળી નરવાહનદત્ત અને રત્નપ્રજ્ઞા સંતોષ પામ્યાં.

તરંગ ૪ થો.

—સપ્તમસ્કન્ધ—

વિક્રમાદિત્યની અને મહનમાલા નામની વેશ્યાની કથા.

ગોમુખ મંત્રિના મુખથી સ્ત્રીઓની ચપલતા અને સાહસિકતા વિશેની કથા સાંભળી, ન વાહનદત્ત પ્રસન્ન થયો તે જોઈ મરજીત મંત્રી ગોમુખ ઉપર સ્પર્ધા કરીને બોલ્યો—

નથી સર્વે નારી ચપલ પણ કેઈ ચપલ છે,
ઘણી વેશ્યા કેરું પણ વલણ સારી અચળ છે;
છતાં બોલુ નારી અતિશય નકારી ક્યમ ફરે,
કથા તેને માટે નવલ કહું વેશ્યા શુણ પરે.

મહારાજ ! આ વિષય ઉપર એક કથા કહું છું તે તમે ધ્યાન પૂર્વક સાંભળો:—

પાટલીપુત્ર નામના શહેરમાં વિક્રમાદિત્ય નામનો એક રાજ્ય રાજ્ય કરતો હતો. તેના હુવડ પતિ અને ગજપતિ નામના બે મિત્ર હતા. આ બન્નેમાં પહેલા પાસે ઘણા ઘેડા હતા અને બીજા પાસે ઘણા હાથીઓ હતા. મિત્રની સહાયથી અભિમાની રાજા વિક્રમાદિત્યને પ્રતિજ્ઞાનુસાર રાજા નૃસિંહ સાથે શત્રુવટ હતી. રાજા નૃસિંહ ઘણા બળવાન અને ઘણા પાવદળવાન હતો. એક વખતે રાજા વિક્રમાદિત્યે મિત્રના બળથી ગર્વિષ્ટ બની શત્રુ નૃસિંહ ઉપર ક્રોડ કરી, એકદમ નીચે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે, 'મારે રાજા નૃસિંહનો એવી રીતે પરાજય કરવો જાત અને ચારણો તેને મારી દેવડીના એક નોકર તરીકે ગણે.' આવી પ્રતિજ્ઞા કરી, હુવડપતિ અને ગજપતિ બન્ને મિત્રોને તેજવી તે બન્નેને સાથે લઈ બ્રહ્માકારથી નૃસિંહ રાજ્ય સામે લડાઈ કરવા માંડ્યા. સાથે સમગ્ર સેના હતી. સેનાના હાથી અને ઘેડાના બારથી પૃથ્વી હાગકડેાગક થવા લાગી ત્યારે પાર્શ્વ પ્રતિજ્ઞાનુસાર પાસે પહેાંચ્યા ત્યારે ચક્રાઈની વાર્તા બાણુવાથી રાજા નૃસિંહ પણ તૈયાર થઈ તેના આવવાની આગમ્ય શહેરની બહાર નિકળ્યો. બન્ને રાજાનું દારણુ યુદ્ધ ચાલવા માંડ્યું. એ યુદ્ધમાં હાથી ઉપર બેસનારા સાથે અને ઘેડેશ્વાર સાથે પાંગાઓ યુદ્ધ કરતા હતા, તેથી આશ્ચર્ય લાગતું હતું. હળવે હળવે નૃસિંહ રાજાની સેનાનાં એક કેડ માણસોએ રાજા વિક્રમાદિત્યની સેનાને પાપગ્રાહ કરી નાખી. છેવટે રાજા વિક્રમ રણમાં હાર્યો અને નામીને પાટલીપુત્રમાં પેસી ગયો તથા તેના બે મિત્રો ભાગીને પોતપોતાના પુર તરફ પલાયન કરી ગયા. રાજા નૃસિંહ, વિક્રમાદિત્ય રાજાને હરાવી પ્રતિજ્ઞાન નગરમાં આવ્યો; અને જાત્યા-રણો તેનાં પરાક્રમનાં વખાણુ કરવા લાગ્યા. પછી વિક્રમાદિત્ય પોતાની પ્રતિજ્ઞા ખોટી પડી જોઈ વિચાર કરવા લાગ્યો—'કેટલાએક મારી અવગણના કરે તો ભલે કરે, પરંતુ મારી પ્રતિજ્ઞા ખોટી પડવી જોઈએ નહીં. આ મોટો શત્રુ હથીઆરથી હતો શકાય તેવા નથી તો તેને મારે જુદીથી હરાવવો.' આમ વિચાર કરી, ચોથા કાર્યભારીઓને રાજ્ય સોંપી, જુદીવર નામના મુખ્ય મંત્રિને, સો રાજકુમારને અને પાંચ કુલવાન શરાને સાથે લઈ, કેઈ જણે નહીં તેમ તે છાનામાનો શહેરની બહાર નિકળ્યો, અને કાપડીના* વેશ ધારણુ કરી નૃસિંહ રાજાના પ્રતિજ્ઞાનગરમાં ગયો.

એ પુરમાં એક અન્નમાલા નામની પ્રસિદ્ધ વેશ્પારહેતી હતી તેને ઘેર તે ગયો. તેનું ઘર હિંદના મંદિર જેવું ઉત્તમ રોબરું હતું. મંદિરને કૃત્તા આવેલા કિલ્લાના શિખર ઉપર હંચી ચક્રાવેથી પગનાં વસ્ત્રો, મંદ મંદ પતનવડે ઉંચાનીચાં ઉડવાથી બળે આવકાર આપનાં દોષ તેનું તે જણાતું હતું. આ ઘરને ચાર દિશામાં ચાર દરવાજા હતા, તેમાં મુખ્ય દરવાજા પૂર્વ દિશાનો હતો. તે ઉપર વીસ હજાર સીપાઈઓ જુગી જુદી જાતનાં આયુધો ધારણુ કરી રાત્રિ દિવસ ચોકી કરતા હતા, બાકીના ત્રણ દરવાજા ઉપર દર હજાર ઉદ્ધત શરાઓ હંમેશાં ચોકી કરતા હતા. વિક્રમાદિત્ય રાજા કાપડીના વેશમાં તે દરવાજા આગળજી ઉભો રહ્યો, એટલે પ્રતિકાર અંદર

* આ નામના રાજાએ કાપડીનાવાળાં અને બીજા દેશમાં આજુબીજી જોવામાં આવે છે, અને તેની આગળજી આમાં સહુમાંજી દોષ છે.

ખર કરી સારે વેસ્થાએ કહ્યું, 'અંદર આવવા' ઘો. એટલે તે રાજ દરવાજાની અંદર ગયો. આ રત્ની અંદર સાત દોદી હતી. તેમાં કોઈ દોદીમાં કદાવર શરીરના ઘણા બિમલ અસંખ્ય ઘોડાઓ ટેપી રહ્યા હતા; કોઈ દોદીમાં ઘણા હાથીઓનાં ટોળાં બાંધવામાં આવ્યાં હતાં તેને લીધે સંકડાઈને ધાલતું પડતું હતું; કોઈ દોદીમાં આયુધોની બનાવટથી ઘણા જ ગંભીર દેખાવ હતા; કોઈ દોદીમાં જશ્વથી રત્નના લંડારો હોવાથી ઝળાંઝળાં થઈ રહ્યું હતું; કોઈ દોદીમાં આકરવર્ગ ટોળું વળી પેદા હતા; કોઈ દોદીમાં ઉચે સ્વરે યજ્ઞોગાન કરતા બાટચારણોનો હોકારો મચી રહ્યો હતો ને કોઈ દોદીમાં આરંભેલા સંગીતનો અને મૃદંગનો ધ્વનિ ગાજ રહ્યો હતો. આવી રીતે સાત દોદીને જોતો જોતો રાજ અંદરના ભાગમાં આવ્યો. ત્યાં મદનમાળાનો રહેવાનો ખાસ એક બંગલો નિહાલ્યો. રાજ વિક્રમાદિત્ય પોતાના મનુષ્યો સહિત દરેક દોદીમાં, લક્ષપૂર્વક ઘોડા વગેરે જોતો આવ્યો છે, એ મદનમાળાએ પોતાના પાસવાનો પાસેથી જણ્યું હતું, તેથી આ કોઈપણ મોટા પુરુષ, પોતાની મોટાઈ કમ રાખી મારે ત્યાં આવ્યો છે, આમ ધારી તે વેસ્થા બંધો આનંદ પામી ને આશ્ચર્ય સહિત તેની સામે જઈ પ્રણામ કર્યા; અને તેને તેડી લાવી, રાજને બેસવા લાયક ઉત્તમ આસન ઉપર બેસાડ્યો. આ વેસ્થાનું લાવવું અને વિનય જોઈ રાજ વિક્રમાદિત્યનું પણ મન મોહિત બની ગયું અને તેણે પોતાને ખુશ્લો નજ પાડતાં તે સ્ત્રીને ધણું માન આપ્યું. આદરાતિથ્ય કરવા માટે મદન-માળાએ તે વખતે ઊંડું પાણી મૂકાવ્યું; પછી રાજને નવરાઓ, 'પુષ્પના દારો પહેરાવ્યા, શરીરે ચંદન અગરના લેપ કર્યા અને ઘણાં ઉમદાં વજ તથા આભરણો અર્પણ કરી તેને ધણું માન આપ્યું. સાર પછી રાજને તેના કાર્યભારીને અને તેના માણસોને જૂદી જૂદી જાતનાં ભોજન જમાડી પરાણાઆકરી કરી. રાજની ખુબશુરતી ઉપર આશક બનેલી મદનમાળાએ તે દિવસ રાજ સાથે મહિરપાન વગેરે કરી આનંદમાં કાઢી નાખ્યો. રાત્રિ પડી એટલે પોતાનું શરીર રાજને અર્પણ કર્યું. આવી રીતે વેસ્થા, રાજ વિક્રમાદિત્યને હમેશાં એકાંતમાં રતિસમાગમ વગેરેથી સુખ આપવા લાગી. રાજ પોતે પણ ચક્રવર્તિને યોગ્ય રીતિયે જોટણ ધન હમેશાં આપતું જોઈએ તેટલું ધન માંગણેને આપતો હતો. આ સર્વ ધન મદનમાળા પોતે પ્રસન્ન થઈને વિક્રમાદિત્યને આપતી હતી અને પોતે બીજા પુરુષના ધનની દરકાર મૂકી વિક્રમાદિત્યના ઉપભોગમાં આવવાથી પોતાનું ધન અને પોતાની કાલાને સફળ માનવા લાગી. આટલાથી તે વેસ્થા અટકી નહીં, પણ તે રાજ સાથેના પ્રેમને લીધે, તે ગામનો રાજ નૃસિંહ, વેસ્થા ઉપર આશક બની આવતો હતો, તેને પણ મુકિતથી આવતો બધ કર્યો. આવી રીતે એકાંત મનથી તે વેસ્થા રાજની સેવા કરવા લાગી.

એક વખતે રાજએ પોતાની સાથે આવેલા યુદ્ધિવર નામના કાર્યભારીને એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું, - 'મંત્રિ! વેસ્થાઓ હમેશ પૈસાની લાલચુહોય છે; તે કામાતુર છતાં પણ કેવળ પૈસાથી જ તૃપ્ત થાય છે: વિદ્યાસથી તૃપ્ત થતી નથી. જાણ્યો યાચકોને ઉત્પન્ન કીધા પછી તેની પાસેથી લોભ લઈ વેસ્થાઓને ઉત્પન્ન કીધી છે. હું આ મદનમાળાનું ધન વાપરું છું; તોપણ તે મારા ઉપર અતિશય પ્રેમને લીધે ઉદાસ થતી નથી, ઉત્તરી પ્રસન્ન થાય છે, માટે આ વેસ્થા'

આના કેવી રીતે બદલો વાળવો કે જે કરવાથી મારી પ્રતિજ્ઞા પશુ ક્રમવાર સિદ્ધ થાય? તે સાંભળી છુદ્ધિવર મંત્રી રામને કહેવા લાગ્યો: 'મહારાજ! જો આપનો વિચાર આ વેશ્યા બદલો આપવાનો હોય તો, પ્રપંચલુદ્ધિ નામના ગૌરજીએ આપને જે અમૂલ્ય રત્નો આપ્યાં છે, તેમાંથી થોડાં રત્નો આ વેશ્યાને અર્પણ કરો.' કાર્યભારીનું આતું બોલતું સાંભળી, રામએ અત્યુત્તર આપ્યો: 'આ વેશ્યાને તે લિલ્લુકે આપેલાં સધળાં રત્નો આપી દઈ, તોપણ મેં તેના કંઈ પણ ઉપકાર કર્યો કહેવાય નહીં; પરંતુ મારી પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ થાય એવી કોઈ બીજી રીતે આનો બદલો વાળવો જોઈએ. તે સાંભળાને મંત્રી બોલ્યો: 'મહારાજ! તે લિલ્લુકે આપની સેવા શા માટે કરતો હતો તે દેવતાંત મને કહી સંભળાવો.' આ રીતે કાર્યભારી છુદ્ધિવર પૂછ્યું એટલે રાજ બોલ્યો:—સાંભળ તેની કથા તને કહી સંભળાતું છું.

પ્રપંચલુદ્ધિ નામના ગૌરજીની કથા.

ધણા દિવસ પૂર્વે, પ્રપંચલુદ્ધિ નામનો એક ગૌરજી પાટલીપુત્ર શહેરમાં આવેલા મારા સભા-મંડપમાં દરજીઆવી, મને એક દાખડો અર્પણ કરી જતો હતો ને એક વર્ષ પૂર્વે જેવો તે દાખડો આપતો તેવોને તેવો—ઉધાડ્યા વગરજ—ભંડારીના હાથમાં મોંપી દેતો હતો. એક દિવસે તે ગૌરજીએ જેવો મારા હાથમાં દાખડો આપ્યો કે નસીબયોગે તે મારા હાથમાંથી છટકી, જમીન ઉપર પડ્યો અને કુટીને તેના બે કંટકા થઈ ગયા; તેમાંથી એમિ જેવું અળગળાટ તેજસ્વી એક રત્ન નિકળ્યું—જે રત્ન પ્રથમ મારા જાણવામાં ન આવ્યું હોય તેવું પોતાનું લક્ષ્ય પુરું કરી આપ્યું. તે રત્નને જોઈ મેં સધળા જાણકારો મંગલ્યો. તેને ભાંચ્યા તો તે સધળામાંથી મને રત્નો મળ્યાં. મને આશ્ચર્ય લાગ્યું. પછી મેં તે ગૌરજીને પૂછ્યું: 'અરે! તું આવાં ઉમદાં રત્નો હંમેશાં દાખડામાં ગુપ્ત મૂકીને મને શા માટે અર્પણ કરે છે?' તે ગૌરજીએ સધળા માણસોને દૂર કરી, એકાંતમાં મને કહ્યું: 'અયે વીર! હવે જે કાળી ચૌદસની રાત્રિ આવે છે, તે દિવસે રાત્રિએ હું નગર બહાર સ્વ-સાનમાં જઈ એક વિદ્વાની સાધના કરવાનો છું; હાં સહાય કરવા માટે તમે આવો એમ મારી આગણી છે. શરવીરની સહાયતાથી સર્વ સિદ્ધિઓ વિગ્ર વગર સહેજમાં મળી શકે છે.' પછી તે ગૌરજીનું કહેવું મેં સ્વીકાર્યું, એટલે તે ગૌરજી ખુશ થતો પોતાને ઘેર ગયો. કેટલાક દિવસો ગયા કેડે કાળીચૌદસ આવી. મને તે ગૌરજીનું વચન યાદ આવ્યું. મેં તે દિવસે કરવાનું કામ બંદ પડે આટોપી દીધું. હું સંધ્યાકાળની વાટ જોતો બેઠો. સાયંકાળ થઈ જાયે મેં સંધ્યા વગેરે કર્મ કર્યાં. કર્મધર્મયોગે મને બંદ નિદ્રા આવી ગઈ. તેમાં એક સ્વપ્ન આવ્યું. સ્વપ્નમાં ભગવાન ભક્તવત્સલ હરિનાં દર્શન થયાં. તે ગરુડ ઉપર બેઠા હતા, તેના બોળામાં લક્ષ્મી દેવી બીરાળ્યાં હતાં. આદરિએ મને એમ કહ્યું કે—હૈ પુત્ર! પ્રપંચલુદ્ધિ પોતાના નામ પ્રમાણે ધણો પ્રપંચી છે. તે મંડળનું પૂજન કરાવવા માટે તને સ્મરાનમાં લઈ જઈ મારી નાખ્યો માટે, તે દિવસે જે કામ કરવાનું તને કહે તે કામ તારે કરવું નહીં, પણ તેને તારે કહેવું કે, 'પ્રથમ તું એ કર, હું તે કામ શીખ્યા પછી કરી જતાવીશ; એટલે તે ગૌરજી પ્રથમ કરી જતાવશે. પછી તારે તેની રહસ્ય આજ્ઞા જાણી, તે દ્વારાજ તેને દાર કરવો એથી તને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.' આટલું બોલી વિષ્ણુ અંત-

ગૌન થઈ ગયા. હું નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠ્યો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'તે ગોરજી, કપડી અને રૂંધ કરવા લાયક છે. આવી રીતે પરમેશ્વરની દયાથીજ આજ માસ જાણુવામાં આવ્યું.' એમ વિચાર કરતાં રાત્રિનો પ્રથમ પહેર વડી ગયો. હું હાથમાં ઉઘાડી તરવાર લઈ એકલો સ્મશાનમાં ગયો. પેઢે ગોરજીએ મેડાળની પૂજા કરી લીધી હતી. હું તેની પાસે ગયો. શેઠ ગોરજી મને આવેલો જોઈ ઉભો થયો અને માન આપીને બોલ્યો: 'રાજા! તું બંને આંખો વિંચી, નીચું મુખ કરી, જમીન ઉપર અંગને ફેલાવી પગે લાગ. જમીન ઉપર સૂઈ, પગે લાગવાથી મને અને તને બંનેને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.' તે સાંભળીને હું બોલ્યો: 'પ્રથમ તું મને એ સર્વે કરી બતાવ એટલે તેના ઉપરથી શીખીને હું તેમ કરીશ.' તે સાંભળી મૂર્ખ ગોરજી જમીન ઉપર અંગ ફેલાવીને પડ્યો અને ક્રમ કરતું તે બતાવવા લાગ્યો ત્યાં મેં તરવાર મારીને તેનું મસ્તક ધડથી જુદું પાડી નાખ્યું. તેજ વખતે આકાશ વાણી થઈ: 'રાજા! તું આ ગોરજીને મારી તેનું જળીદાન આપ્યું તે ધણું સારું કર્યું. કારણ કે તે ધણીજ પાપી હતો. હું કૂંચેર તારી ધીરજ જોઈ, ધણું પ્રસન્ન થયો છું. આ ગોરજી આકાશમાં ફરવાની જે સિદ્ધિ સાધતો હતો તે આજથી તને સિદ્ધ થઈ છે. આ વર તો તને તારી ધીરજના પ્રતાપમાં મળ્યો છે: હવે બીજી જે ઇચ્છા હોય તે ઇચ્છાનુસાર વરદાન મારી પામેથી માંગી લે.' આકાશવાણી એ પ્રમાણે કહી, પછી કૂંચેર પ્રત્યક્ષ થયા. હું તેને પ્રણામ કરીને બોલ્યો: 'મહારાજ! ન્યારે હું આપની પ્રાર્થના કરું ત્યારે મારા સ્મરણ વખતે આપ મારી પાસે પધારી મને ઉપધોગી વર આપજો.' તે સાંભળી કૂંચેરે કહ્યું: 'હીક, એમ કરીશ.' અને પછી તે અંતર્ધાન થઈ ગયા, ને હું સિદ્ધિ મેળવી ઘેર આવ્યો.

આવી રીતનું મારું જ્ઞાત છે તે તને કહી બતાવ્યું. એ પ્રમાણે હું કૂંચેરના વરદાનથી મદનમાળાને બદલો વાળીશ, અને હવે તમે વેશમાં ઢેકાએકાં રાજપુત આદિ માણસોને લઇને, પાટલીપુત્ર નગરમાં જાઓ; અને હું પુત્ર: તેની પાસે આવવા માટે, મજની પ્યારી મદનમાળાની સેવાનો બદલો વાળી, હમણાં ઘેર આવું છું." આ રીતે કાર્યભારીને કહી ચિદમહિત્ય રાજાએ સંધ્યા વગેરે દિવસનાં કાર્ય કરી, કાર્યભારી અને સાથે આવેલાં માણસોને ઘેર મોકલ્યાં. માણસો ગયા પછી રાજા, ભવિષ્યમાં વિરહ થવાનો હતો તેથી ધણો ઉત્કટિત બનીશ્યો ને તે આખી રાત્રિ મદનમાળા સાથે ગાળી. તેમજ વેશ્યા મદનમાળાએ પણ હવે રાજાનો વિરહ થશે આમ સ્વપ્નવતું હોયતી રૂં, એવા અંતઃકરણપૂર્વક, વારંવાર રાજાનું આલિંગન કરી, તે આખી રાત્રિ ઉત્તમ રામાં ગાળી દાઢી. રાત્રિ વહી ગઈ ને પ્રભાત થયું. રાજા સ્નાન કરી પ્રભાતમાં અવસ્ય કરવાનાં સંધ્યા વગેરે કર્મ કરી, જપ કરવાનું મિસ દાઢી, હમેશાંના દેવપૂજન કરવાનાં મંદિરમાં એકલો પેદા. મંદિરની અંદર જઈ કૂંચેરનું સ્મરણ કર્યું. કૂંચેર, કે જેણે પ્રથમ વર આપવા માટે અંગીકાર કર્યું હતું તે ત્યાં પ્રગટ થયા. કૂંચેરને પ્રણામ કરી રાજા નીચે પ્રમાણે વર માંગવા લાગ્યો: 'મહારાજ! આપે પ્રથમ મને વર આપવા માટે કષ્ટકર્ત્યું છે માટે આજ અહીંજ મને સોનાના પાંચ એવા અઘાય પુરુષો આપો કે, કોઈ મનુષ્ય પોતાના મન ગમતા વેશ્યા માણસો

માટે તે પુરુષોના અવ્યયો હંમેશાં કાપી વાપરે તોપણ તેના અવ્યય જેમ હોય તેવાને તેવા સદાકાળ ગુણે!" દૂબેરે બોલ્યા: 'તું જેવા પુણ્ય માટે દૃઢ રાખે છે તેવા પુરુષો તને મળશે.' આટલું કહી એકદાલુમાં અંતર્ધાન થઈ ગયા અને તે રાત્રીએ પણ તેજ વખતે દેવમંદિરમાં સોનાના પાંચ મોટા પુરુષોને ઉભેલા જોયા. પછી પોને દર્પગેર દેવમંદિરની બહાર નીકળી, તેજ વખતે આકાશમ ઉડી, પાટલીપુત્ર નગરમાં ચંચા-એ કે પોતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા વિસરી ગયા ન હતો. રાત્રીને શહેરમ આગ્યો જોઈ અત પુરના મનુષ્યોએ, કાર્યભારીઓએ અને શહેરના માણસોએ તેને ઘણું માન આપ્યું. રાત્રી રાત્રીનાં કાર્ય કરવા લાગ્યો, પરંતુ તેનું મન પ્રતિજ્ઞાપુરમાં હતું, કારણ કે હવે સુધી તેનો પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ ન હતી.

હવે પ્રતિજ્ઞાપુરમાં એનું બન્યું કે જ્યારે રાત્રીને દેવમંદિરમાં પેશને ઘણી વાર થઈ ત્યારે મદનમાળાએ પોતાના પ્રિયતમ રાત્રીને જોવા માટે દેવમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો પણ અદર જઈ છુવે છે તો ક્યાંઈ પ્રિયવર રાત્રીને દીઠા નહીં, પણ તેને બદલે મોનાના પાંચ લબ્ધાકૃતિના પુરુષો તેના જોવામાં આવ્યા. આવા મોટા સોનાના પાંચ પુરુષોને દીઠા, પણ પ્રિયતમનાં દર્શન થયાં નહીં એટલે આપ્ત-સૌભાગ્યમાં પડી તે વિચાર કરવા લાગી. 'અગેખર,' મારો તે પ્રિયતમ કાઈ વિઘાધર અથવા તો કાઈ ગંધર્વ હશે! જે આ પાંચ લબ્ધાકૃતિના પુરુષો મને અર્પણ કરીને આકાશમાં આવ્યો ગયો છે. હવે હું તે પતિ વગરની એકલી રહીને, ભારરૂપ થયેલા તે મુવર્ણ કૃતિના પુરુષોને શું કરું? પ્રિયતમ વગર સર્વ વ્યર્થ છે.' આમ વિચાર કરી, પોતાની આસપાસનાં માણસોને તે રાત્રીના સમાચાર વારંવાર પૂછવા લાગી, અને પછી ધરની બહાર નીકળી ચારે તરફ ભટકી, ધરની પાસેના ઉપવનમાં બેઠી. તોપણ તેને ક્યાંઈ સુખ મળ્યું નહીં. તે પ્રિયતમ વિરહથી વારંવાર વિલાપ કરવા માંડી અને મરવા માટે તૈયાર થઈ. તે જોઈ ધરમાં રહેનારાં મનુષ્યોએ મદનમાળાને કહ્યું: 'દેવિ! તમે અપ્રમાદ કરો મા. તે કાઈ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ધરનારો વિઘાધર કે ગંધર્વ હશે. તે જ્યારે પોતાની ઈચ્છામાં આવશે ત્યારે તમારી પાસે આવશે; કારણ કે તમારું રૂપ કંઈ સાધારણ નથી; તમે ઘણુંજ અતુલ્ય મુંદરી છે.' આવાં વાક્યો કહી મદનમાળાને આશા આપી, જેમ તેમ કરીને ટેકાણે પાડી. પછી મદનમાળાએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, જે તે દેવતા મને છ માસની અંદર દર્શન આપશે નહીં, તો હું મારું સર્વસ્વ હુંદાવી અગ્નિમાં બળી મરીશ. આવી પ્રતિજ્ઞાથી પોતાના દેહને ટકાવી રાખી, દરરોજ તે દાન પુણ્ય કરવા લાગી અને પોતાના પ્રિયતમનું વારંવાર ચિંતન કરવા લાગી. એક દિવસે દાનતત્ત્વ વેચ્યાએ, પેલા સોનાના પાંચ પુરુષોમાંના એક પુરુષના એ હાથ કાપી બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપ્યા. રાત્રીમાં પાછા જોવા હતા તેવા થઈ રહ્યા. બીજો દિવસે મદનમાળા ન્યાંકપેલા હાથવાળા પુરુષને શુભે છે તો તેના હાથ જોવા હતા તેવા પુરુષ તથા ગયેલા તેના જોવામાં આવ્યા. એ વેચ્યા તેથી બહુ આશ્ચર્ય પામી ગઈ. પછી તે દિવસે વળી બીજા પુરુષના હાથ કાપ્યા. તેના હાથ પણ તેમજ નવા ઉપજ થયા. આવી રીતે દાન આપવા માટે એક વર્ષ એકે પાંચે પુરુષોના હાથ કાપી નાખ્યા તો તે સંઘાતને હાથ પાછા તેમના તેમજ નવા ઉત્પન્ન થયા. આ જોઈ ક'યાધી મદનમાળા. તે પુરુષોને અજ્ઞા-નારાદિત જાણી-તે

પુરુષોના હાથ કાપીને તેમાંથી દરેક વિદ્યા અભ્યાસ કરનારા બ્રાહ્મણને, દરેક જાતના આર આર હાથ દાનમાં આપવા લાગી. થોડા દિવસમાં તે વેશ્યાના દાનની કીર્તિ દિશાઓમાં પ્રસરી રહી અને તે વૃત્તાંત પાટલીપુત્રમાં વસનારા સંપ્રામદનાના જાણુવામાં આવ્યું. આ બ્રાહ્મણ આર વેદ લખ્યો હતો. તે બ્રાહ્મણ ગુણવાન હતો, છતાં દરિદ્રી હતો. તે દાન લેવા માટે પાટલીપુત્ર નગરથી પ્રતિજ્ઞાનપુર ગયો અને વેશ્યાના ધર આગળ જઈ પ્રતિહારને તે વાર્તા જણાવી. તુરત દારપાળે ખચર આપીને વેશ્યાની આજ્ઞા થવાથી તે બ્રાહ્મણ અંદર ભેઈ ગયો. ત્યાં મદનમાળા વેશ્યાએ તે બ્રાહ્મણનું પૂજન કરી સોનાના પુરપના આર હાથ તેને દાનમાં આપ્યા. બ્રાહ્મણ વેશ્યાને લુલે છે તે તેનાં અવયવો, વ્રત કરવાથી દુખળાં અને પ્રિયતમના વિરહથી રીકા પડી ગયેલા જણાયા. તે ભેઈ બ્રાહ્મણે તેના પરિજનને પૂછ્યું કે ‘આવી દિલગીરીનું કારણ શું છે?’ તે વેશ્યાના દુઃખથી અત્યંત આતંત્ર અને તેનાં પરિજનોએ ધન્યભૂત વૃત્તાંત-લખંકર પ્રતિજ્ઞા લીધા પર્યંતનું, તેને કહી સંભાળાવ્યું. પેલા બ્રાહ્મણ તેનું વૃત્તાંત સાંભળી ખેદાતુર થયો; પણ સુવર્ણ મળવાથી પ્રસન્ન થયેલો તે, બે ઊંટ ઉપર સોનાના હાથને મૂકી, પોતાના નિવાસસ્થાન પાટલીપુત્ર નગરમાં ગયો.

શહેરમાં પેલા પક્ષી તે બ્રાહ્મણને વિચાર થયો કે મારા આ સુવર્ણની રક્ષા જે રાજા કરશે નહીં તો તે મારી પાસે રહેવું મુશ્કેલ છે; કેમકે તેને કોઈ ચોરી થયા વગર રહેશે નહિ. આમ વિચાર કરી જ્યાં સભામંડપમાં રાજા વિક્રમ ખીરાળ્યા હતા ત્યાં જઈ તેની પ્રાર્થના કરવાં લાગ્યો: “મહારાજા! હું આ નગરમાં જ વસું છું. જાતે બ્રાહ્મણ છું. દુર્દસ્ત્રી હતો માટે ધન મેળવવા સારુ દક્ષિણ દેશમાં આવેલા નૃસિંહ રાજાના પ્રતિજ્ઞાનપુરમાં ગયો. તે શહેરમાં એક મદનમાળા નામની વિખ્યાત કીર્તિયાળી ગણિકા રહે છે. તેને ઘેર દાન લેવા માટે હું ગયો હતો. આ વેશ્યાની પાસે કોઈ એક દિવ્ય પુરુષ ધણા દિવસ રહી, સોનાના પાંચ અક્ષય પુરુષો આપી ક્યાંઈ લોપ થઈ ગયો છે. તે પુરુષની વિરહ વેદનાથી અત્યંત આતુર બનેલી તે વેશ્યા, જીવતરને એરની વેદના જેવું ગણવા લાગી; દેહને નિષ્કળ ગણવા લાગી અને ભોળા કરવાને મહેનતરૂપ ગણવા લાગી તથા ચોરી જેવું દુઃખ ગણવા લાગી. તે ધીરજ વગરની થઈ રહી હતી. પક્ષી તેના નોકરો આકેરોએ તેને મહામુનીયતે સમજાવી, ત્યારે તે સ્વતંત્ર સ્ત્રીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે: “જે તે દેવ જ માસમાં મારી સભાળ લેશે નહીં, તો હું મારા દેહને અલાભું માની અગ્નિમાં બળી મરીશ.” આવી રીતે પ્રતિજ્ઞા કરી, નિશ્ચય કરી, તે વેશ્યા દરેક ધણું મોટું પુણ્ય મેળવવાની ઇચ્છાથી દાન આપે છે. મહારાજા! મેં તે સ્ત્રીને દીડી છે. તેનું ચરીર ઉપવાસ કરવાથી ધણું દુર્બળ થઈ ગયું છે; અને ચાલતી વખતે તેના પગ લંગડાય છે. આવી સ્થિતિમાં આવ્યા છતાં પણ તે ઘણી મનોહર દેખાય છે. તે સુંદની મદનજવડે લીંગમણી શું ઉપર બેળા થયેલા અમરજશુધી* વિટાવેલી અને માડી અવસ્થામાં આવેલી કામદેવરૂપ હાથીની સ્તૂતિમાન મહોન્મત અવસ્થા હોય તેવી જણાય છે. હું કબૂલ કરું છું કે, જે પ્રિયતમે તેવી સુંદરીના સાચા ક્યો છે, તે એક વાતે નિદ્રાપાત્ર છે અને એક વાતે પ્રસન્ના પાત્ર પણ છે; કારણ કે તે પતિના વિરહથી તે સુંદરી પોતાના દેહ ત્યાગ કરે છે. તે સ્ત્રીએ આર વેદ

* અમરગણ-તેની દાસીઓ, જે તેને ઘેર આપે છે તેથી વિદાયેલી એમ અર્થ સંભવે છે.

ગાણનાર મને, શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે, ચાર પેદ લખ્યો છું તેથી, ચારસોનાના હાથ આપ્યા છે. હું તે ધનમાંથી એક ઉત્તમ યજ્ઞસાગ્રાવાળું ઘર બનાવી, તેમાં સ્વધર્મનું આચરણ કરી રહેવા ઇચ્છું છું; માટે ધન સાચવવામાં આપ મારા ઉપરી તરીકે મદદ કરો.'

રાજા વિક્રમાદિત્ય, બ્રાહ્મણ પાસેથી પોતાની પ્રિયાની વાર્તા સાંભળી તરત તેના ઉપર મોહિત થઈ ગયા; અને પ્રતિદારને, આ બ્રાહ્મણની મરજી પ્રમાણે કરવાની આજ્ઞા આપી, વિચાર કરવા લાગ્યો કે જે સ્ત્રીએ મારા ઉપર આટલો પ્રેમ કરી, પોતાના હૃવનને પણ તૃણ માફક તુચ્છ ગણી કાઢ્યું છે, અને જેના દેહનો નાશ થવામાં પણ હવે થોડો વખત બાકી છે, તે સ્ત્રીને હવે મારે સત્વર મેળવું જોઈએ. આમ વિચાર કરતાં મદનભાળાની અને પોતાની પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ કરવા માટે, રાજાને એકદમ ઉત્કેહ થઈ ગઈ. પછી પોતાનું રાજ્ય મંત્રિને સોંપ્યું અને પોતે આકાશમાં પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક વેશ્યાને ઘેર ગયો. ત્યાં પોતાની પ્રિયાને નવા રૂપમાં જોઈ. તેના વસ્ત્ર ચાંદની જેવાં સ્વચ્છ હતાં, ઘરનો વૈભવ માત્ર પંડિત બ્રાહ્મણોને સોંપી દીધો હતો; તે ચારીર દુર્ભંગી બની ગઈ હતી, સફેદ ચાંદનીરૂપ વસ્ત્રથી ઢંકાયેલી, દેવતાઓને પોતાનું તેજ માત્ર અર્પણ કરવાથી દુર્ભંગ બન્યાની અમાવાસ્યાની ચંદ્રકલા જેવી દિસતી મદનભાળા રાજાની નજરે પડી. મદનભાળા પણ નેત્રને અત્યંત દંડક આપનારા રાજાને અકસ્માત્ આવ્યા જોઈ, કાણુવાર ગાંડા જેવી બની ગઈ. થોડીવાર પછી તે ઉભી થઈ. રાજાને એ નાશી નવ્ય એવા લયથી જાણે આશ્વિનન કરતી હોય તેમ તે રાજા વિક્રમાદિત્યના કંઠનું એ બાહુરૂપી પાશથી આશ્વિનન કરવા લાગી; અને ધર્ધરા સ્વરે બોલી: 'આ નિર્દય પ્રિયે! આ નિરપરાધી સ્ત્રીનો લાગ કરી, તમે ક્યાં નાશી ગયા હતા? મારો અપરાધ શું છે?' આમ બોલી તે રડવા લાગી. રાજા બોલ્યો: 'અસિ! ૩૨ માં અદર આશ્ર, તને એકાંતમાં સધળું કહું છું.' આમ કહી પોતે તે સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં ગયો. તે વેળા મદનભાળાનાં પરિજનોએ પણ તેને માન આપ્યું. રાજાએ અંદર જઈ પોતાનું નામ ઠામ વગેરે પ્રગટ કરી નૃસિંહ રાજાને જણાવ્યા માટે તેને ત્યાં પોતાનું જેવી રીતે આવવું થયું હતું તે, પ્રપંચસુદિને મારી જેવી રીતે આકાશમાં ફરવાની ગતિ મેળવી હતી તે, જેવી રીતે કુમેર પાસેથી વરદાન મેળવી તે વેશ્યાને પાંચ પુરુષો આપ્યા હતા તે અને જેવી રીતે બ્રાહ્મણ પાસેથી વાર્તા સાંભળી હતી તે, તેમ પોતાનું સર્વ જ્ઞાંત-પ્રતિજ્ઞા લીધાથી તે છેવટ સુધીનું સર્વ વર્ણવી બતાવ્યું: પછી મદનભાળાને કહ્યું, 'ખારિ! આ નૃસિંહ રાજા ધણી મેનાવાળો છે, માટે સેનાથી તો તેનો પરાજય થઈ શકે તેમ નથી. તે રાજા મારી સાથે દંડયુદ્ધ કરે, પરંતુ તે પૃથ્વી ઉપર આલનારો છે અને હું આકાશમાં ફરનારો છું, માટે મારે તેને મારવો તે ચોચ ગણાય નહીં. ક્યો ક્ષત્રિય અધર્મ સુદં કરી પોતાના વિજયની ઈચ્છા કરશે? ખારિ! જ્યારે નૃસિંહ રાજા તારા ધરના બાદશાહમાં આવે, ત્યારે તારે બાદશાહજો મારફતે રાજાને મારો નોકર કહેવાવવો-આટલી મારી પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ કરવામાં તું સહાય થા.'

જ્યારે તે વેશ્યાએ આ પ્રમાણેનું રાજાનું કહેવું સાંભળ્યું, ત્યારે તે બોલી: 'હું ભાગ્યશાળી છું કે તમે મને આવી આજ્ઞા ફરમાવો છો.' પછી તેણે રાજા સાથે એકાંતમાં વિચાર કરી, પોતાના ભાદ્યારણને

બોલાવ્યા અને કહ્યું; 'તમારે સધળાએ બારણામાં નજરને રાખી ઉભા રહેવું. જ્યારે રાત્રી નૃસિંહ આપણા ઘરમાં પ્રવેશ કરવા માડે, ત્યારે તમારે સધળાએ વારંવાર કહેવું કે; "મહારાજ ! તમારો ભક્ત અને તમારા ઉપર શ્રેય રાખનારો રાત્રી નૃસિંહ આવે છે." તે સાંભળીને કદી તે પૂછે કે, "અંદર કોણ બેઠો છે?" તો તે વખતે તમારે તેને કહેવું કે; "રાત્રી વિક્રમાદિત્ય અંદર બેઠો છે." આવી રીતે ભાટચારણોને સમજાવી તેઓને વિદાય કર્યા અને પ્રતિહારીને કહ્યું કે, 'રાત્રી નૃસિંહ અંદર આવે તેને તારે આવતાં અટકાવવો નહીં.' આ રીતેના બંદોબસ્ત કરી, ફરીથી પોતાના પ્રાણુ પ્યારાનો મેળાપ થવાથી આનંદમાં આવી જઈ, અસંખ્યાત ધનનું દાન આપવા અને કુખ ભોગવવા લાગી.

રાત્રી નૃસિંહે જ્યારે સાંભળ્યું કે મદનમાળા વેશ્યા સોનાના પુરવેાનું દાન આપે છે, ત્યારે તે તે પુરવેા જોવા માટે પોતાનું ઘર છોડી વેશ્યાને ઘેર ગયો. જ્યારે તેણે ઘરમાં પ્રવેશ કાધો, ત્યારે તેને કાઠએ રોક્યો નહિ, પણ બારણાની બહારથી સધળા ભાટચારણો ધાંટી કાઢીને બલકારવા લાગ્યા; કે 'મહારાજ ! નૃસિંહ રાત્રી આપને નથી પધારે છે, અને આપ ઉપર ભક્તિભાવ રાખે છે.' તે સાંભળતાંજ તે રાત્રીને શરૂઆત થયે અને શંકિત બની પૂછવા લાગ્યો કે; 'અંદર કોણ બેઠો છે?' એવામાં તો ત્યાં વિક્રમાદિત્ય રાત્રીને અંદર ઉભેલો દીઠો, એટલે તે ક્ષણભર વિચારમાં પડી ગયો. તે મનમાં બોલ્યો, શું આ પ્રમાણે પણ એ રાત્રીએ મારા રાત્રીમાં રત્નો કાઢ્યા છે ને હું એના આકર હું એથી જે ઘણા વખતપર પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તે આ રીતે એણે પાર પાડી ? ને ભાટચારણથી મને નોકર કહેવરાવ્યો ! આહોહો ! સત્ય કહું તો આ રાત્રી ધણીજ બળવાન છે, તેણે પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે મને હરાવ્યો. હવે મારે બળના પ્રતાપથી તેને મારવો એ ઘટિત નથી; કારણ કે તે એકલો છે, વળી મારા શહેરમાં આવ્યો તે મારે ઘેર આવ્યો ગણાય. હવે તો મારે અંદર જઈ એની ઠીક છે.' પણ ભાટ અને ચારણોએ જેના અંદર આવવાની ખબર કરી હતી તે રાત્રી નૃસિંહ, મંદ હાસ્ય કરતો કરતો અંદર ગયો. રાત્રી નૃસિંહને મંદ મંદ હાસ્ય કરતાં આવતો જોઈ વિક્રમાદિત્ય પણ મંદ મંદ હસવા લાગ્યો અને ઉભો થઈ રાત્રી નૃસિંહને ગળે બાઝી પડ્યો. પછી તે બન્ને રાત્રી, પાંચ બેઠેલી મદનમાળાના દેખતાં પરસ્પર એક બીજાના કુશળ સમાચાર પૂછવા લાગ્યા. વાર્તા કરતાં કરતાં રાત્રી નૃસિંહે, વિક્રમાદિત્યને પૂછ્યું કે, આ સોનાના પુરવેા કયાંથી આવ્યા ? વિક્રમાદિત્યે નીચ જોરજોરે નાચ, આકાશમાં અધર હોવાની સિદ્ધિ અને કૃપેર પાસેથી સોનાના પાંચ પુરવેાની પ્રાપ્તિ વગેરે પોતાનું આશ્ચર્યજનક સર્વ જ્ઞાતાં તેને કહી સંભળાવ્યું. રાત્રી નૃસિંહે, વિક્રમાદિત્યનું ચરિત્ર સાંભળી તેને મહા શક્તિવાળો, આકાશમાં ગમન કરનારો અને પાપરહિત શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો જાણી પોતે તેની સાથે મિત્રતા કરવાની માંગણી કરી, રાત્રી વિક્રમાદિત્યે પણ તેની સાથે મિત્રતા કલુષ કરી. કુલાચાર પ્રમાણે તેણે પ્રેમાભિગન કર્યું પછી રાત્રી નૃસિંહ, વિક્રમાદિત્ય જ્યારે પોતાના નવનવા વેશવેશથી સેવા આકરી કરી તેને ઘણું માન આપ્યું તેને રત્ન આપી, ત્યારે તે પાછો મદનમાળાને ઘેર આવ્યો.

આવી રીતે વિક્રમાદિત્યે પોતાના પ્રતાપજાળથી જંગીર પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિ કરી અને

ત્યારે તે પોતાના પાટલીપુત્ર સહેર તરફ જવાની ઈચ્છા કરવા લાગ્યો; ત્યારે મદનમાળાએ પણ રાગનો વિરહ સહન ન થઈ શકવાને લીધે રાગની સાથે જવાની ઈચ્છા કરી. દેશ ત્યાગ કરવાની ઈચ્છા માટે તેણે પોતાનું ધન્યાર આશ્રણને અર્પણ કરી દીધું. પછી રાગમાં ચંદ્રસમાન રાગ વિક્રમાદિત્ય, મદનમાળાને અને તેના હાથી, ઘોડા અને પાળાને સાથે લઈ પોતાની રાજધાની પાટલીપુત્રમાં ગયે. રાજધાનીમાં ગયા પછી, રાગ નૃસિંહ સાયની મિત્રના અચળ કરીને પોતાના દેશ ઉપરથી પ્રેમ ઉતારી સાથે આવેલી મદનમાળા સાથે આનંદ ભોગ ભોગવવા લાગ્યો.

“મહારાજ! આવી રીતે રાગના અનુપુરની રમણીએ માફક વેસ્યાઓ પણ ઉત્તમ શુભશાળી અને દૃઢભક્તિભાવવાળી હોય છે, ત્યારે કુશીન કાંતાઓ શા માટે પ્રેમભક્તિવાળી ન હોય?” પછી રાગ નરવાહનદત્ત અને વિદ્યાધરના ઉત્તમકુળમાં અવતરેલી નવવધૂ રત્નપ્રભા, આ પ્રમાણે મરુતૂતિનાં સુખની ઉત્તમ કથા સાંભળી, અતિશય આનંદમાં મશગુલ થઈ ગયાં.

તરંગ ૫ મો.

—oooooooooooo—

શુંભલુજ અને રૂપશિખાની કથા.

ત્યારે નરવાહનદત્તની આગળ મરુતૂતિએ એ કથા કહી, ત્યારે ત્યાં બેઠેલા મેના પતિ હરિશિખ બોલી ઉઠ્યો કે, અરેખર તેની વાતમાં જરા પણ શંકા જેતું નથી. ઉત્તમ સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીનાથ ઉપર દૃઢ ભક્તિ રાખે છે; કારણ તેનું મન પતિ સિવાય બીજા વસ્તુમાં લાગતું નથી. એ વિષયમાં એક આશ્ચર્યકારક કથા તમને કહી બતાવું છું તે સાંભળો.

પૃથ્વી ઉપર વર્ષમાન નામનું એક નગર છે. તેમાં ઘણા ધર્માત્મા વીરભુજ નામનો એક રાગ રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજાને સો રાણીઓ હતી, તથાપિ ગુણુવરા નામની એક રાણી ઉપર તે રાજાને અધિક પ્રેમ હતો. નસીબના યોગથી એ રાણીમાંથી એક રાણીને પેટ કઈ સંતાન હતું નહીં. તે વાંછીઆ મહેણાથી રાજાએ શ્રુતવર્ધન નામના વૈદને બોલાવ્યો અને પૂછ્યું ‘જે ઔષધી આધાથી પુત્ર અવતરે એવી કોઈ ઔષધી છે?’ તે સાંભળી વૈદ બોલ્યો: ‘મહારાજ, હું તેનું ઔષધ બનાવી આપુ, પરંતુ આપ વનમાંથી એક બકરું મંગાવી આપો, તો મારાથી તે ઔષધ બનાવી શકાય.’ વૈદનું વચન સાંભળી, રાજાએ પ્રતિહારને આજ્ઞા કરીને વનમાંથી એક બકરૂને મંગાવી વૈદને સોંપ્યું. વૈદ તે બકરું રાજાના રસોઈશાળાને આપી, તેનું માંસ કંદાવી, માંસને રાણીઓ માટે ઉત્તમ રસ કરાવ્યો. પછી રાજાએ સઘળા રાણીઓને એક સ્થાનમાં બેગી ચવાની આપી.

કરી, અને પોતે દેવતાનું પૂજન કરવા ગયો. રાગની આગ્રા પ્રમાણે તે ૯૯ રાણીઓ એકઠી મળી પરંતુ તેમાં રાગની પ્રિયતમા ગુણવરા રાણી આવી નહતી-રાગ દેવ પૂજનમાં બેઠો હતો માટે તે રાણી રાગની પાસે બેઠી હતી. પછી વૈદે તે રસમાં ચૂર્ણ બેળી, સઘળો રસ બેળી થયેલી રાણીઓને પાઈ દીધો; તેમાંથીજના પછુ બાકી રાખ્યો. નહીં. થોડીવાર પછી રાગ, દેવ-પૂજન કરી ગુણવરા રાણી સહિત હાં આવ્યો અને જુલે છે તો સ્વળો રસ વપરાઈ ગયો છે-તે જોઈ તે બોલી ઉઠ્યો: 'વૈદરાજ ! શું તમે ગુણવરા માટે જરાપણ રસ રાખ્યો નથી ? જે રાણીને માટે આ સર્વ બનાવવામાં આવ્યું હતું, તેનેજ તમે વિસરી ગયા ?' તે સાંભળી વૈદરાજ ગભરાઈ ગયા, પછી રાગએ રસોઈઆને પૂછ્યું: 'અરે તે બકરાનું જરા તરા પછુ માંસ વધું છે કેમ?' રસોઈ-આએ ઉત્તર આપ્યો, 'જે શિંગડાં બાકી રહ્યાં છે.' વૈદ બોલ્યો: 'ઠીક ઠીક ! જો શિંગડાં હશે તો તેની બંદરથી ધણો સારો રસ નિકળશે.' આમ કહી શિંગડાંના માંસમાંથી ઉત્તમ રસ કઢાવી, તેમાં ચૂર્ણ નાખી, વૈદે ગુણવરાને તે રસ પાથો. થોડા વખતમાં રાગની નવાણુ રાણી ગર્ભવતી થઈ અને દશમે મહિને સઘળી રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. ગુણવરાને પાછળથી ગર્ભ રહ્યો એટલે તે મહારાણીએ સર્વથી છેલ્લે, સર્વ ઉત્તમ લક્ષણવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો. રાગ વીરભુજે એ પુત્રને શિંગડાંની બંદર રહેલા માંસના રસમાંથી જન્મ્યો છે એમ માની, તેનું શૃંગભુજ નામ પાડ્યું. તેના જન્મ સમયે ઘણો મોટો હિસવ કર્યો. આ શૃંગભુજ બીજા ભાઈઓ સાથે મોટો થવા લાગ્યો. તે અવસ્થામાં નાનો હતો, તોપણ ગુણમાં બીજા ભાઈઓ કરતાં ઘણો જ મોટો હતો. હળવે હળવે તે પુત્ર, રૂપમાં કામદેવ જેવો ધનુર્વેદ જાણવામાં અત્યુત્તમ જેવો અને બળમાં હીમસેન જેવો થયો. નિયમ પ્રમાણે, રાગ વીરભુજની બીજી રાણીઓ, રાગની માનીતી રાણી ગુણવરાને અને તેના પુત્રને જોઈ, અત્યંત ઈર્ષ્યા કરવા લાગી !

આ બધી રાણીઓમાં એક અમરોલેખા નામની રાણી હતી. તે ધણીજ કુટિલ-દુર્જન હતી. તેણે બીજી રાણીઓ સાથે એકાંતમાં વિચાર કરી એવો કરાવ કર્યો કે, જ્યારે રાગ તમારે મોટોલે પધારે ત્યારે આપણે સઘળી રાણીઓએ મુખ ઉપર ખોટી ઉઘાસી આપણી અપ્રસાસ બતાવવો. રાગ સૌની મુખમુદ્રાને કરમાવડી જોઈ જ્યારે પૂછે કે શું છે?, ત્યારે તમારે ઉઘાસીનતા બતાવી કહેવું કે, "પ્રાણપતિ! તમે બીજાના દોષને ટાળનાર છો, છતાં ઘરમાં જે દુષણ છે તે કેમ સહન કરી રહો છો? તે દુષણથી તમે પોતે કેમ બચતા નથી? મહારાજ! આપની રાણી ગુણવરા અંતઃપુરના સુરક્ષિત નામના તારણુ સેવક સાથે પ્રેમમાં પડેલી છે. અંતઃપુરના પહેરેગીરિ અંતઃપુરની ચોરી કરે છે તેઓએ એના અંગનાં ચિહ્ન પરથી કે રાણીમાં કંઈ નવા જુનું છે. પછી તેઓએ વિચાર્યું કે સુરક્ષિત સિવાય બીજા પુરુષ અદ્વર અવી શકે તેમ નથી, માટે તેની સાથે તેને પ્રેમ ચોંટલો દોવો જોઈયે. આ વાર્તા આખા અંતઃપુરની અંદર ચર્ચાઈ રહી છે." આ પ્રમાણે, સર્વ રાણીઓ કહીશું એટલે રાગના મનમાં તે રાણી માટે અરાધ સિંહાર આવશે." અમરોલેખાના આવી રીતના સંકેત પ્રમાણે સર્વ રાણીએ વર્તવા કણ્ણ કહ્યું.

જ્યારે રાગ એક રાણીના મહેલમાં ગયો ત્યારે તેણે અમરોલેખા સાથે કરેલા કરાર પ્રમાણે, સઘળી તાલમેલ ઠીકી. એ વાત સાંભળી રાગ વિચાર કરવા લાગ્યો અને ખરું જોતું તપાસવા

માટે એક પત્રી એક સઘળી રાણીઓની પાસે જઈ સર્વને પુછી વળ્યો. સઘળી કપટી રાણીઓએ એકજ ઉત્તર આપ્યું. રાજા પોતે શુદ્ધિશાળી હતો માટે તે વખતે તો શાંત રહી જુરસો દર્બાર વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘આવોહલકા અપવાદ મુરક્ષિત અને ગુણુવરા ઉપર સંભવતો નથી; પણ મારે નિશ્ચય કર્યા વગર કોઈનું પણ અપમાન કરવું નહીં. એ બાબતનું પરિણામ જોવા માટે, સુક્તિથી બન્ને જણાંને દૂર કરવાં એજ ઘટિત છે.’ આમ નિશ્ચય કરી, બીજે દિવસે રાજાએ અંતઃપુરના અધિકારી મુરક્ષિતને તેડાવી ગંગા-ઓ અને કૃત્રિમ કોષ કરી કહ્યું: ‘અલ્યા દુષ્ટ ! તું બ્રહ્મહત્યા કરી છે એમ મારા જાણુવામાં આવ્યું છે; માટે તું ત્યાં સુધી ઉત્તરતીર્થની યાત્રા કરીશ નહીં, ત્યાં સુધી હું તારી મુખમુદ્રા જોવાની ઈચ્છા ધરાવતો નથી.’ એ વચન સાંભળી અંતઃપુરનો અધિકારી મુરક્ષિત ગાભરો બની ગયો અને બોલ્યો: ‘મહારાજ, મેં બ્રહ્મહત્યા ક્યારે અને ક્યાં કરી ?’ રાજા પુનઃ બોલ્યો ‘આજ, વૃથા દોષ છુપાવ નહીં. તારાં પાપ ધાવાને માટે તું કશિરમ જા. ત્યાં પવિત્ર વિજયક્ષેત્ર, નંદીક્ષેત્ર, વારાહક્ષેત્ર છે અને ત્યાં ચક્રપાણિ ભગવાને એજ મનુષ્યોને પવિત્ર કર્યાં હતા એવું ચક્રપાણિનું ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે. ત્યાં ચિતરતા નામની ગંગાનદી વહે છે, વળી ત્યાં માંડવ્ય મુનિનું ક્ષેત્ર છે, અને ઉત્તર માનસરોવર છે. ત્યાં જઈ, તે તે તીર્થમાં યાત્રા કરી પવિત્ર થયા પછી મને તારું મુખ બતાવજે; ત્યાં ગયા વગર મુખ બતાવીશ નહીં.’

આવી રીતે કહી, પરવશ પડેલા મુરક્ષિતને, રાજા વીરજીએ સુક્તિથી તીર્થયાત્રા કરવા માટે દૂર કીધો. પછી રાજા સ્નેહ, ક્રોધ અને વિચાર સહિત પ્રથમ ગુણુવરા રાણી પાસે ગયો. રાણી ગુણુવરા રાજાનું દિલ ઉદાસ જોઈ બેબાકળી બની ગઈ. તેણે પૂછ્યું: ‘આર્યપુત્ર ! આજ અકરમાત્ આપ આમ ઉદાસ કેમ દેખાવો છો? તે સાંભળી રાજાએ રાણીને આ પ્રમાણે કૃત્રિમ વચનો કહ્યાં:— ‘મિત્રે ! આજ કોઈએક મોટો ઝાની પુરુષ મારી પાસે આવ્યો હતો. તેણે મને કહ્યું કે, ‘રાજા, તારે કેટલાએક દિવસપર્યંત રાણી ગુણુવરાને ભોંયરામાં રાખવી અને તારે પોતે બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું. જો તું તેમ કરીશ નહીં, તો તારા રાજ્ય નાશ પામશે અને તે રાણી પણ મરણ પામશે; એમાં જરા પણ સંદેહ કરવો નહીં.’ આટલું કહી ઝાની મહારાજ ચાલ્યા મયા. એ વિષે મને ખેદ થાય છે.’ પતિવ્રતા રાણી ગુણુવરા, રાજાનું આ પ્રમાણેનું કહેવું સાંભળી, ભય અને રાજા ઉપરના પ્રેમને લીધે બેબાકળી બની ગઈ. તે બોલી. ‘મહારાજ ! આર્યપુત્ર ! જો મારા ભોંયરામાં રહેવાથી આપનું શુભ થતુ હોય તો આજજ મને ભોંયરામાં શા માટે પુરતા નથી ? હમણાંજ પુરો. જો મારા ગ્રાણુ આપતાં પણ આપનું દિલ થતુ હોય, તો હું પ્રારબ્ધવાળી ગણાઉં. મારું મોત લેવે થાય, પણ તમારું અકલ્યાણ થતુ જોઈએ નહીં. આલોકમાં અને પરલોકમાં સ્ત્રીનું લક્ષ્ય કરનારો એક તેનો પતિ જ છે.’

ગુણુવરાનાં આવાં વચન સાંભળી, રાજાની આંખમાં ઝળઝળીમાં ભરાઈ આવ્યાં. તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે, ‘આ રાણી અને મુરક્ષિત ઉપર મને દોષની સંક્રા આવતી નથી. જ્યારે મેં મુરક્ષિતને તેડાવ્યો, ત્યારે તેના મુખની છાયા ઝાંખી જોવામાં આવતી નહોતી પણ તે નિર્દોષ જોવામાં આવતો હતો. આ વાત ઘણી ખેદકારક થઈ છે, પણ રીકર નહીં; એ બે ઉપર જે અપવાદ છે, તેનો નિશ્ચય શું આવે છે તે જાણવાની હું ઈચ્છા રાખું છું.’ આમ વિચાર કરી તે રાજાએ દિવ-

રીથી રાણીને કહ્યું, “પ્રિયે ! જો તારી મરજી હોય તો અહીંયાં બોયરું બોદવાનું મને વચન મળે.” રાણીએ તેજ વખતે, “બહુ સારું, બોયરું કરાવો,” આમ કહી વચન આપ્યું. રાજાએ તારી રીતે ઉતરી શકાય એવું એક બોયરું અંતઃપુરમાં કરાવ્યું. તેમાં રાણીને ઉતારી, માતાને બોય-
તામાં ઉતારતી જોઈ તેના પુત્ર શૃંગભુજ બેઠકરવા લાગ્યો અને પિતાને પૂજવા લાગ્યો, ત્યારે રાજાએ
તે વાર્તા રાણીને સમજાવી હતી, તેજ કારણ કહી પુત્રને સાંત કર્યો. બોયરામાં વસવું તે રાજાનું
હત કરવા છે એમ માની રાણી બોયરાને સર્વ સમાન માનવા લાગી. સદાયરણી નારીએ
માતાના પતિના મુખે મુખ માને છે, પણ પોતાના મુખે મુખ ગણતી નથી.

ગુણવરા બોયરામાં વસવા લાગી, ત્યાર પછી રાજાની બીજી રાણી અયથોક્ષેષાએ પોતાના
નિર્વાસભુજને કહ્યું, “અમારી સાથે કસહ કરનારી ગુણવરાને રાજાએ બોયરામાં પુરી દીધી
છે, હવે તેના પુત્ર એકલો અહીં છે. તે જો આ દેશમાંથી દેશાંતરમાં જાય તો મને નીરાંત
રાય માટે દિકરા ! રાજા જેમ શૃંગભુજને યોગ દિવસમાં દેશમાંથી કાઢી મૂકે, એવી રીતની મુક્તિ,
તારા બીજા લાઇઓ સાથે મળી તું શોધી કાઢ. આ રીતે માતાએ કહ્યું એટલે નિર્વાસભુજ,
તત્સરમાં આવી ગયો અને બીજા લાઇઓ આગળ આ વાર્તા કરી પોતે તેના ઉપાય શોધવા લાગ્યો.

એક વખતે રાજાના સઘળા કુમારો મોટાં મોટાં શસ્ત્રોના પ્રયોગો (અભ્યાસ) કરતા
હતા એવામાં, રાજમહેશ ઉપર બેઠેલો એક મોટી કાયાવાળો બગલો સઘળાના જોવામાં આવ્યો.
સઘળા રાજકુમાર તે પક્ષિની આકૃતિ વિકૃત જોઈ વિસ્મય પામી ગયા. એવામાં તે માર્ગે કોઈ એક
મુદ્ધમર્મના રાની દિગ્ગજ સાધુ જતો હતો તેણે કહ્યું, “રાજકુમારો ! શું જોઈ રહ્યા છો. તે બગલો
નથી, પણ બગલાના રૂપમાં રહેલો અગ્નિશિખા નામનો રાક્ષસ છે. એ રાક્ષસને નાશ કરવા
ફરે છે, માટે તેને દુમણાજ બાણ મારીને વિંધી નાખો, તે માર આંધને ઉડી જશે.” ક્ષપણ-
કનું આ પ્રમાણેનું કહેવું સાંભળી, નવાબ રાજકુમારે ધનુષ્ય પ્રહાર કર્યો, પણ નાના કુમાર શૃંગભુજ
બાણ માર્યું નહીં. પછી તે બુદ્ધ દિગ્ગજ સાધુ તેઓને કહેવા લાગ્યો, “તમારો આ નાનો બાઈ
શૃંગભુજ તે બગલાને મારવા સમર્થ છે. તે જો મજબૂત ધનુષ્ય લઈ તે બગને મારશે તો તે ઉડી
જશે.” ક્ષપણકનું વચન સાંભળતાં વેતળ, લુચ્ચા નિર્વાસભુજને તરત માતાએ કહેલું વચન
યાદ આપ્યું. તેણે વિચાર કર્યો કે, “શૃંગભુજને પરદેશમાં કાઢવાને આ સારી તક છે.
આલ પિતાનું ધનુષ્ય અને તેમાં ચકાવવાનું સોનાનું શર તેને આપીએ. તે, એ બગલાના શરીરમાં
સોનાનું તીર મારશે. તે બાણબદ્ધશરના શરીરને વિંધી અંદર ચોંટી જશે, તે બગલે તીર લઈ ઉડી
જશે. પછી અમે સઘળા તેની પાસે તીર માંગીશું, એટલે તે પોતે તીર લેવા માટે બગલાની
પાછળ દોડી જશે. ત્યાં સુધી તેને સોનાનું તીર મળશે નહીં, ત્યાંસુધી તે આમ તેમ લટકી,
બગાસુરને ખોળ્યાજ કરશે, પણ તીર લીધા વગર પાછો ફરશે નહીં.” આવો વિચાર કરી, પાપી
નિર્વાસભુજ તે બગાસુરને મારવા માટે, શૃંગભુજને પિતાનું ધનુષ્ય અને તીર આપ્યાં.

મહાપરાક્રમી શૃંગભુજ પિતાનું ધનુષ્ય હાથમાં લઈ જોરથી ખેંચ્યું. પછી રત્નના પુષ્પવાળું
સોનાનું તીર ચકાવી બગલાને માર્યું. તે તીર બગલાના શરીરને વિંધી અંદર પેસી ગયું. તરત

તેના શરીરમાંથી લોહીની ધારા પડવા લાગી; પણ બાણથી વિધાયલો તે બગલો બાણ મહિત્વમાં ઉઠી ગયો. બગલો ઉઠી ગયા પછી કપડી નિર્વાસબુજ અને તેની સલાહથી ઉંડેરાયલા બી 'ભાઈઓ, શરીર શૂંગબુજને કહેવા લાગ્યા; 'ભાઈ! તું પિતાનું મોનાનું તીર અમને પા આપ. તે ધનુષ પિતા અમારી પાસે માંગશે ત્યારે અમે તેને આપીશું નહીં, તો તે અમ આ રાજ્યમાંથી બહાર કાઢી મૂકશે. કદી નહું બનાવીને આપીએ અથવા ક્યાંધીથી 'લઈ આપીએ, પરંતુ એના જેવું મળતું અથવા બનતું મુશ્કેલ છે. માટે તું જો આજ અમ તીર આપીશ નહીં, તો અમે તારી આગળ અમારા બાણત્યાગ કરીશું.' ભાઈઓનાં વચ સાંભળી તરત મહાવીર શૂંગબુજ બોલ્યો; 'ભાઈઓ! તમે ધીરજ ગણો, હો મા, ગજરાદ છો! ઘો. હમણાં હું જાઉં છું અને તે અધમ રાક્ષસને મારી મોનાનું તીર લઈ પાછો' આવું છું. આટલું કહી શૂંગબુજ પોતાનું ધનુષ અને બાણ લઈ, જે દિશા તરફ બગલો ઉડ્યો હતો તે દિશામાં, બગી. ઉપર લોહીની ધારા પડી હતી તે ધારાની પાછળ પાછળ ઉતાવળે ઉતાવળે ચાલવા માંડ્યો. આ રીતે શૂંગબુજને રાજ્યમાંથી કાઢી, તેના ભાઈઓ રાજ થતા થતા, માતાની પામે ગયા અં પોતાની વાંતાં માના આગળ જણાવી તેની માતાએને પણ તેથી તેની આનંદ થયો.

શૂંગબુજ લોહીની ધારા પાછળ ક્રમે ક્રમે ચાલતો ચાલતો ધણે દૂર એક ભયંકર જંગલમાં જઈ પહોંચ્યો. તે જંગલની અંદર બગલાની તપાસ કરવા લાગ્યો, પણ કેઈ પત્તો મળ્યો નહીં. એવામ સમય ઉપર ઉપયોગ માટે પુષ્પદક્ષનું ફળ મળી આવ્યું હોય તેની પેટ, એક ઉત્તમ નગર તેની નજરે પડ્યું. આ નગરની પામે એક બગીચો હતો. તેના ઝાડની છાયા તળે શૂંગબુજ વિશ્રામ કરવા માટે સ્થાવર બેઠો. એવામાં તેણે અત્યંત સ્વરૂપ સૌંદર્યવાન એક કન્યાને બગીચામાં આવતી દીડી આ કન્યા વિરહમાં મોહનાશ કરનારી હતી અને સગમમાં જીવન આપનારી હતી, તેથી જાણે અક્ષાએ વિષમય અને અમૃતમય મૂર્તિ સાથે સાથે ધડી હોય તેમ તે દર્શન દેતી હતી. તે કન્યા હજારે હજારે રાજકુમાર પામે આવીને પ્રેમ દૃષ્ટિથી રાજકુમારને જોવા લાગી. રાજકુમાર પણ તેના ઉપર આશક થઈ ગયો. તેને પૂછ્યું 'અમિ! જુગલેત્વના પ્યારી! આ નગરનું નામ શું છે? તેના રાગનું નામ શું છે? તમે કોણ છો? અહીં શા માટે આવ્યાં છો? તે મને કહો' તે સાંભળી, દાડિમની કળી જેવા હાંતવાળી તે કન્યા, પૃથ્વી તરફ નજર કરી, રનેહ અને મીઠાસવાળી વાણીથી કહેવા લાગી કે--

"સર્વ સંપત્તિથી આગ્રાદ મયેલું આ નગરનું નામ ધૂમપુર છે. આમાં અમિશિખ નામનો મોટો રાક્ષસ રાજ્ય કરે છે. હું તેની પુત્રી છું, અને મારું નામ રૂપશિખા છે. હું તમારી અનુપમ સુંદરતા જોઈ તમારા ઉપર મોહ પાળીને અહીં આવી છું. હવે હું તમને પૂછું છું કે, તમે કોણ છો, અને અહીં શા માટે આવ્યા છો તે મને કહો." તે કન્યાનું આવું મધુર બોલતું સાંભળી, શૂંગબુજે પોતાનું નામ, પોતાના પિતાનું નામ અને તીર માટે ધૂમપુરમાં આવતું વગેરે સર્વ વ્રતાંત તે કન્યાને કહી સંભળ્યો. રૂપશિખા રાજકુમાર પાસેથી સર્વ વ્રતાંત જાણવા પછી બોલી; 'તમારા સમાન ધનુષધારી પુરુષ ત્રણે લોકમાં બીજા કોઈ પણ નથી; કારણ કે તમે બકરૂપ ધારી મારા પિતાને પણ મોટું બાણ મારી જખ્મી કરી દીધો છે--જે કામ સાધારણ પરાક્રમનું નથી. તમે જે

પાનાનું તીર માર્યું હતું અને મારા પિતાના શરીરમાં ખુચી ગયું હતું તે તીર, મહાદેવ નામનો અદિયાં એક મંત્રી છે, તે શરીરની અંદર ખુચેલા શર વગેરે કાઢી ઔષધીવડે ધાને રુઝાવવાનું જાણે છે તેણે, મારા પિતાના શરીરમાંથી બહાર કાઢ્યું છે અને તે ધાને રુઝાવ્યો છે. મેં તમારા તે તીરને ભવા માટે મારા સ્વાધીનમાં લીધું છે. આર્યપુત્ર! હું હમણાં પિતા પાસે જઈ તેને સર્વ વાર્તા ક્ષમગતી, હમણાં તમને નગરમાં લઈ જઈ છું. ‘મારા પ્રાણ’ એમજ હવે આપને કહીશ, કેમકે મારા હૃદયમાં હવે આપ જ રમણ કરો છો.”

આટલું કહી શૃંગબુજને બહાર બેસારી એક ક્ષણમાં રૂપશિખા પોતાના પિતા અગ્નિશિખની પાસે ગઈ. તેણે પિતાને કહ્યું કે હે પિતાશ્રી શૃંગબુજ નામનો કોષ્ટએક બળવાન રાજકુમાર આ ગામમાં આવ્યો છે. રૂપમાં, કુળમાં, સ્વભાવમાં, અવસ્થામાં અને ગુણમાં તેના જેવો બીજો કોઈ નથી—તે એકજ છે. આ ઉપરથી હું સમજું છું કે તે મનુષ્ય નથી, પરંતુ આ દુનિયામાં કોષ્ટએક દેવાંશી અવતર્યો છે. જો તેની સાથે મારાં લગ્ન કરશે નહીં, તો હું અવસ્ય મારા પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. કન્યાનું આ વચન સાંભળી તેના પિતા રાક્ષસ બોલ્યો: ‘પ્રિય પુત્રી! મનુષ્ય એ તો આપણો ખોરાક છે. તથાપિ જો તારે તેની સાથે પરણવાનો આમ્રહ હોય, તો ભલે તેમ કર. તું તે રાજપુત્રને અહીં તેડી લાવી મને બતાવ.’ પછી રૂપશિખા શૃંગબુજ કુમાર પાસે ગઈ અને પોતે શું કહ્યું હતું તે કહી બતાવ્યું પછી પોતાના પિતા નજીક તેને તેડી ગઈ. કુમારે રાક્ષસ પાસે જઈ પ્રણામ કર્યો. કન્યાનો પિતા અગ્નિશિખ તેને આદર સત્કાર આપી બોલ્યો: ‘રાજકુમાર! તું જો કોઈ પણ દિવસ મારાં વચનનું ઉલ્લંઘન કરીશ નહીં, તો હું તારી સાથે આ રૂપશિખાને પરણાવીશ.’ આ રીતે રાક્ષસે કહ્યા પછી, રાજકુમાર શૃંગબુજ પણ વિનિત બનીને બોલ્યો: ‘બહુ સારું. હું આપની આજ્ઞા પ્રમાણે બરાબર વર્તીશ; કદી પણ આપના વચનનું ઉલ્લંઘન કરીશ નહીં.’ શૃંગબુજનું બોલવું સાંભળી અગ્નિશિખ ખુશી થતો બોલ્યો: ‘તું જઈ સ્નાનમંદિરમાં સ્નાન કરી આવ.’ આમ તે કુમારને કહી, પુત્રી રૂપશિખાને કહ્યું: ‘વગેરે! તું પણ જા અને તારી સઘળી બહેનોને સત્વર બોલાવી લાવ.’ અગ્નિશિખે આજ્ઞા કરી એટલે બંને જણાં ‘બહુ સારું’ એમ કહી ત્યાંથી સાથે સાથે બહાર નિકળ્યાં. બહાર આવ્યા પછી બુદ્ધિદાળી રૂપશિખાએ રાજકુમારને કહ્યું: ‘આર્યપુત્ર! મારી નાની સો બહેનો છે. અમે સઘળી રૂપે ને રંગે સરખી છીએ. અમારાં ઘરેણાં અને વસ્ત્ર પણ સરખાં છે. અમારા સઘળાના કંઠમાં માગાઓ પણ સરખીજ છે, માટે પ્રિયનાથ! મારા પિતા અમને સઘળીને એકડી કરી, તમને મુઝાવવા માટે કહેશે કે, આ કન્યામાં જે કન્યા તને અભિપ્ર હોય તે કન્યાની તું માંગણી કર. આવો તેના અંદરનો કષ્ટ ભરેલો અભિપ્રાય મારા જણવામાં છે. જો તેનો એવો અભિપ્રાય ન હોય તો, શા માટે અમને સઘળીઓને એકડી કરે? માટે, જ્યારે મારા પિતા તમને કહે કે આ કન્યામાં જે કન્યા ઉપર તારું મન હોય તેની માંગણી કર. ત્યાં તમારે કેમ વર્તવું તે જણાવું છું તે પ્રમાણે તમે વર્તજો. હું મારા કંઠની માગા, અમે બેમાં ચર્પશું તેજ વખત મસ્તકપર ચૂંટીશ—એ એધાણથી તમારે મને ઓળખી, મારા ઉપર પુખ્તનો હાર ફેકવો. મારા પિતા તો ધણું કરી, તે જોતાં જૂત જેવો થઈ જશે. એની બુદ્ધિ વિવેકવાળી નથી, તે રાક્ષસ છે તેથી બીજી પછી માથા કરશે. પણ શું થયું? જેમ એ માથા કરી જાણે છે,

તેમ હું પણ માયા જાણું છું—એ માયાસિદ્ધ 'છે, તેમ હું પણ માયાસિદ્ધ છું.' તમને છેતરવા માટે એ જે જે કંઈ પણ કહે તે તે સર્વ તમારે કન્યુદ્ય કરવું અને મને કહેવું. તેની સર્વ માયાનો ઉતાર હું બરાબર જાણું છું.' પછી રાજકુમાર 'હીક છે એમ કહી સ્નાન માટે આનમંદિરમાં ગયો અને રૂપશિખા બહેનેની પાસે ગઈ ઘોડીવારમાં તે સધળી બહેનો સહિત પિતાની પાસે આવી. શૃંગ-ભુજ પણ દસીદારા સ્નાન કરી પુનઃ ત્યાં આગ્યો. સર્વ ભેગમાં થયાં. પછી અગ્નિશિખ રાક્ષસે, એક યુક્તનો દાર શૃંગભુજને આપી કહ્યું: 'રાજકુમાર ! આ કન્યામાં તને જે કન્યા વધાવી દેાય તે કન્યાને આ વનમાત્રા પહેરાય.' રૂપશિખાએ સંકેત પ્રમાણે મસ્તક ઉપર માળા યદાવી તે ઉપરથી, તેજ રૂપશિખા છે એમ માની, રાજકુમારે તે વનમાળા હાથમાં લઈ તરત રૂપશિખાના ગંગામાં પહેરાવી દીધી. એ જોઈ અગ્નિશિખે, રૂપશિખાને અને રાજકુમારને કહ્યું, 'હું કાસે પ્રભાતમાં તમારા બંનેના માંગસિક વિવાહ કરીશ.' પછી તે બંને પ્રિયા પ્રિતમ અને ખીછ દીકરીઓને રજા આપી ઘેર મોકલ્યાં. ઘોડીવાર પછી શૃંગભુજને ઘોડાવી તે રાક્ષસે કહ્યું: 'આજ તું આ બળદનું હજી લઈ શહેર બહાર જા, અને ત્યાં પડેલા તત્તના દગલામાંથી ૧૦૦ કારી* તણ વાવી આવ.' શૃંગભુજ તેનું કહેવું સાંભળી 'હીક છે' એમ કહી રૂપશિખા પાસે આવ્યો અને ઉદાસીન થઈ તે વાત તેને જાણાવી. રૂપશિખાએ સર્વ વૃત્તાંત જણાવી, આ પ્રમાણે રાજકુમારને કહ્યું: 'આર્યપુત્ર ! તમારે એમાં જરા પણ ખેદ કરવો નહીં. તમે શહેર બહાર ક્ષેત્રમાં જાઓ: હું મારી માયાના અતાપથી તે સર્વ તણ હમણાં વાવી નાખું છું. પછી રાજકુમાર શહેર બહાર ગયો અને પ્યારીનો પ્રેમ ભુવે છે તો ત્યાં મોટા તણના દગલાઓ તેના જોવામાં આવ્યા. તેના પ્રમાણથી ગભરાટમાં પડ્યો. પણ એતર ખેડે છે અને તે તણ વાવવાનું શરુ કરે છે, ત્યાં રાજકુમારને, પ્યારીની માયાથી અતાપથી, તે સમગ્ર ભૂમિ ખેડેલી જોવામાં આવી અને સધળા તણના દગલાઓ કમવાર વાવેલા જોવામાં આવ્યા. તે જોઈ રાજકુમાર બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો.

રાજકુમાર તણ વાવી અગ્નિશિખા પાસે આવ્યો ને જણાવ્યું કે, મેં ક્ષેત્ર ખેડીને તણ વાવ્યા છે, સારું તે હું રાક્ષસે રાજકુમારને કહ્યું: 'મારે હંઈ તણ વસાવવાનું કામ નહતું, પણ જે તણ વાવેલા છે, તે સધળા એકઠા કરી આપવાનું કામ છે ! તે સાંભળી રાજપુત રૂપશિખા પાસે આવ્યો અને પિતૃક વાર્તા કહી. રૂપશિખાએ તે કુમારને ક્ષેત્રમાં જવા માટે કહ્યું. પછી પોતે માયાથી અસંખ્ય કાઠીઓ ઉત્પન્ન કાઠી તે કાઠીઓએ ક્ષેત્રમાંના સધળા તણને એકઠા કરી તેના મોટા દગલા બનાવી દીધા. શૃંગભુજે તે તણના દગલા જોયા ને પ્રસન્ન થયો. વળી અગ્નિશિખ પાસે તે આવ્યો અને તેને જણાવ્યું કે, 'મેં સધળા તણને એકઠા કરી, તેના દગલા કરી મૂક્યા છે.'

તે સાંભળી અગ્નિશિખ, જે હજી કરવાં વધુ મૂર્ખ હતો તે પુનઃ જોઈને: 'અરે ભાઈ ! તમારા સરખું એક કામ છે તે બજાવો તો ઘણું સારું. અહંથી દક્ષિણદિશામાં ચાર ગાઉ પર જંગમમાં શંકરનું એક ખાલી મંદિર છે. તે મંદિરમાં દૂધશિખ તારાને માણે પ્યારો ભાઈ રહે છે. ત્યાં હમણાંને હમણાં જાઓ. અને દેવ મંદિરની આગળ જઈ કહો કે, 'દૂધશિખ ! કાસે પ્રભાતમાં રૂપશિખાનાં લગ્ન થવાનાં

* એક કારી, વળતમાં ચણુ ભુજવ જેટલુ થાય છે.

‘હે, માટે તમને સદ્દુરૂપ નિમંત્રણ કરવા માટે તમારા ભાઈ અગ્નિશિખે મને માંડવો છે, માટે તમારે સત્વર લખમાં પધારવું,’ આટલું કહી તારે આજે જ પાછું અહીં આવતા રહેવું. હું કાલે સવારે તારી સાથે રૂપશિખાને પરણાવવાનો છું.’ આવી રીતે ડગ અને દુહટ અગ્નિશિખે કહ્યું. ત્યારે શૃંગબુજ, ‘હીક છે’ એમ કહી રૂપશિખા પાસે ગયો ને રાક્ષસના કહેવા પ્રમાણે સર્વ કથા રૂપશિખાને કહી. આ વાત સાંભળતાંજ, સદ્ગુણી રૂપશિખાએ રાજકુમારને માટી, પાણી, કાંટા અને અગ્નિ એમ ચાર વસ્તુ આપી, પોતાનો ઉત્તમ ઘોડો ચડવા માટે આપ્યો અને કહ્યું કે; ‘તમે આ ઘોડા ઉપર ચઢી, દેવના મંદિર પાસે જલદી જાઓ, અને પિતાએ કહેલું નિમંત્રણ, ધૂમશિખ કાકાને કહેતાંની સાથેજ, ઘોડા ઝડપથી દોડાવી પાછા વળજો. પાછા વળતી વખતે વારં-વારં પાછળ નજર કરજો. જો પાછળ ધૂમશિખ આવતો જોવામાં આવે તો, તમે તેના આપવાના માર્ગ ઉપર પ્રથમ આ માટી નાખજો. તોપણ તે ધૂમશિખ જો પાછળ આવે તો પ્રથમની માફક પાછળના માર્ગ પર આ જળ છાંટજો. તોપણ તે પાછળ આવતો જણાય તો પાછળના માર્ગ પર પ્રથમની પેઠે આ કાંટા વેરજો; અને તોપણ તે આવે તો તમે માર્ગની અંદર આ અગ્નિ નાખજો. આમ કરવાથી જરા પણ દુઃખ વગર તમે અહીં પાછા આવી રાક્ષસો. મનમાં કંઈ રાંક કરતા ના પણ આજ મારી વિદ્યાનું પરાક્રમ તમારા જોવામાં આવશે.’ આવી રીતે સર્વ સામગ્રી આપી, તેની સમજણ પાડી રાજકુમાર શૃંગબુજ માટી વગેરે સર્વ વસ્તુ લઈ, તેના પાણીદાર ઘોડા ઉપર ચઢી, ‘તમારા કહેવા પ્રમાણે સર્વ કરીશ’ એમ કહી, જે જંગલમાં દેવમંદિર હતું તે તરફ ચાલવા માંડ્યો. તે શિવમંદિરમાં આવ્યો તે મંદિરમાં ડાબા હાથ ઉપર પાર્વતી બેઠાં હતાં, જમણા હાથ ઉપર ગણપતિ બેઠા હતા અને મધ્યભાગમાં શંકર ખીરાજોવા હતા. તે ત્રણે દેવનાં દર્શન કરી તેને પ્રણામ કર્યાં. પછી અગ્નિશિખે વિવાહ સંબંધી જે નિમંત્રણ ધૂમશિખને કહાલ્યું હતું તે નિમંત્રણ, ધૂમશિખને ઝટપટ કહી, યુક્તિપૂર્વક ઘોડાને દોડાવી નાસવા માંડ્યું. એક ક્ષણ પછી નજર કરીને પાછળ જુવે છે, તો ધૂમશિખ પાછળ આવતો હતો. તુરતજ રાજકુમાર પોતાની પાછળના માર્ગમાં, ત્રિપાએ આપેલી માટી નાખી. તરત માર્ગની વચમાં માટીમાંથી એક મોટો પહાડ બની ગયો. ધૂમશિખે મહામોહનને તે પહાડને ઉત્કલ્પનાને તેની પાછળ પડ્યો. પ્રુનઃ ધૂમશિખને પાછળ પડેલા જોઈ, રાજકુમારે પ્રથમ માફક પાછળના રસ્તા ઉપર જળની ધારા કરી. તે પાણીમાંથી મોટા મોજાનાળી મહા નદી બની રાઈ. ધૂમશિખ રાક્ષસ તે મહાનદીને પણ મહાસુસીળતથી તરી પાછળ પડ્યો. આ વખતે શૃંગબુજે વળી પાછળના રસ્તા ઉપર કાંટાઓની વેરણી કાઢી. તે કાંટામાંથી કાંટાવાળું લયંકર જંગલ બની ગયું. રાક્ષસ ધૂમશિખ તે વન જોવાથીને પણ પાછળ આવ્યો ત્યારે રાજકુમાર શૃંગબુજે, પાછળના માર્ગ ઉપર અગ્નિ નાખ્યો. તે અગ્નિથી માર્ગમાં આવેલું આખું જંગલ સઘળા લાગ્યું, રાક્ષસ ધૂમશિખે તે વનને જાડિવવનની માફક ગળવું જોયું એટલે તેનાથી આગળ જઈ રાક્ષસ તેવું નથી એમ ધારી, ઉદાસ થઈ, ડર પાઈ પાછો વળ્યો. રૂપશિખાની આ માયાથી મૂક બની તે રાક્ષસ આદ્યશમાં ઉડવાની વિદ્યા વિસરી જઈ, જેમ પગે ચાલી આવ્યો હતો, તેમજ પગે ચાલી પાછો પોતાને ઘેર ગયો.

શૃંગબુજ અંતઃકરણમાં પોતાની સ્ત્રીની માથાનું પરાક્રમ વખાણવા લાગ્યો અને નિર્ભય બની, ધૂમપુરમાં સ્ત્રીની પાસે આવ્યો. રૂપશિખાને તેનો ઘોડો પાછો સોંપી, ત્યાં જ બનાવ બન્યો હતો તે કહ્યો. તે સાંભળી રૂપશિખા ધણે હર્ષ પામી. પછી રાજપુત્રે અગ્નિશિખની પાસે જઈ કહ્યું: ‘હું તમારા ભાઈ ધૂમશિખને નિમંત્રણ કરી આવ્યો છું. તે સાંભળી અગ્નિશિખતો આશ્ચર્યમાં ગરકાવજ થઈ ગયો અને પૂછવા લાગ્યો: ‘કો તું ત્યાં ગયો હતો, તો મને તે દેવમંદિરની કંઈ નિશાની બતાવ.’ તે કપટી રાક્ષસે પૂછ્યું એટલે રાજકુમાર બોલ્યો: ‘ત્યારે તમારી દષ્ટિ ત્યાંની નિશાની બાજુવાની જ છે, તો સાંભળો: આપને દેવમંદિરની નિશાની આપું છું. તે મંદિરના મધ્યભાગમાં શંકર બીરાજે છે, તેના ડાબા ભાગ ઉપર પાર્વતીજી છે ને જમણા ભાગમાં ગણપતિ છે.’ અગ્નિશિખે પ્રમથ્ણ સાંભળ્યું. ત્યારે તે આશ્ચર્ય પામ્યો અને ક્ષણવાર વિચારમાં પડ્યો કે ‘આ કુમાર મારા ભાઈ પાસે ગયો છતાં પણ મારા ભાઈએ આને કેમ ખાધો નહીં હેલ. મને જણાય છે કે આ મનુષ્ય નથી, પણ અવસ્થ કોઈ મોટો દેવ છે. મારી કન્યા આ વર સાથે લયે પરણે, કારણ કે વર તેના લાયકનો છે. આમ વિચાર કરી શૃંગબુજને રૂપશિખા પાસે જવા માટે તેને રજા આપી; પરંતુ પોતાની પુત્રી પુટેલી છે માટે આ કુમાર બચી ગયો છે એ વાત તે બણી રાક્ષો નહીં. કુમાર-રાક્ષસ પાસેથી ગળ લઈ રૂપશિખા પાસે ગયો અને ત્યાં ખાનપાનમાં સુકતાન બની, કાંતે વિવાહ થયો તેની ઉત્કંઠાથી આખી રાત્રિ જેમ તેમ ચુગરી. પ્રભાત થયું એટલે અગ્નિશિખે પોતાની સિદ્ધિને જાળવી સમૃદ્ધિવડે, રાજકુમારનો સંકાર કરી, શાસ્ત્રમાં કલ્પા પ્રમાણે અગ્નિની સાક્ષીએ, પોતાની કન્યા, રાજકુમારને પરણાવી. એ વેળા તેણે બણી ધામધુમ કરી હતી. મહારાજ ! લુપ્તો ઉધરની ગતિ કોણ કળી શકે છે. રાક્ષસની પુત્રી ત્યાં અને રાજકુમાર કયાં ! અને વળી તે બનેનો વિવાહ ક્યાં ! એ કંઈ સાધારણ બનાવ નથી. આશ્ચર્ય છે કે પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં કર્મની જગતમાં વિચિત્ર જ ગતિ છે. પછી તે રાજકુમાર, રાક્ષસ પુત્રી સાથે લગ્ન કરી, હંસ જેમ કાલ્પમાંથી પેદા થયેલી કમલિની. સાથે પરણીને ગોલા પામે છે, તેમ સોલવા લાગ્યો અને તે કન્યા સાથે સંભવ થઈ, રાક્ષસની સિદ્ધિથી ઉત્પન્ન થયેલા અનેક પ્રકારના વૈભવો ભોગવતાં તે સ્ત્રી સારી રહેવા લાગ્યો.

‘કેટલાક દિવસો વીત્યા પછી, શૃંગબુજે એકાંતમાં રૂપશિખાને આ પ્રમાણે કહ્યું: ‘મારી !’ આજ હવે આપણે વર્ષમાનપુરમાં જઈએ. તે મારી પોતાની રાજવાની છે અને હું ત્યાંથી, મારા રાજુઆના અપંગથી દેશનટો લઈ આવ્યો છું. મારા જેવા પુરુષો પ્રતિજ્ઞાને પ્રાણસમ સમજે છે, પણ પ્રાણને પ્રાણ સમજતા નથી. જન્મમૃતિ ત્યામ કરવા લાયક નથી, તોપણ તું મારે માટે જન્મમૃતિનો ત્યાગ કરવા માટે પિતાની રજા લઈ, હાથમાં સુવર્ણનું તીર લઈ, તૈયાર થા; અને મારી સાથે રાજવાનીમાં આવ.’ શૃંગબુજનું આ પ્રમાણેનું કહેવું સાંભળી: રૂપશિખા બોલી, ‘આર્ધપુત્ર ! મેંજીવણ !’ હવે આવ જો આજ દરમિયાનમાં તે કુજન સર્વજ્ઞને માટે હું તૈયાર છું. જન્મમૃતિ કોણ અને કંપ કોણ ? મારે તો તે સર્વ આપજ છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીએને પતિ રિવાજ બીજો કોઈ પણ મુખ આપનાર નથી; અર્ધાત તેને પતિ તરફથી સર્વ મુખ મળે છે. ત્યારે જવાની દષ્ટિ દોષ

૧. અગ્નિશિખને તે સંબંધે કંઈ જણાવવું નહીં. તે જો જવાનું જાણુશે તો મને રજા આપશે હો. માટે, તે કોંઈ જાણે નહીં તેમ, તેનાથી છૂપી રીતે આપણે ચાલ્યા જવું જોઈએ. આપણા પા પછી, પરિજનથી તે કદી આપણા જવાનું જાણુશે અને પાછળ આવશે તો, હું મારી વિદાના ઈચ્છાથી ભૂત જોયા તે મૂર્ખને મોહિત કરી દહશ.* આવાં ઉત્સાહવાળાં પ્યારીનાં વચન સાંભળી, શૂંગભુજ ધણો ખુશી થયો. તેને ધણો આનંદ થયો; બીજો દિવસ થયો એટલે તે રાક્ષસની કન્યા, મધ્યરાત્ર્ય હોય એવો, અણુમોલ કીમતનાં રત્નો એક દાખડો અને પેલું સુવર્ણનું મનોહર પીર લઈ તૈયાર થઈ. પછી રાજકુમાર અને તે કન્યા બન્ને જણુ રાક્ષસના શરવેગ* નામના યોડા ઉપર સર્વ સામાન ભરી, તે ઉપર સ્વારી કરી, ‘અમે ફરવા માટે ઉપવનમાં જઈએ છીએ,’ આમ કહી પરિજનને છેતરી, વર્ધમાનપુર તરફ ચાલતાં થયાં.

ચાલતાં ચાલતાં ધણુ ગાઉ પહોંચી ગયા પછી તે વાર્તા અગ્નિશિખના જાણુવામાં આવી. તે ક્રોધ કરી તેની પાછળ આકાશમાર્ગે સસચટા બેર દોડ્યો. માર્ગમાં જતી રૂપશિખાએ પેતાના જોશબેર દોડવાનો શબ્દ સાંભળી, શૂંગભુજને કહ્યું, “પ્રાણપતિ ! મારા પિતા મને પાછી ડોડવા માટે, આ પાછળ આવે છે. તમે આ ઘોડા ઉપર બેસા રહેજો, બીજો મા. હું મારી વિદાથી તમને અને તમારા ઘોડાને અદૃશ્ય બનાવી દહશ, એટલે તે તમને અને ઘોડાને દેખશે નહીં, તમે જુઓ કે હું તેને કેવી રીતે છેતરું છું.” આમ કહી તે સ્ત્રી ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી પડી અને માધાવડે પુરુષ બની ગઈ તે, વનમાં લાંકડાં લેવા માટે એક કડીઆરે આવ્યો હતો તેની પાસે ગઈ અને કહ્યું કે, ‘અહીં એક મોટો રાક્ષસ આવે છે, માટે તું ક્ષણવાર સંતાઈ જા.’ તેને સંતાડી, તેની પાસેથી કુવાડો લઈ, તેનાવતી રૂપશિખા લાંકડાં કાપવા લાગી. એ જોઈ શૂંગભુજ મંદ મંદ હાસ્ય કરવા લાગ્યો. એવામાં મૃદુ અગ્નિશિખ રાક્ષસ આકાશમાર્ગે દોડતો દોડતો આં આવ્યો, અને કડીઆરાના આકારમાં રહેલી પોતાની પુત્રીને જોઈ, આકાશમાંથી નીચે ઉતરી તેની પાસે જઈ પૂછ્યું; ‘અરે ભાઈ ! તું આ માર્ગે જતાં કોઈ સ્ત્રી પુરુષને દોડાં છે ?’ ત્યારે પુરુષના વેશમાં રહેલી રૂપશિખા, જાણે લાંકડાં કાપવાથી ધણી જ થાકી ગઈ હોય, તેમ ટોંગ કરી બોલી; ‘આજે અગ્નિશિખ નામનો એક મોટો રાક્ષસ ગૂજરી ગયો છે. તેને જાળવા માટે અમે તો અહીં લાંકડાં કાપીએ છીએ, તેના પરિવ્રમથી અમારી આંખમાંથી જળ ઝરે છે, માટે અમે તો કોઈ સ્ત્રી પુરુષને અહીંથી જતાં જોયાં નથી.’ તે સાંભળી પેતા મૂર્ખ રાક્ષસ મનમાં વિચારવા લાગ્યો; “હું હું મરી ગયો છું ! તેમ હોય તો હવે મારે પુત્રીને શું કરવી છે ? આવ, પાછો ઘેર જઈ મારા પરિજનને તે વિશે પૂછી આવું.” આમ વિચારી અવિચારી અગ્નિશિખ તરત ઘેર ગયો; અને તેની કન્યા રૂપશિખા હાસ્ય કરતી કરતી, પ્રથમની માફક પ્રાણુપ્રિય સાથે માર્ગ કાપવા લાગી.

તે રાક્ષસે ઘેર જઈ પરિજનને પૂછ્યું; ‘જોલો હું મરી ગયો છું કે જીવું છું’ તે સાંભળી તેનાં પત્નિ-જન મનમાં હાસ્ય કરીને બોલ્યા; ‘મહારાજ ! તમે જોવા છો, મરી ગયા નથી.’ રાક્ષસ પરિજન

* શરવેગ એટલે માનમાંથી જાણુ છુટે તે જોડા બેર ને ત્વશથી બધ તોડવા બેર અને ત્વશથી જમાર-પોરો.

પાસેથી પોતાને. જ્યોતો જાણી પાછો પુત્રીની પાછળ દોડ્યો. પુનઃ રૂપશિખાએ દૂરથી પિતા દોડતો મુસપાટો સાંભળ્યો કે પિતા પુનઃ મારી પાછળ આવ્યા છે. પુનઃ તે પોતે ઘોડા ઉપર ઉતરી પડીને પ્રથમની ચાકક, માથાવડે પતિને અદૃશ્ય બનાવી, પોતે પુનઃ પુરપુનુ રૂપ ધારી કર્યું; અને તે સ્તંભમાંથી એક કાસદ જતો હતો તેના હાથમાંથી કાગળ લઈ ઉભી રહી, એવામાં રાક્ષસ કાસદના આકારમાં ઉભેલી પુત્રીને જોઈ આકાશમાંથી નીચે ઉતર્યો અને પૂછ્યું: 'અરે ભાઈ તો આ સ્તંભ ઉપરથી કાઢ સ્ત્રીપુરુષને જતાં દીર્ઘ છે? કાસદના આકારમાં ઉભી રહેલી રૂપશિખા હાંશતી હાંશતી ઘોસી; 'આજ રજુસંગ્રામમાં સત્ત્વે અગ્નિશિખને પાયમાલ કરી નાંખ્યો છે; છત મણુ તેનામાં જરા જીવ રહી ગયો છે. તેણે પોતે જીવતાં જ પોતાનું રાજ્ય પોતાના ભાઈ ઉપર મનના ધૂમશિખને આપવા માટે અને સંદેશ લઈ મોકલ્યો છે; માટે મારું મન જવાની ઉતાવળમ વ્યાકુળ હોવાથી, મેં કાઢ સ્ત્રીપુરુષને જતાં દીર્ઘ નથી.' અગ્નિશિખ પોતાને ખીજાએ મારી નાંખ્યો એમ જાણી ગાભરા બની, પુનઃ તે બાળતનો નિશ્ચય કરવા માટે, પોતાને ઘેર ગયો. પરંતુ તે મૂંઝ મનમાં એમ વિચાર કર્યો નહીં કે 'કાણુ મરી ગયો છે અને કાણુ જીવે છે? હું તો હમણા સહિસકા મતધું તો મરે કાણુ? અદૃશ્યતાસ્થ છે કે બહાની આશ્ચર્યકારક તમેગુણી ઉપત્તિ રાત્રિ કે દિવસ કંઈ જાણુની નથી.' પછી તે રાક્ષસ ઘેર ગયો અને પરિજનને પૂછ્યું. 'બોલો, બોલો, 'હું મરી ગયો છું કે જીવું છું?' તેઓએ ઉત્તર આપ્યો 'તમે જીવો છો. જે તમને મરી ગયા કહે છે તે જૂઠું છે.' ત્યારે તે મનમાં સમજ્યો કે મને કહેનારે જૂઠું કર્યું છે અને મારી મરકરી કરી છે. પછી તે પછી, પુત્રીની માયા આગળ ધાંકી મોહિત બની પુનઃ તેની પૂછે ગયો નહીં. અને આ સર્વ લીલા પુત્રીની કંટેલી છે એમ સમજી તે પોતાને ઘેર બેસી રહ્યો. આ મંત્રાણે પિતાને મોહિત કરી રૂપશિખા પતિની સાથે આવી ગઈ; ઉત્તમ પતિવ્રતાઓ પતિનું હાઈ કરેલું તે જ કર્તવ્ય સમજે છે, ખીજું કંઈ પણ કર્તવ્ય સમજતી નથી.

શૃંગબુજ શરણે નામના અશ્વપર આરુઢ થયો અને તેની ઓપણ આરુઢ થઈ; બન્ને જણાં ઉતાવળાં ઉતાવળાં વર્દમાન નગર તરફ ચાલવા માંડ્યાં. ઘોડીવારમાં તે નગર દેખાવા લાગ્યું; જ્યાં શહેરનું પાદર આવ્યું, ત્યારે શૃંગબુજે તરત શહેરમાં વરધી પહોંચાડી. રાજા વીરબુજ પછે દિવસે પુત્રને આવતો જાણી, પછે રાજ થયો અને સર્વની પહેલાં શહેરની બહાર નિકળ્યો; સત્યભામા સહિત જેમ કૃષ્ણ રોએ તેમ રૂપશિખા સંગે શોભતા પુત્રને, જાણે નવી રાજ્ય સંપત્તિ મળી હોય તેમ માનવા લાગ્યો. કુમાર, પિતાને સામા આવતા જોઈ, સહિત ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી પડ્યો. પિતાને દંડવત પ્રણામ કીધી પિતાએ પુત્રને ઉઠાડી છાતી સરસો ચાંપી, અનંદનાં અશ્રુ પાખાં અને તે હર્ષાશ્રુવાળાં નેત્રીજાં જાણે શોકમાત્રનો નાશ કર્યો હોય તેમ, ઉત્તમ મંગળ વિધિ કરી, પુત્રને રાજધાનીમાં દાખલ કર્યો આખા શહેરમાં તે દિવસે ઉત્સવ થઈ રહ્યો.

ત્યારે રાજા અને શૃંગબુજ બન્ને જણાં સાથે બેઠા, ત્યારે પિતાએ પૂછ્યું, 'પુત્ર! હું ક્યાં ગયો હતો?' શૃંગબુજે આદિથી અંતપર્યંત પોતાનું સર્વ જ્ઞાત કહી બતાવ્યું, અને પોતાની સન્મુખ નિર્વાસબુજ વિગેરે સઘળા લાખોને તેણી, તેમને સેનાનું તીર અર્પણ કર્યું.

જાન વીરભુજ સર્વ વર્તાર્થી વાકેફ થઈ, તે સોનાના તીરને જોઈ, બીજા સપ્તમા પુત્ર ઉપર શુભે ઇચ્છા; અને એક શૃંગભુજને જ પુત્ર તરીકે ગણવા લાગ્યો. તે બુદ્ધિશાળી રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “જેમ દુષ્ટ ભાઈઓએ સંતુષ્ટતાને લીધે આ નિરપરાધી રાજકુમારને રાજ્યમાંથી હટાડ કાઢી મૂક્યો હતો, તેમજ આ કુમારની પાપિણી માતાઓએ આ કુમારની માતા ગુણવરા, જેને હું પ્રાણુથી પણ વધુ પ્રિય ગણું છું, જે દોષરહિત છે એમ મારું મન કહે છે, તેને માથે કલંક કેમ ચઢાવ્યું નહીં હોય ? ધણા દિવસ પછી તે બાળકની શી તપાસ કરવી ! આજ જ તે બાળકની તપાસ કરું તો ખરું ખોટું તુરત પકડાઈ આવશે.” આમ વિચાર કરી, તે દિવસ તો કાઢી નાંખ્યો. પણ રાત્રિ પડી એટલે રાણીનું કપટ જાણવાની ખાતર, અમથશોભેખા રાણીના રંગમહેલમાં રાજા ગયો. રાણી રાજાની પંથરામણીથી ધણી ખુશી થઈ. રાજાએ તેને ખુબ મદિરા પાઈ, પછી તેની સાથે રંગભોગ રમ્યો. રંગભોગ રમ્યા પછી, તે રાણી શ્રમિત થઈને નિદ્રાવશ થઈ ગઈ. નિદ્રાવસ્થામાં તે નીચે પ્રમાણે બકવા લાગી; ‘જે હું ગુણવરા ઉપર ખોટું બાળ ચઢાવત નહીં, તો આજ રાજા શું આવી રીતે મારે રંગમહેલે પંથારત કે ?’ આ લવારા વખતે રાજા જાગતો હતો, એટલે પેલી કપટકુરાણ નિદ્રાવશ રાણીના મનના દુષ્ટ વિચાર, તેના વચનદ્વારા જાણી ગયો, તેથી ધણે શુભે થયો અને તેના રંગમહેલથી બહાર નિકળી, પોતાના રંગમહેલમાં આવ્યો; અને તરત કાર્યભારીને તોડવી દુકમ કર્યો કે, ‘જે જ્ઞાની મહાત્માએ અનિષ્ટ શાંતિ માટે ગુણવરાને ભોયરામાં ઉતારાવી છે, તેની આજ્ઞા મુજબ બહાર કાઢવાનો દિવસ આવ્યો છે. આજ તેની અવધ પૂરી થઈ રહી છે, માટે જાઓ, સત્તર ગુણવરા રાણીને ભોયરામાંથી બહાર કાઢી સ્નાન કરાવીને મારી પાસે લાવો.’ રાજાની આજ્ઞા સાંભળી, કાર્યભારીઓ ‘જેવી આજ્ઞા’ એમ કહી, રાણીના મહેલમાં ગયા. પછી રાણીને ભોયરામાંથી બહાર કઢાવી, સ્નાન કરાવી, ધરેણું વિગેરે શયનગાર સજ્જતી, રાજાની પાસે લઈ આવ્યા. રાજા અને રાણી પરસ્પર વિરહરૂપ સાગરને તરી પાર ઉતર્યા હોય તેમ અન્યોઅન્ય આલિંગન કરી અત્યંત સતોષ પામ્યાં. તે રાત્રિ બંનેએ આનંદમાં ગાળી. રાજાએ રાણી ગુણવરાને તે રાત્રિમાં પોતાના પુત્ર શૃંગભુજનું જ્ઞાત કહી સંભળાવ્યું. અને પુત્રને, તેની માતાના કેદ થવાની ને છૂટકા મેળવવાની વિતંક વાર્તા કહી.

અમથશોભેખા રાણી, જે ગાદ નિદ્રામાં સૂતી હતી નહીં તે થોડીવાર પછી જાગી આસપાસ જુલો છે તો રાજાને દીઠી નહિ. તે જળપ્રપંચ જાણી આવ્યા ગયા હશે એમ ધારી, બહુ અફસોસમાં પડી ગઈ. થોડી વારમાં પ્રભાત થયું. રાજાએ શૃંગભુજ અને રૂપશિખા બંનેને તેણે તે બંને, અપ્રત્યાં.. શૃંગભુજ માતાને ભોયરામાંથી બહાર નિકળેલી જોઈ, ધણે રાજા થયો. તેણે સ્ત્રી સહિત માતા પિતાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યો. રાણી ગુણવરા પણ સુસાદરી કરીને આવેલાં પુત્રને અને તેની પત્નીને, છાતી સાથે દાણી અત્યંત આનંદ પાળી. પછી વીરભુજ રાજાએ શૃંગભુજને આજ્ઞા કરી, “પુત્ર તું રાક્ષસના પ્રદેશમાં જઈને શું કર્યું તે કહે.” રાજકુમારે પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી, રૂપશિખાએ પોતાને માટે જે જે કર્યું હતું તે જ્ઞાત આદિથી અત્યંત પર્યંત કહી સંભળાવ્યું તે સાંભળી ગુણવરા ધણી પ્રસન્ન થઈ; ને પુત્રને કહ્યું: ‘પુત્ર! આ રૂપશિખાએ તારે માટે શું

શું કંઈ નથી? તેણે પોતાના ગ્રાણ્ય, પોતાનું કુટુંબ અને પોતાની જન્મભૂમિનો ત્યાગ કરી તા ગ્રાણ્ય બચાવ્યા છે; તારા કુટુંબી સાથે તને મેળવ્યો અને તારી જન્મભૂમિમાં તને લાવી મૂક્યો કે સદગુણી વદુએ તણ વસ્તુ તજીને તને તણ વસ્તુ અર્પણ કરી છે. તેનું ચરિત્ર કંઈ સાધારણ નથી, પણ સર્વને આશ્ચર્ય કરનારું છે. પ્રારબ્ધને લીધે આ કોઈ દેવી તારે માટે ભૂતળપર અવતરેલી જણી છે. ખરેખર આ સ્ત્રીએ સધળી પતિવ્રતાઓના શિર ઉપર પગ દીધા છે.’ રાણી ગુણવરાએ પ્રસન્નતાથી જે જે કહ્યું, તે સર્વને રાજા વીરભુજે વિનયથી મસ્તક નમાવી સંમતિ આપી. એટલામ અપશોકેઆએ જોના ઉપર ખોટા અપવાદ મૂક્યો હતો તે અંતઃપુરનો અધ્યક્ષ મુરક્ષિત તીર્થ યાત્રા કરી ત્યાં આલ્યો. તેણે રાજના રાજભવન પાસે આવી જલ્પાવ્યું કે; ‘હે મહારાજ! હું આગ્યે છું.’ રાજ્યે તેને અંદર બોલાવ્યો. તે રાજની પાસે ગયો. પ્રેમથી તેના ચરણમાં પડ્યો. રાજ્યે સર્વ કપટ જાણ્યું હતું તેથી તેનું ધણું સન્માન કર્યું અને તેની મારણતેજ બીજી સધળી રાણીઓને બોલાવી મંગાવી. પછી મુરક્ષિતને આજ્ઞા કરી; ‘જા, જે ભોંયરામાં ગુણવરાને પૂરી હતી તે ભોંયરામાં આ સમગ્ર રાણીઓને પૂરી દે.’ તે સાંભળતાં જ સધળી નિર્દય રાણી બધબીત થઈ ગઈ. ગુણવરા રાણી રાજના ચરણમાં પડીને વિનવવા લાગી; ‘મહારાજ! ફરી પણ મને ધણા દિવસ ભોંયરામાં પૂરી મૂકા, પણ આ રાણીઓને ક્ષમા કરો. આ ગાલરી બનેલી રાણીઓને હું જોઈ શકતી નથી. મજબૂર કૃપા કરો!’ આમ ધણીવાર રાજને વિનવતી કરી ગુણવરાએ સધળી રાણીઓને બધનમાંથી મુક્ત કરી મોટા પુરોષો રાજ ઉપર કરુણા કરી. તેનો બદલો વાળે છે.

લાંથી નિર્દિત થવાને લીધે અપમાનની ઈચ્છા રાખનારી રાણીઓને રાજ્યે વિદાય કીધી. તે સર્વ લજ્જાવશ થઈ પોતપોતાના ભવનમાં આવી ગઈ. તે દિવસથી રાજા મહારાજ, ગુણવરાને ધણું માન આપવા લાગ્યો; અને તે સ્ત્રીથી પોતાને કૃતાર્થ સમજવા લાગ્યો. પછી રાજ્યે નિર્વાસણુજ વિગેરે કુમારોને, યુક્તિથી દેશવટો દેવા માટે સધળા કુમારોને તેડાવ્યા અને કૃતિમ વચનથી બોધ્યો: ‘મેં સાંભળ્યું છે કે તમે પાપીઓએ એક વટેમાર્ગ વાણિયાને મારી નાંખ્યો છે; માટે તમે આ નગરમાં ક્ષણભર રહેશો નહીં. જાઓ સધળી તીર્થયાત્રા કરી આવો.’ રાજનો હુકમ સાંભળ્યો, પણ કુમારો સલા વાત સમજવી શક્યા નહીં. જ્યારે રાજા હાંમાં ભરાય ત્યારે વિનવતી પણ કાણ કરી શકે છે? પિતાની આજ્ઞાથી રાજકુમારો તીર્થયાત્રા કરવા માટે તૈયાર થયા, ત્યારે કૃપાથી શૃંગભુજની આંખ આંસુથી. પૂર્ણ ભરાઈ ગઈ. તેણે પિતાને વિનવતી કરી: ‘પિતાજી! આ કુમારનો એક અપરાધ ક્ષમા કરી તેમના પર કૃપા કરો.’ પછી તે પિતાના ચરણમાં પડ્યો. રાજા વીરભુજ, બાલ્યાવસ્થામાં વસારી, દયાવાન તથા રાજના કારભારને ઉપાડનાર પુત્રને, બાલ્યાવસ્થામાં ગોવર્ધનગિરિને ઉપાડનાર અને યશોદાના મનને મોહ ઉપગવનારા વિષ્ણુના પૂર્ણ અવતાર રૂપ શ્રીકૃષ્ણ જેવો ગણવા લાગ્યો. તે બુદ્ધિમાન રાજ્યે મનમાં વેર રાખી રાજ્યે પુત્રનું વચન માન્ય કરી સર્વ પુત્રોને શહેરમાં રહેવાની આજ્ઞા કરી. કુમારો પણ શૃંગભુજ બાંધને પોતાના ગ્રાણ્ય બચાવનાર સમજવા લાગ્યા. સધળા કાર્ય-ભારીઓ પણ શૃંગભુજના અતિશય ઉદાર રણુ જોઈ, તેના ઉપર પ્રેમ કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે

દિવસ આનંદમાં વીતી ગયો. બીજે દિવસે રાત્રીએ, શૃંગભુજ કરતાં બીજા મોટા કુમારો હતા છતાં જી, શુભમાં મોટા એવા શૃંગભુજને તીર્થજળથી સ્નાન કરાવી યુવરાજ પદપર અભિષેક કરીયા. શૃંગભુજ યુવરાજપદ પેળવી પિતાની આજ્ઞા લઈ સર્વ સેના સાથે દ્વિવિજય કરવા માટે નિકળ્યા. પાતાના બાહુના પ્રતાપથી, અખિલ ભૂમંડળના રાજ્યોને તાબે કરી, દિશાઓમાં યશશ્રીને વિસ્તારી, તાર્ય અર્ધ તે પાછો પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યો અને પોતાને અર્ધીન રહેલા ભાઈઓને સાથે (ખી) પોતે રાત્ર્ય અલાવવા રાજકાજમાં નિયંત્ર યથેચ્છા પિતાને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યો; બ્રાહ્મણોને જન આપવા લાગ્યો અને મૂર્તિમતી સિદ્ધિ જેવી જણાતી રૂપશિખાને સાથે સાંસારિક વિલાસનૈભવનું કુખ ભોગવવા લાગ્યો. આમ પતિવ્રતા સદૃશ્યુશાળી સ્ત્રીઓ, પતિનું સર્વ પ્રકારે 'સેવન' કરે છે, તેના દૃષ્ટાંતમાં, શુભવરા સાસુ અને રૂપશિખા વહુની કથા તમને કહી બતાવી છે.

હરિશિખના મુખથી ઉપરની કથા શ્રવણ કરી, નરવાહનદત્ત અને રતનપ્રભા 'બહુ સારી કથા કહી' એમ બોલી પરમ સંતોષ પામ્યાં. પછી નરવાહનદત્ત આદિષ્ટ કરી, પોતાની સ્ત્રી સહિત વત્સગજ પાસે ગયો; અને સાર પછી ફરી ભોજન કરી, બપોર પછીનો સમય પીતવાદિત્ર વિગેરે રમત ગમતમાં કાઢી નાંખ્યો અને રતનપ્રભા સહિત, પોતાના અંતઃપુરમાં ગઈ, સાંસારિક મુખમાં રાત્રિ ગાળી.*

તરંગ ૬ કો.

—વચ્ચવચ્ચવચ્ચવચ્ચવચ્ચ—

મરુભૂતિ અને ગોમુખ વચ્ચે ઉદિત પ્રત્યુદિત.

રાત્રિ વીતી ગઈ અને વહાણું વાણું, એટલે ગોમુખ વગેરે મંત્રીઓ રતનપ્રભાના રંગમહેલમાં વિરાજતા નરવાહનદત્તને મળવા માટે તેની પાસે આવ્યા. પણ મરુભૂતિ મદિગનું પાન કરવાથી મદમત્ત અને આળસુ બનેલા હતા, તેથી પુષ્પમણા ધારણ કરી, ચરીરમાં અંગરાગ લગાવી,

* આ વાર્તાને જહુ અંશે મળતી વાર્તા અરેબીઅન નાઈટ્સમાંની કોહાદ અને દર્યાબારની રાત્ર-કથાની વાર્તા છે. તે વાર્તામાં કોહાદના બાઈઓ તેની છીંધાં કરતા હતા, ને કોહાદને મારી નાંખવાનો પુરોત્તો પ્રયત્ન કર્યો હતો. જે કે કેટલીક સીતબાવમાં તે વાર્તા ને આનો સંબંધ મળતો નથી, પણ પાંચો એકસરખો જણાય છે.

મીંડોની જણાવે છે કે શૃંગભુજ ને મૂર્તિશિખાને પ્રસન્ન નેત્રવિજયન વાર્તાના ગ્રંથમાં છે. તેમાં 'નિધવાપુત્ર'ના નામની જે વાર્તા છે તે આને જહુ અંશે મળતી છે. પણ તેના પ્રસંગ કરતાં વધારે સમાન પ્રસંગ orient and occident નામના ગ્રંથમાં 'પરશ્વિનો સંગ્રામ' નામની વાર્તામાં છે. તેમાં રાક્ષસે, પણ ધણું અધરાં કામ રાત્રપુત્રને સોંપ્યાં હતાં, જે સર્વ પોતાની પ્રિયતી નેત્રવણી પ્રમાણે નાથકે પાર પાડ્યાં હતાં.

થોડીવારે ડાવતો ડાવતો પછવાડેથી આવ્યો. તે નરવાહનદત્તની સભામાં બેઠો અને દગધ વગરનું-જેમાં ૫૬ રૂડી જતાં હતાં એવું યદ્વાતદ્વા બકવા માંડ્યો એ જોઈ ત્યાં બેઠેલાં સ માણસો દામ્ય કરવા લાગ્યાં. આ વખતે મરુજીતની નીતિ જોઈ, ગોમુખના મુખ ઉપર આન ધવાઈ રહ્યો. તે મરુજીતની મસ્કરી કરતો બોલ્યો. “અહો! આજે તો તમે મદિરાપાન કરી ખૂં મસ્ત બની પ્રભાતમાં જ રાજ્ય પામે આવ્યા છે! શું તમે યૌગધરાયણના પુત્ર છતાં નીતિ- આજતમાં અન્યાય છે કે ? આવી દાવતમાં રાજ્ય પામે આવવું ઘટિત છે કે ? વાહરે વાહ !” આ સાંભળી મદિરામત મરુજીત ધણો ચીડવાઈ ગયો અને બોલ્યો. “આ બાળતમાં રાગશ્ચ અથવા તો મારા પિતા કહેવાને યોગ્ય છે, પણ અવ્યા ધ્રુવક છડીદારના પેરિયા ! મને નીતિ શિખવનારો તું કોણ ?” આમ તોછડાઈથી મરુજીતએ કહ્યું ત્યારે ગોમુખ હાસ્ય કરતો બોલ્યો; “અવિનયીને પોતાના સ્વમુખે મોટા પુરષો કદી ધીમ્કાર આપતા નથી, તેથી તેની પામે બેસનારા માણસોએ તેવા અમર્યાદને યથોચિત અવસ્થા કહેવું જોઈએ; માટે હું તમને શિખામણ આપું છું. તમે મને ઈસકતો છોકરો કહ્યો તે સત્ય છે; પણ તમે વળી મંત્રી વૃષભ* (ના પુત્ર) છો તે, તમારી મૂર્ખતા જ કહી આપે છે. કેવળ તમારે બે શિંગડાં નથી, આંટલી જ આછપ છે.” આમ ગોમુખે કહ્યું એટલે મરુજીત બોલ્યો: ‘તું ગોમુખ છે, માટે વૃષભપણું તો તને જ ધરે છે. તું ઉચ્છ્રમ્યની માફક ક્યાં કરે છે તેજ તારી જાતિમાં ફેરફાર કહી બતાવે છે.’ આ બોલવું સાંભળી સઘળા સભાસદો હસવા લાગ્યા. પછી ગોમુખ બોલ્યો: ‘આ મરુજીતરૂપ રત્ન, વજ્ર જેવું છે; હજારો ઉપાય કરીશું તોપણ તે વિધાય તેમ નથી; ભાગે વિધાણું વગરના રત્નમાં જેમ કોઈ શુભ પ્રવેશ કરી શકતો નથી, તેમ આ મરુજીતમાં પ્રાપ્ત પણ સદૃશ્યનો પ્રવેશ કરી શકારો નહીં. રત્ન જેમ વિધી શકાય છે, તેમ પુરુષ વિધી શકાય છે, ભારે તેને અસર કરી શકાય છે-પણ તે પુરુષ જુદા જ જાણવા. વિધિમાં જ શુભ પ્રવેશ કરી શકે છે. આ વિષય ઉપર રેતીના પુસનું એક દંડાંત કંઠુ છું તે સાંભળો.

તપોદત્તની કથા.

પૂર્વે પ્રતિજ્ઞાન નગરમાં તપોદત્ત નામનો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. ભારે તે બાળક હતો, ભારે તેનો પિતા, બાળવા માટે તે છોકરને ઘણું કષ્ટ આપતો હતો. પણ તેણે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો નહીં. ભારે તે મોટો થયો અને સઘળા લોકો તેનું અપમાન કરવા લાગ્યા ભારે તપોદત્તને બહુ મોટો પરિતાપ થયો. પછી વિદ્યાદેવીની સિદ્ધિ મેળવવા માટે તે ગંગા નદીના કિનારા ઉપર જઈ, મૌનવ્રત ધરી, ઉપ તપ કરવા મંડ્યો. તે શાહજીનું ઉપ તપ જોઈ, ઇંદ્ર પણ આશ્ચર્ય પામ્યો, અને તેના તપનો અંશ કરવા માટે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈ તેની પામે આવ્યો. પછી તપરથી જીવે તેમ ઇંદ્ર ગંગાના કિનારા ઉપરથી રેતી ઉપાડી મોઝવાળા ગંગાના પાણીમાં નાંખવા લાગ્યો. એ જોઈ, તપો- દત્ત મુગો રહી શક્યો નહીં. તે મૌન્યવ્રતનો ભાગ કરી-બોલી ઉઠ્યો: “અરે બ્રાહ્મણ ! મને આશ્ચર્ય થાય

* વૃષભ સમ્રાટના બળદ અને ઉત્તમ એવા બે અર્થ સમાયેલા છે માટે ગોમુખે તેને બળદ અર્થ લઈ તેનું વિરોધાત્મક આખું શબ્દ

† કંઠુ એટલે શુભ ને શુભ એટલે દોરો પણ અર્થ થાય છે

હે કે, તું ઉપરાઉપરી ગંગામાં રેતી નાંખીને શું કરવા ધારે છે? તોપણ બ્રાહ્મણરૂપ ઈંદ્ર પ્રથમની પેઠે રેતી નાંખ્યોજ ખ્યો, પણ તેના કહેવા ઉપર યદિકથિત પણ ધ્યાન આપ્યું નહીં. પુનઃ તપસ્વીએ પ્રથમ કયોં પણ ઉત્તર આપ્યું નહિ. વારંવાર ને આગ્રહ પૂર્વક તપોદત્તબ્યારે પૂછવા લાગ્યો. સારે બ્રાહ્મણના આકારમાં રહેલો ઈંદ્ર બોલ્યો: “બ્રાહ્મી તથા મનુષ્યોને સામે પાર જવા માટે હું ગંગામાં પાલ-પુલ બાંધું છું.” તે સાંભળી તપોદત્ત બોલ્યો: “અહ્યા મૂર્ખ ! ગંગા ઉપર એમ તે પૂલ બંધાશે કે ? તું જેમ જેમ ગંગામાં રેતી નાંખીશ, તેમ તેમ ગંગાનાં મોજાઓ તે રેતીને અંદર ધસડી જશે; માટે એમ કોઈ દિવસ પૂલ બંધાવાનો નથી.” તે સાંભળીને બ્રાહ્મણના વેશમાં રહેલો ઈંદ્ર બોલ્યો, ‘તને બ્યારે આટલું જ્ઞાન છે, ત્યારે તું અભ્યાસ કર્યા વગર અને શુરુમુખથી જ્ઞાન સંપાદન વગર, કેવળ વ્રત અને ઉપવાસ કરી, વિદ્યા મેળવવા તૈયાર થયો છે તો વિદ્યા આવડશે કે ? આ તારી ધ્વજા શાસકાનાં શિમડાં જેવી છે અથવા તો આકાશમાં ચિત્ર કાઢવા જેવી છે. તપને વ્રત કરવાથી કદી પણ તને વિદ્યા પ્રાપ્ત થવાની નથી. જે માણસ અભ્યાસ કર્યા વગર વિદ્યા મેળવવાની આશા રાખે છે, તે અક્ષરજણ્યા વગર અક્ષરલખવા જેવું છે. જો તપ વગરથી વિદ્યા આવડતી હતે તો કોઈ પણ મનુષ્ય અભ્યાસ કરતજ નહીં.’ આવી રીતે ઈંદ્ર તપોદત્તને ઉપદેશ આપ્યો ત્યારે તે તપોદત્ત તેના ઉપદેશ ઉપર વિચાર કરી, તેના બોલવાને યથાર્થ માની તપનો ત્યાગ કરી પોતાને ઘેર ગયો.

માટે જે મનુષ્ય સરળશુદ્ધિ હોય છે તેને સહેલથી સમજાવી શકાય છે, પરંતુ મૂર્ખ શિરિમણિ મરુજીતિને સમજાવી શકાય તેમ નથી. મૂર્ખને ઉપદેશ કરીએ તો તે શસ્ત્રે થાય છે, જોમુખ બોલી રહ્યો એટલે વચમાં હુરિશિખ બોલી ઉઠ્યો: ‘મહારાજ ! એનું બોલવું ખરાબર છે. નિર્મળ શુદ્ધિવાળા માણસોને સદૃજમાં સમજાવી શકાય છે. એ વિષય ઉપર હું પણ આપને એક કથા કહું છું તે સાંભળો.

વિરૂપશર્માની કથા.

પૂર્વે કાશી શહેરમાં વિરૂપશર્મા નામનો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે કદપેા હતો, તેમ દરિદ્રી પણ હતો. તે પોતાનું કુરૂપ અને દરિદ્ર અવસ્થા જોઈ પછેા દિલગીર ધર્મરૂપ અને ધન મેળવવા માટે તપોવનમાં જઈ તપ કરવા લાગ્યો. તેને તપમાં વૃથા થમ લેતો અટકાવવા માટે ઈંદ્ર એક વક્ત્રાંગ અને રાગી, હલકા શિયાળનું રૂપ લઈ, વિરૂપબ્રાહ્મણની આગળ આવી ઉભો રહ્યો. વિરૂપશર્મા, શિયાળને જોડાળ આકાર જોઈ તથા તેનું આખું શરીર માખીઓથી ભરપૂર જોઈ, મનમાં ને મનમાં નિચારવા લાગ્યો કે—“આ સંસારમાં પૂર્વ જન્મનાં કર્મોનુસારે આવાં કુરૂપ પ્રાણીઓ પણ જન્મે છે. એ જોતાં તો બ્રાહ્મણને અને યોગી કુરૂપ કયોં છે. હું આત્મા જોયો કુરૂપ નથી. જે નરીજમાં લખ્યું છે તેને કોણ મટાડી શકે?” આમ વિચાર કરતો વિરૂપશર્મા હળવે હળવે પોતાને ઘેર આવ્યો ગયો.

“માટે મહારાજ ! જેની શુદ્ધિ સરળ હોય તેને થોડી મહેનતમાં સમજાવી શકાય છે, પરંતુ જેને વિવેકશુદ્ધિ ન હોય તેને મોટા અમ્થી પણ સમજાવી શકાતો નથી.” હુરિશિખે જે

કશું તેને ગોમુખે ટેકા આપ્યો, તે જોઈ મર્મિગમત 'આનિવેશી મરુભૂતિ ધણે જ શરમે કરી લગવાની ઇચ્છાથી ગોલ્યો. "અત્યા ગોમુખડા ! તમે લોકોને વાણીમાં જ બળ હોય છે, પણ બાહુમાં બળ હોતું નથી. બાહુનું બળ ધરાવનારા લોકોને વાયાળ નપુસકોની સાથે જે ટટા કરવો પડે છે તે લાજ લગાડનારો છે." રાજ નરવાહનદત્ત આ પ્રમાણે મરુભૂતિને ગોલતો સાબળી તેને લડવાની ઇચ્છા છે આમ જાણી, હસતાં હસતાં તેને શાંત પાડ્યો અને તેને ઘેર મોકલી દીધા. પછી બાળમિત્રમાં પ્રિય ધણ પડેલા રાજએ તે દિવસ આનંદમાં કાઢી નાખ્યો, અને રાજએ શાણી સાથે રાત્રિ રંગભોગમાં મુગ્ધરી.

બીજે દિવસે પ્રભાતમાં સપ્તર્ષી મંત્રીઓ આવ્યા. મરુભૂતિ પણ આવ્યો, મરુભૂતિએ આમને દિવસે મદિરાપાન કરવાથી બચવા કહ્યો હતો તેને લીધે શરમનો માયો આવતાં વેત જ નમી ગયો. થોડીવાર પછી રત્નપ્રભા નીચે પ્રમાણે કહેલા લાગી 'મનમોહન પ્રાણુ ખારા ! આપ મોટા નસીબવાળા છો. કારણ કે આપના આ મિત્રો, આપ સાથે ખાંધવાવરવાથી સ્નેહ-પાશમાં સજ્જડ બંધાયો છે, વળી તેઓનું મન પણ શુદ્ધ છે, વળી આ મિત્રો પણ આરંધશાળી છે કે તમારા જેવા સ્નેહશાળી રાજ તેને મળ્યા છે. માટે તમે સર્વ, પૂર્વજન્મનાં કર્મથી મળ્યા જણાવ્યા છો, એમાં જરા પણ સંશય નથી.' રત્નપ્રભા શાણું ગોવતું સાબળી, ધનતકનો પુત્ર તપતક, જે નરવાહનદત્તનો નર્મસખા હતો તે ગોલ્યો 'એ વાત તો સાચી આ ! અમે પૂર્વ જન્મમાં સાકર્મ ન કર્યો હતો તો આવા ઉત્તમ રાજને કેમ મેળવત. સર્વ વસ્તુ પૂર્વ જન્મમાં કર્મને અધીન રહે છે. કર્મોધીન સર્વ વસ્તુ છે, એ વિષય પર એક કથા કહું છું

તરુણચંદ્ર વૈદ્ય અને અજરરાજની કથા.

ઝીકક નામના દેશમાં વિશાસપુર કરીને એક નગર હતું તેમાં વિનવરીધ* નામનો એક રાજ રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજાના નામ પ્રમાણે જ શુભ હતો આ રાજા પોતાની પ્રાણુવંશના શાણી કમળ પ્રભાની સાથે હમેશાં રંગ ભોગ રમવામાં મસ્તુન રહેતો હતો. બ્યારે રંગભોગ કરતાં ધણું દિવસો નિકળીયા અને સૌંદર્યની હાની કરનારી વૃદ્ધાવસ્થાએ ગળને ઘેરી લીધી ભારે તે રાજા અપત બહારવા લાગ્યો. તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે; "અગરે ! ઝાકળના સપાટામાં આવવાથી કરમાઈ ગયેલાં કમળની પેઠે વૃદ્ધાવસ્થાથી કરમાઈ ગયેલું મારું મુખ, હું શાણીને કેમ બતાવી સફારી ? મને શિકાર છે ! મારું મોત આવે તોએ સારું, પણ આવી બદલિકવ ત્યાં બતાવાય તે તો અતિ ભુલું !" આવી રીતે અશ્રેય કરી તે રાજસભામાં ગયો અને સીપાઈ મોકલી તરુણચંદ્ર નામના રાજ વૈદ્યને બોલાવ્યો. વૈદ્યરાજને આવ્યા જોઈ, ગળએ તેના સ્પર્શ કર્યો અને કશું, 'હો વૈદ્યરાજ ! તમે અમારા વિશ્વાસુ માણસ છો, વળી નિપૂણ છો, માટે હું તમને પૂછું છું કે આ વૃદ્ધાવસ્થા મગીને તરુણાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, એવી કોઈ યુક્તિ છે ખરી ?" તે સાંભળી એકકળાધર, પૂર્ણ કોળની ઇચ્છા રાખનારા અને અસ્તર લાગમ રહેતા ધરનાર ચંદ્રમાની પેઠે, કળા આવના સારને જાણુ

*અર્થે 'વિશાસસ્થિત નામ છે. † તરુણચંદ્ર એટલે જ્યોતો ચંદ્ર

આઠ માસ પૂરા થઈ રહ્યા અને તે નવિન પુરપ પછુ માત્રમસ્તિષ્ઠ ખાઈ ઝળટપુટ બની ગયો. ત્યારે પેલા ધૂર્તવૈદ્યે, તે તરુણને બહાર કાઢ્યો અને સર્વેને કહેવા લાગ્યો કે: 'આ રાજાને મેં રાજ ઔષધથી તરણુ અને અમર બનાવ્યો છે, તેને જીવ્યો. સર્વ કાર્યભારી મંડળ એકદું મળ્યું ને આપણા રાજ ઔપાધિથી તરણુ થયા એમ જાણી આનંદમાં આવી ગયું. તે સર્વ રાજાને વિટી વળ્યા. પછી તે તરણુ રાજા, સ્નાન કરી, રાજ્યગાદી ઉપર બેસી કાર્યભારીઓને સાથે રાખી, રાજાનાં સર્વ કામ-કાજ કરવા લાગ્યો. આખા શહેરમાં ઉત્સવ થઈ રહ્યો. તે દિવસથી અમર નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા તે રાજા, રાજ્ય કરવા લાગ્યો અને અંત: પુરની રમણીઓ સાથે વિવાસ કરી આનંદમાં દિવસ ગુળ-રવા લાગ્યો. પ્રજા પછુ આવી અસંભવિત વાર્તા પ્રત્યક્ષ જોઈ, વૈદ્યના સંબંધમાં જરા પણ શંકા ન રાખતાં, પોતાના રાજાનું રૂપ રસાયણથી બદલાઈ ગયું છે એમ માનવા લાગી. રાજા અમર પછુ કાર્યભારીઓને અને રાણી કમળાબલાને પ્રેમથી વશ કરી, પોતાના મિત્રમંડળ સહિત રાજ્યસદ્મીના ઉપભોગ કરવા લાગ્યો.

પછી અમરરાજાએ સિંચજ્યંદ અને પદ્મદર્શન નામના પોતાના મિત્રોને તેડાવી, તેમને પોતાના અંતઃગ મિત્ર બનાવી, હાથી, ઘોડા અને ગામ દાનમાં આપ્યાં. તરુણ્યને રાજા કૃતા તેણે કરેલા આવા સદાસ કર્મ માટેજ માન આપતો હતો. પરંતુ તે અસત્યવાદી છે અને રાજાની બાબતમાં જે કૃત્ય કર્યું છે તે વિચારી તેના જરાએ વિશ્વાસ કરતો નહીં. વૈદ્ય તરુણ્યંદ અમરરાજાને સ્વતંત્ર રીતે વર્તતો જોઈ, એક દિવસ બોલ્યો: 'તું મારી દરકાર કયા વગર જ સ્વતંત્રતાથી કેમ વર્તે છે? મેં તને અધી રાજ બનાવ્યો તે શું તું વિસરી ગયો કે?' તે સાંભળી અમર રાજા ધીરવીર પેઠે બોલ્યો: 'અરે મિત્ર! તું તો મૂર્ખ જણાય છે. આ સસારમાં કયો માણસ બીજાને બીજે બનાવે છે, અને કોણ કોને આપે છે? મારા મિત્ર! પૂર્વ જન્મમાં કરેલું કર્મ જ નાનું કે મોટું બનાવે છે અને મુખ્યદુઃખ આપે છે. હું રાજા બન્યો તેમાં તારે જરાપણ અભિમાન કરવાનું નથી. આ રાજ્ય તો મને મારા તપના પ્રતાપથી પ્રાપ્ત થયું છે; એ હું તને ઘોડા દિવસમાં પ્રત્યક્ષ બતાવી આપીશ.' રાજાનું આ બોલું સાંભળી, વૈદ્ય મનમાં ભયભીત થયો. વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'અરે, આ તો જરા પણ ધર્મ વગર. જાનીની માફક ધીરજથી મને ઉત્તર આપે છે. આગિલો રાજા આના કરતાં વધારે રડો હતો, કે જે મને યથોચિત માન આપતો હતો. તે માટે ઊંચુ જાણતો હતો. પણ આ રાજા તરુણી તેવા માન ને વિશ્વાસ પાત્ર થવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે એ ધણો ગ્રહાપણવાળો છે. મારે તો હવે આ રાજા જેમ ફરમાવે તેમ વર્તવું જોઈએ અને તેને જ અતુલસરનું યોગ્ય છે. એ મને કહે છે કે, મને રાજ્ય મળ્યું છે તે તો મારા સત્કર્મથી મળ્યું છે અને હું તે વાત તને પ્રત્યક્ષ બતાવી આપીશ. ઠીક હું હવે જોઉં છું કે, તે મને શું બતાવે છે.' આવી રીતે મનમાં વિચાર કરી તેણે તે રાજાને કહ્યું, 'ઠીક છે, બતાવજો.' પછી વૈદ્યરાજા જાનામાના ચાલ્યા ગયા અને હંમેસા નવા રાજાના કહેવા પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા.

એક દિવસે અમર રાજા, તરુણ્યંદ વૈદ્ય અને બીજા મિત્રો સહિત ફરવા માટે શહેર બહાર નિકળ્યો. ફરતાં ફરતાં નદીના કિનારા ઉપર તે રાજા અને તેના મિત્રો આવી યજ્ઞા. એટલામાં તે નદીના પ્રવાહમાં પાંચ સ્વર્ણનાં કમળો તણાતાં નજરે પડ્યાં. રાજાએ સીપાદને દુકમ કર્યાં કે,

‘જાઓ, તે સોનાનાં કમળને અહીં લઈ આવો.’ તુરત સીપાઈ નદીના વહેણમાં કુદી પડ્યા ને તે કમળો લઈ આવ્યા અને રાજાની નજીકમાં મૂક્યાં. રાજાએ, સીપાઈની પાસેથી સોનાનાં કમળો લઈ પોતાની નજીકમાં ઉમેલા તરુણ્યદ્ર વૈદ્યને કહ્યું: ‘વૈદ્યરાજ! આ સુવર્ણનાં કમળ જોઈ મને બહુ જ આશ્ચર્ય થાય છે. તમે ધણા ચતુર અને વળી મારા પરમમિત્ર છે એમ ધારી હું તમને કહું છું કે, તમે આ નદીના માર્ગે માર્ગે નદીના મૂળ તરફ જઈ, આ કમળ કર્યા ઉગે છે, શી રીતે આવે છે, તેની તપાસ કરી, મારી પાસે આવો; અને મને સર્વ વિગત કહો.’ આ રીતે વૈદ્યને આજ્ઞા કરી રાજા પોતાના શહેરમાં તરત પાછો ફર્યો. પેલો વૈદ્ય, પરવશ હોવાથી, શોધ માટે જવાનું કશું કરી, રાજાએ બતાવેલે માર્ગે દસમજલ ચાલવા માંડ્યો. ચાલતાં ચાલતાં નદીના કિનારા ઉપર એક શિવનું મંદિર આવ્યું. આ મંદિરની આગળ અને નદીના કિનારા ઉપર એક વિશાળ વડવૃક્ષ હતું. તે વડવૃક્ષ ઉપર એક માણસનું હાડપિંજર લટકતું તેના જોવામાં આવ્યું. તરુણ્યદ્ર માર્ગમાં ચાલવાથી આંત બની ગયો હતો તેથી, નદીમાં સ્નાન કરી, શંકરનું પૂજન કરી, ત્યાં વિશ્રામ માટે જોસે છે, તેટલામાં આકાશમાંથી એકદમ વર્ષાદ પડવા લાગ્યો. આ વર્ષાદ પેલા વડની શાખામાં લટકતા માણસના હાડપિંજર ઉપર પડતો હતો અને તેમાંથી પાણીનાં દીપાં નીચે નદીના જળમાં ટપકતાં હતાં—જેમાંથી જ તરત સોનાનાં કમળો ઉત્પન્ન થતાં હતાં. તે જોઈ વૈદ્ય વિચાર કરવા લાગ્યો, ‘અહો! આ ચમત્કાર શો? આ વનમાં કોઈપણ મનુષ્ય નથી, તો મારે એ વિષે કેને પૂછવું? એરાક બ્રહ્માની સૃષ્ટિ ધણી આશ્ચર્યકારક પદ્ધતિથી ભરેલી છે. તેને કોણ જાણી શકે છે? હમણાં આ શરીરપરથી પાણીનાં દીપાં નદીમાં પડ્યાં તેનાં સુવર્ણનાં કમળ થયાં તે મેં જાતે જોયું છે. પણ આ હાડપિંજરને આ તીર્થમાં પધરાઈ તો શ્રીક તેથી કદાચિત તેની પીઠ ઉપર કમળો ઉગશે અથવા તો તેને તીર્થમાં નાંખવાથી અગ્નિદાહ કરવા જેટલું મને પ્રુપ્ત થશે. આમ વિચાર કરી તરુણ્યદ્ર વૈદ્ય ઝાડની શાખા ઉપરથી હાડપિંજરને ઉતારી પાણીમાં નાંખી દીધું; તુરત તેની પીઠ ઉપર સોનાનાં કમળો ઉઝાં. તે દિવસે ત્યાં ગાળી પોતાનું કામ સિદ્ધ કરીને બીજે દિવસે વૈદ્ય પાછો પોતાના શહેર બહી આવવા નિકળ્યો. તે કેટલાક દિવસે વિજાસપુરમાં આવી પહોંચ્યો. માર્ગમાં ધણો શ્રમ પડવાથી તેનું શરીર દુર્બળ થઈ ગયું હતું અને આખું શરીર રસ્તાની ધૂળથી ખુસર બની ગયું હતું. આવે જ વેસે શહેરમાં આવીને તે પરબારો રાજા અજરના દરબારમાં ગયો. રાજાજનના દરવાજામાં આવી દારપાળને કહ્યું ‘રાજાને ખબર કરો કે વૈદ્ય તરુણ્યદ્ર આવ્યો છે.’ દારપાળે અદર જઈ રાજાને ખબર કરી. રાજાએ તુરત તેને અદર બોલાવ્યો. રાજાની પાસે આવી તરુણ્યદ્રે દસવત પ્રણામ કર્યાં. રાજાએ તેને કુશળ સમગ્ધાર પૂછ્યા. થઈ વૈદ્યે રાજાને પોતાની યાત્રાનું સર્વ વ્રતાંત યથાસ્થિત કહી જતાવ્યું. તુરત જ રાજાએ સહજાં માણસાને રજા આપી. એકાંતમાં બેસી વૈદ્યને કહ્યું: ‘મિત્ર, તમે જે સોનાનાં કમળનું ઉપતિસ્થાન દીધું તે શિવનું પવિત્ર તીર્થ છે. તે તીર્થમાં વડના ભાગની શાખા ઉપર જે હાડપિંજરને લટકતું દીધું હતું તે મારું પૂર્વ જન્મનું શરીર હતું. મેં પૂર્વ જન્મમાં તે વડની શાખામાં ઉધે મસ્તકે લટકીને તપ કર્યું હતું અને ઉપવાસ કરી દેહનો ત્યાગ કર્યો હતો. તે અતિ મયજ તપના પ્રતાપથી, વર્ષાદવડે ભીંજાએલા મારા હાડપિંજરમાંથી

જે પાણીનાં દીપાં, નદીનાં જલમાં ટપકતાં હતાં તેમાંથી ઝોનાનાં કમળો ઉત્પન્ન થતાં હતાં, તે મારાં હાડપિંજરને તે નદીના જળમાં નાખી દીધું તે ધણુંજ સારું કામ કર્યું; કેમકે તું પૂર્વ જન્મમાં મારો મિત્ર હતો; અને આ લેપજવ્યંદ્ર તથા પદ્મદર્શનએ બંને પણ પૂર્વજન્મથી જ મારા મિત્ર છે. મિત્ર! પૂર્વજન્મમાં કરેલાં તપના પ્રતાપથી મને પૂર્વજન્મ સંજોગી જ્ઞાન થયું છે અને તે જ પ્રતાપથી મને આ રાજ્ય મળ્યું છે. મેં તને આ બાળત યુક્તિથી પ્રત્યક્ષ બતાવી આપી; અને તે જ હાડપિંજર નદીના જળમાં નાંખ્યું, તેની ઔધાણી સહિત તને સર્વે વાત કહી બતાવી. માટે 'હવે મેં આને રાજ્ય આપ્યું' આલો તારે તારા મનના અહંકાર દૂર કરવો અને મનમાં ત્રિલોચીરી પણ લાવવી નહીં. પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં કર્મ મનુષ્યને રૂળ આપે છે, બીજા કોઈ પણ મનુષ્યને રૂળ આપતો નથી. પ્રાણી ત્યારથી માતાના ગર્ભમાં આવે છે, ત્યારથી પૂર્વજન્મમાં કરેલાં કર્મનાં રૂળ ભોગવે છે."*

આ રીતે રાજ્યએ ઉપદેશ કર્યો અને વૈષ્ણવે તે જ પ્રમાણે જોઈ મનમાં સંતોષ પામ્યો અને તે અનંતરાજની સેવા કરવામાં સુખ માની પોતાને ઘેર ગયો. પછી ઉદ્ધર ભુદ્ધિ અને પૂર્વજન્મના રમરણવાળા રાજ અનંતરે વૈષ્ણવે પૈસા આપી તેની યોગ્યતા પ્રમાણે તેનું સન્માન કર્યું. પછી તે રાજ ન્યાયથી વિજય કરેલી, મુન્નથી પ્રાપ્ત થયેલી રાત્ર રહિત પૃથ્વીનો રાજ બની, અંતઃપુરની રમણી અને મિત્રોની સાથે આનંદમાં રહેવાં લાગ્યા.

* આને જ મળી એક વાત મિત્ર મહિપતરામ રૂપરામે પોતાના ભવાઈ સંપ્રદ નામના ગ્રંથમાં કંસરાજા વેરાના એક પ્રસંગમાં જણાવી છે. કૃષ્ણ પોતે ઈશ્વરી સ્તુતિ કરતાં જણાવે છે કે 'રાહુક પદ બલ ક્રીડે, પરબલ બાળ જ માહી,' એ વાક્યપરથી મીઠો મહિપતરામ લખે છે કે પરબલ નામનો કેશ-એક રાજ હતો. તે એક દિવસે પોતાના બાળમાં એક મિત્ર સાથે વિહાર કરવા ગયો. ત્યાં કર્મ સ્તંભે રાઈ નામના માલીએ જામથી ગોફણ મારી, જે તે રાજને વાળમાં તે મુલુવરા હતો. મિત્રે સમયસૂચકતા વાપરી માલીને રાજ બતાવી દીધો. તે મિત્ર પણ વરણ્યંદ્ર-વેધપેરે રાજને વસ રાખવા ઈચ્છતો હતો, ત્યારે રાઈ માલીએ એક પ્રસંગે નદી તટપર કરતાં, નદીમાં દીવાળી દારની દાર આવતી હતી તે બતાવી તેને કહ્યું કે એ દિવા ક્યાંથી આવે છે તેનું કારણ હું જોઈ કહ્યું. તે મિત્ર તપાસ અર્થે ગયો, તો દૂર જંગલમાં રાંકરના લિંગપર થઈને નદીમાં જઈ ને તેમાંથી દિવા પ્રકટ થતા. વરણ્યંદ્રને જેમ અનંતરાજને, આ દર્શાવ બતાવી કહો કીલો તેમજ રાઈએ તે મિત્રને પણ ક્રીડે હતો.'

બીજા આલે પ્રસંગ ભુદ્ધિપ્રકાશમાં આલે છે. તેમાં પ્રથમને સર્વ પ્રસંગ ઉપરથી કથાને મળતો છે, પણ પાછળનો પ્રસંગ થોડાક ફેરફારવાળો છે. બાળમાં રાજ મારણ પામ્યો તે વેળાએ તેની પાસે રાણી હતી, ને રાણીએ વિચાર્યું કે જો રાજના મરણની બજાર લોકોને પડશે તો રાજ્યમાં બખેલો થશે, ને મારા પણ બૂરા હાલ થશે; તેથી કર્મભારીઓને કહ્યું કે રાજ એક-તેજીને સેવે છે માટે છ માસ પણ બહાર નિકળશે. એટલા વખતમાં બાળના માલીને રાણીએ રાજકાળથી પાવરણ કરીને ત્યાં તેને છ માસ પીત્ત્વ ત્યારે-પૂરે ત્યાં વરણ્યંદ્રના પાળને બહાર નિકળે. તે નિમિત્તે પ્રભાએ હાથ લગાડ્યો ત્યારે તે માલી દાંથીપર લેરાંને બાળેહલ મટે મનમાં બોલતો હતો કે "વિતકકી ગત ન્યારી રે બાઈ, વિતકકી ગત ન્યારી; બેક પાઈએ પેનિયા નહીં, વણ દિયા કુંલનિદહરી; રે સાધકી વિતકકી ગત ન્યારી."

“મહારાજ ! આવી રીતે સસારમાં પ્રાણી સારું કે નરતું જોવું કર્મ કરે છે, તેનું સર્વ કળ દુર્મેશાં આ દુનિયામાં તેને મળે છે. માટે હું માનું છું કે, અમારાં પૂર્વ જન્મનાં સાર્કર્મથી અમને તમો જેવા રાજા મળ્યા છે. જો તેમ ન હોય તો ખીજા ઉપર પ્રેમ ન રાખતાં અમારા ઉપર આપ પ્રેમ કેમ રાખો ? અમે તો અમારા પૂર્વજન્મનાં કર્મ જ ઉત્તમ માનીએ છીએ” પછી રાજા નરવાહનદત્ત, રાણી સ્ત્રીપ્રભા સહિત તપતકના મુખથી અપૂર્વ રસવાળી આ અદ્ભુત કથા સાંભળી, સ્નાન કરવા માટે ઉઠ્યો. સ્નાનગૃહમાં જઈ સુગંધી જળથી સ્નાન કરી, વસ્ત્રારાજ અને પોતાની માતાની પાસે ગયો, અને માતા પિતા, પુત્રને જોઈ હર્ષનાં અશ્રુઓ પાડવા લાગ્યાં. પછી નરવાહનદત્ત માતાપિતા સાથે ભોજન કરી સ્ત્રીપ્રભા રાણી અને મંત્રીઓની સાથે ખાનપાન વિગેરેની મોઝમઝામાં દિવસ ગાળી કાઢ્યો અને રાત્રીસાથે રંગભોગમાં રાત્રિ પથ્ય ગાળી કાઢી.

તરંગ ૭ મો.

નરવાહનદત્તની કથા ચાલુ.

ખીજે દિવસે પ્રભાતમાં નરવાહનદત્ત રાજા, સ્ત્રીપ્રભાના રંગભવનમાં સ્ત્રીપ્રભા રાણી તથા મંત્રીઓ સાથે જુદી જુદી વાતો કરતો હતો એવામાં, તે રાજભવનના આંગણના બહારના ભાગમાં અકસ્માત કોઈ પુરુષ ચીસ પાડીને રુદ્ધ કરતો હોય એવા અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. એટલે ‘આ શું થયું ?’ આમ લાં બેઠલામાંથી બધાં એકજથ્થુ પૂછવા લાગ્યાં છે ત્યાં તે દાસી રાજાની પાસે આવીને બોલી : ‘મહારાજ ! એ તો ધર્મગિરિ નામનો કચુકી રહે છે. હમણાં તેનો કોઈએક મર્ષ મિત્ર અહીં આવ્યો હતો, તેણે તેને એવા સમાચાર કહ્યા કે તારો ભાઈ યાત્રા કરવા ગયો હતો તે લાં પરદેશમાં મરી ગયો છે. તે સાંભળતાં વેતજ ધર્મગિરિને દિલગીરીથી મૂર્છા આવી ને દુઃખને લીધે, ‘હું રાજમંદિરમાં છું’ એ વાત વિસરી જઈ ચીસો પાડીને રડવા લાગ્યો. બહારના માણસો તેને હવણાં ઘેર લઈ ગયાં છે.’ એ વાત સાંભળી સુવરાજ નરવાહનદત્તના મનમાં ઘ્યા આવી, અને તે દિલગીર થયો; ત્યારે ત્યાં બેઠેલી રાણી સ્ત્રીપ્રભા ખેદાતુરની માફક બોલી : ‘પ્રાણેશ ! પોતાના વહવા કુટુંબીઓના વિચારથી જે દુઃખ પેદા થાય છે તે દુઃખ સહન કર્યું જતું નથી. અકસોસ છે કે ધંધરે મનુષ્યને અનર અમર શા માટે બનાવ્યાં નહીં હોય ?’ સ્ત્રીપ્રભાનું દિલગીરીવાળું આવું બોલવું સાંભળી મરુમુતિ બોલ્યો : ‘રાણીજી ! મનુષ્યોમાં અનર અને અમર શાય એ વાત કેવી રીતે બને, તે વિષય ઉપર આ એક કથા કહી બતાવું છું તે સાંભળો:-

નાગાર્જુનની કથા.

પ્રાચિન કાળમાં ચિરાયુ નામના એક નગરમાં ચિરાયુ નામનો એક રાજા રહેતો હતો. તે પોતે દીર્ઘ આયુષ્યવાળો અને સર્વ સંપત્તિનું પાત્ર હતો. આ રાજાના મંત્રીનું નામ નાગાર્જુન હતું. તે દયાળુ, દાનશીલ, યાની અને બોધિસત્ત્વના અંશમાંથી જન્મ્યો હતો. આ મંત્રી સધળા ઔપધિની યોજના કરવામાં ધણો જ આગ્રાહ હતો અને તેણે રસાયણો સિદ્ધ કરી મૂક્યાં હતાં. તેણે પોતાને અને રાજાને ઔપધિઓના જોરથી અજર અને ચિર આયુષ્યવાળો કર્યો હતો. એક દિવસે તે મંત્રીના સધળા દીકરાઓને એક પ્યારે દીકરે મરણ પામ્યો, તેથી તેને પુત્ર મરણનો સંતાપ અનુભવવો પડ્યો. આથી તેના મનમાં વિચાર થયો કે આ સંતાપ ધણો તીવ્ર છે. પછી ભવિષ્યમાં કોઈને એવો સંતાપ સહેવો ન પડે તે ઇચ્છાથી તેણે ઔપધિઓથી તથા તપ અને દાનના બળથી અમૃત બનાવવા પ્રયત્ન કર્યા હતાં. અમૃત થવાને માત્ર એક જ ઔપધિ બાકી રહી હતી, અને તે મેળવવા માટે તે સમયનો જોગ જોતો હતો; એવામાં આ આખત ઈંદ્રના જાણુદામાં આવ્યા. ઈંદ્રના દેવો મારફતે અધિનીકુમારને બોલાવીને ક્ષેપી આજ્ઞા કરી કે, “તમે ઋષ્યુ લોકમાં જઈ મારા કહેવાથી નાગાર્જુનને કહો કે, ‘તું મંત્રી છે, છતાં પણ આમ અન્યાય કરવા શા માટે મંડ્યો છે? તું શું હમણાં બ્રહ્માને જિતવા માટે તૈયાર થયો છે? બ્રહ્માએ પોતે જ મનુષ્યને મરણ ધર્મવાળાં બનાવ્યાં છે, સારે અમૃત બનાવીને તેને તું અમર કરવાની કેમ ઇચ્છા કરે છે? જ્યારે મનુષ્ય પણ અમૃતનું પાત્ર કરીને અમર થશે, સારે દેવતામાં અને મનુષ્યમાં ભેદ શું રહેશે? જ્યારે દેવ અને મનુષ્ય એક થઈ જશે ત્યારે યજ્ઞ કરનારા અને યજ્ઞમાં ભાગ મેળવ કરનારા આવો ભેદ રહેશે નહીં, અને દેવને યજ્ઞ કરવા યજ્ઞ કરવો પડશે નહીં અને જ્યારે યજ્ઞ વિગેરેનો લોભ થશે ત્યારે વિશ્વનો બવહાર તૂટી જશે. માટે અમારું કહેવું સ્વીકારી અમૃત બનાવવું બંધ રાખ. જો આ વાત તું માનીશ નહીં અને અમૃત બનાવીશ તો દેવતાઓ તને અવસ્થ શાપ દેશે. જે પુત્રના મરણ માટે તને આટલો સંતાપ થયો છે, તે તારો દીકરો હમણાં સ્વર્ગમાં ખેંચા છે.’ આટલો સંદેશો નાગાર્જુનને કહે.” આમ કહી ઇન્દ્રે અધિનીકુમારને મોકલ્યા. અધિનીકુમાર ઈંદ્રનો સંદેશો લઈ સ્વર્ગમાંથી ઋષ્યુ લોકમાં નાગાર્જુનને ઘેર આવ્યા. નાગાર્જુન તેના આવવાથી પ્રસન્ન થયો અને તેને પગ ધોવા માટે પાણી આપ્યું. અધિનીકુમારે અર્ધ કલા પછી ઈન્દ્રે કહેલો સંદેશો નાગાર્જુનને કહી સંભળાવ્યો અને અંતે કહ્યું કે, તમારો દીકરો દેવતાઓની સાથે સ્વર્ગમાં રહે છે.” આ સાંભળી નાગાર્જુન અર્ધ વ્રતા જતાથી અપ્રસાદ કરીને વિચારવા લાગ્યો કે—“હું જો ઈંદ્રનું વચન માન્ય રાખીશ નહીં અને અમૃત બનાવીશ, તો દેવતાઓ તો શાપ દેતા એક ટેકાણે રથા, પરંતુ આ અમૃતનીકુમાર જ અહિં મને શાપ શા માટે આપશે નહીં? માટે અમૃત બનાવવાનું કામ બંધ બંધ રહે. મારા મનનો અનોખો સિદ્ધ થયો નહીં, એ સોચનીય છે! વળી મારો દીકરો મરી ગયો તે તો મારા પૂર્વજન્મના કર્મથી ચલી ગયો છે.” આવો મનમાં વિચાર કરી નાગાર્જુને અધિનીકુમારને કહ્યું: “હું ઈંદ્રની આજ્ઞા મસ્તકે ચડાવું છું અને અમૃત બનાવવાનું કામ બંધ રાખું છું. જો

તમે મારે ત્યાં પધાર્યા ન હતા તો પાંચ દિવસમાં અમૃત સિદ્ધ થાત અને હું જગતને અજરામર બનાવી દેત !' આટલું કહી અધિનીકુમારના કહેવાથી નાગાર્જુને તે જ વખતે સિદ્ધપ્રાપ્ત થવા આવેલું અમૃત, જમીન ઉપર ઢોળી નાખ્યું. પછી અધિનીકુમાર નાગાર્જુનની રજા માગી સ્વર્ગમાં ઈંદ્રની પાસે ગયા; અને જોડ્યા: 'મહારાજ ! કામ નહીં કરીને આવ્યા છીએ.' તે સાંભળીને ઈંદ્રના મનમાં અત્યંત આનંદ થયો.

આ બનાવ બન્યા પછી થોડે વખતે ચિરાયુ રાજ્યે પોતાના જીવહર નામના પુત્રને સુવરાજ પદપર નીમ્યો. ન્યારે જીવહરનો તીર્થ જળથી સ્નાન કરાવીને તે જગ્યા ઉપર અભિષેક થયો ત્યારે તે પોતાની માતાને પ્રણામ કરવા માટે ગયો. રાણી ધનપરા, પુત્રને 'પુત્રી થયેલો જોઈ જોડી: 'દીકરા ! તું સુવરાજ જગ્યા મળવાથી ખુશી થાય છે તે સર્વ મિથ્યા છે. તપ કરવું અથવા તો બીજું કંઈ કરવું એ કમ કંઈ રાજ્ય મેળવવા માટે નથી. તારા પિતાની નજર આગળ તો ધણાં સુવરાજ થઈ ગયા છે; પરંતુ તેમાંના કાંઈએ રાજ્ય મેળવ્યું નથી; સર્વ હેતરાયા છે. કેમકે નાગાર્જુન મંત્રીએ રાજ્યને એક એવું રસાયન આપ્યું છે, કે જે રસાયનના સેવનથી આ રાજ્ય એકસો ને આઠ વર્ષનો થયો છે; અને હજી પણ કાંઈ જાણે કેટલાં સર્વો આવી રીતે કમે કમે કાઢી નાખશે તે કહેવાતું નથી. આ રાજ્ય જેટલાને સુવરાજ કરે છે તેટલા સઘળા હુંકા આધુષ્યના હોય છે; એટલે તે રાજ્ય મેળવવા પામતા નથી.' આવી વાર્તા સાંભળી સુવરાજ ગભરાયો, એટલે તેની માતા ધનપરા જોડી: 'દીકરા ! જો તારે રાજ્ય કરવાની ઇચ્છા હોય તો, હું ઉપાય બતાવું તેમ કર. આપણો કાર્યભારી નાગાર્જુન આલેખિક કૃત્ય-સંધ્યાલેખિક કરી ન્યારે ભોજનનો સમય થાય છે ત્યારે આ પ્રમાણે શ્રુત પાડે છે. "અરે ! અલ્પિયાં યાત્રક કાણુ કાણુ છે; અને તેને શું શું જોઈએ છે?" આ સમય ઉપર તારે ત્યાં જઈને કહેવું કે, મારે તાર મસ્તક જોઈએ છે. તે સાંભળી તે દાનેશ્વર અને સત્યવાદી છે માટે મસ્તક કાપીને તને આપશે, અને તે પોતાનો પ્રાણત્યાગ કરશે. ન્યારે તે મરણ પામશે ત્યારે તારા પિતા પશુ' શોકના માર્યા મરણ પામશે અથવા તો રાજ્યનો ત્યાગ કરી વનમાં જશે; ને પછી તને રાજ્ય મળશે. તારે રાજ્ય મેળવવાનો આ ઉપાય છે, બીજો ઉપાય નથી.' માતાનાં આવાં વચન સાંભળી દીકરો મનમાં દુઃખાયો; અને 'બહુ સારું' એમ કહી તેમ કરવા માટે નિશ્ચય કર્યો. અદ્વિસોસ છ કે પુત્રનો પ્રેમ પતિ તરફની કરજને અને રાજ્ય મેળવવાનો લોભ પિતાના સ્નેહને પણ બુધાવે છે.

પછી બીજે દિવસે મધ્યાહ્ન સમય થયો અને આલેખિકાંથી પરવારી ભોજનની વેળા થઈ એટલે નાગાર્જુન મંત્રી જોડ્યા: 'અરે ! અત્રે કાણુ કાણુ યાત્રક છે, અને તેને શું શું જોઈએ છે ?' એટલે રાજકુમારે તેની પાસે જઈને તેવું મસ્તક માગ્યું. આ સાંભળી મંત્રી જોડ્યા: 'બેટા ! આ મસ્તકને તું શું કરીશ ? માંસ, દાંડકાં, અને વાળના જગ્યાથી ભરેલું મસ્તક તારે શું ઉપયોગમાં આવશે ? તોપણ તારે જો આ મસ્તકનું કામ જ હોય તો તું તારી મેજે તેને કાપીને લઈ જા !' આટલું કહી મંત્રીએ તેની પાસે પોતાનો કંઠ ધર્ષ્યો. રાજપુત્રે તેના ઉપર તરવારના ધણીવાર પ્રહાર કર્યો, તો તરવારના કટકા થઈ ગયા, પણ રસાયણથી મજબૂત થયેલા

તેના કંઠમાં જરા પણ તે પેસી શકી નહીં. એટલે રાજકુમારે બીજા ઘણી તરવારોના પ્રહાર કર્યા, પણ તે સધળી તરવારોના કટકે કટકા થઈ ગયા, પણ મસ્તક જુદું પડ્યું નહિ. એવામાં આ વાર્તા ચિરાયુ રાજના જાણુવામાં આવી એટલે તે પણ સાં આગ્યો અને બોલ્યો, ‘મંત્રી ! મસ્તકનું દાન અપાય નહીં, માટે તે કામ કરે મા !, તે સાંભળી નાગાર્જુન બોલ્યો : ‘મહારાજ ! મને મારા પૂર્વ જન્મોનું સ્મરણ છે. મારા નવાણું જન્મ થયા છે, ને તે દરેક જન્મની અંદર મેં મારાં મસ્તક આપ્યાં છે. મહારાજ, આ મારો સોમો જન્મ મસ્તક આપવા માટે જ છે, માં તમે મને કંઈ પણ કહેશો મા ! મારે ઘેર આવેલો યાત્રક ખાલી જાય નહીં. માટે હવેણું તમાર રાજકુમારને મારું પોતાનું મસ્તક આપું છું. મેં મસ્તક આપવામાં વિવળ કષ્ટો છે. તે તમારા મુખન દર્શનની ખાતર જ છે.’ આટલું બોલી મંત્રીએ રાજને પ્રેમપૂર્વક આર્દ્રગન કર્યું, ને પછી પોતાના ભંડારમાંથી એક ચૂર્ણ લઈ આવ્યો, અને તે ચૂર્ણ રાજકુમારની તરવાર ઉપર ચોપડ્યું. પછી રાજકુમારે તે ચૂર્ણ ચોપડેલી તરવાર વડે, વડ નાળ ઉપરથી જેમ કમળને કાપી નાંખે તેમ નાગાર્જુનના ઘડ ઉપરથી મસ્તકને છેદી નાંખ્યું. આ જોતાં જ રાજ પોકળાશ્વાદ કરવા લાગ્યો, અને મરવા માટે તૈયાર થયો. એ વખતે ગગનમંડળમાં વાણી થઈ, ‘અરે રાજ ! તારે તારા મિત્રને અશ્વસાસ કરવો નહીં, અને તે માટે મરતું પણ નહીં. હવે નાગાર્જુન ફરીને સંસારમાં જન્મશે નહીં—કારણ કે તે છુદ્દદેવની મૂર્તિને પામ્યો છે—નિર્વાણ પામ્યો છે.’ આવી આ-કાશવાણી સાંભળી ચિરાયુ રાજએ પ્રાણુત્યાગનો વિચાર છોડી દીધો અને મિત્ર વિરહના શોકથી રાજ્યત્યાગ કરી, વનમાં જઈ ઈશ્વરાધન કરવા લાગ્યો. ઘણા કાળ તપ કરી, છેવટે તે પણ નિર્વાણને પામ્યો, તેનો પુત્ર જીવહર, ચિરાયુ રાજની રાજ્યગાદી ઉપર બેઠો. પણ તેને થોડા દિવસ રાજ્ય કરતાં થયાં નહતાં એવામાં તો નાગાર્જુનના દીકરાઓએ પોતાના પિતાને મારવાનું વૈર માદ રાખી, આખા દેશની પ્રજાને પોતાના પક્ષમાં લઈ જીવહરનો નાશ કર્યો. જીવહર મરણ પામ્યાના સમાચાર સાંભળી તેના શોકથી તેની માતાનું હૃદય ફાટી ગયું. આ સર્વ દીક થયું હતું. જે લોકો અનીતિને માર્ગે આચરણ કરે છે તેઓનું ક’વાણુ ક્યાંથી થાય ? જીવહરના મરણ પછી ચિરાયુ રાજની બીજા ગણીથી શતાયુ નામનો પુત્ર જન્મ્યો હતો, જેને મુખ્ય મંત્રીઓએ રાજ્ય ગાદી ઉપર બેસાડ્યો.’

આવી રીતે નાગાર્જુને મનુષ્યને અજરામર બતાવવા માટે અમૃત કરવાની તૈયારી કરી, પણ દેવતાઓ તે સહન કરી શક્યા નહીં અને અંતે નાગાર્જુન પોતે પણ મરણ ચરણ થયો. માટે બ્રહ્માએ સરજેલી આ દુનિયામાં કેટલી પણ વારણ કરી શકાય નહિ એવાં અપાર દુઃખો સહેવાનાં છે. આ જગતમાં વિધાતાને જે કરવાની મરજ નથી તે કામ કાંઈ ક્લત્તથી લેઇમાત્ર પણ કરી શકાતું નથી.

આવી રીતે વાર્તા ફરી મરુમૂર્તિ બધ પડ્યો, એટલે નરવાહનદત્ત પોતાના મંત્રિમંડળ સહિત સાંધી ઉઠ્યો, અને પોતાનું આન્દ્રિક કરવામાં ગુલાયો.

તરંગ ૮ મો.

કર્પૂરિકાનું વૃતાંત.

રાત્રિ વીતી ગઈ, આકાશમાં દેખાતા તારાનું તેજ મંદ પડી ગયું અને સ્પષ્ટ પ્રભાત થયું, એટલે નરવાહનદત્ત રાજા મૃગયા માટે સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી પોતાની પ્રિય રાણી રત્નપ્રભા પાસે જઈને બોલ્યોઃ “હું મૃગયા રમવા માટે જઈ છું અને ઝટ પાછો આવીશ.” આવી રીતે પ્રિયાને સમજાવી રજાલઈ, પોતાના મિત્રોની સાથે અને વનરાજની સાથે, હાથી અને ઘોડાઓના મડળ સહિત, ઘાડા જંગલમાં તે મૃગયા રમવા માટે ગયો. ત્યાં મોટા મોટા હાથીઓનાં કુલમ્બજ દાડીખાનારા મોટા મોટા સિંહોને જમીનદોસ્ત કરી દીધા. તેમના નખની અંદરથી મોતીઓ પૃથ્વી ઉપર વેરાઈ ગયાં. તેને લીધે જાણે જમીન ઉપર ખીજ રોપ્યાં હોય તેવી જમીન શોભવા લાગી. લાક્ષાથી ચીંરી નાંખેલી વાથોની ડાટો જમીન ઉપર પડી હતી, તેને લીધે જાણે ઢાંટા ધૂટ્યા હોય તેવી તે જણાવા લાગી. મૃગોનાં શરીરની અંદરથી ઝરતા લોહીવડે જાણે જમીન કોમળ લાલ પદ્મવર્ણી હોય તેવી દીસતી હતી. ઢંકપક્ષીઓના ખીજાવાળાં તીર જેમાં પેસી ગયાં હતાં એવી યમુઓની છાતીવડે, જાણે ગુચ્છાદાર હોય તેમ જંગલી જુડો લાગતાં હતાં. પૃથ્વી પર પડેલાં શરભનાં-શરીરથી જમીન જાણે ફળવાળી હોય તેમ જણાતી હતી. આવી રીતે મૃગયાની લીલારૂપલતા આખા વનમાં ફેલાઈ રહી હતી. લયંકર શબ્દ કરતા તીરખંડ અમરાઓ ગુન્નરવ કરી કલા હતા. તેને લીધે ફળ પુલવાળી, ગુચ્છાથી મનોજનક અને આખા વનને શોભા આપનારી લતામાં, અમરાઓ ઉડતા હોય અને તે જમ આનંદ આપે તેમ ગયાની લીલા આનંદ આપવા લાગી. આ રીતે રાજામૃગયા કરતાં ઋષિત થયો, એટલે તે જરાવાર ભેગે ઉતરી વિશ્રામ લઈ પાછો પોતે ઘોડા ઉપર ચઢ્યો અને ઘોડેસ્વાર મોચુખને સાથે લઈ બીજા જંગલમાં ગયો, અને ત્યાં ગોફણુ દહાળવાની રમત રમવા માંડ્યો. એવામાં એક ફાણુ પછી નરવાહનદત્તના હાથમાંથી ગોફણુ અચાનક છટકીને તે મળેથી જતી એક તાપસીના મસ્તક ઉપર પડી; ત્યારે તે તાપસી જરા હાસ્ય કરીને બોલીઃ “અરે! તને આવો મદ છે તારે તું કોઈ દિવસ કર્પૂરિકા સ્ત્રીને પરણીશ ત્યારે તો તારું શું થશે? તારે આ મદ રહેતાનો નથી.” તે સાંભળતાં જ નરવાહનદત્તે, વાહન ઉપરથી નીચે ઉતરીને વરત તે તાપસીના ચરણમાં પ્રણામ કર્યો, અને તે તાપસીને કહ્યુંઃ “ભગવતિ! મેં આપને કદી દીક્ષા ન હતાં, માટે મારી ગોળી તમારા તરફ આવીને તમને વાગી હશે; માટે પ્રસન્ન થાઓ અને મારો આ એક અપરાધ क्षમા કરો.” તે સાંભળી ઘાંત સ્વભાવવાળી તે તાપસી બોલીઃ “પુત્ર! મને તારાપર ગુસ્સો નથી.” આમ કહી, “તારું કથાણુ થાઓ,” એવો આશીર્વાદ આપ્યો અને નરવાહનદત્તને ચાંત કર્યો. પછી નરવાહનદત્ત તે

તાપસીને સત્યવાદી, જ્ઞાનશાળી અને પોતાને આધીન જાણીને વિનયથી પૂછ્યા લાગ્યો: “પ્રતિ બાઈ! તમે કર્પૂરિકા કહી તે કોણ છે! તમે મારા ઉપર પ્રસન્ન થયાં હો તો તે મને કહી બતાવો કારણ કે તેનું નામ સાંભળી મને ઘણું આશ્ચર્ય થયું છે.” આટલું બોલી તે રાજકુમારે તે તાપસી: પુનઃ પ્રશ્ન કર્યા, એટલે તે તાપસી બોલી:

“સમુદ્રના સામા કિનારા ઉપર કર્પૂરસંજવ* નામનું એક નગર છે. તે શહેરમ નામ પ્રમાણે ગુણુ ધરાવનારો કર્પૂરક નામનો પ્રખ્યાત રાજા રાજ્ય કરે છે. તેની પુત્રી નામ કર્પૂરિકા છે. આ કર્પૂરિકા એવી તો દિવ્ય કાંતિવાન છે કે, દેવતાઓ સમુદ્રનું મથન કરી સાગર મંથી લક્ષ્મીને લઈ ગયા તે જોઈ, સમુદ્રે જાણ્યું કે આ બીજી લક્ષ્મીને પણ તેઓ હરી જશે, આવી બીજી તેને દ્વીપમાં સુધાપાલી હોય તેમ જણાય છે. તે કાઈ પુરુષને પસંદ કરતી નથી અને પરણવાની પણ ઇચ્છા ધરતી નથી. પણ તું જો ત્યાં જઈશ તો તે તારા ઉપર પ્રેમઘેલો થશે. માટે પુત્ર, તું ત્યાં જા. તને તે મુંદરી અવસ્થા પ્રાપ્ત થશે. પરંતુ ત્યાં જતાં રસ્તામાં ભયંકર જંગલમાં તને મોટાં મોટાં દુઃખો પડશે, તેથી તારે જરા પણ ગભરાતું નહીં; કારણ કે તે સર્વ દુઃખ પરિણામે સુખરૂપ થશે.” આટલું કહી તે તાપસી આકાશમાં ઉડી અગ્રેષ્ઠ થઈ ગઈ. તાપસીની વાણી સાંભળી નરવાહન- દત્ત અત્યંત કામતુર બની ગયો અને પાસે ઉમેશા ગોમુખને કહેવા લાગ્યો: “પ્રિયમિત્ર ! આવો ત્યારે આપણે બંને જણા કર્પૂરિકાને માટે કર્પૂરસંજવ શહેરમાં જઈએ; કારણ કે હું કર્પૂરિકાનાં દર્શન વગર એક દાણુભર પણ રહેવા શક્તિમાન નથી.” આ સાંભળીને ગોમુખ બોલ્યો: “મહારાજ! શ્રાદ્ધશા માટે કરો છો? તમે કયાં બેઠા છો, સમુદ્ર કયાં છે, તે શહેર કયાં છે, તેનો માર્ગ કયાં છે, ને તે કન્યા કયાં છે? કેવળ તે કન્યાનું નામ સાંભળીને ધરમાંથી સજાળી દિવ્યાંગનાઓનાં લ્યાગ કરી એકાએક તે સ્ત્રી તરફ શા માટે દોડો છો? આ કંઈ હીક કહેવાય નહીં. તે મનુષ્ય જાતિમાં જન્મેલી છે. વળી તે કન્યાના મનનો અભિપ્રાય પણ તમે જાણતા નથી ત્યારે તે તમને જ પરણશે એમ નિશ્ચય કેમ કહી શકાય? આવી રીતે ગોમુખ બોલ્યો, એટલે તે વખતે રાજકુમારે ઉત્તર આપ્યો: “મને સિદ્ધ તાપસીએ કહ્યું છે, માટે તેનું વચન જાહેરું પડે જ નહીં. તેથી હું તો તે રાજકન્યાને પરણવા માટે અવસ્થા જાણ.” આવી રીતે કહી તાપસીને તે ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ તુરંત આલવા માંગ્યો. ગોમુખ પણ જો કે તેની સાથે જવાને ખુસી ન હતો તથાપિ મૂપમૂપ તેની પાછળ ઘોડેસ્વર થઈ આલવા માંગ્યો; કારણ કે તે જાણતો હતો કે શેઠ પોતાનું કહેવું કશુંય રાખે નહીં તો પણ સેવકોએ તેમને અનુસરવું જોઈએ.

હવે વનમાં મૂળ્યા કરવા માટે સાથે આવેલા વત્સરાજ, મૂળ્યા કરી પોતાના નગર તરફ ચાલ્યા. તેણે જાણ્યું કે મારી સેનાની વચમાં પુત્ર પણ પાછળ પાછળ આવતો આવતો હશે, માટે શહેરમાં મળીશ. પણ આવી રીતે તે ચાલ્યો જ્યે તે તો તેના મનમાં પણ ન હતું. તેમ નરવા-

* કર્પૂરસંજવ-કર્પૂર ઉત્પન્ન કરનાર અરેબીયન નાદરૂસ્માં સિનગદ નામિકની જળવાનામાં કર્પૂરનો ટાણ જમાવેલો છે.

હૈનદત્તનું પોતાનું સૈન્ય પણ, રાજકુમાર સેનાની વચમાં જ છે એમ માની મરુભૂતિની સાથે શહેર તરફ પાછું ફર્યું. શહેરમાં આવ્યા પછી વત્સરાજ અને બીજા મંત્રી વિગેરે રાજકુમારની તપાસ કરવા લાગ્યા, પણ તે ક્યાંઈ પણ જોવામાં આવ્યો નહીં. પછી તે સર્વે રત્નપ્રભા રાણીના રંગમહાલમાં ગયા અને ત્યાં જઈને રાણીને પૂછ્યું, ને રાજકુમાર ક્યાંય પણ નથી તે વાર્તા સાંભળી રત્નપ્રભા પ્રથમ તો દિવંગીર થઈ. પણ પાછળથી ધૈર્ય ધરી તેણે પોતાની માયિક વિદ્યાનું સ્મરણ કર્યું, એટલે તે વિદ્યાદેવીએ રાણીને તેના પતિનું સર્વ જ્ઞાતાં જણાવ્યું; પછી પુત્રના વિરહથી ઉદાસીમાં આવી પડેલા સસરાને તે નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગી: “સસરાણ! વનમાં મારા પ્રાણપતિને એક તાપસી મળી હતી. તેણે કર્પૂરિક્ષ કન્યાને પરણવા માટે કહ્યું. આ કન્યા કર્પૂરસંલવ નગરમાં રહે છે, તેથી આર્યપુત્ર તે શહેરમાં ગયા છે. તેમની સાથે ગોમુખ પણ ગયો છે. તે થોડા વખતમાં તેની સાથે વિવાહ કરીને અહીં પાછા આવશે, માટે તમે હવે તેની ચિંતા કરશો મા. આ વાર્તા મને મારી છાત્ર દેવી વિદ્યાએ કહી છે.” આવી રીતે વનની સર્વ વાત કહી, તેણે વત્સરાજને અને તેના સઘળા પરિવારને ધીરજ આપી. પછી રત્નપ્રભાએ રસ્તામાં પોતાના પ્રિય પતિને દુઃખ ન થાય, એટલા માટે એક બીજા વિદ્યાને મોકલી. કારણ કે પતિનું હિત ઈચ્છનારી કુલીનકાંતાઓ પતિની કે શોકયની ઈર્ષ્યા કરતી નથી.

શહેરમાં આવનાવ બન્યો તે વખત તો ઘોડેસવાર થયેલા નરવાહનદત્તે અને ગોમુખે જંગલમાંના ઘણાં રસ્તા કાપી નાંખ્યા હતા. તેઓ વધ્યા જતા હતા, એવામાં માર્ગની વચમાં આશ્ચર્યિતવી એક કન્યા રાગનરવાહનદત્તની સન્મુખ આવીને બોલી: “હું આવાવતી નામની વિદ્યા છું અને મને રત્નપ્રભાએ માર્ગમાં તમારી રક્ષા કરવા માટે મોકલી છે; તેથી હું અદસ્ય રહી માર્ગમાં તમારી રક્ષા કરું છું. માટે હવે તમારે નિશ્ચિત આજ્ઞા જનું-ક્રાધનો ડર રાખવો નહીં.” આટલું બોલી ભૂતિમતી વિદ્યાદેવી ના દેખતાં જ અદસ્ય થઈ ગઈ. પછી તે દેવીના પ્રતાપથી રાજકુમારની ક્ષુધા તૃપ્ત થઈ અને તે રત્નપ્રભાના પ્રેમનાં વખાણ કરતો માર્ગ કાપવા લાગ્યો.

સાંધકાળેના સમય થયો. સૂર્યનારાયણ અસ્ત થવા આવ્યા. પક્ષીઓ પણ પોતાની પ્રિય ભૂમિ પર ખાને તૈયાર થયાં. આ વખતે તેઓ એક મોટા વનમાં પેહા. ત્યાં એક સ્વચ્છ જળથી ભરેલું તળાવ મની નજરે પડ્યું, એટલે તે તળાવના કિનારા ઉપર વિશ્રામ કર્યો; અને બન્ને જણાએ તે તળાવમાં નાન કરી સ્વાદિષ્ઠ ફળોના આહાર કરી તળાવના શીતળ જળનું પાન કર્યું. થોડી વાર પછી રાત્રિ ઇ એટલે રાજકુમારે બન્ને ઘોડાને ઝાડ નીચે બાંધ્યા અને તેને ઘાસ ચારે નાંખી ત્યાં રાત્રિ રહેવા માટે ગોમુખ સહિત એક ઝાડ ઉપર ચઢીને એક પહોળી છાંયડા ઉપર બેસી જતા. ઘાસકરતાં રમ્ય રાત્રિનો સમય થયો, એટલે બન્ને જણા સર્થ ગયા. તે વખતે એક સિંહ ત્યાં આવ્યો. તેને જોઈ ઘોડા ધમકયા અને ઝાંખારવા લાગ્યા. ઘોડાને હણહણાટ સાંભળી રાજકુમાર ભયથી ઉઠ્યો અને નીચે ધ્રુવે છે તો એક સિંહ ઉભેલો જણાયો. તુરત રાજકુમાર ઘોડાની રક્ષા કરવા માટે ઝાડ ઉપરથી નીચે કેતરવા લાગ્યો. તે જોઈ ગોમુખ બોલ્યો: “અરે! તમે તમારા અંગની દરકાર કર્યા વગર ને સલાહ લીધા વગર આવું કામ કેમ કરો છો? કારણ કે રાજાઓ શરીરને અધીન છે, એટલે રાજાએ શરીરને

બચાવતું જોઈએ અને રાજ્ય વિચારને અધીન છે—માટે તમે નખ અને ડાકનાળા પ્રાણીઓ જોડે કેમ લડવાની ઇચ્છા રાખો છો? આપણે આપણા શરીરનો બચાવ કરવા માટે તો હમણાં આ ઝડ ઉપર 'ચઢીને મૂતા છીએ, છતાં તમે આમ કરો છો તે ઉચિત નથી." ગોમુખનું આ પ્રમાણે કહેવું સાંભળી તે જ વખતે યુવરાજ નીચે ઉતરતો અટક્યો; અને ઝડ ઉપરથી, ઘોડાને મારતા સિંહ ઉપર, ઘણી ત્વરથી છરીનો ઘા કર્યો—કે જે છરી સિંહના શરીરમાં પેસી ગઈ. આવી રીતે સિંહ છરીથી ઘાયલ થયો છતાં પણ ઘણો બળવાન હોવાથી તેણે બીજા ઘોડાને 'પણ ઠાર કર્યો. તે જોઈ નરવાહનદે તે ગોમુખના હાથમાંથી તરવાર લઈ સિંહની કેડ ઉપર સચોટ મારી સિંહના બે કંડા કરી નાંખ્યા. પછી પોતે ઝડ ઉપરથી નીચે ઉતરી સિંહના શરીરમાંથી તરવાર બાહાર ખેંચી લઈ તે 'દૃશ્ય ઉપર ચાલે ચઢ્યો; અને તે રાત્રિનાં ભાં જ નિવાસ કર્યો. પ્રભાત થયું એટલે રાજકુમાર અને ગોમુખ તે ઝડ ઉપરથી નીચે ઉતર્યા, અને કુર્બરિકાને મેળવવા માટે આગળ ચાલવા લાગ્યા. સિંહે ઘોડા મારી નાંખ્યા હતા, તેથી રાજકુમાર પણ પગે ચાલતો હતો. તે જોઈ રસ્તામાં તેને ગળન કરવા માટે ગોમુખ નીચે પ્રમાણે કથા કહેવા લાગ્યો. "મહારાજ! હું આપને આપણાજ પ્રસંગ ઉપર એક કથા કહું છું તે સાંભળો

ઇન્દિવરસેન અને અનિન્દ્યાસેનની કથા.

ગોલામાં અલકાપુરી કરતાં પણ અધિક રમણીય ઈરાવતી નામની એક નગરી હતી. તેમાં પરિત્યાગસેન નામનો એક રાજા ગભ્ય કરતો હતો. તેને પ્રાણસમાન પ્યારી બે રાણીઓ હતી. તેમાં એકનું નામ અધિકસંગમા હતું—જે તેના કાર્યભારીની પુત્રી હતી; અને બીજાનું નામ કાંચાલકારા હતું, જે રાજવંશમાં જન્મેલી હતી. રાજાને એકપણ પુત્ર ન હતો, માટે તેણે વાંઝીઆ મેટેણું ટાળવા સારું, પોતાની બી સહિત અંબિકાનું આરાધન કરવા માટે આહારને ત્યાગ કરી અને દર્બાસન ઉપર રાધન કરી તપ આરંભ્યું. રાજાનું ઉદ્દેશ્ય તપ જોઈ સાક્ષાત ભક્તવત્સલ દેવી અંબા પ્રસન્ન થયાં અને અપ્રામાં આવી તે રાજાને બે દિવ્ય ફળ આપી બોલ્યા: "ગમ! હું ઉભો થા અને આ ખાવા લાયક બે ફળમાંથી એકેકું ફળ તારી બન્ને રાણીને આપજે. એ ફળ ખાધાથી રાણીઓ ધણી યશ રાજકુમારને જન્મ આપશે." આટલું બોલી અંબિકાદેવી અદૃશ્ય થયાં. સવાર થઈ ત્યારે તે રાજા જાગ્યો, અને પોતાના હાથમાં બે ફળ જોવામાં આવ્યાં, એટલે તે ધણી આનંદમાં આવી ગયો. પછી તે પરિત્યાગસેન રાજાએ સ્વપ્નાનું વર્તાવ પોતાની પ્રાણ પ્યારીઓને કહીને રાજ કરી અને પોતે ગ્રાતઃસ્નાન કરી અંબાજીની પૂજા કરી. પુત્ર માટે જે યત્ન આરંભી ઉપવાસ કરતો હતો તેનું પારણું કર્યું. રાત્રિ થઈ એટલે ગમ પ્રથમ અધિકસંગમા રાણીના વિનાસભવનમાં ગયો, અને તેને માતાનું આપેલું ફળ ખાવા માટે આપ્યું. રાણી તે જ વખતે તે ફળ ખાઈ ગઈ. આ સણી મુખ્ય મંત્રીની પુત્રી હતી, તેને લીધે વળી રાજાએ પણ તેને પટરાણી માની હતી. માટે તે રાત્રિ તેના જ મંદિરમાં ગાળવાની રૂઝગરે ઇચ્છા કરી. સપનને સમય થયો એટલે બીજી રાણીને આપવા પાડેલું ફળ, પોતાના ઝાંઝીકાની નીચે મૂકીને રાજા સ્નેહ રાજા નિવાસ થયો એટલે રાણી અધિકસંગમા, બન્ને ઉત્તમ પુત્ર પોતાને થાય એવી

ચિંધાથી ગૂપચૂપ, ઉડીને રાજના મસ્તક નીચેથી બીજા ફળને કાઢી, તે ફળ પણ પાતે ખાઈને મૂક ગયું. આ તો પ્રસિદ્ધ છે કે સ્ત્રીઓને પોતાની સૌમ્ય ઉપર સહજ જ મત્સર હોય છે. રાણી પાછી સૂઈ ગયા પછી થોડી વારમાં રાત્રિ ટળી પહાણું વાધું, એટલે રાજ ઉઠ્યો અને પોતાના મોશીકા નીચેનું ફળ જોળવા લાગ્યો; તે જોઈ રાણી યોદ્ધા: “તે બીજું ફળ પણ હું જ ખાઈ ગઈ છું.” તે સાંભળી રાજ ઉદાસ થઈ ગયો અને ત્યાંથી પોતાના રાજભવનમાં જઈ આખો દિવસ પાળ્યો. રાત્રિ પડી એટલે બીજા રાણી કાંબ્યાલંકારને વિલાસલવને તે ગયો. તે રાણીએ રાજને ખાવતા જોઈ માન આપ્યું, અને બેઠા પછી તેણે માતાએ આપેલું ફળ માગ્યું, એટલે રાજ ગાલ્યો—“હું રાત્રિએ મારે આશીર્ક ફળ ચૂકીને સૂતો હતો. તે વખતે તારી સૌક્ય, કપટથી તે ફળને લઈ ખાઈ ગઈ છે.” આવી હકીકત સાંભળી કાંબ્યાલંકારએ પુત્ર તરફની આંધા છોડી પીધી અને પુત્ર આપનારં અંગનું ફળ પોતાને મળ્યું નહીં, તે માટે તે ખીયારી અફસોસ કરીને ગૂપચૂપ બેસી રહી.

રાણી અધિકસંગમ ફળ ખાધાથી સગર્ભા થઈ અને ફેટલાયેક દિવસ ગયા પછી તેણે બે પુત્રોને જન્મ આપ્યો અને રાજના મનનો મનોરથ સિદ્ધ કર્યો. રાણીને પુત્ર અવતારાં સાંભળી રાજ પરીભાગસેન દરખાવા લાગ્યો અને તે દિવસે મહેલસવ કર્યો. પછી રાજએ મોટા કુમારને જોયો તો તેનાં નેત્ર કમળ જેવાં હતાં તેવું તેનું સ્વરૂપ પણ અદ્ભુત હતું. તે ઉપરથી તે કુમારનું શંદિવરસેન નામ યાડ્યું, અને નાના કુંવરનું નામ અનિઅજસેન પાડ્યું. કારણ કે બીજું ફળ રાણીએ પતિની ઇચ્છા વગર ખાધું હતું; ને તે ફળમાંથી આ કુંવરનો જન્મ થયો હતો. રાજની બીજા રાણી કાંબ્યાલંકાર હતી, તે આ બે પુત્રોને જોઈ તેની ઇર્ષ્યા કરવા લાગી. તેણે વિચાર્યું કે, “અરે ! આ સોડ્યે મને સદાની વાંઝણી રાખી, માટે મારે તેના અપરાધનો બદલો લેવાનો જોઈએ. હું તેના દીકરાઓને કાઢી મુકિતથી મરાવી નાંખીશ, એટલે બદલો વળી રહેશે.” આવી વિચાર કરી તેને કેમ મારવા તે આગતના વિચારમાં પડી. જેમ જેમ રાજકુમાર મોટા થવા લાગ્યા તેમ તેમ કાંબ્યાલંકારના મનમાં વૈરવૃદ્ધિ જીવંત થતું ગયું.

ક્રમે ક્રમે તે રાજકુમાર તરણાવરથામાં આવ્યા, અને હથિયારની ખાખતમાં કુશળ નિવડ્યા તથા બાહુબળીયા થયા, એટલે તેને દિગ્વિજય કરવાની ઇચ્છા થઈ. તે ઉપરથી બંને પિતાની પાસે ગયા અને ત્રિનિતિ કરી—“પિતાજી ! અમે અભિલાષમાં નિપુણતા મેળવી છે; વળી તરણાવરથામાં પણ આવ્યા છીએ; મારે આ બાહુને નકામા ધારણ કરીને કેમ બેસી રહીએ ? જે ક્ષત્રિયોને પોતાનો વિજય કરવાની ઇચ્છા થતી નથી તે ક્ષત્રિયના નિષ્ફળ બાહુને અને તેની નિષ્ફળ તરણાવરથાને ધિક્કાર છે ! મારે પિતાજી ! અમને હમણાં જ દિગ્વિજય કરવા સારું રત્ન આપો.” રાજ પરિભાગસેન પુત્રોનાં આવાં વચન સાંભળી ધ્રુજી પ્રસન્ન થયો અને તેમનું વચન માન્ય રાખી બંને કુમારને દિગ્વિજય કરવા માટે તૈયાર કર્યો. પછી તેઓને કહ્યું, “પ્રિય બાળકો ! કાઠપિણુ દિવસ તમેને સંકટ પડે તો તમારે અંગાદેવીનું સ્મરણ કરવું, એટલે તે તમારી પીડાના નાશ કરશે. કારણ કે તમે બંને તેના આપેલા છો.” આટલું કહ્યા પછી માતાએ મંગલવિધિ

કરી; એટલે રાજ્યે બન્ને કુમારોને સેના અને સામંતો આપી દિગ્વિજય માટે વિદાય કર્યાં, અને પાછળથી તે બન્ને કુમારના વડવા અને પોતાના મુખ્ય મંત્રી પ્રથમસંમતને, કુમારોને સન્મતિ આપે એટલા માટે મોકલ્યા. અતિ બગશાળી બન્ને રાજકુમારોએ સેના સહિત પ્રથમ પૂર્વ દિશામાં જઈને વિજય કર્યો. પછી તે દિશામાં જે જે રાજ્યોને તાણે કર્યા હતા તેઓને સાથે લઈ, કોઈથી પાછા હો નહીં એવા અનિત્ય મહા બળવાન બન્ને રાજકુમારો દક્ષિણ દિશામાં વિજય કરવા માટે ગયા, અને તે દિશાને પણ સર કરી. આ વાર્તા જ્યારે તેના માતા પિતાના સાંભળવામાં આવી ત્યારે તેમના મનમાં અત્યંત સંતોષ થયો. પણ તેની શક અપર માતાના અંતઃકરણમાં દેવામાં લડકે બળવા લાગ્યો, તેનાથી તે સગમી ઉડી. તે શક રાણીએ તે કુમારોનો ઘાટ ધડવા માટે એક સધિવિગ્રહનું કાર્ય કરતા કાયસ્થને બંડારમાંથી લાંચ આપી, તેની પાસે રાજના નામથી એક કાગળમાં કુમારોની છાવણીના વડાને લખાવ્યું કે, “મારા બન્ને કુમારોએ આપી પૃથ્વીને તાણે કર્યાં પછી મને મારી, મારું રાજ્ય પણ છિનવી લેવાનો વિચાર કર્યો છે. માટે તમે જે રાજ્યકર્તા હો તો યત્નિત્ત પણ વિચાર કર્યા વગર જ મારા બન્ને કુમારોને તમારે મારી નાંખવા.” આવી રીતે રાજના નામની સહીવાળો કૃત્રિમ પત્ર લખાવી, તે ઉપર આ રાજનો તુકમ છે આમ લખાવી, તે કાયસ્થદ્વારા એક નોકરને ઘણા પૈસા આપીને રાણીએ તેને પોતાની પાસે તેડાવ્યો; કાયસ્થ તેને રાણીની પાસે લઈ આવ્યો; એટલે કાવ્યાલંકાર રાણીએ તે માણસને એકાંતમાં પેસા પત્ર આપ્યો.* તે કાસડીએ, રાણીનો કપટ ભરેલો પત્ર લઈ, ‘આપની આજ્ઞા પ્રમાણે કાર્ય કરીશ,’ આમ કહી, જ્યાં રાજકુમારની મેનાનો પડાવ હતો ત્યાં ગયો; અને કોઈપણ જાણે નહીં તેમ જ્યાં સર્વ સામંતો એકા દતા સ્થાં જઈને તે પત્ર ગુપ્ત રીતે છાવણીના અધિપતિને આપ્યો. સર્વ સામંતોએ, લેખદારક પાસેથી પત્ર લીધા પછી, તેને ઉઘાડી વાંચે તો તેમાં, કુટિલ રાજનીતિ માલમ પડી; આ બાબતનો વિચાર કરવા માટે તે જ રાત્રિએ સર્વે એકઠા થયા; ને જે કે આ સધળા સામંતો રાજકુમારોના સફરજનને લીધે તેને અધીન હતા, તોપણ તે લખાણ વાંચીને તેઓએ વિચાર કર્યો કે આપણાથી રાજની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરી શકાય તેમ નથી; તેથી આપણે આ રાજકુમારોનો નાશ કરવો જોઈએ. આવો નિશ્ચય કર્યા પછી તે સામંતમંત્રી એક સામંત, જે મુખ્ય કાર્યભારીનો મિત્ર હતો તેણે કાર્યભારીને સર્વ કપટ જણાવ્યું; એટલે તેણે પોતાના દોહિતરાજ્યોને સવળી વાર્તા કહી, તે વિષે જણાવતા કર્યાં પછી તે જ વખતે કોઈ જાણે નહીં તેમ તે સેનામાંથી તેમને તેજ ઘોડા આપી નસાડી મૂક્યા, અને પાછળથી ઘોડેસવાર ધર્ષ પેતે પણ છાવણી બહાર નિકળી ગયો, ને તે રાજકુમારોની ભેળો ચર્ષી ગયો. પછી તે રાજકુમારો પોતાના વડવાની સાથે ચાલવા માંડ્યા. આ ત્રણમાં કોઈને પણ માર્ગની ખબર ન હતી, માટે તેઓ રસ્તામાં ભૂલા પડ્યા. ચાલતાં ચાલતાં સાવકાળે વિધ્યાચળના બવેકર જંગલમાં જઈ ચઢ્યા. ચારે તરફ અંધાર કીડ ચર્ષી રહ્યું હતું. હિસક પ્રાણીઓ આમ તેમ દોટ દોટાં હતાં. ઉંઘી નીચી તમામ જમીન એકસરખી જણાતી હતી. તમરાંઓ તમતમ કરી રહ્યાં હતાં. વિકાળ

* ઉપરું થોડક જતાં અંધારમાં નથી.

આણીઆ ઘોર ગર્જના કરી રહ્યા હતાં. આવી રીતે મહા ઘોર રાત્રિદેવીના દેખાવ થયો, એટલે નેઆએ તે રાત્રિ ત્યાં વનમાં જ વિશ્રામ કર્યો.

પ્રભાત થયું ને સૂર્યે સોનેરી રંગના ગલીઓ જમીન ઉપર પાથરી દીધાં. એટલે રાજકુમારે પ્રથમસંગમ વડવાની સાથે આગળ જવા માટે તૈયાર થઈ ચાલવા લાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં સૂર્યનારાયણ બરાબર આકાશના મધ્યના વિભાગમાં આવ્યા, અને બરાબર મધ્યાહ્ન સમય થયો. એટલે તે રાજકુમારના બે ઘોડાને કડકડતી તૃણ લાગી અને તે ધાલાવીલીમાં ઘોડા મરણ પામ્યા. હુધા તથા તૃણથી મંત્રી પ્રથમસંગમનું તાળવું પણ સુકાઈ ગયું; અને તડકાથી અકળાઈ ઘોડા ઉપરથી નીચે પડી તે પણ મરી ગયો. પેલા બે રાજકુમારોએ પોતાના વડવાની આવી દશા પોતાની નજરે જોઈ, પરંતુ પોતે પણ તડકામાં કરમાઈ ગયા હતા. વળી ઘણી દૂર મુસાફરી કરવાથી તેઓ અતિ થઈ ગયા હતા, તેથી લાચાર હતા. તે બંને લાઈઆ પોતાની આવી શોચનીય અવસ્થા જોઈ આ પ્રમાણે બહાજવા લાગ્યા: “અરે ! શા માટે પિતાશ્રમે અમારી કુટુંબ અપરમાતાની કામના પાર પાડવા માટે અમને આવી દશાએ પહોંચાડ્યા છે?” આમ અકસોસ કર્યા પછી પ્રથમ પિતાએ કહ્યું હતું કે, ‘પુત્રો ! તમને કુ.અ પડે ભાઈ તમારે દેવી એઆ માતાનું ધ્યાન કરવું.’ આ વાત યાદ આવવાથી તેનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. શરણાગતનું રક્ષણ કરનારાં અંબાશ્રીની આરાધનાના પ્રતાપથી બંને કુમારો ત્યાં, તૃણ અને હુધા દૂર થઈ ગઈ અને મહા બળવાન બની ગયા. તેને લીધે માતાશ્રીની કૃપાની મનમાં ખાતરી થઈ તથા માર્ગમાં લાગેલાં શ્રમ પણ ભૂલી ગયા. પછી તે કુમારો વિંધવાસિની અંબાદેવીનાં દર્શન કરવા માટે ચાલ્યા અને ઘોડા દિવસમાં વિંધદેવીની પાસે જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં ગયા પછી બંને રાજકુમાર દેવીની આરાધના કરવા માટે આહારનો ત્યાગ કરી તપ કરવા લાગ્યા.

હવે જાવણીમાં શું થયું તે જુઓ. મેનામાં રહેલા સામત લોકોએ પરસ્પર વિચાર કર્યા પછી બંને રાજકુમારને મારવાની ઇચ્છાથી તેઓ એકઠા મળીને તેમના શિબિરમાં આવ્યા અને આરે તરફ જોળવા લાગ્યા; પણ ક્યારે રાજકુમાર નજરે પડ્યા નહીં. વધુ તપાસ કરતાં મંત્રી પણ ગેરહાજર જણાવ્યો. તેથી આપણી ગુપ્ત વાર્તા કોઈએ પણ તે કુમારોને પ્રસિદ્ધ કરી છે અને રાજકુમાર અને મંત્રી ક્યારે પણ નાશી ગયા છે, અને તેથી હવે રાજ આપણને શિક્ષા કર્યા વિના છોડશે નહીં. આવા બપોથી કેપતા સવળા સામંતો રાજ પરિસ્થાગસેનની પાસે આવ્યા; અને તે રાજને પોતાના ઉપર આવેલા કાળજી બતાવી બંન્ના પ્રમાણે સર્વ વાર્તા વર્ણવી સભળાવી. રાજ તે વાર્તા સાંભળીને ગભરાટમાં પડી ગયો; અને ઘણા ગુસ્સે થઈને સામંતોને કહેવા લાગ્યો: “અરે ! મેં તો કંઈપણ પત્ર મોકલ્યો નથી. આ શું કંઈ ઇન્દ્રબળ છે કે કંઈ બીજું ? અરે મૂર્ખો ! મોટા તપથી મજેલા પુત્રોને હું કેમ મારી નાંખું ? આટલી વાત પણ તમે સમજ્યા નહીં ? ધિક્કાર છે તમને. તમે તો તે કુમારોને મારી ચૂક્યા, પરંતુ તેમના નસીબે તે કુમારોને બચાવ્યા છે, અને તેના વડવા તથા મારા મંત્રી પ્રથમસંગમે પોતાના મંત્રીપણનું ફળ બતાવી આપ્યું છે.” આ પ્રમાણે સામંતોને ઠપકો દઈ, ખોટો કાળજી લખનારા કાવચને પકડી જોલાવવાનો હુકમ

કીધો. તે કાચરથ ગલરાટથી ક્યાંઈ નાચી ગયો હતો, પણ તેને પોતાની સત્તાના બળે માણુમાં મારફતે પકડી મંગાવ્યો. તેણે સધળી વાર્તા બન્યા પ્રમાણે કહી બતાવી. તે સાંભળી લીધા પછી તેને કેદ કરી, પુત્રોનો નાશ કરવાની ઈચ્છા રાખનારી પાપિણી કાવ્યાવંકરને બોધરામાં ઉતારી દીધી. કારણ કે,

જે જન અતિશય વેરથી, મૂઠ ભુદ્ધિ બની આપ;
સાહસ કર્મ કરે સદા, ચોચે નહી સંતાપ.
તે જન જાણે જગતમાં, અતિશય આપ ઠગાય;
ઉવરમાં છળ કર્મનું, કૃણ દુષકારી થાય.

પછી જે સામંતો, રાજપુત સાથે ઈર્ષિજ્વળમાં ગયા હતા અને સાંથી પાછા ફર્યા હતા, તેઓને રાજાએ કાઠી મૂકી, તેમની જગ્યાએ બીજા સામંતો નિમ્યા અને રાજા પોતે બન્ને રાજકુમારની ખબર મેળવવા માટે, પુત્રોના વિરહથી પીડા પામીને રાણી સહિત ધર્મમાં આસ્થા રાખી અંબિકાનું ધ્યાન કરતો રોધ કરવા લાગ્યો.

આ અવસામાં ઈલિવરસેન અને અનિચ્છામેન બન્ને રાજકુમારના તપથી વિંધવાસિની દેવી સંતુષ્ટ થયાં અને રાત્રિએ સ્વપ્નામાં ઈલિવરસેન રાજકુમારને એક તરવાર આપી, સ્વપ્ને તેને કહ્યું કે.—“હે રાજ બાળક ઈલિવર ! તું આ તરવારના પ્રતાપથી મોટા રાત્રીઓનો પરાજય કરીશ. વળી તું એને જોઈ જે કામ કરીશ તે ચિતવેલી વસ્તુ તમારી આગળ આવશે. તમે બન્ને કુમારો તરવારના પ્રતાપથી સર્વ કામના પૂર્ણ કરશો.” આટલું કહી દેવી અંતર્ધાન થઈ ગયાં. પછી ઈલિવરસેન જાગીને જોયું તો તેના હાથમાં એક તરવાર જણાયું. તે તરવાર જોયા પછી તેણે પોતાના ભાઈને સ્વપ્નાનું વર્તાત જણાવીને ધીરજ આપી, અને રાત્રિ વીત્યા પછી પ્રભાતમાં બન્ને જણાએ કૃણ વ્રતનો આહાર કરી પારણું કર્યું. દેવીના પ્રસાદથી ઈલિવરસેનનો શ્રમ ઉતરી ગયો હતો અને તેથી તેણે ધણા આનંદમાં આવી દેવી વિંધવાસિનીની પૂજા કરી, હાથમાં તરવાર પકડી પોતાના નાના ભાઈની સાથે આગળ આશ્વવા માંડ્યું. આવતાં આવતાં ઘણે દૂર એક વિશાળ શહેર આગળ તેઓ આવી પહોંચ્યા.

આ શહેરમાં સુવર્ણનાં ઈંચાં ઘરો હોવાથી એ નગર, જોનારાના મનમાં મેરુપર્વતનાં શિખરોનો શ્રમ કરાવતું હતું. શહેરના દરવાજામાં પેસતાં જ ત્યાં એક ભયંકર રાક્ષસ તેમની નજરે પડ્યો, ‘એટલે આ બે વીર તેને પૂછ્યું, ‘આ નગરનું નામ શું છે ? તેને તેનો રાજા કોણ છે ?’ તે રાક્ષસ બોલ્યો. “આ નગરનું નામ રૈલપુર છે; અને રાક્ષસોનો રાજા, પોતાના રાત્રીઓનો નાશ કરનાર, યમદંટ નામનો તેનો સ્વામી છે.” ઈલિવરસેન તે સાંભળી, યમદંટનો નાશ કરવા માટે, શહેરમાં પ્રવેશ કરવા પ્રયત્ન કરી; પણ તેને દરવાજામાં બેઠેલા રાક્ષસે અંદર જતાં અટકાવ્યો, ત્યારે મોટી ભુગવળા ઈલિવરસેન, તરવારનો એક ઝટકો ચારી રાક્ષસના ધડથી માથાને નીચે પાડી નાંખ્યું. આવી રીતે તે રાક્ષસનો નાશ કરી, રાજામનમાં અંદર જઈ ભુવે છે તો ત્યાં સદાસન ઉપર બેઠેલા યમદંટ નિશાચર નજરે પડ્યો. આ રાક્ષસનું મુખ બહાર નિકળેલી ગદથી

હામણું દેખાતું હતું. તેની કાખી બાજુએ એક મોઢક રમણી બેઠી હતી; અને જમણી બાજુ-
ર એક દિવ્ય રૂપવતી કન્યા બેઠી હતી. ઈદિવરસેને, અંજાએ આપેલી તરવાર હાથમાં તૈયાર
1 સુદ કરવા માટે તે રાક્ષસને બોલાવ્યો; એટલે તે રાક્ષસ આનમાંથી તરવાર બહાર કાઢીને
ના થયો. પછી બન્ને જણાનું સુદ શરૂ થયું. લડતાં લડતાં ઈદિવરસેને તરવારથી તે રાક્ષસનું
તક કાપી નાંખ્યું, પણ જ્યેમ જ્યેમ તે મરતક કાપતો હતો તેમ તેમ વારંવાર નવું મરતક ઊગી નિક-
તું હોય તેમ થતું હતું. આવી રાક્ષસી માયા જોઈ, તે રાક્ષસની પડખે તેની બેન બેઠી હતી, જે
દેવરસેનનું રૂપ જોઈ તેના ઉપર મોહિત થઈ ગઈ હતી. તે કન્યાએ રાજપુત્રને સંતાથી સમ-
જ્યો કે, મરતક કાપ્યા પછી તરવારવડે તે કાપેલા મરતકના ધણી તરણી દુકડા કર. તે રાજ-
પુત્ર કન્યાની સંતા ઉપરથી ચેતી ગયો અને તેનું મરતક ધડથી જૂદું પાડી, ફરીને પોતાના
થથી તે મરતકના બેતરણી દુકડા કરી નાંખ્યા. આવી રીતે રાક્ષસની માયા સામે બીજી માયાનો
યોગ કરવાથી, રાક્ષસની માથાનું કઈ આલ્યું નહીં, અને શરીરથી મરતક ઉત્પન્ન થયું નહીં એટલે
રાક્ષસ યમરાજનો પરાણો થઈ ગયો.

રાક્ષસ મરણ પામ્યા પછી તેની બન્ને બાજુએ બેઠેલી કન્યાઓ ધણી ખુશી થઈ ગઈ. પછી
દિવરસેન પોતાના લાઇ સહિત નીચે બેસીને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યો. “આ વિશાળ નગરમાં
સ્વામી ઉપર એક જ રાક્ષસ ચોરી કરતો હતો, તેવા નગરમાં આ રાક્ષસ રહેતો હતો તેનું કારણ
1 હું ? આ યમદંટ્ર રાક્ષસ કોણ હતો ? તમે જે પણ કોણ છો ? અને તેના મરણથી તમે ખુશી
કેમ થાઓ છો ?” રાજકુમારના આ અશ્ર સાંભળી, તે બે સ્ત્રીઓમાંથી એક કુમારીકા બોલી,
“રાજનું ! આ રાક્ષસપુત્ર નામના નગરમાં રહેલાં વીરભુજ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની
સ્ત્રીનું નામ મદનદંટ્રા હતું. આ યમદંટ્ર રાક્ષસ માયાવડે આ નગરમાં આવ્યો અને તે મદનદંટ્રાનું
અસાધિક રૂપ જોઈ તેને ખાધી નહીં, પણ તેની સખીઓ તથા ચાકર નોકરને રાજ સાથે ખાઈ
ગયો; અને સઘળી અંગનો નાશ કીધો. પછી તેણે મદનદંટ્રાને પોતાની સ્ત્રી કરીને રાખી હતી,
અને આ એકાંત અને મનોહર નગરમાં, સોનાનાં મોઢાં ધરા બનાવી તેમાં વિહાર કરતો હતો.
તેણે પોતાના સર્વે નોકર આદરને કાઢી મૂક્યા હતા બાકી રહેલામાં હવે અમે જે જ છીએ. આ
વીરભુજની સ્ત્રી મદનદંટ્રા છે. હું આ યમદંટ્રાની નાની બહેન છું. અને મારું નામ ખડ્ગદંટ્રા છે.
જે ક્ષણે મેં તમને જોયા તે જ ક્ષણે હું તમારી મદનમૂર્તિપર મોહિત થઈ રહી છું. હે આર્યપુત્ર !
એટલા માટે તે રાક્ષસના મરણથી મદનદંટ્રા ને હું રાજ થવા છીએ. હવે પ્રાણત્યાગ, મારો આપ-
નીકાર કરો. મારો પ્રેમ તમને મારું દાન કરે છે.”

ઈદિવરસેન, ખડ્ગદંટ્રાની આવી વાણી સાંભળી તે વખતે ગાંધર્વ વિધિથી તેની સાથે પરણ્યો;
ને પછી પોતાના બંધુ સહિત તે શહેરમાં રહેવા લાગ્યો. પોતાને જ્યારે જે વસ્તુની ઇચ્છા થતી
રે દેવીએ આપેલી તરવારની પાસેથી માગી લેતો અને તરવારના પ્રતાપથી ઇચ્છા પ્રમાણે તેને
તે વૈભવ પ્રાપ્ત થતો હતો. એક દિવસે ઈદિવરસેને દેવીએ આપેલી તરવારરૂપ ચિંતામણિ
સે, વિમાનની માગણી કરીને આકાશમાં ઉડનારું વિમાન મેળવ્યું; અને તેમાં પોતાના નાના-

ભાઈ અનિચ્છાસેનને બેસારી પોતાનું ટપાંત માતાપિતાને જણાવના માટે તેમની પાસે મોકલ્યે અનિચ્છાસેન, ભાઈએ આપેલા વિમાનમાં બેસી આકાશમાર્ગે કંઈ પણ શ્રમ વગર પિતાની રાજધાની ઈરાવતી નગરીમાં માતાપિતાની પાસે આગ્યે. સખત તાપથી પીડાતાં ચક્રાર પક્ષી જેમ ધણી દિવસે ચંદ્રનું દર્શન થતાં રાજ ચાપ છે, તેમ ધણી લયકર પુનઃવિરહની વેદનાથી પીડાતેનાં માતા અને પિતા પુત્રનું મુખ જોઈ ઘણો જ આનંદ પામ્યાં. અનિચ્છાસેને માતાપિતા પ્રણામ કરીયા અને તેઓએ એક પછી એક પુત્રને છાતી સાથે માથે. પછી મોટા ભાઈ દિવરમેનની કુશળ વાર્તા પૂછી, ત્યારે નાનાભાઈએ તેના કુશળ સમાચાર કહી, માતા પિતા મનની સંકલને ટાળી નાંખી. પછી તેણે પોતાના આજ્ઞાપત્રી આગળ પોતાનું અને મોટા ભાઈ આરંભમાં દુઃખકર અને પરિણામે સુખકર સર્વ ચરિત્ર કહી બતાવ્યું. એ વેળાએ તેના જાણવામ આત્મ કે આ સધળો છગ પ્રપચ અપરમાતાએ દૂધસુદિધી કર્યો હતો ને તે સધળાં કામ તેને પોતાને દુઃખકર થઈ પડ્યાં છે. રાજાએ ધણીદિવસે પુત્ર આગ્યે જણી શહેરમાં ઉત્સવ કરાવ્યો, પ્રજાજન તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં.

પછી તે શહેરમાં સુખથી ત્રણે જણાં સાથે રહેવા લાગ્યાં. ધણી દિવસ ગયા કેડે એક દિવસે અનિચ્છાસેનને રાત્રિમાં કુદ્ધ સ્વપ્નાં આગ્યાં. તે ઉપરથી, રખેને મારા ભાઈને કંઈ થયું હોય, આવી રાક્ષ થવાથી ભાઈને મળવાને આતુર થયેલા રાજકુમારે પિતાને વિનવિત કરી કે—“પિતાશ ! હવે હું ઈંદિવરમેનની પાસે જઈશ, ને તમારી ઉત્કંઠા તેને જણાવી આપની પાસે લઈ આવીશ; માટે મને રજા આપો.” એ સાંભળી, પુત્રને મળવાની બહુ ઉત્કંઠાથી માતાપિતાએ પુત્રને રજા આપી, એટલે તે વિમાનમાં ચઢી આકાશમાર્ગે ચાલ્યો. બીજે દિવસે પ્રભાતમાં તે શૈલપુરમાં દાખલ થયો અને પોતાના ભાઈના રાજભવનમાં ગયો. ત્યાં જતાં તેણે જોયું તો તેના મોટા ભાઈ મૂર્છાગત થઈ જમીન ઉપર પડ્યો હતો; અને તેની આગળ અશ્વદંટ્યા અને મદનદંટ્યા આઈદ કરતી હતી. તે જોતાંવાર જ અનિચ્છાસેન ગભરાટમાં પડી ગયો અને પૂછવા લાગ્યો કે—“આ શું થયું ?” અશ્વદંટ્યા જમીન તરફ દષ્ટિ સ્થિર કરીને મદનદંટ્યાને કંપક આપી ને પોતે લેતી હોય તેવી રીતે બોલી; “દિવરજી ! આપ ઘેર પધાર્યા પછી, એક દિવસે હું નદી ઉપર સ્નાન કરવા ગઈ હતી, ત્યારે તમારા ભાઈ એમરસમાં લીન થઈ આ મદનદંટ્યાની સાથે એકાંતમાં ક્રીડા કરવા લાગ્યા. ગ્યારે હું એક ડાલુમાં સ્નાન કરીને પાછી આવી ત્યારે મદનદંટ્યાની સાથે તમારા ભાઈને બેઠેલા દીડા, એટલે મારા મનમાં સતાપ થયો અને મેં તેને ધણી ગાળો ભાંડી. પછી તેણે મને ધણી સમજાવી તો પણ, જેમ નસીબ કોઈથી પણ ફેરવી રાક્ષતાં નથી તેમ હું એકની બે થઈ નહીં. ઈર્ષ્યા વડે અત્યંત જંગલી મૃદ બની, મારા મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગી: ‘રે રે ! આ પુરવે મને કર્યા પણ લેખામાં ગણ્યા વગર, બીજી સ્ત્રીને પ્યારમાં લીધી છે. એમણે મને કંઈપણ ગણી નહીં—મને તુચ્છકારી કહી. હર હર ! હાય હાય હું શું કરું ! હું ધારું છું કે એને દેવી પાસેથી મળેલી તરવારનું અભિમાન છે, તો આજ તે તરવારને ધૂપારી દઈ.’ આમ વિચારી જ્યારે રાત્રિએ તે સૂઈ ગયા ત્યારે મેં મૂર્ખાએ તેમની તરવાર લઈને અગ્નિમાં ઝોડાવી દીધી.

અગ્નિના તાપથી આ તરવાર કાળી પડી ગઈ અને તમારા ભાઈ આ દાહતમાં આવી ગયા છે. જેઠ મદનદંડ્યાએ મને અત્યંત ધિકાર આપ્યો અને હવે મને અત્યંત પસ્તાવો થાય છે કે અભાગણીએ આ શું કર્યું? ત્યારથી અમે બન્ને બંધુ શોકમાં આંધળાંબીત બની ગયા છીએ હવે શું કરવું તે વિષે કંઈ પણ સૂઝ પડી નહીં ત્યારે અમે પણ મરવા માટે ઠરાવ કર્યો. એવામાં આપ અહીંયાં પધાર્યા. હવે આપ આ તરવાર જેવું ધાતકી કામ કરનારી અને રાક્ષસ જાતિના ભાવ પ્રમાણે આચરણ કરનારી જે હું, તેને કાપી નાંખો.”

ત્યારે અગ્નિચ્છાસેને ખડ્ગદંડ્યાના મુખથી આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળી ત્યારે, ભાભી આટલો ધો સંતાપ કરે છે તેથી તે મારવા યોગ્ય નથી; પણ ભાઈ વગર જીવીને શું કરવું, એટલે પોતે તાતુ મસ્તક કાપવા તૈયાર થયો. તે જ વખતે આકાશવાણી થઈ અને તેને આ પ્રમાણે હવામાં લાજ સંભળાવે:—“અરે રાજપુત ! તું તારું મસ્તક કાપીશ મા. કારણ કે તારો મોટો ભાઈ મરી ગયો નથી, પરંતુ તેણે તરવારની સંભાળ રાખી નહીં, માટે અંબાદેવીએ મૂંછિત કર્યો છે. એ બાબતમાં ખડ્ગદંડ્યાનો કંઈ અપરાધ બાંધવો નહીં; કારણ કે શાપને લીધે અવતરેલી દેવકન્યાઓને યે આવાં કામ થઈ જાય છે; આ બન્ને તારા ભાઈની પૂર્વજન્મની ઋણિયા માટે તારા ભાઈની મૂર્છા વાળવા માટે અને આશિર્વાદ મેળવવા માટે તું વિંધ્યાવાસીની દેવીની પ્રાર્થના ર.” આ ઉપરથી અગ્નિચ્છાસેને મસ્તક કાપવું મુલતવી રાખ્યું, ને અગ્નિમાં પડવાથી જાણ થયેલી તરવાર લઈ વિમાનમાં બેસીને આકાશ માર્ગે વિંધ્યાવાસિની દેવીની પાસે ગયો. શં મયા પછી વિચાર કર્યો કે, એક ઉપવાસ કરી દેવીને મસ્તક અર્પણ કરીશ. આવો નિશ્ચય રી તે દિવસે રાજકુમારે ઉપવાસ કર્યો. એવામાં તેણે નીચે પ્રમાણે આકાશવાણી સાંભળી—“અરે પુત્ર ! હું તારી ભક્તિને લીધે પ્રસન્ન થઈ છું. હવે તું સાહસકર્મ કરવું છોડી દે. તારો મોટો ભાઈ જીવતો થશે અને તારી તરવાર ગ્રંથ વગરની તેજસ્વી બનશે. આ પ્રમાણે અગ્નિચ્છાસેને આકાશવાણી સાંભળીને તુરત પોતાના દાહમાંની તરવાર તરફ નજર કરી તો તે ગજારા મારવા ગઈ. એ જોઈ તેણે ઉભા થઈ દેવી વિંધ્યાવાસીનીની પ્રદક્ષિણા કરી, પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ થયો એમ માની ભાઈને મળવા માટે હિઝકિત હૃદયે, સત્વર ચાલનારા વિમાનમાં બેસી, ત્રિત કૌલપુર નગરમાં ભાઈની ખાતે ગયો. સાં મોટા ભાઈને સાવચેતીમાં ગેઠલો જોઈ તેણે દંડવત પ્રણામ કર્યો, અને પછી તેને ગળે વળગી રૂડી પડ્યો. મોટો ભાઈ પણ પોતાના ભાઈને ગળે વળગી પડ્યો. તુરત બન્ને ભાભીઓ પણ ત્યાં આવી, અને દિવરજીવા ચરણમાં પ્રણામ કરીને બોલી: “દિવરજી ! તમે અમારા પ્રાણધારણે જીવતદાન આપ્યું !” પછી દેવિવરસેને પૂછ્યું કે “ભાઈ અગ્નિચ્છાસેને, મને શું થયેલું કે હું મૂર્છાવસ્થામાં પડ્યો ? મને જરાયર બાન હતું નહીં માટે એ સર્વ વાર્તા કહો.” ત્યારે અગ્નિચ્છાસેને કહ્યું કે, ‘ભાઈ ! ખડ્ગદંડ્યાએ ઈર્ષા તમારી તરવાર અગ્નિમાં નાંખી દીધી; કારણ તમે મદનદંડ્યા સાથે ઐકાંતમાં ફીડા ફીધી

ને તેથી તે ગુરુસે થઇ હતી.' એ વગેરે સર્વ વાર્તા કહી સંભળાવી. તે સાંભળી ઇંદિવરસેન ખુશ્મંદ્રા ઉપર જરા પણ ગુરુસે થયો નહીં, પણ પોતાના લાઘવે પોતાને માટે જે શ્રમ લીધો હતો તે માટે તેના ઉપર ધણો જ પ્રસન્ન થયો.

પછી ઇંદિવરસેને માતાપિતાના સમાચાર પૂછ્યા, એટલે અનિચ્છાસેને કહ્યું કે, “હું માતા પિતાને મળી આવ્યો છું. પિતાને જરા પણ વાંક નથી, પણ અમરમાતાએ સર્વ કપટ કર્યું ને તે આપણા વિજેતનું કારણ છે. હવે માતા પિતા વચ્ચે મળવા માટે આવુર છે માટે ત્યાં ચાલો.” આ સર્વ કહીકત સાંભળી ઇંદિવરસેને લાઘવે આપેલી તરવાર પોતાના હાથમાં લઈ મનમાં એક વિમાન મળે તો ઠીક, આવી ઇચ્છા કરી દેવીનું સ્મરણ કરતાં જ તે જ વખતે એક મોડું વિમાન દષ્ટિ સમીપ જોયું. તે વિમાનમાં પોતાનું સુવર્ણનું મંદિર અને જે સ્ત્રી તથા પોતાના લાઘવે સજો લઈ પોતેવિમાનમાં બેસી ધરાવતી રાજ્યાની જ્યાં માટે નિકળ્યો. રાજ્યાની આવી એટલે આકાશમાંથી વિમાનને નીચે ઉતાર્યું; શહેરના માણસો ઇંદિવરસેનને આશ્ચર્ય સહિત જોયા લાગ્યા. પોતે પોતે, લાઘ અને સ્ત્રી સહિત રાજમહેલમાં, જ્યાં પિતા તથા માતા હતાં ત્યાં ગયો. માતા તાનાં દર્શન કરતી વખતે હર્ષાંશુ આંખમાંથી પડતાં હતાં, તેજ જાણે તેમના પાદપ્રક્ષાલન કર દોષ તેમ કરતાં તેમને હંડવત્ પ્રજ્વાલ કીધા. માતાપિતા બન્ને પુત્રને પોતાના હૈયામાં આપી બેઠ્યાં—આપી જાણે અમૃતથી નાભાં દોષ તેમ તેમના મનમાં હંડક વળી ને શોક સહિત થયાં. વળી જ્યારે ઇંદિવરસેનની દિવ્યરૂપવતી બન્ને વહુઓએ પોતાનાં સાસુ અને સસરાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યાં ત્યારે સાસુ સસરા પોતાની વહુઓને જોઈ ધણું પ્રસન્ન થયાં ને અશિર્વાદ દીધા. પછી વાતચિતના પ્રસંગે જ્યારે રાજા અને રાણીના જાણવામાં આવ્યું કે આ બન્ને સ્ત્રી ઇંદિવરસેન પૂર્વ જન્મની સ્ત્રી છે આમ આકાશવાણીએ સ્પષ્ટ કહ્યું છે, ત્યારે તેને લીધે તેઓ અત્યંત આનંદ પામ્યાં. વળી પુત્ર વિમાનમાં બેસીને હરેહરે છે, સુવર્ણનું મંદિર લઈ આવ્યો છે કહ્યાં હિ તેના પ્રમાણે જોઈ તેમનાં મનમાં ધણું જ આશ્ચર્ય ઉપન્ન થયું, અને તે પરમસતીય પામ્યાં. પછી ઇંદિવરસેન પોતાનાં માતાપિતાને અને પોતાની જે સ્ત્રીઓ સાથે પ્રગળજનને આનંદ પમાડતો ત્યાં જ રહ્યો.

એક દિવસે ઇંદિવરસેને પોતાના પિતા પરિત્યાગસેન પાસેથી રજા માગી, પોતાના કનિષ્ઠ બંધુને સાથે લઈ બીજાવાર દિગ્વિજય કરવા માટે નિકળ્યો. દેવીએ આપેલી તરવારના મતાવર્ધી ચોડા સમયમાં આખી પૃથ્વીને સર કરી, વચ કરેલા રાજાઓ પાસેથી સુવર્ણ, હાથી, અશ્વ અને રત્ન લઈને પોતાની રાજ્યાનીમાં તે પાછો આવ્યો. તે જ્યારે સૈન્યસહિત પોતાના શહેર ભણી આવવા લાગ્યો ત્યારે સેનાના માણસોના ચાલવાથી ઉંચે ધૂળ ઉડવા લાગી, તે જાણે પરાજય કરેલી પૃથ્વી હાથથી પાછળ આવતી હોયની શું તેમ જણાતું હતું. આવી રીતે ઇંદિવરસેન પોતાના રાજ્યાનીમાં આવ્યો ત્યારે તેના પિતા પરિત્યાગસેને સાથે આવી પુત્રને માન આપ્યું અને બહુ લાઘવે પોતાની માતા અધિકસંમમાને આનંદ ઉપભવવા લાગ્યા. ઇંદિવરસેને રાજ્યના તટ્ટેથી માણસોને ઈનામો આપી, પોતાની સ્ત્રી અને પોતાના ખાસ મનુષ્યો સાથે તે દિવસ આચારી ગુમયા. બીજા દિવસે ઇંદિવરસેને બીજા રાજાઓ પાસેથી ખંડણી તરીકે લીધેલી પૃથ્વી પોતે દીધી.

પેતાને આપી. તે સમયે અકસ્માત્ તેને પૂત જન્મ યાદ આવી ગયો, એટલે તે જાણે નિદ્રામાંથી એકાએક જાગૃત થયો હોય તેવો બની ગયો અને પોતાના પિતાની પામે આવીને બોલ્યો:—“પિતાશ! મને મારો પૂર્વ જન્મ યાદ આવ્યો છે, જે હું તમને કહી જતાવું છું, તે તમે સાંભળો:—હિમાચળના શિખર ઉપર એક સુકતાપુર નામનું નગર છે. તેમાં સુકતાસેન નામનો એક વિદ્યાધરનો રાજ્ય રહે છે. તેની કુંબુવતી નામની રાણીને પેટે અમે પુત્ર જન્મ્યા હતા. તેમાં એકનું નામ પદ્મસેન અને બીજાનું નામ રૂપસેન હતું. આખરે જણા સદ્ગુણી હતા. મોટા પદ્મસેનને વિદ્યાધરના નાયકની આદિપ્રભા નામની કન્યા, પોતાની સ્વેચ્છાથી પરણી હતી. આ વાર્તા અન્ય વિદ્યાધરની પુત્રી ચંદ્રાવતીના જાણવામાં આવી, એટલે કામથી પીડા પામતી તે પણ પોતે સામી ચાલીને પદ્મસેન પાસે આવી અને તેને વરી. એ પ્રમાણે પદ્મસેન જે સ્ત્રીના સ્વામી થયો; પણ સૌક્યની ધન્યતા કરનારી આદિપ્રભા સ્ત્રીને લીધે તે હંમેશાં દુઃખ ભોગવવા લાગ્યો. દુઃખથી કંટાળી તેણે પોતાના પિતા સુકતાસેનની આગળ જઈને જણાવ્યું: ‘પિતાશ! હું હંમેશાં ધર્મામાં આધીન થયેલી જે સ્ત્રીના કથથો સહન કરી શકતો નથી, માટે તેમને દૂર કરવા માટે હું તપોવનમાં જવાની રજા માગુ છું; માટે પિતાશ! મને રજા આપો.’ આમ વારવાર વિનંતિ કરી. સુકતાસેન પણ પોતાના પુત્રને આવો આગ્રહ જણે, કંટાળીને પુત્રને સ્ત્રી સહાંત શાપ આપ્યો કે, ‘તું તપોવનમાં જઈને શું કરવાનો હતો? જા, મત્સ્ય લોકમાં જઈને પડ. ત્યાં કંઈક કરનારી આદિપ્રભા સ્ત્રી રાક્ષસને ત્યાં જન્મી તારી જ સ્ત્રી થશે; અને ચંદ્રાવતી નામની બીજી સ્ત્રી જે તારા ઉપર ઘણો પ્રેમ ગણે છે, અને જે તને અત્યંત વહાલી છે તે રાજની સ્ત્રી ચંદ્રગદાસના ધરમાં જશે; અને તે પણ મનુષ્ય લોકમાં તને પરણશે. આ રૂપસેન તારો નાનો ભાઈ તારી પાછળ આવવા માટે ઘણી અભિલાષા ધરાવે છે, આમ મારા જાણવામાં આવ્યું છે તો, તે પણ ત્યાં તારો ભાઈ થઈને મત્સ્ય લોકમાં અવતરશે. ભાંતારે જે સ્ત્રીના પરસ્પર કલહથી થોડું પણ દુઃખ ભોગવવું પડશે.’ આવી રીતે શાપ દહ તે બધે પડ્યા. અને પછી તેણે અમારા શાપમાંથી છૂટકારો થવા આ પ્રમાણે કહ્યું ‘જ્યારે તું રાજપુત્ર ચંદ્ર આખી પૃથ્વીમાં વિજય મેળવી, તે પૃથ્વી માતાપિતાને સંતોષી, ત્યારે આ સધળાને અને તને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થશે અને તે પછી તમારો મનુષ્યલોકમાંથી છૂટકારો થશે.’ આવી રીતે સુકતાસેન પિતાએ કહ્યા પછી પદ્મસેન પોતાના કુટુંબ સહિત મનુષ્ય લોકમાં અવતર્યો. પિતાશ તે પદ્મસેન હું પોતે જ તમારો પુત્ર થયો; મારું નામ હંદિવરસેન પડ્યું છે. મારું કર્તવ્ય મેં પૂરું કર્યું છે. બીજા રૂપસેન નામનો વિદ્યાધરનો પુત્ર હતો, તે પેલા અનિચ્છાસેન નામે પ્રસિદ્ધ થયેલો મારો નાનો ભાઈ છે. અર્જુન અને મદનદંડા તે કે આદિપ્રભા અને ચંદ્રાવતી જાણવી. હવે આજ અમારા શાપનો છેડો આવ્યો છે, માટે હવે નહિતાશ! અમે અમારા વિદ્યાધરના સ્થાનમાં જઈશું.” આટલું કહી પોતે, પોતાનો ભાઈ અને ધર્મીની બન્ને સ્ત્રીઓ, સધળાં, મનુષ્યોની આકૃતિ લાગ કરીને વિદ્યાધર ચંદ્ર ગયાં. પછી પદ્મસેન પોતાનાં માતાપિતાના ચરણમાં પ્રણામ કરી, જે સ્ત્રીને પોતાની મોદમાં બેસારી, સહિત આકાશમાં વિદ્યાધરના દેશ સુકતાપુરમાં ગયો. ત્યાં સુકતાસેન રાજ્ય

રૂપમેત સહિત પથસેનને આજ્યો જાણી તેનો ધણો જ આત્મ સત્કાર કર્યો; અને તેની માતા-મનમાં ધણો દર્પ થયો. આદિત્યપ્રભા અને ચંદ્રાવતીએ ફરીથી કલ્પદુર્યો નહીં અને પથસેન પુનઃ તે બંને સ્ત્રીને સલાહ સપમાં રાખી આનંદમાં દિવસ ગુજારવા લાગ્યો.

આવી રીતે મંત્રી ગોમુખે માર્ગમાં નરવાહનદત્તને મનોહર વાતો કહી ને વંળતી કર્યું “મહારાજ! આવી રીતે મોટાઓને માથે મોટાં સંકટ પડે છે, ને મોટી કીર્તિ પણ મળે છે પરંતુ સાધારણ માણસોને તો સંકટ પણ સાધારણ પડે છે, અને કીર્તિ પણ સાધારણ મળે છે નેલપ્રભા દેવીની વિદ્યા તમારી રક્ષા કરે છે, તેથી તમે કર્પૂરિકા રાણીને ક્યેશ વગર મેળવ શકશો.” એ રીતે નરવાહનદત્ત રાજા, સુંદર ચહેરાવાળા ગોમુખના મુખથી મધુર વાતો સાંભળતો સાંભળતો, રસ્તામાં તેની સાથે ચાલ્યો ગયો; પરંતુ તેને જરા પણ યાદ લાગ્યો નહીં. ચાલતાં ચાલતાં સાયંકાળે તેઓ એક સુંદર તળાવ આગળ આવી પહોંચ્યા. આ તળાવમાં રાજહંસ નાદ કરી રહ્યા હતા, અંદર કમળ ઉધડી ગયાં હતાં, તેમાં અમૃત જેવું મધુર તથા શીતળ અને સ્વચ્છ અમાષ જળ ભર્યું હતું. તેનો કિનારો આંખનાં ઝાડની પકિત, ફલુસ અને દાડમડીઓનાં ઝાડથી ઘણો રમણીય દેખાતો હતો. આ તળાવમાં વત્સરાજના કુમારે સ્નાન કરી, ભક્તિથી પાર્વતી પ્રાણનાથ શંકરનું પૂજન કર્યું. પૂજન કર્યા બાદ પૌતાના મિત્રની સાથે ધણું મુગંધી, મીઠાશાકાળાં, સ્વાદિષ્ઠ અને ચિત્તને રંજન કરનારાં ફળોનો આહાર કરી, કોમળ પાંદડાંની રાખ્યા બનાવી તેના ઉપર પોતે તથા પૌતાનો મિત્ર બંને જણા સૂતા અને તે રાત્રિ તળાવના કિનારા ઉપર જ ગાળી.

તરંગ ૬ મો.

નરવાહનદત્તનું સાહસ.

બીજો દિવસે પ્રભાતના નરવાહનદત્ત જાગ્યો અને તળાવના કિનારા ઉપરથી ઉઠીને, મંત્રી ગોમુખની સાથે ચાલવા માંડ્યો. ચાલતાં ચાલતાં તે બોલ્યો:—“મિત્ર ગોમુખ! આજ પાછલી રાત્રિના છેવટના ભાગમાં મને એક સ્વપ્ન આપ્યું હતું. તે સ્વપ્નમાં એક દિવ્ય રૂપવતી કન્યા, સ્વચ્છ સફેદ વસ્ત્ર ધારણ કરી, મારી પામે આવીને બોલી: “પુત્ર! તું જરાપણ શીકર કરીશ ના. તું અહીંથી આગળ જઈશ ત્યાં તરત તને સમુદ્રના કિનારા ઉપરના વનમાં એક મોટું નગર જણાયો. ત્યાં તું વિશ્રામ કરજે, અને લાંબી તું વગર મહેનતે કર્પૂરસંભવ ચહેરામાં જાડ રાકીશ ત્યાં તને કર્પૂરિકા પ્રાપ્ત થશે.” આટલું કહી તે કન્યા અદૃશ્ય થઈ ગઈ. તે જ વખતે હું જાગી ઉઠ્યો અને મારી આંખ ઉધડી ગઈ.” રાજકુમારે આવી વાતો કરી એટલે ગોમુખ ધણે પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો: “મહારાજ! આપના ઉપર દેવતાઓની દયા છે તો તમારે હવે શું દુરુ છે? તમારા મનના મનોરથો કદા વગર પાર પડશે.” આવી રીતે ગોમુખે ઉત્તર આપ્યો અને આમ બંને જણા પરસ્પર વાતો કરતા આગળ ચાલવા માંડ્યા. ચાલતાં ચાલતાં ઉપરે સમુદ્ર

કેનામ ઉપર આવી પહોંચ્યા. આ સમુદ્રના વિશાળ કિનારા ઉપર એક વિશાળ નગર જોવામાં આવ્યું, પર્વતના શિખર જેવી ઉંચી અગાશીઓ, મોટા રસ્તાઓ અને દરવાજાઓ વડે, તથા મેરુ પર્વત જેવા શુદ્ધ સુવર્ણના રાજ મહાલયથી તે નગર ઘણું જ ભયંકાર દેખાતું હતું; ને તે બીજા ભૂમંડળની માફક ઘણું જ વિસ્તારવાળું હતું. ગોમુખ સહિત નરવાહનદત્તરાજ એક બજારને માર્ગે તે નગરમાં પેઠા, અને ત્યાં ભુવે છે તો આખું નગર લાકડાનું જોવામાં આવ્યું. સહેરમાં રહેનારાં માણસો, વાણીયાઓ ને સ્ત્રીઓ સઘળાં લાકડાનાં હતાં; પરંતુ તે સર્વે યત્રના જોરથી સજીવનની માફક કામ કરતાં હતાં—કેવળ તે બાકી શકતાં નહતાં, તેને લીધે નિર્જીવ જણાતાં હતાં. રાજકુમાર અને મંત્રી હળવે હળવે રસ્તાપરની ઢુકાનો ને ધરોને જોતા જોતા રાજમહેલની પાસે આવ્યા. ત્યાં લાકડાના હાથી ઘોડા વિગેરે પણ જોવામાં આવ્યા. તે પણ યંત્રના જોરથી આમતેમ ડોલતા હતા. આ રાજમહેલ સોનાના બનેલા આખા શહેરને સુક્રેટ સમાન રોબા આપતો હતો. તે રાજમહેલને સુવર્ણના સાત કોટ હતા. આ સર્વે જોઈ નરવાહનદત્તને ઘણું જ આશ્ચર્ય લાગ્યું. પછી તે મંત્રી સહિત અદર ગયો અને ગોમુખને ત્યાં એક ભવ્ય દેખાવનો પુરુષ જોવામાં આવ્યો. તેની આસપાસ પ્રતિહાર ને વેશ્યા સ્ત્રીઓ, જેઓ પણ લાકડાની જ હતી તે વિંદી વળી હતી. માત્ર તેજ પુરુષ એક ચૈતન્યવાળો હતો. આ પુરુષ રત્નના સિંહાસન ઉપર પેઠો હતો; તે જેમ અધિપતિ રૂપે રહેલો ચૈતન્ય આત્મા ધરિયોને ચલાવે છે, તેમ દોરી સંચાલી નિર્જીવ આખા નગરને ચેતનની માફક ચાલવતો હતો. આ દેખાવ જોઈ રાજકુમાર નરવાહનદત્તના મનમાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. પેલો સિંહાસનાસ્થ પુરુષ પણ નરવાહનદત્તની તેજસ્વી આકૃતિ જોઈ મોહિત બનીને તરત ઉભો થયો, અને તેની આગતારવાગત કરી પોતાના આસન ઉપર બેસાર્યો. અને નમ્રતાથી પૂછ્યું: “આપ મહારાજ કોણ છો? અને આ નિર્જન ભૂમિમાં તમારે જે મનુષ્યને આવવાનું કારણ થું?” તે સાંભળી નરવાહનદત્તે પોતાનું સર્વ ચરિત્ર વર્ણવી બતાવ્યું; અને પછી સરળ સ્વભાવવાળા તે પુરુષને પૂછ્યા લાગ્યો: “ભાઈ બોલો, તમે કોણ છો અને તમારું આ આશ્ચર્યકારક નગર ક્યે થું છે?” તે સાંભળી પેલા પુરુષે પોતાનું વૃત્તાંત કહેવાની શરૂઆત કરી.

રાજ્યધર સુતારની કથા.

“કાંચી નામની એક નગરી છે. જે આ પૃથ્વીરૂપ પ્રેમદાના જાણે મોટા ગુણથી સંચવામાં આવેલી કદિમેખલા હોય તેવી ભલાકાદર જણાય છે. તે નગરીમાં આહુળાળ નામનો રાજા રાજ્ય છે. તે રાજા ધણે જ પ્રખ્યાત છે. તેણે પોતાના આહુળાળથી લક્ષ્મીને મેળવી છે; જે કે લક્ષ્મી સાચાં છે, છતાં પણ તે પોતાના ભડારમાં કેદ કરીને તેણે કબજે રાખી છે. તે રાજાના દેશમાં અને મારો ભાઈ રહેતા હતા. અમે જાતના સુતાર છીએ, અને મયદાનને સોંપી કાઢેલા લાકડા ફેરની યાંત્રિક કળામાં નિપુણ છીએ. મહારાજ, મારા મોટા ભાઈનું નામ પ્રાણધર છે. તે વેશ્યા-કેદમાં ધણે જ ફસાયેલો હતો. હું તેનો નાનો ભાઈ થઈ છું અને મારું નામ રાજ્યધર છે. —મારા મોટા ભાઈ ઉપર ભક્તિ હોવાથી હું તેના સંવક વરીકે રહેતો હતો. મારા મોટા ભાઈએ મારા પિતાનું મેળવેલું ધન ઉડાવી નાંખ્યું એટલું જ નહીં પણ પોતે થોડક એકાંકી કર્યું ને

પણ ઉડાવી નાંખ્યું. તેમ મેં પ્રેમથી જો ધન તેને આપ્યું હતું તે મારું ધન પણ તેણે ઉડાવી નાંખ્યું અને છેવટે વેશ્યા સાથે પ્રેમ હોવાથી મારા ભાઈએ વેશ્યાને ધન આપવા ચોરી કરવા માટે ધાનિ કળાથી ઉડે એવા લાકડાના એ હસ બનાવ્યા. તેમાં દોરી મોકલેલી હતી. મારા ભાઈ જ્યારે રાત્રી પડતી ત્યારે દોરી સંચારો કર્યો હતો; એટલે જન્મે હસ ઉડીને રાગના ભંગરના જળીઆ દ્વારા ભંગરની અંદર દાખલ થતા ને પેટીમાંથી ધરેણું ઉપાડી પાછા મારા ભાઈને ઘેર આવતા. મારા ભાઈ ભાઈ તે જવાદાર વેચી વેશ્યાને ધન આપતો, અને પોતે મજા કરતો હતો. મારા ભાઈ દરેક રાગના ભંગર આવી રીતે હુટ્યા માંડ્યો છે આનું મારા જાણવામાં આવ્યું, એટલે મેં તેને તેમ કરવાની મના કરી, તો પણ તે અકાર્ણ કરતાં અટક્યો નહીં. કારણ કે બસનમાં આંધળો થઈ ગયેલો ક્યો માણસ સારા નરતા માર્ગનો વિચાર કરે છે ?

આવી રીતે, મારા ભાઈએ રાત્રિએ ઉદર વગરના એકાંત ગળના ભંગરમાંથી ધણી દિવસ સુધી ધન હરણુ કર્યું, પરંતુ દેહાંતે તે જાણ્યું નહીં; કારણ કે ભંગરનાં બારણાંની મોગસો જરૂર પણ ખસતી નહોતી. પણ પછી ભંગર ઉપરનો અધિકારી દરેક જ ચોરી થવા માંડી એમ જાણ્યું ગુપ્ત રીતે તેની તપાસ કરવા લાગ્યો, તોપણ કંઈ પત્તો મળ્યો નહીં અને તેના મનમાં વધાં વધારે શીકર થવા માંડી. છેવટે તેણે રાગની પાસે જઈને ખરી વાર્તા જાહેર કરી દીધી, 'એટલે રાગએ તે બાબતની તપાસ કરવા માટે તેને તથા બીજા માણસોને કુકર્મ કર્યો કે ' તમે સવાળા આજ રાત્રિએ ભંગરમાં જગતા રહેજો અને એ બાબતની ખરાબ તપાસ રાખજો. આમ કરી રાત્રિએ ભંગરમાં ચોટી કરવા માટે કેટલાક મેવકે રાખ્યા. અર્ધ રાત્રિનો સમય થયો એટલે મારા ભાઈએ દોરીથી બાંધેલા એ હમોને દોરી સંચારથી મોકલ્યા. તે ભંગરના જળીઆમાંથી દાખલ થયા; અને યત્રની હુકિતથી આમ તેમ કરીને આંધળાં ધરેણું ઉપાડવા લાગ્યા, એવામાં ચોટી દારોએ તે હંમને દીઠા કે તેના શરીરમાં સચાની દોરી હતી તે તોડી નાંખી તેને પકડી લીધા; અને સવારમાં રાગને ખતાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ જાણ્યુંએ દોરી ગુટવાથી મારા ભાઈ ગભરાઈ પડી ગયો અને મને કહેવા લાગ્યો: " અરે ભાઈ! દોરી કીવી પડી ગઈ છે અને યત્રની ખીવી નિકળી ગઈ છે માટે ખરેખર મારા હંમોને ભંગરની ચોટી કરનારા માણસોએ પકડી લીધા હોવા જોઈએ માટે આપણે જન્મે જાણ્યા હમણું જ અડીથી પતાવન કરી જઈએ. કારણ કે પ્રમાણમાં રાગ જો હંસને દેખતો તો અવસ્ય આપણને જ કેદ કરશે, કારણ કે રાહેરમાં આપણે બે જ માવાની સંચારામ કરનારા તરીકે પ્રસિદ્ધ છીએ. હવે મારી પામે એક વાલુના સંચારાણું વિમાન છે, જેમાં પવન ભરીને ઉડાય છે. તેની એક વાર કળ ચડતી કે તે તરત આડે 'ગાઉ સુધી જાય છે. માટે આપણે તે વિમાનમાં સવાર થઈને કુખગાથી છતાં પણ દૂર દેશમાં નિકળી જઈએ. કારણ કે દ્વિતીયનું વચન તરછોડી કુકર્મ કર્યું હોય તેમાં કુખ ક્યાંથી મળે ? તેથી રીતે 'મેં કુદ જુદિએ તારાં દિતવચન તરછોડી કાઢ્યાં, તેમાંથી પરિણામ એનું આવ્યું કે તને નિરપરાધીને પણ કુખી થવું પડશે." આટલું કહી મારા ભાઈ માણસ તે જ વખતે સહકુક વિમાનમાં બેઠો અને પણ તેણે બેસવા માટે બદલ કર્યું, તોપણ

તે વિમાનમાં ધણું માણસો બેઠાં હતાં, તે માટે તેમાં હું બેઠો નહોં. પછી તે પુરુષ પોતાનું વિમાન આકાશ માર્ગે હંકારી કાણુ જાણે કયાંય દેશ તરફ નિકળી ગયો. મારો ભાઈ પ્રાણુધર, જેનામાં નામ પ્રમાણેજ ગુણ હતા—એટલે તે લાકડાનાં પુતળામાં જીવ પણ નાંખી શકતો હતો—તેના ગયા પછી હું એકલો રહ્યો. મેં વિચાર કર્યો કે, કાલે સવારે રાજ્ય તરફથી સંકટ આવ્યા વિના રહેશે નહીં; માટે મારે પણ શહેરમાં વધારે રહેવું હીક નથી. આવો વિચાર કરી મારા પોતાના બંનાવેલા વાતવિમાનમાં બેસી, તેની કળ શ્રેયી એટલે તે વિમાન આકાશમાં ઉડ્યું, અને હું બસી ગાઉ ઉપર નિકળી આવ્યો. અત્ર માર્ગમાં આ દિશાએ સાગર નજીકમાં જોયો. મને સમુદ્રમાં પંડવાની બીક લાગી, તેથી અહીં કિનારા ઉપર ઉતરી પડી. પગે ચાલતાં ચાલતાં આ નિર્જન નગરમાં આવી ચડ્યો. હું આ શહેરની અંદર આવ્યો અને આ રાજમહેલમાં પેઠો તો અંદર વચ્ચે, ધરણી, શય્યા વગેરે રાજને યોગ્ય સર્વ વસ્તુઓ નજરે પડી; મનોહર ઉપવનો જોવામાં આવ્યાં, પણ દાઈ મનુષ્ય જણાયું નહીં. આવી અનુપમ રચના જોઈ મારા મનમાં અત્યંત અદ્ભુતાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. સાંઘકાળ થઈ એટલે હું બગીચાની વાવમાં સ્નાન કરી, ફળાહાર કરી, રાજમહેલની અંદર ગયો. રાત્રિ થઈ. પછી રાજના પલ્લવ ઉપર એકસો શયન કરીને વિચાર કરવા લાગ્યો: “હવે આપણે બાહ્યગ્ય રાજ્ય તરફનો જરા પણ ભય નથી. પરંતુ આ નિર્જન નગરમાં હું એકલો રહીને શું કરું? માટે કાલે પ્રાતઃકાળમાં ક્યારે બીજો ઠેકાણે જઈશ;” આવો વિચાર કરતાં હું નિદ્રાવશ થઈ ગયો. એ રાત્રિના છેવટના ભાગમાં એક અદ્ભુત ચમત્કાર, મેં નિદ્રામાં જોયો. તેમાં એક પુરુષ દિવ્યરૂપ ધારણ કરી, મધૂર ઉપર બેસીને મને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો: “ભાઈ! તારે બીજે ક્યારે પણ જવું નહીં; પણ આજ શહેરમાં રહેવું. જ્યારે બોજનકાળ—મધ્યાહ્ન થાય ત્યારે તારે મહેલના મધ્યમાં આવીને ધીર ધરીને બેસવું.” આટલું કહી તે પુરુષ અદ્વય થઈ ગયો, અને હું જાગૃત થયો. મેં ધાર્યું કે ‘આ અલીકિક નગર અવશ્ય ઠાંતિકસ્વામીનું બનાવેલું હશે. કારણ, તેણે મને મારા પૂર્વ જન્મનાં પુણ્યોને લીધે સ્વપ્નામાં મારી પાને આવી અનુમદ કરી, અત્ર રહેવા માટે જણાવ્યું છે. હવે હું ખરેખર જાગૃત અવસ્થામાં આવ્યા છું. અહીં રહેવાથી મારું અવશ્ય કલ્યાણ થશે’—આવી મારા મનમાં આસ્થા બંધાઈ. પછી હું પ્રાતઃકર્મ—સંધ્યા પાઠપૂર્ણ વગેરે કરી, બોજન કરવાનો યરાયર સમય થયો, એટલે મહેલની મધ્યમાં આવેલી અગાશી ઉપર ચઢીને બેઠો. રાજકુમાર! આ વખતે આકાશમાંથી પ્રથમ મારી આગળ સોનાનાં પાત્રો આવ્યાં; પછી ઘી, દૂધ, ચોખા, ભાત વગેરે સર્વ બોજનની સામગ્રી આવી. તે શિવાય મેં જે જે બોજનની ઇચ્છા કરી તે તે સર્વ ખાવાના પદાર્થ મારી આગળ તૈયાર આવી પડ્યા. હું તે અતિ સ્વાદિષ્ટ મદાપ્રસાદ આરોગી, ઇશ્વરકૃપાથી અત્યંત તૃપ્ત થયો. એ રીતે, હે રાજા! હું તે દિવસથી આ નગરમાં રહેલો છું અને દરરોજ મને જે વસ્તુની ઇચ્છા થાય ■ તેનું સ્મરણ કરું છું કે તે વસ્તુ મારા આગળ હાજર થાય છે. છતાં, માત્ર સ્ત્રી અને ચાકર નોકરનું ચિતવન કરું છું, પણ તે અહીં મળી શકતાં નથી. તે માટે મેં આ સર્વ પરિવાર યંત્રમય લાકડાનો બનાવ્યો છે. હે મહારાજ! જો કે હું

રાજ્યધર* સુનાર છું, તોપણ દેવલોગે આ નગરમાં આવીને એકઠો, રાજની રમત રમું છું. માટે હું મહારાજા આપ આજનો દિવસ આ દેવતાઈ નગરમાં વિશ્રામ કરો; હું મારી શક્તિ પ્રમાણે તમારી મેઘાનગીરી કરીશ.”

આટલું કહી રાજ્યધર સુતાર, નરવાહનદત્ત અને ગોમુખને પોતાના બગીચામાં લઈ ગયો. નરવાહનદત્ત અને તેનો મંત્રી બન્ને જાણ્યો વાવમાં આન કરી, શંકરનું પૂજન કર્યું પછી સુતાર રાજ્યધર, તે બન્ને જાણને, જમવાનો સમય થયો એટલે ભોજન કરાવવા માં મહેકના મધ્ય ભાગમાં લઈ ગયો; અને તે લાંબન્નેને ઘેસારી તેમની આગળ પોતે બેઠો. પછી પોતાને જે જે મહાપ્રસાદની ઇચ્છા હતી તેનું ધ્યાન ધર્યું, એટલે તે સર્વ પદાર્થ લાંબા આગળ તૈયાર થઈને આવ્યા. તે સર્વ રાજ્યધર સુતારે, ત્યાં બેઠેલા નરવાહનદત્ત અને ગોમુખને જમાડ્યા જમી ઉઠ્યા પછી પાનખીડાં ખાધાં અને અદિરાપાન કરી વાતો કરવા બેઠા. એવામાં કોઈ ભોજનનું જમીન સાફ કરી ગયું, પરંતુ તે કોણ હતું તે કોઈએ પણ દીઠું નહીં. રાજ્યધરે ભોજન કરી રહ્યા પછી, રાજકુમાર, શહેરની આવી આશ્ચર્યકારક ચિંતામણિ જેવી કૃતિ જોઈ, મનમાં વિરમ પાડ્યો અને તેનાં વખાણુ કરતો તે દિવસ ગાળ્યો. તે રાત્રિએ ઉત્તમ પથંગ ઉપર સૂતો. પરંતુ કર્પૂરિકાને મળવાની ઇચ્છામાં રાજકુમારને નિદ્રા આવી નહીં. તે પથંગમાં બેઠો થઈ, તે સૂતારને કર્પૂરિકાની વાત પૂછવા લાગ્યો. ત્યારે સૂતાર બોલ્યો: “ભાગ્યશાળી પુરુષ ! તમે જે સ્ત્રીની ઇચ્છા રાખો છો, તે સ્ત્રી તમને મળશે, તો શા માટે નિદ્રા કરતા નથી અને જાગો છો ? મોટા પગાફની પુરુષોને લક્ષ્મી જેમ સ્વેચ્છાથી વરે છે, તેમ સ્ત્રીઓ પણ તેમને સ્વેચ્છાથી વરે છે. એ વિષયમાં એક બનાવ આરા પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવ્યો છે, તેની કથા કહું છું તે સાંભળો.

માનપરા અને મુખધન શેઠની કથા.

કાંચી નગરીના રાજ બાહુબળનો એક પ્રતિહાર હતો. તેનું નામ અર્ધલોભ હતું. તે ધણોજ પૈઆદાર હતો. તેનામાં નામ પ્રમાણે ગુણુ હતા. આ પ્રતિહારની સ્ત્રીનું નામ માનપરા હતું. તે ધણી ક્રાંતિવાળી હતી. અર્ધલોભ પ્રતિહાર જાતે વાણીઓ હતો, માટે વેપાર પણ કરતો. વાણી-આના સ્વભાવ પ્રમાણે અને લોભને લીધે વેપાર કરવાની બાબતમાં આકેરોનો પણ તે વિશ્વાસ ગણતો નહિ, તેથી વેપારની બાબતમાં તંપાસ કરવા માટે અધ્યય તરીકે પોતાની જાને જોડી હતી તે સ્ત્રીને જો કે વે કામ કરવાની ઇચ્છા નહતી, તોપણ તે પોતાના પતિને અધીન હતી, તેથી તે બીજા વાણીઆ વાણોત્તેની સાથે વેપાર કરવા લાગી. ગ્રાહકો પણ તે મુંદરીનાં મીઠાં વચન ઉપર અને તેની કાંતિ ઉપર મોહિત થઈ દોડ્યાં આવતાં. તેમ આ સ્ત્રી પણ, હાથી, ઘોડા, રત્ન, જવાહીર, વસ્ત્ર વિગેરે જે જે વસ્તુ વેચતી, તેમાં સારો નફો મેળવતી હતી. એ જોઈ અર્ધલોભ એક રાજ્ય થતો હતો. આથી રીતે વેપાર કરતાં ધણુ દિવસો વધી ગયા. એક દિવસે પરદેશમાંથી મુખધન નામનો કોઈ એક વેપારી તે શહેરમાં આવ્યો. આ વેપારી પાસે

* રાજ્યને ધારણ કરનાર—રાજ જમાવનાર.

ઘોડા અને વાસણ ધણું હતાં; તે સિવાય બીજી વેપારની વિક્રય વસ્તુ પણ હતી. આ વાત અર્ધ-લોભના નજીવામાં આવી, એટલે તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું: “અરિ, સુખધન નામનો એક વાણીએ પરદેશથી આપણા શહેરમાં વેપાર કરવા માટે આવ્યો છે. તેણે પોતાની સાથે દસ હજાર ઘોડાઓ અને ચિનાઈ હીરાગણ વસ્ત્રના અસંખ્ય તાકાઓ આણ્યા છે. માટે તું તેની પાને ના, પાંચ હજાર ઘોડા અને દસ હજાર ચિનાઈ હીરાગણ વસ્ત્રના તાકા વેચાતા લઈ આવ. આપણા એક હજાર ઘોડા છે અને પાંચ હજાર ઘોડા આવશે, તે મળીને છ હજાર ઘોડા થશે, તેના વેપાર કરીશું અને રાત્રીની નોકરી છોડી દઈશ.” આવી રીતે સ્ત્રીને સમજાવી અર્ધર્થે અર્ધલોભે પોતાની પ્રિયાને વેપારીને ત્યાં માલ ખરીદવા માટે મોકલી. માનપરા, સુખધનને ઉતારે, ત્યાં સુખધન બેઠો હતો ત્યાં ગઈ. સુખધન તે સ્ત્રીની અતુલ સૌંદર્યતા ઉપર મોહિત થઈ ગયો, અને તેને આદરમાન આપીને બેસાડી. પછી માનપરા બોલી—“શેઠ, અમારે પાંચ હજાર ઘોડાઓ અને દસ હજાર હીરાગણ વસ્ત્રના તાકા ખરીદવા છે, માટે તે આપો અને તેની જે કિંમત થતી હોય તે અમને કહો.” સુખધન શેઠ કામાતુર બની ગયો હતો, તેથી તે સ્ત્રીને એકાંતમાં લઈ જઈ કહ્યું કે:—“હું તને કિંમતથી તો એક વસ્ત્ર કે એક ઘોડો પણ આપીશ નહીં; પરંતુ જો તું મારી સાથે એક રાત્રિ વિકાસ કરે તો હું તુને પાંચસો ઘોડા અને પાંચ હજાર દેશી વસ્ત્ર આપીશ.” આવી રીતે સુખધને જણાવ્યું, અને તદ્દપરાંત વધારે આપવાનું પણ કબજા કરી, તે સુંદરીની માંગણી કરી. સુખધનની માંગણી શ્રવણ કરી, માનપરા અત્યુત્તરમાં બોલી: “શેઠ, આ વિષે મારે મારા સ્વામીને પૂછવું જોઈએ; કેમકે હું જાણું છું કે મારો સ્વામી કદિનો કદી હોવાથી કદી પણ ના પાડશે નહીં.” આમ કહી માનપરા પોતાને ઘેર આવી અને પોતાના સ્વામીને પૂછવા લાગી: “સાંભળો છો કે? મને સુખધને તો આમ આમ વાર્તા કરી.” એમ કહી સુખધને જે વાર્તા તેને એકાંતમાં લઈ જઈ કહી હતી તે સઘળી ઇત્યંશૂલ કહી સંભળાવી. એ સાંભળી, યથ જેવો લોભી અધમ અર્ધલોભ, જે વળી મજબીબુસ હતો તે બોલ્યો: “ખારિ! જો એક રાત્રિ તેને ત્યાં રહેવામાં પાંચ હજાર હીરાગણ વસ્ત્ર અને પાંચસો ઘોડા મળતા હોય તો તે કામ કરવામાં તને અડચણ શી છે? હમણાં જ તેની પાસે જ; અને કાલે સવારે જસદીથી પાછી આવવી રહેશે.” બપોરે માનપરાએ પોતાના નીચ છુદ્ધિના અધમ ધણીનું આજુ દુષ્ટ વચન સાંભળ્યું, ત્યારે તે મનમાં વિચાર કરવા લાગી:—“આ રહ્યો તો છેક જ નમાયો છે! મને ઘોડા દ્રવ્ય માટે વેચવા તૈયાર થયો છે! આવા હીજડા ધણીને હું શું કરું? અહસાસ છે કે મારો ધણી હંમેશાં લોભના વિચારમાં તદ્દાક્ષર થઈ ગયો છે.—તેને લોભ સિવાય બીજું કશું નજરે જ પડતું નથી. આના કરતાં તો જે ઉત્તર છુદ્ધિનો ધણી, એક રાત્રિને માટે હજારો હીરાનો વસ્ત્ર અને સંકેડો ઘોડાઓ આપે છે તેને જ હું મારો ભત્તાર કરું તો કેવું સારું? બેસાડે કામ કરવામાં મને દોષ લાગશે નહિ.” આમ વિચાર કરી, તે દુષ્ટ ભત્તારની રજા લઈ, સુખધનને ઘેર માનપરા ગઈ. સુખધને માનપરાને આવેલી જોઈ પૂછ્યું: “કેમ, તારા પતિએ તને દઈ અડચણ તો કરી નથી ને?” માનપરાએ સઘળી વાત કહીને જણાવ્યું, “હવેથી હું તમારી જ છું. તમે મારા પ્રાણુપતિ છો.” આ સઘળી વાત સાંભળી સુખધન ધણો જ હર્ષમાં આવી ગયો; અને આવી સુંદર સ્ત્રી મળ-

વાથી પોતાને અહોભાગ્ય માનવા લાગ્યો, અને પુરતણ પુરત તેના ઘણી અર્થલોભને ત્યાં થોડા અને વસ્ત્રો, પોતે જે પ્રમાણે આવવાનાં કલાં હત્યાં તે પ્રમાણે, તે સ્ત્રીની કિંમત તરિક્કિ મોઢી આપ્યાં અને જાણે ઘણે દિવસે મળેલી મૂર્તિમતી સપત્તિના ક્ષણની શોભા હોય તેના જેવી દેખાતી માન પરાની સાથે, તે રાત્રિ સંગમોગમાં કાઢી, પોતાના મનના મનોરસ પૂર્ણ કર્યાં.

પ્રભાત થયું તોપણ માનપરા તો મુખધનના ધરમાંથી બહાર નિકળી નહીં. અર્થલોભ શેઠ વાટ જોતો બેસી રહ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો કે, ‘હજી સધી સ્ત્રી આવી કેમ નહીં! આ શું થયું! એમ ધારી નપુસક શેઠે લાજ મૂકી, સ્ત્રીને તેડવા માટે કેટલાએક આકરોને મોકલ્યા. તે મેંવકે માનપરા પામે ગયા, અને જાણ્યા; “શેઠાણી, ચાલો, તમને રોઠ જોલાવે છે.” સારે માનપરા જાણી: “જે પુરમે પોતાની સ્ત્રીને તુલ્ય માલના બદલામાં વેચી છે, તેને ત્યાં હવે તું શી રીતે પાછી આવું! જ્યો એ નિર્વજ્જ છે. તેવી દું નથી! તમે પણ જાણો, શું હવે મને આમ કરવું ધરિત કહેવાય કે? તમે ઘેર જાઓ, અને તમારા રોઠને દહો કે શેઠાણી કહે છે કે મને જેણે વેચાતી લીધી છે, તે જ મારો પતિ છે, તમે નથી.” શેઠાણીનું આવું વચન સાંભળી, ચાકોએ નીચે મુખે શેઠની પાસે જઈને, ‘શેઠાણીનાં વચનો કહી સાંભળ્યાં. તે સાંભળી નીચ અર્થલોભે માનપરાને બળાત્કારથી ધસડી લાવવાની ઈચ્છા કરી. સારે તેના એક મિત્રે હુરખળ જાણ્યો: “મુખધનની પામેથી માનપરાને લઈ આવવાની તારામાં શક્તિ નથી; તે ધરો શર-વીર છે. માટે તેની અગળ તારે જરાપણુ ધેધ રહેતો એમ દું ધારતો નથી. એક તો તેને ઉદાર મનની સ્ત્રીએ શરવીર ક્યોં છે. વળી તે બીજા બજાણી માણુએ અને મિત્રો સહિત આ શહેરમાં આવ્યો છે, માટે તે બજવાનું છે અને તે લોભથી ધરને ખૂણે એકાંતમાં સ્ત્રીને વેચી છે. તેણે પણ તારો લાગ ક્યોં છે; વળી તારું અપમાન થવાથી તારો ઉત્સાહ નાશ પામ્યો છે; વળી લેકામાં તારી નિંદા થાય છે, માટે તું નપુસક જ્યો યઈ ગયો છે. તો તે બજીયા આગળ તારા દુર્બળનું શું ચાલશે? તું પોતે જરા પણ બજવાનું નથી, તેમ તેની પેઠે તારે મિત્રનું પણ બજ નથી. માટે તું નિર્મળ, તે શત્રુનો પરાજય કરવા માટે કેમ શક્તિમાનુ થશે? તું કદી દરબારમાં જાહેર કરીશ, પણ રાજ સ્ત્રી વેચવાની દુષ્ટ યાત્રાત જાણુરો તો તે પણ તારા ઉપર કોપશે. માટે હવે જાનોમાનો બેસી રહે, આગળ વધીને મસ્કરી કરાવ નહિ.” આ રીતે હુરખળે અર્થલોભને સમજાવ્યો, તોપણ તેણે તેની વાત કબૂલ કરી નહીં અને ચુરસો કરી, સૈન્ય સાથે લઈ, મુખધનના ઘર ઉપર ઘેરો ધાડ્યો. મુખધન, તેના મિત્રો અને તેની મનાએ ધરની બહાર નિકળી, અર્થલોભની સવળી સેનાની સાથે થયા; અને જોત જોતામાં તેની સેનાના પુરમે પુરયા કરી નાંખ્યા.

અર્થલોભ પોતાની હાર જોઈ ત્યાથી નાતો. તે રાજની પામે ગયો, અને વિનતિ કરવા લાગ્યો: “મહારાજ! મુખધન મારી બાપડીને હરી ગયો છે.” પરંતુ પોતાનો જે વાંક હતો તે તેણે જાહેર ક્યોં નહીં. તે સાંભળી રાજાએ કોપ કરી, મુખધનને કેદ કરવા માટે વિચાર કર્યો. તે રાજાનો સધાન નામનો મંત્રી જાણ્યો: “મહારાજ! મહાકાળે પણ તે વાણીઆને કેદ કરી શકાય તેમ નથી, કારણ કે તેની સાથે તેના અગિયાર મિત્રો આવ્યા છે; વળી તેની પામે એક

લાખ કરતાં પણ વધારે ઉમદા ઘોડાઓ છે; વળી આપણે દલુ તેના જવાબ શો છે તે જાણતા નથી. અર્થસોલસની સ્ત્રીને તે દરી ગમે, તેમાં કંઈ પણ કારણ હશે-નિષ્પ્રયોગ્ય તે કામ જની શકે તેમ નથી. માટે પ્રથમ મુખધનની પાસે એક દૂતને મોકલી પૂછવો કે તે શું કહે છે; અને પછી તેના ઉપર વિચાર કરી, કરવું પડે તે કરે.” મંત્રીનું એ પ્રમાણેનું વચન સાંભળી, રાજા બાદુબજે મુખધનને પૂછવા માટે તેની પાસે એક દૂત મોકલ્યો. રાજાનેા દૂત મુખધનને ઘેર ગયો અને સ્ત્રીદરણનું કારણ પૂછ્યું. માનપરાએ પોતાનું વૃત્તાંત રાજાના દૂતને કહી બતાવ્યું. તે દૂતે રાજાને સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું. રાજા માનપરાના અંદુલત્વનું વૃત્તાંત સાંભળી વખતે જ આશ્ચર્ય પામ્યો, અને તેનું સુંદર રૂપ જોવા-માટે અર્થસોલસને સાથે લઈ, મુખધનને ઘેર ગયો. ત્યાં સરળ સ્વભાવના મુખધન ઉપર શુભાન કરતી માનપરાને બેઠી દીધી. તેની મુંદરતા, બ્રહ્માની સૌંદર્ય શોભાને પણ શોભા આપનારી દેખાતી હતી. માનપરાએ રાજાને આવ્યા જાણી, ઉભી થઈ દંડવત પ્રણામ કરી. રાજાએ તેને દક્ષ હનું કારણ પૂછ્યું. એટલે તેણે પોતે અર્થસોલસના સાંભળતાં, તે પોતાના મુખથી સર્વ વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું. અર્થસોલસે સધળું સાંભળ્યું અને સર્વ વાત સ્વીકારી. ઉત્તર આપ્યા વગર શુપશુભ બેસી રહ્યો. પછી રાજાએ તે ચંદ્રમુખી સ્ત્રીને પૂછ્યું; “હવે શું કરવાનું છે તે બોલ.” માનપરાએ પોતાના મનમાં બરાબર નિશ્ચય કરી મૂક્યો હતો તે મુજબ બોલી; “મહારાજા ! જે નમુંસકે અને પોતાની સારી હાલતમાં, બીજાને ઘેર વેચી છે, તે કુટલોબીને ઘેર હવે હું કેમ જઈ?” શોભણીનું આવું વચન સાંભળી રાજા બોલ્યો; “વાત તો બરાબર છે-તારે જનું ઘટિત નથી.” તે સાંભળી અર્થસોલસ કામ, ક્રોધ અને શરમને લીધે આક્રોધ બની ગયો અને બોલી ઉઠ્યો; “મહારાજા ! આ મુખધન અને હું, અમે બન્ને જાણી પીછા સેનાની મદદ લીધા વગર અમારી પોતાની સેનાથી પરસ્પર લડીએ; તેમાં આપ પરાક્રમ અને વજર પરાક્રમની પરીક્ષા કરો.” આવું અર્થસોલસનું વચન સાંભળી, મુખધને ઉત્તર આપ્યો; “એમ છે તો ભણે પણ અમે બન્ને પરસ્પર દંડયુદ્ધ કરીએ, સેનાનું શું કામ છે ? અમારા બેમાં જે માણસનો વિજય થાય તેને ત્યાં માનપરા રહે.” તે સાંભળી રાજા બોલ્યો; “એ તો બહુ સારું ! તમે બન્ને દંડ યુદ્ધ કરો.”

પછી માનપરા અને રાજા એ દંડ યુદ્ધ જોવા લાગ્યાં. અર્થસોલસ તથા મુખધન બન્ને જાણી ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈને મેદાનમાં ઉતરી પડ્યા. પરસ્પર બન્ને જણાનું યુદ્ધ આશ્ચર્ય લાગ્યું યુદ્ધમાં મુખધને અર્થસોલસના ઘોડાને ભાવો માર્યો. લાલાના મારથી ઘોડો જમીન ઉપર પડી ગયો અને અર્થસોલસ પણ નીચે ગડબડી પડ્યો. આવી રીતે ધર્મયુદ્ધ કરનારા મુખધને ત્રણ વાર અર્થસોલસના ઘોડાને સારી અર્થસોલસને જમીન ઉપર પાડી નાંખ્યા. તેને ધીરજ આપી, પણ દાર માર્યો નહોતો. પણ પાંચમી વાર મુખધનના લાલાનો પ્રહાર ચનાથી, ઘોડો ઉછળી અર્થસોલસની ઉપર પડ્યો, તેને લીધે અર્થસોલસ જાણી થઈ જોભાન થઈ ગયો. તુરંત તેના નોકરો તેને ઘેર લઈ ગયા. પછી રાજાએ અને સધળાએ મુખધનને ધન્યવાદ આપ્યો અને રાજા બાદુબજે, તેની યોગ્યતા પ્રમાણે તેનું સન્માન કર્યું. મુખધન જે બેટ રાજાને અર્પણ કરવા માટે લક્ષ આપ્યો હતો તે બેટ તેને રાજાએ પાછી અર્પણ કરી; અને અર્થસોલસની અધમતાથી મેળવેલી સધળી માલમતા લૂંટી લઈ, તેને પ્રતિદારની જગ્યા ઉપરથી બરતરફ કર્યો, અને

તે અધિકાર ખીજને સોંપી, રાજા મનમાં ધક્કોજ રાજી થતો થતો પોતાને, ઘેર ગયે મોટા પુરુષો ત્યારે પાપીનાં સંબંધમાંથી છૂટા પડે છે, ત્યારે સુખ પામે છે. સુખધરો! પોતાના ઉપર આશય બનેલી પ્રાણુધારી માનપ્રતી સાથે હંમેશાં મુખમાં રંગભોગ કરવાનું અને આનંદમાં દિવસ ગુજરવા લાગ્યો. આવી રીતે કનક ને કાંતા, નિર્બળ પાસથી જઈ, તેઓ ના જ દ્વારા હરેક સ્થળેથી સળંગ પામે જાય છે. માટે મહારાજ! તમે કુર્પરિકા માટે બેસીકર રહે અને નિદ્રા કરો. તમને રાજકુમારી કુર્પરિકા પ્રાપ્ત થશે જ.” આ રીતે તે રાત્રિએ નરવાહનદત્ત અને ગોમુખ, રાત્ર્યધર પાસેથી દિવસનું સાંભળી સૂઈ ગયા.

‘કુર્પરસંભવ નગરમાં નરવાહનદત્ત ગયો.

વહાણું વાળું એટલે તે ત્રણે જણા જાગ્યા. પછી સ્નાન સંધ્યા કરી, ભોજન લીધા પછી, એક કાષ્ઠ સાથે બેઠા હતા. એ વખતે બુદ્ધિશાળી ગોમુખે રાત્ર્યધરને કહ્યું: “રાત્ર્યધર! તમે મહા રાજાને માટે યત્નથી ઉડી શકે એવું એક વિમાન કરી આપો, એટલે તે વિમાનમાં બેસી અમે કુર્પરસંભવ નગરમાં જઈ શકીએ, અને કુર્પરિકાને મળીએ.” તે સાંભળી રાત્ર્યધર મુત્તાદે પવનથી ઉડ્યું ઉડી શકે એવું જે એક વિમાન પ્રથમ બનાવી રાખ્યું હતું, તે નરવાહનદત્તને આપ્યું. નરવાહનદત્ત અને ગોમુખ મનનાં વેગ જેવા વેગવાળા તે વિમાનમાં બેસી ઉડ્યા ઉડ્યા. તેમની ધીરજ જોઈ, સમુદ્રજળે આનંદમાં આવી ગયો હોય તેમ ભોજનઓથી ઉછળવા લાગ્યો. તે બંને જણા ઉછળતા ભોજનવાળા મહાસાગરનું ઉદ્વેગન કરી, સામા કિનારા પર આવેલા કુર્પરસંભવ નગરમાં આવી પહોંચ્યા. શહેર આગળ આકાશમાંથી વિમાનને નીચે ઉતારી તેમાંથી નીચે ઉતરી પડ્યા. પછી રાજકુમાર અને ગોમુખ, બંને જણા નગરની રચના જોઈ આશ્ચર્ય પામતા, આખા શહેરમાં ફરવા લાગ્યા. લોકોને પૂછ્યું કે આ નગરનું નામ શું છે? ત્યારે લોકોએ જણાવ્યું કે એનું નામ કુર્પરસંભવ છે. લોકો પાસેથી નગરનું નામ જાણ્યું એટલે પ્રુથી થયા કે જે નગરમાં જવાની ઇચ્છા હતી તેજ નગરમાં આપણે આવી પહોંચ્યા છીએ. પછી રાજકુમારની નજીકમાં ગયા. ત્યાં એક મુંદર મહેલ જેવામાં આગ્યો. આ મહેલમાં એક ધરડી ડોરી બેસી હતી. તેની પામે નરવાહનદત્ત ઉતારા માટે ગયો. તે ડોરી ધણી નત્ર સ્વસ્થાવની હતી. તેણે તે રાજકુમારને સારી પેઠે માન આપ્યું. નરવાહનદત્તે ત્યાં ઉતારો કર્યો. પછી કુર્પરિકાને મેળવવા માટે કેઈ સુક્તિ રમવી, તે જાણવાની ઇચ્છાથી તે ડોરીમાં પ્રવે બોલ્યો—“માહ! આ શહેરમાં કેણુ રાજ્ય રાજ્ય કરે છે, તેનું નામ શું છે, તેને હોકરો શું અને તેનું રૂપ કેવું છે તે અમને જણાવશો?” અમે પરદેશી છીએ, માટે અમે તેમનાથી અભયવા છીએ.” ડોરીએ રાજકુમારનું વચન સાંભળી, અને તેની મુંદર આપત્તિ જોઈ, પ્રયુક્તર આપ્યો:—

કુર્પરિકાની કથા.

“અરે મહારાજ! હું તમને સર્વ વાત કહું છું તે તમે સાંભળો. આ કુર્પરસંભવ નગરમાં કુર્પરક નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે. તે વાંચીએ હતા. માટે તેણે પોતાની બુદ્ધિકારી રાણી સદિત આદારવિદ્યારને ત્યાં કરી, રાંધરને ઉપાસીને ઉમ તપ કરવા માંડ્યું. ઉપવાસ કરતાં

ત્રય રાત્રિ વીતી ગઈ, એટલે ચોથી રાત્રિએ રાંકરે સ્વપ્નામાં આવી ક્યું? બેટા! ચત્ર ઉડી જ, હવે તપ કરતું બંધ કર. જા, તારે ત્યાં પુત્ર કરતાં પણ વધારે ઉત્તમ એક કન્યા અવતરશે, ને તે વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી થનારા રાજા સાથે પરણશે.” આટલું કહી રાંકર અદશ થઈ ગયા. થોડી વાર પછી સવાર થઈ એટલે તે રાજા બગચો, અને સખામાંથી નિચે ઉતરી, સ્વપ્નની વાર્તા છુદ્ધિ દારી રાખીને કહી સંભળાવી. પછી રાજાએ રાણી સહિત વતનું ખાણું કરી, વત સંપૂર્ણ કર્યું. થોડા વખતમાં રાણીને ગર્ભ રહ્યો ને દસ મહીના પૂરા થયા પછી રાણીએ એક કન્યાનો જન્મ આપ્યો. આ કન્યાના સંધળા અવયવો ઘણા સુંદર છે—અને તે કન્યાના તેજસ્વી પ્રસૂતિગૃહના દીવાઓ ઝાંખા પડી ગયા હતા. તેમની ધિખામાંથી અસિ નિકળતી હતી તે તો માત્ર નિમિત્ત હતું, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો કન્યાના તેજ આગળ ઝાંખા પડી જવાથી દિવા જાણે નિસાસા મુક્તા દોષ તેના દેખાતા હતા. પુત્રીને જન્મ થયા પછી, તેના પિતાએ પુત્રીનું નામ કર્પૂરિકા પાડ્યું અને મહાસય કર્યો. કર્પૂરિકા રાજકન્યા દિવે દિવે મોટી થયા માંડી અને લોકનાં નેત્રને ચાંદની માફક શિતળના આપના લાગી. તે આજ ભરપુવાવસ્થામાં છે. તેના પિતા તેના વિવાહ કરવા માટે ધણો આગ્રહ રાખે છે. પરંતુ કન્યા સ્વતંત્ર વિચારની છે, માટે કઈ પુરુષને પસંદ કરતી નથી; અને વિવાહ કરવાની ઈચ્છા રાખતી નથી. મારી દીકરી રાજકન્યાની સખી થાય છે. તેણે પણ એક વખતે કર્પૂરિકાને કહ્યું હતું કે, ‘સખિ! ! તું પરણવાની ના પાડે છે, ત્યારે તું કન્યા અવતરી છે તેનું તને જ્ઞ થઈ’ તે સાંભળીને કર્પૂરિકાએ કહ્યું કે, ‘પ્રાણસખિ! મને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ છે, માટે હું પરણવાની ના પાડું છું, તેનું કારણ સાંભળ’.

‘મહાસાગરના કિનારા ઉપર એક મોટું ચંદન વૃક્ષ હતું. આ વૃક્ષની નજીકમાં એક સુંદર તળાવ હતું. તેમાં કમળો ખીલી રહ્યાં હતાં. તેને લીધે તળાવનો દેખાવ રમણીય લાગતો હતો. આ તળાવની પડોસમાં હું પૂર્વજન્મના કર્મસંયોગે દંડી અવતરી હતી. એક વખતે હું અને મારો પતિ, અમે બન્ને જ્યાં સમુદ્રના કિનારા પાસે આવેલા ચંદનવૃક્ષ ઉપર એક માળો બાંધી તેમાં રહેવા લાગ્યાં. આ માળામાં મેં બચ્ચાંઓને જન્મ આપ્યો, પણ બચ્ચાંના મહાસાગર આશ્રિતો આવી મોજ વડે તે બચ્ચાંને સમુદ્રમાં ધસડી ગયા. આ સકટ પડવાને લીધે હું રડવા લાગી અને ઉપવાસ કરી સમુદ્રના કાંઠા ઉપર એક શિવની મૂર્તિ હતી તેની આગળ બેસી જ રહી. થોડીવાર પછી મારા પતિ આવ્યા તેણે મને કહ્યું: “અરે દંડી! અકુસોસ છોડી દે. બચ્ચાં મરી ગયાં તેનો અપ્રસોસ શું કરે છે? આપણે જીવતાં છીએ નો વળી ખીજાં બચ્ચાં યશી; કારણ કે જીવતાં નર સર્વ વસ્તુને મેળવી શકે છે.” મારા પતિએ મને જે વચન કહ્યું તે વચનરૂપ બાણ મારી છાતીમાં ધાવું જ સખત વાગ્યું; અને તે જ વખતે મને વિચાર આવ્યો કે: ‘અરે! પુરુષોને ધિર છે, (કે સત્તાનસ્નેહ ક્ષણમાં વિસરી જઈ, કામ મુગ્ધ બની જાય છે). અરે અરે તે ઘણા જ ખાળી છે. તેઓ કુમળો વયના બાળક ઉપર તથા હાલિતરાણી સ્ત્રીઓ ઉપર પ્રેમ અને દયાવગરના હોય છે. મારે આવા પ્રેમ અને દયા રહિત પતિનું અને કુખી થયેલા દેહનું શું કામ છે? તે નકામાં છે.” (માટે તેનો ત્યાગ કરવો જ કદાચકારક છે) આમ વિચાર કરી, રાંકરને પ્રણામ કરી, હાલિતપૂર્વક તેનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરી,

મેં સંકલ્પ કર્યો કે; “આવતા જન્મમાં હું રાજકન્યા અવતરું અને મને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ રહે.” આવો સંકલ્પ કરીને તલ્લેણે મારા હેસ પતિના દેખતાં, મેં મારું શરીર મહાસાગરમાં ડેપડાવી દીધું. તે પછી આ જન્મમાં હું આ રાજના ઘરમાં અવતરી છું.” સખિ ! તે પૂર્વજન્મના મારા પતિની નિર્દયતા યાદ આવતીથી, કાર્ષ્ણ્ય પણ પુરુષ ઉપર મારું મન લાગતું નથી. એટલા માટે હું પરણવાની ના પાડું છું. તથાપિ હવે પછી દેવાધીન વાત છે.”

આવી રીતે એકાંતમાં રાજકન્યાએ મારી દીકરી પાસે કહ્યું હતું અને તેણે મારી પાસે આવી મને જાણવું હતું. માટે દિકરા ! તે જે વાર્તા અને પૂછી હતી તે વાર્તા આ પ્રમાણે છે. તે મેં તાં કહી બતાવી. કૃપ્રિકા અવશ્ય તારી સાથે જ લગ્ન કરશે; કારણ કે ચક્રવર્તીમાં જે ચિદ્વેદો હોય છે તે સખાગાં ચિદ્વેદો તારા અંગપર દેખાય છે. તું જ લવિત્રમાં વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી થવાનો છે; અં શંકરે પણ સ્વપ્નમાં કહ્યું છે કે, રાજકન્યા વિદ્યાધરના ચક્રવર્તીની પટ્ટાણી થશે. માટે નસીમ જ તે કન્યા સાથે વશવત્તને માટે તને અહીં મારે ઘેર લઈ આવ્યું હતું ! હા, હા ! એમ જ જણાય છે. હવે શું થાય છે તે આગળ જોઈશું. હાલ તો બોજનનો સમય થયો છે માટે ઉઠા.” આમ કહી સર્વે ઉઠ્યાં. પછી નરવાહનદત્ત અને ગોમુખે તેડોસીની સાથે બોજન કરી, રાત્રિત્યાજ ગાળી કાઢી. પ્રમાતમાં નરવાહનદત્તને ગોમુખ સાથે એકાંતમાં બેસી, કેવી રીતે કામ પાર પાડવું, તે માટે વિચાર કરીયે. નરવાહનદત્તે એક મોટા બ્રહ્મચારીનો વેશ ધારણ કર્યો; અને સાથે ગોમુખને લઈ રાજમહેલની પાસે ગઈ, મૂર્તિમાન કામદેવ પેરે “અરે પ્રિય દંસિ ! અરે પ્રિય દંસિ !” આમ વારંવાર બૂમ પાડવા અને આંટા મારવા લાગ્યે. તેને જોવાને હજારો માણસો એકાંત થયાં. રાજની દાસીઓ, નરવાહનદત્તને બ્રહ્મચારીના વેશમાં જોઈને અને તે વારંવાર જે બોલતો હતો તે સંજ્ઞા સાંભળીને ઘણી આશ્ચર્ય પામી મર્યાદા તુરત કૃપ્રિકા પાસે આ પ્રમાણે કહેવા લાગી : “ભર્તૃહારિકે ! આ રંગમહેલના દ્વાર પામે કોઈ એક મોટા તપસ્વી આવ્યો છે. તેની સાથે એક બીજું મનુષ્ય પણ છે. આ તપસ્વીનું રૂપ કામદેવ જેવું છે, જે પ્રમદાશ્રિને મોઢ ઉપભવવામાં આહુત મગ જેવું છે.” તે મહાવતધારી સાધુ, રાત્રિ દિવસ ‘અરે પ્રિય દંસિ ! અરે પ્રિય દંસિ !’ આમ ગટલું કર્યા કરે છે.” કૃપ્રિકા, દાસીઓ પામેથી એ વાર્તા સાંભળી ઘણી આશ્ચર્ય પામી; કેમકે તે પોતે પૂર્વ જન્મમાં દંસી હતી, અને તેથી તેના નામને પોષક કન્યાગા રૂપને જોવા માટે દાસીદ્વારા તે મનપાળીને પોતાની પાસે તેડાવ્યો. તુરત નરવાહનદત્ત-મહાવતધારી દાસી, રાજકન્યાની પાસે તેડી કાઢી. રાજકન્યા તેને જુલો છે તો રોડરની આરાધના કરવા માટે ઘત ધારણ કરનારા ધણા ઉત્તમ રૂપથી અસંગત થયેલા કામદેવ જેવો ગામે તેવો તે યોગતો હતો. કૃપ્રિકા તે મનપાળીને, મહાદર્શી પ્રસન્ન થયેલાં નેત્રવટે જોવા લાગી, અને પછી તેને પૂછ્યું : “મહારાજ ! આજ, ‘અરે પ્રિય દંસિ ! અરે પ્રિય દંસિ !’ આટલુંજ સા માટે બોલો છો ?” રાજપુત્રીએ પ્રશ્ન કર્યો તો પણ મગધમાર ‘અરે પ્રિય દંસિ !’ અરે પ્રિય દંસિ !’ આમ વગરોતું ઉચ્ચારણ કરતો અદકરો નડી-પછી તેની સાથે રહેલા ગોમુખે ઉત્તર આપ્યો કે—

“તપિને પુત્રમને બિના પૂર્વજન્મની કુંડમાં વાત કર્યું તે સાંભળે. પૂર્વજન્મમાં, કન્યાના

સંગોગથી હંસ જાતમાં જન્મ્યો હતો. એ રહેતો હતો તે મહાસાગરના કિનારાનજીક એક તળાવ હતું. તેની પડોશમાં આવેલા ચંદનવૃક્ષ ઉપર માળો કરી, પોતાની પ્રિયતમા હંસીની સાથે રહેતો હતો. એનું બન્ધું કે થોડા દિવસ પછી હંસીને પ્રસવ થયો, અને બે બચ્ચાં અવતર્યાં. આ બચ્ચાં એક દિવસે સમુદ્રના મોજાથી ધસડાઈ સાગરમાં આદમાં ગયાં અને બચ્ચાંના અપ્રસોસથી હંસી પણ સમુદ્રમાં પડીને મરણ પામી. પોતાની પ્રાણુપારીનો વિયોગ થવાથી, હંસના મનમાં ખેદ થવા લાગ્યો; અને તે પક્ષીના અવતારમાં પણ ઉદારી થઈ ગયો. પછી પોતાના હંસ શરીરનો લાગ કરવાની તેના મનમાં ઇચ્છા થઈ. આ ઉપરથી તેણે પોતાના મનમાં તે જ વખતે સંકલ્પ કર્યો કે, 'હું આવતા જન્મમાં રાજકુળમાં જન્મું અને મને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ રહે; અને મારી સ્ત્રી તે જન્મમાં પણ મારી સ્ત્રી થાય; તથા તેને પણ પૂર્વજન્મનું ચરિત્ર યાદ રહે.' એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી, તેજ વખતે શંકરનું સ્મરણ કરી, વિરહાનગથી અર્ચંત બળી રહેલા એ હંસે, પોતાનું શરીર સાગરના પાણીમાં ઝંપલાવી દીધું. હે વામલોચને ! ત્યાર પછી તે હંસ કૈાશાખીના રાજા વાસરા-જને ત્યાં પુત્ર તરીકે જન્મ્યો; અને એનું નામ નરવાહનદત્ત છે, અને એને પોતાના પૂર્વ જન્મની યાત્રા યાદ છે. અમારે રાજકુમારનો જન્મ થયો હતો ત્યારે આકાશવાણીએ સ્પષ્ટ જણાવ્યું હતું કે, આ કુમાર વિદ્યાધરનો, ચક્રવર્તી રાજ યશે.

થોડે કાળે એમના પિતા વાસરાજે ધીમે ધીમે એમને યુવરાજની પદવી આપી અને કોઈ કારણથી પૃથ્વીપર અવતરેલી દિવ્ય કન્યા મહનમંયુક્ત સાથે પરણાવ્યો છે. ત્યાર પછી વિદ્યાધરના રાજા હેમપ્રભાની કુમારી રત્નપ્રભા પોતે જાતે આવી આ કુમારને સ્વેચ્છાથી વરી છે. આથી રીતે પોતે રાણીઓ પરણેલી છે, છતાં પણ તેને પૂર્વ જન્મની સ્ત્રી, હંસી મળી નથી. એક વખતે રાજકુમાર અને હું બન્ને જાણુ સાથે વનમાં મૃગયા કરવા માટે ગયા, દત્તા. ત્યાં નસીમ યોગથી અમને કોઈ એક તાપસીનાં દર્શન થયાં. અમારે તે તાપસી સાથે વાતચિત થઈ, તે પ્રસંગે તે તાપસીએ અનુગ્રહ કરીને મારા મિત્રને આ પ્રમાણે કહ્યું: 'પુત્ર ! તું પૂર્વે કામદેવ હતો, પણ કોઈ કર્મના યોગથી હંસ જાતિમાં અવતર્યો હતો; અને કોઈ દિવ્ય કન્યા શાપને લીધે હંસી અવતરી તારી સ્ત્રી થઈ હતી. તમે બન્ને જાણુ મહાસાગરના કિનારા ઉપર ચંદનવૃક્ષ ઉપર રહેતાં હતાં. ત્યાં તારી સ્ત્રીને બચ્ચાં અવતર્યાં, પણ આ બચ્ચાંને હાસાગર પોતાના મોજાથી પાણીમાં ધસડી ગયો. આથી રીતે બચ્ચાંનું મરણ નિપજ્યાથી સીએ અપ્રસોસ કરી પોતાના શરીરને સમુદ્રમાં ઝોકાવી દીધું અને તું હંસે પણ પોતાનું શરીર સમુદ્રમાં ઝોકાવી દીધું. ત્યાર પછી શંકરની કૃપાથી અહીં તારે કરીને જન્મ થયો છે. હે પુત્ર ! ને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ છે માટે પૂર્વ જન્મની જાતિને જાણે છે, તારી સ્ત્રી હંસી સમુદ્રમાં પોતાનો હુ લાગ કરવા પછી, તારી જ પેઠે સમુદ્રના સામા કિનારા ઉપર કર્પૂરસંભવ નામના શહેરમાં કર્પૂરિકા ને હમણું અવતરી છે. માટે હે પુત્ર ! તું ત્યાં જ, તને તારી પ્રિયા અવસ્થા મળશે.' આટલું હી તે સિદ્ધ તાપસી આકાશમાં ઉડી અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

અમારા રાજાએ, આ પ્રમાણે તાપસીના તપ પ્રભાવથી આ બાળત જાણી, તે જ વખતે તમારા

રોહ ઉપર મોહિત થઈ ગયા અને આ રાજકુમાર પોતાના જીવની દરકાર કર્યા વગર, તમારી પાસે આવવા માટે તૈયાર થઈ મારી સાથે ચાલી નિકળ્યા છે તે હજારો જંગલો વટાવી, સમુદ્રના તટ ઉપર આવેલા હેમપુર નગરમાં આવી પહોંચ્યા. આ શહેરમાં અમને રાજ્યધર નામના એક સુતાર સાથે મુલાકાત થઈ. તેણે વાયુથી આકાશમાં ઉડી રહે એવું એક વિમાન આપ્યું. આ વિમાનમાં બેસી, ભયંકર મૂર્તિમાન સાહસના જેવા ભય આપનારા મહાસાગરને આલંબીને અમે બંને જાણી કર્પૂરસં નગરમાં આવી પહોંચ્યા છીએ. હે મુલાને ! આ કારણ માટે અમારા રાજ ગાંડા બનીને ‘અરે ! હંસિ ! અરે પ્રિય હંસિ !’ એ શબ્દ વારંવાર લગા કરે છે. પણ તમારી પાસે આવી તમારા મુશંકનાં દર્શન કર્યા ત્યારથી તેના અસંખ્ય સંતાપ ટળી ગયા છે. તમે આ મહાઅતિથિને નેત્ર નીલકમળની માળા પહેરાવો-જરા તેના તરફ નજર કરો.”

કર્પૂરિકાએ, ગોચુખનાં ગોઠવી કાઢેલાં વચનો સાંભળી અને તાપસીની સાથે સંવાદ થયો હતો તેના ઉપર વિશ્વાસ બેસવાથી, તે જ વખતે સર્વ સત્ત્વ માન્યું, અને પ્રેમપૂર આર્દ્ર બની અશ્રુસ્રાસ કરવા લાગી:—“રે રે ! મારા ઉપર મારા પ્રાણુવશ્વલનો આટલો ઉછર્તા, હું તેના તરફ ફેરકેટ બેઠેર થઈ” આમ મનમાં સંતાપ કરી રહ્યા પછી તે બોલે “તમારું કહેવું સાચું છે. હું જ પૂર્વ જન્મમાં એ હંમી હતી. હું લાગણી છું કે, મારે માટે આ પુત્રને બંને જન્મમાં કલેશ સદન કરેલો પડ્યો છે. હવે તો હું આપના પ્રેમે ખરીદ કરે આપની દામી છું.” આમ સત્કાર કર્યા પછી, નાવણુ વહેરથી નરવાહનદત્ત રાજની આગત સ્વાગતા કરી. કર્પૂરિકાએ આ સર્વ બાબત પોતાના પરિવારને જણાવી નહીં, પણ તે મા જાણ્યા પછી, તરત પોતાના પિતાની પાસે ગઈ અને પોતાની સર્વ વાર્તા કહી સંભળાવી. કર્પૂર રાજ પોતાની પુત્રીની પરણવા વિષેની ઇચ્છા જાણી અને વિદ્યાધરના મહામહાવૃત્તિ રાજાના સંમિહનવાળા નરવાહનદત્ત જેવા જમાઈ થઈ દિવસે પણ મળ્યા તે જોઈ, તે જાણ્યું પોતાના આત્માને કૃતકૃલ માનવા લાગ્યો. પછી તેણે રાજમાં કથા પ્રમાણે આદરમાન સહિત નરવાહનદત્તને પોતાની પુત્રી પરણાવવાની ધામધૂમ કરી. જ્યારે વસ્ત્રધૂએ અભિદેવને ફેરા કરવ માંડ્યા, ત્યારે રાજાએ દરએક પ્રદક્ષિણાએ જમાઈને ત્રણ લાખ સોના મટોર અને ત્રણ લાખ કર્પૂરની પાટો આપી—તે સોનામટોરો અને કર્પૂરની પાટોના ઢગલાઓ, પાર્વતીના વિવાદ જોઈ માટે મેઠ અને દૈવાસ પર્વતનાં શિખરો જળણે આવ્યાં ન હોય, તેવા રમખીય શોભતા હતા. અભિદેવે આર કેરા કરી રહ્યા પછી રાજાએ પુનઃ એક કરોડ વજ્ર અને સણુગરેલી ત્રણસો દારી નરવાહનદત્તને દાણગમાં (પહેરામણીમાં) આપી, અને પુત્રી પરણાવી પોતે કૃતકૃલ થયો. નરવાહનદત્ત રાજ, કર્પૂરિકા સાથે લગ્ન કરી તે દિવસે તે શહેરમાં મૂર્તિમાન પ્રીતિ જેવી કર્પૂરિકાની સાથે રહ્યો. વાસ્તવિક લતા અને વસંતોત્સવ એ બંનેનો મેળાપ જોઈ સર્વને આનંદ આપે છે, તેમ વૃદ્ધ અને વરનો સમાગમ દોના મનને ઝંબકે નહીં ? આવી રીતે વસ્ત્રધૂનો સમાગમ જોઈ, આખા શહેરમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી ગયો.

નરવાહનદત્ત પોતાનું કર્તવ્ય કરી બીજે દિવસે પોતાની પ્યારીને કહેવા લાગ્યો: “અરે !

આવ આપણે ફોશાળી નગરીમાં જઈએ.” કર્પૂરિકાએ પ્રયુત્તર આપ્યો; “જે આપને જવાની મરજ હોય તો આપનું વાયુના યંત્રવાળું વિમાન છે તેજ વિમાનમાં બેસીને ઝટ શા માટે જઈએ નહીં? અને જે તે વિમાન નાનું હોય તો ખીજું તૈયાર કરાવીએ. પ્રાણુધર નામનો એક સુતાર પરદેશમાંથી આ નગરમાં રહેવા આવ્યો છે. તે કળવાળાં વિમાનો કરી જાય છે. તેની પાસે હું ખીજું મોટું વિમાન હમણાં કરાવું.” આટલું કહી પ્રતિહારને બોલાવ્યો, અને તે દ્વારા સીપાઇને દુકમ કર્યો કે, “તું જા, પ્રાણુધર સુતારને જઈ કહે કે અમારી રાજ્યકન્યાને પરદેશ જવા માટે, આકાશમાં ચાલી શકે તેવું મોટું વિમાન જોઈએ છે તે બનાવી આપ.” આ રીતે પ્રતિહારને સુતાર પાસે મોકલી, કર્પૂરિકાએ પોતાની જવા માટેની વાર્તા ચેટીદારા પોતાના પિતા કર્પૂરકને જણાવી. રાજા કર્પૂરક તે વાર્તાથી વાકેજ થઈ, ત્યાં તે જાય છે તેટલામાં નરવાહનદત્ત, પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો: “આ પ્રાણુધર અવશ્ય રાજ્યધરનો ભાઈ હોવો જાઈએ. તેના ભાઈએ મારી પાસે, પોતાનો ભાઈ રાજાના ભયથી પરદેશમાં નાશી ગયો છે, તે બાળતનું વર્ણન કર્યું હતું.” આમ તે વિચાર કરે છે એવામાં તો રાજા ત્યાં પધાઈ અને પ્રતિહારની સાથે પ્રાણુધર સુતાર પણ દાખલ થયો, અને નિનતિ કરવા લાગ્યો—“મહારાજ! મેં આજ એક વિશાળ વિમાન બનાવ્યું છે; તે એક ડગ્ગર માણસને રમત માત્રમાં લઈ જઈ શકે છે.” નરવાહનદત્ત રાજા, સુતારનું એ બોલતું સાંભળી સાબાશ છે, થન્ય છે, આમ કહી તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યો અને પછી આદર સહિત તેને પૂછવા લાગ્યો: “તમે શું રાજ્યધરના મોટા ભાઈ ચાઓ છો? તમારું નામ પ્રાણુધર છે? તમે મૂંઝી જુદી જતનના ધણાં મોટાં યંત્રના કામમાં કુશળ છો?” તે સાંભળી પ્રાણુધરે પ્રણામ કરી પ્રયુત્તર આપ્યું: “હા, તે પ્રાણુધર હું જ. પરંતુ આપ ખુદાવિદ્ધ અમને બેન કર્યાંથી બોળાઓ છો?” તે સાંભળી નરવાહનદત્તે રાજ્યધરની મુલાકાત કરી હતી તે, અને તેણે જેવી રીતે પોતાનું વૃત્તાંત વર્ણવ્યું હતું, તે સર્વ કહી સંભળાવ્યું.

પ્રાણુધરે ખુશી થતાં થતાં, નવું મોટું વિમાન ત્યાં આવ્યું. સસરાએ નરવાહનદત્તને જવા માટે રાજ આપી એટલે નરવાહનદત્તે તેની આજ્ઞા લઈ તે વિમાનમાં દાસીઓ, કર્પૂર, કંચન અને ઉત્તમ વસ્ત્ર વગેરે ચઢાવ્યાં. પછી નરવાહનદત્તની સાસુએ મંગળકર્મ,—કળશીઓ, કરવડો, હાથ ઉતારતું વગેરે લોકીક કર્મ કર્યું. ત્યાર બાદ નરવાહન પોતાની નવી રાણી કર્પૂરિકાને અદર બેસારી. રાજાએ સાથે વળા વીઝ્યા તરીકે મોકલેલા સુતાર પ્રાણુધર અને મંત્રા, બન્ને જણાને વિમાનમાં બેસાડ્યાં. છેવટે નરવાહનદત્તે આજ્ઞાને ઉત્તમ વસ્ત્રોનાં દાન આપ્યાં, અને પોતે તથા ગોમુખ બન્ને જણા વિમાનમાં ચઢી બેઠા. વિમાનમાં ચઢીને નરવાહનદત્તે પ્રાણુધર સુતારને કહ્યું: “પ્રથમ સમુદ્રના કિનારા ઉપર વિમાનને લઈ જ અને પછી ઘર તરફ ચઢાવજે; કારણ કે ત્યાં રાજ્યધરને મળ્યા પછી ઘેર જવું છે.” પ્રાણુધરે શઠ ચઢાવી વિમાનને હંકાર્યું એટલે બળપૂર્વક તે વિમાન આકાશમાં ઉડ્યું. તે ઇચ્છાનુસાર ચાલનાર વિમાન સાથે નરવાહનદત્ત પણ સહકુટુંબ આકાશમાં ઉડ્યો અને એક ક્ષણમાં સમુદ્રને ઓગળી તેના કિનારા ઉપર આવેલા રાજ્યધરના હૈમપુર નગરમાં સર્વ આવી પહોંચ્યાં.

રાત્ર્યંધર, નરવાહનદત્તને અને પોતાના બાળને આપેલા જોઈ ધણે પ્રસન્ન થયો. જેની પાસે એક પશુ દાસી ન હતી એવા સંરળ સ્વભાવના રાત્ર્યંધર સુતારને, નરવાહનદત્તે પોતાની દાસીએ એમ પૂર્વક અર્પણ કરી; અને પછી તેણે કૌશાંબી જવા માટે રજા માગી. આ વખતે રાત્ર્યંધરનું આંખમાં અગત્યનાં ભરાઈ આવ્યાં હતાં; અને પોતાના બાળને તેણે અતિ શ્રમે જવાની રજા આપી. ત્યાર પછી તે જ વિમાનમાં બેસી તે જ વખતે સર્વે મંડળે કૌશાંબી નગરી તરફ આવવા માંડ્યું. થોડીવારમાં સર્વ કૌશાંબીમાં આવી પહોંચ્યાં. રાજકુમાર અચાનક આકાશમાંથી ઉતર્યો તથા તેની સાથે ઉત્તમ વિમાન, ચાકર, નંદર, નવી સ્ત્રી ને વિમાન હાંકનાર-આ સધળાને જોઈ, પ્રમજ્જન આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયું. નગર જોનાર ઉત્સાહ ઉપરથી તેના પિતા વત્સરાજે, પ્રસિદ્ધ રીતે પુત્ર આવ્યો આમ જણ્યું અને તે ધણે રાજ્ય થઈ રાણી, કાર્યભારી અને પુત્રવધૂઓને સાથે લઈ, પુત્રને સાર્થકે નિકળ્યો. તુરત પુત્ર, પોતાની નવી વડુ સહિત પિતાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. રાજ્યએ ભવિષ્યમાં વિદ્યાધરનું અદ્વતીપણું સૂચવનારા વિમાનને જોઈ પુત્રને ધણું માન આપ્યું. ત્યાર પછી માતા વાસવદત્તા અને યજ્ઞાવતી બન્ને જણ્યાં, નરવાહનદત્તને આશ્ચર્યમન કરી, પુત્રનાં દર્શનથી જાણે અંતઃકરણની ગાંઠ તૂટી હોય તેમ આંખમાંથી અશ્રુઓ ઝરવા લાગી. નરવાહનદત્તની રાણી મદનમયુ અને મૂળપ્રભા-બન્ને જણીએ-પ્રેમને લીધે પરસ્પર ઈર્ષ્યાભાવ ઊડી, પૂર્ણપ્રીતિથી પતિના ચરણ સેવા કરી, તેના મનને વશ કર્યું; અને યૌગંધરાયણ વગેરે તેના પિતાના કાર્યભારીઆએ આ પોતાના કાર્યભારી મરજીતિ વગેરેએ, નરવાહનદત્તને પ્રણામ કર્યા. પશુ રાજકુમારે તેને યથોચિત સત્કાર કરી તેઓને ખુશી કર્યા. પછી વત્સરાજ વગેરે સધળા સેવિકાએ દ્વારાર્દના ઉત્તર કુળમાં જન્મેલા લક્ષ્મીપતિ જેમ, સમુદ્રનું ઉદ્ધવન કરી તરણાવસ્થાવાળી હજારો દામી સહિત લક્ષ્મીને લઈ આવ્યા હતા, તેમ સારી દશા અને લાવકીવાળા કુળમાં જન્મેલા રાજકુમાર નરવાહનદત્ત, સમુદ્રનું ઉદ્ધવન કરી, અમૃત જેવી મુંદર સ્વરૂપવતી સ્ત્રીને પ્રસન્ન લઈ આવ્યો, તેથી કર્પૂરિકાને આશીર્વાદ આપ્યો. પછી સાથે મુંદર સ્વરૂપવાળી સો સ્ત્રીઓના પરિવારથી વિદાયથી નવીવડુ કર્પૂરિકાએ, પોતાના ધર્મ પ્રમાણે પોતાના સસરા વત્સરાજ વગેરેના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. વત્સરાજ વગેરે તેને જોઈ મનમાં ધણે હર્ષ પામ્યા. પછી કર્પૂરિકા રાજના પ્રતિહારે વિમાનમાં સાથે આજોડી કરોડો સોના મહેર, કર્પૂર અને વસ્ત્રો લેઈ આવી રાજને અર્પણ કર્યા અને વત્સરાજએ વહુના પિતા તરફના પ્રતિહારને સારી રીતે માન આપ્યું.

નરવાહનદત્તે પ્રાણધર સુતારને બતાવી, પોતાના માટે તે પિતાને કહ્યું-“આ સુતારે વિમાન બનાવી મારાપર ઉપકાર કર્યો છે;” એટલે વત્સરાજે પ્રાણધર સુતારને પશુ માન આપ્યું. ઉપરે ગોમુખનો આદર સત્કાર કરી રાજ્ય મનમાં અર્ચીત પ્રસન્ન થયો અને તેને પૂછ્યું: “તમે અહીંથી કેવી રીતે ગયા અને તમને આ રાજકુમારીના કેવી રીતે મળાપ થયો?” તે સાંભળી ગોમુખે જ્યેષ્ઠાંતમાં સર્વે સમક્ષ, મૃગયાથી આંધીને સર્વ જતાંત કહેવા માંડ્યું. જ્યેષ્ઠાં વનમાં એક તાપસીની કેવી રીતે મુઠાકાત થઈ, તેના કહેવા પ્રમાણે આગળ જવાથી રાત્ર્યંધર સુતારનો

૧ મેળાપ થયો, ત્યાંથી વિમાન મેળવી સામગ્રી સામા કિનારા ઉપર કંપૂરસંભવ નગરમાં કેમ
 ૫, ત્યાં કંપૂરિકા સાથે કેમ મળવું થયું અને લગ્નના તિરસ્કાર કરનારી કંપૂરિકાને વિવાહ માટે
 ૧ સમગ્રવી અને પરણવામાં કેમ પ્રેમ કરાવ્યો વગેરે જ્ઞાતાં ક્ષયભૂત વત્સરાજને કહી
 તાવું. તે સાંભળી સધળાં સ્ત્રી પુરુષ ધણાં આશ્ચર્ય પામ્યાં અને પોતાનું મસ્તક ધુણાવી આદર
 હિત મોઝુએ બતાવેલી રાજકુમાર માટેની ભક્તિનાં વખાણુ કરી આ પ્રમાણે બોલ્યાં,—

“ક્યાં ઘાટા વનમાં શિકાર કરવો, ક્યાં તાપસી તો મળી ?
 ક્યાં સિંધુતટમાં સુતાર મળવો ? તેના વિમાને વળી-
 ભારે ઉછળતા સમુદ્ર તરીને, સામે તટે ક્યાં જવું ?—
 તે પહેલાં પણ ત્યાં સુતારવરનું,* ક્યાંથી જવાનું થવું ?
 માનો આ જગમાં નસીબજ નર, જે દેવ પોતે ખરે-
 વીરોના શુભ કાર્ય સાધન વિશે, ચિંતા હુમેશાં કરે.

આવી રીતે “દેવના પ્રતાપથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થયું છો” આમ બોલીને, તે રાણીએ
 ભાગમાં પોતાની વિદ્યા મોકલી પોતાના પ્રાણપતિનું રક્ષણ કર્યું હતું, અને પાતિવ્રતના પ્રભાવથી
 જે લોકોનાં મન રંજન કર્યાં હતાં એવી રત્નપ્રભા રાણીનાં બહુ બહુ વખાણુ કરવા લાગ્યાં.

થોડી વારમાં આકાશમાં આગવાનો શ્રમ દૂર થયો અને ચારીરને સંતિ થઈ ત્યારે નરવાહ-
 નને પોતાના પિતા અને સ્ત્રીએ સાથે રાજબનમાં પ્રવેશ કરીયા. ત્યાં તેના કુકુળીએ અને મિત્રો
 રાજ્યા આવ્યા. તે સર્વને માન આપ્યું અને પોતાની સાથે આણેલા સુવર્ણના ઢગસાએ પોતાના
 મંદારમાં બરાવી દીધા. સસરા તરફથી આવેલા પ્રાણધર સુતાર અને પ્રતિહાર એ બંને જણાને
 પણ વિદાયગીરીમાં ઘણું દ્રવ્ય આપ્યું. સધળાં ભોજનશાળામાં જઈ ભોજન કરતા લાગ્યાં. ત્યાં જુદા
 મૂલ પ્રકારના મહાપ્રસાદ જમ્યા. બાદ પ્રાણધરે નરવાહનદીની પાસે આવી પ્રણામ કરી
 વેનતિ કરી—“મહારાજ ! અમને અમારા રાજ્ય કંપૂરેકે એવી આપ્તા કરી છે કે,
 કંપૂરિકા તેના પતિને ઘેર પહેલવી જાય કે તુરત તમારે પાછા ફરવું, કારણ કે તમારા
 આવવાથી તે પોતાના પતિને ઘેર પહેલવી ગઈ એમ તુરત જાણવામાં આવશે. માટે
 મહારાજ ! હવે અમે હમણાં જ જવાને નિશ્ચય કર્યો છે. આપ, રાજ્ય ઉપર કંપૂરિકાના
 હાથથી એક કાગળ લખાવી અમને અપાવો; કારણ કે કંપૂરકરાજ પોતાની પુત્રી ઉપર
 અત કરણથી પ્રેમ રાખે છે, તેથી અમે મોઢાથી સમાચાર કહીશું તે સમાચારથી તેનું મન
 પ્રસન્ન થશે નહીં. વળી તે કેઈ દિવસ ત્રિમાસમાં બેઠા નથી માટે તે કદી કંપૂરિકા પરી ગઈ
 હશે આમ પણ શકા કરશે; માટે કંપૂરિકાના હસ્તાક્ષરનો કાગળ અપાવો, અને તે લેખ અમને
 આપો, વિમાનમાં બેસી જવા તૈયાર થયેલા મને તથા આ મુખ્ય પ્રતિહારીને જવા માટે આપા
 આપો. મહારાજ ! સુવરાજ ! હું ત્યાં જઈ મારું આખું કુટુંબ લઈ ફરીથી આ કૌશાંબી નગરીમાં

આવીશ.” આવી રીતે બ્રાહ્મણે દડતાથી રાજને વિનંતિ કરી, ત્યારે વત્સરાજના કુમારે તે જ વખતે કર્પૂરિકાને તેના પિતા ઉપર કાગળ લખવાને કહ્યું. કર્પૂરિકાએ પુત્રી ધર્મ પ્રમાણે નીચે મુજબ પ લખ્યો:—“પરમ પૂજ્ય પ્રિય પિતાજી ! હું સદ્ગુણી પતિના ઘરમાં ગઈ છું, માટે આપે મારા વિશે યદિ ચિત્ત પશુ ચિંતા કરવી નહીં. લક્ષ્મીદેવી વિષ્ણુ પતિને વધાં પછી શું તેના પિતા સાગરરાજે તે માટે ચિંતા કરી છે ખરી?” આ પ્રમાણે કાગળ લખી, કર્પૂરિકાએ પોતાના પિતા તરફના માણસોને તે સ્વાધીન કરીધો. ત્યાર પછી વત્સરાજે વહેવાઈનાં માણસોને ધન વગેરે આપી, ઉત્તમ પ્રતિભે સ્તકાર કરી, પ્રતિદ્વારી અને બ્રાહ્મણને બન્ને જણાને રજા આપી. તે બન્ને જણા વિમાનમાં બેસી આકાશમાં ઉડ્યા. તે બેઠે નગરનાં સર્વનાં માણસો આશ્ચર્ય પામ્યાં. તે બન્ને જણા આકાશમાં સમુદ્રને તરી કર્પૂરસંભવ નગરમાં ગયા; અને રાજને કર્પૂરિકાને લખેલા કાગળ આપીને બોલ્યા: “મહારાજ ! અમે કર્પૂરિકાને તેના બ્રાહ્મણપતિને ઘેર સુખરૂપ પહોંચાડી છે.” તે સાંભળી રાજ કર્પૂરિકા મનમાં અત્યંત મમ થયો. બ્રાહ્મણ તે દિવસે તે નગરમાં રહ્યો, પશુ બીજા દિવસ થયો, એટલે તે રાજની રજા માગી પોતાના કુટુંબને સાથે લઈ વિમાનમાં બેસી આકાશમાં ફેરાંબી નગર તરફ ચાલ્યો. રસ્તામાં પોતાના ભાઈ રાજ્યધરને ઘેર ઉતરી, તેને માન આપી, નરવાહનદત્તના નગરમાં ગયો. નરવાહનદત્તે, બ્રાહ્મણને આજ્યો જાણી, વળી તેણે પોતાપર ઉપકાર કર્યો હતો માટે અને વળી તે પોતાને અતિ ઉપયોગી છે, વળી શિષ્યક્રમમાં અવિષ્ય છે એમ વિચારી, તેને રહેવા માટે પોતાના રાજસભવની પાસે એક ઘર આપ્યું અને સારી આજીવિકા બાંધી આપી. પછી બ્રાહ્મણે નરવાહનદત્ત માટે વિમાનો બનાવ્યાં, એટલે નરવાહનદત્ત પોતાના રજુવાસની રાણીઓની સાથે તે વિમાનમાં બેસી, જણે બવિષ્યમાં વિદ્યાધરના રાજનું ચક્રવર્તિપણું મળનાર હોવાથી આકાશમાં આવગવ કરવાનો અભ્યાસ કરતો હોયની શું, તેમ આકાશમાં વિદ્યાર કરવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે વત્સરાજનો સુવરાજ, કુમાર નરવાહનદત્ત મદનમંલુકા, રત્નપ્રભા અને કર્પૂરિકા આ ત્રણ નવયોવના રાજકુમારી સાથે લગ્ન કરી, પોતાના અંતરંગ માણસોને પ્રધી કરી આનંદમાં કાળ ગાળવા લાગ્યો.

શ્રી
મહાકવિ શ્રીસોમદેવ બદ્ધવિરચિત

યાસરિત્સાગર.

(ભાષાંતર.)

અષ્ટમો લંક-સુર્યમ્ભ.

તરંગ ૧ લો.

વાર્થી જીવમ થયેલા પવનનો ઉડ્યા ઉડેલા સિદ્ધરથી, ગમન મડળને લાલચોળ
રીને, સમય વગર પણ જાણે સધ્ધાકાળ કરતા હોય એના જગ્યાતા હાથીના મસ્તકવાળા* દેવનો
વેળ્ય થાઓ

વત્સરાજ અને નરવાહનદત્તની કથા (આહુ)

વત્સરાજનો પાટવી કુમાર નરવાહનદત્ત એ પ્રમાણે જુદી જુદી સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરી,
કૌશાભી નગરીમા પિતાના રાજલખનમા મોજમગ્ગાથી રહેતો હતો એક સમયે તે પોતાના
પિતાના સભામડપમાં બેઠો હતો, એવામા ઔષધિક દિવ્ય પુરુષ આકાશમાંથી નીચે ઉતરી, સભા-
મડપમાં આવી, રાજકુમારને પ્રણામ કરી સભામા બેઠો નરવાહનદત્તે તથા તેમના પિતાએ
તે પુરુષનો સ્ફટક કર્યો. સ્ત્રીરીતે લાલચાર પછી નરવાહનદત્તે પૂછ્યું "તમે કોણ છો? અને અહીં
શા માટે પધાર્યા છો?" એટલે તે દિવ્ય પુરુષ બોલ્યો

વજ્રપ્રભો કહેહું સ્વાત્મવૃત્તાંત

દ્વિમાત્રગ પર્વત ઉપર નામ પ્રમાણે જ શુભ ધરાનાર વજ્રકૂટ† નામનું એક નગર છે-તે
નગર સર્વત્ર દિશાજડિત છે. તે નગરમા હું સર્વ વિદ્યાધરનો રાજા હતો. મારાસરીર હીરા-વજ્રનું બનેલું

* હાથીના મસ્તકવાળા—ને ગરુડપતિ

† વજ્રકૂટ એટલે દિવાના શિખરવાળું વજ્ર-દિશ, કન્નડિશ

છે માટે મારું નામ વજ્રપ્રભ છે; નામ પ્રમાણે મારામાં યુજ્ય પશ્ય છે. મેં શંકરનું તપ કરવ માંગ્યું ત્યારે શંકરે મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ મને કહ્યું કે--“જે તું, મેં ભવિષ્યમાં જેને ચક્રવર્તી ઠરાવ્યો છે તેને સમય પ્રમાણે અનુસરજો તો, મારી કૃપાથી રાત્રીઓ તારા પરજ્ય કરી શકશે નહીં. આવી રીતનું શંકરનું ભાષણ સાંભળી, હું આપના ચરણમાં પ્રણામ કરવા માટે આવ્યો છું. વિદ્યાન પ્રતાપથી મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે, વત્સરાજનો પુત્ર, નરવાહનદત્ત, જે કામદેવના અંશમાર્થે જન્મ્યો છે તેને, શંકરે વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી બનાવ્યો છે. એ નરવાહનદત્ત મનુષ્ય છે, છતાં પણ દેવતાના એક કલ્પપર્યંત બન્ને વેદીનો ચક્રવર્તી થતો. અગરજો, શિવ કૃપાથી, સૂર્યપ્રભ નામનો રાજકુમાર દેવતાના એક કલ્પપર્યંત અમારો અધિપતિ હતો, તોપણ તે અદ્યાપિપર્યંત માત્ર દક્ષિણ વિભાગનો જ સ્વામી હતો; પણ ઉત્તર વેદીમાંનો ચક્રવર્તી તો શ્રીતશમાં હતો. પણ મહારાજ! આપ તો મહા પુરુષશાળી છો; કારણકે બન્ને વેદીમાં એક કલ્પપર્યંત આપ વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી રાજ્ય થશે.”

આવી રીતે તે વિદ્યાધરે સર્વ વાર્તા કહી. તે સાંભળી, વત્સરાજ તથા નરવાહનદત્તને ઘણું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન હતું. તેઓએ તેને ફરીથી પૂછ્યું: “વિદ્યાધર પદ પ્રાપ્ત થયા પૂર્વે સૂર્યપ્રભ મનુષ્ય હતો, પણ તેણે કેવી રીતે વિદ્યાધરનો વૈભવ મેળવ્યો, તે અમને કહી સંભળાવો. “તેમની આ માંગણી પ્રમાણે વજ્રપ્રભ, રાજા, રાણી અને કાર્યભારીઓની સમક્ષ એકાંતમાં સૂર્યપ્રભ સંબધી કથા કહેવા લાગ્યો.

સૂર્યપ્રભનું ઘટાંત.

પ્રાચીનકાળમાં મદ્રદેશમાં શાકલ નામનું એક નગર હતું. એ નગરમાં અંગારપ્રભનો પુત્ર ચક્રપ્રભ રાજા રાજ્ય ચલાવતો હતો. તે, જ્યતને રંજન કરી, પોતાના નામ પ્રમાણે યુજ્ય કરાવતો હતો, છતાં પણ રાત્રીઓને અગ્નિના તેજની માફક સંતાપ કરાવતો હતો. તે રાજાની કીર્તિમતી નામન રાણીથી સૂર્યપ્રભ નામનો પુત્ર અવતર્યો. ઐનામાં જન્મની સાથે જ એવાં શુભ લક્ષણો દેખાતાં હતાં કે જે રાજાને અમુદય સ્વચરતાં હતાં. જ્યારે તે જન્મ્યો ત્યારે આકાશવાણીએ સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું કે, “આ સૂર્યપ્રભને શંકરે ભવિષ્યમાં વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી રાજાનિર્માણ કૃપા છે.” એવી સ્પષ્ટ આકાશવાણીએ સૂર્યપ્રભના કાનમાં અમૃતનો વર્ષાદ વરસાવ્યો, અને પુત્રપર શંકરની કૃપા જાણી ધણો રાજ થયો. દહાડે દહાડે સૂર્યપ્રભ પોતાના પિતાના ઘરમાં ઘોડો ચવા લાગ્યો અને શિવની સપ્તર્ષુ કૃપાથી અતિ ઘણી વિખ્યાતિ પામ્યો. રાજકુમારની જીવિતીય અને નિર્ભય હતી, માટે તે પ્રાણ્યાવસ્થામાં જ ગુરની મેવા કરી, ચૌદ વિદ્યા અને ચોસઠ કળામાં પ્રતીજ્ઞ કરી ગયો હતો. આ કુમારે પોતાના સદ્ગુણોથી પ્રજાનું મન રંજન કર્યું હતું. જ્યારે તે પૂરાં સોળ વર્ષનો થયો, ત્યારે ચક્રપ્રભ રાજાએ કુમારને સુવરાજની પદવી ઉપર નીમ્યો એટલે તે પોતાના કાર્યભારીઓના, ભાસ, પ્રભાસ, સિદ્ધાર્થ, બૃહસ્ત વિગેરે કલા મંત્રી પુત્રોની સાથે રહી, રાજ્યનું ધોરણ ચલાવવાનું શીખતો હતો.

* જે વેદી એટલે ઉત્તરમાં મુખનાં દેવતાઈ સ્થાનો ને દક્ષિણ મુખનાં દેવતાઈ સ્થાનો. દક્ષિણ મુખનાં દેવતાઈ સ્થાનોને આર્ય ધર્મે રાત્રીમાં પિતૃયાન માર્ગ કહેા છે. ને ઉત્તરના મુખના સ્થાનોને દેવયાન માર્ગ ક્યો છે.

એક સમય ઉપર ચંદ્રપ્રભરાજની રાજસભામાં સૂર્યપ્રભ બેઠો હતો, તે વખતે ત્યાં મયદાનવ આગ્યો અને ચંદ્રપ્રભની પાસે જઈ બેઠો. રાજા ચંદ્રપ્રભે તેની આગતારવાગતા કરી, સહકાર કર્યા પછી, મયદાનવ બોલ્યો:—“હે રાજા! તારા સૂર્યપ્રભ પુત્રને શંકરે ભવિષ્યમાં વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી રાજા હસવેલો છે, તો શા માટે તું એને વિદ્યાધરની માયીક વિદ્યા શિખવી તે પદને યોગ્ય થવા દેતો નથી? તેને વિદ્યાધરના રાજનું પદ મળવા સાર, વિદ્યા બહુવવા શંકરે અને અહીં મોકલ્યો છે, માટે મને આજ્ઞા આપો એટલે હવણું હું તેને અહીંથી લઈ જઈ વિદ્યાધરના રાજનું પદ મેળવી શકે એવી વિદ્યાની સાધનાઓની ઉપી ક્રિયાઓ શીખું—જેથી વિદ્યાધરનું રાજ્ય સંપાદન કરવામાં વિદ્યા ઉપયોગી થઈ પડે. વિદ્યાધરનું પદ મેળવવામાં એના પ્રતિરુપર્થી શ્રુતશર્મા નામનો આકાશમાં ગમન કરનાર એક વિદ્યાધર છે, તેને ઇંદ્રે વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી હરાવ્યો છે. પણ આ કુમાર વિદ્યાની સિદ્ધિ મેળવી પોતાના પ્રતાપથી અને અમારી સહાયથી, શ્રુતશર્માનો પરાજય કરી, વિદ્યાધરનું ચક્રવર્તી રાજ્ય મેળવશે.” આવી રીતે મયદાનવે કહ્યું, એટલે ચંદ્રપ્રભ બોલ્યો—“અમે નસીબવાન છીએ અને આ કુમાર પુણ્યશાળી છે કે, તમે અમને આમ કહો છો. મેલાશક તેને લઈ જાઓ અને તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે તેને બહુવો.” તે સાંભળી મયદાનવ, જેવી રાજ્યે આજ્ઞા આપી કે સૂર્યપ્રભ અને તેના કાર્યભારીને પાતાળમાં લઈ ગયો. ત્યાં મયે રાજકુમારને એવા તપો બતાવ્યાં કે, તે તપના પ્રભાવથી રાજકુમાર અને તેના કાર્યભારીઓએ સર્વળી વિદ્યાઓ ધણી જલદી સાધી ને સિદ્ધ કરી લીધી. વળી મયે તેને વિમાન બનાવવાની અને ચલાવવાની કળા પણ ચઘાર્ય રીતે સમજાવી. તે કળા ઉપરથી રાજકુમારે ભૂતાસન નામનું વિમાન પ્રાપ્ત કરીધું. રાજકુમાર મંત્રમાં અને વિદ્યામાં કુસળ થઈ ગયો—ત્યાર પછી સૂર્યપ્રભ, ભૂતાસન નામના વિમાનમાં મંત્રી મહિત બેઠો અને મયદાનવ પાતાળમાંથી બહાર નિકળી, તેને તેના શહેરમાં લઈ આવ્યો, અને તેને તેનાં આતાપિતાને સોંપ્યો. પછી સૂર્યપ્રભને કહ્યું—“હવે હું જઈ છું તુ આ નગરમાં રહી વિદ્યાધરની સિદ્ધિથી વેલવો. મેળવીને તેનો ઉપભોગ, હું પાછો આવું ત્યાં સુધી કરજે.” પછી ચંદ્રપ્રભે મયનો સત્કાર કર્યો. ત્યાર પછી મયાસુર પોતાના દેશમાં ગયો અને ચંદ્રપ્રભ પોતાના પુત્રની વિદ્યા સિદ્ધિ જોઈ ધણી પ્રસન્ન થયો.

સૂર્યપ્રભે કરેલું કન્યાઓનું હરણ.

સૂર્યપ્રભ વિદ્યાની સિદ્ધિ મેળવ્યા પછી કાર્યભારીઓની સાથે વિમાનમાં બેસી, હંમેશાં વિદ્યાના પ્રતાપથી સહજમાં જુદા જુદા દેશમાં ફરવા લાગ્યો. સૂર્યપ્રભ જે જે દેશમાં જતો તે તે દેશમાંની જે જે રાજકન્યાઓએ તેને જોયો તે તે કન્યા કામથી મોહિત થઈ, સ્વેચ્છાથી તેને પરણી હતી. પોતાની મેળે વરેલી સ્ત્રીઓમાં પહેલી મદનસેના હતી, બીજી તામ્રલીપ્તીના રાજા વીરભદ્રની પુત્રી હતી. જગતની સુંદરીઓની કાંતિમાં તે સર્વોપરી હતી. બીજી પશ્ચિમ દિશાના રાજા સુભટની પુત્રી ચન્દ્રિકાવતી હતી. ત્રીજી નામ વરહુમેના હતું. આ ત્રણ સ્વરૂપસૌંદર્યવાન લાવણ્યની સાક્ષાત્ પ્રતિમા જ હતી. તે કન્યા નગરીના રાજા કુંભીરની પુત્રી હતી. એથીનું નામ સુલોચના હતું. એ સ્ત્રીનાં નેત્ર લાવણ્યથી ભરપૂર હતાં. તે કન્યા લવણ્યુક દેશના રાજા ધૌરવની પુત્રી હતી,

પાંચમીનું નામ વિઘ્ન-આધા હતું. તેનું સર્વોગ, મનોહર સુવર્ણની માફક ઘણું જ પ્રકાશમાન દીપ રહેતું. તેના પિતાનું નામ સુરોહ હતું અને તે ચીનદેશનો રાજા હતો. છઠીનું નામ કાંતિમત હતું. તેણે સ્વકાંતિથી અપ્સરાનો પણ પરાજય કર્યો હતો. આ કન્યા શ્રીકંઠ દેશના રાજા કાંદિ સેનની પુત્રી થતી હતી. સાતમીનું નામ પરપુષ્ટ હતું. એનું બાપલુ મધુર હતું ને કાંડીલાનાં સ્વ જેવો તેના સ્વર માધુર્યથી ભરેલો હતો. એ દેશાંબીના રાજા જન્મેજન્મની પુત્રી હતી. આ સં કન્યાને તેનાં માતા પિતાઓને જણાવ્યા વગર રાજકુમાર સૂર્યપ્રભ દરજી કરી લાવ્યો હતો. તે વાત કન્યાનાં કુટુંબીઓના જાણવામાં આવતાં તેઓ ક્રોધ્યા, છતાં પણ, વિદ્યાના બળથી ઉદ્ધત બનેલ રાજકુમાર આગળ તે સર્વે નેતરની માફક નમ્ર બની ગયા હતા. કારણ કે તેની પાસે તેઓનું કંઈ ક્ષતિ તેમ ન હતું. સૂર્યપ્રભ વિદ્યાના પ્રતાપથી જુદાં જુદાં સરીર ધારણ કરી, ઉપર જણાવેલી સર્વ વિદ્યામાં કુશળ થયેલી કન્યાઓની સાથે, સર્વ સાથે એકી વખતે રમભોગ રમતો હતો. તે પોતાની રાણીઓ અને મંત્રી પ્રહુમ્ત વગેરેની સાથે, કાંઈ વખતે આકાશમાં ફરવા જતો, તે કાંઈ વખતે ગાનતાનની માહમ્મદા ભોગવતો, તે કાંઈ વખતે મદિરાપાન કરતો, તે કાંઈ વખતે સભા વગેરે ભરતો. આમ અનેક રમતો રમતો હતો. રાજકુમાર દેવતાનાં ચિત્ર કાઢવાની કળામાં અવિચલ હતો, તેથી વિદ્યાધરની સ્ત્રીઓનાં ચિત્રો કાઢી, ચરકરી કરી અને વર્ણિકિત સંલગ્નાવીને પોતાની રાણીઓને ગુસ્સે કરતો; અને પછી તેનાં છુટ્ટીની મરોડવાળાં અને લાલસુરેખ બનેલાં મુખપર ચૂમી, લઈ તથા ઓઢપુજવાથી જેમાંથી અક્ષરો પડતા હતા એવાં અર્ધવચનો સાંભળી ખુશી થતો હતો.

આકાશગામી આ રાજકુમારે એક વખતે તામ્રલીપી નગરીના જગીયામાં જઈ મદનસેનની સાથે વિદાર કર્યો અને તે જ જગીયામાં પોતાની સપળી રાણીઓને મૂકી, પોતે પ્રહસ્ત મંત્રીને સાથે લઈ, છૂતાસન વિમાનમાં બેસી, વજ્રસાર નગરમાં ગયો. ત્યાંથી ફેલ રાજના દેખતાં, તેની પુત્રી તારાવલી, જે તેના ઉપર આશક થવાથી કામામિત્રી ઘણી જ પીડા પામતી હતી, તેનું હરણ કરી, પાછો તામ્રલીપી નગરીમાં આવ્યો. વળી તામ્રલીપીમાંથી વિલાસિની નામની બીજી રાજકન્યાનું હરણ કર્યું. આ કન્યાનું હરણ થયું. એમ જાણવાથી તેના લાઈ સહસ્રાયુધ, પ્રચંડ ઉમ ડોપ કરી ત્યાં આવ્યો, એટલે સૂર્યપ્રભે, ઉદ્ધત થયેલા સહસ્રાયુધને પોતાની વિદ્યાથી જડભરત જેવો કરી મૂક્યો, અને તેની સાથે તેનો મામો તથા તેનાં માણુઓ આવ્યાં હતાં તે સધગાને પણ, વિદ્યાના બળથી સ્થિર કરી મૂક્યાં. આ બંને જણાઓ સ્વાધીન થયેલી તે કન્યાને પાછી લઈ જવાની ઇચ્છા રાખતા હતા. તે ઉપરથી સૂર્યપ્રભને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો; તોપણ તેને વડુના સખંધી ગણી કાંઈને માર્યો નહીં, પણ તેને બોડકા બનાવી, તેનો ગર્વ ઉતારી નાંખ્યો. આમ થવાથી તે બંને શરમીદા થઈ ગયા એટલે રાજાએ તે બંનેની મરકરી કરી છોડી મૂક્યા. પછી સૂર્યપ્રભ પોતાના પિતાના બોલાવવા ઉપરથી નવ નારીઓને સાથે લઈ વિમાનમાં બેસીને રાણકલ સહેરમાં આવ્યો.

નવ નારી સાથે સૂર્યપ્રભનાં થયેલાં લગ્ન.

સૂર્યપ્રભના જવા પછી તામ્રલીપી નગરના રાજા વીરભટ્ટ, તામ્રલીપી નગરથી એક દૂતને સૂર્યપ્રભના પિતા ચન્દ્રપ્રભ પાસે મોકલ્યો, અને એવો સંદેશ મોકલ્યો કે, “તમારા કુમારે મારી

અને પુત્રીનું હરણ કર્યું છે. તેણે હરણ કર્યું તો અમે તેને જમાઈ તરીકે માન્ય કરીએ છીએ; પણ તે કુમાર વિદ્યામાં કુશળ છે માટે અમે માનીએ છીએ કે તે અમારી પુત્રીએના ઘણો જ શાસ્ત્રાપાત્ર સ્વામી છે. હવે જો તમારો અમારા ઉપર પ્રેમ હોય તો તમે હવણું અમારે ત્યાં પધારો, મેટલે અમે વિવાહ કાર્યથી તમારો સત્કાર કરી, તમારી સાથે મિત્રતા બાંધીએ.” ચન્દ્રપ્રભ ગળગળે તનું વચન સાંભળી, તે દૂતનો સત્કાર કર્યો, અને તેજ વખતે નિશ્ચય કર્યો કે આપણે કાલે ત્યાં જઈએ. આમ નિશ્ચય કર્યા પછી વીરભટ્ટની વાર્તા બોલી છે કે મરી છે તેની તપાસ કરવા માટે, બીજા તને મોકલે તો જનું આવનું ધણુ દુર્ઘટ થઈ પડે એવા વિચારથી, તેની તપાસ કરવા માટે પ્રહસ્ત વધાનને મોકલ્યો. પ્રહસ્ત ત્યાંથી ભૂતાસનમાં બેસી તાત્કાળ વીરભટ્ટ રાગની પાસે આવ્યો, અને પાં જઈ તેને વિવાહ માટે સમાચાર પૂછ્યા. રાગએ પ્રહસ્તનો આદરસત્કાર કરી સારી રીતે માન પ્રાપ્ત; અને તે આટલી ત્વરાથી શાકસ નગરથી આવ્યો તે જોઈ તે ધણો જ આશ્ચર્ય પામ્યો. પછી પ્રહસ્તે તેને કહ્યું: “અમારા રાગ કાલે સવારે જન લઈ તમારે ત્યાં આવશે.” એ સાંભળી વીરભટ્ટ ધણો જ હર્ષ પામ્યો. પોતાના સમાચાર જણાવ્યા પછી પ્રહસ્ત આકાશમાંથી ચાલી એક મુદતમાં ચન્દ્રપ્રભની પાસે આવ્યો, અને બોલ્યો: “મહારાજ! વીરભટ્ટ વિવાહની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી છે અને આપના સન્માનાર્થે પોતે તૈયાર થઈ રહ્યા છે.” તે સાંભળી, ચન્દ્રપ્રભે પુત્રના મંત્રી પ્રહસ્ત ઉપર ધણો પ્રસન્ન થઈ તેનો સત્કાર કર્યો, અને તે સ્વિસ પૂર્ણ આનંદમાં ગાલ્યો.

બીજા દિવસે પ્રભાતમાં ચન્દ્રપ્રભ, કર્તીમતી રાણી તથા સૂર્યપ્રભ અને વિદ્યાસિની તથા મદનસેના રાણી, પોતપોતાના કાર્યભારીઓ, માણસો અને સરસામાન લઈ, ભૂતાસન વેમાનમાં બેઠાં, અને તેસંવે તાત્રવીમી નગરી પાસે આવી પહોંચ્યાં. તે નગરીની પાસે આવ્યાં એટલે નગરજનો આશ્ચર્યથી આકાશતરફ નજર માંડી જેવા લાગ્યાં. અને પિતા તથા પુત્ર આકાશમાંથી જમીન ઉપર ઉતર્યાં. રાગએ સાંભળે જઈ તેનો સત્કાર કર્યો. પછી ચન્દ્રપ્રભ અને તેના માણસોએ, વીરભટ્ટ રાગની સાથે તાત્રવીમી નગરીમાં પ્રવેશ કર્યા. શહેરના સુંદર રસ્તાઓ ઉપર, ચંદનનાં પાણીના છંટકાવ કરી દીધા હતા. તે રસ્તા ઉપર સ્થળે સ્થળે જનને જેવા માટે નગરીની સુંદર રીતો ઉભી હતી. તેમનાં કટાક્ષવે જાણે સ્થાન રમનાં કમળો વેચ્યાં હોય તેવા રસ્તો દીપતો હતો.

પછી વીરભટ્ટ વેહેવાઈને અને જમાઈના આદર સત્કાર કરી, એક સુંદર ધરમાં જનીવાસો આવ્યો. અને તે પછી રાજપુત સાથે વિધિ પ્રમાણે પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન કર્યાં. પુત્રીનાં લગ્ન કરી તે લગ્નવેદીમાં જ વીરભટ્ટ એક હજાર બાર શુદ્ધ સોનું, સ્ત્રીનાં ધરેણીથી ભરેલાં સો ઊંટ, જૂદી જૂદી જાતનાં વસ્ત્રોથી લાદેલા પાંચસો ઊંટ, સાત હજાર સુંદર અથ, પાંચ હજાર હાથી અને વસ્ત્રાલંકારથી શણગારેલી ધણી લાવણ્યવતી એક હજાર વારાંગનાઓ. એ સર્વ પોતાની પુત્રીને લાવજમાં આપ્યું; અને વળી જમાઈના સૂર્યપ્રભને તથા તેના પિતાને ઉમદા સ્તન અને દેશ આપી તેનો રહે સત્કાર કર્યો. ત્યાર પછી જમાઈના કાર્યભારી પ્રહસ્ત વગેરેના વધાયિત સત્કાર કર્યો. નગરીનાં તમામ મનુષ્યો રાગને ત્યાં લગ્ન મહોત્સવ જોઈ ધણું પ્રસન્ન થયાં. સૂર્યપ્રભ, વિવાહમંડપમાં પોતાના પિતા

તથા સ્ત્રી સહિત જુદી જુદી જાતનાં બોજન કરી, નુગંધી સરળતોનું પાન કરી, રમગમ તે ગાનતાનમાં મગ થતો થોડોક વખત ત્યાં જ રહ્યો.

તે આ પ્રમાણે વૈભવ ભોગતો હતો, એવામાં વજ્રરાજનગરના રાજા રહનો દૂત રાજસભામાં આવ્યો અને પોતાના રાજાનો સંદેશ કહેવા લાગ્યો—“વિદ્યાના બળથી ગર્વિત થયેલા સૂર્યપ્રભ નામના યુવરાજે અમારી પુત્રીનું દરજી કરી અમારો પરાજય કર્યો છે. પણ આજે એવી વાર્તા અમારા જાણવામાં આવી છે કે, સમુદ્ર ખી વીરભટ તેની સાથે સંધિ ટીપી છે. એ જ પ્રમાણે તમે પણ અમારી સાથે સંધિ કરવા રાજ હો તો, અમારે ત્યાં સત્વર પધારો. જો તમે અમારે ઘેર પધારો નહીં તો અમે મૃત્યુ પામીને તેના બદલો લઈશું.” આવા સમાચાર સાંભળી, વીરભટથી સત્કાર પામેલા ચંદ્રપ્રભે રંભરાજના દૂતને સત્કાર કર્યો, અને ફરી પ્રહસ્તને કહ્યું કે “તું રંભ રાજની પાસે જઈ આ પ્રમાણે કહે: “રાજાજી! તમે જ્યાં ત્યાં માટે દુઃખી થાઓ છો? તમારે જરા પણ અફમોસ કરવો નહીં; કારણ કે શંકરે અમારા રાજકુમાર સૂર્યપ્રભને ભવિષ્યમાં વિદ્યાધરોના ચક્રવર્તી રાજા નિર્માણ કરીધો છે, અને તમારી પુત્રી વગેરે ભવિષ્યના વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી રાજા સૂર્યપ્રભની સ્ત્રીઓ છે, આમ અમને સિદ્ધે જણાવ્યું છે, તો તમારી પુત્રી પોતાના પોતા પતિને વરી છે, સારે હવે તેને માટે કરો સંતાપ કરવાનો નથી. તમારે શાંતિ ધરવી. તમે અમા મિત્ર છો અને અમે તમારે ઘેર પણ આવીશું,” આવી રીતે રાજાએ સંદેશો કરી, તે લઈ પ્રહર આકાશ માર્ગે એક પ્રહરમાં વજ્રરાજ નગરમાં ગયો; અને ચંદ્રપ્રભે કહેતા સંદેશો રંભને જણાવ્યે રંભે તેના સંદેશને સ્વીકારી લીધા, એટલે પ્રહરત ઘુસતાઘુસતા પાછો ફર્યો અને તેણે સમાચાર ચંદ્રપ્રભને કહ્યા. રાજા ચંદ્રપ્રભે પ્રભાસ નામના કાર્યભારીને શાંકલ શહેર મોકલી, તેની સાથે રંભની પુત્રી તારાવશીને, રંભની પામે મોકલાવી દીધી. ત્યાર પછી પોતે, પોતાના કુમાર સૂર્યપ્રભ, રાજા વીરભટ અને બીજાં માણસો સહિત, જૂતાસ વિમાનમાં ઘેરો, વજ્રરાજ નગરમાં ગયા. થોડીવારમાં તે શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. આકાશમાં રાજાના વિમાનને આવડતુ જોવા માટે ઉઘા મુખ કરીને ઉમેઘાં માણસોથી આખું શહેર ખીચાખીચ ભરાઈ ગયું હતું. રાજા રંભ, નવા સંગઘીને લેવા માટે સામેયે આવ્યો અને તેની સાથે સપગા વાજતે ગાજતે રાજધાનીમાં દાખલ થયા. પછી રંભ રાજાએ પોતાની પુત્રીનાં રાજકુમારની સાથે વિધિપૂર્વક લગ્ન કર્યા; અને પુત્રીને દાયમ નિમિત્તે અસખ્ય હાથી, યોગ, ગોનું, રૂપું, રત્ન વગેરે અર્પણ કર્યું; અને સૂર્યપ્રભ જમાઈની એવી તો સેવા કરી કે, તે પોતાના બીજા સર્વ વૈભવને વિસરી ગયો.

તારાવશીની સાથે લગ્ન કરી ચંદ્રપ્રભ વિગેરે લગ્ન મહેલસરના આનંદને લીધે આનંદલા ગરમાં ગંગાકાંઠામાં ખાતા હતા, એવામાં કાંચી નગરીથી એક દૂત રંભની પામે આવ્યો, અને તેણે સર્વ વાર્તા રંભને જણાવી. રાજા રંભ તેના સંદેશો અચળ કરી, ચંદ્રપ્રભ રાજાની પાસે જઈ બોલ્યો “રાજરાજેશ્વર! મારો મોટો ભાઈ કાંચી નગરીનો રાજા કુંભીર છે. તેણે પોતાના નિશ્વાસપાત્ર દૂત મારી પાસે મોકલી મને કહેવાવ્યું છે કે સૂર્યપ્રભ, પ્રથમ મારી પુત્રીનું દરજી

। ગયો છે, અને ત્યાર બાદ તમારી પુત્રીનું હરણ કરી ગયો છે. આજ મારા સાંભળવામાં એમ :
 બું છે કે, તમે તેઓની સાથે મિત્રતા કરી છે. એમ છે તો તમારે તેવી જ રીતે મને પણ તેની સાથે
 ત્રતા કરાવી આપવી. તેઓ મારે ઘેર પધારે એટલે હું પણ સ્વહસ્તે વરણસેનિકા પુત્રી તેને પર-
 વી આનંદ પામું. આવી રીતે મારાવતી તમે તેની આગળ માંગણી કરજો.” રાજા ચન્દ્રપ્રભે, રંભનાં
 ન ઉપર વિધાસ રાખી, પ્રહસ્તને તુરત શાકલ શહેરમાં મોકલી તેની સાથે વરણસેનિકાને
 પત્રી તેના પિતા કુંભીર પાસે મોકલાવી દીધી. બીજે દિવસે પ્રભાતમાં સૂર્યપ્રભ, રંભ, વીરભટ્ટ,
 । સર્વ પોતાપોતાનાં માણસો સહિત વિમાનમાં બેસી કાંચી નગરીમાં ગયાં. તે નગરીના
 જ કુંભીર, ચન્દ્રપ્રભની સામે આવ્યો, અને સૂર્યપ્રભ વિગેરે સઘળા જૂદી જૂદી જાતનાં
 નથી જોડેલી, ઉત્તમ ગુણથી ગુણેશી, પૃથ્વીની કટિમેખલા જેવી શોભતી, કાંચી નગરીમાં પેઠા.
 બી કુંભીરે, રાજામાં કલ્યા પ્રમાણે સૂર્યપ્રભ સાથે પોતાની પુત્રી પરણાવી, વરવહુને ધણું
 મ આપ્યું.

પર કન્યા પરણી રહ્યા પછી બોજન શરુ થયું. સર્વ ચિદાન જમી ઉઠ્યા બાદ ચન્દ્રપ્રભ
 રૂમીમાં બેઠો હતો; અને બીજા સઘળા આગળ બેઠા હતા. એ વખતે, પ્રહસ્ત, સર્વ સાંભળતાં નીચે
 માણે બોલ્યો: “મહારાજ ! હું ભટકતો ભટકતો શ્રીકંઠ નામના દેશમાં ગયો હતો. ત્યાં કોઈ કામ
 ભગે મારે ત્યાંના રાજા કાંતિસેનની મુલાકાત થઈ. ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે, ‘સૂર્યપ્રભ મારી
 કાંતિમતી પુત્રીનું હરણ કરી ગયો છે, પણ મારે ઘેર પધારે તો હું વિધિ પ્રમાણે તેનો સત્કાર કરીશ.
 મે તે મારે ઘેર આવશે નહીં તો હું પુત્રીના પ્રેમને લીધે મૃદ બનીને મરણ પામીશ.’ આવી રીતે
 હો મને કહ્યું છે, માટે આ વિવાહના પ્રસંગ ઉપર તે વાતમાં મેં આપને જણાવી છે.” પ્રહસ્તનું
 હેતું સાંભળી, ચન્દ્રપ્રભ બોલ્યો: “તું આપણી રાજધાનીમાં જ અને ત્યાંથી કાંતિમતીને તેના
 પેતા પાસે લઈ જા, અને તેના ગયા પછી અમે કાંતિસેનના શહેરમાં આવીશું.” રાજાનું
 માત્ર વચન સાંભળી તે જ વખતે પ્રહસ્ત આકાશમાર્ગે શાકલ શહેરમાં ગયો ને ત્યાંથી કાંતિમતીને
 તેના પાપની પાસે લઈ ગયો. બીજે દિવસે પ્રભાતમાં કુંભીર અને ચન્દ્રપ્રભ વગેરે સઘળાં
 માણસો, આકાશગામી વિમાનમાં બેસી, શ્રીકંઠ નગરમાં ગયાં. રાજા કાંતિસેનને આગળથી
 ખબર હતી કે આજ આપણે ઘેર જન આવવાની છે, તેથી તે રાજા જનૈયાઓનો સત્કાર કરવા
 માટે પ્રયત્નથી ગામ બહાર આવ્યો હતો. જાનનાં માણસો આવ્યાં, એટલે તેનું સન્માન કરી, સર્વેને
 પોતાના રાજભવનમાં લઈ ગયો, અને ત્યાં પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન કર્યાં. તે રાજ્યે પોતાની
 પુત્રી કાંતિમતીને અને સૂર્યપ્રભને પહેરાગણીમાં અસંખ્યાત રૂનો અર્પણ કર્યાં હતાં. આ જનો
 બેઈ સર્વ રાજ્યો આશ્ચર્ય પામી ગયા હતા.

લગ્ન થઈ રહ્યા પછી તે સર્વ ત્યાં રહી લગ્ન નિમિત્તે નાના પ્રકારના વૈભવ બોગવવા લાગ્યા.
 એવામાં કૌશાળી નગરથી એક દૂત આવીને આ પ્રમાણે બોલ્યો: “રાજા જનમેજય તમને આવી
 રીતે કહેવશો છે કે: ‘શોહા વખત ઉપર મારી પુત્રી પરપુષ્ટાને કોઈ દુરી ગયો છે. હમણાં

તે વિધે પત્નો મેળવનાં અમારા જાણવામાં આવ્યું છે કે, તે કન્યા સૂર્યપ્રભના હાથમાં ગયે છે. કુમાર સૂર્યપ્રભ, નિ શંકતાથી કન્યા સહિત અમારે ઘેર લાવે પધારે: હું તેની સાથે મારી પુત્રી લગ્ન કરી, વિધિ પ્રમાણે આદરસાદર કરી તેને સાસરે વળાવીશ. જો તમે આવશો નહીં તો તમારા શત્રુ અને હું પણ તમારો શત્રુ છું એમ જાણજો.” આવી રીતે પોતાના રાજાનું કહે સંભળાવી, ફત મીન ધરી રહ્યો. પછી ચન્દ્રપ્રભ રાજાએ સધળાને એકાંતમાં કહ્યું: “જો ગમ અમ ગર્વનાં વેણુ બોલે છે તેને ઘેર આપણે શી રીતે જાઈએ?” રાજાનું આવું કહેવું સાંભળી, સિદ્ધાર્થ નામના મંત્રીએ કહ્યું: “મહારાજ! તે એમ જ કહેવાને યોગ્ય છે. તેમાં આપે અવશ્ય સમજવાનું નથી. તે રાજા મોટો ઘાતાર છે, પંડિત છે, ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલો છે, શરવીર છે, તેણે અશ્વમેધયજ્ઞ કર્યો છે, તે હમેશાં ઇર્ષથી પણ પરજન્ય પામતો નથી, તો તમને વિરુદ્ધ શું કહાવ્યું? સત્ય જ કહાવ્યું છે. તેણે હવણું જો શત્રુપણું વાપર્યું છે તે તો ઈંદ્રને માટે પણ દાખવ્યું છે. માટે તે રાજાને ઘેર અવશ્ય આપણે જવું જ જોઈએ: કારણ કે તે રાજા સત્યપ્રતિષ્ઠ છે. તોપણ આપે તેના મનનો વિચાર જાણવા માટે, ઇર્ષ એક માણસને તેને ત્યાં મોકલી, તેના મનની શુદ્ધાશુદ્ધતાની ખબર કહાડવો.” આવું સિદ્ધાર્થનું વચન સાંભળી, ત્યાં બેઠેલા સધળાએ તેને સંમતિ આપી. પછી ચન્દ્રપ્રભ રાજાએ, જનમેજયનો અભિપ્રાય-મિત્ર છે કે શત્રુ તે-જાણવા માટે પ્રહસ્તને કૈાશાંબી નગરીમાં મોકલ્યો; અને ત્યાંથી આવેલા હતાનો પણ સત્કાર કર્યો. પ્રહસ્ત ત્યાંથી નિકળી આકાશમાંથી કૈાશાંબી નગરીમાં ગયો, અને ત્યાંના રાજાની સાથે મળી, તેની સાથે કરાવ કરી તેના હસ્તાક્ષરનો પત્ર લઈ આવી ચન્દ્રપ્રભને બતાવ્યો અને તેને પ્રસન્ન કર્યો.

ચન્દ્રપ્રભ રાજાએ તુરત પ્રહસ્તને શાકલ સદેરમાં મોકલી, તે નગરથી પરપુટાને તેના પિતા જનમેજયની પાસે મોકલાવી દીધી. પછી ચન્દ્રપ્રભ અને ખીમ રાજાએ, સૂર્યપ્રભ તથા કર્ણસેન રાણી સહિત, વિમાનમાં બેસી કૈાશાંબી નગરીમાં ગયા. રાજા જનમેજય જમાઈ વગેરે સંબંધીઓની સાથે ગયા; સર્વને પ્રેમપૂર્વક ધણું માન આપ્યું. પછી પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન પ્રસંગે શુભ ક્રિયા કરી, પહેગમણીમાં પાંચ હજાર હાથી, એક લાખ ઘોડા અને પાંચ હજાર ઉટા-જેવર માનું, ઉત્તમ વસ્ત્ર, કર્પૂર અને અગરના મોટા મોટા કેયળાઓ લાદેલા હતા તે, કન્યાદાનમાં આપ્યા; અને આખા જનતમાં મહોત્સવ વર્નાવી દીધા. તેણે આ ઉત્સવ નિમિત્તે વાજિત્ર અને તૃત્યો કરાવ્યાં, ઉત્તમ આહલેખોના સત્કાર કર્યો અને સધળા રાજાઓને માન આપી જયજય વર્તાવી દીધા.

આવી રીતે મહોત્સવ મચી રહ્યો હતો, એવામાં ચોડીવારમાં ચોડીથી શત્રુ બની જવાનું છે તેને જાણે આગમચથી સ્વયવતું હોય તેમ આકાશ એચિનું પીળું પડી ગયું;—વિશાળો એકએક આકાશમાં આવતું શત્રુનું સૈન્ય જોઈ લયબીત બની હોય તેમ ભયકર નાદથી આકુળઆકુળ બની ગઈ. તે જ વખતે આકાશમાં ધ્રુવાત વિઘાધરાની સાથે મનુષ્યોને ધુલ કરાવવા માટે, જાણે મનુષ્યોને ઉંચા ઉપાડી જતો હોય તેમ જોરમાં પવન ફૂવા લાગ્યો. ચોડી વાર પછી આકાશમાં, મહાજળવાન અને ભયકર નાદ કરતું વિઘાધરનું સૈન્ય દેખાયું.

ના તંજથી દિશાઓમાં અજવાળું ફટકે ચર્ષે ચર્ષે. આ સેનાતા મધ્ય ભાગમાં એક ધરોજ
 દૈર્ઘ્યવાન દેવી વિદ્યાધરનો પુત્ર હતો. તેને જોઈ સૂર્યપ્રભ વગેરે ધણા જ આશ્ચર્ય પામ્યા. તુરત જ
 વિદ્યાધરનો બંદીજન, દામોદરને (વિદ્યાધરના અધિપતિને) પ્રણામ કરી મોટા સ્વરથી આકા-
 માંથી ગાજી ઉઠ્યો કે-

‘આપાદેશર જાયો દામોદર આ વિજયી યુવરાજ,
 રે મર્ત્યલોકવાસી, સૂર્યપ્રભ તું પ્રણામ કર આજ;
 પ્રણામ કર જનમેજય, યુત્રી આપી કુપાત્રમાં તેજ,
 આરાધન કર અને નહીંતર શિક્ષા કરે તુને તેજ.’

આ પ્રમાણે બંદીજનના સુખની વાણી સાંભળી, તેની સેનાને જોઈ, સૂર્યપ્રભ શસ્ત્રો કરી, ઢાલ અને
 તરવાર લઈ, પોતાની વિદ્યાના બળથી આકાશમાં ઉડ્યો. ઉડ્યો તેની પાછળ તેના મંત્રીઓ, મહસ્ત, ભાસ,
 સિદ્ધાર્થ, પ્રજાઘ્ય, સર્વમન, વીત, ભીતિ અને શુભકર પણ, હથીઆર ધારણ કરી ઉંચે ઉઠ્યા.
 પછી મર્ત્ય લોકના મનુષ્યો સાથે વિદ્યાધરને મોટું યુદ્ધ શરૂ થયું. પ્રથમ સૂર્યપ્રભ, વિદ્યાધરની તરફ
 દોડ્યો અને પછી દામોદર સામે ધર્યો. સૂર્યપ્રભે પોતાની ઢાલમાં શસ્ત્રના હથીઆરોના માર
 બીલી બીલી, પોતાની તરવારથી શસ્ત્ર મારના નાશ કરી નાંખ્યો. યુદ્ધમાં લાખો વિદ્યાધર હતા, તેની
 આગળ શેડા મનુષ્યો કીસ ગણતીમાં ગણાત! છતાં પરસ્પર યુદ્ધ કરનારા તેઓએ, સમાનપણું
 બતાવ્યું. લોહીથી લાલચોળ અનેલી અને આકુળ વ્યાકુળ થયેલી તરવારો, શસ્ત્રોની કાયાઓ
 ઉપર પડવા લાગી. તે, લોહીના જેવી લાલ રંગની અને આકુળવ્યાકુળ થયેલી જાણે યમની દષ્ટિ,
 પડતી હોય તેમ શોભતી હતી. વિદ્યાધરો જાણે લાય પામ્યા હોય તેમ શરણુની આશાથી, પૃથ્વી
 ઉપર ચંદ્રપ્રભની આગળ મસ્તકોથી અને શરીરોથી પડવા લાગ્યા. આ વખતે સૂર્યપ્રભે, વિદ્યાધરની
 શક્તિ જોઈ હતી, તે જગતના લોકને બતાવી. આકાશમાં જાણે સિંદૂર વેરાયેલો હોય તેમ આખું
 આકાશ લાલચોળ રંગનું ચર્ષે ચર્ષે. પછી સૂર્યપ્રભ તરવાર અને ઢાલને ધારણ કરનારા દામોદરની સામે
 ઉમોરલી લડવા મંડ્યો. લડતાં લડતાં, યુદ્ધની કુશળતાથી તેનો ધા ચૂકાવી, પોતાની તરવારથી શસ્ત્રની
 ઢાલના કક્કડા કરી, તેને જમીન ઉપર ફેંકી દીધા. તરફડીઆં મારતા દામોદરનું તરવારથી માથું
 કાપવાને જેવો તે જાય છે, એવામાં વિષ્ણુએ આકાશ માંથી આવી હુંકારો કર્યો, અને મારવાની ના
 પાડી. સૂર્યપ્રભે હુંકારે સાંભળી જોયું તો ભગવાન વિષ્ણુને દોહા તેનું માન રાખવા માટે પોતે
 નમ્ર બની ગયો. તેણે દામોદરને માથો નહિ, પણ છોડી દીધા. તુરત વિષ્ણુ ઋતુમાંથી મુક્ત થયેલા
 પોતાના ભક્તને લઈ અદૃશ ચર્ષે ચર્ષે. જે આયોધમાં અને પરલોકમાં ઉત્તમ ભક્તની રક્ષા
 કરે છે તેને જ ભગવાન જાણવા પછી દામોદરના મેવડા આડામ્બવાળા નારી ગયા. તુરત સૂર્યપ્રભ
 આકાશમાંથી નીચે ઉતરી પિતાની પાસે આવ્યો. સભ ચંદ્રપ્રભે અને બીજા રાજાઓએ સૂર્યપ્ર-
 ભને અને તેના કાર્યભારીઓને ધાવવ ચલાવગરના આવ્યા જોઈ ધણે સત્કાર કર્યો, અને તેમના પરક-

વખાણું કરવા લાગ્યા.

ત્યાર પછી તે સધળા સૂર્યપ્રભની વાર્તા કરતા હતા અને આનંદમાં બેઠા હતા, એવામાં

મુલદરાજનો એક દૂત આવ્યો. તેણે ચંદ્રપ્રભ રાજની આગળ મુલદરાજની પત્રિકા મૂકી. સિદ્ધર્થે તે પત્રિકાને ઉધાડીને સલામાં નીચે પ્રમાણે વાંચી સહજાવી—

સ્વસ્તિ શ્રી ઉત્તમ વરામાં મુકતમણિ જેવા ચંદ્રપ્રભ રાજને, શ્રી કોંકણ દેશના ગમ્મથી મુલદરાજ ધણા આદર સહિત નીચે પ્રમાણે જણાવે છે કે—રાત્રિમાં કોઈ ધરાક્રમી પુરુષ મારી પુત્રીનું દરજી કરી ગયો છે. હમણાં અમારા જણવામાં એમ આવ્યું છે કે, તે કન્યા તમારા પુત્રને મળી છે. એ શુભ સમાચાર જણવાથી અમે ધણા પ્રસન્ન થયા છીએ. હવે તમે તે કન્યા તથા તમારા પુત્ર સૂર્યપ્રભને સાથે લઈ અહીં અમારે ઘેર આવવા માટે ઉતાવળથી તૈયારી કરજો; એટલે અમે જાણે પરસોડામાંથી પાછી આવી હોય તેવી અમારી પુત્રીને જોઈ, તેનાં લગ્ન કરીશું.”

આ પ્રમાણે સિદ્ધર્થે, કોંકણના રાજની પત્રિકા વાંચી, તે સાંભળી રાજચંદ્રપ્રભે, “અહુ સારું” આમ કહી, સાંધી આવેલા દૂતને સત્કાર કર્યો અને પોતે ખુશી થયા. પછી પ્રહસ્તને પશ્ચિમમાં મોકલી તુરત ચંદ્રિકાવતીને મુલદરાજે સાં પહોંચાડી દીધી. બીજી દિવસે પ્રસાદમાં જનમેજય વગેરે સધળા રાજવ્યો અને સ્ત્રી સાથ વગેરે, સૂર્યપ્રભને લઈ, જૂતાસન વિમાનમાં બેસી, અપરાંત* શહેરમાં ગયા. રાજ મુલદરાજ, જે પોતાની પુત્રીને મળી ધણા પ્રસન્ન થયા હતા, તેણે જનમાં આવેલા માણુઓને સારો સત્કાર કરી, પુત્રીના વિવાહનો મહેલસવ આરંભ્યો. તે રાજવ્યે, પોતાની ચંદ્રિકાવતી પુત્રીને એવાં તો રાત્ર વગેરે પહેરાણીમાં આપ્યાં કે, બીરભટ્ટ વગેરે પોતાની કરેલી પહેરામણીથી ચરમોદા પડી ગયા. વિવાહકાર્ય થઈ રલા પછી સૂર્યપ્રભ સસરાને ઘેર રહ્યો છે એવામાં, બીજી દિવસે લવણુક શહેરમાંથી પૌરવ રાજનો દૂત આવ્યો. તેણે આવીને ચંદ્રપ્રભ રાજને પોતાના રાજનો સંદેશો આ પ્રમાણે કહ્યો—“મારી મુલોચના પુત્રીનું શ્રીમાન સૂર્યપ્રભે દરજી કર્યું છે. મને તેને માટે જરા પણ અફોસ નથી; પરંતુ તમે મારી પુત્રી સહિત સૂર્યપ્રભને મારે ઘેર લઈ પધારો, એટલે હું મારી પુત્રીની લગ્ન ક્રિયા કરું.” તે સાંભળતા વાર જ ચંદ્રપ્રભ રાજએ આનંદથી દૂતને સત્કાર કર્યો; અને પ્રહસ્ત સાથે મુલોચનાને તેના પિતાને સાં મોકલાવી દીધી. બીજી દિવસે મુલદરાજ વગેરે સધળા, સૂર્યપ્રભને સાથે લઈ, સાં જવાને તૈયાર થયા, એટલે પવનપેરે જતારા જૂતાસન વિમાનમાં બેસી, લવણુ નગરમાં ગયા સાં પૌરવ રાજવ્યે, સૂર્યપ્રભ અને મુલોચનાનાં લગ્નનો મહેલસવ કર્યો, અને તેને પહેરામણીમાં પુષ્કળ રત્નો અર્પણ કર્યા અને જનમાં આવેલા રાજવ્યોને પણ રૂડી પહેરામણી આપી.

વિવાહ થઈ ગયો, પણ પૌરવ રાજવ્યે લોકજ્ઞી પ્રમાણે લગ્નમાં આવેલાં માણુ-મેને બીજી દિવસે જવા દીધાં નહિ. તેણે તેઓની સારી રીતે આગતા સ્વાગતા કરી. લગ્નમાં આવેલાં સર્વ માણુસો આનંદમાં આવી ગયાં હતાં, અને હળુ પૌરવ રાજને ઘેર હતાં, તેટલામાં ચીન દેશના રાજા મુરોહે પણ બીજા રાજવ્યોની માફક લવણુક શહેરમાં દૂતને મોકલીને નીચે પ્રમાણે ચંદ્રપ્રભને કહાવ્યું—“તમારા કુમાર સૂર્યપ્રભે અમારી કન્યાનું દરજી કર્યું છે, માટે તમે તે

* અપરાંત-એટલે પશ્ચિમ દિશાના.

કન્યા અને વર સહિત અમારે ઘર પધારેલ.” ચંદ્રપ્રભ, દૂતદ્વારા રાજાનો સદેશો સાંભળી, ધરો પ્રસન્ન થયો, અને તરત પ્રહરતને મોકલી, તેની સાથે જ વિદુ-માળાને તેના પિતાની પાસે મોકલાવી દીધી. બીજે દિવસે પ્રજાતમાં પૌરવ અને ચંદ્રપ્રભ વિગેરે સર્વ રાજાઓ સૂર્યપ્રભને સાથે લઈ, ચીન-દેશમાં ગયા. મુરોહ રાજા આગળથી ગામ બહાર સમીપે આવ્યો હતો. તે મત્સ્યો, ભેટ્યો તે પછી સૂર્યપ્રભને પોતાની રાજધાનીમાં લઈ જઈ ઉતારે આવ્યો. પછી મુરોહ પુત્રીના વિવાહની ક્રિયા કરી. ત્યાર પછી વિદુ-માળાને અને સૂર્યપ્રભને અપાર સોનું, હાથી, ઘોડા, રત્ન અને રેશમી વસ્ત્ર વગેરે પહેરામણીમાં આધ્યાં; અને તે જ વખતે લખમાં આવેલા ચંદ્રપ્રભ વગેરે સવળાને પહેરામણી કરી. ચંદ્રપ્રભ વગેરે સવળાએ કેટલાએક દિવસ ચીનના રાજા મુરોહના દેશમાં રહી, જૂના જૂના વેલવો ભોગવ્યા. વર્ષાદેને સમય જેમ વિદુ-માળાથી* શોભે છે, તેમ ધન અને તરુણાવસ્થાથી અલંકૃત સૂર્યપ્રભ, વિદુ-માળા સ્ત્રી પરણી-તેના સ્વંધથી શોભતો હતો.

એ રીતે સૂર્યપ્રભ, પોતાના કુટુંબ સહિત અને સ્ત્રી સહિત સસરાના ધરમાં વૈભવ ભોગવતો રહ્યો હતો. યોગ દિવસ વીસા બાદ, સૂર્યપ્રભે, સિદ્ધર્થ પ્રમુખ મંત્રીઓની સાથે સ્વદેશ જવા માટે એકાંતમાં વિચાર કરી, વીરભટ વગેરે અધિકારવાળા રાજાઓને એક પછી એક તેમના દેશોમાં રવાના કરી, મુરોહ રાજા પાસેથી વિદાયગીરી માંગી. સૂર્યપ્રભ પોતાના મનોરથ પૂર્ણ કરી, તેની પુત્રીને સાથે લઈ, માતાપિતા અને મેનાનાં માણસો સહિત ભૂતાસન વિમાનમાં બેસી, આકાશમાર્ગે પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યો. રાજકુમાર સૂર્યપ્રભના આવવાના સમાચાર સાંભળી આખા નગરમાં આનંદ વર્તાઈ રહ્યો. કોઈ ઢેઠાણે વારાંગનાઓનાં નૃત્યોનો થેઈ થેઈકાર થઈ રહ્યો હતો; કોઈ ઢેઠાણે સંગીતનો રસ ગમી રહ્યો હતો; કોઈ ભોંકે મહિરાપાન કરતા હતા; કોઈ ઢેઠાણે લલનાઓ શણગાર સજતી હતી અને કોઈ ઢેઠાણે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે બહીશ મળવાથી લાડચારણે કીર્તિગાન કરી રહ્યા હતા, જેના રાખ્ખો ગાજી રહ્યા હતા. સૂર્યપ્રભ, સર્વે કન્યાઓ, જે પોતાપોતાના પિતાને લાં રહી હતી તે તથા તે કન્યાના પિતાઓએ પહેરામણીમાં આપેલા અરુખ્માત હાથી, ઘોડા તથા અનેક જાતનાં રત્નના સારી રીતે ભરેલા ગાંસડાઓ ઉપાડવાથી નમી ગયેલા અપાર ઊંટાને સાથે લઈ રાજધાનીમાં આવ્યો, તે જાણે એમ સૂચવતું હતું કે, દિગ્વિજયમાંથી આ વૈભવસામગ્રી મળી હોય. તે વૈભવ જોઈ પ્રભ આશ્ચર્ય પામી ગઈ. પછી રોપનાગ, ધણુ વસુવાળા મોટા પાતાળમાં જેમ રહે છે તેમ સૂર્યપ્રભ પણ ધણુ ધનવાળા, ધણુ લંડાર જેમાં હતા એવા શહેરમાં વસવા લાગ્યો. તેનું શાકળ નગર જાણે સ્વર્ગ, અમલકાપુરી અને લોગવલી-નગપુરી-આ ત્રણમાંથી બન્યું હોય તેમ શોભતું હતું. તે સર્વ સંપત્તિ સંપૂર્ણ મેળવી, આખા નગરમાં પોતાની મદનસેના રાણી સાથે મધ્યેય વૈભવ ભોગવવા લાગ્યો અને માતા, પિતા, મંત્રી અને બીજા રાણીઓ સાથે રહી, મધ્યદાન, જણે પાછા આવવા માટે કથુલાત આપી હતી, તેના આવવાની વાટ જોતો હતો.

* વિદુ-માળાએકે નિજાની માળ

તરંગ ૨ જો.

સૂર્યપ્રભની કથા ચાલુ. મય અને નારદનું પવારકું.

એક ત્રિવેસે ચંદ્રપ્રભ રાજા રાજસભામાં બેઠો હતો. તેની આગળ મથળા કાર્યભારી સાથે સૂર્યપ્રભ પણ બેઠો હતો. એવામાં સભામાં સિદ્ધાચે વાત કરવા માંડી. વાર્તાના પ્રસંગમાં મયદાનવને સધળાએ યાદ કર્યો. તુરત સભાની વચમાંની પૃથ્વી ઓચિંતી ફાટી ને મોટો ખાડો પડ્યો. આ ખાડામાંથી પ્રથમ સજ્જ કરતો સુગંધીદાર પવન બહાર નિકળ્યો અને પછી મયદાનવ બહાર આવ્યો. મયદાનવનું અસ્તકે સ્થામ રમતું હતું, તેના કેશ પોંગટવણાં હતાં, તેણે રાતાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં, તેને લીધે તે, જેમાં સ્થામ રમના ઉંચા શિખર ઉપર ઓપધિ બળતી હોય અને જેમાં ગેરુ વિગેરે ધાતુ ઘડતી હોય એવો પર્વત જેમ રાત્રિના શોભે છે, તેમ આ મયદાનવ-શૂભિના ખાડામાં શોભતો હતો. મયદાનવ બહાર આવ્યો, એટલે રાજાએ તેની યોગ્યતા પ્રમાણે તેના સત્કાર કર્યો. પછી તેને રતનનું આસન બેસવા માટે આપ્યું. તુરત દેવ રાજા રત્નાસન ઉપર બેઠો. પછી તે બોલ્યો: “તમે આ પૃથ્વી ઉપરના સધળા વૈભવો ભોગવી લીધા; હવે બીજા વૈભવો ભોગવવાનો તમારો સમય છે. માટે હવે તે વૈભવો મેળવવામાં મન કરો. પ્રભુધિને મોકલો; અને તમારા તાબાના રાજાઓ તથા ભાઈઓ તથા સંજ્ઞીઓ ને મિત્ર રાજાઓને બોલાવો. ત્યાર પછી આપણે વિદ્યાધરના રાજા સુમેરુ સાથે મળી, આકાશગામીઓપર જળ કરીશું, અને વિદ્યાધરની સંપત્તિ મેળવીશું. સુમેરુ એ આપણો સહાયક છે. તે આપણને મિત્ર સમાન ગણે છે; તેને શંકરે પોતે પ્રથમથી જ કહ્યું છે કે: ‘તું સૂર્યપ્રભની રક્ષા કરજે અને તેને તારી પુત્રી પરણાવજે. એ પરથી સુમેરુ સંજ્ઞી તરીકે આપણને સહાય કરવા માટે અહીં જ ઉભો છે.’ આવી રીતે મયદાનવે કહ્યું એટલે ચંદ્રપ્રભે પ્રહસ્ત વગેરે આકાશગામીઓને, સહાયક રાજાઓને બોલાવવા માટે પ્રભુધિ તરીકે મોકલ્યા. પછી સૂર્યપ્રભે જેઓને પહેલાં પોતે પોતાની વિદ્યા શીખવી નહતી, તેવા મંત્રીઓને અને પોતાની રાણીઓને, મયદાનવના કહેવાથી ઈંદ્રગણવિદ્યા બજાવી તૈયાર કર્યાં.

આવી રીતે સર્વ તૈયારીમાં આવ્યા હતા, એવામાં પોતાના તેજથી દિશાના મંડળને સફેદ કરતા મુનિ નારદ આકાશમાંથી નીચે ઉતરી રાજસભામાં પધાર્યો. ચંદ્રપ્રભે અર્ધ આપી તેમના ચરણ પખાલ્યા. નારદ આસન ઉપર બેઠો. પછી બોલ્યા: “રાજા ચંદ્રપ્રભ! ઈંદ્રે મને મોકલીને તને કહાવ્યું છે કે ‘હમણાં મારા ગણવામાં આવ્યું છે કે શ્રુત્યુલોક્ના માનવી સૂર્યપ્રભના અજ્ઞાનપણામાં મોહ પામેલા તમે, મયદાનવની સાથે મિત્રતા કરી, શંકરની આરાધી તેના મનુષ્ય શરીરે તેને તમે સર્વ વિદ્યાધરના મહાનગ્નનું મોટું અક્ષવર્તી પદ અપાવવા માટે તૈયાર

* એટલેમાં શિવ છે, પણ તે બોટું જણાય છે; કેમકે શિવે તો સૂર્યપ્રભને વિદ્યાધરનો અક્ષવર્તી નિર્માણ કર્યો છે, તે શિવ નારદે કહેલાં વચન કદાચે તદ્દિ, પણ ઇદ્ર કહેલું, કેમકે શ્રુતરામીને વિદ્યાધરનો અધિપતિ ઇદ્રે નિર્માણ કર્યો છે.

થયા છે. એ તમે જોઈું કામ કરો છે. એ સ્થાન તો અમે શ્રુતશર્માને આપ્યું છે. વળી વિદ્યા-
ધરના કુળસાગરમાં ચંદ્રસમાન ચોલતા શ્રુતશર્માને વિદ્યાધરનું ચક્રવર્તી રાજ્ય, કુળપરંપરાથી
ચાલ્યું આવે છે; તો તમે અમારી સાથે શત્રુતા કરી તથા અધર્મ કરી, જે કામ કરો છે તે કામ
અવશ્ય તમારો નાશ કરનારું થઈ પડશે. પહેલાં તમે મહારુદ્ર યજ્ઞ કરવા લાગ્યા, ત્યારે મેં તમને
અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા માટે કહ્યું. તમે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો નહીં, પણ મહારુદ્ર જ કર્યો. માટે રાજ્ય !
તમે અમારી દરકાર રાખ્યા શિવાય, એકલા શંકરની ઉપર વિશ્વાસ રાખી, ગર્વથી જે કરો છો
તે કામ તમારું ભડું કરશે નહીં.”

આવી રીતેના ઈંદ્રનો સંદેશો નારદ મુનિએ કહી સંભળાવ્યો. ત્યારે મયદાનવ હાંસ્ય કરીને
જોણ્યો: “મહામુનિ ! ઈંદ્ર રાજ્યએ સૂર્યપ્રભને મનુષ્ય ગણ્યો છે તે જોઈું છે, ખરું નથી. સૂર્યપ્રભ મનુષ્ય
છે કે વિદ્યાધર, તે તો હામોદરની સાથે જ્યારે સંપ્રાપ્ત થયું, ત્યારે ઈંદ્રે શું જણવ્યું નહીં ? સધળા મનુષ્યો
પરાક્રમી હોય છે અને તેને સર્વ સિદ્ધિ મેળવવાનો અધિકાર છે. પૂર્વે નહુપ આદિ રાજ્યએ ઈંદ્રની પદવી શું
મેળવી ન હતી ? વળી તે કહાવે છે કે, અમે શ્રુતશર્માને ચક્રવર્તીપણું આપ્યું છે, અને તેને કુળપરંપરાથી
ચક્રવર્તીપણું ચાલ્યું આવે છે. આ વાત પણ અચૂક છે. શિવજી ચક્રવર્તીપદ આપનાર છે, ત્યાં ઈંદ્ર તે
વળી દાણુ ? એ શિવાય, શું ઈંદ્રે પોતે વંશપરંપરાથી મળતી ઈંદ્રની પદવી, હિરણ્યક્ષની હતી તે કેમ
છીનવી લીધી ? ઈંદ્ર કહે છે કે, અમે ઈની શત્રુતા કરીએ છીએ અને જે સત્ય છે તેથી અમે
વિરુદ્ધ વર્તીએ છીએ. એ તેનું કહેવું પણ નરાનાળ જુદું છે. ખરું જોતાં તો ઈંદ્ર પોતે જ સ્વાર્થ માટે
અમારી સાથે બ્રહ્માકારથી સત્રુવદ કરે છે; અને કૃષા કરી કહો કે સત્રુનો પરાજય કરશું તેમાં
અમારો અધર્મ શું ? અમે કંઈ મુનિની ઓનું હરણુ કરતા નથી, તેમ બ્રહ્મહત્યા પણ કરતા નથી.
વળી એ કહે છે કે તમે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો નહીં, માટે દેવતાનું અપમાન કર્યું, એ વાત પણ જૂઠી છે.
મહારુદ્ર યજ્ઞ કર્યો પછી બીજા યજ્ઞ કરવાનું પ્રયોજન શું છે ? એક દેવતા દેવ શંકરનું પૂજન
કર્યું તો કયા દેવનું પૂજન બાકી રહે છે ? વળી તે કહે છે કે, એક શંકર ઉપર આસ્થા રાખવી તે
કલ્યાણકારી નથી. આ જોણવું પણ અસત્ય છે. જ્યાં મહાદેવ સહાય થાય છે ત્યાં બીજા
દેવતાઓનું શું ચાલે છે ? જ્યારે સૂર્યનારાયણનો ઉદય થાય છે ત્યારે બીજા સાધારણ તેજ પ્રકાશી
છે કે ? માટે મુનિરાજ ! આ સર્વ વૃત્તાંત તમારે ઈંદ્રને કહેવું. અમે અમારું ચાલતું કામ પૂર્ણ
કરીશું, ઈંદ્રથી થાય તે ભાલે કરી લે.”

આવી રીતે મયનાં વચન સાંભળી, નારદશ્રવણે ‘તમારા કહેવા પ્રમાણે હું કહીશ’ એમ
જોણી ચંદ્રના વિરુદ્ધ સંદેશો લઈ ચાલતા થયા. મુનિ નારદ ગયા પછી, ચંદ્રપ્રભ રાજ્ય ચંદ્રનો
સંદેશો સાંભળી શન્યમૃદ બની ગયા, ત્યારે મયદાનવ આવી રીતે જોણ્યો: “તમારે ઈંદ્રથી જરા
પણ ડરવું નહીં અને તમારે શ્રુતશર્માથી પણ ડરવું નહીં. તે કદી દ્રેષ રાખી પોતાના પક્ષમાં દેવતા-
ઓને લઈ આવી યુદ્ધ કરશે, તો પણ મહારાજ, પ્રહલાદ વગેરે જેમાં મુખ્ય છે એવા દૈત્ય અને

* આ સૂચના જાતબની સ્ત્રી અહલ્યાના સખધર્મ છે, તેમ જ જાનો નાશ કર્યો તે બાબત ઇંદ્રને
દાણુ માર્યો છે.

દાનવ સહિત અમે સર્વે તમારા પક્ષમાં હિલા છીએ. વળી આપણા ઉપર ત્રિપુરનો નાશ કરનારા શંકર કૃપા કરી જ્યારે લડવાને તૈયાર થાય છે, ત્યારે તેની આગળ ત્રણ જગતમાં બીજારા દેવ કોણ માત્રો માટે શરવીરા! આ લડાઈયાત્રા માટે ત્વરાથી નીકળો.” આવી રીતે મયદાનવે કહ્યું, એટલે તે સધળાએ “બહુ સારું” આમ કહી તેના કહેવાને આનંદ સહિત કચ્છ રાખ્યું.

ત્યાર પછી જે રાજાઓને તેડવા માટે પ્રણિધિ મોકલ્યા હતા, તે સર્વ ચન્દ્રપ્રભનો સંદેશો સાંભળી, તૈયાર થયા. વીરભટ્ટ વગેરે રાજાઓ, સંબંધીઓ, મિત્રો અને તેના ભાઈઓ, પ્રણિધિના કહે: સંદેશા ઉપરથી એક પછી એક શાકત્ર નગરમાં આવવા લાગ્યા. રાજા ચન્દ્રપ્રભે સૈન્ય સહિત આવે: સંધર્ષા રાજાઓનો સત્કાર કર્યો. પછી મયદાનવે ફરીથી ચન્દ્રપ્રભ રાજાને કહ્યું: “હે રાજા! આ રોગિમાં તું ફેર પ્રસન્ન થઈ મહા બળીદાન કર. ત્યાર પછી હું જેમ તને કહું તે પ્રમાણે તારે સધળું કા કરવું.” મયદાનવનું આજ્ઞ વચન સાંભળી, રાજા ચન્દ્રપ્રભે તેજ વખતે ફેરને બળિદાન આપવા મા સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી. રાત્રિ પડી. મયદાનવ અને, રાજા વનમાં ગયા. ત્યાં મયદાનવે વ પ્રમાણે બળીદાન મૂકવાની ક્રિયા બતાવી, તે પ્રમાણે ચન્દ્રપ્રભે ભક્તિથી ફેરદેવને બળિદા અર્પણ કર્યું. પછી તે રાજા હોમ કરવા લાગ્યો. આમ સર્વ કાર્ય થતું હતું, ત્યાં તરત જૂતગણુ અધિપતિ નંદિકેશ્વર પ્રગટ થયા. તેનાં દર્શન કરી રાજા ધણો પ્રસન્ન થયો, અને વિધિ પ્રમાણે તેની પૂજા કરી. પછી નંદિકેશ્વરે કહ્યું કે—“શંકર દેવ પોતે માટે મુખે તમને આવી રીતે કહેવ રાખ્યું છે:—મારી કૃપાથી સૂર્યપ્રભ વિદ્યાધરોનો ચક્રવર્તી બેઠક થશે જ, અને જોઈએ તો શ્રો છો. આવે તોપણ તમારે ડરતું નહિ.” આવી રીતે શંકરની આજ્ઞા તેઓને જણાવી, બળિદાનનો ભાગ લઈ, નંદિકેશ્વર, જૂતગણોની સાથે ત્યાં જ અદશ્ય થઈ ગયા. ચન્દ્રપ્રભ રાજાને પોતાના પુત્રન હિયની ખાતરી થઈ; અને પછી હોમ કરી, બળિદાન મૂકી, હોમની સમાપ્તિ કરી, મયદાનવન સાથે તે શહેરમાં આવ્યો.

ચન્દ્રપ્રભ દાનવ કેમ થયો તેની કથા.

બીજે દિવસે પ્રભાતમાં ચન્દ્રપ્રભ રાજા, પોતાની રાણી, રાજપુત્ર, બીજા રાજાઓ અને તેમના કાર્યભારીઓની સાથે એકાંતમાં બેઠો હતો, ત્યાં મયાસુરે તેને કહ્યું—“હે રાજા, સાંભળો. એક વાત જ મેં ધણા વખત સૂંધી ગ્રામ રાખી છે, તે હવે ત્યાં પ્રગટ કરું છું! તું પૂર્વે સૂનીય નામનો દાનવ હતો અને મારો પુત્ર હતો. આ સૂર્યપ્રભ તારો નાનો ભાઈ હતો. તેનું નામ સૂમુડીક હતું. તમારે દેવતાઓ સાથે સંભાષણ થયું, તેમાં તમે મરણ પામ્યા, અને અહીં પિતા તથા પુત્ર રૂપે જન્મ્યા છો. મેં તારા રાજાને તારું રાખવા માટે, દિવ્ય ઔષધિઓ અને ઘી લગાવીને સ્થાયી રાખ્યું છે. માટે તું ગુદામાં પ્રવેશ કરી પાતાળમાં જઈ, હું જે મુક્તિ ખાતાનું તે મુક્તિ પ્રમાણે તારા પોતાના શરીરમાં પ્રવેશ કર. એથી તારા તેજ, પરાક્રમ અને બળમાં વધારો પમે, અને હું એવા થઈ જઈશ કે રણસંઘામમાં વિદ્યાધરોનો પરાજય કરી ચક્રવર્તી સમુડીકનો અવતાર સૂર્યપ્રભ તો આજ શરીરે ધણા દિવસ પછી વિદ્યાધરોનો ચક્રવર્તી રાજા થશે.”

મયદાનવનું આનુંકહેવું સાંભળી રાજા ચન્દ્રપ્રભ, “અહો ! આ તો ચમત્કારિક વાતો છે. એમ કહી ધણો રાજ થયો અને મયદાનવે સૂર્યવેલા કાર્યને અંગીકાર કર્યું. પણ તેટલામાં સિદ્ધાર્થે બોલ્યો: “હું દાનવોત્તમ મયાસુર ! આ બ્રાંતિઅગને ઉત્પન્ન થાય, તેને માટે આપણું કહો છો ? જ્યારે આ રાજા બીજા શરીરમાં પ્રવેશ કરશે ત્યારે શું તમામ મરી ગયા એમ માનવું ? અને તેમ થાય તો અમારી શી ગતિ ? વળી તેઓ બીજા શરીરમાં પ્રવેશ કરી પરલોકમાં ગયેલા માણસની માફક અમને વિસરી જશે ત્યારે અમારે શું કરવું ? તે કાણુ અને તમે કાણુ, એમ થાય ત્યારે શું ? પછી અમારે કેની પાસે રહેવું ?” સિદ્ધાર્થનું આ વચન સાંભળી મયાસુરે બોલ્યો: “આ રાજા યોગયુક્તિથી પોતાના પ્રથમના શરીરમાં કેમ પ્રવેશ કરે છે, તે તમે સ્વતંત્ર રીતે ત્યાં આધીને પ્રલક્ષ જુવો. આ રાજા બીજા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યા છતાં પણ તમને વિસરશે નહીં, તેનું કારણ તમને કહું છું તે સાંભળો. જે મનુષ્ય પરાધીન રીતે મરી જાય છે અથવા જે માણસ ગર્ભમાંથી બહાર પડી જન્મે છે તે જ્ઞાવસ્થા, મરણ વગેરે ક્લેશમાં પીડાવાથી સધળું વિસરી જાય છે. પરંતુ જે મનુષ્ય સ્વતંત્રતાથી યોગયુક્તિવડે બીજા કાયામાં—પ્રથમ અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરી, પછી ઉદિયોમાં પ્રવેશ કરે છે, તેનાં મન કે છુદ્ધિમાં ભ્રમ થતો નથી. જ્ઞાની યોગેશ્વર, જેમ એક ધરમાંથી બીજા ધરમાં ગયા પછી પ્રથમનું ધર ભૂલતો નથી, એકદમ પ્રથમના શરીરને વિસરતો નથી, પણ તેને બરાબર યાદ છે, તેમ ચન્દ્રપ્રભ પણ સર્વ સ્મરણમાં રાખશે—એમાં તમે જરાપણ શંકા રાખો મા. આ રાજા જરા અને રોગ રહિત ઉત્તમ દિવ્ય શરીરને પામશે. વિશેષમાં તમે સધળા પણ દાનવો છો. તમે રસાતલ પાતાલમાં જઈ અમૃતનું પાન કરશો, એટલે તમારું શરીર પણ નીરાગી અને અઘૃષ્ટિક દિવ્ય બની જશે.” આનું મયદાનવનું વચન સાંભળી, સધળાએ તેના બોલવા ઉપર વિશ્વાસ રાખી, સર્વ શંકા ભાગ કરી, તેના બોલવાને સ્વીકાર્યું. ચન્દ્રપ્રભ રાજાએ મયનું વચન માન્ય રાખી, બીજે દિવસે સમગ્ર રાજાના મંડળને એકઠું કરી, ચન્દ્રલાગા અને હરાવતી નદીના સંગમ ઉપર ગયો. તે નદીના કિનારા ઉપર બહારના ભાગમાં. રાજાએ બેઠા રાખી, સૂર્યપ્રભ વગેરેનો જનાનો તેઓને સોંપી, ચન્દ્રપ્રભ, સૂર્યપ્રભ, રાણી અને સિદ્ધાર્થ વિગેરે મંત્રીઓને સાથે લઈ મયદાનવે જતાવેલી નદીના જળમાં આવેલી ગુફામાં પેઠા. અંદર ગયા પછી એક મોટા માર્ગ નજરે પડ્યો. તે માર્ગે જતાં જતાં એક સુંદર દેવનું મંદિર આવ્યું. ચન્દ્રપ્રભાદિ સધળાને લઈ મય દાનવ તેમાં દાખલ થયો.

આ સમયમાં જે રાજાએ નદીના બહારના ભાગમાં બેઠા હતા તેમની સાથે સુદ્ધ કરવા માટે આકાર માર્ગે વિદ્યાધરા, પોતાની સેના લેઈ ચઢી આવ્યા. તેમણે પોતાની માથાવડે તે રાજાઓને જડ-સ્થિર બનાવી દીધા. તેઓ સૂર્યપ્રભની ઓંચાનું હરણ કરી ગયા. તે જ વખતે આકાશવાણી થઈ કે, “આ હુદ્દ શ્રુતશર્મા ! તુંજો ચક્રવર્તીની આ રાણીઓને સ્પર્શ કરીશ, તો તારો અને તારી સેનાનો તારાણ નાશ થશે. હું હમણાં જ તારો નાશ કરી, આ રાણીઓને તારી પાસેથી સુકત કરત, પરંતુ મેં તને માર્યો નથી, તેમાં કંઈ કારણ છે. સૂર્યપ્રભની રાણીઓ લલે અદ્વિ નહે. છતાં તું લઈ જાય તો આ રાણીઓ ઉપર ચાતા તારીકે લકિત રાખી તેમની રક્ષા કરજે.” આ પ્રમાણે આકાશ સરસ્વતીએ કહ્યું એટલે વિદ્યાધરા અદસ્ય થઈ ગયા. એ સમે નદીના કિનારા ઉપર ઉમેજા ધીરભટ

વિગેરે રાજ્યો પોતાની પુત્રીઓનું દરજી થયું જોઈ, પરસ્પર વિચાર કરી દેહલાગ કરવા માટે તૈયારી કરવા લાગ્યા. પણ પુનઃ આકાશવાણી યદ્યકે, “તમારી પુત્રીઓ ફરી તમને મળશે નહીં એમ જાણશે મા. તે કન્યાઓ ફરીને તમને મળશે, માટે તમારે સાહસકર્મ કરવું નહીં. તમારે કલ્યાણ થાઓ!” આમ જોડી આકાશવાણીએ તેઓને સાહસ કરતાં અટકાવ્યા.

તે રાજ્યો પુત્રીઓની અને સૂર્યપ્રભની વાટ જોતા તે નદીના કિનારા ઉપર બેઠા હતા ત્યારે પાતાળમાં તથા દેવમંદિરમાં સર્વ દેવજાતી વિદાયલા ચન્દ્રપ્રભને અર્પણે કર્યું: “ચન્દ્રપ્રભ, હું તને અનુપમ યોગવિદ્યાનો ઉપદેશ આપું છું. તે લે. આ યોગવિદ્યાથી બીજાની કામામાં પ્રવેશ કરતાં આવડે છે, માટે તું એક ચિત્ત યદ્યકે તે સાંભળ.” આ પ્રમાણે કહી સાંખ્ય અને યોગશાસ્ત્રના શ્રુત મંત્રોનો ઉપદેશ કરી, તેનાથી બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની યુક્તિ શીખવી, અને છેવટે તે યોગીદ્ર મય જોડ્યા—“આનું નામ સિદ્ધિ અને એ જ પવિત્ર સ્વતંત્રતાવાળું જ્ઞાન. એ સર્વ એ જ અને અશ્વિમાં આદિનું મંદિર પણ આ જ યોગ છે. જે દેવતાઓ યોગવિદ્યાની સિદ્ધિ મેળવે છે, તે મોક્ષની સ્વકાર કરતા નથી; બીજા કેટલાએક મહાશયો પણ આ સિદ્ધિ મેળવવા માટે જપ, તપ ને કલેશ કરે છે, અને સ્વર્ગ લોકના વૈભવ મળે છે, છતાં પણ તેની જરા સ્વકાર કરતા નથી. આ વિષય ઉપર એક કથા છે, તે તને કહું છું તે સાંભળ:

કાળ બ્રાહ્મણની કથા.

પૂર્વ કલ્પમાં કાળ નામનો કોષ્ઠ્યેક સંભાવિત બ્રાહ્મણ હતો. તે પુષ્કરરાજમાં જઈ, રત્નિ દિવસ જપ કરવા લાગ્યો. તેને જપ કરતાં કરતાં બસે વર્ષ* વીતી ગયાં. ત્યાં તેના મસ્તકમાંથી એક અવિચ્છિન્ન તેજ ઉત્પન્ન થયું. આ તેજનો પ્રકાશ કોટિ સુધે જોવા હતો. આ તેજપુંજ જ્યારે ગગનમંડલમાં ફેલાયો પામ્યું, ત્યારે આકાશચારી સિદ્ધ વગેરેના આકાશમાં આવજાવ અટકી પડ્યો. એટલુંજ નહીં, પણ તે તેજના પ્રતાપથી ત્રણ લોક બળવા લાગ્યા. એટલે ત્રાસ પામેલા બ્રહ્મા, ઈંદ્ર વગેરે દેવતાઓ કાળ બ્રાહ્મણની પાસે આવીને જોડ્યા, “એ બ્રાહ્મણ! તમારા તપના તેજમાં આ ત્રણ લોક બળે છે, માટે હવે તપ બંધ કરો; અને તમારે જેવરની ઈચ્છાહોય તે વરદાન માંગી લો,” તે બ્રાહ્મણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો—“મહારાજ! મને બીજા કોષ્ઠિયું વર માગવાની ઇચ્છા નથી, મને જપ શિવાય બીજામાં પ્રેમ નથી, તો કેવળ જપમાં જ પ્રેમ થાય એ વર આપો.” બ્રાહ્મણની આવી ૧૯ી સંભળી, છતાં પણ બ્રહ્માદિકે તેને કોષ્ઠિયું વર માંગવા માટે ધણો આગ્રહ કર્યો, એટલે તે જપક બ્રાહ્મણ તે પ્રદેશમાંથી ઉઠી નિકળ્યો અને સાંધી દૂર હિમાલયના ઉત્તર ભાગમાં જઈ જપ કરવા લાગ્યો. ત્યાં પણ જ્યારે તેના મસ્તકમાંથી ધણું જ પ્રકાશિત તથા કોષ્ઠિયું પણ સહેવાય નહિ એવું તેજ પ્રગટ થયું, ત્યારે ઈંદ્ર રાજ્યએ તે બ્રાહ્મણના જપમાં વિદ્ય કરવા માટે તેની પાસે દેવાંગનાઓને મોકલી. તે દેવમુંદરીઓ મોઢ પમાડવા માટે તે બ્રાહ્મણની પાસે ગઈ અને હાવલાવના કટાક્ષથી તેની આગળ શુંગાર રસને ઉઠોપન કરી તે બ્રાહ્મણને સ્વાયમભાન કરવા લાગી. તે બ્રાહ્મણે તે સ્ત્રીઓને તણુપજાની

માફક ગણી કાઢી, પણ પોતે એકનો જે ન થયે ત્યારે દેવતાઓએ તેના જપમાં લંગણુ કરાવવા માટે, પોતાના મહાદૂત તરીકે મૃત્યુને મોકલ્યું. મૃત્યુ તે બ્રાહ્મણની પાસે આવીને બોલ્યું—“બ્રહ્મર્ષી ! મરણુ સંઈત કોઈ પણ પ્રાણી આટલા લાંબાજા સંધી છવતું નથી, માટે તું તારી કાયાને ત્યાગ કરી દે. ઇશ્વરની બાંધેલી મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન શા માટે કરે છે ? ” જ્યારે તે બ્રહ્મર્ષીએ આ પ્રમાણે સાંભળ્યું ત્યારે તે બોલ્યો : “ જો મારા આયુષ્યની અવધ પૂરી થઈ હોય તો મને શા માટે લઈ જતો નથી ? લઈ જા. વાટકોતીજીવે છે ! અરેઆ યમ ! હું મારું આ શરીર, મારી પોતાની મેળે ત્યાગ કરીશ નહીં; કારણ કે હું જો સ્વેચ્છાથી મારા શરીરનો નાશ કરું તો મને આત્મહત્યાનું પાતિષ્ઠાગે.” આ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણે કહ્યું ત્યારે મૃત્યુએ જોયું કે તેના પ્રતાપથી તે તેને લઈ શકે તેમ નથી, એટલે તે જોમ આપ્યું હતું તેમ જ નીચું મસ્તક કરી પાછું આપ્યું ગયું, મૃત્યુએ બ્રાહ્મણના સમાચાર ધીંદ્રને કહ્યા. તે સાંભળી ધીંદ્રના મનમાં ધ્રોણ અર્ધસોસ થયે. ત્યાર પછી ધીંદ્ર પોતે કાળને પરાજય કરનારા કાળ બ્રાહ્મણને જે હાથથી ઉચકીને, બલાકરે સ્વર્ગલોકમાં લઈ ગયા. ત્યાં પણ તે બ્રહ્મદેવ સ્વર્ગની અનુપમ અને કુદરતી શોભા જોઈ તેમાં લપટાયા નહી, પણ રાત્રિ દિવસ જપ જપ ને જપ જ જપવા લાગ્યો. તે ઉપરથી દેવતાઓએ તે બ્રાહ્મણને પુનઃ નીચે મૃત્યુ લોકમાં ધકેલી દીધા એટલે તે બ્રાહ્મણ ફરીથી તે જ હિમાચળમાં જઈ જપ જપવા લાગ્યો. ત્યાં પણ ધીંદ્ર આદિ દેવતાઓ તેને વર માંગવા માટે સમજાવા લાગ્યા, તોપણ તેણે વર માંગ્યા નહીં.

એક વખત ઉપર તે માર્ગે રાજા ઈક્ષ્વાકુ જતા હતા. તેના જાણવામાં તે જપક સંબંધી સર્વ હકીકત આવી. એટલે તે તેની પાસે આવીને બોલ્યા—“જપક ! તું દેવતાની પાસેથી વર ન લેતો હોય તો મારી પાસેથી એક વર માંગી લે.” તે સાંભળી તે જપીએ તે રાજાનું હાસ્ય કરીને બોલ્યો—“રાજાજી, હું દેવતાની પાસેથી પણ વરદાન લેતો નથી, તેને વર આપવાની તારી શક્તિ છે ખરી ! ” આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણે ઉત્તર આપ્યો એટલે રાજા ઈક્ષ્વાકુ બોલ્યો :—“જો કે હું તને વર આપવા શક્તિમાન નથી, પરંતુ જો તું વર આપવા શક્તિમાન હોય તો મને વર આપ.” ત્યારે તે જપક બોલ્યો : “રાજા ! તારી ઇચ્છામાં આવે તે વર માંગી લે, હું તારી માંગણી પ્રમાણે તને વર આપીશ.” જ્યારે તે રાજાએ આ પ્રમાણે તે જપકનું કહેવું સાંભળ્યું, ત્યારે તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો :—“હું આપું અને આ બ્રાહ્મણ મહણુ કરે એ વાત તો ઘટતી ગણાય; પરંતુ એ બ્રાહ્મણ મને (રાજાને) આપે અને હું લઈ આ વાત અયોગ્ય ગણાય.” આવી રીતે રાજા જ્યાં પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે અને વાર લગાડે છે, ત્યાં જો બ્રાહ્મણ પરસ્પર વાદ કરતા કરતા ત્યાં આવ્યા.

તે બંને બ્રાહ્મણ રાજાને, જોઈ તેની આગળ પોતાના વાદનો ન્યાય કરવા માટે, બેમાંથી એક બ્રાહ્મણ પ્રથમ બોલ્યો “આ માણસે મને દક્ષિણા સહિત એક ગાય આપી છે. હું તે ગાય તેને પાછી આપું છું, પણ એ મારા હાથમાંથી શા માટે લેતો નથી ? ” બીજો બ્રાહ્મણ બોલ્યો—“મહારાજા ! મેં કોઈ દિવસ પ્રથમ પ્રતિગ્રહ કર્યો નથી છતાં લીધું નથી; તેમ જો તેની પાસેથી ગાયની માંગણી પણ

કરી નથી, ત્યારે આ માણસ મને જવાકારે શા માટે ગાય પાછી આપે છે?" જન્ને તરફનું આ પ્રમાણેનું બોલતું સાંભળી રાજા બોલ્યો—“વાદીનું કહેવું સત્ય નથી. શા માટે ગાયનું દાન લીધા પછી, આ બ્રાહ્મણને, તેણે જે દાન દીધું છે તે દાન જગાકારે પાછું લેવાનું કહે છે?” આમ રાજા બોલતો હતો એવામાં, વચમાં વખત મળતાં ઇંદ્ર બોલ્યો—“આ રાજા ! જો તું આવી રીતે ન્યાય કરેલા બને છે તો, આ જપ કરનારા બ્રાહ્મણ પામેથી વર માંગી લે; કેમકે તેને વર માંગવા માટે તને કશું છે. હવે તું શા માટે તેની પામેથી વર માંગતો નથી?” રાજા આને ઉત્તર આપવાને અસક્ત થઈ ગયો. તે જપ કરનારા બ્રાહ્મણને કહેવા બાગોઃ “પતિત પુરુષ ! મને તમારા જપનું અડધું ફળ આપો, તે વર હું માગુ છું.” તે જપ કરનારા બ્રાહ્મણે અપિ બોલ્યો: “દીક છે, મારા જપનું અડધું ફળ તમે લ્યો.” એમ કહી જપ કરનારા બ્રાહ્મણે તે રાજાને પોતાના જપનું અર્ધફળ આપ્યું; એટલે તે રાજા અને પેમા જપ કરનારો બ્રાહ્મણ જન્ને જાયુ સ્વર્ગમાં મયા અને ત્યાંથી શિવસેના કર્મા—મોક્ષપુરમાં ગયા. તે જપક ત્યાં ધણા કટપ સુધી રહ્યો; અને પછી ફરીથી પૃથ્વી ઉપર આવી, સ્વતંત્ર બની, યોગ સાધનાથી તેણે અકલ્પ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હતી.

“આ રીતે, તે બ્રાહ્મણની માફક પરિતો, સ્વર્ગ અને તેના જેવા તુચ્છ વૈલવની જરા પણ દરકાર કરતા નથી; કેવળ સિદ્ધિ મેળવવાની આશા ગણે છે. હે રાજા ! તે યોગની સિદ્ધિ તને આજ મળી ચૂકી છે, માટે હવે તું સ્વતંત્ર થયો છે તો તારા શરીરમાં પ્રવેશ કર.”

યોગવિદ્યાનું સર્વ જ્ઞાન આપ્યા પછી, મયદેવે જ્ઞાનવ રાજા ચંદ્રપ્રભને, કાળ બ્રાહ્મણની વાર્તા કહી તે સાંભળી રાજા, રાણી, રાજકુમાર અને કાર્યભારી ધણાં પ્રમત્ત થયાં.

ચંદ્રપ્રભ દાનવની કથા (ચાલુ).

પછી મયદાનવે રાજાને તથા તેના પુત્ર વગેરે સઘળાને ખીન્ન પાતાળમાં લઈ જઈ, એક દેવતાઈ નગરીમાં અદ્દર સઘળાને દાખલ કર્યાં. સઘર્માં માણસો ભગ્નભવનમાં પેમીને ભુવે છે, તો ત્યાં એક ઊત્તમ પદમ ઉપર એક સ્થૂપકાય પુરુષને પડેલો જોયો આ પુરુષ ભર નિદ્રામાં સુતો હોય તેમ વડ્યો હતો. તેના શરીર ઉપર રસવાળા છોડવા ને ધી ચોપડેનું હતું. તેની આકૃતિ ભરવ જેવી ખીલામણી હતી અને તે પડેલા પુરુષને ઘીટીને તેની આસપાસ દેવરાજની કુમારિકાઓ બેઠી હતી—જેનાં મુખકમળ મ્હાન ચર્ચિત્ત થતાં. પછી મયદાનવ ચંદ્રપ્રભને ઉદ્દેશી બોલ્યો—“આ તારો દેહ પડ્યો છે. તેની આસપાસ વીંટારીને બેઠી છે તે તારી પૂર્વ જન્મની સ્ત્રીઓ છે. હવે તું તારા પૂર્વ જન્મના ખોળીઆમાં પ્રવેશ કર.” પછી ચંદ્રપ્રભ રાજા બતાવેલા યોગનું સાધન કરી, પોતાના સાંપ્રત શરીરનો ત્યાગ કરી, તે સુતેલા પુરુષના શરીરમાં પેડા; * એટલે પદમ ઉપર ભર નિદ્રામાં સુતેલા પુરુષ જાગ્યું થયો હોય તેમ જગાસુ ખાઈ હળવે હળવે આંખો ઉઘાડતો પદમ ઉપર બેઠો થયો. સુનીયને

* આનંતને વિચાર ચિન્નદેસમાં ચાલતો હતો, જેણે બહુસંખી ચમત્કારીક કવલોપરથી જાણ્યું છે. એમ ધારવામાં આવે છે કે ભૂતકાલે લોકના લેખ ખીન્ન વિચારો તેઓ આ દેસમાંથી, પોતાના દેસમાં લઈ ગયા.

(ચન્દ્રપ્રભ) ઉભો થયો જોઈ, તેની અસુર સ્ત્રીએ. આનંદમાં આવીને પોકારવા લાગી કે, “અમારા પ્રાણ-પતિ સુનીથદેવ આજ શ્રવણ થયા. ધન્ય ધડી ધન્ય દહાડો!” પણ ચન્દ્રપ્રભે પોતાનું જે સરીર લાગ કરી દીધું, તે પ્રાણ વગરનું સરીર નીચે પડી ગયું, ને પાછું સજીવન થયું નહીં. તે જોઈ સૂર્યપ્રભ ગેરે સધળા એકદમ નિરાશ થઈ ગયા. ચન્દ્રપ્રભ, સુનીથ થઈ સુખની નિદ્રામાંથી જાગે, જાગત ધનને ઉઠ્યો હોય તેમ તે નવા દેહમાં આવી ગયો અને પોતાના પિતા મયદાનવને જોઈ તેના પરણમાં પ્રણામ કર્યો. પછી તેના પિતાએ તેને આલિંગન કર્યું અને સર્વની સમક્ષમાં પૂછ્યું: “પ્રિય પુત્ર! તને હવણાં જે જન્મ યાદ આવે છે ખરા?” સુનીથ પિતાનું કહેવું સાંભળી બોલ્યો: “મને સર્વ યાદ છે!” આમ કહી સુનીથના જન્મમાં અને ચન્દ્રપ્રભના જન્મમાં જે જે વાર્તા બની હતી, તે તે વાર્તા કહી બતાવી. પછી સૂર્યપ્રભ વગેરેનાં, તેની રાણીઓનાં તથા પોતાની પ્રથમ જન્મની દાનવ રાણીઓનાં નામ લઈ, દરેકને શાંત પાડ્યા. પછી પોતાને ચન્દ્રપ્રભના જન્મનું શરીર કાઢી વખતે ઉપયોગમાં આવે એમ ધારી, તે સરીરને ઔપધિ અને ઘી લગાડીને સાચવી રાખ્યું. આ પ્રમાણે પિતાની વાર્તાચિત ઉપરથી સૂર્યપ્રભ વગેરેના મનમાં ખાતરી થઈ કે, તે જ આપણા પિતા છે ને આપણને નિસરી ગયા નથી. તેને લીધે તે સર્વ ધણા જ પ્રસન્ન થયા, અને પિતાને દંડવત પ્રણામ કીધા.

સુનીથના પુનર્જન્મ.

પછી મયદાનવ પૂર્ણ પ્રસન્ન થયો તે સધળાને તે નગરમાંથી એક ખીજ નગરમાં લઈ ગયો. આ નગર આખું સોનાથી અને રત્નોથી ભરપૂર હતું. સુનીથ અને સૂર્યપ્રભ વગેરે તે શહેરમાં પ્રવેશ કરી આગળ જાય છે, ત્યાં એક વૈદુર્ધમણિથી જડવામાં આવેલી ઉત્તમ વાવ જોવામાં આવી. આ વાવમાં અમૃત ભર્યું હતું. તે વાવના કીનારા ઉપર સૂર્યપ્રભ વગેરે સધળા બેઠા. પછી સુનીથની રાણીએ જૂદી જૂદી જાતના મણિના વાસણમાં તે વાવમાંથી અમૃત ભરીને સધળાને આપ્યું. સધળા અમૃત કરતાં પણ ઉત્તમ તે વાવના અમૃતનું પાન કરી, તેના મદમાં મત્ત બનીને, વાવના કીનારા ઉપર નિદ્રાવશ થઈ ગયા. પણ જગ્યા પછી સર્વ મહા પરાક્રમશાળી બની ગયાં હોય તેવાં જજ્ઞાયાં. પછી મયાસુરે ચન્દ્રપ્રભ-સુનીથને કહ્યું! “પુત્ર, તું યદુ મારી સાથે આવ. હું તને તારી વિરહિણી માતાનાં દર્શન કરાવું.” એટલે સુનીથે કહ્યું: “આવો, હું તૈયાર છું.” પછી મયદાનવ આગળ યયો અને તેની પાછળ સુનીથ ચાલ્યો. મયદાનવ, સુનીથ તથા તેની સાથે રહેલા સૂર્યપ્રભ વગેરે સધળાને, ચોથા પાતાળમાં લઈ ગયો. તે રાક્ષસા, માર્ગમાં જૂદી જૂદી ધાતુના બનાવેલા ચિત્રવિચિત્ર શહેરને જોતાં જોતાં, એક મુવર્ણના નગરમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં રત્નથી જડેલા સ્થંભો ઉભા કરવામાં આવ્યા હતા. તે શહેરમાં સર્વ જાતની સંપત્તિ દિલમિલ થઈ રહી હતી. ત્યાં સધળાએ મયદાનવની સ્ત્રી-સુનીથની માતા લીલાવતી-જે સ્વર્ગની અપ્સરાને પણ

છે, તેમ જ આ વાત પણ લઈ ગયા દરેકે આત્માને દેહાંતર પ્રાપ્તિ થતી, એવું માનીને ચિતાઓ કંદે છે કે, બાળકો જન્મતા સાથે બેઠે છે. યુરોપમાં આ મત પ્રવર્તવાનું સાધન પણ જોઈ ધર્મજ દરેકે. મિશરની પ્રત્ન વળી આથી કંઈ ભૂદી જ રીત માને છે. તેઓ માને છે કે મૃત સરીરમાંથી આત્મા જાય છે ને તે પાછો આવે છે.

“હાનનવંત. કરે તેવી અમુરંગનાને દીડી. અમુરની કન્યાઓ તેને વિડીને આસપાસ બેઠી હતી; તેનું શરીર સર્વ જાતનાં આબૂખણેથી રણગારેલું હતું. આવી રીતે ઠાઠામાં બેઠેલી લીલાવતી પોતાના પુત્ર સુનીથને આંખો જોઈ, એકદમ ઉભી થઈ મળવા ધસે છે, તેવા સુનીથે પોતાની માતૃશ્રીનાં ચરણમાં સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યા. તેની માતા ધણે દિવસે આવેલ પુત્રને છાતી સરસો આંખી રડવા લાગી; અને પછી પૂછ્યું: “ભાઈ! તું પાછો કેમ અહીં આ શક્યો?” તુરત સુનીથે સઘળી વાર્તા કહી સંભળાવી. તે ઉપરથી લીલાવતી પોતાના પતિ, મયાસ રનાં વખાણ કરીને બોલી: “ખાલુપતિ! તમે અને પુત્ર સાથે મેળાપ કરાવ્યો છો!” સારે મયદ નવ બોલ્યો: “પ્રિયે! તારો બીજો પુત્ર સુમુંડીક હતો. તે આ સુનીથને પુત્ર થઈ અવતર્યો છે અને તેનું નામ સૂર્યપ્રભ છે—જે તે આ રહ્યો. આ પુત્રને શિવજીએ આ જ શરીર ભવિષ્ય વિદ્યાધરાને અપવર્તી રાખ કરાવ્યો છે!” તે સાંભળી લીલાવતી હર્ષભરી આંખોમાં સૂર્યપ્રભ જોવા લાગી અને સૂર્યપ્રભ કર્ણભારી સહિત જઈને લીલાવતીનાં ચરણમાં પડ્યો, ત્યાં લીલાવતી આશીર્વાદ દેતી બોલી: “ભાઈ પુત્ર! વહાવા! સુમુંડીકના શરીરનું તારે શું પ્રયોગ છે? તું આ શરીરથી જ રૂપાળો દેખાવ છે.” પછી મયદાનવે પોતાનો પુત્ર દૂરી આવ્યો, તેન ઉત્સવમાં પોતાની પુત્રી મંદોદરી અને વિભીષણનું સ્મરણ કીધું. તે બંને જ્યાં તરત ઉત્સવમાં દાખલ થયાં. મયદાનવે તે બંનેને બોલે સહાર કપાં. સહાર થઈ રહ્યા પછી, વિભીષણ બોલ્યો: “આ દાનવોના અધિપતિરાજ! તું જો મારી સૂચના સાંભળતો હોય તો હું તને કહું છું તે સાંભળ. દેવોમાં તું જ એક પુરુષતાળી અને બડલાગી છે, માટે તારે કારણ વગર દેવતાઓની સાથે વૈર કરવું નહીં. જો તું તેની સાથે વૈર કરીશ, તો તારો નાશ થશે, પણ બીજું કંઈ યજ્ઞ મળશે નહીં. કારણ કે સગ્રામમાં દેવતાઓએ અમુરને માર્યો છે, પણ અમુરોએ દેવોને માર્યા નથી.”

તે સાંભળી મયામુર બોલ્યો: “અમે કંઈ સગ્રામ કરવાના નથી, પણ ઈન્દ્ર પોતે લડાઈ કરવાનું કરે છે તો કહો, અમે તે કેમ સહન કરીએ? વળી તમે કહો છો કે, દેવોએ દેવોના સંહાર કર્યો છે, તો જ દેવો આગમ્ન હતા તેને દેવતાઓએ મારી નાંખ્યા છે, પરંતુ બળી જોઈ સાવધાન દેવને કેમ કરતા મારી શક્યા નથી!” આવી રીતે મયદાનવે કહ્યા પછી, વિભીષણ તેની પાસેથી રજા લઈ, પોતાની રાણી મંદોદરી સહિત પોતાને વૈર ગયો.

ત્યાર પછી મયામુર, સૂર્યપ્રભ વગેરેને અને સુનીથને ત્રીજા પાતાળમાં બળી રાખ ત્યાં રહેતા હતા ત્યાં મળવા લઈ ગયો. ત્રીજું પાતાળ સ્વર્ગ કર્તાપણ વધારે મુંદર હતું. બળીરાખએ મોટી માળા પહેરી હતી, માથે સુકૃત ધારણ કર્યો હતો, તેનાં સર્વેએ દર્શન કીધાં. પછી દેવ અને દાનવો તેની આસપાસ બેઠા. સુનીથ વિગેરેએ કેમ પ્રગણે બળી રાખના ચરણમાં સાષ્ટાંગ

* દેવ તે કપ્પજની એક સ્ત્રી દિતિના પુત્ર ને હમ્મર તે બાજુ સ્ત્રી હતુપા પુત્ર, પુસ્ત્રોમાં કહ્યા છે. મુર-રેવના સામા પદ્મના તેથી મુર નહિ તે અમુર. અમુરના ત્રણ પ્રકાર છે: દેવ, દાનવ ને રાક્ષસ; તેમાં પહેલા છે તે હાનન જાતિ છે, છેલ્લા તે અધમ છે. દેવ દાનવ દોમ કરી કરે, નેદારીને માને, કર્મોગને

ડવત કર્યાં. બીજી રાજ્યે પણ તે સધળાનો યથોચિત સ્તકાર કરી માન આપ્યું. પછી મયા-
પુરે સધળી વાર્તા બીજી રાજ્યને જણાવી. બીજી ઘણો રાજ્ય યથોચિત અને તેણે પ્રદક્ષાદને તથા
મીત્ર દાનદાને બોલાવ્યા. પ્રદક્ષાદ વગેરે સધળા ત્યાં આવ્યા, અટલે સુનીય વગેરેએ તેમનાં
યરણમાં પણ પ્રણામ કર્યાં. એ જોઈ પ્રદક્ષાદ વગેરે આનંદમાં તલ્લીન થઈ ગયા અને સરળ
તલવાવવાળા સુનીય વગેરેનો ઘણો સત્કાર કર્યો. પછી સભામાં બીજી રાજ્ય બોલ્યા: “આ સુનીય
તો પૃથ્વી ઉપર અન્દ્રપ્રભના નામથી જન્મ્યો હતો. તે પુનઃ સુનીયનું શરીર મેળવીને જીવતો
યથોચિત છે; અને જે સુમુંડીક અવતર્યો હતો, તે સૂર્યપ્રભના નામથી પૃથ્વી ઉપર જન્મ્યો છે, તે પણ
અત્ર આવ્યો છે. આ સૂર્યપ્રભ આ જ શરીર બિચિષ્વમાં વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી રાજ્ય થશે, આમ
શંકરે ભવિષ્ય કહ્યું છે. મેં જે યજ્ઞ કર્યો તે યજ્ઞના પ્રતાપથી મારાં સધળાં પાતિક નાશ થઈ ગયાં
છે, અને હવે આ જન્મે જણાવપણને મળ્યા છે; તેમનાથી આપણે અબ્યુદય અવસ્થા થવાનો
મે.” બીજી રાજ્યે આપણું બોલવું સાંભળી, તેના ગુરુ શુક્રચાર્ય બોલ્યા: “સત્ય કહું તો આટલું
નહી છે કે, જે ચોગ્યાચરણ કરે છે તે કંડી પણ અંધવર્માથી પાછા પડતા નથી. ધર્મ પ્રમાણે
વર્તો, અને આ પ્રસંગે પણ હું કહું છું તેમ જ કરો.” તે સાંભળી તે વખતે સાત પાતાળના
દાનવ રાજ્યોના જે તે સભામાં બેળા થયા હતા તે સધળાએ, “તમે કહેશો તેમ કરીશું,” આમ
હિસાર આપી, તેમના વચનને અંગીકૃત કર્યું. બીજી રાજ્યે સુનીયનો પુનર્જન્મ થયો તેની
પુરાણી માટે મહેલસવ કર્યો.

આ પ્રમાણે ચારે તરફ હિસાર વર્તાઈ રહ્યો હતો. એ સમયમાં નારદ મુનિ ફરતા ફરતા ત્યાં
પહાયાં. બીજી રાજ્યે જળથી તેના પાદ પખાલ્યા. પછી નારદ આસનપર બિરાજી
સધળા દાનદાને કહેવા લાગ્યા: “મને તમારી પામે ઈંદ્ર રાજ્યે મોકલ્યા છે; અને તેણે કહ્યું છે
કે, ‘સુનીયનો પુનર્જન્મ થયો, તેથી મને પરમાનંદ થયો છે, હવે તમારે ફરીથી નિષ્કારણ વૈર કરવું
નહી; તેમ તમારે મારા પક્ષના શ્રુતસર્માની સાથે પણ વિરોધ કરવો નહી.’” આવી
રીતે નારદે ઈંદ્રનાં કહેલાં વચનો કહી સભાજાઓ, તારે પ્રદક્ષાદજી બોલ્યા: “સુનીયનો
પુનર્જન્મ થવાથી ઈંદ્ર પ્રસન્ન થયાં હીક, હીક, બીજું તે શું કરે? પણ અમે કેઈ પણ રીતે
નિષ્કારણ વૈર કરીએ તેવા નથી. આજે અમે સધળાએ એકઠા મળીને ગુરુ શુક્રચાર્યની સમક્ષમાં
એવો કરાવ કર્યો છે કે, અમારે નિષ્કારણ વૈર સાથે વિરોધ કરવો નહી. પરંતુ શ્રુતશર્મા જે પોતાના
પક્ષના આશ્રયપર કુદી બજાકારથી અમારી સાથે વિરોધ કરશે, તો અમે તેની સાથે વિરોધ કરીશું,
તેમાં અમને કપકા રાતો? પૂર્વ જન્મમાં સૂર્યપ્રભે શંકરની ઉપાસના કરી હતી, તે માટે તેના
પક્ષમાં રહેલા દેવનાદેવ શંકરે ‘આ શરીર તે ચક્રવર્તી થશે’ એવું કહ્યું છે; માટે શિવે જે થવાનું

માને, ઈશ્વરને પણ માને, પણ રાક્ષસ કોઈને પણ માને નહીં. રાક્ષસે મનુષ્ય માસ ખાય, પણ દેવ-
દાનવ તેને આકે પણ નહીં. પણ દાનવ ને દેવ છદ્મિ દેવના હોઈ સત્, તેથી તેઓને પુરાણોમાં અધમ ગણ્યા
છે, હું ધારું છું કે દાનવ કરતાં દેવ વિશેષ કરતાં ને કર્કસને ઉદ્ધવ સ્વભાવે હોના જોઈએ, તેમનાં તેવાં
કર્તવ્યો પુરાણોમાં વર્ણવેલાં છે. દેવ દાનવ બંને દેવ પક્ષના તો ખરા, પણ સ્વભાવથી ભેદ પડ્યા છે.
તેઓની આનાનું ક્ષત દહને ત્યાં છે ને પિના કચ્ચ છે. તેમનું નામ પૂરેદેવ એમ અમરકોશમાં છે.

જાણ્યું છે, તે રસ્તે જવાની અમને ઇચ્છા થાય તો તેમાં અમે શું કરીએ? અમારા તે ક ક્યાં વગર છૂટકા નથી. આ તો સ્પષ્ટ છે કે, ઈન્દ્ર જે કાંઈ જોયે છે તે નિષ્કારણ અને અધ બોલે છે.” ત્યારે દાનવના રાજા પ્રહલાદે નારદને આમ કહ્યું, ત્યારે નારદ મુનિ ‘ઠીક છે’ એ કહી, ઈન્દ્રની નિંદા કરતા કરતા લાંથી અદસ્ય થઈ ગયા. નારદના ગયા પછી, શુકાચાર્ય, દાનવના કહેવા લાગ્યા- “મજ્જુતાઈથી આપણી સામા મવાનો ઈંદ્રે ઠરાવ કરેલો જાણાય છે, પરંતુ આપ ઉપર શંકરની પૂર્ણ કૃપા છે તો તેનું આપણા આગળ શું ચાલવાનું છે? વળી તેઓને ત્રિશુલ ઉપ્રેમ છે, તો તેની આપણને સી દરકાર છે? હવે તેનાથી ચાલ તે કરે.” દાનવો આ પ્રમાણે શુકાચાર્યનું વચન સાંભળી, તેના કહેવાને સ્વીકારી, પ્રહલાદ અને બળીરાજની રાજ માગ પોત પોતાને ઘેર ગયા. ત્યાર પછી પ્રહલાદ ચોથા પાતાળમાં પોતાને ઘેર ગયો અને મધ, મુની તથા બીજા, સૂર્યપ્રભ અને સપ્તગા દાનવો, બળીરાજને પ્રણામ કરી, તેની પાસેથી રાજ માગ પાછા પોતાને ઘેર ગયા; અને બળીરાજ, સભામાંથી ઉડીને વ્યારામગૃહમાં ગયા.

સુનીય અને સૂર્યપ્રભ વગેરે પોતાને ઘેર જઈ સ્વાદિષ્ઠ ભોજન કરી, જળપાન કરીને બેઠા છે એવામાં મુનીયની માતા હીલાવતી આવી અને સૂનીયને કહેવા લાગી. ‘દીકરા, તને ખબર નથી કે, આ તારી ત્રણ સ્ત્રીઓ મોટા પુરુષની પુત્રીઓ છે. તેજસ્વતી કુબેરની દીકરી છે; મંગલાવતી તુંબરુની પુત્રી છે; અને કીર્તિમતી, કે જેને તું ચંદ્રપ્રભના દેહે પરણ્યો છે તે, તારે જાણવું જોઈ કે વસુપ્રભાવતી કન્યા છે. માટે તારે આ ત્રણે રાણીઓને સમદક્ષિણી જોવી.” આમ કહી મુખ્ય ત્રણ રાણીઓ સુનીયને સોંપી. સુનીય તે દિવસે રાત્રિએ મુખ્ય મોટી રાણી તેજસ્વતીની સાથે વિલાસભવનમાં આરામ લેવા માટે ગયો. સ્થળગૃહમાં જઈ, સળંગ પ્રથમ રતિસુંખ ભોગવે હતું, તોપણ જાણે આજે નહું જ હોય તેની માફક ઘણીવાર યથા ઉત્કર્ષિત થયેલી સ્ત્રી સાથે રતિસા માગમનું અનિવાર્ય સુખ ભોગવ્યું.

કલાવતીની કથા.

બીજા સ્થળગૃહમાં, સૂર્યપ્રભની પાસે રાણીઓ ન હોવાથી, તે એક રાખા ઉપર સૂતો હતો, તથા તેના કાર્યભારીઓ, તેની પાસે સૂતા હતા. સૂર્યપ્રભ એકલો હોવાથી તેને નિદ્રા આવી નહીં, તેથી જાણે ‘આ માણસ પ્રેમ વગરનો છે ને એણે પોતાની રાણીઓને મૃત્યુવોકમાં નદીના કિનારા ઉપર મૂકેલી છે, માટે તેની પાસે મારે પણ જવું નહીં,’ આમ ધારી જાણે નિદ્રાદેવીએ તેના ત્યાગ ક્યો હોય, તેમ જાણવું હતું. તેમ કામની જ ચિંતામાં લાગેલા પ્રહસ્ત ઉપર પણ ઇર્ષ્યા આવી હોય, તેમ તેના પણ ત્યાગ કરી દીધો. પ્રહસ્તને પણ કામની શીકરમાં નિદ્રા આવતી નહોતી, કેમકે તે તેના ઈર્ષ્યાથી ત્યાગ કરી ગઈ હતી. પણ તે શિવાયના બીજા સર્વે સૂર્યપ્રભની આસપાસ સૂતેલા, સુખમાં નિદ્રા લેતા હતા. આવા સમયમાં પ્રહસ્તે અને સૂર્યપ્રભે એક અનુપમ કન્યાને, સખી સહિત સુખાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતાં જોઈ. આ કન્યાનું સૌંદર્યસ્વરૂપ એવું તો દિવ્ય હતું કે, બ્રહ્માના મનમાં પણ એમ થયું કે, આ કન્યાની આગળ મારી રચેલી દેવાગનાઓ નિતેજ યઈ જશે. માટે તેમ ન થાય એમ ધારી તેને જાણે આજ્ઞાદિન સૂધી પાતાળમાં મોંધી રાખી હોય, તેથી તે જાણતી

તી. તે કન્યાને જોઈ સૂર્યપ્રભ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ કન્યા કોણ હશે. ઇશ્વારમાં તો તે કન્યા અંદર આવી અને નિદ્રાવશ થયેલા સૂર્યપ્રભના દરેક મિત્રોને જોવા લાગી. માં જેને જેને ચંકવર્તીનું ચિદ્ર નહતું તેવા માણસોનો લાગ કરી, સર્વની મધ્ય ભાગમાં સૂતેલા સૂર્યપ્રભની પાસે જઈ તપાસ કરી. તેના શરીરમાં ચંકવર્તીનાં ચિદ્રોના જાણ્યાપછી તે તેની સાંભળી અને પોતાની પ્રિય સખીને કહેવા લાગી: “સખીરિ ! આ માણસ ચંકવર્તી છે, માટે તારા હંડાગાર હાથ એનાં ચરણને આડીને નામૂત કર.” કન્યાનું કહેવું સાંભળી તેની સખીએ પ્રભાણે કહ્યું. સૂર્યપ્રભ ભરનિદ્રાનો ઢોંગ કરીને સૂતો હતો. તેણે પોતાનાં મનના ઉઘાડી ખખ્ખાં, અને જોયું તો એ કન્યા નજરે પડી. તેને જોઈ તે બોલ્યો:—“તમને એ કન્યા કોણ છે અને તમને જેને અહીં આવવાનું શું કારણ છે?” તે સાંભળી તે કન્યાની સખીએ ઉત્તર આપ્યો:—“મહારાજ ! સાંભળો. સુતળ પાતાળમાં અમીશ્વ નામનો વિજયી દેવ રાજ રાજ્ય કરે છે. તે હરપદાક્ષનો દીકરો થાય છે. તેનું બળ અત્યુત્તમ છે. તે દેવરાજની કળાવતી નામની આ કન્યા છે, જે તેને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય છે. આજ બળીરાજને ઘેર દાનવોની સલા મળી હતી. તેમાં તેના પિતા ગયા હતા. તેમણે બળીરાજની પામેથી ઘેર પાછા આવીને કહ્યું કે, આજ ઘણી આનંદની વાત થઈ છે કે, મરી ગયેલા સુનીય પુનર્જન્મમાં આવ્યો છે, અને મુખ્ય નિક તરુણ અવસ્થામાં સૂર્યપ્રભને નામે મનુષ્ય લોકમાં અવતર્યો છે. આ સૂર્યપ્રભને શંકર ભવિષ્યમાં વિદ્યાધરનો ચંકવર્તી રાજ બનાવ્યો છે; માટે હું સુનીયના પુત્ર સૂર્યપ્રભને મારી પુત્રી કળાવતી ચરણ કરી, અહીં મારે ઘેર સૂનીયનો આદરસહકાર કરવા ધારું છું. પણ મારું અને સુનીયનું ગોત્ર એક છે, તેથી આ કન્યા તેના પુત્રને દેવી, યોગ્ય તો ગણાય નહિ; તોપણ ખરું જોતાં તો સૂર્યપ્રભ ચન્દ્રપ્રભ રાજાનો પુત્ર ગણાય, પણ સુનીય દાનવનો પુત્ર ગણાય નહીં; કારણ કે તેના જન્મ મનુષ્ય લોકમાં થયો છે, પણ અસુર લોકમાં થયો નથી; માટે આપણે તેના પુત્રને કન્યા-ગણ દેવામાં અડચણ નથી ને તેથી તેના પુત્રનું જે સન્માન કરીશું તે સન્માન તેનું જ કહ્યું કહેવાયો.” આવી રીતે પોતાના પિતાની પાસેથી તમારા ગુણગુણ સાંભળી, મારી સખીનું મન તમારા ઉપર ચોંટ્યું; અને તમારાં દર્શન કરવાના કુલહલથી તમારી પાસે આવી છે.” આ પ્રમાણે કળાવતીની સખીએ કહ્યું, ત્યારપછી; “કીક” કહી સૂર્યપ્રભ તે કન્યાની ધજા દેવી છે, તે જણવા માટે ઢોંગ કરી પાછો નિદ્રા કરવા લાગ્યો. પછી તે અસુરકન્યા ધીમે ધીમે નામૂત થયેલા પ્રદસ્તને જોઈ તેની પાસે ગઈ; અને તેણે પોતાની સખીદ્વારા સ્વર્ણી વાર્તા પ્રદસ્તને જણાવી ને પોતે બહાર નિકળી ગઈ. પ્રદસ્ત શઆમાંથી ઉઠી સૂર્યપ્રભ પાસે આવ્યો, અને બોલ્યો: “મહારાજ ! જાઓ છો કે ઉઘા છો?” એટલે તે નામૂત થઈને બોલ્યો: “મિત્ર, હું જાણું છું. કારણ કે મને એકલાને નિદ્રા ક્યાંથી આવે? મારે વારી આગળ કંઈ શુભ સંખવાનું નથી, માટે હમણાં શું બન્યું તે વિશે કહું છું તે સાંભળ. અહીં હવણાં એક કન્યા, સખી સહિત આવી હતી. તે કન્યા એક જ છે. ત્રણ લોકમાં પણ તેના જેવી, બીજી કન્યા મારા જોવામાં આવી નથી. તે કન્યા મારા મનને પ્રેમ ઉપજાવીને આવી ગઈ છે, માટે તેને સૌથી મદ. તે હમણાં

આટલા તેટલામાં જ હશે.” સૂર્યપ્રભાનું આતું વચન સાંભળી; પ્રહસ્ત શયનમંદિરની બહાર આવ્યું અને જુવે છે તો તે કન્યા અને તેની સાથે આવેલી તેની સખી ઉભેલાં હતાં. તેમને જોઈ પ્રહસ બોલ્યો;—“ મેં તમારી માંગણીથી મારા રાજનને જાગૃત કર્યો છે, માટે આપ મારી માંગણીથી શરૂ અમારા રાજા પાસે આવી; પુનઃ તેના રૂપને નિહાળી તમારાં નેત્રને કૃતાર્થ કરો. તમારું કં જોઈ મોહિત બનેલા મારા રાજા પણ તમારા રૂપને ફરીને જોશે, એટલે આનંદ પામશે. રાજા જ્યારે જાગૃત થયા ત્યારે તેણે તમારા વિશે વાર્તા કહી, તથા મને કહ્યું; ‘તે કન્યા જ્યાં હોય ત્યાં મારી પાસે હમણાંને હમણાં લઈ આવ અને મને બતાવ. હું જો તે કન્યાને આજ મળીશ નહીં, તો મરણ પામીશ.’ માટે હું તમારી પાસે આવ્યો છું. હવે તમે પોતે તેની પાસે આવી તે જુવો.” આવી રીતે પ્રહસ્તે કહ્યું, એટલે તે કન્યા જવાને તૈયાર તો થઈ, તથાપિ સ્વાભાવિક લક્ષ્મણને વશ હોવાથી આનાકાની કરવા લાગી; એટલે પ્રહસ્ત તે કન્યાને કહ્યો હાથ પકડી સૂર્ય પ્રભાની પાસે લઈ આવ્યો. સૂર્યપ્રભ કળાવતીને પોતાની નજીક આવેલી જોઈ બોલ્યો: “અમિ સુંદરી! જ્યારે હું નિદ્રામાં હતો ત્યારે અત્ર આવી મારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી, તેને હરી જતું, એ શું તને લાયક છે કે? અરે ચિત્ત ચોરડિ! મદનમૂર્તિ! હું આજ તેનો બદલો લીધા વગર તને જવા દઈશ નહીં.”

સૂર્યપ્રભની વાક્યચતુરી શ્રવણ કરી કળાવતીની સખી, જે કામકળામાં ઘણી જ નિપુણ હતી તે બોલી; “એના પિતાએ જન્મથી જાણ્યું હતું, ત્યારથી શિક્ષા કરવા આ ચિત્તચોરડી તમને અર્પણ કરવાનો નિશ્ચય કરી રાખ્યો છે; તો હવે તેમાં કેનાથી ના પડાય તેમ છે? શા માટે તમારી હૃદયશાંતિ માટે એને દંડ દેતા નથી?” તે સાંભળી સૂર્યપ્રભે, કળાવતીને આલિંગન કરવાની ઇચ્છા કરી. કળાવતી લક્ષ્મણવશ થઈને બોલી “પ્રાણેશ! એમ કરો મા. હજુ હું કુમારી છું.” ત્યારે પ્રહસ્તે કહ્યું: “દિવિ! તમે જરા પણ રાકો કરો ના. માંધર્વવિવાહ તો આજના તમાં સર્વોપરી વિવાહ છે.” આટલું કહી પ્રહસ્ત સપ્તગાને જાગૃત કરી, તેમની સાથે શયનગૃહની બહાર નિકળી ગયો, અને સૂર્યપ્રભે શયનગૃહમાં દાનવકન્યા કળાવતી સાથે માંધર્વ લગ્ન કર્યા, અને મનુષ્યને મળી શકે નહીં, તેમ કોઈ દિવસ તેના મુખનો ચિતાર મનમાં પશુ આવી શકે નહીં એવું અનુપમ મુરતસમાગમનું નવલ સુખ બોલવવા લાગ્યો.

રસરંગમાં રાત્રિ વીળી ગઈ અને પ્રભાત થવા આવ્યું, એટલે કળાવતી પોતાને ઘેર આવી ગઈ, અને સૂર્યપ્રભ તથા મુનીય, મધદાનવની પાસે ગયા. ત્યાં સપ્તગા એકઠા મળ્યા. તે સપ્તગા સભામાં પ્રહલાદજી બેઠા હતા ત્યાં ગયા. સભામાં વિરાજેલા પ્રહલાદે તેઓને વધેયિત સન્માન આપ્યું, અને પછી તે બોલ્યા: “મય, આ મુનીયના મહેલસવમાં અમારે પશુતમરો દર્શ સત્કાર કરવો જોઈએ, માટે તે નિમિત્તે આજ આપણુ સપ્તગા એકઠા મળીને ઉજવણી કરીએ.” એટલે મય બોલ્યો:—“એમ કરવામાં કશી અડચણ નથી; બસે ઉજવણી કરો.” પ્રહલાદે ફોતો મારતે દેવરાજાઓને નિમંત્રણ કરાવ્યું. સપ્તગા પાતાળમાંથી સર્વ દેવો એક પછી એક ત્યાં આવવા લાગ્યા. અસંખ્ય મોટા અસુરોને સાથે લઈ પ્રથમ બગીચાન આગળે તેની પુકે અમીત અને

તેની પુઠે પરાક્રમી હુગરોહ, સુમાય, તંતુકંચ અને વિકટદા આત્યા, અને પ્રદંપન, ધૂમકેતુ તથા મહામાય વગેરે બીજા જે જે અસુરના રાજાઓ હતા, તે સધળા રાજાઓ પણ ત્યાં આત્યા. દરેક જા પોતાની સાથે હજાર હજાર સામંતોને લઈ આત્યા હતા.

મહાલિકાને પ્રેમ.

સધળા રાજાઓ સભામાં દાખલ થઈ પરસ્પર એક બીજાને પ્રણામ કરી કમવાર-હોદા માથે-આસનપર બેસી ગયા. તેમનાથી આખી સભા ચિત્તર થઈ હતી. આ સધળાને પ્રદક્ષા-દીપ્તિ માન આપ્યું. ભોજનનો સમય થયો, એટલે સધળા રાજાઓ ઉઠીને મધ્યદા-વની સાથે ગંગાસ્નાન માટે ગયા. સ્નાન કરી પાછા ફરી ભોજન કરવા માટે ભોજનગૃહમાં આવ્યા. આ ગૃહની રચના અનુપમ હતી. તે ચારસ ચારસ સો યોજન પહોળું હતું; ત્રી ભીત સુવર્ણ અને મણિની બનાવેલી હતી; રતના સ્તંભો ઉભા કરવામાં આવ્યા હતા, અને ચોમેર મણિમાંનાં વિચિત્ર વાસણો ગોઠવી રાખ્યાં હતાં. આવી રીતે સર્વ સાધનવાળી જગત સભામાં સધળા દાનવો, પ્રદક્ષાદ, મય, સુનીય, સૂર્યપ્રભ અને બીજાઓ પોતપોતાના સાર્થભારીની સાથે નાનાપ્રકારના ખાવાના, પીવાના, ચાટવા વગેરેનાં ૭ રસવાળાં દિગ્ધ ભોજન જમવા લાગ્યા. જ્યાં પછી ઉત્તમ સરખત વિગેરેનું પાન કરી, સધળા દાનવો, રતની જડેલા બીજા સભામંડપમાં ગયા. ત્યાં દેલ તથા દાનવની કન્યાનું નૃત્ય થતું હતું. આ નૃત્યનું તાન-માન ચાલેલું છે તે પ્રસંગે પ્રદક્ષાદેહની આજ્ઞા થવાથી, તેની પુત્રી મહલિકા નૃત્ય કરવા આગળ આવી. તેના તેજથી દક્ષ દિશામાં પ્રકાશ થઈ રહ્યો. તે કન્યા, જોનારાના નેત્રમાં અમૃતનો પીંદ વરસાવતી હતી, અને જાણે રવેચ્છાથી ચન્દ્રપ્રતિમા પાતાલને વિશે આવી હોયતી હું, તેમ લાગતું હતું. તેણે લલાટમાં ચાંદ્રો કયોં હતો, પગમાં મનોહર ઝાંઝર પહેર્યા હતાં, તેની દૃષ્ટિ જરા હાસ્ય કરતી હોય તેવી દેખાતી હતી. તે, જાણે બ્રહ્માએ નૃસની મૂર્તિ તો બનાવી ન હોય તેવી જણાતી હતી. તેના કેરા અણીદાર ખીલ્લીવાળા હતા; દાંત અણી-દાર સ્ફટિક મણિ જેવા હતા; જાનીના જામમાં જિંઘાં જોળાકાર દીપી રહેલાં સ્તન, તે જાણે નવા પ્રકારનું નૃત્ય ઉત્પન્ન કરતાં હોય તેવાં શોભતાં હતાં. સૂર્યપ્રભે આ કન્યાને નૃત્ય કરતાં દીકી કે, તરત તેનું મન ખીજી સ્ત્રીઓએ જો કે વશ કર્યું હતું, તેપણ બક્ષાકારથી તે મોહિની તરફ તણાઈ ગયું; અને મહલિકાએ પણ દૂરથી દાનવોની સભામાં બેઠેલા અને શંકરે કામને ખાળી નાંખવાથી, બ્રહ્માએ જાણે બીજે કામ ઉત્પન્ન કર્યોં હોય તેના જેવા જણાતા સૂર્યપ્રભને દીકો. સૂર્યપ્રભને જોતાં વાર જ મહલિકાનું મન તેનામાં તણન થઈ ગયું. તે કન્યાએ આવી રીતે કુદૃષ્ટિ કરી સભાની વચમાં અવિનય વાપર્યો. તે જોઈ તેના અંમના હાવભાવ પણ કોષથી ચક્ષાવમાન થવા લાગ્યા હોય તેમ જણાઈ. સભાસદોએ તે બોલના હાવભાવ જાણી, 'કુંવરી યાત્રી ગઈ છે' આમ કહી નૃત્ય બંધ કર્યું. મહલિકાને તેના પિતાએ રજા આપી. તે સધળા દાનવ રાજાઓને પ્રણામ કરી, તીરછી આંખથી સૂર્યપ્રભને જોતી જોતી, પોતાના મંદિરમાં ચાલી ગઈ. સાર્થકાળ થવા આવ્યો, સભા પ્રવસર્જન થયું. સર્વ દાનવો પોતપોતાને ઘેર ગયા અને સૂર્ય-પ્રભ પણ પોતાને ઉતારે ગયો.

ત્યારે રાત પડી ત્યારે કળાવતી પાછી આવી; અને સૂર્યપ્રભ તેની સાથે શયનગૃહમાં દોડી ન જાયે તેમ જઈને સૂતો. તેના સર્વ ચાકરો શયનગૃહની બહારના ભાગમાં સૂતા હતા. એ સમયે મહલિકા પણ સૂર્યપ્રભને મળવાની આતુરતાથી પોતાની વિશ્વાસપાત્ર બે સખીને સાથે લા સૂર્યપ્રભને ઉતારે આવી. શયનગૃહમાં જવા માટે તે બન્નાં ઇચ્છા કરે છે, એવામાં સૂર્યપ્રભનો એ કાર્યભારી પ્રસાદ્ય ભગી ઉઠ્યો, અને તેણે મહલિકાને શયનગૃહમાં જવાને તૈયારી દેતી દીડે તેને તેણે આગળી આટલે જ પવંગ ઉપરથી ઉભો થઈને બોલ્યો: “દેવિ! હું અંદર જઈને પાદ આંતું ત્યાં સુધી તમે બહાર ઉભાં રહેશો. અને બહાર આવતાં એક ક્ષણ લાગશે!” તે સાંભળત મહલિકા રોકા સહિત બોલી: “તમે અને બહાર ઉભા રહેવાનું કહો છો અને અંદર જવાની ન પાડો છો, એનું કારણ શું?” પ્રસાદ્યે ફરીથી કહ્યું: “તમે આમ અકરમાત, ત્યારે મહારાજ સૂતા છે ત્યારે, કેમ પ્રવેશ કરી રોકા? વળી આજે મહારાજ મત કરી સૂતા છે તેને અચાનક ઉઠાડવા કીક લાગશે નહીં.” તે સાંભળી મહલિકા લલ્લમરસ થઈ ગઈ અને બોલી: “પ્રસાદ્ય! એમ હોય તો ભલે તું એકલો અંદર જ, અમે બહાર ઉભાં છીએ.” પ્રસાદ્ય શયનગૃહની અંદર પેઠા અને કળાવતીને નિદ્રાવશ જોઈ પોતે સૂર્યપ્રભની પાને ગયો અને તેને જગાડી જણાવ્યું કે, ‘મહલિકા પોતાની ઇચ્છાથી આપને મળવો આવી છે.’

સૂર્યપ્રભ પોતાના મેત્રી પામેથી મહલિકાના સમાચાર જાણી, હળવે હળવે શયન ઉપરથી ઉઠ્યો; અને બહાર આવી મહલિકાને અને તેની બે સખીને જોઈને બોલ્યો: “તમે બહોં આવીને આ અભ્યાગત મનુષ્યને કૃતાર્થ કર્યો છે; માટે તમે આ રથાન ઉપરથી ઉડીને આ આસન સ્વીકારો.” તે સાંભળી મહલિકા પોતાની સખીઓની સાથે એક સુંદર આસન ઉપર બેઠી; અને સૂર્યપ્રભ તથા પ્રસાદ્ય બીજા આસન ઉપર બેઠા. સર્વ બેઠા પછી સૂર્યપ્રભ બોલ્યો: “તન્વિ! જો કે રાજસભામાં સભાસદો તરફ માન સહિત જોઈને તે મારું અપમાન કર્યું છે, પણ હું તેની દરકાર કરતો નથી. તોપણ હું અંચાક્ષિ! વારું નૃત્ય ને સૌન્દર્ય જોઈ મારાં નેત્ર તો સપ્ત થયાં છે.” આતું સૂર્યપ્રભનું બોલતું સાંભળી, મહાદેવી પુત્રી મહલિકા બોલી: “આર્યપુત્ર! તેમાં મારો જરા પણ વાંક નથી. પરંતુ જેણે મારા હાવભાવ આદિ અભિનયો નિસરાવી દીધા અને જોને લીધે હું સભામાં શરમાઈ ગઈ હતી, તે (કામદેવ) નો વાંક છે!” તે સાંભળીને સૂર્યપ્રભ હસતો હસતો બોલ્યો: “એમ હોય તો મારો વિનય છે.” આ કહ્યા પછી રાજકુમાર સૂર્યપ્રભે, પોતાના હાથથી મહલિકાનો હાથ પકડ્યો. તે હાથ બલાકારથી પકડ્યો હોય તેને લીધે જાણે પોતે બીધા હોય તેમ તેના હાથ પસીનાવાળો થઈ કપવા માંડ્યો. ત્યારે અમુરપુત્રી મહલિકા બોલી: “આર્યપુત્ર! અને જવા દો, મારા પિતાને અધીન હું કુમારિકા છું; અને અર્ચિગન ના કાગલ.” ત્યારે પ્રસાદ્ય તે અમુર કન્યા પ્રત્યે બોલ્યો: “દેવિ! કન્યાઓ શું ગાંધર્વ લગ્નને પરણતી નથી? પરણી શકે છે. તમારો અભિપ્રાય તમારા પિતાના જાણુવામાં આવશે, આટલે તે તમને બીજા સાથે પરણાવશે નહીં, પણ તે આ સૂર્યપ્રભનું અવરસ સન્માન કરશે, માટે તમે જ રાખો નહીં. વળી આવો સમાગમ થયો છે તે જાણત જવા દો ત્યારે તો ચર્ચા જુકું. આવી તક કંઈ વારંવાર મળતી નથી.”

બહુવલ્લભનો ક્રોધોતો.

બહાર ઝોરડામાં પ્રજાલ્ભ, મહલિકાને સમન્વવતો હતો, એવામાં શયનગૃહમાં કળાવતી નગી ઉઠી; અને જુવે છે તો શય્યામાં સૂર્યપ્રભને દીઠી નહિ. તેણે જાણ્યું કે તે ક્યાંઈ ગયા હશે, તે વણાં આવશે—આમ ધારી જરા વાટ જોઈ રહી, તોપણ સૂર્યપ્રભ આવ્યો નહી, એટલે તેના મનમાં ખેદ થવા લાગ્યો, અને શું થયું હશે? ક્યાં ગયા હશે? આવી સંકા કરવા લાગી. પછી તે ઉઠી શયનગૃહની બહાર આવી: ત્યાં તો પાતાના પ્રિયતમને મહલિકાની સાથે બેઠેલા જોતાં જ તેના મનમાં ક્રોધ વ્યાપ્યો અને તે સાથે લજ્જા પણ આવી. તે બેઠાકળી થઈ ગઈ. મહલિકા પણ કળાવતીને જોઈ બીધી અને સ્વર્ગાર્થ ગઈ. સૂર્યપ્રભ પણ ચિત્તમાં ચિત્રેલા ચિત્રની માફક જડ મની ગયો. કળાવતીએ વિચાર ક્યો; “મને તેણે દીઠી છે અને હવે જો હું પલાયન કરી જઈશ તો હું શરમાઈ છું અથવા તેનો દેખ કરું છું, આમ તેને લાગશે;” એમ વિચારી તે તેની જ પાસે જઈ બેઠી, “બાલી સખિ! તું કુશળ છે ને? આ રાત્રિના વખતમાં તું આવી રીતે બહી ક્યાંથી બધી? “આવી રીતે કળાવતીએ મહલિકાને ઈર્ષ્યા સહિત પૂછ્યું, એટલે મહલિકા બેઠી: “આ નર મારું છે અને તું તોળીજા પાતાળમાં રહે છે; તું આજ મારે ત્યાં આવી છે, તેથી તું આજ મારા પરાણા તરીકે છે.” તે સાંભળી કળાવતી અરકરી કરતી બેઠી; “વાહ વાહરે વાહ! તમે તો મહુ રડાં જણાવો છો? તમારે ત્યાં જે કોઈ પરાણા આવે છે કે તેની તમે આ જ રીતે આગતા સ્વાગતા કરો છો કે? અહો હો! એ પણ દીક.” આતુ કળાવતીનું વિનોદી વચન સાંભળી, મહલિકા બેઠી; “બરે જોરામ છેકરી! બ્યારે તને મેં પ્રેમથી કહ્યું, ત્યારે તું દેખ અને તિરસ્કારથી મારી સામા બોલે છે! કદ ભુંડી! તને શરમ આવતી નથી? હું શું તારા જેવી નિર્લજ્જ છું કે? તેમ હું શું કુટુંબીઓની રજા વગર—વેશવાળ ક્યાં વગર રાત્રિએ છોટેથી પરધેર એકલી આવી, એકાંતમાં બીજાની શય્યા ઉપર સૂતી છું કે? ના, ના, તેવું નહારું કામ મેં કર્યું નથી. હું તો મારી બન્ને સખીઓની સાથે મારા પિતાના પરાણાની ચાકરી કરવા માટે, તેના ઉતારા ઉપર આવી છું. એવામાં આ મંત્રી અમને છેતરી, બહાર ખસાડી અંદર ગયો ને પછી બહાર આવી કહ્યું કે, બેસો, બહીમાં મહારાજ આવે છે. તે વેળા જ મેં આ લટપટ પખીનું કામ તો જાણ્યું હતું—મને શક પડ્યો હતો. પણ તે બાજબ તો પોતે પ્રસિદ્ધ કરી, એ તો દીક જ થયું.” આવી રીતે મહલિકા કાંએ કહ્યું એટલે કળાવતીની આંખો ક્રોધથી લાલચોળ બની ગઈ, અને તે ક્રોધ ભરી આંખથી પ્રિયતમને જોતી જોતી લાંથી ચાલી ગઈ. સાર પછી મહલિકા પણ, ‘બહુવલ્લભ! હું જાઉં છું.’ આમ ગુરુસાથી સૂર્યપ્રભને કહી લાંથી ચાલી ગઈ. આ વખતે સૂર્યપ્રભનું મન નિરાશાથી ભરેલું હતું, કારણ કે તેનું મન બંધો સ્ત્રીપર ચોંટ્યું હતું, જે તે બંને જણી સાથે ગયું હતું.

પછી સૂર્યપ્રભે પ્રભાસ મંત્રીને પુરત જગાડ્યો ને કળાવતીના કલહનું પરિણામ જાણવા માટે તેની પૂઠ મોકલ્યો; તેમ જ મહલિકાએ કલહ ક્યો હતો તેના અભિપ્રાય જાણવા માટે પ્રદરતને મોકલ્યો; અને પોતે તથા પ્રજાલ્ભ, તેમના સમાચારની વાટ જોતા બેઠા. હુંકવખતમાં પ્રભાસ, કળાવતીની સવળી હકીકત જાણી, રાજની પાસે આવ્યો. રાજ્યે તેને પૂછ્યું, કેમ શું સમાચાર છે? ત્યારે પ્રભાસ બોલ્યો: “મહારાજ! અદિથી બીજા પાતાળમાં કળાવતીનું મંદિર છે,

ત્યાં હું મારી પોતાની વિવાથી અદૃશ્ય થઇને ગયો. તેના ઘરના બહારના ભાગમાં બે ચેડીઓ વાતાચિત કરતી હતી તે, મારા સાંભળવામાં આવી. પહેલી ચેડીએ પૂછ્યું: “સખિ ! આજ તારી કળાવતી ઉદ્દેગમાં કેમ જણાય છે?” બીજી બોલી: “સખિ ! તેનું કારણ કહું છું તે સાંભળ્યોલોકમાંથી આવીને ચોથા પાતાળમાં સુમુંડીકનો બીજો અવતાર સૂર્યપ્રભ રાજકુમાર ઉતરે છે; તે કામદેવ કરતાં પણ વધારે કાંતિમાન છે. કળાવતીએ દાઈ જાણે નહીં તેમ તેની સાથે ગાંધર્વ લગ્ન કર્યા છે. આજ રાત્રિએ આ કળાવતી સૂર્યપ્રભની પાસે ગઈ હતી. એવામાં પ્રહ્લાદની પુત્ર મહલિકા એ રાજપુત્રની પાસે આવી. મહલિકાને જોઈ કળાવતીએ તેની સાથે ધૃષ્ટાકલ્પ કાને તેણીએ તેના તિરસ્કાર કર્યો, તેથી મરવા માટે તૈયાર થઈ હતી, તેવામાં તેની બહેને તેને દીઁ અટકાવે તેને અટકાવી અને પૂછ્યું: ‘અલિ આ શું કરે છે?’ કળાવતી ગભરાઈ ગઈ આ પોતાની હકીકત બહેનને જણાવી. તેની બહેન પણ તેની આ વાર્તા સાંભળી ગભરાટમાં પડી. હમણાં બંને બહેનો ઘરમાં જઈ પવન ઉપર બેઠી છે. આ કારણથી તે આજ ઉદાસીમાં છે આવી રીતે બે ચેડીની વાર્તા સાંભળી અદૃશ્ય સ્વરૂપે હું ઘરમાં ગયો અને મેં જોયું તો કળાવતી અને સુખાવતી બંનેનાં મુખ અફસોસમાં ગરકાવ દીઁ.”

આ પ્રમાણે એકાંતમાં સૂર્યપ્રભને પ્રભાસ સમાચાર કહેતો હતો, એવામાં પ્રહસ્ત પણ ત્યાં આવ્યો. અને પૂછવાથી બોલ્યો: “મહારાજ! આપની પામેથી હું મહલિકાને ઘેર ગયો. ત્યાં પહેલાં ત્યારે ઉદાસ થયેલી મહલિકા પોતાની સખીઓની સાથે ઘરમાં પેસી ગઈ હતી. હું યોગ વિચાર મારું સ્વરૂપ અદૃશ્ય બનાવી અંદર પેઠા, અને જોઈ છું તો તેના જેવી જ સ્વરૂપવાનું તેની બા સખીઓ ત્યાં બેઠેલી હતી. આ સખી સખીઓની મધ્યમાં ઉમદા રત્નથી જોડેલા પર્વ ઉપર મહલિકા બેઠી હતી. તે સખીઓમાંથી એક સખી બોલી:

“અલિ, મહલિકા! તું આજ અમાનક નિરાશાથી ભરપૂર કેમ જણાય છે વાર? તને શું થયું છે? અફસોસ છે કે ત્યારે વિવાહનો પ્રસ્તાવ શરૂ થયો છે, તારે પણ તું દિગ્ગીરીમાં રહે છે તો કહે એનું તે તને શું કુખ છે?” તે સાંભળી પ્રહ્લાદની પુત્રી મહલિકા વિચારમાં પડી ગઈ અને બોલી ‘બહેન, શું મારો વિવાહ થવાનો છે કે? મારો સબ્ધ કેની સાથે થવાનો છે? આ સમાચાર તને કાણે કહ્યા?” આવી રીતે મહલિકા બોલી, અટકે સર્વ સખીઓ બોલી ઉઠી, “સખિ ! તારાં લગ્ન માટે નિશ્ચય થઈ ગયો છે. તારો વિવાહ સૂર્યપ્રભની સાથે થયો છે, અને કાલે પ્રભાતમાં તારાં લગ્ન થશે. જ્યારે તું કાંઈ બહાર ગઈ હતી, ત્યારે તારી માએ અમને તારા રાજગાર વગેરે લગ્નની સ્થમતી તૈયાર કરવાનું કામ સોંપ્યું, અને કહ્યું કે, કાલે મહલિકાનાં લગ્ન છે. બહેન! તું તો નસીબદાર છે કે સૂર્યપ્રભને પરણીશ. સૂર્યપ્રભ એવો તો લાવણ્યમય છે કે, તેનાં રૂપ ઉપર મોહિત બનેલી પ્રમદાઓ રાત્રિમાં નિદ્રા પણ કરતી નથી-પણ તેનાપર મોહિત બનીને બેઠેલ રહે છે. અમને અટકે અફસોસ થાય છે કે, તું તે વરને પરણ્યા પછી અમને વિસરી જઈશ. પછી અમે કાણુ અને તું કાણુ? એક બીજાની સંભાળ કાઈ લેશે નહીં.” મહલિકા, સ્વત્ત્વની-ઓના મુખનું આનું વચન સાંભળીને પૂછવા લાગી, “સખીઓ! તમે તે રાજકુમારને દીઁ છે ?

તમારી તેની સાથે પરણવાની મરજી છે? તે સાંભળીને સખીઓ બોલી: “એમ રાજમહેલમાં બેઠાં બેઠાં તેને દીકરા છે. વળી તું પૂછે છે કે, તમારી મરજી છે? તો તે માટે કહેવાનું એટલું જ કે, એવી કોણ સ્ત્રી છે કે, જે આ કુમારનું રૂપ જોઈ તેના ઉપર મોહિત થાય નહીં?” મહલિકા બોલી: “એમ છે તો બહુ સારું. તમારી ઈચ્છા છે તો હું પિતાને તે વિશે કહીશ કે, તે તમને સૂર્યપ્રભ સાથે પરણાવે. એમ થવાથી આપણે સહવાસ રહેશે, પણ વિરહ યશે નહીં.” તે સાંભળી સહજી કન્યાઓ ગભરાટમાં પડી ગઈ અને મહલિકાને કહેવા લાગી: “સખિ! એમ કરવું અશકિત ગણાશે નહીં. કારણ કે એમ કરવાથી અમને લગ્ન લાગશે; તેથી તારે તેમ કરવું નહીં. તે સાંભળી મહલિકા બોલી: “એમ કરવામાં અશકિત શું છે? તે કંઈ મને એકલીને પરણીને બેસી રહેવાનો છે કે? તેને સહજા દૈત્ય અને દાનવો પોતાની કન્યા પરણાવશે. વળી તેણે ખીજી રાજકન્યાઓ સાથે પણ લગ્ન કર્યા છે, જે કન્યાઓ તો અનુષ્ઠ લોકમાં છે. વળી તે વિદ્યાધરની ઘણી કન્યાઓ સાથે પરણવાનો પણ છે, તો તમે પરણશો, તેથી મને શી હાનિ થવાની છે? ઉલટી આપણે સર્વ સખીઓ એકને પરણી પરસ્પર આનંદમાં રહીશું. ખીજી સ્ત્રીઓ તો મારાથી વિરહ દશે, તેની સાથે મારે પ્રીતિલાભ થોડો જ રહેવાનો હતો; પણ, તમે તો મારા સુખદુઃખની લાગીએ છો. મારા દુઃખની વાત તમને કહીને મારું દુઃખ ઓછું કરીશ. એ બાબતમાં શરમ શાની? માટે તે કામ હું કરી લઉં, તમે ના પાડશો નહિ.” આમ તમારા ઉપર એકમત થયેલી તેની સખીઓની અને મહલિકાની ગોઠી વાતી રહી હતી. પછી હું ત્યાંથી બહાર નીકળી મારી ઈચ્છા પ્રમાણે તમારી પાસે આવ્યો છું.” ઉપરનું જતાંત પ્રદસ્તના મુખથી સાંભળી, સૂર્યપ્રભનું મન પણ તે સ્ત્રીઓમાં તણાઈ ગયું ને હૃદયે લીધે તેને તે રાત્રિએ નિદ્રા પણ આવી નહીં. પણ આખી રાત્રિ પથંગ ઉપર બેસી ઉઝાગરામાં ગાળી.

મહલિકા સાથે લગ્ન.

પ્રભાત થયું એટલે સૂર્યપ્રભ, મુનીય, મય અને તેના કાર્યભારીઓ અસુરના અધિપતિ પ્રહાદને મળવા માટે તેની સભામાં ગયા. લાં સભામાં જઈને બેઠા, એટલે પ્રહાદજી તેઓને આદરમાન આપીને બોલ્યા. “મુનીય! મારે પણ, સૌ સાથે સૂર્યપ્રભની પરણાવવાની કરવી જોઈએ અને તમારું પણ પ્રિય કરવું જોઈએ તેથી હું મારી પુત્રી મહલિકાનું તમારા પુત્ર સૂર્યપ્રભને કન્યાદાન આપું છું.” મુનીયે. આનંદ સહિત પ્રહાદનું વચન માન્ય રાખ્યું. તુરત વિવાહમંડપ રચાયા. તેની મધ્ય ભાગમાં એક વેદિકા સ્ત્રી ને તે ઉપર અગ્નિ દેવનું આવાહન કર્યું. અમિત! તેજથી વિવાહમંડપમાં ઉભા કરવામાં આવેલા ઉમદા રત્નના સ્તભો અધિકાધિક પ્રકાશવા લાગ્યા. આખી વેદી ઝળઝળા દીપી રહી. પછી પ્રહાદજીએ તે વેદી ઉપર અસિદેવની સાક્ષીએ મહલિકાનું સૂર્યપ્રભને દાન દીધું અને પોતાના ચક્રવર્તીપણાના પ્રમાણમાં તેને પહેરામણી આપી. પહેરામણીમાં દેવતાઓનો પરાજય કરી મેરુ પર્વતના જ્વળ મોટા રત્નના ઢગલાઓ મેળવ્યા હતા તે પુત્રી અને વરરાજાને અર્પણ કરી દીધા. મહલિકા પોતાનાં લગ્ન ચર્ચા ગયા પછી બોલી: “પિતાજી! મારી બાર સખીઓને પણ સૂર્યપ્રભ સાથે પરણાવો; કારણ કે તંની સાથે મારે બહુ સ્નેહ છે, માટે તે મારી સાથે રહે તો મને અધિક આનંદ થાય.” પ્રહાદજીએ કહ્યું: “પુત્રિ! તે કન્યાઓને મારે ભાઈ દરજ્જા કરી લઈ આવ્યો છે; એટલે તે તેના વાળામાં છે, માટે મારાથી

તેમને કેમ પરણાવી શકાય ?” સૂર્યપ્રભનાં લગ્નનેા ઉત્સવ થઈ રહ્યો. સાયંકાળ વીની રાત્રિ થઈ એટલે સૂર્યપ્રભ, મહાલિકાની સાથે વિવાસલગ્નનમાં ગયો અને ત્યાં તે મહાલિકાની સાથે પ્રેમ પૂર્વક મુરતસમાગમ રમ્યો અને અત્યંત સુખનો અનુભવ લીધો. આવી રીતે સૂર્યપ્રભે આખી રાત્રિ રંગભોગમાં ગાળી.

બહુ વલ્લભ.

બીજે દિવસે પ્રભાતમાં જ્યારે પ્રદશાદિ પોતાના નિયમ પ્રમાણે સભામાં જઈને બેઠા અને તેના મંત્રીઓ પણ સભામાં આવ્યા, ત્યારે અમીલદાનવ પ્રદશાદને કહેવા લાગ્યો : “મહારાજાધિરાજ પ્રદશાદ ! આજ હું મારે ઘેર સૂર્યપ્રભની તથા તેમના માણસોની પરણાવ્યાકરી કરવાનો છું, માટે આપ સધળાં માણસોને લઈને અમારે ઘેર પધારજો. હું તેને પરણાવ્યાકરીમાં મારી પુત્રી કળાવતીને આપની સમિતિ હોય તો પરણાવવાનો વિચાર રાખુ છું.” તે સાંભળી સભામાં બેઠેલા સધળા સભાસદો બોલ્યા : “તે કામ ધણું જ ઉત્તમ છે, બસે તેમ કરો.” સાર પછી તે સભામાં બેઠેલા સધળા, મય અને સૂર્યપ્રભને સાથે લઈ, તે જ વખતે બીજા પાતાળમાં ગયા. કળાવતીએ જો કે સૂર્યપ્રભની સાથે ગાંધર્વવિધિથી લગ્ન કર્યા હતાં. તોપણ અમીલે પોતાની પુત્રી કળાવતી, સૂર્યપ્રભને રીતિ પ્રમાણે કન્યાદાન ન્હોતે આપી. વિવાહ થઈ રવા પછી સૂર્યપ્રભ અસુરોની સાથે પ્રદશાદને ઘેર ગયો, અને ત્યાં બોળન કરી જૂન જૂના વૈભવો માણવામાં તે દિવસ ઠાઠી નાંખ્યો.

વળી બીજે દિવસે પ્રભાતમાં અસુર નામક દુરારોહ, પ્રદશાદની પાસે આવ્યો અને બોલ્યો : “રાજના મારે મારી પુત્રી સૂર્યપ્રભને અર્પણ કરીતેના સકાર કરવાની ઈચ્છા છે, માટે આપ મારે ત્યાં પધારો.” આવી રીતે નિમત્રણ કરી સધળા દાનવોને તે પાંચમા પાતાળમાં લઈ ગયો, અને ત્યાં તેમની પરણાવ્યાકરી નિમિત્તે પોતાની પુત્રી કુમુદાવતીનાં સૂર્યપ્રભની સાથે લગ્ન કર્યાં. સૂર્યપ્રભ પોતાની સાથે લગ્નમાં આવેલા દાનવોની સાથે અનેક વૈભવો માણી દુરારોહને ત્યાં તે દિવસ ઠાઠી નાંખ્યો. રાત્રિનો સમય થયો એટલે સૂર્યપ્રભ, કુમુદાવતી સાથે રતિમંદિરમાં ગયો અને ત્યાં પતિ સાથે નવો સમાગમ કરવામાં આવુર બનેલી, ત્રણલોકમાં અનુપમ રૂપરાણી પ્રેમાળ સુખા નવ-વધુ કુમુદાવતીની સાથે રંગવિવાસ કરવામાં રાત્રિ ગાળી નાંખી.

બીજે દિવસે પ્રભાતમાં તંતુકચ રાજ્યે આવોને વિનિતિ કરી કે : “મારે ઘેર પધારી મારા ઘરને પાવન કરો, અને પછી સધળા રાજ, પ્રદશાદ વગેરેને તે સાતમા પાતાળમાં પોતાને ઘેર લેડી ગયો. ત્યાં તે રાજ્યે, રાજનાં આજારણો પહેરાવી ઉચ્ચ ક્યેશ મુવર્ણ જેવા ઝંખી પોતાની મનોવતી પુત્રી સૂર્યપ્રભને અર્પણ કરી. સૂર્યપ્રભે તે દિવસ ઘણા આનંદમાં ગુળવો અને રાત્રિએ મનોવતી સાથે નવ સમાગમ કરી તે આખી રાત્રિ તેને આનંદ પમાડતા ઠાઠી.

પ્રભાત થયું એટલે વળી સુમયદાન રાજ આવ્યો, અને સર્વને પોતા તરફનું નિમંત્રણ કરી સધળા દાનવોને અને સૂર્યપ્રભને જૂઠા પાતાળમાં લઈ ગયો. તેણે પોતાની સુભદ્રા નામની કન્યા સૂર્યપ્રભને પરણાવી. આ કન્યાનું શરીર દુર્વા જેવું સ્થામ રંજનું હતું, અને તે એવી તો કાવ-

અમથી હતી કે, બીજી રીતની મૂર્તિ જેવી જણાતી હતી. સૂર્યપ્રભે, પૂર્ણચંદ્રમુખી અને સ્વામ રંગની મુલદાને મુરત સમાગમને લાપક ગણી, તે આખી રાત્રી મુલદા સાથે રંગભાગમાં ગાળી.

બીજે દિવસે બળીરાજનએ પ્રથમના રાજગ્યોની માફક મય વગેરે સધળાને નિમંત્રણ કરાવ્યું, અને તે સધળાને પોતાના ત્રીજ પાતાળમાં લઈ ગયા. ત્યાં તેણે પોતાની સુન્દરી નામની કન્યા સૂર્યપ્રભને દાનમાં આપી. આ કન્યાના શરીરની કાંતિ વાસંતિક લતાની માફક નવાં કુપ-ગિયાં જેવી દીસતી હતી. સૂર્યપ્રભ આવી મુક્તામાળાજેવી કન્યા સાથે વિવાહ કર્યા પછી, વિલાસ રમવા લાગ્યો; અને વિવાહનો આખો દિવસ, દિવ્ય વૈભવ ભોગવી મનમાં ખુશ ખુશ ઘઈ રહ્યો.

પછી તે દિવસે પુનઃ મયદાનવ આવ્યો, અને તેણે પણ પ્રથમની માફક સર્વને નિમંત્રણ કર્યું; અને ફરી સૂર્યપ્રભને તથા બીજાઓને યોથા પાતાળમાં પોતાને ઘેર લઈ ગયો. ત્યાં તેણે પોતાની માયાવરે જુદી જુદી જાતનાં રતનના મહેલો નિર્માણ કર્યા હતા. આ મદિરાની શાભા ક્ષણે ક્ષણે નવી નવી જણાતી હતી. તેમાં સધળાને ઉતારા આપ્યા અને પોતે પણ પોતાની મુમાયા નામની પુત્રી સૂર્યપ્રભને પરણાવી. આ કન્યા મયદાનવની મૂર્તિમાન રક્તિ જેવી જણાતી હતી, અને તેના પ્રતાપથી આખું જગત આશ્ચર્ય પામતુ હતું. આ કન્યા સૂર્યપ્રભની દ્રષ્ટિ અથવા તે બહેન થાય, માટે સૂર્યપ્રભ તેની સાથે લગ્ન કરવા યોગ્ય ગણાય નહિ, તોપણ મયદાનવે તેને દાનવ ન ગણતાં માનવ ગણી પોતાની પુત્રી પરણાવી. સૂર્યપ્રભ તે કન્યા સાથે લગ્ન કરી રંગવિલાસ રમવા લાગ્યો, અને પોતાના આભાને કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યો. સૂર્યપ્રભ પોતે એક હતો તો પણ પોતાની માયિક વિદ્યાના બળથી જુદાં જુદાં શરીર ધારણ કરી, એકજ સમયે અનેક અસુર કન્યાઓ સાથે રંગવિલાસ રમતો હતો. પરંતુ તે ધણું કરીને પોતાના મૂળ શરીરથી પોતાની પ્રિય-તામા મહલાદની પુત્રી મહસ્તિકાની સાથે જ કીડા કરતો હતો.

એક રાત્રિએ સૂર્યપ્રભ મન્મથસ્ત બેઠો હતો ને મહાલિકા પણ બેઠી હતી, તે વખતે વાતમાં વાત નિકળતા સૂર્યપ્રભે મહસ્તિકાને પૂછ્યું. “પ્રાણ પ્યારિ! જ્યારે તું મારે ઘેર તે રાત્રે આવી હતી, ત્યારે તારી સાથે બે સખીઓ હતી તે કણ હતી? અને તે ક્યા રહે છે? તે હવણું મારા જેવામાં કેમ આવતી નથી? તે ક્યાં ગઈ છે?” મહાલિકાએ કહ્યું—“તમે મને બહુ સારું રમણ કરાવ્યું. પ્રિયતમ! મારે તે બે સખી નથી, પણ તેવી તો બાર સખી છે. તે દૂર ક્યાંય પણ ગઈ નથી, અદીં નજીક જ છે. મારા કાકા તે કન્યાઓને સ્વર્ગમાંથી હરીલાવ્યા હતા, ને તે એકકથી વધારે વાવણ્યમથી છે. એમાં પહેલીનું નામ અમૃતપ્રભા છે, બીજીનું નામ કેશિની છે. આ બે કન્યા પર્વતમુનિની પુત્રી છે. અને તેનું ચરિત્ર વર્તન ઉત્તમ છે. ત્રીજીનું નામ કાલિદે છે, ચોથીનું નામ ભદ્રિકા છે, પાંચમી *દ્વર્પકમાલા છે, જેના નેત્રની શાભા ધણીજ સરસ છે. આ ત્રણ કન્યા દેવસ-મુનિની પુત્રીઓ છે. છઠીનું નામ સૌદામી છે ને સાતમીનું નામ ઉલ્લવળા છે. આ બે કન્યા હાહા નામના ગધર્વની કન્યા છે. આઠમી પીવરા દુરુ ગધર્વની કન્યા છે. નવમી અંબનિકા નામની

કન્યા, કાળની પુત્રી છે. દશમી કેસરાવડી નામની કન્યા છે તે પિંગલગજુની પુત્રી છે. અચ્ચારમી નામ માલિની છે, તે કંઠવડીની પુત્રી થાય છે. આરમી સખીનું નામ અંદારમાલા છે, તે વસુની પુત્ર છે. એ બારે સખીઓ દિવ્ય સ્ત્રીઓ છે. તે સઘળી અપ્સરાઓથી જન્મેલી છે. બ્યારે મારે લગ્ન થયાં ત્યારે તે કન્યાઓને પહેલા પાતાળમાં લઈ ગયા હતા. તે સખીઓને મારા ઉપર અન હદ પ્રેમ છે. મેં તેઓની આગળ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, હું મારા પતિ સાથે તમારાં લગ્ન કરાવીશ. વળી તે માટે મેં મારા પિતાને પણ કહ્યું હતું. પણ તેણે પોતાના લોભને ધ્રુવવા ઉપર રાખ્યું છે. તેથી તેઓનાં લગ્ન તમારી સાથે કર્યા નથી; પરંતુ મારે તે સખીઓ તમને પરણાવવાને વિચાર છે; કારણ કે તમને પરણવાથી તેઓને મારી સાથે નિરંતર સમાગમ રહેશે.” એ સાંભળી સૂર્યવ્રત ગભરાઈ પડી ગયો. તે બોલ્યો: “પ્રાણુપ્યાર! તું તો ઉદારમની છે, પરંતુ હું તે કામ કેમ કરું?” સૂર્યવ્રતે તેને આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે મહસ્વિકા ચુસ્તો કરીને બોલી—“તમે મારી નજર આગળ બીજા અનેક સ્ત્રીઓ પરણ્યા છો, છતાં જે સખીઓ વગર એક ક્ષણ પણ મને ગમશે નહીં, તેને પરણવાને ના પાડો છો?” સૂર્યવ્રત તે સાંભળી પ્રસન્ન થયો, અને મહસ્વિકાનું કહેવું કબૂલ રાખ્યું. મહસ્વિકા તે જ વખતે સૂર્યવ્રતને પ્રથમ પાતાળમાં લઈ ગઈ અને તે બારે સખીઓ તેને પરણાવી. સૂર્યવ્રતે, દેવાંગનારૂપ અમૃતપ્રભા વગેરે બારે કન્યાઓની સાથે ક્રમવાર લગ્ન કરી, તે જ રાત્રિમાં બારે રાણી સાથે રંગવિલાસ કર્યો, અને પછી મહસ્વિકાની સંમતિથી, પ્રભાસ મારફતે તે કન્યાઓને ચોથા પાતાળમાં મોકલાવીને શુભ રાખી, અને પોતે પહેલા પાતાળમાં, કાઈ જગતું નહીં એમ શુભ રહી, મહસ્વિકા સાથે ગમત કરવા લાગ્યો. પણ નિલની માફક મહાદેવને માત્ર આપવા માટે સભામાં જતો હતો.

કારણ આશ્રમના મિલાવડાની કથા.

એક સમયે સભામાં પ્રહલાદે મુનીય અને મયને કહ્યું “તમે સઘળા દિતિ અને દનુ મહાદેવીઓનાં દર્શન કરવા જાઓ.” તે સાંભળી મય, મુનીય અને સૂર્યવ્રત વગેરે “બહુ સારું, આ બાલ્યા,” આમ કહી અમુરને લઈ પાતાળમાંથી બહાર નિકળ્યા અને સૂર્યવ્રતે પોતાના વિમાનનું સ્મરણ કર્યું એટલે સુતાસન વિમાન આવી ઉભું રહ્યું. તેમાં બેસીને સઘળા મેરુપર્વતના શિખર ઉપર આવેલા કારણપરમુનિના આશ્રમમાં ગયા. ત્યાં તેમના બીજા મુનિજનોએ સારો આદરસત્કાર કર્યો. પછી દિતિ અને દનુ બંને મહાદેવીનો આશ્રમ જતાઓ, એટલે તે સઘળા દિનિ અને દનુની પાસે ગયા; અને તેમનાં દર્શન કરી એકેકે દંડવત્ કર્યા. અમુરો અને તેના માણસોને પ્રણામ કરતા જોઈ અમુર માતા દિતિ અને દનુ બંનેની આંખમાં આનંદનાં અશ્રુ આવી ગયાં. તે બંનેને જણી થયા આનંદમાં આવી, તેના મસ્તક ઉપર ઝુંબડ કરી વારંવાર મયદાનવને આશીર્વાદ આપવા લાગી; અને બોલી—“દીકરા! તારા પુત્ર મુનીયને આજ જવતો જોઈ અમારાં બંનેનાં નેત્ર તુમ થયાં છે, અને તને અમે પૂર્ણ ભાગ્યશાળી સમજીએ છીએ. વળી સૂર્યવ્રતને નામિ અવનરેલા આ સમુદીકનું પુત્ર, દિવ્ય કૃતિ, અસાધારણ શુશ્રુ, ભવિષ્યમાં વિદ્યાધરનું વાકવર્તીપણું મળશે, એ સંચરનારાં મિહને—એ સઘળું જોઈ ખરેખર અમારા શરીરમાં આનંદ બાપે છે. મારે પ્રિયપુત્રો! હો

મને આ આશ્રમમાં આર્યપુત્ર કુશલ પ્રજાપતિ ગિરાજે છે તેનાં દર્શન કરો. તેનાં દર્શનથી તમારા ઈર્ષ્યાની સિદ્ધિ થશે અને તે જ કહેશે 'યો વચનં પશુ તમારાં કામને સફળ કરશે.' મયાસુર અને ખીજગ્યોએ બંને દેવીની આ આશા સાંભળી, 'હીક છે, તેમ કરીશું,' એમ કહી મુનિના દિવ્ય આશ્રમમાં ગયા. ત્યાં કાશ્યપ મુનિરાજનાં દર્શન થયાં. તે આગળી મહેલા શુદ્ધ સુવર્ણના જેવા તેજોમય હતા; તેઓએ અમિત્રી જવાલા જેવી પીળી જટા ધારણ કરી હતી; અને અમિત્રી જેટલો દાહકથી પણ પાસે જઈ શકાય નહીં તેવા મહા પ્રતાપી જણાતા હતા. તેની પાસે જઈ મય વગેરે સઘળા દાનવો પોતાના માણસો સહિત ક્રમવાર તેના ચરણમાં પ્રણામ કરવા લાગ્યા. કાશ્યપમુનિએ તેઓને યોગ્ય આદીર્વાદ આપી, પરમ સંતોષ બતાવ્યો અને તેઓને બેસારીને બોધ્યા:-

“મૈં મારા સઘળા દીકરાઓને આજે દીડા, માટે મને પરમ આનંદ થાય છે. હે મય! તું સઘળી વિદ્યા ભણ્યો છે. વળી સત્ય માર્ગથી ચલ્યો નથી ને હંમેશાં સત્ય માર્ગે વર્તે છે, માટે તું પ્રશંસા પાત્ર છે. તેમ જ આ મુનીયાતું પશુ નસીમદાર કે મરી ગયા પછી પાછો જીવતો ઈર્ષદાનવમાં આવી મળ્યો, અને આ સૂર્યપ્રભ! તું તો પૂરો પુણ્યવાન છે, કારણ કે તને વિદ્યાધરનું ચક્રવર્તી પદ મળવાનું છે. માટે, હવેથી તમારે મારું વચન યાદ રાખી, ધર્મના માર્ગમાં ચાલનું-અધર્માચરણ છોડી દેવું. તમે જો ધર્માચરણ કરશો તો હંમેશાં સુખ અને ઉત્તમ સંપત્તિ મેળવશો; અને પ્રથમ જેમ દેવતાઓથી તમારો પરાજય થયો હતો, તેમ પરાજય થશે નહીં. કારણ કે અમુરોએ જ્યારે ધર્મનો ભાગ લ્યો, ત્યારે તેઓ ઈંડને અધીન થયા હતા. હે મુનીય! જે અમુરોને દેવોએ માર્યા હતા તે આ સઘળા વીર મનુષ્યો યદ્ધને અવતર્યા છે. તારો નાનો ભાઈ સુમુંડીક હતો તે હવેણાં આ સૂર્યપ્રભના નામથી અવતર્યો છે. સૂર્યપ્રભના મિત્ર અમુરો મરાયા હતા તે તેના મિત્ર રૂપે અવતર્યા છે. રાંચર નામનો મોટો અમુર હતો તે હવેણાં પ્રહસ્તને નામે અવતર્યો છે; ત્રિશિરા નામનો અમુર, સિદ્ધાર્થ નામનો તેનો કાર્યભારી થયો છે; વાતાપિ નામનો દાનવ, પ્રહાલ્ય નામનો મંત્રી જન્મ્યો છે; ઉલૂક નામનો દાનવ શુભંકર નામે છે, અને તે સૂર્યપ્રભનો મિત્ર થઈને અવતર્યો છે. આનો મિત્ર નીલબંધિ છે. તે આશળના જન્મમાં કાળ નામનો અમુર હતો, પૂર્વ જન્મમાં વૃષપર્વા નામનો દેવ હતો. તે હવેણાં હિપ નામનો સૂર્યપ્રભનો કાર્યભારી થઈને અવતર્યો છે. પ્રબળ નામનો દેવ હવેણાં પ્રલાસ થઈને અવતર્યો છે. એ ઘણો ઉદાર છે. પૂર્વ જન્મમાં એનું આખું શરીર રતનનું હતું, તે જોઈ દેવતાઓ, જે તેના શત્રુ હતા તેઓએ તેની પાસે માંગણી કરી કે તારું શરીર તું અમને આપ. તે વખતે પ્રબળે પોતાના શરીરના હુકડે હુકડા કરી નાંખ્યા. આ વખતે તેના શરીરના કટકામાંથી રત્નો ઉત્પન્ન થયાં. એ જોઈ અંબિકાએ તેના ઉપર પ્રમત્ર થઈ વરદાન આપ્યું કે, જા તારો જીજ્ઞ શરીરમાં અવતાર થશે; અને તે શરીરમાં પણ તું તેવો જ બળશાળી થઈશ.' આ વરદાન ઉપરથી પ્રલાસ મહા બળશાળી થયો છે, અને શત્રુઓથી પાછો ન હડે તેવો છે. સુંદ અને હિપસુંદ નામના અમુર હવેણાં સર્વદમન અને હાયંકર નામે સૂર્યપ્રભના મંત્રી થઈ અવતર્યા છે, હુધમીવ અને વિકટાક્ષ નામના જે બે અમુર હતા તે બે હવેણાં સ્થિર-શુદ્ધ અને મહાશુદ્ધિ નામના એના મંત્રી થયા છે; અને જીગ્મ તેનાં સગાં સંબંધીઓ, સસરા,

મંત્રી, મિત્રો છે તે પણ પૂર્વ જન્મમાં અસુર જ હતા, જેનો હિંદ્રે અને તેના સાથીઓએ નાશ કીધો હતો—તે અવતર્યા છે. આવી રીતે તમને પણ જન્મવાનું થયે છે; માટે હવે તમે મનમાં શીર કરો મા, ધીરજ રાખો, અને ધર્મચરણ કરો; કારણ કે ધીરજથી અને ધર્મચરણથી તમે પરંપરા સંપત્તિ મેળવશો.”

આવી રીતે કસ્યપ મુનિ મયદાનવ વગેરેને સમજાવતા હતા, એવામાં મધ્યાહનનો સમય થયો. અદિતિ મુખ્ય છે એવી દક્ષની કન્યાઓ—જે કસ્યપની સ્ત્રીઓ હતી તે, પોતાના પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે, આદિતિ કે ઈર્ષની ત્યાં આવી. મય વગેરે દાનવોએ ઉભા થઈ તેઓને પ્રણામ કર્યા. અદિતિ વગેરેએ તેઓને આશીર્વાદ આપ્યો. સધળા બેઠા પછી મુનિવર કસ્યપનાં દર્શન કરવા માટે પોતાના લોકપાલ-દિરાના પાલકને સાથે લઈ હિંદ્ર પણ ત્યાં આવ્યો. હિંદ્રે મુનિ કસ્યપ તથા તેમની સ્ત્રીઓના ચરણમાં પડી પ્રણામ કર્યા. ત્યાર પછી મય વગેરેએ હિંદ્રને પ્રણામ કર્યા. હિંદ્ર એક આસનપર બેઠો ને સૂર્યપ્રભ તરફ ગૌરવથી નજર કરી મયદાનવને કહેવા લાગ્યો. “હું ધારું છું કે, આજ તે પૌરીયો છે કે, જે વિદ્યાધરનું ચક્રવર્તી રાજ્ય મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે ! પરંતુ તે વિદ્યાધરનું નાનું રાજ્ય મેળવીને કેમ સંતોષ પામે છે ? હિંદ્ર થવાની શા માટે લગુતા રાખતો નથી ?” હિંદ્રનાં આ કટાક્ષ વચન સાંભળતાં વેત જ મયદાનવ બોલ્યો : “દેવરાજ ! હિંદ્રની પદવી તમારે માટે શિવજીએ નિર્માણ કીધી છે, અને વિદ્યાધરનું રાજ્ય આને માટે નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે, તે શામાટે ભૂલી જાઓ છો ?” મયનું આવું બોલવું સાંભળી, હિંદ્ર ક્રોધથી હસ્યો, અને બોલ્યો : “આવા સુંદર આકૃતિવાળા છોકરાને વિદ્યાધરનું રાજ્ય ધણું જ નાનું પડશે ! આવી મુખાકૃતિને તે લાલક નથી !” ત્યારે મયદાનવ બોલ્યો : “ન્યારે શ્રુતશર્મા વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી થવાને પાત્ર છે, ત્યારે આ લાવણ્યમૂર્તિ અવસ્ય હિંદ્રની પદવીને યોગ્ય છે.” મયનાં આ કટાક્ષ વચન સાંભળી, હિંદ્ર તેના ઉપર ખુશ થયો અને પોતાનું વજ્ર ઉગામીને ઉભો થઈ ગયો. દુરત જ, કસ્યપ મુનિએ ક્રોધથી હોકારો કીધો, અને દિતિ વિગેરેનાં મુખ લાળચોળ થઈ ગયાં, ને મોટેથી કહ્યું, ‘ધિક્ ધિક્ !’ આવી રીતે કસ્યપ અને અદિતિ વગેરે સધળાને પોતાની સામા થયા બેઠા, હિંદ્રના મનમાં ડર લાગ્યો કે રાખે શાપ દેશે, તેથી તેણે પોતાનું વજ્ર પાછું આન કીધું, અને પ્રણામ કરી આસન ઉપર બેસી ગયો. સર્વ ઠગ પડ્યા. પછી હિંદ્ર બે હાથ બેઠો, મુર અમુરના મૂળ પુરુષ મુનિરાજ કસ્યપ જેની આસપાસ અદિતિ વગેરે તેમની સ્ત્રીઓ વિટરાર્થ વળી બેઠી હતી તેઓને પ્રણામ કરી, તેઓને પ્રસન્ન કરી, વિનંતિ કરવા લાગ્યો : “મહારાજ ! મુનિરાજ ! મેં શ્રુતશર્માને વિદ્યાધરનું ચક્રવર્તી રાજ્ય અર્પણ કર્યું છે, તે રાજ્ય ઊનવી લેવા માટે આ સૂર્યપ્રભ લવણું તૈયાર થયો છે; અને તે ઊનવી લેવામાં સર્વ પ્રકારે સદાય કરવા માટે આ મયદાનવ પણ તૈયાર થયો છે. માટે મારે શું કરવું ?” તે સાંભળી દિતિ અને દુનુ વચ્ચે બોલવા, પ્રજાપતિ કસ્યપ બોલ્યો : “હિંદ્ર ! તને જેમ શ્રુતશર્મા પ્યારો છે, તેમ જ શિવને સૂર્યપ્રભ પ્યારો છે, માટે શિવનો પ્રેમ કઈ નિષ્કળ થાય નહીં. વળી આ કાર્યમાં મદદ કરવા માટે શંકરે મયને આજ્ઞા આપી છે, માટે તું આ

કામમાં મયદાનવને ઠપોઈ ગા માટે આપે છે? તેના કહેવા પ્રમાણે આ કાચમાં તેના જરા પણ અપરાધ નથી; કારણ કે મય ધર્મોચરણ કરે છે, યાત્રી છે, વ્યવહારનિપુણ છે અને વડીલો તરફ નમ્રતાથી વર્તે છે. તું જો તેને દંઈપણ દુઃખ દેઈશ તો અમે તારા ઉપર ક્રોધ કરી તને બાળીને લસમ કરી મરીશું. તું એના પરાક્રમને શું બચાવે નથી? તારું આગી આગળ દંઈપણ ચાલવાનું નથી.” આ પ્રમાણે કહી મુનિરાજ તથા તેની પત્નીઓ શાંત થઈ ગયાં. તે સાંભળી ઈંદ્રને મનમાં લાચ લાગ્યો અને ધરમ લાગી તથા તેને કીધે તે નમ્ર થઈ ગયો. પછી અદિતિ બોલી:-“ઈંદ્ર! તારા શ્રુતશર્મા કેવો છે? તેને અહીં લઈ આવી અમને બતાવ.” તે સાંભળી ઈંદ્રે, માતલી સારથિને આજ્ઞા કરી ને તે જ વખતે વિદ્યાધરના રાગ્ય શ્રુતશર્માને ત્યાં બોલાવ્યો. શ્રુતશર્મા ત્યાં આવ્યો અને મુનિરાજને પ્રણામ કરી ઉભો રહ્યો. પછી અદિતિપ્રમુખ ઋષિપત્નીઓ, નમ્ર થયેલા શ્રુતશર્માને અને સૂર્યપ્રભને જોઈ પોતાના પ્રાણનાથ મુનિરાજને પૂછવા લાગી-“મુનિ! આ બેમાં રૂપ અને ઉદાર લક્ષણમાં શ્રેષ્ઠ કોણ છે, તે કહો.” ત્યારે મુનિ શ્રેષ્ઠ બોલ્યા:-“શ્રુતશર્મામાં, સૂર્યપ્રભના પ્રધાન પ્રલાસના જેવાં પણ રૂપ તથા લક્ષણો નથી, તો અનુપમ રૂપશાળી લક્ષણવંત રાજકુમાર સૂર્યપ્રભના જેવો તો એ ક્યાંથી જ હોય! સૂર્યપ્રભની કાંતિ તથાલક્ષણો દિવ્ય છે. એ ગુણોને લીધે કદી તે ઈંદ્રની પદવી લેવાના નિશ્ચય કરે તોપણ તે તેને દુર્લભ નથી.” ત્યારે કંચપ મુનિનાં આવાં વચન સાંભળ્યાં, સારે સ્વાં બેઠેલા સર્વે આપ સ્તંભ કહો છો’ એમ કહી, તેમના બોલવાને સંમતિ આપી. પછી મુનિરાજે ઈંદ્રના સાંભળતાં આ પ્રમાણે મયદાનવને વરદાન આપ્યું:-“પુત્ર તારા ઉપર ઈંદ્રે વજ્ર ઉગ્રામ્યું, તોપણ તું કંઈ બોલ્યો નહીં, અને નમ્ર થઈને બેસી રહ્યો, માટે તારું શરીર વજ્રનું થશે; તને જરા કે મૃત્યુ આવશે નહીં. તેમ રાજ્યથી તારું શરીર વિદ્યારી નહીં. આ મુનીય તથા સૂર્યપ્રભ પણ તારા જેવા જ મહા પરાક્રમી થશે; અને કોઈ પણ શત્રુ તેના ક્રોધ પણ દિવસ પરાજય કરી શકશે નહીં. તમને ત્યારે આપતિ આવે સારે તમે શરદન્નપુત્રા ચંદ્ર જેવા તેજસ્વી મારા પુત્ર સુવાસ કુમારનું રમરણ કરજો, એટલે તે આવીને તમને સહાય કરશે.” આવી રીતે મુનિરાજે મયને તથા તેના કુમારોને વર આપ્યા. સાર પછી તેની સ્ત્રીઓએ, ઋષિઓએ ને લોકપાળેએ મયદાનવને તથા તેના કાર્યભારીઓને મુનિરાજની માફક વર આપ્યા. છેવટે અદિતિ બોલી:-“ઈંદ્ર! તું અવિનય કર મા અને મયને સમગ્રવ. તે વિનયનું રૂળ જોયું! એને વિનયથી ઉત્તમ વરદાનો મળ્યાં.” તે સાંભળી ઈંદ્રે, મયના હાથ પકડી પ્રેમસંયોગ દાખવી પુરી કર્યો; અને સૂર્યપ્રભથી પરાજય પામેલો શ્રુતશર્મા, સૂર્યના તેજ આગળ ઝાંખા પડેલા ચંદ્રમાના જેવો નિસ્તેજ થઈ ગયો. પછી ઈંદ્ર દેવ-ગુરુ કંચપ મુનિને પ્રણામ કરી, જેમ સધળા લોકપાળેને સાથે લઈ આવ્યો હતો, તેમ જ પાછો વિદાય થયો. સાર પછી મયદાનવ વિગેરે પણ પોતાનું ચાલતું કામ સિદ્ધ કરવા માટે તે મુનિની આજ્ઞા લઈ, તે આશ્રમમાંથી પોત પોતાને ઘેર ગયા.

તરંગ ૩ જો.

સૂર્યપ્રભનો ઉલોગ.

મયદાનવ, મુનીય, સૂર્યપ્રભ તથા બીજા કેટલાંકેક અંતર પુરુષો, કસ્યપના આશ્રમમાં બહાર નિકળી, ચન્ડલાગા અને ઈરાવતીના સંગમ ઉપર, જ્યાં માનવ રાજાઓ, મિત્રો તથા કુટુંબી. સૂર્યપ્રભની વાટ જોતા હતા હતા ત્યાં આગ્યા. કિનારા ઉપર ઉમેલા રાજાઓએ, સૂર્યપ્રભને આવ જોયો, ત્યારે તેઓ તેની પાસે જઈ અત્યંત શોકાર્ત થતા રડવા લાગ્યા ને મરવાને તૈયાર થયા. સૂ પ્રભે જણ્યું કે, આ રાજાઓ અંદરના અદરય થવાથી દિલગીરીમાં આવી પડેલા હશે, તે તેની આગળ સૂર્યપ્રભે સધગી વાર્તા યથારિથત કહી જતાવી. પણ તેથી તે રાજાઓની દિલગી ઓછી થઈ નહીં. ત્યારે સૂર્યપ્રભે તેઓને પૂછ્યું કે, “તમે યા માટે દિલગીરીમાં છો?” એ રાજાએ જો કે રાણીઓનું દરજી થયું હતું તે કહેવા માટે ખુદી ન હતા, તોપણ મહામુસીબતે સૂર્યપ્રભ જણાવ્યું કે, “શ્રુતશર્મા આપની સર્વે રાણીઓને હરી ગયો છે. અમે તેની સાથે યુદ્ધ કર્યું, પણ તેમ અમારો પરાજય થયો છે. અમે દેહ પાડવાનો—મરવાનો નિશ્ચય કરી તૈયાર થયા. પણ એવામાં આકાશવાણીએ અમને મરતાં અટકાવ્યા.” એ પ્રમાણે સૂર્યપ્રભ આગળ સર્વ વર્તાત કહ્યું. તે સાંભળ સૂર્યપ્રભને ગુસ્સો મળ્યો. તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે—પરતીનું કષ્ટથી દરજી કરનારા શક શ્રુતશર્માને ધ્રુવા આદિ દેવતાઓ અચાવ કરે તોપણ મારે તેનો જડમૂળથી નાશ કરવો.—આવી રીતે યુદ્ધમે જવા માટે સૂર્યપ્રભે દડ પ્રતિજ્ઞા કરી, વિજય કરવા જવા માટે જોખીઓ પાસે લમ દેખાવ્યું. જોખીઓએ સાતમે દિવસે લમ જોઈ આપ્યું. સૂર્યપ્રભ આ લમ મુકરર કરી વિજય કરવાન ઉદ્દેશો શોધવા લાગ્યો. એ વાતની મયને જ્યારે ખબર પડી ત્યારે તેણે સૂર્યપ્રભને વધારે દડ કરવા માટે ફરી કહ્યું:—“જો તે વિજય સંબંધે એક નિશ્ચય કીધો હોય તો હું તને કહું છું તે સાંભળ તું એકદમ વિજયયાત્રા કરવા નિકળે છે કે નહિ, તે તપાસવ માટે માસિક વિદ્યાથી મેં તારી રાણીઓનું દરજી કીધું છે. તે સર્વે પાતાળમાં છે. આમિ, પવન વગર યથાર્થ સગગી ઉડતો નથી, પણ પવનની સહાયતાથી સગગી ઉડે છે. તું મારી સાથે પાતાળમાં યાત્રા, હું તને તારી સ્ત્રીઓ જતાવું.” મયનું આનું વચન સાંભળી સધગાં માણ્યો ખુદી થયાં. પછી સૂર્યપ્રભ વગેરે સવગા, મયદાનવની પાછળ પ્રથમ જો ગુહામાંથી પાતાળમાં ગયા હતા તે જ ગુહામાં યદને ચોથા પાતાળમાં ગયા. પાતાળમાં ગયા પછી મયદાનવ એક અનુપમ ભવનમાં ગયો. ને ત્યાંથી મદનસેના વગેરે સ્ત્રીઓને જહાજ લઈ આવી સૂર્યપ્રભને સ્વાધીન કીધી. સૂર્યપ્રભ, મયદાનવે આપેલી પેતાની રાણીને તથા બીજા અનુર કન્યાઓને સ્વાધીન લીધી. પછી મયના કહેવા ઉપરથી પ્રહાદને મળવા માટે ગયો. પ્રહાદની પાસે જઈ પ્રજ્ઞામ કરી તે ઉમે રહ્યો. પ્રહાદને મય તરફથી ખબર મળી હતી કે, સૂર્યપ્રભને અકવર્તાનું વરદાન મળ્યું છે, તે જાણવાની ઇચ્છાથી પ્રહાદજી દૈનિક ગુસ્સો કરી સજા ઉગાળી બોધ્યા:—“અરે દુરાચરણી!

[સાંભળ્યું છે કે મારો ભાઈ જે બાર કન્યાઓ હરી લાવ્યા હતા, તે કન્યાઓને તું હરી ગયો છે, માટે તું તારો નાશ કરું છું તે જ્ઞાતિ” આત્મા ક્રોધભર્યા વચન સાંભળ્યા છતાં પણ સૂર્યપ્રભ મનમાં પ્રત્યે ભય પામ્યા વગર ને મુખમુદ્રા બદલ્યા વગર બોલ્યો:—“મારું આ શરીર આપને ધરણ છે. અવિનયી કાર્ય કીધું છે માટે મને શિક્ષા કરો!” તે સાંભળી પ્રહ્લાદજી હસ્ય કરીને બોલ્યા:—સૂર્યપ્રભ! મેં તો તારા દર્પની ખરીકા કરી, પરંતુ તારામાં લેલ માત્ર પણ દર્પ નથી; માટે હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું: તું મારી પાસે વર માંગ.” સૂર્યપ્રભે એ વચન સાંભળ્યું ત્યારે તે યોગ્ય બોલીને માગ્યું કે, “મને જેથી વડીલો તથા શંકર ઉપર લલિતભાવ રહે તે વર આપો.” તે સાંભળી સભામાં મિત્રજ્ઞા સધળા અમુરે પ્રસન્ન થઈ ગયા અને પ્રહ્લાદજીએ પોતાની યામિની નામની બીજી કન્યા પણ સૂર્યપ્રભને પરણાવી; અને સૂર્યપ્રભને સદાય કરવા માટે પોતાના જે પુત્રો સોંપ્યા. સાંધી સૂર્યપ્રભ સધળાઓને સાથે લઈ અમીઝની પાસે ગયા. અમીઝના બહુધામાં પણ આશ્ચર્ય હતું કે શિવે સૂર્યપ્રભને વરદાન આપ્યું છે તે પરથી તેણે ઘણી ખુશીથી પોતાની બીજી પુત્રી મુખાવતી સૂર્યપ્રભને પરણાવી અને તેને લડાઈમાં સદાય કરવા માટે પોતાના જે પુત્રો સોંપ્યા. સૂર્યપ્રભનો તે આજો દિવસ, મહા ભાગવા માટે, પોતાની સ્ત્રી સહિત અમુર રાજ્યોનો આદર સત્કાર કરવા વ્યતીત થઈ ગયો. એવામાં મુખાવતર અને સૂર્યપ્રભના સાંભળવામાં આવ્યું કે, મુનીયની ત્રણ રાણી અને પોતાની રાણીઓ—જે રાજકન્યાઓ છે તે સર્વને મર્લ રથો છે એટલે તેઓએ પોતપોતાની સ્ત્રીઓને પૂછ્યું કે, ‘તમને મર્લ રથો છે તો કેઈ વસ્તુના અભાવ થાય છે?’ એટલે તે સર્વ બોલી:—‘અમને તો મદારણુ સંભ્રામ જોવાની ઇચ્છા છે.’ તે સાંભળી મયદાનવે સધળી રાણીઓનાં વખાણ કર્યાં, અને તે બોલ્યો, ‘અહુ સારું થયું. પૂર્વે જે અમુરે સંભ્રામમાં મરણ પામ્યા હતા તે આ રાણીઓના ઉદરમાં જન્માય છે, ને તેથી જ રાણીઓને સંભ્રામ જોવાનો અભાવ થયો છે.’”

આવી રીતે જ દિવસો ગાળ્યા ગયા. સાતમે દિવસે સૂર્યપ્રભ વિગેરે સધળા, રાણીઓ સહિત રસાતળ પાતાળમાંથી બહાર નિકળ્યા. આ વખતે શત્રુઓએ સૂર્યપ્રભ વગેરેને વિદ્ય કરવા માટે ઉપાતની માયાઓ રચી, તૈયારી કરી દીધી. સૂર્યપ્રભે મુવાસકુમારનું સ્મરણ કર્યું. સ્મરણ કરતી વખતે જ મુવાસકુમારે ત્યાં આવી વિદ્યાધરેએ રચેલી માયાનો પરજળ્ય કરી નાંખ્યો, એટલે સૂર્યપ્રભ વગેરે વગર અડ્યણે ત્યાંથી આગળ ચાલવા લાગ્યા, અને ત્યાંથી પોતાના શહેરમાં જઈ અન્દ્રપ્રભના બીજા પુત્ર રત્નપ્રભને પૃથ્વીની રાજ્યગાદી ઉપર અભિષેક કરી લાંબો રાજ બનાવ્યો. ત્યાર પછી મયદાનવના કહેવાથી મુતાસન વિમાનમાં ચત્રી સધળા ગંગા નદીના પૂર્વ કિનારા ઉપર આવેલા તપોવનમાં વિદ્યાધરના સજ્જ મુમેરુને ઘેર ગયા. મુનીય વગેરે મિત્રોને જોઈ મુમેરુએ તેને ઘણું માન આપી પોતાને ઘેર ઉતારો આપ્યો. જરાવાર વિશ્રામ લીધા પછી મયદાનવે સૂર્યપ્રભ વિશેની સધળી હકીકત તેને કહી સભળાવી. મુમેરુને પણ શંકરે જે આજ્ઞા કરી હતી તે પાછી યાદ આવી. પછી સૂર્યપ્રભ વગેરેએ મુમેરુના દેશમાં સ્ત્રી, સગાં કુટુંબીઓને ખબર કરી, તેમને તથા તેમની મેનાને બોલાવી. સૂર્યપ્રભના સંબંધીઓમાં પ્રથમ તેના સાળાઓ, મયદાનવના ઉપદેશથી,

માયાવી વિદ્યાને અભ્યાસ કરી, સર્વ તૈયારી કરીને આવ્યા. આવી રીતે સૂર્યપ્રભા હરિભટ વરે દરેક સસરાઓ એક લાખસાઠ રથ અને વીસ હજાર પાયદળ લઈ, રણસપ્તામમાં જવાને આવ્ય તેમની પાછળ તેમના સસરાના સંબંધીઓ, લાઈઓ અને મિત્રો પણ પોત પોતાના સગં પ્રમાણે સેના લઈ આવ્યા.

દુરદ્રોમ, મહનાય, સિંહદટ્ટ, પ્રકંપન, તંતુકંઠ, દુરારોહ, મુમાય, વગ્ગવર, ધૂમકેતુ, પ્રમથ વિગ્રહાદ્યા તથા બીજા કેટલાએક દૈત્યો અને દાનવો, સાનમા પાતાંગમાંથી આવ્યા. યુદ્ધ માટે આવે રાજાઓમાં કોઈની સાથે સીતેર હજાર રથ હતા, કોઈની સાથે એકી હજાર રથ હતા, કોઈની સાથે સા હજાર રથ હતા, અને કોઈની સાથે ત્રીસ હજાર રથ હતા અને કોઈ નાનામાં નાનો હતો તેની સાથે સા હજાર રથો હતા, તેમ કોઈની સાથે ત્રણ લાખ પાયદળ હતું, અને જો ધણે જ સાધારણ હતા તેની સાથે અર્ધ લાખ પાયદળ હતું. આ પ્રમાણે દરેક સામનું હાથી, ઘોડા વગેરે અપાર સૈન્ય મડગત્યાં હાજર થયું. સિવાય મયનું અને મુનીયનું બીજું અસંખ્ય સૈન્ય લાં આવ્યું હતું તે તો જુદું જ. તેમ જ સૂર્યપ્રભ વચ્ચે વગેરે રાજાનું તથા મુમેરનું પણ અસખ્ય સૈન્ય રણભૂમિ પર ભેંચે થયું.

અગણિત સૈન્ય એકઠું થયા પછી, સૂર્યપ્રભ વગેરેએ અને મયદાનવે, મુવાસકુમારદ રમરણ ક્યું કે તે તરત હાજર થયો. તેને મયદાનવે કહ્યું:—“પૂજ્ય મહારાજા આ સેના વિખરાઈને પડેલી છે તેને લીધે ખરાબર જોવામાં આવતી નથી; માટે આ આખી સેનાના ફેલાવને એકદમ ક્યારી આલોકન* થાય તે અમને કહો.” મુવાસકુમાર બોલ્યો:—“અહીંથી એક યોગ્ય છે કે કલાપત્રામ નામનો વિદ્યાળ પ્રદેશ છે; લાં સપગા જાઓ અને સેનાનું આલોકન કરો.” મુને મુવાસનું વાક્ય સાંભળી, મુમેર વગેરે રાજાઓને સાથે લઈ, મયદાનવ વગેરે સપગા રાજાઓ કલાપત્રામ નામના વિદ્યાળ મેદાનમાં ગયા; અને લાં અમુરોની અને તેમના રાજાઓની સેનાને જુદી જુદી ગોઠવીને, મય વગેરે મુખ્ય પુરુષો ઉંચી જમીનમાં ઉભા રહી સેનાનું આલોકન કરવા લાગ્યા. પછી મુમેર બોલ્યો:—“શ્રુતધર્માની સેના ધણી મોટી છે અને તે પણ મહાબળવાન છે. તેની સહાયમાં એકસાને એક વિદ્યાધરના અધિપતિઓ છે. એ દરેક વિદ્યાધરના મહારાજાના તાબામાં વળી બીજીસ બીજીસ રાજાઓ છે. પણ તેમાં શું? લગ્ને તેમ હોય. હું તે વિદ્યાધરોમાંથી કેટલાએકને સમજાવીને તમારા પક્ષમાં ખેંચી લઉં. આપણે કાલ સવારે જ વસ્તીકેત્રમાં જઈએ. આવતી કાલે શગણ મહિનાની અંધારી આવડમ છે. તે તિથિ પવિત્ર ગણાય છે. તે તિથિને દિવસે વન્નીકેત્રમાં ચક્રવર્તીનાં લક્ષણો પ્રગટ થાય છે. તે માટે વિદ્યાધરો એ અંધારી આવડમ ઉપર વસ્તીકેત્રમાં બેસે છે.”

દિવ્ય ધનુષ્યાણની પ્રાપ્તિ.

આ પ્રમાણે મુમેરએ જણાવ્યું, એટલે મેનાની ઝોડવણ વગેરે કરામાં આવેા દિવસ અને રાત્રિ ગાળી નાંખી. પ્રભાત થયું. એટલે સપગા દાનવો રથમાં બેસી પોત પોતાની મેના સાથે

* આલોકન એટલે એક રથને ઉભા રહીને સર્વ દેખાત થયારિયત જોવો તે.

ધંમીક ક્ષેત્રમાં જ્યાં નિહળ્યા. તેઓએ લવંકર અવાજ કરતી મેનાની સાથે હિમાચળના દક્ષિણ શિખર ઉપર પડાવ નાંખ્યો. થોડી વારમાં તેઓએ અસંખ્યાત વિદ્યાધરના રાજાઓ, જે ત્યાં આગ્યા હતા તેમને દીઠા. એમાંના કેટલાક વિદ્યાધરના રાજાઓ યત કુટુંબમાં અમિતું સ્થાપન કરી હોમ કરતા હતા અને કેટલાએક જપ કરવામાં તત્પર હતા, તેઓને જોયા. સૂર્યપ્રભે પણ તે ધંમીકક્ષેત્રમાં એક મોટા કુંડ બતાવ્યો અને પોતાની વિદ્યાના પ્રતાપથી તે યતકુંડમાં કેવળ અમિતે ઉત્પન્ન કર્યો. સૂર્યપ્રભની આવી અદ્ભુત શક્તિ જોઈ મુમેરના મનમાં આનંદ ઉપન્ન્યો, અને વિદ્યાધરના મનમાં મત્સર ઉત્પન્ન થયો. મત્સરને લીધે તે વિદ્યાધરોમાંથી એક વિદ્યાધર બોલી ઉઠ્યો:—“અધ્યા મુમેર! તું વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી સ્વામિનો ત્યાગ કરી મનુષ્ય લોકમાં રહેનારા આ સૂર્યપ્રભને અનુસર છે અથવાં પિત્તાર છે તને!” તે સાંભળી મુમેરએ શ્રુત્તી કરી તેના તિરસ્કાર કર્યો.

સૂર્યપ્રભે મુમેરને પૂછ્યું:—“એ વિદ્યાધરનું નામ શું છે?” મુમેરએ જવાબ આપ્યો. “લીમ નામનો એક વિદ્યાધર છે. તેની આ ઉપર દેવેશ્વરથી બ્રહ્મા આરાધક પડ્યા, તેનાથી તે આને પેટે આ વિદ્યાધરનો જન્મ થયો છે. બ્રહ્માથી આ વિદ્યાધરનો જન્મ થત રીતે થયો છે, માટે આ વિદ્યાધર બ્રહ્મશ્રુત નામથી ઓગળાય છે, અને એ પોતાની જાતિ-પ્રમાણે જ જાણે છે.” આટલું કહ્યા પછી મુમેરએ પણ અમિતો કુંડ કર્યો. તે કુંડમાં સૂર્યપ્રભ અને મુમેર બન્ને જ્યાં સાથે હોમ કરવા લાગ્યા. એવામાં ઓમિતો જમીનમાં ખાડો પડી ગયો અને તેમાંથી એક મોટો ભવંકર અજગર બહાર નિકળી આવ્યો. તેને જોઈ, જોણે મુમેરને પિત્તારી કાઢ્યો હતો તે વિદ્યાધરનો રાજા બ્રહ્મશ્રુત, પેલા અજગરને પકડવા માટે દોડ્યો. તે અજગરે બ્રહ્મશ્રુતને કુદાડી મારી મુખના પવનવતી ઊરાડી ફેંકી દીધા, તેથી તે આપડાં અર્ધપર્ણની માફક સો દાયને છેટે જઈને પડ્યો. ત્યાર પછી તેજ પ્રભ નામનો વિદ્યાધરોમાંથી તે અજગરને પકડવા માટે ગયો; તેને પણ અજગરે તેમ જ ઊરાડી મૂક્યો. પછી કુદરમન નામનો વિદ્યાધરપતિ તે અજગરને પકડવા ગયો, તેને પણ કુંડ મારી મુખના પવનવતી દોઢ ગાઉ ધક્કેલી કાઢ્યો. ત્યાર પછી વિરૂપશક્તિ નામનો વિદ્યાધરપતિ તે સર્પની પાછળ દોડ્યો; તેને પણ અજગરે કુંડના પવનથી તણીની માફક પ્રથમની પેઠ જ ઊરાડી મૂક્યો. અગારક અને વિરૂપક નામના વિદ્યાધરના રાજાઓ તે અજગરને પકડવા માટે એકદમ દોડ્યા. તેને પણ મુખના પવનથી છેટે ખસેડી કાઢ્યા. આવી રીતે અજગરે ક્રમે ક્રમે સઘળા વિદ્યાધરના રાજાઓને જિત્યા ઊરાડી જમીન ઉપર પડાયા. અજગરના ધુસારથી પટકાવાને લીધે તે સઘળાના અવયવો, પત્થર સાથે અચડાવાથી એવા તો લોટ-પોટ થઈ ગયા કે, તે જેમ તેમ ઉભા થઈ શક્યા. છેવટે શ્રુતશર્મા ગર્વ કરી તે અજગર તરફ ગયો અને તે ન્યાં પકડવાની ઇચ્છા કરેછે, એવામાં તો અજગરે તેને પણ કુદાડના પવનથી હવામાં ઊરાડી દીધા. પણ શ્રુતશર્મા પવનના ઝપાટાથી છેટે ન પડતાં નજીકમાં પડ્યો. તેને લીધે ઉડીને ફરી અજગર ભણી દોડ્યો; ત્યારે અજગરે ફરી કુદાડી મારી ઘણે દૂર જમીન ઉપર તેને પડડી પાડ્યો. જમીન ઉપર પડવાથી શ્રુતશર્માનું શરીર આસ્થિાદ્યમર થઈ ગયું. તે જોવાન થઈ ગયો અને ઘણી વાર પછી તે ઉભો થઈ શક્યો.

મુમેરુએ તે અજગરને પકડવા માટે સૂર્યપ્રભને મોકલ્યો. તેને તે અજગરને પકડવા જતો જોઈ બીજા વિદ્યાધરા બોલ્યા:—“જુઓ, જુઓ! આ ભાઈ શ્રી પાંચ અજગરને પકડવા જાય છે! અહાહા! આ મેનુષ્ય, વાંદરા જેવો વિચાર શૂન્ય! બીજાઓની ‘નકલ કરે છે’ અહાહા!” આમ કહી સૂર્યપ્રભની મસ્કરી કરી ખૂબ હસવા લાગ્યા. પણ તેઓ મસ્કરી કરતા જ રહ્યા. જે સૂર્યપ્રભ સર્પના દર પાસે ગયો ને તેનું મુખ પકડી તેને દરની બહાર ખેંચી કાઢ્યો. એટલે તે જ વખતે તે અજગર બદલાઈને ભાથો-બાથુ રાખવાની પેટી-ચર્મ ગર્ભ અને સૂર્યપ્રભની ઉપર આકાશમાંથી પુષ્પનો વર્ષા વર્ષા લાગ્યો. તુરત જ આકાશવાણી યદુ ને ગભીર અવાજે કહ્યું:—“સૂર્યપ્રભ! આ માયી! અક્ષય ભાથાને તું લઈ લે.” તે આકાશવાણી સાંભળી સર્વ વિદ્યાધરા રાખવાણી પડી ગયા, અને સૂર્યપ્રભે તે ભાથો ઉપાડી લીધે. તે જોઈ મય અને મુનીષના મનમાં અતુલ હર્ષ ઉપજ્યો.

સર્પના જખરા સપાટામાં આવવાથી શ્રુતશર્મા જમીન ઉપર ગળડી પડ્યો હતો, તે જેમ તેમ પોતાનું વિદ્યાધરસૈન્ય સાથે લઈ, ઉભો થઈ, પોતાના નિવાસ ઉપર આવ્યો ગયો. તે પછી, તેના એક પ્રણિધિ સૂર્યપ્રભની પાસે આવીને બોલ્યો:—“અમારા શ્રીમાન્ રાજધિરાજ શ્રુતશર્મા મહારાજ આપને દુકમ કરમાવે છે કે, ‘જે તમારી હક્ત રહેવાની હક્ત હોય તો તે ભાથો એમને અર્પણ કરો, નદીતર હું તમારો નાશ કરીશ.’” સૂર્યપ્રભે પ્રત્યુત્તર આપ્યો: “અહ્યા પ્રણિધિ! તારા રાજાની પાસે જઈને કહે કે, ‘મારા બાણથી તારું પોતાનું શરીર વિદ્યાર્થિ બાણનો ભાથો બનશે.’” સૂર્યપ્રભનો પ્રત્યુત્તર સાંભળી દૂત પાછો રાજા શ્રુતશર્માની તરફ આવ્યો, અને સૂર્યપ્રભના સદાયક સખા રાજાઓ, શ્રુતશર્માનું સાહસ ભાણુ સાંભળી, તેની મસ્કરી કરવા લાગ્યા.

તે પ્રણિધિ ગયા પછી મુમેરુ સૂર્યપ્રભને કહ્યું આનંદથી બેટીને બોલ્યો:—“હું ધણે આનંદ પામું છું કે, આજ શંકરનું કહેલું વાક્ય આપણને રૂપીભૂત થયું છે, તેમાં જરાયે સંશય નથી. તમને ઉત્તમ પ્રકારનો ભાથો મળ્યો. હવે તો તમારે ચક્રવર્તી પદ પણ મળી ચૂક્યું સમજાતે. માટે હવે મારી સાથે ચાલો અને ત્યાં મુખશાંતિથી ધનુષ મેળવો.” તે સાંભળી સૂર્યપ્રભ વગેરે સખા, મુમેરુને આગળ કરી, હિમદ્રૂત પર્વત તરફ ગયા. તે પર્વત દેખાયો. તેના ઉત્તર ભાગમાં ત્યાં માનસરોવર હતું, ત્યાં સર્વ ગયા, આ વિશાળ સરોવર બ્રહ્માને સમુદ્ર બનાવવામાં જાણે એક અનુપમ સાધન હોય, તેમ શોભતું હતું. સરોવરમાં જવનને લીધે હાલકોવાલક થયેલાં કમળો, જળકીડા કરતી અમર મુંદરીઓનાં મુખને ઢાંચી દેતાં હતાં. આવા અનુપમ માનસરોવરની શોભાને નિદાગતા હતા, એવામાં શ્રુતશર્મા વગેરે પણ ત્યાં આવી ચડ્યા. સૂર્યપ્રભે ઘી અને કમળનો હોમ કર્યો, થોડી વારમાં માનસરોવરમાંથી ભયંકર વાદળો ઉઠ્યાં આકાશમાં ચડ્યાં; આપું આકાશ વાદળાઓથી ઘનધોર થઈ ગયું. દાણુવારમાં વર્ષા પડવા લાગ્યો. એ વર્ષાદના પડવામાં વાદળામાંથી એક કાળો સર્પ પડ્યો. તેને જોઈ મુમેરુ બોલ્યો:—“તમે એ સર્પને પકડી લો.” તુરત જ સૂર્યપ્રભે તે સર્પને ધણી મજાણતીથી પકડ્યો; તેણે છૂટવા કહ્યું તરતથી માયી, પણ મુક્યો નહોતો, એટલે તે ધનુષ બની ગયું.

પ્રથમનો સર્પ ધનુષ થઈ ગયો ત્યાર પછી બીજો સર્પ આકાશમાંથી નીચે પડ્યો. તેના ભયંકર ઝેરથી ડરીને સખા વિદ્યાધરા દર ભાગી ગયા પણ તે સર્પને સૂર્યપ્રભે પ્રથમની

૥૫૬ જ પડદી લીધા, એટલે તે સર્વ મોટા ધનુષની પહોંચ થઈ ગયો. તરત વાદળાં વિખરાઈ ગયાં, અને આકાશવાણી થઈ કે:-“હું સૂર્યપ્રભાં તને અપારખગવાનું આ ધનુષ મળ્યું છે; અને કોઈથી પણ પી શકાય નહીં એવી પહોંચ મળી છે. આ બન્ને અણુમોલ રૂનો તું લઈ લે.” આ આકાશવાણીની સાથે જ આકાશમાંથી પુષ્પનો વર્ષાદ પડ્યો; અને સૂર્યપ્રભે મળજૂત ધનુષ ચતા પહોંચ એ બન્ને વસ્તુ લઈ લીધી. આ સર્વ જોઈ શ્રુતશર્મા તથા તેનાં માયુસો દિલગીર થઈ, તપોન તરફ ચાલ્યાં ગયાં અને સૂર્યપ્રભ તથા મય વગેરે ધણા ખુશ થયા.

પછી મય વગેરે દાનવોએ સુમેરુને પૂછ્યું કે, આ ધનુષની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ? સુમેરુ બોલ્યો:-“અહીં પોતા વાંસનું એક દિવ્ય તથા વિશાળ વન છે. તે વનમાંથી વાંસને કાપીને આ માનસરોવરમાં નાંખે તો તેમાંથી મોટાં દિવ્ય ધનુષ બની જાય છે. પ્રાચીન સમયમાં દેવતાઓ, ધર્મો, અસુરો અને હિતમ વિદ્યાધરોએ આ જ પ્રમાણે ધનુષો મેળવ્યાં હતાં. પૂર્વ કાળમાં દેવતાઓએ આ સરોવરમાં અમૃતઅળ નામના ચક્રવર્તીનાં ધનુષો નાખ્યાં છે. તેનાં નામ જૂદાં જૂદાં છે. તે ધનુષો ગુપ્તશાળી અને લવિષ્યમાં ચક્રવર્તી થનારા કોઈને જ, આવાં આવાં કપ્ટો સહે ત્યારે, શિવની કૃપાથી મળી શકે છે. તે ધનુષમાંનું એક મોટું ધનુષ આજ સૂર્યપ્રભને મળ્યું છે: હવે તેના મિત્રો પણ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ધનુષને મેળવી લે; કારણ તે સધળા શરતીર છે, તેમને વિદ્યાની સિદ્ધિ પણ છે, માટે ધનુષ મેળવવાની તેમનામાં યોગ્યતા છે; હજી સુધી મહાપ્રભાએ તેની યોગ્યતા પ્રમાણે તેનાં ધનુષો મળે છે.”

સુમેરુ આ વચન સાંભળી પ્રભાસ વગેરે સૂર્યપ્રભના મિત્રો વાસના વનમાં ગયા ત્યાંના રખવાળ તથા રાગ ચડાડના પરાજય કરી, તે વનમાંથી વાંસ લઈ આવી તેઓએ માનસરોવરમાં નાંખ્યા. પછી સુમેરુના કહેલા મુજબ માનસરોવર ઉપર સાત દિવસ પર્વત જપ અને હોમ કર્યા એટલે તેઓને તરત ધનુષ મળ્યાં. ત્યાંથી નિકળી મય વગેરે તથા સૂર્યપ્રભ વગેરે તપોવનમાં સુમેરુની પાસે આવ્યા. સુમેરુ સઘળાની પાસે ધનુષ જોઈ બોલ્યો:-“સૂર્યપ્રભ ! વાંસના વનને ઉપરી ચડાડ કોઈથી પણ પરાજય પામતો નહોતો, તેને અમજ તારા મિત્રોએ હરાવ્યો છે, એ કામ ધણું જ આશ્ચર્ય ભરેલું ક્યું છે, એમાં શક નથી. એ ચડાડ કોઈથી પરાજય પામતો નહીં, તેનું કારણ એ હતું કે, તેની પાસે મોહિની નામની એક વિદ્યા છે. આ વિદ્યા તેને તેના ગુરુ તરફથી મળી છે. તેણે તે વિદ્યા મેળવ્યા પછી તેના પ્રતાપની પરીક્ષા કરવા માટે તે મોહિની પોતાના ગુરુ ઉપર ચલાવી. ત્યારે ગુરુએ શાપ દીધો કે, આ વિદ્યા તને હવે એકજ વાર કુળદાયક થશે: વારવાર ચલાવીશ તો નિષ્ફળ થશે. તેણે તે વિદ્યા મોટા રાત્રી ઉપર વાપરવા માટે અવસ્ય રાખી મૂકી છે અને તે કારણથી જ તારા મિત્રો ઉપર પણ તેણે ચલાવી નથી. માટે આ વિદ્યાનો નાશ કરવા માટે મિત્રાર કરવો જોઈએ. ખરેખર વિદ્યાઓનો પ્રતાપ ધણો જ મોટો હોય છે. તે વિદ્યાના પ્રભાવ માટે તમે મને શું પૂછો છો, મથને પૂછો; મયદાનવની આગળ હું તો કાણ માવ? મારા કરતાં તેને વધારે ખબર છે. સૂર્યની આગળ દીવાની શી ગણતરી?” આ પ્રમાણે સુમેરુએ સૂર્યપ્રભને કહ્યા પછી મય બોલ્યો: “સુમેરુએ જે કહ્યું તે ખરું કહ્યું છે; તોપણ હું તને આટલું દુંકામાં કહી જતાં છું તે સાંભળ.

“અચકા-પરમાત્માયકી જુદી જુદી શક્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. એ શક્તિઓમાંથી બી-
શક્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. એ શક્તિઓમાંની પ્રાણશક્તિમાંથી નાદ ઉત્પન્ન થાય છે. આ નાદ-બિ-
ભાગનો આધાર ધરીને રહે છે અને તે ઉદ્દેષ સ્થપતી કળાયુક્ત હોય છે, તથા તે મારણમોહન-
મયો વગેરેની વિદ્યા સિદ્ધિને પામી શકે છે. જે મનુષ્યો આ મોહનમંત્રવિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવીને અથવા ત-
કરીને કે સિદ્ધ પુરોહીની આજ્ઞા મેળવીને સિદ્ધ પદ મેળવે છે, તેનો પ્રતાપ દ્રષ્ટિ જેટલી શક્તિ નર્થ
માટે મારા પુત્ર! તે બે સિવાય સર્વ વિદ્યા સિદ્ધ કરી છે-તું બે વિદ્યામાં અપૂર્ણ છે. તે વિદ-
મોહનમંત્ર અને પરિચોગ છે. આ વિદ્યા તં સાધી નથી. આ બન્ને વિદ્યા મુનિ યજ્ઞવલ્ક્ય જાણે છે
માટે તેની પાસે જઈ તે વિદ્યા માટે પ્રાર્થના કર.” તે સાંભળી સૂર્યવ્રજ, મોહનમંત્ર અને પરિચો-
ગ વિદ્યા સાધવા માટે યજ્ઞવલ્ક્ય મુનિને આશ્રમે ગયો અને વિદ્યા ભણાવવા માટે મુનિને જણાવ્યું
મુનિએ તે કુમારને સાત દિવસ નાગકુદમાં રાખ્યો અને ત્રણ દિવસ અગ્નિમાં રાખ્યો-આ પ્રમાણે દર
દિવસ તપશ્વર્ષા કરાવી. પડેલા સાત દિવસમાં સૂર્યવ્રજે સર્પના સખત દંડ સહ્ય ત્યારે મોહન-
મંત્ર પ્રાપ્ત થયું અને ઉત્પન્ન ત્રણ દિવસમાં અગ્નિનો તાપ સહ્યો ત્યારે પરિચોગ વિદ્યા મળી હતી
એ બન્ને વિદ્યા તે શિખી રહ્યો ત્યાર પછી પુનઃ મુનિએ તેને અગ્નિના કુંડમાં પેસવા માટે
આજ્ઞા કરી. તેણે તે પ્રમાણે કર્યું. તે જ વખતે એક મહાપદ્મ નામનું આકાશચારી વિમાન
તેની પાસે આવ્યું. આ વિમાન તેમાં બેસનારની હજી પ્રમાણે આવે તેવું હતું; તેનાં
એકસોને આઠ પંત્ર હતાં. તે દરેક પંત્રમાં એક એક નગર હતું અને જુદી જુદી જાતનાં
મોઢાં રત્નો તે વિમાનમાં જડવામાં આવ્યાં હતાં. ત્યારે આ વિમાન સૂર્યવ્રજને મળ્યું ત્યારે આકા-
શવાણીએ ધીરા સ્વરથી કહ્યું: “તને ચક્રવર્તીનું વિમાન મળ્યું છે, માટે તું આ વિમાનના
દરેક નગરમાં તારા અંતઃપુરને રાખજે; જેથી તારા ચક્રમાં તેનો પરાગવ કરી શકશે નહીં.”
એ આકાશવાણી સાંભળી, સર્વ વિદ્યા મેળવીને સૂર્યવ્રજ સિદ્ધ થયા પછી, પ્રજ્ઞામ કરીને શુરુ
યાજ્ઞવલ્ક્યને વિનવે કીધી કે, “શુરુદા! આજ્ઞા કરો કે હું શુરુદક્ષિણા આવું.” મુનિ બોલ્યા: “ત્યારે
તારે રાત્ર્યાભિષેકનો સમય થાય ત્યારે તારે મારું સ્મરણ કરવું, એજ મારી શુરુદક્ષિણા છે-હવે
જ તારી સેનામાં.” તે સાંભળી સૂર્યવ્રજ, તે મુનિને પ્રજ્ઞામ કરી, વિમાનમાં બેસી, મુમેરના રહેણાણ
ઉપર રહેલી પોતાની મેનામાં આવ્યો અને પોતાનું સઘળું વૃતાંત કહી સાંભળાવ્યું. પછી મુનીય,
મુમેર અને મય વગેરેએ, વિદ્યા અને વિમાન મેળવી આવેલા સૂર્યવ્રજને ધન્યવાદ આપ્યો.

પ્રહસ્તવિદિ.

પછી મુનીયે, સુવાસકુમારનું સ્મરણ કીધું, એટલે તે તરત હાજર થયો. તેણે મય વગેરે
રાખને ઠપકા આપતાં કહ્યું: “સૂર્યવ્રજને વિમાન અને સર્વ વિદ્યાઓ મળી ચૂકી છે, તો પણ તમે હજી
સુધી પણ રાત્રીનો પરાગવ કરવામાં ઉલ્લાસીનની માફક કેમ બેઠા છો?” તે સાંભળી મય બોલ્યા:—
“આપે કહ્યું તે યથાર્થ છે, તેમાં યત્નચિત્ત પણ ખોટું નથી; પરંતુ સુદ કરવાની આગમજ દૂત
મોકલો; કારણ કે આ બાજતમાં આપણે નીતિએ વર્તવું જોઈએ.” મયનું સપ્રમાણ વચન સાંભળી
મુનિકુમાર સુવાસ બોલ્યા:—“ભલે, જો એમ વિચાર હોય તો, તેમાં કંઈ પણ આપણને દાનિ નથી.”

॥ પ્રહરતને વિષ્ટિએ મોકલે; કારણ કે તેનામાં પ્રતિભાશક્તિ છે. તે વાચાળ છે, કાર્ય તથા સમયની તિમાં પ્રવિણ છે, દ્રઢ છે અને સદ્વનશીલ છે; અર્થાત્ એનામાં દૂતના સધના ગુણો સમાવશા ॥” સુવાસકુમારનું વચન સાંભળી સધનાએ તેના બોલવાને માન્ય આપ્યું અને પ્રહરતને દિશો સંભળાવી, રાજદૂતનું કર્મ કરવા માટે-વિષ્ટિએ-શ્રુતશર્મા તરફ મોકલ્યો.

પ્રહરતના ગપા પછી સૂર્યપ્રભ સધના દાનવોને કહેવા લાગ્યો:-“હિદાનવો! આજ સ્વપ્નમાં એક મધુર્વ દેવેલક મારા જીવામાં આગ્યું છે, તે તમને કહું છું તે સાંભળો. અર્ધરાત્રિ યઈ ગયા બાદ, પાછલી ત્રિએ મને સ્વપ્ન આગ્યું કે, જાણે આપણે સધના એક મોટા પાણીના ધોધમાં તણાવા લાગ્યા અને તેમાં ત્ય કરવા લાગ્યા, તોપણ આપણે ટૂંકી ગયા નહીં. પછી આડો પવન જોસજોર વાવા લાગ્યો. તેને લીધે જાળોને પ્રવાહ પાછો હટી ગયો. થોડીવાર પછી ત્યાં એક પૂર્ણ ઝળઝળાટ કરતો તેજસ્વી પુરુષ માગ્યો. તેણે પાણીના પૂરમાંથી આપણુ સર્વને ઉપાડીને અગ્નિમાં નાંખી દીધા, તોપણ આપણે અગ્નિમાં ટપ્યા નહીં. ત્યાર પછી લોહીના વર્ષાદ વર્ષવા લાગ્યો; અને તેનાથી દશે દિશાઓ લોહીભોદાણુ ઘઈ રહી. એવામાં હું જાગૃત થયો, અને જોઉં છું તો પ્રભાત થયું હતું.” સૂર્યપ્રભના સ્વપ્નની વાત શ્રાંભળી સુવાસકુમાર બોલ્યો; “તારા સ્વપ્નની હટીકત ઉપરથી જાણાય છે કે, તારા અબુદય મદાપરિશ્રમે ધશે. તે જે પાણીનું પૂર દીધું તેને સંગ્રામ જાણુવો. અને તેમાં તણાયા અને નૃત્ય કર્યું તોપણ ટુપ્યા નહીં તે ધૈર્ય જાણુવું. જે પવને પાણીના પૂરને હટાવી દીધું તેને તમને સારણે રાખનાર અને તમારું રક્ષણ કરનાર સમજવો; અને જે તેજસ્વી પુરુષ પાણીમાંથી કાઢીને તમને અગ્નિમાં નાંખ્યા, તેને સાક્ષાત્ શંકર જાણુવા. તેણે તમને પાણીના પૂરમાંથી ઉપાડીને જે અગ્નિમાં નાંખ્યા તે રણસંગ્રામમાં નાંખ્યા એમ સમજવું. પછી વર્ષાદ વર્ષવા લાગ્યો જે ફરી પણ ભય આવશે આમ સૂચવે છે, અને તેમાં લોહી વર્ષવા લાગ્યું તે તમારા ભયને દૂર કરનાર છે. દિશાઓ લોહીભોદાણુ ઘઈ ઘઈ તે તમને મોટી સમૃદ્ધિ મળશે એમ સૂચવે છે. સ્વપ્ન ધણી પ્રકારનાં છે. એમાં મુખ્ય ત્રણ પ્રકારનાં સ્વપ્ન હોય છે:-અન્યાર્થ, યથાર્થ અને અપાર્થ. જે સ્વપ્ન પોતાના હેતુને તરત ખુલ્લું કરી આપે છે તેને અન્યાર્થ કહે છે; જે સ્વપ્ન હપ્થરાતા દર્શાવે છે તેને યથાર્થ કહે છે, અને જેમાં ધણી ચિંતા થવાથી જૂદા જૂદા દેખાવ જોવામાં આવે છે તેને અપાર્થ (ખોટું) કહે છે. મનુષ્યનું મન બ્યારે બહારની બાજતમાં ઉદાસીન થાય છે અને રજેત્રુણી થાય છે, સારે નિદ્રાવશ થયા પછી જૂદા જૂદા કારણોથી તેને સ્વપ્ન જોવામાં આવે છે. સ્વપ્નનું કળ વહેલું મળવું, મોડું મળવું એ તે સ્વપ્ન આવવાના સમય ઉપરથી સિદ્ધ કરાય છે. પણ સ્વપ્ન જે પાછલી રાત્રિનું હોય છે તે સત્વર કળ, આપશે ॥” મુનિકુમાર સુવાસ પાસેથી સ્વપ્નનું કળ સાંભળી, સૂર્યપ્રભ વગેરે શાંત થયા, અને પછી ઉઠીને પોતાનું આહનિક કર્યું.

એટલામાં પ્રહરત પણ શ્રુતશર્માની પાસે જઈને પાછો આગ્યો. મય વગેરેએ તેને સમાચાર પૂછ્યા, એટલે પ્રહરત પોતાની વિધિનું શતાંત આપ્રમાણે બોલ્યો:-“મહારાજ, હું આપની પાસેથી એકદમ ત્રીકૃટાત્મળ ઉપર આવેલી સૌનાથી બનાવેલી ત્રીકૃટપત્તાકા નામની તમરીમાં ગયો. ત્યાં જઈને પ્રતિદારને પૂછ્યું કે, ‘શ્રુતશર્મા રાજ ક્યાં ગિરાજ છે?’ એટલે તે મને રાજસલામાં રાજ

શ્રુતશર્માની પાસે લઈ ગયો. હું તેની સાથે રાજસભામાં ગયો. શ્રુતશર્મા, પોતાની આસપાસ વિધરાથી બિરાજમાન થતો બેઠો હતો. તેની એક બાજુ પર તેનો પિતા ત્રિફલસેન બેઠો હતો, એક તરફ ધુરંધર અને વિક્રમશક્તિ અને તે શિવાય દામોદર વગેરે બીજા શસ્ત્રીર પુરોહિત પણ બેઠા હતા. પણ તે સભામાં બેઠો અને પછી શ્રુતશર્માને વિશિષ્ટદેશ આ પ્રમાણે કહ્યો:—“હૈ રાજા! શ્રી સૂર્યપ્રભ રાજાએ મને તમારી પાસે મોકલીને આ પ્રમાણે સંદેશો કહાવ્યો છે—“શકરની કૃપા મેં દીવ્યનગ વિદ્યા, રત્નો, સ્ત્રીઓ તથા સહાયક સર્વે મેળવ્યું છે; માટે તમે પણ અહીં આવે. અમારી આકાશગામી સભામાં બીજા સાથે સામેલ થાઓ. જે મારાથી વિરદ વર્તનારા છે તેઓ હું સંહારકર્તા છું, અને જે લોકો મારે ધરણે છે તેનો રક્ષણકર્તા છું. તમે સુનીયતી હશે નાની બાળ કન્યા કુમરચૂડામણિનું દરજી કર્યું છે તેને મુક્ત કરો; કારણ કે એ કાંઈ અવિનયી છે. ત્યારે મેં આ આગ્રાફ પ સંદેશો કહ્યો ત્યારે ત્યાં બેઠેલા સધળા ચીરગર્ભ ગયા અને બોલ્યા:— ‘જે આપણને આવો મહોદત સંદેશો કહાવ્યો છે તે વળી કોણ છે? ભણે એવા સંદેશો મૃત્યુજન મોકલાવે, પરંતુ તે આપણની વિવાધરમાં ધીરા ગણતરી? તે મનુષ્ય થઈને જો આમ ગર્વ કરે તો ક્યાંક વગર ચોતે અટવાઈ મરે.’ ત્યારે મેં એ પ્રમાણે સાંભળ્યું ત્યારે મેં કહ્યું—‘શું? તે કોણ તેને તમે નથી ઓળખતા? તો સાંભળો, તે કોણ છે:—જેને શકરે તમારો ચક્રવર્તી રાજા કરાવ્યો છે તે જ તે છે. જો કે તે મનુષ્ય છે, એ વાત સત્ય છે, પણ મનુષ્યો દેવતા થયા છે. અને વિદ્યારાજાએ તે મનુષ્યનું પરાક્રમ જોયું છે, તે જૂલું જોઈતું નથી. તે કદાચિત્ અહીં આવશે તો તમે જોશો કે કેના કેના નારા થાય છે.’ આવાં વાક્ય સાંભળનાંવાર જ આખી સભા ચીરગર્ભ ગઈ અંખજાળવા લાગી. શ્રુતશર્મા તથા ધુરંધર એ બંને જણા તો મને મારવા આવ્યા, એટલે! બોલ્યો, ‘કેમ રે! તમારે લડવાની ઈચ્છા છે કે? ભણે, આવી જાઓ. હું તમારા બંનેનું પરાક્રમ જોઉં છું કે તમે કેવાક બળવાળા છો.’ એવામાં દામોદરે ઉઠીને તે બંનેને વાંચી અને કહ્યું કે ‘રાજાજી અને બ્રાહ્મણ—આ બેને કદી પણ મરાવ નહીં, માટે હંડ પડે.’ પછી વિક્રમશક્તિ બોલ્યો:—“અત્યંત દૂર તારા રાજાને જેમ શિવે ચક્રવર્તી બનાવ્યો છે, તેમ જ અમને પણ છંદે બનાવ્યા છે; માટે તારો સૂર્યપ્રભ ભણે લડવાને આવે જોઈએ છીએ કે શું થાય છે. તેની પંગોણોઆકરી કરવાને અમે સમર્થ છીએ.’ આનું વિક્રમશક્તિનું ગર્વિષ્ઠ બાલણ સાંભળી હું હસતો હસતો બોલ્યો:—

“ઘન કેરી ઘાટી ઘટા, દિશે નહીં આકાશ,
ત્યારે નવ પંકજ તણા, વન મધ્યે રહી ખાશ;
હુંસો હુપે ઉચ્ચરે, મધુર નાદ ધરી આશ.”

“આટલું કદી તેઓ તરફે તિરસ્કાર જતાવના, તેમનું દરજાર છોડી હું અહીં આવ્યો છું.” મહસ્તનુ જ્ઞાત સાંભળી મધ વગેરે સંતોષ પામ્યા. પછી સૂર્યપ્રભ વગેરે સધળાએ યુદ્ધ કરવાને નિશ્ચય કરી તૈયારી કરવા માંડી. અજિત થોથા પ્રભાસને સેનાપતિ નીમ્યો, અને પછી મુવાસ-કુમારની આગાથી તે દિવસે રણસમારમાં દંડ યુદ્ધ કરવા માટે સધળાએ નિશ્ચય કર્યો, અને સર્વેએ દીક્ષા લીધી.

સુદયાના.

રાત્રિના સઘળાં નિદ્રા કરી ગયા હતા. ઓરડાની અંદર એકલો સૂર્યવ્રત જાગૃત અવસ્થામાં હતો. એ સમયે તેણે એક સુંદર અને નવીન કન્યાને ઓરડાની અંદર પ્રવેશ કરતી દીડી, એટલે તે મિથ્યા નિદ્રા કરવા લાગ્યો. તે કન્યા પોતાની ધ્વજા પ્રમાણે તેની પાસે જઈને, પોતાની સાથે આવેલી સપિને કહેવા લાગી: “સપિ! જ્યારે એ નિદ્રાવશ થઈ ગયા છે, ત્યારે એની આત્મિ. આટલી મોહભરી દેખાય છે, તો એ જો જાગૃતાવસ્થામાં હોય તો એની શોભા માટે શું જ કહેવું! એને હવે જાગાવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી; કારણ કે મારે એને જોવાની જરૂર છે. તે ધ્વજા પૂર્ણ થઈ છે. એમનાં ઉપર અધિક ચિત્ત ચોંટાડવાથી શું લાભ? એ તો શ્રુતશાસ્ત્રોની સાથે યુદ્ધ કરનાર છે, તેમાં કોણ હારશે અને કોણ જિતશે તે કોને ખબર છે? શરવીર પુરુષો ઇવનનું ખર્ચ કરી, યુદ્ધ મહોત્સવ કરે છે, માટે આ રણોત્સવમાં આ પુરુષનું કલ્યાણ થાઓ! સંભામ થઈ રહ્યા પછી એના વિશે આપણે વિચાર કરીશું. આકાશચારી જે સૂર્યવ્રતે, કામચુડામણિને દીડી છે તેવા પુરુષના હૃદયમાં હું તે કોણ ગણતીમાં?” આવું સંખીનું બોલવું સાંભળી તેની સખી બોલી:—“અરે આ તે તું શું બોલે છે? તારું મન શું તારે અધીન છે કે નહીં? જે માણસે કામચુડામણિને દેખાવ આપી તેનું મન હરણ કરી લીધું છે, તે બીજા કંઈ સ્ત્રીનું મન હરણ કરે નહીં? જો મૂર્તિમાન અસ્થિતી પોતે હોય, તોપણ એના સમક્ષ શું થાય? સપિ! આ યુદ્ધમાં કોણ હારશે ને કોણ જિતશે, તે તું તારી વિદ્યાના જાળથી જાણતી નથી? જ્યારે એ ચક્રવર્તી થશે, ત્યારે તું, કામચુડામણિ અને સુબ્રહ્મા, જે ત્રણે એક જ ગોત્રનાં છે, તે એની રાણીઓ થશે એવું મુનિએ કહ્યું નથી? એ આજે જ સુબ્રહ્માને તો પરણ્યા પછી છે, તો એ યુદ્ધમાં શી રીતે હારશે? સિદ્ધ પુરુષનું કહેવું કદીપણ અસત્ય થતું નથી. સુબ્રહ્માએ જોને મોહ પમાડ્યો છે તેને શું તું મોહ પમાડી જિતી શકશે નહીં? તેના કરતાં તો તારામાં રૂપવિશેષ છે. તારા મનમાં કદી એવો ખટકો આવતો હોય કે એ કામ, કુટુંબીને પૂજ્યા કર કરી સકાય? તો તે વિચાર ખોટો છે. કારણ કે જગતમાં સ્ત્રીને પતિ સમાન બીજાનું કોઈ પણ નજીક સંબંધી નથી. તેનાથી જ તેનું કલ્યાણ થાય છે.” સખીનું આવું વચન સાંભળી તે રૂપવતી કન્યા બોલી:—“અસિ સપિ! તું ખરું કહે છે. મારે બીજા કુટુંબીઓનું કંઈ પ્રયોજન નથી. હું મારી વિદ્યાથી વિચાર કરું છું તો જાણાય છે કે, યુદ્ધમાં આયેપુત્રનો જ વિજય થશે. આ પુરુષ, વિદ્યા અને રત્નો મેળવ્યાં છે; પરંતુ હજી સૂધી તેને સિદ્ધ ઔપધિઓ પ્રાપ્ત થઈ નથી. તે માટે મારા મનમાં ખેદ થાય છે. તે ઔપધિઓ ચંદ્રપાદ નામના પર્વત ઉપર એક ગુફામાં છે અને તે ઔપધિઓ પુણ્યશાળી ચક્રવર્તીને જ મળી શકે છે. માટે આ પુરુષ તે પર્વત ઉપર જઈ સાંધી સર્વ ઔપધિઓ જો મેળવશે તો એનો જરૂર વિજય થશે. યુદ્ધ આવતી કાલે સવારના તો થવાનું છે, માટે તેણે ઔપધિઓને હમણાં જ મેળવવી જોઈએ.” તે સાંભળી રાંજકુમાર, જે કૃત્રિમ નિદ્રામાં હતો તે તરત જાગૃત થયો, અને ચિનપૂર્વક તે કન્યાને કહ્યું: “દે મધુરાક્ષિ! તે મારા ઉપર મોટી કૃપા કરીથી. હું હવણું જ ઔપધિ લેવા માટે ત્યાં જઈ છું. મને કહે, તું કોણ છે?” કન્યાએ જણવું, કે અમારી જમી વાત આ કુમારે સાંભળી

છે, તેથી તે કન્યા લેનમવસ થઈ નમ્ર બની ગઈ, અને અગ્રોણ રહી. પછી તેની સખી ઘોઘી: “મહારાજા! આ કન્યા વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી રાજા મુમેરના નાનાભાઈની પુત્રી છે.” તેનું નામ વિદ્યાસિની છે, અને હૃદયના ઉમંગકાથી તે આપનાં દર્શન કરવા માટે આવી છે.” તેની સખી ત્યાં આમ કહે છે એવામાં તો વિદ્યાસિની ચડપટેલી ઘોઘી કે: “એનાં ધણીવાર યર્ષ, આવ દવે આપણે જઈએ!” એમ કહીને તે ઔરંગઝદાર નિકળી ગઈ.

પછી સૂર્યપ્રભે મંત્રી-પ્રલાસ અને ખીમએને જગાડવા, “અને તે કન્યાએ ઔપધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે સુકિત કહી હતી, તે તેઓને જણાવી, અને ઔપધિ મેળવવા માટે મુનીય, મુમેર અને મયને તે સમાચાર જણાવવા સારુ ધણી ક્ષણક પ્રહસ્તને મોકલ્યા. પ્રહસ્તે ત્યાં જઈ સર્વ સમાચાર કલા એટલે મુમેર વગેરે તે વાર્તાને સત્ત માની તુરત ત્યાં આવ્યા. પછી સૂર્યપ્રભ, વડીલ મુનીય, મુમેર, મય વગેરેની સાથે તથા પોતાના મંત્રીઓની સાથે, રાત્રિને સમયે ચંદ્રપાદ પર્વત ઉપર જવા માટે નિકળ્યા. તેઓ રસ્તા ઉપર આવ્યા જતા હતા એવામાં યક્ષ, ગુણક અને કુમાંડ જે આ વિપ્રમૂર્તિઓ હતા, તેઓ માર્ગમાં સામાઆવીને ઉભારજા અને જુદાં જુદાં શસ્ત્રો ઉગામીને સર્વને આગળ જતા અટકાવ્યા. સૂર્યપ્રભ વગેરેએ યક્ષ વગેરેમાંના કેટલાએકને સત્તના પ્રદારથી બેલાન કરી દીધા; કેટલાએકને પોતાની વિદ્યાના પ્રતાપથી મૂર્છિત કરી દીધા. પછી તે ચંદ્રપાદ પર્વત ઉપર ગયા. તે પર્વતમાં નિર્માણ કાંઠેથી ગુફાના બારણા આગળ ત્યાં તે ગયો, તેવામાં વિચિત્ર અને ભયંકર અદેશવાળા શંકરના મણિએ તેને અદર જતાં અટકાવ્યા. તે હસવા માટે તૈયારી કરવા લાગ્યા. એટલામાં મુલાસકુમાર બોલ્યા: “આપણે આ શંકરના મધુની સાથે લગ્ન કરવી નહીં, કારણ કે તેમ કરવાથી ભગવાન શંકર ગ્રસ્ત થશે. માટે આપણે શિવનાં સહસ્ર નામ લઈ શિવની વસ્તુતિ કરીએ. તે સ્તુતિ ઉપરથી શંકરના મધુ પ્રસન્ન થશે ને કાર્ય સિદ્ધ થશે.” આ વાત સર્વે સ્ત્રી તે તે પ્રમાણે સધળા શિવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, એટલે શંકરના પાર્શ્વચરો પોતાના આમી શંકરની સ્તુતિથી ધણી પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા:—“અમે ગુફામાં જવા માટે એકને રજ આપીએ છીએ. તે અંદર જઈને ઉમદા ઔપધિઓ લે. પરંતુ આ ગુફામાં સૂર્યપ્રભે જનું નહીં પ્રભાસ બહે અદર ભય, કારણ કે તેને ઔપધિ મળી શકશે.” શિવમળનું આનું વચન સાંભળી સધળા તેમ કરવાને સંમત થયા. પછી પ્રલાસ ગુફામાં પેઠા. ગુફા અંધારાથી છવાઈ ગઈ હતી, પણ પ્રલાસના પ્રવેશ સાથે તે અનિર્વર્ણ અજ્વાળાથી જ્વારા મારવા લાગી. તે ગુફામાં ચાર ભયંકર ગદાસ હતા. તે શંકરના રૂપક હતા. પ્રલાસને બોઈ તેઓ ઉભા થઈ પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યા:—“જાઈ અદર પધારા.” પ્રલાસ અંદર ગયો ને સાત દિવસ ઔપધિને ગ્રહણ કરી બહાર આવ્યો અને તે સધળી સૂર્યપ્રભને નજર કરી. આ વખતે આકાશવાણી થઈ—“હે સૂર્યપ્રભ! મહાપ્રતાપી દિવ્ય જ્ઞાન ઔપધિ આજે તને પ્રાપ્ત થઈ છે તે લે.” તેમાંથી સૂર્યપ્રભ વગેરે દરખાતા, દરખાતા, સંવર મુમેરના નેહાશુપર ગેહી પોતાની મેનામાં પાછા આવ્યા. ત્યાં આવ્યા પછી મુનીયે મુલાસકુમારને પૂછ્યું—“મુનિ! મણિએ સૂર્યપ્રભને અદર પેસવાની મના કરી અને પ્રલાસને અંદર જવા

દીધો, તેનું શું કારણ ? વળી ગુફામાં પણ શિવના સેવકોએ તેનો આદરસત્કાર કર્યો તેનું શું કારણ ?”
તે સાંભળી સુવાસકુમાર સધળાના સાંભળતાં બોલ્યો:-“સાંભળો, તેનું કારણ તમને કહી સંભળાવું
હું. આ પ્રભાસ સૂર્યપ્રભનો પ્રિયકર છે; એ તેનું બીજું અંગ છે. એ બન્નેમાં જરાય તફા-
વત નથી. એના જેવો બીજો કોઈપણ સૌંદર્યવાન અને પ્રતાપી નથી. વળી આ ગુફા પણ પૂર્વ-
જન્મના પુણ્યોને લીધે તેની જ ગણાય છે. તે પૂર્વ જન્મમાં કોણ હતો, તે વિશે તમને કહું
હું, તે સાંભળો.

ઉદારચિત્ત નમુચિ દાનવની કથા.

પ્રાચીન કાળમાં નમુચિ નામનો ઉદારચિત્ત દાનવવર હતો. તે દાનેશ્વરી અને મહાપ્રતાપી
તો. તેને ત્યાં તેના શત્રુ પણ અને તે માંગવા આવતો તો તે તેને આપતો હતો. તેણે દશ હજાર
ર્ષયર્થત પંચાગ્નિ તપી ધૂત્રપાન કર્યું ત્યારે બ્રહ્માએ પ્રસન્ન થઈ વર માંગવાનું કહેવાથી નમુ-
ચેએ વર માંગ્યો કે, હોદાથી, પથરથી અને લાકડાથી મારું જીવન થાય નહીં. બ્રહ્માએ તે પ્રમાણે
તે વર આપ્યો. ત્યાર પછી તેણે વારંવાર ઇંદ્રને હરાવી આઠે દિશામાં નસાડી મૂક્યો અને
દ્ર તેની પછીકથી ખાવરો બની ગયો. પછી કસ્યપ મુનિએ નમુચિને સમજાવી દેવતાની સાથે
શીથ કરાવી. એક વખતે દેવ અને દાનવો પરસ્પર વૈરભાવ મૂકી, સલાહ કરી, ક્ષીરસમુદ્ર ઉપર
ર્ષ મહારાજ્યવતી સમુદ્ર મંથન કરવા લાગ્યા. મંથન કરતાં, સાગરમાંથી ઘણી વસ્તુઓ નિકળી.
વસ્તુમાં જેમ શ્રીકૃષ્ણને લક્ષ્મી મળી, તેમ નમુચિને ઉચ્ચૈઃશ્રવા અથ્થ મળ્યો. બીજા દેવ તથા
અસુરોને બ્રહ્માએ જૂદી જૂદી વસ્તુઓ, તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે વહેંચી આપી હતી. આવી રીતે
પ્રથમથી સમુદ્રનું મંથન કરી તેમાંથી જૂદા જૂદા ભાગ મેળવ્યા હતા. મંથન કરતાં છેલ્લે અમૃત
નેકળ્યું, તે દેવોએ ચોરી લીધું, એટલે દેવ અને દાનવોમાં વળી પાછો વૈરભાવ પેદા થયો, અને
તેથી દેવાસુર નામનું મહારણસંગ્રામ શરૂ થયું. તેમાં દેવતાઓ જે જે અસુરને મારી નાંખતા હતા
તે તે અસુરને ઉચ્ચૈઃશ્રવા અથ્થ તે જ વખતે સુંઘીને સજીવન કરતો હતો. આમ થવાથી દેવતાઓ
હંસ અને દાનવોના પરાજય કરી શક્યા નહીં. ઇંદ્રનું મન એથી ખેદાતુર થઈ ગયું, ત્યારે બ્રહ્મ-
પ્રભે કહ્યું, “હવે વિજય કરવાનો એકજ ઉપાય છે, તે ઉપાય તું શીઘ્ર કર. તે ઉપાય એ છે કે,
તું પોતે નમુચિની પાસે જઈ તેના ઉચ્ચૈઃશ્રવા અથ્થની માંગણી કર. તું તેનો શત્રુ છે, છતાં પણ તે
તને પોતાનો અથ્થ આપશે, પણ ના પાડીને જન્મથી મેળવેલી પોતાની દાનેશ્વરીની કીર્તિને
નાશ કરશે નહીં.” ચુસ્ત આતું વચન સાંભળી, દેવતાઓને સાથે લઈ ઇન્દ્ર નમુચિની પાસે
ગયો, અને તેની પાસે ઉચ્ચૈઃશ્રવા અથ્થ દાનમાં માંગ્યો. આ વખતે નમુચિએ વિચાર કર્યો
કે, “મારી આગળથી કોઈ પણ વાયક નિરાશ થઈ પાછો ફર્યો નથી, તેમાં પણ વળી ઇન્દ્ર જેવો
વાયક આવ્યો અને તે નિરાશ થઈ પાછો જાય ત્યારે તો ચર્ચસ્સું. હું નમુચિ યદન ઇન્દ્રને ઘોડો શા
માટે આપું નહીં? આ દુનિયા ઉપર ઘણા કાળથી મેં જે દાનેશ્વરીની કીર્તિ મેળવી છે, તે કીર્તિ
નાશ પામે તો પછી મારું જીવન અને મારી લક્ષ્મી ફેકેટ છે: નકારવાથી મને શું વિશેષ ફળ
મળવાનું હતું?” આમ વિચાર કરી, શુભચાચે અથ્થ આપવાની ના પાડી, તેપણ મહાશય નમુચિએ

છેન્દ્રને ઉચ્ચેશ્રવા અથવા મનમાં આપેલો નમુચિએ અથવા આપ્યા પછી, છંદ્રે નમુચિને અથવા આપી, તે હાથિવારથી મરે તેમ નહોતું માટે વજ્ર ઉપર ગંગાનાં શીશુ ચઢાવી, તેવતી નમુચિનાં નાશ કર્યો. હાથા આ દુનિયામાં મનુષ્યોને વૈભવ ભોગવવાની ધણી જ મોટી તૃષ્ણા લાગી છે, કે નૃષ્ણામાં તણાવના દેવતાઓ પણ નરનાં કામથી અને અપવિત્રપુત્ર કર્મ કરવાથી હતા નથી માછળથી જ્યારે નમુચિની માતા દનુના જાણવામાં એ વાતો આવી, ત્યારે પુત્ર મરણના દુઃખથી બળવા લાગી અને પછી તેણે તપોવ્રતથી તે જ વખતે પોતાની દિગ્ગામી દૂર કરવા માટે, હાથમ ભજ લઈ સંકલ્પ કર્યો કે: “બળવાન નમુચિ જ મારા ઉત્તરમાં પુનઃ આવે અને યુદ્ધમાં સધળા દેવતાઓ તેને પરાજય કરી શકે નહીં તેવા અગ્નિ જન્મે” તે નમુચિ ફરીને તેના ઉત્તરમાંથી જન્મ્યા. આપો રત્નનો અને તેના હતો અને ધણે બળવાન હોવાથી તેનું નામ પ્રજગ પાડ્યું હતું. આ નમુચિ પ્રજગ પશુતપ કરી દાનવોના રાજ્યમાં હતા, અને વાચકોને પોતાના પ્રાણ જતાં પર્યંત ખુશી રાખતો હતો તેણે મો વાર છંદ્રને પરાજય કર્યો હતો. એ વેળાએ દેવતાઓએ વિચાર કર્યો કે, આ દાનવરાજ યુક્તિ વગર સપાટમાં આવશે નહીં, માટે આપણે યુક્તિથી તેના નાશ કરવો. આવો વિચાર કરી તેની પાસે ગયા અને આ પ્રમાણે માંગણી કરી કે: “અમારે પુરુષમેધ વ્રત કરવાની ઇચ્છા છે, માટેનું અમને તારું શરીર અર્પણ કર.” દેવતાઓ જો કે પોતાના ચંદ્ર હતા, તોપણ પ્રજગ-નમુચિએ તેઓને પોતાના દેહ અર્પણ કર્યો, એમાં આશ્ચર્યકર્ષ ન હતું. ઉદાર ચિત્ત પુરુષો પ્રાણદાન પણ કરે છે, પરંતુ વાચકને નિરાશ નહોતા નથી. પછી પ્રજગ નમુચિએ પોતાનું શરીર દેવોને અર્પણ કર્યું, એટલે દેવતાઓ-સ્વાર્થ પરાયણ બનીને તેના કકડે કકડા કરી નાંખ્યા. તે પ્રજગ-નમુચિ પાછો હવણું પ્રભાસ થઈને અવતર્યો છે.

આવી રીતે પ્રભાસ, પૂર્વ જન્મમાં નમુચિ હતા તેમાંથી પ્રજગ થયો અને હવેનાં તે પ્રભાસ રૂપે અવતર્યો છે. તેના પુરુષનું બળ એવું છે કે કોઈ શત્રુ તેનો પરાજય કરી શકતું નથી. પ્રજગની આશ્વ રાખવાની જે શક્તિ હતી તે શક્તિ આજ પ્રભાસને અધીન છે; અને તેની અંદરના સેવકો પણ તેને અધીન છે. તે શક્તિની નીચે પાતાળમાં પ્રજગને રહેવાનું એક સુંદર મકાન છે. તેમાં આશ્રુપણાદિથી ગણગારેલી તેની બાર મુખ્ય રાણીઓ છે. તેમાં જૂદી જૂદી જાતનાં રત્નો છે, જૂદા જૂદા હાથીઓ છે, ચિંતામણિ છે, એક લાખ લલ્લેયા છે અને ઘોડાઓ છે. તે સધળું પ્રભાસનું જ છે,

* પ્રાચીન કાળમાં પુરુષમેધ-નરમેધ વ્રત હતા, ને તેણે વેદમાં પણ જણાવેલું કહે છે—તે કે એ સંબંધે સ્વામી દયાબદ્ધ સહિ ધણે વાદનિવદ્ધ થયા હતા ને તે એ વાત ના પાડે છે. ધણા પંડિતોનું કહેવું છે કે પુરુષમેધની વ્રત વેદમાં નથી—પણ તેનો ભોલો અર્થ થાય છે. યા રાત્રે દ્રાવ્ય મિત્ર કહે છે કે વિચાર કરતાં પુરુષમેધ હોતો ન લેહવે ને ધર્મ તરફ લેતાં પણ નિષિદ્ધ છે. આર્ય મુવાર સંબંધે જન્મવેદ સદિવાન્ય પુરુષમેધ સંબંધે કંઈ વાત નથી—એ કે એક ભવનો એ હોમ છે ખરો એવરિય આગળ, સતપથ બ્રાહ્મણ, તેતિરિય બ્રાહ્મણમાં પણ તે વ્રત જણાવી નથી. પુરાણમાં ચંદ્રિકાને મનુષ્ય હોમ કરવાનું લખેલું જણાય છે, ને ધણાક બીજા લોકોના પ્રદેશમાં પણ હજુ આપે વાત જણી રીતે આવે છે તાત્ત્વિક મંથિરમાં મનુષ્ય હોમ—તમે પુરુષમેધ—કરના સંબંધી લખેલું છે, પણ વેદમાં નહીં.

રણુ કે તેણે પોતે પૂર્વ જન્મમાં તે સર્વ મેળવેલું છે. આવો વીરમર્દ પ્રભાસ છે, તેનું કંઈ પણ કૌંસ આશ્ચર્યકારક નથી.

આ પ્રમાણે મુનિ સુવાસકુમાર પાસેથી પ્રભાસના પૂર્વ જન્મની વાર્તા સાંભળી સૂર્યપ્રભ, મય ને પ્રભાસ સઘળા રત્ન મેળવવા માટે તેજ વખતે પાતાળમાં, મેઘળી ગુફા તરફ ચાલ્યા. તે ગુફા પાલી એટલે પ્રભાસ અંદર પેઠા, અને પોતાની પ્રથમની સ્ત્રીઓને, ચિંતામણિને, યોગ્યોને, અસુર ધ્યાઓને તથા સઘણું નાણું લઈ બહાર આવ્યા. તેણે સૂર્યપ્રભને અનહદ આનંદ આપ્યો. પછી સૂર્યપ્રભ પોતાની મરજી મુજબ કાર્ય સિદ્ધિ કરી મય, સુનીથ, પ્રભાસ, મુમેરુ અને પોતાના કાર્ય-પારીઓ સહિત પુનઃ પોતાની સેનાની હાવણીમાં આવી પહોંચ્યો. પછી અસુર રાજ્યો પોતપોતાને ડેરે, અને રણમાં જના માટે દિક્ષિત થયેલા સૂર્યપ્રભે, ઉદ્વિગ્ને કળજે કરી, એક દર્ભના પીછાના ઉપર શયન કરી આક્રમી રાત્રિ ગાળી.

તરંગ ૪ થો.

રણસંગ્રામ.

ચારે તરફ સૂર્યનારાયણનાં કિરણોએ પ્રકાશ કરી મૂક્યો હતો. દ્રાક્ષના હતા મંડપમાં સૌભાગ્ય સુચવનારા ભ્રમરાઓ મગજગાન ગાતાં હતા. પૂર્વદિશા પોતાના લલાટમાં લાલ ચાંદલો કરી, મંગળપાઠક ભ્રમરાઓને પોતાના કરવની વધાવતી હતી. આ સમય પ્રભાતનો હતો. તે સમયે સૂર્યપ્રભ સર્વ સૈન્યસહિત તૈયાર થઈ શ્રુતશર્માનો પરાજય કરવા માટે મુમેરુના તપોવનમાંથી ચઢ્યો; અને શ્રુતશર્માના રહેવાસ ત્રિકૂટપર્વતની નજીકમાં આવીને પોતાનો પડાવ નાંખ્યો. ત્યાં શ્રુતશર્માની સેના પડી હતી તેને હરાવીને નસાડી મૂકી, પોતાના લશ્કરની ત્યાં હાવણી નાંખી પછી મુમેરુ, મય વગેરે મંત્રગૃહમાં બેઠા. એવામાં ત્રિકૂટના રાજાને દૂત આવ્યો. તે આવીને વિદ્યાધરાજ મુમેરુને ઉદ્દેશીને બોલ્યો, “શ્રુતશર્માના પિતાએ આ પ્રમાણે સંદેશો કહાવ્યો છે—‘તમે અમારાથી ઘણા દૂર રહો છો, માટે અમે તમારો કોઈપણ દિવસ સહકાર કંઈ નથી. આજ તમે મેમાનસહિત અમારે ઘેર આવ્યા છો, તો અમે અમારી યોગ્યતા પ્રમાણે તમારી પરાજી ચાકરી કરીશું—બલે પધાર્યા.’” આવો રાત્રીનો સંદેશો સાંભળી મુમેરુએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો:—“ધન ધડી, ધન દહાડો! અમારા જેવા બીજા સુપાત્ર પરાજી તમને મળશે નહીં. કોઈ પણ માણસની પરાજી ચાકરી કરવી, તે પરલોકમાં ફળ આપતી નથી, પણ આલોકમાં જ ફળ આપે છે, માટે અમે પરાજી આવ્યા છીએ, તો બલે તમે અમારો સહકાર કરો.” આમ મુમેરુએ ઉત્તર વાળ્યો એટલે તે દૂત સંદેશો લઈ પોતાના રાજ પાસે પાછો ગયો.

ત્યાર પછી સૂર્યપ્રભ વગેરે ઉચ્ચે સ્થળે બેસીને પોતાની જૂદી જૂદી ગોઠવેલી સેનાને આગ્રહવા લાગ્યા. એવામાં મુનીથ બોલ્યા:—“પિતાજી મય! આપણી સેનામાં રથ વગેરેના જૂદા

જૂદા વિભાગ પાડી મને સમજાવે કે, કાણુ કાણુ આપણામાં રથી, મહારથી, સહાયક છે, કે તે હું જાણું.”

તે સાંભળી જ્યે સર્વ વસ્તુનું જ્ઞાન હતું એવા મયદાનવે “જાહુ સારું” કહી, તર્જની આંગ-
ળીવતી નીચે પ્રમાણે નામપૂર્વક બોલી, રથી, મહારથી બતાવવાની શરૂઆત કરી. આ મુખ્યા
નિધાત, મુષ્ટિક, ગોહર, પ્રલંબ, સુમાય, કંટક, પિંગળ અને વસુદત વગેરે રાજ્યો, અર્ધર
છે આ અંકુરી, વિશાળ, દંડી, ભૂષણ, સોમિલ, ઉન્નત, દેવસર્મા, પિતૃશર્મા, કુમાર
અને હરિદત વગેરે પૂર્ણ મહારથી છે. પ્રકંપન, દંપિત, કુંભીર, માનૃપાલિત, મહાભટ, સોમલ
વીરસ્વામી, મુરાધર, ભંડીર, સિંહદત, શુણ્વર્મા, ઈટક, લીમ અને ભયંકર—આ સધળા અધિર
છે. વિગેચન, વીરમેન, યતમેન, ખુન્નર, ઈન્દ્રવર્મા, શંખરક, કુરકર્મા, નિરાશક આ સર્વ રાજ
કુમારો છે અને તે ત્રિશક્તિરથી છે. સુરાર્મા, બાહુરાળી, વિશાખ, કાંધન તથા પ્રચંડ, આ રાજ
કુમારો જ્યોગણુશક્તિરથી છે. શુંજરી, વીરવર્મા, પ્રવીરવીર, મુખતિલ, અમરારામ, ચંદ્રદત
જાસિક વગેરે રાજકુમાર અને સિંહભટ, વ્યાધભટ, અને શત્રુભટ, આ રાજ્યો પંચશક્તિરથી
કહેવાય છે. આ ઉમ્મવર્મા રાજકુમાર પદાર્થિતરથી છે. રાજકુમાર વિશાખ, મુતંતુ, સૂગમ અ-
નંદેશર્મા સપ્તશક્તિ રથી મનાય છે. આ રાજકુમાર સહસ્રાયુ મહારથી છે, પણ અ
શતાનીક મહારથીઓનો નાયક છે. આ સૂર્યપ્રભના મિત્ર સુભાષ, હૃવ્ય, વિમળ, મહાશુદ્ધિ
અમય, પ્રિયંકર અને શુભંકર મહારથીઓ છે. યતરચિને ધર્મરચિ એ મહારથી છે; તેમ વિશ્વ
રચિ, ભાસ અને સિદ્ધાર્થ એ ત્રણ સૂર્યપ્રભના મત્રી મહારથીઓના નાયક છે; અને તેના મુખ્ય
મત્રી જેવડે પ્રહરત અને મહાર્થ મહારથીના પણ નાયક છે. પ્રતાંડ્ય અને સિંધરશુદ્ધિ એ મહા-
રથીના મહાનાયક છે. સર્વદમન નામનો દાનવ અને આ પ્રમથન, તેમ કુંભેતુ, પ્રવહણ, વજ્રપ-
જર, કાળચક્ર, અને મરુદેગ રથીઓના અધિપતિ છે. પ્રકંપન અને સિંહનાદ એ એ રથી
તથા મહારથીઓના અધિપતિ છે. મહાભાવ, કાંબલિક, કાંબકેન અને હૃષ્ટેશમા આ ચાર
દૈત્યગજન્યો મહારથીઓના અધિપતિઓના પણ અધિપતિ છે અને આપણી સેના માત્રના
મુખ્ય નાયક સૂર્યપ્રભના જેવા પ્રભાસ તથા સુમેરુનો શ્રીકુંજર કુમાર, આ બન્ને મુખ્ય સુભટો
મહારથીના નાયકો છે. આવી રીતે આપણા સૈન્યમાં શરાઓ છે તથા બીજાઓ પણ પોતપોતાની
સેના સાથે આવ્યા છે. આપણી સેના કરતાં શત્રુની સેનામાં ધણા લડવાયાઓ છે, તોપણ શંકરની
રૂપાથી તે આપણી સેનાને પૂરા પડશે નહીં.”

મયદાનવ, મુનીયને આ પ્રમાણે યોધાઓની સંકિતસ્વરૂપ સમજાવે છે એવામાં શ્રુતશર્માના
પિતાની પામિથી એક બીજે હૃત હાજર થયો. તે પ્રણામ કરીને બોલ્યો, “નિઃકટ દેરાનો રાજ
આપને કહાવે છે કે, ‘શરવીરપુરુષોને રખડાંમાં એ એક મોટો ઉત્સવ છે. માટે જ્યાંસાંકડી
ભૂમીમાં રણોત્સવ કરવાથી બરાબર લહેજત પડશે નહીં, માટે કલાપમામના વિશાળ પ્રદેશમાં આપણે
જાએ તો ઠીક!’” તે સાંભળી મુનીયવરે, “મેના અને સૂર્યપ્રભને સાથે લઈ, કલાપમામના વિશાળ
મેદાનમાં જ્યાં શ્રુતશર્મા વગેરે યુદ્ધ ઉત્સાહી વીરો પણ તેવી જ રીતે વિદ્યાધરની સેના સહિત કલા-

આમના વિશાળ મેદાનમાં આઘ્યા. સૂર્યપ્રભ વગેરેએ, શ્રુતશર્માની સેનામાં હાથીઓને જોઈ, પોતે પણ
 રમાન માત્રકે હાથીની સેના જાણાવી. શ્રુતશર્માની સેનાના સેનાપતિ વિદ્યાધર દામોદર
 યિવ્યુદ્ધ રચ્યે. તે સેનામાં એક પડએ શ્રુતશર્મા તથા તેના મંત્રી ઉભા રહ્યા; રણના મોખ-
 પર દામોદર ઉભો રહ્યો ને જીજ્ઞ મહારથોએ જૂદી જૂદી જગ્યા ઉપર ઉભા રહ્યા. સૂર્યપ્રભની
 સેનામાં પણ સેનાનાયક પ્રભાસે અર્ધચંદ્રાકાર બૃહદ રચ્યો અને તેની વચમાં પોતે ઉભો રહ્યો.
 ની બન્ને ટોચ ઉપર કુંજરકુમાર અને પ્રહસ્ત ઉભા રહ્યા. સૂર્યપ્રભ મુનીય વગેરે સર્વ પાછળના
 માગમાં ઉભા રહ્યા અને સુવાસકુમાર તથા સુમેરુ આ બન્ને સૂર્યપ્રભની પાસે ઉભા રહ્યા.
 શ્રાવી રીતે બન્ને ગોઠવાઈ રહ્યા પછી બન્ને સેનાનાં રણવાલોએ આકાશ ગળવી મૂક્યું.

આ વખતે બન્ને સેનાનું દારણ્ય સંગ્રામ જોવા માટે આવેલા દેવતાઓ, લોકપાલો, ઇંદ્ર અને
 મહેસરાઓથી આખું આકાશ છવાઈ ગયું હતું. પરમાત્મા શંકર પણ પાર્વતીની સાથે સંગ્રામ
 જોવા આવ્યા હતા. તેની પાછળ દેવતાઓ, સત્વાદિગુણ, પંચમહાભૂત અને યોગિનીઓ આવી
 હતી. ભગવાન બ્રહ્મા સાવિત્રીની સાથે પધાર્યા હતા. તેની પાછળ ભૂતિમાન વેદો, શાસ્ત્રો અને
 કથા મુનિ આવ્યા હતા. પરમાત્મા હુરિ, ચંદ્ર ધારણ કરી શ્રી, કીર્તિ, જ્ય વગેરે દેવીઓની
 સાથે ગરુડ ઉપર ચઢીને પધાર્યા હતા. કસ્પ, અદિતિને લાકને આવ્યા હતા. તે શિવાય વસુ, યક્ષ,
 પ્રાક્ષ, નાગેન્દ્ર અને પ્રહ્લાદ વગેરે અમુરો આવ્યા હતા આ સઘળાથી આખું આકાશ ચિહ્ન ભરાઈ
 યું હતું. ત્યાર પછી યુદ્ધ શરૂ થયું. તેમાં ભયંકર નાદ થવા લાગ્યા. હથિયારોના પ્રહારના અણુઅણુ
 શ્વા લાગ્યા. તેને લીધે યુદ્ધને દેખાવ ધણો દારણ્ય દીસતો હતો. બાણરૂપી મેઘમગ્નથી દિશાઓ
 ગ્રાઈ ગઈ હતી અને પરસ્પર લોહાના તીરાના ધસારા થવાથી તેની અવસ્થી અગ્નિ ઝરતો હતો,
 જે વિજળીઓની ગરજ સારતો હતો. યુદ્ધમાં હથિયારથી કપાઈ ગયેલા હાથી, ઘોડા વગેરેના
 શરીરમાંથી લોહીની ધારાઓ પડતી હતી, જેનાથી લોહીની નદીઓનાં જોરભેર પૂર ચાલતાં હતાં;
 અને શરાઓનાં શરીરરૂપ ઝાડો, તે નદીની અદ્ધ તણૂતાં હતાં. સિયાળો અને જૂત ગ્રેત વગેરે
 મોહીની નદીમાં તરતાં હતાં, નૃત્ય કરતાં હતાં અને ઉગમથી ઘઈ તેથી આનંદના શબ્દ પોકારતાં હતાં.

આવી રીતે રણસંગ્રામ આનંદદાયક ઘઈ પડ્યો હતો. ધણી વાર પછી ભયંકર સંગ્રામ શાંત
 ડી ગયું. અસાધ્ય યોધાઓ મરણ પામ્યા અને હળવે હળવે પોતાની અને શત્રુની મેનાના
 પેલાજા જણાવા લાગ્યા. ત્યાર પછી સૂર્યપ્રભે, શત્રુ તરફના યોધાઓનાં નામ પૂજ્યાં, એટલે સુમે-
 રુએ શત્રુ તરફના શરણીઓનાં નામો ગણાવ્યા. પછી આરભમાં વિદ્યાધરના રાગ મુખાદુ અને
 પ્રહ્લાસ આ બન્નેનું દંદ યુદ્ધ ચાલ્યું. બન્ને જણા ઘણીવાર સ્ત્રી પરસ્પર લડ્યા. તેમાં મુખા-
 દુનું આખું શરીર બાણથી વિધાઈ ગયું અને અપ્રહાસે બાણથી મુખાદુનું માથું કાપી નાખ્યું અને
 તે મરણ પામ્યો. તે જોઈ મુશ્કિર ધણો જ કેષ કરીને અપ્રહાસ સામે મેદાનમાં લડવા માટે આવ્યો.
 અપ્રહાસે તેની છાતીમાં બાણ ભારી તેને પણ રામ શરણ પહોંચાડી દીધો. મુશ્કિર મરાયો તે જોઈ,
 પંચ નામનો રાગ કેષ કરી વેગથી ચડ્યો, અને એકદમ અપ્રહાસ તરફ દોડી તેના ઉપર

* સોયના જેવી આકૃતિનો વ્યૂહ—આગળથી અગ્રીવાર ને પાછળથી જોડે બાજ દોષ છે.

બાણુનો વર્ષાદ કરી તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પણ અમદાસે તેના બાણુસોને મારી, પ્રવંચને ગભરાવીને તેના મર્મસ્થળમાં બાણુ મારીને તેને રથ બેઠો કરી દીધા. પ્રવંચ મરી ગયા પછી, મોહન નામનો રાજા અમદાસ ઉપર ચડી આવ્યો અને તેને બાણુથી ઢાંકી નાંખ્યો. એવામાં ચતુર અમદાસે બાણુ મૂકીને મોહન રાજાનું તીરકામું છેદી નાંખી, તેના રથના સારથિને મારી નાંખ્યો, અને મોહન રાજાને બાણુનો એવો તો સખત પ્રહાર કર્યો કે, તે જ વખતે તે નિર્જન યદ્યધન ચાટતો થયો; અને તેના રથના ચાર ઘોડાઓને પણ જમીનદોસ્ત કરી દીધા. ત્યારે શ્રુતદર્માની સેનાએ જોયું કે, દક્ષવીર અમદાસે ચાર ચોધાને ધૂળ ચાટતા કરી દીધા છે ત્યારે તે આનંદમાં આવી ગઈ અને જ્યાં જ્યાં પોકાર કરવા લાગી. તે જોઈ સૂર્યપ્રજનો મિત્ર હુવે રાજા ઘણો દ્રોષ કરી પોતાની સેના સહિત અમદાસની ઉપર અને તેની મેના ઉપર ચડ્યો. અમદાસે હુવે ઉપર બાણુનો પ્રહાર કરવા માંડ્યો. હુવે પોતાના બાણુથી તેનાં બાણુને કાપી નાંખ્યાં, અને પોતાનાં બાણુથી તેની મેનાને અને સારથિને મારી નાંખી, રથની ઉપરની ધ્વજના કટકા કરી નાંખ્યા, અને તેનાં બે ત્રણ ધનુષ લાંગી નાખી, બાણુથી તેનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું; એટલે તેના ઘડમાંથી લોહીની ધારા વહેવા માંડી, અને અમદાસ રથમાંથી જમીન ઉપર ટપી પડ્યો. અમદાસનું મરણ થવાથી અંકામમાં એવો તો ક્રોધ થયો, કેજેથી ક્ષણવારમાં બન્ને મેનામાં અર્ધો અર્ધ પડાડો થઈ ગયો. તે રણભૂમિમાં ઘોડા, હાથી અને પાવદસો મરણ પામીને પડી ગયાં અને કેવળ શૂરાઓનાં ઘોડા રણસંક્રામના મોખરામાં લડવા માટે તૈયાર થયાં હોય તેવાં જણાતાં હતાં.

હુવે, અમદાસ જે લયંકર અને શૂરાહતો, તેને બાણુથી વિંધી જમીનદોસ્ત કરી દીધો તે વિષ્ણુતદ્વ નામનો વિદ્યાધરનો રાજા ચીરકાઈ ગયો; અને હુવેની સામે આવી તેના ઉપર બાણુ વર્ષાદ કરવા લાગ્યો. પણ હુવે પોતાનાં બાણુવતી તેનાં બાણુને જવાબ દીધા-બાણુ પાછાં વાળ્યો અને તેના રથની ધ્વજ, ઘોડાઓ અને સારથિનો નાશ કરી, વિષ્ણુતદ્વનું કુડળથી મુંઢર દેખાતું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. વિષ્ણુતદ્વના મરણ પછી ચક્રવાલ નામનો પ્રસિદ્ધ વિદ્યાધર ઘણો દ્રોષ કરી હુવે તરફ ધમ્યો; અને તેણે સંક્રામમાં યુદ્ધ કરતા હુવેનાં ધનુષના એકદમ કટકા કરી નાંખ્યા. આગ યુદ્ધ કરતાં કરતાં હુવે ચાકી ગયો તથા તેનાં હથિયારો લાગી ગયાં એટલે તેને ચક્રવાલે મારી નાંખ્યો એ જોઈ ઘણો દ્રોષ કરી પ્રભાચ નામનો રાજા ચક્રવાલની સામે આવીને લડવા લાગ્યો. તેને પણ રણસંક્રામમાં ચક્રવાલે મારી પાડ્યો. ત્યાર પછી પ્રથમની માફક જ ક્રમવાર કન્ટક, વિશાળ પ્રચન્ડ અને અકુરી આ ચાર મુખ્ય રાજાઓ તેની સાથે ગયા; તેમને સર્વને ચક્રવાલે એક પછી એક મારી નાંખ્યા. તે જોઈ નિર્ધાત શુસ્તામાં આવી ગયો; અને ચક્રવાલની સામે લડવા માટે દોડ્યો. ચક્રવાલ અને નિર્ધાત બન્ને જણા ઘણીવાર સુધી આમનસામન લડ્યા. યુદ્ધ કરતાં કરતાં બન્નેના રથના કટકા કટકા થઈ ગયા, અને બન્ને જણા જમીન ઉપર ઉભા પગવાળા લડવા લાગ્યા. ચક્રવાલના હાથમાં તરવાર હતી અને નિર્ધાતના હાથમાં ચક્ર હતું. આ બન્ને ધગા જ દ્રોષથી લડતા હોયોહાય આવી ગયા, એટલે તરવાર તથા ચક્રથી બન્નેનાં માથાના બે કટકા થઈ જમીન ઉપર પડ્યા બન્ને વીરનું મરણ જોઈ બન્ને મેના ઉદાસી થઈ ગઈ તોજી જી

એળ કાળકંપન સંગ્રામના મોખરામાં આવીને ઉભો રહ્યો, એટલે રાજકુમાર પ્રકંપન તેના તરફ દોડ્યો. પણ કાળકંપને તેનો એક હાથમાં નાશ કરી નાંખ્યો. તેના મરણ પછી બલિષ્ઠ, ચન્ડ-
 હત, ગોપક, સોમિલ અને પિનૂવમાં આ સધળા તેના ઉપર આજુનો વર્ષાદ કરવા લાગ્યા; એટલે
 કાળકંપને તે પાંચ રથીઓના રથના દટકે કટકા કરી નાંખ્યા; અને પાંચેની છાતીમાં પાંચ
 ખાણોના પ્રહાર કરી સ્વયંમ પહોંચાડી દીધી. આ જોઈ દેવતાઓ ક્રોધાહ્લ કરવા લાગ્યા અને
 મનુષ્યો તથા અમુરો ખેદ કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ખીજા ઉન્મતક, પ્રશસ્ત, વિવેચક અને
 હુરંધર આ ચાર જણા એકસાથે રથમાં બેસીને લડવા માટે કાળકંપન સામો ગયા. કાળકંપને
 તે ચારે રથધારીને રમત માત્રમાં મારી નાંખ્યા; એટલે વળી ખીજા છ યોધાઓ રથમાં બેસીને તે
 ચારની મારફ સાથે ઘટ્ટી આવ્યા, તેમને પણ કાળકંપને મારી પાડ્યા. તે શિવાય તેજક,
 શ્રેકિય, વેગિલ, શાખિલ, લાદ, કર અને દન્ડી તથા ખીજા ઘણા મહારથીઓને મારી નાંખ્યા.
 પછી ખીજા લીમ, લીપણ, કુબીર, ચિકટ અને વિદ્યોચન નામના પાંચ વીરો યુદ્ધ કરવા માટે
 આવ્યા; તેમને પણ કાળકંપને મારી પાડ્યા. આ પ્રમાણે કાળકંપને રણમાં ઘણા મહારથી-
 ઓને મારી પાડ્યા. તે જોઈ રાજપુત્ર સુગણ, કાળકંપનની તરફ દોડ્યો અને એકદમ તેની સાથે
 યુદ્ધ કરવા માંડ્યો. યુદ્ધમાં બન્નેના રથ તથા સારથિઓનો નાશ થઈ ગયો અને બન્ને જણા રથ
 વગરના થઈ ગયા. પછી બન્ને જણાનું સમતુલ્ય યુદ્ધ ચાલતું ચાલતું. તેમાં પગપાળા કાળકંપને
 પગપાળા સુગણને જમીન ઉપર મારી નાંખ્યો. એવામાં મનુષ્યોની આંધે વિદ્યોધરોનું સંગ્રામ
 અસંભવિત છે તેને પ્રલક્ષ જોઈને, જાણે ખેદાતુર થયો હોય તેમ લાસમુરેખરંગનો સૂર્ય અસ્ત
 પામ્યો. લોહીરૂપ જળથી પૂર્ણ બરેલું સંગ્રામનું ક્ષેત્ર કેવળ લાલ રંગનું દેખાતું નહતું, પણ
 સંખાનાં પગલાં પડવાથી આકાશક્ષેત્ર પણ લાલ રંગનું બન્યું હતું. જૂત, ગ્રેત, પિશાચ વગેરે
 રણમાં મરણ પામેલાનાં ધડની સાથે સાયંકાળનું તૂલ કરવા માટે તૈયાર થયા-અરાખર સાયંકાળનો
 સમય થયો, એટલે બન્ને તરફની સેના યુદ્ધ બંધ કરી પોત પોતાની છાવણી તરફ ગઈ. યુદ્ધને
 પ્રથમ દિવસે શ્રુતશર્માના ત્રણ શરાઓ મરણ પામ્યા હતા; અને સૂર્યપ્રભની સેનામાં ત્રેવીસ
 યોધાઓ મરણ પામ્યા હતા.

સૂર્યપ્રભ પોતાના બંધુઓ અને મિત્રોનાં મરણ થવાથી ઘણો જ ઉદ્વેગ થઈ ગયો, અને તે
 રાત્રિએ રણુત્રાસમાં જનાનાને પણ મલ્લો નહો. લડાઈ લડાને કિત્તે સૂર્યપ્રભે કાર્યભારીઓ
 સાથે સંગ્રામ સળંગી જૂદી જૂદી વાર્તાઓ કરી આખી રાત્રિ ઉગ્રચરામાં ઝાલી નાંખી.

રીઓએ કરેલી યુદ્ધ ચર્ચા.

સૂર્યપ્રભની સધળી રાણીઓ પોતાના કુટુંબીઓના મરણથી ખેદાતુર બની ગઈ હતી. તે
 રાત્રિએ રાણીઓ એક ખીજીને શાંતવન કરવા માટે એક સ્થળમાં એકઠી થઈ. પ્રથમ તો સૌએ
 રડવાનું શરૂ કર્યું. રડી રહ્યા પછી અનેક નવતળાં ગપાંસપાં મારવા લાગી. કારણ કે સૌઓની
 એવી કોઈ પણ એક હાથ ગઈ નથી કે, જેમાં અગ્રાસંગિક ગપાંસપાં માર્યા નહોં હોય. સૌઓ
 આખા ગામના ડાંડા ગણે છે. તે જ પ્રમાણે પ્રસંગ નિકળતાં, એક રાજપુત્રી ગોલી: “મને

આશ્ચર્ય લાગે છે કે, આજ મહાનગરની વગર કેમ નિદ્રા કરતા હોય? તે સાલગી સમામમા પોતાના સનધી મરણ પામનાથી દીનગીઃ થયેલી બીજી રાણી બોલી ઉપી “એમાં તે વગી તમે શુ પ્રહસ્ય? જાણતા નથી ન, આપણા પ્રાણનાથ પોતાના સાથીઓમાંથી ઘણાક લગાઈમા કપાઈ ગયા છે તેના રોકમા છે તેઓને આ સમયે પોતાની સ્ત્રીઓમા તે કેમ આનંદ થાય?” એમ કહી બીજી સ્ત્રી બોલી કે—“પણ તેઓ તો છેવળ બગાડે છે તો જો તેને બીજી કાઈ નવી સુદરી મને તો તો હવણુ જ સંધ્યુ દુ ખ નિસરી નાથ.” એટલે એક બીજી સ્ત્રીએ કહ્યું—“જો જા, એમ કહી પણ બને નહીં જો કે તે છે ૧૭મીએ છે’ તથાપિ આ લયકર દુ ખમા તે સ્ત્રી સાથે વિનાસ કરી સ્ત્રી ન પડ બને નહીં તો’ આમ તે સ્ત્રીઓ પરસ્પર વાતો કરતી હતી એવામા એક સ્ત્રી આશ્ચર્ય પામીને બોલી ‘એહેનારે તેને ઘણી સ્ત્રીઓ છે, જતા પણ મહારાજા નવી નવી ગળકન્યાઓને રાજા હજી નાવે છે અને તે જતા તેને સતોય વગતો નથી તેનું કારણુ યાં મહારાજા આવા સ્વછદી સ્ત્રી ન પડે છે, તે તો મને ધણુ સાને છે’ તે સાલગી સવગી રાણીઓમા મનોવતી નામની ચતુર રાણી હતી તે બોલી—“સાલગી, એ જ તમને સમ તુ છુ ગળાઓને નવી નવી રાણીઓની કેમ જરૂર છે? મનમોહન મર્તિઓના સારા શુભન તેને અભિનાયા છે અને સારા શુભો ધણુ વ્રીને જૂના જૂના દેશ, ને, અવસ્થા, એટલા અવ્યવહાર જ્ઞાન વગેરે પર આધાર ગામે છે પરંતુ એક જ દેશની સ્ત્રી સર્વશુભસપન હોતી નથી કહ્યું કે દેશની પ્રમદા, લાટ દેશની પ્રમદા સૌરાષ્ટ્ર દેશની પ્રમદા અને મધ્ય દેશની પ્રમદાએ પોતપોતાના દેશના રિવાજથી પોતાના પતિને ગળ કરે છે સારા નેત્રવાળી ટેલીએક સ્ત્રીએ શારદા જોવા મુખથી પતિને રજન કરે છે, તો બીજી સ્ત્રીએ મુવર્ણના ધડા જોવા, ઉંચા અને સારી રીતે ધાટા સ્તનોથી પતિને ગળ કરે છે, કેટલીએક કામદેવના સિદ્ધાસન જોવા જનનત્પ્રગ ઉપર પતિને એસારીને રજન કરે છે, તો કાઈ વગી પોતાના મુર અને મનોહર બીજા અંગો બતાવીને પતિને રજન કરે છે કાઈ સ્ત્રી ઘરગિ ગેરી દોષ છે તો કાઈ સ્ત્રી પ્રિયશુના પુષ્પ જેવી હોય છે, તો કાઈ વગી ક્યામ મની દોષ છે, તો બીજી કાઈ શુદ્ધ રાતા રંગની હોય છે, જે જોનારાના નેત્રને જ્ઞેતગ્નેતામા હરણુ કરે છે કાઈ લલિત નના ખીનતા ગુનાન જેવી લાવણ્યમયી દોષ છે તો કાઈ સપર્ણ ધીવનથી મદમાતી હોય છે કાઈ પ્રાંડપણથી ઘણો રસ ચખાડનારી અને જૂઠા જૂઠા નખરાં કરી બતાવમા નિપુણ દોષ છે, તો કાઈ હાસ્યવિનોદ મતી વખતે ગોલાને પામી મોહ કરે છે કાઈ સ્ત્રી કાપ મે તો પણ પતિના મનને હરણુ કરે છે, કાઈ ગળામિત્રી હોય છે તો કાઈ હવગામી હોય ॥ કાઈ સ્ત્રી મધુર લાવણુ કરે છે ત્યારે જાણે કાનમા અમૃતની ધારા કરતી દોષ તેમ જાણાય છે કાઈ વ્રતી લાવણ્યમયી મૂર્તિ તીરછી આખથી કટાક્ષ માટે ॥ તેથી જાણે છે, કાઈ નૃન્યથી મોહ પમાડે છે, તો કાઈ મીઠાસવરી મીઠા જોવા મિષ્ટ મધુને રાખે કાઠી આનંદ આપે છે કાઈ વીણા અને બીજા વાદ્યો વમાડના જાનથી પતિને ગળ કરે છે, કાઈ સ્ત્રી આજ મુગ્ધમા કુશળ દોષ છે, તો કાઈ સ્ત્રી અવરજ નુરતકગ્રામી કુશળ દોષ છે કાઈ પોતાના સુશીળ વ્યભાવથી મોહ કરે છે, તો કાઈ ઉપલી ટાપગીથી શલુતાર સજવામા ઘણી નિપુણતા બતાવે છે અને કાઈ પતિનું મન હરણુ કરીને અહોભાવવતી ઘડ પડે છે તાદર્ય કે એ રીતે

જાત જાતની સ્ત્રીઓ નિરનિરાલા ગુણો ધરાવે છે. દરેક લાવણ્યમયી સુંદરીઓ દરેક પ્રકારની ખાસ ખુશીઓ ધરાવે છે, પણ આ ત્રણ ભુવનમાં કોઈ પણ એવી સ્ત્રી નથી કે, જે સકળગુણાવંકૃત હોય. છતાં જે સ્ત્રી પતિનું મન વિશેષ રમ્મન કરે છે તે વિશેષ સૌભાગ્ય ભોગવે છે. તેમ જ પુરુષો પણ તેવા થોડા જ છે કે, જે પોતાની નિપુણતાથી સ્ત્રીઓના મનને સર્વ રીતે રમ્મન કરે છે. રામજ્યો પણ એટલા જ માટે જુદી જુદી સ્ત્રીઓના રસ ચાખવા મગી રહે છે. જો કે તેઓને ઘણી રાણીઓ હોય છે, તોપણ હમેશાં નવી નવી સ્ત્રીઓનું હરણ કરીને લઈ આવે છે. પણ ખરેા કુલીન પુરુષ પરસ્ત્રીમાં ગુણ દેખે છે, તોપણ કદી તેના ઉપર પ્રેમ કરતો નથી, તેથી કન્યાઓ લઈ આવવામાં મહારાજાને દોષ નથી, તેમ આપણે ઈર્ષ્યા ધરવાનું પણ કારણ નથી.” આવી રીતે સૂર્યપ્રભની રાણી મનોવતીએ મહનસેના વગેરેને અનેક સ્ત્રીઓ પરણવાનું કારણ કહી બતાવ્યું. ત્યાર પછી તે રાણીઓએ પણ ક્રમપ્રમાણે વાતો કહી બતાવી.

આ પ્રમાણે પ્રસંગોપાત એકઠી થયેલી સ્ત્રીઓનું મન પરસ્પર લાંબી વાતોમાં લાગી ગયું, અને ત્યાં કોઈના અટકાવ ન હોવાથી આનંદમાં ગરકાવ થવાથી બેકેદ બની તે સ્ત્રીઓ ધણા રસમાં આવી જવાથી પરસ્પર મુરતના કાર્ય વિશે કામચાંચનેા ઉપદેશ દેવા લાગી. કમલાચ્ચને યોગે ન્યારે તેઓ એકઠી મળે છે, ને સંસાર વ્યવહારની વાતોના તણકા મારે છે, ને વાતમાં લદ્દપદ થઈ જાય છે, સારે આ દુનિયામાં એવું કોઈપણ નથી કે, જે સ્ત્રીઓના મુખમાંથી બહાર નિકળ્યું ન હોય—અર્થાત્ સ્ત્રીઓ ન બોલવાનું પણ જાણે છે. આખરે આ લાંબી લાંબી વાતોના કેલ્પિયુ પ્રકારે છેડા આવ્યો નહીં, તેટલામાં તો રાત્રિ સમાપ્ત થઈ. એ અરસામાં સૂર્યપ્રભ એકઠો જ અધારાનો નારા થઈ પ્રભાત થઈ જવાની વાટ જોતો હતો, ને તે મનમાં વિચાર કરતો હતો કે ક્યારે રાત્રીએનો પરાજય કરું.

તરંગ પ મો.

—સૂર્યપ્રભનું વૃત્તાંત—

સૂર્યપ્રભનું વૃત્તાંત.

રાત્રિ વીતી ગઈ અને પ્રભાત થયું, એટલે સૂર્યપ્રભ અને તેના સહાય તથા શ્રુતરામાં અને તેના સહાય રામજ્યો પોતપોતાની સેના સહિત તૈયાર થઈને ફરી રણભૂમિ ઉપર આવ્યા. અને આ બન્ને પક્ષનું યુદ્ધ જોવા માટે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, દાનવ, યક્ષ, સર્પ, ગંધર્વ વગેરે પણ ફરી આકાશમાં આવી ઉભા રહ્યા. એ દિવસે દામોદરે શ્રુતરામાંની સેનાને અકાકાર બૃહદમાં ગોઠવી હતી, અને પ્રભાસે સૂર્યપ્રભની સેનાને વજ્રકાર બૃહદમાં ગોઠવી હતી. બન્ને સેનામાં બૃહદ રચના રચાયા પછી, બન્ને સેનાનું પરસ્પર યુદ્ધ શરૂ થયું. સેનામાં તુરીયા વાગવા લાગી અને સુભટો નાદ કરવા લાગ્યા. તેની ગર્જનાથી દિશાના છેડાઓ પણ બહેરા થઈ ગયા અને બાણથી સૂર્યનું મંડળ પણ ટંકાઈ ગયું. એ યુદ્ધમાં ઉત્તમ બાણથી મરણ પામેલા શરીરો તારામંડળને બેઠીને અંદર આવશે, આવી

ખીકથી સૂર્ય જાગે આજુબુજ બગમાં ટંકાઈ મયોદોષતેમ જન્મીને હતો. પછી સૂર્યપ્રભની આદરવાથી ખીનથી બેઠાવ નહિ તેના દામોદરના રચેલા ચક્રવ્યૂહને બેઠી પ્રભાસ તેની સેનાની અંદરે, અને દામોદર પોને મર્જના કરતાં વ્યૂહના તરેલા ભાગ આગળ આવીને પ્રભાસની સામે ઉઠે રજો, અને તેને ચેરી લીધા પછી રથમાં બેઠેલા પ્રભાસે દામોદર સાથે યુદ્ધ આરંભ્યું. રાત્રીની સેનામાં પ્રભાસ એકલા ધૂમે છે, આ વાતો સૂર્યપ્રભના જાણવામાં આવી કે, તેણે તેની પાછળ તરત જ પ્રકંપન, ધૂમકેતુ, કાગકંપનક, મહાભાવ, મરદૂંગ, પ્રદસ્ત, વજ્રપંજર, કાગચક્ર, પ્રમથન, સિંહનાદ, કંઝગ, વિદ્યાકા, પ્રવહણ, કુંજર કુમાર, વીર મહાદરોમા, આ પંદર મહારથીઓને મોકલ્યા. તે સંમહારથીઓ દોડીને ચક્રવ્યૂહના ખારણામાં પેસી ગયા અને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે રણમાં પ્રમથન દામોદરે પોતાનું અનુષ્ઠ પૌરણ દર્શાવ્યું. તે એકલો પંદર મહારથી સાથે ધૂમવા લાગ્યો. ઈંદ્ર, આકાશમાંથી તેનું આયુષ્ય અપૂર્વ પરાક્રમ જોઈ પારે બેઠેલા નારદ મુનિને કહ્યું, “મુનિરાજ! આ સૂર્યપ્રભ વગેરે સપગા અસુર અવરરેલા છે, અને આ શ્રુતસર્મામાં વિધ્વનો અંશ છે; તથા તેના પક્ષના સપગા વિલાધરો દેવતાના અંશમાંથી જન્મેલા છે. આ પ્રમાણે આ સંધ્યા દેવાસુર નામનું ગણાય છે. વિધ્વ દંભેસાં દેવતાઓને સદાય કરે છે; માટે આ યુદ્ધમાં જીવે, જીવે, આ દામોદરમાં વિજીતો અંશ છે તે કેવો ધૂમે છે, અને એકલો સપગા સાથે કેવી દશ લે છે.”

પ્રભાસનું પરાક્રમ.

આવી રીતે ઈંદ્ર વાળાં કરે છે, એવામાં દામોદર સેનાપતિને સદાય કરવા માટે બ્રહ્મયુધ, વાયુજગ, યમદંડ, મુરોષણ, અતિજગશાળી, રોપાવરોદ, તેજઃપ્રભ, ધુરંધર, કુમેરદત્ત, વરુણ-શર્મા, કંઝસિક, વીર દુષ્ટદમન, દોડન ને આરોહણ નામના ચૌદ મહારથીઓ આવ્યા. દામોદર એ ચૌદ મહારથીઓને સાથે લઈ વ્યૂહના અગ્રભાગમાં યુદ્ધ કરનારા સૂર્યપ્રભના યોધા સામે લડવા લાગ્યો. સ્વાર પછી બન્ને પક્ષના યોધાઓમાં પરસ્પર રૂદ્ધ યુદ્ધ મચ્યું. પ્રકંપન દામોદરની સાથે અત્યંતી લડવા લાગ્યો. ધૂમકેતુ, બ્રહ્મદત્તની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. મહાભાવ, અતિજગની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. કાગકંપન દાનવ, તેજઃપ્રભની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. વજ્રપંજર, યમદંડની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. અસુરવર કાગચક્ર મુરોષણની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પ્રમથન કુમેરદત્તની સાથે યુદ્ધ કરવા માંડ્યો. દૈત્યરાજ સિંહનાદ, વરુણશર્માની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પ્રવહણ, દુષ્ટદમનની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. રોપાવરોદની સાથે પ્રદસ્તદાનવ લડવા લાગ્યો. વિદ્યાકા, ધુરંધરની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, કંઝગ, કંઝસિકની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. કુંજરકુમાર, આરોહણ સાથે લડવા લાગ્યો. પ્રદસ્ત, મહોત્પાલ અને દોહન આવાં બે નામધારી વિલાધરો સાથે લડવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે મહારથીઓ વ્યૂહ રચનાના આગળના ભાગમાં યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે સૂનીયે મચને કહ્યું: “અસ્ત્રોસ! આપણા મહારથીઓ શરા છે, જૂદી જૂદી જાતનાં યુદ્ધમાં જાણીતા છે, તોપણ તેઓને રાત્રીના મહારથીઓએ વ્યૂહમાં ગ્રવેશ કરના અટકાવ્યા છે. એક પ્રભાસ જ વિચાર કયા વગર આગળ

દેને તેના અંદર પેઠા છે. માટે આમાં કોનું સું થશે, તે કહી શકાનું નથી. “તે સાંભળી મુવાસકુમાર
લથો: “ત્રણ લોકમાં સુર, અસુર અને મનુષ્યમાંથી કોઈ પણ આ એક પ્રભાસને પહોંચી વળે
મ નથી. ત્યારે આ વિદ્યાધરો તો કીસ ગણતરીમાં? તમે સર્વ આ જાણો છો તો પણ રાંછા ન
રવાની જગ્યામાં રાંછા કેમ કરે છે?” આમ મુવાસકુમાર વાત કરે છે, એવામાં કાળકંપન
વિદ્યાધર યુદ્ધ કરવા માટે પ્રભાસની સન્મુખ આવ્યો. ત્યારે પ્રભાસ બોલ્યો: “અરો હો! તે આજ
પમારી સારી સેવા કીધી છે, માટે આજ જ અને તારું પરાક્રમ જોઈ લઈશું.” આટલું બોલી
માસે કાળકંપન ઉપર બાણો છોડવા માંડ્યા; અને કાળકંપને પણ તેને સો બાણ મારી જવા
પા, અને વિદ્યાધર તથા મનુષ્ય બન્ને જણા પરસ્પર એવું તો અત્યયુદ્ધ કરવા લાગ્યા કે, ત્રણ
રતને આશ્ચર્ય પમાડી દીધાં.

પછી પ્રભાસે એક બાણ મારી કાળકંપનના રચની ખજા છેડી નાંખી, અને બીજા બાણ-
તેના સારથિને મારી નાંખ્યો; ત્યાર બાણ મારી રચના ત્યાર ઘોડાઓને મારી નાંખ્યા; એક
બાણ મારી તેનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું; બે બાણથી બે બાણ કાપી નાંખ્યા; અને બે બાણ મારી બે
ન કાપી લીધા. આ પ્રમાણે પ્રથમ કાળકંપને અનેક શસ્ત્રો મારી નાંખ્યા હતા. તેને લીધે
ધ વ્યાપવાથી પ્રભાસે જાણે કાળકંપનને શિક્ષા કરી દેવા તેમ તેનું સર્વોગ શેડું બોલું કરી,
તેને એક તીક્ષ્ણ બાણ મારી રાત્રનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું, અને પોતાના હરતની લાધવતા
તારી. મનુષ્યો અને વિદ્યાધરો વિદ્યાધરના રાજ કાળકંપનને મરણ પામ્યો જોઈ, અત્યંત ખેદા-
ત થઈ કોલાહલ કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી વિદ્યાધરરાજ કાલેશ્વરગિરિના રાજા વિદ્યુતપ્રભ,
અન્ન કોષ કરી પ્રભાસની ઉપર ચઢી આવી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પ્રભાસે યુદ્ધમાં તેનું
હું ધનુષ કાપી નાંખ્યું, એટલે તેણે બીજું ધનુષ લીધું; ફરી પ્રભાસે તેના પણ કંઠકે કંઠકા
રી નાંખ્યા. આમ વિદ્યુતપ્રભ જેમ જેમ નવાં નવાં ધનુષ લેતો ગયો તેમ તેમ પ્રભાસે
નાં ધનુષ કાપી નાંખ્યાં. ત્યાર પછી વિદ્યુતપ્રભ માયાથી ચુપ રીતે આકાશમાં ઉડી
જમવશ થઈ, પ્રભાસ ઉપર તરવાર અને ગદા વગેરેના વર્ષાદ વરસાવા લાગ્યો. ‘પ્રભાસે
જુ પોતાનાં અસ્ત્રોવડે વિદ્યુતપ્રભનાં આયુધોને પાછાં દહાવી, આકાશમાં જઈ પ્રકાશન નામનું
પરબ માર્યું, જેથી વિદ્યુતપ્રભની માથા નાશ પામી અને વિદ્યુતપ્રભ પ્રત્યક્ષ દેખાયો. તુરત પ્રભાસે
મન્વન્ત્ર બાણ ચોળ્યું, અને તેના તેજમાં વિદ્યુતપ્રભને બાળી નાંખી નિર્હવ કરી આકાશમાંથી
ખીન ઉપર પટકી પાડ્યો. એ જોઈ અત્યંત પોતાના મહારથીઓને કહેવા લાગ્યો: “એ
મહારથીઓ! ભુજો ભુજો, આ માણસે બે મહારથીઓને કણ વારમાં મારી નાંખ્યા છે. આ તે
મારાથી કેમ સહન થાય છે? તમે સધળા એકઠા મળી પ્રભાસને મારી નાંખો. ભુજો છો
નું?” તે સાંભળી આઠ મહારથીઓને અત્યંત શરસો ચડ્યો, અને તેમણે પ્રભાસને ઘેરી લીધા.
તે આઠ મહારથીઓનાં નામ આ પ્રમાણે હતાં. ઉચ્ચેરામા નામનો એક મહારથી હતો, તે વૈંક-
ાદિ પર્વત ઉપર રહેતો હતો, તે મહારથીઓના આધપતિ હતો, અને વિદ્યાધરનો રાજા હતો.
બીજા મહારથીનું નામ ક્રોશન હતું, તે ધરણીધર પર્વત ઉપર રહેતો હતો, અને વિદ્યાધરનો આધિ-

પતિ હતો. ત્રીજા મહારથીનું નામ ઇન્દુમાથી હતું, તે લીલા પર્વત ઉપર રહેતો હતો, તે મહા શરવીર હતો, તે અતિરથીઓનો અધિપતિ હતો અને વિદ્યાધરનો રાજા હતો. ચોથા મહારથીનું નામ કાકાક હતું, તે મધ્યાચળ પર્વત ઉપર રહેતો હતો, ને મહારથીનો અધિપતિ હતો, તેમ ઉત્તમ વિદ્યાધરની જાતિનો હતો. પાંચમા મહારથીનું નામ દર્પવાહ હતું. તે નિકેત પર્વતનો અધિપતિ હતો. છઠ્ઠા મહારથીનું નામ ધૂર્તવચન હતું અને તે અંજનગિરિનો રાજા હતો. પાંચમા અને છઠ્ઠા એ બંને જણા વિદ્યાધર હતા, અને તે અતિરથીની સેનાના અધિપતિ હતા. સાતમા મહારથીનું નામ વરાહસ્વામી હતું, જેને ગર્દભસ્થ પણ કહેતા હતા. તે કુમુદ પર્વતનો રાજા હતો, અને મહારથીનો અધિપતિ હતો. આઠમા મહારથીનું નામ મેધાવર હતું. તે પણ મહારથીઓનો સરદાર હતો અને હુંકુલિ પર્વતનો વાસી હતો. આ આઠ મહારથીઓએ પ્રભાસને ચારે તરફથી ઘેરી લીધા ને ઉચ્ર બાણો આરવા લાગ્યા. પ્રભાસે તે આઠ મહારથીઓનાં બાણોને પાછાં હઠાવી, પોતાનાં બાણોવડે તે આઠે જણાને વિંધી નાંખ્યા. કાઠનાં ઘોડાને મારી નાંખ્યા, કાઠનાં સારથિને મારી નાંખ્યા, કાઠના રથની પ્વજને કાપી નાંખી, કાઠના ધનુષને કાપી નાંખ્યું અને મેધાવરની છાતીમાં એકદમ ચાર બાણ મારી, તેના બાણ દરી લઈ જમીનદોસ્ત કરી દીધા. સાર પછી બીજાની સાથે વડતાં વડતાં પ્રભાસે અંજલિ નામનું બાણ મૂકીને ઉપ્ધરેશમાનું વાંકડીઆં અને ઉચા મુંથેલા કેશવાળું માર્યું કાપી લીધું; અને બાકી છ મહારથીઓ હતા તેમના ઘોડા અને સારથિઓને મારી નાંખી, લાલાવતી દરએકનાં મસ્તકો વિંધીને જમીન ઉપર રજાગતા કરી મૂક્યા. આ વખતે ગગનમણખાંથી પ્રભાસના મસ્તક ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ, જેથી અસુર રાગન' મન હર્ષમાં આવી ગયાં અને વિદ્યાધરો નિસ્તેજ થઈ ગયા.

વિદ્યાધરો ઉદામીમાં આવ્યા હતા. તોપણ તેમને મુદ્દ કરવામાં ગયાંનિ થઈ ન હતી. તેઓન મન તેમાં જ શરાતનવાળાં હતાં. વિદ્યાધરના રાજા શ્રુતશર્માએ પોતાના આઠ મહારથીના મરણ પછી બીજા ચાર મહારથીઓને મોકલ્યા. તે મહારથીઓ ધનુષ બાણ લઇને આવ્યા અને પ્રભાસને ઘેરી લીધા. આ ચાર મહારથીઓમાં એક મહારથીનું નામ કાચરક હતું અને તે કુરંડક પર્વતનો રાજા હતો. બીજા મહારથીનું નામ દિંડિમાલિ હતું તથા તે પંચક પર્વતનો રાજા હતો. ત્રીજા મહારથીનું નામ વિલાવસુ હતું, અને તે જયપુર પર્વતનો રાજા હતો. ચોથા મહારથીનું નામ ધવળ હતું, ને તે ભૂમિનુંડક નામના પર્વતનો નાષક હતો. આ ચારે મહારથીના અધિપતિ હતા અને તે ઉત્તમ વિદ્યાધરોએ એક સાથે પાંચસો પાંચસો બાણો પ્રભાસ ઉપર માર્યા, એટલે પ્રભાસે કમવાર બાણ મારી રમત માત્રમાં દરએકે લેવાની પ્વજને છેદી નાંખી, એકેક બાણ મારી ધનુષને ભાંગી નાંખ્યું અને બીજવાર એકેક બાણ મારી સારથિને તોડી પાડ્યો. ચાર બાણો મારી ઘોડાઓનો નાશ કર્યો, અને એકેક બાણથી તેઓનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. આ પ્રમાણે આઠ ધનુષથી અમેકા મહારથીઓને રામચરણ પહોંચાડી દઈ, પ્રભાસે પોતી મર્જના કરી. એટલે બધી શ્રુતશર્માની આપ્તાથી મુદ્દમાં બીજા ચાર વિદ્યાધરો પ્રભાસની સન્મુખ મુદ્દ કરવા માટે આવ્યા. તેમાં એકનું નામ ભદ્રંકર હતું અને તે વિશાવસુના કુળમાં યુધથી જન્મ્યો હતો. તેના શરીરનો રંગ સ્વામ

મળના જેવો હતો. બીજાનું નામ નિયંત્રક હતું, તે જંભક કુળમાં મંગળથી જન્મ્યો હતો અને
તેજ અગ્નિ જેવું હતું. ત્રીજા મહારથીનું નામ કૃષ્ણકૃષ્ણ હતું. એનું ઉપનામ કાલક પણ
તું. આ દામોદર કુળમાં અવતર્યો હતો અને તેના કેશ પિંગળવર્ણ હતા. ચોથા મહારથીનું નામ
વક્રમશક્તિ હતું. આ ચંદ્રમાના વંશમાં, મહેન્દ્રા કાર્યભારી બૃહસ્પતિથી જન્મ્યો હતો. ચંદ્ર-
માના વંશમાં જન્મવાથી તેના સરીરની ગૌર કાંતિ હતી. આ ચાર મહારથીઓમાં
‘શુ મહારથીઓના અધિપતિ હતા, અને ચોથો મહારથી મોટો સરવીર અને સધળા
તાં વિશેષ પરાક્રમી હતો. આ ચારે ચોધાઓ તૈયાર થઈ દિવ્ય હથિયારોવાળી પ્રભાસ
થી લડવા લાગ્યા. પ્રભાસે નારાયણ અન્ન મારી તે ચોધાનાં ધનુષોને પાછાં હાવી
યાં અને રમત માત્રમાં દરએકનાં ધનુષને આઠ આઠ વાર કાપી નાંખ્યાં, ત્યાર પછી
મહારથીઓ પ્રાસ, ગદા, તોમર વગેરેના માર મારવા લાગ્યા. એટલે પ્રભાસે તે સર્વના રથના
ડાને મારી, સધળાને રથ વગરના-પાળા બનાવી દીધા. તે જોઈ શ્રુતરામોએ તરત બીજા દશ
હારથીઓના અધિપતિ, વિદ્યાધરના રાજાઓને મોકલ્યા. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે હતાં:-દમ,
ને નિયમ, આ બન્નેનું રૂપ અને આકાર મળતો હતો, અને તે કેતુમાલ રાજના વંશમાં અધિ-
કુમારથી જન્મ્યા હતા. તે શિવાય વિક્રમ, સંક્રમ, પરાક્રમ, અક્રમ, સંમર્દન, મર્દન, પ્રમર્દન
ને વિમર્દન-આ આઠ વિદ્યાધરો મકરદના વંશમાં વસુધી જન્મ્યા હતા. તેઓ સર્વે બળમાં સમાન
તા. આ દશ જણા બાલ્યા, એટલે પ્રથમના મહારથીઓ, કે જેઓ રથ ભાગી જવાથી પાળા
ઈ ગયા હતા તેઓ બીજા રથમાં બેઠા, અને તે ચાંદ મહારથી એકઠા મળી, એકદમ પ્રભાસ
પર તૂટી પડ્યા ને-આશુના વર્ષાદ વર્ષાવવા લાગ્યા. તોપણ પ્રભાસ એકલો ટકાર ઉભો રહી-જરા-
ણ કંપ્યા વગર સર્વને આશ્વર્ય ઉત્પન્ન કરતો લડવા લાગ્યો. એવામાં કુંજરકુમાર અને પ્રહસ્ત
હતાં આગ્રાશ લાગમાં લડતા હતા, તેમને સૂર્યપ્રભે આગળ લડવા જવાની આજ્ઞા કરી, એટલે તે
ને જણા લડતા બંધ પડ્યા અને હથિયાર બાંધી ફેલ અને રથમાં રચના બન્ને જણા આગ્રાશ
માં ઉડીને પ્રભાસની પાસે ગયા. આ બન્ને જણામાં એક ગૌર હતો અને બીજો રથમાં હતો.
તેઓ બીજા રામકૃષ્ણ હોય તેમ શોભતા હતા. આ બન્ને જણા પગપાળા હતા તોપણ તેમણે
મના અને નિયમના સારથિઓને મારી તેઓનાં ધનુષો કાપી નાંખી ગલરાવી દીધા.

દમ અને નિયમ ગલરાટથી આક્રાશમાં ઉડ્યા, એટલે કુંજરકુમાર અને પ્રહસ્ત
થિપાર લઈ તેની પાછળ પડ્યા. કુંજર કુમાર અને પ્રહસ્તને આક્રાશમાં ચડતા દીઠા,
એટલે તે બન્ને જણાનું સારથિપણું કરવા માટે સૂર્યપ્રભે પોતાના મંત્રી મહાશુદ્ધિ તથા
પયગશુદ્ધિને મોકલ્યા. દમ અને નિયમ માયાવડે અદરશ થઈને લડતા હતા, પણ પ્રહસ્તે
ને કુંજરકુમારે નેત્રમાં સિદ્ધાન્ત આંજનું, એટલે તે બન્ને દૃષ્ટિએ પડ્યા. પછી તે બન્ને જણાને
તેનાં તો સચોટ બાણો મારીને વિંધી નાંખ્યા કે, વિદ્યાધરના પુત્ર દમ અને નિયમને લાંબી નાસવું
શું. પછી પ્રભાસ બાજી રહેલા બાર જણા સાથે સુદ કરવા લાગ્યો. તે બારે જણાએ હાથમાં
ઉપ્પે લીધાં કે, પ્રભાસે એકદમ સર્વનાં ધનુષ કાપી નાંખ્યાં. એવામાં પ્રહસ્તે આવીને બારે મહા-

રથીઓના સાધધીઓને એક સાથે મારી નાંખ્યા, અને કુન્નરકુમારે તેઓના ઘોડાને મારી નાંખ્યા અને રથને ભાગી નાંખ્યો, જેથી તે બારે વિદ્યાર્થી' પાછાપાછા યત્ન સામા લડવા મા આવ્યા. પ્રભાસ વગેરે ત્રણ લડવૈયા તેઓને બાણોથી મારવા લાગ્યા, જેથી તેઓ દાર પામી રૂદ સંગ્રામમાંથી દોડીને ભાગી ગયા.

આ જોઈ શ્રુતશર્માના મનમાં ધણું જ દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. તે ગુસ્સામાં આવી ગયો અને શરમાળ ગયો. તેણે બે વિદ્યાર્થી મહારથીઓને પ્રભાસ સામા જવાનો હુકમ કર્યો. આણે મહારથીઓમાં એકનું નામ ચન્દ્રગુપ્ત હતું અને બીજાનું નામ નમરગમ હતું. ચન્દ્રગુપ્ત, ચન્દ્રમાદિ રાજાન કુળમાં નિધારક થઈ જન્મ્યો હતો; અને તેની કાંતિ બીજા ચન્દ્રમા જેવી હતી. બીજો નમરગમ શુરેંધર પર્વતના રાજાના કુળમાં જન્મ્યો હતો. તે ધર્મો તેજસ્વી હતો અને શ્રુતશર્માનો કાર્યભારી હતો. આ બંને જણા પ્રભાસ તરફ જઈ તેના ઉપર અસંખ્ય બાણોનો વર્ષા વરસાવવા લાગ્યા. પ્રભાસે એક લાલુમાં તેમના રથના કટોકે કટકા કરી તેઓને પાળા બનાવી દીધા, એટલે તે પાળ રણસંગ્રામ છોડીને નાશી ગયા. એ જોઈ અમુરે અને મનુષ્ય રાજાઓ દર્શનર્જના કરવા લાગ્યા. એકમાં શ્રુતશર્મા પોતે મદીપ, આરોહણ, ઉત્પાતવેન અને વલ્લ નામના ચાર મહારથીઓને સાથે લઈને લડવા માટે આવ્યો. એ ચારે મહારથીઓ ક્રમવાર વિષ્ણુમાં, લગ્ન, અર્ધમા અને પૃથ્વીના પુત્ર થતા હતા, અને તે ચારે અવશયગ વગેરેના રાજા ચિત્રપાદ વગેરે વિદ્યાર્થીના કુળમાં જન્મ્યા હતા. તેઓનું પરાક્રમ અપૂર્વ હતું. પરાક્રમશાળી પ્રભાસ વગેરે ત્રણ જણા કૌશિકમાં ઘણા આધિગા થયેલા એ ચાર મહારથી અને પાંચમા શ્રુતશર્માની સાથે લડાઈ કરવા લાગ્યા. આ વખતે પદ્મવર બાણો ધરવા લાગ્યાં તેથી આક્રમમાં તપતા, સૂર્યના પ્રકાશથી તેનાં બાણોનો સમગ્ર જાળો રણની લક્ષ્મી દેવીના માંડવો છાયેલા હોય તેમ દેખાતો હતો. આમ યુદ્ધ ચાલતું હતું, ત્યારે જે વિદ્યાર્થી પગપાળા થઈને યુદ્ધમાંથી નાશી ગયા હતા, તે પુનઃ યુદ્ધમાં દાખલ થયા, એટલે યુદ્ધમાં શ્રુતશર્માનો પક્ષ મોટો થયો. એ જોઈ સૂર્યવ્રતે તે જ વખતે પ્રતાપ વિગેરે પોતાના મહારથી મિત્રોને અને બિરસેન તથા શતાતીક પ્રમુખ મહારથી રાજકુમારોને, પ્રભાસ વગેરે ત્રણ યોધાને મદદ કરવા માટે મોકલ્યા. તેઓ આક્રમમાં પ્રભાસની પાસે ગયા. તેઓને માટે સૂર્યવ્રતે આકાશમાંથી ભૂતાસન વિમાનદ્વારા રથો મોકલી આપ્યા. બારે તે સવળા યોધાઓ યુગ્મ ધારણ કરી રથમાં બેસી ત્યારે શ્રુતશર્માના પક્ષે જે વિદ્યાર્થી આવ્યા ન હતા, તે વિદ્યાર્થી પક્ષે ત આવ્યા. પછી એક પક્ષે વિદ્યાર્થી રાજાઓ ને બીજે પક્ષે પ્રભાસ અને તેના સાથીઓ વચ્ચે ગુપ્ત સંગ્રામ શરૂ થયું. તેમાં હજારો લડવૈયા કપાલ મૂચા. પછી ત્યાં બંને પક્ષમાં દંડ યુગ ચાલવા માંડ્યું. તેમાં અણુઓ, વિદ્યાર્થી અને અમુરોનો ધણુ વર્ષા થયો. વીરસેન ધૂમલોચન તથા તેની મેનાનો નાશ કરી નાંખ્યો; હરિશર્માએ વીરસેન ગર્ધરના રથન પક્ષે કટોકે કટકા કરી તેને રથ વગરનો પાળો કરી મૂક્યો; અને પછી મારી નાંખ્યો. અભિ મનુષ્યે હિરણ્યપાદ મામના વીર ગર્ધરને મારી નાંખ્યો; તથા સુનેતે અભિમન્યુ તથા હરિહત મારી નાંખ્યા. પછી પ્રભાસે સુનેતનું મસ્તક કાપીને મારી નાંખ્યો. જવાહરમાલિ તથા મહાણ

આ બન્ને જણા પરસ્પર લડીને મરણ પામ્યા. દાંતવતી પ્રહાર કરનારા ખુંખારક અને નીરસકનાં
અંત્ર ખપી રહ્યાં ત્યારે દાંતે લડીને તથા પરસ્પર લડતાં હાથ કપાઈ જવાથી હુઠા ચથેલાં સુશર્મા,
જે મહા પરાક્રમી હતો, તે ત્રણુને, તથા રાનુલટ, વ્યઘ્રલટ અને સિંહલટ આ ત્રણુને, વિદ્યાધરના
રાગ પ્રવહણે મારી નાંખ્યા. સુરોહ અને વિરોહ આ બન્ને જણાએ પ્રવહણને રામચરણમાં
મૂકેલાંથી દીધા; અને તે બન્ને જણાને રમશાનમાં વસનારા સહબળે, યમરાજના દરવારમાં
પોકલી દીધા. રાગપુત્ર શતાનીકે, પ્રેતવાહન (મુઘ્ઘા ઉપર ગેસનાર) સિંહબળ, કપિલક, ચિત્રા-
નીક અને વિદ્યાધરનો રાગ જગન્નર, શરવીર કાંતાપતિ, મહાપરાક્રમી સુવર્ણ, વિદ્યાધરના રાગ
રામધન અને ક્રોધપતિ, બળદેવ અને રાગ ચિચિત્રાપીડ એ રીતે દશ બળીઆને મારી નાંખ્યા.
ત્યારે આ દશ શરા મરી ગયા અને શ્રુતરામાંએ વિદ્યાધરનો નાશ થઈ ગયો આમ જોયું. તે
રોતે શરસા કરીને શતાનીક તરફ દોડ્યો. આ બન્ને જણાનું દારણુ યુદ્ધ ચાલવા માંડ્યું અને
વૃતાઓ તે બન્નેનું યુદ્ધ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. તે યુદ્ધ ઠંઠ સાંયંકાળ સુધી પહોંચ્યું હતું.

સાંયંકાળનો સમય થયો, એટલે હનંદો મુઘ્ઘાનાં ધડા ચારે તરફથી ઉભાં થયાં અને સાંયંકા-
ળનો નૃત્યોત્સવ કરવા માટે ભૂતોનો આગ્રહ કરી નૃત્ય કરવા લાગ્યાં અને ચિચિત્રારી પાડવા લાગ્યાં.

સાંયંકાળ થયા પછી વિદ્યાધરે ધણી સેના અને ધણા કુટુંબીઓનાં મરણ થવાથી ઉદાસીન
ઈ પોતાની જાવણીમાં ગયા; તેમ જ કુટુંબીઓના મરણથી એદતર થયેલા દાનવો મહામુસ્કેલીથી
વિજય મેળવી પોતાની જાવણી તરફ ફર્યા. આ પ્રમાણે બન્ને સેના પોતાનું યુદ્ધ મંથ કરીને પોતાની
જાવણીમાં ગઈ, અને વિશ્રામ કરવા લાગી. તે જ વખતે મહારથીઓના અધિપતિ મહાપાન અને
સુમાય નામના વિદ્યાધરે તથા તેની સાથે ત્રીજે સિંહબળ, આ ત્રણે જણા શ્રુતરામાંના પક્ષને
અનાદર કરી સૂર્યપ્રભની પાસે આવ્યા. મુમેરુએ, સૂર્યપ્રભ સાથે તે બન્ને વિદ્યાધરનો મિત્રાપ
કરાવ્યો. પછી તે વિદ્યાધરે બોલ્યા—“મહારાજ! અમે બન્ને મહાપાન અને સુમાય નામના વિદ્યા-
ધર છીએ અને આ ત્રીજા વિદ્યાધરનું નામ સિંહબળ છે. અમે મહારમશાનના અધિપતિ-
પણથી પ્રસિદ્ધ છીએ અને બીજા વિદ્યાધરના રાગઓ અમારું અપમાન કરી શકતા નથી.
અમે ત્રણે જણા એક વખતે રમશાનની અંદર આનંદમાં બેઠા હતા—એવામાં શરભાનના નામની
કિંચ પ્રતાપવાળી અને હંમેશાં આનંદમાં રહેનારી યોગિની અમારી પાસે આવી. આ યોગિની
સાંધારણુ નહતી, પણ ઉત્તમ હતી. અમે તે યોગિનીને પ્રજ્ઞામ કરી નીચે પ્રમાણે પૂછ્યું, “માતાજી!
તમે હમણાં ક્યાં હતાં? અને જ્યાં હતાં ત્યાં તમે નવીન શું દીધું? તે કહી બતાવો.” એટલે
માતાજી યોગિની બોલ્યાં.

શરભાનના યોગિનીના પરાક્રમની કથા.

હું મારી યોગિનીઓને સાથે લઈ મારા આણુપતિ મહાકાળનાચનાં દર્શન કરવા માટે ગઈ
હતી. હું તેની પાસે બેઠી હતી, એવામાં મારી સમક્ષ એક વેતાલપતિ, મહાકાળેશ્વરની પાસે આવી
વિનંતિ કરવા લાગ્યો—“મહારાજ! કૃપાદષ્ટિ કરો. અમારી સેનાના મુખ્ય સેનાપતિ આત્રકને

‘વિદ્યાધરોએ મારી નાંખ્યો છે. તેની લાવણ્યમયી પુત્રીનું તેજઃપ્રભે એકદમ દરણુ કર્યું છે, ખં મહારાજ! સિદ્ધોએ કહ્યું છે કે તે પુત્રી વિદ્યાધરના ચક્રવર્તીની સ્ત્રી થવાની છે, માટે મહારાજ તેજઃપ્રભ તે કન્યાને દુરાગ્રહથી દૂર લઈ જાય નહીં, તેટલામાં તે કન્યાને તેની પાસેથી ઊઘડવી અમારા ઉપર અનુગ્રહ કરો.” ઉપર પ્રમાણે વેતાવ્રપતિનાં આર્ત વચન સાંભળી, મહાકાળેય અમને આજ્ઞા કરી કે “જાઓ, હજી, તે કન્યાને તેના હાથમાંથી ઊઘડાવો. એટલે હું તેની પાસે જ પહોંચી અને તરત આકાશમાં તે કન્યાને ઝડપી. એટલે તેજઃપ્રભ બોલ્યો: “હું શ્રુતશમ ચક્રવર્તી માટે આ કન્યાને લઈ જઈ છું. મેં તેને મારી માયાની શક્તિથી આગળ જતાં એટકાએ અને તેની પાસેથી કન્યા લઈને મારા સ્વામીને અર્પણ કરી, અને શંકરે તે કન્યા પોતાના સેવક સૌંધી દીધી. આ નવી બાબત ધન્ય પ્રમાણે મારા જીવનમાં આવી છે. હું ત્યારપછી કેટલાએક દિવસ ત્યાં રહી મહાકાળનાયની પ્રણામપૂર્વક રજા માંગીને અહીં આવી છું.

શરભાનના યોગિનીએ આ પ્રમાણે વાર્તા કહી બતાવ્યા પછી અમે તેને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યું: “માતાજી! તમે સર્વ જાણો છો માટે બોલો, “વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી રાજા કોણ થશે?” એટલે તે બોલી: “સૂર્યપ્રભ જ તો.” એટલે અમે બંને જણાએ અને આ સિંદબલે કહ્યું: “તમારી વાત બોલી છે. કારણ કે શ્રુતશર્માની તરફેણમાં ઈંદ્ર વગેરે દેવતાઓ બદલેથી થઈ રહ્યા છે, તે તમને ખબર નથી?” તે સાંભળી યોગિની બોલી: “તમને બંનેને ખાતરી આવતી ન હોય તો સાંભળો, હું કહું છું કે, હવે થોડા વખતમાં શ્રુતશર્માને અને સૂર્યપ્રભને યુદ્ધ થશે, તેમાં મનુષ્યના હાથથી તમારી નજર આગળ આ સિંદબળ ધાયક થશે. જે એ વાત સંભરે તો પછી માનકે કે મારું વચન સત્ય છે,” આટલું બોલી યોગિની ચાલી ગઈ અને તેના કહેલા દિવસો પણ ચાલ્યા ગયા. આજ મનુષ્યે સિંદબળને ધાવણ કીધો તે અમે પ્રત્યક્ષ દીઠું. તે ઉપરથી અમને ખરી ખાતરી થઈ છે, અને અમે આપને જ સર્વ વિદ્યાધરના અધિપતિ માની, આપનાં ચરણ-મળમાં શરણ આપ્યા છીએ, અને તમારી આજ્ઞા ઉઠાવવાને તૈયાર છીએ.

સૂર્યપ્રભે ઉપર પ્રમાણે કહેનારા વિદ્યાધરોનાં વચનોને સંભળી, મહાસુર અને ખીમ સાથે વિચાર કરી, તેઓને યથોચિત સન્માન આપ્યું; અને મહાપાન તથા મુખાપ તેના આદરથી ધણું રાજ થયા. આ વાર્તા શ્રુતશર્માના સાંભળવામાં આવી, એટલે તેના મનમાં અત્યંત સંતાપ થવા લાગ્યો—તેનું કાળજી કપા લાગ્યું. એટલે તેનું દિલ કરનારા ઈંદ્ર રાજાએ તેની સાથે સ્નેહ હોવાથી દૂત તરીકે વિદ્યાવસુને તેની પાસે મોકલીને સંદેશો કહેવરાવ્યો કે, “તારે ગજરાતું નહીં, ધીરજ રાખીને આનંદમાં રહે હું કાલે સવારે સવાળા દેવતાઓની સાથે આવી રણસંભામના મોખરામાં તને સહાય કરીશ.” આવો સંદેશો મોકલાવી શ્રુતશર્માને ધીરજ આપી.

આ પહેલે જ સૂર્યપ્રભ, યુદ્ધના મોખરામાં શત્રુની સેનાનો નાશ જોઈ ધણો રાજ થયો હતો, જેણે ધણું શત્રુઓને કતલ કરી નંખાવ્યા હતા, તે સૂર્યપ્રભ શરીને રાત્રિએ પણ પોતાની ખારીઓનો ત્યાગ કરી, કાર્યભારીઓની સાથે પોતાના નિવાસ મંદિરમાં ગયો.

તરંગ ૬ કો.

ગુણશર્માની કથા.

રાત્રિ બરાબર થયા પછી સૂર્યપ્રભ રાણી વગર, પોતાની સગા ઉપર પડ્યો હતો. આ સમયે તેનું મન રણસંભામ માટે આતુર હતું. તેણે પોતાના મંત્રી વીતલીતિને કહ્યું, “ભાઈ, આજે કેમે કરી નિદ્રા આવતી નથી, તેથી કાઈ પરાક્રમ બતાવનારી અપૂર્વ વાર્તા કહી બતાવો તો કે જેથી આનંદ થાય.” વીતલીતિ, સૂર્યપ્રભનું આતુર વચન સાંભળી બોલ્યો: “મહારાજાધિરાજ! આપની આજ્ઞા.” આમ કહી નીચે પ્રમાણે વાર્તા કહેવા લાગ્યો:

આ દુનિયાના બૃહદ્વચ્ચુર ઉજ્જવિની નામની એક નગરી છે. તેમાં નિર્ભય ગુણથી પિતાં સધળી જાતનાં રત્નોનું જડિત કામ કરવામાં આવ્યું હતું. આ નગરીમાં મહાસેન નામ-
બેક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ગણવાનું ઉપર પ્રેમ રાખતો હતો; કળા માત્રમાં પાવરધો હતો.
સૂર્ય અને ચંદ્રમાના જેવો કાંતિમાન હતો. તેને અશોકવતી નામની એક રાણી હતી. આ
તેને પ્રાણ સરખી પ્યારી હતી. આ રાણીનું લાવણ્ય એવું હતું કે, તેના જેવી ત્રણ જુવનમાં
પણ આ નહતી. રાજા તે રાણીની સાથે હંમેશાં રંગવિભાસ કરતો અને રાજ્યકાર્યભાર ચલાવતો.
નગરમાં ગુણશર્મા નામનો એક રાજાનો માનીતો બ્રાહ્મણ વસતો હતો. તે શરવીર અને કામ-
જેવો કાંતિવાળો હતો. તે વેદવિદ્યા પરિપૂર્ણ લણ્યો હતો, તેમ કળામાં, અસ્ત્ર તથા શસ્ત્ર
પ્રમાં પણ પ્રવીણ હતો. તે અવસ્થામાં તરણ્ય હતો અને હંમેશાં રાજાની દૃઢ નિઃશંકી ચાકરી
કરતો હતો.

એક દિવસે રાજા, રાણી અને ગુણશર્મા આનંદભવનમાં બેઠાં હતાં. ત્યાં તૂત્તની વાર્તા નિક-
તાં રાજા અને રાણી, ખાસે બેઠેલા ગુણશર્માને કહેવા લાગ્યા: “ગુણશર્મા! તું સર્વ કળામાં કુશળ
એમાં તો કંઈ શંકા જેવું નથી. અમારે આજ દ્વિચક્ર ખાવાની ઈચ્છા હતી, પણ અહીં હિંદોળો
પણ તું જો નાચ કરી જાણતો હોય તો આજ કૃપા કરીને અમને નાચ કરી બતાવ કે
મારો આત્મા ખુશ થાય.” તે સાંભળી ગુણશર્માના મુખ ઉપર મંદ હાસ્ય છવાઈ રહ્યું, અને તે બોલ્યો
કે નાચવું જાણું છું, પરંતુ નૃત્ય એ એવું છે કે રાજસભામાં તે કરવું ઘટિત કહેવાય નહીં. મૂર્ખાઈ
તું તૂત્ત તે ઘણું હલકું અને હાસ્યપાત્ર છે, ને શાસ્ત્રમાં સામાન્ય રીતે તેની નિંદા કરી છે.
માં પણ રાજા અને રાણીની આગળ નાચવું, અરેરે ! શરમ ! ધિક્કાર એવા નાચનારને.”
ગુણશર્માએ આ પ્રમાણે કહી નાચવાની ના પાડી; તોપણ રાજાએ, રાણીની પ્રેરણાથી ઘણી
પુરવાધી કહ્યું: “મિત્ર, આ નાચવું કંઈ રંગમંડપનું નાચવું નથી, કે જેથી કાંઈને પણ શરમ
માટે. આ તો મિત્રની સભા છે અને તે પોતાની ચતુરાઈ જતાવવા માટે બેળી મળી છે

એમ જાણ્યો. આ વખતે હું તારો રાજા નથી, પરંતુ તું મારો મિત્ર છે, અને સ્વમંત્ર છે. :
 હું હું કે હું ત્યાં સુધી તારું નૃત્ય જોઈશ નહીં ત્યાં સુધી ત્યાં જાણી લઈશ નહીં. મિત્ર સમક્ષ :
 કાંસ્ય દર્શાવું તેમાં લગ્ન શી છે? નૃત્ય મને તેટલું અવશ્ય હોય તો પણ એકાંત જનનમાં તેના પ્ર
 હાર્યપાત્ર કેમ થાય? મારે મિત્ર, જો તું મને રંગન કરવા પારતો હોય તો, એક મિત્ર તરીકે નૃત્ય કર.”
 પ્રમાણે રાજાએ જ્યારે ૬૪ પકડી ત્યારે તે બાહ્યે નાચવું કમળ કર્યું. કારણ કે આપડી રાજાનું વ
 સેવક કેમ ઉદ્વેગન કરી શકે? પકડી ગુણશર્માએ પોતે ધુધા બાંધી ચેઈ ચેઈકારતો ઠમકા ક
 નૃત્યના સાથે અંગપર ધરી સર્વ પ્રકારના હાવભાવથી એવું તો કળાકુશળ નૃત્ય કીધું કે શ
 રાણીનાં અંતર પણ આનંદથી તે જ પ્રમાણે નૃત્ય કરવા લાગ્યાં. નાચ કરી રહ્યા પછી રાજાએ કે
 વીણા વગાડવા માટે આપી કે, તરત ગુણશર્માએ વીણાના સુરની મીઠાવટ કરવા માંડી. યો!
 તારપર હાથ ફેરવ્યા પછી રાજાને તેજે કહ્યું: “મહારાજ ! આ વીણા સારી નથી, માટે મને બી
 વીણા આપો. વીણાનાં જલકારનાં લક્ષણોપરથી મને જણાય છે કે, આ વીણાની અંદર કુતરા
 વાગ છે.” આટલું કહી ગુણશર્માએ યોગામાંથી વીણાને જમીન ઉપર મૂકી દીધી. રાજાએ
 વીણા ઉપર પાણી ફેરીને જોઈ, અને તેના ઉપરથી આમકું ઉઘેડી નાંખ્યું તો તેની અંદર
 કુતરાનો વાગ નિકળ્યો. તે જોઈ રાજા તેની સર્વતા ઉપર ઘણો વિરમય પામ્યો અને ઘણી પ્રશંસ
 કરવા લાગ્યો. પછી મહાસેન રાજાએ, બીજી વીણા મંગાવી. તે વીણા આવી એટલે ગુણશર્માએ
 સુંદર પ્રવાહવાળી, પોતાનાં ખગબગાટથી અત્યંત શનને પવિત્ર કરનારી, ત્રણ માર્ગ
 જનારી ગંગાની પેઠે, ત્રણ આમમાં વિસ્તાર પામેલી વીણા વગાડી. તેનાં સમસ્તરથી સર્વનાં શન
 પવિત્ર પવિત્ર કરી મૂક્યા; અને રાજા તથા રાણીને ચિત્રની પેઠે સ્થિર કરી દીધાં. ત્યાર પછ
 ગુણશર્માએ ક્રમે ક્રમે નૃત્યની સાથે રાજા તથા અંતર વિદ્યાના ચમકારો પણ બતાવ્યા. પછી રાજ
 બોલ્યા: “તું જો લડવામાં કળાકુશળ હોય તો, મને બતાવ કે રાજાને તારી પામે રાજા ન છત
 કેમ બાંધી રાક્ષસ? બાહ્યે તે પ્રમાણે કરી બતાવવા માટે ઉત્તરમાં જણાવ્યું—“મહારાજાધિરાજ
 આપ હથિપારો લઈ ક્રમવાર મારા ઉપર મારો એટલે હું હમણાં આપને મારી કળાકુશળતા
 બતાવીશ.” પછી રાજા, ગુણશર્મા ઉપર રાજા પ્રદાર કરવા લાગ્યો. રાજા જે જે આધુધાને
 પ્રદાર કરતો હતો તે સર્વથા હથિપારો ગુણશર્મા વારંવાર તેના હાથમાંથી દીનવી સેતો, પછ
 તેના ધરીરમાં જરા પણ ધા વાગતો નહીં ત્યાર પછી રાજાએ આનંદ સહિત શુદ્ધ અંધ કર્યું, ને
 તે દિવસથી બાહ્યજીવ ગુણશર્માને રાજાના એક સદાયક્ષતા તરીકે માન્યો; અને તેની ઘણી
 મદાદ કરી તેને સર્વે ક્ષતા વધારે આન આપવા માંડ્યું.

હવે મહાસેન રાજાની અસીધવની રાણી, બાહ્યજીનું એ ગુણ ને દક્ષતા નિરખી તેના ઉપર
 મોહિત થઈ પડી તે રાણીએ મન સાથે વિચાર કર્યો કે, “જો એ ગુણવાન પુરુષ સાથે મારે
 સમાગમ ન થયો તો મારું જીવન શા કામનું? તેના કરતાં મરવું વધુ સારું.” આવો મનનાં

• અને સ્થિર છે. ત્રણ લોકોને પવિત્ર કરે છે, તેમજ સંવિન ત્રણ પ્રકારે આનંદ આપે છે.
 તેના ત્રણ ભેદ છે: વાસ, હૃદય ને મદ્ય તેથી ત્રણ માર્ગથી સ્થિર સમાગમ છે.

ચાર થતાં રાણીએ યુક્તિથી રામને કહ્યું, “આર્યપુત્ર ! આજ મેં ગુણુશર્માની વીણા વગાડ-
માં આજ્ઞાથી લીધી છે; તેથી વીણા વગાડવાપર મને પ્રાણ કરતાં પણ વધારે—મુખથી કહ્યો ન અપ
વે પ્રેમ ઉપલ્લેખો છે. તો આપ માત્ર ઉપર કૃપા કરી ગુણુશર્માને આજ્ઞા કરો, એટલે તે મને તેના
ની વીણા વગાડતાં શીખવે.” તે સાંભળી રામએ ગુણુશર્માને કહ્યું, “ગુણુશર્મા ! તું કાંઈ પણ પ્રકારે
સા જેની જ રીતે રાણીને વીણા વગાડતાં શીખવ.” ગુણુશર્મા જાત્યો: “જેમ તમે દુક્રમ પ્ર-
વરો તેમ અમે કરીશું, પણ રાજા ! શુભ દિવસે તે કામનો આરંભ કરીશું.” આટલું કહી
ગુણુશર્મા મહાસેનની રમ માંગી પોતાને ઘેર ગયા. પણ તેણે રાણીને કેટલાક દિવસ સુધી વીણા
શીખવવાનું મોકલે રાખ્યું, કેમકે આરે તેણે રાણી તરફ જ્યેષ્ઠ હતું ત્યારે તેના મુખપર કામો-
સાદક દેરદાર જણાયા હતા, ને તેથી તે ભયની શંકા કરતો હતો.

એક દિવસે એનું બન્યું કે, રામ બોજન કરતો હતો ત્યારે તેની પાસે જઈને તે બેઠો. એક
જાએ એક રસોઈએ શાક ભજ્યાં લઈને આપ્યાં, તેમાં તિકડાં હતાં, તે રામને પીરસવા
આપ્યાં. તે જોઈ ગુણુશર્માએ, “હાં હાં ! ખવરદાર પિરસ્યાં તો !” આમ કહીને રસોઈઆને
આપ્યો. ચક્રિત થયેલા રામએ પૂછ્યું કે, “હાં, કેમ નાપાડે છે ?” તે સાંભળી સર્વે ગુણુશર્મા
સાહેબો: “આ તિકડાંમાં ઝેર છે, એ મેં તેનાં લક્ષણો ઉપરથી જાણ્યું છે. જ્યારે આ રસોઈએ તમને
વેકડાં, ભજ્યાં, પુલવડાં તથા કદી વગેરે મકાયા આપ્યાં હતાં ત્યારે તેણે મારા મુખ તરફ જોયું
ને પછી ભયથી ધુન્યો. જેની વખતે તેનાં નેત્ર ચક્રગવકળ જણાતાં હતાં. માટે હું કંટું છું કે,
તેમાં ઝેર છે. જો તેની ખાત્રી કરવી હોય તો આ તિકડાં દર કાંઈ ખાવા આપો, એટલે પ્રસાદ
જણાશે. ખાનારનું ઝેર હું ઉતારી સગીરા.” તે સાંભળી રામએ તે જ રસોઈઆને તે તિકડાં
ખવરાવ્યાં, એટલે તે રસોઈએ તે ખાધા પછી મૂર્છા ખાધી પડ્યો. પછી ગુણુશર્માએ મત્ર
મળીને તેનું ઝેર ઉતારી તેને સ્વસ્થ બર્થો. રામએ તેને ઝેર નાખવા વિષેની ખરી બાબત
પછી, એટલે રસોઈએ કહેવા લાગ્યો, “મહારાજ ! આપના વેરી ગૌડદેવાના રાજ
વિક્રમશક્તિએ તમને ઝેર ખવરાવવા માટે મને અહીં મોકલ્યો છે. હું આ મામમાં આપ્યો, અને
પરદેશી તરીકે આપ પાસે જાહેર કર્યા આ રસોડામાં ઘણા થયા છે. હું રસોઈના કામમાં ઘણો જ
પાવર થો છું. મેં આજ આ તિકડાં બનાવ્યાં કે જેમાં ઝેર લેરું હતું. આપને તે પિરસવા આપ્યો
તેવામાં આ હુદ્દિમાને મારી તરત પરીક્ષા કરી લીધી. હવે પછી આપ જો કરો તે ખરું.” આ
પ્રમાણે રસોઈએ ખુલાસો કર્યા પછી રસોઈઆને શિક્ષા કરી, અને પ્રાણદાન દેનારા ગુણુશર્માને
ખુશી થઈને હજાર ગામ બક્ષીસ આપ્યાં.

બીજે દિવસે રામએ રાણીની વારંવારની પ્રેરણાથી ગુણુશર્માને ઘણી મહેનતે સમજાવી,
રાણીને વીણા શીખવવાનો આરંભ કરાવ્યો. ગુણુશર્મા રાણીને હંમેશાં વીણા વગાડતાં શીખવવા
જતો; ત્યારે અરોહવતી રાણી તેની સાથે લલિતાલિનય દાસ્યજનક મગક કંટા કરતી હતી. આમ
પણુ દિવસ વીતી ગયા, ને રાણી અરોહવતીએ ગુણુશર્માને લલિતાવચને લલલાવથી ઘણા ઘણા
પ્રપનો કર્યો, પણ તે સમજ્યા નહીં. પછી એક દિવસે રાણી અને ગુણુશર્મા બન્ને એકાંતમાં બેઠાં

હતાં, તે વખતે તે અત્યંત કામોત્તર થઈ ગઈ અને પવિત્ર ગુણુશર્માને નખોના પ્રહાર કરવા ધીરધારી ગુણુશર્માએ તેને તેમ કરવાની ના પાડી, એટલે રાણી બોલી: “અયે મદનમર્તિ! વીણા શીખવાનું તો માત્ર નિમિત્ત છે. તેની મેં માંગણી કરી તેનું કારણ એ જ કે, આપણે મળી રાખીએ. મને તારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ લાગ્યો છે, માટે તું મારી સાથે રંગભોગ ર રાણીને આમ બોલતી સાંભળી ગુણુશર્મા બોલ્યો: “તમારે એવું બોલવું નહીં જોઈએ, કારણ તમે મારા રાગની રાણી છો. મારા જેવો માણસ શું કૃતક્રી બની રાગનો દ્રોહ કરશે? કદી માટે તમે આવાં સાહસ કર્મ કરો ના, પણ પવિત્ર કર્મમાં પ્રેમ કરો.” ગુણુશર્માનું આવું સાંભળી, રાણી બોલી: “હું તારી પ્રાર્થના કરું છું, છતાં પણ તું નીરસ બનીને મારો અનહાર માટે કરે છે? તારી કળા, ચાતુરી અને આવું અનુપમ રૂપ શું વ્યર્થ કરવાનું છે?” તે સાંભળી ગુણુશર્મા પોતાના તરફ જોઈ નિંદા બહુ બોલ્યો: “તમે ખરી વાત કહી. તે કળા ને ચાતુરી સા કાર કે જે પરસ્થિતિ પ્રસન્નાવીને પોતાનો યશ મલીન કરે છે, આવું, અનુપમ રૂપ શા કામનું કે સાદ્ય હૃદયોક ને પરલોક બનેમાં નર્કના ગારામાં નંખાવે છે?” ગુણુશર્માનું આવું બોલવું સાંભળી તે રાણી કૃપાપામન થવાનું ડોળ ધાલી બોલી: “તું જો મારું કહેવું કબૂલ રાખીશ નહીં તો મ મરણ અવસ્થ થશે; અને હું પ્રથમ તને મારીશ અને ત્યાર પછી અપમાન પામેલી હું પોતે મરીશ એટલે ગુણુશર્મા બોલ્યો: “ભણે તેમ થાઓ. કારણ કેધર્મીઓએ કરતાં મરણ થાય તે સારું મણું પણ અધર્મ કરતાં કોડ કલ્પપર્યંત શુષ્કનું તે હું સારું મણુંતો નથી. તેથી કંઈપણ કલક વગર મ તે ઠીક છે, પણ ઈકલકમય થઈ, મારા નામને કાલપ લગાડી, રાજધારના દોષને અધીન મ મરવું તે ઘણું વિધારવા જોગ સમજું છું.”

ગુણુશર્માનો દહ વિચાર જાણ્યા છતાં પણ રાણી ફરીને બોલી ઉઠી: “તું તારો પોતાં અને મારો દ્રોહ કર મા. મારું કહેવું કબૂલ કર. તને હું આ વિષયમાં એક વાત કહું છું તે સાંભળ રાગને હું જે વચન કહું તે વચન ઘણું મુશ્કેલ હોય તોપણ તેને તે માન્ય છે. મારા દરેક શબ્દ તે માન આપવા તત્પર છે, માટે હું રાગને વિનવિ કરી તને ધણા દેશે અપાવીશ; અને સઘળ સામતોને તારા નોદર બનાવીશ. તે સર્વ વસ્તુ મગવાથી તું એક ગુણુશર્માની રાંગ બનશે. બ્યારે તાર તાબામાં એ રીતે સઘળો અમલ આપશે ત્યારે તને કેનોડર છે? તારો પરાલપ કાણ કરશે? મારું મારું માન ને નિરાંકતાથી મારી સાથે રંગભોગ રમ. જો તેમ કરીશ તો જ ઉપર કહેલું સઘળ બનશે; પણ તેમ કરીશ નહીં તો તારે શુષ્કનું પણ મુશ્કેલ છે.” આ પ્રમાણે અચોક્કની રાણી બોલી, તે ઉપરથી ગુણુશર્માએ જાણ્યું કે રાણીનું આ બોલવું હકપૂર્વક છે તે સત્ય કર્મ વગર રહેશે નહીં. તેથી વિચાર કરી, અણી ચૂક્યો ત્રો વરસ શુભે તેમ વખત કાઢી નોંખવા માટે ગુણુશર્માએ રાણીને સુક્તિ પુરસ્કર કહ્યું: “પ્રિયે! જો તારો અત્યંત આમલ છે તો હું તારું વચન કેમ ઉત્તરવન કરી રાહીશ. પરંતુ શ્રમ વાતાં દુરત બાહેર પડી જાય જેવા ભયથી એકદમ એ કામ કરવું ધીરતા કહેવાય નહીં. તુ થોડા દિવસ ધીરજ ધર, લાગ ફાને આપણે ચમનદારી કરીશું. રંગભોગની મગ્ય તમારા સંગે રમવામાં જે મુખ પડશે તે શું આ તણ લોકમાં પણ પડનાર છે કે? અરે સિવ સિવ

। પ્રિયે! મધુરાક્ષી! મારા પર કેવળ મા કર. હું તને પુરતાં લાડ લડાવીશ. હું તારી સાથે વિરોધ
મારું ભુલું કરું તેમાં મને શો લાભ?" આ પ્રમાણે તે રાણીને ખોટી ખોટી આશા આપી, ઉપરથી
વચન માન્ય કરી, ઉત્સાહી હૃદયે તેના મહેલમાંથી શુભશર્મા તુરત બહાર નિકળી પડ્યો.

આ વાત બન્યાને ધણા દિવસ ગયા પછી મહાસેન રાજ્યે કેદ શહેરમાં રહેલા
મેથર રાજા ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો. આ વાર્તા ગૌડ દેશના રાજા વિક્રમશક્તિના જાણુ-
માં આવી એટલે તેણે આવીને મહાસેન રાજા ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો. આ પ્રમાણે મહાસેન,
ને સજીની મેનાના મધ્યમાં ફસાઈ પડ્યો. પછી તેણે પોતાની સાથે આવેલા શુભશર્માની
પાલ પૂછી કે: "આપણે રાત્રીને ઘેરીને ઉભા છીએ, એવામાં બીજા રાત્રીએ આપણને ઘેરી
ધા છે; અને બંને સેનાને એકિ વેળાએ આપણે પુરા પડી શકીએ તેમ નથી; માટે
ને સાથે કેમ લડી શકીશું? અને આપણા વીરલ યોધાઓ ક્યાં સુધી લડ્યા વગર પડી
શે? આ સંકટમાં આપણે શું કરવું તે તું કહે." પાસે ઉભેલા શુભશર્માને ન્યારે
મએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું, તારે તે બોલ્યો: "મહારાજ, આપ ધીરજ રાખો! હું તેના
પાલ કહું છું. એ ઉપાયથી આપણે આ સંકટમાંથી અને આ કાર્યમાંથી સંહજમાં પાર ઉતરીશું;
તે ગમે તેવું અધરું છે, તોપણ શું થયું?" આ પ્રમાણે રાજાને ધીરજ આપી, તે બાદજુ
તાને શિબિરે ગયા. રાત્રિ થઈ એટલે શુભશર્માએ પોતાના બંને નેત્રમાં એક જાતનું અંજન
લાંબું. આ અંજનમાં અમલકાર એ હતો કે જે માણસ તે અંજન આપે, તેને બીજાને માણસ
એ નહીં. આ પ્રમાણે અંજનના પ્રતાપથી અદસ્ય રહીને તે વિક્રમશક્તિની છાવણીમાં ગયો.
તે ત્યાં રાજાની પાસે જઈ, તેને નિદ્રામાંથી જાગાડીને કહ્યું: "રાજા, જાગૃત થા. હું પ્રભુપાર્વદ
ારી પાસે આવ્યો છું, અને તને જણાવું છું કે તું મહાસેન રાજાની સાથે સલાહ કરી, સત્વર અહીંથી
લાલ્યો જા! તું જે સલાહ કરવાની ઇચ્છા રાખતો ન હોય તો તારી સેનાનો અને તારો અવસ્ય
શ થશે. તુ તેની પાસે સધિ કરવા માટે તારો દૂત મોકલીશ, તો તે તારું કહેવું કબૂલ કરશે.
મા સ્વયં કહેવા માટે ભગવાન વિષ્ણુએ અને તારી પાસે મોકલ્યો છે; કારણ કે તુ તેના ભક્ત છે
પને તે ભક્તવત્સલ છે, માટે તે ભક્તોનું યોગક્ષેમ ક્યાં કરે છે." ન્યારે આ પ્રમાણે દેવદૂત ઉદ્ધે
શુભશર્માનાં વચન તે રાજાએ સાંભળ્યાં, તારે તેણે વિચાર્યું: "એવક, આ કહેવું સત્ય છે. એ દેવદૂત જ છે!
મે તેમ ન હોય તો જે સ્થાનમાં કેળવના પણ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, ત્યાં તે પુષ્કળ ચોક્કા પહોંચા
શ્વાં કેમ આવી શકે? વળી એનો આકાર પણ મનુષ્ય જેવો દસ્ય નથી, પણ દેવ જેવો જ છે."
મા પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી, તે રાજા બોલ્યો: "હું ભાગ્યવંત છું કે દેવતા મને આ પ્રમાણે
દેશે. કહેવરાવે છે. હું દેવની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ." આ પ્રમાણે બોલતા રાજાને, શુભશર્મા,
વત્તાને વિશ્વાસ બેસારી પેલાં અંજનની મદદથી અદસ્ય રહી, ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો, અને મહા-
સેન પાસે જઈને જે પ્રમાણે પોતે કાર્ય કર્યું હતું તે ધ્યંતજૂત કહી સમજાવ્યું. મહાસેન રાજા પ્રાણુનો
મને ગમ્યનો બચાવ કરનારા શુભશર્માની કાંટે વળગી પડ્યો. તે હેનાપર ધણે પ્રસન્ન થયો. બીજે દિવસ
પ્રભાતમાં રાજા વિક્રમશક્તિએ એક દૂત મોકલી, મહાસેન સાથે સંધિ કરી, અને પોતાની સેના

સહિત પોતાની રાજ્યધાનીમાં આવ્યો ગયો. પછી મહાએન રાજ્ય, ગુણશર્માનાં પરાક્રમથી સોચે રતો પરાજય કરી, તેની પાસેથી હાથી, ઘેડા વગેરે ખંડણી લેઈ, પોતાની રાજ્યધાની ઉજ્જયિનીમાં દાખલ થયો. એક દિવસે ઉજ્જયિનીની બહાર તે રાજ્ય નદીમાં સ્નાન કરવા ગયો હતો ત્યાં ઝૂના સપાટામાંથી ગુણશર્માએ એજ પ્રમાણે રાજ્યનું રક્ષણ કર્યું, અને બીજાવાર વનમાં સુકરડવા માટે ધાયો ત્યારે પણ રાજ્યને તેણે બચાવ્યો હતો. આ પ્રમાણે ગુણશર્માએ રાજ્ય બહુવાર રક્ષા કરી હતી.

આમ કેટલાએક દિવસો વિત્યાબાદ, મહાએન રાજ્ય, ગુણશર્માની સહાયથી બચવા થયો અને પોતાના વેરી વિક્રમશક્તિ ઉપર ચક્રાર્થ કરી. તે વાતો વિક્રમશક્તિના જાણવાના આવી એટલે તે પણ સુદ કરવા માટે તેના આવતા પહેલાં જ સહેર બહાર નિકળી પક્ષ ત્યાં બન્નેનું ધણુંજ ભયંકર યુદ્ધ શરૂ થયું. ક્રમવાર દંડ યુદ્ધ ચાલ્યું, તેમાં તે બન્ને રાજ્યો પ રૂપર રથ વગરના બની ગયા. તેઓ એક બીજા ઉપર ક્રોધ કરી હાથમાં તરવાર લઈ સામસામે ઢોડ્યા. મહાએન રાજ્ય ગાભરા બનવાથી, ઢોડતાં ઢોડતાં જમીન ઉપર પડી ગયો, એટલે તેના ઉપર વિક્રમશક્તિ તરવારનો પ્રહાર કરવા ઢોડ્યો. એવામાં ગુણશર્માએ, ચક્રવર્તી વિક્રમશક્તિને તરવાર વાળો હાથ કાપી નાખ્યો; અને ફરી તેની છાતિમાં પરિધ મારી તેને જમીન ઉપર નાંખી દીધો. મહાએન રાજ્ય જમીન ઉપરથી ઉઠીને જીવે છે તો વિક્રમશક્તિને મરેલો દોઢો, એટલે થયો રાદ થયો, અને વારંવાર કહેવા લાગ્યો. “હે બ્રાહ્મણ વીર! હું શું કહું? તો મારા આ પ્રમાણે પાંચ વાર પ્રાણ બચાવ્યા છે!” પછી મહાએન રાજ્યે, ગુણશર્માએ મારેલા વિક્રમશક્તિની સેન અને દેશ પોતાને કબજે કરી લીધો. ગુણશર્માની સહાયતાથી તેણે બીજા રાજ્યોને પણ વશ કરી, તેમનાં રાજ્યો પોતાના તાબામાં કરી, ઉજ્જયિનીમાં તે ગુગતા ઠાકામાં સારું પાછો આવ્યો અને ત્યાર પછી મુખમાં રહેવા લાગ્યો.

રાણી અશોકવતી ગુણશર્મા ઉપર અત્યંત આશક્ત બની ગઈ હતી. તે રાત્રિ દિવસ ગુણશર્માને, હઠપૂર્વક પ્રાર્થના કરતી બેઠી પડી નહોતી. પરંતુ ગુણશર્માએ કોઈપણ રીતે તે નીચ કામ સ્વીકાર્યું નહીં. સત્યરૂપો મરતું માન્ય કરે છે, પણ નિંદા ભરેલું કામ કરતા નથી. વિનવવાથી ? પ્રેમ બતાવવાથી આ બ્રાહ્મણ કદી પણ સમજળે નહીં, એમ અશોકવતીના મનમાં ખાતરી થઈ, ત્યારે તે તેના પર વેર ધરી બેઠી. એક દિવસે કૃત્રિમ ઉદાસી બતાવી, રડતું મુખ કરી પોતાના એકાંતલવનમાં તે બેઠી છે, એવામાં મહાએન રાજ્ય ત્યાં આવ્યો. તે જીવે છે તો રાણી ઉદાસીમાં રડતી હતી. તે બોલ્યો. “આરિ ! આ શું ? તને કેટલે ક્રોધાવી છે ? કદે, તને કેટલે દુઃખ આપ્યું છે ? જેણે તને દુલખી હતો, તેને હું દેહાંતરની શિક્ષા કરીશ.” રાજ્યનું આવું બોલતું સાંભળી, તે રાણી, સ્ત્રીચરિત્ર દાખવતી, રડતાં રડતાં, મહાકાવતીએ બોલી. “મહારાજ ! સ્વામિનાય ! મારું જેણે અપમાન કર્યું છે તેને શિક્ષા કરી સકાય તેવો તે માણસ નથી; માટે મિત્યા તેનું નામ બહાર પાડવામાં શું ફળ છે ?” રાણીનું આવું કષ્ટયુક્ત બોલતું સાંભળી, રાજ્યે આમ-હથી પૂછ્યું; ત્યારે રાણી યુક્તિસદ્ બોલી. “આર્યપુત્ર ! જો આપને તેનું નામ સાંભળવાનો આમક,

જે છે તે હું કહું છું તે સાંભળો—ગુણશર્મા, જે દ્વંદ્વ રાજ્યસ્થિત હોવાનું ડોળ લાવે છે, તે બધું ટોંગી
ને કપડી છે. ગૌડ દેશના રાજા પામેથી ધન મેળવવા માટે તેની સાથે હમ્મ કરી, કપડથી તમારો
બાદ કંવાની તે ધ્વિષ્ટા હતો હતો. તે નીચ બ્રાહ્મણે પોતાના એક વિશ્વાસુ દૂતને રાજા પામે પૈસા
મેરે દેવા માટે મોકલ્યો હતો. આ વાર્તા ગૌડ રાજાના એક વિશ્વાસુ રમેષ્વરના બહુવામાં આવી
છે. તેણે તેણે રાજાને કહ્યું કે: ‘હું તમારું કામ કરી આપીશ; તમે પૈમાને સા માટે ખર્ચ કરો; હો.’
આમ રાજાને ધૈર્ય આપી, ગુણશર્માના દૂતને કેટલાક મેળોને વિજયમંડિત (બીજા) એ તે રમેષ્વરના,
આપને જે દેશ માટે અહીં મોકલ્યો છે તે મુખે, ગુણશર્માની ગુપ્ત વાર્તા જાહેર કરી નહીં, પણ શ્રેષ્ઠ
રાખી, એટલામાં ગુણશર્માના દૂત તેના કેટલાકામાંથી નાશીને તેની પામે આવી પહોંચ્યો.
તેણે સર્વ વાર્તા ગુણશર્માને કહી, ગૌડરાજાના કૃત્યની જાણીતો કર્યો. ગૌડના રાજાને
રમેષ્વરના, આપણા રમેષ્વરમાં પેટા હતો તે ગુણશર્માને બતાવે. તે ઉપરથી એ નીચ અને ધૂર્ત
બ્રાહ્મણ, જે અસાધ્ય તૈવાર મથેલા રમેષ્વરના બતાવી, તમારી પામે તેને મરાવી નખાવે. છે.
યોગ વખતપર તે રમેષ્વરનાની મા, સ્ત્રી અને નાનો બાઈ, તેના મમાયાર મેળવવા માટે અહીં
આવ્યાં હતાં, પણ સુદિસાળી ગુણશર્માને તે વાતની ખબર પડી એટલે તેણે તેની માતાને
સ્ત્રીને પણ મરાવી નાખ્યાં. દૈવયોગે એ વાત તેના નાના બાઈના બહુવામાં આવી, એટલે તે શાશુ
મેળવવાની ધ્વિષ્ટાથી દોડીને મારા મહેલમાં આવ્યો અને પોતાનું સર્વ જ્વાંત મને કહેવા
નાયો. એશમાં માગ મહેલમાં, ગૌડરાજાના રમેષ્વરના બાઈ, ગુણશર્માને જોઈ અને
માટે મુખેથી તેનું નામ સાંભળી, બચબીત થઈ ગયો, અને દુરત મારી પામેથી બહાર નિકળી,
કોણ જાણે ક્યાં પલાયન કરી ગયો તેના પનોજ નથી ગુણશર્મા પોતાના આકરોએ પ્રથમ
બતાવેલા તે માણસને જોઈ, કઈ વિચારમાં પડ્યો હોય તેમ અદવિશસ્યુ જિતિને બની ગયો. પંડી
મને તે વાત જાણવાની ધ્વિષ્ટા હોવાથી, મેં તેને એકાંતમાં બોલાવી પૂછ્યું ‘ગુણશર્મા! આજ તારું
સ્વરૂપ કઈ બદલાયું જણાય છે, તેનું શું કારણ?’ એટલે તે ગુપ્ત વાર્તા જાહેર ન થાય એવી શકાથી
અને મને પોતાની સ્ત્રી બનાવવાની ધ્વિષ્ટાથી તે બોલ્યો ‘શાસ્ત્રીસાહેબ! હું તમારા પ્રેમાશ્રિમા દય
બની ગયો છું, માટે તમે મારાપ્ર પ્રમત્ર થઓ, તમારો દાસ મને બનાવો. તમેજે મારું કહેતું
દરેકો નહીં તો હું મળ્યું પામીશ. મારી માગણી સ્વીકારી મને અસ્તિત્વ આપ’ આ પ્રમાણે
એકાંત મહેલમાં મને પુત્રદાસવા તેણે મારા અણગમ પ્રણામ કર્યો, એટલે હું તેને લાત મારી
ગભરાટમાં લાઈ ઉઠી થઈ તે પણ ઉગો ગયો, અને બસાકારથી, મુજ અમળાને આધિગન
કરવા લાગ્યો. પણ તેજ વખતે મારી સ્ત્રી પથવિકા મારી પામે આવી—તે જો ન આવી હોત
તો, આ પ્રણેશ! તમારી આ પથિકા દાસીના દાસ થઈ શકતી નથી મારી સ્ત્રીને
જેતાજ, ગુણશર્મા બધી બહાર નિકળીને નાશી ગયો જો પથવિકા મારા મહેલમાં આવજ
આવત નહીં, તો એ પાપી મારું કીયમનત ખડિત કરત. આજ આ પ્રમાણે વાત બની છે અને
તેથી હું ઉગમિન છું.”

આ પ્રમાણે સુધી—બનાવડી વાર્તા કહી, ગણી બોલતી બધ પડી અને રડવા લાગી બોલું
આવડું અને યડું એ સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ જ છે અને તેમાં વળી દુષ્ટ સ્ત્રી, એટલે પૂછવું જ શું? રાજા

રાણીનું આતું વચન સાંભળી, તદ્દલે ક્રોધાગ્નિમાં બળવા લાગ્યો. જે લોકો સ્ત્રીઓના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે, તે મોટા માણસો હોય છે તેમજ તેમની વિવેકબુદ્ધિ બ્રૂટ થાય છે. મહાસેનરાજાને પર આ પ્રમાણે થયું. પછી તે પોતાની પ્રિય સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો: “અરે સુંદરિ! તું ગભરાય છે શા માટે ધીરજ રાખ. તારો દેહ કરનારાને હું ખરેખર પ્રાપ્તિ શિક્ષા કરીશ. પરંતુ તેને કાંઈક જાણી મારવે જોઈએ, જેથી આપણો અપયજ થાય નહીં; કારણ કે જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે કે તેણે મને પાંચ વાર હતિતદાન આપ્યું છે. તેણે તને બધાતકારથી આર્થિકન કર્યું છે, એ વાર્તા લોકમાં પ્રસિદ્ધ કરવી ઠીક નહીં; કેમકે તેમ કરવાથી લોકો તને અપવાદિત કરને ને કદાચ તારા ચરિત્ર પર શંકા કરશે.” રાજાએ આ પ્રમાણે રાણીને કહ્યું એટલે તે રાણી બોલી: “જ્યારે મારી સાથે આર્થિકન કરવાની પ્રાપ્તિ શુભ રાખવા ધારે છે, ત્યારે જોડ રાજાની સાથે મિત્રતા કરી, આપ સાથે છાંયા કરવાના ઉદ્દેશ મની વાત પણ શા માટે કહેવી જોઈએ?” આતું બોલતું સાંભળી રાજા મહાસેનને કહ્યું. “એ પચ ઠીક કહ્યું!” આમ કહી, શુભચર્મા પર વેર લેવાનો વિચાર કરતો તે સ્ત્રીવશ રાજા, પોતાના વિશ્વાસભાવનામાંથી દરબારબોવનમાં ગયો.

વિ મૂર્તિમાં કેટલાક રાજાઓ, રાજપુતો, સામંતો અને મનિઓ-સવળા, રાજાના દર્શન કર્યાં આવ્યા હતા તેઓએ રાજાને પ્રણામ કર્યાં. પણ રાજાએ ક્રોધમાં ક્રોધને લેખવ્યા નહીં; પણ શુભચર્મા છે કે નહીં તે માટે સભામાં એમને દષ્ટિ કરી. તે ત્યાં હાજર નહોતો, પણ તે એ જ સમયે પોતાને ઘેરથી રાજાના દર્શન કરવા સભામંડપમાં આવવા નિકળ્યો હતો. માર્ગમાં આવતાં આવતાં તેને ધણું અપરાધનો યર્ષા. પ્રથમ તો તેની ડાબી બાજુ ઉપર કાગડો બેઠો હતો; કુતરો ડાબી બાજુ તરફથી જમણી બાજુ પર આવ્યો ગયો, સર્પ જમણી તરફથી ડાબી બાજુ ઉપર ઉતર્યો. ને લુગ અને કાંધે પ્રરકવા લાગી આ વખતે શુભચર્માના મનમાં આવ્યું કે, “મને આ અપરાધનો અનુભવ અશુભ ફળ દાખવી આપે છે, પરંતુ જે કંઈ અશુભ થવાનું હોય તે સર્વ મને થાઓ, પણ મારા સ્વામિ રાજાને મા થાઓ!” આમ વિચાર કરતો કરતો તે રાજસભામાં દાખલ થયો, ને પુનઃ ઈચ્છું કે મહારાજાનું કંઈપણ અનિષ્ટ મા થાઓ! પણ જ્યારે તે મહાસેનને પ્રણામ કરીને પોતાની જગાએ બેઠો, ત્યારે રાજાની મુખાકૃતિ કંઈ વિશ્વશુભ-અશુભ જણાઈ. પ્રથમ તો રાજાએ રાણીના કહેવાથી આમળાની મારફતે તેને માન આપ્યું નહીં, પણ તેના તરફ કરડી આંખથી જોયું. શુભચર્મા શકમાં પડી ગયો. તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘આનું કારણ શું હશે?’ પણ એટલામાં તો રાજા પોતાના સિદાસન ઉપરથી ઉઠીને શુભચર્માની પામે જઈ બેઠો અને અશુભાચાર્યમાં ગરકાવ થયેલા સભાસદોને કહ્યું: “શુભચર્માએ મારા પ્રત્યે શું કીધું છે તે સાંભળો.” એટલે શુભચર્મા વિનવિ કરવા લાગ્યો: “મહારાજાધિરાજ! આપ મારા સ્વામિ ને મહારાજા છે, અને હું આપનો મેવડ છું. માટે આપણા જન્મેના વ્યવહાર સમાન કેમ થાયદે આપઆપના ધર્મસન ઉપર

* અચેત બાગંતર કર્તા થયે છે કે એક બીજી પ્રતર્થા એવો લેખ છે કે, ‘શુભચર્મા સાદે મારે જે કંઈયો છે તે સાંભળો’ ને તે વાક્યને તે વધારે ચોચાળે એ છે.

રાજે ને પછી ઇચ્છા પ્રમાણે આજ્ઞા કરે ! ” આ પ્રમાણે ધીર પ્રકૃતિવાળા ગુણુશર્માએ અને
 જ મંત્રીઓએ રાજાને સમજાવ્યો, ત્યારે રાજા પાછો પોતાના આસન ઉપર જઈ બેઠો અને
 નાસદોને કહેવા લાગ્યો: “તમે જાણો છો કે હવેનાં હવેનાં મેં કુળપરંપરાથી આત્મા આવતા કાર્ય-
 રીતિને દૂર કરી દીધા છે, અને આ ગુણુશર્માને મારા સમાન કીધા છે. પરંતુ તમે સાંભળો:
 શું મારી સામા જે કૃત્ય કીધાં છે તે. પ્રથમ તો એણે ગૌડાધિપ પાસે દૂતો મોકલી, સદેશ
 કાઢીને મારો રાજદ્રોહ કીધા છે.” આટલું કહી જે ખોટી વાત અશોકવતી રાણીએ કહી હતી, તે
 તો રાજાએ સભાસદો આગળ વિસ્તારથી કહી બતાવી અને રાણીએ રાજા આગળ પોતાની
 યે બલાદારે આસિંગન કરવાની વાતો કહી હતી તે વાત પણ રાજાએ સભામાંથી બહારના
 કોને કાઢીને, પોતાના વિશ્વાસ અને પ્રમાણીક માણસોને કહી. ગુણુશર્મા બોલ્યો: “મહારાજા!
 .! જરાયે જરા ભૂલું છે! એ આપને કોણે કહ્યું? અને આ ગપાંસ કોણે મારી?” તે સાંભળી
 જ બોલ્યો: “અંજાળ! આ વાતો ભૂલિ હોય તો તિડકાંની અંદર ઝેર હતું તે જેમ તારા જાણવામાં
 રાખું?” ગુણુશર્મા બોલ્યો: “સર્વ બુદ્ધિથી જાણી શકાય છે.” તે સાંભળી તેના ઉપર વેર રાખ
 રા ખીજ મંત્રીઓ બોલી ઉઠ્યા:—“એમ કદી પણ બની શકે નહીં; ખાત્રી કર્યાં પછી જ દેશ
 ત્યાપ.” ગુણુશર્મા બોલ્યો: “મહારાજા! ત્યારે તો તમારે પણ ખરું શું છે તેના શોધ કર્યાં વગર આમ
 પાશંપ મૂકવો ન જોઈએ: જે રાજા વગર વિચારે વતે છે તેને નીતિવેત્તાઓ વખાણતા નથી.”
 છી ગુણુશર્મા વધારે બોલવા જતો હતો, એવામાં એકદમ કોઈ રાજા આસન ઉપરથી ઉઠી,
 ડીને, “લે જો નિર્ભજા!” આમ બોલી, તેની છાતિમાં જરીના એક ધા કપો! ગુણુશર્માએ
 રણપ્રયોગથી રાજાની છરીને ચુકાવી દીધી, પણ રાજાના ખીજ નોકરો તેના ઉપર પ્રહાર કરવા
 આ; પરંતુ આકર્ષજનક યુદ્ધ કરવામાં પ્રવીણ ગુણુશર્માએ, ચુકની ચાલાકીથી તે સર્વની તરવા-
 ને મુલાવી દીધી, અને કરણપ્રયોગની ચુકિતથી એક ખીજની એટલીઓ સાથે એક ખીજને
 પાંધી દીધા; અને પછી તે કુશળ બ્રાહ્મણ, રાજાની સભામાંથી એકદમ ઉતાવળે ઉતાવળે
 પદારનિઃક્ષીપડ્યો. એવામાં બહાર ગયેલા યોધાઓને તેના કલકની ખબર પડતાં, તેઓ પણ તેની
 શોધ ત્રાડ્યા. પણ તે સર્વને ગુણુશર્માએ પોતાની ચુદ્ધકુશળતાથી મારી નાખ્યાં. પછી પોતાના
 કાંધમાં જે અંજન હતું તે આંખમાં આંજી, અદશ્ય બનીને, તત્કાળ તે શહેરની બહાર નિકળી પડ્યો અને
 ક્ષિણ દેશ તરફ ચાલવા માંડ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે: “મેશક, તે
 મૂર્ખ રાજાને અશોકવતીએ જ ઉરકેયો છે. અરે રે! સ્ત્રીઓ જેના ઉપર આશંક થાય છે તે
 પુરુષો જો તેના અનાદર કરે છે, તો તેના પ્રત્યે તે સ્ત્રીઓ ઝેર કરતાં પણ વધારે ભયંકર થાય
 છે. અરે રે! જે રાજા ખરું શું છે ને ખોટું શું છે તેના વિચાર કરતો નથી, તેના રાજાની
 સત્પુરુષો સેવા પણ કરતા નથી.”

આવા વિચારમાં વિચારમાં આત્મા જતાં, ગુણુશર્મા અંતે એક ગામમાં પહોંચ્યો. તે ગામમાં
 એક વડનું ઝાડ હતું. તેની નીચે એક ઉત્તમ બ્રાહ્મણને બેઠો. આ બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓને
 બણાવતો હતો. તેની પાસે જઈ ગુણુશર્માએ પ્રણામ કર્યાં. તે બ્રાહ્મણે પણ તેનો આદર-

સત્કાર કરી, આસન આપી પૂછ્યું: “ઓ બ્રાહ્મણ! તું વેદની કૃતલી શાખોઓ ભણી ભણે છે, તે કહે.” ગુણુશર્માએ તે બ્રાહ્મણને પ્રત્યુત્તર આપ્યો: “બ્રહ્મદેવ! હું બાર શાખા ભણ્યો છું. એ બારમાં સામવેદની બે, ઋગ્વેદની બે, યજુર્વેદની સાત અને અથર્વવેદની એક-એક પ્રમાણે બાર શાખા ભણી ભાણું છું.” તે સાંભળી તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો: “ત્યારે તો તું દેવતા હોવો જોઈએ.” ગુણુશર્માની દિવ્યકૃતિને તેનું પ્રતાપીપણું દાખવતી હતી. પછી વડશ નિચે બેઠો બ્રાહ્મણ, સરળ થઈ, ફરીથી તેને પૂછવા લાગ્યો: “તમે કિયા દેશમાં રહો છો? તમારા જન્મથી કયો વંશ અવકૃત થયો છે? આપનું નામ શું છે? તમે જે ભણ્યા છો તે દેશ ભણી શક્યા છો? તમે ક્યાં અભ્યાસ કર્યો છે? તે કૃપા કરી કહો.” તે સાંભળી ગુણુશર્મા બોલ્યો:

ગુણુશર્માના પિતા આદિત્યશર્માની કથા.

ઉત્તરગંગાની નગરીમાં આદિત્યશર્મા નામનો એક બ્રહ્મપુત્ર રહતો હતો. તેનો પિતા તેને બાળક અવસ્થામાં મૂકીને મરણ પામ્યો હતો, અને તેની માતા તેના પિતાની પાછળ સતી થઈ હતી. આટલા માટે આદિત્યશર્મા ઉત્તરગંગાનીમાં મામાને ઘેર રહી મોટો થયો હતો અને લાંબા રહી ચાર વેદ, ચૌદ વિદ્યા અને ચોસક કળાઓ શિખ્યો હતો. પૂર્ણ વિદ્યા ભણી રહ્યા પછી, તે જપ અને વ્રત કર્યા કરતો હતો. એ કારણથી તેને એક બટકતા સંન્યાસી સાથે મિત્રતા બંધાઈ. એક વખત તે સંન્યાસી, પોતાના મિત્ર આદિત્યશર્માને સાથે લઈ, સ્મશાનમાં ગયો અને યજ્ઞિણીની સિદ્ધિ માટે હોમ કરવા લાગ્યો. એવામાં સુવર્ણના વિમાનમાં બેઠેલી, ઉત્તમ રૂપવતી કન્યાઓથી પરિવ્રત અને ઘણી શણગારેલી એક દિવ્ય કન્યા ત્યાં પ્રગટ થઈ, અને મધુરવાણીથી તે મધુરાક્ષિ કન્યા કહેવા લાગી. “અરે સંન્યાસી! હું વિદ્યુ-માત્રા નામની યજ્ઞિણી છું; અને આ બીજી મારી સાથે આંની છે તે પણ યજ્ઞિણીઓ છે. માટે તારી ક્ષિપ્ર પ્રમાણે આમાંથી એક યજ્ઞિણીને તારી પત્નિ તરીકે પ્રસન્ન કરી લે. તે જે મંત્ર સાધના કરી છે તે મંત્ર સાધનાથી તને આટલું મળ્યું છે! તું મારા મંત્રનું સાધન બરાબર જાણતો નથી, માટે હું તને મળીશ નહીં, તેથી હવે તું બીજી ક્લેશ કરીશ મા.” આ પ્રમાણે તે યજ્ઞિણીએ કહ્યું તેને માન્ય રાખી, તે સંન્યાસીએ તે યજ્ઞિણીઓના પરિવારમાંથી એક યજ્ઞિણીને પોતાની બીતરીકે પસંદ કરી, એટલે વિદ્યુ-માત્રા યજ્ઞિણી અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

હવે જે યજ્ઞિણી સંન્યાસી પત્નિ થઈ હતી તેને આદિત્યશર્મા પૂછવા લાગ્યો: “મુંદરિ! વિદ્યુ-માત્રા કરતાં પણ બીજી કઈ યજ્ઞિણી ઉત્તમ છે ખરી?” તે સાંભળી પેલી યજ્ઞિણીએ ઉત્તર આપ્યું: “અરે સૌંદર્યમસ્ત! એના કરતાં સૌંદર્યમાં એક બીજી બે છે: વિદ્યુ-માત્રા, ચંદ્રનેખા અને મુગ્ધાચના. આ ત્રણ, યજ્ઞિણીઓમાં સૌંદર્યવતી ગણાય છે અને તેઓમાં પણ મુગ્ધાચના વધારે ઉત્તમ ગણાય છે.” આટલું કહી તે યજ્ઞિણી સંન્યાસી સાથે હંમેશાં સમય પ્રમાણે આવવાનું કળ્પ કરી, પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ, અને સંન્યાસી આદિત્યશર્માને સાથે લઈ પોતાને ઘેર આવ્યો.

જે યજ્ઞિણી સંન્યાસી ઉપર પ્રસન્ન થઈને વસ થઈ હતી તે, નિવમ પ્રમાણે તેની પાસે નિત્ય આવતી હતી, અને તેની મરણ મુજબ તેને નાના પ્રકારનું રત્નરૂપ આપતી હતી. એક દિવસે આદિત્યશર્માએ સંન્યાસીદ્વારા યજ્ઞિણીને પૂછ્યું કે, “મુગ્ધાચના યજ્ઞિણીના મંત્રની સાધના કોણ જાણે છે?” સંન્યા-

સીએ તે પ્રમાણે પુછ્યું, એટલે યક્ષિણી, આદિત્યશર્માની સમક્ષમાં જ નિર્મે પ્રમાણે બોલી. “દક્ષિણ દિશામાં તુંગવન* નામનો એક મોટો પ્રદેશ છે. ત્યાં વેણા નામની નદીના કિનારા ઉપર વિષ્ણુ-ગુપ્ત નામનો એક જૌદધર્મી સાધુ રહે છે. એ જૌદ સાધુ ખીજ સાધુઓમાં માનવેતો ગણાય છે. તે મુલોચનાના મંત્રની સાધના સચિસ્તર જાય છે.” આદિત્યશર્મા યક્ષિણીના મુખથી તે વાર્તા સાંભળી, ઘણી આતુરતાથી સંન્યાસીને સાથે લઈ, ખુદીથી તે પ્રદેશ તરફ ચાલ્યો. તે પ્રદેશમાં ગયા પછી ઘણા અમે શોધ કરી તે સાધુને જોણી કાઢી, તેની પાસે ગયો. તેણે ત્રણ વર્ષપર્યંત એકનિદ્રાથી તેની ખૂબ સેવા આકરી કરી. અને પોતાના મિત્ર સંન્યાસીને જે યક્ષિણી સિદ્ધ થઈ હતી તે દ્વારા ઉપયોગમાં આવતી દેવતાઈ ઉત્તમ ઉત્તમ વસ્તુઓ મંગાવી, તેનાથી વિષ્ણુગુપ્તને અનેક રીતે પ્રસન્ન કરતો હતો. આ પ્રમાણે સેવા કરવાથી પવિત્ર સાધુ વિષ્ણુગુપ્તે પ્રસન્ન થઈ, આદિત્યશર્માએ માગેલો મુલોચનાનો મંત્ર અને તેના વિધિ બતાવ્યો. આદિત્યશર્મા મુલોચનાનો મંત્ર મેળવી, નિર્જનસ્થળમાં જઈ, જે પ્રમાણે વિષ્ણુગુપ્તે વિધિ કહી હતી તે પ્રમાણે મંત્ર જપવા માંડ્યો. મંત્ર જપની સંખ્યા પુરી થઈ રહેતાં તેણે સંપર્શ હોમ કરી ચાંતિ કરી. ત્યારે હોમમાં ખીજ હોમવાનો સમય થયો, ત્યારે મુલોચના વિમાનમાં જરાત્રીને ત્યાં આવી. તેનું મંદર સ્વરૂપ એવું હતું કે તે આખા જગતને આશ્ચર્યમાં નાંખી દેતું હતું. મંદરી મુલોચના યક્ષિણી, આદિત્યશર્માને કહેવા લાગી: “આવ, આવ, હું તને સિદ્ધ થઈ છું. હવે તું બાકી રહ્યું છે? જો તારે મહાવીર, સમૃદ્ધિવાળો, સારા લક્ષણવંત, સર્વ કળા કુશળ, કાંઈથી પરજન્ય પામે નહીં એવો પુત્ર મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો છ માસ પર્યંત માત્ર કન્યાપણને દુષિત કરવું નહીં, પણ છ માસ પછી મને તારી સ્ત્રી તરીકે ગણવી.” યક્ષિણી મુલોચનાનું આવું જોશવું સાંભળી, આદિત્યશર્માએ તેમ કરવા કબૂલાત આપી; એટલે તે યક્ષિણી આદિત્યશર્માને વિમાનમાં બેસારી, અલકાપુરીમાં લઈ ગઈ. આદિત્યશર્મા અલકાપુરીમાં ગયા પછી હમેશાં પોતાની પાસે રહેલી મુલોચનાને જોવા કરતો અને તેથી પોતાના મનને શાંત કરતો. આ પ્રમાણે છ માસ પર્યંત અસિમારા ઉપર લોટવા જેવું લવકર બ્રહ્મચર્ય વત પાળી તે કન્યાના કન્યાપણને દુષિત કર્યું નહીં. એ જ્ઞાંત કુખરેના જાણવામાં આવતા, તે તેના ઉપર પ્રસન્ન થયો અને તેણે પોતે દેવતાઈ રીતિ પ્રમાણે આદિત્યશર્મા સાથે મુલોચનાના લગ્ન કર્યાં તેમનાથી મારો જન્મ થયો છે અને હું આદિત્યશર્માનો પુત્ર છું. મારા પિતાએ સદ્ગુણને તીવ્ર મારું નામ ગુણશર્મા રાખ્યું છે. હું અલકાપુરીમાંજ યક્ષના અધિપતિ મણિધર પાસેથી ક્રમ પ્રમાણે ચાર વેદ, ચૌદ વિદ્યા અને ચૌસક કળાઓ શિખ્યા છું.

એક વખત એવું બન્યું કે કાંઈ કામના પ્રસંગે ઈંદ્ર, કુખરની પાસે આવ્યો. ઈન્દ્રને જોઈ, ત્યાં જે સર્વે જોઈ હતા તે ઉભા થયા, પરંતુ કંઈક નસીજ્યોએ મારા પિતાનું મન ખીજ કામમાં લાગ્યું હતું, તેને લીધે ઉતાવળા ઉભા થઈ શક્યા નહીં. તે ઉપરથી ઈન્દ્ર તેમના ઉપર ગુસ્સે થયો ને શાપ દીધો કે, “મૂર્ખ! તું અહીં રહેવાને પાત્ર નથી, માટે તારા મર્ત્યલોકમાં પાછો જા.” આ શાપ સાંભળી મારી માતા મુલોચનાએ, ઈન્દ્રના પગમાં પડીને ઘણી વિનંતિ કરી, ત્યારે ઈન્દ્ર બોલ્યો:—“જો તારો બહુ આગ્રહ

તેણે તે, તે જેને જોને સંવિધા - ૨, પણ પુત્ર પિતાનું જ રૂપ કહેવાય છે મારું કોનો પુત્ર માર્ધવે-
કમા જાન, અને મા- વચન મિથ્યા ન થાય.” આટલું કહી ઈન્દ્રેવ જે વતા નથ પરી થયા
પત્રી મારા પિતાએ મને હિન્નતિનીમા માન કાઢને કે મધ્યે જેતુ જેતુ હાથિ તેને
તેનજ થાય છે

પત્રી નીમશેએ માટે તે શરેના રાગ સાથે મિત્રતા થઈ એ પત્રી આ હે અમા માટે એ
અનિ થયુ છે તે અર્થ તને કદ હુ તે સાક્ષ્ય આટલું જોની અમોહકવીએ જે કૃત્તુ કૃત્તુ
ને મન તન્દ્રી જે કન્નામા આસુ કરું, તે સર્વ આથી અંતરપરત, મુકુન્દથી, સર્વ વાતો
થય પિત વર્ણવી બનાવી, અને પત્રી તે જોલો “અદારાજ” આ ના માટે હું ત્યાથી નાતીને
દેશાતના જતો હતો, તેટલ મા અડી ગરતામાં તમાગ દર્શન થયા.”

તે આપણી પેમે આપણ, મુખ્યમર્મને કહેવા લાગ્યો “અદારાજ” જે આ પ્રમાણે છે તે
આપના આત્મનથી હું નસીમજલ થયો છું. મારા નામ અમિદત છે અને આ ગામ અને દિગ્ધિ
જામા મળ્યુ છે, માટે આપ માટે ઘેર આવી પુત્રીથી નેહ” આટલું કહી, અનિ-ન, રાન
સંપત્તિ રાગા મુખ્યમર્મને પેલાને યોગ કરી નેહ. તેને કે ગાય, જીન, ઘોડાઓ પુકળ હત, ને
જેટલે ગઈ જતનુ હુ ખ ન હતું અમિદતને, મુખ્યમર્મને ઉભા પાણીથી માન કરાવ્યુ પત્રી
નહન વગેરે ચર્ચાસુ ત્રર વજો પગેમાને આપ્યા, ઘરેસા અર્પણ થઈ અને જૂની જૂની
જાનન બોજો જમાડીને તેની રી રીતે આગળાવાયના કી. જે જન ક્ષણ પત્રી ભલે જાનુ
સાથે જો છે કોટનામા, અમિ-ને જાગે જીવગવવાનુ મિ. કારી, દેવતાઓ પણ જેના સુર
રૂપ-ન મિદિન કના દના એવી પેલાની મુદગી નાનની કન્યા, મુખ્યમર્મને બનાવી મુખ્યમર્મ
તે કન્યાનું અનુત રૂપ જે અમિદતને કહેવા લાગ્યો “અદારાજ” આ મને કે એ ક્ષમી
થયો, કારણ કે આ કન્યાના નાક ઉપર એક તન છે, અને બીજી તા ઇતી ઉપર છે એ બન્ને
તવનું એ જ રૂગ છે, અ ન સામુદ્રિ શાસ્ત્ર કહે છે” આ પ્રમાણે, મુખ્યમર્મને કહ્યું કોટને
અમિદતે જાની ઉપનું સ્વરૂપ હવે કરવાની પેલાની પુત્રીને અના કી. તેજે તેમ મુખ્ય અને
માને જેતુ તે મુખ્યમર્મના કયા પ્રમાણે ઇતી ઉપર લવ હતે.

પત્રી અમિદત આચારી થાવી મુખ્યમર્મને કહેવા લાગ્યો - “તમે તે મર્ધવ રે. પણ
તમા અના સગ લગ્નની નિર્મ ની જે કોમી જીને થઈને મેં એ સ્વર્ગ રે, કે સ્વર્ગે
તે પત્રી નમીત્તર રોષ - નિ બ પગને એમનું પેટ જરવન સુસા રોષ તે કહીને માણી
પરને પત્રી એનું કાં અગ્રાધ કો કે નદિ” અને કો તે સંજોગી મુખ્યમર્મને તેના નમનું
ઉત્તર આ મુખ્ય અમિદત તમે પૂટો રોડે આનું કાં અગ્રાધ કો કે નદી” તેના
ઉત્તરમાં જવાવવાનું કે જે અગ્રા મુખ્ય મિદનચા રોષ રે તેનું અમરજાન કવેથી જ થાય
આ પ્રમાણે આ પત્રી તે પ્રત્યક્ષ અમિદતે તમા સર્વથી પ્રમ પૂજા કોટને મુખ્યમર્મને એ
અને પુત્ર ન મના કાજ અવધ” આ ના પડવાને અમિદત જે રૂગ રૂગ તે નિષ
નિષ રૂગ કી અમરજા

આ વખતે જેમ કોઈ કિંદ્રિત ચંદ્રારંગના, એક નજરથી ચંદ્રમા તરફ નિહાળીને જોવાની ઇચ્છા કરે છે, તેમ તે સુન્દર કન્યા સુંદરી, ગુણશર્માને જોઈ તેના ઉપર આસક્ત થઈ રહી. પછી અમિત્ત બ્રાહ્મણે ગુણશર્માને એકાંતમાં કહ્યું: “મહાભાગ ! હું તમને મારી સુન્દરી પગલું છું, માટે તમે પરદેશમાં જવું બંધ રાખો, અને અહીં મારે ઘેર ખુશી પ્રમાણે રહો.” અમિત્તનું આનું વચન સાંભળી ગુણશર્માએ કહ્યું: “એ, તો ખરાખર છે; એમ કરવાથી હું ઘણો મુખી થઈશ. પણ રાજાએ મારું મિથ્યા અપમાન કર્યું છે તેના અપસાસમાં હું બળી મરું છું, માટે મને તે કામ કરવું પસંદ નથી. કારણ કે

“અંદ્રાદિક ને કામિની, વીણા પંચમ નાદ;
સુખિને સુખિયા તે કરે, હુખિને હુખકર ભાત.

“વળી આ દુનિયામાં જે સ્ત્રી પોતાના અંતઃકરણથી પ્રેમપૂર્વક પતિ ઉપર આસક્ત થાય છે, તે પતિ ઉપર ઉદાસ થતી નથી, તેના ઉપર પ્રેમ રાખે છે; પણ જે પરાધિન કન્યાને તેનો પિતા, અમુક વર સાથે પરણાવે છે, તે અગોચરતીની માફક પતિ ઉપર અપ્રસન્ન રહે છે. વળી ઉલ્લખિની નગરી, આ પ્રદેશથી ઘણી નજીક છે, તેથી કદાચ સાંતે રાત્ર મારું અહીં રહેવું જાણે તો મને કુખ દીધા વગર રહેજ નહીં. માટે, હું તીર્થાટન કરી જન્મથી માંડીને જે પાતક કર્યા છે તે પાતકમાંથી મુક્ત થઈ, આ શરીરને સ્નાન કરી દધસ અને ચારિત પામીશ.” ગુણશર્માને આમ યોગ્યતા સાંભળી, અમિત્તે હાસ્ય કરીને કહ્યું: “તમને પણ માન અપમાનમાં આટલો બધો મોહ છે, સારે ખીજાને હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું ? તમારું અંતઃકરણ શુદ્ધ છે, તો તમે અત્રાનતા અપમાનથી શા માટે દિલ્લગીર થાઓ છો ? જે અનુખ્ય આક્રમણમાં કાલ્પના પિંડ ફેડે છે, તે કાલ્પ ફેંકનાના મસ્તક ઉપર જ પડે છે. તમારે જાણવું જોઈને કે તે રાત્ર, પોતાની મૂર્ખઈનું દુઃખ થોડા વખતમાં મેળવશે. માણસ મોહાંધ થયો હોય અને અવિવેકી હોય તેને લક્ષ્મી ધણી કાળ મેળવી નથી. વળી અશોકવતીને જોઈ તમારું મન સ્ત્રીઓ ઉપરથી ઉતરી ગયું હોય, તો સતીઓને જોઈ તેમના ઉપર શ્રદ્ધા કેમ થતી નથી ? એક સતી કે અસતી છે તે જાણવાનો આધાર તેના લક્ષણ ઉપર છે; અને તે લક્ષણ તો તમે યથાર્થ જાણો છો. હવે ઉલ્લખિની નગરી, આ ગામની નજીક છે તેના જો તમને ડર હોય તો હું રહેવા માટે એવું મકાન આપુ કે જેથી તમે અહીં રહો છો એમ પણ કોઈ જાણી શકે નહીં. અને તીર્થયાત્રા કરવાની તમારી મરજી હોય તો હું કદું છું કે, જેઓએ વૈદિક કર્મમાં પૂર્ણ સંપત્તિ મેળવી નથી, તેને માટે વિદ્વાનોએ તીર્થયાત્રા કહી છે, પણ જેઓ વેદમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે ક્રીયા કરે છે તેઓને માટે કર્મ કર્મ જાણી રહ્યું નથી. જો તેમ ન હોય તો દેવતા, પિતૃ, અગ્નિ વગેરેને સતોષ પમાડવાથી, વ્રત કરવાથી અને જપ તપ વગેરે કરવાથી, જે પુણ્ય સંપત્તિ ધર્મમાં જોઈ મળે છે, તે પુણ્ય સંપત્તિ તે કર્મો કર્યા વગર, માર્ગ ઉપર ભટકતાંઓને કપાથી મળી શકે ? અર્થાત વૈદિક કર્મ કરનારાને તીર્થયાત્રામાં ભટકવા વગર પણ સર્વ પુણ્ય સંપત્તિ સ્વાપડે છે. માટે કવેશ ન કરો તોપણ આવી શકે. માત્ર જેને વૈદિક કર્મમાં અધિકાર નથી, તેણે જ યાત્રાઓ કરવાની છે. યાત્રાનું માણસ દાયકું આસીક રાખતો હોય, જમીન

ખેલો હોય તે વર માંગી લે.” તે સાંભળી ગુણુશર્મા બોલ્યો: “મહારાજ! આપની વર આપવાની રજા હોય તો મને એ વર આપો કે મહાસેન રાજનો પરાજય કરી, તેનું રાજ્ય મેળવું અને ખી થાઉં.” કાર્તિકસ્વામી બોલ્યા: “પુત્ર! તું મહાસેન રાજનો પરાજય કરીશ, આખી પૃથ્વીનું રાજ્ય મેળવીશ, તારો કોઈ પણ પરાજય કરી શકશે નહીં અને પ્રિયપુત્ર! તારો ભંડાર પણ ખૂણે ભર્યો રહેશે.” આ પ્રમાણે વરદાન આપી કાર્તિકસ્વામી અંતર્ધાન થઈ ગયા. ગુણુ-શર્માને અખૂટ ભંડાર મળ્યો. પોતાની કીર્તિ પ્રમાણે સમૃદ્ધિ મેળવ્યા પછી, પુણ્યશાળી ગુણુ-શર્મા, પોતાના ઉપર દિન પ્રતિ દિન વધારે પ્રેમ કરનારી અને લલિતપ્રેમ મળનારા પદાર્થની મૂર્તિ-પ્રતિ સિદ્ધિ જેવી અતિ રૂપવાત સુંદરીને વિધિ પ્રમાણે પરણ્યો. ત્યાર પછી કાર્તિકસ્વામીના રદાનથી અખૂટ ભંડાર મળ્યો હતો તેના વડે-ધણા હાથી, થોડા, પાવદળ વગેરે મોટી સેનાને મેકલી કરી. ધનને લીધે તથા અપ્રતિમ કળાગાનના સદ્ગુણવડે વરા કરેલા ધણા રાજાઓ પણ તેની મદદે આવ્યા. તે સધળાથી આખી પૃથ્વી ભરાઈ ગઈ. પછી ગુણુશર્મા પોતાની સેના અને ખીજન રાજાઓની સેનાની સાથે ઉત્તરવિનિ તરફ ગયો ત્યાં જઈ શહેરને ઘેરા ધાલી, અદર, પેદા અને આખી પ્રજામાં અશોકવતીનું દુષ્ટ ચરિત્ર પ્રસિદ્ધ કરી, યુદ્ધમાં રાજ મહાસેનને હરાવી, તેને ઘેરો ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યો; અને પોતે પૃથ્વીપતિ થયો. આ પ્રમાણે ચક્રવર્તી ગુણુશર્માએ, સમુદ્રના કનારાપર્યંત રાજ્ય મેળવી, ધણા રાજાઓની ખીજ કન્યાઓની સાથે પરણી, સુંદરી સહિત-થયુ દિવસ સુધી છટ વૈભવો ભોગવ્યા હતા.

મુદ્ધસુદ્ધિ મહાસેન રાજ ગુણુશર્માને આજખી શયો નહી, તે માટે તેને દુઃખ ભોગવવું પડ્યું, અને શુભમતિ ગુણુશર્માએ ધર્મની સહાયતાથી ઉત્તમ સમૃદ્ધિ મેળવી આ પ્રમાણે રાજે વિતભીતી મંત્રીના મુખથી મહાવીરચરિત્ર સાંભળી, મહાસંગ્રામસાગર તરવાની ઇચ્છા રાખનારો મહાવીર સૂર્યપ્રભ, અધિક હર્ષમાં આવી, અને વિચારમાંને વિચારમાં નિદ્રાવશ થઈ ગયો.

તરંગ ૭ મો.

સૂર્યપ્રભનું વૃત્તાંત.

પ્રભાત થયું એટલે સૂર્યપ્રભ પોતાના મંત્રીઓ અને દાનવ વગેરે સૈન્યને સાથે લઈ, રણુ-ભૂમિ ઉપર ગયો. શ્રુતશર્મા પણ વિદ્યાધરાની સેનાને સાથે લઈને રણુભૂમિ ઉપર આવ્યો. દેવતાઓ તથા દાનવો પણ સંગ્રામ જોવા માટે આકાશમાં આવી ચઢ્યા. જન્મે સેનામાં અર્ધ ચંદ્રાકાર વ્યૂહની રચના થઈ, અને જન્મે સેનામાં યુદ્ધ શરુ થયું. યુદ્ધમાં પીછાંવાળાં બાણો પણ સુસવાટ સમ સમ શબ્દો કરતાં વેગથી દોડીને એક બીજાને કાપવા લાગ્યાં, અને પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યાં; આનમાંથી બહાર નિકળેલી, ઘણી મોટી, લોહીનું પાન કરનારી ચચળ તર-વારો, વમરાજની શલ જેવી જણાવા લાગી; હસાઓના હર્ષભેર થયેલા મુખકમળ-જેમાં ચંદ્રો

(ચંદ્રિયા) પડે છે એનું સંસ્કારમરૂપ સ્વરોવર, સજ્જડનના ક્ષય માટે યતું હોય તેનું, જન્મવા માટે એ સંસ્કારમમાં શરૂઆતનાં મસ્તકો કપાળને ઢિયાંઉઠી નિચે પડતા હતા, તે જાણે કાળ, દયાની રમત રમતો ન હોય તેનું જણાતું હતું. રણભૂમિમાં દોડદોડીથી ઉડતી ધુળ, કપાળ જતા વીરોના લોહીથી ચોવાઈ જવાથી, સ્વચ્છ અનેલાં ચણાંમણમાં, ક્ષેત્રમાં આવેલા મહારથીઓનું પરસ્પર દંડયુદ્ધ આશું. સૂર્યપ્રકાશ ને અંતર્યામી, પ્રભાસ ને દામોદર, સિદ્ધાર્થ ને મહોત્પાત, પ્રહસ્ત ને અંતર્યામી, વીતન્ત્રી ને સંજય, ચંદ્રામ ને પ્રતાપ, પ્રિયંકર ને અક્ષય, સર્વદમન ને અતિજય, કુંજરકુમાર ને પુરંધર-એકે બીજા સંગે અતુલિત જળથી યુદ્ધ ક્રીડા કરતા હતા. બીજા મહારથીઓ પોતાને યોગ્ય બીજાઓની સાથે જૂદી જૂદી રીતે યુદ્ધ કરવા મગ્યા હતા.

પ્રથમ મહોત્પાતે બાણો મારીને સિદ્ધાર્થનાં બાણોને કાપી નાંખ્યાં અને રથના સારથિઓને તથા ઘોડાઓને ઇંદી નાંખ્યા, એટલે રથ વગરનો સિદ્ધાર્થ પગપાળો થઈ, હાથમાં લોહાને દંડ લઈ, મહોત્પાત તરફ દોડ્યો, અને મહાવતી તેના રથના અને ઘોડાના સુરેચ્છા કરી નાંખ્યા. ભાર પછી પગપાળાઓમાં પગપાળા સિદ્ધાર્થે, મહોત્પાતની સાથે બાહુયુદ્ધ કરી, તેને જમીન ઉપર પડાડ્યો. પણ ત્યાં સિદ્ધાર્થ મહોત્પાતને મરુળી નાખવાની ક્ષમ્યા કરે છે, એવામાં તેના પિતા ભગે, તે વિચારેના બચાવ ક્યો અને તે વિચારે રણભૂમિમાંથી ઉડીને નાશી ગયો. પછી પ્રહસ્ત અને અંતર્યામી બન્ને જણા એક બીજાને પગપાળા કરી, જૂદા જૂદા યુદ્ધકળાના પ્રયોગવડે તરવારથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પ્રહસ્તે ક્રમે કરી યુદ્ધકળાના એક પ્રયોગવડે વરવારવની અક્ષય-ગુપ્તની હાથને કાપી નાંખી અને તેને યુદ્ધથી જમીન ઉપર પડાડ્યો. પછી તે ત્યાં તેનું મસ્તક કાપી નાખવાની ક્ષમ્યા કરે છે, એવામાં તેના પિતા અક્ષયે અહસ્ય આવીને નેને મારતાં અટકાવ્યા. ભારે દાનવો બોલ્યા: “અરે, આ દેવતાઓ, તમે રણસંક્રામ જેવા માટે આવ્યા છો કે તમારા પુત્રોનું રક્ષણ કરવા આવ્યા છો? અહાહા!” આટલું બોલી સર્વે દાનવો હસવા લાગ્યા. એવામાં વીતન્ત્રીતિએ સંક્રમનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું, તેના સારથિને મારી નાખ્યો અને તેની છાતિમાં પ્રવૃન્નાભ મારી, તેને પણ મારી નાખ્યો. રથ ભાગી જવાથી પગપાળો પ્રતાપ અને પગપાળો ચંદ્રામ, પરસ્પર તરવારથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. યુદ્ધમાં પ્રતાપે, ચંદ્રામનું મસ્તક ઇંદી તેને યમપુરીમાં મોકલી દીધા. પોતાના પુત્રના મરણથી ગુસ્સે થયેલા ચંદ્રામ પોતે ત્યાં આવ્યા, અને પ્રતાપ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. આ બન્ને જણાનું યુદ્ધ સમાન આશું. રથનો નાશ થવાથી પગપાળા થયેલા પ્રિયંકરે એક તરવારના પ્રહારથી પગપાળા અક્ષયના પે હટાડી નાખ્યા. સર્વદમને રણસંક્રામમાં અતિજયનું ધનુષ કાપી નાંખી, તેની છાતિમાં અંકુશ બોંટી મારી નાખ્યો; કુંજરકુમારે લગાડમાં ચક્ર તથા ગોદાસોથી યુદ્ધ કર્યું ને તેનો પ્રવિઠિતર પણ તેવાજ વેગથી મળ્યો. પણ એટલે સત્રવડે પુરંધરના રથને ભાગી નાખ્યો અને પુરંધરને પગે આવડો કર્યો. ગુરત વિદ્યમશક્તિ નેને માટે નહિ રથ લઈ, તેની તરથી લડવા આવ્યો. તેને અંતર્યામીની હુણગતા બનાવી, કુંજરકુમારનાં અંત્રોનું વારણ કરવા માંડ્યું, ભારે કુંજરકુમાર. પછી ગુસ્સે થયો. તેણે એક મોટી શિલા ઉપાડી, વિદ્યમશક્તિના રથ ઉપર નાંખી કે વિદ્યમ

જાતા ગ્યતા મુએચુરા થઈ ગયા, અને તે સાથી નાલી ગયો, ત્યાં કુંજરકુમારે તેમ
 નેના પાટવની ધુ-ધરના દુરચેપુરના કાડી દીધા સૂર્યપ્રભ, શ્રુતચર્મા સાથે મુદ્દ કરતો હતો.
 સાથી છટકી જઈ, મુદ્દકુશાગતાથી વિગેચનના મરણથી આપેના ક્રોધને ના થઈ, તેણે એકજ
 મરણથી દમને મારી નાખ્યો દમના મરણથી અધિનીકુમારે મુદ્દ કરવા માટે આમતા-
 થી પૂરીપર ઉતરી પડ્યા. પણ મુનીયે તેમને આગળ જતા અટકાવ્યા તેણે વચે મોટું મુદ્દ
 પણ સ્થિરજીવિએ મુદ્દમા સક્તિ મારી પગકમને મારી નાખ્યો, અને તેના મરણથી આ-
 વસ્યો ગુરમે થઈ લડના આ-આ અને તેમની સાથે પણ સ્થિરજીવિએ મુદ્દ કર્યું પ્રભાસ જ્ને કે
 દામોદર સાથે મુદ્દ કરતો હતો, તોપણ તેણે બીજી પાખા નગર કીધી તો જાણી કે મરને, સાસના
 યને ભાગી નાખી તેને પગપાગો કરી મૂક્યો કે, એટલે દામોદર સાથે મુદ્દ કુશાગતા દર્શાની,
 બે આજીથી મરનેને મારી નાખ્યો પ્રકપન દાને મુદ્દમા દીધી આરુનું મુદ્દ કરી, તેજ પ્રભને મારી
 નાખ્યો તેજ પ્રભના મરણથી અમિદેવ ત્રાપાપમાન થયા અને લડવા દેડ્યા. પ્રકપને તેની સાથે
 મુદ્દ કર્યું ધૂમકેતુએ સમામમા યમનને મારી નાખ્યો, તે જ્નેઈ યમરાજાએ ગુરમે થઈ તેનાપર
 કેડાગો એટલે ધૂમકેતુએ તેની સાથે મહાદાન મુદ્દ કીધું સિદ્ધદેવે પત્થરની પાટવતી
 મુએચુને ચોદમમ કરી નાખ્યો તેના મરણથી નિશ્ચિતને ગુરમે ચડ્યો તે તેની સાથે લડના
 આ-આ તેની સાથે પણ સિદ્ધદેવે સનગડ જાય બીડી કાઢયજે પણ વાપુગગ સાથે મુદ્દ કરી,
 અથી તેના જે કકડા કરી નાખ્યા આ જ્નેઈ વાપુ, રિપરિત નની ક્રોધામિથી બગના લાગે
 અને લડનાને સામે થયો, એટલે કાગચકે તેની સાથે પણ મુદ્દ કર્યું મહામાય અને કુમેરદતનું
 પાપ મુદ્દ આપ્યું એ મુદ્દમા કુમેરદત સર્વનું રૂપ ધારણ કરીને આ યો, ત્યારે મહામારે ગચનું
 રૂપ ધારણ કર્યું, કુમેરદતે પાતનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું કે મહામારે વનું રૂપ ધારણ કર્યું,
 કુમેરદતે જ્ઞાનું રૂપ ધારણ કર્યું એટલે મહામારે અમિતુ રૂપ લીધું આમ એક એક કરતા અધિક
 રૂપ ધારણ કરી, તેઓ મુદ્દ કરના લાગ્યા અતે મહામારે મોહ કરનાર કુમેરદતને મારી નાખ્યો
 કુમેરદતનું મરણ થયું જાણી કુમેર ગુરમે થઈ ગય અને તે પણ મહામાય સાથે મુદ્દ કરવા
 આવ્યા આ પ્રમાણે બીજા દેવતાઓ પણ પેતાના અશીનુ મરણ નિપજવાથી ગુરમે થઈને એ
 યકા મિ ઉતરતા હતા આ સમામમા પગને પગને ડેવા ઠેકતા દાનયો અને મનુષ્યો, બીજા
 વિગ્રહોને પણ મારતા હતા

એનામા પ્રભાસને દામોદર વચે, સામા સામા દીથીઆરેલી મહા લયગર મુદ્દ આપવા
 માડુ દદમા પ્રભાસે, દામોદરના ધનુષના કટકા કરી નાખ્યા, અને તેના સારથિને મારી નાખ્યો
 દામોદર, તરત બીજી ધનુષ લઈ, રક્ષી સાથે મુદ્દ કરવા માડ્યું, એટલે બ્રહ્માએ દામોદરને ધનુષવાદ
 આપ્યો, સારે દંદે બ્રહ્માને પ્રજીયુ “ધૂમકેતવે ! જે હારી ગયો હતો તેના ઉપર આપ પ્રસન્ન કેમ
 થયા ?” ત્યારે બ્રહ્મા બોલ્યા “ધૂમ, જે પ્રભાસ સાથે આ પ્રમાણે દમ લીધા વિના લડે છે તેના
 ઉપર કેમ પ્રસન્ન થાઉં નહીં ? આ દામોદર વિષ્ણુના અંશમાથી ઉત્પન્ન થયો છે, માટે તે
 આટલીવાર સુધી પ્રભાસ સામા ટકી રાક્યો છે, બીજાની તો ગતિજ નથી ! દામોદર વગર

બીજો કોઈ પણ પ્રભાસ સાથે યુદ્ધ કરી શકે તેમ નથી. આ રણસંઘામમાં પ્રભાસની આમર સધળા તુચ્છ છે. પૂર્વે જે નમુચિ નામનો રક્ષસ હતો તે જેણે દેવતાઓનો નાશ કર્યો હતો તે, સર્વ સ્તનપ્રેમ પ્રથમ નામનો દાનવ જન્મ્યો હતો અને તેજ દમણાંભાસને ઘેર પ્રભાસને જન્મ્યો છે. માટે આ પ્રભાસનો કોઈ પણ પરાજય કરી શકે તેમ નથી. પ્રત્વીનકાળમાં ભાસ પણ કાળનેમિ નામનો મહા અમુર હતો, તે બીજે જન્મે હિરણ્યકશિપુ હતો, ત્યાર પછી કપિજલ યદ્ધની જન્મલેખા હતો અને હંમણાં ભાસ જન્મ્યો છે. મુમુરીકને નામે અમુર હતો તે સૂર્યપ્રભ જન્મ્યો છે. જે પૂર્વ જન્મમાં હિરણ્યાશ હતો, તે હંમણાં મુનીયને નામે જન્મ્યો છે. આ પ્રદસ્ત વગેરે જે મોટા મોટા રક્ષાઓ છે તે સધળા દેવ અને દાનવ છે. જે જે દેવ દાનવોને તમે માર્યા છે, તે અમુરો કરીને જન્મ્યા છે અને એટલા માટેજ અવ વગેરે તેઓના પક્ષને આશ્રય કરીને રક્ષા છે. જો આ યુગની રાજા પણ, પોતાના ઈદેવ શંકરનો મહાગ્ન કરવાથી, બંધનમાંથી મુક્ત થઈ, સૂર્યપ્રભની સાથે આ સંગ્રામ જોવા માટે આવ્યા હતા. જ્યાં મુધી તારું રાજ્ય છે ત્યાં મુધી તે પોતાનું વચન પાળવા માટે પાનાળમાં રહેશે; અને તારા રાજ્ય પછી તે ઈંદ્રપદને પામશે. હંમણાં આ સધળા પક્ષને શંકરે પોતાની તરફેણમાં લીધા છે, માટે આ વખત તમારો જય થશે નહીં, માટે સલાહ કરો તો ફીક. લડી મરવાથી કંઈ યુગ નથી!" આ પ્રમાણે બ્રહ્મા, ઈંદ્રને કહેતા હતા એવામાં પ્રભાસે, પાશુપતાત્ર નામનું મહામયંકર અત્ર દામોદર ઉપર ફેંક્યું. વિષ્ણુએ સર્વનો સંહાર કરનાર રત્ન તેજસ્વી અત્ર જોઈ, પુત્ર ઉપરના પ્રેમથી મુલ્યેન ચક્ર, પ્રભાસ ઉપર ફેંક્યું. જન્મે સમાન અત્ર પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યાં.

એ યુદ્ધથી તથામુરનો અપરિચિત્તના સંહારના ભયથી બળભગવા લાગ્યાં. વિષ્ણુ બોલ્યા: "પ્રભાસ! તું તારું અત્ર દરી ને એટલે દું મારું અત્ર પાછું લઈ લઉં." પ્રભાસે અમુર વાળ્યો; "મેં જે અત્ર મૂક્યું છે, તે અત્ર વ્યર્થ જનારું નથી, તેથી પાછું કરી નહીં; પણ દામોદર જો રણસંઘામ છોડીને પાછો આવે તો હું મારું અત્ર આવરી લઉં." આ પ્રમાણે પ્રભાસે કહ્યું, એટલે વિષ્ણુ ભગવાન બોલ્યા; "તેમ દોષ તો તારે પણ મારા મધને માન આપવું; કાલુ કે જનનેનાં અત્રો સદૃશ થતાં જોઈએ." આનું હરિનું વચન સાંભળી, સમપક્ષયક પ્રભાસ બોલ્યા; "બુદ્ધાર્ન, વચારું ચક્ર મારા રથને ભયે લાગી નાખે." હરિએ તે વાત કજ્જ કરી. પછી દામોદર રણ-ભૂમિમાંથી પાછો ગયો, પ્રભાસે પોતાનું અત્ર પાછું સંકેતી લીધું, અને હરિનું ચક્ર તેના ગય ઉપર પડ્યું, એટલે તે રથના કટકે કટકા થઈ ગયા. પછી પ્રભાસ બીજા રથમાં એસી સૂર્યપ્રભની પાસે ગયો, અને દામોદર પણ શ્રુતશર્માની પાસે આવ્યો ગયો.

સાર પછી ઈંદ્રના અસીપજાને લીધે સર્વિષ્ટ અને શ્રુતશર્માની સાથે, સૂર્યપ્રભને અત્યંત ભયંકર ઈંદ્ર યુદ્ધ આવ્યું. યુદ્ધમાં શ્રુતશર્મા પ્રથમ પૂર્વક જે જે હથીઆરો સૂર્યપ્રભ ઉપર ફેંકતા હતા, તે તે આલુધાને સૂર્યપ્રભ આમાં અત્રો મારીને એક દાણમાં દહાવી દેતા હતા. પછી શ્રુતશર્માએ માયા-આચારવા માંડી તે જે જે માયાઓ ચલાવતા હતા તે તે માયાની આમાં બીજા માયાઓ રચી સૂર્યપ્રભ તેના નાશ કરતા હતા. એથી શ્રુતશર્માને અત્યંત કોષ આવ્યો. તેનું કંઈ ન માનું.

રે છેલ્લે બ્રહ્માસ્ત્ર મૂક્યું. કૃતકૃત્ય થયેલા સૂર્યપ્રભે પાશુપતાત્ર મૂક્યું. ભયંકર પાશુપતાત્રે
 હાજીના કટકે કટકા કરી નાખ્યા. ને તે અત્રિ વેગથી ન્યાં શ્રુતશર્માને પરાભવ કરવા બંધ
 , એવામાં તો ઇંદ્ર આદિ લોકપાત્રો ક્રોધિત થઈ ગયા અને પાશુપતાત્રને ચારે તરફથી વજ્ર
 ગેરે મારવા લાગ્યા. પરંતુ તે પાશુપતાત્ર તે સધળા આયુધોનો પણ પરાજય કરી, શ્રુતશર્માને
 રવાની ઇચ્છાથી, અત્યંત ઝગઝગાટ બળવા લાગ્યું. પછી સૂર્યપ્રભે પાશુપતાત્રની સ્તુતિ કરીને
 ને જણાવ્યું કે, તું શ્રુતશર્માને મારીશ મા, પણ તેને કેદ કરીને મારી પાસે લાવ. એટલે તે
 ત્રિ શ્રુતશર્માને કેદ કરવા દોડ્યું. સધળા દેવતાઓ લડવા માટે તૈયાર થઈ ગયા. દેવતા-
 યોનો પરાજય કરવાની ઇચ્છાથી બીજા પ્રેક્ષક અસુરો પણ લડવા તૈયાર થયા. એ પ્રમાણે
 આમથીલા જોઈ, તત્કાલે શંકરે વીરભદ્ર નામના પોતાના ગણને દેવતાઓ પાસે મોકલ્યા. તે
 ઈંદ્રની આજ્ઞા પ્રમાણે આવીને આ પ્રમાણે બોલ્યા: “તમે સધળા સંગ્રામ જોવા માટે આવ્યા
 મા, તો તમે લડો છો શા માટે? તમે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરશો તો તેમાંથી બીજુંજ અપદિત
 રિણુમ નિપજશે.” તે સાંભળી દેવતાઓ બોલ્યા: “આ સંગ્રામમાં અમારા કેટલાએક પુત્રો
 મરી ગયા છે અને કેટલાએક હવે મરશે; માટે અમે શા માટે યુદ્ધ કરીએ નહીં? પુત્ર ઉપર
 ૭ પ્રેમ હોય છે તે પ્રેમ સહ શકાતો નથી, માટે પુત્રોના બચાવ વાસ્તે, શક્તિ પ્રમાણે અવસ્ય
 મનાશનુભવોનો નાશ કરવોજ જોઈએ, માટે તેમાં અમારું અણુધત્તું કામ શું છે?” આ પ્રમાણે
 દેવતાઓએ જવાબ આપ્યો, વીરભદ્ર ચાલ્યો ગયો, અને પછી દેવ અને દાનવો વચ્ચે મહા-
 ભયંકર યુદ્ધ શરૂ થયું.

સુનીથ, અશ્વિનીકુર સાથે લડવા લાગ્યો; પ્રજાદય, ચન્દ્રમા સાથે લડવા લાગ્યો; સ્થિ-
 રશુદ્ધિ, વસુઓ સાથે લડવા લાગ્યો; કાળવ્યક, વાયુ સાથે લડવા લાગ્યો; પ્રકંપન, અમ્બિ
 સાથે લડવા લાગ્યો; સિંહદંટ, નિર્ધતિ સાથે લડવા લાગ્યો; પ્રમથન, વસુ સાથે લડવા લાગ્યો.
 ધૂમ્રેતુ, યમ સાથે લડવા લાગ્યો; અને મહાભાષ ધનાધિપ કુબેર સાથે લડવા લાગ્યો. આ
 પ્રમાણે અત્રિશસ્ત્રથી દેવતાઓ, દાનવો અને દેવો પરસ્પર લડવા લાગ્યા. છેવટે દેવતાઓ
 ઉપે બેસી જાતનાં—મોટાં આયુધો વાપરવા લાગ્યા; પણ શંકરે હુંકારથી સર્વ મોટાં મોટાં
 અત્રિનો નાશ કરી નાખ્યો. ઓપિત કુબેર ગદા ઉગામીને લડવાને તૈયાર થયો, ત્યારે શંકરે તેને
 સમજાવીને ગેસાડી દીધા. ગેસાડીવારમાં દેવતાઓ, કેળેનાં હુગીઓનો ભાગી ગયાં હતાં તે સર્વે, રણબુધિ-
 માંથી પસાયન કરી ગયા. પછી ઇંદ્ર પોતે ક્રોધ ધરી સૂર્યપ્રભ સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો, અને તેના
 ઉપર હુમલો બાણ વર્ષાવાં. સૂર્યપ્રભે તેનાં સધળાં અત્રિને રમતાં રમતાં નાશ કરી દીધા. પછી
 પોતાના કામકાને દાન સુધી ખેંચી, તે વડે સો તીર ઇંદ્રને માર્યા. દેવરાજ ઇંદ્રને ઘણો જ
 શરસો ચડ્યો. તેણે વજ્ર ઉપાડ્યું, ત્યારે શંકરે હુંકાર કર્યો કે તેનું વજ્ર ભાગી ગયું; અને ઇંદ્ર
 પરાજય પામી ચાલ્યો ગયો. ત્યાર પછી નારાયણ પોતે ક્રોધ કરીને કોડો તરિના અને બીજા
 અત્રિનો વર્ષા કરી, પ્રભાસ સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યા. પ્રભાસ તેની સામે સ્થિર બેસી રહીને
 અત્રિથી લડવા લાગ્યો. યુદ્ધમાં સૂર્યપ્રભના રથના કટકે કટકા થઈ ગયા અને તે રથ વગરનો

થયો, 'એટલે બીજા રથમાં બેસી પ્રથમની માફક જ હરિ સાથે લડવા લાગ્યો. ત્યારે હું
 સુરગો ચડ્યો અને તેણે બળતું ચક્ર સૂર્યપ્રભ ઉપર છુટું મૂક્યું. પ્રભાસે પણ દિવ્ય તરવ
 મંત્રીને હરિ ઉપર મૂકી, જેથી ચક્ર અને તરવાર બન્ને દારણ્ય યુદ્ધ કરવા લાગ્યાં. શંકરે
 વારને ચક્ર કરતાં જરા નબળી બ્રેઈએટલે તેણે મોટી ગળના કરી, જેથી ચક્ર અને તર
 બન્ને આકાશમાં અંતર્ધાન થઈ ગયા. પણ એટલામાં તો શ્રુતશર્મા કેદ પકડાયો. સૂર્યપ્રભનો વિ
 થયો, અમુરો હૃદય પામ્યા, દેવતાઓ દિલગીર થઈ ગયા. પછી દેવતાઓ શંકરની સ્તુતિ
 આશાધના કરવા લાગ્યા, ત્યારે શંકરે તેમના ઉપર પ્રસન્ન થઈ આજ્ઞા કરી કે, "સૂર્યપ્રભે
 કામ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે કામ શિવાય બીજા કામ માટે વર માગો!" દેવતા
 બોલ્યા: "મહારાજ! આપે જે કામ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તે કામને કોણ ફેરવી શકે તેમ
 પરંતુ મહારાજ! અમે પણ જે કાર્ય આ શ્રુતશર્માને માટે નિશ્ચય કરી મૂક્યું છે તે કામ પણ ર
 થતું બ્રેઈએટલે પણ અમારા અંશને નાશ થવો બ્રેઈએટલે નહીં." આટલું કહી, દેવતાઓ બોલતા
 પડી ગયા. પછી શંકરે તેઓને કહ્યું: "તમે સલાહ કરો તો તે બંની શકે તેમ છે અને અ
 સંધિનો કારણ આ પ્રમાણે છે. શ્રુતશર્મા તથા તેનાં માણસો સૂર્યપ્રભને પ્રણામ કરે, ત્યાર પ
 તમારા બાળેનું જેમ દિત થશે તેમ અમે કરીશું." એ પ્રમાણે શંકરનું વચન સાંભળી દેવતાઓ
 એ તે સ્વીકૃત્યું, અને શ્રુતશર્માને સૂર્યપ્રભની આગળ નમાવ્યો ત્યાર પછી દેવતાઓએ અ
 દાનવોએ પરસ્પર વંદન મૂકી, એક બીજાને આલિંગન કરી, પરસ્પર સલાહ કરી, શાંતિથી વર્ત
 માંડ્યું. પછી સર્વ દેવતાઓ અને દાનવોના સાંભળતાં ભગવાન શંકરે, સૂર્યપ્રભને આ પ્રમા
 કેહ્યું: "સૂર્યપ્રભ! તું તારું ચક્રવર્તીપણું દક્ષિણ તરફની અર્ધવેદીમાં ચલાવ; અને ઉત્તર તરફ
 અર્ધવેદી શ્રુતશર્માને ચક્રવર્તીપણું ચલાવવા આપ. પુનઃ! થોડા વખતમાં આ કરતાં આરગદ
 કિબર વગેરે સમગ્ર આકાશચારીઓનું ચક્રવર્તીપદ તને મળશે. બ્યારે તને તે અધિક પદ
 મળે, ત્યારે તારે દક્ષિણ અર્ધવેદી પણ ફુંજરકુમારને અર્પણ કરવી." આટલું કહીને શંકર બેવ
 બોલ્યા કે, "આ રણસંગ્રામમાં ઉભય પક્ષના જે શરાઓ મરણ પામ્યા છે, તે સર્વે જીવતા થાઓ
 અને તેમનાં શરીરો ધા વગરતાં થાઓ." આટલું કહી શંકર અંતર્ધાન થઈ ગયા, અને રણસંગ્રા
 મમાં જે મરણ પામ્યા હતા તે સમગ્રા સુધને બેડયા હોય તેમ બોલ થયા.

અરિમર્દન સૂર્યપ્રભ, શંકરની આજ્ઞા મસ્તકે ચઢાવી, એકાંત અને વિદ્યાગ બૃમિમાં
 બ્રેઈ, મોટા સિંદાસન ઉપર બેઠો. એવામાં શ્રુતશર્મા ત્યાં આવ્યો. તેને પણ પોતે પોતાના
 અર્ધ સિંદાસન ઉપર બેસાવ્યો. સૂર્યપ્રભના મિત્રો પ્રભાસ વગેરે તથા શ્રુતશર્માના મિત્રો
 દામોદર વગેરે, સૂર્યપ્રભ તથા શ્રુતશર્માની બાલુએ બેઠા. તે શિવાય સુનીથ, મય વગેરે
 દાનવો, તથા વિદ્યાધરના રાજાઓ, વથોચિત રાજ્યાસન ઉપર બીસાયા. ત્યાર પછી પાતાળના
 નેત્ર દાનવના સમગ્રા રાજાઓ, પ્રદાદજી વગેરે, કથા હાથથી ત્યાં આવ્યા. ઇંદ લોકપાસ વગેરેને
 લાકેને તથા ચુરપુરસર પણ ત્યાં આવ્યા. વિદ્યાધર સુમેર આવ્યો, સુવાસકુમાર આવ્યો, દત્ત વગેરે
 સમગ્રી કરવપની ઓઝો આવી, અને સૂર્યપ્રભની ઓઝો પણ બૂતાસન વિમાનમાં બેસીને ત્યાં

આવી. ત્યાં આવેલાં સઘળાં પરસ્પર પ્રેમ ખતાવીને પોતાને યોગ્ય સ્થાને બેસી ગયાં. પછી દુનુની
 જાણી સિદ્ધિ, દુનુના કહેવાથી આ પ્રમાણે બોલી: “હે દેવતાઓ અને દાનવો ! અમારાં દેવી દુનુ
 પૂછે છે કે, આ પ્રેમસમાજમાં આપણે શાંત મનથી જે સુખ મેળવ્યું છે, તે સુખનો તમે કોઇ
 દિવસ પણ અનુભવ કર્યો હોય તો કહો. તે આજ્ઞા કરે છે કે, હવે તમારે પરસ્પર વિરોધ કરવો
 નહીં. કારણ કે તેમાંથી દારણ દુઃખ મળે છે. હિરણ્યાક્ષ વગેરેએ સ્વર્ગનું રાજ્ય મેળવવા માટે
 કંઈક કર્યો હતો, પણ તે તો મરી ગયા છે. આજે તો ઇંદ્ર જ મોટો રહ્યો છે, માટે તેની સાથે
 વિરોધ શો કરવો ? હવે પરસ્પર વૈરનો ત્યાગ કરી સુખમાં રહો, જેને લીધે અમને પણ સંતોષ થાય
 અને ત્રણ લોકનું પણ કલ્યાણ થાય.” આ પ્રમાણે લગવતી દુનુનું વાક્ય, સિદ્ધિદ્વારા સાંભળી,
 ઇંદ્ર બુદ્ધસ્પતિના સુખ તરફ જોયું, ત્યારે તે બોલ્યા:—“જે અમુરો દેવતાઓ તરફ વૈરભાવ રાખે
 નહીં તો આ દેવતાઓને અમુરો પ્રત્યે કંઈપણ વૈર છે જ નહીં.” આ પ્રમાણે દેવશુર બુદ્ધસ્પતિએ
 કહ્યું, ત્યારે દાનવનો રાજા મય બોલ્યા:—“જે દાનવોના મનમાં વૈરભાવ હોય તો નમુચિ, મરી
 ગયેલાઓને સજીવન કરનારા ક્રિષ્ણેશ્વરા અથવા ઇંદ્રને શા માટે અર્પણ કરે ? અને પ્રબળ પોતાનું
 શરીર દેવતાઓને કેમ અર્પણ કરે ? બીજી રાજા ત્રણ ભુવન વિખ્યુને અર્પણ કરી પાતાળમાં
 કેમ વાસ કરે ? અને અથોદેહ પોતાનું શરીર વિશ્વકર્માને કેમ અર્પણ કરે ? સ્નેહ વગર તે વાત
 સંભવતી નથી. વધારે તો હું એટલું જ કહું છું કે, દાનવો પણ હંમેશાં સહાર કરનારા છે. માટે તેને
 જે કપટથી દુઃખ દેવામાં આવે નહીં તો તેઓના મનમાં જરા પણ વૈરભાવ રહે નહિ.” આ
 પ્રમાણે મયદાનવે કહ્યું, એટલે સિદ્ધિએ લાપણ કહ્યું. પછી દેવદાનવોએ પરસ્પર કંઠાસિંગન
 કરી પ્રેમ બાંધ્યો.

કામચૂડામણિ સાથે થયેલાં લગ્ન.

એ અરસામાં પાર્વતીએ જયા નામની એક પ્રતિદારીને મોકલી. તે ત્યાં આવી. સઘ-
 નાએ તેને માન આપ્યું. પછી તે સુમેરુને કહેવા લાગી:—“મને દેવી પાર્વતીએ મોકલી છે
 ને મને કહેવરાવ્યું છે કે અમારી, કામચૂડામણિ દીકરી મારી પરમ ભક્ત છે. તે કન્યાનાં
 લગ્ન સત્વર સૂર્યપ્રભની સાથે કર.” આ પ્રમાણે જગ્યાએ કહ્યું. એટલે સરલ સ્વભાવનો
 સુમેરુ બોલ્યા:—“જે મને દેવી પાર્વતી આ કામ કરવા માટે આજ્ઞા કરતાં હોય તો તેઓએ
 મારા ઉપર પરમ અનુગ્રહ કર્યો છે એમ હું સમજું છું. કેમકે શંકરે પણ આગળ આ જ બાબત
 માટે મને આજ્ઞા કરી હતી.” આ પ્રમાણે સુમેરુએ જવાબે કહ્યું, એટલે જગ્યાએ સૂર્યપ્રભને
 કહ્યું: “સૂર્યપ્રભ ! તારે કામચૂડામણિને પટ્ટરાણીપદે સ્થાપવી. આ રાણી તને બીજી
 રાણીઓ કરતાં અધિક પ્યારી થઈ પડશે. એ પ્રમાણે દેવી ગૌરીએ, પ્રેમપૂર્વક તને પણ આજ્ઞા
 કરી છે.” સૂર્યપ્રભે જવાબે સારી પેઠે આદરસત્કાર કર્યો અને જગ્યા એ પ્રમાણે કંઠીને
 અદસ્ય થઈ ગઈ. સુમેરુએ તે જ દિવસે સત્વર લગ્નનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે એક વેદી
 રચાવી, તેના સ્તંભ અને તેની જમીન સ્તંભની જડાવી. સ્તંભની ઢાંચિના પૂરથી તે આખી
 વેદી બને એમ અગ્નિથી ભરપૂર હોય તેમ અગારા માસી હતી. પછી સુમેરુએ પોતાની પુત્રી

કામચૂડામણિને યોગાવી. તેનું લાવણ્ય નિહાળી દેવ દાનવોનાં નેત્ર પશુ કરી ગયાં. તેનું લાવણ્ય ઉમા સ્થાન હતું, એમ કહેવામાં કંઈ પણ આશ્ચર્ય જોયું નથી. કેમકે પાર્વતી હિમાલયથી જન્મી છે, પણ આ કન્યા તો સુમેરથી જન્મી છે. સુમેરથી તે કન્યાને બૂંદાં બૂંદાં વચ્ચાલકાર પહેરવાની શણગારીને લામ વેદિકા ઉપર બેસારી. પછી અમિની સાક્ષીએ તે કન્યા સૂર્યપ્રભને અર્પ કરી. એટલે સૂર્યપ્રભ, જેના હાથમાં હતુએ મંગળ કંકણ બાંધ્યું હતું તેણે કામચૂડામણિ કન્યા કરને મદણ કર્યો. ત્યારે ચોખા ઉગાડવાનો સમય થયો ત્યારે પ્રથમ ચોખાનો ખોખો ઉગાડ્યો તે જ વખતે ભવાનીએ, જવાને દિવ્ય અક્ષયમાલા આપીને મોકલી હતી તે ત્યાં આવી પ્રહોલ અને તેણે તે અક્ષયમાળા કામચૂડામણિને પહેરાવી દીધી. સુમેરથી અણુમોલ રત્નો અર્પણ કર્યું અને ઝંરણવતથી ઉત્પન્ન થયેલો દિવ્ય હાથી કન્યાદાનમાં આપ્યો. બીજવાર ચોખા ઉગાડતી વખતે જવાએ એક રત્નમાળા બેટ ડીધી. આ માળામાં એવો ગુણ હતો કે, જો તે કામાં પડી હોય તે મૃત્યુ, બુધ, તરસ કોઈ પણ દુઃખ દર્શક નહીં; વળી સુમેરથી પાછાં જમણાં રત્નો અર્પણ કર્યાં અને ઉચ્ચેશ્વરીથી જન્મેલો ઉત્તમ અથ દાનમાં દીધા. ત્રીજવાર ચોખા ઉગાડ્યા, પછી જવાએ એકાવળ દાર આપ્યો. આ દાર પહેરવાથી સદાકાળ તરણાવસ્થા જ રહે, રક્ષાવસ્થા જ આવે નહીં અને સુમેરથી તણુ ગણાં રત્નોનાં દર્શન દાનમાં અને સર્વ સિદ્ધિ આપનારી એક દિવ્ય મોળ અર્પણ કરી.

વિવાહ થઈ રહ્યા પછી સુમેરથી ત્યાં આવેલા દેવતાઓને, અમુકને, વિદ્યાધરને અને દેવમાતાઓને કહ્યું:—“હું તમને બે હાથ જોડીને કહ્યું છું કે, તમારે સપ્તમાએ બાજ માટે ઘેર ભોજન પધારવું.” સુમેરની આ પ્રમાણેની વિનંતિ સપ્તમાએ હજી કણસ કરી નથી, તેટલામાં તો ત્યાં નંદી આવ્યો. સપ્તમાએ શંકરગણને પ્રણામ કર્યાં. પછી શંકરગણ નંદીએ તેઓને જણાવ્યું:—“તમને શંકર આજા કરે છે કે, તમારે સુમેરને ઘેર ભોજન કરવું, કારણ કે તે માટે એકનિષ્ઠ ભક્ત છે. તમે તેના અન્નનું ભોજન કરશો તો તમને ચિરકાળપર્યંત તૃપ્તિ રહેશે.” નંદીકથના પ્રમાણે શંકરનાં વચન સાંભળી સપ્તમાએ જમવા જવાને તત્પર થયા. પછી ત્યાં વિનાયક, મહાકાળ અને ચિરકાળની આગેવાની નીચે શંકરે મોકલેલા હળદો ગણે આવ્યા. તેમણે ભોજનની સામગ્રી કણુવારમાં તૈયાર કરી દીધી. એસવા માટે પ્રથમ પકિતનું સ્થળ સાફ કરાવ્યું અને તેના ઉપર કમ પ્રમાણે દેવતા, ગંધર્વ, અસુર તથા મનુષ્યોને બેસાડી દીધા. પછી સુમેરથી પોતાની વિવાથી ભાતભાતનાં ભોજનો તૈયાર કર્યાં હતાં તે પીરસ્યાં. શંકરની આજ્ઞાથી કામચૂડામણિ પણ અનેક ભોજનો તૈયાર કર્યાં હતાં. તે સર્વ ભોજનો પણ શંકરના ગણે, જનિયાને પીરસવા લાગ્યા. વીરભદ્ર, મહાકાળ અને ભૂંચિ વગેરે, દેવતાઓ અને દાનવોને યોગ્યિત ભોજનમાં પ્રેમ ઉપગમવા લાગ્યા. આ વખતે જમનારા લોકોને ખુશ કર્યા માટે બીજી તરફ દેવતાઈ ઓના અવૈદિક નાચે થવા લાગ્યા અને તેમાં મંદુર સંગીત

• આ વાક્યમાં એવે સ્થાનકે છે. વિમાલ્ય તો હિમમય છે, પણ એકે તે સુવર્ણમય છે—
પ્રતાપિ છે એમ જણાયું છે.

લવના માંડ્યું; તથા ગંધર્વ ચારણો 'જ્યજ્ઞ' રૂપી સતોષના રાખેદો ઘોડવા લાગ્યા. ભોજન કરી જ્યાં બાદ નંદીશ્વરે સર્વને મુખેથી દિવ્ય ખુષ્કો, વસ્ત્ર અને આભરણો પહેરામણીમાં આપ્યાં. ડી સધળા શંકરના ગણ, નાથકો, દેવ વિગેરેનું સન્માન કરી, જેમ આવ્યા હતા તેમ છાં આજ્ઞા ગયા.

સધળા દેવતાઓ, અસુરો, દિતિ વિગેરે તેમની માતાઓ અને શ્રુતશર્મા વગેરે, મુખેની રમ્ય લઈ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા. સૂર્યપ્રભ, પોતાની સ્ત્રી અને મિત્ર તથા તેમની લી સહિત વિમાનમાં બેસી પ્રથમ મુખેના તપોવન વિષે ગયા. ત્યાંથી તેણે પોતાના ભાઈ નમ્રલને અને અન્ય રાજાઓને પોતાનો ઉદ્ધવ જણાવવા માટે, પોતાના મિત્ર હુર્ધને તેઓની સાથે મોકલ્યા. સાયંકાળ થયા પછી સૂર્યપ્રભ રાવન મંદિરમાં ગયા, જ્યાં રત્નજડિત પદ્મ ઉપર ભયૂડામણિ રાણી તેની રાહ જોતી બેઠી હતી. આ રાણી નવોદ્રા હતી, માટે તે સહજ શરમાતી તી, પરંતુ રાજાએ ધીમે ધીમે તે મુગ્ધ નવોદાને દૃઢ આલિંગન, સુંબન કરીને અને અધરે થા કપોળ ઉપર હંતકાત કરીને રંજન કરી અને તેની શરમને દૂર મુદ્રાવી દીધી; અને તેની સાથે જાથી કહી શકાય નહીં એવા ઘણા સુંદર, ચતુર અને મનમોહક, મધુરતાથી ભરેલા નવસ સુરત ભાગમનો સંભામ કરી, અનિર્વાચ્ય રસનો અનુભવ કર્યો—એવો મુસ્તરસ બીજી રાણીઓ તરફથી જે પોતે પૂર્વે મેળવ્યા જ ન હતા. સૂર્યપ્રભ તે કામચૂડામણિ ઉપર લટકી બની ગયા, અને તેને કહ્યું: “ત્રિપે! આ વખતે બીજી રાણીઓ મારા અંતઃકરણમાં રમતી નથી પણ તુને તું જ મેં મારા મનમાં રાખી રહી છે.” આમ બોલી તેને ખુશા કરી દીધી. આ પ્રમાણે રતિ સમાગમ થી પછી, રાજા પોતાની પ્યારીને આલિંગન કરતો નિદ્રાવશ થઈ ગયો. ત્રિપાના આલિંગનથી તે પ્રિત અને તે નિદ્રા બન્ને આનંદમાં હળવે હળવે પસાર થઈ ગયાં.

સૂર્યપ્રભને વિદ્યાધરપદ પ્રાપ્ત થયું.

નિર્ભજ અરણ્યોદયે પ્રભાતનું મુંદર તેજસ્વી મુખ બતાવ્યું. સૂર્યપ્રભ નિદ્રામાંથી જાગૃત થયો, અને ગૃહમાંથી નિકળી, અને પોતાની પ્રથમની રાણીઓ, જે તેની સાથે હતી તેની પાસે જઈ, મિત્રે મધુર વચનથી રંજન કીધી. તે રાણીઓ વકેશિતવાળાં મધુર અને નિર્ભજ વિનોદનાં વચનો પાસીને, નવવધૂ ઉપર આસકત થયેલા રાજાની મસ્કરિયો કરવા લાગી. આવો આનંદ આપ્યો હતો, કે દેહલામાં તો કંચુકીએ અંદર આવીને જણાવ્યું કે “મુખેણ નામનો વિદ્યાધર આવ્યો છે, અને તે આપને મળવા ઇચ્છે છે.” સૂર્યપ્રભે તેને અંદર આવવા માટે ફરમાવ્યું કે તે વિદ્યાધર અંદર આવી, રેગ્યો. સૂર્યપ્રભને પ્રણામ કરીને વિનંતિ કરવા લાગ્યો કે; “મહારાજ! મને ત્રિફટનાથ વગેરે વેદાધરશ્વરોએ આપની પાસે મોકલ્યો છે, અને તેઓ મારી મારફતે આપને જણાવે છે કે, આજથી ત્રીજે દિવસે, રૂપશાદિ પર્વત ઉપર તમારો માંગલિક અભિષેક થવાનો છે, માટે તે વાત મેં સધળાને જણાવેલું, અને તેની તૈયારી કરવા મોકિ.” તે સમિળી સૂર્યપ્રભે તે જ વખતે તને પ્રત્યુત્તર આપ્યો “તું ત્રિફટનાથ વગેરે વિદ્યાધર રાજાઓની પાસે જઈને મારું કહેતું કહે કે, ‘તમે જ તે વિશે આજ્ઞા કરો અને સર્વને જણાવો. અમે તો તૈયાર થઈને ઉભા

જાણીએ; પણ સધાના પયોગિત જાણુ કરીશું.” આ પ્રમાણે સૂર્યપ્રભને પ્રતિસંદેશો લઈ સુષેણ સ્થાના ધયો, અને ઘૂરત સૂર્યપ્રભે પોતાના રાજ્યાભિષેક મહોત્સવમાં દેવતાઓને, યા વલ્ક્ય આદિ મુનિઓને, રાજાઓને, વિદ્યાધરોને અને અમુરોને નિમંત્રણ કરવા માટે, પ્રભ વગેરે પોતાના મિત્રોને જૂદા જૂદા મોકલ્યા.

પછી તે શંકર તથા પાર્વતીને નિમંત્રણ કરવા માટે એકલો કૈલાસ પર્વત તરફ ગયો. યોગીનાર આસતાં કૈલાસ નજરે પડ્યો. તે સફેદ વિઘ્નિત જેવા શ્વેત રંગનો હતો અને દેવર્ષિ ત સિદ્ધ પુરુષોને સેવવા લાયક એક શ્રુતશંકર હોય તેના જેવો જણાતો હતો. સૂર્યપ્રભ આ વિશ પહાડ ઉપર ધીમે ધીમે ચઢ્યો. આ પર્વત ચઢવામાં ઘણો દોહલો હતો. તે અર્ધ પર્વત ઉપર અર્ધ આમ તેમ જુલે છે, તો ત્યાં તેણે એક પરવાળાંથી જડિત દાર દીધું. સૂર્યપ્રભ સિદ્ધિમાનરિ હતો, તોપણ તે તેની અંદર પેસવા ગયો, પણ અંદર પેસી શક્યો નહીં; ત્યારે તે શંકરની માનરિ સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. સ્તુતિ પૂરી થતાં એક મજાનુ પુરુષ તેનાં દાર ઉધાડીને કહ્યું: “એ પુરુષ તારા ઉપર ગણપતિ પ્રસન્ન થયા છે, તું અંદર આવ.”

તે સાંભળી સૂર્યપ્રભ આમર્થ પામ્યો, અને અંદર જઈને જુલે છે તો એક તેજસ્વી મો શિલા ઉપર ગણપતિને ગિરાજમાન દીઠા. તેનું તેજ બાર આદિપ જોઈ મજાનુ રહ્યું હતું, તે એક દંત હતો, મોટું પેટ હતું, ત્રણ નેત્ર હતાં, પરચું અને મુદ્ગર ચક્રચક્ર કરતાં હતાં, તેમ આસપાસ જૂદાં જૂદાં પ્રાણીઓના મુખવાળા ગણે વીંટી વળી ઉભા હતા. આ પ્રમાણે શોભ સંયુક્ત વિનાયકનાં દર્શન કરી, સૂર્યપ્રભે તેમના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. પછી વિધિવિનાશ ગણપતિએ, સૂર્યપ્રભના ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેને આપવાનું કારણ પૂછ્યું. સૂર્યપ્રભે કારણ વિદિત કર્યા પછી પ્રેમમળ ગંભીર વાણીથી ગમ્મન ગોસ્થા—“અરે સૂર્યપ્રભ ! તું આ માર્ગે ઉપર ચડી ના.” એટલે સૂર્યપ્રભ જતાવેલે માર્ગે, બીજી પાંચ યોજન ઉંચી જમી ઉપર ચઢ્યો. ત્યાં બીજું પદ્મારામભણિતું બનાવેલું મોટું બારણું તેના જોવામાં આવ્યું, તેમ તે પ્રવેશ કરવા શ્રાવ્યો, પણ ત્યાં અંદર જઈ શક્યો નહીં. પછી તેણે એકમનથી શંકરન સદાય નામ લઈ, તેની સ્તુતિ કીધી કે કાર્તિકસ્વામીના કહેવાથી પુત્ર વિશાખે બારણે ઉધાડ્યું; અને સૂર્યપ્રભને અંદર પ્રાપ્ત કર્યો. સૂર્યપ્રભ અંદર જઈને જુલે છે તો જળ જળાટ અગ્નિ જેવા તેજસ્વી કાર્તિકસ્વામીનાં દર્શન થયાં. તેની આસપાસ શાખ, વિશાખ વગેરે તેના પાંચ કુમારો બેઠા હતા. તેમ જ જન્મથી જ સરળ સ્વાભાવના તથા દુષ્ટ જાત પ્રેતનો નાશ કરનારા ને વારંવાર તેના ચરણમાં પ્રણામ કરનારા ટ્રોટિ મજારાજો, તેને વીંટીને બેઠા હતા. કાર્તિકસ્વામીએ ઘણા પ્રસન્ન થઈ, સૂર્યપ્રભને આવવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેણે તે જણાવ્યું. કાર્તિકસ્વામીએ પણ તેને આગળ ચઢવાનો માર્ગ બતાવ્યો. તે માર્ગે આગળ જતાં રત્નનાં પાંચ બારણાંએ જોવામાં આવ્યાં, આ બારણાંએને ભૈરવ, મહાકાળ, વીરભદ્ર, નંદી અને હનુમંતી, એ પાંચ જણાએ રૂંધી રાખ્યાં હતાં. તે પાંચ બારણાંને પણ ક્રમવાર શંકરનાં ચરણની સહાયતાથી તે ઓળંગી ગયો, અને કૈલાસ પર્વત ઉપર ગયો. છેલ્લે આદ્યું રક્ષાક્રમ,

તું ખારણું આપ્યું. સાં પહેાંચ્યા પછી તે શંકરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો, જ્યેષ્ઠે સુદ્રોમાંથી એક
 , સૂર્યપ્રભને આદર સહિત અંદર દાખલ કર્યો. સૂર્યપ્રભ અંદર ગયો અને જુલે છે તો શંક-
 , સ્વર્ગે કરતાં પણ મુંદર ધામ દષ્ટે પડ્યું. આ ધામમાં દિવ્ય સુગંધીદાર પવન ફફડાટ કરી રહ્યો
 ; હંમેશાં નવપક્ષવ વૃક્ષ, પુષ્પ અને ફળોથી લચી રહ્યાં હતાં; ગંધર્વો અને અપ્સરાઓ ધન-
 . થેઈ થેઈકાર નૃત્ય કરી રહી હતી. આવા મુંદર જુવનના એક લાગમાં રશ્મટિકમણિના
 કાસન ઉપર, ત્રિનેત્ર શંકર ચિરાજમાન થયા હતા. શંકરની કાંતિ સ્વચ્છ રશ્મટિકમણિ જેવી
 ; તેણે માથે પીંગળી જટાનો અંથોડો વાળ્યો હતો; મસ્તક ઉપર મનહર તિલકરૂપે અર્ધચંદ્ર
 રણુ કર્યો હતો અને પાર્વતી દેવી તેની સમીપમાં બેસી તેની સેવા કરતાં હતાં. લલ્ય
 રૂપી શંકરનાં દર્શન કરી, આનંદથી, શંકર અને પાર્વતીની નજીકમાં જઈ, સૂર્યપ્રભે
 ધાંગ પ્રણામ કર્યો. ભગવાન શંકરે તેના વાસો ચાખડી ઉઠાડ્યો અને પૂજ્યું: "પુત્ર ! "તું
 હી શા માટે આવ્યો છો?" સૂર્યપ્રભે પ્રત્યુત્તર દીધો: "મહારાજ! મારા અભિષેકનો સમય નજીક
 આવ્યો છે, માટે આપ તે સમયે મારી સમીપ પધારવાની કૃપા કરો એમ ધારી, વિનંતિ કરવા આવ્યો
 ." શંકરે કહ્યું: "આટલા જ કામ માટે તારે આટલો બધો ક્લેશ ને શ્રમ લેવાનું શું કારણ હતું ?
 ૧! જો તારે મને યોદ્ધાવદો હતો તો સાં જ મારું રમરણ કરતું હતું." આમ કહીને તેવજુ યોદ્ધા:
 ૫૫ સારું, જા, હું તારી પાસે આવીશ." આ પ્રમાણે કહી ભક્તવત્સલ શંકર પોતાની પાસે,
 ઠેલા ચણને યોદ્ધાવીને કહ્યું: "અત્યા ગણુ! મોટા ચક્રવર્તીઓનું અભિષેકસ્થાન ઋષભપર્વત
 , માટે આને અભિષેક કરવા માટે ઋષભપર્વત ઉપર લઈ જા." આ પ્રમાણે ભગવાને આજ્ઞા કરી,
 ૫૬ તે ગણુ શંકરને પ્રદક્ષિણા અને પ્રણામ કરી, સૂર્યપ્રભને પોતાના યોગામાં બેસારી,
 ૫૭ ભપર્વત ઉપર મૂકીને, તે જ વખતે પોતાની સિદ્ધિના પ્રતાપથી અદ્વૈત ચર્ચ ગયો. પછી સૂર્ય-
 ૫૮ મના મિત્રો, કામચુડામણિ વગેરે રાણીઓ, વિદ્યાધરના રાજાઓ, ઇંદ્ર વગેરે દેવતાઓ, અય વગેરે
 ૫૯ સુરો, મહર્ષિઓ, શ્રુતશર્મા, સુમેરુ, સુવાસકુમાર એ સર્વ, ઋષભપર્વત ઉપર, સૂર્યપ્રભની પાસે
 ૬૦ આવ્યા. સૂર્યપ્રભે તે સર્વને યથાયોગ્ય માન આપ્યું અને શંકરદર્શન વગેરેનું વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું.
 ૬૧ આજે સૂર્યપ્રભનું કહેલું વૃત્તાંત સાંભળી તેને ધન્યવાદ આપ્યો.

પ્રભાસ વગેરે પોતે સુવર્ણના અને શિલિના હાથમાં નદી, નદ અને સમુદ્ર આદિ તીર્થોનું
 ૬૨ જ લઈ આવ્યા, અને તેમાં જુદી જુદી ઔપધિ નાંખી અભિષેક જળ તૈયાર કર્યું. એવામાં
 ૬૩ રેપુરાર શંકર, પાર્વતી સહવર્તમાન સાં પધાર્યાં. દેવ, અસુર, ત્રિદાધર, રાજાઓ અને મહર્ષિઓએ
 ૬૪ આમ કર્યો. સૂર્યપ્રભને વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી રાજ્ય સિંહાસન ઉપર બેસાવ્યો. ઋષિઓ જુદાં જુદાં
 ૬૫ તીર્થના પવિત્ર જળથી તેને અભિષેક કરવા લાગ્યા અને દેવદાનવોએ સ્વસ્તિવાચનની ગર્જનાથી આકાશ
 ૬૬ ખતી મુક્યું. વ્યવહાર કુશળ મયદાનવે ધણા હર્ષથી સૂર્યપ્રભને પટો બાંધ્યો અને મુકેટ પહેરાવ્યો
 ૬૭ હરત આકાશમાં અપ્સરાઓ નૃત્ય કરવા લાગી અને દેવતાનાં હુંફિ તથા તુરીઓ ગડગડવા
 ૬૮ લાગ્યાં. સૂર્યપ્રભને સર્વ ક્રિયા કર્યા પછી, મહર્ષિઓએ કામચુડામણિ રાણીને પણ અભિષેક કરી
 ૬૯ દેરાણીપદે સ્થાપી. પછી દેવ અને અસુરો વિનય થયા અને સૂર્યપ્રભ ચક્રવર્તીએ,

પોતાના ભાઈઓ, સ્નેહીઓ અને મિત્રોની સાથે રહી અભિષેક નિમિત્ત એક મોટા ઉત્સવ કર્યો. કેટલાક નિવસ વીચાર્યા શંકરના કહેવાથી પોતાની વેદી-ગાદીનો ઉત્તર તરફનો અર્ધ ભાગ કુતરાઓને અર્પણ કર્યો, અને પ્રથમની રાણી છતાં પણ બીજી રાણીઓને પણ પરણી, પણ કાળ સુધી મિત્રોની સાથે રહી અકલ્પ્યની રાજ્ય લક્ષ્મી ભોગવી આ પ્રમાણે સૂર્યપ્રભને મનુષ્ય છતાં પણ શંકરની કૃપાના પ્રતાપથી વિદ્યાધરનું અકલ્પ્ય રાજ્ય મળ્યું હતું.

વિદ્યાધરમાં એક વચ્ચેપ્રભ આ પ્રમાણે વસરાજની આગળ વાર્તા કરી, નરવાહનદત્તને પ્રણામ કરી આકાશમાં આઠ્યો ગયો. તેના જ્યાં પછી નરવાહનદત્ત, વિદ્યાધરના અકલ્પ્ય રાજ્યની પદવીની વાટ જોતો થયો, પોતાની પટરાણી મદનમયુકા સહિત, પિતા વત્સરાજના ઘરમાં જીવે આનંદમાં રહેતા હતા હતા.

સૂર્યપ્રભ લંબક સંપૂર્ણ.

શ્રી
મહાકવિ શ્રીસોમદેવ બદ્ધવિરચિત

કથાસરિત્સાગર.

(ભાષાંતર.)

નવમલંબક-અલંકારવતી.

તરંગ ૧ લો.

નિશુભના ભારવડે નખી ગયેલી પૃથ્વી ઉપરના વાંકા વળેલા પહાડો પણ નજી નજી કરતા જે વિનાયકને નમન કરતા જણાય છે, તે વિનાયકને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

નરવાહનદત્તની કથા.

વસરાજનો પુત્ર નરવાહનદત્ત, વિદ્યાધરાના રાજાનાં ચરિત્રો સાંભળતો કૌશાંબી નગરીમાં પોતાના પિતાના ધરમાં આનંદ કલ્પોક્ષ કરતો હતો. એક વખત રાજકુમાર, ગોમુખની સાથે સેના લઈને મૃગયા રમવા માટે ગયો. રસ્તામાં મેનાને છોડી દઈ, તે મોટાબેંગલમાં ધસ્યો ગયો. જતાં જતાં તેની જમણી આંખ ફરકવા લાગી ને તેને શુભ ક્ષણની પ્રાપ્તિ થશે એમ સૂચન થયું. થોડીવારમાં નરવાહનદત્તે, દેવતાઈ વીણાના સ્વરસંયુક્ત સંગીતના ધ્વનિ સાંભળ્યો. તે ગીતના શબ્દાનુસારે રાજકુમાર તે તરફ દોરાયો. થોડે દૂર ગયો એટલે સ્વયભૂ શંકરનુ એક મંદિર તેની નજરે પડ્યું. તે જોઈ, થોડીથી ઉતરી રાજકુમાર ઘોડાને એક ઝાડે બાંધી તે મંદિરમાં ગયો. દાખલ થતાં તેને શંકરનાં દર્શન થયાં અને ઘણી દિવ્ય કન્યાઓથી વિંટાયેલી એક દિવ્ય કુમારિકાને પણ ત્યાં વીણા વગાડતી જોઈ. તે જ સમયે સમુદ્ર જેમ ક્રાંતિપૂર્વકે ઝરનારી ચંદ્રની નિર્ભળ મૂર્તિ જોઈ ક્ષોભ પામે છે, તેમ નરવાહનદત્તનું મન તે લાવણ્યમયી કન્યાને જોઈ ક્ષોભ પામી ગયું. પેલી કન્યા પણ રસ ભરેલા સ્નિગ્ધ અને મુગ્ધ નેત્રવડે નરવાહનદત્તને જોઈ તેના ઉપર પ્રેમમય બની ગઈ. તે સ્વરના આરોહઅવરોહ વિસરી ગઈ. ત્યાર પછી વાત્સરાજના પુત્રની સાથે રહેલો ગોમુખ, સ્વામીના

મનનો અભિપ્રાય જાણી, તે દિવ્ય કન્યાની સખીને જ્યાં પૂછવાનો વિચાર કરે છે કે “આ કોની છે; અને તે કોણ છે? એટલામાં તો, સુવર્ણ જેવી લાલ વર્ણી, તેના જેવી જ મુંદર, જે ઔઠ વિદ્યાધરી આકાશમાંથી નીચે ઉતરી આવી, અને તે કન્યાની પાસે બેઠી. તે કન્યા ઉઠીને તે વિદ્યાધરીને પ્રણામ કર્યા. પછી પેલી ઔઠ વિદ્યાધરીએ તે કન્યાને આશીર્વાદ આપી કે “પુત્રિ! તું વિદ્ય વગર વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી પતિ સાથે પરણીશ!” આ સાંભળી નરવાહનદત્ત, વિદ્યાધરીની પાસે જઈ તેને પ્રણામ કરી, ધીમે ધીમે શાંત સ્વભાવવાળી તે વિદ્યાધરીને પૂછ લાગ્યો—“માનુથી, આ કન્યા કોણ છે? અને તેને તમારી સાથે શો સંબંધ છે તે કહો.” વિદ્યાધરી તેને કહેવા લાગી, “સાંભળ તને તે કદું હું તે—

અસંકારવતીતું ચરિત્ર.

હિમાચલ ઉપર શ્રી મુંદરપુર નામનું એક નગર છે. તેમાં અસંકારશીલ નામનો એક વિદ્યાધર રાજ કરતો હતો. તે રાજા ઉદાર સ્વભાવનો હતો. તેની પદ્માણીનું નામ કાંચનપ્રભા હતું તે રાણીથી રાજાને એક પુત્ર પેદા થયો હતો. જ્યારે આ પુત્રનો જન્મ થયો ત્યારે ગૌરીએ સ્વપ્નમ આવીને તેને જણાવ્યું હતું કે, “આ કુમાર ધર્મપરાયણ થશે.” એ ઉપરથી અસંકારશીલે તે કુમારના નામ ધર્મશીલ પાડ્યું. જ્યારે જિતેન્દ્રિય ધર્મશીલને યુવરાજની પદવી મળી, ત્યારે તે ધર્મમાં પરાયણ થઈ, પિતાને અને પ્રજાને અધિક રંજન કરવા લાગ્યો. થોડે દાળે રાજા અસંકારશીલની રાણી કાંચનપ્રભા પુનઃ ગર્ભવતી થઈ, અને તેણે એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો. આ કન્યાના જન્મ વખતે આકાશવાણી થઈ હતી કે, “આ કન્યા ચક્રવર્તી રાજા નરવાહનદત્તની સ્ત્રી થશે.” કન્યાના પિતાએ તેનું અસંકારવતી એવું નામ પાડ્યું, અને તે બાળક કન્યા અંદમાની ચડતી કળાંતી માફક દિનપ્રતિદિન વધવા માંડી. કેટલોક દાળ વીત્યા પછી તે પોતાના પિતા પાસેથી વિદ્યાભણી તરણાવરથામાં આવી. તે ભક્તિ ભાવથી શંકરના મંદિરે મંદિરે બાટકવા લાગી. તેના ભાઈ ધર્મશીલ જે શાંત હતો તે પણ તરણ થયો. તેણે એક સમયે એકાંતમાં પોતાના પિતા અસંકારશીલને વિનંતિ કરી કે; “પતાશ! આ સંસારના વૈભવોપર મને પ્રીતિ નથી, કારણ કે તે ક્ષણભયર છે. આ સંસારમાં એવી કાઈ વસ્તુ છે કે જે પરિણામે નીરસ થાય નહીં? સર્વ વસ્તુ પરિણામે દુઃખકર થઈ પડે છે, તે વિષયમાં આપે વ્યાસમુનિનું વચન સાંભળ્યું હશે. તે કહે છે કે—“સમ્રથ માત્ર છેવટે નાશ થવાના છે અને ઉન્નત થયેલા સર્વ, પરિણામે પડારા છે. એટલે ઉદય પામેલાનો અન્ત થશે. જેટલા સંયુક્ત છે તે સદગા છેવટે વિયોગ પામશે અને છૂવડું છે, તે પરિણામે મરણ માટે છે.” માટે પિતાશ, કોઈ પણ નાશવંત વિષયોમાં વિદ્વાનને પ્રેમ કેમ થાય? વળી ધનસંપ્રદ અને વૈભવો પરતોક્ષમાં સાથે આવતા નથી માત્ર એક ધર્મ જ ખરો બંધુ છે, કે જે એક પગલું પણ પોતાના સંબંધીને છોડતો નથી.” પુત્ર ધર્મશીલનું આનું બોલવું સાંભળી, અસંકારશીલની આંખમાં અશ્રુ વરસી આવ્યાં અને તે બેઠાં બેઠાં ધર્મપુત્રને પૂછવા લાગ્યો—“ભાઈ! તું હજી બાળક છે એટલામાં તારી શુદ્ધિને આ શો ગ્રમ થયો? તથા તરણાવરથા બોગવ્યા પછી જ સત્પુરુષો શાંત થાય છે. શું તારે કોઈ મુંદર મુંદરી સાથે પરણી, ધર્મથી રાજ્ય ચલાવવાનો અને વૈભવો બોગવવાનો આ

સમય નથી ?” પિતાના આનાં વચન સાંભળી, ધર્મશીલ પુનઃ બોલ્યો; “પિતાજી ! મનોનિગ્રહ કર્યો કે મનોનિગ્રહ ન કર્યો, તેમાં કંઈ અવસ્થાકૃત નિયમ નથી. જો કાંઈ બાળક ઉપર ઈશ્વરનો અનુમોદન થઈ જાય છે, તો તે પણ સંસારથી સત્વર વિરક્ત થાય છે; પરંતુ જો કાંઈ નીચ માણસ હોય છે તો તે વૃદ્ધ થયા છતાં પણ સંસારથી વિરક્ત થતો નથી. મને રાજ્ય ઉપર પ્રેમ નથી, સ્ત્રી સાથે લમ કરવામાં પણ પ્રેમ નથી. મારા હૃવતરનું એ જ ડાળ માનું છું કે, શિવને પ્રસન્ન કરવા માટે મારે તપ કરવું.” આ પ્રમાણે બોલતા પુત્રને તેના પિતા અર્ચકારશીલ બહુ બહુ પ્રકારે સમજાવ્યો, તોપણ તે સમજ્યો નહીં. જ્યારે તેના દૃઢ નિશ્ચય જાણ્યો ત્યારે તેને પિતા અનુપાત કરતો બોલ્યો—“રે પુત્ર ! તું હજી તરુણાવસ્થામાં છે, છતાં માધીક મુખમાંથી તને વૈરાગ્ય આપ્યું છે, તો હું જે વૃદ્ધ તેને કેમ વૈરાગ્ય વ્યાપ્તો નથી ? આજની હું પણ વનવાસ કરીશ.” આ પ્રમાણે કહી અર્ચ લોકમાં જઈ તેણે બાહ્યોને અને દરિદ્રોને હજારો અને લાખો રત્નો અને અપાર સુવર્ણ દાનમાં આપ્યું અને પછી પોતાના શ્રી મુન્દરપુર નગરમાં આવીને કાંચન-પ્રભા રાણીને કહ્યું; “દેવિ ! તારે મારી આતા પાળવી હોય તો, આ શહેરમાં રહી તારે આ પછી પુત્રી અર્ચકારવતીનું સંરક્ષણ કરવું, અને એક વર્ષ પૂર્ણ થાય ત્યારે આજની તીથિએ, આ કન્યાનું શુભ લમ કરવું. તે દિવસે હું પોતે આવીને નરવાહનદત્તને આ કન્યા અર્પણ કરીશ; તે ચક્રવર્તી જમાઈ આપણા નગરનું પાલન કરશે.” રાજ્યે રાણીને આ પ્રમાણે કહ્યા પછી, પોતાની આતા પ્રમાણે વર્તવાને રાણીને સોગમ આપ્યા અને રાણી તથા પુત્રીને વિલાપ કરતાં મધી, પુત્ર સહિત તે રાજ વનમાં જઈ રહ્યો અને તેની સદ્ગુણી રક્ષી કાંચનપ્રભા પોતાની પુત્રી સહિત પતિની આતાથી શહેરમાં રહી. કંઈ સદ્ગુણી સ્ત્રી પતિની આતાનું હિરણ્યન કરે ? પછી, જે માતાને પોતાની પુત્રી અર્ચકારવતીપર ધણો પ્રેમ હતો તે માતા ને પુત્રી, શિવ મંદિરમાં બટકવા લાગ્યાં. એક દિવસે પ્રત્તપિ (સર્વ જાણુ કરનારી) નામની વિદ્યાએ તે કન્યાને કહ્યું; “તું કાશિનગરમાં આવેલા સ્વયંભૂ ક્ષેત્રમાં જઈ, ત્યાં શંકરનું પૂજન કરે. પૂજન થયો પછી વિદ્ય વગર સ્વયં વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી રાજા નરવાહનદત્ત તારો પતિ થશે !” આ પ્રમાણે તે વિદ્યાએ આતા આપી એટલે અર્ચકારવતીએ, પોતાની માતા સહિત કાશિનગર દેશમાં જઈ, મહાદેવગિરિપર આવેલ નન્દીકેત, મુરૈશ્વરગિરિપર આવેલા અમરપર્વત, વિજય પર્વત, કપટેશ્વર ક્ષેત્ર વગેરે ક્ષેત્રોમાં જઈ શંકરનું પૂજન કર્યું ને તે પછી તે આ અને દીકરી ઘેર આત્યાં.

હે સુભગ ! આજ તે અર્ચકારવતી છે અને હું તેની મા ચાઉં છું. મારું નામ કાંચનપ્રભા છે. આજે મારી પુત્રી મને કહ્યા વગર એકલી આશિવ મંદિરમાં આવી. પ્રત્તપિ વિદ્યાથી એ વાત મારા જાણવામાં આવી, એટલે હું અહીં આવી, છું. તે વિદ્યાના મુખથી જ અહીંનું મારું આગમન પણ મારા જાણવામાં આવ્યું છે. આ મારી કન્યાને દેવતાએ તમને અર્પણ કરેલી છે તો હવે તમે તેનું પાણિગ્રહણ કરો. તેના પિતા અર્ચકારશીલે આ કન્યાના વિવાહનો દિવસ કહ્યો હતો તે શુભ-માર્ગલિક દિવસ કાલ પ્રભાતનો છે; માટે આજે હે પ્રિય પુત્ર ! તું કાશી-પ્રીમાં પાછો જા અને અમે પણ જઈશું; અને કાલે મારા પતિ, અર્ચકારવતીના પિતા જે સાગ્ર છે તે પોતે આવીને તને આ કન્યા અર્પણ કરશે.

આ પ્રમાણે કાંચનપ્રભા રાણીએ કહ્યું, તે સાંભળી અવકારવતી અને નરવાહનદત્તની કંઈ બહુ જ અવસ્થા થઈ રહી. સાયંકાળ પામે આવવાથી પરસ્પર એક રાત્રિનો જ માત્ર વિયોગ સહ ન કરી શકવાથી, જેમ ચક્રવાક્યા અને તેની સ્ત્રીના નેત્રમાં અશ્રુઓ ભરાઈ આવે, તેમ નરસિંહ નન્દા અને અવકારવતીનાં નેત્રોમાં અશ્રુઓ આવી ગયાં. કાંચનપ્રભા બન્ને બહુની આર્થ સ્થિતિ જોઈને “એક રાત્રિના વિયોગમાં તમને બેને આટલી અધીરતા શી છે? ધીર પુરુષો તે જોતી હદ નિશ્ચય કરવામાં ન આવેલી હોય એવા વિરહને પણ લાંબા વખત સુધી સહન કરે છે આ વિષય ઉપર રામભદ્ર અને સીતાના વિયોગની કથા કહું છું તે સાંભળો,”-

રામ સીતાની કથા.

અયોધ્યા નગરીના રાજા દશરથને રામ નામનો એક પુત્ર હતો. તે, ભરત, શત્રુઘ્ન અને લક્ષ્મણ એ ત્રણેમાં વડો હતો. રામ, વિષ્ણુ અંગમાંથી રાવણને મારવા માટે અવતર્યા હતા. તેને સીતા નામની એક ધણી પ્યારી રાણી હતી. તે જનક રાજની પુત્રી હતી. રામના પિતા દસમે, દેવયોગે, રાજ્યભારી ભરતને પ્રિયી, રામને વનમાં મોકલ્યો, સાથે સીતા તથા લક્ષ્મણ સહિત તે વનમાં ગયો. વનમાં રાવણ કપટથી રામની પ્રિયા સીતાનું હરણ કરી, લંકાદીપમાં નાચી જવા લાગ્યો, એવામાં સ્ત્રીમાં જટાણ નામનો પક્ષી તેની સામે ધવો. તેને મારી સીતાને તે લંકાપુરીમાં લઈ ગયો. ૫૪૧ રામ, સીતાના વિયોગથી દુઃખી થતાં, વનમાં તેની મોઢ કરવા મંડ્યા. સીતાને મોઢનાં મોઢનાં પોતાના સમાન દુઃખી મુશીવ તેને મળ્યો. તેને મળી તેના દુઃખન વાગાનો નાશ થયો અને મુશીવને પોતા પક્ષમાં લીધા. ૫૪૨ સીતાની યોગ કરવા માટે હનુમાનને મોકલી, તેની મારફતે લંકામાં ગયો. છે એવા સમાચાર જાણ્યા, સાથે રામે સમુદ્ર ઉપર પાંચ બાપી તે દ્વારા લંકામાં જઈ રાવણનાં નાશ કરી, લંકાનું રાજ્ય વિભીષણને સોંપ્યું, અને સીતાને પાછાં લઈ વનમાંથી અયોધ્યામાં આવ્ય અને ભરતે અર્પણ કરેલું અયોધ્યા નગરીનું રાજ્ય અપાવવા લાગ્યા. તે પછી થોડે કાલે સીતા ગર્ભ મર્મવતી થયાં. એક દિવસે રામજી પોતાની ઇચ્છાથી નગર અર્થો ભેગા માટે, થોડાંક માણસો સાથે સદેશમાં રૂંદે જ તેવામાં તેણે એક પુરુષને દીડો. તે પુરુષ પોતાની સ્ત્રી પરને ઘેર મૂક, આં તેને અવશ્ય રહ્યો, તે સ્ત્રીના હાથ મૂકી તેને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂકતો દેતો. એટલે તેને સ્ત્રી બોલી કે, “સીતા રાણી રાક્ષસના ઘરમાં ગઈ આગ્યાં, તેણે રામભદ્ર તેને બાહ્ય કોઈ મુશ્ય નથી, અને તું તો તેના કરવાં પણ વધારે એટલે થયો, જે અને ઘરની બહાર અને નાનિત બહાર કાઢે છે.” આવાં વચન સાંભળી રાજા રામભદ્ર મનમાં ખેદાનૂ થયા, અને ગર્ભમર્મ નું અંદર જઈ તપાસના અપવાદનો રૂ ખાઈ, સીતાને વનમાં મોકલી દીધાં. જે માણસ યદ્યપ્ત થવાને ઈચ્છે છે, તે માણસ ગમે તેવા દારણ નિગદ પણ સહન કરે છે, પણ જેને ઘરની દરશ નથી ને નિગદ કે કંઈ પણ સહન કરતો નથી.

આ વાક્યાનુસારે રામ, સીતાનો વિયોગ સહન કરવા લાગ્યા. મર્મના બારથી અગ્રાપવાં સીતા રેવી દેવયોગે વાલ્મીકી મુનિના આશ્રમમાં જઈ ગયાં. ત્યાં આશ્રમમાં રહેનારા મુનિ

વાસ્મિકીએ, સીતાને ધીરજ આપીને શાંત કર્યો, અને પોતાના આશ્રમમાં રાખ્યાં. પણ બીજા મુનિએ સીતાને આશ્રમમાં આવ્યાં જોઈ, પરસ્પર વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “આ સીતામાં અવસ્થા કલંક હશે તે નિર્દોષ નથી; માટે જ રામભદ્રે તેને રાજધાનીમાંથી કાઢી મૂક્યાં હશે. જો તે નેદોષ હોત તો રામ તેના શા માટે ત્યાગ કરત ? સંકિતાનાં દર્શન કરવાથી આપણને પણ અવસ્થા પાતિક લાગશે. મુનિ વાસ્મિકીએ તો ધ્યાને લીધે તેને આશ્રમમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યાં નથી, પણ તેનાં દર્શન કરવાથી જે પાતિક લાગશે તે પાતિકને મુનિ તપથી દૂર કરી નાંખશે. (પણ આપણામાં તેનું પાતિક બાળવાની શક્તિ નથી) માટે આપણે તો કાઈ બીજા આશ્રમમાં જઈએ.” આ વિચાર મુનિ વાસ્મિકીના બાણવામાં આવ્યો કે તે જ વખતે તેમણે મુનિએને કહ્યું, “બ્રહ્મ-દેવો, આ સીતા દેવી અત્યંત પવિત્ર છે, તે મેં ધ્યાનદ્રષ્ટિથી જોયું છે, માટે તમારે તેને માટે શંકા કરવી નહીં.” વાસ્મિકીએ આવી ખાતરી આપ્યા છતાં પણ તે મુનિએને વિશ્વાસ આવ્યો નહોતો, સારે સીતા જોઈયાં; “હે મહા મુનિએ! મારા સતીપણાને આપની ઇચ્છામાં આવે તે રીતે કસો, અને હું બસતી ઠંક તો લાલે મારું મસ્તક છેદન કરો!” તે સાંભળી મુનિએના મનમાં દયા ઉપજી અને સર્વ કહેવા લાગ્યા કે; “આ મહાવનમાં દીટિલીસર નામનું તીર્થ છે. તે તીર્થની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે કહી છે. કાઈ એક દીટાડીને તેના પતિએ, બીજા સાથે સંગ કરવાનું મિથ્યા દૂષણ આપ્યું, તે ઉપરથી અનાથ અને સદૃશી દીટાડી રૂદન કરવા લાગી અને પૃથ્વી તથા લોકપાલને શરણે ગઈ. લોકપાલે તેને શુદ્ધ કરવા માટે દીટિલીસર નામનું એક તળાવ બનાવ્યું. તે તીર્થમાં રામભદ્રનાં પત્ની સીતા સ્નાન કરીને શુદ્ધ થાય એટલે બસ.” આ પ્રમાણે મુનિએનાં કહેવું સાંભળી સીતા તે તળાવ ઉપર જઈ તેના કિનારા ઉપર ઉભાં રહીને જોઈયાં; “હે પૃથ્વી-માતા, મેં જો રામભદ્ર સિવાય બીજાનું સ્વપ્નામાં પણ ચિંતવન કર્યું ન હોય તો મને આ તળાવને સામે કાંઈ તરી જવા દેજો, પણ પરપુરુષનું મનન ચક્રિયિત પણ સ્મરણ કર્યું હોય તો મને પાર પહોંચાડતાં નહિ.” આમ કહી સીતા તળાવમાં ઉતર્યા કે પૃથ્વી દેવી પ્રકટ દર્શન દઈતેને પોતાના ઉત્સંગમાં જોસારી સામે કિનારે લઈ ગયાં. સર્વ મુનિએ સાધ્વી સીતાનું આતું પવિત્રપણું જોઈ તેને પ્રણામ કરવા લાગ્યા; અને રામભદ્રે નિરપરાધી સીતાને લાગ કર્યો, તે માટે તેના ઉપર ગુસ્સે થઈ, રામભદ્રને શાપ દેવા તૈયાર થયા. પણ સીતા, જે પોતાના પતિના કલ્યાણમાં સદા ઉત્સાહી હતી તે જોઈયાં; “મુનિએ! તમને હું પ્રણામ કરીને કહું છું કે, તમારે મારા આર્યપુત્ર રામભદ્રનું સકલપથી પણ અમંગલ વિચારનું નહીં. હું પાપિણી જ શાપ સહન કરવાને લાયક છું,” આ પ્રમાણે સીતાએ ઋષિએને શાપ દેતા અટકાવ્યા સારે મુનિએ વિશેષ પ્રસન્ન થયા અને તેને આશીર્વાદ આપ્યા; “તમને યુત્તપ્રાપ્તિ થશે.” વનમાં વાસ્મિકીના આશ્રમમાં સીતાજી કલાંછે, તેમને દશ મહીના ગયા કેડે એક બાળક જન્મ્યું; તેનું નામ મુનિ વાસ્મિકીએ લવ રાખ્યું. એક વખતે સીતા બાળકને લઈ સ્નાન માટે ગયાં હતાં અને પર્ણદ્રુમાં કાઈ ન હતું એવામાં મુનિ વાસ્મિકી લાં આવ્યા અને જુલે છે તો પર્ણદ્રુની શ્ય દીડી, એટલે વિચાર કરવા લાગ્યા કે, સીતાને તો ડેવ છે કે બાળકને મૃતીને સ્નાને જનું, તો આજે

બાળક ક્યાં ગયો હશે? બેશક તેને કોઈ પણ ચિદ્વારી પ્રાણી ઉપાડી ગયું હશે. હાલ, હાલ! સીતારનાન કરીને આવશે અને પુત્રને દેખશે નહીં તો તે જીવશે તદિ, પણ મરણ પામશે હાલ, તપોબળથી બીજું બાળક બનાવું” આમ વિચાર કરી લવના જોવા જ, દર્ભમાંથી એક પવિત્ર કુમાર બનાવ્યો; અને મુનિએ તેને હુપડીમાં સુવાડ્યો. એવામાં સીતા દેવી સ્વાં બાવ્યાં અને તેજે બીજા બાળકને જોયું એટલે તે મુનિની પાસે ગયાં અને વિનંતિ કરવા લાગ્યાં. “મુનિ મહારાજ! મારા પુત્ર મારી પાસે છે અને આ બીજા બાળક ક્યાંથી આવ્યો?” તે સાંભળી મુનિએ જે પ્રમાણે બન્યું હતું તે પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યું, અને જોડ્યા; “હે નિષ્પાપ સીતા! આ પુત્ર પણ તારે સ્વાં જન્મવાનો હશે માટે આમ બન્યું છે! આ બીજા પુત્રને પણ તું મદદ કર. આ પુત્રને મેં મારા તપના પ્રતાપથી દર્ભમાંથી બનાવ્યો છે, માટે આનું નામ કુશ પાડ.” સીતાજી તે કુમારને લઈ તેનું પણ પોપણ કરતાં હતાં. મુનિ વાદ્ધીકિએ આ બન્ને, કુમારને દ્વિવિધ ધર્મ પ્રમાણે મંદકાર કર્યો અને સીતા બન્ને કુમારને સાથે ઉછેરવા લાગી. આ દ્વિવિધના કુમારે બાધ્યાવસ્થામાં જ મુનિ પાસેથી દિવ્ય અશ્વ, રાત્રિ, રાજવિદ્યા તથા ગાયિક વિદ્યા શિખ્યા હતા.

એક દિવસ રામભદ્રના કુમાર લવ અને કુશી, આશ્રમના એક મૂળને મારી તેનું માંસ ખાધું અને મુનિ વાદ્ધીકિના પૂજનના શિવલિંગને પોતાનું રમકડું કરીને રમવા લાગ્યા. તે જોઈ મુનિના મનમાં અતિશય ખેદ ઉપજ્યો; પણ સીતાએ મુનિની સ્મૃતિ કરી એટલે મુનિએ બન્ને કુમારને આ પ્રમાણે પ્રાપચિત બતાવ્યું કે, “આ લવ, કુબેરના માનસરોવરમાં જઈને સ્નાંતી સત્વર સુવર્ણનાં કમળ અને તેના બગીચામાંથી મદારનાં પુષ્પો લઈ આવે. એ બન્ને બાઈએ આ શિવલિંગનું તે કમળ તથા પુષ્પોથી પૂજન કરશે, એટલે તેમનાં પાતકો દૂર થશે.” લવ બાળક હતો તોપણ કૈલાસ પર્વત ઉપર જઈ, સ્નાંતી પછીને મારી નાંખી કુબેરના તળાવમાંથી સુવર્ણનાં કમળો અને તેના બાગમાંથી મદારનાં પુષ્પો લઈ આવ્યો. તે આશ્રમ બહાર પાછો આવ્યો હતો તેવામાં રસ્તામાં ગાડી ગયો, તેથી એક વૃક્ષ નીચે વિશ્રામ કરવા માટે બેઠો. એ વેળાએ રામભદ્રના નરમેધ-મનુષ્ય યજ્ઞમાં સારા લક્ષણવાળો મનુષ્ય જોઈતો હતો, માટે સુલક્ષણ મનુષ્યને બોળતા બોળતા લક્ષમણ તે માર્ગે આવી ચડ્યા. તેમણે લવને યોગ્ય લક્ષણ સાંજો જોઈ, તેની સાથે મોટું સુદ કરી, મોહનાશ મારી મૂર્છિત કરી, દ્વિવિધના ધર્મ પ્રમાણે તેને બાંધી, અયોધ્યા નગરીમાં લઈ ગયા.

બીજા બાળકો મુનિના આશ્રમમાં સીતા, લવના આવવાની વાત જોતાં હતાં અને ઘણો વાર યનાથી ગભરાટમાં પડી ગયા હતાં, સારે જાની મુનિએ ધ્યાન ધરી બનેલી વિગત જોઈ સીતાને સર્વ જ્ઞાન કહી શાંત કર્યો અને કુશને કહ્યું: “બેટા કુશ! લક્ષમણ લવને બાંધીને અયોધ્યા નગરીમાં લઈ ગયા છે, માટે આ અષ્ટો લઈને તુ સ્વાં જ અને તેનાથી લક્ષમણનો પરાજય કરી, તારાજ-ધુને છોડાવી લાવ.” આમ કહી મુનિએ તેને દિવ્ય આયુષો આપ્યાં. તુરત કુશ, ચારે તરફથી જોમાં જતા માટે અટકાવ કરવામાં આવ્યો હતો એવી અયોધ્યા નગરીમાં ગયો. મન બુદ્ધિ ઉપર ચડાઈ કરી અને નરમેધ યજ્ઞના કાર્યમાં ભગાણ પાડ્યું. યજ્ઞ કાર્યમાં અટકાવ થતો જોઈ, લક્ષમણ સુદ :

તા માટે આવ્યા. પણ કુરો દિવ્ય શક્તિથી તેનો પરાજય કર્યો. પછી રામભદ્ર, કુશ તરફ દોડ્યા. પણ મુનિ વાલ્મીકિના પ્રતાપને લીધે હથીઆરોવડે કુશનો પરાજય કરી રાધ્યા નહી. ત્યારે રામે શને પૂછ્યું: “તારે સુદ કરવાનું પ્રયોજન શું છે અને તું કોણ છે?” કુશ બોલ્યો: “તમારો ભાઈ દમણ, મારા મોટા ભાઈને બાંધીને અહીં લઈ આવ્યો છે, માટે હું તેને છોડાવવા સારુ અહીં આવ્યો છું. અમારી માતા જનકી અમને કહે છે કે, તમે બન્ને રામભદ્રના પુત્ર છો. તે ઉપરથી અમે તેમનું નામ જાણીએ છીએ. અમો-બન્ને ભાઈનાં નામ લેવ તથા કુશ છે.” આ પ્રમાણે કુરો પોતાનું વૃત્તાંત કહી સાંભળાવ્યું. તે સાંભળતાં વાર રામે તરત લવને કેદખાનામાંથી પોતાની સિંધો બાંધી અને બન્ને જણાને પોતાની કોટે વળગાડ્યા અને ‘હું જ તે પાપી રામ છું,’ આમ પોતાને ધિક્કારનાં વચનો કહેવા લાગ્યા. તે સાંભળી નગરીનાં માણસો એકઠાં મળીને તે બન્ને મારો તરફ પ્રેમ નજરથી જોઈ, સીતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. રામ બન્ને કુમારોને પોતાના જમ્બૂદ્વિપમાં લઈ ગયા અને વાલ્મીકિ મુનિના આશ્રમમાંથી સીતા રાણીને પાછાં બોલાવ્યાં. પછી જન્મકાર્યભાર પુત્રને સોંપી સીતાની સાથે તેઓ આનંદમાં રહેવા લાગ્યા.

એ રીતે જ પુરુષો ધીર હોય છે તે ધણા દિવસ પર્યંત વિવેચન પીડા સહન કરે છે. તમે બન્ને જણાં એક રાત્રિ પણ વિવેચન સહન કરી શકતાં નથી એ આશ્ચર્ય!” આ પ્રમાણે કાંચ-પ્રિમા પોતાની પુત્રી અર્ચકારવતીને અને રામપુત્ર નરવાહનદત્તને સમજાવી, ખીજ દિવસે પ્રભાતમાં આવવા માટે કહી, પોતાની પુત્રીને લઈ આશ્રમમાંથી ચાલી ગઈ. નરવાહનદત્ત ઉદાસ થઈ કૌશાંબી નગરી તરફ ગયો.

રાત્રિ થઈ એટલે નરવાહનદત્ત પોતાના શયનગૃહમાં ગયો અને સૂતો; પરંતુ તેને નિદ્રા આવતી નહીં. ભારે બોમ્બ તેને ખુશી કરવા બોલ્યો, “યુવરાજ! તમને પૃથ્વીરૂપ રાજની કથા કહું છું તે સાંભળવા જેવી છે:

પૃથ્વીરૂપ રાજ અને રૂપલતા રાણીનું વૃત્તાંત.

પૂર્વે દક્ષિણ દેશમાં પ્રતિષ્ઠાન નામનું એક નગર હતું. તે શહેરમાં પૃથ્વીરૂપ નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ધણો કાંતિમાન હતો. એક વખતે તે રાજની પાસે શુદ્ધ ધર્મના બે સાધુઓ આવ્યા. તેઓ તે રાજાનું અદ્ભુત સ્વરૂપ જોઈ બોલ્યા: “મહારાજ! અમે સમગ્ર જુમંડળને જોઈ વળ્યા છીએ, પણ રૂપમાં તમારા જેવો કોઈ નર કે નારી અમારા જેવામાં ક્યાંઈ પણ આવ્યાં નથી. પરંતુ અમે ફરતા ફરતા મુક્તિપુર દ્વીપમાં ગયા હતા. ત્યાંના રાજા રૂપધરની રાણી હેમવતીને એક રૂપલતા નામની કન્યા છે. તે કન્યા તમારા જેવી જ રુપાળી છે, અને તેને યોગ્ય પુરુષ એક આપજ છે. જો તમારા બેનો વિવાહ થાય તો રૂડું થાય.” આવાં સાધુનાં વાક્ય સાંભળતાંની સાથે જ, કામનાં બાણો તે પૃથ્વીરૂપના કાનદ્વારા કલેજમાં પેસી, રાજાના હૃદયમાં વાગ્યાં અને તે રાજા તે સાધુ ઉપર તુટમાન બની ગયો. પછી તેણે પોતાના કુમારિદત્ત નામના ઉત્તમ ચિત્રદારને આજ્ઞા કરી કે, તુ એક પડદા ઉપર મારી છબી બરાબર આલેખી, તે લઈને, આ બે સાધુની સાથે મુક્તિપુર દ્વીપમાં જ; અને ત્યાંના રાજા રૂપધર તથા તેની પુત્રી રૂપલતાને, કોઈ

યુક્તિથી મારી છપી ખાતાવ. પછી જોજો કે રૂપવત્તા મારાપર મોહ પામે છે કે નહીં ? તે રાજા મને પોતાની પુત્રી પરણાવે છે કે નહીં. તેમ તું પણ રૂપવત્તાની છપી ચિત્રમાં આજે અહીં મારી પાસે લાવ.” આ પ્રમાણે કહી રાજાએ ચિત્રકાર પામે પોતાની છપી એક લુગડા ઉતારાવી, તે પછી ચિત્રકારને, સાધુઓ સાથે મુક્તિપુર દ્વીપમાં મોકલ્યો. તે બે સાધુ અને ચિત્રકાર ત્યાંથી નિકળ્યા. તે આલતાં આલતાં સમુદ્રના કિનારા ઉપર, પત્રપૂર નામના નગરમાં આવી પહેચ્યા. તે શહેરમાંથી તેઓ વહાણમાં બેઠા, અને સમુદ્ર ઉલ્લસીને પાંચમે દિવસે મુક્તિપુર પહોંચ્યો. તે શહેરમાં ગયા પછી, પેલા ચિત્રકારે રાજા પૃથ્વીરૂપની છબીવાળો પડદો, શહેરના મુખ્ય બજારમાં લટકાવ્યો, અને સર્વને જણાવ્યું કે મારા જેવો ખીન્ને કોઈપણ ચિત્રકાર ભૂમંડળમાં નથી રાજા રૂપધરના જાણુવામાં તે વાત આવી, એટલે તેણે તે ચિતારને બોલાવ્યો. ચિતારો ગમન તોડાવાથી રાજમહેલમાં ગયો ને રાજાને પ્રણામ કરીને બોલ્યો; “મહારાજ ! હું ધણા દેગામ ભટક્યો છું; પરંતુ આ ચિત્રપટપર આસેબેલા પુરુષને લાવક મારા જેવામાં કોઈ પણ એવી લાવ વ્યવર્તિત આવી નથી કે જેની છબી હું ચિતરું. છતાં જો આંદા હોય તો કૃપા કરીને મને કહો તે દેવ, મનુષ્ય ને અસુરમાંથી કોઈનું પણ હું ચિત્ર ચિતરીશ.” કુમારીદત્તની આ બડાસ સાંભળી રાજાએ પોતાના પુત્રી રૂપવત્તાને બોલાવી, ચિત્રકારની સામે બેસાડી, “આ મારી પુત્રીની છબી મને ચિતરી ખતાવ,” એવી ફરમાશ કરી. કુમારીદત્ત ચિત્રકારે, લુગડા ઉપર રૂપવત્તાને તાલસ્ય આજેખી, રાજાને બતાવી. રાજા રૂપધર તે છબી જોઈ થણો સંતાપ પામ્યો, અને તે ચિત્રકારને વિચક્ષણુ જણી, પુત્રીને યોગ્ય જમાઈ મેળવવાની ઈચ્છાથી પૂછ્યું; “અરે ભાઈ ! તું પૃથ્વી ઉપર ભટક્યો છે, માટે કહે ક્યાંઈ પણ મારી પુત્રી જેવી રૂપાળી સ્ત્રી અથવા રૂપાળો પુરુષ તારા જોવામાં આવ્યો છે ?” રાજાએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું ત્યારે તે ચિત્રકાર બોલ્યો; “મહારાજ ! પ્રતિજ્ઞા પુરમાં પૃથ્વીરૂપ નામનો રાજા મારા જેવામાં આવ્યો છે—તે આ કન્યા જેવો જ રૂપાળો છે; માટે જો આ કન્યાનાં લગ્ન તેની સાથે થાય તો તે જોડું અપૂર્વ થઈ રહે. તે રાજા ખીલતી જુવાનીમાં છે, તોપણ તેને પોતાના જેવી રૂપાળી કન્યા મળી નથી, તેથી તે હજી કુંવારો રહ્યો છે. રાજાશ ! તે રાજાનું રૂપ આંખને લક્ષ્યાવે તેવું છે. જ્યારે તે રાજાને મેં દીઠો ત્યારે તેના રૂપ ઉપર આશ્ચર્ય પામી મેં તેની છબી સારી રીતે ઉતારી લીધી છે.” તે સાંભળી રૂપધર રાજાને બોલ્યો; “શું તે રાજાની ચિત્ર-પ્રતિમા તારી પાસે છે ?” “હા, આ ચિત્રપટપરની પ્રતિમા તેની જ છે” એમ કહી ચિત્રકારે તે ચિત્રનો પડદોગમનને બતાવ્યો. રૂપધર રાજા, પૃથ્વીરૂપનું લાવવ્ય જોઈ આશ્ચર્ય પામી મસ્તક યેલાવવા લાગ્યો અને બોલ્યો; “આ ચિત્રપટમાં આજાએવો આ રાજા અમારા જેવામાં આવ્યો, માટે અમને ધન્ય છે, અને જે માણસો આ રાજાનાં પ્રવક્ષ દર્શન કરે છે તેઓને અમારા નમસ્કાર છે.” રાજકન્યા રૂપવત્તા, પિતાનું આવું વચન સાંભળીને અને ચિત્રમાં રાજાની છબી જોઈને થણી ઉત્ક્રિષ્ટ થઈ થઈ, અને ખીજું કશું તેના જેવામાં કે જાણુવામાં આવતું જ ન હોય તેમ તે સર્વ વિસરી જઈ, કામાતુર બની બેસાળ જેવી થઈ ગઈ. રાજા રૂપધર પોતાની પુત્રીને પૃથ્વીરૂપધર કામભોદિત જોઈ ચિત્રકાર કુમારીદત્તને ઠણું, “તારા

ત્રમાં કંઈ પણ તકરાર કરવા જેવું નથી. ખરેખર આ પુત્રીને યોગ્ય પૃથ્વીરૂપ રાજા જ છે; માટે જ તે મારી પુત્રીના ચિત્રપટલધર્મને તેના નગરમાં સત્વર જા, અને રાજાને તે ચિત્રપટ જતાવ અને તે સર્વવાર્તાવિદિત કરા. જે તે રાજાને આ સુંદર છબી ગમે તો મારી પુત્રી સાથે પરણવા માટે અહીં આવવાનું મારા તરફથી તેને આમંત્રણ કરજે !” આ પ્રમાણે કહી, જે સાધુઓ અને તેમની સાથે કેલા ચિત્રકારનો ધનથી સત્કાર કર્યો. પછી તે ત્રણ જણા સાથે પોતાના દૂતને વિદાય કર્યો.

તે સાધુઓ, ચિત્રકાર ને રાજદૂત સર્વે વહાણમાં બેસી સમુદ્ર ઉત્સંધી પત્રપૂર આવ્યા અને ઈથી પાછા પ્રતિજ્ઞાનપૂરમાં પૃથ્વીરૂપ રાજાની પાસે આવ્યા. રૂપધર રાજાની જે ભેટ હતી તે મારીદત્તે પૃથ્વીરૂપને અર્પણ કરી, ને પછી રાજા રૂપધરનો સંદેશ તેનેકહી સંભળાવ્યો, અને કહ્યું, રાજાજી ! તમારું કાર્યજે પ્રમાણે કરવાનું હતું તે પ્રમાણે મેં કર્યું છે !” આ પ્રમાણે જણાવી કુમારીદત્ત તારાચ્છે રાજાને ચિત્રમાં આજખેલી રૂપલતા જતાવી. આ કન્યાના લાવણ્ય સરોવરમાં રાજાની જે એવી તો રસમય ચર્ચા થઈ પડી ગઈ કે, રાજા તેને બહાર કાઢવાને પણ અસક્ત થઈ પડ્યો. તેના તરફ જ એકીટક્ષે તે, જેવા લાગ્યો અને જેમ ચક્રાર પક્ષી ગ્રેમપૂર્વક ચન્દ્રની સપ્તેદ ચન્દ્રીનું પાન રે છે, અને તેનાથી કદી પણ તૂટ થતો નથી, તેમ રાજા પણ તેની લાવણ્યમુધાનું પાન કરતો તૂટ થો નહીં. રૂપવતી કન્યાની છબી જોઈ, રાજા ચિત્રકારને કહેવા લાગ્યો; “મિત્ર ચિત્રકાર ! બ્રહ્મા અને તારો દાઢ એ બન્ને પૂજવા લાયક છે. કારણ કે બ્રહ્માએ તેને સરજી, છે અને તે તેને ઇલાહીયર આજેખી છે. હું રૂપધર રાજાનું મારું સ્વીકાર છું અને મુક્તિપુર દીપમાં જઈ તેની કન્યા સાથે પરણવા સજ્જ થઈ છું.” આટલું કહી ચિતારાનો, સાધુઓનો અને મુક્તિપુરથી આવેલા જોસેવકનો, ધનથી સારી રીતે સત્કાર કર્યો અને પૃથ્વીરૂપ રાજા ચિત્રપટ તરફ એક મનથી મેતો જ રહ્યો.

તે, તે દિવસે પ્રિયાના વિરહથી એટલો આતુર બની ગયો હતો કે, આજો દિવસ યાગબગીચા ગેર સ્થળોમાં હરી પ્રી ગાળી નાંખ્યો. રૂપલતા સાથે લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કરી, બીજો દિવસે મુક્તિપુર તરફ જાન લઈ તે વિદાય થયો. પૃથ્વીરૂપ રાજાએ જાનમાં જૂદી જૂદી જાતના દાથી, થોડા, મામતો, રાજકુમારો, રૂપધરનો દૂત, ચિત્રકાર અને સાધુઓ, તે સમજાને સાથે લીધા હતા તે પોતે મંગળવંદ નામના દાથી ઉપર બેસી મુસાફરી કરતો હતો. રસ્તામાં કેટલાએક દિવસ વીત્યા પછી વિંધ્યાચળના લવાનક જંગલના સીમાડાપર તેની જાન આવી પહોંતી. તે વખતે સાયંકાળ થયો હતો, તેથી ત્યાં જ ઉતારો કર્યો. બીજો દિવસે પૃથ્વીરૂપ રાજા, ચતુર્મર્તન નામના દાથી ઉપર સ્થીને વિંધ્યાચળના દુર્ગદ વનમાં પેઠો. તે આગળ જ્યાં થોડાક ચાલે છે એટલામાં પોતાની આગળ ગયેલું સૈન્ય અકસ્માત પાછું પોતા તરફ નાસતું જોયું. એ જોઈ પૃથ્વીરૂપ વિચારમાં પડ્યો અને પૂછવા લાગ્યો કે, “આ શું છે?” તે જ વખતે દાથી ઉપર બેઠેલા નિર્ભય નામનો રાજકુમાર રાજા પાસે આવી બેસ્યો; “મહારાજા ! લિલ્લ લોહિની મેદી સેના આજી તરફ ધસી આવે છે. તેણે આપણી સેનાના પચાસેક દાથી, એક હજાર પાગા અને ત્રણસે થોડા મારી નાંખ્યા છે. તેમ આપણી સેનાએ જે હાનર લિલ્લેને કાપી નાંખ્યા છે. આપણી સેનાનું એક ધડ કપાયેલું બેવામાં

આવ્યું છે, ત્યારે તેમની સેનામાં બે ધડ જોવામાં આવ્યાં છે. તે હાનિથી ખીજવાઈ તેઓ આપ સેના ઉપર તુટી પડ્યાં છે. તેઓ બાણ અને વજ્રના પ્રહાર કરે છે, તે દુઃખને લીધે આપણી સેના ભંગાણ પડ્યું છે.” એ વાર્તા સાંભળી પૃથ્વીરૂપ રાજા ગુસ્સે થયો અને ભિલ્લની સેના ઉપર દોઝ અર્જુને જેમ કૌરવોનો નારા કર્યો હતો તેમ એ રાજા, ભિલ્લની મેનાનો નારા કરવા લાગ્યો. બીજા લડવાનાઓ પણ નિર્ભય થઈ ખીજ ચોરોને મારવા મંડ્યા, અને પૃથ્વીરૂપે ભિલ્લ સેનાપતિના મસ્તકમાં એક ભાલો મારી તેનું મસ્તક વિંધી નાંખ્યું. આ વખતે પૃથ્વીરૂપના હાથી રાજામર્દનને ઘસ બાણ વાંચ્યાં હતાં? તેથી તેના ધામાંથી લોહી ઝડું હતું. તે હાથી શરીર સ્થામ રંગનો હતો, તે જ જાણે અંજનના પદ્માડમાંથી લાસરમની ધાનુઓ ખરતી હોય તેમ તે શોભતો હતો. ભિલ્લ સેનાપતિ ના રણુભૂમિમાં પડ્યા પછી પૃથ્વીરૂપની મેના વિજય મેળવીને સધળી એકડી મળી. જે ભિલ્લે લડાઈમાં બચી ગયા હતા તે જેમશબ્દે તેમ દશ દિશાઓમાં નાશી ગયા. રૂપધરનો રાજસેવક રાજા આવ્યું અદ્ભુત પરાક્રમ જોઈ તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યો. રાજા પૃથ્વીરૂપે સંત્રામ બંધ કર્યું અને બાણો વગેરે અસ્ત્ર શસ્ત્રોથી ધાવણ થયેલી અને યાત્રીપાત્રી પોતાની સેનાને વિશ્રામ આપવા માટે વિંધ્યાદેવીના એક તળાવના કિનારા ઉપર રાત્રિ વાસો કર્યો.

ખીજે દિવસ પ્રભાત થયું, એટલે વળી રાજાએ ‘પ્રયાણ કીધું. ધીમે ધીમે આલતાં સમુદ્રના કિનારા પર આવેલી ખેતપુરીમાં તે જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં એક દિવસ વિશ્રામ કર્યો. ત્યાંના ઊંઠારચરિત નામના રાજાએ તેનો વથોચિત આદર સ્વકાર કર્યો હતો અને તે રાજાએ કેટલાક વડાઓ આપ્યા તેમાં ઘેસી આઠ દિવસે સમુદ્ર ઉત્સવન કરી તે મુક્તિપુર દ્વીપમાં જઈ પહોંચ્યો.

રૂપધર રાજાને પૃથ્વીરૂપના આગમનની ખબર થઈ, એટલે તે ધણો ખુશ થયો, અને તેની સામે ગયો. પછી બન્ને રાજા એકબીજાની કાંટે વળગી, પ્રેમપૂર્વક મળ્યા. રૂપધરની સાથે જાણે નગર કુંદીઓના નેત્રવડે તેનું પાન થતું હોય તેવા પૃથ્વીરૂપે નગરમાં પ્રવેશ કીધો. સુંદર રૂપવાળો રાજા રૂપધર અને તેની રાણી હેમમતા, પુત્રીના જેવા જ રૂપાળો જમાઈ મળ્યો તે જોઈ હર્ષમાં નાચવા લાગ્યા. રાજા રૂપધરે ‘પોતાની સપતિને ઘટિત રીવાજ પ્રમાણે પૃથ્વીરૂપનો સતકાર કર્યો હતો.

ખીજે દિવસે પૃથ્વીરૂપે ઉત્કલસહિત, શુભ મુર્તિમાં વેદિકા ઉપર, અગ્નિ સાન્નિધ્ય ધણી દિવસથી ઉદ્દેશિત રૂપવત્તાનું પાણિમહણ કર્યું. પરસ્પર રૂપ જોઈ, બન્નેની દષ્ટિ પ્રયુક્તિ થઈ કાન પૂર્વે પહોંચી. તે જાણે ‘પ્રથમથી એક ખીજાને જાણ્યાં તે બહુ સારું થયું’ એમ કહેવા માટે કાન પામે ગઈ હોય તેવી જણાતી હતી. બન્નેનું પાણિમહણ થયા પછી, ચોખા ઉરાડવાને સમય થયો, એટલે વરવધૂ ચોખા ઉરાડવા લાગ્યાં. તે વખતે રૂપધરે તેઓને એટલાં રત્નો આપ્યા કે માણુઓ તેને રત્નાકરનું માન આપવા લાગ્યાં. પુત્રીના વિવાહ થઈ રહ્યા બાદ રૂપધરે ચિત્રકારને, સાધુઓને અને ખીજા માણુઓને પુષ્કળ વસ્ત્રો તથા આભરણો પહેરોમણીમાં અર્પણ કરી, સારી રીતે સતકાર કર્યો. પૃથ્વીરૂપ અને તેના માણુઓ તે શહેરમાં રહી, તે દ્વીપમાં ઉપવન યત્તા પદાર્થોનો આહાર તથા વિહાર વગેરે કરતા હતા. ત્રિયાને મળવા માટે ધણી

આતુર થયેલા પૃથ્વીરૂપ રાજ્યએ, નૃત્ય સજિત વગેરેમાં આખો દિવસ કાઢી નાંખ્યો. જ્યારે રાત્રિ પડી સારે તે પરમ મોહિની મૂર્તિ રૂપલતાના નિવાસભવનમાં ગયો. આ રંગમહેલમાં રત્નના પલંગો ખીજાવી મુકાહતા, જમીનમાં રત્નનું જડતર કામ કરવામાં આવ્યું હતું, રત્નજડિત રથંગોથી રંગમહેલના ચારે તરફના વિભાગો ઝળઝળાં કરી રહ્યા હતા ને રત્નના દીવાઓ ઝળારા મારી પ્રકાશી રહ્યા હતા. તરુણ પૃથ્વીરૂપ રાજ્ય આવા અનુપમ ભવ્ય ભવનમાં દાખલ થઈ, રૂપલતાની સાથે, ધણા કાળથી પોતાના વિચારોમાં ગોઠવી રાખેલા સુરતોત્સવ, પોતાની ઈચ્છા-બુધ્ધિ બોગવવા લાગ્યો. છેવટે સુરતોત્સવના શ્રમથી થાકી નિદ્રાવશ થઈ ગયો. પ્રભાત થયું, એટલે બંદીજન અને માગણુ લોકોએ પ્રાભાતિક મંગળ માન કરી પૃથ્વીરૂપને જાગૃત કર્યો, ને રાજ્ય જાગૃત થઈ જેમ સ્વર્ગમાં ઈંદ્ર રહે તેમ સુકિતપુરનીપમાં રહ્યો.

આ પ્રમાણે પૃથ્વીરૂપ રાજ્યએ સસરાએ અર્પણ કરેલા નવનવા વૈભવોનો ઉપભોગ કરતો, સુકિતપુરીમાં રહ્યો. દશ દિવસ આખાના પલકારામાં વીતી ગયા. અચ્ચારમે દિવસે જોવીએની સંમતિથી મંગળકર્મ કરી, રૂપલતાને સાથે લઈને તે પોતાની રાજધાનીમાં જવા માટે નિકળ્યો. તેના સસરા સમુદ્રના કિનારા સુધી તેને વળાવવા માટે ગયો. સમુદ્રના કિનારાપરથી પૃથ્વીરૂપ રાજ્ય, પોતાની રાણી અને પોતાના અનુચરોની સાથે વહાણમાં બેઠા ને સાત દિવસપર્યંત સમુદ્રનો પ્રવાસ કરી ધી. આઠમે દિવસે સમુદ્રના ખીજા કિનારા ઉપર પોતાની સેના ઉભી હતી તેની મુલાકાત લીધી. અને પત્રપુરીના રાજ્ય ઉદારચરિત્ર, સાં આગળથી આવી ઉભો હતો તેની સાથે પણ બેટ લીધી તે પછી તેની સાથે પત્રપુરીમાં ગયો. તેનગરીના રાજ્યએ પૃથ્વીરૂપની સારી રીતે સેવા આકરી કરી અને ઉદારચરિત્રના આગ્રહથી, રાજ્ય પૃથ્વીરૂપે કેટલાએક દિવસો તે નગરીમાં વિશ્રામ કર્યો. પછી પોતાની પ્રિયા રૂપલતાને જયમંગળ હાથી ઉપર બેસારીને અને પોતે કલ્યાણગિરિ હાથી ઉપર બેસી, કેટલેક સ્થળે રોકાયા વગર, પોતાની રાજધાની તરફ ચાલ્યો. ધીમે ધીમે ચાલતાં કેટલેક દિવસે ધ્વજ અને પતાકા જેમાં શરશરાર કરી રહી હતી, એવી પોતાની પ્રતિજ્ઞાનપુરીમાં તે જઈ પહોંચ્યો. શહેરમાં નગરનારીઓ રૂપલતાને જોતાંની સાથે જ આશ્ચર્ય પામી ગઈ અને મટકું માથાં વગર તેના તરફ એકી ટક્કે જવા લાગી. તેને જોતાં જ નારીવર્ગે પોતાની મુદરતાનો ગર્વ છોડી દીધો. રાજ્ય પૃથ્વીરૂપે પોતાની રાજધાનીમાં દાખલ થયા પછી મહેલોત્સવ કર્યો અને ચિત્રકારને યથોચિત ગામ અને ધન આપ્યું. તેમ જ સાધુઓને ધન આપીને યથોચિત સત્કાર કર્યો. સામંતોનો, કાર્યભારીઓનો અને રાજકુમારોનો પણ યથોચિત સત્કાર કર્યો. સ્થાર પછી કૃતકૃત્ય થયેલા પૃથ્વીરૂપ રાજ્યએ રૂપલતા રાણી સાથે રહી સાંસારિક મુખ્ય બોગવવામાં દિવસો કહાડવા માંડ્યા.

નરવાહનદત્ત અને અલંકારવતીનાં લગ્ન.

નરવાહનદત્તને ખુશી કરવામાં સદા તત્પર મત્રી ગોમુખે આ પ્રમાણે કથા કહી, ફરીથી પ્રિયાને મળવામાં ઉત્કંઠિત નરવાહનદત્તને કહ્યું:-“ધીર પુરષો ધણા દિવસ પર્વત વિરહ કલેશ બોગવે છે, સારે હે મહારાજ! આપ એક રાત્રિ પણ વિરહકવેશ કેમ સહન કરતા નથી?

કાલે સવારે તો આપ અલકારવતીને પરજુશે તો આવી અધીરઈ શી?" આમ ગોમુખ કહેં
 એટલામાં ત્યાં યૌગધરાપણુનો પુત્ર મરજ્યુતિ આવ્યો. તેણે સર્વ વાર્તા સાંભળીને કહ્યું — "ભા
 ગોમુખ! તને કામની વેદનાનો અનુભવ થયો નથી અને તારી પ્રકૃતિ શાંત છે, માટે તું આ
 શાંતિ આપે છે. જ્યાં સુધી માણસને કામદેવનાં જાણો વાગ્યાં નથી, ત્યાં સુધી તે ધૈર્ય, વિવે
 અને શિયળ ધારણ કરે છે; પરંતુ આ જગતમાં સરસ્વતી, કાર્તિકસ્વામી, ઇન્દ્ર ભગવાન, યુ
 દેવ આટલાને જ હું ધન્યવાદ આપું છું, કે તેઓએ વચ્ચના છેડામાં લાગેલા તણખડાની માર
 કામને તિરસ્કાર કરી તેને દૂર હાંકી મૂક્યો છે. એ સિવાય બીજા તો હવે કીકજ છે." આ પ્રમાણે
 મરજ્યુતિ વાર્તા કરવા મંડ્યો, એટલે ગોમુખ ઉદાસીમાં આવી ગયો. તે જોઈ નરવાહનદત્ત, ગોમુ
 ખના પક્ષને મજબૂત કરવા માટે બોલ્યો — "મને ખુશી કરવાની ખાતર ગોમુખ જે બોલ્યો તે યથાર્થ
 છે. જે સ્નેહી મનુષ્ય હોય છે તે વિરહ દુઃખમાં કંઈક સદુપદેશ આપે છે. મનુષ્ય જ્યારે વિરહાવ
 ળેને છે, ત્યારે તેના મિત્રોએ તેની આશ્વસના કરવી, એ જ તેમનો ધર્મ છે. અને તેમ કરતાં આગળ
 શું થશે, તે તો કામદેવ જાણે છે." આ પ્રમાણે વાર્તા કરતાં અને પોતાના પરિજન પાસેથી વાર્તાઓ
 સાંભળતાં નરવાહનદત્તે તે રાત્રિ વિરહાવરણમાં કાઢી નાંખી. પ્રભાત થયું એટલે નરવાહનદત્ત
 ઉઠ્યો. સંધ્યા વગેરે નિત્ય કર્મ કરી બેઠો હતો એવામાં, આકાશમાંથી કાંચનપ્રભાને ઉતરતી દીડી. તેની
 આથે તેનો પતિ અલંકારશીલ, તેનો પુત્ર ધર્મશીલ અને તેની પુત્રી અલકારવતી પણદુતાં.
 એ સઘળાં આકાશમાંથી નીચે ઉતરી નરવાહનદત્તની પાસે આવ્યાં. નરવાહનદત્તે તેઓને યથાયોગ્ય
 માન આપ્યું અને તેઓએ નરવાહનદત્તને યથાયોગ્ય માન આપ્યું. એટલામાં તો હજારો વિદ્યા-
 ધરો, મુવર્ણના અને રાતનાં ગાંસડાઓ લઈ આકાશમાંથી ત્યાં ઉતરી પડ્યા. આ વાર્તા
 વત્સરાજના જાણવામાં આવી, એટલે તે પુત્રની અપુત્રતિનું શુભ ચિન્હ ગણી ધણો પ્રસન્ન થયો.
 અને પોતાની રાણી તથા પોતાના મંત્રીની સાથે તે પશુ ત્યાં આવ્યો અને સર્વેનો યથોચિત
 અતિથિ સત્કાર કર્યો. રાજા અલંકારશીલ પ્રણય નત્ર બની ગયો અને વત્સરાજને કહેવા લાગ્યો —
 "મહારાજ! આ અલકારવતી મારી પુત્રી થાય છે. જ્યારે, એનો જન્મ થયો ત્યારે આકાશવાણી
 થઈ હતી કે, આ કન્યા ભવિષ્યમાં સર્વ વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી રાજા નરવાહનદત્તની પત્ની થશે.
 માટે હું મારી પુત્રી અલકારવતીનું નરવાહનદત્તને કન્યાદાન કરું છું. આજે જ બન્નેના શુભ લગ્નનો
 દિવસ છે, માટે હું સર્વની સાથે અહીં આવ્યો છું."

વત્સરાજએ, વિદ્યાધરેનું આવું બોલવું સાંભળી "મારા ઉપર મોટો અનુગ્રહ કર્યો," આમ
 બોલી તેના બોલવાને ટેકા આપ્યા પછી, વિદ્યાધરના રાજા અલંકારશીલે પોતાની વિદવા પ્રભાવથી,
 હૃદયેથી માં પાણી પેદા કરી રમઘડાલપના આંગણમાં ઊંટ્યું, એટલે તે ઉપર એક દિવ્ય વસ્ત્રથી
 નોકરી સૂવર્ણની વેદી ઉપરનું ધર્મ, અને જૂદી જૂદી જગતનાં સ્ત્રોતથી બરપૂર કુદરતી માદિક
 પણ ઉત્પન્ન થયું. ત્યાર પછી કાર્ય સિદ્ધ થયેલા અલકારશીલે, નરવાહનદત્તને કહ્યું — "રાજાશ્રી,
 હૈં, હવે લગ્નનો સમય થયો છે માટે સ્નાન કરો." રાજાપુત્ર નરવાહનદત્ત મંજીરના
 કીધા પછી નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રાવકાર પહેરી માદિરામાં વેદી ઉપર બેઠો પછી અલંકારશીલે

ફોનો વેશ ધારણ કરનારી કન્યા અલંકારવતીનું પ્રસન્નચિત્તથી કન્યાદાન દીધું, અને પછી અગ્નિ-
 િલાખહોમ કરવા માંડ્યો. તે યર્ધ રહ્યા પછી વિદ્યાધરે અને તેના પુત્રે, મણિના અને સોના-
 િઆબૂધણો, જરૂરીનાં વસ્ત્રો, હજારો લાર સોનું, રૂપું અને સુંદર દિવ્ય લલનાઓ, કન્યાદાન
 મિત્તે આપી. લક્ષ્મણે પૂર્ણ યર્ધ રહ્યા પછી સર્વનો સત્કાર કરી, વત્સરાજની અનુજ્ઞા માંગી,
 ન્ની અને પુત્રને લઈ, આકાશ માર્ગે જેમ આગ્યો હતો તેમ જ અલંકારશીલ આગ્યો ગયો. એ
 માણે વિદ્યાધરેએ પ્રણામ કરીને પોતાના પુત્રની સેવા કરી, તે જોઈને, તથા પુત્રનો અબુદય
 મેળે, વત્સરાજ પણ ધણો રાજ થયો; અને તે નિમિત્તે ધણા દિવસ સુધી ઉત્સવ કર્યો. નરવાહ-
 દત્ત, જેમ સુકવિ સારા છંદવડે મનોહર, ઓજ, પ્રસાદ ગુણગાળી વાણીને મેળવી તેના ઉપર રસિક
 ઈને શ્રીદ રહે છે તેમ, સદાચરણથી મનોમોહક, ઉદાર ગુણુશાળી અલંકારવતી રાણીને
 રહી તેના ઉપર શ્રીદા શ્રીદા યર્ધ ગયો.

—સપ્તમસ્કન્ધ—

તરંગ ૨ જો.

નરવાહનદત્તનું અલંકારશીલને ઘેર જવું.

વત્સરાજનો યુવરાજ કુમાર નરવાહનદત્ત, પરણ્યા પછી નવવધૂ અલંકારવતી સાથે,
 પોતાના ઘરમાં રહી, પોતાની રાણીની ચેટીનું દિવ્ય નૃત્ય અને ગીત સાંભળી ગમ્મત કરતો અને
 મધુપાન કરી, પોતાના કાર્યભારીઓની સાથે રહી નિલ્લ મોજ ખાતો હતો. એક દિવસ અલંકાર-
 વતીની માતા-તે નરવાહનદત્તની સાસુ-કાંચનપ્રભા, તેની પાસે આવી, ઐટલે નરવાહનદત્ત તેનું
 બાદગતિથ્ય કર્યું. પછી તે બોલી;—“રાજકુમાર, તમે અલંકારવતી સહિત અમારી સુંદરપુરીમાં
 આવી, અમારુ ધર પાવન કરો; અને ઉપવનમાં વિહાર કરો તો અમને ઠીક લાગે.” તે સાંભળી
 રાજકુમાર બોલ્યો; “અહુ સારું, આવીશું. પછી તેણે તે વાર્તા વત્સરાજને જણાવી. પછી રાણીને, વત્સ-
 રાજને અને મંત્રીને સાથે લઈ-સાસુએ વિદાના પ્રતાપથી એક ઉત્તમ વિમાન ઉપજાવ્યું હતું, તેમાં
 મેસીને આકાશ માર્ગે આગ્યો. વિમાનમાં બેઠેલા નરવાહનદત્ત આકાશમાં ગયા પછી નીચે જોવા
 લાગ્યો તો પૃથ્વી એક નાનકડા મૃતિકાગચ ચક્ર-સુદર્પવત જેવડી અને સમુદ્રે ખાઈ જેવડા માલમ
 પડવા લાગ્યા. આ સર્વ રચના જોતો જોતો, સાસુ વિગેરેની સાથે ધીમે ધીમે તે હિમાચળ
 પર્વત ઉપર પહોંચ્યો. આ પર્વત કિન્નરીઓના સુંદર મંગીતથી ગાજ રહ્યો હતો અને સ્વર્ગની
 સુંદરીઓથી અતિશય સુંદર દેખતો હતો. તરણુ નરવાહનદત્ત તે પર્વત ઉપર ધણી જાતનાં આ-
 ચર્યો જોતો જોતો સુંદરપુરીમાં આવી પહોંચ્યો. આ સુંદરપુરી, હિમાચળ ઉપર હતી, તોપણ
 મ્લયી જોડેથી સુવર્ણની હવેલીઓથી અલંકૃત, યથેવી તે નાસ્તી સુમેરુ પર્વતના શિખરની શોભા
 ધારણ કરતી હતી. નરવાહનદત્ત આકાશમાંથી નીચે આવી વિમાનમાંથી હેઠે ઉતર્યો, અને તેના

સંયેનાં સર્વ વિમાનમાંથી નીચે ઉતર્યા. સાર પછી તેની સાસુએ લોકાચાર પ્રમાણે મંગળ કર્યું. પછુ તે પછી નરવાહનદત્ત અધંકારવતી, વસંતક તથા મંત્રીસદિત રાજધાનીમાં પેં આખા શહેરમાં ઉત્સવ માટે ધ્વજ પતાકાઓ લટકાવવામાં આવી હતી, તે જગે પોતા પતિના દર્શન કરવાથી નૃત્ય કરવી હોય તેમ આમ તેમ ડોલતી જણાતી હતી. દૃતકૃત્ય રાજ માટે, સ્વર્ગસમાન તે રાજધાનીમાં તે દિવસે રહી સસરાના ધરમાં, સાસુએ માયાના પ્રતાપ ઉત્પન્ન કરેલા દિવ્ય વૈભવો ભોગવ્યા. બીજે દિવસે તેની સાસુ કાંચનપ્રભા બેસી, “આ શહેર હિમાના પ્રાણપ્રિય શ્રીરાંદર બિરાજે છે. જે માણસ તેનાં દર્શન કરે છે, અથવા તે તેને પૂજે છે વૈભવ મુક્તિ મેળવે છે. તે સિવાયની પાસે અધંકારવતીના પિતાએ એક સુંદર બગીચો બનાવે છે, અને લાં ગંગાસર નામનું, નામ પ્રમાણે શુભ ધરાવનારું તીર્થ સ્થાપ્યું છે. માટે આજ લાં દેવનું પૂજન કરવા માટે અને તે બગીચામાં રમવા માટે પધારો.” સાસુએ કહ્યું, એટલે નરવાહનદત્ત રાણી અધંકારવતી અને ચાકરાને સાથે લઈને તે બગીચામાં ગયે. તે બગીચો સુંદર સોનેરી મોઝાઈવાળા, રત્નની સાખાઓવાળા, મનોહર મુકતાના શુભ્ર અને સ્વચ્છ પુષ્પવાળા, પ્રવાહન પાંદડાવાળાં ઝાંડાથી અતિ સુંદર સોજાતો હતો. રાજકુમાર નરવાહનદત્તે તે બગીચામાંનું ગંગાસરમ સ્નાન કરી, શંકરનું પૂજન કર્યું. પછી અધંકારવતી અને નોકરાની સાથે તે, સુવર્ણના કાદવવાળાં અને રત્નના પગથીયાવાળી વાવના વનમોહક તટ ઉપર ને દક્ષપત્તાના મંડપમાં રમતગમત કરતો હતો અને તે તે સ્થળોમાં એ ચિત્તમોહક-ચોરસ અઠભૂતિએ કહેલાં પરિદાસ વચ્ચેના સાંભળી, દિવ્ય મધુપાન કરતો અને સંગીત સાંભળતો હતો. આ પ્રમાણે એક માસ પર્યંત નરવાહનદત્ત ઉદ્ધાનભૂમિમાં નિલાસ કરતો રહ્યો. મહિનો વીત્યા પછી તેની સાસુએ પોતાની વિદ્યાના વૈભવથી દેવતાના લાયક વસ્ત્ર અને આભૂષણોથી નરવાહનદત્તને, પોતાની પુત્રીને અને તેનાં કાર્યભારીઓને સત્કાર કર્યો. પછી તે કુમાર પોતાની રાણી, તેની માતા કાંચનપ્રભા અને મંત્રીની સાથે, પ્રથમના વિમાનમાં બેસી સહકુટુંબ કૌશાંબી નગરીમાં પાછો આવ્યો અને માતા પિતાના મનમાં અપાર આનંદ ઉપજાવ્યો.”

સાર પછી અધંકારવતીની માતા કાંચનપ્રભાએ, વાસવદત્તા અને વાસરાજની સમક્ષમાં અધંકારવતીને, કહ્યું:—“અહિ, બહેન! તારે કેઈ દિવસ પછુ છર્ચા લારીને શુભસાથી પતિને અમુખી કરવો નહિ. પ્રાણનાથને દુઃખ દેવાથી તેનો જે નિયોગ યાપ છે તે ભયંકર સંતાપ ઉત્પન્ન કરે છે. મેં આગળ છર્ચાથી મારા પતિને દુઃખ દીધું હતું, માટે આજ તેના વનમાં ગયા પછી હું પશ્ચત્તાપ કરીને બગીચા મરું છું!” આ પ્રમાણે પુત્રીને સિખામણ આપી, કાંચનપ્રભા રડતાં રડતાં પોતાની પુત્રી અધંકારવતીને બેટી આકાશમાં ઉડી, પોતાના શહેરમાં આવી મઠ. આ પ્રમાણે તે દિવસ એક બીજાને મળવામાં વીતી ગયો.

અરોહકમાળાની કથા.

બીજે દિવસે સચારમાં નરવાહનદત્ત સંધ્યાવદન વગેરે યોગ્ય કર્મ કરી, પોતાના કાર્યમાં

* ગુપ્તતાની પ્રતિજ્ઞા આપેલા વાવા કહે છે એટલે દસ દિવસ સુધી સસરાને ને નહીને ખાદ્ય મળી શકે

અને અવંકારવતીની સાથે બેઠા હતા, એવામાં કોઈએક ભયભીત થયલી પ્રમદા, અવંકારવતીની પાસે આવીને બોલી:-“રાણીજી! હું અથવા અર્થત ભયમાં છું, મારું રક્ષણ કરે! રક્ષણ કરે! એક ક્ષણે મને મારવા માટે પાછળ આવે છે, ને તે હમણું બહાર ઉભો છે. તેના ભયથી હોડીને આશ્રયની ધુન્છાથી હું આપને શરણે આવી છું.” અવંકારવતી બોલી:-“ડર રાખ માં! તને કોણ મારવાની ઇચ્છા કરે છે અને શા માટે મારે છે, તે વાત મને કહે.” આ પ્રમાણે રાણીએ પૂછ્યું એટલે તે સ્ત્રીએ કહ્યું:-

મહારાજ નરવાહનદત્ત! આ જ સહેરમાં રહેનારા બાળસેન નામના ક્ષત્રિયની હું દાકરી છું. મારું નામ અમરોકમાળા છે. હું આગળ કન્યાવસ્થામાં હતી ત્યારે હુકશમાં નામના ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણે મારા રૂપથી મોહિત થઈ, મારા પિતાની પાસે મારું મારું કર્યું. મેં મારા પિતાને કહ્યું:-“પિતાજી! મારા પતિ તરીકે તે રજા કલ્પપાને ભયંકર મુખાને હું ચઢાતી નથી. જો તમે મને તેની સાથે પરણાવશો તો હું તેના ઘરમાં રહીશ નહિ.” આ વાત હુકશમાંના જાણુવામાં આવી. મારા પિતાએ મારા અભિપ્રાય જાણ્યા પછી તો તેની સાથે મારે વિવાહ કર્યો. મારા પિતાએ મરણના ભયથી ડરીને અને હુકશમાં સાથે પરણાવી તેને ઘેર મોકલી. હું ત્યાંથી નાસીને પાછી મારા આપને ઘેર આવી. હું તેની સાથે પરણી છું ખરી, તોપણ મારી તે રજાપર જરાપણ પ્રીતિ નથી, છતાં પણ તે ક્ષાણે મને પોતાને ઘેર પાછો આવીને લઈ ગયો. હું તેને ઘેર જઈ તેને પડતો મૂકી, બીજા એક ક્ષત્રિય પુત્રને ત્યાં નાસી ગઈ. ત્યાં હુકશમાંએ, લક્ષ્મીનાગર્વથી તેના પરાજય કર્યો, એટલે તે ક્ષત્રિયે મારો ત્યાગ કર્યો. મેં એક ત્રીજા ધનવત ક્ષત્રિય કુમારને આશ્રય કર્યો. ત્યાંપણ હુકશમાંએ રાત્રે જઈ, યુક્તિથી તે ક્ષત્રિયનું ઘર બાળી નાંખ્યું-તેણે પણ મને રળ આપી. હું ચોથા ક્ષત્રિયના ઘરમાં ગઈ, એટલે એ બ્રાહ્મણે તેનું પણ ઘર આગથી બાળી નાંખ્યું, જેથી તેણે પણ મારો ત્યાગ કર્યો. હવે મારે કંઈ દિશામાં જવું, તેના મને વિચાર યઈ પડ્યો છે. હુકશમાં મને મારવાની ઇચ્છાથી મારી પાછળ પગલે પગલે ફરે છે, એ જાણી ઘેરી જેમ શિયાળથી ડરે, તેમ હું તેનાથી ડરતી હતી અને હમણું અહીં જ આપના આકર બળ-સાથી રાજકુમાર વીરશમાં, જે શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરે છે તેનું દાસીપણ સ્વીકારીને તેને ઘેર રહી છું. કુટમ્બતે હુકશમાં તે વાત જાણી મારે માટે નિરાશ થઈ સંતાપ કરવા લાગ્યો અને મારા વિરહથી ધણે પીડાવાથી હાલમાં તે માત્ર હાડકામય જ યઈ ગયો છે. આજ હું બહાર નિકળી હતી, એવામાં દૈવચાથી તેણે મને જોઈ અને મને મારવા માટે આનમાંથી તરવાર કાઢી મારી પાછળ અહીં દોડ્યો દોડ્યો આવ્યો છે, પણ તેટલામાં રાજકુમાર વીરશમાં મારી રક્ષા કરવા માટે અને તેને કેદ કરવા માટે આવ્યો. પણ હે રાણીજી! મેં હુકશમાંને કેદ કરતાં વીરશમાંને અટકાવ્યો અને દોડીને હું અહીં આવી, ત્યારે દયાર્દ્ર પ્રતિહારિએ બારણું ઉઘાડ્યું, એટલે હું અંદર પેસી ગઈ, ત્યારે તે બ્રાહ્મણથી નાસી આપને શરણ આવી છું અને એ બહાર ઉભો હશે એમ મને લાગે છે. આ પ્રમાણે અમરોકમાળા વાત કરે છે ત્યારે નરવાહનદત્તે સીધાઈ મારફતે હુકશમાંને પોતાની અમરમાં બોલાવી મગાવ્યો. હુકશમાં હાલમાં તરવાર લઈને ત્યાં આવ્યો. તેનું શરીર કુરૂપ હતું,

તેના શરીરના અવયવો એવને લીધે ક્રુદ્ધતા હતા અને ક્રોધને લીધે લાવચોળ આંખે અશોકનાને તે જોતો હતો. પછી નરવાહનદતે પૂછ્યું :—“અત્યા નીચ આલસ્ય ! તું આ સ્ત્રીને શા મારે છે? તેને માટે બીજાનાં ધર બાળીને શા માટે પાપકર્મ કરે છે?” ત્યારે તે આલસ્યે પ્રમાણે વંચન સાંભળ્યાં ત્યારે તે બોલ્યો : “આ મારી પરણેલી સ્ત્રી છે; તે મને મૂંઝાને બીજા ઘેર ગઈ છે, માટે હું તે કેમ સહન કરું?” આ પ્રમાણે તે આલસ્યે કહ્યું, એટલે શોકપુર અશોક માળા બોલી : “અરે, લોકપાલો ! તમે આ બાબતમાં સત્ય ટોચ તે કટો. શું મારી ઈન્જા ઉપરાંત આ માણસ મને પરાણે પરણી લઈ ગયો નથી? અને મેં શું તેજ ક્ષણે કહ્યું નહોતું કે ‘હું એ ધરમાં રહીશ નહીં’” આ પ્રમાણે અશોકમાળાએ કહ્યું એટલે આકાશવાણી યર્ષકે, આ અંગેક માળા જે બોલે છે તે સત્ય છે, પણ એ કઈ મનુષ્યની, સ્ત્રી નથી. એના સંબંધી ખરી હકીકત આ પ્રમાણે છે તે સાંભળો—

1. અશોકકર નામના એક શરવીર વિદ્યાધરેશ્વર હતો. તેને એક પણ પુત્ર નહોતો. દેવોએ મા' તેને એક જ કન્યા સાંપડી હતી. તેનું નામ રાજ્યએ અશોકમાળા પાડ્યું હતું. તે કન્યા પિતાના ધરમ મોટી યર્ષ અને ત્યારે તેકન્યા તરુણવસ્થામાં આવી, ત્યારે તેના પિતાએ, તેની વિવાહ કરવાનું ઇચ્છાથી, તેને અમુક વરને પરણવા માટે બહુ બહુ સમજાવી; પરંતુ તે કન્યાએ અતિશય મંદરતાન અભિમાનથી, કોઈ પણ વરને પસંદ કર્યો નહીં. છેવટે તેના પિતાએ મુસી યર્ષને પોતાની પુત્રીને શા' આપ્યો કે, “જા, તું મનુષ્ય લોકમાં અવતરશે અને ત્યાં તને કન્યા આલસ્ય બ્રાહ્મણના કાર્યથી પરણશે પરંતુ તુ તેના લાગ કરી, તેના ડરથી એક પછી એક એમ ત્રણ ભત્રાંરને પગલું. પણ ત્યાં એ તે આલસ્ય તને પગવશે. એ ઉપરથી તુ કાષ્ટિકજન્યવાન રાજપુત્રને ત્યાં ઠસી યર્ષ તેના આશય કરીશ, તોપણ તે આલસ્ય તારે માટે પ્રયત્ન કર્યો કરશે, પણ વિરામ પામશે નહીં. એક વખતે તે તને જંગે એટલે મારવાની ઇચ્છાથી તારી પાછળ દોડશે. તું ત્યાંથી પલાયન કરી રાજમહેલમાં પેસી જઈશ અને તે પછી આ શાપમાંથી છુટીશ.” આ પ્રમાણે પૂર્વે અશોકકર વિદ્યાધરે પોતાની પુત્રી અંગેકમાળાને શાપ આપ્યો હતો, તે ઉપરથી તે હવણાં મનુષ્યમાં જન્મી છે તેનું નામ પ્રથમ જે હતું તે જ રહ્યું છે. આજ તેના શાપનો અંત આવ્યો છે, માટે હવણાં તે પોતાની વિદ્યાધરની નગરીમાં અંગેકી જઈ પોતાના મૂળ શરીરમાં પ્રવેશ કરશે. પછી પોતાના સાંપને યાદ કરી અશોકકરે પૂર્વજ-મમાં જોની સાથે તેને પરણાવી હતી, તે વિદ્યાધરના અધિપતિ, અભિ-રચિ નામના પરણેલા પતિ સાથે વિદ્વાર કરશે.” આટલું બોલી આકાશવાણી બંધ થઈ અને તે જ વખતે અંગેકમાળા નિર્જન બની એકદમ જમીન ઉપર પડી ગઈ. તે જોઈ અશોકકરનીની આંખમાં અશ્રુ આવી ગયાં, તેમ નરવાહનદત્ત અને તેની પડખે બેઠેલા દમ્યારીઓની આંખમાં પણ અશ્રુઓ આવી ગયાં. પણ પ્રેમમાં આંધળો બનેલો હકીકતમાં, જેણે કહ્યું ક્રોધને કળને ક્યો હતો તે વિચાર કરવા લાગ્યો. તેવામાં એકએક દર્શને લીધે તેનું મુખ પ્રચ્છિત થઈ ગયું. તે જોઈ આક-ષિપી સધળાં તેને પૂછવા લાગ્યાં : “તું હમણું તો ખેલ કરતો હતો, તેટલામાં તને આમ આનંદ કેમ થયો?” ત્યારે તે બોલ્યો : “મને મારા પૂર્વ જન્મ યાદ આવ્યો છે તેથી આનંદ થયો. હું તમને માગ, પૂર્વજ-મની કથા કહું છું તે સાંભળો.”

સ્થૂલભુજની કથા.

હિમાચળ પર્વત ઉપર મદનપુર નામનું એક ઉત્તમ નગર છે. તે શહેરમાં પ્રદંબભુજ નામનો વેદાધરનો રાગ રાન્ય કરે છે. મહારાજ! તેને સ્થૂલભુજ નામનો એક પુત્ર જન્મ્યો હતો. તે કુમાર જેમ તરણાવસ્થામાં આવતો ગયો તેમ તેમ લાવણ્યમાં અપ્રતિમ યતો ગયો. એક સમયે સુર-ભવત્સ નામનો વિદ્યાધર રાગ, પોતાની કન્યાને સાથે લઈ તેને ઘેર આવ્યો અને પ્રદંબભુજ પાસે કહ્યું: “રાજન્! આ સુરભિદત્તા નામની મારી કન્યા તમારા રાગકુમાર સ્થૂલભુજને અર્પણ કરું છું: તે યુલ્લસાન્ છે, માટે તે મારી પુત્રીને પરણે તો અતિ રહું!” તે સાંભળી રાગ પ્રદંબભુજે તે વાત સ્વીકારી પોતાના પુત્રને બોલાવ્યો અને તેને સુરભિદત્તા સાથે પરણાવવા વિશેની હકીકત કહી સંભળાવી. પણ રાગપુત્ર સ્થૂલભુજ, રૂપગર્વથી બોલ્યો: “પિતાજી, હું એ કન્યાને પરણીશ નહીં, કારણ કે તે મારા જેવી અતિશય રૂપાળી નથી!” તે સાંભળી તેના બાપ બોલ્યો:—“ભાઈ, અતિશય રૂપતું શું કામ છે? આ કન્યા ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલી છે, માટે સત્કાર લાપક છે. તેના પિતાએ સ્વેચ્છાથી અર્પણ કરી છે અને મેં તારે માટે તેને મદન કરી છે, માટે મારે કહ્યું માની તું ના પાડ નહીં.” આ પ્રમાણે પિતાએ વિનય વચન કહ્યું, તોપણ સ્થૂલભુજે પિતાનું કહેવું સ્વીકાર્યું નહીં; ત્યારે તેના પિતાએ ગુસ્સે થઈ પુત્રને શાપ દીધો:—“તને આવો રૂપનો અલંકાર છે માટે તે અવગુણથી તું મનુષ્ય લોકમાં અવતર. ત્યાં તારું મુખ વાડુચુંક થશે અને તું પોતે કદરૂપો યજ્ઞ અને શાપથી મનુષ્ય લોકમાં જન્મેલી અશોકમાળા નામની સ્ત્રી સાથે બલાહરે પરણીશ, તોપણ તે તારા ત્યાગ કરશે; તેને લીધે તું વિરહ-દુઃખ ભોગવીશ. તે સ્ત્રી તારો ત્યાગ કરી બીજા ઉપર આરાધ કરશે, તે જોઈ દુઃખથી તું દુર્ભાગ થઈ જઈશ અને પ્રેમમાં મોહિત થઈ તે સ્ત્રીને માટે બીજાનાં ઘર બાળવા વગેરે મહા પાતક કરીશ.” આ પ્રમાણે પ્રદંબભુજે શાપ દીધો ત્યારે સદાચરણુશાળી સુરભિદત્તા રડવા લાગી, અને પ્રદંબભુજ રાગના પગમાં પડી, સ્નિતિ કરવા લાગી: “મહારાજ, મને પણ એ જ પ્રમાણે શાપ આપો, એટલે અમે બન્ને જ્યાં સાથે મૃત્યુલોકમાં જઈશ, કારણ કે હું અતિ રૂપાળી નથી. મારા અપરાધથી મારા પ્રાણનાથને કલેશ થાય તે ઠીક કહેવાય નહીં” આ પ્રમાણે તે બોલી ત્યારે પ્રદંબભુજ ધણે પ્રસન્ન થયો. ને તે સદૃશ્યુલ્લસી યૌવનાના કંમળાણુ માટે પોતાના પુત્રના શાપનો આ પ્રમાણે અર્પણ કર્યો: “જ્યારે અશોકમાળા શાપમાંથી મુક્ત થશે, ત્યારે જ એ પણ પોતાના પૂર્વ જન્મ યાદ કરી શાપમાંથી મુક્ત પામશે; અને પાછો પોતાના વિદ્યાધરના શરીરમાં દાખલ થઈ, પોતાના શાપને યાદ કરતો અભિમાન મુક્ત થઈ, યોદ્ધા વખતમાં તારી સાથે લગ્ન કરી, અહીં તારી સાથે સદા મુખમાં રહેશે.” આ પ્રમાણે મારા પિતાએ તે સદાચરણુ પ્રમદને કહ્યું એટલે તેને જરા ધીરજ આવી. તે સ્થૂલભુજ અને જ બળજી. હું શાપથી અહીં અવતર્યો છું. મેં રૂપનો ગર્વ થયો તે અવગુણને લીધે આવડું મેનું દુઃખ સહન કર્યું છે. નરીજી જલ્પા છતાં પણ જોઈ અલંકારી હોય છે, તેઓનું કલ્યાણ ક્યાંથી થાય? આજ મારો શાપ પૂરો થયો છે.” આટલું કહી પોતાનું મનુષ્ય શરીર ત્યાગ કરી, હૃદયમાં વિદ્યાધરનો કુમાર બની ગયો. પછી તેણે પોતાની દૂરતા

જાણ્ય નહિ, એટલા માટે વિદ્યાના પ્રતાપથી કોઈ દેખે નહિ, તેમ અશોકમાળાના શરીરને અં પોતાના શરીરને ઉપાડી ગંગામાં પધરાવી દીધું; અને તે જ વખતે પોતાની વિદ્યાના બળથી ગંગાજળ છાંટી અલંકારવતીના વાસ લાવનને સ્વિત્ત કર્યું. પછી લવિષ્યમાં થનારા પોતાના ચક્રવર્ત રાગ નરવાહનદત્તને પ્રણામ કરી, પોતાનું કાર્ય સાધવા માટે આકાશમાં ઉડી ગયો ને તે પોતાના વિદ્યાધર લોકમાં ગયો. આ જોઈને સધળાં આશ્ચર્ય પામ્યાં.

પછી એ પ્રસંગ ઉપરથી જોશુખ, અનંગરતિના સંગેષવાળી નીચેની કથા કહેવા લાગ્યો.

અનંગરતિની કથા.

પ્રાચીન સમયમાં પૃથ્વી ઉપર સૂરપૂર નામનું, નામ પ્રમાણે શુભ ધરાવનારું એક નગર હતું. તે નગરમાં મહાવરાહ નામનો એક અતિશય મદમત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજાને ગૌરીના આરાધનથી, પોતાની રાણી પદ્મરતિની કુખે અવતરેલી અનંગરતિ નામની એક કન્યા હતી. તે શિવાય તેને બીજું કંઈ સંતાન નહોતું. કાળ વીત્યા પછી તે કન્યાને જ્યારે વૈવાન પ્રાપ્ત થયું, ત્યારે બીજા રાજાએ તેનું માથું કરવા લાગ્યા. પણ તે કન્યા રૂપગવિતા હોવાથી મંત્રિને પણ પતિ કરવાની ઇચ્છા જણાવતી ન હતી. તેણે ખરી દૃઢતાથી પોતાના પિતાને કહ્યું કે:—“જે માણસ શરવીર અને રૂપાળો હોય, અને કોઈ એક કળામાં ધણી સારી રીતે નિપુણતા ધરાવતો હોય તેને હું મારા શરીર અર્પણ કરીશ.”

કન્યાનો આ નિયમ જાણવામાં આવવાથી તેને પરણવાની ઇચ્છાવાળા અને કન્યાએ પસંદ કરેલા શુભવાળા ચારશરવીર, દક્ષિણ દેશમાંથી તેના નગરમાં આવ્યા. તેઓ રાજાના મહેલના બારણામાં જઈને ઉભા રહ્યા. અતિદાર રાજાને તેમના આવવાની ખબર આપી. તેઓને અંદર લાવવાનો મહારાજાવશહે પુકમ કીધો. રાજામહેલમાં આવ્યા પછી રાજાએ અનંગરતિની સમક્ષમાં તેઓને પૂછ્યું: “તમારું નામ શું છે? તમારું કુળ કયું છે? તમે શો વિદ્યા અભ્યાસ કર્યો છે?” રાજાનું આ વચન સાંભળી ચારમાંથી એક જણ પ્રણામ કરી બોલ્યો:—“મહારાજ! મારું નામ પંચપદ્ધિ છે; હું શ્દ્ર જાતિનો છું, વણતરનું ઉત્તમ જ્ઞાન ધરાવું છે. હું દરરોજ વચના પાંચ જોડા બનાવું છું, તેમાંથી એક જોડો આદ્યજ્યને દાનમાં આપું છું, બીજો જોડો પ્રભુના નામપર અર્પણ કરું છું; ત્રીજો હું પોતે પહેરું છું, ચોથો જોડો જે મારી સ્ત્રી હોય તો તેને આપું છું અને પાંચમો જોડો વેચી તેમાંથી મારી આજીવિકા ચલાવું છું.” પછી બીજો બોલ્યો:—“મારું નામ જાતક છે. જાતિનો વૈશ્ય છું અને સધળાં પશુ પક્ષીના સંપન્ને સમજાવું છું.” ત્રીજો બોલ્યો: “મારું નામ ખરગધર છે. હું જાતિનો ક્ષત્રિય છું અને હું ખરગ વિદ્યામાં એવો તો કુશળ છું કે, તેમાં મારી તુલના કોઈ કરી શકે તેવો પૃથ્વીમાં નથી.” પછી ચોથો બોલ્યો:—“મારું નામ જીવદત્ત છે, હું આદ્યજ્યમાં ઉત્તમ જાતિનો છું અને પાર્વતીના પ્રસાદથી તથા વિદ્યાથી મરી ગયેલી સ્ત્રીને સંજીવન કરું છું.”

આ પ્રમાણે સર્વે પોતપોતાનો વૃત્તાંત કહી બતાવ્યો. રાજાએ, વૈશ્ય અને શ્દ્ર એ ત્રણે પોત પોતાની કળાઓ રૂપ અને શૌર્યનાં બહુ જાણી રીતે વખાણ કરવા લાગ્યા; અને આજીવે, રૂપ

જ્યાં બગ અને કળા વિશે આત્મસંકાષ્ટ કીધી. મહાવરાહ રાજાએ પોતાના પ્રતિદારને કહ્યું:—“આ સંવિને હવણાં તું તારે ઘેર લઈ જઈ, ઉતારો આપ.” તે સાંભળી પ્રતિદાર જેવો હુકમ, એમ કહી તેઓને પોતાને ઘેર લઈ ગયા. પછી રાજાએ પોતાની કન્યા અનંગરતિને કહ્યું: “પુત્રિ! આ આર શરવીરામાં તને કયો પસંદ પડે છે?” તે સાંભળીને તે જ વખતે અનંગરતિએ પિતાને કહ્યું:—“હે તાત! એ આર વીરામાંથી મને કેઈ પણ પસંદ નથી; કારણ કે જે શૂર છે, વધુકર છે, તેના ગુણોથી મને શું લાભ? બીજાં વૈસ્ય છે, તે પક્ષીના સખ્તનો અર્થ જાણે છે. કાથી શું લાભ? તેમ જ હું ક્ષત્રિયાણી થઈ આ બેને મારું શરીર કેમ અર્પણ કરું? ત્રીજાં ક્ષત્રિય છે તે મારી જાતનો છે, ગુણી છે, પરંતુ તે દરિદ્રી છે, માટે આકરી કરી પેટ ભરે છે: તેણે કાણુને પણ વેચ્યા છે; માટે હું રાજકુમારી થઈ તે સ્વકની સ્ત્રી કેમ થાઉં? ‘ચોથો, છવ્વદત્ત માણસ છે. તે સજીવન કરી જાણે છે, તોપણ તે કદરૂપો છે, ફુલ કર્મ કરે છે, પાપી છે અને વેદ મળ્યો નથી એટલે પોતાના અસલ ધર્મથી પ્રતિત થયો છે. હે તાત! તમે વર્ણના અને આશ્રમના ધર્મનું રક્ષણ કરતાં છો, માટે તે બ્રાહ્મણ શિક્ષા કરવા યોગ્ય છે, સારે તમે મને તેની સાથે કેમ રાખીશો? સમશોર બહાદુર રાજા કરતાં ધર્મશૂર રાજા વધારે વખણાય છે. હજાર સમશોર મહાદૂરોમાં એક ધર્મશૂર નાંધક થઈ શકે છે.” આ પ્રમાણે બોલતી કન્યાના વચન સાંભળી, તેના અંતઃપુરમાંથી બહાર નિકળી, તે રાજા સ્નાન માટે આવ્યા ગયા.

બીજા દિવસે તે ચારે શરાઓ દ્વારપાળને સાંધી બહાર નિકળી, કોતક કારણે શહેરમાં ફરવા લાગ્યા. એવામાં પદ્મકમલ નામનો મદ્યત હાથી, મદને લીધે સાંકળ તોડી, હસ્તિરાજામાંથી બહાર નિકળી, માણસોને સંહાર કરવા લાગ્યો. તે મ-દોગત હાથી પણ તે શરવીરાને જનસમૂહમાં જોઈતેઓને મારવા માટે દોડ્યો. એટલે તે ચારે જણાં ખુદમાં શસ્ત્ર લઈ તેની સામે દોડ્યા. પણ ચાર જણાંમાં અકુધર જે ક્ષત્રિય હતો તેણે બીજા ત્રણને પાછા વાળ્યા અને પોતે એકલો હાથી સામે ગયો; અને અડગના એક પ્રહારથી ગર્જના કરતા હાથીની શુંડને, કમળના મૂળની મારફત રમત માત્રમાં કાપી નાંખી અને તે હાથીના પગ વચ્ચેથી બહાર નિકળી, શરીરનું લાથવપણું બતાવી, તેની પીઠ ઉપર બીજા ધાત્ર માર્યો; અને ત્રીજા ધાત્રમાં તે હાથીના બન્ને પગને કાપી નાંખ્યા, એટલે તે હાથી ચીસ પાડી જમીન ઉપર પડીને મરણ પામ્યો. સર્વ મનુષ્યો તે ક્ષત્રિયનું એવું અદ્ભુત પ્રદાન જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા અને રાજા મહાવરાહ પણ તે વાર્તા સાંભળી રંગ થઈ ગયો.

બીજા દિવસે તે રાજા હાથી ઉપર બેઠી મૃગયા કરવા માટે વનમાં ગયો. તેની પાછળ અડગધર વગેરે આ આર વીરા પણ ગયા. રાજા અને તેનું સૈન્ય વનમાં જઈ વાથ, મૃગ અને હુક-રેનો શિકાર કરવા લાગ્યા. હાથીઓ ગર્જના કરવા લાગ્યા, તે સાંભળીને વનમાંથી સિંહો દોડ્યા આવ્યા. એક સિંહ અડગધર તરફ દોડ્યો, એટલે તેણે સજેલા અડગના એક ધાવથી એક સિંહના બે કટકા કરી નાંખ્યા; બીજા સિંહ ધસી આવ્યો તેના બે પગ ગળા હાથથી પકડી જમીન ઉપર પછાડીને મારી નાંખ્યો. છાપાણે, છવ્વદત્ત અને પંચપદ્ધિકે દેડે જણે પણ તેવી જ રીતે એકેએક સિંહને જમીન ઉપર પછાડીને મારી નાંખ્યા. આ પ્રમાણે મહાવરાહ રાજાના દેખતાં,

પાંડિયાદાં તે શરવીરોએ સિંહ વાધ વગેરે ધણા પશુઓને રમત માત્રમાં મારી નાંખ્યાં. તેમ પરાક્રમથી રાજ આશ્રય પામ્યો. તે બહુ ખુશ થયો. મુગવા પુત્રી થઈ, એટલે તેમની સાથે ન રમાં આવ્યો, અને તે શરવીરોને પ્રતિકારને ઘેર વિદાય કર્યાં. રાજ મુગવા કરવાથી ધણી થ ગયો હતો, છતાં અંત પુરમાં ગયો અને તરફે પુત્રી અનંગરતિને બોલાવી મુગવામાં વીર પુરોના પરાક્રમ જોયું જોયું હતું તે પ્રમાણે પુત્રીની આગળ એક એક શરવીરનું પરાક્રમ કહી બતાવ્યું. અનંગરતિ તે સાંભળીને અત્યંત નિરમય પામી. પછી રાજાએ પોતાની પુત્ર કહ્યું:—“બેહેન, પંચપટ્ટિક અને આપણે જોયે તે બે કે આપણી જાતના નથી અને આજ છવદત કદમ્બો અને વિરુદ્ધ કર્મ આવરનારો છે. પરંતુ અમુક દાનિય રૂપાળો છે, બળવા અને પરાક્રમવાળો છે જેણે મોટા દાથી મારી નાંખ્યો છે. તેણે સિંહના પગ પકડી જમી ઉપર ખજાડીને તેનો લોટ કર્યો છે, અને તે બીજા સિંહેને તરવારથી ઠાપી નાંખે છે, તેનો દો શું છે? તે મરિડી છે, આકરી કરે છે, અને તું જો કદો દોષ કદો દોષ તો હું હવણું એક ક્ષણ એને કદાચ કદો અધિપતિ બનાવી દઈશ, કે જેથી તે બીજાને સેવા કરવા લાયક થઈ પડશે. આ બેહેન, જો તને મમતુ દોષ તો તે ક્ષત્રિયપુત્ર સાથે પરજુ.” આ પ્રમાણે પિતાએ કહ્યું, એટલે અને ગતિ બોલી; “પિતાજી, જો આપની ઇચ્છા હોય તો તે ચારે વીર પુરોનાને અહીં બોલાવો, અં પછી તમે જોશોને બોલાવી મગતાવિરોધ પૂછો. આપણે બધીએ તો ખરાં કે જોશી શું કહે છે.” આ પ્રમાણે કન્યાએ કહ્યું, એટલે રાજાએ તરત જ તે શરવીરોને સાંબોલાવ્યા, રાધીબાને તેડાર્પ અને તે સર્વની સમક્ષમાં પોતે જોશીને બોલાવી પૂછ્યું: “જોશી મહારાજ! અનંગરતિના આ આરમ્ભથી કેની સાથે મગતાવિરોધ આવે છે, અને શુભ લક્ષ કરવા આવે છે તે જવા જુવો.” તે સાંભળી ચતુર જોશી બાવણે તે ચાગનાં જન્મ નક્ષત્ર પૂછ્યાં, અને પછી ધણીવાર સૂંધી ગજુ-તરી કરી રાજાને કહ્યું: “મહારાજ, તમે જો શરસે ન થાઓ તો હું તે પરાપર જાણીશ, તમારી પુત્રીના આ આરમ્ભથી એકની સાથે પાંચ મગતા વિરોધ આવતા નથી. એ કદાં વિદ્યાધરની કન્યા છે, તે સાપ થવાથી આ લોકમાં અપતરી છે, માટે તેનાં લગ્ન આ લોકના મનુષ્ય સાથે ધરે નહીં. તેને સાપ થયો છે, તે સાપ ત્રણ મહિના પછી દૂર થઈ જશે. માટે આ પુરોના ત્રણ માસ સૂંધી અહીં રહી વાટ જુઓ. જો તેટલા વખતમાં આ કન્યા વિદ્યાધર લોકમાં જાય નહીં તો તમારે તેના વિવાદ બેલાયક કરવો.” જોશી બોલ્યાં આનું વચન સાંભળી સધળાએ તે વચન માન્ય રાખ્યું, અને તે શરવીરો ત્રણ માસ સૂંધી તે નગરમાં રહ્યા.

ત્રણ માસ વીતી ગયા પછી, રાજાએ તે શરવીરોને અને જોશીને બોલાવ્યા, તેમ પોતાની પુત્રી અનંગરતિને પજુ પોતાની પામે તેડાવી. ગજા પોતાની પુત્રી તરફ નગર કરે છે તો એકદમ તેના લાવજન ને કુટાડપણમાં વધારો થતો જોવામાં આવ્યો, અને તે ફરસર જોઈ તે અત્યંત રાજ થવા લાગ્યો. પણ પેલા જોશીએ જણ્યું કે, તે વધારે સ્વરૂપવતી જણાય છે, માટે તે બતાવે છે કે, એનું મૃત્યુ પામે આવ્યું છે. પછી તે રાજાએ તે જોશી મહારાજને કહ્યું:—“જોશી મહારાજ! હવે મને કદો દો, કેની સાથે મગતાવિરોધ આવે છે, કેમકે હવે ત્રણ મહિના તો પૂરા થયા છે.”

॥ રીતે રાજા ત્યાં જોઈને પૂછે છે સાં તો અનંગરતિને પોતાના પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું, એટલે જે પોતાનું મુખ પોતાની આંકણથી દાંડી મનુષ્યનું શરીર તાલકાળ લાગ કરી દીધું. અનંગરતિને આદર્શ મોટું દાંકતી જોઈ રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો, “જાહેન! આ આજ મુખ ઉપર હુમડું દાંડી કેમ બેસી પડ્યું?” શ્રી આ પ્રશ્નનું ઉત્તર ન સાંભળ્યાથી ત્યાં તેના મુખ ઉપરથી તેણે હુમડું ઉડ્યું કહ્યું ત્યાં તો કન્યા મરેલી નેવામાં આવી. તેનાં નેત્રો ખુલ્યાં થઈ ગયાં હતાં. તેનું મુખ નિસ્તેજ બની ગયું હતું. મધુર કંઠથી ગોવતી બંધ પડી હતી, અને ઝાકળથી અદ્યંત પીડા પામવાને લીધે, જેમાંથી ભમરાઓ ચાલી જા હોય, હંસીના મધુર શબ્દ જેની આસપાસ ન ચતા હોય એવી નિસ્તેજ કમલિની જેવી તે બાળી હતી. તે રાજા પોતાની પુત્રીની આવી અવસ્થા જોઈ, વજ્રમહારથી પોતાની પાંખ કપાઈથી જેમ પર્યંતો બેલાન થઈ મૂર્છા ખાઈ પડે છે, તેમ મૃત્યુથી પોતાની પુત્રીની પાંખ કપાઈ ત્યાંથી થાયલ થઈ બેલાન થઈ ગયો, અને તુરંત જમીન ઉપર મૂર્છા ખાઈ પડ્યો. રાખી અમરતિ પણ આ અમર સાંભળી દોડતી આવીને આવો દુઃખકર દેખાવ જોઈ, બેલાન થઈ જમીન ઉપર તૂટી પડી, અને તેના શરીર ઉપર પુષ્પનાં ધરેણાં હતાં તે ચોળાઈ ગયાં. આ વખતે તે રાણી, તોડી ઈંગ્રેડી મંજરીથી જેમ હાથથી શોભે છે તેમ, પુષ્પરૂપ આભરણુ વગરની થઈ જવાથી તે શોભતી નહીં. આ ઘટનાંત જોઈ રાજાના શરિરનો પણ વિલાપ કરવા લાગ્યા; તેમ પેલા ચાર શરવીરા પણ આપસોસ કરવા મંડ્યા. પણ એક દાસ પછી રાજાને મર્ઝા વળી લાન આપ્યું, એટલે તેણે જીવદત્તને કહ્યું; “આ વખતે બીજાની શક્તિ આવે તેમ નથી. હવે તારા વખત છે. તેં પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે હું મરણ પામેલી સ્ત્રીને સજ્જન કરી ચકું છું. તો જો તારામાં એ વિદ્યાનું બળ હોય તો હું મારી આ પુત્રીને સજ્જન કરે. તે સજ્જન થશે તો હું તને જ તે કન્યાનું, તું બાલક છે તો પશુ જાન કરીશ.” રાજાનું આનું વચન સાંભળી જીવદત્ત પાણીને મંત્રી, મંત્રેણું બળ તે રાજકન્યાપર ઘાંટી નીચેની આપો વાણવા લાગ્યો.

આર્યા.

અદ્વાદ્વાસહસિતે કરંકમાલકુલે દુરાલોકે ।

ચામુંડે વિક્રાલે સાહાય્ય મે કુરુ ત્વરિતમ્ ॥

“અદ્વાદ્વાસહસ્ર કરનારી, બેપરીની માળા ધારણ કરનારી, ભયંકર દષ્ટિવાળી, ભયંકર ચામુંડા અને આ કામમાં સત્વર સહાય થા.” આ પ્રમાણેની આર્યા બોલી, જીવદત્ત અનંગરતિને સજ્જન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, તોપણ તે કન્યા સજ્જન થઈ નહીં. ત્યારે તે બાલકે બેલાતુર બનીને બોલ્યો; “વિધવાસિની દેવીએ મને વિદ્યા આપી હતી તે પણ આજ નિષ્ફળ થઈ છે, તો હવે આ પ્રમાણે ઉપદક્ષ કરવા લાયક આ જીવદત્તનું શું પ્રયોજન છે?” આમ પ્રશ્ન કરતાં જ જીવદત્ત મોટી તરવારથી ત્યાં પોતાનું મસ્તક કાપવાની તૈયારી કરે છે, એવામાં આકાશવાણી થઈ કે, “અરે જીવદત્ત! તું સાહસ કર મા, પણ મારું વચન સાંભળ. એ અનંગપ્રજ્ઞા નામની એક ઉત્તમ વિદ્યાધરની પુત્રી હતી. તે માતાપિતાના શાપથી આટલા વખત સૂધી મનુષ્ય લોકમાં અવતરી હતી. હવે તે પોતાનું મનુષ્ય

સરીર ત્યાગ કરી, વિદ્યાધર લોકમાં જઈ, પોતાના વિદ્યાધરના સરીરમાં દાખલ થઈ છે. માટે તું વાસિનીની પાસે જઈ, ફરી તેનું આરાધન કર, એટલે તેના પ્રસાદથી તું આ પતિવ્રતા વિદ્યા મેળવીશ. વળી આ વિદ્યાધરી દિવ્યલોકમાં રહી વૈભવ ભોગવે છે. માટે રાગને અને તારે તેને : અપ્રસાસ કરવાની આવશ્યકતા નથી.” આ પ્રમાણે આકાશવાણીએ સસ વાતનું સૂચન કરીધું ને વિ પામી. અને તેનાં વચન સાંભળી રાગએ અને તેની રાણીએ અપ્રસાસ કરવો છોડી દીધો. પુત્રીને અભિદાહ વગેરે મરણના સંસ્કારો કર્યાં; અને તે શરાઓમાંના ત્રણ જેમ આઆ હતા તેમ પાછા વિદાય થયા.

પણ આશાનાં કોરણ જીવદત્તાના હૃદયમાં પ્રકાશતાં હતાં, તેથી તે વિધ્યાવસિની પાસે તપથી તેનું આરાધન કરવા લાગ્યો. ત્યારે વિધ્યાવસિનીએ સ્વમમાં જીવદત્તને આજ્ઞા કરી કે, “અ. આજ્ઞા, હું તારા ઉપર ગુણગાન થઈ છું, આજ ઉઠે, તને કહું છું તે સાંભળ :

અનંગપ્રજ્ઞાની કથા.

“હિમાચળ ઉપર એક ચીરપુર નામનું નગર છે. તે નગરમાં સમરનામનો એક વિદ્યાધર રાજ્ય કરે છે, તેની રાણી અનંગવતીને પેટે અનંગપ્રજ્ઞા નામની એક કન્યા જન્મી હતી. તે કન્યા રૂપ અને તરણાવસ્થાના અતિશય ઝવેરી બ્યારે કોઈપણ વર સાથે પરણવાની ઇચ્છા કે નહીં, હારે તેના માતા અને પિતા, પુત્રીના અતિ દુરામદથી ધણાં શસ્ત્રે થયાં અને તેણે પુત્રી શાપ આપ્યો કે : “તું સ્ત્રી ધર્મ ચૂકી છું, માટે જ મનુષ્ય જાતિમાં અવતાર લે. પણ ત્યાં પણ ભર્તારનું સુખ પામીશ નહીં. બ્યારે તું સીળ વર્ષની યશિ ત્યારે મનુષ્ય સરીર ત્યાગ કરી, પાછા આ લોકમાં આવીશ, પણ ખડગસિદ્ધ (જીવદત્ત જેને ખડગની સિદ્ધિ થઈ તેણે) મુનીની કન ઉપર અભિલાષા કરી હતી, અને તેને લીધે તેને શાપ થયો હતો અને તે દાસમાં મનુષ્ય જાતિમાં અવ તર્યો છે. તે અત્યંત કદરૂપો છે અને તેવો કદરૂપો મનુષ્ય તારો પતિ થશે. તે તારી ઇચ્છા ઉપરાંત તને અહિંથી પોતાને ઘેર મનુષ્ય લોકમાં લઈ જશે. ત્યાં જતાં રસ્તામાં તું બીજાપર આસક્ત થશે અને તેથી તને તારા પતિનો વિયોગ થશે. કારણ કે તેણે પૂર્વ જન્મમાં બીજાની આઠ સ્ત્રીઓનું *હરણ કર્યું હતું, માટે તે એક જ જન્મમાં આઠ જન્મમાં ભોગવવા યોગ્ય વિયોગનું દુઃખ ભોગવશે. અને તું પણ તારી વિદ્યા વિસરી જઈ મનુષ્યમાં રહી આઠ જન્મનું દુઃખ એક જન્મમાં ભોગવીશ. કારણ કે પાપી મનુષ્ય સાથે કરેલા સંબંધ સઘળા સંબંધ કરનારાને સમાન જ પાપ ભાગ અર્પે છે, પરંતુ પાપી ભર્તારની સાથે સ્ત્રીઓ સંબંધ કરે છે, તેમાં સ્ત્રીઓને પતિના પાપનો સરખો ભાગ મળતો નથી. તે યોગ્ય વરનો દ્રેષ કરી દુરામદ કર્યો છે, માટે તું તારો જન્મ વિસરી જઈશ, અને યગ્મ મનુષ્ય પતિ સાથે સમાગમ કરીશ. તે વિદ્યાધરેય મદનપ્રભ, તારા સમાન સુંદર હતો અને તેણે

* આઠ પરમસ્ત્રીઓનાં હસ્તે કથા વિશે કવિ સોમદેવ ને લખે છે તે આઠ પરમસ્ત્રી સંબંધી કોઈ સ્ત્રી કથા મૂળમાં નથી તેમ જ અભિક્ષા દેવીએ કવિજન્યત્વ અભિનિ શાપની ને કથા કહી છે તેમાં પણ આઠ પરમસ્ત્રી દરમિયાન કથા કહી નથી.

મરતતા જોઈ, તેનું મન વિદ્વજ યઈ ગયું; અને કામદેવ પણ પોતાની મરણ માફક બાણોથી મનને ચીરવા લાગ્યો, એટલે તે અદ્યંત કામાતુર બની ગયો. અનંગપ્રભા પણ તે કાંતિવાન રાજા જોઈ એકદમ કામદેવના સપાટામાં આવી પડી અહા! તે કામધેલી બની ગઈ અને હાં વિષે એક દાણુ વિચાર કરવા લાગી કે “જોણે પુખ્તપાણુ છોડ્યું છે એવો આ કોણુ છે? એ મન કામદેવ છે શું? અથવા તો સંગીતથી મારા ઉપર પ્રસન્ન થયેલા રાંડરનો આ શું માર્તિ અનુબ્રુ છે?” આ પ્રમાણે મન સાથે વિચાર કરી, કામમોહિત બનેલી તેણે પૂછ્યું: “અયે છે જીવા ડોગાલા! તમે કોણુ છો! અને આવનમાં આવવાનું શું પ્રયોજન છે તે તો જરા કહો.” તે રાજાએ, જે માટે આવ્યો હતો તે સર્વ વર્ણવી બતાવ્યું. પછી રાજાએ તેને પૂછ્યું: “હે કમળ યના મુંદરી! ચિત્તચોરક ચોરરી, હે મધુરાક્ષી, તું કોણુ છે, અને અહીં સુતો તે કોણુ છે? તે તો જરા જણાવ.” આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરનારા રાજાને અનંગપ્રભાએ હુંકારમાં કહ્યું કે, “હું વિદ્યાધરી અને આ, અદ્વૈતસિદ્ધ જીવદત્ત જેને માતા તરફથી તરવાર મળી છે તે મારો પતિ, છે. હમ હું કેવળ તમારાં દર્શન કરવાથી જ તમાગ ઉપર પ્રેમરક્ત યઈ છું—માટે આ મારો પતિ જાગે ન એવામાં આવે. આપણે ત્વરાથી તમારા નગરમાં આવ્યાં જઈએ. હું ત્યાં તમને સર્વ વાર્તા વિસ્તરીને કહી સંભળાવીશ. નેત્રાનેદ! મહનમૂર્તિ પ્રાણુ! હું તો તમાગપર વારી જાઉં છું.” તેનું આ બોલવું સાંભળી હરિવર રાજાને ત્રણ નોકરું રાખ્ય મળ્યું હોય તેવા આનંદ થયો અને તેણે તે વચન સ્વીકાર્યું. પછી અનંગપ્રભાએ વિચાર કર્યો કે, “હું આ રાજાને મારા બોગમાં બેસાડી સપાટાથી આકારમાં ઉડીને ચાવી જઈશ.” પણ તે જ વખતે પોતાના પતિના દેપને લીધે તે પોતાની વિદ્યા વિસરી ગઈ અને એકદમ પિતાનો શાપ માદ અસ્વચાથી ખેદ કરવા લાગી તે જોઈ રાજાએ ખેદ કરવાનું કારણ પૂછી તે સ્ત્રીને કહ્યું, “પ્રિયે! અદ્વૈતસ કરવાનો આ કો સમય નથી. કારણ કે આ તારો પતિ જાગી ઉઠશે તો પછી ‘મનપ્રા મનમે રહે મઈ, આર હો જા આર’ તેમ થશે. મારી પ્યારી, તારે હવે આ બાજતનો ખેદ કરવો નહીં, કેમકે આ વાત તો દૈવ ધીન છે. કોણુ માણસ પોતાના માથાની છાયાનું અને નયીનની ચિત્તનું ઉરસપન કરી શકે છે! માટે ચાલ જીવીવી! આપણે નાસી જઈએ.” જ્યારે હરિવરરાયે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તે સ્ત્રીએ તે કળ્પ કહ્યું. હરિવર તેને પોતાના હાથપર ડબકી લઈ, જેમ જાડર મળતાં કોઈ આનંદ પામે તેમ આના પામનો એકદમ રથ પાસે ગયો; ત્યાં તેના ચાકડાએ તેને અને અનંગપ્રભાને માન આપ્યું, અને તે રાજા મનના વેગ જેવા વેગવાન ધોડાગા પોતાના રથમાં બેસીને ત્વગથી પ્રિયતામાં અનંગપ્રભા સહિત પોતાના સદેરમાં ગયો. અને આખી પ્રજાને આનંદ પમાડી. પછી હરિવર રાજા, પોતાને નામે સ્થપાયેલા હરિવર નગરમાં, પ્રાણુધારી અનંગપ્રભા સાથે દેવ વૈભવસુખ બોગવવા લાગ્યો; અને અનંગપ્રભા શાપને લીધે મૃદ બની, પોતાની વિદ્યાને સર્વ પ્રમાવિસરી ગઈ, રાજા ઉપર આશ્રય બની ત્યાં જ રહી.

છપદત્તના શોકની કથા.

દેવે અનંગપ્રભા હરિવર રાજામથે નાખી મધપછી, પંડિત ઉપર જીવદત્ત સુનો દત્તો તે જાગી.

હોયોને જુવે છે તો તેણે આં પોતાની સ્ત્રી અનંગપ્રભાને દીકી નહીં એટલું જ નહીં, પણ પેલી દેવી તર-
વારને પણ દીકી નહીં. તેથી તે ગભરાટમાં પડી ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો; “હાય હાય ! મારી સહુણી
પ્રભાનેણી અનંગપ્રભા ક્યાં ગઈ? હાય ! રે તે તરવાર પણ ક્યાં ગઈ? શું અનંગપ્રભા તરવાર લઈને
જાતી તો નહીં ગઈ? રે ! પ્રિયા અનંગપ્રભા અને તરવારને કોઈ ઊઠાવી ગયું?” આ પ્રમાણે તર્ક કરતો
જે કામામિત્રી સખત પીડાવા લાગ્યો. પછી આહારનો ત્યાગ કરી તેણે ત્રણ દિવસ પર્યંત તે પર્વતને
જોળ્યો. ચોથે દિવસે તે તળેટીના વનમાં નીચે ઉતર્યો. દશ દિવસ પર્યંત વનમાં જોળ કરી, પણ
તેણે એક પગલું સરખું પણ કર્યું દીધું નહીં. ત્યારે તે વિલપતો કરજીવન સ્વરે બોલ્યો; “ઓ દુષ્ટ
દેવડા ! તો મને ઘણી મહેનતે તરવારની સિદ્ધિ સાથે આ સ્ત્રી આપી હતી, તે બન્ને વસ્તુ પાછી કેમ
ગઈ લીધી?” આ પ્રમાણે વિલાપ કરતો તે બ્રાહ્મણ બુદ્ધ્યો તરસ્યો ભટકવા લાગ્યો.

ફરતાં ફરતાં એક ગામમાં જીવદત્ત જઈ ચડ્યો. ત્યાં એક ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણના ઘરમાં તે ગયો.
અહીં રૂપસુંદરી પ્રિયદત્તા નામની ભાગ્યશાળી ધરધણી આણી જણે ધણું સુંદર વસ્ત્રો પહેર્યા હતાં તેણે,
તે બ્રાહ્મણને આસન ઉપર બેસારી પોતાની આકર્ષકીયોને સત્વર આજ્ઞા કરી—“અરે દાસીઓ, આ
જીવદત્તને પગ ધોવા માટે સત્વર પાણી આપો. તેને પોતાની સ્ત્રીના વિયોગને લીધે આજ તેર તેર
સાંભળો ગઈ છે.” પોતાનું વ્રતાંત આ પ્રમાણે પ્રિયદત્તાને મોકિ સાંભળી જીવદત્ત આશ્ચર્ય પામ્યો અને
અતઃકરણમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “શું આ ગામમાં અનંગપ્રભા આવી હશે? કે આ સ્ત્રી કોઈ
યોગિણી છે?” આમ વિચાર કરતાં કરતાં તેણે પગ ધોવા ને તે સ્ત્રીએ જોજન આપ્યું તે જાણ્યો.
જોજન કર્યા પછી પ્રિયદત્તાને પ્રણામ કરી, ઉત્ક્રાંત હૃદયે તેણે પૂછ્યું, “અરે પુણ્યચરિત્ર દેવી !
તમે મારી ગ્રામ વાર્તા કેમ જાણી તે એક કહો, અને બીજું એ પણ કહો કે મારી સ્ત્રી તથા તરવાર
ક્યાં ગયાં?” તે સાંભળી ખતિમતા પ્રિયદત્તા બોલી; “અથે બ્રાહ્મણ ! પતિ શિવાય અન્ય પુરુષ,
સ્ત્રવપ્રમાં પણ મને યાદ આવતો નથી. હું બીજા પુરુષોને પુત્ર અને ભાઈ સમાન જાણું છું. મારે
વેરથી કોઈ દિવસ કોઈ પણ અતિથિ અવ્યાગત નિરાશ થઈને જતો નથી. આ સર્વ પુણ્ય પ્રતાપે મને
જીવ, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. ભારે તુ પર્યંત ૪૨ શપથ કરી ગયો હતો
ત્યારે મૃગયા કરવા નીકળેલો હુરિવર નામનો રાજા, જ્યાં તું સુતો હતો તે માર્ગે, દેવયોગે આવી
પહોંચ્યો. તે તારી સ્ત્રીનું મધુર ગાન સાંભળી ત્યાં આગ્યો, અને ભાવપ્રમતી મધુર કેંવાળી અનંગ-
પ્રભાને જોઈ તના ઉપર મોહિત થયો, અને તે તેના ઉપર મોહ પામી. તે રાજા તેને હરિ ગયો છે, ને
તે બંને હુરિવરપૂરીમાં રહે છે. હવે તે સ્ત્રી તને મળી શકશે નહીં, કારણ કે તે રાજા મદ્દા બળ-
વાન છે. તેમ તે વેશ્યા વળી તે રાજાનો પણ લાગ કરીને બીજો જશે. તને દેવીએ અન-
ંગપ્રભા મેળવવા માટે જે તરવાર આપી હતી તે તરવાર પોતાનું કામ કરી, પોતે દેવતાઈ હોવાથી
પાછી દેવી આગળ ચાલી ગઈ છે. વળી દેવીએ જ સ્વપ્રમાં અનંગપ્રભાના શાપનું વર્ણન કરતી
વખતે તને ભાવી વ્રતાંત કહ્યું હતું તે તું કેમ વિસરી ગયો? માટે આ નિર્માણ ચયેલી બાળતમાં
તને વ્રથા કાં મોહ થાય છે? વારંવાર અતિશય દુઃખ આપનાર પાપ પરંપરાને છોડી દે. હે ભાઈ!
મનુષ્ય થયેલી તે પાપિણી તારી સાથે દ્રોહ કરવાથી પોતાની વિદ્યા વિસરી ગઈ છે અને તે બીજા

સાથે પ્રેમાસક્ત' થઈ છે. હવે તારે તેનું શું કામ છે?" આ પ્રમાણે તે પવિત્ર પ્રમદાચ્ચે એટલે જીવદત્તે અનંગપ્રભાતી ઈચ્છા મૂકી દીધી, અને તેની ચંચળતાને લીધે પોતે ઉઠાસી બેઠા; અને તે બ્રાહ્મણ સ્ત્રી પ્રતિ બોલ્યો; "માણ ! તમારાં આ સસ વચ્ચનથી મારો મોહ પામ્યો છે. પુણ્યગાળી લોકો સાથે સંબંધ કરવાથી કેનું બંધુ થવું નથી? પુણ્ય અને પાપનાં સંબંધો નારા ઉપર આ દુઃખ આવી પડ્યું છે, માટે હવે હું મત્સર છોડી તે પાપ ધોવા માટે તીર્થ જઈશ. તું અનંગપ્રભાતને માટે બીજા સાથે વૈર કરું તેમાં મને લાભ શું? કારણ કે જે માણસ કે જિતે છે તે આ આખા જગતને જિતે છે." આ પ્રમાણે બંન્નાં જીવદત્ત વાત કરે છે એવા તાત્કાળ તે ધરમાં પ્રિયદત્તનો પતિ આવ્યો. તે ધણે જ ધર્મિયું હતો અને તેને આતિથ્ય બહુ વંદે હતું તેણે પણ જીવદત્તની પરોણાગત કરીને તેના દુઃખની સાંતિ કરી. પછી તે બ્રાહ્મણ તે સંતાપ વિશ્રામ લઈને તે સ્ત્રી પુરુષની રમ લઈ તીર્થયાત્રા કરવા બીજા દિવસે આદતો થયો.

ત્યાંથી નિકળી પૃથ્વી ઉપર ક્રમે ક્રમે સઘળાં તીર્થમાં, તે કૃષ્ણ. રસ્તામાં તેણે અનેક ગંગાઓ દષ્ટો સદન કર્યાં મૂળ અને રજનો આહાર કરતો, તીર્થયાત્રા કરી રહ્યા પછી છેવટે તે વિંધ્યાવાસિ અંબિકા પાસે પાછો જઈ, આહારનો ત્યાગ કરી, એક દલાંસન ઉપર બેસી, તીવ્ર તપ કર લાગ્યો. તેના તીવ્ર તપને લીધે મૂર્તિમાન અંબિકાદેવી પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા, "બેટા, ઉભો થ કારણ કે તમે ચાર મારા ગણુ છે. એકનું નામ પંચમૂળ, બીજાનું નામ ચતુર્વંકા, ત્રીજાનું નામ મહોદરમુખ અને ચોથો ચિકટાનન નામનો તું છે. એ ચાર ગણુમાં તું સર્વથી ઉત્તમ છે."

એક દિવસે તમે ચારે જણા ગંગા નદીના કિનારા ઉપર ફરવા માટે ગયા હતા. તમે ગંગામાં એક મુનિની કન્યાને જ્ઞાન કરતી દીધી. તેનું નામ ચાપલેખા હતું અને તે કપિશ જટ મુનિની પુત્રી હતી. તમે ચારે તે કન્યાનાં દર્શન કરી મહાનુર થઈ ગયા અને તે કન્યાની આજ્ઞા પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા; ત્યારે તે કન્યા બોલી; "હું કન્યા છું, માટે દૂર જાઓ." આમ તે કન્યાએ કહ્યું એટલે તે ત્રણ જણ ચૂપ થઈ ગયા; પરંતુ તે બચાકારથી તે કન્યાનો હાથ પકડ્યો. એટલે તે કન્યાએ ચીસો પાડી કે, "પિતાશ, પિતાશ ! મારી રક્ષા કરે." તે સાંભળી મુનિ કપિશ જટ, જે પાસે જ હતા તે કોણ ધરી સાં જાવ્યા. તે મુનિને જોઈ તો તે કન્યાને મૂકી દીધી, પણ તે મુનિએ તે જ વખતે તમને શાપ આપ્યો કે, "તમે સર્વ પાપીઓ છો, માટે મનુષ્ય લોકમાં અવતાર લો." ત્યાર પછી તમે સર્વે તે મુનિ આજ્ઞા ક્ષમા માંગી ત્યારેએ તે મુનિએ તમારા શાપનો નિવેદો નીચે પ્રમાણે કરી સંભળાવ્યો; "જ્યારે તમે રાજકન્યા અનંગરતિની, અશ્વર્યના કરવા માટે તેના શહેરમાં જશો, અને જ્યારે અનંગરતિ મનુષ્ય લોકમાંથી વિવાહના લોકમાં પાછી જશે ત્યારે તમારા ત્રણેય શાપમાંથી છૂટકો થશે. પણ હું ચિકટવલ્લ ચિકટાનન ! તું વિવાહરી થયેલી અનંગમપ્રભાતને મેળવીશ, પણ તે સ્ત્રી તારો ત્યાગ કરશે, તેથી તને ધણો સંતાપ થશે. પછી તું પણ દિવસપર્યંત દુર્ગાદેવીનું આરાધન કરીશ, એટલે શાપમાંથી મુક્ત થઈશ. કારણ તો ચાપલેખાના હાથનો સ્પર્શ કર્યો છે, માટે તને પરજીને સ્પર્શ કરવા સંબંધી પાતક વધારે લાગ્યું છે. આ પ્રમાણે તમે મારા ગણુ હતા. તેમને મહર્ષિએ શાપ દીધો હતો, તે ઉપરથી તમે ચાર ચરવિરો

હિંદુ દેશમાં જન્મા દના તેમાં પંચપટ્ટિક, સાપાતા અને અગ્નિવર આ ત્રણ અને ચાલો તું
જીવદત-આ પ્રમાણે તમારા ચાલેનાં નામ હતો. તેમાં પહેલા ત્રણહે અનંતરતા પોતાના લોકમાં
જ્યા પછી મારી પાસે આવીને મારી કૃપાથી સાપમાંથી મુક્ત થયા છે અને તે આજ મારી
આરાધના કરી એટલે તારે પશુ સાપમાંથી જુટકારો થયો છે. માટે અમિત્રી ધારણા મદલુ કરી તું
લાસ મનુષ્ય દેહનો ત્યાગ કર ! અને આક જન્મપર્યંત બોગવત્ત લાવક પાપને સત્વર બાળી
નાખ." આટલું કહી તેને અગ્નિ સંબંધી ધારણા અર્પણ કરી, દેવી અંતર્ધાન ઘડી ગયાં. પછી જીવ-
દત, અમિત્રી આરાધના વડે મનુષ્ય દેહને અને તેનાં પાતકને બરમ કરી સાપમાંથી મુક્ત થઈ
લાંબે કાળે પાછો પ્રતાપી ગણુ થયો. "ન્યારે પરચી સાથે સંગમ કરવાથી જે પાતક થાય છે તે
પાતક દેવતાઓને પણ આટલું દુઃખ આપે છે, ત્યારે બીજાની તો શી વલે ?

અનંગપ્રભાએ નવનવા પ્રિયતમો કેમ છીધા તે કથા.

જે અરસામાં અનંગપ્રભા હરિવરપૂરીમાં હરિવર રાગની રાણીઓમાં પટરાણી પદને
પામી; અને રાગ પણ રાન્યનો સધળો બોલો મુર્ચન મંત્રી ઉપર નાંખી, રાત્રિ દિવસ તે રાણીના
ઉપર એકાગ્રચિત્ત ધર્ષને તેની પામે જ રહેવા લાગ્યો. એક દિવસે લાંબવર નામનો કાઈ નવો
નાટ્યાચાર્ય મધ્ય દેશમાંથી તે રાગના નગરમાં આવી, રાગની પાસે આવ્યો. રાગએ તેની
ગાનમાં અને નૃત્યમાં અપૂર્વ કુશળતા જોઈ તેનો સ્તુતિ કરી તેને અંતઃપુરની સ્ત્રીઓને નાટ્યા-
ચાર્ય નીચ્યો. તે દુઃખેશાં અંતઃપુરની સ્ત્રીઓને નૃત્ય શીખવતો હતો, તેમાં તેણે અનંગપ્રભાને
નૃત્ય વિદ્યામાં એટલે બગી પ્રવીણ કીધી કે, તે ન્યારે નૃત્ય કરતી લારે તેની સોડ્યો પણ તેના
ઉપર અત્યંત પ્રેમમોહિત બની જતી-અર્થાત્ દ્રેપભાવ છોડીને તેનાપર કુરબાન થતી. અનંગપ્રભા,
તે નાટ્યાચાર્ય સાથે સદવાસમાં આવવાથી અને નૃત્યનો અભ્યાસ કરવાના પ્રેમથી તેના ઉપર
કામમોહિત થઈ અને તે નાટ્યાચાર્ય પણ અનંગપ્રભાના રૂપ અને ધૈવનથી કામદેવના પ્રતાપવડે
સીમે ધીમે નવા પ્રકારનું નૃત્ય શીખ્યો. એક દિવસે નાટ્યશાળા શૂની હતી, તે વખતે અનંગ-
પ્રભા, સુરતની ઇચ્છાથી, લગ્નન ત્યાગ કરી નાટ્યાચાર્ય પાસે ગઈ, અને પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ
કરવા અતિરામ પ્રેમાસક્ત બનેલી તે બોલી, "વલ્લભ! હું તારા વગર એક કાણુ પણ રહી શકી
નથી, અને રાગ હરિવર જે આ વાત જાણ્યો તે તો તે સહન કરશે નહીં, પણ આપણને શિક્ષા
કરશે. માટે ચાલ, જ્યાં આપણને તે પકડી શકે નહીં એવે ઠેકાણે જઈએ. રાગએ તારી કળાથી
પ્રસન્ન થઈ તને મુવર્ણ, અથ, ઉંટ વગેરે સંપત્તિ આપી છે, અને મારી પાસે અવકાર વગેરે પ્રધૂની
નોસત છે. માટે તે સર્વ માત્ર ઉપાડી જ્યાં આપણે નિર્ભય રહી શકીએ ત્યાં સત્વર ચાલ." નાટ્યાચાર્યે
ઘણી ખુશીથી તેનું વચન માન્ય રાખ્યું, એટલે અનંગપ્રભા પુરપનો વેશ લઈ પોતાની
એક અત્યંત પ્રિય આકરડીની સાથે નાટ્યાચાર્યને ઘેર ગઈ. નાટ્યાચાર્યે પણ ઉંટ ઉપર સવળી
માલમતા પ્રથમથી ચઢાવી રાખી હતી, માટે અનંગપ્રભા જતાં વાર જ તેને ઉંટપર બેસાડી પોતે

* મધ્ય દેશ તે સામ્રાજ્યનું અલ્હાબાદ, આગ્રા, દિલ્લી અને અયોધ્યા

ધોડેસ્વાર થઈને આલવા માંડ્યો. અનંગપ્રભાએ પ્રથમ વિદ્યાર્થના વૈભવનો ત્યાગ કર્યો; તે મહી રાજ્યપદને તણ દીધું અને હમણાં નટની સમૃદ્ધિનો આશ્રય કર્યો—જગતમાં સ્ત્રીઓ ચમત્કાર! સ્ત્રીઓના અંચળ મનને, વિદ્ધિ વિદ્ધિ!

પછી અનંગપ્રભા ને નાટ્યાચાર્ય બનો છેલ્લજટાકિ થલે દૂર વિયોગપુર નામના નગર જઈ પહોંચ્યાં. તે નગરમાં અનંગપ્રભા નાટ્યાચાર્યની સાથે આનન્દમાં રહેવા લાગી અને નાટ્ય ચાર્ય પણ અનુપમ છબીલી મળવાથી પોતાનું લગ્નધર નામ* સાર્થક માનવા લાગ્યો.

હવે ખીજી બાલુએ રાજા તરફ જોઈએ. હરિવરરાયે જ્યારે જાણ્યું કે, તેની અનંગપ્રભા ક્યારે નાસી ગઈ છે, એટલે તે અફસોસથી રેહ ત્યાગ કરવાને તૈયાર થયો. તે સમે સુમંત્ર મંત્રે તેને સમજાવીને કહેવા લાગ્યો; “મહારાજ, સ્ત્રી કોઈની યજ્ઞ નથી ને યજ્ઞની પણ નથી, એ જ્યાં તમે સમજો છો એ સારે આ પ્રમાણે કેમ વિચાર કરતા નથી, કે જેણે તરવાર મેળવી વિદ્યાર્થન શક્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી તેવા પતિનો ત્યાગ કરીને, જે તમને જેતાં વાર જ તમારી સંગે આવી તે મારી પાસે સ્થિર રહેશે? લાગ્યે જ એ સ્ત્રી કોઈ ઉચ્ચ સાથે નિશ્ચય ગઈ હશે. તેને કોઈ ઉચ્ચ વસ્તુની અભિલાષા નહોતી. કેમકે ધાસની કોઈ સ્ત્રી ઉત્તમ જાતિની હોય છે, તોપણ જ્યાં તેનું નજરે ધાસ પડે છે, એટલે તે તેનાપર જ પ્રેમ કરે છે. યેશક, તે નાટ્યાચાર્ય સાથે નાસી ગયો છે, કેમકે તે પણ કોઈ સ્થળે તપાસ કરતાં દેખાતો નથી. મેં સાંભળ્યું છે કે, આજ પ્રભાતમ સંગીતશાળામાં તે બન્નો જણાં હતાં. મહારાજ, આપ સ્ત્રીનાં સર્વ લક્ષણ જાણો છો, છતાં પણ આપ તેના ઉપર આટલો આગ્રહ રાખો રાખો છો? સત્ય તો એજ છે કે, સ્ત્રીઓ સંખ્યાકાળની મારફત સર્વની સાથે નક્ષત્રરાગવાળી હોય છે.” મંત્રીએ રાજાને આમ કહ્યું, એટલે રાજા વિચારમાં પડ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે, “અરેરે! મને સુશુદ્ધિ સુમંત્રે ખરી વાત કહી. આ સંસારમાં માયા કરવી તે પરિણામે નીરસ છે. દરમિયાન ક્ષણે તે બદલાય તેવી છે; અને તેની સાથે કામમ સંબંધ રહેતો નથી. આ સસારમાયાની મારફત જ નારી પણ પરિણામે નીરસ થઈ પડે છે. ક્ષણે ક્ષણે તે બદલાતી જાય છે અને તેની સાથે કરેલો સંબંધ ક્ષણિક છે. ડાહ્યા પુરંદા નારી કે નહીંની માયામાં પડતા નથી. બનો તેમાં પડનારને દુખારી દે છે. જો કે તે બનો ઉદ્દેશિત ને રસમય છે, જે દુઃખમાં દિલગીરી વગરના, વૈભવમાં અભિમાન વગરના, કામને વખતે કાથર ન થતાં શરવીર હોય તે માણસોને ધીર બાળુવા અને તેણી જ જગતને જિતે છે.” આ પ્રમાણે વિચાર કરી હરિવર રાજા મંત્રીના વચનથી સંતોષ મૂકી પોતાની અસલ રાણી ઉપર જ સંતોષ રાખી રહ્યો.

અદોયા અનંગપ્રભા વિયોગપુરમાં કેટલાએક દિવસપર્યંત નાટ્યાચાર્યની સાથે રહી. ત્યાં દેવેન્દ્રાથી નાટ્યાચાર્યને તે ગમના તરણ સુદર્શન નામના જુગારી સાથે મિત્રતા થઈ. આ જુગારીએ થોડા વખતમાં અનંગપ્રભાની સન્નિપ્ત નાટ્યાચાર્યનું સઘળું ધન હરી લીધું. પછી અનંગપ્રભા

* લગ્નધર એટલે નિમ મેળવનાર.

† સ્ત્રીએ ક્ષણ પ્રેમ રાખે છે. સ્ત્રીએ ક્ષણ લાલ રખી રહે છે.

ના દુષ્ટ દામથી ગુસ્સે થઈ હોય તેમ, નિર્ધન નાટ્યાચાર્યને પડતો મટ્ટી, પેલા સુદર્શનને પતિ
 રી તેને આથમે જઈ રહી. પેણા ધરખાર વગરનો નાટ્યાચાર્ય સ્ત્રી અને ધન વગરનો થઈ ગયો.
 અને તેને વેરાચ્છ આપ્યો. તેને લીધે તે માથે જટા રાખી તપ કરવા માટે ગંગા તટપર ગયો. પણ
 રવા નવા ઉપપતિ-પ્રિતમ કરનારી અનંગપ્રભા જુનારી સુદર્શનની સાથે એકમન કરીને રહેવા
 માગી. એવામાં એક દિવસે રાત્રે દેવતાએક ચોરોએ સુદર્શનના ધરમાં પેસી તેનું સપથું નાણુંદરી
 લીધું. નાણાનો નારા થવાથી અનંગપ્રભા દુઃખી થવા માંડી અને પચાતપ કરવા લાગી. તે જોઈ
 સુદર્શને અનંગપ્રભાને કહ્યું: “પ્રાણપ્યારી, હિરણ્યમ નામનો મારો એક મિત્ર છે. તે મહા
 પનાદ્ય છે, માટે આજ આપણે તેની પાસેથી થોડું નાણું કરજે લઈ આવીએ.” આ પ્રમાણે
 સુદર્શન અનંગપ્રભાને કહી, દેવને લીધે જુદી નારા થવાથી હિરણ્યમ વાણીઆની પાસે તેની
 સાથે ગયો અને તેની પાસે કરજે પેસા માગ્યા. તે વાણીઆ સાથે આવેલી અનંગપ્રભાને જોઈ
 તેના ઉપર પ્રેમધેણો બની ગયો અને અનંગપ્રભા પણ તે શેઠને જોઈ પ્રેમધેણી બની ગઈ. આ
 પ્રમાણે બન્ને જણાં એક બીજા ઉપર પ્રેમાંદ બની ગયાં. પછી તે વણીક શેઠ સુદર્શનને
 આદર સહિત કહ્યું, “હું તમને કાલ સવારે સોનું આપીશ અને આજ તમે બન્ને
 જણાં અહીં જ ભોજન કરો.” તે સાંભળી સુદર્શને જોયું તો શેઠનો અને પોતાની પ્રિયાનો
 કેઈ જુદો જ ભાવ માત્રમ પડ્યો. એટલે તે બોલ્યો, “આજ હું કેઈ ભોજન કરવા આવ્યો નથી.”
 પારે તે શેઠ બોલ્યો, “મિત્ર, તારે કામ હોય તો બસેતું ઘેર જા, પરંતુ તારી સ્ત્રી મારે ઘેર આજ
 પહેલ પહેલી જ આવી છે, માટે તે તો આજ અમારે ત્યાં જમશે.” તે શેઠ આમ કહ્યું. એટલે
 સુદર્શન જો કે જુઝ્યા હતા તોપણ નિરુત્તર થઈ ગયો. અને પછી તે શેઠ અનંગપ્રભાની સાથે
 વિલાસભવનમાં ગયા. સાં અચાનક પ્રાત્ર થયેથી મદમાતી ને રંગરાતી તે સ્ત્રી સાથે મધુપાન
 વધા આહાર વગેરે કરી અત્યંત મેદી ગજા કીધી. પણ સુદર્શન જે બહાર બેસી પોતાની સ્ત્રીની
 બહાર નિકળવાની વાટ જોતો હતો, તેને અનંગપ્રભાએ યાદ પણ કીધી નહીં. ધણી વાર થવાથી
 અનંગપ્રભાની પ્રેરણાથી શેઠ સીપાઈઓદ્વાસ સુદર્શનને કહ્યું કે, તમારી ધણીઆણી તો ભોજન
 કરીને હમણાં જ ગયાં. શું તમે તેમને જોયાં નહીં? હજી સૂધી અહીં તમે શું કરવા ઉભા છો?
 જાઓ ઘેર.” એટલે તે બોલ્યો: “તે અહીંથી નિકળી નથી, પણ અંદર છે, માટે હું જઈશ નહીં
 નેને મોકલો, પછી હું જઈશ.” આ મમતી જવાબ સાંભળી શેઠના સીપાઈઓએ લાતો મારીને,
 તેને બારણા આગળથી હાંકી કાઢ્યો. સુદર્શન ઘેર જઈ દીલગીરીને લીધે વિચાર કરવા લાગ્યો
 કે: “શું તે વાણીઆ મારો મિત્ર થઈને મારી સ્ત્રીને ફેસલાવી ગયો? પણ અદા! મને મારા
 પોતાના પાપનું આતું ફળ મળ્યું છે. કારણ કે મેં બીજાનું જેતું બુંદું કર્યું હતું તેનું બીજાએ મારું
 બુંદું કર્યું. મારું પોતાનું જ કામ કોપને લાયક છે, ત્યારે મારે બીજાના કામ માટે શું કામ કોપ
 કર્યું? જે કામ કરવાથી મારો પરાલભ થયો તે કામને જ કાપી નાંખું કે જેથી કરીને મારો

પરાભવ યાચ નહોતો." આમ વિચાર કરી તે જુગારી ક્રોધ ત્યાગ કરી બહારીકામમાં જઈ સંસારીકને ઠાપનાર તપ કરવા લાગ્યો.

તથા અનંગપ્રભા, અમરી જેમ એક પુષ્પમાંથી બીજા પુષ્પમાં રસના લોભથી રમે છે તે અધિક રૂપાંગી વાલ્મીકિને પ્રિયતમ કરી તેની સાથે ક્રીડા મુખ ભેગવવા લાગી. ધીમે ધીમે પ્રેમચાળી ધનાઢપ ગેડના પ્રાણ અને ધનની તે વાણીઆણી થઈ બેઠી. એવામાં તે સહેરના રાત્રીવીરબાદુના જાણનામાં આવ્યું કે, સહેરમાં કોઈએક નવપાંક્ત મુંદરી વાણીઆના ધરમાં આ છે, છતાં પણ તેણે ધર્મની મર્યાદાનું રક્ષણ કરવા માટે તે જીનું હરણ કર્યું નહોતું તે વાણીઆ અંગમપ્રભામાં આસક્ત હોવાથી અનદદ દ્રવ્ય ખરચવા લાગ્યો, તેથી દ્રવ્ય યોગ્ય થઈ ગયું, કારણ કે જે ધરમાં વેશ્યા રહેતી હોય તેના ધરમાં કુલીનકાંતાની માફક લક્ષ્મી કહેવા પામે છે.

પછી હિરણ્યગ્રામ વેષાર કરવા માટે ઘણું વઢાણું એકઠું કરી, અનંગપ્રભાના વિચોગ કરી તેને સાથે લઈ, સુવર્ણશ્રમિ નામના દીપમાં જવા માટે નિકળ્યો. માર્ગમાં જતાં સાગરપુ નગર આવ્યું. આ સહેર, સમુદ્રની નજીકમાં હતું. તે નગરમાં હિરણ્યગ્રામ સમુદ્ર ઉપર પોતાના આશ્રિતિકા અગ્રવનાર સાગરવીર નામનો મધ્ધીમારનો ઉપરી ખારવો મળ્યો. તેની સાથે તે પાં પોતાની જીને સાથે લઈ એક વઢાણુમાં બેઠો અને સમુદ્રમાં આગળ આપ્યો. તે વાણીઆ સાગરવીર સાથે કેટલાક દિવસ સમુદ્રમાં ઉત્ક્રિષ્ટ તથા જળ પર્યટન કરતો હતો, એવામ એક દિવસે અકસ્મિક છે વિજળીરૂપ નેત્રો જેનાં, એવો ભયંકર, સંહારનો ભય આપનાર કાળમેધ આકાશમાં ચઢી આવ્યો. વર્ષાદની મોટી મોટી ધારાઓથી અને બળવાળી વાયુથી વઢાણુ આમ તેમ ડોલવા લાગ્યું, અને સમુદ્રના મોજામાં હમણાં સૌ ડુબી જશે, એમ જણાયું. વઢાણુ ભાગવાની તૈયારીપર આવ્યું એટલે વઢાણુના નાવિકાએ પોતાનો મનોરથ નાશ થતો હોય તેમ 'ઓ કુખ્યા ! ઓ કુખ્યા !' કરી ક્રોધાહસ કરી મૂક્યો, અને સ્વાર્થી હિરણ્યગ્રામ વાણીઆ પોતાનો કુપટો કેડ ઉપર બાંધી અનંગપ્રભાના મુખ તરફ જોઈ બોલ્યો "અરે ખારી! હું આ કુખ્યામાં ક્યાં આવી પડી?" એમ કહેતો કહેતો પોતે સમુદ્રમાં કુદી પડ્યો. દેવયોગે તે વાણીઆ હાથથી તરી એક નાની હોડીને પકડી તેમાં ચઢી બેઠો. પણ પેલા સાગરવીર મધ્ધીમારે તો દોરીથી નાના પાટીઆનો તરાપો બાંધ્યો ને તે ઉપર અનંગપ્રભાનો હાથ જાલીને તેને ચઢાવી અને પોતે પણ તે ઉપર ચઢી. ભગબીત થયેલી અનંગપ્રભાને સાંત પાડી બે હાથવતી પાણીને

* અર્ચનામાં ચાર પવિત્ર ધામમાં બહરિગ્રામ એ હિમાલયપર આવેલું અતિ મોટું પવિત્ર વૈષ્ણુ ચેતનું મુખ્ય ધામ છે. તેની ૭ તુકો છે, જેની સૌથી ઉપી તુકનું સિખર દરિયાની સપાટીથી ૨૨૦૦૦ થી ૨૩૪૦૦ ફીટ ઉપી છે, બહરિનાથ નામનું સહેર શ્રીનગરથી હરાલ કોણમાં ૪૫ મૈલ દુર છે. નમસ્તી બાનુએ વિષ્ણુ નામ નટી છે, પણ નવરને પાણી પૂરું પાડનારી અવતરણ છે. બહરિનાથનાં શેરો બહિરિ મરવાનમાં આવેલાં છે નરનાથપણુ ભગવાનનું હંવાલય નગરના સર્વો ઉપા ભાગમાં આવેલું છે, ને તેની નીચે એ મુંદર તથાવ છે જેમાં ઉના પાણીના કાં વહે છે, જ્યાં દબરો વારાણુ સનાત કરી પોતાના દેહને પાવન કરે છે. આ દેવાલય ૧૦૨૯૪ ફીટ દરિયાની સપાટીથી ઉચું છે.

ખિલે કાપતો સમુદ્રમાં વંચી ગયો. થોડી વારમાં વહાણ ભાંગી ગયું, આકાશમાંથી વાદળો વિખ-
ઈ ગયાં, અને કૌંધમુક્ત થયેલા સાધુની આંક સમુદ્ર પાછો સ્થિર થઈ ગયો. દ્વિરખ્યગુપ્ત વાણીઓ
પુણ્ય પ્રેરણા કરેલી દોડીમાં બેસી દેવયોગે પાંચમે દિવસે સમુદ્રના એક કિનારા ઉપર પહોંચ્યો.
ત્યાં વહાણ નાંગળી નાંખ્યું અને તે કિનારા ઉપર ઉતરી પડ્યો. પ્રિયાના વિયોગથી અતિ દુઃખિત
થેતો તે વાણીઓ નક્ષીબમાં જે લખ્યું હોય તેનો એક પથ્થ ઉપાસ નથી, આ પ્રમાણે માની
રિ ધીર પોતાના સહેરમાં ગયો. તે સ્વભાવે ધીર હતો તેથી તેણે ધીરજ રાખી, કરી ધન મેળવી,
માનેમાં કાળ ગાળવા લાગ્યો.

પથુ તારાપા ઉપર બેઠેલી અનંગપ્રભાને સાગરવૃંદ મચ્છીમારે એક દિવસમાં આશ્ચર્ય સરિત
મુદ્રના કિનારા ઉપર પહોંચ્યાં દીધી. મચ્છીમારના રાજ સાગરવૃંદ તેને દિશાસિ આપ્યો ને
છી તેને સમગરપુરમાં પોતાને ઘેર લઈ ગયો. ત્યાં જઈ અનંગપ્રભાએ મુખ્ય ધીવરને, રાજ જેવો
લક્ષ્મીવન, શરવીર, પ્રાણ બચાવનાર, તરણાવરણવાળો, કામકુંવર જેવો, અને પોતાની આજ્ઞા
પ્રમાણે કામ કરનાર ભણી તેને પોતાનો પ્રિયતમ કયો. કારણ કે જે સ્ત્રીએ પોતાના સહયુગ્મ તથા
રચના હોમ કાઢી છે તે સ્ત્રી ઉચ્ચ નીચ કઈ જોતી નથી. આ પ્રમાણે અનંગપ્રભા તેને ધણી કરી
તેના ઘરમાં રહી ને તેણે અર્પણ કરેલી લક્ષ્મીનો ઉપભોગ કરવા લાગી.

એક દિવસે અનંગપ્રભા હવેલીની બારીમાં બેઠી હતી, એવામાં તેણે વિજયરામાં નામના
એક તરણુ ક્ષત્રિય કુમારને તે સ્ત્રીથી જોતો દીધો. તેનું નામ જોઈ તે સ્ત્રી તેના ઉપર મોહિત થઈ
કેવેલી ઉપરથી નીચે ઉતરીને તરત જ તેની પાસે જઈને બોલી; “આર્યપુત્ર! તમારાં દર્શન કરવાથી
મારું મન તમારા ઉપર આરાક થયું છે, માટે આ અભ્યર્ચના કરનારી સ્ત્રીનો સત્કાર કરો.” તે
રજપૂત તે સ્ત્રીનું આતું વચન સાંભળી મલો પ્રસન્ન થયો અને આકાશમાંથી જાણે પડેલી હોય
તેથી ત્રિશુવનમાં અનુપમ કાંતા અનંગપ્રભાને પોતાને ઘેર તેડી ગયો. તેના ગયા પછી સાગરવૃંદને
ખચાર થઈ કે તેની સ્ત્રી ક્યાંઈ નાશી અઈ છે, ત્યારે તે પોતાની સર્વ વસ્તુને ત્યાગ કરી તપ કરી
સરીરનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી ગંગા તટ પર ગયો. સાગરવૃંદને આ પ્રમાણે દુઃખ કેમ યાપ નહીં!
થયું જ જોઈએ; કારણ કે મચ્છીમારપણું ક્યાં અને આવી અનુપમ વિદ્યાધરીની સાથે સમાગમ
ક્યાં! પથુ મુખને શોધનારી સ્વેચ્છાવારી અનંગપ્રભાને દર્શન દુઃખ થયું નહીં. તે તો વિજયસ-
ર્ગની સાથે તે જ નગરમાં સ્વેચ્છાતુસાર પ્રેમલેલી થઈ રહી.

પછી એનું બન્યું કે, એક દિવસે સાગરવૃંદનાં નામનો તે ગામનો રાજ દાયણી ઉપર બેસીને
સહેરમાં ફરવા નિકળ્યો. તે પોને વસાવેલા સાગરવૃંદને જોતો જોતો વિજયસર્ગમાંના ઘર આગળ
આવી ચડ્યો. રાજ આવતો જાણી, તેનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી અનંગપ્રભા ઝુપામાં આવી,
ને રાજને જ્યાં જોયો ત્યાં જ તે તેના ઉપર મોહિત થઈ અઈ અને નિર્વિજનતાથી તે દાયણીના
માવતને કહેવા લાગી, “અસ્થા માવત! હું ક્રોધ દિવસ દાયી ઉપર બેઠી નથી, માટે મને તેના ઉપર
એસવા દે. હું તેના ઉપર ચઢીને બેસવામાં કેટલું મુખ્ય તેની તપાસ કરું.” તે માવતે રાજના મુખ
તરફાં જોયું, એટલે રાજએ જોયું તો અનંગપ્રભાને દીડી. આ સ્ત્રી આકાશમાંથી જાણે ચઢતી

ચાંદની પડી હોય તેના જેવી બચાવી હતી. ચોકર પછી તૃપિત નેત્રથી જેમ ચાંદનીને નિહાવે. તેમ રાજા તૃપિત નેત્રથી તેને જોવા લાગ્યો અને તે સ્ત્રીને મેળવવાની આશાથી માવતને કહ્યું “અત્યા માવત! હાથથીને તે સ્ત્રીની પાસે લઈ જઈ તેના ઉપર સત્વર તે સ્ત્રીને બેસાર, અને તેની હોંસ પૂરી કર.” આ પ્રમાણે રાજાએ કહ્યું એટલે માવત તે જ વખતે તે હવેલીની નીં હાથથીને લઈ ગયો. અનંગપ્રભા હાથથીને નિકટમાં આવી જોઈ ઝરુખામાંથી રાજા સાગરવર્માને ખોળામાં બઈ પડી. જેને પ્રથમ પતિ કરવાનો ધિક્કાર હતો તે હવે નવનવા પ્રિયતમ ખોળે છે, કે બનાવની શી અદ્ભુતતા! આશ્ચર્ય છે કે તેના પિતાના સાપથી તેના ચરિત્રમાં અત્યંત ફેરફાર થયો છે. તે ઉપરથી પડી કે તરત નીચે પડવાની બીકથી તે રાજાને ગળે વળગી પડી. રાજા પર્વ તે સ્ત્રીના આલિંગનરૂપી અમૃતનો અંગમાં સ્પર્શ થયો, તેને લીધે પરમ આનંદ પામ્યો, અને સુક્રિતથી પોતાનું શરીર અર્પણ કરનારી અને સુખન કરવામાં લાગણી ધરાવનારી તે સ્ત્રીને લઈ અટપટ પોતાને મહેલે ગયો. રાજાલવનમાં ગયા પછી તે વિદ્યાધરાંગનાએ પોતાનું સર્વ વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું. સાર પછી તે જ વખતે રાજાએ તેને રણુવાસમાં દાખલ કરી, મહારાણી પદે સ્થાપી. આ બાલુએ તરણુક્ષત્રિય વિજયવર્માના બાલુવામાં તે પછી આવ્યું કે, મારી સ્ત્રીને રાજા હરી ગયો છે એટલે તે રાજાના મહેલની બહારના લાગમાં આવીને રાજાના સીપાઈઓની સાથે મુદ્દ કરવા લાગ્યો. મુદ્દમાં તેણે પાછો ન હસતાં. પોતાનું શરીર લાગ કરી દીધું. કારણ કે શરવીરા સ્ત્રીને માટે થયેલું અપમાન સહન કરતા નથી. તે મરણ પામ્યા પછી જાણે, “આ ધિક્કારપાત્ર સ્ત્રીનું તારે શું પ્રયોજન છે? નંદનવનમાં આવી અમારી સાથે રહે,” આમ જાણે વિનવીને મુર મુંદરીયા તેને સ્વર્ગમાં લઈ ગઈ હોય, તેમ તે સ્વર્ગમાં સિધાગ્યો.

નદી જેમ સમુદ્રમાં સ્થિરતા કરીને રહે છે તેમ અનંગપ્રભા સાગરવર્મા સાથે સ્થિરમન કરીને રહી, પણ પછી બીજો ક્યારેય નહીં. દેવગણથી અનંગપ્રભા તે ધણીથી પોતાને ધન્ય માનવા લાગી, તેમ રાજા પણ તે સ્ત્રીથી પોતાના આત્માને ધન્ય માનવા લાગ્યો. દેટલાએક દિવસ વીત્યા બાદ રાજા સાગરવર્માની મહારાણી અનંગપ્રભાએ ગર્ભ ધારણ કરી, દશ મહિના પછી પુત્રને જન્મ આપ્યો. રાજાએ પુત્રના જન્મ નિમિત્ત મહેલોત્સવ કરી તે પુત્રનું સમુદ્રવર્મા નામ પાડ્યું. તે પુત્ર દિનપ્રતિદિન મોટો મટો ગયો, તેમ તેણે સર્વ ગુણ સંપાદન કર્યા. તે તરણુવાસમાં પહોંચ્યો ત્યારે રાજાએ પરાક્રમશાળી કુંવરને સુવરાજની પદવી ઉપર નીમ્યો, અને પુત્રના લગ્ન કરવા માટે સ્વમ સ્વર્માં રાજાની કુમારાવતી નામની પુત્રીનું દરજી કરી તેની સાથે પુત્રીના લગ્ન કર્યા; અને પુત્રના ગુણોને લીધે તેના અધીન થઈ, રાજાએ પોતાનું રાજ્ય સુવરાજ સમુદ્રવર્માને સોંપ્યું. સમુદ્રવર્મા જે ક્ષત્રિયના ધર્મમાં નિપુણ હતો અને વેળાસી હતો, તે પિતાની પાસેથી રાજ્ય મેળવીને તરત પ્રજામુખૂર્વક વિનવતિ કરવા લાગ્યો. “પિતાજી, મને તારે દિશાએ વિજયવાત્રા કરવાની આજ્ઞા આપો કારણ કે જે પૃથ્વીપતિ રાજા થઈ વિજય કરવાની ઇચ્છા કરતો નથી તે રાજા સ્ત્રીના નયનસક પતિની મારફત નિંદાપાત્ર છે. આ દુનિયામાં બીજા રાજાના દેશનો પરજીવ કરી પોતાના આલબાળથી જે લગ્ન કરીને તેમને તેમના રાજ્યમાંથી વાંટી નહોતે તે અને તે રાજા કે પછી

વાળી ગણાય છે. પરંતુ જે રાજ્યે બીજાડાની માફક ચંચળવૃત્તિના બની, પોતાની પ્રજાને જ ખાઈ
 ભવ છે, તે હુદ લોકોનું રાજ્યપણું તેઓના પરાભવ માટે ચર્ચ પડે છે.” આ પ્રમાણે ધુવરાજ સમુ-
 દ્રવર્માએ કહ્યું, એટલે તેનો પિતા સાગરવર્મા બોલ્યો, “પુત્ર, હજી તારું આ રાજ્ય નવું છે, માટે
 હું રાજ્યનાં મુખ ઉઠાં કર. જે રાજ્ય ધર્મથી રાજ્ય ચલાવે છે તેને ધરા અને કીર્તિ વધે છે—વળી
 પોતાની સહિત દેટલી છે તે બપવા વગર રાજ્યને તાણે કરવા તે ઉચિત નહિ. હે વત્સ! જો કે તું
 શરીર છે, વળી તારે સેના પણ વધારે છે, તોપણ તારે વિજયનો વિશ્વાસ રાખવો નહીં, કારણ
 કે ત્યુસંપ્રાપ્તિમાં વિજયસક્ષી ચંચળવૃત્તિની હોય છે. કાઈ કહી શકતું નથી કે અમુકનો વિજય
 થશે.” આ પ્રમાણે પિતાએ કહ્યું તો પણ તેજસ્વી સમુદ્રવર્મા પ્રયત્નપૂર્વક પિતાની આજ્ઞા માંગી
 દિગ્વિજયની ઇચ્છાથી નિકળ્યો અને એક પછી એક દિશાઓ જિતી, રાજ્યોને પોતાને તાણે,
 કરી તેની પાસેથી હાથી, घोडा, સોનું વિગેરે મેળવી પોતાના નગરમાં આણ્યો. તેના માતાપિતા
 પુત્રને જોઈ પ્રસન્ન થયાં. સમુદ્રવર્માએ નમ્રતાથી જૂદા જૂદા દેશમાંથી મળેલાં રત્નો પિતાના
 ચરણમાં અર્પણ કર્યાં. પછી પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે મહા કીર્તિવંત સમુદ્રવર્માએ હાથી, घोडा,
 સોનું વગેરેનાં મોટાં મોટાં ઘનો બાહ્યદોને આપ્યાં. ત્યાર પછી ધાર્યોને અને ચાકરોને ધનની
 અક્ષિસ આપી. તેના રાજ્યમાં કેવળ એક દરિદ્ર હજી અર્થ વગરના થયો હતો.

રાજ્ય સાગરવર્મા અને તેની રાણી અનંગપ્રભા, પુત્રનું માહત્વ સાંભળી, પોતાને કૃતકૃત્ય
 માનડા લાગ્યાં, અને રાજ્યે દેટલાક દિવસ ઉત્સવમાં કાઢ્યા પછી એક દિવસે મંત્રીની સમક્ષમાં
 પુત્ર સમુદ્રવર્માને કહ્યું, “પુત્ર! આ જન્મમાં મારે જે કરવાનું હતું તે મેં કર્યું; મેં રાજ્યનું સુખ
 મેળવ્યું, અને તે ચક્રવર્તી રાજ્ય મેળવ્યું તે મેં જોયું. હવે મારે બીજું શું મેળવવાનું હતું?
 હવે ત્યાં સૂધી મારું શરીર ટકશે ત્યાં સૂધી હું તીર્થનો આશ્રય કરીને રહીશ. ‘આ શરીર
 નાશવંત છે, માટે હજી સૂધી તને ધરમાં રહેવાની ઇચ્છા કેમ રહે છે? આમ જાણે મારી
 જગત્સથા મારા કાનમાં કહેતી હોય તેમ જણાય છે.” આ પ્રમાણે પુત્રને જણાવી, પુત્રની ઇચ્છા
 ન છતાં પણ કૃતકૃત્ય બનેલો રાજા પોતાની સ્ત્રી અનંગપ્રભા સહિત પ્રયાગતીર્થમાં ગયો અને
 સમુદ્રવર્મા પોતાના પિતાની પાછળ જઈ, પાછો પોતાના સહેરમાં આવી વિધિ પ્રમાણે પોતાનું
 રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો.

રાજા સાગરવર્માએ પણ પોતાની સ્ત્રી સહિત પ્રયાગમાં તપ કરી શંકરને પ્રસન્ન કર્યો.
 એક દિવસે રાત્રિના પાછલા ભાગમાં સ્વપ્નામાં શંકરે રાજ્યને કહ્યું: “હું તારા ઉપર અને તારી સ્ત્રી
 ઉપર પ્રસન્ન થયો છું; માટે સાંજળ! તું અને આ અનંગપ્રભા તમે બન્ને જહાં વિવાહર છો.
 કાલે સવારે સાપનો દાખ ચર્ચ ગયા પછી તમે પોતાના લોકમાં જશો.” આ પ્રમાણે સ્વપ્ન આવ્યા
 પછી રાજા અને રાણી જાગ્યાં, અને સ્વપ્નમાં જે પ્રમાણે જોયું હતું તે પ્રમાણે બન્ને જહાં પર-
 સ્પર વાત કરવા લાગ્યાં. પ્રથમ અનંગપ્રભાએ ગળ મૂકી કહ્યું, “આર્યપુત્ર, હવે તું મને મારો
 પૂત્ર જન્મ યાદ આણ્યો છે. હું વિવાહર સમરરાજની પુત્રી છું. મારું નામ અનંગપ્રભા છે અને હું
 વીરપુર નગરની રહેનારી છું. મને મારા પિતાનો સાપ થયો હતો, તેથી હું મનુષ્ય લોકમાં જન્મી

અને મારી વિદ્યા વિસરી જવાથી પૂર્વ જન્મ વિસરી ગઈ હતી. હવેથી મને મારો પૂર્વ જન્મ યાદ આવ્યો છે.” આમ બંધાં તે બોલે છે એવામાં તેનો પિતા સમરરાજ આકાશમાંથી નીચે ઉતરીને તેની પાસે આવ્યો. રાજા સાગરવર્માએ તેને નમસ્કાર કર્યા અને તેની પુત્રી અનંગપ્રભાએ પણ પિતાને સાદાંમંદકવત પ્રણામ કર્યા. પછી સમરે પોતાની પુત્રીને કહ્યું: “અહન! તને જે શાપ થયો હતો તે શાપમાંથી આજ તારે છૂટકો થયો છે. માટે તું તારી વિદ્યાને યાદ કરે. કારણ કે તારે આઠ જન્મનું દુ:ખ એક જન્મમાં ભોગવવું પડ્યું છે.” આ પ્રમાણે કહી, પુત્રીને પોતાના બેગામાં બેસારી, ફરી વિદ્યા શીખવી. પછી સાગરવર્માને સ્વંમરે કહ્યું: “તમે વિદ્યાધરના રાજા છો અને તમારું નામ મહનપ્રભ છે. મારું નામ સમર છે અને મારી પુત્રીનું નામ અનંગપ્રભા છે. જ્યારે આ કન્યાને પરણાવવાનો વિચાર હતો ત્યારે જુદા જુદા વિદ્યાધરોએ આ કન્યાની માગણી કરી હતી, પણ આ કન્યા રૂપગર્ભમાં એટલી મદોષ થયેલી હતી કે તેણે વરોમાંના એકને પણ પ્રસદ કર્યો નહીં. ત્યાર પછી તું જે એના જેવો કુળવાન તથા શુભનામ હતો, તેણે આ કન્યાની માગણી કરી; કેમકે તું તેને પરણવાને અતિ ઉત્ક્રાંત હતો; તોપણ આ કન્યાએ વિધિયોગે તને પણ અંગીકાર કર્યો નહીં. એટલે મેં તેને મર્યદેશકમાં જવાનો શાપ દીધો. ત્યાર પછી તને એવી ધન્યા થઈ કે, આ સી મનુષ્ય લોકમાં મારી સી થાય તો ઠીક. આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી વરપ્રદ શંકરનું ધ્યાન કરી, યોગવડે તે પોતાનું વિદ્યાધર શરીર તણ દીધું અને તુ મનુષ્યમાં જન્મ્યો અને છેવટે આ પણ તારી સી થઈ. હવે તમે બન્ને જણાં સાથે વિદ્યાધર યોગમાં આવો.” આ પ્રમાણે સમરે કહ્યું કે સાગરવર્માને પોતાના પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું, એટલે તેણે તુરત પોતાનું શરીર પ્રવામના જગમાં ત્યાગ કરી દીધું અને મહનપ્રભ થઈ રહ્યો. અતિશય તેજસ્વી અનંગપ્રભા પણ પિતાની પાસેથી વિદ્યા શીખીને એકદમ વિદ્યાધરી થઈ ગઈ. તેનું શરીર તેજ હતું તોપણ જાણે તે ખીજ જ હોય તેમ શોભતી હતી. ત્યાર પછી દિવ્યરૂપ ધારી, મહનપ્રભ અને અનંગપ્રભા, પગપર એક બીજાનું અનુપમ શરીર જોઈ અતિશય પ્રેમમાં મગ્ન થયાં અને આનંદમાં આવી ગયાં. પછી તે બન્ને જણાં અને શ્રીમાન વિદ્યાધરના રાજા સમર તે સર્વે સાથે આકાશમાં ઉડી વિદ્યાધરના પાટનગર વીરપુરમાં ગયાં ત્યાં સમર ગાળ્યો પોતાની પુત્રી અનંગપ્રભા મહનપ્રભને પરણાવી, અને મહનપ્રભ શાપમાંથી મુક્ત થયેલી પ્રેમગાળી પોતાની સ્ત્રીને સાથે લઈ પોતાના નગરમાં વિદાય થયો અને ત્યાં સુખમાં દિવસ નિર્જમન કરવા લાગ્યો.

“આ પ્રમાણે દેવતાઓ પણ પોતાના અનીલિતા કર્મવિપાકને લીધે શાપ પામીને મનુષ્ય લોકમાં અવતરે છે અને પોતાના કર્મને લાયક ફળ ભોગવી, પૂર્વ જન્મમાં મેળવેલા પુણ્ય કર્મથી ફરી પોતાના લોકમાં જાય છે.”

અનંકારની સદિત રાજા નરવાહનદત્ત, જોમુખ મત્રી પાત્રથી એ પ્રમાણે વાર્તા સાંભળી ધણે ગણ થયો અને તે પછી દિવસનું કર્મ કરવામાં ગુથાયો.

તરંગ ૩ જો.

કાર્પાટકની કથા.

બીજે વિષયે નરવાહદત્ત, અલંકારવતીની પાસે બેઠો હતો, તેને તેના મિત્ર મરુભૂતિએ વિનવિ કરી કે, “મહારાજ, જુઓ જુઓ, આ ખીયાર કાર્પટિકને.” તે કેવળ એક ચામડાનો કટકો એવો છે, માથે જટા રાખી છે, શરીરમાં ઘણો દુર્બળ થયો છે અને ધૂળગળો રહે છે. તે આપના મહેલનાં સ્તંભાલમાં રાત્રિ કે દિવસ, તાડ કે તડકાના સમયમાં પણ બેઠો રહે છે, તોપણ હજી સૂધી આપ તેના ઉપર કેમ કૃપા કરતા નથી? વખત ઉપર ચોક્કસ આપ્તું હોય તો તે પણ ધણા જેવું ધર્મ પટે છે, પણ વખતે વીતી ગયા પછી ઘણું આપ્તું હોય તોપણ તે નકામું છે. માટે એ જ્યાં સૂધી જાય છે તેટલા સમયમાં આપ તેના ઉપર કરુણા કરો.” તે સાંભળી ગોચુખ બોલ્યો કે, “મરુભૂતિએ જે કહ્યું છે તે યથાર્થ છે. પરંતુ મહારાજ, તેમાં આપનો જરા પણ દોષ નથી. કારણ કે જ્યાં સૂધી આ મોચુસનાં પાપરૂપ રાત્રીનો નાશ થયો નથી ત્યાં સૂધી આપ ધન આપવા તૈયાર થાઓ, તોપણ તેને આપી શકશો નહીં. પરંતુ જ્યારે પાતકનો નાશ થાય છે, ત્યારે પ્રવલ્લથી વાંચો હોય તોપણ ઉપર તેને આપે છે જ. માટે, ખરેખર ક્ષણપ્રાપ્તિ કર્યાનુસાર છે. મહારાજ ! હું આ વિષયમાં લક્ષદત્ત રાજાની અને લખ્ખદત્ત કાર્પટિકની એક કથા તમને કહું છું તે સાંભળો.

લક્ષદત્ત રાજાની અને લખ્ખદત્ત કાર્પટિકની કથા.

ધણા પ્રાચીન કાળમાં આ પૃથ્વી ઉપર લક્ષપુર નામનું એક નગર હતું. તે નગરમાં લક્ષદત્ત નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજા પરમ દાનેશ્વરી હતો. તે કોઈપણ માયકને, એક લાખ રૂપીઆથી એકાદ રૂપીઆ આપવાનું તોળાજીતો જ નહિ. તે જેની સાથે વાતચિત કરતો તેને પાંચ લાખ રૂપીઆ આપતો, અને જેના ઉપર તે કૃપા કરતો હતો તેનું જડમૂળ દારિદ્ર્ય કાપી નાખતો હતો. આટલા માટે જ તે રાજાનું લક્ષદત્ત આવું નામ પ્રસિદ્ધ થયું હતું. એક પ્રસંગે તે રાજાના રાજમહેલના બારણામાં કોઈ એક કાર્પટિક રાત્રિ દિવસ બેઠી રહેતો હતો. એનું નામ લખ્ખદત્ત હતું. તે એક ચામડાના કટકારૂપ વસ્ત્રથી પોતાની દેડ લાંબી રાખતો હતો. તે શિયામ તેની પાંચે કંઈ પણ ન હતું. આ કાર્પટિકે માથે જટા રખાવી હતી અને તે શિયાળામાં કે ઊનાળામાં રાજદ્વાર મુકીને ત્યાંથી ખસતો નહોતો અને રાજા પશુ તેને તે પ્રમાણે હરોજ બેઠેલો જોતો હતો. રાજા ઘાતા હતો અને કૃપાળુ હતો, તોપણ તેણે તેને કંઈ પણ આપ્તું નહિ. અને કાર્પટિકે આ પ્રમાણે ધણા દિવસ રાજાના બારણામાં બેસી દુઃખ વેઠ્યું.

“કાર્પટિક એટલે કાઠની પાસેથી કાઢે પશુ લીધા વગર—ચાકરી કરનાર મૂળના તરંગ ૮૧ માં એમ જણાવ્યું છે કે, દક્ષિણ દેશમાં એક રાજપુત પોતાનાં કપડાં ખીખ રાજકુમારો પાસે ફાડી નાખાવીને કાર્પટિક થયો હતો. હું સમજું છું કે કાર્પટિકનો અર્થ દ્રવિડ, દુષ્ટિત પરનાં પુરુષ—જેને બોદવા પહેલાં કંઈ નથી તે—પણ દ્રવિડની દૈર્ઘ્ય આસ્વાસી પોતાનો કાચ ધર્મ મર્મ જાળનારે.”

† પુરેરાત્તો ઇકમસના ૧૦ માં દિવસની પહેલી વાર્તા આને મળી જ છે.

એક દિવસે તે રાજા મૃગયા કરવા માટે વનમાં ગયો, તેની પાછળ તે કાર્પટિક હાથમાં એ ઘોડા લઈને ગયો. વનમાં, રાજા ધનુષ ધારણ કરી વાદન ઉપર બેઠો હતો. તેની સાથે તેની સેવક પણ હતી અને રાજા, વાધ, વરાહ, ને દરિયોને બાણોનો વર્ષાદ વરસાવી મારતા હતા. ત્યાં પણ પાળા એકલા કાર્પટિકે તે ગમતી નગર આગળ એકલા ધોડાવડે જ ધણી વરાહો અને દરિયોને મારી નાંખ્યા. રાજા તેનું આવું અપૂર્વ પરાક્રમ જોઈ આશ્ચર્યથી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે—“અત્યંત આશ્ચર્યની વાત છે કે, મારા મહેલના દ્વાર પાસે જેસી રહેનાર આ પુરુષ આવો વીરલો છે.” તેની વીરતાની મનમાં આવી પ્રશંસા ક્યારે છતાં તેને રાજાએ કંઈ પણ આપ્યું નહીં. રાજા મૃગયા રમી રહ્યા પછી વિશ્રામ સુખ માટે પાછો નગરમાં આવ્યો, અને પેલો કાર્પટિક પ્રથમની મારફતે જ પાછો આવી રાજામહેલના ઘોડા દરવાજાપર ગેઠાં. એક દિવસે રાજા લક્ષદત્ત પોતાના રાજ્યના સીમાડાના દૂરના ભાગમાં, પોતાના ગોત્રીઓનો વિજય કરવા માટે ગયો હતો, ત્યાં મોટું યુદ્ધ આરંભ્યું. તે યુદ્ધમાં રાજાની સન્મુખમાં કાર્પટિકે દેવલોકે શત્રુઓને ખેરની મજબૂત ડાંગોના સપાટા મારી પરાક્રમ દર્શાવ્યું. છેવટે રાજા પોતાના શત્રુનો પરાજય કરી પાછો પોતાના નગરમાં આવ્યો; પરંતુ તે કાર્પટિકનું પરાક્રમ જોયા છતાં તેને કંઈ પણ આપવાનો વિચાર ક્યો નહીં. આ પ્રમાણે લખ્ષદત્ત કાર્પટિકે ધણી મુશ્કેલીથી ત્યાં સ્ત્રીને પાંચ વર્ષ કાઢ્યાં.

છઠ્ઠું વર્ષ બેઠા પછી એક દિવસે તે રાજાએ તેને જોયો. એટલે દેવોએ તેને તેની સ્થિતિ જોઈ દયા આવી, ન તે ઉપરથી તે વિચાર કરવા લાગ્યો—“જો કે એ ધણી દિવસ થયાં આતં છે, વળી તે પરાક્રમી છે તેમ તે મારે માટે લડ્યો પણ છે તો પણ મેં તેને કંઈ પણ આપ્યું નથી, તો આ માટે ગુસ્સા રીતે મારે અને કંઈ આપીને એ રાંધનાં ખાપ નાશ પામ્યાં છે કે નહીં, ને એના પર દેવ પ્રસન્ન થયું છે કે નહીં, તે તપાસવું નહીં!”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી લક્ષદત્ત પોતાની ઈચ્છાથી ભાગરમાં ગયો અને એક કહેણાના બે કકડા કરી તેમાં રૂનો ભરી, તેને સંપૂર્ણ બેનું બનાવ્યું. પછી રાજાએ પોતાના મહેલની આગળ એક મોટી રાજસભા ભરી. તેમાં સહેરના સામંત, મંત્રી વગેરે સધળા માણસો આવ્યા, તેની સાથે પેલો કાર્પટિક પણ આવ્યો, એટલે રાજાએ પોતે તેને ગ્રેમાળ વાણીથી કહ્યું, “અરે વીર કાર્પટિક! અહીં આવ.” કાર્પટિક લખ્ષદત્ત રાજાનું નિમંત્રણ સાંભળી ધણો પ્રસન્ન થઈ રાજાની આગળ આવીને પ્રણામ કરી ઉભો રહ્યો. ત્યાર પછી રાજાએ તે કાર્પટિકને કહ્યું, “અસ્થા કાર્પટિક! સ્વકૃત કંઈ સુભાષિત બોલ.” તે સાંભળી તે કાર્પટિક નીચેની આવાં બોલ્યો—

આર્યા.

પૂરયતિ પૂર્ણમિયા તરંગિણીસંહતિ: સમુદ્રમિવ ।

લક્ષ્મણવનસ્ય પુનર્લોચનમાર્ગેપિ નાયાતિ ॥

“ધણી નહીંએ જગથી ભરપૂર સમુદ્રને જગથી પૂરે છે, પરંતુ જો શુદ્ધ તથાવ વગેરે છે

તેને જળથી પૂરતી નથી, તેમ જ લક્ષ્મી પણ લક્ષ્મીવંતને પૂર્ણ કરે છે, પરંતુ નિર્ધનનાં દર્શનમાં પણ આવતી નથી.”

રાજા તે આર્થા સાંભળી, ફરી તે આર્થા તેની પાસે બોલાવી ધણે રાજ થયો અને તેને કેમકે રત્નોથી ભરેલું પેલું કંઠોળું અર્પણ કર્યું. આ વખતે સભામાં ઉપસ્થિત જે ગૃહસ્થો હતા તે ધધળાને આ શ્રુમ બાબતની ખબર નહતી તે ઉપરથી તે કંઠોળું બક્ષિસમાં આપેલું જોઈ ખેદ કરવા લાગ્યા અને પરસ્પર ઇચ્છામાં આવે તેમ બંધવા લાગ્યા—એકે કાર્પટિક હીનભાવ્ય છે, કેમકે બાપણે રાજા જેના પર પ્રસન્ન થાય છે તેને ન્યાય કરી નાંખે છે. પણ મહારાજ પ્રસન્ન થયા ને આ બાપણને બોલાવી સર્વ સમક્ષ પ્રેમાગ વાણિયે આ એક કંઠોળું જ આપ્યું! બેશક કર્પટિકા કર્વેને શુભદાતા છે, પણ હવેલાવ્ય પુરુષને તો તે પદ્માસન વૃક્ષ જેવું છે.

હવે પેસા કાર્પટિક પેલું રત્નમય કંઠોળું લઈ અશ્રેયસ કરતો કરતો રાજસભામાંથી જતો હતો, કિનામાં રસ્તામાં રાજબંદી નામનો કેઈ એક શુદ્ધ શિશુક તેને સામે મળ્યો. તેણે કંઠોળા તરફ જોયું તો તે ધણું સારું લાગ્યું. એ ઉપરથી કાર્પટિકને એક સાડી આપીને તેની પાસેથી કંઠોળાને ખરીદ કરી રાજની પાસે જઈ તે કંઠોળું રાજને બેઠ તરીકે અર્પણ કર્યું. પોતાનું આ પેલું તે ક્ષણ પાછું આણેલું જોઈ રાજાએ શુદ્ધ ચિત્તે પૂછ્યું, “અરે પૂન્ય સાધુ! આ કંઠોળું તમને ક્યાંથી મળ્યું ભરે રાજબંદીએ કંઠોળું આપનારા કાર્પટિકનું નામ જણાવ્યું. તે સાંભળી ભક્ષિત રાજા ખેદાતુર થઈ આશ્ચર્ય પામ્યો અને વિચાર્યું, “અશ્રેયસ છે કે, હજી સુધી પણ એ કાર્પટિકનાં પાપ નારા પામ્યાં નથી.” આમ વિચાર કરી તે કંઠોળું લઈ એક કાથુ પછી તે સભા-મંથિ ઉઠ્યો અને પોતાનું આદનિક કર્મ કરવામાં યુક્તિયો અને પેસા કાર્પટિક સાડી વેચી તેના પેસામાંથી અબ જળ લીધાં અને રાજમહેલના બારણા આગળ પ્રથમની માફક આવી બેઠો અને બીજો દિવસે પણ રાજાએ તેવી જ મોટી સભા મેળવી. તેમાં વળી સહેસ્નાં સધળાં મનુષ્યો રાજાને મળવા માટે આવ્યાં ને તે જોવા પેસા કાર્પટિક પણ આવ્યો. સભા કાર્પટિકને જોઈ પ્રથમની માફક ફરી તેને પોતાની પાસે બોલાવી, બેસારી પુનઃ તે જ આર્થા બોલાવી પ્રસન્ન થઈ તે જ સમયે તેને જોઈ શ્રુમ રત્ન ભર્યા હતાં તેવું બીજીનું કંઠોળું બક્ષિસ કર્યું. તે જોઈ લાગેડેલા સધળા આશ્ચર્ય સહિત પરસ્પર બોલવા લાગ્યા કે, “અરે આ શું જ બીજો દિવસે પણ રાજા આને વ્યર્થ પ્રસન્ન થયાં આનું દારિદ્ર્ય પણ મટાડ્યું નહીં.” પેસા કાર્પટિક રાજાએ આપેલું કંઠોળું લઈ નિરાસ થઈ લાંથી નિકળ્યો, ને કંઠોળું જોતો વિચારવા લાગ્યો કે “અશ્રેયસ છે કે રાજની પ્રસન્નતા બીજી વેળા પણ ક્ષણથી થઈ નહીં,” તે આવો વિચાર કરતો જતો હતો એવામાં તે દેરામાં અધિકાર ઉપર નીમલો એક માણસ રાજાને મળવા માટે સભામંડળમાં જવાની ઇચ્છાથી આવતો હતો તે તેને સામે મળ્યો. તેણે કંઠોળાને જોઈ કાર્પટિક પાસેથી તે કંઠોળું માગ્યું, અને શુભસકુન જોનારા તે માણસે તેને બે વસ્ત્ર આપી તે કંઠોળું ખરીદી, રાજસભામાં આવી રાજના ચરણમાં પ્રણામ કર્યો. પછી તે કંઠોળું પ્રથમ

અર્પણ કર્યું, અને ત્યાર પછી પોતાની ખીજ સુધળી બેટ રાગને અર્પણ કરી. રાગએ પોતાના આપેયું કહોળું પીછાપ્યું, ત્યારે તે અધિકારીને પૂછ્યું—“અરે ભાઈ તને આ ફળ ક્યાંથી મળ્યું એટલે તેણે કહ્યું કે—“મને તો એક કાર્પટિક પાસેથી મળ્યું છે.” તે સાંભળી રાગના મન વિચાર આવ્યો, “અરે રે! હજી સૂધી પશુ લક્ષ્મી તે કાર્પટિકને દર્શન આપતી નથી.” આ અતઃકરણમાં વિચાર કરીને તે ધણો જ અફસોસ કરવા લાગ્યો. પછી રાગ તે ફળ લઈ સભામાં ઉઠ્યો, અને પેલા કાર્પટિક એ વચ્ચે લઈ બગરમાં ગયો. ત્યાં એક સાડીને વેચી તેમાંથી અજળ વગેરે ખરીદ્યું અને ખીજ હતી તેના બે કટકા કરી બે વચ્ચે પહેરવા માટે કર્યા.

૧ વળી ત્રીજે દિવસે પશુ તે રાગએ આખા નગરની સભા મેળવી, એટલે પ્રથમની માફ સમગ્રમાં મનુષ્યો રાજસભામાં ભેગાં થયાં અને ત્યાં પેલો કાર્પટિક પશુ આવ્યો. રાગએ તેને બોલવી, પુનઃ પ્રથમની પેઠે તેને કહોળું જ આપ્યું. તે જોઈને સધળાં માણસો અતિ ધણાં આશ્ચર્યમાં. પેલા કાર્પટિક ત્યાંથી બહાર નિકળતાં રસ્તામાં રાગની ઉપપત્ની, મળી. તેણે રાગના મદક રરૂપ તસ્તી જંગમ લતા જેવી મોભતી રાણીએ, તે કાર્પટિકને બોલાવી આગળથી ફળ આપતિ વાગી પુષ્પના જેવું સૂવળું ફળ તેના બદલામાં આપ્યું, અને તેની પામ્નેથી મોટું અને દેખાવડું કહોળું લીધું. પેલો કાર્પટિક તે દિવસે આ પ્રમાણે પેલી રાણીને કહોળું વેચીને ખુશી થવા લાગ્યો. તરત જ પેલી રાણી રાગની પાસે ગઈ, અને તેણે પ્રેમથી મોટું તથા મનોહર કહોળું રાગને અર્પણ કર્યું. રાગએ પશુ તેણે કહોળું અર્પણ કર્યું જાણી, ધિવાને તે ક્યાંથી મળ્યું તે વિશે પૂછ્યું. એટલે તે બોલી, “મહારાજ! મને એક કાર્પટિકે આપ્યું છે.” તે સાંભળી રાગ વિચારમાં પડી ગયો કે “હજી સૂધી લક્ષ્મી દેવીએ તેની તરફ દ્રષ્ટિ કરી નથી. અઘાપિપર્યંત તેનાં પાતિક નારા પામ્ય નથી, તેથી તે મદંભાગ્યવાળો મારી બેટ નિષ્કળ જાણે છે અને હું વારંવાર જે રત્નો આપણું રત્નો વારંવાર ફરી ફરીને મારી જ પામે આવે છે. અફસોસ છે!” આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી તે કહોળું લઈ એક ટેકાએ મૂકી રાખ્યું. પછી સભા વિસર્જન કરી, કહોળું લઈ તે મહેલમાં ગયો અને આદ્યનિક કર્મ કરવામાં ગયાયો.

૨ પછી ચોથે દિવસે રાગએ પાછી આગળની માફ સભા બરી, ને સામન્તો, સચિવ, મંત્રી વગેરેથી સભા સીકાર બરાબ ગઈ. તેમાં તે કાર્પટિક પશુ પાછો આવ્યો હતો. તેને રાગએ અમીષ બોલાવ્યો કે તેણે આશીર્વાદ લીધો. પછી તેને પોતાની આગળ બેસારી પ્રથમની માફ તેની પાસે તે આપ્યાં બોલાવી પ્રસન્ન થઈ રાગએ ફરી તેને કહોળું જ આપ્યું—તે અર્ધ કાર્પટિકના હાથમાં આપ્યું તેથી એકદમ જમીન ઉપર પડી તેના બે કટકા થઈ ગયા આ કહોળામાં જે લંકા હતું તે બાગી જવાથી તેની અંદરથી મોટી કિંમતવાનું રત્નો બહાર નિકળી પડ્યાં, અને સભામંડપને દીપાવવા લાગ્યાં આ રત્નો જોતાંવેંત જ સધળા સભાસદો બોલ્યા, “અદ્ભુત! આપણે આ ગુપ્ત બાગતથી અગ્નિજ્વલ લતા માટે ત્રણ દિવસ રૂથા બ્રમ થયો, પરંતુ મહારાજનો પ્રસાદ તો આવે છે!” તે સાંભળી રાગ બોલ્યો—“આનાપર લક્ષ્મી પ્રસન્ન છે કે નથી, તે બાગત નિશ્ચય કરવા આ યુક્તિથી મેં તેની પરીક્ષા કરી હતી. ત્રણ દિવસ પર્યંત તેના પાપનો નાશ થયો ન હતો; પશુ તે પાપનો આજ

કહ્યો યથો, તેને લીધે જ હવણું એને લક્ષ્મીએ દર્શન દીધું છે.” આટલું કહી તે રત્નોની સાથે ગમ, હાથી, ઘોડા અને મુરખ આપી તે કાર્પટિકને મોટે સામન્ત બનાવી દીધો ને નગરજનો સભાજનો રાગનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. પછી રાગ સભામંડપમાંથી ઉઠી સ્નાન કરવા માટે પોતાને મંદિરે ગયો અને પેલો કાર્પટિક પણ કૃતાર્થ થઈ પોતાના રહેઠાણ ઉપર ગયો. માટે આ પ્રમાણે ત્યાં સુધી પાતકનો અન્ત આવે નહીં ત્યાં સુધી આદર દબરો દુઃખ વેઠે તેમણે તેના ઉપર સ્વામીની કૃપા થતી નથી.

મુખ્ય મંત્રી ગોમુખે આ પ્રમાણે વાર્તા કહી ફરી પોતાના રાગ નરવાહનદત્તને કહ્યું, ‘માટે મહારાજ ! બેરાક આ કાર્પટિકનાં પાતક હજી પણ નારા પામ્યાં નથી, આમ જણાય છે, ને તેથી જ લક્ષ્મીદેવી તેના ઉપર કૃપા કરતાં નથી.” ગોમુખનું આનું વચન સાંભળી વત્સેશ્વરને ત્રાસ નરવાહનદત્ત બોલ્યો, “અહા ! એ સત્ય છે,” એમ કહી પોતાના કાર્પટિકને તુરત કેટલાંક ગમ, હાથી, ઘોડા અને અસંખ્ય ભાર સોનું, વજ્ર અને ધરણી આપ્યાં. આ વખતે જ પેલો કૃતાર્થ કાર્પટિક પણ રાગ જેવો શ્રીમાન બની ગયો; કારણ કે જે રાગ પાસે માણસો સારાં હોય ને કૃત્ય હોય તે રાગની મેવા નિષ્ફળ કેમ જાય ?

આ પ્રમાણે નરવાહનદત્ત કાર્ય કરતો હતો, એવામાં એક વખતે કોઈ દક્ષિણ દેશવાસી તરણુ બ્રાહ્મણ નરવાહનદત્તની નોકરી કરવા માટે આવ્યો. તેનું નામ પ્રદંબબાલ હતું અને તે ધણો જ શરવીર હતો. તેણે રાગની પામે આવીને વિનંતિ કરી, “મહારાજ ! હું આપની કીર્તિ સાંભળી આપનાં ચરણોનો આશ્રય કરું છું. આપ હાથી, ઘોડા, રથ વગેરેવડે જમીન ઉપર ફરશો ત્યારે હું પદચારી આપની પાછળ જ રહીશ, આપથી છોટો પડીશ નહીં; પરંતુ આપ બ્રાહ્મણમાં ફરશો ત્યારે હું લાચાર છું, કેમકે આપ ભવિષ્યમાં વિઘાધરના ચક્રવર્તી રાગ થવાના છે ને હું ત્યાં આવી રહીશ નહીં. મને પગારમાં તો દરરોજ માત્ર સો સોનામહોર આપજો.” આ પ્રમાણે તે અતુલ બળ તેજસ્વી બ્રાહ્મણે કહ્યું, એટલે નરવાહનદત્તે તે બ્રાહ્મણને માટે માત્રો પગાર બાંધી આપ્યો. આ પ્રસંગ ઉપરથી ગોમુખ મંત્રી નરવાહનદત્તને કહેવા લાગ્યો; “મહારાજ ! રાગબોના આવા સેવકો હોય છે, તે વિષે એક વાર્તા સાંભળો.

વીરવરની કથા.*

વિક્રમપુર નામનું એક મોટું ઉત્તમ શહેર છે. તેમાં ઘણા કાળપર વિક્રમતુલ નામનો રાગ રાજ્ય કરતો હતો. એ ન્યાયી રાગની તરવાર ઘણી તીક્ષ્ણ હતી, પણ તેનો દંડ તીક્ષ્ણ ન હતો. તેને દરેકમાં ધર્મ ઉપર પ્રેમ હતો, પરંતુ સ્ત્રી અને મૃગયા વગેરેમાં પ્રેમ ન હતો. તે રાગના સમયમાં ધૃષ્ટની અદર કણની સેળભેળ હતી, પરંતુ ખીજા કોઈ કૃત્સિત કામમાં કણ પણ નહોતો. ચુંચુંનું તુટવાપણું ધનુષમાંજ હતું, પણ ખીજામાં નહોતું. ગોંડામાં પણ ચારનારાઓ અવિચારી† હતા.

* રા. રા. રણજિતભાઈ કૃત હિતોપદેશમા પૃષ્ઠ ૮૬ વીરવર અને શુદ્ધની કથા ૮ મી જેવી

† અત્ર એક સારો શ્લોક છે. કણ એટલે પરમાણુ આદિ રત્નકણ, ને કણ એટલે વસ્તુ. ચુંચુ એટલે સદૃશ્ય ને ચુંચુ એટલે ધનુષની પાછળ અવિચારી એટલે અન્યાયી, ને અવિચારી એટલે બધાં વસ્તુનાર બંધવાડ

પણ સોદોમાં અવિચારી ન હતા. એક સમયે એ રાજના જેવા મહેરાવળો વીરવર નામને શરવીર પ્રાણી, જે માગવા દેશમાં જન્મેલો હતો. તે સેવા કરવા માટે વીક્રમનું પાસે આવ્યો. તેના કુંડમાં પણ માણસો હતાં; ધર્મવતી નામની સ્ત્રી, વીરવતી નામની કન્યા અને સદા નામનો કુમાર, અને આકરી કરવાની બીજી પણ ત્રણ જ વસ્તુ હતી. કેડમાં દેટાર, એક હાથમ દાઢ અને બીજાં હાથમાં તરવાર. તે વીરવર આટલા પરિવારવાળો હતો તોપણ તે રાજ પાગેથી દરેરાજ આજીવિકા માટે તેણે પાંચસે સોનામહેર માંગી. “એક, એનામાં તે એવો શો છત્ક શુષ્ક છે,” એમ વિચારી તેના પરાક્રમની પ્રતિષ્ઠા માટે તેની માંગણી રાજ્યે માન્ય રાખી. અને તે રાજ્યે તેની પછાડી પ્રણિધિઓ મૂક્યા, ને જાણવા ઇચ્છ્યું કે, આ બે હાથવાળો મનુષ્ય આટલી સોનામહેરનું શું કરે છે? રાજ પાસેથી તેને ૫૦૯ સુવર્ણ મુદ્રા મળતી હતી. તેની તે જાતે આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરતો હતો. દરેરાજ બોજનાદિ માટે સો સોનામહેર પોતાની સ્ત્રીના હાથમાં મોપતો હતો, સો સોનામહેરમાંથી પુષ્પ ફળ વગેરે ખરીદ કરતો હતો; સો સોના મહેર શિવ વિષ્ણુના પૂજન માટે વાપરતો; અને બાકી બસો સોનામહેર પ્રાહલ્યોને અને ગરીબગુરુવાને દાન દક્ષિણામાં આપતો. આ પ્રમાણે તે દરેરાજ પાંચમો સોનામહેર ખર્ચ કરતો. તે દરેરાજ પોતાનું નિત્ય કર્મ કરી રાજના મહેલના દરવાજા ઉપર, પહેલે પહેર, વચસે પહેર અને પાછસે પહેર એમ નિરંતર હાજર રહેતો, તથા ફરી રાત્રિએ પણ ત્યાં જ હાજર રહેતો હતો. આ પ્રમાણે પ્રણિધિઓ હંમેશાં વીરવરની દિનચર્યા રાજને જણાવતા. તે સાંભળી રાજ ખુશ થઈ દૂતોને રજા આપતો. વીરવર પણ પોતાના સ્નાનાદિ વગેરેના સમય શિવાય, રાત્રી દિવસ સત્ત્ર ધારણ કરી, રાજમહેલમાં દરવાજા ઉપર ઉભો રહેતો હતો.

. કેટલાએક દિવસ ગયા બાદ, શરવીરનો અપાપ સદન ન કરવાથી ભયંકર ગર્જના કરી જાણે વીરવરનો પરાજય કરવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેમ વર્ષાકાળ આવ્યો. અને મહા પ્રવળ વર્ષા હતી જળધારા પડવા લાગી. મુશળધાર વર્ષાદ વર્ષતો હતો, સારે પણ વીરવર દરવાજાના બારણામાંથી રથેલની માફક ખસ્યો નહીં. રાજ વિક્રમનું હંમેશાં મહેલ ઉપરથી તેને જોઈને પાછો મહેલમાં આવ્યો જતો હતો. એક સને રાત્રિએ ચારે તરફ વર્ષાદ વર્ષા રહ્યો હતો, અંધકાર છવાઈ રહ્યું હતું, એવે વખતે રાજને વીરવર ઉભો છે કે નહીં, તે જાણવાની ઇચ્છા થઈ. તે ઉપરથી તેણે મહેલ ઉપરથી પૂછ્યું, “અરે મહેલના દાર પર કોણ ચોટી કરે છે?” તે સાંભળી વીરવર જવાબ આપ્યો, “મહારાજ! આપનો સેવક હાજર છે.” એ સાંભળી રાજ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “એકાંક, આ પુરુષ મહાપરાક્રમી છે, અને તે મોટી પદ્ધતિ લાવક છે. કારણ કે આ પ્રમાણે વરસાદ મુશળધાર વર્ષે છે, તોપણ તે મહેલનો દરવાજો મૂકતો નથી.” આ પ્રમાણે રાજ વિચાર કરે છે, એવામાં તેણે દયા આપી તેવી રીતે એક સ્ત્રી રડતી સાંભળી. તે સાંભળતાં વાર રાજને રોકા થઈ કે, “મારા રાત્ર્યમાં કોઈ માણસ દુઃખી નથી તેમ છતાં આ કોણ સ્ત્રી રડે છે?” આમ વિચાર કરી તે વખતે રાજ્યે વીરવરને કહ્યું, “અરે વીરવર, ધણુ દુઃખી ભાગમાં કોઈ એક સ્ત્રી રડન કરે છે તે સાંભળ. તું ત્યાં જઈને તે સ્ત્રી કોણ છે, અને તેને શું દુઃખ છે, તેની તપાસ કર.” તે સાંભળી

વીરવર કેડે કટાર ખોલી “જેવી આત્મા” એમ કહી તરતર ફેરવતો ફેરવતો ઘોર અંધકારમાં ચાલ્યો. જળીના અંધકાર થઈ રહ્યા હતા અને વરસાદ પણ મુશળધાર પડતો હતો. તેથી સ્ત્રીનું રડવું કંઈ સાંભળવામાં આવતું નહતું—તેમ જ વર્ષાધારાથી આકાશ અવની એકાકાર થઈ ગયાં હતાં. પાતા ભયંકર વર્ષાદમાં પણ વીરવર તેની તપાસ કરવા શબ્દના આધારે ચાલ્યો. તે જોઈ રાગ પાશ્ર્વ પામ્યો, અને તેને દયા આવી, એટલે પોતે પણ મહેલ ઉપરથી નીચે ઉતરી, હાથમાં તરાર લઈ કોઈ જાણે નહીં તેમ, છાનોમાનો તેની પાછળ પાછળ ગયો.

વીરવર રુદનના સ્વરની તરફ જતાં જતાં શહેર બહાર એક તળાવ ઉપર આવી પહોંચ્યો. જળ પણ તેની પાછળ સુપ્ત રીતે આવ્યો. વીરવર ત્યાં જોયું તો એક સ્ત્રીને તળાવને તીરે રહી પી. “અરે પ્રાણનાથ ! હે કૃપાળુ ! અયે શરવીર ! તમે મારો લાભ કરશે તાર પછી હું ક્યાં ફીશ ?” આ પ્રમાણે તે સ્ત્રી કરુણાળ સ્વર રુદન કરતી હતી. વીરવર તે સ્ત્રીની પાસે જઈને પૂછ્યું, “અયે બાઈ ! તું કોણ છે ? અને ક્યાં પતિનો શોધ કરે છે ?” તે સ્ત્રી બોલી—“દીકરા, તું જાણુ ! હું પૃથ્વી છું. હવેલાં મારા પ્રાણનાથ રાગ પિત્રમતુંગ છે. તે રાગ આજથી ત્રીજે દિવસે અવસ્થ રજી પામશે. એટલા, તે રાગ જેવો બીજો પતિ ફરીથી મને ક્યાંથી મળે ? એટલા માટે હું અત્યંત આવસ્થામાં આવીને મારા પોતાના ભાગ્યનો શોધ કરું છું. સ્વર્ગમાં રહેતો દેવના દીકરા સુપ્રભ જેમ શુભાશુભ ભાવી જાણતો હતો, તેમ જ હું પણ દિવ્યદષ્ટિથી શુભાશુભ ભાવી જાણી શકું છું. તે સુપ્રભને દિવ્યદષ્ટિ હતી. તેણે જોયું કે સાત દિવસ પછી મારાં પુણ્યનો લાભ થઈ જશે અને પાર પછી હું સૂકરીના ઉદરમાં જન્મ પામીશ. જ્યારે તેણે એમ જાણ્યું, એટલે સૂકરીના પેટમાં મેલાવું દુઃખ અને પોતાના દેવતાઈ વેભવો જશે, એ વિશેનો વિચાર કરીને તે અત્યંત દિલગીર થયો ને આકંઠ કાઢ્યું—“અહાહા સ્વર્ગ ! અરે આ અપ્સરા ! અરે આ નંદનવનના લતામંડપ ! એ સર્વ મને હવે કંઈ કામના નથી ! હાથ હાથ ! હું બુંડણીના પેટમાં કેમ રહી શકીશ ? અને તે પછી મારામાં કેમ રહી શકીશ ?” આ પ્રમાણે સુપ્રભનો વિલાપ સાંભળી ઇંદ્રે ત્યાં આવીને પૂછ્યું, “અરે બાઈ, તું શા માટે શોધ કરે છે ? એટલે સુપ્રભે પોતાના દુઃખનું કારણ તેની આગળ કહ્યું. તે સાંભળી ઇંદ્ર બોલ્યો, “આ દુઃખમાંથી નિકળવાનો એક ઉપાય છે, તે તું સાંભળ. તું ઓં નમઃ શિવાયઃ એ મંત્રનો જપ કરતો કરતો શંકરને શરણે જશે તો તારાં પાપ નાશ પામશે અને તું પુણ્યવંત થઈશ. તે પુણ્યના પ્રલાવથી તું સ્વર્ગમાંથી અર્ધલોકમાં જઈશ નહીં અને તારે બુંડણીના પેટે જન્મનું પડશે નહીં.” એ પ્રમાણે ઇંદ્રે કહ્યું એટલે સુપ્રભ, “દીકરે છે, તેમ કરીશ,” એમ કહી ઓં નમઃ શિવાયઃ જપતો જપતો ગાંડાપેરે શંકરને શરણે ગયો. છ દિવસ પર્વત તેણે તનમય થઈ શંકરનું આરાધન કર્યું, એટલે શંકરની કૃપાથી તે બુંડણીના ઉદરમાં જન્મ્યો નહીં એટલું જ નહીં, પણ તે સ્વર્ગથી પણ ઉપરના લોકમાં ગયો. સાતમો દિવસ થયો એટલે ઇંદ્ર સ્વર્ગમાં આવીને બુલે છે તો તેણે સ્વર્ગથી ઉપરના લોકમાં ગયો દીઠો. આ પ્રમાણે સુપ્રભે જેમ ભાવી દુઃખ જાણી અકસોસ કર્યો હતો, તેમ જ હું પણ રાજ્યનું પાસે આવતું મરણ જાણીને અકસોસ કરું છું.”

આ પ્રમાણે બૂમિદેવીએ કહ્યું. પછી વીરવર તેને કહેવા લાગ્યો, “માતાજી જેમ સુપ્રભે ઇંદ્રના કહેવાથી મૃત્યુનો ઉપાય કર્યો, તેમ જ આ રાજ્યની રક્ષા કરવાનો જો કંઈ ઉપાય હોય તો તે

અમને કહો.” આ પ્રમાણે, વીરવરનું કહેવું સાંભળી પૃથ્વીદેવી બોલી,—“આ બાતમાં એક જ ઉપાય છે અને તે બિપાય તરે જ આધીન છે.” તે સાંભળતાં જ બળશાળી વીરવર બ્રાહ્મણ હર્ષથી બોલ્યો—“દેવિ, મને તે ઉપાય સત્વર કહે. તે શું છે ? જો મારા સ્વામીનું કંઠાણ, મારા પ્રાણ મારી સ્ત્રી અને મારા પુત્રથી ચતું હોય તો મારે જન્મ સફળ થયેલા હું ગણીશ.” આ પ્રમાણે, વીરવર બોલી રહ્યા પછી દેવી પૃથ્વીએ તેને કહ્યું, “આ સહેરમાં રાજમહેલની પામે જે ચંડિકા દેવી છે. તે દેવીને તુ તારા સત્ત્વર નામના પુત્રનું બિલિદાન આપીશ તો આ રાજ જીવતો રહેશે. તે શિઃ બીજને કંઈ ઉપાય નથી.” પૃથ્વીનું આતું વાક્ય સાંભળી ધીર વીરવર તે વખતે બોલ્યો, “દેવિ, હું જ છું; અને હવણું જ એ પ્રમાણે કરું છું.” પછી પૃથ્વીદેવી બોલ્યાં; “તારા જેવા ધણીનું દિલ ધનનાર બીજને કોણ છે ? પુત્ર તારું ! કલ્યાણ ચાચો.” એમ કહેતી કહેતી તે અંતર્ધાન થઈ જ રાજ જે તેની પાછળ ઉભો હતો તેણે આ સર્વ વાત સાંભળી લીધી.

પછી વીરવર તુરતાતુરત રાત્રિએ જ પોતાના ધરભણી ગયો; અને રાજ ગ્રામ રીતે તે પાછળ પાછળ ગયે. વીરવરે પોતાના ઘરમાં જઈ ધર્મવતી પત્નીને જગાડી કહ્યું—“પૃથ્વીદેવી, કહેવાથી રાજને માટે આપણો પુત્ર દેવી ચંડિકાને અર્પણ કરવો છે.” તે સાંભળી તેની કે બોલી, “ભયે ભયે ! ! એવો દહાડો ક્યાંથી કે આપણે હાથે રાજનું કલ્યાણ થાય ! તમે હવણું જ પુત્રને જગાડી જેથી, રાજનું કલ્યાણ થાય તે વાત તેને નિવેદન કરો.” પછી વીરવરે સત્ત્વર જગાડી, રાજને માટે પૃથ્વીએ જે વાત કહી હતી તે આદિથી અંત સુધી—બિલિદાન આપત પર્યંત—સર્વ વાતો પોતાના પુત્રને કહી સંભળાવી. તે સાંભળી નામ પ્રમાણે ગુણ ધરાવનારો સત્ત્વર બોલ્યો—“પિતાશ, મારા પ્રાણ, રાજના કર્મમાં ઉપયોગી થશે તેથી, હું શું પુષ્પશાળી નથી મેં જે અન્ન ખાધું છે, તે અન્ન મારે પણ જરાવર શુદ્ધ કરી આપવું જ જોઈએ. માટે તમે મને દેવીની પામે સત્ત્વર લઈ જઈ, રાજનાં શ્રવિત માટે દેવીને મારે ભોગ આપો.” વીરવરે આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ પોતાના શરવીર પુત્રને ઉત્સાહી હૃદયે આપી કહ્યું—“બેટા, તું ખરેખર મારા જ વીરના છે. આજે મારે જન્મ સાર્યક થયો છે. રાજ વિક્રમનુગ, જે વીરવરની પાછળ પાછળ ગ્રામ આપ્યો હતો તે બહાર ઊભાં ઊભાં ધરની અદરની વાતચિત સાંભળી, સ્વગત બોલ્યો—“અહાહા ! આ સધળા સમાન પરાક્રમી જણાય છે.” પછી વીરવરે સત્ત્વરને પોતાની કંઈ ઉપ બેસાડ્યો અને તેની સ્ત્રી ધર્મવતીએ વીરવતી પુત્રીને કંઈ ઉપર બેસારી બન્ને જણાં તે બધાનંક રાત્રિના જ ચંડિકાના દેવગમાં ગયાં. આ બેની પાછળ પાછળ રાજ વિક્રમનુગ પણ ગુપ્તગુપ્ત ગયો. દેવના મંત્રિમાં પહોંચ્યા પછી વીરવરે પુત્રને કંઈ ઉપરથી નીચે ઉતાર્યો. વીર સત્ત્વર જોઈ બાળક હતો તો પણ તે ધૈર્યનિધિ હતો, તેથી દેવીને પ્રણામ કરીને વિનંતિ કરવા લાગ્યો—“હે દેવિ, મારી મસ્તકપૂજાથી મહારાજ દીર્ઘાયુ હો; અને રાજધિરાજ વિક્રમનુગ આ લોકમા રહી શત્રુવર્જિત પૃથ્વીનું પાલન કરે.” આ પ્રમાણે પુત્રે કહ્યું, ત્યાર પછી વીરવરે “સામાય ! મારા પુત્ર !” એમ કહી આનમથી તરવાર ખેંચી પુત્રનું મસ્તક કપીને ચંડિકા દેવીને ચઢાવ્યું. અને બોલ્યો—“માતાશ, રાજનું કલ્યાણ કરજે” ખરેખર જેઓ ખરા રાજલખ્તો હોય છે, તે

નિની અથવા તો પોતાની પણ દરકાર રાખતા નથી. આ વખતે આકાશવાણી થઈ કે—“ધનધન
 વીરવર ! તે પુત્રના પ્રાણ આપી, રાજને જીવિતદાન આપ્યું, તે અતિ રુઝું ક્યું.” બહાર ઉભેલો
 આ આ સર્વ જોઈ સાંભળીને ધણે જ અકિત થતો હતો. એવામાં વીરવરની પુત્રી વીરવતી,
 પાતાના મરી ગયેલા લાકર્ષના મરતકને આલિંગન કરી, ચુંબન લીધું ને કહ્યું “અરે રે બાપ !” આ
 પ્રભાણે બોલબોલતાં છાતી ફટીને મરી ગઈ. વીરવરની સ્ત્રી ધર્મવતી પોતાની પુત્રીને મરી ગઈ
 મેઈ અધ્યંત શોકાત્મક થતી, એ હાથ જોડી દીનતાથી વીરવરને કહ્યું—“પ્રિયનાથ, આપણે રાગનું
 મુક્ત ક્યું. હવે મને આરા કરો, એટલે મરણ પામેલા એ છોકરાને અમિદાહ કરી તે અમિમાં
 પણ બળી મરું. મારી અણુસમજી દીકરી પણ લાકર્ષના અદરોસથી મરણ પામી, તો હવે એ
 પાળક મરણ પામ્યા પછી મારે જીવીને શું કરવું હતું?” આ પ્રભાણે શોકમાં ફગેલી ધર્મવતી
 કંપણે કહેવા લાગી ત્યારે વીરવર બોલ્યો, “અર્થ નિર્દોષ પ્યાર ! હવે એ બાબતમાં હું શું કહું ?
 મને, તારે ગમે તે કર. તારો પુત્ર મરી ગયો, તેનું તને દુઃખ પડ્યું છે એ ખરું, ને હવે તારે
 મંસારમાં સુખ નથી એ પણ ખરું; પણ હું તારે માટે ચિતા બાકી રાખું, એટલીવાર
 હું ઉભી રહે.” આમ કહી દેવીના મંદિર બનાવવા માટે ત્યાં લાકડાંઓ લાવી રાખ્યાં
 હતાં, તે લાકડાંઓ બેગાં કરી ચિતામાં છોકરાંઓને સજાડી સળગાવી, તે ચિતાના અગ્નિને
 સ્થાવર પ્રજ્વલિત કર્યો. પછી ધર્મવતી પોતાના પતિનાં ચરણમાં પ્રણામ કરી બોલી,
 “પ્રાણપતિ ! ખીજા જન્મમાં પણ તમે જ મારા પતિ મને અને આપણા રાગનું કષ્ટાણુ
 ધાવ્યો.” આ પ્રભાણે કહી તે સાંધી સી લગમડ બળતા ચિતાગ્નિમાં, સીતળ જળથી ભરેલા
 તણાવમાં જેમ પડે તેમ પડી, દેવીને ત્રીજું બલિદાન આપ્યું. રાજા વિક્રમનુગ જે ગુપ્ત ઉભો
 હતો તે આ સર્વ જોઈ—આ કામનો હું કેવી રીતે બદલો વાળી તેના ઉપકારભારમાંથી મુક્ત
 થઈશ—આવા વિચારમાં મૂક બની ગયો અને હું ક્યાં ઉભો છું, તે પણ વિસરી ગયો.

પછી ધીર શુદ્ધિ વીરવર મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, ‘મેં રાગનું કામ યથાર્થ પાર પાડ્યું,
 અને આકાશવાણીએ પણ અનુમોદન આપ્યું. મેં જે રાગનું અન્ન ખાધું હતું તેના બદલો,
 અરણ્ય પોપણુ કરવા લાયક સર્વ વહાલા કહુંબનો નાશ કરીને વાળી આપ્યો છે. હવે એક
 આત્માનું ભરણ પોપણુ કરવામાં જીવતર શોભા પામતું નથી, માટે હું પણ મારું શરીર
 અર્પણદેવીને અર્પણ કરી, અર્પણજીનું શા ‘માટે પૂજન કરું નહીં ?’ આ પ્રભાણે સત્વગણી
 વીરવરે મનમાં સંકલ્પ કરી, પ્રથમ સ્તોત્રવડે વર આપનારાં ચંડિકા દેવીની સ્તુતિ કરી
 કે—“હે મહેશ્વરિ ! આપને જે પ્રણામ કરે છે તેને આપ અભયદાન આપો છો; એવાં હું
 માતાજી ! તમને નમસ્કાર કરું છું. હું સંસારરૂપ કાલવમાં પડી ગયો છું અને તમારે શરણે
 આવ્યો છું, તેમાંથી તમે મારો ઉદ્ધાર કરો. તમે આણી માત્રમાં પ્રાણુશક્તિ છો, તમારી
 શક્તિવડે આપું જગત્ નાના પ્રકારની ક્રિયા કરી શકે છે. તમે જગતના આરંભમાં ઉત્પન્ન
 થયાં હતાં ત્યારે રાંકરને તમારાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં હતાં. તમે જગતને ઉત્પન્ન કરી એકચિત્તા
 ક્રાંતિ બાળ સર્વની પકિત બેડી હોય તેવા તેજસ્વી, રૂપવાળા, તરવાર, ખેટક, ધનુષ, બાણ,

ત્રશળ વિગેરે ધારણ કરનારા હાથોવતી દિશાના ભાગ દંકાઈજાય તેવે રૂપે તમે પ્રકટ્યાં છો. ત્યાં પછી દેવ શંકરે જ આ પ્રમાણે તમારી સ્તુતિ કરી હતી કે—“હે ચંદ્રિ! હે ચામુકા! હે મંગલા! હે ત્રિપુરા હે જ્યા! હે અનતાશિ! હે શિવા! હે દુર્ગા! હે નારાયણી! હે સરસ્વતી! હે ભદ્રાણી! હે મહાલક્ષ્મી! સિદ્ધિ! હે રુદ્રાંત્યનાશિની! તમને પ્રણામ છે. તમે ગાયત્રી છો, મહાદેવી છો, તમે વિધ્વવાસિની છો ઉમા છો, કાલ્યાણી છો, તમે દૈવાસ પર્વતમાં વાસ કરો છો, તમને મારા પ્રણામ છે, ઈર્ષ્યાદિ તમારું નામ લઈ શંકર તમારી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. તે સાંભળી ક્રોધિતરૂપામી, વસિષ્ઠ અને બ્રહ્મા વિગેરે દેવતાઓ પણ તમારી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. હે ભગવતિ! દેવતાઓ, નરપિંચો અને મનુષ્યો તમારું સ્તવન કરી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ઉત્તમ કામનાને પ્રાપ્ત થયા છે અને પ્રાપ્ત થાય છે. માટે હે વરદાયિની, મારા શરીરનું બલિદાન આપને આપી આપનું પૂજન કરું છું. મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ આપ સ્વીકારો, અને મારા સ્વામીનું કલ્યાણ કરો.” આટલું બોલી બધાં વીરવર પોતાનું મસ્તક ઉઠાવે અને તત્પર થાય છે, એવા સમયમાં આકાશમાં અદૃશ્ય શરીરધારી આકાશવાણી થઈ કે, “અથે પુત્ર! તું સાદસકર્મ કર મા. હું તારા આ પરાક્રમથી ધણી પ્રસન્ન થઈ છું, માટે તું મારી પાસેથી ઈચ્છિત વરદાન માગી લે.” તે સાંભળી વીરવર બોલ્યો, “દેવિ! જો તમે પ્રસન્ન થયાં હો તો હું મારું છું કે, મારા રાજા વિક્રમતુંગ બીજાં સાં વર્ષ પર્વત છવતા રહે, અને મારી સ્ત્રી તથા પુત્ર અને પુત્રી છવતાં થાય.” આ પ્રમાણે વીરવરે વરદાન માગ્યું, એટલે શ્રી આકાશવાણી થઈ કે “તથાસ્તુ”—ને તે જ વખતે ધર્મવતી, વીર સત્વર અને વીરવતી ત્રણે જણાં સજીવન થઈને ચિતામાંથી ઉઠ્યાં. તેમના શરીરમાં જરા પણ ધાજેતું જણાતું ન હતું. પછી વીરવર ધણે રાજ થયો અને તેણે પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીને દેવીના અનુમદની વાતો કહી સંભળાવી. પછી તેઓને પોતાને ઘેર મૂકી વીરવર પાછો રાજમહેલના બારણામાં જઈને યોગી કરવા લાગ્યો.

રાજા વિક્રમતુંગ આ સર્વ અમત્કાર જોઈ ધણે જ હર્ષ ને આશ્ચર્ય પામ્યો. પછી કોઈ જણે નહીં તેમ જ જાનોમાનો પોતાના રાજમહેલમાં જઈ ઉપર ચઢી ગયો અને ઉપર ચઢીને પૂછ્યું, “અરે! ડોહી ઉપર કોણ ઉભુ છે?” તે સાંભળીને તરતનો આવેસો વીરવર ડોહી ઉપર ઉભો હતો તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો, “મહારાજ, ડોહી ઉપર હું ઉભો છું. આપની આગાધી રુદન કરનારી સ્ત્રીની તપાસ કરવા માટે ગયો હતો, પણ હું તેની પાસે ગયો એવામાં તે, દેવીની માફક જોતજોતામાં ક્યારે અદૃશ્ય થઈને ઉડી ગઈ.” રાજા વિક્રમતુંગે તેનો સર્વ અમત્કાર સાંભળ્યો હતો અને પ્રત્યક્ષ જોયો પણ હતો. તે આ સાંભળી ધણે ખુશી થયો એટલું જ નહીં પણ આશ્ચર્ય પામ્યો, અને તે પોતે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “દી બલિહારી! પરમ આશ્ચર્ય! અદ્ભુત વાતો છે ને આ પુરવ કોઈ અપૂર્વ સત્યગુણી છે—જેણે આનું ઉત્તમ પ્રદર્શનાત્કાર્ય કર્યું. તેને ધૃષ્ટાવી તે વિશે જાણ પણ તે પોતાનાં વખાણ કરતો નથી. હા સમુદ્ર ગભીર છે, મોટો છે, વિશાળ છે, મહાસત્વા છે. તે મોટા મોટા તોફાનોમાં

* તરંગ-૫૩ મા જે કથા છે તેનાથી આ જોડી ૪ કથા છે

† મહાસન એટલે ધાત્રી વસ્ત્રથી ભરપૂર એક પણ અર્થ થાય છે, ને કુળવાન, સુરોગ ને ગુણવાન પણ અર્થ થાય છે.

હ રહે છે, તોપણ એ આની સાથે કાણુલ પણ સરખાવા જોગ નથી. જે માણસે એક રાત્રિમાં પોતાની સ્ત્રી અને છોકરાનો નાશ કરી પરાક્ષમાં મારા પ્રાણની રક્ષા કરી, તેનો બદલો હું કેવી રીતે વાળી શકીશ?" આ પ્રમાણે વિચાર કરતા કરતા રાજ્યએ રાજ્યમહેલ ઉપરથી નીચે ઉતરી અંતઃપુરમાં જઈ, આશ્ચર્યમાને આશ્ચર્યમાં આખી રાત્રિ ગાળી દાટી. પ્રમાત યયું અને દરબાર બરાથો, ત્યાં વીરવર પણ આવ્યો. રાજ્યએ આગલી રાત્રિનું અદ્ભુત ચરિત્ર વીરવર સમક્ષ સંવેને દલી સાંભળાવ્યું. તે સાંભળી સધળા સલાસદો વીરવરનાં વખાણ કરવા લાગ્યા અને પ્રસન્ન મનના રાજ્યએ ગામ, ગીરાસ, ઘોડા, રત્નો, દાથી, દસ કરોડ સોનામહેર અને સાઠગણી આજ્ઞા-વિકાઆપી, વીરવરના નામનો અને તેના પુત્રના નામનો તામ્રપટ લખી આપ્યો. આ વખતે તેના ઉપર છત્ર ધરવામાં આવ્યું તેને લીધે, તે તથા તેનું આખું કુટુંબ રાજ્યના કુટુંબ જેવું બની ગયું અને કૃતકૃત્ય થયું."

આ પ્રમાણે મુખ્ય મંત્રી ગોમુખે, નરવાહનદત્તને વાર્તા કહી. તાલતી વાર્તાનો ઉપસદાર કરતાં ફરીને રાજકુમાર નરવાહનદત્તને જણાવ્યું કે, "મહારાજ! આ પ્રમાણે કેટલાએક દંડ પરાક્ષી સેવકો રાજ્યોને પ્રવચ્ચોએ મળી આવે છે. જે સત્વશાળી-પરાક્ષી સેવકો રાજ્યને માટે પોતાના શરીરની પણ તમા રાખતા નથી-તેનો પણ ત્યાગ કરે છે તે આ લોક તથા પરલોકમાં સારી રીતે યશ પામે છે. મહારાજ! આ હમણાં આવેલા વીર શાહણ પ્રલંબખાહુનું પરાક્ષ તથા મુખ્ય બધા ઉમદા જણાય છે, તેના બાહુ પણ પથ્થા વિકાળ છે, તેની સુદા ધીર અને દેખાવડી છે અને મને લાગે છે કે તે કીર્તિ મેળવશે" આ પ્રમાણે ઉદર પરાક્ષી નરવાહનદત્તે પોતાના મહા સુદિશાળી ગોમુખ મંત્રી પાસેથી એ પ્રમાણેની કથા સાંભળી ત્યારે તે અંતઃકરણમાં અનુપમ સંતોષ પામ્યો.

તરંગ ૪ થો.

નરવાહનદત્તની મૃગયાનું વર્ણન.

આ પ્રમાણે નરવાહનદત્ત પોતાના પિતા વચરાજના રાજ્યવનમાં રહી, ગોમુખ વગેરે પ્રેમાળ કાર્યભારીઆ જે તેની સમક્ષ રહેતા હતા તેની સાથે અને અવંકારવતી, જેનો ઇધ્યા-ભાવ-નારીગર્વ કુંઠિત થયો હતો તેથી જે પૂર્ણ પ્રેમાળ હતી, તેની સાથે વિહાર કરતો હતો. એક દિવસે રાજકુમાર રથમાં બેઠો, અને તેની પાછળ ગોમુખ બેઠો. તે મૃગવાળા એક વનમાં મૃગયા કરવા નિકળ્યો. રથની આગળ વીસતમા પ્રવળખાહુ દોડતો હતો અને તેનો પોતાનો અનુ-યાયીવર્ગ પણ સાથે હતો. તે સર્વે મૃગયા રમવા વનમાં ગયા. રથના ઘોડા ચારે ખગે દોડ્યા, તો પણ પ્રલંબખાહુ તેના વેગને હક્કી, તેની આગળના આગળ રહ્યો.

રાજા નરવાહનદત્તે, રથમાં બેઠાં બેઠાં સિંહ, વ્યાધ વગેરેના બાણથી સરસ શિકાર કરી પશુ પ્રસંગબાહુ જે પાંઉખાટો હતો તેણે તરવારથી સિંહ વાધને મારી પાડ્યા. રાજા નરવાહનદત્તે ત્યારે ત્યારે તે વીરબ્રાહ્મણને જોતો ત્યારેત્યારે બોલતો કે, “દેવું અતુષ્ટ માર્થ ને દેવો નંધાવેગ તે આમ વિચાર કરી મનમાં આશ્ચર્ય પામતો હતો.

આ પ્રમાણે મુગ્યા કરી ત્યારે તે ધણે યાત્રી મથો ત્યારે પોતે, ગોમુખ તથા સારથિ સર્વિ રથમાં બેઠા અને પ્રસંગબાહુને આગળ કરી તુષાતુર થવાથી જળ યોગવા માટે રથને દંકાર્યો. જા જતાં ધણે જ દૂર ખીજા મોટા જંગલમાં તે જઈ ચડ્યો. ત્યાં એક મોટા લવ્ય મનોહર સરોવર નજીક તે આવી પહોંચ્યો. તેમાં સુવર્ણનો ધણા કમળો ખીલી રહ્યાં હતાં. તેને લીધે તે સરોવર ધણા સૂર્યના પ્રતિબિંબવાળું, આકાશ જાણે જમીન ઉપર આચુંદોય તેમ શોભતું હતું. રાજકુમાર નરવાહનદત્તે તે સરોવરના જળમાં સ્નાન કરી, જળપાન કર્યું અને તેનાં બાણમોઝે પશુ નાં ધોઈ લીધું. ત્યાર પછી નરવાહનદત્તે દૂર 'સરોવરના એક ભાગમાંથી ઝીનેરી કમળો લેતા આ પુરુષાને દીક્ષા આ પુરુષોની આકૃતિ' દિવ્ય હતી ને તેનાં વસ્ત્રો વધા આશ્ચર્યો દિવ્ય હતાં. તેઓ જોઈ આશ્ચર્યથી નરવાહનદત્તે તેઓની પાસે ગયો, એટલે તેઓએ પૂછ્યું કે “તમે કોણ છો ? ત્યારે નરવાહનદત્તે તેઓને પોતાનો વંશ, નામ અને વૃત્તાંત કહ્યાં. પછી નરવાહનદત્તે તેઓ પૂછ્યું, એટલે નરવાહનદત્તાનાં દર્શન કરીને ધણા પ્રસન્ન થયેલા તેઓ પશુ પોતાનું નામ, કાર વગેરે જણાવવા લાગ્યા:—“રાજકુમાર ! મહાસમ્રાટનાં સમૃદ્ધિવાળું ને અતિતેજસ નારિકળ નામને એક મોટો ક્ષીપ છે. તે પોતાની રમણીયતા માટે અતિ પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં ચાર પર્વત છે. તેનું ભુમિએ ધણી રમણીય અને રસાળ છે. તે પર્વતનાં નામ મૈનાક, વૃષભ, ચક્ર અને ભલાહક છે તે ચાર પર્વત ઉપર અમે ચાર જણા રહીએ છીએ. અમારા ચારમાં એકનું નામ રૂપસિદ્ધિ છે તે અનેક જાતનાં રૂપ ધારણ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. બીજાનું નામ પ્રમાણસિદ્ધિ છે, જે અતિ ધણી નાનામાં નાની વસ્તુથી તે અતિ ધણી મોટામાં મોટી વસ્તુ માપવાની કળા જાણે છે. ત્રીજાનું નામ જ્ઞાનસિદ્ધિ છે; તે જૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળનું જ્ઞાન ધરાવે છે અને ચોથાનું નામ દેવસિદ્ધિ છે; તે પશુ સર્વ દેવતાઓને પોતાની મદદે બોલતવાની વિદ્યામાં નિપુણ છે. અમે ચારે જણા આ સોનાનાં કમળો લઈ હવણાં શ્વેતદ્વીપમાં ઓપતિનું પૂજન કરવા માટે જઈએ છીએ. અમે સર્થ તેના લક્ષ્ય છીએ, અને તેના પ્રસાદવડે તે પર્વતો ઉપર અમને રાજ્ય મળ્યું છે અને સિદ્ધિવાળી સપ્તિએ પશુ મળી છે. માટે હે મિત્ર, તું અમારી સાથે ચાલ, જે તને ગમે તો અમે તને આકાશ માર્ગે શ્વેતદ્વીપમાં લઈ જઈ ઓહરિ ભગવાનનાં દર્શન કરાવીએ.” આ પ્રમાણે દેવ-કુમારોએ કહ્યું, એટલે નરવાહનદત્તે—“જેવી આપની ઇચ્છા” એમ જવાબ દઈ ગોમુખ વગેરેને જ્યાં જળ અને ક્ષણ સ્વતંત્રતાથી મળી શકે એવા વનમાં મૂકી પોતે, ચારમાંના દેવસિદ્ધિ નામના દેવ-પુરુષના યોગામાં બેસી, આકાશ માર્ગે શ્વેતદ્વીપમાં ગયો. શ્વેતદ્વીપ આજે, એટલે તેઓ આકાશ-માથી નીચે ઉતર્યા ને શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનનાં દર્શન કર્યાં ને નરવાહનદત્ત ધણે દૂરથી આવ્યા છે તે બાજત, તે ચાર દેવપુરુષે શ્રી વિષ્ણુને કહી તેની પીછાન આપી. શ્રી શ્વેતદ્વીપ પતિના વામાંગે

સુદૃઢા-લક્ષ્મીજી ગિરાળ્યાં હતાં; પગના છેડા પાસે પૃથ્વીદેવી ગિરાળ્યાં હતાં; દેહધારી શંખ
 છે, ગદા અને પદ્મ તેની સેવા કરી રહ્યાં હતાં; નારદ આદિ મુનિઓ અને ગંધર્વ ભક્તિથી સ્તુતિ
 કરી રહ્યા હતાં; ને દેવતાઓ, સિદ્ધો અને ગંધર્વો પ્રણામ કરતા હતા. મુખ્ય સમીપ
 ગરુડ બેસા હતા; અને પોતે વિષ્ણુ રોપ નાગની રાખાપર પોડ્યા હતા. જેઓનો મુજબ
 સર્વે સમાગમ થાય તેઓની ઉન્નતિ કેમ ન થાય? આ પ્રમાણે ચાર દેવ કુમારની
 સહાયતાથી શ્વેતદ્વીપમાં ગમેલા નરવાહનદત્તે વિષ્ણુનાં દર્શન કર્યાં. ત્યાર પછી દેવકુમારોએ
 તેની સ્તુતિ કરી. પછી કુશ્યપ વગેરેએ સ્તુતિ કરી. તે પછી નરવાહનદત્તે બે હાથ જોડી શ્રી
 વિષ્ણુની સ્તુતિ આ પ્રમાણે કરી;—“હે ભગવન્! તમને નમસ્કાર હો! તમે ભક્ત જનના કૃપતરુ
 છો. ભક્તના મનની સર્વ કામના પૂર્ણ કરો છો. લક્ષ્મીરૂપ ભત્રાએ તમારા શરીરનું આલિંગન કરેલું
 છે, તેને લીધે તમે ભક્તજનને ઈષ્ટ વસ્તુ આપનારા છો. હે ઉત્તમ! મનુષ્યના મનરૂપી માનસ સરો-
 વરમાં વસતા દિવ્ય દંડ. તમે નિરંતર ઉપદેશો આપી કરનારને નાદને તેજોવદ્ધ કરનાર છો, તેવા તમને
 પ્રણામ કરું છું. તમે સર્વ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ છો, તમે સર્વના અંતઃકરણમાં વાસ કરો છો, તમે સત્ શુદ્ધ
 કરતાં પણ અધિક છો. છ રાજ* ગુણથી પૂર્ણ મર્તિમાન છો એવા તમને હું પ્રણામ કરું છું. પ્રણામ
 છે તેને કે જેના નાભિકમળમાંથી નિરંતર ગંભિરધ્વનિ કરનારા શ્રદ્ધા જન્મ્યા છે, જેના વેદગાનમાંથી
 અનેક ચરણો-શાખાઓ પ્રગટ થઈ છે, તથાપિ તે તો તમારા કમળ ઉપર પદ્મચરણનું-ભ્રમરનું આ-
 ચરણ કરે છે. હે વિશ્વધર! પૃથ્વી તમારાં ચરણ છે, આકાશ તમારું મસ્તક છે, દિશા કાન છે,
 સૂર્ય ચંદ્ર નેત્ર છે, બ્રહ્માંડ ઉદર છે, આવી રીતે તમારું પરમાત્મા પુરુષનું અનિવર્ણ સ્વરૂપ વિદ્વાનો
 વર્ણવે છે. હે નાથ! અમિ ભડભડાટ બળગતો હોય તેમાંથી જેમ ધણી તણુખા ઉડે છે, તેમ તમારા
 તેજસ્વી સ્વરૂપમાંથી પ્રાણી માત્ર ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમ પક્ષીઓ જૂદી જૂદી દિશામાં ચારે
 કરી, સાયંકાળે ઝાડ ઉપર પોતાના માળામાં આવે છે તેમ પ્રલય આવે ત્યારે ફરી શુભમાત્ર
 તમારા વિશે જ લય પામે છે. વળી હજારો કિનારા સાથે અથડાવાથી દાહકલોત્રક થયેલા મહા-
 સાગર જેમ માળાઓને ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ તમે આનંદમાં આવીને પોતાના અશરમાંથી મોટા
 મોટા ઈંદ્રાદિ રાજાઓને ઉત્પન્ન કરો છો. તમે વિશ્વરૂપ છો છતાં તમે નિરાકાર છો; તમે વિશ્વ
 માંત્ર રમે છો, છતાં ક્રિયા રહિત છો; તમારા ઉપર જ્યતનો આધાર છે, પરંતુ તમે પોતે નિરાકાર
 છો; એવા કાણુ મનુષ્ય છે કે, જે તમારું સત્ત્વ સ્વરૂપ જાણે છે? તમે પ્રસાદ દર્શિથી જેના તરફ
 જોયું છે તે દેવતાઓ તે તે અમુદ્ધિ પામ્યા છે. માટે પરમ પ્રભુ પરમાત્મા! હું તમારે શરણે આવ્યો
 છું, મારી ઉપર કામળ દૃષ્ટિ કરી કૃપાળ થાઓ.”

આ રીતે નરવાહનદત્તે વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી. પછી વિષ્ણુએ પ્રસન્ન નેત્રથી તેના તરફ
 જોઈ નારદને કહ્યું, “હે નારદ! પૂર્વે જે ઉત્તમ અપ્સરાઓ દ્વીરસાગરમાંથી નિકળી હતી, તે મારી

* રાનના છ શુભ તે આ છે,—શુદ્ધ, સાતિ, પ્રચણ, સૈન્યનિવાસ, સૈન્યના વિભાગ કરવા, ને
 મોટાનો આશ્રય લેવા.

† માન સરોવરમાં દંડ-મનમાં પરમાત્મા.

આર અપ્સરાઓને મેં ઇંદ્રને સોંપી તેને ત્યાં રાખી છે. મારે દે મહામુનિ ! ત્યાં જઈ મારા કહેવાં તેની પાસેથી તે સર્વ અપ્સરાઓને રથમાં બેસારી મારી પાસે લાવો. આ પ્રમાણે વિષ્ણુએ કાં એટલે નારદ મુનિ—“જેવી આજ્ઞા” એમ ઉત્તર આપી, માતલિ સાથે તે સર્વ અપ્સરાઓને ઇંદ્ર પાસેથી લઈ, વિષ્ણુની પાસે આવી પ્રણામ કર્યાં. પછી શ્રી ભગવાને વત્સરાજના કુમારને કહ્યું : “હે નરવાહનદત ! તું ભવિષ્યના વિદ્યાધરના ચક્રવર્તી મળને તું આ અપ્સરાઓ અર્પણ કરે છે તું આ ઋષીઓને યોગ્ય પતિ છે અને તે તારે યોગ્ય પત્નીઓ છે; કારણ તું કામદેવ છે, ને શકે તેને જન્મ આપે છે.” આ સાંભળતાંની જ સાથે વત્સરાજ નંદને, વિષ્ણુએ આ પ્રમાણે કહ્યું : ત્યારે તેના ચરણમાં પ્રણામ કર્યાં, ને તેની કૃપા મેળવી ધણે પ્રસન્ન થયો. ત્યાર પછી વિષ્ણુએ માતલિને કહ્યું, “આ નરવાહનદતને, જે માર્ગથી પોતાને ઘેર જવાની મરજી હોય તે માર્ગથી તેને તથા તેની સાથની અપ્સરાઓને તેને પોતાને ઘેર પહોંચાડી આવો !”

આ પ્રમાણે ભગવાને કહ્યું, એટલે નરવાહનદત વિષ્ણુને પ્રણામ કરી અપ્સરા સહિત, જેનો સારથિ માતલિ હતો એવા રથમાં બેઠો; અને દેવકુમારો પણ વિષ્ણુની રજા માંગી તેની સાથે રથમાં બેસી વિદાય થયા. પછી દેવતાઓએ બહુ હિંદા ઉપજાવવાથી નરવાહનદત પ્રથમ મારિકેળ દ્વીપમાં ગયો. આ દ્વીપમાં રૂપસિદ્ધિ વગેરે ચાર દિવ્ય કુમારોએ નરવાહનદતનો અર્ચન કરી સારથિ માતલિનો ધણે આદર સત્કાર કર્યો. નરવાહનદત, મૈનાક, વૃષભ વગેરેએ સ્વર્ગ સમાન દેવ કુમારોના નિવાસ પર્વતો ઉપર અપ્સરાઓ સાથે વિહાર કર્યા ને ગમત ઉડાવી અને વસંત માસના બેસવાથી જુદાં જુદાં ઝાડો જેમાં ખીલી નિકળ્યાં હતાં એવી તેની ઉપવનની ભૂમિ પૂર્ણ પ્રેમકોડથી વિહારમાં ભોગવી. પછી દેવપુત્રોએ નરવાહનદતને નીચે પ્રમાણે કહી, પોતાના બગીચાઓમાં ફરેલી સીડીઓ ખતાવી.—“જે જે નરવાહનદત ! આ ઝાડની મંજરીઓ પોતાની પ્રીતિમ વસંત આવ્યાં તેને નિહાળતી, પુષ્પરૂપી નેત્ર જેમાં ઉધડેલાં છે તેવાં મુદ્દર પુષ્પોવડે શોભે છે. જે જે ! પૂર્ણ ખાલેલાં દમનની લાવ, જેણે સરોવરને છર્ધીદીધું છે, ને જેઓ પોતાની જન્મ ભૂમિપર સૂર્યનાં કિરણો પડતાં અટકાવે છે તે ટકાઈ ગયેલું તળાવ જે જે ! જેમ સન્નન પુરુષો, જે લક્ષ્મીવત છતાં નીચ મનનો છે તેવા નીચ માણસનો ત્યાગ કરે છે, ને તેની સોખત કરતા નથી, પણ તેનાથી વેગળા રહે છે તેમ મુશોભિત કેલુ પામે જઈ તેમાં મુગધ નથી એમ જાણી તેનો ત્યાગ કરે છે, તેવા બ્રમરમણને સાંભળ, સાંભળ, કિન્નર સુંદરીનાં ગાયનો, કાયલોના ટોકાઓ અને બ્રમરોના મુખરવો, જે ત્રણસજનું મગજ સંગીત ગાય છે તે.” એ રીતે મધુર મિષ્ટ વચનથી દેવકુમારો નરવાહનદતને પોતાની રમણીય ભૂમિની ખૂબી જણાવી રંજન કરતા હતા ને નરવાહનદત તેથી ધણે જ ખુશી થતો હતો. તે નગરમાં નરવાહનદત વસંતોત્સવમાં નગરજનો જે મોહક નાચ કરતા હતા તે જોતો હતો, અને તાજ સહિત ગાયન કરતા હતા તે સાંભળતો હતો, અને પોતે પણ વસંતઝીકા ફરતો દેવતા બોળવે તેવા વૈભવો તે નગરમા રહી બોળવતો હતો. કારણ કે પુણ્યશાળી પુરુષો જ્યાં જાય છે ત્યાં સમૃદ્ધિઓ આગમની આગળ રહે છે.

નરવાહનદત આર દિવસ તે શહેરમાં આનંદથી રહ્યો. પછી તેણે પોતાના મિત્ર દેવકુમારોને

પું: “પિતાનાં દર્શન માટે હું ઉત્સુક છું, માટે હું હવે મારી નગરીમાં જઈશ; તેથી તમે પણ મારી પરીમાં આવી મને મૃતાર્થ કરો, અને મારી પુરીને ભુજો.” તે સાંભળી તેઓ બોલ્યા; “અમે ત્રી નગરીનું અણુમોલ રત્ન જે તું તેને જોયો. હવે અમારે વિશેષ શું જોવું છે? પણ ત્યારે ને વિદ્યાધરની વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે અમને બૂઝતો નહીં.” આ પ્રમાણે કહી તેઓએ તેને પાની રંગ આપી. એટલે માતલિએ ઉત્તમ રથ આણ્યો. એટલે નરવાહનદત્તે જણાવ્યું કે, ત્યાં દિવ્ય સરોવરના કિનારા ઉપર ગોમુખ વગેરે મારા મિત્રો બેઠા છે તે માર્ગે યઈ તું મને કૌંભી નગરીમાં લઈ જા.” આમ કહી પોતે અપ્સરાસદિત તે રથમાં બેસી પ્રથમ પેલા સરોવર પર ગયો, અને ગોમુખ વગેરેને મળ્યો, અને કહ્યું: “તમે તમારે માર્ગે યઈને આપણા શહેરમાં આવજો, પછી તું તમને ઘેર સર્વ વાર્તા વિદિત કરીશ.” આટલું કહી ઇંદ્રના રથમાં બેસીને તે કૌંભી નગરી તરફ ચાલ્યો. કૌંભી નગરી નજીક આવી, એટલે આકાશમાંથી નીચે ઉતરી માતલિનો સંકાર કરી તેને રંગ આપી, ચાર અપ્સરાઓને લઈ તે પોતાના રાજ્યવનમાં ગયો, અને ત્યાં તે અપ્સરાઓને બેસારી, પિતા વસેશ્વરની પાસે ગયો. મહારાજ વસેશ્વર તેના આવવાથી ધણી પ્રસન્ન થયા. રાજકુમારે તેમનાં ચરણમાં પ્રણામ કર્યા, તેમ જ માતા વાસવદત્તા તથા રામાવતીનાં ચરણમાં પણ પ્રણામ કર્યા. પછી તેનાં દર્શન કરવામાં અનૃષ નેત્રવાળા તેના પિતા તથા માતા વગેરેએ નરવાહનદત્તનો ઘણો સંકાર કર્યો. એવામાં રથમાં બેઠેલો ગોમુખ, સારથિ અને પ્રસન્નબાહુ બાલકોની સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આ રીતે સર્વ મંત્રીઓ આવ્યા; પછી વત્સાજી નરવાહનદત્તને વનનું પૂર્ણ, એટલે તેણે પોતાનું અદ્ભૂત અરિન કહી સંભળાવ્યું. તે સાંભળી ત્યાં ઉભેલા સઘળા બોલ્યા, “જે પુણ્યશાળી મનુષ્ય પર ઈશ્વર અનુબ્રહ્મ કરવાની ઇચ્છા કરે છે, તેને શુભ મિત્ર સાથે તે સમાગમ કરી આપે છે.” ત્યાર પછી વત્સરાજ્યે પ્રસન્ન યઈ પુનઃ કેપર વિખળ્યો કૃપા કરી તે નિમિત્ત ઈશ્વરનો મહોત્સવ કર્યો. ત્યાર પછી વિખળના પ્રસાદથી મળેલી ચાર અપ્સરાને ગોમુખ પ્રણામ કરાવવા માટે તેડી લાવ્યો. તેમને વત્સરાજ્યે અને તેની રાણીઓએ જીર્ઘ સર્વ પ્રસન્ન થયાં. પછી દાસીદ્વારા તે ચારનાં નામ પૂછ્યાં, એ ઉપરથી તેઓએ જણાવ્યું કે તેમનાં નામ દેવરૂપા, દેવરતિ, દેવમાલા અને દેવપ્રિયા છે. કૌંભી નગરીમાં મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો. લાલ રંગની ધ્વજ પતાકાઓ પાંધી દીધી હતીને ચારે તરફ ઉડતી હતી. તેને લીધે તે નગરી “હું તે દ્રોણ કે મારે ત્યાં વળી આ અપ્સરાઓ વસે? મને ધન્ય છે! નરવાહનદત્તે મને મૃત્યુ ઉપર સ્વર્ગપુરી જેવી બનાવી દીધી છે!” આવે તે ચર્ચા થતી વેળાએ તેઓ સિદ્ધરત્નો શહેરમાં છંટકાવ કરતી હોય તેમ શોભતી હતી. આ પ્રમાણે નરવાહનદત્ત માતા પિતાના નેત્રને દડક આપી પોતાની વાટ જોઈને બેસી રહેલી બીજી રાણીઓની પાસે ગયો—તેઓને ચાર દિવસ ચાર વર્ષ જેવડા યઈ જડ્યા હતા, તેને લીધે તે સર્વે દુઃખળી પડી ગઈ હતી. તેઓ પોતપોતાની વિરહવેદનાને વર્ણન કરી પોતાના પ્રાણેશને રાજ કરવા લાગી. ગોમુખ, નરવાહનદત્તની સાથે વનમાં પ્રવાસ કરતી વખતે પ્રલંબબાહુએ રથના ઘોડાઓની રક્ષા કેવી રીતે કરી, સિદ્ધાદિને કેમ કાર કીધા તે સર્વ વૃત્તાંત ને તેની સૌંદર્યતાનું વર્ણન કરતો હતો. રાજ્ય નરવાહનદત્ત એ પ્રમાણે

કાનને રસ ઉપગમે એવી દુઃખરહિત વાર્તાઓ સાંભળી, નેત્રને હંડક માથે એવાં રાણીઓ રૂપને નિહાળતો, કાર્યભારીઓની સાથે વચન વિગાદ, વિલાસ, વગેરે ગમ્મત કરતો, ને મદિરાપ કરતો સઘળો સમય મુખાનન્દમાં દાટતો હતો.

એક વખતે નરવાહનદત્ત રાંઝા પોતાના મિત્ર મંડળસહિત અર્ધકારવતીના અંતઃપુર ગેઠો હતો, એવામાં તેણે બહાર તુરીનો ધર્વરો અવાજ થતો. સાંભળ્યો. તે સાંભળીને રાંઝા પોતાના સેનાપતિ હરિશિખને પૂછ્યું, “અકસ્માત્ તુરીનો આ મોટો અવાજ ક્યાંથી સંભળા છે?” તે સાંભળતાંની સાથે હરિશિખે બહાર જઈ તેની તપાસ કરી ને એક ક્ષણમાં રાજભવનમાં પાછા આવીને મહારાજ નરવાહનદત્તને જણાવ્યું—

રુદ્રદત્ત વાણીઆની કથા.

મહારાજ, આપણી નગરીમાં એક રુદ્રદત્ત નામનો વાણીઆ રહે છે. તે અદ્યુષિ મુવર્ણદ્વીપમાં વેપાર કરવા ગયો હતો. તેણે ત્યાં પુષ્કળ ધન એકઠું કર્યું આં પછી તે સમુદ્ર માર્ગે તે ધન સાથે અહીં આવવા નિકળ્યો. એવામાં સમુદ્રમ તોફાન થવાથી વઢાણુ ભાગી ગયું અને દૂબી ગયો, તથા તેની પાસે જે ધન હતું. તે પણ જળમાં દૂબી ગયું. દૂબતાં દૂબતાં તે પોતે એકત્રોજ તરીને જીવતો બહાર નિકળ્યો. આજ તે પોતાને ઘેર આપ્યાને છ દિવસ થયા છે. તે સમુદ્રમાંથી જીવતો નિકળી પોતાને ઘેર જવો ગયો હતો તેવો જ પાછો આવ્યો, ને તેનું સર્વસ્વ સમુદ્રમાં દૂબી ગયું હતું એ ઉપરથી તે કેટલાક દિવસ થયા દુઃખી થતો હતો; પણ એવામાં દૈવેન્દ્રથી તેને તેના પોતાના જગીઆમાંથી એક મોટો ભંડાર મળ્યો. આ વાર્તા તેના સગાઓએ જ રાજેશ્વર વત્સને જણાવી, તેથી આજે તે વાણીઆએ પણ મહારાજની પાસે આવીને વિનવી કરી કહ્યું કે, “મહારાજ ! મને મારા જગીઆમાંથી ચાર કંદોડ સોના મહોર તથા અસંખ્ય રત્નો મળ્યાં છે. માટે જો આપની અગ્તા હોય તો હું તે સર્વ આપને અર્પણુ કરું.” રાજાએ તેના તરફ જોઈને વિચાર કર્યો કે “એને સમુદ્રે તો હાડી લીધો છે તે એ શકિ થઈ ગયો છે તો જવારો, તેથી તેઓએ કહ્યું “તને દેવે દયા પાત્ર કર્યો છે. હવે એવો કોણ શુદ્ધિન માણસ છે કે જે તને હાડે? માટે જા, તને તારી જમીનમાંથી જે ધન મળ્યું છે તે ધનનો તું ધર્મેન્દ્ર ઉપભોગ કર.” આ પ્રમાણે વત્સરાજાએ તે વાણીઆ રુદ્રદત્તને કહ્યું એટલે તે પોતાના આકર નકેરો સહિત રાજાના પગમાં પડ્યો અને પ્રસન્ન થતો થતો તુરી વગડાવતો પોતાને ઘેર જાય છે.”

આ પ્રમાણે સર્વ હકીકત હરિશિખે કહી એટલે નરવાહનદત્તે પિતાની ધર્મ શુદ્ધિનાં વખાણુ કરી, અત્યંત આશ્ચર્ય પામતાં પોતાના કાર્યભારીઓને કહ્યું, “નસીજ દ્રોષ સમયે મનુષ્યો પાસેથી ધન હરણુ કરી લેછે તેમ તે દ્રોષ વાર તેને પાછું ધન આપે છે. મનુષ્યને ઉંચા ચઢાવી અને નીચે પાડીને જાણે તેનાથી પોતે એવ કરતું ન હોય એવું તે દેખાય છે.” તે સાંભળી ગોમુખ બોલ્યો, “મહારાજ ! નસીજનો એવ એવોજ છે. એ વિષયમાં હું સમુદ્રની એક વાર્તા તમને સંભળાવું છું ને - - -

સમુદ્રસૂરની કથા.

પ્રાચીન સમયમાં હર્ષપુર નામનું એક મહા તેજસ્વી નગર હતું. તે નગરમાં હર્ષવર્મા નામનો
 રાજા રાજ્ય કરતો હતો. સારા રાજાના પ્રતાપથી પ્રજા માત્ર સુખી હતી. તે નગરમાં સમુદ્રશૂર નામ-
 ના એક ધનાઢ્ય વાણીયા રહેતો હતો. તે કુળવાન, ધાર્મિક, ધીર, વીર અને ઘણી લક્ષ્મીના સ્વામી
 તો. તે એક વખત સુવર્ણદ્વીપમાં વેપાર કરવા માટે નિકળ્યો. જ્યારે સમુદ્રનો કિનારો આવ્યો
 ત્યારે ત્યાંથી તે વહાણમાં બેસીને આગળ વધ્યો. સમુદ્રમાં જતાં જતાં થોડો માર્ગ બાકી રહ્યો. ને સુવ-
 ર્ણદ્વીપ જ્યાં દૂર રહ્યું હતું, એવામાં ભયંકર પવન પૂકવા લાગ્યો અને મૂશળધાર વર્ષાદ વર્ષવા માંડ્યો.
 તે ઘણી વાણીયા સમુદ્ર દાક્ષકલોલક થઈ રહ્યો. ઉપરાયાપરી મોળાઓ આવવા લાગ્યાં. તેના મારાને
 ધીમે અને મગર મચ્છોના મારાને લીધે વહાણના કટકે કટકા થઈ ગયા અને તેમાં બેઠેલો
 સમુદ્રશૂર વાણીયા દેડ બાંધી સમુદ્રમાં ફરી પડ્યો અને હાથથી પાણી કાપતો અને ઈર્ષકવાર સૂધી તરતો
 તરતો જળમાં પડ્યો, એવામાં દોષ્ટ એક માણસનું મુડદું, પવનના અપાટણથી તેના હાથમાં આવી પડ્યું.
 તે ઘણા દિવસનું મરેલું હોવાથી પાણીમાં ને ડૂબતાં ઉપર તરતું હતું. તેના ઉપર તે વાણીયા ચઢી બેઠો,
 અને હાથથી પાણી કાપતો કાપતો, અને દેવચાથી પવન અતુલ્ય હોવાથી સુવર્ણદ્વીપના કિનારા
 ઉપરજ જઈ પહોંચ્યો. કિનારા નજીક જઈ ઉતરીને તે મુડદાની તરફ નજર કરી તો તેની દેડ ઉપર
 એક દુપટ્ટો બાંધ્યો હતો. તે તેણે છાડ્યો ને બેસ્યું તો ગાંઠ બાંધેલો એક દિવ્ય રત્નથી જડેલો ગળચ્છો.
 તેમાં હતો. તેને જોતાં તે ઘણા કિમ્તી જાણ્યો એટલે તેને લઈ લીધો. પછી સ્નાન કરી જે ધન સમુ-
 દ્રમાં ડૂબી ગયું હતું તે ધનને આ કંઠાની આગળ તૃણસમાન ગણી પરમસ્તોત્ર પાઠ્યો. પછી લાંચી
 ધીમે ધીમે કલેશપુર નામના નગરમાં ગયો. તે શહેરમાં ગયા પછી તે વાણીયા, તે ગળચ્છવાને હાથમાં
 ગળી એક દેવમંદિરના ઉપવનમાં પેઠા. પાણીમાં બહુ તરવાથી તે ઘણા થાકી ગયો હતો એટલે
 ડુંગરમાંનાં જાડની છાયા નીચે વિરામ કરતો હતો, તેવામાં નસીબના રમ ઢંગ જાણ્યા વગર તે ધીમે
 ધીમે નિદ્રાવશ થઈ ગયો. તે નિદ્રાવશ હતા તે વખતમાં ત્યાં રાજાના સીપાઈઓ આવી પહોંચ્યા;
 અને તેના હાથમાં, ઢાઢમાં વગર ઉઘાડે પડેલો ગળચ્છવો દોડો. તે જોઈ સીપાઈઓ બોલ્યા કે,
 “આપણી રાજકન્યા ચક્રેસીનાના મળામાંથી જે કંઠો ચોરાયો છે તેજ આ છે. ખરેખર આ જ કંઠો
 ચોર છે.” આ પ્રમાણે પરસ્પરવાત કરી સીપાઈઓએ તે વાણીયાને જગાડ્યો, ને પછી તેને રાજ-
 ચરિત્રમાં લઈ ગયા. ત્યાં રાજાએ પોતે તેને પૂછ્યું કે “આત્મા વાણીયા, સાચું કહે આ કંઠો તારી
 પાસે ક્યાંથી આવ્યો ?” આ પ્રશ્ન સાંભળી સમુદ્રશૂરે કંઠો જેવી રીતે મળ્યો હતો તે સર્વ વાત-
 ચરિત્ર તથા કહી બતાવી. તે કંઠો જોઈ, અને તેનું કહેવું સાંભળી, રાજા બોલ્યો, “જેરાક આ ચોર
 છે. એ જે ઈર્ષ કહે છે તે સર્વ લખાઈ છે. જુઓ આ કંઠો ! એમ તે કઈ એના દાસમાં આવે ?”
 એમ કહી જ્યાં હાથ લાગ્યા કરી સજાસજોને બતાવવા જાય છે, તેવામાં આકાશમાં એક ગીધ
 પક્ષી ઉડતું હતું તેણે નીચે કંઠાને પ્રકાશ જોઈ, સપાટાની સાથે નીચે ઉતરી કંઠાપર ઝડપ મારી
 એકદમ આકાશમાં પાછું ઉડી ગયું, ને ક્યાં અદ્દશ થઈ ગયું તે કંઈ જોઈ શક્યું નહોં. પછી
 રાજાએ કોષમાં આપીને દુકમ કરાવ્યો કે, એ વાણીયાને મારી નાંખો, એટલે તે વાણીયાએ

ધણી દિલગીરીમાં આવી જઈરહેલુ માટે રોકરતી પ્રાર્થના કરવા માંડી કે—“મહારાજા! મારે શ
ધાવો.” આ વખતે આકાશવાણી થઈ કે—“હે રાજા ! આ સમુદ્રસર નામનો વાણીએા હુર્પપુરનો
વાણી છે. એ ધણો જ સદ્ગુણી છે. એ હુર્પપુરમાંથી તારા દેશમાં વેપાર માટે આવ્યો છે, :
તેનેતું ભારીશ મા. કારણ કે એ માણસે તારો કંઠો ચોયો નથી. જે માણસે તારો કંઠો ચો
હતો તે માણસ ચોડીવાળાનાડરથી ભયભીત થઈ શહેરમાંથી નસીને રાત્રે સમુદ્રમાં પડી મરણુ પા
છે. તે મુવેલા ચોરની લાસ એના હાથમાં આવી, ને એ વાણીઆનું વહાણુ બાંધી જવાથી તે સમુદ્ર
પડ્યો. હતો તે તેના ઉપર બેસી સમુદ્ર તરીને આ સહેરના કિનારા ઉપર ઉતર્યો છે. કિનારા ઉપર ઉતા
મુડાંની કેડ ઉપર વચ્ચે બાધેલું તેના જોવામાં આવ્યું; તેની માંડે ઓડીને અંદર જતું તો તેમાંથી આ
તેને મળ્યેા. એણે તારા ધરમાંથી કંઠો ચોયો નથી. માટે હે રાજા ! આ સદ્ગુણી વાણીએા જે કે
નથી તેને સન્માનથી વિદાય કર.” આટલું કહી આકાશવાણી બંધ પડી. એ સંભળી રાજા ધ
સંતોષ, પામ્યો, અને તે વલ્લુરપુત્રને ચોતાની સળમાંથી મુક્ત કરી, ધન આપી તેના સારા સાર
કર્ષો, ને પછી જવા માટે આગા આપી. તે વાણીએા, રાજાની પામેથી ધન મેળવી, તે ધનમાં
વાસણો ખરીદ કરી, પોતાના દેશમાં જવાની ઇચ્છાથી ફરી વહાણુમાં બેસી, ભયંકર સમુદ્ર ઉલ્લ
ગ્યો અને ખંડના કિનારા આગળ સગાથ મેળવી ધીમે ધીમે પોતાના દેશ તરફ જવા લાગ્યો.

એક દિવસે સાયકાળ થયા પછી તે સધળો સંધ એક ચોટા જંગલમાં જઈ ચડ્યો. પ
તે સંધનાં માણસોએ તે રાત્રિએ તે જંગલમાં ઉતારો કર્યો. અને રાત્રિ પડતાં સધળાં સુઈ ગ
એ રાત્રિના એક સમુદ્રસર જ પોતાના આરબ્ધનો વિચાર કરતો જગતો હતો. એવામાં લાં ચોર
આતિ દુર્ભય ધાડ આવી તેઓપર તૂટી પડી, અને ત્યાં જે સંધા હતી તેઓને મારવા માંડ્ય
સમુદ્રસર પોતાનાં વાસણો પડતાં મૂકી, દોડીને કોઈ જગણે નહીં તેમ એક વડદૂસ ઉપર ચ
પાયેા. છુટારાની ધાડ સધળું ધન છુટીને નાસી ગયા પછી પશુ ભયને લીધે મહારાટમાં પડી ગયેા. આ
દુઃખી થતો સમુદ્રસર તે ઝાડ ઉપરજ આખી રાત્રી બેસી રહ્યો, પણ નીચે ઉતર્યો નહીં. પ્રભાત થ
પછી ઝાડની ટોચપર તેની નજર પડી એવામાં દેવેણે, ત્યાં પાંદડાંની અંદર પ્રદાશ કરતું દીપ
જ્યોત જેવું કંઈક તેના જોવામાં આવ્યું. તેથી તે આશ્ચર્ય પામતો ઝાડપર ચડ્યો ને જતું તો લ
એક ગીધપક્ષીનેા મળેા હતો અને તેની અંદર ઘણું તેજસ્વી અમૃત્ય રત્નનાં ધરણું હતું. :
વાણીઆએ તે સર્વ ઘમીનાએા લઈ લીધા. તેમાં જે કંઠો મુવલ્લુરપુરમાં મળ્યો હતો, અને જે
ગીધપક્ષી લઈ ગયો હતો તે કંઠો પણ મળી આવ્યો. આ રીતે તેને અપાર ધન મળ્યું, તેથી
વાણીએા ધણો રાજ થયો અને વડ ઉપરથી નીચે ઉતરી મોંઝે પડ્યો. ધીમે ધીમે ચાલતાં
પોતાના હુર્પપુરમાં પાછો આવી પહોંચ્યો. શહેરમાં આવી સમુદ્રસરે બીજા નાણાંની દરકાર નહ
કરતાં પોતાની મરજી પ્રમાણે દુર્લભીએાની સાથે દેવની મહેરમાનીથી મળેલા ધન વડે સુખમ
નિવસ શુભરવા માંડ્યા.

એ રીતે તે વાણીએા સમુદ્રમાં ડૂબી ગયો, તેનું ધન નાશ પામ્યું, સાર પછી તે સમુદ્રમાં
તરીને જ્યતો બહાર નિકળ્યો, તેને મળ્યવાની પ્રાપ્તિ થઈ, વળી તે મળ્યવો પાછો ગયો, અને

જ વખતે નિષ્કારણ તેને ચોરની દશામાં જવું પડ્યું, અને વળી તેમાંથી તે ધૂટ્યો. તો રાજાએ સ્વયં એક દિવસે તેને ધન વગેરેથી સન્માન આપ્યું. ફરી તે સમુદ્રને તરી ઉતર્યો અને માર્ગમાં ચોર ગણાઈને એક દિવસ રાજાનું આગેલું હતું તે સર્વ હુટાઈ ગયું, અને છેવટે તેને અડના ઉપરના ભાગ-થી ધનનો લાભ થયો. આ પ્રમાણે મહારાજ, નસીબનો અજળ્ય એલ છે—તેને કાઈ જાણી કું નથી. પરંતુ જે પુણ્યશાળી પ્રાણી હોય છે, તે દુઃખ બોખવ્યા પછી પણ મુખને પામે છે.”

આ પ્રમાણે નરવાહનદત્ત, ગોમુખ પાસેથી કથા સાંભળી રાજ થયો અને તેને સસ માની પ્રમંડળમાંથી ઉડીને સ્નાન વગેરે દિવસનું કર્મ કરવામાં ગુંચાયો.

ખીજે દિવસે સભામાં નરવાહનદત્ત બેઠો હતો, એવામાં સમરતુંગ નામનો યશ્વીર રાજપુત્ર, તેની બાલ્યાવસ્થાનો સેવક હતો તે, સભામાં આવી વિનંતિ કરવા લાગ્યો—“મહારાજ નરવા-નદત્ત! મારા સગોની સંમતિવર્ષે, પોતાના વીરજિત વગેરે ચાર પુત્રોની સાથે મળાને મારા દેશ-પાલકાઈ કરી નાંખ્યો છે. માટે હું ત્યાં જઈ તે પાંચે જણાને કેદ કરી અહીં લઈ આવું છું.”

આ પ્રમાણે કહી સમરતુંગ, સંમતિવર્ષની સામે ગયો. નરવાહનદત્તે, સમરતુંગ પાસે થોડી નાં છ અને સામા રાત્રી પાસે વધારે સેના છે તેથી સમરતુંગ દારીને આવશે એમ ધારી પોતાની નાં તેની સહાયતા માટે મોકલી. પરંતુ સમરતુંગ અભિમાની હતો, એટલે તેણે મોકલેલી સેનાની સહાય ન લેતાં ત્યાં જઈ તે પાંચે શત્રુનો પોતાના બાલ્યવસ્થા પરાજય કરી તેઓને કેદ કરી પોતાની સાથે જ તેઓને પણ લઈ આવ્યો. આ પ્રમાણે વિજય કરીને પોતાનો સેવક સમરતુંગ માથે ત્યારે નરવાહનદત્તે તેનો સત્કાર કરી તેનાં પુણ્યવળાણ કથાં કે—“આ કેવો અમલકાર ! આ દુરયે વિપવર્ણપટ અનેલી બળવાન પાંચ ઈર્ષ્યાના જેવા ધણી બળવાન અને દેશને બળાવનારા પાંચ શત્રુઓને પોતાને તાલ્યે કરી પુરુષાર્થને સાધ્યો છે.” તે સાંભળીને ગોમુખ બોલ્યો, “મહારાજ, તમે ખાલી કથા સાંભળી ન હોય તો રાજા અમરવાલની કથા કહું છું, તે સાંભળો.

રાજા અમરવાલની કથા.

હસ્તિનાપુર નામનું એક નગર છે. તેમાં અમરવાલ નામનો એક રાજા રહેતો હતો. તેની પાસે ખળખળાનું ને કિલ્લો વગેરેનું ધણું જોર હતું. તેની પડોસમાં તેના પાંચ ભાયાતોનાં રાજ્યો હતાં, જેનો વડો સમરબલ હતો. એ સમયે ભાયાતોએ એક દિવસ એકઠા મળીને એવા વિચાર કર્યો કે, “આ અમરવાલ રાજા હંમેશાં આપણામાંથી એક એકને હરાવે છે, માટે આપણે સર્વે એક સંધ કરી તેનો પરાજય કરીએ.” આ પ્રમાણે તે પાંચ જણાનો એક વિચાર થયો, એટલે તેને ગિતવા માટે જવાની ઈચ્છા કરી, ધૃષ્ટી રીતે જોશીને બોલાવી, પ્રયાણ સુદર્ત પૃથ્વ્યું. જેથી બાવા સુદ માટે શુભ લગ્ન જેવા લાગ્યા, પરંતુ શુભ લગ્ન મળ્યું નહીં, પણ અશુભ લગ્ન જેવામાં આવ્યું, એટલે તે બોલ્યા—“આ વર્ષમાં શુભ લગ્ન નથી. વળી તમે જેવા તેવા લગ્નમાં જરો તો તમારો વિજય થશે નહીં; પણ તેની સમૃદ્ધિ જોઈને સુદ કરવા માટે આટલો બધો આગ્રહ શું કામ કરો

છો? આ સંસારમાં બોજ એ મળેલા ધનનું ફળ છે, એટલે મેળવેલ ધનનું ફળ તે માત્ર તેના ઉપભોગ કરવો તે જ. તમને જે ધન મળ્યું છે તેના તમે ઉપભોગ કરો છો, તે કરતાં વિશેષ તમારા નમી-બમાં નથી. એ બાબતમાં તમે જે વાણીઆઓની કથા ન સાંભળી હોય તો હું તમને કહી સંભળાવું છું તે સાંભળો.

યશોવર્માની કથા.

ગ્રામીન સમયમાં કૌતુકપુર નામનું એક નગર હતું. તે નગરમાં નામ પ્રમાણે શુભ ધરાવનાર ધ્વજસુવર્ણ નામનો રાજા રહેતો હતો. તેના સેવકનું નામ યશોવર્મા હતું. તે જાતે ક્ષત્રિય હતો અને ભરતુવાનીમાં હતો. રાજા ધણો ઉદાર હતો, તોપણ કાંઈ દિવસ યશોવર્માને કંઈ પણ આપતો નહીં. યશોવર્મા બ્યારે બ્યારે દરિદ્રાવસ્થાને લીધે રાજા પાસે કંઈ માંગતો ત્યારે ત્યારે રાજા સૂર્ય બતાવીને તેને નીચે પ્રમાણે કહેતો હતો કે—“હું તો તને ધન આપવા માટે ધણો ખુશી છું, પરંતુ આ સૂર્યનારાયણ તને આપવા માટે ખુશી નથી, માટે બોલ હું શું કરું?” આ જવાબ સાંભળી તે નોકર પીડા પામતો હતો, અને સૂર્યનારાયણ ત્યારે હુકમ કરે કે મને રાજા પાસે આવે એવા સમયની વાટ જોતો હતો. એવામાં સૂર્યમંદલનો સમય આવ્યો, એટલે રાજા મોટાં મોટાં દાં આપવા લાગ્યો. આ વખતે પેલો દંભશત્રુ દુર્બલ સેવક પણ રાજાની પાસે ગયો ને વિનંતિ કરવા લાગ્યો—“મહારાજ! આપ મને દાન આપવા ઇચ્છો છો, પણ આ સૂર્ય આપવા દેતો નથી, પણ સૂર્યને આજ તેના શત્રુ રાહુએ સતાવેા છે, માટે મને કંઈક આપો.” તે સાંભળી રાજા ધ્વજસુવર્ણ પીઠને દાન આપી હસવા લાગ્યો, અને પછી પોતાના તે સેવકને વચ્ચે તથા સુવર્ણ વગેરે પુષ્કળ આપ્યું. વખત વીતતાં રાજાએ આપેલું ધન ખરી ગયું, પણ પાછું તેણે રાજાની પાસે જઈ ધન માંગ્યું નહીં. તેવામાં તેની સ્ત્રી મરી ગઈ હતી, અને પોતે એકલો હતો માટે વિંધવાસિની દેવીની પાસે ગયો, અને વિચાર કર્યો કે—“હું નિર્ધન છું, માટે મારું શરીર નાશ પામે અથવા તો રહે તેની મને શી દરકાર છે? હવે તો દેવીની આગળ મારા દેહનો નાશ કરવો અથવા તો ઇચ્છિત વરદાન મેળવવું એજ દાર્શી.” એમ ધારી વિંધવાસિનીની સન્મુખ દર્શાવન ઉપર બેસી તદાકાર મન ધર્ષ, આદાર વિહારનો સામ કરી બચકર તપ કરવા લાગ્યો. કેટલાએક દિવસ પછી વિંધવાસિની દેવીએ સ્વપ્નામાં તેને આજ્ઞા કરી કે, “હે પુત્ર! હું તારાપર પ્રસન્ન થઈ છું, માટે માંગ માંગ જે માંગે તે આપું તને અર્ધચંદ્રી આપું કે ભોગવદ્ધી આપું? બોલ શું આપ?” તે સાંભળી યશોવર્મા તે દેવી પ્રત્યે બોલ્યો, “માતાશ! મને અર્ધચંદ્રી અને ભોગવદ્ધી વચ્ચે શું બેદ છે તેનું પંચાર્ય જાન નથી.” એટલે દેવીએ તેને કહ્યું—“જો એમ હોય તો તારા દેશમાં ભોગવર્મા અને અર્ધવર્મા નામના જે વાણીઆ રહે છે, તેમને ત્યાં જઈ જન્મેની લક્ષ્મીને જોઈ આવ, ને તેમાંથી જેની લક્ષ્મી તને પસંદ પડે તેના જેવી લક્ષ્મી માંગ.” યશોવર્માએ આવચન સાંભળ્યું, એટલે તે જાગૃત થયો ને બીજે દિવસે તેણે યતનું પારણું કીધું અને પોતાના કૌતુકપુર તરફ ગયો.

કૌતુકપુરમાં ગયા પછી પ્રથમ તે અર્ધવર્માને ઘેર ગયો. અર્ધવર્માએ વેપારમાંથી ફાળું રૂપે દીરા માણેક ગ્લ વગેરે અનર્થક દ્રવ્ય મેળવ્યું હતું. તેની અતુપત્ર સપતિને યશોવર્માએ બચતર

ઈ, પછી તે તેની પાસે સમ્મતાની રીતે ગયો. અર્થવર્માએ તેના ચોખ્ખા સત્કાર કર્યો અને તેને જાન માટે નિમંત્રણ કર્યું. યશોવર્મા, અર્થવર્માની પાસે બેસી પરાણને ઘટતા ચટણી ચટાકા, વાઈ પુરી, ધીમાં તળેલાં માંસનાં ભજ્જામાં વગેરે જમ્યા. પણ અર્થવર્માએ તો સાધવામાં અર્ધા ધી ધી નાંખીને તે ખાધો અને થોડો ભાત અને ધીમાં તળેલાં માંસનાં સહેજસાજ ભજ્જામાં ભાંઈ આ જોઈ યશોવર્માએ આશ્ચર્ય પામી તેને પૂછ્યું: “સંધવીજી, તું તમે આટલું જ ખો છો?” ત્યારે તે વાણીઆએ આ પ્રમાણે જવાબ દીધો, “આજ તમારી સાથે જમવા બેઠો તો માટે તમને સારું લગાડવા માટે મેં તળેલાં માંસનાં ભજ્જામાં, થોડા ધીવાળા સાધવો અને ઠોડા ભાત ખાધો, પરંતુ હમેશાં તો એક દર્પ ધી અને એકઠો સાધવો જ જમુંહું. મારો જઠરાંત્રિ હો છે, માટે એ કરતાં વધારે મારા પેટમાં પચતું જ નથી.” તે સાંભળી યશોવર્મા મનમાં વિચાર રવા લાગ્યો અને તેની નિષ્ફળ સંપત્તિની અંતઃકરણીય નિંદા કરવા લાગ્યો. થોડી વાર પછી રાત્રિ હો એટલે અર્થવર્માએ યશોવર્માને માટે ફરી ઉનું દૂધ અને ભાત મંગાવ્યો. યશોવર્માએ ફરી આ પ્રમાણે દૂધ પીધું અને અર્થવર્માએ પણ તે વખતે પીધું, પરંતુ એક પગી પીધું, વધારે પીધું નહીં. સાર બાદ બન્ને જથ્થા સાથે બે ઠોલીયા ઢાળી સ્થાને ધીમે ધીમે નિદ્રાવશ થઈ ગયા.

અર્ધ રાત્રિ વીત્યા પછી યશોવર્માને એક સ્વપ્ન આવ્યું—, તેમાં તેણે દંડધારી ચાર લયંકર દુરયોને રોકા વગર તેના શયનાગારમાં પ્રવેશ કરતા દીડા. એ પુરુષો અંદર આવ્યા પછી શુરસેા રીને અર્થવર્મા પ્રત્યે બોલ્યા: “ધિક્ ધિક્! અમે જેટલું તને ખાવાનું કહ્યું હતું, તે કરતાં પણ એક વધુ જેટલું વધારે આજ તો થી કેમ ખાધું? ધીમાં તળેલું માંસ કેમ ખાધું? ભાત પણ કેમ ખાધો? અને એક પગી દૂધ પણ કેમ પીધું?” આ પ્રમાણે તેને ધમકાવી અર્થવર્માના પગ ઝાલી તેને સ્કાન્ધો અને ડંડુકાનો માર મારી તેણે જે એક કર્ય થી, દૂધ, માંસ, ભાત વગેરે નિત્યથી વધારે ખાધું હતું તે સર્વ પેશાબમાં તેના ઉદરમાંથી બહાર કઢાવ્યું. યશોવર્માએ અમીઝી જાગીને જોયું તો ત્યાં હાપ હાપ! અર્થવર્મા પણ જાગી ઉઠ્યો હતો અને તેના પેટમાં શૂળ આવતી હતી, ને બીધે તે બરડા પાડતો હતો. તે સાંભળી તુરત તેના ઘરનાં માણસો ત્યાં આવ્યાં અને તેનું પેટ ચોળવા લાગ્યાં. ત્યાર પછી અર્થવર્માએ જેટલું વધારે ખાધું હતું તેટલું એકાદ કાદવું ત્યારે તેના પેટમાં શૂળ મારતી નરમ પડી. યશોવર્મા તે જોઈ વિચાર કરવા લાગ્યો: “ધિકાર છે આવી લક્ષ્મીને કે જેના ઉપભોગ આવી રીતે બાધિમાં આવે છે! આવી બર્થ લક્ષ્મી મળવા કરતાં ન મળે તે વધારે સારું.” આમ પોતાના મનમાં વિચાર કરતાં તેણે રાત્રિ ગાળી કાઢી.

પ્રભાત થયું એટલે યશોવર્મા અર્થવર્માની પાસેથી રજા માંગી સોગવર્મા વાણિયાને ઘેર ગયો. તેણે પણ થયોચિત તેના આદરસત્કાર કર્યો અને તે દિવસે ભોજન કરવા માટે તેને નિમંત્રણ કર્યું. યશોવર્માએ તે વાણિયાના ઘરમાં નજર કરી તો કંઈપણ ખાસ ધનસંપત્તિ જોવામાં આવી નહોતી; પણ માત્ર તેનું સુંદર ઘર, વસ્ત્રો અને થોડાં ધરેણાં જોવામાં આવ્યાં ખરાં. પછી યશોવર્મા તેને ત્યાં બેઠો અને સોગવર્મા પોતાને લાયક વેપાર કરવા માટે બજારમાં ગયો. ત્યાં બીજા પાસેથી વાસણો વેચાતાં લઈ તે જ વખતે બીજાને નક્કેલને તે વેચાતાં આપ્યાં, અને પોતાના પૈસાને

પર્યં ક્યાં વગર જ વચમાંથી ફેટલી નક્કી સોતા મહોરો લઈ લીધી, અને તે ચાકસા હાથ આપી જૂદી જૂદી જમવાની સામગ્રી તથા પછો વગેરે બનાવવામાટે તે પૈસા પોતાની સ્ત્રીની પ નોકરાવ્યા. પછી થોડીવારમાં તેનો એક મિત્ર ઈચ્છાભરણ ઉતાવળે ઉતાવળે ત્યાં આવીને બોલે “ભાઈ, ઉઠો તો, જમવાનું થઈ ગયું છે. અને બીજા મિત્રો પણ આવ્યા છે, ને તમારી વાટ જો બેસા છે. ચાલો ‘ચાલો આપણે જમીએ.’ લોગવમાં બોલ્યો; “હું આજ આવીશ નહીં; કારણ મારે ત્યાં પડેલો આવ્યો છે.” એટલે તેનો મિત્ર બોલ્યો: “અહો તેમાં શું? તેમ છે તો ત્રી દરક છે? તમારો મેમાન તે અમારો મેમાન! માટે તેને પણ તમે સાથે લેતા આવો. તે મેમાન અમારો મેમાન નથી? ચાલો, હવે ઝટપટ ઉઠો!” આ પ્રમાણે ઈચ્છાભરણ મિત્ર આવડું કાં લોગવમાં અને યગોવમાં બંનેને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. ત્યાં લોગવમાંથી ને યગોવમાંથી ઉત્ત પ્રધારનું લોગન કર્યું અને મધપાન કરી પોતાને ઘેર આવ્યા. સાંધાળ થયો. એટલે લોગવમાં યગોવમાં સહિત ફરી ધણી સ્વાસ્વાનું લોગન કર્યું અને ઉપરથી સરકાનું પાન કર્યું. રાત્રિ થઈ એટલાં લોગવમાંથી પોતાના ધરના માણસોને પૂછ્યું: “આજ રાત્રિમાં બગાવર પહોંચી શકે એટલે સરો છે કે નહીં?” ત્યારે સેવકોએ ઉત્તર આપ્યો કે, “ના, સાહેબ.” તે સાંભળ્યા પછી તે વાળીઆએ કહ્યું—“આજ પાછલી રાત્રિએ પાણી કેમ ખીનાશે?” એમ બોલી તે સંધ્યામાં સુતો અને યરોવમ પણ તેની પાસેની એક બીજી સંધ્યા ઉપર સૂતો.

બંને સુઈ ગયા પછી રવિમમાં યગોવમાંથી બે ત્રણ પુરોને દિવાનખાનામાં પેસનાં દીક અને તેમની પાછળ બીજા પુરોને પણ સાકડી સાથે પેસતા દીકાં તેઓ ગુસ્સો કરીને મેનઃ કહે બોલ્યા કે, “તમે આજ લોગવમાંને પાછલી રાત્રે ખીચા માટે સરકો કેમ રાખ્યો નહીં? બુઝાઓ, તમે હમણું સુઈ ક્યાં ગયા હતા?” એમ કહી મેવકોને હાથમાં પકડેલી સાકડીઆવતી ખારવા માંડ્યાં, એટલે તે બોલ્યા: “મહારાજ! અમારો આ એક અપરાધ થયો છે, માટે દામા કરો.” ત્યાર પછી પ્રથમ આવેશ અને પાછળથી સાકડીવાળા જે પુરોએ આવ્યા હતા તે ત્રણ ત્યાંથી આવ્યા ગયા. યગોવમાં રવિમમાં આ સર્વ ઘટાંત જોઈ જાગ્યો, અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે, લોગવમાંને લક્ષ્મી કાઈ જાણે નહીં તેમ પ્રાપ્ત થાય છે; અને તેનો તે ઉપમાંગ પણ કરી શકે, માટે તે લક્ષ્મી ઉત્તમ ગણાય છે. અર્થવમાંને સંપત્તિ ઘણી પણ તે વખાણવા લાયક નથી, કારણ કે તેનો દરખેણ મુખથી ઉપભોગ થતો નથી.” આમ વિચારમાંને વિચારમાં તેને રાત્રિ ગાળી. પ્રભાત થયું એટલે યગોવમાં તે શાહુકરની રમ લઈ પુનઃ ચિંપ્તસિનીનાં ચણા સમીપ જઈ તપ કરવા બેસી ગયો. ત્યાં બેસી તેણે આજગ માનાજીએ જણાવેલી બેગમી અને અર્થમાં નાંધી, બેગમી માંબી, જે માનાજીએ તેને આપી. પછી યરોવમાં ઘેર આવ્યો ને દેવી કૃપાથી આમ થયેલી બેગમી મેગમી અજુગિતરી રીતે આવનારી લક્ષ્મીથી મુખમાં દિવસ કાઢી લાગ્યો.

માટે આ પ્રમાણે થોડી લક્ષ્મી દોષ તોપણ તેનો ઉપભોગ થઈ શકતો. દોષ તો તે લક્ષ્મી ઉત્તમ ગણાય છે; પંડુ અખટ લક્ષ્મી દોષ ને ઉપભોગ પશ્ચિત્ત દોષ તો તે લક્ષ્મી નક્કી ગણાય છે ને નીચ ગણાય છે. માટે અમરતા સગની ઉપભોગ વગરની અર્થ લક્ષ્મી જોઈ શકાતો પદ્માતાપ

‘હો! અને તમારી દાન તથા ઉપભોગવળી લક્ષ્મી તરફ કાં જોતા નથી? તમે તેના ઉપર જે સાર્થકરવાનું ધારે છે તે કીક નથી; કારણ કે તમારી ચર્યાઈ માટે શુભ લક્ષ્મ આવતું નથી, તેમ મારો જ્ય પણ જન્મ્યાતો નથી.”

આ પ્રમાણે જોઈથી મહારાજે વાર્તા કહી બતાવી, તોપણ તે પાંચ રાત્રીઓએ તે વાત ગણુ-
મરી નહી, અને જ્ય માટે શુદ્ધ આશા રાખી ચમરવાલ રાત્રીની ઉપર ચડ્યા. ચમરવાલ રાત્રીએ,
તે પાંચ રાત્રી સીમણા ઉપર આવ્યા ત્યારે, યુદ્ધે નિઃશ્વરની આગમ્ય સ્નાન કરી શંકરનું પૂજન
કયું; અને પછી અડસઃ સ્થાનકોમાં બિરજમાન શંકરનાં પવિત્ર, મૌલિક, પાપટાળક સર્વ મનોરથ-
સૂક નામવડે એક ચિત્તે સ્તુતિ કરી. એટલે આકાશમાંથી એવી વાણી ધર્ષ કે, “હે રાત્રી, નિઃ-
સ્વાથી તું યુદ્ધ કર. સંઘામમાં શત્રુનો તું પરાજય કરાશ.” તે સાંભળી રાત્રી રાજી થયો અને
તેવાર ધર્ષ પોતાની સેનાસહિત યુદ્ધ કરવા માટે શત્રુઓ આવે તે પૂર્વે શહેર બહાર આવ્યો. તેના
શત્રુ પશુના પાંચ રાત્રીની સેનામાં ત્રીસ હજાર હાથી, ત્રણ લાખ ઘોડા અને એક કરોડ પાયદળ
હતાં. અને ચમરવાલની પોતાની સેનામાં વીસ લાખ પાયદળ, દસ હજાર હાથી અને એક લાખ
ધોળા હતા. બન્ને સેનામાં તુલ્ય યુદ્ધ થયું; તેમાં નામ પ્રમાણે શુભ ધરાવનારો વીર નામનો ચમ-
રવાળો પ્રતિહાર, યુદ્ધના મોખરામાં જોયો; અને મહા વરાહ લગવાનું જેમ સાગરમાં પેદા હતા
તેમ મહાબળવાન ચમરવાલ રાત્રી તે સમરંગણમાં દાખલ થયો. પોતાની સેના નાની હતી, છતાં
પણ તેણે શત્રુની મોટી સેનાનો એવો તો સંહાર કર્યો કે જોત જોતામાં તેણે હાથી ઘોડા પાયદળ
વગેરેને કતલ કરી મોટા મોટા ઢગલાઓ કરી દીધા. પછી તે રણસંઘામમાં ચમરવાલ રાત્રીએ
દોડ મૂકીને સન્મુખ આવેલા સમરંગલ રાત્રીને ચક્રિતનો મહાર કરી તેના ગળામાં ફાંસી નાંખી
તેને કેદ કરી લીધો. એ જ પ્રમાણે સમરથ નામના ખીજ રાત્રીની છાતીમાં બાણનો મહાર કરી
પ્રથમની માફક પાશવડે ખેંચી, પાશથી બાંધી લીધો; અને તેનો પ્રતિહાર વીર, ત્રીજ સમરજિત
રાત્રીને કેદ કરી ચમરવાલ રાત્રી પાસે લઈ આવ્યો. તેના સેનાપતિ દેવજીએ પ્રતાપચંદ્ર નામના
ગોધા રાત્રીને બાણથી ધાવલ કરી, કેદ કરીને રાત્રીને રાંધ્યો. આ પ્રમાણે ચાર રાત્રી રાત્રીના
હાથમાં સપડાઈ ગયા તે જોઈ પાંચમે પ્રતાપસેન રાત્રી ધણો ક્રોધ કરીને રણસંઘામમાં ચમરવાલ
રાત્રીની સામે યુદ્ધ કરવા માટે આવ્યો, અને બાણોનો વર્ષાદ વર્ષાવવા લાગ્યો. રાત્રી ચમરવાલે પો-
તાના બાણો મારી તેના બાણના કટકા કરી નાંખ્યા અને ત્રણ બાણ મારી પ્રતાપસેનનું કપાળ
વિધી નાંખ્યું. રાત્રી પ્રતાપસેન બાણના સખત પાવ થવાથી ચક્રર ખાંધને મૂર્છાગત થયો. ચમર-
વાલ રાત્રીએ તેના ગળામાં ફાંસી નાંખી, કાળ જેમ જીવને ખેંચે છે તેમ તે રાત્રીને ખેંચીને કેદ
કરી લીધો. આ પ્રમાણે પાંચ રાત્રી કેદ થઈ ગયા. પછી યુદ્ધ કરતાં તેઓની જે સેના બચી હતી
તે ચારે દિશામાં પલાયન કરી ગઈ. રાત્રી ચમરવાલે આ રાત્રીઓ પાસેથી અમૃત સોનું અને
રત્ન અને ઘણી રાણીઓ જિતમાં લીધી. જે રાણીઓનું હરણ કર્યું હતું તેમાં પ્રતાપચંદ્ર રાત્રીની
યશોદેખા નામની એક કિતમ શુભવતી રાણી હતી, તે ચમરવાલને મળી.

આ પ્રાણે ચમરવાલ રાત્રી પોતાનો વિજય કરી શહેરમાં ગયો, અને વીર પ્રતિહારને અને

દેવગળ સેનાપતિને ગામ વગેરેના પદો કરી આપી તે ગામ તેઓને બાકીસ ઠંઠી અને પ્રતાપચંદ્ર રામની પટ્ટરાણીને કસીયના ધર્મ પ્રમાણે યુદ્ધ કરીને જિતી હતી, તેટલા માટે તેને રાણી પદે સ્થાપી રણવાસમાં મોકલી દીધી. તે સ્ત્રી સ્વભાવે ઘણી ચપલ હતી, તોપણ તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે આ રામજી પોતાના બાહુબળથી મને મેળવી છે, માટે હું તેની જ કહેવાઉં. આમ વિચારી તે સ્ત્રીએ પણ રાણી પદ કબૂલ કર્યું. કારણ કે જે લોકો કામમાં અને લોકમાં ફસાય છે તેની ધર્મવાસના વિચિત્ર પ્રકારની હોય છે. દેટલાએક દિવસ પીસા દેડે યશોભેખા રાણીએ રામને વિનંતિ કરી કે—“મહારાજ, તે રામજીને છૂટા કરો તો ઠીક !” તે ઉપરથી રામજી દેડમાં પૂરેલા પ્રતાપચંદ્ર વગેરે રામજીને મુક્ત કર્યા. તેઓ દેડમાંથી મુક્ત થયા પછી રામ આગળ નમ્ર બની ગયા. અને વિનંતી થઈ ખેંડીઆ રામ થવાને સ્વીકાર્યું. પછી રામજી તેમના સત્કાર કરી તેઓને સૌ સૌના રાજ્યમાં જવાની રજા આપી. સાર પછી ચંદ્રમરવાલ રામજી રાનુઓનો પરાજય કરી રાનુરહિત કરેલું પોતાનું રાજ્ય ધણી વર્ષ સુધી ભોગવ્યું; અને ઉત્તમ અસરા કરતાં પણ, રાનુઓપર જય કરી તેમાંથી મેળવેલી અધિક લાવણ્યમયી વિજય પતાકા હોય તેવી યશોભેખા સાથે નાના પ્રકારના ત્રિદાર કરવા લાગ્યો.

આ ચંદ્રમરવાલ રામની માથે, જે રાજ એકલો હોય, છતાં પણ ધીરજ્વંત હોય તે, હિતાવશે ચઢી આવેલા, દૂપથી આકુળ બાહુગ ધયેલા અને એટલા માટે પોતાના અને પરના પક્ષના સ્વરૂપની દરકાર વગરના અને પોતાનું સાધારણ પરાક્રમ નાશ થવાથી ગર્વરૂપી જેને તાવ આગ્યો છે એવા રાનુઓનો રણસંઘામના મોખરામાં પરાજય કરે છે.”

આ પ્રમાણે ગોમુખે બ્યવહાર પૂર્ણ વાર્તા દહી સંભળાવી. તે સાંભળીને નરવાહનદત્ત ગોમુખનાં બહુ વખાણ કર્યા અને પછી સ્નાન વગેરે દિવસનું આદ્યનિક કર્યું. પછી રાણીઓની સાથે સંગીતના રસમાં મોહિત થઈ તે રાત્રિ ખૂબ અમનદારીમાં કાતી. તેના મધુર સંગીતને સ્વર આકાશમાં જતો હતો તે જાણે ધણી ‘કાળ પર્યંત પોતાની પ્રિયા સાથે રહો’ એમ વર આપતો હોય તેમ સંભળાતો હતો.

તરંગ ૫ મો.

મરુભૂતિની કથા.

બીજા દિવસે નરવાહનદત્ત અવધકારવતી રાણીને ઘેર સર્વ કાર્યભારી મેઝાની સાનિધ્યમાં બેસી હતી, ત્યાં મરુભૂતિને એક દાસ અંતઃપુરની ચોક્કી કરનારા છરીદાર સૌવિદલને સગો ભાઈ નરવાહનદત્તની પાસે આવીને, સર્વે સમક્ષ વિનંતિ કરવા લાગ્યો, “મહારાજ, મેં મરુભૂતિની બે વર્ષ પર્યંત આકરી કરી છે, તેમાં તેમણે મારું અને મારી સ્ત્રીનું ભોજન અને કપડાં ખર્ચ આપ્યું છે ! પણ દર વર્ષે પચાસ સોનામદાર આપવાનું મને કર્યું હતું, તે પચાસ સોનામ-

હોર મને તેજ્યા આપતા નથી. જ્યારે મેં તેમની પાસેથી તે સોનામહેરોની માંગણી કરી ત્યારે તેમણે મને લાત મારી કાઢી મૂક્યો. હવે હું આપના રાજભવન સિંહપોલમાં લાંઘણ કરીને મૃત્યુ પામીશ. અથવા તો આપ મહારાજ આ બાબત ધ્યાનમાં લેશો નહીં, તો હું અગ્નિમાં બળી મરીશ. કારણ કે આપ મારા સ્વામી બેઠા છો, તો અધિક શું કહું ?” આટલું બોલી તે બધ પડ્યો, એટલે મરજૂતિ બોલ્યો, “મારે જ્યેને સોનામહેરો તો આપની છે, પરંતુ હમણાં મારી પાસે નથી, માટે દ્રવ્ય મળશે ત્યારે થઈ રહેશે.” તે સાંભળી સભામાં જે બેઠા હતા તે સર્વ હસવા લાગ્યા. પછી નરવાહનદત્તે પોતાના મંત્રીને કહ્યું: “અત્યા મૂર્ખ ! તું શું વિચાર કરે છે ? હું તને ખર્ક કહું છું કે, તારી આ હુંફી બુદ્ધિ મને યથા અપાવશે નહીં. ચાલ ઉઠ જ્યેને હું તને આજ્ઞા કરું છું કે, નિર્વિલંબે ત્રણ સોનામહેરો તેને આપ.” મરજૂતિ રાજાનું આવું વચન સાંભળી મંત્રી શરમાઈ ગયો. જ્યેને તે જ વખતે મો મોનામહેરો લઈ આવીને તે દાસને આપી. ત્યાર પછી ગોમુખ બોલ્યો કે, “મહારાજ, તમારે મરજૂતિને કંઈ કહેવું નહીં. કારણ કે બહુજી રચેલી સદ્ધિમાંના મનુષ્યોના સ્વભાવ બહુ વિચલણુ હોય છે. જન સ્વભાવની બાબતમાં ચિરદ્રતા રાજાની અને તેના સેવક પ્રસંગની કથા શું તમે સાંભળી નથી ? જો ન સાંભળી હોય તો કહી સભાજાનું ધું:-

ચિરદ્રતા રાજાની કથા.

પ્રાચીન કાળમાં ચિરપૂરમાં એક ચિરદ્રતા નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. જ્યે કે જ્યે રાજા પોતે ધણો જ સત્યપુરુષ હતો, છતાં તેની આસપાસનાં માણસો પશું જ દુષ્ટ હતાં. પ્રસંગ નામનો એક પુરુષ પોતાના બે મિત્ર સહિત જ્યે રાજાની પાસે ગયો અને તેને ત્યાં નોકર રહ્યો. ચાકરી કરતાં કરતાં પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં અને નિરંતર શુદ્ધાંત-કરણથી તે રાજાસેવા કરતો હતો, તોપણ ઉત્સવ ઉપર કે ટાંચેટચકે પણ રાજાએ તેને કંઈ બક્ષીય આપી નહી. પ્રસંગને તેના બે મિત્રો રાજાની પામે જવાની હવેશાં પ્રેરણા કરતા, તોપણ રાજાના દુષ્ટ માણસોને લીધે તેને રાજાની પાસે જઈ વિનંતિ કરવાનો એક પણ પ્રસંગ આવ્યો નહીં.

એક દિવસ તે રાજાનો નાનો દીકરો મરણ પામ્યો, તેથી રાજા શોક કરવા લાગ્યો અને સત્તજા ચાકર નક્કર પણ દિગ્ગમીર થયેલા રાજાની આસપાસ વીટાઈ બળ્યા હતા, તેમાં પ્રસંગ પણ બેઠો હતો. તેને તેના મિત્રોએ બોલતાં અટકાવ્યો, છતાં પણ તે દુઃખનો માર્ગો રાજાને વિનંતિ પૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે:-“હો મહારાજ, જ્યે ધણા કાળસૂધી તમારી ચાકરી કરી; પરંતુ તમે અમને યુદ્ધી બદામ પણ આપી નહીં. ખેર, પણ જ્યે તો તમારા પુત્ર ઉપર આશા રાખીને બેઠા હતા. તે જ્યેમ કે તમે જમને કંઈ આપ્યું નહીં તો રજું, પણ તમારો પુત્ર અમને કંઈ આપવો. પરંતુ દેવે તેને પણ હરી લીધો, ત્યારે હવે અમારું અહીં કંઈ વળે તેમ નથી, માટે મહારાજ ! હવે રામ રામ !” એમ કહી રાજાનાં ચરણમાં પ્રણામ કરી, પ્રસંગ પોતાના મિત્રો સહિત ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો. તે જોઈ રાજાને આશ્ચર્ય લાગ્યું: “અહા ! મારા સેવક કેટલા દ્રઢ મનના છે કે, જ્યેજ્યે મારા પુત્ર ઉપર આટલી આશા બાધી હતી, માટે મારે તેમનો ત્યાગ કરવો

જેમજી નહીં.” આમ વિચાર કરી તે જ વખતે પ્રસંગ વિગેરેને જતા અટકાવી પાછા બોલાવ્યા અને એટલું બહુ ધન આપ્યું કે, ફરીથી ખર્ચ કરતાં પણ તેઓ નિર્ધન થાય નહીં.

આ પ્રમાણે મહારાજ, મનુષ્યોના સ્વભાવ વિચિત્ર જોવામાં આવે છે. તે રાજા જે વધુ આપ્યું તેમજી તે વખતે આપનો ન હતો, પણ તેજે સમય વગર પોતાના એવકને દિલગીરીને સાંધ્યું ધન આપ્યું હતું.” કથા દેહેવામાં નિપુણ ગોમુખ આ પ્રમાણે કથા કરી, નરવાહનદત્ત આજ્ઞા થયાથી નીચે પ્રમાણે બીજી કથા દેહેવા લાગ્યો:

કનકવર્ષ અને મહાનસુંદરીની કથા.

પ્રાચીન કાળમાં ગંગા નદીના કિનારા ઉપર કનકપૂર નામનું એક ભવ્ય નગર હતું. ગંગા પુણ્ય પવિત્ર જમના સ્પર્શવરે આ નગર પવિત્ર થયું હતું અને રડા રાજાને લીધે થયું રમણી દેખાતું હતું. તે નગરમાં કવિની વાણીને ખૂબ હોતો અને પૂજારીમાં ઉદ્દેશાતો હતો અને સ્ત્રીઓ દેશમાં હુંગ હતો અને ધાનના સંગ્રહમાં ખૂબ હતો. તે નગરીમાં ધણી વડે ઉપર વાસુદેવ નામ અર્પના પુત્ર પ્રિયદર્શનની રાણી રાજકન્યા યજ્ઞધરાને પેરે કનકવર્ષ નામનો મહા મહારથી કુમાર જન્મે હતો. આ રાજા અરોધના કુલથી અલંકૃત હતો, છતાં સમય ભૂમિના ભારને ઉપાડતો હતો—એટલે તે રાજામાં સમય થયું હતા અને સધળી ભૂમિપર તે રાજા અજાયબતો હતો. એ રાજાને યજ્ઞ મેળવવાને લોભ હતો, પણ ધન મેળવવાનો લોભ ન હતો. તેને સજ્જનો લાગ ન હતો, પણ પાપનો ભય હતો. બીજાની નિંદા કરવામાં ખૂબ હતો, પણ શાંતિમાં ખૂબ ન હતો. તે મહાસય રાજાને કોપમાં બીજા હતો, પણ કૃપા કરવામાં તો તે ઉદાર હતો. તે ધીર છુદ્ધિ રાજા ધનુષ પકડતી વખતે બહુમુદિ રહેતો હતો, પરંતુ દાનમાં બહુમુદિ રહેતો ન હતો—એટલે સધળાને દાન ખુશે હાથે આપતો અને પોતાના રાજ્યનું પાલન કરતો હતો. વળી રાજા એવો તો અનુપમ કવિવ્યાસો હતો કે, તેનાં દર્શન બાવથી સધળી અંગનાઓ ઠામવશ થતી હતી.

એક વખતે સરહત બેઠી, તે સમયે સાખત તાપ પડવા લાગ્યો. હાથીઓ અને ઉન્મત્ત ગજો દોઢો પોતાનાં કુટુંબ સહિત આનેદમાં આવી ગયા. તેમ જ પ્રગ્ભ માત્ર ઉત્સવ કરીને આનેદમાં આવી ગઈ. આ ઉપરથી રાજાના સધળા કુલ ધારણ કરનાર એવી સરહતમાં રાજા વિદાર કરવા માટે પોતાના ચિત્રપ્રાસાદમાં ગયો. તે મહેલમાં કમળના પરાગવાળો મંદ મંદ રીતળ પવન વાતો

* આ વાક્યમાં પરિસ્થિતિ નામનો અર્થકાર છે. કાવ્યપ્રકારમાં પરિસ્થિતિના ચાર પ્રકાર કથા છે, તેમાંના ચોથો પ્રકાર આ વાક્યમાં કહ્યો છે. † બધા-નિર્બંધ પ્રબંધ આદિ રચના દાન, પણ કેદની દિશા થતી ન હતી, એટલે કહી તેવા અપરણી પણ ન હતા. ‡ પત્રોમાં ઉદ-પરજે નામની ચોસડ કથા માની એક કથા છે (નુબો કાવિવાસ પૃષ્ઠ ૧૩૮ કથા ૭મી) તેમાં પત્રોએ ઉદ હતો, એટલે પત્ર પાદમાં ઉદ હતો અથવા સ્ત્રીના ચરચણપર પત્રરચના કરવામાં આવતી હતી, તેમાં કોઈક વખતે ઉદ થતો હતો, પણ કોઈ અપરણી બાહ્ય દસ્તાવેજો ઉદ મળમાં જોવામાં આવતો ન હતો.

§ બંગ-રચના અને બાંગરુ. || બલ-બલ-દુર્લભ. || આ ઉપરે અંગે વિદ્યાભાસ નામનો અર્થકાર મુક્યો છે.

ફો. રાજ કનકવર્ણ ચિત્રપ્રાસાદના ચિત્ર તરફ બારીક નજર કરી એક ચિત્રનાં વખાણ કરે છે, એવામાં પ્રતિહારે અંદર દાખલ થઈ રાજને વિનંતિ કરી કે, “મહારાજ ! વિદલ્લ* દેશમાંથી એક અર્પણ ચિત્રકાર આવ્યો છે. તે જણાવે છે કે, ચિત્રના કામમાં મારા જેવો બીજો કોઈપણ નથી. તે ચિત્રકારનું નામ રોલદેવ છે. મહારાજ, તેણે પોતાની નિપુણતાસર એક પડદો સિંહપોતપર લટકાવ્યો છે ને આ બાબતની ખબર આપી છે” તે સાંભળી વખતે જ રાજએ તે ચિત્રકારને તેડી લાવવા માટે હુકમ કરાવ્યો, એટલે પ્રતિહાર એક ક્ષણમાં જઈને તે ચિત્રકારને તેડી લાવ્યો. તે ચિત્રકાર રાજમહેલના સમાગમલખનામાં આવ્યો. ત્યાં જોયું તો રાજ કનકવર્ણ એકાંતમાં ચિત્ર જોવાની ગમ્મત ખાતર ઉત્તમ ચિત્ર જોતો, અતિ સૌંદર્યવતી સ્ત્રીના ઉત્તમ કુચના મધ્ય ભાગમાં પોતાના શરીરનો ભાર નાંખીને બેઠો હતો અને તે ગમ્મત સહિત હાથ ઉંચો કરી પાનતી બીડી લેતો હતો. રાજએ તે ચિત્રકારને જોઈ તેને માન આપ્યું અને ચિત્રકાર રોલદેવે રાજને પ્રણામ કરી, મુઠ્ઠા વચનથી વિનંતિ કીધી કે, “મહારાજ, મેં આપનાં ચરણકમળનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી અને મારી કળામાં નિપુણતાના મઠથી આ વિરસિપટ લટકાવ્યો છે. માટે મારી તે ભૂલ ધમા કરશો. હું પ્રભો, હું ચિત્રમાં કિયું રૂપ આલેખું, તેના અને હુકમ કરો. એટલે મેં જે ચિત્રકળાને અભ્યાસ કર્યો છે, તેની મહેનત સફળ થઈ એમ સમજું.” આ પ્રમાણે ચિત્રકારે કહ્યું એટલે રાજ બોલ્યો, “અરે ઉત્તાદણ ! તમારી મરણ પ્રમાણે કોઈપણ ચિત્ર કાઢો, કે જે ચિત્ર જોઈ નેત્રમાં હુપાંચુ આવે. નમારા કળાકૌશલ્યવિષે અમને કાંઈ શંકા છે જ નહીં.” આ પ્રમાણે રાજએ કહ્યું, એટલે સભામાં વિરાજેલા રાજના પરિજનોએ કહ્યું “ઉત્તાદણ ! રાજનું જ ચિત્ર આલેખોની. બીજા કદરૂપાને આલેખવાનું શું પ્રયોજન છે?” તે સાંભળી તે ચિત્રકાર પ્રસન્ન થયો અને રાજને આલેખવા માંડ્યું. પ્રથમ તેના શરીરના કંઠને અનુસરી નાકની ઢાડી ઉંચી બનાવી; સાંખી અને લાસ રંગની આંખો બનાવી; પહોળું લલાટ બનાવ્યું; તેના કેશ વાંકડા અને કાળા રંગના બનાવ્યા; છાતીનો ભાગ પહોળો કર્યો, દિશાના દસ્તીના ઘાંત જેવી બે મનોરમ ભુજબો આલેખી અને તેમાં બાજુ વગેરેના ધાવનાં ચિહ્ન આલેખ્યાં. પરાક્રમથી પરાજ્ય પામેલા કેસરી સિંહનાં બચ્ચાંચાં જાણે પોતાની કેડ તેને અર્પણ કરી હોય તેમ કટીનો ભાગ ધણે જ પાતળો આલેખ્યો. પછી બે સાયળો આલેખી. આ બે સાયળો ચૌવનરૂપા મદમત હાથાંતે કેદ કરવાના બે ગર્જા હોય તેવી દેખાતી હતી. અને અશોકના કોમળ લાસ ગુચના બે પગ બનાવ્યા; જે ધણું જ ખૂબ સુરત દેખાતા હતા. આ પ્રમાણે રાજના શરીરની જેની આકૃતિ હતી તે પ્રમાણે તાદસ્ત રાજને તાકાળ આલેખ્યો જોઈ, તે જ વખતે ત્યાં બેસેલા સધળા તે ચિત્રકારને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા અને બોલ્યા કે, “અમે આ ચિત્રમાં એકવા રાજને જોવા ઈચ્છતા નથી. માટે ઉત્તાદણ ! આ ચિત્રેથી ભીત ઉપર જે રાણીઓનાં ચિત્રો આલેખેલાં છે, તેમાંથી આ રાજના સ્વરૂપને મળતી આવે એવી કોઈ એક રાણી તરફ વિચાર કરી તેને પલુચળની પડખે આલેખો, કે જેને જોઈ અમારી દષ્ટિને પૂર્ણ આનંદ થાય.” તે સાંભળી પેલો ચિત્રકાર ભીત તરફના ચિત્રને જોઈને બોલ્યો, “આ સરળી રાણીઓમાં

કાષ્ટિય રાણી ગમને લાલકની નથી, પણ હું જાણું છું તે પ્રમાણે તો પૃથ્વી ઉપર રાજા જેવી હુડી સૌદર્ય મતિ મુંદરી એક જ રાજકન્યા છે. તેને માટે હું કહું છું તે સાંજો—

“વિદર્ભ દેશમાં શ્રીકૃષ્ણનામનું એક નગર છે. તેમાં દેવચક્રિન નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે. રાજાને અનતવની નામની એક રાણી છે, જે તેને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્યારી છે, તે રાણીને રાજાને મદનમુંદરી નામની એક કન્યા અવતરી છે. તે કન્યાના રૂપનું વર્ણન મારા જેવો માણસ એકજિન્દાવડે કેમ કરી શકે ? પરંતુ હું આટલું કહું છું અને ગાનું કે, ‘અઝાએ એ કન્યાને નિર્માણ કરી છે તેવી બીજી દરવાની રમ્યા માથ તો પણ તેવી બીજી બનાવવા માટે યુગોના યુગો સુધી ખર બની શકે તેમ નથી. આ પૃથ્વી ઉપર એક તેજ રાજકન્યા આકૃતિ, રૂપ, લાવણ્ય, વિનય, પુટલોઈ અવરથા અને ધુળ એટલી વસ્તુવડે રાજાના સમાન છે. હું આમળ તેના સહેરમાં રહેતો હતો ત્યારે એક વખતે તે રાજકન્યાએ પોતાની દાસીને મોકલી મને પોતાના વિલાસભવનમાં તેડાવ્યો, ગજ કન્યાની પામે જઈ હું તેને જોડી છું તો તે રાજકન્યા ધણી કામતુરાવધ્યામાં સુતી હતી, તે કન્યાએ શરીર અદન ચર્ચું હતું, કમગની માગા કંઠમાં પહેરી હતી, તે કમળ પત્રની શાળા ઉપર આમતેમ આગોટતી હતી, તેની સખીઓ કેળના પત્રના પંખાવની તેને પવન નાંખતી હતી, તેનું શરીર કુર્બજ અને શીક પડી ગયું હતું, તેથી કામજ્વરનાં સર્વ લક્ષણ તેના અંગમાં જણાતાં હતાં. હું તે કન્યાને જોતો હતો, તેવામાં તેણે પોતાની આસનાવાસના કરતી સખીઓ પ્રત્યે કહ્યું—“અગ્નિ સખીઓ! તમે મારા શરીર ઉપર ચર્ચું અંદન કાઢી, નાંખો, ને કેળના પાત્રાંથી પવન નાંખો; જો કે તે મને ઠંડક કરે છે, પરંતુ તેથી મને હર્ષપણ સુખ થતું નથી. આ પીટચો પવન તો હું અભાગણીને બાળી નાંખે છે.” આ પ્રમાણે કહી પોતાની આસના કરવામાં રૂથાયથી પોતાની સખીઓને તેવારવા લાગી. મેં દર ઉઠાં ઉઠાં આવી દુઃખાવસ્થામાં આવી પડેલી રાજ્યાગાને જોઈ, તેના વિરો જૂઠા જૂઠા વિચાર કરવા લાગ્યો. પછી તે કન્યાને પ્રણામ કરી હું તેની આગળ બેઠો, ત્યારે રાજકન્યા મારા તરફ વળીને બોલી, “ઉત્તાદ્વ, આ એક રૂપક અને આ કપડાપર મીત્રી આપો તો.”

આમ કહી તે રાજકુમારીએ હાથમાં કલમ લઈ ચરચરતે હાથે, જમીન ઉપર, ધીમે ધીમે, કોષ્ટિક તરણ અને ધણી પુટડો—કામકુવર જેવો પુરુષ આલેખ્યો અને મને બતાવ્યો, એટલે મેં પણ તેવો જ પુટડો અને કામકુવર સમ આલેખ્યો. પછી મહારાજ, મને મનમાં વિચાર આવ્યો કે, “આ સ્ત્રીએ સાલાત કામની છબી ચિત્રી, અને મેં પણ તેજ છબી ચિત્રી; પરંતુ રાજકન્યાએ તે પુરુષના હાથમાં પુખ્તનું બાલુ આવેખ્યું નથી, તેને લીધે જણાય છે કે તે ખરો કામદેવ નથી, પણ કામના જેવો બીજો કોઈ તરણ પુરુષ છે. આ કન્યાએ આ પુરુષને ખરેખર ક્યારે દીધો હશે અથવા તો તેને વિષે ક્યાંય પણ સાંભળ્યું હશે, ને તેને લીધે જ આ રાજકન્યાને કામજ્વર આવ્યો જણાય છે. તેથી મારે અહીંથી દૂર નાથી જવું જોઈએ. કારણ કે તેનો પિતા દેવચક્રિન, જે લયંકર શિક્ષા કરનારો છે તેના બાળુવામાં આ ધ્યાનત આપશે તો તે કામ ન કરતાં મારો પ્રાણ લેશે.” આવો વિચાર કરી તે રાજકન્યા મદનમુંદરીને નમસ્કાર કરી, તેનો આદરસત્કાર મેળવી ત્યાંથી હું તરત જ બહાર નિઃશી પડ્યો.

પશુ ત્યારે હું ત્યાં હતો ત્યારે, મહારાજ, મેં તેનાં પરિજન જે પોતાની મેજે પરસ્પર વાત કહેતાં હતાં, તેમના મુખથી એમ સાંભળ્યું હતું કે, તે કન્યા તમારાં રૂપ મુજુ સાંભળી તમારા ઉપર પ્રેમાસક્ત થઈ છે. તે પરથી હું ગુમ રીતે તે રાજકન્યાની છાત્રી ચિત્રપટમાં ચિતરી જાણી આપની પાસે આવ્યો છું. આપના શરીરનો સર્વ આકાર જોવા પછી મારા મનનો સંદેહ ટળી ગયો છે. હે દેવ! ચિત્રપટમાં તમારું ચિત્ર તે સ્ત્રીએ પોતે હાથથી આલેખ્યું હતું તે હિપરથી મેં ચિતર્યું હતું. તે કન્યા તમારા જેવી રૂપાળી છે, પરંતુ હું વારંવાર તેને ચિતરવા માટે શક્તિમાન નથી, તેથી જો કે તમારા સરખી છે તોપણ તમારી પડખે આલેખીશ નહીં.”

તે સાંભળીરાજ બોલ્યો—“જાલદેવ, જો તમારાથી આલેખી શકાય તેમ ન હોય તો તમારી પાસે ચિત્રપટમાં આલેખેલી છે તે બતાવો.” સારે તે ચિત્રકર પોતાની એક પેટીમાંથી એક સુંદરચિત્રપટ બહાર કાઢી, તેમાં આલેખેલી મદનસુંદરી રાજને બતાવી. રાજ કનકવર્ણ પશુ તે રાજકન્યાને ચિત્રમાં આલેખેલી જોઈ તેનું અદ્ભુત લાવણ્ય નિહાળી; તરત મદનવશ થઈ ગયો. પછી રાજએ તે ચિત્રકારને ધણા પૈસા આપી પોતાની પ્રિયાનો ચિત્રપટ લઈ આનંદલવનમાં ગયો. અને સઘળું કામકાજ છોડી એક તે સ્ત્રીમાં તન્મય બની જઈ, વારંવાર તે છાત્રીને નિહાળવા લાગ્યો, તોપણ તેનાં રૂપ લાવણ્યમાં મોહિત બનેલાં તેનાં નેત્ર તૂટ થયાં નહીં. એ જાણે એમ લાગતું હતું કે, કામદેવે પોતાના જેવું રૂપ ધારણ કરનાર રાજ ઉપર માત્રસર્વ કરતો હોય તેમ કોપી, રાજની ધીરજનો નાશ કર્યો છે અને તેના અંતઃકરણમાં અવેશ કરી બાણોનો પ્રહાર કરવા માંડ્યો છે. રાજએ પોતાના રૂપમાં લુપ્ત થયેલી અબજાને, જે કામખાધા આપી હતી તે કામખાધા આ રાજને હજાર ધણી ફાલી ફૂલી રહી.

આ પ્રમાણે ઘણા દિવસ આલ્યા ગયા અને તેના વિરહથી રાજનું શરીર દુખળું અને પીડું પડી ગયું. તે જોઈ તેના ઇષ્ટ મિત્ર કાર્યભારી લોકોએ રાજને તેનું કારણ પૂછ્યું, એટલે રાજએ પોતાના મનનાં દુઃખની સર્વ વાર્તા કહી સંભળાવી અને પછી કાર્યભારીઓ સાથે એકાંતમાં વિચાર કરી, મદનસુંદરીનું માથું કરવા માટે દેવશક્તિ રાજ ઉપર એક દૂતને મોકલ્યો. આ દૂતનું નામ સંગમસ્વામી હતું. તે જાતે બ્રાહ્મણ હતો, વળી સહુજમાં તે જન્મ્યો હતો. વળી સમય જોઈ વર્તનારો હતો, વળી કામની પરીક્ષા પણ કરી જાણતો હતો અને તે જે બોલતો તે મધુર અને ઉત્તમ પ્રકારનું બોલતો હતો. તે બ્રાહ્મણદૂત સંગમસ્વામી લારે દુષ્ટઆવાળા પરિજન સાથે વિદર્ભ દેશમાં આવેલાં કુંડિનપુર નગરમાં ગયો અને ત્યાંના રાજ દેવશક્તિની સાથે સારી રીતે સુવાકાત કરી, પોતાના સમ સારુ તે રાજ પાસે તેની પુત્રીનું માથું કહ્યું. ત્યારે દેવશક્તિ બોલ્યો—“અમારે આ કન્યા બીજાને આપવાનો વિચાર હતો, પરંતુ કનકવર્ણ રાજ કન્યાનું માગું કરે છે, અને વળી તે અમારા લાયક છે, માટે હું મારી કન્યા તે રાજને આપું છું.” આમ કહી, વિચાર કરી દેવશક્તિએ સંગમસ્વામીનું વચન કબૂલ રાખ્યું; અને તેણે પોતાની પુત્રી મદનસુંદરીનું અનુપમ રૂપ તથા ઉત્તમ નાચ સંગમસ્વામીને બતાવ્યો. સંગમસ્વામી તેનું રૂપ તથા નૃલ જોઈ ખુશ થઈ ગયો. પછી રાજએ કન્યા આપવાનું કબૂલ કરી, દૂતનું સન્માન કરી, તેને જવાની રજા

આપી, અને પોતાના એલચીને કહ્યું કે, “તું જઈ કનકપુર વિવાહ કરવા માટે લગ્નના નિશ્ચય કરે
અહિ સત્વર આવ.” આ પ્રમાણે સદેશી કહી તેની જ સાથે પ્રતિફત મોકલ્યો. સંગમસ્વામી, જેવ
શક્તિના’ દત્ત સહિત પોતાના શહેરમાં આવ્યો અને રાજાને સિદ્ધ કરેલું કાર્ય નિવેદન કર્યું. તે
રાજાએ લગ્ન દિવસ નક્કી કરી, વિદર્ભથી આવેલા દૂતનો સત્કાર કર્યો. તેને ફરી ફરી, પૂછી જોયું ?
મદનસુંદરી મને કેટલો આદર છે. પછી કોઈથી પણ પ્રગળ્ય પામે નહીં એવા રાંકમવાળો
રાજા કનકવર્ષ અસીકળા અથપર બેસી, નિ રાંકતાથી કુંડિનપુર ગયો. માર્ગમાં માર્ગ દર્શાવનારા ને
આસપાસના જંગલોમાંના પ્રાણીઓના નાશ કરનારા લિલ્લોને સાથે લીધા ને ધણુક જીવતા પ્રાણી-
એક, જેવા કે સિંહ વગેરે જમથી પરુઓના નાશ કરીયા. ધીમે ધીમે જતાં તે વિદર્ભ દેશમાં આવેલા
કુંડિનનગરમાં જઈ પહોંચ્યો, ત્યારે ત્યાંના રાજા જેવશક્તિ, તેને માન આપવા માટે તેની સામે
આવ્યો. પછી તે રાજા અને સમગ્ર સામંતો નગરમાં ગયું. શહેરમાં અનુપમ રૂપવાળા રાજાને જોઈ
નગર નારીઓના નેત્રને ઠંડક વળી. પછી જ્યાં વિવાહ કરવા માટે સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી રાખી
હતી એવા રાજાલવનમાં રાજા દાખલ થયો; અને તે દિવસે પરિજન સહિત ત્યાં જ મુકામ રાખ્યો,
અને રાજા જેવશક્તિએ ઉદારતાથી આતરીત પ્રમાણે તેના આદરસત્કાર કર્યો, તેથી તે ધણે
રાજી થયો. બીજે દિવસે જેવશક્તિ રાજાએ પોતાની પુત્રી મદનસુંદરીનાં તેની સાથે લગ્ન કરી
રાજ્ય શિવાય સર્વસ્વ રાજાને પહેરામણીમાં આપ્યું.

રાજા કનકવર્ષ સાત દિવસ પર્યંત તેના નગરમાં રહી, આઠમે દિવસે નવી વદ્ધ સહિત પાછો
પોતાના શહેરમાં આવ્યો. જગતને આનંદ આપનાર યદમા જેમ પોતાની કાંતા હૈમુદી સહિત
આવ્યા તોય અને ઉત્સવ વર્તાય એમ જગતને આનંદ આપનારો તે રાજા પોતાની નવી પ્રિયોને
શહેરમાં લઈ આવ્યો, તે નિમિત્તે શહેરમાં ઉત્સવ ચર્ચ રહ્યો. અસખ્ય રાણીવાળા શ્રી કૃષ્ણને જેમ
પ્રાણાધિક પ્રિયા સુકિમણી હતી, તેમ આ રાજાને પણ ધણી રાણીઓ હતી, તો પણ આ મદનસું-
દરી પ્રાણ કરતા વધારે પ્રિય હતી. તે રાજારાણી સુદર પાંપણવાળાં નેત્રથી એક બીજાને જોવામાં
એવા તો આતુર બની રહ્યાં હતાં, કે જાણે સુદર પાંછાવાળા લગ્નનાં બાણથી તેઓ વિધાઈ ગયાં
હોય તેમ એક બીજામાં લીન ચર્ચ ગયાં હતાં.

એક વખતે પુષ્પનાં પિંગળા રંગના કેશરારૂપ કેશવાળીથી અર્ચકૃત મધુભાસરૂપી કેસરી,
માનવતી પ્રમદાઓના માનરૂપ માતંગેના નાશ કરવા ડાહલો ડાહલો આવ્યો. વસતકાનુએ કામ
દેવ માટે જેમાં મજરીઓ આવેલી છે એવા આંગાઓ રૂપ ધનુષ્ય તૈયાર કર્યા; અને તેના ઉપર-
ચોટી સ્થામ રંગની બમરમંડળીરૂપે દોરી તૈયાર કરી. અનયાચરનો પવન પ્રેપિતા પતિકાઓના
અત્ત દરેલુમાં કામદેવને ઉદ્દીપન કરતો ઉપવનમાં વહેતો હતો અને કામી જનોને કોડિલા મધુર
આલાપ કરી કહેતી હતી કે-“નદીમાં ફરીથી ખૂલ આવે છે, આઝમાં ફરી ફૂલ આવે છે, યદમાની
કળા ફરી વૃદ્ધિ પામે છે, પણ મનુષ્યોનું ગયેલું જીવન ફરી ફરી સાંપડતું નથી. માટે પુરુષો
માન અને કલહને ત્યાગ કરી, સહિત આવસંતમાં દાઢ બેઠેલાવે. આવા રમણીય કામોપા-
દ્ય કાળમાં રાજા કનકવર્ષ પોતાની સર્વ રાણીઓ સહિત વસંતોવાનમાં વિદાર કરવા માટે ગયો.

ત્યાં રાખતી રાણીઓએ ત્યાં રંગનાં વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. તેના આગળ લાંબ રમના આસીપદ્મવ
જેખા દેખાતા હતા; અને તેની સ્ત્રી મધુર ગમથી ગીત ગાવા લાગી ત્યારે તેના સ્વર આગળ ડાબ-
લેનો ખેનિ પણ લાગી જતા બની ગયો. રાજ્ય ધણી રાણીઓની સાથે આગળો હતો, તોપણ તેણે
જ કુસુમાવયવ વગેરે વિધિયાં રાણી મહનમુંદરી સાથે બાગમાં ધણીવાર સુધી વિદાર કર્યો. પછી તે
સ્નાન કરવા માટે ગોદાવરી નદી ઉપર ગયો અને ત્યાં અંતઃપુરની રમણીઓ સાથે જલક્રીડા
કરવા માંડી. તેની રાણીઓએ મુખપરે કમળોનો પરાજ્ય કર્યો, નેત્રપરે સ્થામ કમળોનો પરાજ્ય
કર્યો, સ્તનપરે ચક્રાકનાં જ્વેડાંના અનાદર કર્યો અને નિતંબોપરે કીનારાના બાગનો પરાજ્ય કર્યો.
પછી તે નડીના અંદરનાં બાગને ડેળવા લાગી ત્યારે નદી પણ તરંગરૂપ બદલી ચક્રાકી પોતાને
કોષ દર્શાવવા લાગી. આ પ્રમાણે ગોદાવરીમાં જલક્રીડા ચાલી રહી હતી. જલ વિદાર કરતી વખતે
ત્રીઓના શરીર ઉપરથી વસ્ત્રો ખસી જતાં હતાં અને તેના શરીર ઉપરથી વસ્ત્રો ઉડી જવાથી
તેમના અવયવો ખુલ્લા દેખાતા હતા, જેથી રાજાનું મન વિરવળ થઈ જતું હતું. રાજાનું મન તેમના
મુદર અવયવો નિદાગતામાં આમ તેમ આ-દોષન કરતું હતું. વિદાર કરતાં રાજાએ એક રાણીના
નવસ્થા ધ્યેષાં સોનાના કપાસ જેવાં ઉત્તન સ્તનતટ ઉપર દાઢવતી ખૂબ પાછળી છાંટકું. તે જોઈ
મહનમુંદરીને મનમાં કંપ્યાં થઈ કે, હું આ મુખમાં બાકી રહી ગઈ. તે ઉપરથી તે સામી રાણી
ઉપર શરણે થઈ અને ખેદાતુર બની હોય તેમ-‘હવે ક્યાં સુધી નદીને ડેળવી છે,’ આમ કહી પાછી-
માંથી અટપટ બહાર નિકળી, બીજું વસ્ત્ર પહેરી, પોતાના પતિને અપરાધ પોતાની કપીને કહેતી
કહેતી, કોષ કરી પોતાના શોકબચનમાં ચાલી ગઈ.

રાજા કનકવર્ણને તેના મનની ખબર પડવાથી તે પણ જલક્રીડા કરવી પડતી મૂકી, નદીમાંથી
બહાર નિકળી, બીજા વસ્ત્ર પહેરી તે રાણીના રમણેશમાં ગયો; અને તે જ્યાં અંદરના ઘોરડામાં
રાણી હતી ત્યાં જવા લાગ્યો. ત્યાં પાંજરામાં બેઠેલા પોપટોએ પણ શરણે થઈને રાજાને અંદર જતાં
અટકાવ્યો તોપણ તે અંદર ગયો, ને ત્યાં જુલે છે તો રાણીને પણ જ કોષની અવસ્થામાં દીડી. તે
રાણી, ઉદાસ મુખકમળ હાળા હાથમાં મૂકીને, બેઠી બેઠી, સ્વચ્છ મુક્તાશય જેવાં આંસુ પાડતી
હતી, ને ભંજ થતી વાળીના ઉચ્ચારણ ચિદનથી તે વિશેષ મોહિત લાગતું હતું. તેની વાણી વળી
ડકકાં ખાવાથી તુટક થતી હતી, ને તેવીરીતે બોલતાં તેની સ્વચ્છ દંતપકિત જણાતી, તેથી તે
અપ્રિય શોભતી હતી. આવી રીતે બેઠેલી તે શોક કરતી નાચિનું પ્રાકૃત દ્વિપદી ૫૬ રી ૫૨
ગાતી હતી.

‘જદ્ વિરહો ય સહિજદ માણો [મુહા વિ] પરિવજ્જણીઓ તે ।

વિરહો હિયઅ સહિજ્મદ માણો [એવ]. પરિવજ્જણીઓ તે ॥

હઅ જાગિઠણ ધિઠણં વિઠ્ઠસુ ઓલમ્મિઠણ રુદ્ધરમ્ ।

ઉદઅતટદિણ્ણપાઓ મજ્ઞાણિવદિઓ ધુવં વિણિસિહસિ ॥

અર્થ—“હું હૃદય ! તું જો વિરહ સહન કરી શકતું ન હોય તો મુખેથી માનનો ત્યાગ કરજો. પણ જો તારાથી વિરહ સહન થઈ શકતો હોય તો તારે માનને જ વધારતું ધટિત છે. આ પ્રમાણે ઉભય પક્ષ તને જજ્ઞાત્યા, તેમાં જે પક્ષ તને ગમવો હોય તે એક પક્ષનો આશ્રય કર; પરંતુ તું જો બન્ને પક્ષમાં લોભ રાખી, ઉભય પક્ષના કિનારા ઉપર પગ દઈશ તો કદાચ તે બન્નેમાંથી તું ગમડી પડીશ” આ પ્રમાણે રાજાએ તે રાણીને આવી રીતે માની અવસ્થામાં અશ્રુ પાડતી, પણ અતિ મનોરમ જોઈ, જોટલે તે લગ્નગચ્છો યતો ડરતો ડરતો રાણી મદનસુંદરીની પાસે આવ્યો, અને અવશ્યું મુખ કરી જોટલી પ્રાણુવજ્રમાને પ્રેમાર્ચિત કરી, પ્રેમાળ તથા આર્જવ વચનોપડે વિનયથી તેને સનાવવાનો આરંભ કરવા લાગ્યો. ત્યાં તો તેના પરિવારે વક્રોક્તિમાં રાજાને તેના થયેલો અપરાધ જણાવ્યો. જોટલે રાજા પોતાનો જે અપરાધ થયો હતો તેને માટે પોતે શોક કરવા લાગ્યો, અને પોતાના જ્ઞાતિનાં વરણમાં પડ્યો; જોટલે પ્રિયથેલી તે રાણી રાજાની કોટે વળગી પડી, અને રાજાપર થયેલો શુરસો અશ્રુપાતની સાથે ગળી ગયો. રાજા તેના ઉપર પ્રસન્ન થયો અને માન ત્યાગ કરી, પ્રસન્ન થયેલી રાણી સાથે તે આખો દિવસ આનંદમાં ગાજ્યો. અને રાત્રિ પડી જોટલે સુરતસમાગમ કરી બંને નિદ્રાવશ થઈ ગયાં.

એક દિવસે તે રાજાને અકસ્માત્ એક સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં તેણે એક ભેયકર નારીને પોતાના ગળામાંથી એકાવલી નામની માથા અને મસ્તક ઉપરથી મુકટને ઉતારતાં દીઠી, અને ચોરીવાર પછી એક વેતાળને દીઠા. તે વેતાળ બંનેક પ્રકારના પ્રાણીના આકારનો હતો. તે રાજાને તે સગે બાહુબલ થયું, તેમાં વેતાળને રાજાએ જાળીનપર પછાડી નાંખ્યો. પછી તે વેતાળ ઉભો થઈ પોતાની પીઠ ઉપર રાજાને બેસાડી, પડીની માથે આકાશમાં લઈ ગયો, અને ત્યાંથી સમુદ્રમાં નાંખી દીધો હોય એમ તેણે સ્વપ્નમાં જોયું. તે સમુદ્રમાંથી રાજા અતિશ્રમે તરીને કિનારે આવ્યો, અને જોયું તો પ્રથમની માથે પોતાના કંઠમાં એકાવલી દાર અને મસ્તક ઉપર મુકટ જોવામાં આવ્યાં. આટલું જોયા પછી કનકવર્ણરાજાજાગ્રી ઉઠ્યો. અને પ્રભાતમાં પોતાના દિવાનખાનામાં જઈને બેઠો. એવામાં હંમેશના પરિચય. પ્રમાણે એક સુદયતિ ત્યાં આવ્યો, જોટલે રાજાએ તેને સ્વમનું કૃણ પૂછ્યું. અને તે કાપણે કહ્યું—“કાળે પણ અપ્રિય વચન કહેવાની હું ઈચ્છા કરતો નથી, પરંતુ તમે મને પ્રશ્ન કર્યો તો હું તેનો ઉત્તર તમને શા માટે આપું નહીં ? તમે સ્વપ્નમાં જે એકાવલીને દરણ કરતાં દીઠી અને મુકટને પણ દરણ કરતાં દીઠા તો તેનું યજ્ઞ એ જ કે, તમારે સ્ત્રીપુત્રનો વિયોગ થયો; અને પાછા તમે સમદ્રમાં પડ્યા હતા, તેમાંથી કિનારા ઉપર આવ્યા તેથી જણાય છે કે તમારે દુઃખને અતે સ્ત્રી પુત્રનો સમાગમ થયો; અને મુખ પામશો.” આ પ્રમાણે સ્વમનું કૃણ કાપણે કહી સંલગ્નાવ્યા પછી રાજા વિચારમાં પડી ગયો, અને પછી બોલ્યો કે, મારે હજી સ્ત્રી પુત્ર નથી, તો વિયોગ શો ? તે તો ચાલ ત્યાર પછીની વાત છે.” આમ ત્યાં કાપણે કહી વાતચિત્ થાય છે, એવામાં રામાયણની કથા કરનારા એક વ્યાસજી ત્યાં પધાયો અને રાજા તેની કથા સાંભળવા લાગ્યો. કથામાં—દયારથે પુત્ર ન થવા માટે જે પદ્ધતિપ

થો હતો, તે સર્વ કયા વ્યાસછએ વર્ણવી બતાવી. તે ઉપરથી રાજને પણ પુત્રપ્રાપ્તિ માટે ચિંતા ત્યા માંડી. પછી શુદ્ધયતિ ચાંદ્યો ગયો અને રાજ કનકવર્ષે તે દિવસ વાંઝીઆપણાની દિલગીરીના ઉદાસ યદને કાઢી નાંખ્યો.

રાત્રિએ ત્યારે તે શય્યામાં એકલો સૂતો ત્યારે તેને ચિંતાને લીધે નિદ્રા આવી નહીં. તેથી પોતે એકલો જાગતો પડી રહ્યો. તેવામાં અર્ધ રાત્રિનો સમય થયો, ત્યારે શયનગૃહનાં દાર બંધ થયાં હતાં, તોપણ તેણે એક સ્ત્રીને અંદર આવતાં દીડી. આ સ્ત્રી વિનવવાનું તથા શાંત સ્વભાવની જણાતી હતી. રાજ તે સ્ત્રીને જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો, તેથી શય્યામાંથી ઉઠી તેને પ્રણામ કર્યાં, એટલે તે સ્ત્રીએ રાજને આશીર્વાદ દઈ કહ્યું, ‘પુત્ર ! હું નામ રાજ વાસુદેવિની પુત્રી છું અને તારા પિતાની મોટી બહેન છું. મારું નામ રત્નપ્રભા છે. હું હંમેશાં તારું રક્ષણ કરવા માટે અદૃશ્ય રૂપે તારી પાસેની પાસે જ રહું છું, પરંતુ આજ તને ચિંતાતુર જોઈ, હું તારી આગળ પ્રત્યક્ષ થઈ છું. માગથી તારું દુઃખ જોઈ શકાતું નથી, માટે મને તારા દુઃખનું કારણ કહે.” આ પ્રમાણે નાગકન્યા અને રાજની દ્વાર્ધ રત્નપ્રભાએ કહ્યું, એટલે રાજએ રત્નપ્રભા કૃપાને કહ્યું—“વદાસાં દ્વાર્ધ ! તમે મારા ઉપર આ પ્રમાણે અનુગ્રહ કરો છો, ત્યારે બેસાક મને લાગે છે કે, હું ભાગ્યવાન છું. મને ઉદાસ થવાનું કારણ વાંઝીઆપણું છે. મજ સમાન દુઃખીને સ્વર્ગની ઈચ્છા ધરાવનારા પ્રાચીન રાજના કુશલ અદિ રાજાઓની ઈચ્છા જેમ પૂર્ણ થઈ હતી તેમ મારી ઈચ્છા પૂર્ણ થાય તેવી કંઈ શુકિત હોય તો બતાવો.” નાગકન્યા રત્નપ્રભા ભત્રીજાનું એ પ્રમાણે વચન સાંભળીને બોલી, “અહો ! એ જ કે, એમાં આટલી ચિંતા શી ? હું તને એક ઉપાય બતાવું છું તે ઉપાય કર, એટલે તારું કાર્ય સિદ્ધ થશે. તું કાર્તિકસ્વામી પાસે જઈ પુત્ર માટે તેને પ્રસન્ન કર. કાર્તિકસ્વામી પાસે જઈ તેની આરાધના કરવા માંડીશ, તે વખતે વિદ્ય કરવા માટે તારા મસ્તક ઉપર અતિ દુઃસહ જળની ધાર પડશે, પરંતુ હું તારા શરીરમાં પ્રવેશ કરીશ ને મારા અત્યાપથી તું જળધારાને પણ સહન કરીશ; અને બીજાં વિદ્યોને નાશ કરીને બીજાં પણ મનોવાર્ષાંત હું તને મેળવી આપીશ.” આટલું કહી નાગકન્યા અંતર્ધાન થઈ ગઈ અને રાજએ બાકીની રાત્રિ આનંદમાં ગાળી કાઢી. બીજે દિવસે પ્રભાતમાં રાજએ રાજકાજ મંત્રીને સોંપી, પુત્ર મેળવવાની ઈચ્છાથી કુમાર સ્વામીના ચરણ-સમીપ ગયો. નાગકન્યાએ તે રાજના શરીરમાં પ્રવેશ કરી તેને જળ આપ્યું, તેથી દંઢ થયેલા રાજએ, કાર્તિકસ્વામીને પ્રસન્ન કરવા માટે તીવ્ર તપ આરંભ્યું. એવામાં રાજના મસ્તક ઉપર ઉપ-રાસાધરી વજના જેવી જળની ધારાઓ પડવા માંડી. પણ રાજએ શરીરમાં અંદર પેટેથી નાગશુના જળથી તે જળધારાને સહન કરી. સ્વારપછી કાર્તિકસ્વામીએ કનકવર્ષના તપમાં વિદ્ય કરવા માટે ગણપતિને પ્રેરણા કરી, એટલે તેમણે જળધારામાં હાથકર અજગરનું ઝેર વર્ષાવાવ માંડ્યું. તેનાથી પણ રાજ ડગ્યો નહીં, સારે દેવતાઓથી પણ ન જિતાય એવા ગણપતિ પોતે આવી તેની છાતીમાં દંતપ્રહાર કરવા મંડ્યા. રાજ કનકવર્ષે, આ દેવ જે પ્રહાર કરે છે તે દુર્ગત છે, એમ માની તેના પ્રહારને સહન કરી, તે દેવની સ્તુતિ કરી કે—“હે વિદ્યનારણ્ય પ્રભુ, તમને નમસ્કાર હો ! તમે સર્વાર્થ સિદ્ધિના એક નિધાનકુંભ જેવા છો, લગ્નોદર છો અને તમને સર્પનો અલંકાર છે.

હે ગજનન ! તમારો વિજય થાઓ. તમે ગમ્મત કરતાં કરતાં હાથવતી બ્રહ્માના કમકાસને હચમચાવી બ્રહ્માને પણ ક્રોધાવ્યા હતા. હે શંકરપ્રિય ! તમારા ઉપર સર્વ લોકોનો અધાર છે માટે જ્યારે તમે સતોષ પામતા નથી, સારે સુર, અસુર અને મોટા ઋષિમુનિઓને પણ ત્યાં મળતી નથી. હે પાપનાશક પ્રભુ ! સુખ્ય દેવો, તમારી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે-કે તમારું પેઢા જેવડું મોટું છે, કાન સુષકા જેવડા છે, ગણના ઉપરી છે, મહવડે ઉચ્ચ છે, તમારા હાથ માં પાસ છે, અમરીય છે, જ્યેષ્ઠ છે અને તમારું આયુષ ત્રિયુગ છે. આવાં અડસઠ નામો કે તમારા અંગે વર્ણવા છે, તે નામોથી તમારી પ્રાર્થના કરી તેઓ રજન કરે છે. હે પ્રભો ! તમારી સ્તુતિ કરે છે અને તમારું સ્મરણ કરે છે, તેને રણભય, રાજભય, કુળભય, દ્યુતભય ચોરભય, અગ્નિભય અને હિંસક વગેરે પ્રાણીઓનો ભય જતો રહે છે.”

આ પ્રમાણે પ્રગસાવાળા સ્તોત્રવડે અને બીજા નાના પ્રકરણો પદોવડે રાજા કનકવંશ વિપ્રવારણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો, એટલે ગણનાશક બોલ્યા, “પુત્ર ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું હું તને વિદ્ય કરીશ નહીં જ તને પુત્ર યશે.” આટલું રાજાને કહી ગણપતિ અતર્થીન થઈ ગયા. ત્યાર પછી કાર્તિકસ્વામીએ જળધારા ઝીનનારા કનકવર્ણને કહ્યું, “હે ધીરવીર ! તારું વર્ણધી હું પ્રસન્ન થયો છું, માટે જે વર જોઈતો હોય તે વર માગ.” તે સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ કાર્તિકસ્વામીને વિનંતિ કરી-“હે મહારાજ ! મને પુત્ર થાય એવું વરદાન આપો.” કાર્તિકસ્વામી બોલ્યા-“તને પુત્ર અતરશી અને તે મારા ગણુનો અથ યશે તેનું નામ હિંગુવર્ણ પાડજો.” આટલું કહી રાજાને વગરે વરદાન આપવાની ધૃત્યથી મથુર છે વાહન જેને એક કાર્તિકસ્વામીએ તેને અંદરના મંદિરમાં બોલાવ્યો. રાજા કાર્તિકસ્વામીના મંદિરના અંદરના ભાગમાં જવાને તૈયાર થયો કે, તેના દેહમાંથી નાગકન્યા અદશ્ય રૂપે બહાર નિકળી ગઈ. કારણ કે કાર્તિકસ્વામીના મંદિરમાં સ્ત્રીઓ શાપના દ્રશી અંદર પ્રવેશ કરી શકતી નથી. પછી રાજા કનકવર્ણ કાર્તિકસ્વામીના મંદિરના મહાગાગ્રમાં પોતાના મનુષ્યતેજસાથે પેઢા કાર્તિકસ્વામી નાગથી નિકળી જવાથી નિસ્તેજ થયેલા રાજાને જોઈને વિચારમાં પડી ગયા કે, “સૂ, તે પ્રથમનો રાજા આ નથી ?” તરત તેણે સમાધિ મઢાવીને જ્યેષ્ઠ તો જન્યુવામાં આનુ કે, આ રાજાએ નાગણીના બળવડે આતુ વિભવત પાલ્યું હતું, બાકી રાજા પોતે તો નિર્ભય છે આમ જન્યુવાની સાથે જ કાર્તિકસ્વામીએ તેને શાપ દીધો કે-“અરે દુષ્ટ યોગિન ! તું કપટ કર્યું, તે છતાં તને પુત્ર જન્મશે ! પણ તુરત પુત્રને અને તારી મહારાણીને તારે વિશેષ થશે” આવો વચ્ચાત જેવો દારણુ શાપ સાંભળીને રાજા સમજી હતો તેથી શુભચો નહીં, પણ સ્તોત્રોત્તરી કાર્તિકસ્વામીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. કાર્તિકસ્વામી તેના સુભાષિતથી ધણું પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા, “હે ગજન ! હું તારા ચક્રાસ્તોત્રથી ધણું જ પ્રસન્ન થયો છું. અને તને જે શાપ આપ્યો છે, તેના છૂટકા પણ પ્રસન્નતાપૂર્વક હું તને કહું છું તને તારી રાણી અને પુત્રને એક વર્ષ પૂર્વતવિજેત રહેશે, પણ તને ત્રણ મહા ભયકર ઘાત જશે ત્યાર પછી તમારો વિજેગ દળશે અને એક અપશુનુ આવશે. તે પછી તમારો સર્વ જન્યાનો મિનાપ થશે” આ પ્રમાણે કહી છ મુખવાળા કાર્તિકસ્વામી જોનાતા બધે પડ્યા અને તે રાજા કાર્તિકસ્વામીને પ્રણામ કરી તેના પ્રસાદે અતરથી તૃપ્ત થઈ પોતાના નગમાં પાછો આવ્યો.

મંદમાથી અંદિશમાં જેમ અમૃતપ્રવાહનો જન્મ થાય છે, તેમ કનકવર્ણ રાજાથી મદનમુંદરીને પુત્રની ઉત્પત્તિ થઈ. રાજા અને રાણી વારંવાર પુત્રનું મુખ જોઈ એવાં તો આનંદમાં તબાઈ થઈ લાગ્યાં કે, તેમને પોતાના દેહનું પશુ લાભ રહ્યું નહીં. પછી રાજાએ તે જ વખતે ઉત્સવ કર્યો અને જોશનો વર્ષાદ વરસાવી, પૃથ્વી ઉપર પોતાના કનકવર્ણ નામને સમ્પૂર્ણ કર્યું. પાંચ રાત્રિ ગઈ અને પછી રાત્રિએ પ્રસતિયુદ્ધમાં બાળ રક્ષણનો વિધિ કર્યો. પછી ઓચિંતે વર્ષાદ વર્ષા લાગ્યો. જેના ક્ષેત્રે દેવદાસી રાખવામાં આવી હોય એવાં રાત્રિઓ પ્રમાણે રાજાના રાજ્ય ઉપર જેમ મરી આવે તેમ શ્રદ્ધિ પામેલા વર્ષાદથી એકદમ આશય દંકાર્થ થયું, અને ત્યાર પછી વાયુરૂપ મદમત રાણી આંદને પાલમાલ કરતો અને મદની ધારા વર્ષાવતો હોય તેમ વર્ષાદ જાગી ધારા વર્ષાવતો આમ તેમ દોડવા લાગ્યો. આ વખતે રાજમહેલના ચારગના બારણાને આગળ આગળી દઈ બંધ કરવામાં આવ્યાં હતાં, છતાં પશુ તે બારણાં કમકમરે ઉભાડી ડાઈ બંધેકર સ્ત્રી, હાથમાં ધરી લઈ, તે પ્રસતિયુદ્ધમાં દાખલ થઈ. તેણે આવનાંની સાથે જ રાણી મદનમુંદરીનાં પરિજનને મેલિન કર્યાં, અને રાણીના રતનને મુખમાં લઈને બાળક પડ્યું હતું તેને ઉપાડીને તે દોડી ગઈ. મોડમાંથી પુત્રને શુભ થયો જોઈ રાણીએ “હાય! હાય! મારા બાળકને ડાઈ રાક્ષસી લઈ જાય છે, દોડો! દોડો!” આમ શુભરાણી કરી ચૂક્યું. ને પછી માઠ અંધારું હતું, છતાં પશુ તે સ્ત્રીની પાછળ ચાલતી રાણી દોડી. પેલી સ્ત્રી બાળક સહિત તળાવમાં પડી, એટલે રાણી પશુ પોતાના બાળકને લેવાની તૃષ્ણાથી તેની પાછળ તે જ તળાવમાં પડી. થોડીવાર પછી વરસાદ બંધ થયો ને વાદળો વિખરાઈ ગયાં, અને રાત્રિ મરી પ્રભાત પશુ થયું. એવામાં રાજાએ જાગતાં પ્રસતિયુદ્ધમાં પરિજન તરતાં સંભળ્યાં. તે સાંભળી રાજા કનકવર્ણ, દોડી પ્રસતિયુદ્ધમાં જઈને જુલે છે, તો પુત્ર અને પ્રિયા વગર તે ઘર શૂન્ય જોયું, એટલે તેને મૂર્છા આવી. થોડીવાર પછી શાંતિ વળી, એટલે તે વિશાપ કરવા લાગ્યો: “અરે! મારી પ્રિયા! હાય હાય પુત્ર! હા સિત્ત!” આ પ્રમાણે વિશાપ કર્યા પછી એક વર્ષ સુધી વિવ્રજ થવાનો સાપ થયો છે, તેનું સ્મરણ કરી તે જોડ્યો “અરે શુદ્ધમતિ સ્ત્રીવામી! તમે અને મંદયુષ્યને જેમ એની સાથે અમૃત હોય તેવો સાપવાળો વર કેમ આપ્યો? “અરે! પ્રાણાધિક પ્રિયા મદનમુંદરી વગર હું એક વર્ષ જે એક વર્ષ હગ્ગર વર્ષ જેવડું થઈ પડશે તે કેમ કાઢીશ?” આ પ્રમાણે રાજાને વિશાપ કરતો સાંભળી, મંત્રીઓ ત્યાં બેઠા થયા અને તેમણે સર્વ દુઃકટ જનવ્યા પછી રાજાને સમજાવવા માંડ્યો, તોપણ તેને રાણી વગર ધીરજ આવી નહીં અને વિવ્રજ જની ગયો.

વખત વીતતાં જોલાન બનેલો અને પ્રિયાના નિરહારેથી કામાતુર થયેલો રાજા શરદિમાંથી બહાર નિકળી, ફરતો ફરતો વિષ્ણુચળના પનમાં ગયો. ત્યાં બાળ મૂળીનાં નેત્રો જોવાથી પોતાની પ્રિયાનાં નેત્રની શોભા નિરખવા લાગ્યો; ચમરી ચૂગના કેસ જોવાથી પોતાની સ્ત્રીનાં કેસની ઇંદાનાં પાશમાં બંધાઈ ગયો; હાથણીઓની મંદમંદ ગતિ તરફ નજર કરતાં પોતાની ગજગામિનીનું મંદગમન યદ્દ કરવા લાગ્યો—ને તેમ સર્વેના એક પછી એક વિચાર મનમાં ઉત્પન્ન થવાથી તેના શરીરમાં તીવ્ર કામાગ્નિ પ્રકટી નિકળ્યો. ગળા કનકવર્ણ આ પ્રમાણે દેખાવા લાગ્યો.

અને તડકાથી અત્યંત કલેશ પામી, આમ તેમ ભટકવા કરતો હતો. એક દિવસે એક પહાડના ઝર
માંથી મીઠા જળનું પાન કરી, વિશ્રામ માટે એક ઝાડની તળે જઈને બેઠો હતો. એવામાં ત્રિધાવ્ય
એક ગુફામાંથી અટ્ટહાસ્ય કરતો હોય તેવી ગર્જના કરતો, યાગવાળો કૃતાંત કાળરૂપ વિદ્વાન ત્ર
આસતો એક સિદ્ધ બહાર નિકળી તેના તરફ ધસી આવ્યો. આ જ વખતે કોઈ એક વિદ્વા
આકાશમાંથી દોડતા દોડતા આવી તરવારના પ્રહારથી તે સિંહના બે કટકા કરી નાંખ્યા પંડી
વિદ્યાધર કનકવર્ણની સમીપમાં આવી કહેવા લાગ્યો, “રાજા કનકવર્ણ ! પ્રાણુવલ્લભા મદનમુંદરી
વિરહવ્યથાથી પીડિત તું, આવી અવસ્થામાં આ ભંધકર વનમાં કેમ આવ્યો છે ?” તે સાંભળ
રાજાએ ગર્હિત ગુજરી યાદ કરી તે વિદ્યાધરને ત્રણતર આપ્યો કે-“હું પ્રાણુવલ્લભાના વિરહામિથી થી
પામું છું, તેની તને ક્યાંથી ખબર પડી ? ભાઈ ! મારી અવસ્થા ઘણી માડી છે.” સાંભળે તે વિદ્યાધ
ઓત્યો-“હું પૂર્વજન્મમાં સંન્યાસી થયો હતો ત્યારે તારા નગરમાં રહેતો હતો અને ત્યારે મ
નામ બંધુમિત્ર હતું. હે પીર ! મેં તારી સેવા કરી એક વેળાએ મેં તારી સહાય માંગી હતી ત્યારે
મને પ્રેમપૂર્વક સહાય કરી હતી. ત્યાર પછી હું વેતાળનું સાધન કરી વિદ્યાધરની પદવી પામ્યો છું
તે વિદ્યાધરની વિદ્યાના પ્રતાપે તને ઓળખી, તારા કરેલા ઉપકારનો બદલો વાગવા માટે, આ સિ
તારો નાશ કરવાની ઈચ્છા ધરાવે છે, આમ જાણી હું દોડતો આવ્યો ને મેં તેનો નાશ કર્યો છે
હમણાં વિદ્યાધરના જન્મમાં મારું નામ બંધુમિત્ર પડ્યું છે.”

આ પ્રમાણે વિદ્યાધરે કહ્યું, એટલે રાજા કનકવર્ણ તેના ઉપર પ્રસન્ન થયો અને ઓત્યો : “વા
હવાહ, મિત્ર ! તે મારી સાથે જે મિત્રતા જળવી રાખી છે તે મિત્રતા હું ભૂમીસ નહીં. હવે બોલ
મારે મારાં સ્ત્રી પુત્રનો સમાગમ ક્યારે થશે ?” રાજાનું આ પ્રમાણે પ્રશ્ન સાંભળી વિદ્યાધર બંધુ
પ્રભ વિદ્યાના પ્રભાવથી ભવિષ્યનો વિચાર કરી તે રાજાને કહેવા લાગ્યો, “રાજા ! દેવી વિંધ્યાવા
સિતીનાં દર્શન કર્યા પછી તને સ્ત્રી અને પુત્રનો સમાગમ થશે; ચાટે તે કામ પાર પાડવા માટે હું
તે દેવીની પામે જા; અને હવે હું મારા લોકમાં જઈ છું.” આ પ્રમાણે કહી તે વિદ્યાધર આકા
શમાં ઉડી ગયો; અને રાજા કનકવર્ણ ધીરે ધીરે ઘેરે ધરી, દેવી વિંધ્યાવાસિનીનાં દર્શન કરવા મારે
આગળ આવ્યો.

* રાજા આગળ જતો હતો, એવામાં માર્ગમાં એક મોટો ભંધકર જળવી હાથી શુંડલાંબી કરી મમ્તક
ધૂમાવતો ધૂમાવતો તેની પાછળ દોડ્યો. રાજાહાથીને પાછળ આવતો જોઈ જે રસ્તે ખાડા હતા ને
રસ્તે દોડ્યો, એટલે હાથી પણ તે રસ્તે આવ્યો, પરંતુ દોડતાં દોડતાં આગમાં પડીને તે હાથી મરજી પાડ્યો.
રાજા રસ્તામાં ચાલવાની મહેનતથી ધણે કલેશ પામ્યો હતો તેથી ધીમે ધીમે ચાલતાં, આખરે
ઉત્તરદેશનાં ચેત કમળથી કસોડસ ભરેલા એક મોટા તળાવ ઉપર જઈ ચડ્યો. ત્યાં જળમાં આન
કરી, કોમળ કમળનો આહાર કર્યો અને પછી જળપાન કરી, ધણે થાક્યો હતો તેથી એક ઝાડની
છાયા નીચે એક ક્ષણ વાર સૂઈ ગયો. એવામાં ભિક્ષુ સોકા મૃગપામાંથી પરવારી તે માર્ગે ચાલ્યા જતા
હતા, તેમણે રાજાચિન્હનસંપન્ન તે રાજાને સ્નેહીત જોઈ દેવીને બળીબળ આપવા માટે તેને ચોચ ગમી,
તેજવખતે તે રાજાને જોઈ રાજાના પગ પાડી પોતાના બિચારાવતી સાચી સંજિવણ એમો ભિક્ષુ

રાજા પશુ કનકવર્ણને લક્ષણવંત જોઈ તેનું બળિદાન આપવાને માટે વિંધવાસિનીના મંદિરમાં તેને ગયો. પછી રાજાએ દેવાલયમાં બઈ દેવીનાં દર્શન કરવાની સાથે પ્રણામ કર્યાં; એટલે દેવીના હાથી અને કાર્તિકસ્વામીના પ્રસાદથી તે રાજા બંધનમાંથી એકાએક મુક્ત થઈ ગયો. લિલ્લનો રાજા કવર્ણને વગર પ્રપન્ને બંધનમાંથી મુક્ત થયો જોઈ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો, ને જાણ્યું કે દેવીનો ઇ ઉપર અદ્ભુત અનુગ્રહ છે. પછી તેણે રાજાને મારવાનું બંધ રાખી કબજામાંથી મુક્ત કર્યો. પ્રમાણે કનકવર્ણ ત્રીજા અપભ્રંશમાંથી બચી ગયો ને તે સાથે તેના રાખનું વર્ષ પણ પૂર્ણ થયું.

એ જ સમયમાં તેની ફાઈ અને નાગણી રત્નપ્રભા, તેની રાણી મદનસુંદરીને અને તેના પુત્રને ને દેવાલયમાં દાખલ થઈ; ને બોલી, “હે રાજા ! કાર્તિકસ્વામીના તને સાંપ થયો, તેના સમાર માંસ જાણુવામાં આવ્યા એટલે હું તારી રાણીને અને તારા બાળકને મારે ઘેર લઈ ગઈ હતી. કનકવર્ણ ! હવે તું પાપમાંથી મુક્ત થયો છે, માટે આ તારી સ્ત્રી અને પુત્રને લઈ પૃથ્વીનું રાજ્ય મેં ભોગવ.” આ પ્રમાણે નાગણીએ કહ્યા પછી રાજાએ તેને પ્રમાણુ કર્યાં, અને તે ગળી અંતર્ધાન થઈ ગઈ, અને રાજાએ સ્ત્રી અને પુત્રના સમાગમને સ્વપ્રભુત્વ જાણ્યું. રી રાજા રાણીને બલાકારથી જે વિયોગવેદના સહન કરવી પડી હતી, તે વેદના પ્રેમાલિ- કરીને અશ્રુ પાડી દૂર છીધી. પછી લિલ્લ રાજા મુક્તાદર્શન કનકવર્ણ રાજાને આજણી તેના જુમાં પડ્યો; અને પોતે તેનું જે અપમાન કર્યું હતું તેની દામા માંગી પોતાના ગામમાં તેને લઈ મે અને પોતાને ત્યાં મળી આવે તેવી નૂતન નૂતન સામગ્રીથી રાજાની અને તેની રાણી તથા મારની સેવા છીધી.

રાજા કનકવર્ણ તે લિલ્લના ગામમાં જ રહ્યો અને તેણે પોતાના નગરમાંથી ફૂત મારફતે સૈન્ય જાણ્યું તથા પોતાના સસરા દેવશક્તિને પણ બોલાવ્યો. સર્વ જણા ત્યાં આવ્યા બાદ રાજા નકવર્ણ, મદનસુંદરી રાણી અને કાર્તિકસ્વામીએ જેનું નામ હિરણ્યવર્ણ પાડ્યું હતું તે, પોતાના મારને હાથણી ઉપર બેસારી, પોતે સર્વ સૈન્ય સહિત ત્યાંથી સસરાના ઘર તરફ ચાલ્યો. કેટલાએક વસ રસ્તામાં વીલા બાદ વિદર્ભ દેશમાં આવેલા પોતાના સસરાના કુંડિનપુર નગરમાં સર્વે સ્વારી ત્ર પહોંચ્યાં. ત્યાં પહોંચ્યા પછી સસરા દેવશક્તિએ તે રાજાનો, તેની રાણીનો, પોતાનાં દોહિ- નો અને રાજાના પરિવારનો ધણો રહેા સત્કાર કર્યો. રાજા કનકવર્ણ થોડા દિવસ સુધી પોતાના સસરાના નગરમાં રહ્યો. ત્યારપછી તે પોતાના નગર બાણી આવવા નિકળ્યો, જે થોડે દિવસે પોતાની મારી કનકપુરીમાં આવી પહોંચ્યો. દમ્પતી ને કુટુંબ નગરમાં પ્રવેશ કર્યો તે સમયે, નગરનારીએ જણા દિવસથી ઉત્કટિત નેત્રવડે જાણે રાજાના મુખચંદ્રનું પાન કરતી હોય તેમ તેને નિરખતી હતી. અને રાજાએ કુમાર અને મદનસુંદરી સાથે પોતાના મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. તેવેળા તે જાણે આનં- :ની શોભા સાથે સ્વરૂપવાન ઉત્સવ હોય તેવા શોભતો હતો. રાજાનામાં દાખલ થયા પછી પોતાનો અવ્યુદય થયો તે નિમિત્તે રાણી મદનસુંદરીનો અંતઃપુરમાં પટ્ટરાણીની જગા ઉપર અલિ- પેક કર્યો, અને તેને મુદ્દત ધારણ કરાવ્યો; અને પોતાની પ્રજાને વિજય ઉત્સવમાં નવાજ નાંખી ત્યાર પછી તે રાજા, રાણી અને પુત્ર સાથે હંમેશાં આનંદેકસવ કરતો હતો અને ચાર દિશામાં

પથરાથેલું પોતાનું રાજ્ય નિષ્કટક ચલાવના લાગ્યો તે પછી કોઈપણ દિવસ તે રાજ્યને નિઃકુળ ભોગવ્યું નહીં.”

જ્યારે નરવાહનદત્ત ગજકુમારે, પોતાની રાણી અચંકારવતી સંગે, મુખ્ય મંત્રી ગોમુખ મુખે આ કથા સાંભળી સારે તે ઘણો જ પ્રસન્ન થયો.

તરંગ ૬ શ્લોકો.

નરવાહનદત્તની કથા.

પોતાની પ્રાણપ્યારી સંગ બેઠો રાજપુત્ર નરવાહનદત્ત, ગોમુખે કહેલી ઉપચી કથાને અત્યંત પ્રસન્ન થયો. પણ તેણે જ્યેષ્ઠ તો મરુભૂતિ ધ્યાંથી બળતો હતો, તેથી તેણે ગોમુખને અતિ નંદન વચન કહ્યાં નહીં પણ નરવાહનદત્તે મરુભૂતિને પ્રસન્ન કરવાને કહ્યું, “ભાઈ મરુભૂતિ! પણ શા માટે કેઈ કથા કહેતો નથી?” એટલે મરુભૂતિએ કહ્યું, “આપની ઇચ્છા છે તો એ કથા હું પણ કહીશ” આમ કહી, ખુશી થતાં થતાં તેણે એક નવલ કથા આરંભી

મહીપાળ નામના આદ્યક્ષ કુમારની કથા.

પ્રાચીન કાળમાં દેવકેમળપુર નામનું એક નગર હતું તેને તેના સ્વામી દેવગવર્મા નામનો ગામ હતો તે નગરમાં ચંદ્રસ્વામી નામનો એક ઉત્તમ કુલિન બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે બ્રાહ્મણને તેન સમાન બળ્ધ શીશવાળી બીજી સરસ્વતી ને લક્ષ્મી જેવી દેવમતિ નામની પત્ની હતી ને બ્રહ્મણને દેવમતિ બીથી સારા લક્ષણવાળો એક પુત્ર જન્મ્યો હતો. જે પુત્રના જન્મ સમયે નીચે પ્રમાણે આકાશવાણી થઈ હતી કે

“ચંદ્રસ્વામિ તુજ પુત્રનું, મહીપાળ ધર નામ;
રાજા થઈ મહિ પાળશે, નિશ્ચયે તે સુખ ધામ.”

ચંદ્રસ્વામીએ પુત્રનો જન્મ થયો તે નિમિત્તે મોટો જિજ્ઞસુ થયો, અને દિવ્ય વાણીને અનુસરી પોતાના પુત્રનું નામ મહીપાળ પાડ્યું પછી તે કુમાર દહાડે દહાડે મોટો થવા માંડ્યો અને સર્વ નિદામા તથા રાત્રિ અને અસ્ત નિદામાં ચથારી કુદરત થયો. એવામાં ચંદ્રસ્વામીની સ્ત્રી દેવમતિએ વળી એક કન્યાને જન્મ આપ્યો. આ કન્યાના સર્વ અવયવો સુંદર હતા, તેના કુદરતપ્રભામાં કેઈ પણ મણા નહોતી અને તેના લારણ આગળ નિયોત્તમા પણ હારી જતી હતી તે કન્યાનું નામ ચંદ્રવતી પાડ્યું હતું મહીપાળ અને ચંદ્રવતી જન્મે જન્મ પોતાના પિતાના ઘરમાં પીમે ધીમે મોટાં થતાં હતાં.

યોગ દહાડા પડી તે દેશમાં વર્ષાદ ન પડવાથી, સર્વનાં કિરોરોને ધાન્ય બગી ગયું અને ચારેબેર દુષ્કાળનો ઉપદ્રવ આવ્યું થયો. તે દુષ્કાળની પીડાથી રાજા પોતાનો સત્ત્વ મારી જાંડી અથ ભેંડે પ્રજા પામેથી તાણા કરાવવા શાગ્યો અને ચોરી કરાવવા લાગ્યો. આવા બુધમાટથી તે દેશ

પ્રત્યેક દુષ્ટી થયા માગ્યો, સારેદરમતિએ પોતાના બર્તી અંદરવામીને કહ્યું, “પ્રાણપતિ! આપણે
 ૧૬૬૧ દીને સ્વીકારે છે હાથ આપણા બાગેશ બુખરી મરણ પામશે તો શું કરશું? માટે આવ્યો, આ નગર
 ૧૬૬૨ પીને આપણે મારા આપને ઘેર જઈએ” તે સાંભળી અંદરવામીએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે-“આના
 ૧૬૬૩ પ્રાણમાં મોટા ધગધગાઈ બહાર નિષ્ક્રીએ જતુ અને તે ખાલી કરવું, એ તો અતિ ખોટું! પણ હુઆએ
 ૧૬૬૪ યોગ્ય લઈ તારા આપને ઘેર મળી આવું છું તું અહીં જ રહેજે” દુષ્કો જાણીથી પાછો આવીશ
 ૧૬૬૫ મા પ્રમાણે સ્વામીએ કહ્યું, એટલે તે બ્રાહ્મણીએ કહ્યું કે ‘બહુ સારું’ પછી અંદરવામી તે
 ૧૬૬૬ બ્રાહ્મણને ધરમા મૂકી, પુનઃ અધિપાત્રને પુત્રી અવતરવતીને લઈ, સદેશમાંથી બહાર નિષ્ક્રી,
 ૧૬૬૭ ‘સતનાથ તરફ આવ્યો. આનંદ આનંદ તથા દિવ્ય ગયા પછી તે એક મોગ અસ્થિમા આવી
 ૧૬૬૮ દેશે. આ અવસ્થામાં મોટા મોટા પેલીના મેળાનું દર્શન, જે અંતે સૂર્યના દિશ્વોથી ધગધગી રહ્યા
 ૧૬૬૯ તા, આસપાસ ઝાડ પાલ થયા ઘોડા દર્શન, અને જે દર્શન તે સર્વ થઈ ગયા હતા લીધા પાનનું તો
 ૧૬૭૦ નામ ન હતું આવા બધાં ઉત્તર પ્રદેશમાં બન્ને નાગક તથા પુત્ર થયા, એટલે તેને એક
 ૧૬૭૧ અપાએ બેસારી અંદરવામી પાણીની શોધ માટે ધણે દુઃખ નિભળી ગયો. મિદ્ધા નામને
 ૧૬૭૨ મેળના એક ગળ, આપણે સહિત માર્કશમ માટે ક્યારેક ગયો હતો, તે અંદરવામી અંદરવામીને
 ૧૬૭૩ માં મળ્યો તે લિપ્ત બ્રાહ્મણને અવસ્થામાં એકઠો ફર્યો જોઈ પૂછ્યું કે, ‘તું અહીં કેમ ફરે
 ૧૬૭૪ છે?’ સારે તેણે, ‘પાણી માટે ફરું છું’ આમ જવાબ પડી તે લિપ્તરાજે પોતાના આકરોને
 ૧૬૭૫ ક્યા કરી કે ‘આ બ્રાહ્મણને બધું બધું પાણીએ પડેલું’ તે સાંભળી તેના ત્રણ આગ આકરો,
 ૧૬૭૬ પોતાના ગળને અભિપ્રાય સમજી, નિર્દા અંદરવામીને કે ‘કરી પોતાના નગરમાં લઈ ગયા પડી
 ૧૬૭૭ થ સ્વામીએ તેઓદારા જણ્યું કે, દેવીને પુરુષ બની આપના માટે તેને કેદ કરીને લઈ જાય છે,
 ૧૬૭૮ પાછે તેણે વજ્રમાં પોતાના બે બાગેશને બેસાડ્યા હતા, તેને માટે અદ્યોક્ત કરવા માગ્યો. ‘તે
 ૧૬૭૯ મરીયાન! હે પુત્રી અંદરવામી! તારા માટે મેં તમને બન્ને નિશ્ચયને જગતમાં રવાના કરી સિદ્ધ અને
 ૧૬૮૦ નાથના જોજન બનાવ્યાં અરે? અને પણ ચોરો અહીં મારી નાખે છે, અને મારી વાર પણ
 ૧૬૮૧ ‘ઈ કરતું નથી હાથ દેવા’ આ પ્રમાણે તે બધાં માયાં વિવિધતા હોતો, તેટલામાં તેણે આકાશમાં
 ૧૬૮૨ સૂર્યનાશયણને દીઠા, એટલે તે અદ્યોક્ત ઊઠી દઈ ધણી આનંદમાં આવી ગયો અને બોલ્યો,
 ૧૬૮૩ ‘વાહ! આ મારા પ્રત્યુ સૂર્યનાશયણનો આશ્રય કર તો કઈ રક્ષણ થાય ‘બરુ’ આમ વિચારી તે
 ૧૬૮૪ બ્રાહ્મણ સૂર્યની સ્તુતિ કરના લાગ્યો- ‘હે સૂર્યનાશયણ! તમને નમસ્કાર હો તમે પરાનશમાં તથા
 ૧૬૮૫ અપરાધમાં તમે હો તમે તેજસ્વ્ય હો શાલ તથા અંતર ઉલ્લસ અધારાનો નાશ કરો હો,
 ૧૬૮૬ તમે વિષ્ણુ હો, તમે તથા જગતમાં વ્યાપક હો, તમે ચિત્ત હો, કલ્યાણનિધાન હો, નિદાનદ
 ૧૬૮૭ થોના જગતને જગત હો, માટે તમે પરમ પ્રભુપતિ હો ગમે અધારામાં અદ્ય અને દીપ-
 ૧૬૮૮ પદાર્થને પ્રાણમાં લાવના માટે તે બેને રિશે દયાથી જાણે પોતાનું તેજ મૂક્યું દોષ તેમ તેજ
 ૧૬૮૯ મૂકીને અદ્યથ યાચ્યો હો ને કહો હો કે-‘આ બે નિસ્તેજ વસ્તુને પ્રકાશવા ઘો’ હે સૂર્યપ્રભુ!
 ૧૬૯૦ પાછો તમારો ઉદય થાય છે સાંજે રાક્ષસો પનાયન કરી જાય છે, ચોરનું કઈ આનંદ નથી અને
 ૧૬૯૧ શુભાનુપુરો આનંદમાં રહે છે હે ત્રિનાથ પ્રદીપ! હું તમારે શરણે આવ્યો છું તો મારા દુષ્ટ
 ૧૬૯૨ રૂપી અધકારને દૂર કરી, મારા ઉત્પત્તિ દો’”

... ધર્મ્યાદિ વામ્બોથી ચંદ્રસ્વામીએ પૂર્ણબક્તિલાવથી સૂર્યની સ્તુતિ કરી કે, તુરત આકાશવાણી થઈ. “હે ચંદ્રસ્વામી! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું. તારો નાશ થશે નહીં અને મારી કૃપાથી તને બી બાળકનો પાછો મેલાવું થશે.” આ પ્રમાણે આકાશવાણીએ કહ્યું એટલે ચંદ્રસ્વામીના મનમ આસ્થા બેઠી, અને તે ત્યાં સ્વસ્થ થિતે બેઠો. પછી લિધ લોકાએ તેને સ્નાન કરાવ્યું તથા ભોજન આપ્યું.

હવે આ અંરસામાં વનમાં શું થયું તે જુઓ. તે બંને ભાઈ બહેન બેઠાં હતાં, તેમણે પિતાની બહુ વાર સૂંધી વાટ જોઈ, પરંતુ પિતા આવ્યા નહીં, તેથી બાળકોના મનમાં અશુભ વિચાર આવવા લાગ્યા, ને તે બંને જણાં ગભરાટમાં પડ્યાં અને પિતાના વિયોગથી રડવા લાગ્યાં. એવામાં તે રસ્તે સાર્થધર નામનો એક સધવી આવી પહોંચ્યો તેણે તે બાળકોની સમીપ જઈ, “તમે અહીંયાં એકલાં ક્યાંથી આવ્યાં?” એવા સમાચાર પૂછ્યા. તે બંને બાળકોએ સચે વિતરક વાર્તા કહી તે ઉપન્ધી સાર્થધરને દયા આવી, ને તેથી વિચાર કરી તે શુભ લક્ષણવાળા વિપ્રકુમારને અને તેની બહેનને પોતાના દેશમાં લઈ ગયો, અને મહીપાવને પોતાના પુત્રસમાન પાળવા લાગ્યો. મહીપાળ પશુ તે વાણીઆના ઘરમાં રહી, બાળ્યાવસ્થામાં પશુ અમિમાં હોમ દેવા વગેરે કામ કરતો હતો. એક વખતે તારાપુર નિનાસી તારાધર્મ નામના રાજાનો મંત્રી, રાજાના કાંઈ કામ માટે તે માર્ગે જતો હતો તે આ સધવીને ઘેર આવ્યો. આ મંત્રી ઉંચા કુળનો બ્રાહ્મણ હતો અને તેણે નામ અનંતસ્વામી હતું. પેલા સધવી તેનો મિત્ર હતો, માટે તે હાથી, ઘોડા અને પાવણ સહિત સધવીને ઘેર જઈ ઉતર્યો. વાણીઆના ઘરમાં પૂર્ણ કાંતિમાન મહીપાળને જપ અને વૈષ્ણવ દેવ કરવામાં તાત્પર હોયો, એટલે તેણે તે જોકરાને ‘તુ કાણુ છે,’ એમ પૂછ્યું. તે મંત્રીએ તેણે કંઈય જૂત વૃત્તાંત જણવ્યું કે તે ભાઈ બહેન તેની જ જાતિનાં છે એટલે પોતે વાંઝીઆ હતાં માટે સધવી પામેથી તે ભાઈબહેનને માગી લીધાં. સધવીએ બંને બાળક તે મંત્રીને માંથી અને તેમને લઈ અનંતસ્વામી તારાપુર તરફ રવાના થયો. શહેરમાં પહોંચ્યા પછી મંત્રીએ મહીપાળને પોતાનો દત્તકપુત્ર કરાવ્યો, તેથી તે પણ બહેન સાથે મંત્રીના વિદ્યા તથા અમૃત સંપત્તિવાળા મુંદે ભવનમાં રહેવા લાગ્યો.

આ સમયમાં ચંદ્રસ્વામી જેને ભિલ્વ લોકોએ કેદ કરી ગળ્યો હતો ને જે છૂટવા માટે સૂર્યપ્રભુની પ્રાર્થના કરતો હતો તે તરફ નજર કરીએ. કેટલેક દિવસે લિલ્લને ગળા સિંહદંડ પોતાના ગામમાં આવ્યો અને ચંદ્રસ્વામીની પામે જઈ કહ્યું “અરે બ્રાહ્મણ! સૂર્યદેવે સ્વપ્નામાં આવીને મને એની આજ્ઞા કરી છે કે, તારે તે બ્રાહ્મણને મારવો નહીં, પણ છૂટો કરી સારો સત્કાર કરવો. માટે ઉઠ, અને તારી મરજી હોય ત્યાં ચાલ્યો જ” આમ કહી તેને છોડી, તેની પૂજા કરી, મોતી ઝરુરી વગેરે વસ્તુ બેટ આપી, અને જગતમાં તેને વળાવવા માટે બીજા બીજાને સાથે મોકલ્યા. આ પ્રમાણે ચંદ્રસ્વામી સકટમાંથી મુક્ત થવા પછી પોતાના પુત્ર તથા બાળક પુત્રીને જગતમાં બોળવા લાગ્યો. પણ તેઓ કયાઈ હાથ લાગ્યાં નહીં ત્યારે વધારે ને વધારે ભટકવા લાગ્યો ભમતાં ભમતાં તે બ્રાહ્મણ સમુદ્રના કિનારા ઉપર જળપુર નગરમાં જઈ ચડ્યો. તે

ચરમાં તે કાષ્ઠએક બ્રાહ્મણને ઘેર પડેલો યધને ઉતર્યો. ત્યાં ભોળા કપાં પછી પ્રસંગ નિકળતાં
 (ચંદ્રસ્વામીએ પોતાની કથા કહી બતાવી, એટલે ધરના માલેકે ચંદ્રસ્વામીને કહ્યું: “મહારાજ !
 દ્વાયેક દિવસ પહેલાં આ ગામમાં એક કનકવર્મા નામનો વાણીઆ આવ્યો હતો. તેને જંગલમાંથી
 બ્રાહ્મણ જાતિનાં બે ભાઈ બહેન મળ્યાં હતાં. તે બન્ને સુંદર બાળકને લઈ, તે અહીં યધને નારિકેળ
 માના દ્વીપમાં ગયો છે. તે વાણીઆએ તે છોકરાનું નામ કાષ્ઠને જણાવ્યું ન હતું.” તે સાંભળી
 ચંદ્રસ્વામીએ “તે બે બાળક અવસ્થા મારાં જ છે,” આમ વિચાર કરી નારિકેળ દ્વીપમાં
 જવાનો તેણે દ્વ નિશ્ચય કર્યો. પછી તે રાત્રિ જળપુરમાં ગાળી, પ્રભાતમાં નારિકેળ દ્વીપમાં
 જનારા વિષ્ણુવર્મા નામના વેપારીને શોધી કાઢી તેના સથવારો કરી તેની સાથે વહાણમાં ચઢી,
 માળકા ઉપરના પ્રેમથી સમુદ્ર માંજે નારિકેળ દ્વીપમાં ગયો અને ત્યાં વસનારા વાણીઆઓને
 કહ્યું કે, “કનકવર્મા અહીં આવ્યો હતો તે ક્યાં છે ? એટલે તેઓએ કહ્યું, “હા, તે આવ્યો હતો
 ખરો, ને તે કનકવર્માને જંગલમાંથી બે રૂપવાન બાળક મળ્યાં પછુ હતાં. હવણું તે બે બાળકને
 લઈ કટાહદ્વીપમાં ગયો છે.” તે સાંભળી તે બ્રાહ્મણ કટાહદ્વીપ જનારા વેપારી હાનવર્મા સાથે
 સથવારો કરી, નૌકામાં બેસી કટાહદ્વીપમાં ગયો અને ત્યાં પુછપરછ કરતાં સાંભળવામાં આવ્યું
 કે, કનકવર્મા ત્યાંથી કુરદ્વીપમાં ગયો છે. એ રીતે તે બાળકોની પાછળ ઉતરોત્તર કંપૂર, સુવર્ણ
 અને સિંહલદ્વીપમાં ગયો. પછુ તે જે વણીકને શોધતો હતો તેના પત્નો લાગ્યો નહીં. છેવટે સિંહ-
 લદ્વીપમાં તેણે સાંભળ્યું કે, કનકવર્મા તો ત્યાંથી પોતાના દેશ ચિત્રકૂટ ગયો છે. ત્યારે ચંદ્રસ્વામી
 એક કોટીશ્વર નામનો વાણીઆ પોતાના ધરના વહાણમાં બેસી ચિત્રકૂટ જતો હતો, તેની સાથે
 તેના વહાણમાં બેસી, સમુદ્ર આવધી ચિત્રકૂટ ગયો તે શહેરમાં પહોંચ્યા પછી કનકવર્માને તેણે
 શોધી કાઢ્યો, અને પોતાનાં છોકરાની બાળ કરવામાં જે આટઆટલો ઉત્કંઠિત હતો તે બ્રાહ્મણે,
 કનકવર્માને પોતાનું સર્વચરિત્ર કહી સંભળાવ્યું. કનકવર્મા, તે બ્રાહ્મણની વાતો સાંભળી તેના
 દુ ખથી જાણીતો થયો, અને તેને જે બે બાળક અવસ્થામાંથી મળ્યાં હતાં તે બન્નેને લાવી તે
 બ્રાહ્મણને બતાવ્યાં. પછુ અશ્વસાસ ! તે બ્રાહ્મણની આશાનો ચર અખત થયો. ચંદ્રસ્વામીએ આ
 બન્ને બાળકને જ્યાં તો તે પોતાનાં જણાયાં નહીં, પરંતુ કાષ્ઠબીજ જ હતાં. આ પ્રમાણે મહેનત
 નિષ્ફળ જવાથી શોકાત થયેલા તે બ્રાહ્મણ નિરાશ બનીને અશ્રુ ગાળતો વિલાપ કરતા લાગ્યો:
 “અરે ! હાય ! હાય ! હું આટઆટલું ભટક્યો, રખડ્યો, તાલતડકો વેડ્યો, ભુખતરસ વેડી, તોપણ
 મને પુત્રના કે પુત્રીના મેળાપ થયો જ નહીં. જેમ દુષ્ટ રાજા આશ્વ બતાવી તેને પૂરણ કરતો નથી
 તેમ દુરાશય પ્રારબ્ધે પણ આશા જતાંવીને તે પૂરણ કરી નહીં. પણ દુષ્ટ રાજા જેમ ફોકટ આમ
 તેમ પછે દૂર ગોધાં ખવરાવે છે તેમ આ દુરાશય નસીબે પણ આમતેમ અને ગોધાં ખવાડી
 ધણોજ દૂર સૂધી રખડાવી માર્યો !”

આ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણ બેક કરતો હતો, ત્યારે મહા ધનપતિ કનકવર્માએ તેને દિવાનો
 દધને સમજાવ્યો. તે સમયે ચંદ્રસ્વામીએ મોકાત તુલ્યે કહ્યું: “ઓ ચૈકટ ! હું શું કહું. મારાં
 બાળક વગર મારુ મન કશું કરતુ નથી. મારા મનમાં અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક થાય છે, ને હાય !

બાતક ક્યાં ગયાં હશે ? એમ વિચાર થયા કરે છે. મારા છપને ધૈર્ય કેમ આવે ? પણ રે શોભું હું જાણું છું કે દેવ મોટું છે, તો હવે હું એક વર્ષપર્યંત બુદ્ધિ ઉપર ભટકી મારાં બાળકાને શોધી શ, ને જો તે મળશે નહીં તો પછી ગંગા નદીના કિનારા ઉપર તપ કરી આ શરીરનો ત્યાગ કરીશ.” ત્યારે તે બ્રાહ્મણ આ પ્રમાણે બોલ્યો, ત્યારે ત્યાં કોઈએક જ્ઞાની બેઠો હતો, તેણે કહ્યું, “અરે બ્રાહ્મણ ! જા તને નારાયણી દેવીના પ્રસાદથી જન્મે બાળક મળશે જ.” તે સાંભળી ચન્દ્રવામીને સૂર્યનો અનુબ્રહ્મ યાદ આવ્યો અને આ નવાં આશાંકુર ઝૂટ્યાં, એટલે પોતે ધણીજ પ્રસન્ન થયો. પછી કનકવર્માએ તેનો સહાર કરી ત્યારે રત્ન આપી, ત્યારે ચન્દ્રવામી તે નગરમાંથી નીકળી પડ્યો.

પછી તે અમદાવાદમાં, ગામોમાં અને કહેરામાં પોતાનાં બાળકાની યોગ્ય કરતો, ભટકતો ભટકતો એક દિવસે સાંધકાળે—સૂર્યાસ્ત સમયે ઉઠ્યાં તથા ઘણાં ઝાડવાળાં વનમાં જઈ ચલ્યો. તે વનમાં જ રાત્રિ વાસો કરવા માટે કળનો આહાર કરી, જળપાન કરી, સિંહ, વાઘ વગેરે દિસકે પ્રાણીના ભયથી ઝાડ ઉપર ચઢીને બેઠો. બ્રાહ્મકાના વિચારમાં રાત્રિ તે બ્રાહ્મણને નિદ્રા આવી નહીં, તેથી તે જાગતો હતો. અર્ધરાત્રિનો સમય થયો, એટલે જો ઝાડ ઉપર તે બેઠો હતો તે ઝાડની નીચે દેવીનું એક મોટું મંડળ બેઠું મળ્યું. આ મંડળમાં મુખ્ય દેવી નારાયણી હતી. આ દેવીનું મંડળ જૂદા જૂદા પ્રકારનાં પોતાના લાયકનાં બળિદાને એકઠાં કરી, દેવાનાથ ભૈરવને આપવાની વાટ જોવા લાગ્યું અને તે દેવીમંડળ નારાયણીને પૂજવા લાગ્યું કે, “આજ ભૈરવનાથ હજુ સૂઈ કેમ આવ્યા નહીં ? તેણે વાર કેમ કાઢી હશે ?” સારે નારાયણીદેવી ઉતાર ન આપતાં હતાં. એટલે બીજી દેવીઓ અનિશય આગ્રહપૂર્વક નારાયણીને પૂજવા લાગી, સારે નારાયણી બોલ્યાં, “સારેલીઓ ! હું જો કહેવાને ધારું છું તે કલ્પન ઉપજાવનાર કથા છે, તો પણ હું તમને સદિવરના સંજોગથી કહું છું તે સાંભળ.”

સુર નામના નગરમાં મુરસેન નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની પુત્રીનું નામ વિદ્યાધરી હતું. આ કન્યા અતિશય રૂપવતી, પુંટડી, કામણગારી, મનમોહિની, ચિત્તચોરડી હતી. તે કન્યાના પિતાએ તેના સમાન રૂપવાન વિમળ રાજનો કુમાર પ્રભાકર છે આમ સાંભળ્યું હતું. તે ઉપરથી તેણે રાજકન્યા, રાજકુમાર પ્રભાકરને દેવાની ધન્ય કરી. એવામાં વિમળના જાણવામાં આવ્યું કે, મારા પુત્રને લાયક મુરસેન રાજની કન્યા છે, તેથી વિમળરાજે દૂતદ્વારા પોતાના પુત્ર માટે મુરસેનને ત્યાં તેની પુત્રીનું માથું કહ્યું. પછી મુરસેને રાજમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે પોતાની ધન્ય માતૃક સંપત્તિ સહિત તે કન્યાનું દાન રાજકુમારને આપ્યું. રાજકુમારે તે કન્યા સાથે લગ્ન કર્યાં, ત્યાર પછી વિદ્યાધરી કન્યા પોતાના પ્રાણુષ્ઠમ જોડે સમરાષ્ટ્રને ઘેર જઈ રહી, ને રાત્રિનો સમય થયો એટલે રતિમંદિરમાં તે પતિની સખા ઉપર ગઈ. સગી અતિ આનંદની મતિ કરી ઉદ્ઘોષિત ગતિએ લાં ગઈ. પ્રાણુનાથને પણ પોટેલા દીકા, એટલે સુખનાદિક વિધિથી, રતિસમાવશ ક્યાં વગર નિદ્રાવશ થયેલા પ્રભાકરને જાગૃત કરવા લાગી તો બચ્ચાઈ કે, પ્રભાકર તો નપુંસક છે. એટલે, “હાય ! હાય ! મારું નવોદ વળ્યું. મને નપુંસક વર કેમ મળ્યો ?” આ પ્રમાણે મન સાથે અહંસાસ કરતાં કરતાં રાજકન્યાએ તે રાત્રિ કાદી નાંખી. પછી બીજે દિવસે તે વિદ્યાધરીએ

મમીપ્રાપ્તિ અકળાઈને, “પિતાજી !” તેમે પુરુષનાં લક્ષણ જોયા વગર મને નપુંસક વર જોડે કેમ રહ્યોથી ?” આ પ્રમાણે કાગળમાં લખી, તે કાગળ પિતા ઉપર મોકલ્યો. રાજા સુરસેન પોતાની પ્રેય પુત્રીનો કાગળ વાંચી અત્યંત ક્રોધાવમાન થઈ ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, “મને વિમળ-પ્રાજ્ઞાએ છેતર્યો છે.” પછી ક્રોધાવશ થયેલા તે રાજાએ એક કાગળમાં વિમળરાજાને લખ્યું કે “તો કપ-થી તારા નપુંસક પુત્ર સાથે મારી કન્યાનાં લગ્ન કરાવ્યાં છે, તેનું ફળ ભોગવજે. હું હવણું આવીને તારા નાશ કરું છું.” આ પ્રમાણે એક લેખ લખી બળથી મદમત થયેલા સુરસેન રાજાએ તે પત્રદ્વારા રાજાને સંદેશો મોકલ્યો. રાજા વિમળ અને તેના મંત્રીઓ તે પત્રમાં લખેલી બાબત બાંધી અત્યંત વિચારમાં પડી ગયા; પરંતુ તે રાજા દુર્બલ હતો, તેથી તેના કાષ્ઠપિણુ ઉપાય સૂચ્યો નહીં. પછી પિંગદત્ત નામના મંત્રીએ, વિમળરાજાને કહ્યું—“મહારાજ ! આ વિષયમાં એક ઉપાય છે, માટે અબધુદય થયા માટે તે ઉપાય કરો. સ્થૂલશિરા નામનો એક યક્ષ છે, તેનો મંત્ર અને આરાધના હું જાણું છું. તે મંત્રનો જપ કરી આરાધના કરવાથી તે યક્ષ મનોગત વર આપે છે. માટે તે મંત્ર ગ્રહણ કરી તેનાથી હવણું યક્ષનું આરાધન કરો; અને પુત્ર માટે પુરુષપણાની માંગણી કરો, એટલે સધળો કલ્પના સાંત થઈ જશે.” આ પ્રમાણે મંત્રીએ કહ્યું, એટલે તે રાજાએ પિંગદત્ત પાસેથી સ્થૂલશિરાનો મંત્ર ગ્રહણ કરી, પુત્રનાં પુરુષપણાં માટે યક્ષનું આરાધન કર્યું અને તેની પાસેથી પુરુષપણાંની માંગણી કરી. એ ઉપરથી સ્થૂલશિરા યક્ષે તેના પુત્ર પ્રભાકરને પુરુષ-પણું આપ્યું, પણ પ્રભાકર પુરુષ થયો એટલે યક્ષ નપુંસક થઈ ગયો. પેલી વિદ્યાધરી, પ્રભાકરને પુરુષ થયો જોઈ તે પતિ સાથે રતિ સમાગમ કરી, સોભાગ્ય મુખ મેળવ્યા પછી, વિચાર કરવા લાગી કે ‘જેશક હું મદદોપથી જાંત’ થઈ હતી, કેમકે મારા પ્રાણનાથ તો પુરુષ છે, નપુંસક નથી; માટે મારે મનમાં હવે આડોતેડો વિચાર આણ્યો નહીં. વળી પિતાને સર્વે વર્તમાન પુત્ર: વિદિત કરું, કે તેથી તેઓ સાંત પડે. આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી, તે બાબત પત્રમાં લખી, તે કાગળ પિતાના ઉપર વળી મોકલાવ્યો, એટલે તેના પિતા લગ્ન પામીને સુદની લેવારી બંધ કરી હોડા પડી ગયો. આ પ્રમાણેનું આ વૃત્તાંત આજ લૈરવનાથના જાણુવામાં આવ્યું છે તે ઉપરથી તે શસ્ત્રે થયેલા લૈરવે આજે જ સ્થૂલશિરા ગુણકને બોલાવીને સાપ આપ્યો કે: “અરે મૂર્ખ ! તું દાન કરી નપુંસકપણું સ્વીકાર્યું, માટે તું જન્મપર્યંત નપુંસક જ રહેજે; અને આ પ્રભાકર પુરુષ રહેશે.” આ પ્રમાણે સાપ આપવાથી તે ગુણક નપુંસક થઈને દુ:ખ ભોગવે છે, અને તે પ્રભાકર પુરુષ બની મુખ ભોગવે છે. એ કાર્ય માટે આજ લૈરવનાથને આવવામાં જરા વિલંબ થયો છે, પરંતુ તે હવણું આવ્યો.”

આ રીતે નારાયણી દેવી બીજી દેવીઓને કહેતાં હતાં, એટલામાં ચક્રેશ્વરનામના લૈરવનાથ સાં પધાર્યા. પ્રથમ સર્વ દેવીઓએ પૂજના ઉપચારથી લૈરવનું પૂજન કર્યું; પછી યોગાણીના મિત્ર લૈરવનાથ ધણુવાને તાંડવ નૃત્ય કરતા તેમની સાથે વિદાર કરવા લાગ્યા; આ સર્વે ઝાડ ઉપર

* આ સપ્તમા બાજુ અર્ધે-૭ બાજુનારકર્તાએ કાઢી નાખ્યા છે, પણ અને કેટલીક રીતના રાખે કાઢીને નિર્મળ કરીને તે અરે કાચર રાખ્યો છે.

ચડેલો ચન્દ્રવામી સારી રીતે જોતો હતો. એટલામાં એનું બન્યું કે, નારાયણીની એક દાસીની તેની એક દષ્ટિ થઈ. આમ પરસ્પર દર્શન થવાથી ચન્દ્રવામી અને નારાયણી દેવીની દાસી બને જતાં દેવગણથી પરસ્પર પ્રેમવશ થઈ ગયાં. દેવી નારાયણી ઉત્કંઠિત થયેલાં બન્ને જણાના ભાવને જાણી પછી ત્યારે સૈરવ વિહાર કરી દેવીમંડળ સહિત ત્યાંથી ગયા. ત્યારે નારાયણી શ્રમ રીતે ત્યાં ગેઠાઈ રહી ને ઝાડ ઉપર બેઠેલા ચન્દ્રવામીને નીચે બોલાવ્યો. તે ઝાડ ઉપરથી નીચે આવી, નાગવણી પામે ગયો અને નમસ્કાર કર્યો. ત્યારે દેવીએ તે બન્ને જણાને પ્રશ્ન કર્યો કે, “તમે બન્ને જણાં એક બીજાપર પ્રેમાસક્ત થયાં છો કે નહીં ?” બન્ને જણાંએ ક્ષિતિ કરી “હા દેવી, અમારા મનમાં અનુરાગ ઉત્પન્ન થયો છે ખરો !” એટલે નારાયણીએ કાષ્ઠમુક્ત ચન્દ્રવામીને કહ્યું, — “હું તમારા સસા બાવણુથી પ્રસન્ન થઈ છું. માટે તમને બન્નેને શાપ આ નથી, પણ આ દાસી તને આપું છું. મારા આશિષ છે કે, તમે બે સુખમાં રહેજો.” તે સાં ચન્દ્રવામી બોલ્યો: “દેવિ ! જો કે ચંચળતા એ મનનો સ્વભાવ છે; તોપણ કાષ્ઠિક પાપ આપાને બચાવે, એ આપણે ધર્મ છે. તે આમ તેમ બટકે, પણ તેને અંકુશમાં રાખવું જોઈ હું પરસ્પરને અડકતો નથી, માટે મારા મનને હું કળજે રાખીશ ને આ સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરીશ નહીં.” પ્રમાણે ધીર બ્રાહ્મણ બોલ્યો, એટલે દેવીએ તે બ્રાહ્મણને કહ્યું, “હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ તને પ્રમાણે વર આપું છું કે, તને તારાં બાળક સત્વર મળશે. વળી હું તને એર વગેરેનો નાશ કરનાર કમળ આપું છું તે ભે. એ કમળ કેઈ પણ દિવસ કરમાશે નહીં.” આમ કહી ચન્દ્રવામીને કાં આપી દાસી સહિત દેવી અંતર્ધાન થઈ ગયાં.

તે બ્રાહ્મણ દેવી પાસેથી કમળ મેળવી, બાકીની રાત્રિ ત્યાં જાળી, પ્રભાત થવા પછી આગ ચાલવા માંડ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ત્યાં પોતાનો પુત્ર મરીપાળ અને પુત્રી અનંતસ્વામી બ્રાહ્મણ મંત્ર ઘેર દર્તા તે તારાપુર નગરમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં શહેરમાં જઈને તેણે પૂછ્યું કે “અહીં અતિથિ સત્કાર કેવો છે ?” એ ઉપરથી તેણે અનંતસ્વામીનું નામ સાંભળ્યું, એટલે તે બ્રાહ્મણ મંત્રી બારણામાં જઈ બોજળની ઇચ્છા માટે વેદાધ્યયન કરવા મડ્યો. ત્યારે દ્વારપાલેએ અદર જ મંત્રીને તે વિનિદિ કહ્યું. એટલે મંત્રીની આરાધી તે બ્રાહ્મણને અદર લઈ ગયા. અનંતસ્વામીએ બ્રાહ્મણને વિદ્વાન જાણી, બોજળ માટે નિમંત્રણ કર્યું. સાર પછી બોજળમાં નોતરાયેલા તે બ્રાહ્મણ પૂછપરછ કરવાથી અનંતહૃદ નામનું એક પવિત્ર તળાવ આ ગામમાં છે, આમ જાણી તે ત્યાં સ્નાન કરવા માટે ગયો. તે સ્નાન કરીને ત્યાં આવે છે ત્યાં તેણે શહેરમાં ‘હાય ! હાય ! બુદ્ધ બુદ્ધ યથુ આવા શબ્દો હૃદયબેદક રીતે સાંભળ્યા. તેપરથી તેમ ચલાવું તેણે કારણ પૂછ્યું, એટલે કેટલા માણસોએ તેને કહ્યું, “આ ગામમાં એક મરીપાળ નામનો બ્રાહ્મણનો છોકરો છે. આ છોકરો અં તેની બહેન તે બન્ને બાળક સાર્થધર નામના એક સંપત્તિને અરણ્યમાંથી મળ્યાં હતાં. ત્યાંથી સધર્મ તે બન્ને છોકરને પોતાને ઘેર લઈ આવ્યો હતો. કામ પ્રસંગે તેના ગામમાંથી આવતાં અમાર મંત્રી અનંતસ્વામી તેને ઘેર ઉતાર્યા હતા. તેણે તે છોકરાંનાં ઉત્તમ લક્ષણો જોઈ સધર્મી પામેથી તે ભાઈ બહેનને માંડ્યાં, ને તેને સરભાવીને તેમને અહીં લઈ આવ્યા છે. આ મંત્રી વાંઝીયા છે,

મેટ્યે તેને મહીપાળ ધણે પ્રેમપાત્ર થઈ પડ્યો અને તેથી મંત્રીએ તેને દત્તક લીધો છે. આ દ્વેષુલ્લી છોકરો રાજા તારાધર્મને અને આખા દેશને તેના સદ્ગુણને લીધે ધણે પ્રિય થઈ પડ્યો છે. તે છોકરાને આજે કાળે સર્પ કરડ્યો છે, માટે આખા નગરમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો છે.” તે સાંભળી “એ તો મારો જ પુત્ર”, આમ વિચાર કરી, ચન્દ્રસ્વામી ઉતાવળો ઉતાવળો મંત્રીને ઘેર આવ્યો. અને ત્યાં જોયું તો તે પુત્રને વિંટીને સઘળાં બેઠાં હતાં. ચન્દ્રસ્વામીએ મહીપાળને બેતાં-તાર જ ઝાળખ્યો, ને તે અત્યંત પ્રસન્ન થયો. પછી તેણે પોતાના હાથમાં દેવીએ આપેલું સ્વામ મળ હતું તે, તે છોકરાના નાક પાસે ધર્યું કે તુરત તે કમળની સુગંધથી તેનું ઝેર ઉતરી ગયું, અને મહીપાળ નિદ્રાવશ થયો હોય તેમ આગસ મરડીને બેઠો થયો. આ પ્રમાણે મહીપાળ શુભતો ઉઠ્યો ને નિમિત્તે નગરમાં રાજાએ અને પ્રજાએ તે દિવસે ઉત્સવ કર્યો અને અનંતસ્વામીએ, પ્રજાએ કંથા રાત્રીએ આ વખતે ચન્દ્રસ્વામીને “આ કેઈ દેવાંશી છે” આમ માની, તેનો ધનવડે સારો ધંધાર કર્યો. પછી પ્રતિષ્ઠા પામેલો ચન્દ્રસ્વામી પુત્ર મહીપાળને અને પુત્રી ચન્દ્રવતીને જોઈ, આનંદમાં આવેલા મંત્રીને ઘેર રહેવા લાગ્યો. હવે ત્રણે એક ખીજને ઝાળખ્યા છતાં પણ મૈન ધરી રહ્યાં હતાં. કારણ કે કાર્ધ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખનારા પડિત પુરુષો સમય વગર પોતાનું ખરું રૂપ અકાળે દેખાડતા નથી.

આ પ્રમાણે તેઓ શુભ રહી એક ખીજને ઝાળખાવામાં આગળ પડ્યાં નહીં. તે નગરનો રાજા તારાધર્મ, મહીપાળના શુભથી મનમાં અત્યંત સંતોષ પામ્યો હતો, તેથી તેણે પોતાની બિંદુમતિ નામની કન્યાનાં મહીપાળ જોડે લગ્ન કર્યાં, અને પોતાને પુત્ર નહોતો, માટે પોતાનું અર્ધ રાજ્ય તેને કન્યાદાનમાં આપી, સમગ્ર રાજ્યનો કાર્યભાર તે જ વખતે મહીપાળને સોંપી દીધો. મહીપાળે પણ રાજ્ય મેળવ્યા પછી પોતાના પિતાને બહાર કરી, પોતાની બહેનને લાયક સ્થાને પરણાવી, પોતે સર્વને સુખ થાય તેમ વર્તવા લાગ્યો.

એક વખતે ચન્દ્રસ્વામીએ પોતાની મગજથી પુત્રને કહ્યું, “પુત્ર ! ચાલો હવે આપણે તારી માતાને લેવા માટે દેશમાં જઈએ. હે પુત્ર ! તારી માતા તારા અને મારા વિરહથી ધણા દિવસ થયાં દુઃખી છે. તે જાણશે કે, મારા પુત્રને રાજ્ય મળ્યું, પણ તે મને કિસરી કેમ ગયો ? આમ વિચારી શુસ્મે થઈ જો કદાચ તે શાપ દેશે તો આપણે શું કરીશું ? માતા અને પિતાએ જે છોકરાને શાપ દીધો હોય તે કેઈ દિવસ સુખ પામતો નથી. આ શાપના વિષયમાં એક વાણિયાના છોકરાની એક પ્રાચીન કથા કહું છું તે સાંભળો:-

વણિપુત્ર ચક્રની કથા.

કેવળ નામના નગરમાં ચક્ર નામનો એક વણિપુત્ર રહેતો હતો. આ છોકરો પોતાનાં માતાપિતાની મરણ નહીં છતાં વેપાર કરવા માટે સ્વર્ણદીપમાં ગયો. ત્યાં પાંચ વર્ષમાં વેપારમાં પુષ્કળ ધન ઉપાજન કરી પોતાના સહેરમાં સમુદ્રમાં આવવા માટે રત્નો લઈ, નાંદામાં બેસીને નિકળ્યો. આવતાં આવતાં સમુદ્રનો ઘોરો માર્ગ બાજી રહ્યો, જોવામાં વા વડોળીઓ થયો અને વર્ષાદ વર્ષવા માંડ્યો ને સમુદ્ર ઘેર ગર્જના કરતો ગણાવી ઉઠ્યો. ત્લાકરના પોટા મોઝાએ

કોઈથી જાણે એમ કહેતા હોય કે 'રે કપૂતા! તું માતાપિતાનું અપમાન કરીને આગ્યો! એમ ધોરગર્જના કરતાં તેના વડાણને ભાંગી નાંખવા તત્પર થયા હોય, તેમ વડાણ પુરવે પુરવ્યા કરી નાંખ્યા. એથી વડાણમાં બેસનારાઓમાં કેટલાએક પાણીના માગ્નમાં ઘર્ષિત થઈને કેટલાએકને મજરો ગળી ગયા. પણ એકને આસુબંધના બળથી માગ્નમાંથી કઠી ઉપર કાઢી નાંખ્યો. તે વાણીઆનો હોકરો કીનારાપર આવ્યા પછી બેભાન ઘર્ષિત થયે અને સ્વપ્નમાં જેમ દેખાય તેમ એક પુરુષને દીઠા. આ પુરુષનો આકાર ભયંકર તથા સ્વામ વર્ણનો તે તેના હાથમાં એક પાસ હતો. આ પુરુષ પોતાના પાસવની એકને બાંધી ધનુ ફર એક સ્થાન ધસી ગયો. આ સ્થાનમાં એક પુરુષ સિંદ્રાસન ઉપર બેઠો હતો તેણે દુક્રમ કયો કે, "જાને એને લોહના બનાવેલા ધરમાં પુરી થો," એટલે તે પુરુષ એકને લોહમય કારાગૃહમાં પૂરી દીધી. સાં ગયા પછી એક કારાગૃહમાં પીગત્તા એક પુરુષને દીઠા તેના મસ્તક ઉપર હમેશાં ધ ધમતુ લોહાનું ચક્ર હતું હતું. ચક્રે તેને પૂછ્યું, "ભાઈ તું કાણ છે? તને ક્યાં પાપ કર્મથી આ દુઃસહ દુઃખ સહેતું પડે છે? અને તું આવા દુઃખમાં કેમ પડી રહે છે." એટલે પેલા દુઃખ પુરુષે ઉત્તર આપ્યો; "હું એક વલિહ પુત્ર છું ને મારું નામ ખરુ છે. એક સમયે મેં માતા પિતાનું વચન માન્યું નહીં તે ઉપરથી તે શુભે થયાં અને તેઓએ મને શાપ દીધો કે, 'જો દુરાચરણી! લોહાનું લાઝચોળ થયેલું ચક્ર માથા ઉપર ફરતું હોય અને તે જેનું દુઃખ આપે તેમ અમને બેને દુઃખ આપે છે, માટે તને તેવી જ પીડા થશે.' આ પ્રમાણે મારાં માતા પિતા કહી બધ પક્ષાં એટલે હું રડવા લાગ્યો. સારે તે બાળ્યાં, 'ભાઈ, તું રડ મા, તને આવી પીડા કે સાસપર્ષત સહેવી પડશે.' તે સાંભળ્યા પછી તે આખો દિવસ અહિંસામાં ગાળી, રાત્રે શાપ ઉપર હું મૃતો અને સ્વપ્નમાં, જેમ તું જીવે છે તેમ મેં એક ભયંકર પુરુષને દીઠા. તે પુરુષ બધ રોકે મને બાંધ્યો અને આ લોહના મકાનમાં લઈ આવી દેઢ કપો છે, અને મારા મસ્તક ઉપર આ ફરતું લોહાનું જીભુ ચક્ર મૂક્યું છે. આ રીતે મને પિતાનો શાપ થયો છે, અને તે શાપને લીધે હું આ દુઃખ ભોગતું છું, પણ મારા પ્રાણ નાશ પામતા નથી. આજ મારા માતાપિતાએ કહેતાં માસ પૂર્ણ થયો છે. તોપણ મારો આ દુઃખમાંથી છૂટકો થાતો નથી." આ પ્રમાણે ખરુ વા કહી એટલે એકને દયા આવી અને તે બોલ્યો કે, "મેં પણ વેપાર માટે પરદેશમાં ન જવા વિષે માતાપિતાનું વચન માન્યું હતું નહીં, તે માટે મારાં માતા પિતાએ મને શાપ આપ્યો હતો કે 'તારા ધન નાશ પામશે.' કર્મોધર્મોબોધે મેં જે ધન બીજા દીપમાં મેળવ્યું હતું, તે ધન સમુદ્રમાં તણાવ મળ્યું છે. મારી ને તારી હકીકત સમાન જ છે, તો હવે મને જીવવાથી શું ફળ છે! માટે ખરુ તું તારા મસ્તકનું ચક્ર મારા ઉપર મૂક; ને તારો શાપ પૂર્ણ થયો છે, માટે તું જીવ." આ પ્રમાણે બંન્નાં ખરુ બોલે છે ત્યાં તેણે આકાશવાણી સાંભળી કે, "હે ખરુ! તું ચક્રના દુઃખમાંથી મુક્ત થયો છે, માટે ચક્રના મસ્તક ઉપર તારા મસ્તકનું ચક્ર મૂક." તે સાંભળી ખરુ તે જ વખતે ચક્રના મસ્તક ઉપર પેલું ચક્ર મૂક્યું. ત્યાર બાદ કોઈ અદૃશ્ય પુરુષ તેને ઉચકી તેના પિતાને ઘેર મૂકી આગ્યો.

* પથતંત્રમાં અધમજી વર્ણી છે; પણ તેનો કથાપ્રસંગ બહો જ છે.

ત્યાર પછી માતાપિતાની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરનારો ચક્ર તે બંદીખાનામાં રહીને પેલું ચ મળતક ઉપર ચૂડીને નીચે પ્રમાણે બોલ્યો: “ગૃહી ઉપર માતાપિતાની આજ્ઞા ભંગ કરનાર બીજા જે પણ પાપીઓ દોષ તે પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થાઓ! અને તેનું પાપ મારા ઉપર આવે અને તે સઘળાં પાપ નારા થાય ત્યાં સુધી આ ચક્ર મારા મસ્તક ઉપર ભરે.” આ પ્રમાણે ધૈર્યધારી થઈ બોલ્યો એટલે આકાશમાં આવેલા દેવતાઓએ પ્રસન્ન થઈ તેના ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી અને ત્રીચે પ્રમાણે કહ્યું—“ધન્ય! ધન્ય! હું મહાપરાક્રમી! તારી આ દયાવડે તારું પાપ નાશ થયું છે. જ તને અપૂરુ ભંડાર મળશે.” આમ બધાં દેવતાઓ કહે છે ત્યાં ચક્રના મસ્તક ઉપરથી એક શુભ્રમાં લોકાનું ચક્ર અદૃશ્ય થઈ ગયું અને આકાશમાંથી, એક વિદ્યાધર કુમાર ઉતરી આવ્યો. તેણે ઇંદ્રે પ્રસન્ન થઈ મહામૃત્યુવાન જે રત્નો મોકલ્યાં હતાં તે ચક્રને આપ્યાં અને પછી ચક્રને પોતાના બોળામાં બેસારી નેના ગામ ધવલપુરમાં એક કાણમાં પહોંચાડી દીધા અને પોતે જેમ આવ્યો હતો તેમ ચાલ્યો ગયો. પછી તે ચક્રે માતાપિતાની પાસે જઈ પોતાના કુટુંબીઓને પ્રસન્ન કર્યાં અને સર્વ ઈશ્વરુત્ત કહી સંભળાવી પોતે પછી ધર્મ પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે ચંદ્રસ્વામી મહીપાળને કહી ફરી બોલ્યો; “ભાઈ! માતા પિતાને દ્રવ્ય કરવાથી આવું પાપકળ બોગવતું પડે છે. માતા પિતાની સેવા તે એક કમધેનુ-કલ્પલતા-ચિંતામણિ જેમ ઇચ્છા પૂરે છે તેમ અનોચ પડે છે. એ વિષયમાં બીજા પણ એક કથા છે તે સાંભળ !

પતિવ્રતા સ્ત્રીની અને ધર્મવ્યાધની કથા.

ગ્રામીન કાળમાં કોઈએ વનચારી મહત્તતપસ્વી મુનિ હતા. તે એક વખતે જાડની છાયામાં બેઠા હતા, એવામાં તે જાડ ઉપર બેઠેલી એક બગલી તે મુનિના ઉપર ચરકા. મુનિએ ક્રોધ કરી, બગલી તરફ જોયું, તો જોતાં વાર જ તે બગલી બળીને ભરમ થઈ ગઈ. ત્યાર પછી મુનિ પોતાના તપના આવા પ્રતાપથી મિથ્યાભિમાની થઈ ગયા.

પછી એક વખત તે મુનિએ, એક નગરમાં કોઈએ આહ્વાનના ધરઆગળ આહ્વાણી પાગે ભિક્ષા માંગી. ત્યારે તે પતિવ્રતા બ્રાહ્મણી બોલી. “મહારાજ ! જરા ધીરજ રાખો. હું મારા ગ્રાહ્ય પતિની સેવા સમાપ્ત કરી આપને ભિક્ષા આપું છું.” આ પ્રમાણે આહ્વાણને કહ્યું, એટલે મુનિ કાપડદિશી તે આહ્વાણી તરફ જોવા લાગ્યા; ભારે તે જોઈ આહ્વાણી મનમાં કિંચિત્ હસીને બોલી “મહારાજ ! હું કંઈ બગલી નથી. અપરાધ ક્ષમા કરો.” તે સાંભળી મુનિ ધણી આશ્ચર્ય પામ્યા ને બોલ્યા પડી ત્યાં બેસી ગયા, અને “આ સ્ત્રીને જગતમાં એકાંતમાં બનેલી વાતની ક્યાંથી ખબર પડી હશે ?” એવો વિચાર કરતા હતા, એવામાં તે પતિવ્રતા, અકિના કાંપેની સામગ્રી આદિ તૈયાર કરી પતિની સેવા કરી, ભિક્ષા લઈ તે મુનિની પાસે દાન આપવા આવ્યા, ભારે તે મુનિ બે હાથ જોડી તે સતીને કહેવા લાગ્યા; “અયે બાઈ ! બગલીનું જતાંત પરાક્ષ થયું છે, જતાં તે તારા જાણવામાં કેમ આવ્યું ? તે આહ્વાણી કહી બતાવ. ભાર પછી હું ભિક્ષા લઈશ.” મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી તે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ તે સ્પષ્ટિને કહ્યું, “હું ગ્રાહ્યનાયની ભક્તિ વિના બીજા મોટા કોઈપણ ધર્મ સમ-

જતી નથી. તે પતિભક્તિના પ્રતાપથી મને આતું દિવ્ય જ્ઞાન મળ્યું છે. પણ આ ગામમાં ધર્મવ્યાધ નામનો એક માંસનો વેપારી છે, તેની પાસે જઈ જ્ઞાનનું શ્રવણ કરો, એટલે તમારો અહંકાર દૂર રઈ જશે અને તમારું કલ્યાણ થશે.” આ પ્રમાણે સર્વત પતિવ્રતા ધ્યાનથી મુનિને કહ્યું, એટલે મુનિ પોતાનો અતિથિ ભાગ લઈ, તેને પ્રણામ કરી લાંથી ધર્મ વ્યાધના ઘર તરફ ચાલી નિકળ્યા.

બીજે દિવસે તે મુનિએ જગતમાં માંમ વેચનારા ધર્મવ્યાધને માધી કાઢ્યો તથા તેની પાસે ગયા. ધર્મવ્યાધ તે મુનિને જોતાં વાર જ બોલ્યો, “મહારાજ! આપને શું તે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ અહીં મોકલ્યા છે કે?” તે સંભળી મુનિ આજ્ઞા જ બની ગયા, અને તે ધર્મવ્યાધને કહેવા લાગ્યા “હાઈ! “તું માંસ વેચવાનો ધંધો કરે છે, છતાં તને આતું જ્ઞાન ક્યાંથી?” મુનિએ આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે ધર્મવ્યાધે તે ઋષિને કહ્યું, “મુનિ! હું માંસ પિતાનો ભક્ત છું, અને માતાપિતા જ મારો પરમ આશ્રય છે. માતા પિતાને સ્નાન કરાવી પછી હું સ્નાન કરું છું, માતાપિતાને જમાડ્યા પછી હું જમું છું, તેના મુતા પછી હું સુતું છું. આ પ્રમાણે ભક્તિ કરવાથી મને આતું પરમાત્મ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. તમેમને માંસ વેચવા માટે કહ્યું, તેના ઉત્તરમાં જલ્પાવવાનું કે, હું બીજાએ મૂમ વગેરે માર્યા હોય તેનું માંસ મારી આશ્રવિકા ચલાવવા ખાતર સ્વધર્મપરામણ ચર્ચવેયું છું—પૈસા મેળવવાના લોકથી વેચતો નથી. હું મુનિ! હું અને તે પતિવ્રતા સ્ત્રી જ્ઞાનમાં અનરાય કરનાર અહંકાર કરતાં નથી. તેને લીધે અમારા બેનું જ્ઞાન અવિચ્છિન્ન છે. માટે તમે પણ મુનિવ્રત પાળી, પવિત્ર થવા માટે અહંકારનો ત્યાગ કરી સ્વધર્મ પાળે, એટલે ચૈતન્ય જ્યોતિરૂપ પરમાત્માને પામશો.” આ પ્રમાણે તે ધર્મવ્યાધે મુનિને ઉપદેશ આપ્યા પછી, મુનિ તે પારધિને ઘેર જઈ તેની ધર્મચર્ચા જોઈ ધણે પ્રસન્ન થઈ વનમાં ગયો અને ધર્મવ્યાધના ઉપદેશથી સિદ્ધિને પામ્યો. અને પેલી પતિવ્રતા અને ધર્મવ્યાધ બન્ને પોતાના વ્રધર્માચરણથી સિદ્ધિને પામ્યાં.

મહિપાળ ને ચંદ્રસ્વામીની કથા ચાલુ.

“આ પ્રમાણે પતિ ઉપર, અને માતા પિતા ઉપર ભક્તિ રાખનાર પુરુષોને પ્રભાવ છે. માટે આજ, આપણે તને મળવા માટે આજુર થયેલી તારી માતાની સલાહ લઈએ.” આ રીતે પિતા ચંદ્રસ્વામીએ કહ્યું, એટલે મહીપાળે માતાને પ્રસન્ન કરવા માટે સ્વદેશમાં જવાનું કળ્પ કર્યું અને પોતાના ધર્મપિતા અનંતસ્વામીને સ્વશ્રમિમાં જવાનાં સધર્મ કારણો જણાવી, રાત્ર્યનો ભાર ધર્મપિતાને સોંપી, રાત્રિનો સમય થયો એટલે પિતાની સાથે તે ચાલ્યો. ધીમે ધીમે જતાં ચોડે દિવસે સ્વદેશમાં પહોંચ્યો અને ત્યાં વસંત જેમ દર્શન આપી ક્રિકિવાને આનંદ આપે છે, એમ પોતે દર્શન આપી પોતાની જનની દેવમતિને આનંદ આપ્યો. તેમ જ સર્વે કુટુંબીઓને ચંદ્રસ્વામીએ સધળી કથા કહી સંભળાવી, એટલે તેઓએ મહીપાળને જ્ઞાન આપ્યું.

ત્યાર પછી મહીપાળ, માતા અને પિતાની સાથે કેટલેએક કાળ ત્યાં રહ્યો. હવે અહીં તારા-પુરમાં શું થયું તે સંભળો. મહીપાળની સ્ત્રી અને રાજની પુત્રી અંધુમતી જે અંત-પુરમાં સુતી હતી તે પ્રભાત થયા પછી જન્મત ચર્ચ, ત્યારે તેણે જાણ્યું કે મારો પતિ ક્યાંઈ કલા વગર ચાલ્યો ગયો છે. એટલે તે ત્રિહવેનાથી માંડી બનીઝઈ. તે દોડી દોડી ઉપવનમાંઝઈ, મહેવમાંઝઈ, પરંતુ ક્યાંકી પણ

તેનું મન પ્રસન્ન થયું નહીં. તેનિરંતર રુદન કરતી હતી; ને તેના અશ્રુઓવડે પુષ્પની માળા બમળી ધઈ જતી હતી. તે ધ્વજીતી હતી કે મરું તો સાફે, પણ આ દુઃખન સહેવાય. હુંદામાં તે સાક્ષાત્ કસુબાની મૂર્તિ યઈ ગઈ. પછી અનંતસ્વામી મંત્રીએ તે રાજકન્યાને સમજાવી કે, “એટા, તું ગોક ઠર માં તારો પતિ ગયા પહેલાં મને કહી ગયો છે કે, હું કાઈ કારણસર બહિં છું ને સત્વર-પાછો આવીશ. તેથી હું ધારું છું કે તે સત્ય શીઘ્ર પાછો આવશે.” આ પ્રમાણે આસાજનક વાડયોથી તેને સમજાવી એટલે તે રાજકુમારી ઘણી દિલગીરી સાથે પોતાને મહેલે પાછી આવી, જેમ તેમ કરતાં ધીરજ ધરી ત્યાં રહી. પછી તે સ્ત્રી પતિની ખબર મેળવવા માટે પ્રાણનાથના દેશમાંથી જે વિદ્વાન બ્રાહ્મણો આવતા, તેઓનો હમેશાં ધનદાનથી સંકાર કરી, તેમને પતિના કુશળ સમાચાર પૂછતી હતી.

એક વખતે સંગમદત્ત નામનો એક ગરીબ બ્રાહ્મણ દાન માટે બંધુમતિ પામે આવ્યો, ત્યારે રાજકન્યા તેને પોતાના પતિની આજખાણ તથા નામ કહીને તેના સમાચાર પૂછવા લાગી. ત્યારે સંગમદત્ત બોલ્યો: “મારા જોવામાં તો એવો કાઈપણ પુરુષ આવ્યો નથી, તોપણ રાણીજી! તમારે આ વિષયમાં ઉત્તર આટ કરવો નહીં. કારણ કે શુભ કર્મ કરવાથી થોડા સમયમાં પ્રિયજન સાથે પાછો મેલાપ થાય છે. આ પ્રસંગમાં જે આશ્ચર્ય મારા જોવામાં આવ્યું છે તે હું કહું છું.

એક પાશુપતની કથા.

હું તીર્થયાત્રા કરતો કરતો એક સમયે હિમાચળ ઉપર આવેલા માનસરોવર ઉપર જઈ ચલ્યો હતો. આ સરોવરમાં કામના જેવું એક મણિભવન મારા જવામાં આવ્યું. તે ભવનમાંથી અકસ્માત્ દિવાંગનાએ સહિત એક પુરુષ હાથમાં તરવાર લઈ બહાર નિકળ્યો, ને માનસરોવરના કિનારા ઉપર નજીકના એક ઉદ્યાનમાં જઈ પોતાની સ્ત્રીઓની સાથે મદિરાપાનની ગમ્મત ઉડાવી વિહાર કરવા લાગ્યો. હું કાઈબંધુ નહીં તેમ છોટથી ધૂપી રીતે તેની આ સર્વ ક્રીડા જોતો હતો. ત્યાં એવું બન્યું કે, હું ભાઈ ઉભો હતો ત્યાં એક બીજો ધણો જ કોંતિમાન પુરુષ ક્યાંઈથી મારી પાસે આવી ચડ્યો. એટલે મેં જે આશ્ચર્ય જોયું હતું તે પ્રમાણે સર્વ તેને કહી સંભળાવ્યું: અને દૂરથી આશ્ચર્ય સહિત મેં સ્ત્રી સહિત પેલા વિહાર કરતા પુરુષને જતાં જોયા. તે પુરુષે તેને જોતાં જ મને પોતાનું વૃત્તાંત જણાવ્યું કે—“ભાઈ! હું ત્રિભુવન નામના નગરમાં રાજ્ય કરું છું અને મારું નામ ત્રિભુવનેશ છે. દેવલાક વર્ષપર એક પાશુપતે મારા સહેરમાં આવી મારી ઘણા દિવસપર્યંત મેવા કરી, ત્યારે તે પાશુપતને આ પ્રમાણે મેવા કરવાનું મેં કારણ પૂછ્યું. એટલે તેણે પોતે મને કહ્યું, ‘રાજા! માનસરોવર નજીક એક ગુફામાંથી એક દિવ્ય તરવાર માટે મેળવવી છે, તેમાં તું સહાય થા.’ મેં તેને તેના કાર્યમાં સહાયતા આપવાની કબજાત આપી. પછી તે પાશુપત એક રાત્રે મારી સાથે એક અરણ્યમાં આવ્યો. ત્યાં તેણે હોમ આદિ કરી એક ગુફા પ્રવેશ કરીને મને કહેવા લાગ્યો કે, ‘હે વીર! તું પ્રથમ આ ગુફામાં પ્રવેશ કરી તરવાર લઈ બહાર આવ અને મને પણ અદર પ્રવેશ કરાવ. પણ પ્રથમ આમ કરવા માટે તું મારી સાથે અતિશા ક.’ આ પ્રમાણે તે પાશુપતે કહ્યું, એટલે હું તે પાશુપતની સાથે તે પ્રમાણે વર્તવાનો દ્રશ્ય કરી, સત્વર તે ગુફામાં ધુસ્યો.

ત્યાં થોડે જતાં એક સ્તંભ મંદિરે મારા જોવામાં આવ્યું. આ સ્તંભના લવનમોથી એક અસુર રાજાની કન્યા બહાર આવી અને અંદર લઈ ગઈ, અને પ્રેમથી તેણે મને એક દિવ્ય તરવાર ભેટ આપી અને ઘોષી કે, 'આ તરવાર સર્વ સિદ્ધિદાતા છે. આગ્રહ ગમન કરવું હોય તો તે કાર્ય પણ એ કરાવી મોકે છે, માટે એને સાચવજો.' પછી હું તે તરવાર લઈ તે સ્ત્રીની સાથે ત્યાં વૈભવ ભોગવવા લાગ્યો. એવામાં એક દિવસે મને પાશુપતને આપેલું વચન યાદ આવ્યું અને તેથી મારી રાહ જોતા બહાર ઉભેલા પાશુપતને તેડી લાવવાનો શુભ વિચાર ધારણ કરી, વિહારી નારીથી હારીને સ્વારી બાજુ પાછી ફરતી હોય તેમ ગુફાના દ્વાર પર આવ્યો. ને તે અસુરની ગુફામાં પાશુપતને લઈ ગયો. અસુરગુફામાં અમે બંને દાખલ થયા પછી, હું અસુરની મુખ્યકન્યા અને તે સખીઓની સાથે રહી વિહાર કરી, પચઅરિને વિગે લેહલુપ્ત થઈ ગયો. હોઈ તેમ રમણ કરતે હતો, અને પેલો પાશુપત 'પણ બીજા અસુર કન્યા સાથે રમતો હતો. એક વખતે હું મંદિરપાસ કરી, મહાપરથામાં પડ્યો હતો, એવામાં તે પાશુપતે મારી પાંચે પડેલી તરવાર કપડથી લપેટાના હસ્તક કરી લીધી. બ્યારે તેના હાથમાં તરવાર આવી ત્યારે તેને મહાસિદ્ધિ મળી. પછી તેણે મારે હાથ પકેડી અને ગુફાની બહાર દાઢી મૂક્યા અને બ્યારથી તેણે બહાર દાઢી મૂકી ત્યારથી હું રોજ ગુફાના બારણામાં તેને ગોડુ છું-તે એવા વિચારથી કે કોઈ દિવસ પણ તેને પકેડીશ. પરંતુ ક્ષમનસીમે આજ બાર વર્ષો વહી ગયાં, પણ મારા જોવામાં તે આવ્યો નહીં. આજે તે શઃ મારા જોવામાં આવ્યો છે, અને એ જોની સાથે વિહાર કરે છે તે મારી સ્ત્રી છે, અને જોતાં મારું કાળજી કુતરે કરડવું હોય તેવું કતપાત કરી કોધ લઈ મને કહે છે કે, એ કષ્ટ આપનારોને અત્વર પરાજય કર.

હે રાણીજી ! આ પ્રમાણે ત્રિભુવનેશ વાત કરતો હતો, એવામાં પેલા પાશુપત મંદિરપાસ કરવાથી મદમત થઈ નિદ્રાવશ થઈ ગયો. તે જોઈ તત્કાલે ત્રિભુવન રાજા મારી પાંચેથી ત્યાં દોડી ગયો અને તે કપડી પાશુપતનું ચપડીમાં ચપટ કરી ઈઈ તેની પાંચે પડેલી તરવાર લીધી, ને તેના પ્રતાપથી ધ્રુવી દિવ્ય પ્રભાવને પામ્યો. પછી ત્રિભુવને પેલા પાશુપતને પાટુ મારીને જાગૃત કર્યો. એટલે પાશુપત જાગૃત થઈ તેને ધરણે ગયો. ત્રિભુવને તેને માર્યો નહી, પરંતુ તેનું અપમાન કરી દાઢી મૂક્યો; અને પ્રાપ્ત થયેલી સિદ્ધિ સમાન પોતાની સ્ત્રી માથે તથા તેની સખીઓ સાથે તે અસુરપુરમાં પાછો ગયો. પેલો પાશુપત સિદ્ધિમાંથી બ્રથ થઈ પરમ કષ્ટને પામ્યો; કારણ કે કુતપ્તી પુરુષો ધણા દિવસે સિદ્ધિના પ્રતાપથી વસ્તુ મેળવે છે, તોપણ તે વસ્તુ ખરેખર તેની પાંચેથી નાશ પામે છે.

“રાણીજી ! આ સર્વ હું પ્રત્યક્ષ જોઈ બટકતો બટકતો અહીં આવ્યો છું. માટે તમને પણ જેની રીતે ત્રિભુવનને પેલાની પ્યારીના પાછો મેળાય થયો હતો તેમજ, થોડા વખતમાં પ્રિયનમનો સમાગમ થશે. કારણ કે નીતિ વાક્ય છે કે, જે શુભ કર્મ કરે છે તે માનુસ દુ.ખ ભોગવના નથી.”

આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણે વાતો કહી તે સાંભળી બંધુમતીને સંતોષ થયો, અને રાણીએ તે બ્રાહ્મણને પલું ધન આપી કૃતાર્થ થયો. બીજો દિવસે વળી દૂર દેશનો રહેવાળી કાષ્ઠક નવો બ્રાહ્મણ

મકન્યાની પાસે આગ્યો, એટલે પતિ મેળાપ કરવામાં બેઠકાવાગી અધુરમની પોતાના પ્રાણપતિની જાણાણ અને નામ તેને જણાવી તેના સમાચાર પૂછવા લાગી. ત્યારે તે બ્રાહ્મણે તે રાજમાથાને પૂંકે 'કુંવરી સાહેબ ! મેં તમારા પ્રાણનાથને ક્યાંઈ પણ દીધા નથી. પરંતુ મારું નામ મુમન ને મારામાં નામ પ્રમાણે હું મુણ ધરાતું છું. આજ તમારે ઘર અતિમિ તરિક્કે હું આગ્યો, માટે ધણા દિવસથી તમારા બન્ને વિયેગીને યોગ વખતમાં મેળાપ થશે અને તમારું બન્નેનું ન પ્રસન્ન થશે, આમ મારું મન તમારા ભવિષ્ય માટે કહે છે. વળી એ વિષયમાં તમને એક યા કહી બતાવું છું, તે હે શણિ ! તમે સાંભળો !

નગ દમયંતીની કથા

પૂર્વે નિપથ દેશમાં નગ નામનો એક રાજા હતો. તે એવા તો આગ્યો ને કુટ્ટે દતો કે, તેના બે આગળ અપમાન પામીને જ રતિપતિ કામદેવે કોપાપમાન યથેસા ત્રિપુરના ધરી રાંકરના બાનજમાં પોતાના આત્માને બાળી નાંખ્યો. હમે એમ હું માનું છું. રાજા નગ પરણેલો ન હતો. થી તે પોતાને યોગ્ય એક સ્ત્રીની ઝોગ કરવા લાગ્યો. એવામાં તેણે સાંભળ્યું કે, વિદર્ભ દેશના રાજા સીમની પુત્રી દમયંતી મારા લાયક છે. તે સીમરાજાએ પણ પુત્રીના વર માટે પૃથ્વીમાં ઝોગ રતાં જાણ્યું કે, મારી પુત્રીના જેવા રાજાઓમાં યોગ્ય તો એક નગ છે, બીજા કોઈ નથી.

આ વર ઝોગવાના અવસરમાં સીમરાજાની કુંવરી દમયંતી પોતાના નગરમાં એક સદાવર તું, તેમાં જળદીકા કરવા એક દિવસે ગઈ હતી. એવામાં તે સગવરમાં એક દિવ્યલેસ કુમર અને કમળા ખાતો હતો, તેને તેણીએ જોયો. રાજકન્યા દમયંતીએ યુક્તિથી પોતાનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર તેના પર નાખી તે હંસને પકડી લીધા. પેલા દિવ્ય હંસ રુદ્ધ વાચાળી તે કન્યાને કહેવા લાગ્યો: 'રાજપુત્રી ! તું મને છોડી દે. છોડી દેશે તો હું તારા પર કંઈ ઉપકાર કરીશ. નિપથ દેશનો નગ નામનો રાજા છે, ને દિવ્ય સ્ત્રીઓ પણ સદ્ગુણોથી ગુણેસા હારતી માધક તે નગ રાજાને હૃદયમાં ધારે છે, તે રાજાના સમાન તું જી છે અને તારે યોગ્ય પતિ તે રાજા છે. મને છોડી દેશે તો તમારા બન્નેનો પરસ્પર યોગ્ય સંબંધ કરાવવામાં હું કામદૂત થઈશ.' દમયંતીએ તે સાંભળી, બા દિવ્ય હંસ સસ્ય જોડનાર છે, આમ ધારી, 'જાણે એમ થાયો,' આ પ્રમાણે કહી તે હંસને છોડી દીધા. પણ નગનું વર્ણન સાંભળતાં કર્ણદ્રાશ દમયંતીનું મન મોહિત થવાથી બોલી કે: "હે હંસ ! સાંભળ, મારે નગ વિના ખીજતી સાથે પરણું જ નથી." પછી તે હંસ સત્વર નિપથ દેશમાં જઈ ઉવાનના તળાવ ઉપર નગ રાજા જળદીકામાં તરવર હતો ત્યાં જઈને બેઠો. નગરાજા મનોરંજક હંસને જોઈ ધણે આશ્ચર્ય પામ્યો અને રમતમાં પોતાનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર તેના પર નાખી હંસને પકડી લીધા. ત્યારે તે હંસ મનુષ્ય વાણીથી બોલ્યો, "હે રાજા ! હું તારા પર ઉપકાર કરવા માટે અહીં આગ્યો છું, માટે તું મને છોડી દે. હું તને કહું છું તે સાંભળ. વિદર્ભ દેશમાં એક સીમ નામનો

* રાત્રી વિષદી. † દિવસ વિષદી. ‡ સ્ત્રી પુરુષને સંબંધ કરાવી આપનાર દૂત § પ્રિમાદ દૂત નગપ્રધાનમાં તથા મદાભારતના વપર્વની નગદમયંતીની કથામાં આથી જોડી રીતે કથા પ્રસંગ છે. તેમાં હંસ પ્રથમ નગને મળ્યો હતો. તથા ત્યાંથી નગને સહેશે લાગે દમયંતી પાસે ગયો હતો.

રાજ્ય રહે છે. તેની કન્યાનું નામ દમયંતી છે. તે આ બૂંધાકની તિમોત્તમા છે, ને તેને મેજવતા માટે દેવતાઓ પશુ ઇચ્છા કરે છે. મેં તે કન્યાની આગળ તમારા ગુણ ગાયા, તે ઉપરથી તે કન્યાએ તમારા ઉપર પ્રેમ બાંધ્યો છે અને તે મનથી તો તમને જ વરી ચુકી છે, તે જ બાજત દુ તમારી આગળ કહેવા માટે આવ્યો છું.” આવાં ઉત્તમ કૃષ્ણથી ઉત્તરણ હંસનાં વચનથી તથા કામદેવનાં બાણથી નજી રાજ્ય સારી રીતે વિધાયે અને હંસને કહેવા લાગ્યો; “હે વિદ્વંસ” મનોરથની સંપત્તિરૂપ મને તે સ્ત્રી વરી, માટે મને ધન્ય છે. હું તેને મારી પ્રાણવશા કરવા તૈયાર છું, અને તારા ઉપકારના બદલામાં હું તને છોડી મૂકું.” આમ કહી તેણે હંસને છૂટો કર્યો, એટલે તેણે તે સમાચાર યથાર્થ રીતે દમયંતીને જાહેર કર્યા અને પોતાની મગજ પ્રમાણે ઉડી ગયો.

હવે દમયંતીએ હંસ પાસેથી નજીનાં વખાણ ને તેણે આપેલી કબૂલાત જાણી, યુક્તિર્થ નજી રાજ્યને વરવા માટે માતાદાગ પોતાના પિતાની પાસે સ્વયંવર કરાવવાની માંગણી કરી અને તેના પિતાએ તે વચન કબૂલ કર્યું; અને તેણે સ્વયંવર માટે જુથી ઉપરના સર્વ રાજ્યને નિમંત્રણ કરવા માટે હોતોને મોકલ્યા. સઘળા રાજ્યો ભીમરાજના દૂતના સમાચાર જાણી વિદર્ભ દેશ પ્રતં આવવા લાગ્યા, અને નજીરાજ્ય પશુ ધણે ઉત્કંઠિત થઈ રથમાં બેસી નિકળ્યો. એવામાં નારદમુનિર્ન પાસેથી દમયંતીના સ્વયંવરની અને દમયંતીનો નજી ઉપરનો પ્રેમ, તેજને વાર્તા ઇંદ્રાદિક ચોકપાળન જાણવામાં આવી, એટલે દેવોમાંના ઇંદ્ર, વાયુ, યમ, અગ્નિ અને વરુણ આ પાંચ જથ્થા પરસ્પર ગ્રુમ વિચાર કરી, નજીની જ પાસે ગયા ને રાજ્ય નજી વિદર્ભ દેશ તરફ જો રસ્તે રવાને થયે હોતો, ત્યાં માર્ગમાં તેને મળ્યા. રાજ્ય નજી પાંચ સોકપાળને બોધ, વિનીત થયો. પછી ઇંદ્રાદિ દેવો બોલ્યા: “હે નજી! તારે અત્ત પુરમાં જઈ અમારા કહેવા પ્રમાણે દમયંતીને કહેવું કે, ‘અમે પાંચમાંથી એકને તું વરઃ નજી નો માનવી છે તો તેને પરણવાથી શું ઝગ થશે? મનુષ્યો મરુષ્ણધિન છે, પશુ દેવતાઓ અમર છે.’ અને અમારી કૃપાથી તું અદ્વયરૂપે તેની પાસે જઈ શકીશ.” દેવોનું આજ્ઞા વચન સાંભળી રાજ્ય નજે ‘હીક છે’ એમ કહી, દેવતાની તે આજ્ઞા કબૂલ કરી, કોઈ રૂપે નહીં તેમ દમયંતીના અત્ત પુરમાં જઈ, દેવતાનો સંદેશ બગાવર રીતે દમયંતીને કહી સભળાવ્યો. સતી દમયંતી તેનું વચન સાંભળીને બોલી; “તે દેવતાઓ છે તો ભયે. મારો પ્રાણુનાથ તો નજી, નજી ને નજી જ છે, મારે દેવતાનું કઈ કામ નથી.” આ રીતે દમયંતીનું વચન સાંભળી નજીરાજ્યએ પોતાનું નામ હામ દમયંતીને જણાવી પાછે જેમ આવ્યો હવો તેમ જો જઈને ઇંદ્રાદિકને સર્વ જ્ઞાતાં કહ્યું. એટલે દેવતાઓ બોલ્યા: “હે સત્યવાદિન! અમે તારા સત્ય-વાદીપણથી તારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છીએ. તું જ્યારે અમને ચાન્દ કરીશ ત્યારે અમે તારી પાસે આવીશું.” આમ કહી, પ્રસન્ન થઈને તેને દેવોએ વરદાનો આપ્યાં.

ત્યાર પછી નજીરાજ્ય પ્રસન્ન થતો વિદર્ભ દેશમાં ગયો અને ઇંદ્ર આદિ પાંચ દેવતાઓએ દમયંતીને જગ કરવાની ઇચ્છાથી નજીરાજ્યનું સ્વરૂપ ધારણ કરી, મનુષ્ય જનની ભીમરાજની સભામાં ગયા. ત્યાં સ્વયંવર રચના પૂર્ણ થઈ ગઈ, ત્યારે પચ્ચદેવ સ્વયંવરમાં જઈ નજીરાજ્યની પાસે

વેડા મંડપમાં રાજકન્યા દમયંતીને તેના ભાઈ કમવાર એક એક રાજ બતાવતો હતો, અને ન્યાયે જોઈ જ નળ, હાથા રહિત ને મટકુ માથાં વારના સર્વેને જોયા ત્યારે તે બાકુલી ધઈ ગઈ, તેમ જ તેના ભાઈ પણ દિગ્મઃ ધઈ ઉભો રહ્યો. તે વેળા તે વિચારવા લાગી કે, “નળ રાજની સાથે પાંચ મોડપાણે ખરેખર મારે માટે આ માથા રચી જણાવ છે. પરંતુ આમાં જ છોડી એક નળ છે. મારે તેથી હવે ખીજ તરફ જવાનું છેઈ પ્રયોગન નથી.” સતી દમયંતી આ પ્રમાણે વિચાર કરી જેનું મન એક નળરાજ બિરજ અસક્ત હતું, એવી તે સૂર્યનારાયણ તરફ મુખ કરી, નીચે પ્રમાણે બોલી: “હે ભોક્ષાળો ! હું સ્વમમાં પણ નળ વગર ખીજનું મનન કરતી ન હોઈ તો, તે સત્ય ભાવજીને લીધે તમને તમારા સ્વસ્વરૂપે મને દર્શન દેશો. કન્યા પ્રથમથી જે વસ્ત્રે વરી ચૂકી હોય તે વસ્ત્ર વગર ખીજ તેને પરચુરણ ગણાય છે; અને પુરુષને તે પરત્વી કહેવાય છે; તો હું દેવો ! તમને આ મોહ ક્યાંથી થયો ?” દમયંતીનું આત્મ જોતું સાંભળી, ઇંદ્ર વગેરે દેવતાઓ પોતપોતાના સ્વરૂપમાં પ્રગટ થયા, અને જે છોડે ખરી નળરાજ હતો તે નળના જ રૂપમાં રહ્યો. પછી દમયંતી ધણી પ્રસન્ન થઈ, અને ઉવેડાં કમળ જેવી મુંદર દૃષ્ટિએ જોતી, ખીજેલાં કમળવડે મુંદર જણાતી સ્વયંવરની માળા રાજ નળને દો આરોપી. એટલે આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ. રાજ હીંગે પછી પોતાની પુત્રીનાં લમ કયાં; અને ઇંદ્ર આદિ દેવો અને જે રાજ્યો વિવાહમાં આવ્યા હતા તેઓને યોગ્ય આદર સત્કાર કર્યો. તે પછી સર્વ દેવતાઓ અને રાજાઓ જેમ આવ્યા હતા તેમ વિદાય થયા.

પણ ઇંદ્ર આદિ દેવતાઓએ જતાં જતાં માર્ગમાં કંઈ અને દ્વાપરને દીકરા ઇંદ્રદિક તેમને કોઈ કશું કે આ બન્ને જણા પણ દમયંતી માટે આવ્યા છે, આમ ધારી તે દેવો બોલ્યા: “મારે દેવો ! અમે વિદર્ભ દેશમાંથી જ આવીએ છીએ, તેથી હવે તમારે ત્યાં જવાનું કારણ નથી. સ્વયંવર પૂર્ણ થઈ ગયો અને તેમાં દમયંતી નળરાજને વરી છે.” તે સાંભળતાંની સાથે જ કળિ અને દ્વાપર બન્ને જણા શુરસે કરીને બોલ્યા કે, “દમયંતી તમારા જેવા દેવતાઓને અનાદર કરી તે મનુષ્ય સાથે ખરણી તો હવે અમે તે બન્નેને અવસ્ય વિરહ કરાવશું.” આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી ત્યાંથી બન્ને જણા પાછા ગયા. રાજ નળ સાત દિવસ સસરાના ઘરમાં રહી, પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ કરી દમયંતીની સાથે નિષ્કલ દેશમાં પાછો ગયો. નળ અને દમયંતી વચ્ચે પાર્વતી તથા શંકરના પ્રેમ કરતાં પણ વધારે પ્રેમ થયો હતો. જો કે પાર્વતીએ શંકરનું અર્ધાંગ હતું, પરંતુ દમયંતી તો નળને આત્મા જ હતી. કેટલોક વખત વીત્યા પછી દમયંતીને ઇંદ્રસેનામાં એક પુત્ર થયો; અને તે પછી ઇંદ્રસેના નામની એક કન્યા જન્મી. કળિ હતાશય્યો હતો, તેથી પ્રથમથી જ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાર પાડવા માટે દૃઢ વિચારનો હતો, તેથી તે ઘણા દિવસ થયાં નળનાં હિંદ્ર રોધ્યા કરતો હતો, પરંતુ નળ પોતે, શાસ્ત્રમાં કલ્યા પ્રમાણે વર્તતો હતો, તેથી કળિને તેના આચરણમાં વિરોધ નાંખવાને એક પણ હિંદ્ર જડ્યું નહોતું.

એક દિવસે નળ રાજ્યએ અદિત્યાન કર્ણુ હતું, તેથી સધ્યા કર્યા વિના તથા પગ ધોયા વિના નિદ્રાવરા થઈ ગયો. કળિ, દિવસરાત્રિ નળનાં હિંદ્ર શોધતો હતો તેને આ હિંદ્ર હાથ આવ્યું કે તરત

તેણે તેના શરીરની અંદર પ્રવેશ કરીયા. શરીરમાં કળિનો પ્રવેશ થયા પછી રાજા નજ દર્શનો અનાદર કરી, પોતાને મનોવાંચિત સ્વચ્છંદી આચરણ કરવા લાગ્યો. રાજા જુગદું રમવા લાગ્યો, રાક્ષસી સાથે રતિ સભાગમ કરવા લાગ્યો, જૂનું બોલવા લાગ્યો, દિવસે નિદ્રા કરવા લાગ્યો, રાત્રીએ નગરનું ઘર કરવા લાગ્યો, કારણ વગર દોષ કરવા લાગ્યો, અન્યાયથી પ્રજા પાસેથી ધન હાંટવા લાગ્યો અને અપમાન કરવા લાગ્યો અને અસપુર્યોને આદર આપવા લાગ્યો.

આજ પ્રમાણે નગરા લાઈ પુષ્કરનું છિદ્ર જોઈ પુષ્કરના શરીરમાં દ્વાપરે પ્રવેશ : જ્યારે તેણે પથ પોતાનો ઉત્તમ ધર્મ માર્ગ છોડી દીધો. આ રીતે દ્વાપર ને કળિએ નિષ્કર્ષ અંગમાં પ્રવેશ કરી ધર્મમાં ભંગ કર્યો. પછી એક સમયે નજ પોતાના કનિષ્ઠ અંગ પુષ્કરના ગર્ભમાં ગયો, ત્યાં તેણે એક સ્વેત બગદ હોઠા તે ધણો જ મુંઝવે હતો અને તેનું નામ દ્વાપર નામનું લોકમાં લોકમાં તે બગદ માગ્યો, પણ પુષ્કરે પોતાના વડીલ બાંધવને તે બગદ આપવા ના પાડ્યો કે નજને તે જોઈતા હતા ને માંગ્યો હતો તે છતાં પણ કેમકે પુષ્કરના અંગમાં દ્વાપરે પ્રવેશ કર્યો હતો, તેથી તેનામાંથી વિનયવિવેક નષ્ટ થયા હતા તેથી ના પાડી. પુષ્કરે નજને કહ્યું, “એ ભાઈ! તમને જો બગદની ધ્રુષ્ટ હોય તો જુગારથી તેને જિતી શીય મારી પાસેથી લઈ જાઓ તે સાંભળી નજે મૂર્ખતાને લીધે ‘અદુ સાર’ એમ કહી તે માંગણી સ્વીકારી; અને પછી બાંધવો પરપર જુગાર ખેલવા બેઠા. જુગારમાં નજ રાજાએ હાથી વગેરે હોડમાં મૂક્યા ત્યાં પુષ્કરે પેલો બગદ હોડમાં મૂક્યો. આ જુગારમાં પુષ્કરનો વિજય થયો અને નજ વારંવાર હારે ગયો. નજ રાજાને ધણો વાચોં તેપણ કળિના પ્રભાવથી તે મૂર્ખ બની બે ત્રણ દિવસ સુધી જુગાર રમી, ફેલા, ભંડાર વગેરે હારી ગયો. આ પ્રમાણે દમયંતીએ પતિની હારના સમાચાર જાણ પોતાનાં બે બાળકને એક સુંદર રથમાં બેસારી પોતાનાં મહા પિતાને ઘેર મોકલાવી દીધાં. ત્યાં નજરાજા પોતાનું આખું રાજ્ય હારી બેઠો, અને ઠગારા પુષ્કરે કાશીનો વિજય કરીને નજને કહ્યું કે: “મારું પણ તો આ બગદ છે, અને તું તો તારું સર્વસ્વ પણમાં હારી ગયો છે, તો હવે અદમયંતીને પ્રતિપણમાં મૂક.” નજરાજા પુષ્કરના વાચારૂપ પવનથી અમિની માફક બગવા લાગ્યો પણ પોતાનો વખત ન હતો, માટે પોતે અગ્રાજ રહ્યો, તેમ પોતાની પ્રિયાને મૂકી નહોતો. ત્યાં પુષ્કરે તેને કહ્યું: “તું જો તારી સ્ત્રીને હોડમાં મૂકે નહીં તો મારા દેશમાંથી તું અને તારી સ્ત્રી બન્ને બચ્યાં ચામ્યાં જાઓ.” તે સાંભળતાંવત જ નજ દમયંતીની સાથે નિષ્કર્ષ દેશમાંથી બહાર નિકળ્યો અને પુષ્કર રાજાના સીપાઈઓએ નજને રાજ્યના સીમાડા સુધી અડેડી કાઢ્યો. અશ્વત્થામા! ત્યારે કળિએ નજરાજાની પણ આવી અવસ્થા કરી, સારે કીડના જેવાં બીજાં પ્રાણીઓની અવસ્થા કરે તેમાં આપણે શું કહેવું? ધિક્કાર હોજો છૂતને! જે દ્વાપર ને કળિનું જીવન છે ને જે આપણમાં નાંખનાર અને સ્વેદ નામ, ધર્મ, સ્થિતિ છે તેમ જીવને દુનિયા દિક્કાર સુલો.

આ રીતે નજને તેના બાંધવે તેના સ્વરાજ્યમાંથી હાંકી કાઢ્યા પછી નજ દમયંતીને સાથે લઈ પરદેશમાં ભટકવા લાગ્યો. જતાં જતાં એક દિવસે એક વનમાં તે જઈ ગયો. ત્યાં કુધાવડે તે ધણો જ પીડાવા લાગ્યો. તેની સ્ત્રી દમયંતીનાં ક્રોધન ચરણ લઈકુચથી વિધાઈ ગયા હતા. તેની

સાથે ફરતાં તે એક તળાવના કિનારા ઉપર વિશ્રામ કરવા બેઠા, ત્યાં તેણે જો હસને ચરતા દીડા. નજે ખાત્રા માટે તે જો હસને પકડવા સારુ પોતાનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર તેપર ફેંક્યું, પણ તે બન્ને હસ તેના ઉત્તરીય વસ્ત્રને લઈને ઉડી ગયા. આ વખતે આકાશવાણી થઈ કે “હે ! રાજા ! કૃપિ અને દોષર હસનું રૂપ ધરી તારું ઉત્તરીય વસ્ત્ર પણ હરણુ કરી ગયા છે.” આ આકાશવાણી નજે સાંભળી ને તે વાણી સાંભળી નજ ધણે જ ઉદાસ થઈ એક વસ્ત્ર પહેરીને બેઠા, અને યુક્તિથી દમયંતીને તેના પિતાને ઘેર જવા માટે માર્ગ બતાવવા લાગ્યો. “હે પ્યારી ! વિદર્ભ દેશમાં તારા પેતાને ઘેર જવાનો આ માર્ગ છે; અંગ દેશમાં જવાનો આ માર્ગ છે; અને આ બીજો માર્ગ ત્રેશસ દેશમાં જવાનો છે.” તે સાંભળીને તે જ વખતે—“શા માટે આર્યપુત્ર મને આમ માર્ગ બતાવે છે ? શું તે મને તજવા માંગે છે ?” આમ દમયંતીના મનમાં શંકા થવા માંડી. ત્યાર પછી બન્ને જ્યાં ફળ ભૂળેના આહાર કરી, દિવસના અમિત હતાં તેથી રાત્રે હર્ભાસન ઉપર સૂતાં. દમયંતી માર્ગમાં ચાલવાથી અતિ અમિત થઈ હતી, તેથી તે એકદમ નિદ્રાવશ થઈ ગઈ; પરંતુ ઉદાસ નજ જગતો હતો. તેને કૃપિહૃત મોહથી દમયંતીને તજવાની ઈચ્છા થવાથી આસ્તે રહી પોતે ડેકો : અને એક વસ્ત્ર ભેર નિદ્રાવશ થયેલી દમયંતીના વસ્ત્રમાંથી અર્ધ વસ્ત્ર ફાડી લઈ. તે પેહરીને દમયંતીના લાગ કરી લાંથી પોતે ચાલતો થયા.

રાત્રિ પૂરી થઈ ને પ્રજાત થયું; એટલે તુરત દમયંતી જાગી ને જોવા લાગી તો નજને દીડા નહીં, એટલે તે તેને વનમાં ખોળવા લાગી, તોપણ નજની લાજ મળી નહિ. એટલે તેણે જાણ્યું કે તે મારો ત્યાગ કરીને ગયો છે. ત્યાર પછી તે આ પ્રમાણે વિશ્વાસ કરવા લાગી : “ઓ ! આર્યપુત્ર ! તમે ઉદારચિત્ત છો. શત્રુ ઉપર પણ કૃપા રાખો છો ! હે મજના પ્રાણ ! મને એકલીને જ આહવાર છે તો મારા ઉપર શા માટે નિર્દય થયા ? તમે એકલા ભયંકર જંગલમાં અડવાણે પડો કેમ ચાલી શકશો ? અને તમારો થાક ઉતારવા માટે તમારી સેવા ડોણુ કરશે ? હે પ્રાણાધાર ! હે પ્રાણનાથ ! હે નેત્રમણિ ! હે નિપધનાથ ! મહારાજાઓના મસ્તકની માળાઓના પરાગથી રાતાં થયેલાં તમારાં ચરણુને માર્ગમાં ધૂળ કેમ મલિન કરશે ? રેરે ! તમારાં શરીરમાં દરિયંદોનો અર્ચવામાં આવતાં તે પણ તમારું કોમળ અંગ સહન કરી શકતું નહીં, તે મધ્યાહન કાળના સૂર્યનો તડકો કેમ સહન કરશે ! મારે મારા બાળક પુત્રની શી દરકાર છે ? મારી પુત્રીની મને શી શીકર છે ? મારા પંડની મને શી પડી છે ? પણ હું જો સતી હોઉં તો દેવતાઓ એક તમારું ને તમારું જ કલ્યાણ કરે.” આ પ્રમાણે એકલી પડેલી દમયંતી નજને માટે અક ઝાસ કરતી કરતી તે જ વખતે નજે પ્રથમથી બતાવેલા માર્ગે ચાલવા માંડી, અને નદી, પર્વત અને જંગલોને મદા મુરકેલીથી તે ઝાળંગી ગઈ, પરંતુ કોઈપણ રીતે પાતિ ઉપરના પ્રેમ વિસરી ગઈ નહીં. રસ્તામાં ચાલતાં તેને એક સર્પ કડવા ધાયો. તેમાંથી એક પારધીએ તેને બચાવી, અને તે તેની સાથે પરણવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો, એટલે તરત પ્રતિવ્રતાના તેજે તે પારધીને બાળી ભસ્મ કરી મૂક્યો. પછી દમયંતી આગળ ચાલવા લાગી, જોવામાં માર્ગમાં તેને એક સંધ મળ્યો, તેની સાથે મુખાહુ રાજાના નગરમાં તે ગઈ. ત્યાંના રાજાની કન્યાએ મહેલમાં બેઠાં બેઠાં

દરથી તે રાજ કન્યાને દીકરી, એટલે તેના સૌંદર્ય ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેને બોલાવી, પોતાની માતાને બેટ કરી. સાં દમયંતી તે મહાદેવીની પાસે સહચરી તરીકે રહી. ન્યારે મહાદેવીએ તેના આ સત્કાર કરી પૂછ્યું કે, 'બાઈ તારે શું દુઃખ છે? ત્યારે તેણે માન એટલું જ કહ્યું કે, 'મ પ્રાણાધાર મને હોડીને આપ્યા ગયા છે.'

આ અરસામાં દમયંતીના પિતા ભીમરાજને નળના કમલાચ્ચના સમાચાર જાણ્યા આવ્યા, એટલે તે બન્ને જણાની શોધ કરવા માટે આપ્ત પુરુષોને ચાર દિશાઓમાં રવાના કરી મોકલેલા જામુણામાં એક મુણેશુ નામનો ભીમનો મંત્રી હતો. તે બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરી, મુખ રાજની રાજધાનીમાં ગયો. દમયંતી હંમેશાં જ, લોકો શહેરમાં આવતા તેમાં પ્રતિની શોધ કરતી હતી. એક દિવસે દુઃખી થયેલી દમયંતીએ, પરદેશીનાં ટોળામાં પિતાના મંત્રીને દીઠો જ મંત્રીએ તે દમયંતીને દીકરી. પરસ્પર એક બીજાને જાણખી સાથે બેસીને એવાં તે બેસથી બન્ને જણાં રડવા લાગ્યાં કે મુળાદુની રાણીના જાણવામાં તે આવ્યું. તેણે દમયંતીને તથા નવા આ વેલા બ્રાહ્મણને બોલાવીને પૂછ્યું તો જણાણું કે આ તો દમયંતી, પોતાની બહેનની દીકરી કે એટલે રાણીએ પોતાના પતિને સર્વ વાર્તા જણાવી, દમયંતીનું યથાસ્થિત સન્માન કરી તે સ્થળમાં બેસારી મુણેશુ અને મેના સહિત તેના પિતાને ઘેર વળાવી. દમયંતી પોતાના પિતાને ઘેર જ બન્ને બાળકોને મળી, અને તેના પિતા પણ પુત્રીને મળી પ્રસન્ન થયા. પિતાને ઘેર રહી દમયંતી પિતાની આજ્ઞાથી પ્રાણનાથની શોધ કરતી હતી, અને તેના પિતાએ દિવ્ય એવી પાકશાસ્ત્ર તથા રથવિદ્યામાં નિપુણ જમાઈની જાણ કરવા માટે બીજા પ્રણિધિઆને મોકલ્યા, અને ભીમરાયે પ્રણિધિઆને કહ્યું કે ત્યાં નળ રાજ છે એવી સંકેત યાવ સાં તમારે નીચેની આપ્યાં બોલવી.

આપ્યાં.

બાહ્યાં વને પ્રમુપ્તાં નૃસંસં સંત્યજ્ય કુમુદિનીકાંતામ્ ।

પ્રાપ્યૈવાંબરૈર્લંઠં ચંદ્રાદૃશ્યઃ ક યાતોઽસિ ॥

હે કુરુ અર ! બાળા કુમુદિની કાંતાને વનમાં મૂકી મૂકી અંજરના કટકાને મેળવીને ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગયો છે ?

* આમાં આ ચંદ્રાવેશિતથી નળપ્રતિ ઉપાસણ છે. હે નળ ! તું કુમુદિની જેવી મનોહર બાળક વલતાને વનમાં એકલી મૂકી એક વચ્ચેના કટકો લઈ ક્યા અદૃશ્ય થઈ ગયા છે ?

૧ ચંદ્રના અર્ધમાં કુમુદિની પોને સ્ત્રી-નળ પદમાં કુમુદિની જેવી દમયંતી

૨ ચંદ્રના અર્ધમાં આકાશ અને નળ પદમાં વચ્ચે આવી પ્રતીન રીતિ છે કે, ન્યારે વિયોગની સૂચના દેવી હોય છે ત્યારે વચ્ચેથી કહે છે. તેનો અર્થ એ કે, હવે મારે તારી સાથે સંગેષ નથી કામ-રાસના પડિતા પદથી કહે છે કે-

છિન્નવક્ત્ર તુ વિચ્છેદે સદસપ્રાપ્તિય સયમે ।

અર્થ-વિયોગમાં છિન્ન વક્ત્ર મોકલવું અને સગમના સંકેતમાં કોરે છેડાવાળું વક્ત્ર મોકલવું. વળી આપણી જે જ્ઞાતિમાં દૂધ છેડા-છેડા ફાડીને આપવો-ન્યારે રીતિ કરવાની ચાલ છે તે પણ આ જ અભિપ્રાયથી છે. વક્ત્રના છૂટકા કરવા કે વક્ત્ર ફાડી નાખવું, એટલે એમ કીને સ્ત્રી અથવા પુરુષે એક બીજાને મૂકી દેડું.

હવે અહીંયાં વનમાં નળરાજા સ્ત્રીનું અર્થ વસ્ત્ર ધારણ કરી સાંધી ચાલતો થયો. જતાં જતાં ઘણે દૂર ગયો, એવામાં એક સ્થળે દાવાનળને સળગતો દોડો. તે દાવાનળમાંથી નીચે પ્રમાણે એક વાક્ય નળના સાંભળવામાં આવ્યું: “અરે ઓ મહાહિદારમિત્ત! હું નિર્બળ, આ દાવાનળમાં બળી મરું નહીં તેમ મને આ અગ્નિની પાસેથી ખસેડ!” આવું કરુણાળ વચન સાંભળી, રાજા નળ ત્યાં નજર કરે છે તો ત્યાં દાવાનળની અત્યંત નજીકમાં એક યુવતી વળીને બેઠેલા સર્પને દોડા. ભયાનક અડગ હાથમાં લઈ દાવાનળે તેનું મસ્તક પકડ્યું હોય તેવા, શ્લેષના મણિની કાંતિની છટાથી તે સર્પ શોભતો હતો. નળરાજ તે સર્પની વાણી સાંભળી તેની પાસે ગયો અને દયાથી તેને પોતાની ખાંધપર ઉતારી, દૂર લઈ ગયો. પણ, નિર્બંધ તેને મૂકવાની ઈચ્છા કરે છે ત્યારે તે સર્પ તેને કહ્યું: “તું મને અહીંથી ખીજાં દશ પગલાં ગણીને આગળ લઈ જા.” સમ નળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો ને પગલાં ગણવા માંડ્યાં કે—“એક, બે, ત્રણ, ચાર પાંચ, છ, સાત—હે સર્પરાજ! સાંભળ—આઠ, નવ, દશ”—અને એ બધાં દશ એમ બોલે છે ત્યાં તે સર્પ વાફળથી તેની ખાંધપર રહીને જ, તેના કપાળપર દણ કીધો. નળરાજના હાથ ટુંકા થઈ ગયા ને શરીર કાળું થઈ ગયું. આ પ્રમાણે પોતાને કદરૂપો થઈ ગયો જોઈ, નળે તે સર્પને કાંધ ઉપરથી નીચે ઉતારીને પૂછ્યું: “તું કાણ છે? મેં તારા પ્રત્યે દયા બતાવી તેના તો આ શો બહોળા આધ્યો?” નળનું આવું વચન સાંભળી, તે સર્પ પ્રત્યુત્તર આપ્યું કે “હે નળ! હું કોટક નામનો નાગનો રાજા છું. મેં તારા રૂઢા માટે દશ કીધો છે, જેનું કારણ આ પ્રમાણે છે. મોટા પુરુષોને કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે યુગ રહેવું હોય ત્યારે કદાપણ કામ લાગે છે. આ ‘અભિરીચ’ નામના મારા બે વસ્ત્ર તું લે. તું જ્યારે આ બે વસ્ત્ર ધારણ કરશે, ત્યારે તું તારા મૂળ સ્વરૂપને પામશે!” આ પ્રમાણે કહી, બે વસ્ત્ર આપી, કોટક સાંધી ચાલ્યો ગયો અને નળ તે વનમાંથી બહાર નિકળી, વખત જતાં કૌશલ દેશમાં જઈ ચડ્યો.

કૌશલાધિપતિ મનુષ્યને ઘેર હસ્તગાદુ એવું નામ ધરી, પાકશાસ્ત્રાનું કામ કરવા નળ-રાજા નોકરી રહ્યો. નળ, તે રાજગૃહમાં દિવ્ય રસવાળાં બોજનો બનાવતો હતો તેથી અને સ્થળી-વિધાથી પણ પ્રખ્યાત થયો. આ પ્રમાણે નળ, હસ્તગાદુ એવું નામ ધારણ કરી, કૌશલ દેશમાં રહેતો હતો, એવામાં કાષ્ઠએક વખતે વિહર્ષરાજાના પ્રણિધિમાનો એક, કૌશલ દેશમાં આવ્યો. તેના સાંભળવામાં આવ્યું કે, આ ગામમાં હસ્તગાદુ નામનો એક નવો રસોધર્મો.

* દશ એ રાખના બે અર્થ છે, એક તો સંખ્યા અને બીજો આધારરૂપે કરડ. દશ દશને એવો ધાતુ છે તેના લેહટના મધ્યમ પુરુષર્થ એક વચન દશ થાય છે. હવે દશના બે અર્થમાં વક્તા નળ રાજાનો અભિપ્રેત અર્થ સંખ્યા હતો, પણ સર્પે તે વાક્યનો દંડનો અર્થ લીધો અને તેને દંડ કહ્યો. એ વાક્ય-સુક્ષ્મચળ કહેવાય છે. ત્ર્યાયદર્શનમાં જ. ૧ આદિકર સૂ. ૫૩ અભિરોપાગમિહિતાર્થે વલ્લરભિપ્રાય-દર્યાન્તરવપ્તવા વાક્યલક્ષ્. ૧. અર્થ-વિશેષ અર્થને નહીં કહે તેવા પદનો અર્થ, વક્તાના અભિપ્રાયથી નહીં કરવો, એ વાક્યજનકહેવાય છે. અહીં દશ પદનો અર્થ સંખ્યા જ થતો નથી, તેથી વક્તાના અભિપ્રાયથી બીજો દશવાનો અર્થ લઈ તેને દંડ કહ્યો તે યથાથી કહેવાય છે. જ્યારે પ્રયોગથી એકથી રાખને લાગે પડે, માટે સામાન્ય પદ પ્રયોગ ન કરતાં વિશેષ અર્થોક્તિથી જ નહીં પ્રયોગ કરવાની નીતિ.

આળ્યો છે. તે નળની માફક છૂતવિઘામાં, પાકશાસ્ત્રમાં અને અશ્વવિદ્યામાં કુશળ છે. તે પ્રહિલિએ અનુમાન કીધું કે બેશક તે નળ જ હશે, તેથી તે પ્રહિલિ, રાજસભામાં જ્યાં નળ બેઠો હતો ત્યાં સુનિતાથી ગયો અને પોતાના સ્વામી લીમરાજને કહેતી આપ્યાં બોલ્યો —

આર્યા.

ચાલ્યો વને પ્રસુપ્તાં નૃશંસ સત્યંજ્ય કુમુદિનીકાંતામ્ ।

પ્રાપ્યૈવાત્તરસદ્ધં ચંદ્રાદૃશ્યઃ ક યાતોડસિ ॥

“હે દૂર ચન્દ્ર! બાળા કુમુદિની કાંતાને વનમાં ચલી મૂકી, અભ્યરતા દટકાને મેળવી ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગયો છે ?

અત્રુપર્ણની સભામાં વિરાજમાન યથેન્દ્રા વૈદિકાએ જ્યારે આ પ્રમાણે તે પ્રહિલિનું બે સાંભળ્યું, ત્યારે ધાર્પુ કે, આ કોઈ ઉન્મત્ત પુરુષ છે! પણ નળરાય, જે રસોઈઆના પોશાકમાં રીતે રહ્યો હતો તે, તેનો મર્મ મથાર્ય સમજી ગયો, અને તેનું પ્રતિઉત્તર આપ્યું કે—

આર્યા.

શીર્ણોર્વૈરકદેશં ચંદ્રઃ પ્રાપ્યાન્યમંદલં પ્રવિશન્ ।

કુમુદિન્યા યદદૃશ્યો જાતસ્તત્કા નૃશંસતા તસ્ય ॥

“ચન્દ્ર જ્યારે ક્ષીણ થયો, અને બીજાના અવગણમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યો, ત્યારે તે આ સ્ત્રી” એક દેશનો આશ્રય કરી, કુમુદિનીથી અદૃશ્ય થઈ ગયો તેમા તે ચન્દ્રની દૂરતા શી ?

લીમરાજના પ્રહિલિએ નળે આપેલો અત્રુપર સાંભળી અનુમાન કીધું કે, બેશક, રસોઈઆના નૂતનવેશમાં નળરાય જ છે અને એ કોઈક મહાત્મ્યથી આવી વિરૂપતા પામ્યો છે. અવિચાર કરીને તે પ્રહિલિ ત્યાંથી વિદર્ભ દેશમાં ગયો અને રાજા લીમને, તેની રાણીને અને રાજકુમારી દમયંતીને, જે પ્રમાણે પોતે જોયું હતું તે, તથા સાંભળ્યું હતું તે, સર્વ વિસ્તારથી ક સંભાળાવ્યું. પછી દમયંતીએ પોતે પોતાના પિતાને જણાવ્યું કે, “પિતાશ્રી બેશક એ જ મ પ્રાણપતિ છે, એમા જતા પણ સંદેહ નથી તે રસોઈઆના વેશમાં ગ્રસ્ત રહ્યા છે, માટે એ નજ નહીં તેડાવવામાં, મારા મત પ્રમાણે કઈ પ્રપચ રહ્યો અને તે હું તમને જણાવું છું. રાજા અત્રુપ તરફ એક દૂત મોકલાવી, તે દૂતદ્વારા રાજાને આ પ્રમાણે કહાવે કે, ‘મહારાજ! નળરાય ક્યાંઈ નાશી ગયા છે, અને તેના સમાચાર કઈ પણ મળ્યા નથી, માટે લીમરાય કાલે પ્રમાતના પુ’

* વચ્ચે ને આગળ. † બાવાઈ—ચન્દ્ર જ્યારે ક્ષીણ થઈ ગયો અને બીજાના અવગણમાં—સૂર્યમં. ગમા જવાને તૈયાર થાય, ત્યારે તે આગળના એકદેશનો આશ્રય કરી, કુમુદિનીનો ત્યાગ કરે છે તેમ તેનો કશો વાક નથી તેમ હું જ્યારે રાજ્યપાટ ઉપરથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયો અને જ્યારે એક વચ્ચેનું રહે છે એ મારી વચ્ચેનાનો ત્યાગ કર્યો છે, તેમા મારી નિર્દયતા શી ?

દમયંતીનો સ્વયંવર કરે છે, માટે આજે વિદર્ભ નગરીમાં આપ પધારો!" આ પ્રમાણે દૂતનું કહેવું સાંભળી, ઋતુપર્ણુ રાજા, મારી વાર્તા જોના સાંભળવામાં આવી છે અને જે રથસાસ્ત્રવેત્તા છે એવા આર્યપુત્ર નગની સાથે, એક રાત્રીમાં અહીં બેસી આવશે!" આ પ્રમાણે દમયંતીએ પિતાની સાથે સંકેત કરી, તેજ પ્રમાણે યથેષ્ટ દૂતને કહી, કૌશલ દેશમાં વિદાય કયો. તે દૂત ત્યાંથી કૌશલ દેશના રાજા ઋતુપર્ણુની પાસે ગયો, તેને લીમરાયે જેમ સમાચાર કહ્યા હતા તેમજ બરાબર કહ્યું; ઋતુપર્ણુ તે સાંભળી થણો પ્રસન્ન થયો, અને પાસે બેઠેલા રસોઢ્યાના રૂપમાં રહેલા નળને પ્રણયથી કહ્યું, "હે હૃસ્વપ્નાહ ! તમે કહેતા હતા કે મને રથ હાંકવાનું જ્ઞાન છે; તો જો તમારી શક્તિ હોય તો મને આજ જ વિદર્ભ દેશમાં પહોંચાડો!" તે સાંભળી તરત નળ બોલ્યો: "બહુ સારું, હું હમણાં તમને પહોંચાડી દઉં છું!" આમ કહીને, સલામાંથી નિકળી, ઉત્તમ ધોડાને ઉત્તમ રથમાં બેડી, તૈયાર થયો. પછી નળરાય, મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે; "મને જણાય છે કે દમયંતીએ મને મેળવવા માટે સ્વયંવરની આ મ્મ ઉડાડી જણાવ છે; બાકી બીજી રીતે તો તે સ્વપ્નમાં પશું પુનર્વેશનો વિચાર કરે જ નહીં. હીક છે, હાલ તો હું રાજા સાથે જાઉં અને જોઉં તો ખરો કે શું બંને છે." આવો વિચાર કરી, તૈયાર કરેલો રથ, રાજા ઋતુપર્ણુ પાસે લઈ નળ આવ્યો. રાજા ઋતુપર્ણુ રથમાં બેઠો, અને નળ રથની ધરી ઉપર રાસ પોરણો રાદી બેઠો. ગરુડના વેગને હાંકી તેવો વેગ કરીને ધોડા હાંકવા લાગ્યો. રથના વેગથી માર્ગમાં ઋતુપર્ણુ રાજાનું વસ્ત્ર પડી ગયું. તે લેવા માટે ઋતુપર્ણુ નળને માર્ગમાં રથ ઉભો રાખવા માટે કહ્યું. ત્યારે નળ બોલ્યો, "હે ઋતુપર્ણુરાજ ! તમારું તે વસ્ત્ર કાણુ જાણે કયાં પડ્યું હશે; કેમકે આ એક ક્ષણમાં જ આપણો રથ ધણી યોજન દૂર નિકળી ગયો છે." તે સાંભળી ઋતુપર્ણુ બોલ્યો; "હીક, તે પડ્યું રહેવા દે. પશુ તું મને તારું રથ-સાસ્ત્ર બહુવાર અને હું મારી ઘૂતવિદ્યા તને શિખવું. એ ઘૂતવિદ્યા બહુવારથી પાસાચ્યા આધીન રહે છે ને ગણિત સાસ્ત્રનું જ્ઞાન યાય છે. હવણું જ હું તે વિદ્યાની તને ખાતરી કરી આપું છું તે જો. આપણી આગળ આ જે વૃક્ષ દેખાય છે તેનાં પાંદડાં અને ફળની ગણતરી કરી હું તને હવણું ને હવણું જ તેની સંખ્યા કરું છું તે તું તપાસી જો." આમ કહી ઋતુપર્ણુ વૃક્ષનાં પાંદડાં તથા ફળ જોટલાં હતાં તેટલાં જ ગણીને, નળને કહ્યું કે નજે તે ગણી જોયાં તો પંચાર્થ નિવડ્યાં પછી નજે, ઋતુપર્ણુને રથ ખેડણુ વિદ્યા બહુવાર અને ઋતુપર્ણુ નળને ઘૂત ને ગણિતવિદ્યા બહુવાર.

પછી નળે, આગળ જઈ બીજા વૃક્ષ ઉપર તે વિદ્યાની અજમાયસ કરી 'વૃક્ષનાં પાત્રાં વગેરેની બરાબર સંખ્યા મળી રહી. આથી તે પૂર્ણાનંદમાં રમતો હતો, એવામાં તેના શરીર-માંથી એક સ્વામ રંગનો પુરુષ બહાર નિકળ્યો. નળે તેને આશ્ચર્ય થતાં પૂછ્યું: "અલ્યા ! તું કાણુ છે ?" તે સ્વામ બોલ્યો, "હું કલિ છું. તું દમયંતી રાણી સાથે પરણ્યો હતો તેની ઇર્ષ્યાથી હું તારા શરીરમાં પેઠો હતો, ને તે જ કારણથી, જુગારમાં તારી લક્ષ્મીનો નાશ થયો છે. જ્યારે વનમાં કંઠો-ટક તને કરજ્યો, ત્યારે તું બળી ગયો નહોતો; પણ દષ્ટિ કર- હું તારા શરીરમાં રહ્યો હતો તે બળી ગયો છું. કોઈ મનુષ્યનું સુખ મિથ્યા કરનારનું કાણુ બહુ કરે છે? હે મિત્ર! હું જાઉં છું; કારણ કે મને બીજામાં પ્રવેશ કરવાનો અવકાશ નથી!" આટલું કહી તે જ વખતે કલિ

અંતર્ધોન થઈ ગયો અને રાજા નગની ધર્મ ઉપર પુનઃ આરથા થઈ અને તે પ્રથમના જેવો તેજસ્વી ગયો. પછી તેણે રથ પામે આવી રથારુદ થઈ, તે જ દિવસે એકદમ રાજા ઋતુપર્ણને વિદર્ભ દેશમાં પહોંચાડી દીધો, અને ઘરેરમાં દાખલ થયા અને રાજામહેશની નજીકમાં ઉતર્યા. દરબારી માણસોએ તેમના આગમનનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે ઋતુપર્ણે સ્વયંવરનું કારણ જણાવ્યું, આ સાંભળી માણસો તેની મરહટ્ટી કરવા મંડી પડ્યા.

ત્યારે દમયંતીએ રથનો આશ્વર્પણનક પ્વનિ સાંભળ્યો, ત્યારે તે મનમાં સમજી મઠઈ કે બેશક નગ જ આવ્યો છે. તે મનમાં રાજા થઈ અને નગના આગમનની સંભાવના કરવા લાગી. તરત દમયંતીએ સત્ય વાર્તા જાણવા માટે પોતાની ચેટીને તપાસ કરવા મોકલી. ચેટી સત્ય વાર્તા મેળવી પાછી આવી તેણે પ્રિય સમાગમ કરવામાં ઉત્કંઠિત દમયંતીને કહ્યું: “મહેન બા સાહેબ! મેં જઈને સત્યવાર્તા મેળવી દાડી છે, કૌસલ દેશનો રાજા તમારા સ્વયંવરની મિથ્યાવાર્તા સાંભળી અહીં આવ્યો છે. તેના દૂસ્વબાહુ નામનો રમેાઈએ સારથિ થઈ, તે રાજાને અહીં, એક દિવસમાં જ લઈ આવ્યો છે, એવો તે રથએણુ વિદ્યામાં કુશળ છે. હું તે રમેાઈઆને જોવા માટે રાજાના રમેાડમાં ગઈ હતી. ત્યાં મેં તેને જોયો. તે કાળા રંગનો અને કદપો છે, પરંતુ તેના પ્રતાપ અતુલ છે. તેણે ચોખામાં પાણી નાખ્યું નહતું, તોપણ તેમાં પાણી પોતાની મેલે ઉત્પલ થયું; કાઠમાં અગ્નિ મૂક્યો ન હતો, તોપણ તે પોતાની મેલે બળવા લાગ્યા; અને એક ઢાંચમાં જૂદાં જૂદાં દિવ્ય ભોજનો તૈયાર થઈ ગયાં. આ મોટું આશ્ચર્ય જોઈ હું, આપની પાસે અહીં દોડતી આવી છું.” દમયંતી ચેટીના મુખથી એ સર્વ દુકીકત સાંભળી વિચાર કરવા લાગી કે, “એ રમેાઈઆને વરણ તથા અર્ચન અપીન છે, તે રથવિદ્યાનું રહસ્ય જાણે છે; બેશક તે મારા આર્યપુત્ર જ હશે! પરંતુ અશ્રમાસ! મારા વિગદને લીધે કદુપ થઈ ગયા હશે આમ અને જણાય છે. પણ ફીકર નહિ મારા વિગદથી પીડાતા તે મારાં આશુસખા છે કે બીજા કોઈ છે, તેની મારે પરીક્ષા કરવી જોઈએ.” આમ મનમાં દહ ડગલ કરી, પોતાની દારીની સાથે, પોતાનાં બે બાળકોને તે રમેાઈઆને બતાવવા માટે મોકલ્યાં. રાજા નગ પોતાનાં બે બાળકને બોળખી, તેને પોતાના બોળખાં બેસારી, ધણીવાર સ્ત્રી અરિચ્છિત અશુધારા પડતો રહ્યા લાગ્યો. ચેટીએ તેનું કારણ પૂછતાં તે બોલ્યો: “આવાં જ મારાં બે બાળકો પોતાના વડવાને ઘેર જઈને ગાં છે, તે યાદ આવવાથી અને દુઃખ ઉપજ્યું છે.” પછી તે ચેટી બને છેાકરને લઈ દમયંતી પામે આવી, સર્વ વૃત્તાંત દમયંતીને કહી સંભળાવ્યું, ત્યારે તે બા સાહેબ દમયંતીના મનમાં નગની પૂર્વ આરા ઉત્પન્ન થઈ.

બીજા દિવસે દમયંતીએ પ્રભાતમાં પોતાની કૂતીને આજ્ઞા કરી કે, “અગ્નિ ચેટી! તું ઋતુપર્ણના રમેાઈઆ પાસે જ ને મારા કહેવાથી તેને જણાવ કે, “અમારી બહેન બા સાહેબ કહે છે કે, મેં તમારા જેવો કોઈ બીજા રમેાઈઆ જાણ્યો નથી, મારે આજ તમારે અમારે ઘેર ગઈશ, પધારવું.” તે ચેટી, “કીક છે” એમ કહી, તે જ વખતે નગની પાસે ગઈ, આ નમ વિનવતિ કહી સંભળાવી. તુરંત દૂસ્વબાહુ રમેાઈઆ-નગ, ઋતુપર્ણની રમ લઈ દમયંતીની

ગણે ગયો. ત્યારે દમયંતી બોલી; “મને સસ કહો, શું તમે રસોઈવાળા રૂપમાં રહેલા નળરાય નથી ? હું યિતાસાગરમાં દૂબેલી છું, તેને તમે મુખકર વચન કહી કિનારાપર આણો,” કદાચ નળ તે વચન સાંભળી સોહમાં, હર્ષમાં, દુઃખમાં, તથા લજ્જામાં લીન થઈ ગયો. અને તે (એક બીજાને મળતાં) નાનું મુખ કરી ગદ્ગદિત કંઠે, નેત્રમાં અશ્રુ આણતો, સમયોચિત આ પ્રમાણે બોલ્યો:— “પરેપર, વજ્ર જેવો કઠિન અને પાપી નળ તે હું જ છું ! મૂર્ખતાથી તને દુઃખ આપવામાં અગ્નિ સમાન થનાર નળ તે હું જ છું !” આ પ્રમાણે દમયંતીના પૂછવાથી નળ બોલ્યો, ત્યારે દમયંતીએ પૂછ્યું: “તમે જો નળ છે તો આવા વિકૃત કેમ થયા ?” પછી નળરાયે, કંઠોટકની મિત્રતાથી તે શરીરમાંથી કશું નિકળ્યો ત્યાં સુધીનું પોતાનું સર્વ અસ્તિ દમયંતીને વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યું અને તે જ વખતે કંઠોટક નામે ‘અમિશૌચ’ નામનાં જે જે વસ્ત્ર આપ્યાં હતાં તે પરિધાન કરી પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ધરી ઉભો રહ્યો. પુનઃ પોતાનું મનોહર રૂપ જોને મળ્યું છે એવા નળ રાજાને જોઈ રાણી દમયંતીનું મુખકમળ પ્રપ્રુક્તિ થઈ ગયું; અને નેત્રાશ્રુવટ જાણે દુઃખરૂપ દાવા નળમાંથી મુક્ત થઈ, સાંત થઈ ગઈ હોય તેમ અવરૂપ અને અનુપમ હર્ષને પામી. એવામાં નિર્દોષ દેશનો રાજા પણ, એકાએક આનંદમાં આવેલા પુત્રીના પરિચન પામેથી, નળ આવ્યાના સમાચાર જાણી, ત્યાં પધાર્યા, અને નળને માન આપી તેની ચોખ્ખતા પ્રમાણે પૂજા કરી, પોતાના નગરને મહોત્સવમય કરી મૂક્યું. અતઃકરણમાં, હર્ષમય રાજા લીમ્, ઋતુપર્ણનો આરતસંહાર વગેરે કર્યો, પણ તેના હૃદયમાં હસતું સમાનું નહોતું. પછી રાજા ઋતુપર્ણ નળને માન આપી, કૌશલ દેશમાં પાછો આવ્યો. નિપધનાય નળરાજાએ કશિના દુરાતમપણાથી પોતાને જે દુઃખ પડ્યું તે સર્વ સસરાની આગળ જણાવ્યું અને પોતાની પ્રાણુવક્ષસ સાથે મુખમાં રહેવા લાગ્યો. થોડા દિવસ ગયા પછી ધર્માત્મા નળ પોતાના સસરાનું સૈન્ય સાથે લઈ નિપધદેશમાં આવ્યો, અને ત્યાં પુષ્કરને, ઘૂત વિદ્યામાં પરાજય પમાડ્યો. પુષ્કર પોતે સત્યવાદી હતો, તેથી તેના શરીરમાંથી દ્વાપર નિકળી ગયો હતો. તે નત્ર જન્મે હતો. તેણે રાજ્યના અંશ હક્કાર નળને તેના બાગ પાછો આપ્યા અને રાજા નળ, દમયંતીને પુનઃ મેળવી મુખમાં રહી ધર્મરાજ્ય કરવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે મુમન બ્રાહ્મણે તારાપુરનગરમાં કથા કહી, કરીથી પ્રેરિતભર્તૃકા રાજકન્યા બંધુ-ભેતીને કહ્યું: “શાશ્વત ! જેમ સૂર્ય વગેરે અસ્તનો અનુભવ કરી ઉદયને પામે છે, તેમ મોટા પુરુષો પણ દુઃખ (અસ્ત થઈ) અને સુખ ભોગવે (ઉદય પામે છે). માટે હે નિર્દોષ ! તમે પણ થોડા વખતમાં પરદેશ ગયલા તમારા પ્રાણુવક્ષસને મળશો. ધીરજ રાખો, ખેદ દૂર કરો અને પતિની કામના પૂર્ણ કરવા માટે ઉત્સાદ્ધરો.” ત્યારે આ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણે ઘણી યુક્તિવાળાં વાક્યો કહ્યાં, ત્યારે બંધુમતીએ તે સદ્ગુણી બ્રાહ્મણનો પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી સત્કાર કર્યો, અને ધૈર્ય ધારી પોતાના પ્રાણુનાથની વાટ જોતી, પિતાને ઘેર રહી. એવામાં થોડા દિવસ પછી મહીષાળ, દેશાંતરમાં રહેલી પોતાની માતાને લઈ, પિતા સહિત, સસરાના તારાપુર નગરમાં દાખલ થયો, ત્યારે પૂર્ણિમાનો અન્દમા જેમ મનુષ્યનાં નેત્રને ઠંડક કરે છે અને સમુદ્રની જળદેવીને પ્રસન્ન કરે છે, તેમ મનુષ્યનાં

નેત્રને દૃષ્ટ કરી પી અને બાધુમતીને આનંદ પમાડી, માતાપિતા તથા બાધુમતીની સાથે રહ્યો, અને જેને રાજ્યએ પ્રથમથી ગત્યની લગામ મોપી હતી એવો મહીપાત્ર, રાજ્ય બંધનપૂર્વક વૈભવ ભોગવવા લાગ્યો.”

આ પ્રમાણે પોતાના મંત્રી મરુભૂતિના મુખમાથી અનુપમ પ્રેમ બતાવનારી હો અનેરજક અને આશ્ચર્યજનક કથા સાંભળી, વ-સગજ આર નરવાદનદત્ત પોતાની રાણી સ અત્યત પ્રસન્ન થયો.

ધતિ શ્રીમહાકવિ શ્રી સોમદેવભટ્ટ વિરચિત
કથાસરિત્સાગરમાં છઠ્ઠો તરંગ સંપૂર્ણ.

અલકારવતી નામનો ૯ મો લખક સમાપ્ત.
